मत्स्यपुराणम् अथ प्रथमोऽध्यायः प्रचण्डताण्डवाटोपे प्रक्षिप्ता येन दिग्गजाः
भवन्तु विघ्नभङ्गाय भवस्य चरणाम्बुजाः १ पातालादुत्पतिष्णोर्मकरवसतयो यस्य पुच्छाभिघाता-
दूर्ध्वं
ब्रह्माण्डखण्डव्यतिकरविहितव्यत्ययेनापतन्ति ।
विष्णोर्मत्स्यावतारे सकलवसुमतीमण्डलं
व्यश्नुवाना- स्तस्यास्योदीरितानां
ध्वनिरपहरतादश्रियं वः श्रुतीनाम् १
नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम्
देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् २
अजोऽपि यः क्रियायोगान्नारायण इति स्मृतः
त्रिगुणाय त्रिवेदाय नमस्तस्मै
स्वयम्भुवे ३
सूतमेकाग्रमासीनं नैमिषारण्यवासिनः
मुनयो दीर्घसत्रान्ते
पप्रच्छुर्दीर्घसंहिताम् ४
प्रवृत्तासु पुराणीषु धर्म्यासु ललितासु
च
कथासु शौनकाद्यास्तु अभिनन्द्य
मुहुर्मुहुः ५
कथितानि पुराणानि यान्यस्माकं त्वयानघ

तान्येवामृतकल्पानि श्रोतुमिच्छामहे
पुनः ६
कथं ससर्ज भगवील्लोकनाथश्चराचरम्
कस्माच्च
भगवान्विष्णुर्मत्स्यरूपत्वमाश्रितः ७
भैरवत्वं भवस्यापि पुरारित्वं च केन हि
कस्य हेतोः कपालित्वं जगाम वृषभध्वजः ८
सर्वमेतत्समाचक्ष्व सूत विस्तरशः क्रमात् त्वद्वाक्येनामृतस्येव न तृप्तिरिह जायते ९
सूत उवाच
पुण्यं पवित्रमायुष्यमिदानीं शृणुत द्विजाः
मात्स्यं पुराणमखिलं यज्जगाद गदाधरः १०
पुरा राजा मनुर्नाम चीर्णवान्विपुलं तपः
पुत्रे राज्यं समारोप्य
क्षमावान्रविनन्दनः ११
मलयस्यैकदेशे तु सर्वात्मगुणसंयुतः समदुःखसुखो वीरः प्राप्तवान्योगमुत्तमम्
१२
बभूव वरदश्चास्य वर्षायुतशते गते
वरं वृणीष्व प्रोवाच प्रीतः स कमलासनः १३
एवमुक्तोऽब्रवीद्राजा प्रणम्य स
पितामहम्
एकमेवाहमिच्छामि त्वत्तो वरमनुत्तमम् १४
भूतग्रामस्य सर्वस्य स्थावरस्य चरस्य च

भवेयं रक्षणायालं प्रलये समुपस्थिते १५ एवमस्त्विति विश्वात्मा तत्रैवान्तरधीयत पुष्पवृष्टिः सुमहती खात्पपात सुरार्पिता १६
कदाचिदाश्रमे तस्य कुर्वतः पितृतर्पणम्
पपात पाण्योरुपरि शफरी जलसंयुता १७
दृष्ट्वा तच्छफरीरूपं स दयालुर्महीपतिः
रक्षणायाकरोद्यत्नं स तस्मिन्करकोदरे १८
अहोरात्रेण चैकेन षोडशाङ्गुलविस्तृतः
सोऽभवन्मत्स्यरूपेण पाहि पाहीति
चाब्रवीत् १९
स तमादाय मणिके प्राक्षिपज्जलचारिणम्
तत्रापि चैकरात्रेण हस्तत्रयमवर्धत २०
पुनः प्राहार्तनादेन सहस्रकिरणात्मजम् स मत्स्यः पाहि पाहीति त्वामहं शरणं गतः २१
ततः स कूपे तं मत्स्यं प्राहिणोद्र विनन्दनः
यदा न माति तत्रापि कूपे मत्स्यः सरोवरे २२
क्षिप्तोऽसौ
पृथुतामागात्पुनर्योजनसंमिताम् तत्राप्याह पुनर्दीनः पाहि पाहि नृपोत्तम २३
ततः स मनुना क्षिप्तो गङ्गायामप्यवर्धत यदा तदा समुद्रे तं

प्राक्षिपन्मेदिनीपतिः २४
यदा समुद्रमखिलं व्याप्यासौ समुपस्थितः तदा प्राह मनुर्भीतः कोऽपि त्वमसुरेश्वरः २५
अथवा वासुदेवस्त्वमन्य ईदृक्कथं भवेत् योजनायुतविंशत्या कस्य तुल्यं भवेद्वपुः २६
ज्ञातस्त्वं मत्स्यरूपेण मां खेदयसि केशव
हृषीकेश जगन्नाथ जगद्धाम नमोऽस्तु ते २७
एवमुक्तः स भगवान्मत्स्यरूपी जनार्दनः
साधु साध्विति चोवाच
सम्यग्ज्ञातस्त्वयानघ २८
अचिरेणैव कालेन मेदिनी मेदिनीपते
भविष्यति जले मग्ना सशैलवनकानना २९
नौरियं सर्वदेवानां निकायेन विनिर्मिता
महाजीवनिकायस्य रक्षणार्थं महीपते ३०
स्वेदाण्डजोद्भिदो ये वै ये च जीवा
जरायुजाः
अस्यां निधाय सर्वांस्ताननाथान्पाहि
सुव्रत ३१
युगान्तवाताभिहता यदा भवति नौर्नृप
शृङ्गेऽस्मिन्मम राजेन्द्र तदेमां
संयमिष्यसि ३२
ततो लयान्ते सर्वस्य स्थावरस्य चरस्य च
प्रजापतिस्त्वं भविता जगतः पृथिवीपते ३३
एवं कृतयुगस्यादौ सर्वज्ञो धृतिमान्नृपः

मन्वन्तराधिपश्चापि देवपूज्यो भविष्यसि ३४
इति श्रीमात्स्ये महापुराण आदिसर्गे मनुविष्णुर्संवादे प्रथमोऽध्यायः १

अथ द्वितीयोऽध्यायः
सूत उवाच
एवमुक्तो मनुस्तेन पप्रच्छ मधुसूदनम्
भगवन्कियद्भिर्वर्षैर्भविष्यत्यन्तरक्षयः १
सत्त्वानि च कथं नाथ रक्षिष्ये मधुसूदन
त्वया सह पुनर्योगः कथं वा भविता मम २
मत्स्य उवाच
अद्यप्रभृत्यनावृष्टिर्भविष्यति महीतले यावद्वर्षशतं साग्रं दुर्भिक्षमशुभावहम् ३
ततोऽल्पसत्त्वक्षयदा रश्मयः सप्त दारुणाः सप्तसप्तेर्भविष्यन्ति प्रतप्ताङ्गारवर्षिणः ४
और्वानलोऽपि विकृतिं गमिष्यति युगक्षये
विषाग्निश्चापि
पातालात्संकर्षणमुखच्युतः
भवस्यापि ललाटोत्थस्तृतीयनयनानलः ५
त्रिजगन्निर्दहन्क्षोभं समेष्यति महामुने
एवं दग्धा मही सर्वा यदा

स्याद्भस्मसंनिभा ६
आकाशमूष्मणा तप्तं भविष्यति परंतप
ततः सदेवनक्षत्रं जगद्यास्यति संक्षयम् ७
संवर्तो भीमनादश्च द्रोणश्चण्डो बलाहकः विद्युत्पताकः शोणस्तु सप्तैते लयवारिदाः ८
अग्निप्रस्वेदसम्भूताः प्लावयिष्यन्ति मेदिनीम्
! क्षोभमागत्य चैकत्वेन व्यवस्थिताः ९ एतदेकार्णवं सर्वं करिष्यन्ति जगत्त्रयम् वेदनावमिमां गृह्य सत्त्वबीजानि सर्वशः १०
आरोप्य रज्जुयोगेन मत्प्रदत्तेन सुव्रत संयम्य नावं मच्छृङ्गे मत्स्यभावाभिरक्षितः ११
एकः स्थास्यसि देवेषु दग्धेष्वपि परंतप सोमसूर्यावहं ब्रह्मा चतुर्लोकसमन्वितः १२
नर्मदा च नदी पुण्या मार्कण्डेयो महानृषिः
भवो वेदाः पुराणानि विद्याभिः सर्वतोवृतम् १३
त्वया सार्धमिदं विश्वं स्थास्यत्यन्तरसंक्षये
एवमेकार्णवे जाते चाक्षुषान्तरसंक्षये

१४
वेदान्प्रवर्तयिष्यामि त्वत्सर्गादौ महीपते
एवमुक्त्वा स भगवांस्तत्रैवान्तरधीयत १५ मनुरप्यास्थितो योगं वासुदेवप्रसादजम् अभ्यसन्यावदाभूतसम्प्लवं पूर्वसूचितम् १६
काले यथोक्ते संजाते वासुदेवमुखोद्गते शृङ्गी प्रादुर्बभूवाथ मत्स्यरूपी
जनार्दनः १७
भुजंगो रज्जुरूपेण मनोः पार्श्वमुपागमत्
भूतान्सर्वान्समाकृष्य योगेनारोप्य
धर्मवित् १८
भुजंगरज्ज्वा मत्स्यस्य शृङ्गे
नावमयोजयत्
उपर्युपस्थितस्तस्याः प्रणिपत्य
जनार्दनम् १९
आभूतसम्प्लवे तस्मिन्नतीते योगशायिना पृष्टेन मनुना प्रोक्तं पुराणं
मत्स्यरूपिणा
तदिदानीं प्रवक्ष्यामि
शृणुध्वमृषिसत्तमाः २०
यद्भवद्भिः पुरा पृष्टः सृष्ट्यादिकमहं द्विजाः
तदेवैकार्णवे तस्मिन्मनुः पप्रच्छ केशवम् २१

मनुरुवाच
उत्पत्तिं प्रलयं चैव वंशान्मन्वन्तराणि च
वंश्यानुचरितं चैव भुवनस्य च विस्तरम् २२
दानधर्मविधिं चैव श्राद्धकल्पं च
शाश्वतम्
वर्णाश्रमविभागं च
तथेष्टापूर्तसंज्ञितम् २३
देवतानां प्रतिष्ठादि यच्चान्यद्विद्यते
भुवि
तत्सर्वं विस्तरेण त्वं धर्मं
व्याख्यातुमर्हसि २४
मत्स्य उवाच
महाप्रलयकालान्त एतदासीत्तमोमयम् प्रसुप्तमिव चातर्क्यमप्रज्ञातमलक्षणम् २५
अविज्ञेयमविज्ञातं जगत्स्थास्नु चरिष्णु च
ततः स्वयम्भूरव्यक्तः प्रभवः पुण्यकर्मणाम् २६
व्यञ्जयन्नेतदखिलं प्रादुरासीत्तमोनुदः
योऽतीन्द्रियः परो
व्यक्तादणुर्ज्यायान्सनातनः
नारायण इति ख्यातः स एकः स्वयमुद्बभौ २७
यः शरीरादभिध्याय सिसृक्षुर्विविधं जगत्
अप एव ससर्जादौ तासु वीर्यमवासृजत् २८

तदेवाण्डं समभवद्धेमरूप्यमयं महत् संवत्सरसहस्रेण सूर्यायुतसमप्रभम् २९
प्रविश्यान्तर्महातेजाः
स्वयमेवात्मसम्भवः
प्रभावादपि तद्व्याप्त्या
विष्णुत्वमगमत्पुनः ३०
तदन्तर्भगवानेष सूर्यः समभवत्पुरा
आदित्यश्चादिभूतत्वाद् ब्रह्मा ब्रह्म
पठन्नभूत् ३१
दिवं भूमिं समकरोत्तदण्डशकलद्वयम्
स चाकरोद्दिशः सर्वा मध्ये व्योम च
शाश्वतम् ३२
जरायुर्मेरुमुख्याश्च शैलास्तस्याभवंस्तदा
यदुल्बं तदभून्मेघस्तडित्सङ्घातमण्डलम् ३३
नद्योऽण्डनाम्नः संभूताः पितरो मनवस्तथा सप्त येऽमी समुद्राश्च तेऽपि चान्तर्जलोद्भवाः लवणेक्षुसुराद्याश्च नानारत्नसमन्विताः ३४
स सिसृक्षुरभूद्देवः प्रजापतिररिन्दम तत्तेजसश्च तत्रैष मार्तण्डः समजायत ३५ मृतेऽण्डे जायते यस्मान्मार्तण्डस्तेन संस्मृतः
रजोगुणमयं यत्तद् रूपं तस्य महात्मनः

चतुर्मुखः स भगवानभूल्लोकपितामहः ३६
येन सृष्टं जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम्
तमवेहि रजोरूपं महत्सत्त्वमुदाहृतम् ३७
इति श्रीमात्स्ये महापुराण आदिसर्गे ब्रह्माण्डवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः २

अथ तृतीयोऽध्यायः
मनुरुवाच
चतुर्मुखत्वमगमत्कस्माल्लोकपितामहः कथं तु लोकानसृजद् ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः १
मत्स्य उवाच
तपश्चचार प्रथमममराणां पितामहः
आविर्भूतास्ततो वेदाः
साङ्गोपाङ्गपदक्रमाः २
पुराणं सर्वशास्त्राणां प्रथमं ब्रह्मणा स्मृतम्
नित्यं शब्दमयं पुण्यं शतकोटिप्रविस्तरम् ३
अनन्तरं च वक्त्रेभ्यो वेदास्तस्य विनिःसृताः
मीमांसा न्यायविद्याश्च प्रमाणाष्टकसंयुताः ४ वेदाभ्यासरतस्यास्य प्रजाकामस्य मानसाः मनसः पूर्वसृष्टा वै जाता यत्तेन मानसाः ५

मरीचिरभवत्पूर्वं ततोऽत्रिर्भगवानृषिः अङ्गिराश्चाभवत्पश्चात्पुलस्त्यस्तदनन्तरम् ६
ततः पुलहनामा वै ततः क्रतुरजायत
प्रचेताश्च ततः पुत्रो
वसिष्ठश्चाभवत्पुनः ७
पुत्रो
भृगुरभूत्तद्वन्नारदोऽप्यचिरादभूत्
दशेमान्मानसान्ब्रह्मा
मुनीन्पुत्रानजीजनत् ८
शारीरानथ वक्ष्यामि मातृहीनान्प्रजापतेः
अङ्गुष्ठाद्दक्षिणाद्दक्षः
प्रजापतिरजायत ९
धर्मः स्तनान्तादभवद् धृदयात्कुसुमायुधः
भ्रूमध्यादभवत्क्रोधो लोभश्चाधरसंभवः १०
बुद्धेर्मोहः समभवदहंकारादभून्मदः
प्रमोदश्चाभवत्कण्ठान्मृत्युर्लोचनतो
नृप
भरतः करमध्यात्तु ब्रह्मसूनुरभूत्ततः ११
एते नव सुता राजन्कन्या च दशमी पुनः अङ्गजा इति विख्याता दशमी ब्रह्मणः सुता १२
मनुरुवाच
बुद्धेर्मोहः समभवदिति यत्परिकीर्तितम् अहंकारः स्मृतः क्रोधो बुद्धिर्नाम किमुच्यते १३

मत्स्य उवाच
सत्त्वं रजस्तमश्चैव गुणत्रयमुदाहृतम्
साम्यावस्थितिरेतेषां प्रकृतिः
परिकीर्तिता १४
केचित्प्रधानमित्याहुरव्यक्तमपरे जगुः
एतदेव प्रजासृष्टिं करोति विकरोति च १५
गुणेभ्यः क्षोभमाणेभ्यस्त्रयो देवा
विजज्ञिरे
एका मूर्तिस्त्रयो भागा
ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः १६
सविकारात्प्रधानात्तु महत्तत्त्वं प्रजायते
महानिति यतः ख्यातिर्लोकानां जायते सदा १७
अहंकारश्च महतो जायते मानवर्धनः इन्द्रियाणि ततः पञ्च वक्ष्ये बुद्धिवशानि तु
प्रादुर्भवन्ति चान्यानि तथा कर्मवशानि तु १८
श्रोत्रं त्वक् चक्षुषी जिह्वा नासिका च
यथाक्रमम्
पायूपस्थं हस्तपादं वाक्चेतीन्द्रि
यसंग्रहः १९
शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च पञ्चमः
उत्सर्गानन्दनादानगत्यालापाश्च

तत्क्रियाः २०
मन एकादशं तेषां कर्मबुद्धिगुणान्वितम्
इन्द्रियावयवाः सूक्ष्मास्तस्य मूर्तिं
मनीषिणः २१
श्रयन्ति यस्मात्तन्मात्राः शरीरं तेन संस्मृतम्
शरीरयोगाज्जीवोऽपि शरीरी गद्यते बुधैः २२
मनः सृष्टिं विकुरुते चोद्यमानं सिसृक्षया
आकाशं शब्दतन्मात्रादभूच्छब्दगुणात्मकम् २३
आकाशविकृतेर्वायुः शब्दस्पर्शगुणोऽभवत् वायोश्च
स्पर्शतन्मात्रात्तेजश्चाविरभूत्ततः २४ त्रिगुणं तद्विकारेण तच्छब्दस्पर्शरूपवत् तेजोविकारादभवद्वारि राजंश्चतुर्गुणम् २५
रसतन्मात्रसंभूतं प्रायो रसगुणात्मकम् भूमिस्तु
गन्धतन्मात्रादभूत्पञ्चगुणान्विता २६
प्रायो गन्धगुणा सा तु बुद्धिरेषा गरीयसी
एभिः संपादितं भुङ्क्ते पुरुषः
पञ्चविंशकः २७
ईश्वरेच्छावशः सोऽपि जीवात्मा कथ्यते

बुधैः
एवं षड्विंशकं प्रोक्तं शरीरमिह मानवैः २८
सांख्यं संख्यात्मकत्वाच्च कपिलादिभिरुच्यते
एतत्तत्त्वात्मकं कृत्वा जगद्वेधा
अजीजनत् २९
सावित्री लोकसृष्ट्यर्थं हृदि कृत्वा
समास्थितः
ततः संजपतस्तस्य भित्वा देहमकल्मषम् ३०
स्त्रीरूपमर्धमकरोदर्धं पुरुषरूपवत् शतरूपा च सा ख्याता सावित्री च निगद्यते
३१
सरस्वत्यथ गायत्री ब्रह्माणी च परन्तप
ततः स्वदेहसंभूतामात्मजामित्यकल्पयत् ३२
दृष्ट्वा तां
व्यथितस्तावत्कामबाणार्दितो विभुः
अहो रूपमहो रूपमिति चाह प्रजापतिः ३३
ततो वसिष्ठप्रमुखा भगिनीमिति चुक्रुशुः ब्रह्मा न किंचिद्ददृशे तन्मुखालोकनादृते ३४
अहो रूपमहो रूपमिति प्राह पुनः पुनः
ततः प्रणामनम्रां तां पुनरेवाभ्यलोकयत् ३५
अथ प्रदक्षिणं चक्रे सा पितुर्वरवर्णिनी पुत्रेभ्यो लज्जितस्यास्य तद्रू

पालोकनेच्छया ३६
आविर्भूतं तत्रो वक्त्रं दक्षिणं
पाण्डुगण्डवत्
विस्मयस्फुरदोष्ठं च
पाश्चात्यमुदगात्ततः ३७
चतुर्थमभवत्पश्चाद्वामं कामशरातुरम्
ततोऽन्यदभवत्तस्य कामातुरतया तथा ३८
उत्पतन्त्यास्तदाकाश आलोकनकुतूहलात् सृष्ट्यर्थं यत्कृतं तेन तपः परमदारुणम् ३९
तत्सर्वं नाशमगमत्स्वसुतोपगमेच्छया
तेनोर्ध्वं वक्त्रमभवत्पञ्चमं तस्य धीमतः आविर्भवज्जटाभिश्च तद्वक्त्रं
चावृणोत्प्रभुः ४०
ततस्तानब्रवीद् ब्रह्मा
पुत्रानात्मसमुद्भवान्
प्रजाः सृजध्वमभितः सदेवासुरमानुषीः ४१
एवमुक्तास्ततः सर्वे ससृजुर्विविधाः
प्रजाः
गतेषु तेषु सृष्ट्यर्थं
प्रणामावनतामिमाम् ४२
उपयेमे स विश्वात्मा शतरूपामनिन्दिताम्
संबभूव तया सार्धमतिकामातुरो विभुः
सलज्जां चकमे देवः कमलोदरमन्दिरे ४३
यावदब्दशतं दिव्यं यथान्यः प्राकृतो जनः ततःकालेन महता तस्याः पुत्रोऽभवन्मनुः

४४
स्वायंभुवो इति ख्यातः स विराडिति नः श्रुतम्
तद्रूपगुणसामान्यादधिपुरुष उच्यते ४५ वैराजा यत्र ते जाता बहवः संशितव्रताः स्वायंभुवा महाभागाः सप्त सप्त तथा परे ४६
स्वारोचिषाद्याः सर्वे ते ब्रह्मतुल्यस्वरूपिणः औत्तमिप्रमुखास्तद्वद्येषां त्वं सप्तमोऽधुना ४७
इति श्रीमात्स्ये महापुराण आदिसर्गे मुखोत्पत्तिर्नाम तृतीयोऽध्यायः ३

अथ चतुर्थोऽध्यायः
मनुरुवाच
अहो कष्टतरं चैतदङ्गजागमनं विभो
कथं न दोषमगमत्कर्मणानेन पद्मभूः १
परस्परं च सम्बन्धः सगोत्राणामभूत्कथम्
वैवाहिकस्तत्सुतानां छिन्धि मे संशयं
विभो २
मत्स्य उवाच
दिव्येयमादिसृष्टिस्तु रजोगुणसमुद्भवा
अतीन्द्रियेन्द्रिया तद्वदतीन्द्रि
यशरीरिका ३
दिव्यतेजोमयी भूप दिव्यज्ञानसमुद्भवा

न मर्त्यैरभितः शक्या वक्तुं वै मांसचक्षुभिः ४
यथा भुजंगाः सर्पाणामाकाशं
विश्वपक्षिणाम्
विदन्ति मार्गं दिव्यानां दिव्या एव न
मानवाः ५
कार्याकार्ये न देवानां शुभाशुभफलप्रदे
यस्मात्तस्मान्न राजेन्द्र तद्विचारो
नृणां शुभः ६
अन्यच्च सर्ववेदानामधिष्ठाता चतुर्मुखः गायत्री ब्रह्मणस्तद्वदङ्गभूता निगद्यते ७
अमूर्तं मूर्तिमद्वापि मिथुनं
तत्प्रचक्षते
विरिञ्चिर्यत्र भगवांस्तत्र देवी सरस्वती
भारती यत्र यत्रैव तत्र तत्र प्रजापतिः ८
यथातपो न रहितश्छायया दृश्यते क्वचित्
गायत्री ब्रह्मणःपार्श्वं तथैव न
विमुञ्चति ९
वेदराशिः स्मृतो ब्रह्मा सावित्री
तदधिष्ठिता
तस्मान्न कश्चिद्दोषः
स्यात्सावित्रीगमने विभोः १०
तथापि लज्जावनतः प्रजापतिरभूत्पुरा स्वसुतोपगमाद् ब्रह्मा शशाप कुसुमायुधम् ११

यस्मान्ममाभिभवता मनः संक्षोभितं शरैः
तस्मात्त्वद्देहमचिराद्रुद्रो भस्मी
करिष्यति १२
ततः प्रसादयामास कामदेवश्चतुर्मुखम्
न मामकारणे शप्तुं त्वमिहार्हसि मानद १३
अहमेवंविधः सृष्टस्त्वयैव चतुरानन इन्द्रियक्षोभजनकः सर्वेषामेव देहिनाम् १४
स्त्रीपुंसोरविचारेण मया सर्वत्र सर्वदा क्षोभ्यं मनः प्रयत्नेन त्वयैवोक्तं पुरा विभो १५
तस्मादनपराधोऽहं त्वया शप्तस्तथा विभो कुरु प्रसादं भगवन्स्वशरीराप्तये पुनः १६
ब्रह्मोवाच
वैवस्वतेऽन्तरे प्राप्ते यादवान्वयसम्भवः
रामो नाम यदा मर्त्यो
मत्सत्त्वबलमाश्रितः १७
अवतीर्यासुरध्वंसी द्वारकामधिवत्स्यति
तद्भ्रातुस्तत्समस्य त्वं तदा
पुत्रत्वमेष्यसि १८
एवं शरीरमासाद्य भुक्त्वा भोगानशेषतः ततो भरतवंशान्ते भूत्वा वत्सनृपात्मजः १९
विद्याधराधिपत्यं च यावदाभूतसंप्लवम्

सुखानि धर्मतः प्राप्य मत्समीपं गमिष्यसि २०
एवं शापप्रसादाभ्यामुपेतः कुसुमायुधः शोकप्रमोदाभियुतो जगाम स यथागतम् २१ मनुरुवाच
कोऽसौ यदुरिति प्रोक्तो यद्वंशे कामसम्भवः
कथं च दग्धो रुद्रेण किमर्थं कुसुमायुधः २२
भरतस्यान्वये कस्य का च सृष्टिः पुराभवत् एतत्सर्वं समाचक्ष्व मूलतः संशयो हि मे २३
मत्स्य उवाच
या सा देहार्धसम्भूता गायत्री ब्रह्मवादिनी
जननी या मनोर्देवी शतरूपा शतेन्द्रिया २४
रतिर्मनस्तपो
बुद्धिर्महान्दिक्सम्भ्रमस्तथा
ततः स शतरूपायां सप्तापत्यान्यजीजनत् २५ ये मरीच्यादयः पुत्रा मानसास्तस्य धीमतः तेषामयमभूल्लोकः सर्वज्ञानात्मकः पुरा २६
ततोऽसृजद्वामदेवं त्रिशूलवरधारिणम् सनत्कुमारं च विभुं पूर्वेषामपि पूर्वजम् २७

वामदेवस्तु भगवानसृजन्मुखतो द्विजान् राजन्यानसृजद्बाह्वोर्विट्छूद्रा नूरुपादयोः २८
विद्युतोऽशनिमेघांश्च रोहितेन्द्र धनूंषि च
छन्दांसि च ससर्जादौ पर्जन्यं च ततः परम् २९
ततः साध्यगणानीशस्!त्रिनेत्रानसृजत्पुनः
कोटीश्च चतुरशीतिर्जरामरणवर्जिताः ३०
वामोऽसृजन्नमर्त्यांस्तान्ब्रह्मणा
विनिवारितः
नैवंविधा भवेत्सृष्टिर्जरामरणवर्जिता ३१
शुभाशुभात्मिका या तु सैव सृष्टिः
प्रशस्यते
एवं स्थितः स तेनादौ सृष्टेः
स्थाणुरतोऽभवत् ३२
स्वायम्भुवो मनुर्धीमांस्तपस्तप्त्वा
सुदुश्चरम्
पत्नीमेवाप रूपाढ्यामनन्ता नाम नामतः ३३
प्रियव्रतोत्तानपादौ मनुस्तस्यामजीजनत् धर्मस्य कन्या चतुरा सूनृता नाम भामिनी ३४
उत्तानपादात्तनयान्प्राप मन्थरगामिनी अपस्यतिमपस्यन्तं कीर्तिमन्तं ध्रुवं तथा ३५
उत्तानपादोऽजनयत्सूनृतायां प्रजापतिः

ध्रुवो वर्षसहस्राणि त्रीणि कृत्वा तपः
पुरा ३६
दिव्यमाप ततः स्थानमचलं ब्रह्मणो वरात्
तमेव पुरतः कृत्वा ध्रुवं सप्तर्षयः
स्थिताः ३७
धन्या नाम मनोः कन्या
ध्रुवाच्छिष्टमजीजनत्
अग्निकन्या तु सुच्छाया शिष्टात्सा
सुषुवे सुतान् ३८
कृपं रिपुं जयं वृत्तं वृकं च वृकतेजसम्
चक्षुषं ब्रह्मदौहित्र्यां वीरिण्यां स
रिपुंजयः ३९
वीरणस्यात्मजायां तु चक्षुर्मनुमजीजनत्
मनुर्वै राजकन्यायां नड्वलायां स
चाक्षुषः ४०
जनयामास तनयान्दश शूरानकल्मषान्
ऊरुः पूरुः शतद्युम्नस्तपस्वी
सत्यवाग्घविः ४१
अग्निष्टुदतिरात्रश्च
सुद्युम्नश्चापराजितः
अभिमन्युस्तु दशमो नड्वलायामजायत ४२
ऊरोरजनयत्पुत्रान् षड् आग्नेयी तु
सुप्रभान्
अग्निं सुमनसं ख्यातिं क्रतुमङ्गिरसं
गयम् ४३
पितृकन्या सुनीथा तु वेनमङ्गादजीजनत्

वेनमन्यायिनं विप्रा ममन्थुस्तत्करादभूत्
पृथुर्नाम महातेजाः स पुत्रौ द्वावजीजनत् ४४
अन्तर्धानस्तु मारीचं शिखण्डिन्यामजीजनत् हविर्धानात्षडाग्नेयी धिषणाजनयत्सुतान् प्राचीनबर्हिषं साङ्गं यमं शुक्रं बलं शुभम् ४५
प्राचीनबर्हिर्भगवान्महानासीत्प्रजापतिः
हविर्धानाः प्रजास्तेन बहवः
सम्प्रवर्तिताः ४६
सवर्णायां तु सामुद्रयां! दशाधत्त सुतान्प्रभुः
सर्वे प्रचेतसो नाम धनुर्वेदस्य पारगाः
४७
तत्तपोरक्षिता वृक्षा बभुर्लोके समन्ततः
देवादेशाच्च तानग्निरदहद्रविनन्दन ४८
सोमकन्याभवत्पत्नी मारीषा नाम विश्रुता
तेभ्यस्तु दक्षमेकं सा
पुत्रमग्र्यमजीजनत् ४९
दक्षादनन्तरं वृक्षानौषधानि च सर्वशः
अजीजनत्सोमकन्या नदीं चन्द्रवतीं तथा ५०
सोमांशस्य च तस्यापि दक्षस्याशीतिकोटयः वक्ष्ये तासां तु विस्तारं लोके यः

सुप्रतिष्ठितः ५१ द्विपदश्चाभवन्केचित्केचिद्बहुपदा नराः वलीमुखाः शङ्कुकर्णाः कर्णप्रावरणास्तथा ५२
अश्वऋक्षमुखाः केचित्केचित्सिंहाननास्तथा श्वसूकरमुखाः
केचित्केचिदुष्ट्रमुखास्तथा ५३
जनयामास धर्मात्मा
म्लेच्छान्सर्वाननेकशः
स सृष्ट्वा मनसा दक्षः स्त्रियः
पश्चादजीजनत् ५४
ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश सप्तविंशतिं सोमाय ददौ नक्षत्रसंज्ञिताः देवासुरमनुष्यादि ताभ्यः सर्वमभूज्जगत् ५५
इति श्रीमात्स्ये महापुराण आदिसर्गे चतुर्थोऽध्यायः ४

अथ पञ्चमोऽध्यायः ऋषय ऊचुः
देवानां दानवानां च गन्धर्वोरगरक्षसाम् उत्पत्तिं विस्तरेणैव सूत ब्रूहि यथातथम् १
सूत उवाच
संकल्पाद्दर्शनात्स्पर्शात्पूर्वेषां

सृष्टिरुच्यते दक्षात्प्राचेतसादूर्ध्वं
सृष्टिर्मैथुनसम्भवा २
प्रजाः सृजेति व्यादिष्टः पूर्वं दक्षः
स्वयम्भुवा
यथा ससर्ज चैवादौ तथैव शृणुत द्विजाः ३
यदा तु सृजतस्तस्य देवर्षिगणपन्नगान् न वृद्धिमगमल्लोकस्तदा मैथुनयोगतः दक्षः पुत्रसहस्राणि पाञ्चजन्यामजीजनत् ४
तांस्तु दृष्ट्वा महाभागः सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः
नारदः प्राह
हर्यश्वान्दक्षपुत्रान्समागतान् ५ भुवः प्रमाणं सर्वत्र ज्ञात्वोर्ध्वमध एव च
ततः सृष्टिं विशेषेण कुरुध्वमृषिसत्तमाः ६
ते तु तद्वचनं श्रुत्वा प्रयाताः सर्वतो दिशम्
अद्यापि न निवर्तन्ते समुद्रादिव सिन्धवः ७
हर्यश्वेषु प्रनष्टेषु पुनर्दक्षः
प्रजापतिः
वैरिण्यामेव पुत्राणां
सहस्रमसृजत्प्रभुः ८

शबला नाम ते विप्राः समेताः सृष्टिहेतवः नारदोऽनुगतान्प्राह पुनस्तान्पूर्ववत्स
तान् ९
भुवः प्रमाणं सर्वत्र ज्ञात्वा भ्रातॄनथो
पुनः
आगत्य चाथ सृष्टिं च करिष्यथ विशेषतः १०
तेऽपि तेनैव मार्गेण जग्मुर्भ्रातृपथा तदा
ततः प्रभृति न भ्रातुः
कनीयान्मार्गमिच्छति
अन्विष्यन्दुःखमाप्नोति तेन तत्परिवर्जयेत् ११
ततस्तेषु विनष्टेषु षष्टिं कन्याः प्रजापतिः
वैरिण्यां जनयामास दक्षः प्राचेतसस्तथा
१२
प्रादात्स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश सप्तविंशतिं सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमये १३
द्वे चैव भृगुपुत्राय द्वे कृशाश्वाय
धीमते
द्वे चैवाङ्गिरसे तद्वत्तासां नामानि
विस्तरात् १४
शृणुध्वं देवमातॄणां प्रजाविस्तारमादितः मरुत्वती वसुर्यामी लम्बा भानुररुन्धती १५
संकल्पा च मुहूर्ता च साध्या विश्वा च

भामिनी
धर्मपत्न्यः समाख्यातास्तासां पुत्रान्निबोधत १६
विश्वे देवास्तु विश्वायाः साध्या साध्यानजीजनत्
मरुत्वत्यां मरुत्वन्तो वसोस्तु वसवस्तथा १७
भानोस्तु भानवस्तद्वन्मुहूर्तायां मुहूर्तकाः
लम्बायां घोषनामानो नागवीथी तु यामिजा १८ पृथिवीतलसम्भूतमरुन्धत्यामजायत संकल्पायास्तु संकल्पो वसुसृष्टिं निबोधत १९
ज्योतिष्मन्तस्तु ये देवा व्यापकाः सर्वतो दिशम्
वसवस्ते समाख्यातास्तेषां सर्गं निबोधत २०
आपो ध्रुवश्च सोमश्च धरश्चैवानिलोऽनलः प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः २१
आपस्य पुत्राश्चत्वारः शान्तो वै दण्ड एव
च
शाम्बोऽथ मणिवक्त्रश्च
यज्ञरक्षाधिकारिणः २२
ध्रुवस्य कालः पुत्रस्तु वर्चाः सोमादजायत

द्रविणो हव्यवाहश्च धरपुत्रावुभौ स्मृतौ २३
कल्याणिन्यां ततः प्राणो रमणः शिशिरोऽपि च
मनोहरा धरात्पुत्रानवापाथ हरेः सुता २४ शिवा मनोजवं पुत्रमविज्ञातगतिं तथा
अवाप चानलात्पुत्रावग्निप्रायगुणौ पुनः २५
अग्निपुत्रः कुमारस्तु शरस्तम्बे व्यजायत तस्य शाखो विशाखश्च नैगमेयश्च पृष्ठजाः २६
अपत्यं कृत्तिकानां तु कार्त्तिकेयस्ततः स्मृतः
प्रत्यूषस ऋषिः पुत्रो विभुर्नाम्नाथ देवलः
विश्वकर्मा प्रभासस्य पुत्रः शिल्पी
प्रजापतिः २७
प्रासादभवनोद्यानप्रतिमाभूषणादिषु
तडागारामकूपेषु स्मृतः सोऽमरवर्धकिः २८
अजैकपादहिर्बुÞ यो विरूपाक्षोऽथ रैवतः
हरश्च बहुरूपश्च त्र्यम्बकश्च
सुरेश्वरः २९
सावित्रश्च जयन्तश्च पिनाकी चापराजितः
रुद्राः समाख्याता एकादश गणेश्वराः ३०
एतेषां मानसानां तु त्रिशूलवरधारिणाम् कोटयश्चतुरशीतिस्तत्पुत्राश्चाक्षया

मताः ३१
दिक्षु सर्वासु ये रक्षां प्रकुर्वन्ति गणेश्वराः
पुत्रपौत्रसुताश्चैते सुरभीगर्भसम्भवाः ३२
इति श्रीमात्स्ये महापुराण आदिसर्गे वसुरुद्रान्वयो नाम पञ्चमोऽध्यायः ५

अथ षष्ठोऽध्यायः
कश्यपस्य प्रवक्ष्यामि पत्नीभ्यः पुत्रपौत्रकान्
अदितिर्दितिर्दनुश्चैव अरिष्टा सुरसा तथा १
सुरभिर्विनता तद्वत्ताम्रा क्रोधवशा इरा कद्रूर्विश्वा मुनिस्तद्वत्तासां पुत्रान्निबोधत २
तुषिता नाम ये देवाश्चाक्षुषस्यान्तरे
मनोः
वैवस्वतेऽन्तरे चैते आदित्या द्वादश
स्मृताः ३
इन्द्रो धाता भगस्त्वष्टा मित्रोऽथ वरुणो यमः
विवस्वान्सविता पूषा अंशुमान्विष्णुरेव च ४
एते सहस्रकिरणा आदित्या द्वादश स्मृताः मारीचात्कश्यपादाप पुत्रानदितिरुत्तमान्

५
कृशाश्वस्य ऋषेः पुत्रा देवप्रहरणाः स्मृताः
एते देवगणा विप्राः प्रतिमन्वन्तरेषु च ६
उत्पद्यन्ते प्रलीयन्ते कल्पे कल्पे तथैव
च
दितिः पुत्रद्वयं लेभे कश्यपादिति नः
श्रुतम् ७
हिरण्यकशिपुश्चैव हिरण्याक्षं तथैव च हिरण्यकशिपोस्तद्वज्जातं पुत्रचतुष्टयम् ८
प्रह्लादश्चानुह्लादश्च संह्लादो ह्लाद
एव च
प्रह्लादपुत्र आयुष्माञ्छिबिर्बाष्कल एव
च ९
विरोचनश्चतुर्थश्च स बलिं पुत्रमाप्तवान्
बलेः पुत्रशतं त्वासीद्बाणज्येष्ठं ततो
द्विजाः १०
धृतराष्ट्रस्तथा सूर्यश्चन्द्रश्चन्द्राशुं!तापनः
निकुम्भनाभो गुर्वक्षः कुक्षिभीमो
विभीषणः ११
एवमाद्यास्तु बहवो बाणज्येष्ठा गुणाधिकाः बाणः सहस्रबाहुश्च सर्वास्त्रगणसंयुतः १२
तपसा तोषितो यस्य पुरे वसति शूलभृत्

महाकालत्वमगमत्साम्यं यश्च पिनाकिनः १३
हिरण्याक्षस्य पुत्रोऽभूदुलूकः
शकुनिस्तथा
भूतसंतापनश्चैव महानाभस्तथैव च १४
एतेभ्यः पुत्रपौत्राणां कोटयः
सप्तसप्ततिः
महाबला महाकाया नानारूपा महौजसः १५
दनुः पुत्रशतं लेभे कश्यपाद्बलदर्पितम्
विप्रचित्तिः प्रधानोऽभूद्येषां मध्ये
महाबलः १६
द्विमूर्धा शकुनिश्चैव तथा शङ्कुशिरोधरः
अयोमुखः शम्बरश्च कपिशो वामनस्तथा १७
मारीचिर्मेघवांश्चैव इरागर्भशिरास्तथा विद्रावणश्च केतुश्च केतुवीर्यः शतह्रदः १८
इन्द्रजित्सप्तजिच्चैव वज्रनाभस्तथैव च एकचक्रो महाबाहुर्वज्राक्षस्तारकस्तथा १९
असिलोमा पुलोमा च बिन्दुर्बाणो महासुरः स्वर्भानुर्वृषपर्वा च एवमाद्या दनोः सुताः २०
स्वर्भानोस्तु प्रभा कन्या शची चैव पुलोमजा
उपदानवी मयस्यासीत्तथा मन्दोदरी कुहूः २१
शर्मिष्ठा सुन्दरी चैव चन्द्रा च

वृषपर्वणः
पुलोमा कालका चैव वैश्वानरसुते हि ते २२
बह्वपत्ये महासत्त्वे मारीचस्य परिग्रहे
तयोः षष्टिसहस्राणि दानवानामभूत्पुरा २३
पौलोमान्कालकेयांश्च मारीचोऽजनयत्पुरा
अवध्या येऽमराणां वै हिरण्यपुरवासिनः २४
चतुर्मुखाल्लब्धवरास्ते हता विजयेन तु
विप्रचित्तिः
सैंहिकेयान्सिंहिकायामजीजनत् २५
हिरण्यकशिपोर्ये वै भागिनेयास्त्रयोदश
व्यंसः कल्पश्च राजेन्द्र नलो वातापिरेव
च २६
इल्वलो नमुचिश्चैव श्वसृपश्चाजनस्तथा
नरकः कालनाभश्च सरमाणस्तथैव च २७
कालवीर्यश्च विख्यातो दनुवंशविवर्धनाः
संह्रादस्य तु दैत्यस्य निवातकवचाः
स्मृताः २८
अवध्याः सर्वदेवानां गन्धर्वोरगरक्षसाम् ये हता भर्गमाश्रित्य त्वर्जुनेन रणाजिरे २९
षट्कन्या जनयामास ताम्रा मारीचबीजतः
शुकी श्येनी च भासी च सुग्रीवी गृध्रिका
शुचिः ३०
शुकी शुकानुलूकांश्च जनयामास धर्मतः
श्येनी श्येनांस्तथा भासी
कुररानप्यजीजनत् ३१

गृध्री गृध्रान्कपोतांश्च पारावतविहंगमान्
हंससारसक्रौञ्चांश्च प्लवाञ्छुचिरजीजनत् ३२
अजाश्वमेषोष्ट्रखरान्सुग्रीवी चाप्यजीजनत्
एष ताम्रान्वयः प्रोक्तो विनतायां निबोधत ३३
गरुडः पततां नाथः अरुणश्च पतत्रिणाम्
सौदामनी तथा कन्या येयं नभसि विश्रुता ३४
सम्पातिश्च जटायुश्च अरुणस्य सुतावुभौ
सम्पातिपुत्रो बभ्रुश्च शीघ्रगश्चापि
विश्रुतः ३५
जटायुषः कर्णिकारः शतगामी च विश्रुतौ
सारसो रज्जुवालश्च भेरुण्डश्चापि
तत्सुताः ३६
तेषामनन्तमभवत्पक्षिणां पुत्रपौत्रकम्
सुरसायाः सहस्रं तु सर्पाणामभवत्पुरा ३७
कद्रूः सहस्रं चापि सुव्रत
प्रधानास्तेषु विख्याताः
षड्विंशतिररिंदम ३८
शेषवासुकिकर्कोटशङ्खैरावतकम्बलाः
धनंजयमहानीलपद्माश्वतरतक्षकाः ३९
एलापत्त्रमहापद्मधृतराष्ट्रबलाहकाः
शङ्खपालमहाशङ्खपुष्पदंष्ट्रशुभाननाः ४०
शङ्कुरोमा च बहुलो वामनः पाणिनस्तथा

कपिलो दुर्मुखश्चापि पतञ्जलिरिति स्मृताः ४१
एषामनन्तमभवत्सर्वेषां पुत्रपौत्रकम्
प्रायशो यत्पुरा दग्धं जनमेजयमन्दिरे ४२
रक्षोगणं क्रोधवशा स्वनामानमजीजनत्
दंष्ट्रिणां नियुतं तेषां
भीमसेनादगात्क्षयम् ४३
रुद्राणां च गणं तद्वद्गोमहिष्यो
वराङ्गनाः
सुरभिर्जनयामास कश्यपात्संयतव्रता ४४
मुनिर्मुनीनां च गणं गणमप्सरसां तथा
तथा किंनरगन्धर्वानरिष्टाजनयद्बहून् ४५
तृणवृक्षलतागुल्ममिरा सर्वमजीजनत् विश्वा तु यक्षरक्षांसि जनयामास कोटिशः ४६
तत एकोनपञ्चाशन्मरुतः कश्यपाद्दितिः जनयामास धर्मज्ञान्सर्वानमरवल्लभान् ४७ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे आदिसर्गे कश्यपान्वयो नाम षष्ठोऽध्यायः ६

अथ सप्तमोऽध्यायः
ऋषय ऊचुः
दितेः पुत्राः कथं जाता मरुतो देववल्लभाः देवैर्जग्मुश्च सापत्नैः कस्मात्ते सख्यमुत्तमम् १
सूत उवाच

पुरा देवासुरे युद्धे हृतेषु हरिणा सुरैः पुत्रपौत्रेषु शोकार्ता गत्वा
भूलोकमुत्तमम् २
स्यमन्तपञ्चके क्षेत्रे सरस्वत्यास्तटे
शुभे
भर्तुराराधनपरा तप उग्रं चचार ह ३
तदा दितिर्दत्यमाता ऋषिरूपेण सुव्रता
फलाहारा तपस्तेपे कृच्छ्रं चान्द्रा
यणादिकम् ४
यावद्वर्षशतं साग्रं जराशोकसमाकुला
ततः सा तपसा तप्ता वसिष्ठादीनपृच्छत ५
कथयन्तु भवन्तो मे पुत्रशोकविनाशनम्
व्रतं सौभाग्यफलदमिहलोके परत्र च ६
ऊचुर्वसिष्ठप्रमुखा मदनद्वादशीव्रतम्
यस्याः प्रभावादभवत्सुतशोकविवर्जिता ७
ऋषय ऊचुः
श्रोतुमिच्छामहे सूत मदनद्वादशीव्रतम्
सुतानेकोनपञ्चाशद्येन लेभे दितिः पुनः ८
सूत उवाच
यद्वसिष्ठादिभिः पूर्वं दितेः
कथितमुत्तमम्
विस्तरेण तदेवेदं मत्सकाशान्निबोधत ९
चैत्रे मासि सिते पक्षे द्वादश्यां नियतव्रतः
स्थापयेदव्रणं कुम्भं सिततण्डुलपूरितम् १०

नानाफलयुतं तद्वदिक्षुदण्डसमन्वितम् सितवस्त्रयुगच्छन्नं सितचन्दनचर्चितम् ११
नानाभक्ष्यसमोपेतं सहिरण्यं तु शक्तितः ताम्रपात्रं गुडोपेतं तस्योपरि निवेशयेत् १२
तस्मादुपरि कामं तु कदलीदलसंस्थितम् कुर्याच्छर्करयोपेतां रतिं तस्य च वामतः १३
गन्धं धूपं ततो दद्याद्गीतं वाद्यं च कारयेत्
तदभावे कथां कुर्यात्कामकेशवयोर्नरः १४ कामनाम्ना हरेरर्चां स्नापयेद्गन्धवारिणा शुक्लपुष्पाक्षततिलैरर्चयेन्मधुसूदनम् १५
कामाय पादौ सम्पूज्य जङ्घे सौभाग्यदाय च ऊरू स्मरायेति पुनर्मन्मथायेति वै कटिम् १६
स्वच्छोदरायेत्युदरमनङ्गायेत्युरो हरेः
मुखं पद्ममुखायेति बाहू पञ्चशराय वै १७
नमः सर्वात्मने मौलिमर्चयेदिति केशवम्
ततः प्रभाते तं कुम्भं ब्राह्मणाय
निवेदयेत् १८
ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या स्वयं च लवणादृते

भुक्त्या तु दक्षिणां दद्यादिमं
मन्त्रमुदीरयेत् १९
प्रीयतामत्र भगवान्कामरूपी जनार्दनः
हृदये सर्वभूतानां य आनन्दोऽभिधीयते २०
अनेन विधिना सर्वं मासि मासि व्रतं चरेत् उपवासी त्रयोदश्यामर्चयेद्विष्णुमव्ययम् २१
फलमेकं च संप्राश्य द्वादश्यां भूतले
स्वपेत्
ततस्त्रयोदशे मासि धृतधेनुसमन्विताम् २२
शय्यां दद्यादनङ्गाय सर्वोपस्करसंयुताम्
काञ्चनं कामदेवं च शुक्लां गां च
पयस्विनीम् २३
वासोभिर्द्विजदाम्पत्यं पूज्यं शक्त्या
विभूषणैः
शय्यागन्धादिकं
दद्यात्प्रीयतामित्युदीरयेत् २४
होमः शुक्लतिलैः कार्यः कामनामानि
कीर्तयेत्
गव्येन हविषा तद्वत्पायसेन च धर्मवित् २५
विप्रेभ्यो भोजनं दद्याद्वित्तशाठ्यं
विवर्जयेत्
इक्षुदण्डानथो दद्यात्पुष्पमालाश्च
शक्तितः २६
यः कुर्याद्विधिनानेन मदनद्वादशीमिमाम् स सर्वपापनिर्मुक्तः प्राप्नोति

हरिसाम्यताम् २७
इहलोके वरान्पुत्रान्सौभाग्यफलमश्नुते
यः स्मरः संस्मृतो विष्णुरानन्दात्मा
महेश्वरः २८
सुखार्थी कामरूपेण स्मरेदङ्गजमीश्वरम् एतच्छ्रुत्वा चकारासौ दितिः सर्वमशेषतः २९
कश्यपो व्रतमाहात्म्यादागत्य परया मुदा
चकार कर्कशां भूयो रूपयौवनशालिनीम् ३०
वरैराछन्दयामास सा तु वव्रे ततो वरम्
पुत्रं शक्रवधार्थाय समर्थममितौजसम् ३१
वरयामि महात्मानं सर्वामरनिषूदनम्
उवाच कश्यपो वाक्यमिन्द्र
हन्तारमूर्जितम् ३२
प्रदास्याम्यहमेवेह किं त्वेतत्क्रियतां
शुभे
आपस्तम्बः करोत्विष्टिं पुत्रीयामद्य
सुव्रते ३३
विधास्यामि ततो गर्भमिन्द्र
शत्रुनिषूदनम्
आपस्तम्बस्ततश्चक्रे पुत्रेष्टिं द्रविणाधिकाम् ३४
इन्द्रशत्रुर्भवस्वेति जुहाव च
सविस्तरम्
देवा मुमुदिरे दैत्या विमुखाः स्युश्च
दानवाः ३५

दित्यां गर्भमथाधत्त कश्यपः प्राह तां पुनः
त्वया यत्नो विधातव्यो ह्यस्मिन्गर्भे
वरानने ३६
संवत्सरशतं त्वेकमस्मिन्नेव तपोवने
संख्यायां नैव भोक्तव्यं गर्भिण्या
वरवर्णिनि ३७
न स्थातव्यं न गन्तव्यं वृक्षमूलेषु
सर्वदा
नोपस्करेषूपविशेन्मुसलोलूखलादिषु ३८
जले च नावगाहेत शून्यागारं च वर्जयेत्
वल्मीकायां न तिष्ठेत न चोद्विग्नमना
भवेत् ३९
विलिखेन्न नखैर्भूमिं नाङ्गारेण न भस्मना
न शयालुः सदा तिष्ठेद् व्यायामं च
विवर्जयेत् ४०
न तुषाङ्गारभस्मास्थिकपालेषु समाविशेत् वर्जयेत्कलहं लोकैर्गात्रभङ्गं तथैव च
४१
न मुक्तकेशा तिष्ठेत नाशुचिः स्यात्कदाचन
न शयीतोत्तरशिरा न चापरशिराः क्वचित् ४२
न वस्त्रहीना नोद्विग्ना न चार्द्रचरणा
सती
नामङ्गल्यां वदेद्वाचं न च हास्याधिका
भवेत् ४३
कुर्यात्तु गुरुशुश्रूषां नित्यं

माङ्गल्यतत्परा
सर्वौषधीभिः कोष्णेन वारिणा स्नानमाचरेत् ४४
कृतरक्षा सुभूषा च वास्तुपूजनतत्परा तिष्ठेत्प्रसन्नवदना भर्तुः प्रियहिते रता ४५
दानशीला तृतीयायां पार्वण्यं नक्तमाचरेत् इतिवृत्ता भवेन्नारी विशेषेण तु गर्भिणी ४६
यस्तु तस्या भवेत्पुत्रः शीलायुर्वृद्धिसंयुतः
अन्यथा गर्भपतनमवाप्नोति न संशयः ४७
तस्मात्त्वमनया वृत्त्या
गर्भेऽस्मिन्यत्नमाचर
स्वस्त्यस्तु ते गमिष्यामि
तथेत्युक्तस्तया पुनः ४८
पश्यतां सर्वभूतानां तत्रैवान्तरधीयत
ततः सा कश्यपोक्तेन विधिना समतिष्ठत ४९
अथ भीतस्तथेन्द्रोऽपि दितेः
पार्श्वमुपागमत्
विहाय देवसदनं तच्छुश्रूषुरवस्थितः ५०
दितेश्छिद्रान्तरप्रेप्सुरभवत्पाकशासनः
विनीतोऽभवदव्यग्रः प्रशान्तवदनो बहिः ५१
अजानन्किल तत्कार्यमात्मनः शुभमाचरन्
ततो वर्षशतान्ते सा न्यूने तु दिवसैस्!
त्रिभिः ५२

मेने कृतार्थमात्मानं प्रीत्या विस्मितमानसा
अकृत्वा पादयोः शौचं प्रसुप्ता मुक्तमूर्धजा ५३
निद्राभरसमाक्रान्ता दिवापरशिराः
क्वचित्
ततस्तदन्तरं लब्ध्वा प्रविष्टस्तु
शचीपतिः ५४
वज्रेण सप्तधा चक्रे तं गर्भं त्रिदशाधिपः
ततः सप्तैव ते जाताः कुमाराः सूर्यवर्चसः ५५
रुदन्तः सप्त ते बाला निषिद्धा गिरिदारिणा
भूयोऽपि रुदतश्चैतानेकैकं सप्तधा हरिः ५६
चिछेद वृत्रहन्ता वै पुनस्तदुदरे स्थितः एवमेकोनपञ्चाशद् भूत्वा ते रुरुदुर्भृशम् ५७
इन्द्रो निवारयामास मां रोदिष्ट पुनः पुनः
ततः स चिन्तयामास किमेतदिति वृत्रहा ५८
धर्मस्य कस्य माहात्म्यात्पुनः
संजीवितास्त्वमी
विदित्वा ध्यानयोगेन मदनद्वादशीफलम् ५९
नूनमेतत्परिणतमधुना कृष्णपूजनात्

वज्रेणापि हताः सन्तो न विनाशमवाप्नुयुः ६०
एकोऽप्यनेकतामाप यस्मादुदरगोऽप्यलम् अवध्या नूनमेते वै तस्माद्देवा
भवन्त्विति ६१
यस्मान्मा रुदतेत्युक्ता रुदन्तो
गर्भसंस्थिताः
मरुतो नाम ते नाम्ना भवन्तु मखभागिनः ६२
ततः प्रसाद्य देवेशः क्षमस्वेति दितिं
पुनः
अर्थशास्त्रं समास्थाय मयैतद्दुष्कृतं
कृतम् ६३
कृत्वा मरुद्गणं देवैः समानममराधिपः
दितिं विमानमारोप्य ससुतामनयद्दिवम् ६४
यज्ञभागभुजो जाता मरुतस्ते ततो द्विजाः
न जग्मुरैक्यमसुरैरतस्ते सुरवल्लभाः ६५
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे
आदिसर्गे मरुदुत्पत्तौ मदनद्वादशीव्रतं नाम सप्तमोऽध्यायः ७

अथाष्टमेऽध्यायः
ऋषय ऊचुः
आदिसर्गश्च यः सूत कथितो विस्तरेण तु प्रतिसर्गश्च ये येषामधिपास्तान्वदस्व नः १
सूत उवाच

यदाभिषिक्तः सकलाधिराज्ये पृथुर्धरित्र्यामधिपो बभूव तदौषधीनामधिपं चकार यज्ञव्रतानां तपसां च चन्द्रम् २
नक्षत्रताराद्विजवृक्षगुल्मलतावितानस्यच रुक्मगर्भः
अपामधीशं वरुणं धनानां राज्ञां प्रभुं
वैश्रवणं च तद्वत् ३
विष्णुं रवीणामधिपं वसूनामग्निं च
लोकाधिपतिश्चकार
प्रजापतीनामधिपं च दक्षं चकार शक्रं
मरुतामधीशम् ४
दैत्याधिपानामथ दानवानां प्रह्लादमीशं च
यमं पितॄणाम्
पिशाचरक्षःपशुभूतयक्षवेतालराजं त्वथ
शूलपाणिम् ५
प्रालेयशैलं च पतिं गिरीणाम् ईशं समुद्रं
ससरिन्नदानाम्
गन्धर्वविद्याधरकिंनराणाम् ईशं
पुनश्चित्ररथं चकार ६
नागाधिपं वासुकिमुग्रवीर्यं सर्पाधिपं
तक्षकमादिदेश
दिशां गजानामधिपं चकार गजेन्द्र
मैरावतनामधेयम् ७
सुपर्णमीशं
पततामथाश्वराजानमुच्चैःश्रवसं चकार

सिंहं मृगाणां वृषभं गवां च प्लक्षं पुनः सर्ववनस्पतीनाम् ८
पितामहः पूर्वमथाभ्यषिञ्चच्चैतान्पुनः
सर्वदिशाधिनाथान्
पूर्वेण दिक्पालमथाभ्यषिञ्चन्नाम्ना
सुधर्माणमरातिकेतुम् ९
ततोऽधिपं दक्षिणतश्चकार सर्वेश्वरं
शङ्खपदाभिधानम्
स केतुमन्तं च दिगीशमीशश्चकार पश्चाद्
भुवनाण्डगर्भः १०
हिरण्यरोमाणमुदग्दिगीशं
प्रजापतिर्देवसुतं चकार
अद्यापि कुर्वन्ति दिशामधीशाः
शत्रून्दहन्तस्तु भुवोऽभिरक्षाम् ११
चतुर्भिरेभिः पृथुनामधेयो नृपोऽभिषिक्तः प्रथमं पृथिव्याम्
गतेऽन्तरे चाक्षुषनामधेये वैवस्वताख्ये च
पुनः प्रवृत्ते
प्रजापतिः सोऽस्य चराचरस्य बभूव सूर्यान्वयवंशचिह्नः १२
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे आधिपत्याभिषेचनं नामाष्टमोऽध्यायः ८

अथ नवमोऽध्यायः
सूत उवाच
एवं श्रुत्वा मनुः प्राह पुनरेव

जनार्दनम्
पूर्वेषां चरितं ब्रूहि मनूनां मधुसूदन १ मत्स्य उवाच
मन्वन्तराणि राजेन्द्र मनूनां चरितं च यत्
प्रमाणं चैव कालस्य तां सृष्टिं च समासतः २
एकचित्तः प्रशान्तात्मा शृणु मार्तण्डनन्दन
यामा नाम पुरा देवा आसन्स्वायम्भुवान्तरे ३
सप्तैव ऋषयः पूर्वे ये मरीच्यादयः स्मृताः
आग्नीध्रश्चाग्निबाहुश्च सहः सवन एव च ४
ज्योतिष्मान्द्युतिमान्हव्यो मेधा
मेधातिथिर्वसुः
स्वायम्भुवस्यास्य मनोर्दशैते
वंशवर्धनाः ५
प्रतिसर्गमिमे कृत्वा
जग्मुर्यत्परमंपदम्
एतत्स्वायम्भुवं प्रोक्तं स्वारोचिषमतः
परम् ६
स्वारोचिषस्य तनयाश्चत्वारो देववर्चसः
नभोनभस्यप्रसृतिभानवः कीर्तिवर्धनाः ७
दत्तो निश्च्यवनस्तम्बः प्राणः कश्यप एव च

और्वो बृहस्पतिश्चैव सप्तैते ऋषयः
स्मृताः ८
देवाश्च तुषिता नाम स्मृताः
स्वारोचिषेऽन्तरे
! सुकृतो मूर्तिरापो ज्योतिरयः स्मयः ९
वसिष्ठस्य सुताः सप्त ये प्रजापतयः
स्मृताः
द्वितीयमेतत्कथितं मन्वन्तरमतः परम् १०
औत्तमीयं प्रवक्ष्यामि तथा मन्वन्तरं शुभम्
मनुर्नामौत्तमिर्यत्र दश पुत्रानजीजनत्
११
ईष ऊर्जश्च तर्जश्च शुचिः शुक्रस्तथैव च
मधुश्च माधवश्चैव नभस्योऽथ नभास्तथा १२
सहः कनीयानेतेषामुदारः कीर्तिवर्धनः
भावनास्तत्र देवाः स्युरूर्जाः सप्तर्षयः
स्मृताः १३
कौकुरुण्डिश्च दाल्भ्यश्च शङ्गः प्रवहणः शिवः
सितश्च सस्मितश्चैव सप्तैते योगवर्धनाः १४
मन्वन्तरं चतुर्थं तु तामसं नाम विश्रुतम्
कविः पृथुस्तथैवाग्निरकपिः कपिरेव च १५ तथैव जल्पधीमानौ मुनयः सप्त तामसे साध्या देवगणा यत्र कथितास्तामसेऽन्तरे

१६
अकल्मषस्तथा धन्वी तपोमूलस्तपोधनः
तपोरतिस्तपस्यश्च तपोद्युतिपरंतपौ १७
तपोभागी तपोयोगी धर्माचाररताः सदा
तामसस्य सुताः सर्वे दश वंशविवर्धनाः १८
पञ्चमस्य मनोस्तद्वद्रैवतस्यान्तरं शृणु देवबाहुः सुबाहुश्च पर्जन्यः सोमपो मुनिः १९
हिरण्यरोमा सप्ताश्वः सप्तैते ऋषयः
स्मृताः
देवाश्चाभूतरजसस्तथा प्रकृतयः शुभाः २०
अरुणस्तत्त्वदर्शी च वित्तवान्हव्यपः
कपिः
युक्तो निरुत्सुकः सत्त्वो निर्मोहोऽथ
प्रकाशकः २१
धर्मवीर्यबलोपेता दशैते रैवतात्मजाः भृगुः सुधामा विरजाः सहिष्णुर्नाद एव च २२
विवस्वानतिनामा च षष्ठे सप्तर्षयोऽपरे
चाक्षुषस्यान्तरे देवा लेखा नाम
परिश्रुताः २३
ऋभवोऽथ ऋभाद्याश्च वारिमूला दिवौकसः
चाक्षुषस्यान्तरे प्रोक्ता देवानां पञ्च
योनयः २४
रुरुप्रभृतयस्तद्वच्चाक्षुषस्य सुता दश प्रोक्ताः स्वायम्भुवे वंशे ये मया

पूर्वमेव तु २५
अन्तरं चाक्षुषं चैतन्मया ते
परिकीर्तितम्
सप्तमं तत्प्रवक्ष्यामि
यद्वैवस्वतमुच्यते २६
अत्रिश्चैव वसिष्ठश्च कश्यपो गौतमस्तथा
भरद्वाजस्तथा योगी विश्वामित्रः
प्रतापवान् २७
जमदग्निश्च सप्तैते साम्प्रतं ये महर्षयः
कृत्वा धर्मव्यवस्थानं प्रयान्ति परमं
पदम् २८
साध्या विश्वे च रुद्राश्च मरुतो
वसवोऽश्विनौ
आदित्याश्च सुरास्तद्वत्सप्त देवगणाः
स्मृताः २९
इक्ष्वाकुप्रमुखाश्चास्य दश पुत्राः स्मृता भुवि
मन्वन्तरेषु सर्वेषु सप्त सप्त महर्षयः ३०
कृत्वा धर्मव्यवस्थानं प्रयान्ति परमं पदम्
सावर्ण्यस्य प्रवक्ष्यामि मनोर्भावि तथान्तरम् ३१
अश्वत्थामा शरद्वांश्च कौशिको गालवस्तथा शतानन्दः काश्यपश्च रामश्च ऋषयः स्मृताः ३२

धृतिर्वरीयान्यवसः सुवर्णो वष्टिरेव च चरिष्णुरीड्यः सुमतिर्वसुः शुक्रश्च वीर्यवान् ३३
भविष्या दश सावर्णेर्मनोः पुत्राः
प्रकीर्तिताः
रौच्यादयस्तथान्येऽपि मनवः
संप्रकीर्तिताः ३४
रुचेः प्रजापतेः पुत्रो रौच्यो नाम
भविष्यति
मनुर्भूतिसुतस्तद्वद्भौत्यो नाम
भविष्यति ३५
ततस्तु मेरुसावर्णिर्ब्रह्मसूनुर्मनुः
स्मृतः
ऋतश्च ऋतधामा च विष्वक्सेनो मनुस्तथा ३६
अतीतानागताश्चैते मनवः परिकीर्तिताः षडूनं युगसाहस्रमेभिर्व्याप्तं नराधिप ३७
स्वे स्वेऽन्तरे सर्वमिदमुत्पाद्य
सचराचरम्
कल्पक्षये विनिर्वृत्ते मुच्यन्ते
ब्रह्मणा सहा ३८
एते युगसहस्रान्ते विनश्यन्ति पुनः पुनः
ब्रह्माद्या विष्णुसायुज्यं याता
यास्यन्ति वै द्विजाः ३९
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे मन्वन्तरानुकीर्तनं नाम नवमोऽध्यायः ९

अथ दशमोऽध्यायः
ऋषय ऊचुः
बहुभिर्धारिणी भुक्ता भूपालैः श्रूयते पुरा
पार्थिवाः पृथिवीयोगात्पृथिवी कस्य योगतः १
किमर्थं च कृता संज्ञा भूमेः किं पारिभाषिकी
गौरितीयं च विख्याता सूत कस्माद्ब्रवीहि नः २
सूत उवाच
वंशे स्वायम्भुवस्यासीदङ्गो नाम
प्रजापतिः
मृत्योस्तु दुहिता तेन परिणीता
सुदुर्मुखा ३
सुनीथा नाम तस्यास्तु वेनो नाम सुतः पुरा
अधर्मनिरतश्चासीद्बलवान्वसुधाधिपः ४
लोकेऽप्यधर्मकृज्जातः परभार्यापहारकः
धर्माचारस्य सिद्ध्यर्थं जगतोऽथ
महर्षिभिः ५
अनुनीतोऽपि न ददावनुज्ञां स यदा ततः
शापेन मारयित्वैनमराजकमयार्दिताः ६
ममन्थुर्ब्राह्मणास्तस्य बलाद्देहमकल्मषाः तत्कायान्मथ्यमानात्तु

निपेतुर्म्लेच्छजातयः ७
शरीरे मातुरंशेन कृष्णाञ्जनसमप्रभाः पितुरंशस्य चांशेन धार्मिको धर्मचारिणः ८
उत्पन्नो दक्षिणाद्धस्तात्सधनुः सशरो गदी
दिव्यतेजोमयवपुः सरत्नकवचाङ्गदः ९
पृथोरेवाभवद्यत्नात्ततः पृथुरजायत
स विप्रैरभिषिक्तोऽपि तपः कृत्वा
सुदारुणम् १०
विष्णोर्वरेण सर्वस्य प्रभुत्वमगमत्पुनः
निःस्वाध्यायवषट्कारं निर्धर्मं वीक्ष्य
भूतलम् ११
दग्धुमेवोद्यतः कोपाच्छरेणामितविक्रमः
ततो गोरूपमास्थाय भूः पलायितुमुद्यता १२
पृष्ठतोऽनुगतस्तस्याः पृथुर्दीप्तशरासनः
ततः स्थित्वैकदेशे तु किं करोमीति
चाब्रवीत् १३
पृथुरप्यवदद्वाक्यम् ईप्सितं देहि सुव्रते
सर्वस्य जगतः शीघ्रं स्थावरस्य चरस्य च १४
तथैव साब्रवीद् भूमिर्दुदोह स नराधिपः स्वके पाणौ पृथुर्वत्सं कृत्वा स्वायम्भुवं मनुम् १५
तदन्नमभवच्छुद्धं प्रजा जीवन्ति येन वै ततस्तु ऋषिभिर्दुग्धा वत्सः सोमस्तदाभवत्

१६
दोग्धा बृहस्पतिरभूत्पात्रं वेदस्तपो रसः देवैश्च वसुधा दुग्धा दोग्धा मित्रस्तदाभवत् १७
इन्द्रो वत्सः समभवत्क्षीरमूर्जस्करं
बलम्
देवानां काञ्चनं पात्रं पितॄणां राजतं
तथा १८
अन्तकश्चाभवद्दोग्धा यमो वत्सः स्वधा रसः अलाबुपात्रं नागानां तक्षको वत्सकोऽभवत् १९
विषं क्षीरं ततो दोग्धा
धृतराष्ट्रोऽभवत्पुनः
असुरैरपि दुग्धेयमायसे शक्रपीडिनीम् २०
पात्रे मायामभूद्वत्सः प्राह्लादिस्तु
विरोचनः
दोग्धा द्विमूर्धा तत्रासीन्माया येन
प्रवर्तिता २१
यक्षैश्च वसुधा दुग्धा पुरान्तर्धानम् ईप्सुभिः
कृत्वा वैश्रवणं वत्समामपात्रे महीपते २२
प्रेतरक्षोगणैर्दुग्धा धरा रुधिरमुल्बणम्
रौप्यनाभोऽभवद्दोग्धा सुमाली वत्स एव तु २३

गन्धर्वैश्च पुरा दुग्धा वसुधा साप्सरोगणैः
वत्सं चैत्ररथं कृत्वा गन्धान्पद्मदले तथा २४
दोग्धा वररुचिर्नाम नाट्यवेदस्य पारगः गिरिभिर्वसुधा दुग्धा रत्नानि विविधानि च २५
औषधानि च दिव्यानि दोग्धा मेरुर्महाचलः वत्सोऽभूद्धिमवांस्तत्र पात्रं शैलमयं पुनः २६
वृक्षैश्च वसुधा दुग्धा क्षीरं छिन्नप्ररोहणम्
पालाशपात्रे दोग्धा तु शालः पुष्पलताकुलः २७
प्लक्षोऽभवत्ततो वत्सः सर्ववृक्षो धनाधिपः
एवमन्यैश्च वसुधा तदा दुग्धा यथेप्सितम् २८
आयुर्धनानि सौख्यं च पृथौ राज्यं प्रशासति
न दरिद्रस्तदा कश्चिन्न रोगी न च पापकृत् २९
नोपसर्गभयं किंचित्पृथौ राजनि शासति नित्यं प्रमुदिता लोका दुःखशोकविवर्जिताः ३०
धनुष्कोट्या च शैलेन्द्रानुत्सार्य स

महाबलः
भुवस्तलं समं चक्रे लोकानां हितकाम्यया ३१
न पुरग्रामदुर्गाणि न चायुधधरा नराः क्षयातिशयदुःखं च नार्थशास्त्रस्य चादरः ३२
धर्मैकवासना लोकाः पृथौ राज्यं प्रशासति कथितानि च पात्राणि यत्क्षीरं च मया तव ३३
येषां यत्र रुचिस्तत्तद्देयं तेभ्यो
विजानता
यज्ञश्राद्धेषु सर्वेषु मया तुभ्यं
निवेदितम् ३४
दुहितृत्वं गता यस्मात्पृथोर्धर्मवतो मही तदानुरागयोगाच्च पृथिवी विश्रुता बुधैः ३५
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे वैन्याभिवर्णनो नाम दशमोऽध्यायः १०

अथैकादशोऽध्यायः
ऋषय ऊचुः
आदित्यवंशमखिलं वद सूत यथाक्रमम् सोमवंशं च तत्त्वज्ञ यथावद्वक्तुमर्हसि १
सूत उवाच
विवस्वान्कश्यपात्पूर्वमदित्यामभवत्सुतः

तस्य पत्नीत्रयं तद्वत्संज्ञा राज्ञी
प्रभा तथा २
रैवतस्य सुता राज्ञी रेवतं सुषुवे सुतम्
प्रभा प्रभातं सुषुवे त्वाष्ट्री संज्ञा
तथा मनुम् ३
यमश्च यमुना चैव यमलौ तु बभूवतुः
ततस्तेजोमयं रूपमसहन्ती विवस्वतः ४
नारीमुत्पादयामास स्वशरीरादनिन्दिताम्
त्वाष्ट्री स्वरूपरूपेण नाम्ना छायेति
भामिनी ५
पुरतः संस्थितां दृष्ट्वा संज्ञा तां
प्रत्यभाषत
छाये तं भज भर्तारमस्मदीयं वरानने ६
अपत्यानि मदीयानि मातृस्नेहेन पालय
तथेत्युक्त्वा तु सा देवमगमत्क्वापि
सुव्रता ७
कामयामास देवोऽपि संज्ञेयमिति चादरात्
जनयामास तस्यां तु पुत्रं च मनुरूपिणम् ८
सवर्णत्वाच्च सावर्णिर्मनोर्वैवस्वतस्य
च
ततः शनिं च तपतीं विष्टिं चैव क्रमेण तु ९
छायायां जनयामास संज्ञेयमिति भास्करः
छाया स्वपुत्रेऽभ्यधिकं स्नेहं चक्रे मनौ
तथा १०
पूर्वो मनुस्तु चक्षाम न यमः क्रोधमूर्छितः

संतर्जयामास तदा पादमुद्यम्य दक्षिणम् ११
शशाप च यमं छाया सक्षतः कृमिसंयुतः
पादोऽयमेको भविता पूयशोणितविस्रवः १२
निवेदयामास पितुर्यमः शापादमर्षितः
निष्कारणमहं शप्तो मात्रा देव सकोपया १३
बालभावान्मया किंचिदुद्यतश्चरणः सकृत्
मनुना वार्यमाणापि मम शापमदाद्विभो १४
प्रायो न माता सास्माकं शापेनाहं यतो हतः
देवोऽप्याह यमं भूयः किं करोमि महामते १५
मौर्ख्यात्कस्य न दुःखं स्यादथवा कर्मसंततिः
अनिवार्या भवस्यापि का कथान्येषु जन्तुषु
१६
कृकवाकुर्मया दत्तो यः कृमीन्भक्षयिष्यति
क्लेदं च रुधिरं चैव वत्सायमपनेष्यति १७
एवमुक्तस्तपस्तेपे यमस्तीव्रं महायशाः
गोकर्णतीर्थे
वैराग्यात्फलपत्त्रानिलाशनः १८
आराधयन्महादेवं यावद्वर्षायुतायुतम् वरं प्रादान्महादेवः संतुष्टः शूलभृत्तदा १९
वव्रे स लोकपालत्वं पितृलोके नृपालयम् धर्माधर्मात्मकस्यापि जगतस्तु परीक्षणम् २०
एवं स लोकपालत्वमगमच्छूलपाणिनः

पितॄणां चाधिपत्यं च धर्माधर्मस्य चानघ २१
विवस्वानथ तज्ज्ञात्वा संज्ञायाः कर्मचेष्टितम्
त्वष्टुः समीपमगमदाचचक्षे च रोषवान् २२
तमुवाच ततस्त्वष्टा सान्त्वपूर्वं
द्विजोत्तमाः
तवासहन्ती भगवन्महस्तीव्रं तमोनुदम् २३
वडबारूपमास्थाय मत्सकाशमिहागता
निवारिता मया सा नु त्वया चैव दिवाकर २४
यस्मादविज्ञाततया मत्सकाशमिहागता
तस्मान्मदीयं भवनं प्रवेष्टुं न
त्वमर्हसि २५
एवमुक्ता जगामाथ मरुदेशमनिन्दिता
वडबारूपमास्थाय भूतले सम्प्रतिष्ठिता २६
तस्मात्प्रसादं कुरु मे यद्यनुग्रहभागहम्
अपनेष्यामि ते तेजो यन्त्रे कृत्वा
दिवाकर २७
रूपं तव करिष्यामि लोकानन्दकरं प्रभो
तथेत्युक्तः स रविणा भ्रमौ कृत्वा
दिवाकरम् २८
पृथक्चकार तत्तेजश्चक्रं विष्णोरकल्पयत्
त्रिशूलं चापि रुद्रस्य वज्रमिन्द्रस्य
चाधिकम् २९
दैत्यदानवसंहर्तुः सहस्रकिरणात्मकम् रूपं चाप्रतिमं चक्रे त्वष्टा

पद्भ्यामृते महत् ३०
न शशाकाथ तद्द्रष्टुं पादरूपं रवेः पुनः
अर्चास्वपि ततः पादौ न
कश्चित्कारयेत्क्वचित् ३१
यः करोति स पापिष्ठां गतिमाप्नोति
निन्दिताम्
कुष्ठरोगमवाप्नोति
लोकेऽस्मिन्दुःखसंयुतः ३२
तस्माच्च धर्मकामार्थी चित्रेष्वायतनेषु च
न क्वचित्कारयेत्पादौ देवदेवस्य धीमतः
३३
ततः स भगवान्गत्वा भूर्लोकममराधिपः
कामयामास कामार्तो मुख एव दिवाकरः ३४
अश्वरूपेण महता तेजसा च समावृतः
संज्ञा च मनसा क्षोभमगमद्भयविह्वला ३५
नासापुटाभ्यामुत्सृष्टं परोऽयमिति शङ्कया
तद्रे तसस्ततो जातावश्विनाविति निश्चितम् ३६
दस्रौ सुतत्वात्संजातौ नासत्यौ नासिकाग्रतः
ज्ञात्वा चिराच्च तं देवं संतोषमगमत्परम् ३७
विमानेनागमत्स्वर्गं पत्या सह मुदान्विता सावर्णोऽपि मनुर्मेरावद्याप्यास्ते

तपोधनः
शनिस्तपोबलादाप ग्रहसाम्यं ततः पुनः ३८
यमुना तपती चैव पुनर्नद्यौ बभूवतुः
विष्टिर्घोरात्मिका तद्वत्कालत्वेन
व्यवस्थिता ३९
मनोर्वैवस्वतस्यासन्दश पुत्रा महाबलाः
इलस्तु प्रथमस्तेषां पुत्रेष्ट्यां
समजायत ४०
इक्ष्वाकुः कुशनाभश्च अरिष्टो धृष्ट एव च
नरिष्यन्तः करूषश्च शर्यातिश्च महाबलाः
पृषध्रश्चाथ नाभागः सर्वे ते
दिव्यमानुषाः ४१
अभिषिच्य मनुः पुत्रमिलं ज्येष्ठं स
धार्मिकः
जगाम तपसे भूयः स महेन्द्रवनालयम् ४२
अथ दिग्जयसिद्ध्यर्थमिलः
प्रायान्महीमिमाम्
भ्रमन्द्वीपानि सर्वाणि क्ष्माभृतः
सम्प्रधर्षयन् ४३
जगामोपवनं शम्भोरश्वाकृष्टः प्रतापवान् कल्पद्रुमलताकीर्णं नाम्ना शरवणं महत् ४४
रमते यत्र देवेशः शम्भुः सोमार्धशेखरः उमया समयस्तत्र पुरा शरवणे कृतः ४५ पुंनाम सत्त्वं यत्किंचिदागमिष्यति ते वने

स्त्रीत्वमेष्यति तत्सर्वं दशयोजनमण्डले ४६
अज्ञातसमयो राजा इलः शरवणे पुरा स्त्रीत्वमाप विशन्नेव वडबात्वं हयस्तदा ४७
पुरुषत्वं हृतं सर्वं स्त्रीरूपे विस्मितो नृपः
इलेति साभवन्नारी पीनोन्नतघनस्तनी ४८
उन्नतश्रोणिजघना पद्मपत्त्रायतेक्षणा
पूर्णेन्दुवदना तन्वी
विलासोल्लासितेक्षणा ४९
मूलोन्नतायतभुजा नीलकुञ्चितमूर्धजा
तनुलोमा सुदशना मृदुगम्भीरभाषिणी ५०
श्यामगौरेण वर्णेन हंसवारणगामिनी कार्मुकभ्रूयुगोपेता तनुताम्रनखाङ्कुरा ५१
भ्रमन्ती च वने तस्मिंश्चिन्तयामास भामिनी
को मे पिताथवा भ्राता का मे माता भवेदिह ५२
कस्य भर्तुरहं दत्ता कियद्वत्स्यामि भूतले
चिन्तयन्तीति ददृशे सोमपुत्रेण साङ्गना ५३
इला रूपसमाक्षिप्तमनसा वरवर्णिनी बुधस्तदाप्तये यत्नमकरोत्कामपीडितः ५४

विशिष्टाकारवान्दण्डी सकमण्डलुपुस्तकः वेणुदण्डकृतानेकपवित्रकगणत्रिकः ५५
द्विजरूपः शिखी ब्रह्मा
निगदन्कर्णकुण्डलः
बटुभिश्चान्वितो युक्तैः
समित्पुष्पकुशोदकैः ५६
किलान्विषन्वने तस्मिन्नाजुहाव स
तामिलाम्
बहिर्वनस्यान्तरितः किल पादपमण्डले ५७
ससंभ्रममकस्मात्तां सोपालम्भमिवावदत्
त्यक्त्वाग्निहोत्रशुश्रूषां क्व गता
मन्दिरान्मम ५८
इयं विहारवेला ते ह्यतिक्रामति
साम्प्रतम्
एह्येहि पृथुसुश्रोणि संभ्रान्ता केन
हेतुना ५९
इयं सायन्तनी वेला विहारस्येह वर्तते
कृत्वोपलेपनं पुष्पैरलंकुरु गृहं मम ६०
सा त्वब्रवीद्विरमृताहं सर्वमेतत्तपोधन आत्मानं त्वां च भर्तारं कुलं च वद मेऽनघ ६१
बुधः प्रोवाच तां तन्वीमिला त्वं वरवर्णिनी
अहं च कामुको नाम बहुविद्यो बुधः स्मृतः ६२
तेजस्विनः कुले जातः पिता मे

ब्राह्मणाधिपः
इति सा तस्य वचनात्प्रविष्टा बुधमन्दिरम् ६३
रत्नस्तम्भसमायुक्तं दिव्यमायाविनिर्मितम्
इला कृतार्थमात्मानं मेने तद्भवनस्थिता ६४
अहो वृत्तमहो रूपमहो धनमहो कुलम्
मम चास्य च मे भर्तुरहो लावण्यमुत्तमम् ६५
रेमे च सा तेन सममतिकालमिला ततः सर्वभोगमये गेहे यथेन्द्रभवने तथा ६६ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे बुधसंगमो नामैकादशोऽध्यायः ११

अथ द्वादशोऽध्यायः
सूत उवाच
अथान्विषन्तो राजानं भ्रातरस्तस्य मानवाः
इक्ष्वाकुप्रमुखा जग्मुस्तदा
शरवणान्तिकम् १
ततस्ते ददृशुः सर्वे वडबामग्रतः स्थिताम्
रत्नपर्याणकिरणदीप्तकायामनुत्तमाम् २
पर्याणप्रत्यभिज्ञानात्सर्वे विस्मयमागताः
अयं चन्द्रप्रभो नाम वाजी तस्य महात्मनः ३

अगमद्वडबारूपमुत्तमं केन हेतुना ततस्तु मैत्रावरुणिं पप्रच्छुस्ते
पुरोधसम् ४
किमित्येतदभूच्चित्रं वद योगविदां वर
वसिष्ठश्चाब्रवीत्सर्वं दृष्ट्वा
तद्ध्यानचक्षुषा ५
समयः शम्भुदयिताकृतः शरवणे पुरा
यः पुमान्प्रविशेदत्र स
नारीत्वमवाप्स्यति ६
अयमश्वोऽपि नारीत्वमगाद्राज्ञा सहैव तु
पुनः पुरुषतामेति यथासौ धनदोपमः ७
तथैव यत्नः कर्तव्यश्चाराध्यैव पिनाकिनम् ततस्ते मानवा जग्मुर्यत्र देवो महेश्वरः ८
तुष्टुवुर्विविधैः स्तोत्रैः
पार्वतीपरमेश्वरौ
तावूचतुरलङ्घ्योऽयं समयः किंतु साम्प्रतम् ९
इक्ष्वाकोरश्वमेधेन यत्फलं
स्यात्तदावयोः
दत्त्वा किम्पुरुषो वीरः स
भविष्यत्यसंशयम् १०
तथेत्युक्तास्ततस्ते तु
जग्मुर्वैवस्वतात्मजाः
इक्ष्वाकोश्चाश्वमेधेन चेलः
किम्पुरुषोऽभवत् ११

मासमेकं पुमान्वीरः स्त्री च मासमभूत्पुनः
बुधस्य भवने तिष्ठन्निलो गर्भधरोऽभवत् १२
अजीजनत्पुत्रमेकमनेकगुणसंयुतम्
बुधश्चोत्पाद्य तं पुत्रं
स्वर्लोकमगमत्ततः १३
इलस्य नाम्ना तद्वर्षमिलावृतमभूत्तदा
सोमार्कवंशयोरादाविलोऽभून्मनुनन्दनः १४
एवं पुरूरवाः पुंसोरभवद्वंशवर्धनः इक्ष्वाकुरर्कवंशस्य तथैवोक्तस्तपोधनाः १५
इलः किम्पुरुषत्वे च सुद्युम्न इति चोच्यते
पुनः
पुत्रत्रयमभूत्सुद्युम्नस्यापराजितम् १६
उत्कलो वै गहस्तद्वद्धरिताश्वश्च वीर्यवान्
उत्कलस्योत्कला नाम गयस्य तु गया मता १७ हरिताश्वस्य दिक्पूर्वा विश्रुता कुरुभिः सह
प्रतिष्ठानेऽभिषिच्याथ स पुरूरवसं सुतम् १८
जगामेलावृतं भोक्तुं वर्षं दिव्यफलाशनम् इक्ष्वाकुर्ज्येष्ठदायादो

मध्यदेशमवाप्तवान् १९
नरिष्यन्तस्य पुत्रोऽभूच्छुचो नाम महाबलः
नाभागस्याम्बरीषस्तु धृष्टस्य च
सुतत्रयम् २०
धृतकेतुश्चित्रनाथो रणधृष्टश्च वीर्यवान्
आनर्तो नाम शर्यातेः सुकन्या चैव दारिका २१
आनर्तस्याभवत्पुत्रो रोचमानः प्रतापवान् आनर्तो नाभ देशोऽभून्नगरी च कुशस्थली २२ रोचमानस्य पुत्रोऽभूद्रेवो रैवत एव च ककुद्मी चापरं नाम ज्येष्ठः पुत्रशतस्य च २३
रेवती तस्य सा कन्या भार्या रामस्य विश्रुता
करूषस्य तु कारूषा बहवः प्रथिता भुवि २४
पृषध्रो गोवधाच्छूद्रो गुरुशापादजायत
इक्ष्वाकुवंशं वक्ष्यामि
शृणुध्वमृषिसत्तमाः २५
इक्ष्वाकोः पुत्रतामाप विकुक्षिर्नाम
देवराट्
ज्येष्ठः पुत्रशतस्यासीद्दश पञ्च च
तत्सुताः २६
मेरोरुत्तरतस्ते तु जाताः पार्थिवसत्तमाः
चतुर्दशोत्तरं चान्यच्छतमस्य तथाभवत् २७
मेरोर्दक्षिणतो ये ये राजानः

संप्रकीर्तिताः
ज्येष्ठः ककुत्स्थो नाम्नाभूत्तत्सुतस्तु सुयोधनः २८
तस्य पुत्रः पृथुर्नाम विश्वगश्चपृथोः
सुतः
इन्दुस्तस्य च
पुत्रोऽभूद्युवनाश्वस्ततोऽभवत् २९
श्रावस्तश्च महातेजा
वत्सकस्तत्सुतोऽभवत्
निर्मिता येन श्रावस्ती गौडदेशे
द्विजोत्तमाः ३०
श्रावस्ताद्बृहदश्वोऽभूत्कुवलाश्वस्ततोऽभवत्
धुन्धुमारत्वमगमद् धुन्धुनाम्ना हतः पुरा ३१
तस्य पुत्रास्त्रयो जाता दृढाश्वो दण्ड एव च
कपिलाश्वश्च विख्यातो धौन्धुमारिः प्रतापवान् ३२
दृढाश्वस्य प्रमोदश्च हर्यश्वस्तस्य
चात्मजः
हर्यश्वस्य
निकुम्भोऽभूत्संहताश्वस्ततोऽभवत् ३३
अकृताश्वो रणाश्वश्च संहताश्वसुतावुभौ युवनाश्वो रणाश्वस्य मान्धाता च ततोऽभवत् ३४

मान्धातुः पुरुकुत्सोऽभूद्धर्मसेनश्च पार्थिवः
मुचुकुन्दश्च विख्यातः शत्रुजिच्च प्रतापवान् ३५
पुरुकुत्सस्य पुत्रोऽभूद्वसुदो
नर्मदापतिः
सम्भूतिस्तस्य पुत्रोऽभूत्त्रिधन्वा च
ततोऽभवत् ३६
त्रिधन्वनः सुतो जातस्त्रय्यारुण इति
स्मृतः
तस्मात्सत्यव्रतो नाम तस्मात्सत्यरथः
स्मृतः ३७
तस्य पुत्रो हरिश्चन्द्रो हरिश्चन्द्रा
च्च रोहितः
रोहिताच्च वृको जातो वृकाद्बाहुरजायत ३८
सगरस्तस्य पुत्रोऽभूद्राजा परमधार्मिकः द्वे भार्ये सगरस्यापि प्रभा भानुमती तथा ३९
ताभ्यामाराधितः पूर्वमौर्वोऽग्निः
पुत्रकाम्यया
और्वस्तुष्टस्तयोः प्रादाद्यथेष्टं
वरमुत्तमम् ४०
एका षष्टिसहस्राणि सुतमेकं तथापरा
गृह्णातु वंशकर्तारं
प्रभागृह्णाद्बहूंस्तदा ४१
एकं भानुमती पुत्रमगृह्णादसमञ्जसम्

ततः षष्टिसहस्राणि सुषुवे यादवी प्रभा ४२
खनन्तः पृथिवीं दग्धा विष्णुना
येऽश्वमार्गणे
असमञ्जसस्तु तनयो योऽशुं!मान्नाम
विश्रुतः ४३
तस्य पुत्रो दिलीपस्तु दिलीपात्तु भगीरथः
येन भागीरथी गङ्गा तपः कृत्वावतारिता ४४
भगीरथस्य तनयो नाभाग इति विश्रुतः
नाभागस्याम्बरीषोऽभूत्सिन्धुद्वीपस्ततोऽभवत् ४५
तस्यायुतायुः
पुत्रोऽभूदृतुपर्णस्ततोऽभवत्
तस्य कल्माषपादस्तु सर्वकर्मा ततः स्मृतः ४६
तस्यानरण्यः पुत्रोऽभून्निघ्नस्तस्य
सुतोऽभवत्
निघ्नपुत्रावुभौ जातावनमित्ररघू नृपौ ४७
अनामित्रो वनमगाद्भविता स कृते नृपः
रघोरभूद्दिलीपस्तु दिलीपादजकस्तथा ४८
दीर्घबाहुरजाज्जातश्चाजपालस्ततो नृपः तस्माद्दशरथो जातस्तस्य पुत्रचतुष्टयम् ४९
नारायणात्मकाः सर्वे रामस्तेष्वग्रजोऽभवत् रावणान्तकरस्तद्वद्रघूणां वंशवर्धनः ५० वाल्मीकिस्तस्य चरितं चक्रे भार्गवसत्तमः

तस्य पुत्रौ कुशलवाविक्ष्वाकुकुलवर्धनौ ५१
अतिथिस्तु कुशाज्जज्ञे निषधस्तस्य चात्मजः
नलस्तु नैषधस्तस्मान्नभास्तस्मादजायत ५२
नभसः पुण्डरीकोऽभूत्क्षेमधन्वा ततः
स्मृतः
तस्य पुत्रोऽभवद्वीरो देवानीकः
प्रतापवान् ५३
अहीनगुस्तस्य सुतः सहस्राश्वस्ततः परः ततश्चन्द्रावलोकस्तु तारापीडस्ततोऽभवत् ५४
तस्यात्मजश्चन्द्रगिरिर्भानुश्चन्द्र स्ततोऽभवत्
श्रुतायुरभवत्तस्माद्भारते यो निपातितः ५५
नलौ द्वावेव विख्यातौ वंशे कश्यपसम्भवे
वीरसेनसुतस्तद्वन्नैषधश्च नराधिपः ५६
एते वैवस्वते वंशे राजानो भूरिदक्षिणाः
इक्ष्वाकुवंशप्रभवाः प्राधान्येन
प्रकीर्तिताः ५७
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सूर्यवंशानुकीर्तनं नाम द्वादशोऽध्यायः १२

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

मनुरुवाच
भगवञ्श्रोतुमिच्छामि पितॄणां वंशमुत्तमम्
रवेश्च श्राद्धदेवत्वं सोमस्य च विशेषतः १
मत्स्य उवाच
हन्त ते कथयिष्यामि पितॄणां वंशमुत्तमम् स्वर्गे पितृगणाः सप्त
त्रयस्तेषाममूर्तयः २
मूर्तिमन्तोऽथ चत्वारः सर्वेषाममितौजसः अमूर्तयः पितृगणा वैराजस्य प्रजापतेः ३
जयन्ति यान्देवगणा वैराजा इति विश्रुताः
ये चैते योगविभ्रष्टाः प्राप्य
लोकान्सनातनान् ४
पुनर्ब्रह्मदिनान्ते तु जायन्ते
ब्रह्मवादिनः
सम्प्राप्य तां स्मृतिं भूयो योगं
सांख्यमनुत्तमम् ५
सिद्धिं प्रयान्ति योगेन
पुनरावृत्तिदुर्लभाम्
योगिनामेव देयानि तस्माच्छ्राद्धानि
दातृभिः ६
एतेषां मानसी कन्या पत्नी हिमवतो मता मैनाकस्तस्य दायादः क्रौञ्चस्तस्याग्रजोऽभवत् क्रौञ्चद्वीपः स्मृतो येन चतुर्थो

घृतसंवृतः ७
मेना च सुषुवे तिस्रः कन्या योगवतीस्ततः
उमैकपर्णापर्णा च तीव्रव्रतपरायणाः ८
रुद्रस्यैका सितस्यैका जैगीषव्यस्य चापरा
दत्ता हिमवता बालाः सर्वा लोके तपोऽधिकाः ९
ऋषय ऊचुः
कस्माद्दाक्षायणी पूर्वं ददाहात्मानमात्मना
हिमवद्दुहिता तद्वत्कथं जाता महीतले १०
संहरन्ती किमुक्तासौ सुता वा
ब्रह्मसूनुना
दक्षेण लोकजननी सूत विस्तरतो वद ११
सूत उवाच
दक्षस्य यज्ञे वितते प्रभूतवरदक्षिणे
समाहूतेषु देवेषु प्रोवाच पितरं सती १२
किमर्थं तात भर्ता मे यज्ञेऽस्मिन्नाभिमन्त्रितः
अयोग्य इति तामाह दक्षो यज्ञेषु शूलभृत् १३
उपसंहारकृद्रुद्रस्तेनामङ्गलभागयम् चुकोपाथ सती देहं त्यक्ष्यामीति त्वदुद्भवम् १४
दशानां त्वं च भविता पितॄणामेकपुत्रकः क्षत्रियत्वेऽश्वमेधे च रुद्रात्त्वं

नाशमेष्यसि १५
इत्युक्त्वा योगमास्थाय स्वदेहोद्भवतेजसा
निर्दहन्ती तदात्मानं सदेवासुरकिंनरैः १६
किं किमेतदिति प्रोक्ता गन्धर्वगणगुह्यकैः उपगम्याब्रवीद्दक्षः प्रणिपत्याथ दुःखितः १७
त्वमस्य जगतो माता जगत्सौभाग्यदेवता दुहितृत्वं गता देवि ममानुग्रहकाम्यया १८
न त्वया रहितं किंचिद् ब्रह्माण्डे सचराचरम्
प्रसादं कुरु धर्मज्ञे न मां
त्यक्तुमिहार्हसि १९
प्राह देवी यदारब्धं तत्कार्यं मे न संशयः
किंत्ववश्यं त्वया मर्त्ये हतयज्ञेन
शूलिना २०
प्रसादे लोकसृष्ट्यर्थं तपः कार्यं
ममान्तिके
प्रजापतिस्त्वं भविता
दशानामङ्गजोऽप्यलम् २१
मदंशेनाङ्गना
षष्टिर्भविष्यन्त्यङ्गजास्तव मत्संनिधौ तपः कुर्वन्प्राप्स्यसे

योगमुत्तमम् २२
एवमुक्तोऽब्रवीद्दक्षः केषु केषु मयानघे
तीर्थेषु च त्वं द्रष्टव्या स्तोतव्या
कैश्च नामभिः २३
देव्युवाच
सर्वदा सर्वभूतेषु द्रष्टव्या सर्वतो भुवि
सर्वलोकेषु यत्किंचिद्रहितं न मया विना २४
तथापि येषु स्थानेषु द्रष्टव्या सिद्धिमीप्सुभिः
स्मर्तव्या भूतिकामैर्वा तानि वक्ष्यामि तत्त्वतः २५
वाराणस्यां विशालाक्षी नैमिषे
लिङ्गधारिणी
प्रयागे ललिता देवी कामाक्षी गन्धमादने
मानसे कुमुदा नाम विश्वकाया तथाम्बरे २६
गोमन्ते गोमती नाम मन्दरे कामचारिणी मदोत्कटा चैत्ररथे जयन्ती हस्तिनापुरे २७
कान्यकुब्जे तथा गौरी रम्भा मलयपर्वते
एकाम्भके कीर्तिमती विश्वां विश्वेश्वरे
विदुः २८
पुष्करे पुरुहूतेति केदारे मार्गदायिनी
नन्दा हिमवतः पृष्ठे गोकर्णे भद्र
कर्णिका २९

स्थानेश्वरे भवानी तु बिल्वले बिल्वपत्त्रिका
श्रीशैले माधवी नाम भद्रा भद्रेश्वरे
तथा ३०
जया वराहशैले तु कामला कमलालये
रुद्रकोट्यां च रुद्राणी काली कालञ्जरे
गिरौ ३१
महालिङ्गे तु कपिला मर्कोटे मुकुटेश्वरी शालग्रामे महादेवी शिवलिङ्गे जलप्रिया ३२
मायापुर्यां कुमारी तु संताने ललिता तथा उत्पलाक्षी सहस्राक्षे कमलाक्षे महोत्पला ३३
गङ्गायां मङ्गला नाम विमिला पुरुषोत्तमे विपाशायाममोघाक्षी पाटला पुण्ड्रवर्धने ३४
नारायणी सुपार्श्वे तु विकूटे भद्र सुन्दरी
विपुले विपुला नाम कल्याणी मलयाचले ३५
कोटवी कोटितीर्थे तु सुगन्धा माधवे वने
गोदाश्रमे त्रिसंध्या तु गङ्गाद्वारे
रतिप्रिया ३६
शिवकुण्डे शिवानन्दा नन्दिनी देविकातटे
रुक्मिणी द्वारवत्यां तु राधा वृन्दावने
वने ३७
देवकी मथुरायां तु पाताले परमेश्वरी

चित्रकूटे तथा सीता विन्ध्ये
विन्ध्याधिवासिनी ३८
सह्याद्रावेकवीरा तु हरिश्चन्द्रे तु
चन्द्रिका
रमणा रामतीर्थे तु यमुनायां मृगावती ३९
करवीरे महालक्ष्मीरुमा देवी विनायके
अरोगा वैद्यनाथे तु महाकाले महेश्वरी ४०
अभयेत्युष्णतीर्थेषु चामृता
विन्ध्यकन्दरे
माण्डव्ये माण्डवी नाम स्वाहा माहेश्वरे पुरे ४१
छागलाण्डे प्रचण्डा तु चण्डिका मकरन्दके सोमेश्वरे वरारोहा प्रभासे पुष्करावती ४२
देवमाता सरस्वत्यां पारावारतटे मता महालये महाभागा पयोष्ण्यां पिङ्गलेश्वरी ४३
सिंहिका कृतशौचे तु कार्त्तिकेये यशस्करी उत्पलावर्तके लोला सुभद्रा शोणसंगमे ४४ माता सिद्धपुरे लक्ष्मीरङ्गना भरताश्रमे जालंधरे विश्वमुखी तारा किष्किन्धपर्वते ४५
देवदारुवने पुष्टिर्मेधा काश्मीरमण्डले भीमा देवी हिमाद्रौ तु पुष्टिर्विश्वेश्वरे तथा ४६
कपालमोचने शुद्धिर्माता कायावरोहणे

शङ्खोद्धारे ध्वनिर्नाम धृतिः पिण्डारके
तथा ४७
काला तु चन्द्रभागायामच्छोदे शिवकारिणी
वेणायाममृता नाम बदर्यामुर्वशी तथा ४८
ओषधी चोत्तरकुरौ कुशद्वीपे कुशोदका
मन्मथा हेमकूटे तु मुकुटे सत्यवादिनी ४९
अश्वत्थे वन्दनीया तु निधिर्वैश्रवणालये
गायत्री वेदवदने पार्वती शिवसंनिधौ ५०
देवलोके तथेन्द्राणी ब्रह्मास्येषु
सरस्वती
सूर्यबिम्बे प्रभा नाम मातॄणां वैष्णवी
मता ५१
अरुन्धती सतीनां तु रामासु च तिलोत्तमा
चित्ते ब्रह्मकला नाम शक्तिः
सर्वशरीरिणाम् ५२
एतदुद्देशतः प्रोक्तं नामाष्टशतमुत्तमम् अष्टोत्तरं च तीर्थानां शतमेतदुदाहृतम् ५३
यः स्मरेच्छृणुयाद्वापि सर्वपापैः
प्रमुच्यते
एषु तीर्थेषु यः कृत्वा स्नानं पश्यति मां नरः ५४
सर्वपापविनिर्मुक्तः कल्पं शिवपुरे वसेत्
यस्तु मत्परमं कालं करोत्येतेषु मानवः ५५
स भित्त्वा ब्रह्मसदनं पदमभ्येति शांकरम् नाम्नामष्टशतं यस्तु श्रावयेच्छिवसंनिधौ

५६
तृतीयायामथाष्टम्यां बहुपुत्रो भवेन्नरः गोदाने श्राद्धदाने वा अहन्यहनि वा बुधः ५७
देवार्चनविधौ
विद्वान्पठन्ब्रह्माधिगच्छति
एवं वदन्ती सा तत्र ददाहात्मानमात्मना ५८
स्वायम्भुवोऽपि कालेन दक्षः
प्राचेतसोऽभवत्
पार्वती साभवद्देवी शिवदेहार्धधारिणी ५९
मेनागर्भसमुत्पन्ना भुक्तमुक्तिफलप्रदा अरुन्धती जपन्त्येतत्प्राप योगमनुत्तमम्
६०
पुरूरवाश्च राजर्षिलोके व्यजेयतामगात्
ययातिः पुत्रलाभं च धनलाभं च भार्गवः ६१
तथान्ये देवदैत्याश्च ब्राह्मणाः
क्षत्रियास्तथा
वैश्याः शूद्राश्च बहवः
सिद्धिमीयुर्यथेप्सिताम् ६२
यत्रैतल्लिखितं तिष्ठेत्पूज्यते
देवसंनिधौ
न तत्र शोको दौर्गत्यं कदाचिदपि जायते ६३
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पितृवंशान्वये गौरीनामाष्टोत्तरशतकथनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः १३

अथ चतुर्दशोऽध्यायः
सूत उवाच
लोकाः सोमपथा नाम यत्र मारीचनन्दनाः वर्तन्ते देव पितरो देवा
यान्भावयन्त्यलम् १
अग्निष्वात्ता इति ख्याता यज्वानो यत्र
संस्थिताः
अच्छोदा नाम तेषां तु मानसी कन्यका नदी २
अच्छोदं नाम च सरः पितृभिर्निर्मितं पुरा
अच्छोदा तु तपश्चक्रे दिव्यं
वर्षसहस्रकम् ३
आजग्मुः पितरस्तुष्टाः किल दातुं च तां वरम्
दिव्यरूपधराः सर्वे दिव्यमाल्यानुलेपनाः ४
सर्वे युवानो बलिनः कुसुमायुधसंनिभाः तन्मध्येऽमावसुं नाम पितरं वीक्ष्य
साङ्गना ५
वव्रे वरार्थिनी सङ्गं कुसुमायुधपीडिता
योगाद्भ्रष्टा तु सा तेन व्यभिचारेण
भामिनी ६
धरां तु नास्पृशत्पूर्वं पपाताथ भुवस्तले
तिथावमावसुर्यस्यामिच्छां चक्रे न तां
प्रति ७
धैर्येण तस्य सा लोकैरमावास्येति विश्रुता

पितॄणां वल्लभा तस्मात्तस्यामक्षयकारकम् ८
अच्छोदाधोमुखी दीना लज्जिता तपसः क्षयात् सा पितॄन्प्रार्थयामास पुरे
चात्मप्रसिद्धये ९
विलप्यमाना पितृभिरिदमुक्ता तपस्विनी
भविष्यमर्थमालोक्य देवकार्यं च ते तदा १०
इदमूचुर्महाभागाः प्रसादशुभया गिरा
दिवि दिव्यशरीरेण यत्किंचित्क्रियते
बुधैः ११
तेनैव तत्कर्मफलं भुज्यते वरवर्णिनी
सद्यः फलन्ति कर्माणि देवत्वे प्रेत्य
मानुषे १२
तस्मात्त्वं पुत्रि तपसः प्राप्स्यसे
प्रेत्य तत्फलम्
अष्टाविंशे भवित्री त्वं द्वापरे
मत्स्ययोनिजा १३
व्यतिक्रमात्पितॄणां त्वं कष्टं
कुलमवाप्स्यसि
तस्माद्राज्ञो वसोः कन्या त्वमवश्यं
भविष्यसि १४
कन्या भूत्वा च लोकान्स्वान्पुनराप्स्यसि
दुर्लभान्
पराशरस्य वीर्येण पुत्रमेकमवाप्स्यसि १५
द्वीपे तु बदरीप्राये बादरायणमच्युतम्
स वेदमेकं बहुधा विभजिष्यति ते सुतः १६

पौरवस्यात्मजौ द्वौ तु समुद्राशं!स्य शंतनोः
विचित्रवीर्यस्तनयस्तथा चित्राङ्गदो नृपः १७
इमावुत्पाद्य तनयौ क्षेत्रजावस्य धीमतः प्रौष्ठपद्यष्टकारूपा पितृलोके भविष्यसि १८
नाम्ना सत्यवती लोके पितृलोके तथाष्टका
आयुरारोग्यदा नित्यं सर्वकामफलप्रदा १९
भविष्यसि परे काले नदीत्वं च गमिष्यसि
पुण्यतोषा सरिच्छ्रेष्ठा लोके
ह्यच्छोदनामिका २०
इत्युक्त्वा स गणस्तेषां तत्रैवान्तरधीयत
साप्यवाप च तत्सर्वं फलं यदुदितं पुरा २१
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पितृवंशानुकीर्तनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः १४

अथ पञ्चदशोऽध्यायः
सूत उवाच
विभ्राजा नाम चान्ये तु दिवि सन्ति सुवर्चसः
लोका बर्हिषदो यत्र पितरः सन्ति सुव्रताः १
यत्र बर्हिणयुक्तानि विमानानि सहस्रशः संकल्प्या बर्हिषो यत्र तिष्ठन्ति

फलदायिनः २
यत्राभ्युदयशालासु मोदन्ते श्राद्धदायिनः
यांश्च देवासुरगणा गन्धर्वाप्सरसां गणाः ३
यक्षरक्षोगणाश्चैव यजन्ति दिवि देवताः पुलस्त्यपुत्राः शतशस्तपोयोगसमन्विताः ४ महात्मानो महाभागा भक्तानामभयप्रदाः एतेषां पीवरी कन्या मानसी दिवि विश्रुता ५
योगिनी योगमाता च तपश्चक्रे सुदारुणम् प्रसन्नो भगवांस्तस्या वरं वव्रे तु सा हरेः ६
योगवन्तं सुरूपं च भर्तारं विजितेन्द्रि
यम्
देहि देव प्रसन्नस्त्वं पतिं मे वदतां
वरम् ७
उवाच देवो भविता व्यासपुत्रो यदा शुकः
भविता तस्य भार्या त्वं योगाचार्यस्य
सुव्रते ८
भविष्यति च ते कन्या कृत्वी नाम च योगिनी पाञ्चालाधिपतेर्देया मानुषस्य त्वया तदा ९
जननी ब्रह्मदत्तस्य योगसिद्धा च गौः स्मृता
कृष्णो गौरः प्रभुः शम्भुर्भविष्यन्ति च

ते सुताः १०
महात्मानो महाभागा गमिष्यन्ति परं पदम्
तानुत्पाद्य पुनर्योगात्सवरा
मोक्षमेष्यसि ११
सुमूर्तिमन्तः पितरो वसिष्ठस्य सुताः
स्मृताः
नाम्ना तु मानसाः सर्वे सर्वे ते
धर्ममूर्तयः १२
ज्योतिर्भासिषु लोकेषु ये वसन्ति दिवः
परम्
विराजमानाः क्रीडन्ति यत्र ते
श्राद्धदायिनः १३
सर्वकामसमृद्धेषु विमानेष्वपि पादजाः
किं पुनः श्राद्धदा विप्रा भक्तिमन्तः
क्रियान्विताः १४
गौर्नाम कन्या येषां तु मानसी दिवि राजते
शुक्रस्य दयिता पत्नी साध्यानां
कीर्तिवर्धिनी १५
मरीचिगर्भा नाम्ना तु लोका
मार्तण्डमण्डले
पितरो यत्र तिष्ठन्ति
हविष्मन्तोऽङ्गिरःसुताः १६
तीर्थश्राद्धप्रदा यान्ति ये च
क्षत्रियसत्तमाः
राज्ञां तु पितरस्ते वै
स्वर्गमोक्षफलप्रदाः १७

एतेषां मानसी कन्या यशोदा लोकविश्रुता
पत्नी ह्यंशुमतः श्रेष्ठा स्नुषा
पञ्चजनस्य च १८
जनन्यथ दिलीपस्य भगीरथपितामही
लोकाः कामदुघा नाम कामभोगफलप्रदाः १९
सुस्वधा नाम पितरो यत्र तिष्ठन्ति
सुव्रताः
आज्यपा नाम लोकेषु कर्दमस्य प्रजापतेः २०
पुलहाङ्गजदायादा वैश्यास्तान्भावयन्ति च यत्र श्राद्धकृतः सर्वे पश्यन्ति
युगपद्गताः २१
मातृभ्रातृपितृस्वसृसखिसम्बन्धिबान्धवान्
अपि जन्मायुतैर्दृष्टाननुभूतान्सहस्रशः २२
एतेषां मानसी कन्या विरजा नाम विश्रुता या पत्नी नहुषस्यासीद्ययातेर्जननी तथा २३
एकाष्टकाभवत्पश्चाद् ब्रह्मलोके गता सती त्रय एते गणाः प्रोक्ताश्चतुर्थं तु वदाम्यतः २४
लोकास्तु मानसा नाम ब्रह्माण्डोपरि संस्थिताः
येषां तु मानसी कन्या नर्मदा नाम विश्रुता २५
सोमपा नाम पितरो यत्र तिष्ठन्ति शाश्वताः

धर्ममूर्तिधराः सर्वे परतो ब्रह्मणः स्मृताः २६
उत्पन्नाः स्वधया ते तु ब्रह्मत्वं
प्राप्य योगिनः
कृत्वा सृष्ट्यादिकं सर्वं मानसे
साम्प्रतं स्थिताः २७
नर्मदा नाम तेषां तु कन्या तोयवहा सरित्
भूतानि या पावयति दक्षिणापथगामिनी २८
तेभ्यः सर्वे तु मनवः प्रजाः सर्गेषु
निर्मिताः
ज्ञात्वा श्राद्धानि कुर्वन्ति
धर्माभावेऽपि सर्वदा २९
तेभ्य एव पुनः प्राप्तुं
प्रसादाद्योगसंततिम्
पितॄणामादिसर्गे तु श्राद्धमेव
विनिर्मितम् ३०
सर्वेषां राजतं पात्रमथवा रजतान्वितम्
दत्तं स्वधा पुरोधाय पितॄन्प्रीणाति
सर्वदा ३१
अग्नीषोमयमानां तु कार्यमाप्यायनं बुधः
अग्न्यभावेऽपि विप्रस्य प्राणावपि
जलेऽथवा ३२
अजाकर्णेऽश्वकर्णे वा गोष्ठे वा
सलिलान्तिके
पितॄणामम्बरं स्थानं दक्षिणा
दिक्प्रशस्यते ३३

प्राचीनावीतमुदकं तिलाः सव्याङ्गमेव च दर्भा मांसं च पाठीनं गोक्षीरं मधुरा रसाः ३४
खड्गलोहामिषमधुकुशश्यामाकशालयः
यवनीवारमुद्गेक्षुशुक्लपुष्पघृतानि च ३५
वल्लभानि प्रशस्तानि पितॄणामिह सर्वदा
द्वेष्याणि सम्प्रवक्ष्यामि श्राद्धे
वर्ज्यानि यानि तु ३६
मसूरशणनिष्पावराजमाषकुसुम्भिकाः पद्मबिल्वार्कधत्तूरपारिभद्राटरूषकाः
३७
न देयाः पितृकार्येषु पयश्चाजाविकं तथा
कोद्रवोदारचणकाः कपित्थं मधुकातसी ३८
एतान्यपि न देयानि पितृभ्यः प्रियमिच्छता
पितॄन्प्रीणाति यो भक्त्या ते पुनः
प्रीणयन्ति तम् ३९
यच्छन्ति पितरः पुष्टिं स्वर्गारोग्यं प्रजाफलम्
देवकार्यादपि पुनः पितृकार्यं विशिष्यते ४०
देवतानां च पितरः पूर्वमाप्यायनं स्मृतम् शीघ्रप्रसादास्त्वक्रोधा निःशस्त्राः स्थिरसौहृदाः ४१
शान्तात्मानः शौचपराः सततं प्रियवादिनः भक्तानुरक्ताः सुखदाः पितरः पूर्वदेवताः ४२

हविष्मतामाधिपत्ये श्राद्धदेवः स्मृतो रविः
एतद्वः सर्वमाख्यातं पितृवंशानुकीर्तनम् पुण्यं पवित्रमायुष्यं कीर्तनीयं सदा नृभिः ४३
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पितृवंशानुकीर्तनं नाम पञ्चदशोऽध्यायः १५

अथ षोडशोऽध्यायः
सूत उवाच
श्रुत्वैतत्सर्वमखिलं मनुः पप्रच्छ केशवम्
श्राद्धकालं च विविधं श्राद्धभेदं तथैव च १
श्राद्धेषु भोजनीया ये ये च वर्ज्या द्विजातयः
कस्मिन्वासरभागे वा पितृभ्यः श्राद्धमाचरेत् २
कस्मिन्दत्तं कथं याति श्राद्धं तु
मधुसूदन
विधिना केन कर्तव्यं कथं प्रीणाति
तत्पितॄन् ३
मत्स्य उवाच
कुर्यादहरहः श्राद्धमन्नाद्येनोदकेन वा पयोमूलफलैर्वापि पितृभ्यः प्रीतिमावहन्

४
नित्यं नैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं श्राद्धमुच्यते
नित्यं तावत्प्रवक्ष्यामि अर्घ्यावाहनवर्जितम् ५
अदैवं तद्विजानीयात्पार्वणं पर्वसु
स्मृतम्
पार्वणं त्रिविधं प्रोक्तं शृणु
तावन्महीपते ६
पार्वणे ये नियोज्यास्तु ताञ्शृणुष्व
नराधिप
पञ्चाग्निः स्नातकश्चैव त्रिसुपर्णः
षडङ्गवित् ७
श्रोत्रियः श्रोत्रियसुतो
विधिवाक्यविशारदः
सर्वज्ञो वेदविन्मन्त्री ज्ञातवंशः
कुलान्वितः ८
पुराणवेत्ता धर्मज्ञः स्वाध्यायजपतत्परः शिवभक्तः पितृपरः सूर्यभक्तोऽथ वैष्णवः ९
ब्रह्मण्यो योगविच्छान्तो विजितात्मा च शीलवान्
भोजयेच्चापि दौहित्रं यत्नतः स्वसुहृद्गुरून् १०
विट्पीतं मातुलं बन्धुमृत्विगाचार्यसोमपान्

यश्च व्याकुरुते वाक्यं यश्च
मीमांसतेऽध्वरम् ११
सामस्वरविधिज्ञश्च पङ्क्तिपावनपावनः
सामगो ब्रह्मचारी च वेदयुक्तोऽथ
ब्रह्मवित् १२
यत्रैते भुञ्जते श्राद्धे तदेव
परमार्थवत्
एते भोज्याः प्रयत्नेन वर्जनीयान्निबोध
मे १३
पतितोऽभिशस्तः क्लीबः पिशुनव्यङ्गरोगिणः कुनखी श्यावदन्तश्च कुण्डगोलाश्वपालकाः १४
परिवित्तिर्नियुक्तात्मा
प्रमत्तोन्मत्तदारुणाः
बैडाली बकवृत्तिश्च दम्भी देवलकादयः १५
कृतघ्नान्नास्तिकांस्तद्वन्म्लेच्छदेशनिवासिनः
त्रिशङ्कुर्बर्बरद्राववीतद्र
विडकोङ्कणान् १६
वर्जयेल्लिङ्गिनः सर्वाञ् श्राद्धकाले
विशेषतः
पूर्वेद्युरपरेद्युर्वा विनीतात्मा
निमन्त्रयेत् १७
निमन्त्रितान्हि पितर उपतिष्ठन्ति
तान्द्विजान्
वायुभूता नु गच्छन्ति तथासीनानुपासते १८

दक्षिणं जानुमालभ्य त्वं मया तु निमन्त्रितः
एवं निमन्त्र्य नियमं श्रावयेत्पितृबान्धवान् १९
अक्रोधनैः शौचपरैः सततं ब्रह्मचारिभिः भवितव्यं भवद्भिश्च मया च श्राद्धकारिणा २०
पितृयज्ञं विनिर्वर्त्य तर्पणाख्यं तु योऽग्निमान्
पिण्डान्वाहार्यकं
कुर्याच्छ्राद्धमिन्दुक्षये सदा २१
गोमयेनोपलिप्ते तु दक्षिणप्रवणे स्थले
श्राद्धं समाचरेद्भक्त्या गोष्ठे वा
जलसंनिधौ २२
अग्निमान्निर्वपेत्पित्र्यं चरुं च
सममुष्टिभिः
पितृभ्यो निर्वपामीति सर्वं दक्षिणतो
न्यसेत् २३
अभिघार्यं ततः
कुर्यान्निर्वापत्रयमग्रतः
तेऽपि तस्यायताः
कार्याश्चतुरङ्गुलविस्तृताः २४
दर्वीत्रयं तु कुर्वीत खादिरं
रजतान्वितम्
रत्निमात्रं परिश्लक्ष्णं
हस्ताकाराग्रमुत्तमम् २५

उदपात्रं च कांस्यं च मेक्षणं च समित्कुशान्
तिलाः पात्राणि सद्वासो गन्धधूपानुलेपनम् २६
आहरेदपसव्यं तु सर्वं दक्षिणतः शनैः एवमासाद्य तत्सर्वं भवनस्याग्रतो भुवि २७
गोमयेनोपलिप्तायां गोमूत्रेण तु मण्डलम् अक्षताभिः
सपुष्पाभिस्तदभ्यर्च्यापसव्यवत् २८
विप्राणां क्षालयेत्पादावभिनन्द्य पुनः
पुनः
आसनेषूपकॢप्तेषु दर्भवत्सु विधानवत् २९
उपस्पृष्टोदकान्विप्रानुपवेश्यानुमन्त्रयेत्
द्वौ दैवे पितृकृत्ये त्रीनेकैकमुभयत्र च ३०
भोजयेदीश्वरोऽपीह न कुर्याद्विस्तरं बुधः दैवपूर्वं नियोज्याथ विप्रानर्घ्यादिना बुधः ३१
अग्नौ कुर्यादनुज्ञातो विप्रैर्विप्रो
यथाविधि
स्वगृह्योक्तविधानेन कांस्ये कृत्वा चरुं
ततः ३२
अग्नीषोमयमाभ्यां तु कुर्यादाप्यायनं बुधः

दक्षिणाग्नौ प्रतीते वा य एकाग्निर्द्विजोत्तमः ३३
यज्ञोपवीती निर्वर्त्य ततः पर्युक्षणादिकम्
प्राचीनावीतिना कार्यमतः सर्वं विजानता ३४
षट् च तस्माद्धविःशेषात्पिण्डान्कृत्वा ततोदकम्
दद्यादुदकपात्रैस्तु सतिलं सव्यपाणिना ३५
जान्वाच्य सव्यं यत्नेन दर्भयुक्तो विमत्सरः
विधाय लेखा यत्नेन निर्वापेष्ववनेजनम् ३६
दक्षिणाभिमुखः कुर्यात्करे दर्वीं निधाय वै
निधाय पिण्डमेकैकं
सर्वदर्भेष्वनुक्रमात् ३७
निनयेदथ दर्भेषु नामगोत्रानुकीर्तनैः
तेषु दर्भेषु तं हस्तं
विमृज्याल्लेपभागिनाम् ३८
तथैव च ततः कुर्यात्पुनः प्रत्यवनेजनम् षडप्यृतून्नमस्कृत्य गन्धधूपार्हणादिभिः ३९
एवमावाह्य तत्सर्वं वेदमन्त्रैर्यथोदितैः

एकाग्नेरेक एव स्यान्निर्वापो दर्विका तथा ४०
ततः कृत्वान्तरे दद्यात्पत्नीभ्योऽन्नं कुशेषु सः
तद्वत्पिण्डादिके कुर्यादावाहनविसर्जनम् ४१
ततो गृहीत्वा पिण्डेभ्यो मात्राः सर्वाः क्रमेण तु
तानेव विप्रान्प्रथमं प्राशयेद्यत्नतो नरः ४२
यस्मादन्नाद्धृता मात्रा भक्षयन्ति
द्विजातयः
अन्वाहार्यकमित्युक्तं तस्मात्तच्चन्द्र
संक्षये ४३
पूर्वं दत्त्वा तु तद्धस्ते सपवित्रं
तिलोदकम्
तत्पिण्डाग्रं प्रयच्छेत
स्वधैषामस्त्विति ब्रुवन् ४४
वर्णयन्भोजयेदन्नं मिष्टं पूतं च सर्वदा वर्जयेत्क्रोधपरतां स्मरन्नारायणं हरिम् ४५
तृप्ताञ्ज्ञात्वा ततः कुर्याद्विकिरन्सार्ववर्णिकम्
सोदकं चान्नमुद्धृत्य सलिलं प्रक्षिपेद्भुवि ४६
आचान्तेषु

पुनर्दद्याज्जलपुष्पाक्षतोदकम् स्वस्तिवाचनकं सर्वं पिण्डोपरि समाहरेत् ४७
देवाद्यन्तं प्रकुर्वीत श्राद्धनाशोऽन्यथा भवेत्
विसृज्य ब्राह्मणांस्तद्वत्तेषां कृत्वा प्रदक्षिणम् ४८
दक्षिणां दिशमाकाङ्क्षन्पितॄन्याचेत मानवः
दातारो नोऽभिवर्धन्तां वेदाः संततिरेव च ४९
श्रद्धा च नो मा व्यगमद्बहु देयं च नोऽस्त्विति
अन्नं च नो बहु भवेदतिथींश्च लभेमहि ५०
याचितारश्च नः सन्तु मा च याचिष्म कंचन
एतदस्त्विति तत्प्रोक्तमन्वाहार्यं तु
पार्वणम् ५१
यथेन्दुसंक्षये तद्वदन्यत्रापि निगद्यते
पिण्डांस्तु गोजविप्रेभ्यो दद्यादग्नौ
जलेऽपि वा ५२
विप्राग्रतो वा विकिरेद्वयोभिरभिवाशयेत्
पत्नी तु मध्यमं पिण्डं
प्राशयेद्विनयान्विता ५३
आधत्त पितरो गर्भमत्र संतानवर्धनम्
तावदुच्छेषणं तिष्ठेद्यावद्विप्रा
विसर्जिताः ५४

वैश्वदेवं ततः कुर्यान्निवृत्ते पितृकर्मणि
इष्टैः सह ततः शान्तो भुञ्जीत
पितृसेवितम् ५५
पुनर्भोजनमध्वानं यानमायासमैथुनम्
श्राद्धकृच्छ्राद्धभुक्चैव
सर्वमेतद्विवर्जयेत् ५६
स्वाध्यायकलहं चैव दिवास्वप्नं च सर्वदा
अनेन विधिना श्राद्धं निरुद्वास्येह
निर्वपेत् ५७
कन्याकुम्भवृषस्थेऽर्के कृष्णपक्षेषु
सर्वदा
यत्र यत्र प्रदातव्यं सपिण्डीकरणात्परम्
तत्रानेन विधानेन देयमग्निमता सदा ५८
इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽग्निमच्छ्राद्धे श्राद्धकल्पो नाम षोडशोऽध्यायः १६

अथ सप्तदशोऽध्यायः
सूत उवाच
अतः परं प्रवक्ष्यामि विष्णुना यदुदीरितम्
श्राद्धं साधारणं नाम भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् १ अयने विषुवे युग्मे सामान्ये चार्कसंक्रमे

अमावास्याष्टकाकृष्णपक्षे पञ्चदशीषु च २
आद्रार्म!घारोहिणीषु द्र
व्यब्राह्मणसंगमे
गजच्छायाव्यतीपाते विष्टिवैधृतिवासरे ३
वैशाखस्य तृतीयायां नवमी कार्त्तिकस्य च
पञ्चदशी च माघस्य नभस्ये च त्रयोदशी ४
युगादयः स्मृता ह्येता दत्तस्याक्षय्यकारिकाः
तथा मन्वन्तरादौ च देयं श्राद्धं विजानता ५
अश्वयुक्छुक्लनवमी द्वादशी कार्त्तिके
तथा
तृतीया चैत्रमासस्य तथा भाद्रपदस्य च ६
फाल्गुनस्य ह्यमावास्या पौषस्यैकादशी तथा
आषाढस्यापि दशमी माघमासस्य सप्तमी ७
श्रावणस्याष्टमी कृष्णा तथाषाढी च पूर्णिमा
कार्त्तिकी फाल्गुनी चैत्री
ज्येष्ठपञ्चदशी सिता
मन्वन्तरादयश्चैता
दत्तस्याक्षय्यकारिकाः ८
यस्यां मन्वन्तरस्यादौ रथमास्ते दिवाकरः
माघमासस्य सप्तम्यां सा तु स्याद्र
थसप्तमी ९
पानीयमप्यत्र तिलैर्विमिश्रं दद्यात्पितृभ्यः प्रयतो मनुष्यः

श्राद्धं कृतं तेन समाः सहस्रं
रहस्यमेतत्पितरो वदन्ति १०
वैशाख्यामुपरागेषु तथोत्सवमहालये
तीर्थायतनगोष्ठेषु दीपोद्यानगृहेषु च ११
विविक्तेषूपलिप्तेषु श्राद्धं देयं
विजानता
विप्रान्पूर्वे परे चाह्नि विनीतात्मा
निमन्त्रयेत् १२
शीलवृत्तगुणोपेतान्वयोरूपसमन्वितान्
द्वौ दैवे त्रींस्तथा पित्र्य
एकैकमुभयत्र वा १३
भोजयेत्सुसमृद्धोऽपि न प्रसज्जते विस्तरे
विश्वान्देवान्यवैः
पुष्पैरभ्यर्च्यासनपूर्वकम् १४
पूरयेत्पात्रयुग्मं तु स्थाप्य दर्भपवित्रकम्
शं नो देवीत्यपः कुर्याद्यवोऽसीति यवानपि १५
गन्धपुष्पैश्च संपूज्य वैश्वदेवं प्रति न्यसेत्
विश्वे देवास इत्याभ्यामावाह्य विकिरेद्यवान् १६
गन्धपुष्पैरलंकृत्य या
दिव्येत्यर्घ्यमुत्सृजेत्
अभ्यर्च्य ताभ्यामुत्सृष्टं पितृकार्यं
समारभेत् १७

दर्भासनं तु दत्त्वादौ त्रीणि पात्राणि पूरयेत्
खपवित्राणि कृत्वादौ शं नो देवीत्यपः
क्षिपेत् १८
तिलोऽसीति तिलान्कुर्याद्गन्धपुष्पादिकं
पुनः
पात्रं वनस्पतिमयं तथा पर्णमयं पुनः १९
जलजं वाथ कुर्वीत तथा सागरसम्भवम् सौवर्णं राजतं वापि पितॄणां पात्रमुच्यते
२०
रजतस्य कथा वापि दर्शनं दानमेव वा
राजतैर्भाजनैरेषामथवा रजतान्वितैः २१
वार्यपि श्रद्धया दत्तमक्षयायोपकल्पते
तथार्घ्यपिण्डभोज्यादौ पितॄणां राजतं
मतम् २२
शिवनेत्रोद्भवं यस्मात्तस्मात्तत्पितृवल्लभम् अमङ्गलं तद्यत्नेन देवकार्येषु वर्जयेत् २३
एवं पात्राणि संकल्प्य यथालाभं विमत्सरः या दिव्येति पितुर्नाम गोत्रैर्दर्भकरो न्यसेत् २४
पितॄनावाहयिष्यामि कुर्वित्युक्तस्तु
तैः पुनः
उशन्तस्त्वा तथायन्तु
ऋग्भ्यामावाहयेत्पितॄन् २५

या दिव्येत्यर्घ्यमुत्सृज्य दद्याद्गन्धादिकांस्ततः हस्तात्तदुदकं पूर्वं दत्त्वा संस्रवमादितः २६
पितृपात्रे निधायाथ न्युब्जमुत्तरतो न्यसेत्
पितृभ्यः स्थानमसीति निधाय परिषेचयेत् २७
तत्रापि पूर्ववत्कुर्यादग्निकार्यं विमत्सरः
उभाभ्यामपि हस्ताभ्यामाहृत्य परिवेषयेत् २८
प्रशान्तचित्तः सततं दर्भपाणिरशेषतः गुणाढ्यैः सूपशाकैस्तु नानाभक्ष्यैर्विशेषतः २९
अन्नं तु सदधिक्षीरं गोघृतं
शर्करान्वितम्
मासं प्रीणाति वै सर्वान्पितॄनित्याह
केशवः ३०
द्वौ मासौ मत्स्यमांसेन
त्रीन्मासान्हारिणेन तु
औरभ्रेणाथ चतुरः शाकुनेनाथ पञ्च वै ३१
षण्मासं छागमांसेन तृप्यन्ति पितरस्तथा सप्त पार्षतमांसेन तथाष्टावेणजेन तु ३२
दश मासांस्तु तृप्यन्ति वराहमहिषामिषैः शशकूर्मजमांसेन मासानेकादशैव तु ३३

संवत्सरं तु गव्येन पयसा पायसेन च
रौरवेण च तृप्यन्ति मासान्पञ्चदशैव तु ३४
वार्ध्रीणसस्य मांसेन
तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी
कालशाकेन चानन्ता खड्गमांसेन चैव हि ३५
यत्किंचिन्मधुसम्मिश्रं गोक्षीरं घृतपायसम्
दत्तमक्षयमित्याहुः पितरः पूर्वदेवताः ३६
स्वाध्यायं श्रावयेत्पित्र्यं पुराणान्यखिलानि च ब्रह्मविष्ण्वर्करुद्राणां सूक्तानि विविधानि च ३७
इन्द्राग्निसोमसूक्तानि पावनानि स्वशक्तितः
बृहद्रथंतरं तद्वज्ज्येष्ठसाम सरौहिणम् ३८
तथैव शान्तिकाध्यायं मधुब्राह्मणमेव च मण्डलं ब्राह्मणं तद्वत्प्रीतिकारि तु यत्पुनः ३९
विप्राणामात्मनश्चैव तत्सर्वं समुदीरयेत्
भुक्तवत्सु ततस्तेषु भोजनोपान्तिके नृप ४०
सार्ववर्णिकमन्नाद्यं संनीयाप्लाव्य वारिणा

समुत्सृजेद्भुक्तवतामग्रतो विकिरेद्भुवि ४१
अग्निदग्धास्तु ये जीवा येऽप्यदग्धाः कुले मम
भूमौ दत्तेन तृप्यन्तु प्रयान्तु परमां गतिम् ४२
येषां न माता न पिता न बन्धुर्न गोत्रशुद्धिर्न तथान्नमस्ति तत्तृप्तयेऽन्नं भुवि दत्तमेतत्प्रयान्तु लोकेषु सुखाय तद्वत् ४३
असंस्कृतप्रमीतानां त्यक्तानां कुलयोषिताम्
उच्छिष्टभागधेयः स्याद्दर्भे विकिरयोश्च यः ४४
तृप्ताञ्ज्ञात्वोदकं दद्यात्सकृद्विप्रकरे तथा
उपलिप्ते महीपृष्ठे गोशकृन्मूत्रवारिणा ४५
निधाय
दर्भान्विधिवद्दक्षिणाग्रान्प्रयत्नतः सर्ववर्णेन चान्नेन पिण्डांस्तु
पितृयज्ञवत् ४६
अवनेजनपूर्वं तु नामगोत्रेण मानवः
गन्धधूपादिकं दद्यात्कृत्वा
प्रत्यवनेजनम् ४७

जान्वाच्य सव्यं सव्येन पाणिनाथ प्रदक्षिणम्
पित्र्यमानीय तत्कार्यं विधिवद्दर्भपाणिना ४८
दीपप्रज्वालनं
तद्वत्कुर्यात्पुष्पार्चनं बुधः
अथाचान्तेषु चाचम्य वारि
दद्यात्सकृत्सकृत् ४९
अथ पुष्पाक्षतान्पश्चादक्षय्योदकमेव च
सतिलं नामगोत्रेण दद्याच्छक्त्या च
दक्षिणाम् ५०
गोभूहिरण्यवासांसि भव्यानि शयनानि च
दद्याद्यदिष्टं विप्राणामात्मनः पितुरेव
च ५१
वित्तशाठ्येन रहितः पितृभ्यः
प्रीतिमावहन्
ततः स्वधावाचनकं विश्वदेवेषु चोदकम् ५२
दत्त्वाशीः प्रतिगृह्णीयाद् द्विजेभ्यः
प्राङ्मुखो बुधः
अघोराः पितरः सन्तु सन्त्वित्युक्तः
पुनर्द्विजैः ५३
गोत्रं तथा वर्धतां नस्तथेत्युक्तश्च तैः पुनः
दातारो नोऽभिवर्धन्तामिति चैवमुदीरयेत् ५४
एताः सत्याशिषः सन्तु सन्त्वित्युक्तश्च

तैः पुनः
स्वस्तिवाचनकं कुर्यात्पिण्डानुद्धृत्य भक्तितः ५५
उच्छेषणं तु तत्तिष्ठेद्यावद्विप्रा विसर्जिताः
ततो ग्रहबलिं कुर्यादिति धर्मव्यवस्थितिः ५६
उच्छेषणं भूमिगतमजिह्मस्यास्तिकस्य च दासवर्गस्य तत्पित्र्यं भागधेयं
प्रचक्षते ५७
पितृभिर्निर्मितं पूर्वमेतदाप्यायनं सदा
अपुत्राणां सपुत्राणां स्त्रीणामपि
नराधिप ५८
ततस्तानग्रतः स्थित्वा परिगृह्योदपात्रकम्
वाजे वाज इति जपन्कुशाग्रेण विसर्जयेत् ५९
बहिः प्रदक्षिणां कुर्यात्पदान्यष्टावनुव्रजन् बन्धुवर्गेण सहितः पुत्रभार्यासमन्वितः ६०
निवृत्य प्रणिपत्याथ पर्युक्ष्याग्निं समन्त्रवत्
वैश्वदेवं प्रकुर्वीत नैत्यकं बलिमेव च ६१
ततस्तु वैश्वदेवान्ते सभृत्यसुतबान्धवः

भुञ्जीतातिथिसंयुक्तः सर्वं पितृनिषेवितम् ६२
एतच्चानुपनीतोऽपि कुर्यात्सर्वेषु पर्वसु
श्राद्धं साधारणं नाम सर्वकामफलप्रदम् ६३
भार्याविरहितोऽप्येतत्प्रवासस्थोऽपि भक्तिमान्
शूद्रोऽप्यमन्त्रवत्कुर्यादनेन विधिना बुधः ६४
तृतीयमाभ्युदयिकं वृद्धिश्राद्धं तदुच्यते
उत्सवानन्दसम्भारे यज्ञोद्वाहादिमङ्गले ६५
मातरः प्रथमं पूज्याः पितरस्तदनन्तरम्
ततो मातामहा राजन्विश्वे देवास्तथैव च ६६
प्रदक्षिणोपचारेण दध्यक्षतफलोदकैः
प्राङ्मुखो निर्वपेत्पिण्डान्दूर्वया च
कुशैर्युतान् ६७
सम्पन्नमित्यभ्युदये दद्यादर्घ्यं
द्वयोर्द्वयोः
युग्मा द्विजातयः पूज्या
वस्त्रकार्तस्वरादिभिः ६८
तिलार्थस्तु यवैः कार्यो नान्दीशब्दानुपूर्वकः माङ्गल्यानि च सर्वाणि

वाचयेद्द्विजपुंगवैः ६९
एवं शूद्रोऽपि सामान्यवृद्धिश्राद्धेऽपि सर्वदा
नमस्कारेण मन्त्रेण कुर्यादामान्नतः सदा ७०
शूद्रः स्यादित्याह भगवान्प्रभुः दानेन सर्वकामाप्तिरस्य संजायते यतः ७१ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे साधारणाभ्युदयकीर्तनं नाम सप्तदशोऽध्यायः १७

अथाष्टदशोऽध्यायः
सूत उवाच
एकोद्दिष्टमतो वक्ष्ये यदुक्तं चक्रपाणिना
मृते पुत्रैर्यथा कार्यमाशौचं च पितर्यपि १
दशाहं शावमाशौचं ब्राह्मणेषु विधीयते क्षत्रियेषु दश द्वे च पक्षं वैश्येषु चैव
हि २
शूद्रेषु मासमाशौचं सपिण्डेषु विधीयते
नैशं वाकृतचूडस्य त्रिरात्रं परतः
स्मृतम् ३
जननेऽप्येवमेव स्यात्सर्ववर्णेषु सर्वदा तथास्थिसंचयादूर्ध्वमङ्गस्पर्शो विधीयते ४

प्रेताय पिण्डदानं तु द्वादशाहं समाचरेत् पाथेयं तस्य तत्प्रोक्तं यतः प्रीतिकरं महत् ५
तस्मात्प्रेतपुरं प्रेतो द्वादशाहं न
नीयते
गृहं पुत्रं कलत्रं च द्वादशाहं
प्रपश्यति ६
तस्मान्निधेयमाकाशे दशरात्रं पयस्तथा
सर्वदाहोपशान्त्यर्थमध्वश्रमविनाशनम् ७
तत एकादशाहे तु द्विजानेकादशैव तु
क्षत्रादिः सूतकान्ते तु भोजयेदयुजो
द्विजान् ८
द्वितीयेऽह्नि पुनस्तद्वदेकोद्दिष्टं
समाचरेत्
आवाहनाग्नौकरणं दैवहीनं विधानतः ९
एकं पवित्रमेकोऽर्घ एकः पिण्डो विधीयते उपतिष्ठतामित्येतद्देयं पश्चात्तिलोदकम् १०
स्वदितं विकिरेद्ब्रूयाद्विसर्गे चाभिरम्यताम्
शेषं पूर्ववदत्रापि कार्यं वेदविदा पितुः ११
अनेन विधिना सर्वमनुमासं समाचरेत् सूतकान्ताद्द्वितीयेऽह्नि शय्यां दद्याद्विलक्षणाम् १२
काञ्चनं पुरुषं

तद्वत्फलवस्त्रसमन्विताम्
संपूज्य द्विजदाम्पत्यं नानाभरणभूषणैः १३
वृषोत्सर्गं प्रकुर्वीत देया च कपिला शुभा
उदकुम्भश्च दातव्यो भक्ष्यभोज्यसमन्वितः १४
यावदब्दं नरश्रेष्ठ सतिलोदकपूर्वकम् ततः संवत्सरे पूर्णे सपिण्डीकरणं भवेत् १५
सपिण्डीकरणादूर्ध्वं प्रेतः पार्वणभाग्भवेत्
वृद्धिपूर्वेषु योग्यश्च गृहस्थश्च भवेत्ततः १६
सपिण्डीकरणे श्राद्धे देवपूर्वं
नियोजयेत्
पितॄन्निवासयेत्तत्र पृथक्प्रेतं
विनिर्दिशेत् १७
गन्धोदकतिलैर्युक्तं
कुर्यात्पात्रचतुष्टयम्
अर्घार्थं पितृपात्रेषु प्रेतपात्रं
प्रसेचयेत् १८
तद्वत्संकल्प्य चतुरः
पिण्डान्पिण्डप्रदस्तथा
ये समाना इति द्वाभ्यामन्त्यं तु
विभजेत्त्रिधा १९

चतुर्थस्य पुनः कार्यं न कदाचिदतो भवेत् ततः पितृत्वमापन्नः सर्वतस्तुष्टिमागतः २०
अग्निष्वात्तादिमध्यत्वं प्राप्नोत्यमृतमुत्तमम् सपिण्डीकरणादूर्ध्वं तस्मै तस्मान्न दीयते २१
पितृष्वेव तु दातव्यं तत्पिण्डो येषु संस्थितः
ततः प्रभृति संक्रान्तावुपरागादिपर्वसु २२
त्रिपिण्डमाचरेच्छ्राद्धमेकोद्दिष्टे मृतेऽहनि
एकोद्दिष्टं परित्यज्य मृताहे यः समाचरेत् २३
सदैव पितृहा स स्यान्मातृभ्रातृविनाशकः मृताहे पार्वणं कुर्वन्नधोऽधो याति मानवः २४
संपृक्तेष्वाकुलीभावः प्रेतेषु तु गतो भवेत्
प्रतिसंवत्सरं तस्मादेकोद्दिष्टं
समाचरेत् २५
यावदब्दं तु यो दद्यादुदकुम्भं विमत्सरः
प्रेतायान्नसमायुक्तं सोऽश्वमेधफलं
लभेत् २६
आमश्राद्धं यदा कुर्याद्विधिज्ञः

श्राद्धदस्तदा
तेनाग्नौकरणं कुर्यात्पिण्डांस्तेनैव
निर्वपेत् २७
त्रिभिः सपिण्डीकरणे अशेषत्रितये पिता
यदा प्राप्स्यति कालेन तदा मुच्येत
बन्धनात् २८
मुक्तोऽपि लेपभागित्वं प्राप्नोति कुशमार्जनात्
लेपभाजश्चतुर्थाद्याः पित्राद्याः
पिण्डभागिनः
पिण्डदः सप्तमस्तेषां सापिण्ड्यं साप्तपौरुषम् २९
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सपिण्डीकरणकल्पो नामाष्टादशोऽध्यायः १८

अथैकोनविंशोऽध्यायः
ऋषय ऊचुः
कथं कव्यानि देयानि हव्यानि च जनैरिह गच्छन्ति पितृलोकस्थान्प्रापकः कोऽत्र गद्यते १
यदि मर्त्यो द्विजो भुङ्क्ते हूयते यदि
वानले
शुभाशुभात्मकैः प्रेतैर्दत्तं
तद्भुज्यते कथम् २
सूत उवाच
वसून्वदन्ति च पितॄन्रुद्राश्चैं!व

पितामहान्
प्रपितामहांस्तथादित्यानित्येवं वैदिकी श्रुतिः ३
नाम गोत्रं पितॄणां तु प्रापकं
हव्यकव्ययोः
श्राद्धस्य मन्त्राः श्रद्धा च
उपयोज्यातिभक्तितः ४
अग्निष्वात्तादयस्तेषामाधिपत्ये
व्यवस्थिताः
नामगोत्रकालदेशा भवान्तरगतानपि ५
प्राणिनः प्रीणयन्त्येते
तदाहारत्वमागतान्
देवो यदि पिता जातः शुभकर्मानुयोगतः ६
तस्यान्नममृतं भूत्वा दिव्यत्वेऽप्यनुगच्छति
दैत्यत्वे भोगरूपेण पशुत्वे च तृणं भवेत् ७
श्राद्धान्नं वायुरूपेण सर्पत्वेऽप्युपतिष्ठति
पानं भवति यक्षत्वे राक्षसत्वे तथामिषम् ८
दनुजत्वे तथा माया प्रेतत्वे रुधिरोदकम् मनुष्यत्वेऽन्नपानानि नानाभोगरसं भवेत् ९
रतिशक्तिः स्त्रियः कान्ता भोज्यं भोजनशक्तिता

दानशक्तिः सविभवा रूपमारोग्यमेव च १०
श्रद्धा पुष्पमिदं प्रोक्तं फलं
ब्रह्मसमागमः
आयुः पुत्रान्धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं
सुखानि च ११
राज्यं चैव प्रयच्छन्ति प्रीताः पितृगणा नृणाम्
श्रूयते च पुरा मोक्षं प्राप्ताः
कौशिकसूनवः
पञ्चभिर्जन्मसम्बन्धैर्गता विष्णोः परं पदम् १२
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे श्राद्धकल्पे फलानुगमनं नामैकोनविंशोऽध्यायः १९

अथ विंशोऽध्यायः
ऋषय ऊचुः
कथं कौशिकदायादाः प्राप्तास्ते योगमुत्तमम्
पञ्चभिर्जन्मसम्बन्धैः कथं कर्मक्षयो भवेत् १
सूत उवाच
कौशिको नाम धर्मात्मा कुरुक्षेत्रे
महानृषिः
नामतः कर्मतस्तस्य सुतान्सप्त निबोधत २
श्वसृपः क्रोधनो हिंस्रः पिशुनः कविरेव च वाग्दुष्टः पितृवर्ती च

गर्गशिष्यास्तदाभवन् ३
पितर्युपरते तेषामभूद्दुर्भिक्षमुल्बणम्
अनावृष्टिश्च महती सर्वलोकभयंकरी ४
गर्गादेशाद्वने दोग्ध्रीं रक्षन्तस्ते
तपोधनाः
खादामः कपिलामेतां वयं क्षुत्पीडिता
भृशम् ५
इति चिन्तयतां पापं लघुः प्राह तदानुजः
यद्यवश्यमियं वध्या श्राद्धरूपेण
योज्यताम् ६
श्राद्धे नियोज्यमानेयं पापात्त्रास्यति नो ध्रुवम्
एव कुर्वित्यनुज्ञातः पितृवर्ती तदानुजैः ७
चक्रे समाहितः श्राद्धमुपयुज्य च तां पुनः
द्वौ दैवे भ्रातरौ कृत्वा पित्रे
त्रीनप्यनुक्रमात् ८
तथैकमतिथिं कृत्वा श्राद्धदः स्वयमेव तु
चकार मन्त्रवच्छ्राद्धं
स्मरन्पितृपरायणः ९
विना गवा वत्सकोऽपि गुरवे विनिवेदितः
व्याघ्रेण निहता धेनुर्वत्सोऽयं
प्रतिगृह्यताम् १०
एवं सा भक्षिता धेनुः सप्तभिस्तैस्तपोधनैः

वैदिकं बलमाश्रित्य क्रूरे कर्मणि
निर्भयाः ११
ततः कालावकृष्टास्ते व्याधा दाशपुरेऽभवन्
जातिस्मरत्वं प्राप्तास्ते पितृभावेन
भाविताः १२
यत्कृतं क्रूरकर्मापि श्राद्धरूपेण
तैस्तदा
तेन ते भवने जाता व्याधानां
क्रूरकर्मिणाम् १३
पितॄणां चैव माहात्म्याज्जाता
जातिस्मरास्तु ते
ते तु वैराग्ययोगेन आस्थायानशनं पुनः १४
जातिस्मराः सप्त जाता मृगाः कालञ्जरे
गिरौ
नीलकण्ठस्य पुरतः पितृभावानुभाविताः १५
तत्रापि ज्ञानवैराग्यात्प्राणानुत्सृज्य
धर्मतः
लोकैरवेक्ष्यमाणास्ते तीर्थान्तेऽनशनेन
तु १६
मानसे चक्रवाकास्ते संजाताः सप्त योगिनः
नामतः कर्मतः सर्वाञ् छृणुध्वं
द्विजसत्तमाः १७
सुमनाः कुमुदः शुद्धश्छिद्रदर्शी
सुनेत्रकः
सुनेत्रश्चांशुमांश्चैव सप्तैते
योगपारगाः १८

योगभ्रष्टास्त्रयस्तेषां बभ्रमुश्चाल्पचेतनाः
दृष्ट्वा विभ्राजमानं तमुद्याने
स्त्रीभिरन्वितम् १९
क्रीडन्तं विविधैर्भावैर्महाबलपराक्रमम्
पञ्चालान्वयसम्भूतं प्रभूतबलवाहनम् २०
राज्यकामोऽभवच्चैकस्तेषां मध्ये
जलौकसाम्
पितृवर्ती च यो विप्रः
श्राद्धकृत्पितृवत्सलः २१
अपरौ मन्त्रिणौ दृष्ट्वा प्रभूतबलवाहनौ
मन्त्रित्वे
चक्रतुश्चेच्छामस्मिन्मर्त्ये
द्विजोत्तमाः २२
तन्मध्ये ये तु निष्कामास्ते
बभूवुर्द्विजोत्तमाः
विभ्राजपुत्रस्त्वेकोऽभूद् ब्रह्मदत्त
इति स्मृतः २३
मन्त्रिपुत्रौ तथा चोभौ कण्डरीकसुबालकौ
ब्रह्मदत्तोऽभिषिक्तः
सन्पुरोहितविपश्चिता २४
पञ्चालराजो विक्रान्तः सर्वशास्त्रविशारदः योगवित्सर्वजन्तूनां रुतवेत्ताभवत्तदा २५
तस्य राज्ञोऽभवद्भार्या देवलस्यात्मजा

शुभा
संनतिर्नाम विख्याता कपिला याभवत्पुरा २६
पितृकार्ये
नियुक्तत्वादभवद्ब्रह्मवादिनी
तया चकार सहितः स राज्यं राजनन्दनः २७
कदाचिदुद्यानगतस्तया सह स पार्थिवः
ददर्श कीटमिथुनमनङ्गकलहाकुलम् २८
पिपीलिकामनुनयन्परितः कीटकामुकः
पञ्चबाणाभितप्ताङ्गः सगद्गदमुवाच ह २९
न त्वया सदृशी लोके कामिनी विद्यते क्वचित्
मध्यक्षामातिजघना बृहद्वक्षोऽभिगामिनी ३०
सुवर्णवर्णा सुश्रोणी मञ्जूक्ता चारुहासिनी
सुलक्ष्यनेत्ररसना गुडशर्करवत्सला ३१
भोक्ष्यसे मयि भुक्ते त्वं स्नासि स्नाते
तथा मयि
प्रोषिते सति दीना त्वं क्रुद्धेऽपि
भयचञ्चला ३२
किमर्थं वद कल्याणि सरोषवदना स्थिता
सा तमाह सकोपा तु किमालपसि मां शठ ३३
त्वया मोदकचूर्णं तु मां विहाय विनेष्यता
प्रदत्तं समतिक्रान्ते दिनेऽन्यस्याः
समन्मथ ३४

पिपीलिक उवाच
त्वत्सादृश्यान्मया दत्तमन्यस्यै वरवर्णिनि
तदेकमपराधं मे क्षन्तुमर्हसि भामिनि ३५ नैतदेवं करिष्यामि पुनः क्वापीह सुव्रते स्पृशामि पादौ सत्येन प्रसीद प्रणतस्य मे ३६
सूत उवाच
इति तद्वचनं श्रुत्वा सा प्रसन्नाभवत्ततः आत्मानमर्पयामास मोहनाय पिपीलिका ३७
ब्रह्मदत्तोऽप्यशेषं तं ज्ञात्वा
विस्मयमागमत्
सर्वसत्त्वरुतज्ञत्वात्प्रसादाच्चक्रपाणिनः ३८
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे श्राद्धकल्पे श्राद्धमाहात्म्ये पिपीलिकावहासो नाम विंशोऽध्यायः २०

अथैकविंशोऽध्यायः ऋषय ऊचुः
कथं सत्त्वरुतज्ञोऽभूद् ब्रह्मदत्तो धरातले
तच्चाभवत्कस्य कुले चक्रवाकचतुष्टयम् १ ऋषय ऊचुः
कथं सत्त्वरुतज्ञोऽभूद् ब्रह्मदत्तो धरातले

तच्चाभवत्कस्य कुले चक्रवाकचतुष्टयम् १
सूत उवाच
तस्मिन्नेव पुरे जातास्ते च
चक्राह्वयास्तदा
वृद्धद्विजस्य दायादा विप्रा जातिस्मराः
पुरा २
धृतिमांस्तत्त्वदर्शी च विद्याचण्डस्तपोत्सुकः
नामतः कर्मतश्चैते सुदरिद्रस्य ते सुताः ३
तपसे बुद्धिरभवत्तदा तेषां द्विजन्मनाम्
यास्यामः परमां सिद्धिमित्यूचुस्ते
द्विजोत्तमाः ४
ततस्तद्वचनं श्रुत्वा सुदरिद्रो महातपाः
उवाच दीनया वाचा किमेतदिति पुत्रकाः ५
अधर्म एष इति वः पिता तानभ्यवारयत् वृद्धं पितरमुत्सृज्य दरिद्रं वनवासिनः ६
को नु धर्मोऽत्र भविता मत्त्यागाद्गतिरेव
वा
ऊचुस्ते कल्पिता वृत्तिस्तव तात वदस्व
तत् ७
वित्तमेतत्पुरो राज्ञः स ते दास्यति
पुष्कलम्
धनं ग्रामसहस्राणि प्रभाते पठतस्तव ८
ये विप्रमुख्याः कुरुजाङ्गलेषु दाशास्तथा

दाशपुरे मृगाश्च
कालञ्जरे सप्त च चक्रवाका ये मानसे ते वयमत्र सिद्धाः ९
इत्युक्त्वा पितरं जग्मुस्ते वनं तपसे पुनः
वृद्धोऽपि राजभवनं जगामात्मार्थसिद्धये १०
अनघो नाम वैभ्राजः पाञ्चालाधिपतिः पुरा
पुत्रार्थी देवदेवेशं हरिं नारायणं
प्रभुम् ११
आराधयामास विभुं तीव्रव्रतपरायणः
ततः कालेन महता तुष्टस्तस्य जनार्दनः १२
वरं वृणीष्व भद्रं ते हृदयेनेप्सितं नृप
एवमुक्तस्तु देवेन वव्रे स वरमुत्तमम् १३
पुत्रं मे देहि देवेश महाबलपराक्रमम्
पारगं सर्वशास्त्राणां धार्मिकं योगिनां
परम् १४
सर्वसत्त्वरुतज्ञं मे देहि योगिनमात्मजम् एवमस्त्विति विश्वात्मा तमाह परमेश्वरः १५
पश्यतां सर्वदेवानां तत्रैवान्तरधीयत
ततः स तस्य पुत्रोऽभूद् ब्रह्मदत्तः
प्रतापवान् १६
सर्वसत्त्वानुकम्पी च सर्वसत्त्वबलाधिकः
सर्वसत्त्वरुतज्ञश्च
सर्वसत्त्वेश्वरेश्वरः १७

अहसत्तेन योगात्मा स पिपीलिकरागतः यत्र तत्कीटमिथुनं रममाणमवस्थितम् १८ ततः सा संनतिर्दृष्ट्वा तं हसन्तं सुविस्मिता
किमप्याशङ्क्य मनसा तमपृच्छन्नरेश्वरम् १९
संनतिरुवाच
अकस्मादतिहासस्ते किमर्थमभवन्नृप हास्यहेतुं न जानामि यदकाले कृतं त्वया २०
सूत उवाच
अवदद्राजपुत्रोऽपि स पिपीलिकभाषितम् रागवाग्भिः समुत्पन्नमेतद्धास्यं वरानने २१
न चान्यत्कारणं किंचिद्धास्यहेतौ शुचिस्मिते
न सामन्यत्तदा देवी प्राहालीकमिदं वचः २२
अहमेवाद्य हसिता न जीविष्ये त्वयाधुना
कथं पिपीलिकालापं मर्त्यो वेत्ति विना
सुरान् २३
तस्मात्त्वयाहमेवेह हसिता किमतः परम्
ततो निरुत्तरो राजा जिज्ञासुस्तत्पुरो
हरेः २४
आस्थाय नियमं तस्थौ सप्तरात्रमकल्मषः
स्वप्ने प्राह हृषीकेशः प्रभाते
पर्यटन्पुरम् २५

वृद्धद्विजो यस्तद्वाक्यात्सर्वं ज्ञास्यस्यशेषतः
इत्युक्त्वान्तर्दधे विष्णुः प्रभातेऽथ नृपः पुरात् २६
निर्गच्छन्मन्त्रिसहितः सभार्यो
वृद्धमग्रतः
गदन्तं विप्रमायान्तं तं वृद्धं संददर्श
ह २७
ब्राह्मण उवाच
ये विप्रमुख्याः कुरुजाङ्गलेषु दाशास्तथा
दाशपुरे मृगाश्च
कालञ्जरे सप्त च चक्रवाका ये मानसे ते
वयमत्र सिद्धाः २८
सूत उवाच
इत्याकर्ण्य वचस्ताभ्यां स पपात शुचा ततः
जातिस्मरत्वमगमत्तौ च मन्त्रिवरावुभौ २९
कामशास्त्रप्रणेता च बाभ्रव्यस्तु
सुबालकः
पाञ्चाल इति लोकेषु विश्रुतः
सर्वशास्त्रवित् ३०
कण्डरीकोऽपि धर्मात्मा वेदशास्त्रप्रवर्तकः
भूत्वा जातिस्मरौ शोकात्पतितावग्रतस्तदा ३१
हा वयं योगविभ्रष्टाः कामतः कर्मबन्धनाः एवं विलप्य बहुशस्त्रयस्ते योगपारगाः ३२

विस्मयाच्छ्राद्धमाहात्म्यमभिनन्द्य पुनः पुनः
ततस्तस्मै धनं दत्त्वा प्रभूतग्रामसंयुतम् ३३
विसृज्य ब्राह्मणं तं च वृद्धं धनमुदान्वितम्
आत्मीयं नृपतिः पुत्रं नृपलक्षणसंयुतम् ३४
विष्वक्सेनाभिधानं तु राजा राज्येऽभ्यषेचयत्
मानसे मिलिताः सर्वे ततस्ते योगिनां वराः ३५
ब्रह्मदत्तादयस्तस्मिन्पितृसक्ता विमत्सराः
संनतिश्चाभवद्भ्रष्टा मयैतत्किल कारितम् ३६
राज्यत्यागफलं सर्वं यदेतदभिलष्यते तथेति प्राह राजा तु पुनस्तामभिनन्दयन् ३७
त्वत्प्रसादादिदं सर्वं मयैतत्प्राप्यते फलम्
ततस्ते योगमास्थाय सर्व एव वनौकसः ३८
ब्रह्मरन्ध्रेण परमं पदमापुस्तपोबलात्
एवमायुर्धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं
सुखानि च ३९
प्रयच्छन्ति सुतान्राज्यं नृणां प्रीताः

पितामहाः
य इदं पितृमाहात्म्यं ब्रह्मदत्तस्य च द्विजाः ४०
द्विजेभ्यः श्रावयेद्यो वा शृणोत्यथ पठेत्तु वा
कल्पकोटिशतं साग्रं ब्रह्मलोके महीयते ४१
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे श्राद्धकल्पे पितृमाहात्म्यं नामैकविंशोऽध्यायः २१

अथ द्वाविंशोऽध्यायः
ऋषय ऊचुः
कस्मिन्काले च तच्छ्राद्धमनन्तफलदं भवेत् कस्मिन्वासरभागे तु श्राद्धकृच्छ्राद्धमाचरेत्
तीर्थेषु केषु च कृतं श्राद्धं बहुफलं भवेत् १
सूत उवाच
अपराह्णे तु सम्प्राप्ते अभिजिद्रौ
हिणोदये
यत्किंचिद्दीयते तत्र तदक्षयमुदाहृतम् २
तीर्थानि यानि शस्तानि पितॄणां वल्लभानि
च
नामतस्तानि वक्ष्यामि संक्षेपेण
द्विजोत्तमाः ३
पितृतीर्थं गया नाम सर्वतीर्थवरं शुभम्

यत्रास्ते देवदेवेशः स्वयमेव पितामहः ४ तत्रैषा पितृभिर्गीता गाथा भागमभीप्सुभिः ५
एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत्
यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ६
तथा वाराणसी पुण्या पितॄणां वल्लभा सदा
यत्राविमुक्तसांनिध्यं
भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ७
पितॄणां वल्लभं तद्वत्पुण्यं च विमलेश्वरम्
पितृतीर्थं प्रयागं तु सर्वकामफलप्रदम् ८
वटेश्वरस्तु भगवान्माधवेन समन्वितः योगनिद्राशयस्तद्वत्सदा वसति केशवः ९ दशाश्वमेधिकं पुण्यं गङ्गाद्वारं तथैव च नन्दाथ ललिता तद्वत्तीर्थं मायापुरी शुभा १०
तथा मित्रपदं नाम ततः केदारमुत्तमम् गङ्गासागरमित्याहुः सर्वतीर्थमयं शुभम् ११
तीर्थं ब्रह्मसरस्तद्वच्छतद्रुसलिले ह्रदे
तीर्थं तु नैमिषं नाम सर्वतीर्थफलप्रदम् १२
गङ्गोद्भेदस्तु गोमत्यां यत्रोद्भूतः

सनातनः
तथा यज्ञवराहस्तु देवदेवश्च शूलभृत् १३
यत्र तत्काञ्चनं द्वारमष्टादशभुजो हरः
नेमिस्तु हरिचक्रस्य शीर्णा
यत्राभवत्पुरा १४
तदेतन्नैमिषारण्यं सर्वतीर्थनिषेवितम् देवदेवस्य तत्रापि वाराहस्य तु दर्शनम् १५
यः प्रयाति स पूतात्मा नारायणपदं व्रजेत् कृतशौचं महापुण्यं सर्वपापनिषूदनम् १६ यत्रास्ते नारसिंहस्तु स्वयमेव जनार्दनः तीर्थमिक्षुमती नाम पितॄणां वल्लभं सदा १७
संगमे यत्र तिष्ठन्ति गङ्गायाः पितरः सदा
कुरुक्षेत्रं महापुण्यं
सर्वतीर्थसमन्वितम् १८
तथा च सरयूः पुण्या सर्वदेवनमस्कृता
इरावती नदी तद्वत्पितृतीर्थाधिवासिनी १९
यमुना देविका काली चन्द्रभागा दृषद्वती
नदी वेणुमती पुण्या परा वेत्रवती तथा २०
पितॄणां वल्लभा ह्येताः श्राद्धे
कोटिगुणा मताः
जम्बूमार्गं महापुण्यं यत्र मार्गो हि
लक्ष्यते २१
अद्यापि पितृतीर्थं तत्सर्वकामफलप्रदम् नीलकुण्डमिति ख्यातं पितृतीर्थं

द्विजोत्तमाः २२
तथा रुद्रसरः पुण्यं सरो मानसमेव च मन्दाकिनी तथाच्छोदा विपाशाथ सरस्वती १ पूर्वमित्रपदं तद्वद्वैद्यनाथं महाफलम् क्षिप्रा नदी महाकालस्तथा कालञ्जरं शुभम् २
वंशोद्भेदं हरोद्भेदं गङ्गोद्भेदं महाफलम्
भद्रेश्वरं विष्णुपदं नर्मदाद्वारमेव च २४
गयापिण्डप्रदानेन समान्याहुर्महर्षयः
एतानि पितृतीर्थानि सर्वपापहराणि च २५
स्मरणादपि लोकानां किमु श्राद्धकृतां
नृणाम्
ॐकारं पितृतीर्थं च कावेरी कपिलोदकम् २६
सम्भेदश्चण्डवेगायास्तथैवामरकण्टकम्
कुरुक्षेत्राच्छतगुणं तस्मिन्स्नानादिकं
भवेत् २७
शुक्रतीर्थं च विख्यातं तीर्थं सोमेश्वरं
परम्
सर्वव्याधिहरं पुण्यं शतकोटिफलाधिकम् २८
श्राद्धे दाने तथा होमे स्वाध्याये
जलसंनिधौ
कायावरोहणं नाम तथा चर्मण्वती नदी २९
गोमती वरणा तद्वत्तीर्थमौशनसं परम् भैरवं भृगुतुङ्गं च गौरीतीर्थमनुत्तमम्

३०
तीर्थं वैनायकं नाम भद्रेश्वरमतः परम्
तथा पापहरं नाम पुण्याथ तपती नदी ३१
मूलतापी पयोष्णी च पयोष्णीसंगमस्तथा
महाबोधिः पाटला च नागतीर्थमवन्तिका ३२
तथा वेणा नदी पुण्या महाशालं तथैव च महारुद्रं महालिङ्गं दशार्णा च नदी शुभा ३३
शतरुद्रा शताह्वा च तथा विश्वपदं परम् अङ्गारवाहिका तद्वन्नदौ तौ शोणघर्घरौ ३४ कालिका च नदी पुण्या वितस्ता च नदी तथा एतानि पितृतीर्थानि शस्यन्ते स्नानदानयोः ३५
श्राद्धमेतेषु यद्दत्तं तदनन्तफलं स्मृतम्
द्रोणी वाटनदी धारा सरित्क्षीरनदी तथा ३६
गोकर्णं गजकर्णं च तथा च पुरुषोत्तमः द्वारका कृष्णतीर्थं च तथार्बुदसरस्वती ३७
नदी मणिमती नाम तथा च गिरिकर्णिका धूतपापं तथा तीर्थं समुद्रो दक्षिणस्तथा ३८
एतेषु पितृतीर्थेषु श्राद्धमानन्त्यमश्नुते
तीर्थं मेघकरं नाम स्वयमेव जनार्दनः ३९

यत्र शार्ङ्गधरो विष्णुर्मेखलायामवस्थितः
तथा मन्दोदरीतीर्थं तीर्थं चम्पा नदी शुभा ४०
तथा सामलनाथश्च महाशालनदी तथा
चक्रवाकं चर्मकोटं तथा जन्मेश्वरं महत् ४१
अर्जुनं त्रिपुरं चैव सिद्धेश्वरमतः परम् श्रीशैलं शांकरं तीर्थं नारसिंहमतः परम् ४२
महेन्द्रं च तथा पुण्यमथ श्रीरङ्गसंज्ञितम्
एतेष्वपि सदा श्राद्धमनन्तफलदं स्मृतम् ४३
दर्शनादपि चैतानि सद्यः पापहराणि वै तुङ्गभद्रा नदी पुण्या तथा भीमरथी सरित् ४४
भीमेश्वरं कृष्णवेणा कावेरी कुड्मला नदी नदी गोदावरी नाम त्रिसंध्या तीर्थमुत्तमम् ४५
तीर्थं त्रैयम्बकं नाम सर्वतीर्थनमस्कृतम्
यत्रास्ते भगवानीशः स्वयमेव त्रिलोचनः ४६
श्राद्धमेतेषु सर्वेषु कोटिकोटिगुणं भवेत्

स्मरणादपि पापानि नश्यन्ति शतधा द्विजाः ४७
श्रीपर्णी ताम्रपर्णी च जया तीर्थमनुत्तमम्
तथा मत्स्यनदी पुण्या शिवधारं तथैव च ४८ भद्रतीर्थं च विख्यातं पम्पातीर्थं च शाश्वतम्
पुण्यं रामेश्वरं तद्वदेलापुरमलं पुरम् ४९
अङ्गभूतं च विख्यातमामर्दकमलम्भुषम् आम्रातकेश्वरं तद्वदेकाम्भकमतः परम् ५० गोवर्धनं हरिश्चन्द्रं कृपुचन्द्रं पृथूदकम्
सहस्राक्षं हिरण्याक्षं तथा च कदली नदी ५१
रामाधिवासस्तत्रापि तथा सौमित्रिसंगमः इन्द्रकीलं महानादं तथा च प्रियमेलकम् ५२
एतान्यपि सदा श्राद्धे प्रशस्तान्यधिकानि तु
एतेषु सर्वदेवानां सांनिध्यं दृश्यते यतः ५३
दानमेतेषु सर्वेषु दत्तं कोटिशताधिकम् बाहुदा च नदीपुण्या तथा सिद्धवनं शुभम् ५४
तीर्थं पाशुपतं नाम नदी पार्वतिका शुभा

श्राद्धमेतेषु सर्वेषु दत्तं
कोटिशतोत्तरम् ५५
तथैव पितृतीर्थं तु यत्र गोदावरी नदी
युता लिङ्गसहस्रेण सर्वान्तरजलावहा ५६
जामदग्न्यस्य तत्तीर्थं क्रमादायातमुत्तमम्
प्रतीकस्य भयाद्भिन्नं यत्र गोदावरी नदी ५७
तत्तीर्थं
हव्यकव्यानामप्सरोयुगसंज्ञितम् श्राद्धाग्निकार्यदानेषु तथा
कोटिशताधिकम् ५८
तथा सहस्रलिङ्गं च राघवेश्वरमुत्तमम्
फेना नदी पुण्या यत्रेन्द्रः पतितः
पुरा ५९
निहत्य नमुचिं शक्रस्तपसा स्वर्गमाप्तवान्
तत्र दत्तं नरैः श्राद्धमनन्तफलदं भवेत् ६०
तीर्थं तु पुष्करं नाम शालग्रामं तथैव च सोमपानं च विख्यातं यत्र वैश्वानरालयम् ६१
तीर्थं सारस्वतं नाम स्वामितीर्थं तथैव च मलंदरा नदी पुण्या कौशिकी चन्द्रिका तथा ६२
वैदर्भा वाथ वैरा च पयोष्णी प्राङ्मुखा

परा
कावेरी चोत्तरा पुण्या तथा जालंधरो गिरिः ६३
एतेषु श्राद्धतीर्थेषु श्राद्धमानन्त्यमश्नुते
लोहदण्डं तथा तीर्थं चित्रकूटस्तथैव च ६४
विन्ध्ययोगश्च गङ्गायास्तथा नदीतटं शुभम्
कुब्जाभ्रं तु तथा तीर्थमुर्वशीपुलिनं
तथा ६५
संसारमोचनं तीर्थं तथैव ऋणमोचनम्
एतेषु पितृतीर्थेषु
श्राद्धमानन्त्यमश्नुते ६६
अट्टहासं तथा तीर्थं गौतमेश्वरमेव च तथा वसिष्ठतीर्थं नु हारीतं तु ततः परम् ६७
ब्रह्मावर्तं कुशावर्तं हयतीर्थं तथैव च पिण्डारकं च विख्यातं शङ्खोद्धारं तथैव च ६८
घण्टेश्वरं बिल्वकं च नीलपर्वतमेव च
तथा च धरणीतीर्थं रामतीर्थं तथैव च ६९
अश्वतीर्थं च विख्यातमनन्तं
श्राद्धदानयोः
तीर्थं वेदशिरो नाम तथैवौघवती नदी ७०
तीर्थं वसुप्रदं नाम छागलाण्डं तथैव च एतेषु श्राद्धदातारः प्रयान्ति परमं पदम् ७१

तथाच बदरीतीर्थं गणतीर्थं तथैव च
जयन्तं विजयं चैव शक्रतीर्थं तथैव च ७२
श्रीपतेश्च तथा तीर्थं तीर्थं रैवतकं तथा
तथैव शारदातीर्थं भद्रकालेश्वरं तथा ७३
वैकुण्ठतीर्थं च परं भीमेश्वरमथापि वा
एतेषु श्राद्धदातारः प्रयान्ति परमां
गतिम् ७४
तीर्थं मातृगृहं नाम करवीरपुरं तथा
कुशेशयं च विख्यातं गौरीशिखरमेव च ७५
नकुलेशस्य तीर्थं च कर्दमालं तथैव च दिण्डिपुण्यकरं तद्वत्पुण्डरीकपुरं तथा ७६
सप्तगोदावरीतीर्थं
सर्वतीर्थेश्वरेश्वरम्
तत्र श्राद्धं
प्रदातव्यमनन्तफलमीप्सुभिः ७७
एष तूद्देशतः प्रोक्तस्तीर्थानां संग्रहो
मया
वागीशोऽपि न शक्नोति विस्तरात्किमु
मानुषः ७८
सत्यं तीर्थं दया तीर्थं तीर्थमिन्द्रि
यनिग्रहः
वर्णाश्रमाणां गेहेऽपि तीर्थं तु
समुदाहृतम् ७९
एतत्तीर्थेषु यच्छ्राद्धं तत्कोटिगुणमिष्यते

यस्मात्तस्मात्प्रयत्नेन तीर्थे श्राद्धं समाचरेत् ८०
प्रातःकालो
मुहूर्तांस्त्रीन्संगवस्तावदेव तु
मध्याह्नस्त्रिमुहूर्तः
स्यादपराह्णस्ततः परम् ८१
सायाह्नस्त्रिमुहूर्तः स्याच्छ्राद्धं तत्र न कारयेत्
राक्षसी नाम सा वेला गर्हिता सर्वकर्मसु ८२
अह्नो मुहूर्ता विख्याता दश पञ्च च सर्वदा तत्राष्टमो मुहूर्तो यः स कालः कुतपः
स्मृतः ८३
मध्याह्ने सर्वदा यस्मान्मन्दीभवति
भास्करः
तस्मादनन्तफलदस्तदारम्भो विशिष्यते ८४
मध्याह्नः खड्गपात्रं च तथा नेपालकम्बलः
रूप्यं दर्भास्तिला गावो
दौहित्रश्चाष्टमः स्मृतः ८५
पापं कुत्सितमित्याहुस्तस्य संतापकारिणः
अष्टावेते यतस्तस्मात्कुतपा इति
विश्रुताः ८६
ऊर्ध्वं
मुहूर्तात्कुतपाद्यन्मुहूर्तचतुष्टयम्
मुहूर्तपञ्चकं चैतत्स्वधाभवनमिष्यते ८७
विष्णोर्देहसमुद्भूताः कुशाः

कृष्णास्तिलास्तथा
श्राद्धस्य
रक्षणायालमेतत्प्राहुर्दिवौकसः ८८ तिलोदकाञ्जलिर्देयो जलस्थैस्तीर्थवासिभिः सदर्भहस्तेनैकेन श्राद्धमेवं विशिष्यते ८९
श्राद्धसाधनकाले तु पाणिनैकेन दीयते तर्पणं तूभयेनैव विधिरेष सदा स्मृतः ९०
सूत उवाच
पुण्यं पवित्रमायुष्यं सर्वपापविनाशनम्
पुरा मलये न कथितं
तीर्थश्राद्धानुकीर्तनम् ९१
शृणोति यः पठेद्वापि श्रीमान्संजायते नरः ९२
श्राद्धकाले च वक्तव्यं तथा तीर्थनिवासिभिः सर्वपापोपशान्त्यर्थमलक्ष्मीनाशनं परम् ९३
इदं पवित्रं यशसो निधानमिदं महापापहरं च पुंसाम्
ब्रह्मार्करुद्रैरपि पूजितं च श्राद्धस्य माहात्म्यमुशन्ति तज्ज्ञाः ९४
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे श्राद्धकल्पे नाम द्वाविंशोऽध्यायः २२

अथ त्रयोविंशोऽध्यायः
ऋषय ऊचुः
सोमः पितॄणामधिपः कथं शास्त्रविशारद तद्वंश्या ये च राजानो बभूवुः कीर्तिवर्धनाः १
सूत उवाच
आदिष्टो ब्रह्मणा पूर्वमत्रिः सर्गविधौ
पुरा
अनुत्तमं नाम तपः सृष्ट्यर्थं
तप्तवान्प्रभुः २
यदानन्दकरं ब्रह्म जगत्क्लेशविनाशनम्
ब्रह्मविष्ण्वर्करुद्राणामभ्यन्तरमतीन्द्रियम् ३
शान्तिकृच्छान्तमनसस्तदन्तर्नयने
स्थितम्
माहात्म्यात्तपसा विप्राः
परमानन्दकारकम् ४
यस्मादुमापतिः सार्धमुमया तमधिष्ठितः
तं दृष्ट्वा चाष्टमांशेन
तस्मात्सोमोऽभवच्छिशुः ५
अधः सुस्राव नेत्राभ्यां धाम तच्चाम्बुसम्भवम्
दीपयन्विश्वमखिलं ज्योत्स्नया सचराचरम् ६
तद्दिशो जगृहुर्धाम स्त्रीरूपेण

सुतेच्छया
गर्भो भूत्वोदरे
तासामास्थितोऽब्दशतत्रयम् ७
आशास्तं मुमुचुर्गर्भमशक्ता धारणे ततः
समादायाथ तं गर्भमेकीकृत्य चतुर्मुखः ८
युवानमकरोद्ब्रह्मा सर्वायुधधरं नरम्
स्यन्दनेऽथ सहस्राश्वे वेदशक्तिमये
प्रभुः ९
आरोप्य लोकमनयदात्मीयं स पितामह
तत्र ब्रह्मर्षिभिः प्रोक्तमस्मत्स्वामी
भवत्वयम् १०
ऋषिभिर्देवगन्धर्वैरोषधीभिस्तथैव च
तुष्टुवुः सोमदेवत्यैर्ब्रह्माद्या
मन्त्रसंग्रहैः ११
स्तूयमानस्य तस्याभूदधिको धामसम्भवः
तेजोवितानादभवद् भुवि दिव्यौषधीगणः १२
तद्दीप्तिरधिका तस्माद्रात्रौ भवति
सर्वदा
तेनौषधीशः सोमोऽभूद् द्विजेशश्चापि
गद्यते १३
वेदधामरसं चापि यदिदं चन्द्रमण्डलम्
क्षीयते वर्धते चैव शुक्ले कृष्णे च
सर्वदा १४
विंशतिं च तथा सप्त दक्षः प्राचेतसो ददौ
रूपलावण्यसंयुक्तास्तस्मै कन्याः
सुवर्चसः १५

ततः पद्मसहस्राणां सहस्राणि दशैव तु तपश्चचार शीतांशुर्विष्णुध्यानैकतत्परः १६
ततस्तुष्टस्तु भगवांस्तस्मै नारायणो हरिः वरं वृणीष्व प्रोवाच परमात्मा जनार्दनः १७
ततो वव्रे वरान्सोमः शक्रलोकं जयाम्यहम् प्रत्यक्षमेव भोक्तारो भवन्तु मम मन्दिरे १८
राजसूये सुरगणा ब्रह्माद्याः सन्तु मे द्विजाः
रक्षःपालः शिवोऽस्माकमास्तां शूलधरो हरः १९
तथेत्युक्तः स आजह्रे राजसूयं तु विष्णुना
होतात्रिर्भृगुरध्वर्युरुद्गाताभूच्चतुर्मुखः २०
ब्रह्मत्वमगमत्तस्य उपद्रष्टा हरिः स्वयम्
सदस्याः सनकाद्यास्तु राजसूयविधौ स्मृताः २१
चमसाध्वर्यवस्तत्र विश्वे देवा दशैव तु त्रैलोक्यं दक्षिणा तेन ऋत्विग्भ्यः प्रतिपादितम् २२
ततः समाप्तेऽवभृथे तद्रूपालोकनेच्छवः कामबाणाभितप्ताङ्ग्यो नव देव्यः सिषेविरे

२३
लक्ष्मीर्नारायणं त्यक्त्वा सिनीवाली च कर्दमम्
द्युतिर्विभावसुं तद्वत्तुष्टिर्धातारमव्ययम् २४
प्रभा प्रभाकरं त्यक्त्वा हविष्मन्तं
कुहूः स्वयम्
कीर्तिर्जयन्तं भर्तारं
वसुर्मारीचकश्यपम् २५
धृतिस्त्यक्त्वा पीतं नन्दिं
सोममेवाभजंस्तदा
स्वकीया इव सोमोऽपि कामयामास तास्तदा २६
एवं कृतापचारस्य तासां भर्तृगणस्तदा
न शशाकापचाराय शापैः शस्त्रादिभिः पुनः २७
तथाप्यराजत विधुर्दशधा भावयन्दिशः
सोमः प्राप्याथ दुष्प्राप्यमेश्वर्यमृषिसंस्कृतम् सप्तलोकैकनाथत्वमवाप तपसा तदा २८
कदाचिदुद्यानगतामपश्यदनेकपुष्पाभरणैश्चशोभिताम्
बृहन्नितम्बस्तनभारखेदात्पुष्पस्य
भङ्गेऽप्यतिदुर्बलाङ्गीम् २९
भार्यां च तां देवगुरोरनङ्ग बाणाभिरामायतचारुनेत्राम्
तारां स ताराधिपतिः स्मरार्तः केशेषु

जग्राह विविक्तभूमौ ३०
सापि स्मरार्ता सह तेन रेमे तद्रू
पकान्त्या हृतमानसेन
चिरं विहृत्याथ जगाम तारां
विधुर्गृहीत्वा स्वगृहं ततोऽपि ३१
न तृप्तिरासीच्च गृहेऽपि तस्य
तारानुरक्तस्य सुखागमेषु
बृहस्पतिस्तद्विरहाग्निदग्धस्तद्ध्याननिष्ठैकमना बभूव ३२
शशाक शापं न च दातुमस्मै न
मन्त्रशस्त्राग्निविषैरशेषैः
तस्यापकर्तुं
विविधैरुपायैर्नैवाभिचारैरपि वागधीशः ३३
स याचयामास ततस्तु दैन्यात्सोमं
स्वभार्यार्थमनङ्गतप्तः
स याच्यमानोऽपि ददौ न तारां
बृहस्पतेस्तत्सुखपाशबद्धः ३४
महेश्वरेणाथ चतुर्मुखेण
साध्यैर्मरुद्भिः सह लोकपालैः
ददौ यदा तां न कथंचिदिन्दुस्तदा शिवः
क्रोधपरो बभूव ३५
यो वामदेवः प्रथितः पृथिव्यामनेकरुद्रा
र्चितपादपद्मः
ततः सशिष्यो गिरिशः पिनाकी
बृहस्पतिस्नेहवशानुबद्धः ३६
धनुर्गृहीत्वाजगवं पुरारिर्जगाम

भूतेश्वरसिद्धजुष्टः
युद्धाय सोमेन
विशेषदीप्ततृतीयनेत्रानलभीमवक्त्रः ३७
सहैव जग्मुश्च गणेशकाद्या विंशच्चतुःषष्टिगणास्त्रयुक्ताः
यक्षेश्वरः
कोटिशतैरनेकैर्युतोऽन्वगात्स्यन्दनसंस्थितानाम् ३८
वेतालयक्षोरगकिंनराणां पद्मेन चैकेन
तथार्बुदेन
लक्षैस्!त्रिभिर्द्वादशभी रथानां
सोमोऽप्यगात्तत्र विवृद्धमन्युः ३९
नक्षत्रदैत्यासुरसैन्ययुक्तः
शनैश्चराङ्गारकवृद्धतेजाः
जग्मुर्भयं सप्त तथैव लोकाश्चचाल
भूर्द्वीपसमुद्रगर्भा ४०
स सोममेवाभ्यगमत्पिनाकी
गृहीतदीप्तास्त्रविशालवह्निः
अथाभवद्भीषणभीमसेनसैन्यद्वयस्यापि
महाहवोऽसौ ४१
अशेषसत्त्वक्षयकृत्प्रवृद्धस्तीक्ष्णायुधास्त्रज्वलनैकरूपः
शस्त्रैरथान्योन्यमशेषसैन्यं
द्वयोर्जगाम क्षयमुग्रतीक्ष्णैः ४२
पतन्ति शस्त्राणि तथोज्ज्वलानि स्वर्भूमिपातालमथो दहन्ति

! कोपाद्ब्रह्मशीर्षं मुमोच सोमोऽपि
सोमास्त्रममोघवीर्यम् ४३
तयोर्निपातेन समुद्र
भूम्योरथान्तरिक्षस्य च भीतिरासीत्
तदस्त्रयुग्मं जगतां क्षयाय
प्रवृद्धमालोक्य पितामहोऽपि ४४
अन्तः प्रविश्याथ कथं कथंचिन्निवारयामास
सुरैः सहैव
अकारणं किं क्षयकृज्जनानां सोम
त्वयापीत्थमकारि कार्यम् ४५
यस्मात्परस्त्रीहरणाय सोम त्वया कृतं
युद्धमतीव भीमम्
पापग्रहस्त्वं भविता जनेषु शान्तोऽप्यलं
नूनमथो सितान्ते
भार्यामिमामर्पय वाक्पतेस्त्वं न
चावमानोऽस्ति परस्वहारे ४६
सूत उवाच
तथेति चोवाच हिमांशुमाली
युद्धादपाक्रामदतः प्रशान्तः
बृहस्पतिः स्वामपगृह्य तारां हृष्टो जगाम स्वगृह
! ४७

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे
सोमवंशाख्याने सोमापचारो नाम
त्रयोविंशोऽध्यायः २३

अथ चतुर्विंशोऽध्यायः

सूत उवाच
ततः संवत्सरस्यान्ते द्वादशादित्यसंनिभः दिव्यपीताम्बरधरो दिव्याभरणभूषितः १
तारोदराद्विनिष्क्रान्तः कुमारश्चन्द्र
संनिभः
सर्वार्थशास्त्रविद्धीमान्हस्तिशास्त्रप्रवर्तकः २
नाम यद्राजपुत्रीयं विश्रुतं गजवैद्यकम्
राज्ञः सोमस्य पुत्रत्वाद्राजपुत्रो
बुधः स्मृतः ३
जातमात्रः स तेजांसि सर्वाण्येवाजयद्बली
ब्रह्माद्यास्तत्र चाजग्मुर्देवा
देवर्षिभिः सह ४
बृहस्पतिगृहे सर्वे जातकर्मोत्सवे तदा
अपृच्छंस्ते सुरास्तारां केन जातः
कुमारकः ५
ततः सा लज्जिता तेषां न किंचिदवदत्तदा पुनः पुनस्तदा पृष्टा लज्जयन्ती वराङ्गना ६
सोमस्येति चिरादाह ततोऽगृह्णाद्विधुः
सुतम्
बुध इत्यकरोन्नाम्ना प्रादाद्राज्यं च
भूतले ७
अभिषेकं ततः कृत्वा प्रधानमकरोद्विभुः
गृहसाम्यं प्रदायाथ ब्रह्मा
ब्रह्मर्षिसंयुतः ८

पश्यतां सर्वदेवानां तत्रैवान्तरधीयत
इलोदरे च धर्मिष्ठं बुधः पुत्रमजीजनत् ९
अश्वमेधशतं साग्रमकरोद्यः स्वतेजसा
पुरूरवा इति ख्यातः सर्वलोकनमस्कृतः १०
हिमवच्छिखरे रम्ये समाराध्य जनार्दनम् लोकैश्वर्यमगाद्राजा सप्तद्वीपपतिस्तदा
११
केशिप्रभृतयो दैत्याः कोटिशो येन दारिताः
उर्वशी यस्य पत्नीत्वमगमद्रूपमोहिता १२
सप्तद्वीपा वसुमती सशैलवनकानना
धर्मेण पालिता तेन सर्वलोकहितैषिणा १३
चामरग्राहिणी कीर्तिः सदा चैवाङ्गवाहिका
विष्णोः प्रसादाद्देवेन्द्रो
ददावर्धासनं तदा १४
धर्मार्थकामान्धर्मेण सममेवाभ्यपालयत्
धर्मार्थकामाः संद्रष्टुमाजग्मुः
कौतुकात्पुरा १५
जिज्ञासवस्तच्चरितं कथं पश्यति नः समम्
भक्त्या चक्रे ततस्तेषामर्घ्यपाद्यादिकं
नृपः १६
आसनत्रयमानीय दिव्यं कनकभूषितम्
निविश्याथाकरोत्पूजाम् ईषद्धर्मेऽधिकां
पुनः १७
जग्मतुस्तेन कामार्थावतिकोपं नृपं प्रति
अर्थः शापमदात्तस्मै लोभात्त्वं
नाशमेष्यसि १८

कामोऽप्याह तवोन्मादो भविता गन्धमादने कुमारवनमाश्रित्य वियोगादुर्वशीभवात् १९
धर्मोऽप्याह चिरायुस्त्वं धार्मिकश्च
भविष्यसि
संततिस्तव राजेन्द्र यावच्चन्द्रार्कतारकम् २०
शतशो वृद्धिमायातु न नाशं भुवि यास्यति
इत्युक्त्वान्तर्दधुः सर्वे राजा राज्यं
तदन्वभूत् २१
अहन्यहनि देवेन्द्रं द्रष्टुं याति स
राजराट्
कदाचिदारुह्य रथं दक्षिणाम्बरचारिणम् २२
सार्धमर्केण सोऽपश्यन्नीयमानामथाम्बरे
केशिना दानवेन्द्रेण
चित्रलेखामथोर्वशीम् २३
तं विनिर्जित्य समरे विविधायुधपाणिना
बुधपुत्रेण वायव्यमस्त्रं मुक्त्वा
यशोऽर्थिना २४
तथा शक्रोऽपि समरे येन चैवं विनिर्जितः
मित्रत्वमगमद्देवैर्ददाविन्द्राय
चोर्वशीम् २५
ततःप्रभृति मित्रत्वमगमत्पाकशासनः सर्वलोकातिशायित्वं बलमूर्जो यशः श्रियम् २६
प्रादाद्वज्रीति संतुष्टो गेयतां भरतेन च सा पुरूरवसः प्रीत्या गायन्ती चरितं महत्

२७
लक्ष्मीस्वयंवरं नाम भरतेन प्रवर्तितम् मेनकामुर्वशीं रम्भां नृत्यतेति तदादिशत् २८
ननर्त सलयं तत्र लक्ष्मीरूपेण चोर्वशी
सा पुरूरवसं दृष्ट्वा नृत्यन्ती
कामपीडिता २९
विस्मृताभिनयं सर्वं यत्पुरा भरतोदितम्
शशाप भरतः क्रोधाद्वियोगादस्य भूतले ३०
पञ्चपञ्चाशदब्दानि लता सूक्ष्मा भविष्यसि पुरूरवाः पिशाचत्वं तत्रैवानुभविष्यति
३१
ततस्तमुर्वशी गत्वा भर्तारमकरोच्चिरम्
शापान्ते भरतस्याथ उर्वशी बुधसूनुतः ३२
अजीजनत्सुतानष्टौ नामतस्तान्निबोधत
आयुर्दृढायुरश्वायुर्धनायुर्धृतिमान्वसुः ३३
शुचिविद्यः शतायुश्च सर्वे दिव्यबलौजसः
आयुषो नहुषः पुत्रौ वृद्धशर्मा तथैव च ३४
रजिर्दम्भो विपाप्मा च वीराः पञ्च महारथाः
रजेः पुत्रशतं जज्ञे राजेयमिति विश्रुतम् ३५
रजिराराधयामास नारायणमकल्मषम्
तपसा तोषितो
विष्णुर्वरान्प्रादान्महीपते ३६

देवासुरमनुष्याणामभूत्स विजयी तदा
अथ देवासुरं युद्धमभूद्वर्षशतत्रयम् ३७
प्रह्लादशक्रयोर्भीमं न कश्चिद्विजयी
तयोः
ततो देवासुरैः पृष्टः प्राह
देवश्चतुर्मुखः ३८
अनयोर्विजयी कः स्याद्रजिर्यत्रेति
सोऽब्रवीत्
जयाय प्रार्थितो राजा सहायस्त्वं भवस्व
नः ३९
दैत्यैः प्राह यदि स्वामी वो भवामि
ततस्त्वलम्
नासुरैः प्रतिपन्नं तत्प्रतिपन्नं
सुरैस्तथा ४०
स्वामी भव त्वमस्माकं संग्रामे नाशय द्विषः
ततो विनाशिताः सर्वे येऽवध्या वज्रपाणिना ४१
! कर्मणा विभुः
दत्त्वेन्द्राय तदा राज्यं जगाम तपसे
रजिः ४२
रजिपुत्रैस्तदाच्छिन्नं बलादिन्द्रस्य
वैभवम्
यज्ञभागं च राज्यं च तपोबलगुणान्वितैः ४३
राज्यभ्रष्टस्तदा शक्रो रजिपुत्रैर्निपीडितः

प्राह वाचस्पतिं दीनः पीडितोऽस्मि रजेः सुतैः ४४
न यज्ञभागो राज्यं मे निर्जितश्च बृहस्पते
राज्यलाभाय मे यत्नं विधत्स्व धिषणाधिप ४५
ततो बृहस्पतिः शक्रमकरोद्बलदर्पितम् ग्रहशान्तिविधानेन पौष्टिकेन च कर्मणा ४६
गत्वाथ मोहयामास रजिपुत्रान्बृहस्पतिः जिनधर्मं समास्थाय वेदबाह्यं स वेदवित् ४७
वेदत्रयीपरिभ्रष्टांश्चकार धिषणाधिपः वेदबाह्यान्परिज्ञाय हेतुवादसमन्वितान् ४८
जघान शक्रो वज्रेण सर्वान्धर्मबहिष्कृतान्
नहुषस्य प्रवक्ष्यामि पुत्रान्सप्तैव धार्मिकान् ४९
यतिर्ययातिः संयातिरुद्भवः पाचिरेव च शर्यातिर्मेघजातिश्च सप्तैते वंशवर्धनाः ५०
यतिः कुमारभावेऽपि योगी वैखानसोऽभवत् ययातिश्चाकरोद्राज्यं धर्मैकशरणः सदा ५१
शर्मिष्ठा तस्य भार्याभूद्दुहिता

वृषपर्वणः
भार्गवस्यात्मजा तद्वद्देवयानी च सुव्रता ५२
ययातेः पञ्च दायादास्तान्प्रवक्ष्यामि नामतः
देवयानी यदुं पुत्रं तुर्वसुं चाप्यजीजनत् ५३
तथा द्रुह्युमनुं पूरुं शर्मिष्ठाजनयत्सुतान्
यदुः पूरुश्चाभवतां तेषां वंशविवर्धनौ ५४
ययातिर्नाहुषश्चासीद्राजा सत्यपराक्रमः
पालयामास स महीम् ईजे च विधिवन्मखैः ५५
अतिभक्त्या पितॄनर्च्य देवांश्च प्रयतः
सदा
अथाजयत्प्रजाः सर्वा ययातिरपराजितः ५६
स शाश्वतीः समा राजा प्रजा धर्मेण पालयन् जरामार्छन्महाघोरां नाहुषो रूपनाशिनीम् ५७
जराभिभूतः पुत्रान्स राजा वचनमब्रवीत्
यदुं पूरुं तुर्वसुं च द्रुह्युं चानुं च पार्थिवः ५८
यौवनेन चलान्कामान्युवा युवतिभिः सह
विहर्तुमहमिच्छामि साहाय्यं
कुरुतात्मजाः ५९
तं पुत्रो देवयानेयः पूर्वजो यदुरब्रवीत्

साहाय्यं भवतः कार्यमस्माभिर्यौवनेन किम् ६०
ययातिरब्रवीत्पुत्राञ् जरा मे प्रतिगृह्यताम्
यौवनेनाथ भवतां चरेयं विषयानहम् ६१
यजतो दीर्घसत्त्रैर्मे शापाच्चोशनसो
मुनेः
कामार्थः परिहीनो मेऽतृप्तोऽहं तेन
पुत्रकाः ६२
स्वकीयेन शरीरेण जरामेनां प्रशास्तु वः अहं तन्वाभिनवया युवा कामानवाप्नुयाम् ६३
न तेऽस्य प्रत्यगृह्णन्त यदुप्रभृतयो जराम्
चतुरस्तान्स राजर्षिरशपच्चेति नः श्रुतम् ६४
तमब्रवीत्ततः पूरुः कनीयान्सत्यविक्रमः जरां मा देहि नवया तन्वा मे यौवनात्सुखी ६५
अहं जरां तवादाय राज्ये स्थास्यामि चाज्ञया
एवमुक्तः स राजर्षिस्तपोवीर्यसमाश्रयात् ६६
संस्थापयामास जरां तदा पुत्रे महात्मनि पौरवेणाथ वयसा राजा यौवनमास्थितः ६७ ययातेश्चाथ वयसा राज्यं पूरुरकारयत्

ततो वर्षसहस्रान्ते ययातिरपराजितः ६८ अतृप्त इव कामानां पूरुं पुत्रमुवाच ह त्वया दायादवानस्मि त्वं मे वंशकरः सुतः ६९
पौरवो वंश इत्येष ख्यातिं लोके गमिष्यति ततः स नृपशार्दूलः पूरुं राज्येऽभिषिच्य च ७०
कालेन महता पश्चात्कालधर्ममुपेयिवान्
पूरुवंशं प्रवक्ष्यामि
शृणुध्वमृषिसत्तमाः
यत्र ते भारता जाता भरतान्वयवर्धनाः ७१
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते चतुर्विंशोऽध्यायः २४

अथ पञ्चविंशोऽध्यायः
ऋषय ऊचुः
किमर्थं पौरवो वंशः श्रेष्ठत्वं प्राप भूतले
ज्येष्ठस्यापि यदोर्वंशः किमर्थं हीयते
श्रिया १
अन्यद्ययातिचरितं सूत विस्तरतो वद
यस्मात्तत्पुण्यमायुष्यमभिनन्द्यं
सुरैरपि २
सूत उवाच
एतदेव पुरा पृष्टः शतानीकेन शौनकः पुण्यं पवित्रमायुष्यं ययातिचरितं महत्

३
शतानीक उवाच
ययातिः पूर्वजोऽस्माकं दशमो यः प्रजापतेः
कथं स शुक्रतनयां लेभे परमदुर्लभाम् ४
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण तपोधन
आनुपूर्व्याच्च मे शंस
पूरोर्वंशधरान्नृपान् ५
शौनक उवाच
ययातिरासीद्राजर्षिर्देवराजसमद्युतिः तं शुक्रवृषपर्वाणौ वव्राते वै यथा पुरा ६
तत्तेऽहं सम्प्रवक्ष्यामि पृच्छतो राजसत्तम
देवयान्याश्च संयोगं ययातेर्नाहुषस्य च ७
सुराणामसुराणां च समजायत वै मिथः ऐश्वर्यं प्रति संघर्षस्त्रैलोक्ये
सचराचरे ८
जिगीषया ततो देवा वव्रुराङ्गिरसं मुनिम्
पौरोहित्ये च यज्ञार्थे काव्यं तूशनसं
परे ९
ब्राह्मणौ तावुभौ नित्यमन्योन्यं
स्पर्धिनौ भृशम्
तत्र देवा निजघ्नुर्यान्दानवान्युधि
संगतान् १०
तान्पुनर्जीवयामास काव्यो

विद्याबलाश्रयात्
ततस्ते पुनरुत्थाय योधयांचक्रिरे सुरान् ११
असुरास्तु
निजघ्नुर्यान्सुरान्समरमूर्धनि
न तान्संजीवयामास बृहस्पतिरुदारधीः १२
न हि वेद स तां विद्यां यां काव्यो वेद
वीर्यवान्
संजीवनीं ततो देवा विषादमगमन्परम् १३
अथ देवा भयोद्विग्नाः काव्यादुशनसस्तदा
ऊचुः कचमुपागम्य ज्येष्ठं पुत्रं
बृहस्पतेः १४
भजमानान्भजस्वास्मान्कुरु साहाय्यमुत्तमम्
यासौ विद्या निवसति ब्राह्मणेऽमिततेजसि १५
शुक्रे तामाहर क्षिप्रं भागभाङ्नो भविष्यसि
वृषपर्वणः समीपेऽसौ शक्यो द्रष्टुं
त्वया द्विजः १६
रक्षते दानवांस्तत्र न स रक्षत्यदानवान्
तमाराधयितुं शक्तो नान्यः कश्चिदृते
त्वया १७
देवयानी च दयिता सुता तस्य महात्मनः तामाराधयितुं शक्तो नान्यः कश्चन विद्यते १८

शीलदाक्षिण्यमाधुर्यैराचारेण दमेन च देवयान्यां तु तुष्टायां विद्यां तां
प्राप्स्यसि ध्रुवम् १९
तदा हि प्रेषितो देवैः समीपे वृषपर्वणः
तथेत्युक्त्वा तु स प्रायाद्
बृहस्पतिसुतः कचः २०
स गत्वा त्वरितो राजन्देवैः सम्पूजितः कचः
असुरेन्द्रपुरे शुक्रं प्रणम्येदमुवाच ह २१
ऋषेरङ्गिरसः पौत्रं पुत्रं साक्षाद्बृहस्पतेः
नाम्ना कचेति विख्यातं शिष्यं गृह्णातु मां भवान् २२
ब्रह्मचर्यं चरिष्यामि त्वय्यहं परमं
गुरो
अनुमन्यस्व मां
ब्रह्मन्सहस्रपरिवत्सरान् २३
शुक्र उवाच
कच सुस्वागतं तेऽस्तु प्रतिगृह्णामि ते
वचः
अर्चयिष्येऽहमर्च्यं त्वामर्चितोऽस्तु
बृहस्पतिः २४
शौनक उवाच
कचस्तु तं तथेत्युक्त्वा प्रतिजग्राह तद्व्रतम्

आदिष्टं कविपुत्रेण शुक्रेणोशनसा स्वयम् २५
व्रतं च व्रतकालं च यथोक्तं प्रत्यगृह्णत
आराधयन्नुपाध्यायं देवयानीं च भारत २६
नित्यमाराधयिष्यंस्तां युवा यौवनगोचराम्
गायन्नृत्यन्वादयंश्च देवयानीमतोषयत् २७
संशीलयन्देवयानीं कन्यां
सम्प्राप्तयौवनाम्
पुष्पैः फलैः प्रेषणैश्च तोषयामास
भार्गवीम् २८
देवयान्यपि तं विप्रं नियमव्रतचारिणम्
अनुगायन्ती ललना रहः पर्यचरत्तदा २९
पञ्च वर्षशतान्येवं कचस्य चरतो भृशम्
तत्तत्तीव्रं व्रतं बुद्ध्वा दानवास्तं
ततः कचम् ३०
गा रक्षन्तं वने दृष्ट्वा
रहस्येनममर्षिताः
जघ्नुर्बृहस्पतेर्द्वेषान्निजरक्षार्थमेव च ३१
हत्वा सालावृकेभ्यश्च प्रायच्छंस्तिलशः
कृतम्
ततो गावो निवृत्तास्ता अगोपाः
स्वनिवेशनम् ३२
ता दृष्ट्वा रहिता गास्तु कचेनाभ्यागता
वनात्
उवाच वचनं काले देवयान्यथ भार्गवम् ३३

हुतं चैवाग्निहोत्रं ते सूर्यश्चास्तं गतः प्रभो
अगोपाश्चागता गावः कचस्तात न दृश्यते ३४ व्यक्तं हतो धृतो वापि कचस्तात भविष्यति तं विना नैव जीवामि वचः सत्यं ब्रवीम्यहम् ३५
शुक्र उवाच
अथेह्येहीति शब्देन मृतं संजीवयाम्यहम् ततः संजीवनीं विद्यां प्रयुक्त्वा कचमाह्वयत् ३६
आहूतः प्रादुरभवत्कचः शुक्रं ननाम स हतोऽहमिति चाचख्यौ राक्षसैर्धिषणात्मजः ३७
स पुनर्देवयान्युक्तः पुष्पाहारे यदृच्छया
वनं ययौ कचो विप्रः पठन्ब्रह्म च शाश्वतम् ३८
वने पुष्पाणि चिन्वन्तं ददृशुर्दानवाश्च तम्
ततोऽद्वितीयं तं हत्वा दग्धं कृत्वा च चूर्णवत्
प्रायच्छन्ब्राह्मणायैव सुरायामसुरास्तदा ३९
देवयान्यथ भूयोऽपि पितरं वाक्यमब्रवीत् पुष्पाहारप्रेषणकृत्कचस्तात न दृश्यते ४०

व्यक्तं हतो मृतो वापि कचस्तात भविष्यति तं विना नैव जीवामि वचः सत्यं ब्रवीमि ते ४१
शुक्र उवाच
बृहस्पतेः सुतः पुत्रि कचः प्रेतगतिं गतः विद्यया जीवितोऽप्येवं हन्यते करवाणि किम् ४२
मैनं शुचो मा रुद देवयानि न त्वादृशी
मर्त्यमनु प्रशोचेत्
यस्यास्तव ब्रह्म च ब्राह्मणाश्च
सेन्द्राश्च देवा वसवोऽश्विनौ च ४३
सुरद्विषश्चैव जगच्च सर्वमुपस्थितं
मत्तपसः प्रभावात्
अशक्योऽयं जीवयितुं द्विजातिः संजीवितो
यो वध्यते चैव भूयः ४४
देवयान्युवाच
यस्याङ्गिरा वृद्धतमः पितामहो
बृहस्पतिश्चापि पिता तपोनिधिः
ऋषेः सुपुत्रं तमथापि पौत्रं कथं न शोचे
यमहं न रुद्याम् ४५
स ब्रह्मचारी च तपोधनश्च सदोत्थितः कर्मसु चैव दक्षः
कचस्य मार्गं प्रतिपत्स्ये न भोक्ष्ये प्रियो हि मे तात कचोऽभिरूपः४६
शौनक उवाच
स त्वेवमुक्तो देवयान्या महर्षिः

संरम्भेण व्याजहाराथ काव्यः असंशयं मामसुरा द्विषन्ति ये मे शिष्यानागतान्सूदयन्ति ४७
अब्राह्मणं कर्तुमिच्छन्ति रौद्रा
एभिर्व्यर्थं प्रस्तुतो दानवैर्हि
तत्कर्मणाप्यस्य भवेदिहान्तः कं
ब्रह्महत्या न दहेदपीन्द्रम् ४८
स तेनापृष्टो विद्यया चोपहूतः शनैर्वाचं
जठरे व्याजहार
तमब्रवीत्केन चेहोपनीतो ममोदरे तिष्ठसि
ब्रूहि वत्स ४९
कच उवाच
भवत्प्रसादान्न जहाति मां स्मृतिः सर्वं
स्मरेयं यच्च यथा च वृत्तम्
न त्वेवं स्यात्तपसः क्षयो मे तत क्लेशं
घोरतरं स्मरामि ५०
असुरैः सुरायां भवतोऽस्मि दत्तो हत्वा
दग्ध्वा चूर्णयित्वा च काव्य
ब्राह्मीं मायां त्वासुरी त्वत्र माया
त्वयि स्थिते कथमेवाभिबाधते ५१
शुक्र उवाच
किं ते प्रियं करवाण्यद्य वत्से विनैव मे
जीवितं स्यात्कचस्य
नान्यत्र कुक्षेर्मम भेदनाच्च
दृश्येत्कचो मद्गतो देवयानि ५२
देवयान्युवाच

द्वौ मां शोकावग्निकल्पौ दहेतां कचस्य नाशस्तव चैवोपघातः
कचस्य नाशे मम नास्ति शर्म तवोपघाते जीवितुं नास्मि शक्ता ५३
शुक्र उवाच
संसिद्धरूपोऽसि बृहस्पतेः सुत यत्त्वां
भक्तं भजते देवयानी
प्राप्नुहि जीवनीं त्वं न चेदिन्द्रः
कचरूपी त्वमद्य ५४
न निवर्तेत्पुनर्जीवन्कश्चिदन्यो
ममोदरात्
ब्राह्मणं वर्जयित्वैकं
तस्माद्विद्यामवाप्नुहि ५५
पुत्रो भूत्वा निष्क्रमस्वोदरान्मे
भित्त्वा कुक्षिं जीवय मां च तात
अवेक्षेथा धर्मवतीमवेक्षां गुरोः
सकाशात्प्राप्य विद्यां सविद्यः ५६
शौनक उवाच
गुरोः सकाशात्समवाप्य विद्यां भित्त्वा
कुक्षिं निर्विचक्राम विप्रः
! शुक्लमुद्भिद्य शृङ्गं रात्र्यागमे
पौर्णमास्यामिवेन्दुः ५७
दृष्ट्वा च तं पतितं वेदराशिमुत्थापयामास
ततः कचोऽपि
विद्यां सिद्धां तामवाप्याभिवाद्य ततः
कचस्तं गुरुमित्युवाच ५८

निधिं निधीनां वरदं वराणां ये नाद्रि यन्ते गुरुमर्चनीयम्
प्रालेयाद्रिप्रोज्ज्वलद्भालसंस्थं पापांल्लोकांस्ते व्रजन्त्यप्रतिष्ठाः ५९
शौनक उवाच
सुरापानाद्वञ्चनात्प्रापयित्वा संज्ञानाशं चेतसश्चापि घोरम् दृष्ट्वा कचं चापि तथाभिरूपं पीतं तथा सुरया मोहितेन ६०
समन्युरुत्थाय महानुभावस्तदोशना
विप्रहितं चिकीर्षुः
काव्यः स्वयं वाक्यमिदं जगाद सुरापानं
प्रत्यसौ जातशङ्कः ६१
शुक्र उवाच
यो ब्राह्मणोऽद्यप्रभृतीह कश्चिन्मोहात्सुरां पास्यति मन्दबुद्धिः अपेतधर्मा ब्रह्महा चैव स स्यादस्मिंल्लोके गर्हितः स्यात्परे च ६२
मया चेमां विप्रधर्मोक्तसीमां मर्यादां वै स्थापितां सर्वलोके
सन्तो विप्राः शुश्रुवांसो गुरूणां देवा दैत्याश्चोपशृण्वन्तु सर्वे ६३
शौनक उवाच
इतीदमुक्त्वा स महाप्रभावस्तपोनिधीनां

निधिरप्रमेयः
तान्दानवांश्चैव निगूढबुद्धीनिदं समाहूय वचोऽभ्युवाच ६४
शुक्र उवाच
आचक्षे वो दानवा बालिशाः स्थ शिष्यः कचो
वत्स्यति मत्समीपे
संजीवनीं प्राप्य विद्यां मयायं
तुल्यप्रभावो ब्राह्मणो ब्रह्मभूतः ६५
शौनक उवाच
गुरोरुष्य सकाशे च दश वर्षशतानि सः अनुज्ञातः कचो गन्तुमियेष त्रिदशालयम् ६६
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते पञ्चविंशोऽध्यायः २५

अथ षड्विंशोऽध्यायः
शौनक उवाच
समापितव्रतं तं तु विसृष्टं गुरुणा तदा प्रस्थितं त्रिदशावासं देवयानीदमब्रवीत् १
देवयान्युवाच
ऋषेरङ्गिरसः पौत्र वृत्तेनाभिजनेन च भ्राजसे विद्यया चैव तपसा च दमेन च २ ऋषिर्यथाङ्गिरा मान्यः पितुर्मम महायशाः तथा मान्यश्च पूज्यश्च मम भूयो बृहस्पतिः ३

एवं ज्ञात्वा विजानीहि यद्ब्रवीमि तपोधन व्रतस्थे नियमोपेते यथा वर्ताम्यहं त्वयि ४
स समापितविद्यो मां भक्तां न त्यक्तुमर्हसि
गृहाण पाणिं विधिवन्मम मन्त्रपुरस्कृतम् ५
कच उवाच
पूज्यो मान्यश्च भगवान्यथा मम पिता तव
तथा त्वमनवद्याङ्गि पूजनीयतमा मता ६
आत्मप्राणैः प्रियतमा भार्गवस्य महात्मनः
त्वं भद्रे धर्मतः पूज्या गुरुपुत्री सदा
मम ७
यथा मम गुरुर्नित्यं मान्यः शुक्रः पिता तव
देवयानि तथैव त्वं नैवं मां वक्तुमर्हसि ८
देवयान्युवाच
गुरुपुत्रस्य पुत्रो मे न तु त्वमसि मे पितुः
तस्मान्मान्यश्च पूज्यश्च ममापि त्वं
द्विजोत्तम ९
असुरैर्हन्यमाने तु कचे त्वयि पुनः पुनः
तदाप्रभृति या प्रीतिस्तां त्वमेव
स्मरस्व मे १०
सौहार्दे चानुरागे च वेत्थ मे

भक्तिमुत्तमाम्
न मामर्हसि धर्मज्ञ त्यक्तुं भक्तामनागसम् ११
कच उवाच
अनियोज्ये नियोगे मां नियुनक्षि शुभव्रते
प्रसीद सुभ्रूर्मह्यं त्वं गुरोर्गुरुतरा
शुभे १२
यत्रोषितं विशालाक्षि त्वया चन्द्र
निभानने
तत्राहमुषितो भद्रे कुक्षौ काव्यस्य
भामिनि १३
भगिनी धर्मतो मे त्वं मैवं वोचः शुभानने
सुखेनाध्युषितो भद्रे न मन्युर्विद्यते
मम १४
आपृच्छे त्वां गमिष्यामि शिवमस्त्वथ मे पथि
अविरोधेन धर्मस्य स्मर्तव्योऽस्मि
कथान्तरे
अप्रमत्तोद्यता नित्यमाराधय गुरुं मम १५
देवयान्युवाच
दैत्यैर्हतस्त्वं यद्भर्तृबुद्ध्या त्वं
रक्षितो मया
यदि मां धर्मकामार्थं प्रत्याख्यास्यसि
धर्मतः १६
ततः कच न ते विद्या सिद्धिमेषा गमिष्यति १७

कच उवाच
गुरुपुत्रीति कृत्वाहं प्रत्याख्यास्ये न दोषतः
गुरुणा चाभ्यनुज्ञातः काममेव शपस्व माम् १८
आर्षं धर्मं ब्रुवाणोऽहं देवयानि यथा त्वया
शप्तुं नार्होऽस्मि कल्याणि कामतोऽद्य च
धर्मतः १९
तस्माद्भवत्या यः कामो न तथा सम्भविष्यति
ऋषिपुत्रो न ते कश्चिज्जातु पाणिं
ग्रहीष्यति २०
फलिष्यति न मे विद्या त्वद्वचश्चेति
तत्तया
अध्यापयिष्यामि च यं तस्य विद्या
फलिष्यति २१
शौनक उवाच
एवमुक्त्वा नृपश्रेष्ठ देवयानीं कचस्तदा त्रिदशेशालयं शीघ्रं जगाम द्विजसत्तमः २२
तमागतमभिप्रेक्ष्य देवाः सेन्द्र पुरोगमाः
बृहस्पतिं सभाज्येदं कचमाहुर्मुदान्विताः २३
देवा ऊचुः
त्वं कचास्मद्धितं कर्म

कृतवान्महदद्भुतम्
न ते यशः प्रणशिता भागभाक्च भविष्यसि २४ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते षड्विंशोऽध्यायः २६

अथ सप्तविंशोऽध्यायः
शौनक उवाच
कृतविद्ये कचे प्राप्ते हृष्टरूपा दिवौकसः
कचादवेत्य तां विद्यां कृतार्था भरतर्षभ १
सर्व एव समागम्य शतक्रतुमथाब्रुवन् कालस्त्वद्विक्रमस्याद्य जहि शत्रून्पुरंदर २
एवमुक्तस्तु सह तैस्!
त्रिदशैर्मघवांस्तदा
तथेत्युक्त्वोपचक्राम सोऽपश्यद्विपिने
स्त्रियः ३
क्रीडन्तीनां तु कन्यानां वने
चैत्ररथोपमे
वायुर्भूतः स वस्त्राणि सर्वाण्येव
व्यमिश्रयत् ४
ततो जलात्समुत्तीर्य ताः कन्याः
सहितास्तदा
वस्त्राणि जगृहुस्तानि
यथासंस्थान्यनेकशः ५

तत्र वासो देवयान्याः शर्मिष्ठा जगृहे तदा
व्यतिक्रममजानन्ती दुहिता वृषपर्वणः ६
ततस्तयोर्मिथस्तत्र विरोधः समजायत
देवयान्याश्च राजेन्द्र शर्मिष्ठायाश्च
तत्कृते ७
देवयान्युवाच
कस्माद्गृह्णासि मे वस्त्रं शिष्या
भूत्वा ममासुरि
समुदाचारहीनाया न ते श्रेयो भविष्यति ८
शर्मिष्ठोवाच
आसीनं च शयानं च पिता ते पितरं मम
स्तौति पृच्छति चाभीक्ष्णं नीचस्थः
सुविनीतवत् ९
याचतस्त्वं च दुहिता स्तुवतः
प्रतिगृह्णतः
सुताहं स्तूयमानस्य ददतो न तु गृह्णतः १०
अनायुधा सायुधायाः किं त्वं कुप्यसि
भिक्षुकि
लप्स्यसे प्रतियोद्धारं न च त्वां
गणयाम्यहम् ११
शौनक उवाच
सा विस्मयं देवयानीं गतां सक्तां च वाससि
शर्मिष्ठा प्राक्षिपत्कूपे ततः
स्वपुरमाविशत् १२
हतेयमिति विज्ञाय शर्मिष्ठा पापनिश्चया

अनवेक्ष्य ययौ तस्मात्क्रोधवेगपरायणा १३
अथ तं देशमभ्यागाद्ययातिर्नहुषात्मजः
श्रान्तयुग्यः श्रान्तरूपो मृगलिप्सुः
पिपासितः १४
नाहुषिः प्रेक्षमाणो हि स निपाने गतोदके
ददर्श कन्यां तां तत्र
दीप्तामग्निशिखामिव १५
तामपृच्छत्स दृष्ट्वैव
कन्याममरवर्णिनीम्
सान्त्वयित्वा नृपश्रेष्ठः साम्ना
परमवल्गुना १६
का त्वं चारुमुखी श्यामा
सुमृष्टमणिकुण्डला
दीर्घं ध्यायसि चात्यर्थं कस्माच्छ्वसिषि
चातुरा १७
कथं च पतिता ह्यस्मिन्कूपे वीरुत्तृणावृते
दुहिता चैव कस्य त्वं वद सर्वं सुमध्यमे १८
देवयान्युवाच
योऽसौ देवैर्हतान्दैत्यानुत्थापयति विद्यया
तस्य शुक्रस्य कन्याहं त्वं मां नूनं न बुध्यसे १९
एष मे दक्षिणो
राजन्पाणिस्ताम्रनखाङ्गुलिः

समुद्धर गृहीत्वा मां कुलीनस्त्वं हि मे मतः २०
जानामि त्वां च संशान्तं वीर्यवन्तं
यशस्विनम्
तस्मान्मां पतितां
कूपादस्मादुद्धर्तुमर्हसि २१
शौनक उवाच
तामथ ब्राह्मणीं स्त्रीं च विज्ञाय नहुषात्मजः
गृहीत्वा दक्षिणे पाणावुज्जहार ततोऽवटात् २२
उद्धृत्य चैनां तरसा तस्मात्कूपान्नराधिपः
आमन्त्रयित्वा सुश्रोणीं ययातिः स्वपुरं
ययौ २३
गते तु नाहुषे तस्मिन्देवयान्यपि
निन्दिता
उवाच शोकसंतप्ता घूर्णिकामागतां पुनः २४
देवयान्युवाच
त्वरितं घूर्णिके गच्छ सर्वमाचक्ष्व मे पितुः
नेदानीं तु प्रवेक्ष्यामि नगरं वृषपर्वणः २५
शौनक उवाच
सा तु वै त्वरितं गत्वा घूर्णिकासुरमन्दिरम्

दृष्ट्वा काव्यमुवाचेदं कम्पमाना विचेतना २६
आचख्यौ च महाभागा देवयानी वने हता शर्मिष्ठया महाप्राज्ञ दुहित्रा वृषपर्वणः २७
श्रुत्वा दुहितरं काव्यस्तदा शर्मिष्ठया
हताम्
त्वरया निर्ययौ दुःखान्मार्गमाणः सुतां
वने २८
दृष्ट्वा दुहितरं काव्यो देवयानीं तपोवने
बाहुभ्यां सम्परिष्वज्य दुःखितो
वाक्यमब्रवीत् २९
आत्मदोषैर्नियच्छन्ति सर्वे दुःखसुखे
जनाः
मन्ये दुश्चरितं तेऽस्ति तस्येयं
निष्कृतिः कृता ३०
देवयान्युवाच
निष्कृतिर्वास्तु वा मास्तु
शृणुष्वावहितो मम
शर्मिष्ठया यदुक्तास्मि दुहित्रा
वृषपर्वणः ३१
सत्यं किलैतत्सा प्राह दैत्यानामस्मि गायना
एवं हि मे कथयति शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ३२
वचनं तीक्ष्णपरुषं क्रोधरक्तेक्षणा भृशम्

स्तुवतो दुहितासि त्वं याचतः
प्रतिगृह्णतः ३३
सुताहं स्तूयमानस्य ददतोऽप्रतिगृह्णतः
इति मामाह शर्मिष्ठा दुहिता वृषपर्वणः
क्रोधसंरक्तनयना दर्पपूर्णानना ततः ३४
यद्यहं स्तुवतस्तात दुहिता प्रतिगृह्णतः
प्रसादयिष्ये शर्मिष्ठामित्युक्ता हि सखी
मया ३५
शुक्र उवाच
स्तुवतो दुहिता न त्वं भद्रे न प्रतिगृह्णतः
अतस्त्वं स्तूयमानस्य दुहिता देवयान्यसि ३५
वृषपर्वैव तद्वेद शक्रो राजा च नाहुषः अचिन्त्यं ब्रह्म निर्द्वंद्वमेश्वरं हि बलं मम ३७
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते सप्तविंशोऽध्यायः २७

अथाष्टाविंशोऽध्यायः
शुक्र उवाच
यः परेषां नरो नित्यमतिवादांस्तितिक्षति
देवयानि विजानीहि तेन सर्वमिदं जितम् १
यः समुत्पतितं क्रोधं निगृह्णाति हयं यथा
स यन्तेत्युच्यते सद्भिर्न यो रश्मिषु
लम्बते २

यः समुत्पतितं क्रोधमक्रोधने नियच्छति देवयानि विजानीहि तेन सर्वमिदं जितम् ३ यः समुत्पतितं कोपं क्षमयैव निरस्यति यथोरगस्त्वचं जीर्णां स वै पुरुष उच्यते ४
यस्तु भावयते धर्मं योऽतिमात्रं तितिक्षति
यश्च तप्तो न तपति भृशं सोऽर्थस्य भाजनम् ५
यो यजेदश्वमेधेन मासि मासि शतं समाः यस्तु कुप्येन्न सर्वस्य तयोरक्रोधनो वरः ६
ये कुमाराः कुमार्यश्च वैरं कुर्युरचेतसः नैतत्प्राज्ञस्तु कुर्वीत विदुस्ते न बलाबलम् ७
देवयान्युवाच
वेदाहं तात बालापि कार्याणां तु गतागतम् क्रोधे चैवातिवादे वा कार्यस्यापि बलाबले ८
शिष्यस्याशिष्यवृत्तं हि न क्षन्तव्यं बुभूषुणा
असत्संकीर्णवृत्तेषु वासो मम न रोचते ९
पुंसो ये नाभिनन्दन्ति वृत्तेनाभिजनेन च
न तेषु निवसेत्प्राज्ञः श्रेयोर्थी
पापबुद्धिषु १०
ये नैनमभिजानन्ति वृत्तेनाभिजनेन च

तेषु साधुषु वस्तव्यं स वासः श्रेष्ठ उच्यते ११
तन्मे मथ्नाति हृदयमग्निकल्पमिवारणम् वाग्दुरुक्तं महाघोरं दुहितुर्वृषपर्वणः १२
न ह्यतो दुष्करं मन्ये तात लोकेष्वपि त्रिषु
यः सपत्नश्रियं दीप्तां हीनश्रीः पर्युपासते १३
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे ययातिचरितेऽष्टाविंशोऽध्यायः २८

अथैकोनत्रिंशोऽध्यायः
शौनक उवाच
ततः काव्यो भृगुश्रेष्ठः समन्युरुपगम्य ह वृषपर्वाणमासीनमित्युवाचाविचारयन् १ नाधर्मश्चरितो राजन्सद्यः फलति गौरिव शनैरावर्त्यमानस्तु मूलान्यपि निकृन्तति २
यदि नात्मनि पुत्रेषु न चेत्पश्यति
नप्तृषु
पापमाचरितं कर्म त्रिवर्गमतिवर्तते ३
फलत्येवं ध्रुवं पापं गुरुभुक्तमिवोदरे
यदा घातयसे विप्रं कचमाङ्गिरसं तदा ४
अपापशीलं धर्मज्ञं शुश्रूषुं मद्गृहे रतम्

वधादनर्हतस्तस्य वधाच्च दुहितुर्मम ५
वृषपर्वन्निबोध त्वं त्यक्ष्यामि त्वां
सबान्धवम्
स्थातुं त्वद्विषये राजन्न शक्नोमि त्वया
सह ६
अद्यैवमभिजानामि दैत्यं
मिथ्याप्रलापिनम्
यतस्त्वमात्मनोदीर्णां दुहितां
किमुपेक्षसे ७
वृषपर्वोवाच
नावद्यं न मृषावादं त्वयि जानामि भार्गव
त्वयि सत्यं च धर्मश्च तत्प्रसीदतु मां
भवान् ८
अद्यास्मानपहाय त्वमितो यास्यसि भार्गव
समुद्रं सम्प्रवेक्ष्यामि नान्यदस्ति
परायणम् ९
शुक्र उवाच
समुद्रं प्रविशध्वं वो दिशो वा
व्रजतासुराः
दुहितुर्नाप्रियं सोढुं शक्तोऽहं दयिता
हि मे १०
प्रसाद्यतां देवयानी जीवितं यत्र मे
स्थितम्
योगक्षेमकरस्तेऽहमिन्द्रस्येव
बृहस्पतिः ११
वृषपर्वोवाच

यत्किंचिदसुरेन्द्राणां विद्यते वसु भार्गव
भुवि हस्तिरथाश्वं वा तस्य त्वं मम चेश्वरः १२
शुक्र उवाच
यत्किंचिदस्ति द्रविणं दैत्येन्द्राणां
महासुर
तस्येश्वरोऽस्मि यद्येतद्देवयानी
प्रसाद्यताम् १३
शौनक उवाच
ततस्तु त्वरितः शुक्रस्तेन राज्ञा समं
ययौ
उवाच चैनां सुभगे प्रतिपन्नं वचस्तव १४
देवयान्युवाच
यदि त्वमीश्वरस्तात राज्ञो वित्तस्य
भार्गव
नाभिजानामि तत्तेऽहं राजा वदतु मां
स्वयम् १५
वृषपर्वोवाच
यं काममभिजानासि देवयानि शुचिस्मिते
तत्तेऽहं सम्प्रदास्यामि यद्यपि
स्यात्सुदुर्लभम् १६
देवयान्युवाच
दासीं कन्यासहस्रेण शर्मिष्ठामभिकामये अनुयास्यति मां तत्र यत्र दास्यति मे पिता १७

वृषपर्वोवाच
उत्तिष्ठ धात्रि गच्छ त्वं शर्मिष्ठां शीघ्रमानय
यं च कामयते कामं देवयानी करोतु तम् १८
शौनक उवाच
ततो धात्री तत्र गत्वा
शर्मिष्ठामिदमब्रवीत्
उत्तिष्ठ भद्रे शर्मिष्ठे ज्ञातीनां
सुखमावह १९
त्यजति ब्राह्मणः शिष्यान्देवयान्या
प्रचोदितः
यं सा कामयते कामं स कार्योऽत्र त्वयानघे
दासीत्वमभिजातासि देवयान्याः सुशोभने २०
शर्मिष्ठोवाच
यं च कामयते कामं करवाण्यहमद्य तम्
मा गान्मन्युवशं शुक्रो देवयानी च
मत्कृते २१
शौनक उवाच
ततः कन्यासहस्रेण वृता शिबिकया तदा
पितुर्निदेशात्त्वरिता निश्चक्राम
पुरोत्तमात् २२
शर्मिष्ठोवाच
अहं कन्यासहस्रेण दाशी ते परिचारिका
ध्रुवं त्वां तत्र यास्यामि यत्र दास्यति
ते पिता २३
देवयान्युवाच

स्तुवतो दुहिता चाहं याचतः प्रतिगृह्णतः स्तूयमानस्य दुहिता कथं दासी भविष्यसि २४
शर्मिष्ठोवाच
येन केनचिदार्तानां ज्ञातीनां सुखमावहेत्
अनुयास्याम्यहं तत्र यत्र दास्यति ते
पिता २५
शौनक उवाच
प्रतिश्रुते दासभावे दुहित्रा वृषपर्वणः देवयानी नृपश्रेष्ठ पितरं वाक्यमब्रवीत् २६
देवयान्युवाच
प्रविशामि पुरं तात तुष्टास्मि द्विजसत्तम
अमोघं तव विज्ञानमस्ति विद्याबलं च ते २७ शौनक उवाच
एवमुक्तो द्विजश्रेष्ठो दुहित्रा सुमहायशाः
प्रविवेश पुरं हृष्टः पूजितः सर्वदानवैः २८
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरित नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः २९

अथ त्रिंशोऽध्यायः
शौनक उवाच
अथ दीर्घेण कालेन देवयानी नृपोत्तम

वनं तदैव निर्याता क्रीडार्थं वरवर्णिनी १
तेन दासीसहस्रेण सार्धं शर्मिष्ठया तदा तमेव देशं सम्प्राप्ता यथाकामं चचार सा २
ताभिः सखीभिः सहिता सर्वाभिर्मुदिता
भृशम्
क्रीडन्त्योऽभिरताः सर्वाः पिबन्त्यो मधु
माधवम् ३
खादन्त्यो विविधान्भक्ष्यान्फलानि विविधानि च
पुनश्च नाहुषो राजा मृगलिप्सुर्यदृच्छया ४
तमेव देशं सम्प्राप्तो जललिप्सुः प्रतर्षितः
ददर्श देवयानीं च शर्मिष्ठां ताश्च योषितः ५
पिबन्त्यो ललनास्ताश्च दिव्याभरणभूषिताः उपविष्टां च ददृशे देवयानीं शुचिस्मिताम् ६
रूपेणाप्रतिमां तासां स्त्रीणां मध्ये वराङ्गनाम्
शर्मिष्ठया सेव्यमानां पादसंवाहनादिभिः ७
ययातिरुवाच
द्वाभ्यां कन्यासहस्राभ्यां द्वे कन्ये परिवारिते

गोत्रे च नामनी चैव द्वयोः पृच्छाम्यतो ह्यहम् ८
देवयान्युवाच
आख्यास्याम्यहमादत्स्व वचनं मे नराधिप
शुको नामासुरगुरुः सुतां जानीहि तस्य
माम् ९
इयं च मे सखी दासी यत्राहं तत्र गामिनी
दुहिता दानवेन्द्रस्य शर्मिष्ठा
वृषपर्वणः १०
ययातिरुवाच
कथं तु ते सखी दासी कन्येयं वरवर्णिनी असुरेन्द्रसुता सुभूः परं कौतूहलं हि मे ११
देवयान्युवाच
सर्वमेव नरव्याघ्र विधानमनुवर्तते विधिना विहितं ज्ञात्वा मा विचित्रं मनः कृथाः १२
राजवद्रूपवेषौ ते ब्राह्मीं वाचं
बिभर्षि च
किंनामा त्वं कुतश्चासि कस्य पुत्रश्च
शंस मे १३
ययातिरुवाच
ब्रह्मचर्येण वेदो मे कृत्स्नः श्रुतिपथं गतः
राजाहं राजपुत्रश्च ययातिरिति विश्रुतः १४

देवयान्युवाच
केन चार्थेन नृपते ह्येनं देशं समागतः जिघृक्षुर्वारि यत्किंचिदथवा मृगलिप्सया १५
ययातिरुवाच
मृगलिप्सुरहं भद्रे पानीयार्थमिहागतः बहुधाप्यनुयुक्तोऽस्मि त्वमनुज्ञातुमर्हसि १६
देवयान्युवाच
द्वाभ्यां कन्यासहस्राभ्यां दास्या शर्मिष्ठया सह
त्वदधीनास्मि भद्रं ते सखे भर्ता च मे भव १७
ययातिरुवाच
विद्ध्यौशनसि भद्रं ते न त्वदर्होऽस्मि भामिनि
अविवाह्याः स्म राजानो देवयानि पितुस्तव १८
देवयान्युवाच
संसृष्टं ब्रह्मणा क्षत्रं क्षत्रं ब्रह्मणि संश्रितम्
ऋषिश्च ऋषिपुत्रश्च नाहुषाद्य भजस्व माम् १९
ययातिरुवाच
एकदेहोद्भवा वर्णाश्चत्वारोऽपि वरानने पृथग्धर्माः पृथक्छौचास्तेषां वै

ब्राह्मणो वरः २०
देवयान्युवाच
पाणिग्रहो नाहुषायं न पुंभिः सेवितः पुरा त्वं पाणिमग्रहीदग्रे वृणोमि त्वामहं ततः २१
कथं तु मे मनस्विन्याः पाणिमन्यः पुमान्स्पृशेत्
गृहीतमृषिपुत्रेण स्वयं वाप्यृषिणा त्वया २२
ययातिरुवाच
क्रुद्धादाशीविषात्सर्पाज्ज्वलनात्सर्वतोमुखात्
दुराधर्षतरो विप्रः पुरुषेण विजानता २३ देवयान्युवाच
कथमाशीविषात्सर्पाज्ज्वलनात्सर्वतोमुखात्
दुराधर्षतरो विप्र इत्यात्थ पुरुषर्षभ २४
ययातिरुवाच
दशेदाशीविषस्त्वेकं शस्त्रेणैकश्च वध्यते
हन्ति विप्रः सराष्ट्राणि पुराण्यपि हि
कोपितः २५
दुराधर्षतरो विप्रस्तस्माद्भीरु मतो मम
अतोऽदत्तां च पित्रा त्वां भद्रे न
विवहाम्यहम् २६

देवयान्युवाच
दत्तां वहस्व पित्रा मां त्वं हि राजन्वृतो मया
अयाचतो भयं नास्ति दत्तां च प्रतिगृह्णतः २७
शौनक उवाच
त्वरितं देवयान्याथ प्रेषिता पितुरात्मनः सर्वं निवेदयामास धात्री तस्मै यथातथम् २८
श्रुत्वैव च स राजानं दर्शयामास भार्गवः दृष्ट्वैवमागतं विप्रं ययातिः पृथिवीपतिः २९
ववन्दे ब्राह्मणं काव्यं प्राञ्जलिः प्रणतः स्थितः
तं चाप्यभ्यवदत्काव्यः साम्ना परमवल्गुना ३०
देवयान्युवाच
राजायं नाहुषस्तात दुर्गमे पाणिमग्रहीत् नमस्ते देहि मामस्मै लोके नान्यं पतिं वृणे ३१
शुक्र उवाच
वृतोऽनया पतिर्वीर सुतया त्वं ममेष्टया गृहाणेमां मया दत्तां महिषीं नहुषात्मज ३२
ययातिरुवाच
अधर्मो मां स्पृशेदेवं पापमस्याश्च

भार्गव
वर्णसंकरतो ब्रह्मन्निति त्वां प्रवृणोम्यहम् ३३
शुक्र उवाच
अधर्मात्त्वां विमुञ्चामि वरं वरय
चेप्सितम्
अस्मिन्विवाहे त्वं श्लाघ्यो रहः पापं
नुदामि ते ३४
वहस्व भार्यां धर्मेण देवयानीं
शुचिस्मिताम्
अनया सह सम्प्रीतिमतुलां समवाप्नुहि ३५
इयं चापि कुमारी ते शर्मिष्ठा
वार्षपर्वणी
संपूज्या सततं राजन्न चैनां शयने ह्वय ३६
शौनक उवाच
एवमुक्तो ययातिस्तु शुक्रं कृत्वा
प्रदक्षिणम्
जगाम स्वपुरं हृष्टः सोऽनुज्ञातो
महात्मना ३७
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते त्रिंशोऽध्यायः ३०

अथैकत्रिंशोऽध्यायः
शौनक उवाच
ययातिः स्वपुरं प्राप्य महेन्द्र पुरसंनिभम्

प्रविश्यान्तःपुरं तत्र देवयानीं न्यवेशयत् १
देवयान्याश्चानुमते सुतां तां वृषपर्वणः अशोकवनिकाभ्याशे गृहं कृत्वा न्यवेशयत् २
वृतां दासीसहस्रेण शर्मिष्ठामासुरायणीम् वासोभिरन्नपानैश्च संविभज्य सुसंवृताम् ३
देवयान्या तु सहितः स नृपो नहुषात्मजः
विजहार बहूनब्दान्देववन्मुदितो भृशम् ४
ऋतुकाले तु सम्प्राप्ते देवयानी वराङ्गना
लेभे गर्भं प्रथमतः कुमारश्च व्यजायत ५
गते वर्षसहस्रे तु शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ददर्श यौवनं प्राप्ता ऋतुं सा कमलेक्षणा ६
चिन्तयामास धर्मज्ञा ऋतुप्राप्तौ च भामिनी
ऋतुकालश्च सम्प्राप्तो न कश्चिन्मे पतिर्वृतः ७
किं प्राप्तं किंच कर्तव्यं कथं कृत्वा सुखं भवेत्
देवयानी प्रसूतासौ वृथाहं प्राप्तयौवना ८
यथा तया वृतो भर्ता तथैवाहं वृणोमि तम् राज्ञा पुत्रफलं देयमिति मे निश्चिता मतिः

अपीदानीं स धर्मात्मा रहो मे दर्शनं व्रजेत् ९
शौनक उवाच
अथ निष्क्रम्य राजासौ तस्मिन्काले
यदृच्छया
अशोकवनिकाभ्याशे शर्मिष्ठां प्राप्य
विस्मितः १०
तमेकं रहसि दृष्ट्वा शर्मिष्ठा
चारुहासिनी
प्रत्युद्गम्याञ्जलिं कृत्वा राजानं
वाक्यमब्रवीत् ११
शर्मिष्ठोवाच
सोमश्चेन्द्रश्च वायुश्च यमश्च वरुणश्च
वा
तव वा नाहुष गृहे कः स्त्रियं द्रष्टुमर्हति १२
रूपाभिजनशीलैर्हि त्वं राजन्वेत्थ मां
सदा
सा त्वां याचे प्रसाद्येह रन्तुमेहि
नराधिप १३
ययातिरुवाच
वेद्मि त्वां शीलसम्पन्नां
दैत्यकन्यामनिन्दिताम्
रूपं तु ते न पश्यामि सूच्यग्रमपि
निन्दितम् १४
मामब्रवीत्तदा शुक्रो देवयानीं यदावहम्

नेयमाह्वयितव्या ते शयने वार्षपर्वणी १५
शर्मिष्ठोवाच
न नर्मयुक्तं वचनं हिनस्ति न स्त्रीषु
राजन्न विवाहकाले
प्राणात्यये सर्वधनापहारे
पञ्चानृतान्याहुरपातकानि १६
पृष्टास्तु साक्ष्ये प्रवदन्ति चान्यथा
भवन्ति मिथ्यावचना नरेन्द्र ते
एकार्थतायां तु समाहितायां मिथ्या वदन्तं
ह्यनृतं हिनस्ति १७
ययातिरुवाच
राजा प्रमाणं भूतानां स विनश्येन्मृषा
वदन्
अर्थकृच्छ्रमपि प्राप्य न मिथ्या
कर्तुमुत्सहे १८
शर्मिष्ठोवाच
समावेतौ मतौ राजन्पतिः सख्याश्च यः पतिः समं विवाह इत्याहुः सख्या मेऽसि पतिर्यतः १९
ययातिरुवाच
दातव्यं याचमानस्य हीति मे व्रतमाहितम् त्वं च याचसि कामं मां ब्रूहि किं करवाणि तत् २०
शर्मिष्ठोवाच
अधर्मात्त्राहि मां राजन्धर्मं च प्रतिपादय

त्वत्तोऽपत्यवती लोके चरेयं धर्ममुत्तमम् २१
त्रय एवाधना राजन्भार्या दासस्तथा सुतः यत्ते समधिगच्छन्ति यस्य ते तस्य तद्धनम् २२
देवयान्या भुजिष्यास्मि वश्या च तव भार्गवी
सा चाहं च त्वया राजन्भरणीयां भजस्व माम् २३
शौनक उवाच
एवमुक्तस्तया राजा तथ्यमित्यभिजज्ञिवान् पूजयामास शर्मिष्ठां धर्मं च प्रतिपादयन् २४
स समागम्य शर्मिष्ठां यथाकाममवाप्य च अन्योन्यं चाभिसंपूज्य जग्मतुस्तौ यथागतम् २५
तस्मिन्समागमे सुभ्रूः शर्मिष्ठा
वार्षपर्वणी
लेभे गर्भं
प्रथमतस्तस्मान्नृपतिसत्तमात् २६
प्रजज्ञे च ततः काले राज्ञी राजीवलोचना
कुमारं देवगर्भाभमादित्यसमतेजसम् २७
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरित एकत्रिंशोऽध्यायः ३१

अथ द्वात्रिंशोऽध्यायः

शौनक उवाच
श्रुत्वा कुमारं जातं सा देवयानी शुचिस्मिता
चिन्तयाविष्टदुःखार्ता शर्मिष्ठां प्रति भारत १
ततोऽभिगम्य शर्मिष्ठां
देवयान्यब्रवीदिदम्
किमर्थं वृजिनं सुभ्रूः कृतं ते
कामलुब्धया २
शर्मिष्ठोवाच
ऋषिरभ्यागतः कश्चिद्धर्मात्मा वेदपारगः
स मया तु वरः कामं याचितो धर्मसंहतम् ३
नाहमन्यायतः काममाचरामि शुचिस्मिते तस्मादृषेर्ममापत्यमिति सत्यं ब्रवीमि ते ४
देवयान्युवाच
पद्येतदेवं शर्मिष्ठे न मन्युर्विद्यते मम
अपत्यं यदि ते लब्धं ज्येष्ठाच्छ्रेष्ठाच्च वै द्विजात् ५
शोभनं भीरु सत्यं चेत्कथं स ज्ञायते
द्विजः
गोत्रनामाभिजनतः श्रोतुमिच्छामि तं
द्विजम् ६
शर्मिष्ठोवाच
ओजसा तेजसा चैव दीप्यमानं रविं यथा

तं दृष्ट्वा मम संप्रष्टुं शक्तिर्नासीच्छुचिस्मिते ७
शौनक उवाच
अन्योन्यमेवमुक्त्वा च सम्प्रहस्य च ते
मिथः
जगाम भार्गवी वेश्म तथ्यमित्यभिजानती ८
ययातिर्देवयान्यां तु पुत्रावजनयन्नृपः
यदुं च तुर्वसुं चैव शक्रविष्णू इवापरौ ९
तस्मादेव तु राजर्षेः शर्मिष्ठा
वार्षपर्वणी
द्रुह्यं चानुं च पूरुं च
त्रीन्कुमारानजीजनत् १०
ततः काले च कस्मिंश्चिद्देवयानी
शुचिस्मिता
ययातिसहिता राजञ् जगाम हरितं वनम् ११
ददर्श च तदा तत्र कुमारान्देवरूपिणः
क्रीडमानान्तु विस्रब्धान्विस्मिता
चेदमब्रवीत् १२
देवयान्युवाच
कस्यैते दारका राजन्देवपुत्रोपमाः शुभाः वर्चसा रूपतश्चैव दृश्यन्ते सदृशास्तव १३
एवं पृष्ट्वा तु राजानं कुमारान्पर्यपृच्छत
किं नामधेयगोत्रे वः पुत्रका ब्राह्मणः पिता १४

विब्रूत मे यथातथ्यं श्रोतुकामास्म्यतो ह्यहम्
तेऽदर्शयन्प्रदेशिन्या तमेव नृपसत्तमम् १५
शर्मिष्ठां मातरं चैव तस्या ऊचुः कुमारकाः
शौनक उवाच
इत्युक्त्वा सहितास्तेन राजानमुपचक्रमुः १६
नाभ्यनन्दत तान्राजा देवयान्यास्तदान्तिके
रुदन्तस्तेऽथ
शर्मिष्ठामभ्ययुर्बालकास्तदा १७
दृष्ट्वा तेषां तु बालानां प्रणयं
पार्थिवं प्रति
बुद्ध्वा च तत्त्वतो देवी
शर्मिष्ठामिदमब्रवीत् १८
देवयान्युवाच
मदधीना सती कस्मादकार्षीर्विप्रियं मम तमेवासुरधर्मं त्वमास्थिता न बिभेषि किम् १९
शर्मिष्ठोवाच
यदुक्तमृषिरित्येव तत्सत्यं चारुहासिनि न्यायतो धर्मतश्चैव चरन्ती न बिभेमि ते २०
यदा त्वया वृतो राजा वृत एव तदा मया

सखीभर्ता हि धर्मेण भर्ता भवति शोभने २१
पूज्यासि मम मान्या च श्रेष्ठा ज्येष्ठा च
ब्राह्मणी
त्वत्तो हि मे पूज्यतरो राजर्षिः किं न
वेत्सि तत् २२
शौनक उवाच
श्रुत्वा तस्यास्ततो वाक्यं
देवयान्यब्रवीदिदम्
राजन्नाद्येह वत्स्यामि विप्रियं मे
त्वया कृतम् २३
सहसोत्पतितां श्यामां दृष्ट्वा तां
साश्रुलोचनाम्
तूर्णं सकाशं काव्यस्य प्रस्थितां
व्यथितस्तदा २४
अनुवव्राज संभ्रान्तः पृष्ठतः
सान्त्वयन्नृपः
न्यवर्तत न सा चैव क्रोधसंरक्तलोचना २५
अविब्रुवन्ती किंचिच्च राजानं
साश्रुलोचना
अचिरादेव सम्प्राप्ता
काव्यस्योशनसोऽन्तिकम् २६
सा तु दृष्ट्वैव पितरमभिवाद्याग्रतः
स्थिता
अनन्तरं ययातिस्तु पूजयामास भार्गवम् २७
देवयान्युवाच
अधर्मेण जितो धर्मः प्रवृत्तमधरोत्तरम्

शर्मिष्ठा यातिवृत्तास्ति दुहिता वृषपर्वणः २८
त्रयोऽस्यां जनिताः पुत्रा राज्ञानेन
ययातिना
दुर्भगाया मम द्वौ तु पुत्रौ तात ब्रवीमि
ते २९
धर्मज्ञ इति विख्यात एष राजा भृगूद्वह
अतिक्रान्तश्च मर्यादां काव्यैतत्कथयामि
ते ३०
शुक्र उवाच
धर्मज्ञस्त्वं महाराज योऽधर्ममकृथाः
प्रियम्
तस्माज्जरा त्वामचिराद्धर्षयिष्यति
दुर्जया ३१
ययातिरुवाच
ऋतुं यो याच्यमानाया न ददाति पुमान्वृतः
भ्रूणहेत्युच्यते ब्रह्मन्स चेह
ब्रह्मवादिभिः ३२
ऋतुकामां स्त्रियं यस्तु गम्यां रहसि
याचितः
नोपैति यो हि धर्मेण ब्रह्महेत्युच्यते
बुधैः ३३
इत्येतानि समीक्ष्याहं कारणानि भृगूद्वह अधर्मभयसंविग्नः शर्मिष्ठामुपजग्मिवान् ३४
शुक्र उवाच

न त्वहं प्रत्यवेक्ष्यस्ते मदधीनोऽसि पार्थिव
मिथ्याचरणधर्मेषु चौर्यं भवति नाहुष ३५
शौनक उवाच
क्रोधेनोशनसा शप्तो ययातिर्नाहुषस्तदा
पूर्वं वयः परित्यज्य जरां
सद्योऽन्वपद्यत ३६
ययातिरुवाच
अतृप्तो यौवनस्याहं देवयान्यां भृगूद्वह
प्रसादं कुरु मे ब्रह्मञ् जरेयं मा विशेत
माम् ३७
शुक्र उवाच
नाहं मृषा वदाम्येतज्जरां प्राप्तोऽसि
भूमिप
जरां त्वेतां त्वमन्यस्मिन्संक्रामय
यदीच्छसि ३८
ययातिरुवाच
राज्यभाक् स
भवेद्ब्रह्मन्पुण्यभाक्कीर्तिभाक्तथा
यो दद्यान्मे वयः
पुत्रस्तद्भवाननुमन्यताम् ३९
शुक्र उवाच
संक्रामयिष्यसि जरां यथेष्टं नहुषात्मज मामनुध्याय तत्त्वेन न च पापमवाप्स्यसि ४०
वयो दास्यति ते पुत्रो यः स राजा भविष्यति

आयुष्मान्कीर्तिमांश्चैव बह्वपत्यस्तथैव च ४१
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते द्वात्रिंशोऽध्यायः ३२

अथ त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः
शौनक उवाच
जरां प्राप्य ययातिस्तु स्वपुरं प्राप्य चैव हि
पुत्रं ज्येष्ठं वरिष्ठं च यदुमित्यब्रवीद्द्विजः १
ययातिरुवाच
जरा वली च मां तात पलितानि च पर्यगुः
काव्यस्योशनसः शापान्न च तृप्तोऽस्मि
यौवने २
त्वं यदो प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह
यौवनेन त्वदीयेन चरेयं विषयानहम् ३
पूर्णे वर्षसहस्रे तु त्वदीयं यौवनं
त्वहम्
दत्त्वा सम्प्रतिपत्स्यामि पाप्मानं जरया
सह ४
यदुरुवाच
सितश्मश्रुधरो दीनो जरसा शिथिलीकृतः वलीसंततगात्रश्च दुर्दर्शो दुर्बलः कृशः ५
अशक्तः कार्यकरणे परिभूतः स यौवने

सहोपजीविभिश्चैव तज्जरां नाभिकामये ६
सन्ति ते बहवः पुत्रा मत्तः प्रियतरा नृप
जरां ग्रहीतुं धर्मज्ञ पुत्रमन्यं
वृणीष्व वै ७
ययातिरुवाच
यस्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न
प्रयच्छसि
पापान्मातुलसम्बन्धाद्दुष्प्रजा ते
भविष्यति ८
तुर्वसो प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह
यौवनेन चरेयं वै विषयांस्तव पुत्रक ९
पूर्णे वर्षसहस्रे नु पुनर्दास्यामि
यौवनम्
तथैव प्रतिपत्स्यामि पाप्मानं जरया सह १०
तुर्वसुरुवाच
न कामये जरां तात कामभोगप्रणाशिनीम्
बलरूपान्तकरणीं बुद्धिमानविनाशिनीम् ११
ययातिरुवाच
यस्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न
प्रयच्छसि
तस्मात्प्रजा समुच्छेदं तुर्वसो तव
यास्यति १२
संकीर्णाश्चोरधर्मेषु प्रतिलोमचरेषु च
पिशिताशिषु लोकेषु नूनं राजा भविष्यसि १३
गुरुदारप्रसक्तेषु तिर्यग्योनिरतेषु च पशुधर्मिषु म्लेच्छेषु पापेषु

प्रभविष्यसि १४
शौनक उवाच
एवं स तुर्वसुं शप्त्वा ययातिः
सुतमात्मनः
शर्मिष्ठायाः सुतं ज्येष्ठं द्रुह्युं
वचनमब्रवीत् १५
ययातिरुवाच
द्रुह्यो त्वं प्रतिपद्यस्व
वर्णरूपविनाशिनीम्
जरां वर्षसहस्रं मे यौवनं स्वं
प्रयच्छताम् १६
पूर्णे वर्षसहस्रे तु ते प्रदास्यामि
यौवनम्
स्वं चादास्यामि भूयोऽहं पाप्मानं जरया
सह १७
द्रुह्युरुवाच
न राज्यं न रथं नाश्वं जीर्णो भुङ्क्ते न च
स्त्रियम्
न रागश्चास्य भवति तज्जरां ते न कामये १८
ययातिरुवाच
यस्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न
प्रयच्छसि
तद्द्रुह्यो वै प्रियः कामो न ते
सम्पत्स्यते क्वचित् १९
नौरुपप्लवसंचारो यत्र नित्यं भविष्यति अराज्यभोजशब्दं त्वं तत्र प्राप्स्यसि

सान्वयः २०
ययातिरुवाच
अनो त्वं प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह
एकं वर्षसहस्रं तु चरेयं यौवनेन ते २१
अनुरुवाच
जीर्णः शिशुरिवादत्ते कालेऽन्नमशुचिर्यथा
न जुहोति च कालेऽग्निं तां जरां नाभिकामये २२
ययातिरुवाच
यस्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि
जरादोषस्त्वयोक्तो यस्तस्मात्त्वं प्रतिपद्यसे २३
प्रजाश्च यौवनं प्राप्ता विनश्यन्ति
ह्यनो तव
अग्निप्रस्कन्दनगतस्त्वं चाप्येवं
भविष्यसि २४
ययातिरुवाच
पूरो त्वं प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह
त्वं मे प्रियतरः पुत्रस्त्वं
वरीयान्भविष्यसि २५
जरा वली च मां तात पलितानि च पर्यगुः
काव्यस्योशनसः शापान्न च तृप्तोऽस्मि
यौवने २६
किंचित्कालं चरेयं वै विषयान्वयसा तव

पूर्णे वर्षसहस्रे तु प्रतिदास्यामि यौवनम्
स्वं चैव प्रतिपत्स्येऽहं पाप्मानं जरया सह २७
शौनक उवाच
एवमुक्तः प्रत्युवाच पूरुः पितरमञ्जसा यथात्थ त्वं महाराज तत्करिष्यामि ते वचः २८
प्रतिपत्स्यामि ते राजन्पाप्मानं जरया सह गृहाण यौवनं मत्तश्चर कामान्यथेप्सितान् २९
जरयाहं प्रतिच्छन्नो वयोरूपधरस्तव यौवनं भवते दत्त्वा चरिष्यामि यथेच्छया ३०
ययातिरुवाच
पूरो प्रीतोऽस्मि ते वत्स वरं चेमं ददामि ते
सर्वकामसमृद्धार्था भविष्यति तव प्रजा ३१
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ३३

अथ चतुस्त्रिंशोऽध्यायः
शौनक उवाच
एवमुक्तः स राजर्षिः काव्यं स्मृत्वा महाव्रतम्

संक्रामयामास जरां तदा पुत्रे महात्मनि १
पौरवेणाथ वयसा ययातिर्नहुषात्मजः
प्रीतियुक्तो नरश्रेष्ठश्चचार
विषयान्प्रियान् २
यथाकामं यथोत्साहं यथाकालं यथासुखम्
धर्माविरुद्धान्राजेन्द्रो यथार्हति स
एव हि ३
देवानतर्पयद्यज्ञैः श्राद्धैरपि
पितामहान्
दीनाननुग्रहैरिष्टैः कामैश्च
द्विजसत्तमान् ४
अतिथीनन्नपानैश्च विशश्च प्रतिपालनैः
आनृशंस्येन शूद्राश्चं!
दस्यून्निग्रहणेन च ५
धर्मेण च प्रजाः सर्वा यथावदनुरञ्जयन्
ययातिः पालयामास साक्षादिन्द्र इवापरः ६
स राजा सिंहविक्रान्तो युवा विषयगोचरः
अविरोधेन धर्मस्य चचार सुखमुत्तमम् ७
स सम्प्राप्य शुभान्कामांस्तृप्तः
खिन्नश्च पार्थिवः
कालं वर्षसहस्रान्तं सस्मार मनुजाधिपः ८
परिचिन्त्य स कालज्ञः कलाकाष्ठाश्च
वीर्यवान्
पूर्णम् मत्वा ततः कालं पूरुं पुत्रमुवाच
ह ९
न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति

हविषा कृष्णवर्त्मेव भूय एवाभिवर्धते १० यत्पृथिव्यां व्रीहियवं हिरण्यं पशवः स्त्रियः
नालमेकस्य तत्सर्वमिति मत्वा शमं व्रजेत् ११
यथासुखं यथोत्साहं यथाकाममरिंदम
सेविता विषयाः पुत्र यौवनेन मया तव १२
पूरो प्रीतोऽस्मि भद्रं ते गृहाणेदं
स्वयौवनम्
राज्यं चैव गृहाणेदं त्वं हि मे
प्रियकृत्सुतः १३
शौनक उवाच
प्रतिपेदे जरां राजा ययातिर्नाहुषस्तदा यौवनं प्रतिपेदे स पूरुः स्वं पुनरात्मनः १४
अभिषेक्तुकामं च नृपं पूरुं पुत्रं कनीयसम्
ब्राह्मणप्रमुखा वर्णा इदं वचनमब्रुवन् १५
कथं शुक्रस्य दौहित्रं देवयान्याः सुतं प्रभो
ज्येष्ठं यदुमतिक्रम्य राज्यं पूरोः प्रदास्यसि १६
ज्येष्ठो यदुस्तव सुतस्तुर्वसुस्तदनन्तरम् शर्मिष्ठायाः सुतो द्रुह्युस्तथानुः

पूरुरेव च १७
कथं ज्येष्ठमतिक्रम्य
कनीयान्राज्यमर्हति
एतत्संबोधयामस्त्वां स्वधर्ममनुपालय १८
ययातिरुवाच
ब्राह्मणप्रमुखा वर्णाः सर्वे शृण्वन्तु
मे वचः
ज्येष्ठं प्रति यतो राज्यं न देयं मे
कथंचन १९
मम ज्येष्ठेन यदुना नियोगो नानुपालितः प्रतिकूलः पितुर्यश्च न स पुत्रः सतां मतः २०
मातापित्रोर्वचनकृद्धितः पथ्यश्च यः सुतः स पुत्रः पुत्रवद्यश्च वर्तते पितृमातृषु २१
यदुनाहमवज्ञातस्तथा तुर्वसुनापि वा
द्रुह्युणा चानुना चैवमप्यवज्ञा कृता
भृशम् २२
पूरुणा मे कृतं वाक्यं मानितं च विशेषतः
कनीयान्मम दायादो जरा येन धृता मम २३
मम कामः स च कृतः पूरुणा पुत्ररूपिणा शुक्रेण च वरो दत्तः काव्येनोशनसा स्वयम् २४
पुत्रो यस्त्वानुवर्तेत स राजा पृथिवीपतिः
भवन्तः प्रतिजानन्तु पूरू

राज्येऽभिषिच्यताम् २५
प्रकृतय ऊचुः
यः पुत्रो गुणसम्पन्नो मातापित्रोर्हितः
सदा
सर्वं सोऽर्हति कल्याणं कनीयानपि स
प्रभुः २६
अर्हं पूरोरिदं राज्यं यः प्रियः प्रियकृत्तव
वरदानेन शुक्रस्य न शक्यं वक्तुमुत्तरम् २७
शौनक उवाच
पौरजानपदैस्तुष्टैरित्युक्तो नाहुषस्तदा अभिषिच्य ततः पूरुं राज्ये
स्वसुतमात्मजम् २८
दत्त्वा च पूरवे राज्यं वनवासाय दीक्षितः
पुरात्स निर्ययौ राजा ब्राह्मणैस्तापसैः
सह २९
यदोस्तु यादवा जातास्तुर्वसोर्यवनाः
सुताः
द्रुह्योश्चैव सुता भोजा अनोस्तु
म्लेच्छजातयः ३०
पूरोस्तु पौरवो वंशो यत्र जातोऽसि पार्थिव
इदं वर्षसहस्रात्तु राज्यं कुरुकुलागतम् ३१
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे ययातिचरिते

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ३४

अथ पञ्चत्रिंशोऽध्यायः शौनक उवाच
एवं स नाहुषो राजा ययातिः पुत्रमीप्सितम्
राज्येऽभिषिच्य मुदितो
वानप्रस्थोऽभवन्मुनिः १
उषित्वा वनवासं स ब्राह्मणैः सह संश्रितः
फलमूलाशनो दान्तो यथा स्वर्गमितो गतः २
स गतः स्वर्गवासं तु न्यवसन्मुदितः सुखी
कालस्य नातिमहतः पुनः शक्रेण पातितः ३
विवशः प्रच्युतः स्वर्गादप्राप्तो
मेदिनीतलम्
स्थितश्चासीदन्तरिक्षे स तदेति श्रुतं
मया ४
तत एव पुनश्चापि गतः स्वर्गमिति श्रुतिः
राज्ञा वसुमता सार्धमष्टकेन च वीर्यवान्
प्रतर्दनेन शिबिना समेत्य किल संसदि ५
शतानीक उवाच
कर्मणा केन स दिवं पुनः प्राप्तो महीपतिः कथमिन्द्रेण भगवन्पातितो मेदिनीतले ६
सर्वमेतदशेषेण श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः
कथ्यमानं त्वया विप्र देवर्षिगणसंनिधौ ७
देवराजसमो ह्यासीद्ययातिः पृथिवीपतिः
वर्धनः कुरुवंशस्य विभावसुसमद्युतिः ८
तस्य विस्तीर्णयशसः

सत्यकीर्तेर्महात्मनः
श्रोतुमिच्छामि देवेश दिवि चेह च सर्वशः ९
शौनक उवाच
हन्त ते कथयिष्यामि ययातेरुत्तमां कथाम् दिवि चेह च पुण्यार्थां सर्वपापप्रणाशिनीम् १०
ययातिर्नाहुषो राजा पूरुं पुत्रं कनीयसम् राज्येऽभिषिच्य मुदितः प्रवव्राज वनं तदा ११
अन्तेषु स विनिक्षिप्य पुत्रान्यदुपुरोगमान्
फलमूलाशनो राजा वनेऽसौ न्यवसच्चिरम् १२
स जितात्मा जितक्रोधस्तर्पयन्पितृदेवताः
अग्नींश्च
विधिवज्जुह्वन्वानप्रस्थविधानतः १३
अतिथीन्पूजयन्नित्यं वन्येन हविषा विभुः शिलोञ्छवृत्तिमास्थाय शेषान्नकृतभोजनः १४
पूर्णं सहस्रं
वर्षाणामेवंवृत्तिरभून्नृपः अम्बुभक्षः स
चाब्दांस्त्रीनासीन्नियतवाङ्मनाः १५ ततस्तु वायुभक्षोऽभूत्संवत्सरमतन्द्रि तः
पञ्चाग्निमध्ये च तपस्तेपे संवत्सरं पुनः

१६
एकपादस्थितश्चासीत् षण्मासाननिलाशनः पुण्यकीर्तिस्ततः स्वर्गं जगामावृत्य रोदसी १७
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ३५ अथ षट्त्रिंशोऽध्यायः
शौनक उवाच
स्वर्गतस्तु स राजेन्द्रो न्यवसद्देवसद्मनि
पूजितस्त्रिदशैः
साध्यैर्मरुद्भिर्वसुभिस्तथा १
देवलोकाद् ब्रह्मलोकं
संचरन्पुण्यकृद्वशी
अवसत्पृथिवीपालो दीर्घकालमिति श्रुतिः २
स कदाचिन्नृपश्रेष्ठो ययातिः शक्रमागतः कथान्ते तत्र शक्रेण पृष्टः स पृथिवीपतिः ३
शक्र उवाच
यदा स पूरुस्तव रूपेण राजञ् जरां गृहीत्वा प्रचचार लोके
तदा राज्यं सम्प्रदायैव तस्मै त्वया किमुक्तः कथयेह सत्यम् ४
ययातिरुवाच
प्रकृत्यनुमते पूरुं राज्ये कृत्वेदमब्रुवम्

गङ्गायमुनयोर्मध्ये कृत्स्नोऽयं विषयस्तव
मध्ये पृथिव्यास्त्वं राजा भ्रातरोऽन्तेऽधिपास्तव ५
अक्रोधनः क्रोधनेभ्यो विशिष्टस्तथा
तितिक्षुरतितिक्षोर्विशिष्टः
अमानुषेभ्यो मानुषश्च प्रधानो
विद्वांस्तथैवाविदुषः प्रधानः ६
आक्रुश्यमानो नाक्रोशेन्मन्युमेव
तितिक्षति
आक्रोष्टारं निर्दहति सुकृतं चास्य
विन्दति ७
नारुन्तुदः स्यान्न नृशंसवादी न हीनतः
परमभ्याददीत
ययास्य वाचा पर उद्विजेत न तां
वदेद्रुशतीं पापलौल्याम् ८
अरुन्तुदं पुरुषं तीव्रवाचं
वाक्कण्टकैर्वितुदन्तं मनुष्यान्
विद्यादलक्ष्मीकतमं जनानां मुखे निबद्धं
निरृतिं वहन्तम् ९
सद्भिः पुरस्तादभिपूजितः
स्यात्सद्भिस्तथा पृष्ठतो रक्षितः स्यात्
सदा सतामतिवादांस्तितिक्षेत्सतां वृत्तं
पालयन्साधुवृतः १०
वाक्सायका वदनान्निष्पतन्ति यैराहतः शोचति वा त्र्यहानि

परस्य नो मर्मसु ते पतन्ति तान्पण्डितो नावसृजेत्परेषु ११
नास्तीदृशं संवननं त्रिषु लोकेषु किंचन यथा मैत्री च लोकेषु दानं च मधुरा च वाक् १२
तस्मात्सान्त्वं सदा वाच्यं न वाच्यं परुषं क्वचित्
पूज्यान्सम्पूजयेद्दद्यान्नाभिशापं कदाचन १३
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते षट्त्रिंशोऽध्यायः ३६

अथ सप्तत्रिंशोऽध्यायः
इन्द्र उवाच
सर्वाणि कार्याणि समाप्य राजन्गृहान्परित्यज्य वनं गतोऽसि तत्त्वां पृच्छामि नहुषस्य पुत्र केनापि तुल्यस्तपसा ययाते १
ययातिरुवाच
नाहं देवमनुष्येषु न गन्धर्वमहर्षिषु आत्मनस्तपसा तुल्यं कंचित्पश्यामि वासव २
इन्द्र उवाच
यदावमंस्थाः सदृशः श्रेयसश्च पापीयसश्चाविदितप्रभावः
तस्माल्लोका ह्यन्तवन्तस्तवेमे क्षीणे

पुण्ये पतितोऽस्यद्य राजन् ३
ययातिरुवाच
सुरर्षिगन्धर्वनरावमानात्क्षयं गता मे
यदि शक्रलोकाः
इच्छाम्यहं सुरलोकाद्विहीनः सतां मध्ये
पतितुं देवराज ४
इन्द्र उवाच
सतां सकाशे पतितोऽसि राजंश्च्युतः
प्रतिष्ठां यत्र लब्धासि भूयः
एवं विदित्वा तु पुनर्ययाते न
तेऽवमान्याः सदृशः श्रेयसे च ५
शौनक उवाच
ततः
पपातामरराजजुष्टात्पुण्याल्लोकात्पतमानं ययातिम्
सम्प्रेक्ष्य राजर्षिवरोऽष्टकस्तमुवाच सद्धर्मविधानगोप्ता ६
अष्टक उवाच
कस्त्वं युवा वासवतुल्यरूपः स्वतेजसा
दीप्यमानो यथाग्निः
पतस्युदीर्णाम्बुधरप्रकाशः खे खेचराणां
प्रवरो यथार्कः ७
दृष्ट्वा च त्वां सूर्यपथात्पतन्तं
वैश्वानरार्कद्युतिमप्रमेयम्
किंनुस्विदेतत्पततीव सर्वे वितर्कयन्तः
परिमोहिताः स्मः ८

दृष्ट्वा च त्वाधिष्ठितं देवमार्गे शक्रार्कविष्णुप्रतिमप्रभावम् प्रत्युद्गतास्त्वां वयमद्य सर्वे तस्मात्पाते तव जिज्ञासमानाः ९
न चापि त्वां धृष्णवः प्रष्टुमग्रे न च
त्वमस्मान्पृच्छसि के वयं स्म
तत्त्वां पृच्छामि स्पृहणीयरूपं कस्य
त्वं वा किंनिमित्तं त्वमागाः १०
भयं तु ते व्येतु विषादमोहौ त्यजाशु
देवेन्द्रसमानरूप
त्वां वर्तमानं हि सतां सकाशे शक्रो न
सोढुं बलहापि शक्तः ११
सन्तः प्रतिष्ठा हि सुखच्युतानां सतां
सदैवामरराजकल्प
ते संगताः स्थावरजङ्गमेशाः
प्रतिष्ठितस्त्वं सदृशेषु सत्सु १२
प्रभुरग्निः प्रतपने भूमिरावपने प्रभुः
प्रभुः सूर्यः प्रकाशाच्च सतां चाभ्यागतः
प्रभुः १३
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते सप्तत्रिंशोऽध्यायः ३७

अथाष्टात्रिंशोऽध्यायः
ययातिरुवाच
अहं ययातिर्नहुषस्य पुत्रः पूरोः पिता सर्वभूतावमानात्

प्रभ्रंशितोऽहं सुरसिद्धलोकात्परिच्युतः प्रपताम्यल्पपुण्यः १
अहं हि पूर्वो वयसा भवद्भयस्तेनाभिवादं
भवतां न युञ्जे
यो विद्यया तपसा जन्मना वा वृद्धः स वै
सम्भवति द्विजानाम् २
अष्टक उवाच
अवादीस्त्वं वयसास्मि प्रवृद्ध इति वै
राजन्नधिकः कथंचित्
यो वै विद्वांस्तपसा सम्प्रवृद्धः स एव
पूज्यो भवति द्विजानाम् ३
ययातिरुवाच
प्रतिकूलं कर्मणां पापमाहुस्तद्वर्तिनां
प्रवणं पापलोकम्
सन्तोऽसतो नान्ववर्तन्त ते वै
यदात्मनैषां प्रतिकूलवादी ४
अभूद्धनं मे विपुलं महद्वै
विचेष्टमानोऽधिगन्ता तदस्मि
एवं प्रधार्यात्महिते निविष्टो यो वर्तते
स विजानाति धीरः ५
नानाभावा बहवो जीवलोके दैवाधीना
नष्टचेष्टाधिकाराः
तत्तत्प्राप्य न विहन्येत धीरो दिष्टं
बलीय इति मत्वात्मबुद्ध्या ६
सुखं हि जन्तुर्यदि वापि दुःखं दैवाधीनं विन्दति नात्मशक्त्या

तस्माद्दिष्टं बलवन्मन्यमानो न संज्वरेन्नापि हृष्येत्कदाचित् ७
दुःखे न तप्येत सुखे न हृष्येत्समेन
वर्तेत सदैव धीरः
दिष्टं बलीय इति मन्यमानो न
संज्वरेन्नापि हृष्येत्कदाचित् ८
भये न मुह्याम्यष्टकाहं कदाचित्संतापो मे
मनसो नास्ति कश्चित्
धाता यथा मां विदधाति लोके ध्रुवं तथाहं
भवितेति मत्वा ९
संस्वेदजा ह्यण्डजा ह्युद्भिदश्च
सरीसृपाः कृमयोऽप्यप्सु मत्स्याः
तथाश्मानस्तृणकाष्ठं च सर्वं दिष्टक्षये
स्वां प्रकृतिं भजन्ते १०
अनित्यतां सुखदुःखस्य बुद्ध्वा
कस्मात्संतापमष्टकाहं भजेयम्
किं कुर्यां वै किंच कृत्वा न तप्ये
तस्मात्संतापं वर्जयाम्यप्रमत्तः ११
शौनक उवाच
एवं ब्रुवाणं नृपतिं ययातिमथाष्टकः
पुनरेवान्वपृच्छत्
मातामहं सर्वगुणोपपन्नं यत्र स्थितं
स्वर्गलोके यथावत् १२
अष्टक उवाच
ये ये लोकाः पार्थिवेन्द्र प्रधानास्त्वया भुक्ता यं च काले यथा च

तन्मे राजन्ब्रूहि सर्वं यथावत्क्षेत्रज्ञवद्भाषसे त्वं हि धर्मम् १३
ययातिरुवाच
राजाहमासं त्विह सार्वभौमस्ततो लोकान्महतश्चाजर्यं वै
तत्रावसं वर्षसहस्रमात्रं ततो लोकान्परमानभ्युपेतः १४
ततः पुरीं पुरुहूतस्य रम्यां
सहस्रद्वारां शतयोजनान्ताम्
अध्यावसं वर्षसहस्रमात्रं ततो लोकान्परमानभ्युपेतः १५
ततो दिव्यमजरं प्राप्य लोकं
प्रजापतेर्लोकपतेर्दुरापम्
तत्रावसं वर्षसहस्रमात्रं ततो
लोकान्परमानभ्युपेतः १६
देवस्य देवस्य निवेशने च विजित्य लोकान्न्यवसं यथेष्टम् सम्पूज्यमानस्त्रिदशैः समस्तैस्तुल्यप्रभावद्युतिरीश्वराणाम् १७
तथावसं नन्दने कामरूपी संवत्सराणामयुतं शतानाम्
सहाप्सरोभिर्विचरन्पुण्यगन्धान्पश्यन्नगान्पुष्पितांश्चारुरूपान् १८
तत्र स्थितं मां देवसुखेषु सक्तं

कालेऽतीते महति ततोऽतिमात्रम्
दूतो देवानामब्रवीदुग्ररूपो ध्वंसेत्युच्चैस्त्रिः प्लुतेन स्वरेण १९
एतावन्मे विदितं राजसिंह ततो भ्रष्टोऽहं नन्दनात्क्षीणपुण्यः
वाचोऽश्रौषं चान्तरिक्षे सुराणामनुक्रोशाच्छोचतां मां नरेन्द्र २०
अकस्माद्वै क्षीणपुण्यो ययातिः पतत्यसौ पुण्यकृत्पुण्यकीर्तिः
तानब्रुवं पतमानस्तदाहं सतां मध्ये निपतेयं कथं नु २१
तैराख्यातां भवतां यज्ञभूमिं समीक्ष्य
चैनामहमागतोऽस्मि
हविर्गन्धैर्दर्शितां यज्ञभूमिं
धूमापाङ्गं परिगृह्य प्रतीताम् २२
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरितेऽष्टात्रिंशोऽध्यायः ३८

अथैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः
अष्टक उवाच
यदा वसन्नन्दने कामरूपे संवत्सराणामयुतं शतानाम्
किंकारणं कार्तयुगप्रधान हित्वा तद्वै वसुधामन्वपद्यः १

ययातिरुवाच
ज्ञातिः सुहृत्स्वजनो यो यथेह क्षीणे वित्ते त्यज्यते मानवैर्हि
तथा स्वर्गे क्षीणपुण्यं मनुष्यं त्यजन्ति सद्यः खेचरा देवसंघाः २
अष्टक उवाच
कथं तस्मिन्क्षीणपुण्या भवन्ति संमुह्यते
मेऽत्र मनोऽतिमात्रम्
किंविशिष्टाः कस्य धामोपयान्ति तद्वै
ब्रूहि क्षेत्रवित्त्वं मतो मे ३
ययातिरुवाच
इमं भौमं नरकं ते पतन्ति लालप्यमाना नरदेव
सर्वे
ते कङ्कगोमायुपलाशनार्थं क्षितौ
विवृद्धिं बहुधा प्रयान्ति ४
तस्मादेवं वर्जनीयं नरेन्द्र दुष्टं
लोके गर्हणीयं च कर्म
आख्यातं ते पार्थिव सर्वमेतद्
भूयश्चेदानीं वद किं ते वदामि ५
अष्टक उवाच
यदा तु तांस्ते वितुदन्ते वयांसि तथा
गृध्राः शितिकण्ठाः पतंगाः
कथं भवन्ति कथमाभवन्ति त्वत्तो भौमं
नरकमहं शृणोमि ६
ययातिरुवाच
ऊर्ध्वं देहात्कर्मणो जृम्भमाणाद्

व्यक्तं पृथिव्यामनुसंचरन्ति
इमं भौमं नरकं ते पतन्ति नावेक्षन्ते वर्षपूगाननेकान् ७
षष्टिं सहस्राणि पतन्ति व्योम्नि
तथाशीतिं चैव तु वत्सराणाम्
तान्वै नुदन्ते प्रपतन्तः प्रयातान्भीमा
भौमा राक्षसास्तीक्ष्णदंष्ट्राः ८
अष्टक उवाच
यदेतांस्ते संपततस्तुदन्ति भीमा भौमा
राक्षसास्तीक्ष्णदंष्ट्राः
कथं भवन्ति कथमाभवन्ति कथंभूता गर्भभूता
भवन्ति ९
ययातिरुवाच
असृग्रेतः पुष्परसानुयुक्तमन्वेति सद्यः
पुरुषेण सृष्टम्
तव तरया रज आपद्यते च स गर्भभूतः समुपैति
तत्र १०
वनस्पतीनोषधींश्चाविशन्ति अपो वायुं
पृथिवीं चान्तरिक्षम्
चतुष्पदं द्विपदं चापि सर्व एवंभूता
गर्भभूता भवन्ति ११
अष्टक उवाच
अन्यद्वपुर्विदधातीह गर्भ
उताहोस्वित्स्वेन कामेन याति
आपद्यमानो नरयोनिमेतामाचक्ष्व मे
संशयात्पृच्छतस्त्वम् १२

शरीरदेहादिसमुच्छ्रयं च चक्षुःश्रोत्रे लभते केन संज्ञाम्
एतत्सर्वं तात आचक्ष्व पृष्टः क्षेत्रज्ञं त्वां मन्यमाना हि सर्वे १३
ययातिरुवाच
वायुः समुत्कर्षति गर्भयोनिमृतौ रेतः
पुष्परसानुयुक्तम्
स तत्र तन्मात्रकृताधिकारः क्रमेण
संवर्धयतीह गर्भम् १४
स जायमानोऽथ गृहीतमात्रः संज्ञामधिष्ठाय
ततो मनुष्यः
स श्रोत्राभ्यां वेदयतीह शब्दं स वै रूपं
पश्यति चक्षुषा च १५
घ्राणेन गन्धं जिह्वयाथो रसं च त्वचा
स्पर्शं मनसा देवभावम्
इत्यष्टकेहोपचितं हि विद्धि महात्मनः
प्राणभृतः शरीरे १६
अष्टक उवाच
यः संस्थितः पुरुषो दह्यते वा निखन्यते
वापि निकृष्यते वा
अभावभूतः स विनाशमेत्य केनात्मानं चेतयते
पुरस्तात् १७
ययातिरुवाच
हित्वा
सोऽसून्सुप्तवन्निष्ठितत्वात्पुरोधाय सुकृतं दुष्कृतं च

अन्यां योनिं पुण्यपापानुसारां हित्वा देहं भजते राजसिंह १८
पुण्यां योनिं पुण्यकृतो विशन्ति पापां
योनिं पापकृतो व्रजन्ति
कीटाः पतंगाश्च भवन्ति पापान्न मे
विवक्षास्ति महानुभाव १९
चतुष्पदा द्विपदाः पक्षिणश्च तथाभूता
गर्भभूता भवन्ति
आख्यातमेतन्निखिलं हि सर्वं भूयस्तु किं
पृच्छसि राजसिंह २०
अष्टक उवाच
किं स्वित्कृत्वा लभते तात संज्ञां मर्त्यः श्रेष्ठां तपसा विद्यया वा तन्मे पृष्टः शंस सर्वं यथावच्छुभांल्लोकान्येन गच्छेत्क्रमेण २१
ययातिरुवाच
तपश्च दानं च शमो दमश्च ह्रीरार्जवं सर्वभूतानुकम्पा
स्वर्गस्य लोकस्य वदन्ति सन्तो द्वाराणि सप्तैव महान्ति पुंसाम् २२
सर्वाणि चैतानि यथोदितानि
तपःप्रधानान्यभिमर्षकेण
नश्यन्ति मानेन तमोऽभिभूताः पुंसः
सदैवेति वदन्ति सन्तः २३
अधीयानः पण्डितं मन्यमानो यो विद्यया

हन्ति यशः परस्य
तस्यान्तवन्तः पुरुषस्य लोका न चास्य तद्ब्रह्मफलं ददाति २४
चत्वारि कर्माणि भयंकराणि भयं
प्रयच्छन्त्ययथाकृतानि
मानाग्निहोत्रमुत मानमौनं मानेनाधीतमुत
मानयज्ञः २५
न मान्यमानो मुदमाददीत न संतापं
प्राप्नुयाच्चावमानात्
सन्तः सतः पूजयन्तीह लोके नासाधवः
साधुबुद्धिं लभन्ते २६
इति दद्यादिति यजेदित्यधीयीत मे श्रुतम्
इत्येतान्यभयान्याहुस्तान्यवर्ज्यानि
नित्यशः २७
येनाश्रयं वेदयन्ते पुराणं मनीषिणो मानसे
मानयुक्तम्
तन्निःश्रेयस्तेन संयोगमेत्य परां
शान्तिं प्राप्नुयुः प्रेत्य चेह २८
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरित एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ३९

अथ चत्वारिंशोऽध्यायः
अष्टक उवाच
चरन्गृहस्थः कथमेति देवान्कथं भिक्षुः कथमाचार्यकर्मा
वानप्रस्थः सत्पथे संनिविष्टो

बहून्यस्मिन्सम्प्रति वेदयन्ति १
ययातिरुवाच
आहूताध्यायी गुरुकर्मसु चोद्यतः
पूर्वोत्थायी चरमं चोपशायी
मृदुर्दान्तो धृतिमानप्रमत्तः
स्वाध्यायशीलः सिध्यति ब्रह्मचारी २
धर्मागतं प्राप्य धनं यजेत
दद्यात्सदैवातिथीन्भोजयेच्च
अनाददानश्च परैरदत्तं सैषा
गृहस्थोपनिषत्पुराणी ३
स्ववीर्यजीवी वृजिनान्निवृत्तो दाता
परेभ्यो न परोपतापी
तादृङ्मुनिः सिद्धिमुपैति मुख्यां
वसन्नरण्ये नियताहारचेष्टः ४
अशिल्पजीवी विगृहश्च नित्यं जितेन्द्रि
यः सर्वतो विप्रमुक्तः
अनोकशायी लघु लिप्समानश्चरन्देशानेकचरः स
भिक्षुः ५
रात्र्या यया चाभिरताश्च लोका भवन्ति
कामाभिजिताः सुखेन च
तामेव रात्रिं प्रयतेत विद्वानरण्यसंस्थो
भवितुं यतात्मा ६
दशैव पूर्वान्दश चापरांस्तु
ज्ञातींस्तथात्मानमथैकविंशम्
अरण्यवासी सुकृतं दधाति मुक्त्वा
त्वरण्ये स्वशरीरधातून् ७

अष्टक उवाच
कतिस्विद्देवमुनयो मौनानि कति चाप्युत भवन्तीति तदाचक्ष्व श्रोतुमिच्छामहे वयम् ८
ययातिरुवाच
अरण्ये वसतो यस्य ग्रामो भवति पृष्ठतः ग्रामे वा वसतोऽरण्यं स मुनिः स्याज्जनाधिप ९
अष्टक उवाच
कथंस्विद्वसतोऽरण्ये ग्रामो भवति पृष्ठतः ग्रामे वा वसतोऽरण्यं कथं भवति पृष्ठतः १०
ययातिरुवाच
न ग्राम्यमुपयुञ्जीत य आरण्यो मुनिर्भवेत्
तथास्य वसतोऽरण्ये ग्रामो भवति पृष्ठतः ११
अनग्निरनिकेतश्चाप्यगोत्रचरणो मुनिः कौपीनाच्छादनं यावत्तावदिच्छेच्च चीवरम् १२
यावत्प्राणाभिसंधानं तावदिच्छेच्च भोजनम्
तदास्य वसतो ग्रामेऽरण्यं भवति पृष्ठतः १३
यस्तु कामान्परित्यज्य त्यक्तकर्मा जितेन्द्रियः

आतिष्ठेत मुनिर्मौनं स लोके सिद्धिमाप्नुयात् १४
धौतदन्तं कृत्तनखं सदा स्नातमलंकृतम् असितं सितकर्मस्थं कस्तं नार्चितुमर्हति १५
तपसा कर्शितः क्षामः क्षीणमांसास्थिशोणितः
यदा भवति निर्द्वंद्वो मुनिर्मौनं समास्थितः १६
अथ लोकमिमं जित्वा लोकं चापि जयेत्परम्
आस्येन तु यदाहारं गोवन्मृगयते मुनिः
अथास्य लोकैः सर्वो यः सोऽमृतत्वाय
कल्पते १७
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते चत्वारिंशोऽध्यायः ४०

अथैकचत्वारिंशोऽध्यायः
अष्टक उवाच
कतरस्त्वेतयोः पूर्वं देवानामेति सात्म्यताम्
उभयोर्धावतो राजन्सूर्यचन्द्रमसोरिव १ ययातिरुवाच
अनिकेतगृहस्थेषु कामवृत्तेषु संयतः ग्राम एव चरन्भिक्षुस्तयोः पूर्वतरं गतः २
अप्राप्यं दीर्घमायुश्च यः प्राप्तो

विकृतिं चरेत्
तप्येत यदि तत्कृत्वा चरेत्सोग्रं तपस्ततः ३
यद्वै नृशंसं तदपत् ह्यमाहुर्यः सेवते
धर्ममनर्थबुद्धिः
असावनीशः स तथैव राजंस्तदार्जवं स
समाधिस्तदार्यम् ४
अष्टक उवाच
केनाद्य त्वं तु प्रहितोऽसि राजन्युवा
स्रग्वी दर्शनीयः सुवर्चाः
कुत आगतः कतमस्यां दिशि
त्वमुताहोस्वित्पार्थिवस्थानमस्ति ५
ययातिरुवाच
इमं भौमं नरकं क्षीणपुण्यः
प्रवेष्टुमूर्वीं गगनाद्विप्रकीर्णः
उक्त्वाहं वः प्रपतिष्याम्यनन्तरं
त्वरन्त्वमी ब्रह्मणो लोकपा ये ६
सतां सकाशे तु वृतः प्रपातस्ते सङ्गता
गुणवन्तस्तु सर्वे
शक्राच्च लब्धो हि वरो मयैष पतिष्यता
भूमितलं नरेन्द्र ७
अष्टक उवाच
पृच्छामि त्वां प्रपतन्तं प्रपातं यदि
लोकाः पार्थिव सन्ति मेऽत्र
यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रिताः
क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये ८

ययातिरुवाच
यावत्पृथिव्यां विहितं गवाश्वं सहारण्यैः पशुभिः पक्षिभिश्च
तावल्लोका दिवि ते संस्थिता वै तथा विजानीहि नरेन्द्रसिंह ९
अष्टक उवाच
तांस्ते ददामि मा प्रपत प्रपातं ये मे लोका दिवि राजेन्द्र सन्ति यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रितास्तानाक्रम क्षिप्रममित्रहाऽथसि १०
ययातिरुवाच
नास्मद्विधोऽब्राह्मणो ब्रह्मविच्च प्रतिग्रहे वर्तते राजमुख्य
यथा प्रदेयं सततं द्विजेभ्यस्तदा ददे पूर्वमहं नरेन्द्र ११
नाब्राह्मणः कृपणो जातु जीवेद्यद्यपि
स्याद्ब्राह्मणी वीरपत्नी
सोऽहं यदेवाकृतपूर्वं चरेयं विवित्समानः
किमु तत्र साधुः १२
प्रतर्दन उवाच
पृच्छामि त्वां स्पृहणीयरूप प्रतर्दनोऽहं
यदि मे सन्ति लोकाः
यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रुताः
क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये १३
ययातिरुवाच

सन्ति लोका बहवस्ते नरेन्द्र अप्येकैकं सप्त शतान्यहानि
मधुच्युतो घृतवन्तो विशोकास्तेनान्तवन्तः प्रतिपालयन्ति १४
प्रतर्दन उवाच
तांस्ते ददामि पतमानस्य राजन्ये मे
लोकास्तव ते वै भवन्तु
यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि
श्रितास्तानाक्रम क्षिप्रमपेतमोहः १५
ययातिरुवाच
नु तुल्यतेजाः सुकृतं हि कामये योगक्षेमं
पार्थिवात्पार्थिवः सन्
दैवादेशादापदं प्राप्य
विद्वांश्चरेन्नृशंसं हि न जातु राजा १६
धर्म्यं मार्गं चिन्तयानो यशस्यं
कुर्यात्तपो धर्ममवेक्षमाणः
न मद्विधो धर्मबुद्धिर्हि राजा ह्येवं
कुर्यात्कृपणं मां यथात्थ १७
कुर्यामपूर्वं न कृतं
यदन्यैर्विवित्समानः किमु तत्र साधुः
ब्रुवाणमेवं नृपतिं ययातिं नृपोत्तमो
वसुमानब्रवीत्तम् १८
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरित एकचत्वारिंशोऽध्यायः ४१

अथ द्विचत्वारिंशोऽध्यायः

वसुमानुवाच
पृच्छाम्यहं वसुमानौषदश्विर्यद्यस्ति लोको दिवि मह्यं नरेन्द्र यद्यन्तरिक्षे प्रथितो महात्मन्क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये १
ययातिरुवाच
यदन्तरिक्षं पृथिवी दिशश्च यत्तेजसा तपते
भानुमांश्च
लोकास्तावन्तो दिवि संस्थिता वै ते त्वां
भवन्तं प्रतिपालयन्ति २
वसुमानुवाच
तांस्ते ददामि पत मां प्रपातं ये मे लोकास्तव ते वै भवन्तु क्रीणीष्वैनांस्तृणकेनापि राजन्प्रतिग्रहस्ते यदि सम्यक्प्रदुष्टः ३
ययातिरुवाच
न मिथ्याहं विक्रयं वै स्मरामि मया कृतं शिशुभावेऽपि राजन्
कुर्यां न
चैवाकृतपूर्वमन्यैर्विवित्समानो वसुमन्न साधु ४
वसुमानुवाच
तांस्त्वं लोकान्प्रतिपद्यस्व राजन्मया दत्तान्यदि नेष्टः क्रयस्ते

नाहं तान्वै प्रतिगन्ता नरेन्द्र सर्वे लोकास्तावका वै भवन्तु ५
शिबिरुवाच
पृच्छामि त्वां शिबिरौशीनरोऽहं ममापि
लोका यदि सन्ति तात
यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रिताः
क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये ६
ययातिरुवाच
न त्वं वाचा हृदयेनापि राजन्परीप्समानो
मावमंस्था नरेन्द्र
तेनानन्ता दिवि लोकाः स्थिता वै
विद्युद्रूपाः स्वनवन्तो महान्तः ७
शिबिरुवाच
तांस्त्वं लोकान्प्रतिपद्यस्व राजन्मया
दत्तान्यदि नेष्टः क्रयस्ते
न चाहं तान्प्रतिपद्य दत्त्वा यत्र त्वं
तात गन्तासि लोकान् ८
ययातिरुवाच
यथा त्वमिन्द्र
प्रतिमप्रभावस्तेचाप्यनन्ता नरदेव लोकाः
तथाद्य लोके न रमेऽन्यदत्ते तस्माच्छिबे
नाभिनन्दामि वाचम् ९
अष्टक उवाच
न चेदेकैकशो राजंल्लोकान्नः प्रतिनन्दसि
सर्वे प्रदाय तांल्लोकान्गन्तारो नरकं
वयम् १०

ययातिरुवाच
यदर्हास्तद्वदध्वं वः सन्तः सत्यादिदर्शिनः
अहं तु नाभिगृह्णामि यत्कृतं न मया पुरा ११
अलिप्समानस्य तु मे यदुक्तं न तत्तथास्तीह नरेन्द्रसिंह
अस्य प्रदानस्य यदेव युक्तं तस्यैव चानन्तफलं भविष्यम् १२
अष्टक उवाच
कस्यैते प्रतिदृश्यन्ते रथाः पञ्च
हिरण्मयाः
उच्चैः सन्तः प्रकाशन्ते
ज्वलन्तोऽग्निशिखा इव १३
ययातिरुवाच
भवतां मम चैवैते रथा भान्ति हिरण्मयाः आरुह्यैतेषु गन्तव्यं भवद्भिश्च मया सह १४
अष्टक उवाच
आतिष्ठस्व रथं राजन्विक्रमस्व विहायसा वयमप्यनुयास्यामो यदा कालो भविष्यति १५
ययातिरुवाच
सर्वैरिदानीं गन्तव्यं सह स्वर्गो जितो
यतः
एष वो विरजाः पन्था दृश्यते देवसद्मगः १६
शौनक उवाच

तेऽभिरुह्य रथान्सर्वे प्रयाता नृपते नृपाः
आक्रामन्तो दिवं भान्ति धर्मेणावृत्य रोदसी १७
अष्टक उवाच
मन्ये पूर्वमेकोऽभिगन्ता सखा चेन्द्रः सर्वथा मे महात्मा
कस्मादेवं
शिबिरौशीनरोऽयमेकोऽत्ययात्सर्वं वेगेन वाहान् १८
ययातिरुवाच
अददाद्देवयानाय यावद्वित्तमनिन्दितः
उशीनरस्य पुत्रोऽयं तस्माच्छ्रेष्ठो हि
वः शिबिः १९
दानं शौचं सत्यमथो ह्यहिंसा ह्रीः श्रीस्तितिक्षा समतानृशंस्यम् राजन्त्येतान्यथ सर्वाणि राज्ञि शिबौ
स्थितान्यप्रतिमे सुबुद्ध्या
एवं वृत्तं ह्रीनिषेवी बिभर्ति तस्माच्छिबिरभिगन्ता रथेन २०
शौनक उवाच
अथाष्टकः पुनरेवान्वपृच्छन्मातामहं कौतुकादिन्द्रकल्पम्
पृच्छामि त्वां नृपते ब्रूहि सत्यं कुतश्च कश्चासि कथं त्वमागाः
कृतं त्वया यद्धि न तस्य कर्ता लोके

त्वदन्यो ब्राह्मणः क्षत्रियो वा २१
ययातिरुवाच
ययातिरस्मि नहुषस्य पुत्रः पूरोः पिता
सार्वभौमस्त्विहासम्
गुह्यं मन्त्रं मामकेभ्यो ब्रवीमि
मातामहो भवतां सुप्रकाशः २२
सर्वामिमां पृथिवीं निर्जिगाय ऋद्धां
महीमददां ब्राह्मणेभ्यः
मेध्यानश्वान्नैकशस्तान्सुरूपांस्तदा
देवाः पुण्यभाजो भवन्ति २३
अदामहं पृथिवीं ब्राह्मणेभ्यः
पूर्णामिमामखिलान्नैः प्रशस्ताम्
गोभिः सुवर्णैश्च धनैश्च मुख्यैरश्वाः
सनागाः शतशस्त्वर्बुदानि २४
सत्येन मे द्यौश्च वसुंधरा च
तथैवाग्निर्ज्वलते मानुषेषु
न मे वृथा व्याहृतमेव वाक्यं सत्यं हि
सन्तः प्रतिपूजयन्ति २५
साध्वष्टक प्रब्रवीमीह सत्यं प्रतर्दनं
वसुमन्तं शिबिं च
सर्वे देवा मुनयश्च लोकाः सत्येन पूज्या
इति मे मनोगतम् २६
यो नः सर्वजितं सर्वं यथावृत्तं
निवेदयेत्
अनसूयुर्द्विजाग्न्येभ्यः स भजेन्नः
सलोकताम् २७

शौनक उवाच
एवं राजन्स महात्मा ययातिः स्वदौहित्रैस्तारितो मित्रवर्यैः त्यक्त्वा महीं परमोदारकर्मा स्वर्गं गतः कर्मभिर्व्याप्य पृथ्वीम् २८
एवं सर्वं विस्तरतो यथावदाख्यातं ते
चरितं नाहुषस्य
वंशो यस्य प्रथितं पौरवेयो
यस्मिञ्जातस्त्वं मनुजेन्द्रकल्पः २९
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ४२

अथ त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः
सूत उवाच
इत्येतच्छौनकाद्राजा शतानीको निशम्य तु विस्मितः परया प्रीत्या पूर्णचन्द्र
इवाबभौ १
पूजयामास नृपतिर्विधिवच्चाथ शौनकम्
रत्नैर्गोभिः सुवर्णैश्च
वासोभिर्विविधैस्तथा २
प्रतिगृह्य ततः सर्वं यद्राज्ञा प्रहितं
धनम्
दत्त्वा च ब्राह्मणेभ्यश्च
शौनकोऽन्तरधीयत ३
ऋषय ऊचुः
ययातेर्वंशमिच्छामः श्रोतुं विस्तरतो वद

यदुप्रभृतिभिः पुत्रैर्यदा लोके प्रतिष्ठितम् ४
सूत उवाच
यदोर्वंशं प्रवक्ष्यामि
ज्येष्ठस्योत्तमतेजसः
विस्तरेणानुपूर्व्या च गदतो मे निबोधत ५
यदोः पुत्रा बभूवुर्हि पञ्च देवसुतोपमाः
महारथा महेष्वासा नामतस्तान्निबोधत ६
सहस्रजिरथो ज्येष्ठः क्रोष्टुर्नीलोऽन्तिको लघुः सहस्रजेस्तु दायादः शतजिर्नाम पार्थिवः
७
शतजेरपि दायादास्त्रयः परमकीर्तयः हैहयश्च हयश्चैव तथा वेणुहयश्च यः ८
हैहयस्य तु दायादो धर्मनेत्रः
प्रतिश्रुतः
धर्मनेत्रस्य कुन्तिस्तु संहतस्तस्य
चात्मजः ९
संहतस्य तु दायादो महिष्मान्नाम पार्थिवः
आसीन्महिष्मतः पुत्रो रुद्रश्रेण्यः
प्रतापवान् १०
वाराणस्यामभूद्राजा कथितं पूर्वमेव तु
रुद्रश्रेण्यस्य पुत्रोऽभूद्दुर्दमो नाम
पार्थिवः ११
दुर्दमस्य सुतो धीमान्कनको नाम वीर्यवान् कनकस्य तु दायादाश्चत्वारो लोकविश्रुताः

१२
कृतवीर्यः कृताग्निश्च कृतवर्मा तथैव च कृतौजाश्च
चतुर्थोऽभूत्कृतवीर्यात्ततोऽर्जुनः १३ जातः करसहस्रेण सप्तद्वीपेश्वरो नृपः वर्षायुतं तपस्तेपे दुश्चरं पृथिवीपतिः १४
दत्तमाराधयामास कार्तवीर्योऽत्रिसम्भवम् तस्मै दत्ता वरास्तेन चत्वारः पुरुषोत्तम १५
पूर्वं बाहुसहस्रं तु स वव्रे राजसत्तमः अधर्मं चरमाणस्य सद्भिश्चापि निवारणम् १६
युद्धेन पृथिवीं जित्वा धर्मेणैवानुपालनम्
संग्रामे वर्तमानस्य
वधश्चैवाधिकाद्भवेत् १७
तेनेयं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा सपर्वता
सप्तोदधिपरिक्षिप्ता क्षात्त्रेण विधिना
जिता १८
जज्ञे बाहुसहस्रं वै इच्छतस्तस्य धीमतः
रथो ध्वजश्च संजज्ञ इत्येवमनुशुश्रुम १९
दश यज्ञसहस्राणि राज्ञां द्वीपेषु वै तदा
निरर्गलानि वृत्तानि श्रूयन्ते तस्य
धीमतः २०
सर्वे यज्ञा

महाराज्ञस्तस्यासन्भूरिदक्षिणाः सर्वे काञ्चनयूपास्ते सर्वाः काञ्चनवेदिकाः २१
सर्वे देवैः समं प्राप्तैर्विमानस्थैरलंकृताः गन्धर्वैरप्सरोभिश्च नित्यमेवोपशोभिताः २२
तस्य यज्ञे जगौ गाथां गन्धर्वो नारदस्तथा कार्तवीर्यस्य राजर्षेर्महिमानं निरीक्ष्य सः २३
न नूनं कार्तवीर्यस्य गतिं यास्यन्ति
क्षत्रियाः
यज्ञैर्दानैस्तपोभिश्च विक्रमेण श्रुतेन
च २४
स हि सप्तसु द्वीपेषु खड्गी चक्री शरासनी रथी द्वीपान्यनुचरन्योगी पश्यति तस्करान् २५
पञ्चाशीतिसहस्राणि वर्षाणां स नराधिपः
स सर्वरत्नसम्पूर्णश्चक्रवर्ती बभूव ह २६
स एव पशुपालोऽभूत्क्षेत्रपालः स एव हि
स एव वृष्ट्या पर्जन्यो
योगित्वादर्जुनोऽभवत् २७
योऽसौ बाहुसहस्रेण ज्याघातकठिनत्वचा
भाति रश्मिसहस्रेण शारदेनेव भास्करः २८
एष नागं मनुष्येषु माहिष्मत्यां

महाद्युतिः
कर्कोटकसुतं जित्वा पुर्यां तत्र
न्यवेशयत् २९
एष वेगं समुद्रस्य प्रावृट्काले भजेत वै
क्रीडन्नेव सुखोद्भिन्नः प्रतिस्रोतो
महीपतिः ३०
ललता क्रीडता तेन प्रतिस्रग्दाममालिनी
ऊर्मिभ्रुकुटिसंत्रासाच्चकिताभ्येति
नर्मदा ३१
एको बाहुसहस्रेण वगाहे स महार्णवम्
करोत्युद्वृत्तवेगां तु नर्मदां
प्रावृडुद्धताम् ३२
तस्य बाहुसहस्रेण क्षोभ्यमाणे महोदधौ
भवन्त्यतीव निश्चेष्टाः पातालस्था
महासुराः ३३
चूर्णीकृतमहावीचिलीनमीनमहातिमिम् मारुताविद्धफेनौघमावर्ताक्षिप्तदुःसहम् ३४
करोत्यालोडयन्नेव दोःसहस्रेण सागरम् मन्दरक्षोभचकिता ह्यमृतोत्पादशङ्किताः ३५
तदा निश्चलमूर्धानो भवन्ति च महोरगाः सायाह्ने कदलीखण्डा निर्वातस्तिमिता इव ३६
एवं बद्ध्वा धनुर्ज्यायामुत्सिक्तं पञ्चभिः शरैः

लङ्कायां मोहयित्वा तु सबलं रावणं बलात् ३७
निर्जित्य बद्ध्वा चानीय माहिष्मत्यां बबन्ध च
ततो गत्वा पुलस्त्यस्तु ह्यर्जुनं
संप्रसादयन् ३८
मुमोच रक्षः पौलस्त्यं पुलस्त्येनेह
सान्त्वितम्
तस्य बाहुसहस्रेण बभूव ज्यातलस्वनः ३९
युगान्ताभ्रसहस्रस्य आस्फोटस्त्वशनेरिव अहो बत विधेर्वीर्यं भार्गवोऽयं यदाछिनत् ४०
तद्वै सहस्रं बाहूनां हेमतालवनं यथा
यत्रापवस्तु संक्रुद्धो ह्यर्जुनं
शप्तवान्प्रभुः ४१
यस्माद्वनं प्रदग्धं वै विश्रुतं मम हैहय
तस्मात्ते दुष्करं कर्म कृतमन्यो
हरिष्यति ४२
छित्त्वा बाहुसहस्रं ते प्रथमं तरसा बली
तपस्वी ब्राह्मणश्च त्वां स वधिष्यति
भार्गव ४३
सूत उवाच
तस्य रामस्तदा त्वासीन्मृत्युः शापेन धीमतः
वरश्चैव तु राजर्षेः स्वयमेव वृतः पुरा ४४

तस्य पुत्रशतं त्वासीत्पञ्च तत्र महारथाः कृतास्त्रा बलिनः शूरा धर्मात्मानो महाबलाः ४५
शूरसेनश्च शूरश्च धृष्टः क्रोष्टुस्तथैव च
जयध्वजश्च वैकर्ता अवन्तिश्च विशांपते ४६
जयध्वजस्य पुत्रस्तु तालजङ्घो महाबलः तस्य पुत्रशतान्येव तालजङ्घा इति श्रुताः ४७
तेषां पञ्च कुलाः ख्याता हैहयानां महात्मनाम्
वीतिहोत्राश्च शार्यातो भोजाश्चावन्तयस्तथा ४८
कुण्डिकेराश्च विक्रान्तास्तालजङ्घास्तथैव च
वीतिहोत्रसुतश्चापि आनर्तो नाम वीर्यवान्
दुर्जेयस्तस्य पुत्रस्तु बभूव
मित्रकर्शनः ४९
सद्भावेन महाराज प्रजा धर्मेण पालयन्
कार्तवीर्यार्जुनो नाम राजा
बाहुसहस्रवान् ५०
येन सागरपर्यन्ता धनुषा निर्जिता मही यस्तस्य कीर्तयेन्नाम कल्यमुत्थाय मानवः ५१
न तस्य वित्तनाशः स्यान्नष्टं च लभते पुनः

कार्तवीर्यस्य यो जन्म कथयेदिह धीमतः यथावत्स्विष्टपूतात्मा स्वर्गलोके महीयते ५२
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे ययातिचरिते त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ४३

अथ चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः
ऋषय ऊचुः
किमर्थं तद्वनं दग्धमापवस्य महात्मनः कार्तवीर्येण विक्रम्य सूत प्रब्रूहि
तत्त्वतः १
रक्षिता स तु राजर्षिः प्रजानामिति नः
श्रुतम्
स कथं रक्षिता भूत्वा अदहत्तत्तपोवनम् २
सूत उवाच
आदित्यो द्विजरूपेण कार्तवीर्यमुपस्थितः
तृप्तिमेकां प्रयच्छस्व आदित्योऽहं
नरेश्वर ३
राजोवाच
भगवन्केन तृप्तिस्ते भवत्येव दिवाकर
कीदृशं भोजनं दद्मि हुत्वा तु
विदधाम्यहम् ४
आदित्य उवाच
स्थावरं देहि मे सर्वमाहारं ददतां वर
तेन तृप्तो भवेयं वै सा मे तृप्तिर्हि
पार्थिव ५

कार्तवीर्य उवाच
न शक्याः स्थावराः सर्वे तेजसा च बलेन च निर्दग्धुं तपतां श्रेष्ठ तेन त्वां प्रणमाम्यहम् ६
आदित्य उवाच
तुष्टस्तेऽहं शरान्दद्मि
अक्षयान्सर्वतोमुखान्
ये प्रक्षिप्ता ज्वलिष्यन्ति मम
तेजःसमन्विताः ७
आविष्टा मम तेजोभिः शोषयिष्यन्ति
स्थावरान्
शुष्कान्भस्मीकरिष्यन्ति तेन
तृप्तिर्नराधिप ८
सूत उवाच
ततः शरांस्तदादित्यस्त्वर्जुनाय
प्रयच्छत
ततो ददाह सम्प्राप्तान्स्थावरान्सर्वमेव
च ९
ग्रामांस्तथाश्रमांश्चैव घोषाणि नगराणि च
तपोवनानि रम्याणि वनान्युपवनानि च १०
एवं प्राचीमन्वदहत्ततः सर्वां स
दक्षिणाम्
निर्वृक्षा निस्तृणा भूमिर्हता घोरेण
तेजसा ११
एतस्मिन्नेव काले तु आपवो जलमास्थितः
दश वर्षसहस्राणि तत्रास्ते स महानृषिः १२

पूर्णे व्रते महातेजा उदतिष्ठंस्तपोधनः सोऽपश्यदाश्रमं दग्धमर्जुनेन महामुनिः १३
क्रोधाच्छशाप राजर्षिं कीर्तितं वो यथा मया
क्रोष्टोः शृणुत राजर्षेर्वंशमुत्तमपौरुषम् १४
यस्यान्ववाये सम्भूतो
विष्णुर्वृष्णिकुलोद्वहः
क्रोष्टोरेवाभवत्पुत्रो
वृजिनीवान्महारथः १५
वृजिनीवतश्च पुत्रोऽभूत्स्वाहो नाम
महाबलः
स्वाहपुत्रोऽभवद्राजन्रुषङ्गुर्वदतां
वरः १६
स तु प्रसूतिमिच्छन्वै रुषङ्गुः
सौम्यमात्मजम्
चित्रश्चित्ररथश्चास्य पुत्रः
कर्मभिरन्वितः १७
अथ चैत्ररथिवीरो जज्ञे विपुलदक्षिणः शशबिन्दुरिति ख्यातश्चक्रवर्ती बभूव ह १८
अत्रानुवंशश्लोकोऽयं गीतस्तस्मिन्पुराभवत्
शशबिन्दोस्तु पुत्राणां शतानामभवच्छतम् १९

धीमतां चाभिरूपाणां भूरिद्रविणतेजसाम् तेषां शतप्रधानानां पृथुसाह्वा महाबलाः २०
पृथुश्रवाः पृथुयशाः पृथुधर्मा पृथुंजयः पृथुकीर्तिः पृथुमना राजानः शशबिन्दवः २१
शंसन्ति च पुराणज्ञाः पृथुश्रवसमुत्तमम् अन्तरस्य सुयज्ञस्य सुयज्ञस्तनयोऽभवत् २२
उशना तु सुयज्ञस्य यो रक्षन्पृथिवीमिमाम्
आजहाराश्वमेधानां शतमुत्तमधार्मिकः २३
तितिक्षुरभवत्पुत्र औशनः शत्रुतापनः
मरुत्तस्तस्य तनयो राजर्षीणामनुत्तमः २४
आसीन्मरुत्ततनयौ वीरः कम्बलबर्हिषः
पुत्रस्तु रुक्मकवचो
विद्वान्कम्बलबर्हिषः २५
निहत्य रुक्मकवचः परान्कवचधारिणः
धन्विनो विविधैर्बाणैरवाप्य
पृथिवीमिमाम् २६
अश्वमेधे ददौ राजा ब्राह्मणेभ्यस्तु
दक्षिणाम्
यज्ञे तु रुक्मकवचः कदाचित्परवीरहा २७
जज्ञिरे पञ्च पुत्रास्तु महावीर्या
धनुर्भृतः
रुक्मेषुः पृथुरुक्मश्च ज्यामघः परिघो
हरिः २८

परिघं च हरिं चैव विदेहेऽस्थापयत्पिता रुक्मेषुरभवद्राजा पृथुरुक्मस्तदाश्रयः २९
तेभ्यः प्रव्राजितो राज्याज्ज्यामघस्तु तदाश्रमे
प्रशान्तश्चाश्रमस्थश्च
ब्राह्मणेनावबोधितः ३०
जगाम धनुरादाय देशमन्यं ध्वजी रथी
नर्मदां नृप एकाकी केवलं वृत्तिकामतः ३१
ऋक्षवन्तं गिरिं गत्वा भुक्तमन्यैरुपाविशत् ज्यामघस्याभवद्भार्या चैत्रा परिणता सती ३२
अपुत्रो न्यवसद्राजा भार्यामन्यां न विन्दत
तस्यासीद्विजयो युद्धे तत्र कन्यामवाप्य सः ३३
भार्यामुवाच संत्रासात्स्नुषेयं ते शुचिस्मिते
एवमुक्ताब्रवीदेनं कस्य चेयं स्नुषेति च ३४
राजोवाच
यस्ते जनिष्यते पुत्रस्तस्य भार्या भविष्यति
तस्मात्सा तपसोग्रेण कन्यायाः सम्प्रसूयत ३५

पुत्रं विदर्भं सुभगा चैत्रा परिणता सती राजपुत्र्यां च विद्वान्स स्नुषायां क्रथकैशिकौ
लोमपादं तृतीयं तु पुत्रं परमधार्मिकम् ३६
तस्यां विदर्भोऽजनयच्छरान्रणविशारदान् लोमपादान्मनुः पुत्रा ज्ञातिस्तस्य तु चात्मजः ३७
कैशिकस्य चिदिः पुत्रस्तस्माच्चैद्या
नृपाः स्मृताः
क्रथो विदर्भपुत्रस्तु
कुन्तिस्तस्यात्मजोऽभवत् ३८
कुन्तेर्धृष्टः सुतो जज्ञे रणधृष्टः
प्रतापवान्
धृष्टस्य पुत्रो धर्मात्मा निर्वृतिः
परवीरहा ३९
तदेको निर्वृतेः पुत्रो नाम्ना स तु विदूरथः
दशार्हस्तस्य वै पुत्रो व्योमस्तस्य च वै
स्मृतः
दाशार्हाच्चैव व्योमात्तु पुत्रो जीमूत
उच्यते ४०
जीमूतपुत्रो विमलस्तस्य भीमरथः सुतः
सुतो भीमरथस्यासीत्स्मृतो नवरथः किल ४१
तस्य चासीद् दृढरथः शकुनिस्तस्य चात्मजः तस्मात्करम्भः कारम्भिर्देवरातो बभूव ह

४२
देवक्षत्रोऽभवद्राजा दैवरातिर्महायशाः
देवगर्भसमो जज्ञे देवनक्षत्रनन्दनः ४३
मधुर्नाम महातेजा मधोः पुरवसस्तथा
आसीत्पुरवसात्पुत्रः
पुरुद्वान्पुरुषोत्तमः ४४
जन्तुर्जज्ञेऽथ वैदर्भ्यां भद्रसेन्यां
पुरुद्वतः
ऐक्ष्वाकी चाभवद्भार्या
जन्तोस्तस्यामजायत ४५
सात्वतः सत्त्वसंयुक्तः सात्वतां कीर्तिवर्धनः
इमां विसृष्टिं विज्ञाय ज्यामघस्य
महात्मनः
प्रजावानेति सायुज्यं राज्ञः सोमस्य
धीमतः ४६
सात्वतान्सत्त्वसम्पन्नान्कौशल्या
सुषुवे सुतान्
भजिनं भजमानं तु दिव्यं देवावृधं नृप ४७
अन्धकं च महाभोजं वृष्णिं च यदुनन्दनम्
तेषां तु सर्गाश्चत्वारो विस्तरेणैव
तच्छृणु ४८
भजमानस्य सृञ्जय्यां बाह्यकायां च
बाह्यकाः
सृञ्जयस्य सुते द्वे तु बाह्यकास्तु
तदाभवन् ४९

तस्य भार्ये भगिन्यौ द्वे सुषुवाते बहून्सुतान्
निमिं च कृमिलं चैव वृष्णिं परपुरंजयम् ते बाह्यकायां सृञ्जय्यां भजमानाद्विजज्ञिरे ५०
यज्ञे देवावृधो राजा बन्धूनां मित्रवर्धनः
अपुत्रस्त्वभवद्राजा चचार परमं तपः पुत्रः सर्वगुणोपेतो मम भूयादिति स्पृहन् ५१
संयोज्य मन्त्रमेवाथ पर्णाशाजलमस्पृशत् तदोपस्पर्शनात्तस्य चकार प्रियमापगा ५२ कल्याणत्वान्नरपतेस्तस्मै सा निम्नगोत्तमा
चिन्तयाथ परीतात्मा जगामाथ विनिश्चयम् ५३
नाधिगच्छाम्यहं नारीं यस्यामेवंविधः सुतः
जायेत तस्मादद्याहं भवाम्यथ सहस्रशः ५४
अथ भूत्वा कुमारी सा बिभ्रती परमं वपुः
ज्ञापयामास राजानं तामियेष महाव्रतः ५५
अथ सा नवमे मासि सुषुवे सरितां वरा
पुत्रं सर्वगुणोपेतं बभ्रुं
देवावृधान्नृपात् ५६
अनुवंशे पुराणज्ञा गायन्तीति परिश्रुतम्
गुणान्देवावृधस्यापि कीर्तयन्तो
महात्मनः ५७

यथैव शृणुमो दूरादपश्यामस्तथान्तिकात् बभ्रुः श्रेष्ठो मनुष्याणां देवैर्देवावृधः समः ५८
षष्टिश्च पूर्वपुरुषाः सहस्राणि च
सप्ततिः
एतेऽमृतत्वं सम्प्राप्ता
बभ्रोर्देवावृधान्नृप ५९
यज्वा दानपतिर्वीरो ब्रह्मण्यश्च
दृढव्रतः
रूपवान्सुमहातेजाः श्रुतवीर्यधरस्तथा ६०
अथ कङ्कस्य दुहिता सुषुवे चतुरः सुतान्
कुकुरं भजमानं च शशिं कम्बलबर्हिषम् ६१
कुकुरस्य सुतो वृष्णिर्वृष्णेस्तु तनयो धृतिः
कपोतरोमा तस्याथ तैत्तिरिस्तस्य चात्मजः ६२
तस्यासीत्तनुजः सर्पो विद्वान्पुत्रो नलः किल
ख्यायते तस्य नाम्ना स नन्दनो
दरदुन्दुभिः ६३
तस्मिन्प्रवितते यज्ञे अभिजातः पुनर्वसुः
अश्वमेधं च पुत्रार्थमाजहार नरोत्तमः ६४
तस्य मध्येऽतिरात्रस्य
सभामध्यात्समुत्थितः
अतस्तु विद्वान्कर्मज्ञो यज्वा दाता
पुनर्वसुः ६५

तस्यासीत्पुत्रमिथुनं बभूवाविजितं किल आहुकश्चाहुकी चैव ख्यातं मातेमतां वर ६६
इमांश्चोदाहरन्त्यत्र श्लोकान्प्रति
तमाहुकम्
सोपासङ्गानुकर्षाणां सध्वजानां
वरूथिनाम् ६७
रथानां मेघघोषाणां सहस्राणि दशैव तु
नासत्यवादी नातेजा नायज्वा नासहस्रदः ६८
नाशुचिर्नाप्यविद्वान्हि यो
भोजेष्वभ्यजायत
आहुकस्य भृतिं प्राप्ता इत्येतद्वै
तदुच्यते ६९
आहुकश्चाप्यवन्तीषु स्वसारं चाहुकीं ददौ आहुकात्काश्यदुहिता द्वौ पुत्रौ समसूयत ७०
देवकश्चोग्रसेनश्च देवगर्भसमावुभौ देवकस्य सुता वीरा जज्ञिरे त्रिदशोपमाः ७१
देववानुपदेवश्च सुदेवो देवरक्षितः तेषां स्वसारः सप्तासन्वसुदेवाय ता ददौ ७२
देवकी श्रुतदेवी च मित्रदेवी यशोधरा श्रीदेवी सत्यदेवी च सुतापी चेति सप्तमी ७३
नवोग्रसेनस्य सुताः कंसस्तेषां तु पूर्वजः

न्यग्रोधश्च सुनामा च कङ्कः शङ्कुश्च भूयसः ७४
अजभू राष्ट्रपालश्च युद्धमुष्टिः सुमुष्टिदः
तेषां स्वसारः पञ्चासन्कंसा कंसवती तथा ७५
सुतन्तू राष्ट्रपाली च कङ्का चेति वराङ्गनाः
उग्रसेनः सहापत्यो व्याख्यातः
कुकुरोद्भवः ७६
भजमानस्य पुत्रोऽथ रथिमुख्यो विदूरथः
राजाधिदेवः शूरश्च विदूरथसुतोऽभवत् ७७
राजाधिदेवस्य सुतौ जज्ञाते देवसंमितौ
नियमव्रतप्रधानौ शोणाश्वः श्वेतवाहनः ७८
शोणाश्वस्य सुताः पञ्च शूरा रणविशारदाः शमी च देवशर्मा च निकुन्तः शक्रशत्रुजित् ७९
शमिपुत्रः प्रतिक्षत्रः प्रतिक्षत्रस्य चात्मजः
प्रतिक्षेत्रः सुतो भोजो हृदीकस्तस्य चात्मजः ८०
हृदीकस्याभवन्पुत्रा दश भीमपराक्रमाः कृतवर्माग्रजस्तेषां शतधन्वा च मध्यमः ८१
देवार्हश्चैव नाभश्च भीषणश्च महाबलः अजातो वनजातश्च कनीयककरम्भकौ ८२

देवार्हस्य सुतो विद्वाञ् जज्ञे कम्बलबर्हिषः
असामञ्जाः सुतस्तस्य तमोजातस्य चात्मजः ८३
अजातपुत्रा विक्रान्तास्त्रयः परमकीर्तयः
सुदंष्ट्रश्च सुनाभश्च कृष्ण इत्यन्धका मताः ८४
अन्धकानामिमं वंशं यः कीर्तयति नित्यशः आत्मनो विपुलं वंशं प्रजावानाप्नुते नरः ८५
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ४४

अथ पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः
सूत उवाच
गान्धारी चैव माद्री च वृष्णिभार्ये बभूवतुः
गान्धारी जनयामास सुमित्रं मित्रनन्दनम् १
माद्री युधाजितं पुत्रं ततो वै देवमीढुषम्
अनमित्रं शिबिं चैव पञ्चमं कृतलक्षणम् २ अनमित्रसुतो निघ्नो निघ्नस्यापि तु द्वौ सुतौ
प्रसेनश्च महावीर्यः शक्तिसेनश्च तावुभौ

३
स्यमन्तकः प्रसेनस्य मणिरत्नमनुत्तमम् पृथिव्यां सर्वरत्नानां राजा वै सोऽभवन्मणिः ४
हृदि कृत्वा तु बहुशो मणिं तमभियाचितः गोविन्दोऽपि न तं लेभे शक्तोऽपि न जहार सः ५
कदाचिन्मृगयां यातः प्रसेनस्तेन भूषितः यथाशब्दं स शुश्राव बिले सत्त्वेन पूरिते ६
ततः प्रविश्य स बिलं प्रसेनो ह्यृक्षमैक्षत
ऋक्षः प्रसेनं च तथा ऋक्षं चैव प्रसेनजित् ७
हत्वा ऋक्षः प्रसेनं तु ततस्तं मणिमाददात्
अदृष्टस्तु हतस्तेन अन्तर्बिलगतस्तदा ८
प्रसेनं तु हतं ज्ञात्वा गोविन्दः
परिशङ्कितः
गोविन्देन हतो व्यक्तं प्रसेनो
मणिकारणात् ९
प्रसेनस्तु गतोऽरण्यं मणिरत्नेन भूषितः तं दृष्ट्वा स हतस्तेन गोविन्दः
प्रत्युवाच ह
हन्मि चैनं दुराचारं शत्रुभूतं हि
वृष्णिषु १०

अथ दीर्घेण कालेन मृगयां निर्गतः पुनः यदृच्छया च गोविन्दो बिलस्याभ्याशमागमत् ११
तं दृष्ट्वा तु महाशब्दं स चक्रे ऋक्षराड्बली
शब्दं श्रुत्वा तु गोविन्दः खड्गपाणिः प्रविश्य सः
अपश्यज्जाम्बवन्तं तमृक्षराजं महाबलम् १२
ततस्तूर्णं हृषीकेशस्तमृक्षपतिमञ्जसा जाम्बवन्तं स जग्राह क्रोधसंरक्तलोचनः १३
तुष्टावैनं तदा ऋक्षः कर्मभिर्वैष्णवैः प्रभुम्
ततस्तुष्टस्तु भगवान्वरेणैनमरोचयत् १४ जाम्बवानुवाच
इच्छे चक्रप्रहारेण त्वत्तोऽहं मरणं प्रभो
कन्या चेयं मम शुभा भर्तारं त्वामवाप्नुयात्
योऽयं मणिः प्रसेनं तु हत्वा प्राप्तो मया
प्रभो १५
ततः स जाम्बवन्तं तं हत्वा चक्रेण वै
प्रभुः
कृतकर्मा महाबाहुः सकन्यं मणिमाहरत् १६
ददौ सत्राजितायैनं सर्वसात्वतसंसदि

तेन मिथ्यापवादेन संतप्तोऽयं जनार्दनः १७
ततस्ते यादवाः सर्वे वासुदेवमथाब्रुवन् अस्माकं तु मतिर्ह्यासीत्प्रसेनस्तु त्वया हतः १८
कैकेयस्य सुता भार्या दश सत्राजितः शुभाः तासूत्पन्नाः सुतास्तस्य शतमेकं तु
विश्रुताः
ख्यातिमन्तो महावीर्या भङ्गकारस्तु
पूर्वजः १९
अथ व्रतवती तस्माद्भङ्गकारात्तु पूर्वजात्
सुषुवे सुकुमारीस्तु तिस्रः कमललोचनाः २०
सत्यभामा वरा स्त्रीणां व्रतिनी च दृढव्रता
तथा पद्मावती चैव ताश्च कृष्णाय सोऽददात् २१
अनमित्राच्छिनिर्जज्ञे कनिष्ठाद्वृष्णिनन्दनात्
सत्यकस्तस्य पुत्रस्तु सात्यकिस्तस्य चात्मजः २२
सत्यवान्युयुधानस्तु शिनेर्नप्ता
प्रतापवान्
असङ्गो युयुधानस्य
द्युम्निस्तस्यात्मजोऽभवत् २३

द्युम्नेर्युगंधरः पुत्र इति शैन्याः प्रकीर्तिताः
अनमित्रान्वयो ह्येष व्याख्यातो
वृष्णिवंशजः २४
अनमित्रस्य संजज्ञे पृथ्व्यां वीरो
युधाजितः
अन्यौ तु तनयौ वीरौ वृषभः क्षत्र एव च २५
वृषभः काशिराजस्य सुतां भार्यामविन्दत
जयन्तस्तु जयन्त्यां तु पुत्रः
समभवच्छुभः २६
सदायज्ञोऽतिवीरश्च श्रुतवानतिथिप्रियः
अक्रूरः सुषुवे
तस्मात्सदायज्ञोऽतिदक्षिणः २७
रत्ना कन्या च शैब्यस्य
अक्रूरस्तामवाप्तवान्
पुत्रानुत्पादयामास एकादश महाबलान् २८
उपलम्भः सदालम्भो वृकलो वीर्य एव च
सवीतरः सदापक्षः शत्रुघ्नो वारिमेजयः २९
धर्मभृद्धर्मवर्माणौ धृष्टमानस्तथैव च
सर्वे च प्रतिहोतारो रत्नायां जज्ञिरे च
ते ३०
अक्रूरादुग्रसेनायां सुतौ द्वौ कुलवर्धनौ
देववानुपदेवश्च जज्ञाते देवसंनिभौ ३१
अश्विन्यां च ततः पुत्राः पृथुर्विपृथुरेव च
अश्वत्थामा सुबाहुश्च सुपार्श्वकगवेषणौ

३२
वृष्टिनेमिः सुधर्मा च तथा शर्यातिरेव च अभूमिर्वर्जभूमिश्च श्रमिष्ठः श्रवणस्तथा ३३
इमां मिथ्याभिशस्तिं यो वेद कृष्णादपोहिताम्
न स मिथ्याभिशापेन अभिशाप्योऽथ केनचित् ३४
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ४५

अथ षट्चत्वारिंशोऽध्यायः
सूत उवाच
ऐक्ष्वाकी सुषुवे शूरं ख्यातमद्भुतमीढुषम्
पौरुषाज्जज्ञिरे शूराद्भोजायां पुत्रका दश १
वसुदेवो महाबाहुः पूर्वमानकदुन्दुभिः देवमार्गस्ततो जज्ञे ततो देवश्रवाः पुनः २
अनाधृष्टिः शिनिश्चैव नन्दश्चैव ससृञ्जयः श्यामः शमीकः संयूपः पञ्च चास्य
वराङ्गनाः ३
श्रुतकीर्तिः पृथा चैव श्रुतादेवी
श्रुतश्रवाः
राजाधिदेवी च तथा पञ्चैता वीरमातरः ४

कृतस्य तु श्रुतादेवी सुग्रीवं सुषुवे सुतम्
कैकेय्यां श्रुतकीर्त्यां तु जज्ञे
सोऽनुव्रतो नृपः ५
श्रुतश्रवसि चैद्यस्य सुनीथः समपद्यत
बहुशो धर्मचारी स संबभूवारिमर्दनः ६
अथ सख्येन वृद्धेऽसौ कुन्तिभोजे सुतां
ददौ
एवं कुन्ती समाख्याता वसुदेवस्वसा पृथा ७
वसुदेवेन सा दत्ता पाण्डोर्भार्या
ह्यनिन्दिता
पाण्डोरर्थेन सा जज्ञे
देवपुत्रान्महारथान् ८
धर्माद्युधिष्ठिरो जज्ञे वायोर्जज्ञे वृकादेरः
इन्द्राद्धनंजयश्चैव शक्रतुल्यपराक्रमः ९
माद्रवत्यां तु जनितावश्विभ्याभिति शुश्रुम
नकुलः सहदेवश्च रूपशीलगुणान्वितौ १०
रोहिणी पौरवी नाम भार्या ह्यानकदुन्दुभेः
लेभे ज्येष्ठं सुतं रामं सारणं च सुतं
प्रियम् ११
दुर्दमं दमनं सुभ्रुं पिण्डारकमहाहनू
चित्राक्ष्यौ द्वे कुमार्यौ तु रोहिण्यां
जज्ञिरे तदा १२

देवक्यां जज्ञिरे शौरेः सुषेणः कीर्तिमानपि
उदासी भद्रसेनश्च ऋषिवासस्तथैव च षष्ठो भद्रविदेहश्च कंसः सर्वानघातयत् १३
प्रथमा या अमावास्या वार्षिकी तु भविष्यति
तस्यां जज्ञे महाबाहुः पूर्वं कृष्णः प्रजापतिः १४
अनुजा त्वभवत्कृष्णा सुभद्रा भद्र भाषिणी
देवक्यां तु महातेजा जज्ञे शूरो महायशाः १५
सहदेवस्तु ताम्रायां जज्ञे शौरिः कुलोद्वहः
उपासङ्गधरं लेभे तनयं देवरक्षिता
एकां कन्यां च सुभगां कंसस्तामभ्यघातयत् १६
विजयं रोचमानं च वर्धमानं तु देवलम्
एते सर्वे महात्मानो ह्युपदेव्यां प्रजज्ञिरे १७
अवगाहो महात्मा च वृकदेव्यामजायत वृकदेव्यां स्वयं जज्ञे नन्दको नाम नामतः १८
सप्तमं देवकीपुत्रं मदनं सुषुवे नृप गवेषणं महाभागं संग्रामेष्वपराजितम् १९

श्रद्धादेव्या विहारे तु वने हि विचरन्पुरा
वैश्यायामदधाच्छौरिः पुत्रं कौशिकमग्रजम् २०
सुतनू रथराजी च शौरेरास्तां परिग्रहौ पुण्ड्रश्च कपिलश्चैव वसुदेवात्मजौ बलौ २१
जरा नाम निषादोऽभूत्प्रथमः स धनुर्धरः सौभद्रश्च भवश्चैव महासत्त्वौ बभूवतुः २२
देवभागसुतश्चापि नाम्नासावुद्धवः स्मृतः पण्डितं प्रथमं
प्राहुर्देवश्रवःसमुद्भवम् २३
ऐक्ष्वाक्यलभतापत्यमनाधृष्टेर्यशस्विनीनिधूतसत्त्वं शत्रुघ्नं
श्राद्धस्तस्मादजायत २४
करूषायानपत्याय कृष्णस्तुष्टः सुतं ददौ
सुचन्द्रं तु महाभागं वीर्यवन्तं
महाबलम् २५
जाम्बवत्याः सुतावेतौ द्वौ च सत्कृतलक्षणौ
चारुदेष्णश्च साम्बश्च वीर्यवन्तौ महाबलौ २६
तन्तिपालश्च तन्तिश्च नन्दनस्य सुतावुभौ शमीकपुत्राश्चत्वारो विक्रान्ताः सुमहाबलाः

विराजश्च धनुश्चैव श्यामश्च सृञ्जयस्तथा २७
अनपत्योऽभवच्छ्यामः शमीकस्तु वनं ययौ जुगुप्समानो भोजत्वं राजर्षित्वमवाप्तवान् २८
कृष्णस्य जन्माभ्युदयं यः कीर्तयति
नित्यशः
शृणोति मानवो नित्यं सर्वपापैः
प्रमुच्यते २९
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे वृष्णिवंशानुकीर्तनं नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ४६

अथ सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः
सूत उवाच
अथ देवो महादेवः पूर्वं कृष्णः प्रजापतिः
विहारार्थं स देवेशो मानुषेष्विह जयते १
देवक्यां वसुदेवस्य तपसा पुष्करेक्षणः
चतुर्बाहुस्तदा जातो दिव्यरूपो
ज्वलञ्श्रिया २
श्रीवत्सलक्षणं देवं दृष्ट्वा दिव्यैश्च
लक्षणैः
उवाच वसुदेवस्तं रूपं संहर वै प्रभो ३
भीतोऽहं देव कंसस्य ततस्त्वेतद्ब्रवीमि ते
मम पुत्रा हतास्तेन ज्येष्ठास्ते

भीमविक्रमाः ४
वसुदेववचः श्रुत्वा रूपं संहरतेऽच्युतः अनुज्ञाप्य ततः शौरिं नन्दगोपगृहेऽनयत् ५
दत्त्वैनं नन्दगोपस्य रक्ष्यतामिति चाब्रवीत्
अतस्तु सर्वकल्याणं यादवानां भविष्यति अयं तु गर्भो देवक्यां जातः कंसं हनिष्यति ६
ऋषय ऊचुः
क एष वसुदेवस्तु देवकी च यशस्विनी नन्दगोपश्च कस्त्वेष यशोदा च महाव्रता ७ यो विष्णुं जनयामास यं च तातेत्यभाषत
या गर्भं जनयामास या चैनं त्वभ्यवर्धयत् ८
सूत उवाच
पुरुषः कश्यपस्त्वासीददितिस्तु प्रिया स्मृता
ब्रह्मणः कश्यपस्त्वंशः पृथिव्यास्त्वदितिस्तथा ९
अथ कामान्महाबाहुर्देवक्याः समपूरयत् ये तया काङ्क्षिता नित्यमजातस्य महात्मनः १०
सोऽवतीर्णो महीं देवः प्रविष्टो मानुषीं तनुम्
मोहयन्सर्वभूतानि योगात्मा योगमायया ११

नष्टे धर्मे तथा जज्ञे विष्णुर्वृष्णिकुले प्रभुः
कर्तुं धर्मस्य संस्थानमसुराणां
प्रणाशनम् १२
रुक्मिणी सत्यभामा च सत्या नाग्नजिती तथा
सुभामा च तथा शैब्या गान्धारी लक्ष्मणा
तथा १३
मित्रविन्दा च कालिन्दी देवी जाम्बवती
तथा
सुशीला च तथा माद्री कौशल्या विजया तथा
एवमादीनि देवीनां सहस्राणि च षोडश १४
रुक्मिणी जनयामास पुत्रान्रणविशारदान्
चारुदेष्णं रणे शूरं प्रद्युम्नं च
महाबलम् १५
सुचारुं भद्रचारुं च सुदेष्णं भद्रमेव च परशुं चारुगुप्तं च चारुभद्रं सुचारुकम् चारुहासं कनिष्ठं च कन्यां चारुमतीं तथा १६
जज्ञिरे सत्यभामायां भानुर्भ्रमरतेक्षणः रोहितो दीप्तिमांश्चैव ताम्रश्चक्रो
जलंधमः १७
चतस्रो जज्ञिरे तेषां स्वसारस्तु यवीयसीः
जाम्बवत्याः सुतो जज्ञे साम्बः
समितिशोभनः १८
मित्रवान्मित्रविन्दश्च मित्रविन्दा वराङ्गना

मित्रबाहुः सुनीथश्च नाग्नजित्याः प्रजा
हि सा १९
एवमादीनि पुत्राणां सहस्राणि निबोधत
शतं शतसहस्राणां पुत्राणां तस्य धीमतः २०
अशीतिश्च सहस्राणि वासुदेवसुतास्तथा
लक्षमेकं तथा प्रोक्तं पुत्राणां च
द्विजोत्तमाः २१
उपसङ्गस्य तु सुतौ वज्रः संक्षिप्त एव च भूरीन्द्रसेनो भूरिश्च गवेषणसुतावुभौ २२
प्रद्युम्नस्य तु दायादो वैदर्भ्यां बुद्धिसत्तमः
अनिरुद्धो रणेऽरुद्धो जज्ञेऽस्य मृगकेतनः २३
काश्या सुपार्श्वतनया साम्बाल्लेभे तरस्विनः
सत्यप्रकृतयो देवाः पञ्च वीराः प्रकीर्तिताः २४
तिस्रः कोट्यः प्रवीराणां यादवानां महात्मनाम्
षष्टिः शतसहस्राणि वीर्यवन्तो महाबलाः २५
देवांशाः सर्व एवेह ह्युत्पन्नास्ते महौजसः
देवासुरे हता ये च त्वसुरा ये महाबलाः २६ इहोत्पन्ना मनुष्येषु बाधन्ते

सर्वमानवान्
तेषामुत्सादनार्थाय उत्पन्नो यादवे कुले २७
कुलानां शतमेकं च यादवानां महात्मनाम् सर्वमेतत्कुलं यावद्वर्तते वैष्णवे कुले २८
विष्णुस्तेषां प्रणेता च प्रभुत्वे च व्यवस्थितः
निदेशस्थायिनस्तस्य कथ्यन्ते सर्वयादवाः २९
ऋषय ऊचुः
सप्तर्षयः कुबेरश्च यक्षो माणिचरस्तथा शालकिर्नारदश्चैव सिद्धो धन्वन्तरिस्तथा ३०
आदिदेवस्तथा विष्णुरेभिस्तु सह दैवतः किमर्थं संघशो भूताः स्मृताः सम्भूतयः कति ३१
भविष्याः कति चैवान्ये प्रादुर्भावा
महात्मनः
ब्रह्मक्षत्रेषु शान्तेषु किमर्थमिह
जायते ३२
यदर्थमिह सम्भूतो
विष्णुर्वृष्ण्यन्धकोत्तमः
पुनः पुनर्मनुष्येषु तन्नः प्रब्रूहि
पृच्छताम् ३३
सूत उवाच

त्यक्त्वा दिव्यां तनुं विष्णुर्मानुषेष्विह जायते
युगे त्वथ परावृत्ते काले प्रशिथिले
प्रभुः ३४
देवासुरविमर्देषु जायते हरिरीश्वरः
हिरण्यकशिपौ दैत्ये त्रैलोक्यं
प्राक्प्रशासति ३५
बलिनाधिष्ठिते चैव पुरा लोकत्रये क्रमात्
सख्यमासीत्परमकं देवानामसुरैः सह ३६
युगाख्यासुरसम्पूर्णं ह्यासीदत्याकुलं जगत्
निदेशस्थायिनश्चापि तयोर्देवासुराः समम्
३७
मृधो बलिविमर्दाय सम्प्रवृद्धः सुदारुणः
देवानामसुराणां च घोरः क्षयकरो महान् ३८
कर्तुं धर्मव्यवस्थानं जायते मानुषेष्विह
भृगोः शापनिमित्तं तु देवासुरकृते तदा ३९
मुनय ऊचुः
कथं देवासुरकृते व्यापारं
प्राप्तवान्स्वतः
देवासुरं यथा वृत्तं तन्नः प्रब्रूहि
पृच्छताम् ४०
सूत उवाच
तेषां दायनिमित्तं ते संग्रामास्तु सुदारुणाः
वराहाद्या दश द्वौ च शण्डामर्कान्तरे

स्मृताः ४१
नामतस्तु समासेन शृणुतैषां विवक्षतः प्रथमो नारसिंहस्तु द्वितीयश्चापि वामनः ४२
तृतीयस्तु वराहश्च चतुर्थोऽमृतमन्थनः संग्रामः पञ्चमश्चैव संजातस्तारकामयः ४३ षष्ठो ह्याडीबकाख्यस्तु सप्तमस्त्रैपुरस्तथा अन्धकाख्योऽष्टमस्तेषां नवमो वृत्रघातकः ४४
धात्रश्च दशमश्चैव ततो हालाहलः स्मृतः प्रथितो द्वादशस्तेषां घोरः कोलाहलस्तथा ४५
हिरण्यकशिपुर्दैत्यो नारसिंहेन पातितः वामनेन बलिर्बद्धस्त्रैलोक्याक्रमणे पुरा ४६
हिरण्याक्षो हतो द्वंद्वे प्रतिघाते तु
दैवतैः
दंष्ट्रया तु वराहेण समुद्रस्तु द्विधा
कृतः ४७
प्रह्लादो निर्जितो युद्धे इन्द्रे
णामृतमन्थने
विरोचनस्तु प्राह्लादिर्नित्यमिन्द्र
वधोद्यतः ४८
इन्द्रेणैव तु विक्रम्य निहतस्तारकामये अशक्नुवन्स देवानां सर्वं सोढुं सदैवतम्

४९
निहता दानवाः सर्वे त्रैलोक्ये त्र्यम्बकेण तु
असुराश्च पिशाचाश्च दानवाश्चान्धकाहवे ५०
हता देवमनुष्ये स्वे पितृभिश्चैव सर्वशः संपृक्तो दानवैर्वृत्रो घोरो हालाहले हतः ५१
तदा विष्णुसहायेन महेन्द्रेण निवर्तितः हतो ध्वजे महेन्द्रेण मायाच्छन्नस्तु योगवित्
ध्वजलक्षणमाविश्य विप्रचित्तिः सहानुजः ५२
दैत्यांश्च दानवांश्चैव संयतान्किल संयुतान्
जयन्कोलाहले सर्वान्देवैः परिवृतो वृषा ५३
यज्ञस्यावभृथे दृश्यौ शण्डामर्कौ तु दैवतैः
एते देवासुरे वृत्ताः संग्रामा द्वादशैव
तु ५४
देवासुरक्षयकराः प्रजानां तु हिताय वै
हिरण्यकशिपू राजा वर्षाणामर्बुदं बभौ ५५
द्विसप्तति तथान्यानि नियुतान्यधिकानि च
अशीतिं च सहस्राणि त्रैलोक्यैश्वर्यतां
गतः ५६

पर्यायेण नु राजाभूद्बलिर्वर्षायुतं पुनः षष्टिवर्षसहस्राणि नियुतानि च विंशतिः ५७
बले राज्याधिकारस्तु यावत्कालं बभूव ह तावत्कालं तु प्रह्लादो निवृत्तो ह्यसुरैः सह ५८
इन्द्रास्त्रयस्ते विज्ञेया असुराणां महौजसः
दैत्यसंस्थमिदं सर्वमासीद्दशयुगं पुनः ५९
त्रैलोक्यमिदमव्यग्रं महेन्द्रे णानुपाल्यते
असपत्नमिदं सर्वमासीद्दशयुगं पुनः ६० प्रह्लादस्य हते तस्मिंस्त्रैलोक्ये कालपर्ययात्
पर्यायेण तु सम्प्राप्ते त्रैलोक्यं पाकशासने
ततोऽसुरान्परित्यज्य शुक्रो देवानगच्छत ६१
यज्ञे देवानथ गतं दितिजाः काव्यमाह्वयन् किं त्वं नो मिषतां राज्यं त्यक्त्वा यज्ञं पुनर्गतः ६२
स्थातुं न शक्नुमो ह्यत्र प्रविशामो
रसातलम्
एवमुक्तोऽब्रवीद्दैत्यान्विषण्णान्सान्त्वयन्गिरा ६३

मा भैष्ट धारयिष्यामि तेजसा स्वेन वोऽसुराः
मन्त्राश्चौषधयश्चैव रसा वसु च यत्परम् ६४
कृत्स्नानि मयि तिष्ठन्ति पादस्तेषां सुरेषु वै
तत्सर्वं वः प्रदास्यामि युष्मदर्थे धृता मया ६५
ततो देवास्तु तान्दृष्ट्वा वृतान्काव्येन
धीमता
संमन्त्रयन्ति देवा वै संविज्ञास्तु
जिघृक्षया ६६
काव्यो ह्येष इदं सर्वं व्यावर्तयति नो
बलात्
साधु गच्छामहे तूर्णं
यावन्नाध्यापयिष्यति ६७
प्रसह्य हत्वा शिष्टांस्तु पातालं
प्रापयामहे
ततो देवास्तु संरब्धा दानवानुपसृत्य ह ६८
ततस्ते वध्यमानास्तु
काव्यमेवाभिदुद्रुवुः
ततः काव्यस्तु तान्दृष्ट्वा तूर्णं
देवैरभिद्रुतान् ६९
रक्षां काव्येन संहृत्य देवास्तेऽप्यसुरार्दिताः
काव्यं दृष्ट्वा स्थितं देवा

निःशङ्कमसुराञ्जहुः ७०
ततः काव्योऽनुचिन्त्याथ ब्राह्मणो वचनं
हितम्
तानुवाच ततः काव्यः पूर्वं
वृत्तमनुस्मरन् ७१
त्रैलोक्यं वो हृतं सर्वं वामनेन त्रिभिः
क्रमैः
बलिर्बद्धो हतो जम्भो निहतश्च विरोचनः ७२
महासुरा द्वादशसु संग्रामेषु सुरैर्हताः
तैस्तैरुपायैर्भूयिष्ठं निहता वः
प्रधानतः ७३
किंचिच्छीष्टास्तु यूयं वै युद्धं
मास्त्विति मे मतम्
नीतिं यां वोऽभिधास्यामि तिष्ठध्वं
कालपर्ययात् ७४
यास्याम्यहं महादेवं मन्त्रार्थं विजयावहम्
अप्रतीपांस्ततो मन्त्रान्देवात्प्राप्य
महेश्वरात्
युध्यामहे पुनर्देवांस्ततः प्राप्स्यथ वै
जयम् ७५
ततस्ते कृतसंवादा देवानूचुस्तदासुराः
न्यस्तशस्त्रा वयं सर्वे निःसंनाहा
रथैर्विना ७६
वयं तपश्चरिष्यामः संवृता वल्कलैर्वने प्रह्लादस्य वचः श्रुत्वा

सत्याभिव्याहृतं तु तत् ७७
ततो देवा न्यवर्तन्त विज्वरा मुदिताश्च
ते
न्यस्तशस्त्रेषु दैत्येषु
विनिवृत्तास्तदा सुराः ७८
ततस्तानब्रवीत्काव्यः कंचित्कालमुपास्यथ
निरुत्सिक्तास्तपोयुक्ताः कालं
कार्यार्थसाधकम् ७९
पितुर्ममाश्रमस्था वै मां प्रतीक्षत
दानवाः
तत्संदिश्यासुरान्काव्यो महादेवं
प्रपद्यत ८०
शुक्र उवाच
मन्त्रानिच्छाम्यहं देव ये न सन्ति
बृहस्पतौ
पराभवाय देवानामसुराणां जयाय च ८१
एवमुक्तोऽब्रवीद्देवो व्रतं त्वं चर भार्गव
पूर्णं वर्षसहस्रं तु कणधूममवाक्शिराः
यदि पास्यसि भद्रं ते ततो
मन्त्रानवाप्स्यसि ८२
तथेति समनुज्ञाप्य शुक्रस्तु भृगुनन्दनः पादौ संस्पृश्य देवस्य
बाढमित्यब्रवीद्वचः
व्रतं चराम्यहं देव त्वयादिष्टोऽद्य वै
प्रभो ८३

ततोऽनुसृष्टो देवेन कुण्डधारोऽस्य धूमकृत्
तदा तस्मिन्गते शुक्रे ह्यसुराणां हिताय वै
मन्त्रार्थं तत्र वसति ब्रह्मचर्यं महेश्वरे ८४
तद्बुद्ध्वा नीतिपूर्वं तु राज्ये न्यस्ते तदासुरैः
अस्मिंश्छिद्रे तदामर्षाद्देवास्तान्समुपाद्रवन् दंशिताः सायुधाः सर्वे बृहस्पतिपुरःसराः ८५
दृष्ट्वासुरगणा देवान्प्रगृहीतायुधान्पुनः
उत्पेतुः सहसा ते वै संत्रस्तास्तान्वचोऽब्रुवन् ८६
न्यस्ते शस्त्रेऽभये दत्त आचार्ये
व्रतमास्थिते
दत्त्वा भवन्तो ह्यभयं सम्प्राप्ता नो
जिघांसया ८७
अनाचार्या वयं
देवास्त्यक्तशस्त्रास्त्ववस्थिताः
चीरकृष्णाजिनधरा निष्क्रिया
निष्परिग्रहाः ८८
रणे विजेतुं देवांश्च न शक्ष्यामः कथंचन अयुद्धेन प्रपत्स्यामः शरणं काव्यमातरम्

८९
यापयामः कृच्छ्रमिदं यावदभ्येति नो गुरुः निवृत्ते च तथा शुक्रे योत्स्यामो दंशितायुधाः ९०
एवमुक्त्वा ततोऽन्योन्यं शरणं
काव्यमातरम्
प्रापद्यन्त ततो भीतास्तेभ्योऽदादभयं तु
सा ९१
न भेतव्यं न भेतव्यं भयं त्यजत दानवाः मत्संनिधौ वर्ततां वो न भीर्भवितुमर्हति ९२
तया चाभ्युपपन्नांस्तान्दृष्ट्वा देवास्ततोऽसुरान्
अभिजग्मुः प्रसह्यैतानविचार्य बलाबलम् ९३
ततस्तान्बाध्यमानांस्तु देवैर्दृष्ट्वासुरांस्तदा
देवी क्रुद्धाब्रवीद्देवाननिन्द्रान्वः
करोम्यहम् ९४
संभृत्य सर्वसम्भारानिन्द्रं
साभ्यचरत्तदा
तस्तम्भ देवी बलवद्योगयुक्ता तपोधना ९५
ततस्तं स्तम्भितं दृष्ट्वा इन्द्रं
देवाश्च मूकवत्
प्राद्रवन्त ततो भीता इन्द्रं दृष्ट्वा
वशीकृतम् ९६

गतेषु सुरसंघेषु शक्रं विष्णुरभाषत
मां त्वं प्रविश भद्रं ते नयिष्ये त्वां
सुरोत्तम ९७
एवमुक्तस्ततो विष्णुं प्रविवेश पुरंदरः
विष्णुना रक्षितं दृष्ट्वा देवी क्रुद्धा
वचोऽब्रवीत् ९८
एषा त्वां विष्णुना सार्धं दहामि मघवन्बलात्
मिषतां सर्वभूतानां दृश्यतां मे तपोबलम् ९९
तयाऽभिभूतौ तौ देवाविन्द्राविष्णू बभूवतुः
कथं मुच्येव सहितौ विष्णुरिन्द्रमभाषत १००
इन्द्रोऽब्रवीज्जहि ह्येनां यावन्नौ न दहेत्प्रभो
विशेषणाभिभूतोऽस्मि त्वत्तोऽहं जहि मा चिरम् १०१
ततः समीक्ष्य विष्णुस्तां स्त्रीवधे कृच्छ्रमास्थितः
अभिध्याय ततश्चक्रमापदुद्धरणे तु तत् १०२
ततस्तु त्वरया युक्तः शीघ्रकारी भयान्वितः
ज्ञात्वा विष्णुस्ततस्तस्या क्रूरं देव्याश्चिकीर्षितम्

क्रुद्धः स्वमस्त्रमादाय शिरश्चिच्छेद वै भिया १०३
तं दृष्ट्वा स्त्रीवधं घोरं चुक्रोध
भृगुरीश्वरः
ततोऽभिशप्तो भृगुणा विष्णुर्भार्यावधे
तदा १०४
यस्मात्ते जानतो धर्मप्रवध्या स्त्री
निषूदिता
तस्मात्त्वं सप्तकृत्वेह
मानुषेषूपपत्सजसे १०५
ततस्तेनाभिशापेन नष्टे धर्मे पुनःपुनः लोकस्य च हितार्थाय जायते मानुयेष्विह १०६
अनुव्याहृत्य विष्णुं स तदादाय
शिरस्त्वरन्
समानीय ततः कायमसौ गृह्येदमब्रवीत् १०७
एषा त्वं विष्पुना देवि हता
संजीवयाम्यहम्
ततस्तां योज्य शिरसा अभिजीवेति
सोऽब्रवीत् १०८
यदि कृत्स्नो मया धर्मो ज्ञायते चरितोऽपि वा
तेन सत्येन जीवस्व यदि सत्यं वदाम्यहम् १०९
ततस्तां प्रोक्ष्य शीताभिरद्भिर्जीवेति सोऽब्रवीत्

ततोऽभिव्याहृते तस्य देवी संजीविता तदा ११०
ततस्तां सर्वभूतानि दृष्ट्वा सुप्तोत्थितामिव
साधु साध्विति चक्रुस्ते वचसा
सर्वतोदिशम् १११
एवं प्रत्याहृता तेन देवी सा भृगुणा तदा
मिषतां देवतानां हि तदद्भुतमिवाभवद् ११२
असंभ्रान्तेन भृगुणा पत्नी संजीविता पुनः दृष्ट्वा चेन्द्रो नालभत शर्म
काव्यभयात्पुनः
प्रजागरे ततश्चेन्द्रो
जयन्तीमिदमब्रवीत् ११३
संचिन्त्य मतिमान्वाक्यं स्वां कन्यां पाकशासनः
एष काव्यो ह्यमित्राय व्रतं चरति दारुणम्
तेनाहं व्याकुलः पुत्रि कृतो मतिमता
भृशम् ११४
गच्छ संसाधयस्वैनं श्रमापनयनैः शुभैः
तैस्तैर्मनोनुकूलैश्च ह्युपचारैरतन्द्रि
ता ११५
काव्यमाराधयस्वैनं यथा तुष्येत स द्विजः
गच्छ त्वं तस्य दत्ताऽसि प्रयत्नं कुरु
मत्कृते ११६
एवमुक्ता जयन्ती सा वचः संगृह्य वै पितुः
अगच्छद्यत्र घोरं स तप आरभ्य तिष्ठति ११७

तं दृष्ट्वा तु पिबन्तं सा कणधूममवाङ्मुखम्
यक्षेण पात्यमानं च कुण्डधारेण पातितम् ११८
दृष्ट्वा च तं पात्यमानं देवी काव्यमवस्थितम्
स्वरूपं ध्यानशाम्यन्तं दुर्बलं भूतिमास्थितम्
पित्रा यथोक्तं वाक्यं सा काव्ये कृतवती तदा ११९
गीर्भिश्चैवानुकूलाभिः स्तुवती
वल्गुभाषिणी
गात्रसंवाहनैः काले सेवमाना त्वचः सुखैः
व्रतचर्यानुकूलाभिरुवास बहुलाः समाः १२०
पूर्णे धूमव्रते तस्मिन्घोरे वर्षसहस्रके वरेण च्छन्दयामास काव्यं प्रीतो भवस्तदा १२१
महादेव उवाच
एतद्व्रतं त्वयैकेन चीर्णं नान्येन केनचित्
तस्माद्वै तपसा बुद्ध्या श्रुतेन च बलेन च १२२
तेजसा च
सुरान्सर्वांस्त्वमेकोऽभिभविष्यसि यच्चाभिलषितं ब्रह्मन्विद्यते भृगुनन्दन १२३

प्रपत्स्यसे तु तत्सर्वं नानुवाच्यं तु कस्यचित्
सर्वाभिभावी तेन त्वं भविष्यसि द्विजोत्तम १२४
एतान्दत्त्वा वरांस्तस्मै भार्गवाय भवः पुनः
प्रजेशत्वं धनेशत्वमवध्यत्वं च वै ददौ १२५
एतांल्लब्ध्वा वरान्काव्यः सम्प्रहृष्टतनूरुहः हर्षात्प्रादुर्बभौ तस्य दिव्यस्तोत्रं महेश्वरे
तथा तिर्यक्स्थितश्चैव तुष्टुवे नीललोहितम् १२६
शुक्र उवाच
नमोऽस्तु शितिकण्ठाय कनिष्ठाय सुवर्चसे लेलिहानाय काव्याय वत्सरायान्धसः पते १२७
कपर्दिने करालाय हर्यक्ष्णे वरदाय च
संस्तुताय सुतीर्थाय देवदेवाय रंहसे १२८
उष्णीषिणे सुवक्त्राय बहुरूपाय वेधसे
वसुरेताय रुद्राय तपसे चित्रवाससे १२९
ह्रस्वाय मुक्तकेशाय सेनान्ये रोहिताय च
कवये राजवृक्षाय तक्षकक्रीडनाय च १३०
सहस्रशिरसे चैव सहस्राक्षाय मीधुषे
वराय भव्यरूपाय श्वेताय पुरुषाय च १३१

गिरिशाय नमोऽर्काय बलिने आज्यपाय च सुतृप्ताय सुवस्त्राय धन्विने भार्गवाय च १३२
निषङ्गिणे च ताराय स्वक्षाय क्षपणाय च ताम्राय चैव भीमाय उग्राय च शिवाय च १३३ महादेवाय शर्वाय विश्वरूपशिवाय च हिरण्याय वरिष्ठाय ज्येष्ठाय मध्यमाय च १३४
वास्तोष्पते पिनाकाय मुक्तये केवलाय च मृगव्याधाय दक्षाय स्थाणवे भीषणाय च १३५ बहुनेत्राय धुर्याय त्रिनेत्रायेश्वराय च कपालिने च वीराय मृत्यवे त्र्यम्बकाय च १३६
बभ्रवे च पिशङ्गाय पिङ्गलायारुणाय च
पिनाकिने चेषुमते चित्राय रोहिताय च १३७
दुन्दुभ्यायैकपादाय अजाय बुद्धिदाय च
आरण्याय गृहस्थाय यतये ब्रह्मचारिणे १३८
सांख्याय चैव योगाय व्यापिने दीक्षिताय च
अनाहताय शर्वाय भव्येशाय यमाय च १३९
रोधसे चेकितानाय ब्रह्मिष्ठाय महर्षये चतुष्पदाय मेध्याय रक्षिणे शीघ्रगाय च १४०
शिखण्डिने करालाय दंष्ट्रिणे विश्ववेधसे भास्वराय प्रतीताय सुदीप्ताय सुमेधसे १४१
क्रूरायाविकृतायैव भीषणाय शिवाय च

सौम्याय चैव मुख्याय धार्मिकाय शुभाय च १४२
अवध्यायामृतायैव नित्याय शाश्वताय च व्यापृताय विशिष्टाय भरताय च साक्षिणे १४३
क्षेमाय सहमानाय सत्याय चामृताय च कर्त्रे परशवे चैव शूलिने दिव्यचक्षुषे १४४
सोमपायाज्यपायैव धूमपायोष्मपाय च शुचये परिधानाय सद्योजाताय मृत्यवे १४५ पिशिताशाय सर्वाय मेघाय विद्युताय च व्यावृत्ताय वरिष्ठाय भरिताय तरक्षवे १४६
त्रिपुरघ्नाय तीर्थायावक्राय रोमशाय च तिग्मायुधाय व्याख्याय सुसिद्धाय पुलस्तये १४७
रोचमानाय चण्डाय स्फीताय ऋषभाय च व्रतिने युञ्जमानाय शुचये चोर्ध्वरेतसे १४८
असुरघ्नाय स्वाघ्नाय मृत्युघ्ने यज्ञियाय च
कृशानवे प्रचेताय वह्नये निर्मलाय च १४९ रक्षोघ्नाय पशुघ्नायाविघ्नाय श्वसिताय च विभ्रान्ताय महान्ताय अर्णवे दुर्गमाय च १५०
कृष्णाय च जयन्ताय लोकानामीश्वराय च

अनाश्रिताय वेध्याय समत्वाधिष्ठिताय च १५१
हिरण्यबाहवे चैव व्याप्ताय च महाय च सुकर्मणे प्रसह्याय चेशानाय सुचक्षुषे १५२
क्षिप्रेषवे सदश्वाय शिवाय मोक्षदाय च
कपिलाय पिशङ्गाय महादेवाय धीमते १५३
महाकायाय दीप्ताय रोदनाय सहाय च
दृढधन्विने कवचिने रथिने च वरूथिने १५४
भृगुनाथाय शुक्राय गह्वरेष्ठाय वेधसे
अमोघाय प्रशान्ताय सुमेधाय वृषाय च १५५
नमोऽस्तु तुभ्यं भगवन्विश्वाय
कृत्तिवाससे
पशूनां पतये तुभ्यं भूतानां पतये नमः १५६
प्रणवे ऋग्यजुःसाम्ने स्वाहाय च स्वधाय च
वषट्कारात्मने चैव तुभ्यं मन्त्रात्मने
नमः १५७
त्वष्ट्रे धात्रे तथा कर्त्रे चक्षुःश्रोत्रमयाय च
भूतभव्यभवेशाय तुभ्यं कर्मात्मने नमः १५८
वसवे चैव साध्याय रुद्रादित्यसुराय च विषाय मारुतायैव तुभ्यं देवात्मने नमः १५९
अग्नीषोमविधिज्ञाय पशुमन्त्रौषधाय च स्वयम्भुवे ह्यजायैव अपूर्वप्रथमाय च

प्रजानां पतये चैव तुभ्यं ब्रह्मात्मने नमः १६०
आत्मेशायात्मवश्याय सर्वेशातिशयाय च सर्वभूताङ्गभूताय तुभ्यं भूतात्मने नमः १६१
निर्गुणाय गुणज्ञाय व्याकृतायामृताय च निरुपाख्याय मित्राय तुभ्यं सांख्यात्मने नमः १६२
पृथिव्यै चान्तरिक्षाय दिव्याय च महाय च जनस्तपाय सत्याय तुभ्यं लोकात्मने नमः १६३
अव्यक्ताय च महते भूतादेरिन्द्रियाय च आत्मज्ञाय विशेषाय तुभ्यं सर्वात्मने नमः १६४
नित्याय चात्मलिङ्गाय सूक्ष्मायैवेतराय च बुद्धाय विभवे चैव तुभ्यं मोक्षात्मने नमः १६५
नमस्ते त्रिषु लोकेषु नमस्ते परतस्!
त्रिषु
सत्यान्तेषु महाद्येषु चतुर्षु च
नमोऽस्तु ते १६६
नमः स्तोत्रे मया ह्यस्मिन्यदि न
व्याहृतं भवेत्
मद्भक्त इति ब्रह्मण्य तत्सर्वं
क्षन्तुमर्हसि १६७
सूत उवाच

एवमाभाष्य देवेशम् ईश्वरं नीललोहितम् प्रह्वोऽभिप्रणतस्तस्मै प्राञ्जलिर्वाग्यतोऽभवत् १६८ काव्यस्य गात्रं संस्पृश्य हस्तेन प्रीतिमान्भवः
निकामं दर्शनं दत्त्वा तत्रैवान्तरधीयत १६९
ततः सोऽन्तर्हिते तस्मिन्देवेशेऽनुचरीं तदा
तिष्ठन्तीं पार्श्वतो दृष्ट्वा जयन्तीमिदमब्रवीत् १७०
कस्य त्वं सुभगे का वा दुःखिते मयि दुःखिता
महता तपसा युक्ता किमर्थं मां निषेवसे १७१
अनया संस्तुतो भक्त्या प्रश्रयेण दमेन च स्नेहेन चैव सुश्रोणि प्रीतोऽस्मि
वरवर्णिनि १७२
किमिच्छसि वरारोहे कस्ते कामः समृध्यताम्
तत्ते सम्पादयाम्यद्य यद्यपि
स्यात्सुदुष्करः १७३
एवमुक्ताब्रवीदेनं तपसा ज्ञातुमर्हसि
चिकीर्षितं हि मे ब्रह्मंस्त्वं हि वेत्थ
यथातथम् १७४
एवमुक्तोऽब्रवीदेनां दृष्ट्वा दिव्येन चक्षुषा

मया सह त्वं सुश्रोणि दश वर्षाणि भामिनि १७५
सर्वभूतैरदृश्या च संप्रयोगमिहेच्छसि देवि चेन्दीवरश्यामे वरार्हे वामलोचने एवं वृणोषि कामं त्वं मत्तो वै वल्गुभाषिणि १७६
एवं भवतु गच्छामो गृहान्नो मत्तकाशिनि ततः स्वगृहमागत्य जयन्त्याः पाणिमुद्वहन् १७७
तया सहावसद्देव्या दश वर्षाणि भार्गवः अदृश्यः सर्वभूतानां मायया संवृतः प्रभुः १७८
कृतार्थमागतं दृष्ट्वा काव्यं सर्वे दितेः सुताः
अभिजग्मुर्गृहं तस्य मुदितास्ते
दिदृक्षवः १७९
यदा गता न पश्यन्ति मायया संवृतं गुरुम्
लक्षणं तस्य तद्बुद्ध्वा
प्रतिजग्मुर्यथागतम् १८०
बृहस्पतिस्तु संरुद्धं काव्यं ज्ञात्वा
वरेण तु
तुष्ट्यर्थं दश वर्षाणि जयन्त्या
हितकाम्यया १८१
बुद्ध्वा तदन्तरं सोऽपि दैत्यानामिन्द्र नोदितः
काव्यस्य रूपमास्थाय असुरान्समुपाह्वयत्

१८२
ततस्तानागतान्दृष्ट्वा बृहस्पतिरुवाच ह स्वागतं मम याज्यानां प्राप्तोऽहं वो हिताय च १८३
अहं वोऽध्यापयिष्यामि विद्याः प्राप्तास्तु या मया
ततस्ते हृष्टमनसो विद्यार्थमुपपेदिरे १८४
पूर्णे काव्यस्तदा तस्मिन्समये दशवार्षिके
समयान्ते देवयानी तदोत्पन्ना इति श्रुतिः बुद्धिं चक्रे ततः सोऽथ याज्यानां प्रत्यवेक्षणे १८५
देवि गच्छाम्यहं द्रष्टुं मम
याज्याञ्शुचिस्मिते
विभ्रान्तवीक्षिते साध्वि
त्रिवर्णायतलोचने १८६
एवमुक्ताब्रवीदेनं भज भक्तान्महाव्रत एष धर्मः सतां ब्रह्मन्न धर्मं लोपयामि ते १८७
ततो गत्वासुरान्दृष्ट्वा देवाचार्येण धीमता
वञ्चितान्काव्यरूपेण ततः काव्योऽब्रवीत्तु तान् १८८
काव्यं मां वो विजानीध्वं तोषितो गिरिशो विभुः

वञ्चिता बत यूयं वै सर्वे शृणुत दानवाः १८९
श्रुत्वा तथा ब्रुवाणं तं संभ्रान्तास्ते तदाभवन्
प्रेक्षन्तस्तावुभौ तत्र स्थितासीनौ सुविस्मिताः १९०
सम्प्रमूढास्ततः सर्वे न प्राबुध्यन्त
किंचन
अब्रवीत्सम्प्रमूढेषु
काव्यस्तानसुरांस्तदा १९१
आचार्यो वो ह्यहं काव्यो
देवाचार्योऽयमङ्गिराः
अनुगच्छत मां दैत्यास्त्यजतैनं
बृहस्पतिम् १९२
इत्युक्ता ह्यसुरास्तेन तावुभौ समवेक्ष्य च
यदासुरा विशेषं तु न जानन्त्युभयोस्तयोः १९३
बृहस्पतिरुवाचैनानसम्भ्रान्तस्तपोधनः काव्यो वोऽहं गुरुर्दैत्या मद्रूपोऽयं
बृहस्पतिः १९४
संमोहयति रूपेण मामकेनैष वोऽसुराः
श्रुत्वा तस्य ततस्ते वै समेत्य तु
ततोऽब्रुवन् १९५
अयं नो दश वर्षाणि सततं शास्ति वै प्रभुः एष वै गुरुरस्माकमन्तरेप्सुरयं द्विजः

१९६
ततस्ते दानवाः सर्वे प्रणिपत्याभिनन्द्य च
वचनं जगृहुस्तस्य चिराभ्यासे न मोहिताः १९७
ऊचुस्तमसुराः सर्वे क्रोधसंरक्तलोचनाः अयं गुरुर्हितोऽस्माकं गच्छ त्वं नासि नो
गुरुः १९८
भार्गवो वाङ्गिरा वापि भगवानेष नो गुरुः
स्थिता वयं निदेशेऽस्य साधु त्वं गच्छ
माचिरम् १९९
एवमुक्त्वासुराः सर्वे प्रापद्यन्त
बृहस्पतिम्
यदा न प्रत्यपद्यन्त काव्येनोक्तं
महद्धितम् २००
चुकोप भार्गवस्तेषामवलेपेन तेन तु बोधिता हि मया यस्मान्न मां भजथ दानवाः २०१
तस्मात्प्रनष्टसंज्ञा वै पराभवमवाप्स्यथ इति व्याहृत्य तान्काव्यो जगामाथ यथागतम् २०२
शप्तांस्तानसुराञ्ज्ञात्वा काव्येन स बृहस्पतिः
कृतार्थः स तदा हृष्टः स्वरूपं प्रत्यपद्यत २०३ बुद्ध्यासुरान्हताञ्ज्ञात्वा

कृतार्थोऽन्तरधीयत
ततः प्रनष्टे तस्मिंस्तु विभ्रान्ता दानवाभवन् २०४
अहो विवञ्चिताः स्मेति परस्परमथाब्रुवन् पृष्ठतोऽभिमुखाश्चैव ताडिताङ्गिरसेन तु २०५
वञ्चिताः सोपधानेन स्वे स्वे वस्तुनि मायया
ततस्त्वपरितुष्टास्ते तमेव त्वरिता ययुः प्रह्लादमग्रतः कृत्वा काव्यस्यानुपदं
पुनः २०६
ततः काव्यं समासाद्य उपतस्थुरवाङ्मुखाः
समागतान्पुनर्दृष्ट्वा काव्यो
याज्यानुवाच ह २०७
मया संबोधिताः सर्वे यस्मान्मा नाभिनन्दथ
ततस्तेनावमानेन गता यूयं पराभवम् २०८
एवं ब्रुवाणं शुक्रं तु बाष्पसंदिग्धया
गिरा
प्रह्लादस्तं तदोवाच मा नस्त्वं त्यज
भार्गव २०९
स्वाश्रयान्भजमानांश्च भक्तांस्त्वं भज भार्गव
त्वय्यदृष्टे वयं तेन देवाचार्येण
मोहिताः
भक्तानर्हसि वै ज्ञातुं तपोदीर्घेण चक्षुषा २१०

यदि नस्त्वं न कुरुषे प्रसादं भृगुनन्दन अपध्यातास्त्वया ह्यद्य प्रविशामो रसातलम् २११
ज्ञात्वा काव्यो यथातत्त्वं कारुण्यादनुकम्पया
एवं प्रत्यनुनीतो वै ततः कोपं नियम्य सः उवाचैतान्न भेतव्यं न गन्तव्यं रसातलम् २१२
अवश्यं भाविनो ह्यर्थाः प्राप्तव्या मयि जाग्रति
न शक्यमन्यथा कर्तुं दिष्टं हि बलवत्तरम् २१३
संज्ञा प्रनष्टा या वोऽद्य तामेतां प्रतिपत्स्यथ
देवाञ्जित्वा सकृच्चापि पातालं प्रतिपत्स्यथ २१४
प्राप्ते पर्यायकाले च हीति
ब्रह्माभ्यभाषत
मत्प्रसादाच्च त्रैलोक्यं भुक्तं
युष्माभिरूर्जितम् २१५
युगाख्या दश सम्पूर्णा देवानाक्रम्य मूर्धनि
एतावन्तं च कालं वै ब्रह्मा राज्यमभाषत २१६
राज्यं सावर्णिके तुभ्यं पुनः किल भविष्यति

लोकानामीश्वरो भाव्यस्तव पौत्रः पुनर्बलिः २१७
एवं किल मिथः प्रोक्तः पौत्रस्ते विष्णुना स्वयम्
वाचा हृतेषु लोकेषु तास्तास्तस्याभवन्किल २१८
यस्मात्प्रवृत्तयश्चास्य संकाशादभिसंधिताः
तस्माद्वृत्तेन प्रीतेन तुभ्यं दत्तं स्वयम्भुवा २१९
देवराज्ये बलिर्भाव्य इति
मामीश्वरोऽब्रवीत्
तस्माददृश्यो भूतानां कालापेक्षः स
तिष्ठति २२०
प्रीतेन चापरो दत्तो वरस्तुभ्यं
स्वयम्भुवा
तस्मान्निरुत्सुकस्त्वं वै पर्यायं
सहितोऽसुरैः २२१
न हि शक्यं मया तुभ्यं
पुरस्ताद्विप्रभाषितुम्
ब्रह्मणा प्रतिषिद्धोऽहं भविष्यं जानता
विभो २२२
इमौ च शिष्यौ द्वौ मह्यं समावेतौ
बृहस्पतेः
दैवतैः सह संसृष्टान्सर्वान्वो
धारयिष्यतः २२३

इत्युक्ता ह्यसुराः सर्वे काव्येनाक्लिष्टकर्मणा
हृष्टास्तेन ययुः सार्धं प्रह्लादेन महात्मना २२४
अवश्यं भाव्यमर्थं तु श्रुत्वा शुक्रेण भाषितम्
सकृदाशंसमानास्तु जयं शुक्रेण भाषितम्
दंशिताः सायुधाः सर्वे ततो
देवान्समाह्वयन् २२५
देवास्तदासुरान्दृष्ट्वा संग्रामे समुपस्थितान्
सर्वे संभृतसम्भारा देवास्तान्समयोधयन् २२६
देवासुरे तदा तस्मिन्वर्तमाने शतं समाः अजयन्नसुरा देवांस्ततो देवा ह्यमन्त्रयन् २२७
यज्ञेनोपाह्वयामस्तौ ततो जेष्यामहेऽसुरान्
तदोपामन्त्रयन्देवाः शण्डामर्कौ तु तावुभौ २२८
यज्ञे चाहूय तौ प्रोक्तौ त्यजेतामसुरान्द्विजौ
वयं युवां भजिष्यामः सह जित्वा तु दानवान् २२९
एवं कृताभिसंधी तौ शण्डामर्कौ सुरास्तथा ततो देवा जयं प्रापुर्दानवाश्च पराजिताः

२३०
शण्डामर्कपरित्यक्ता दानवा ह्यबलास्तथा एवं दैत्याः पुरा काव्यशापेनाभिहतास्तदा २३१
काव्यशापाभिभूतास्ते निराधाराश्च सर्वशः निरस्यमाना देवैश्च विविशुस्ते रसातलम् २३२
एवं निरुद्यमा देवैः कृताः कृच्छ्रेण दानवाः
ततः प्रभृति शापेन भृगोर्नैमित्तिकेन तु २३३
जज्ञे पुनः पुनर्विष्णुर्धर्मे प्रशिथिले प्रभुः
कुर्वन्धर्मव्यवस्थानमसुराणां प्रणाशनम् २३४
प्रह्लादस्य निदेशे तु न स्थास्यन्त्यसुराश्च ये मनुष्यवध्यास्ते सर्वे ब्रह्मेति व्याहरत्प्रभुः २३५
धर्मान्नारायणस्यांशः
सम्भूतश्चाक्षुषेऽन्तरे
यज्ञं वै वर्तयामासुर्देवा
वैवस्वतेऽन्तरे २३६
प्रादुर्भावे ततस्तस्य ब्रह्मा ह्यासीत्पुरोहितः
युगाख्यायां चतुर्थ्यां तु आपन्नेषु

सुरेषु वै २३७
सम्भूतस्तु समुद्रान्ते
हिरण्यकशिपोर्वधे
द्वितीये नरसिंहाख्ये रुद्रो
ह्यासीत्पुरोहितः २३८
बलिसंस्थेषु लोकेषु त्रेतायां सप्तमं प्रति
तृतीये वामनस्यार्थे धर्मेण तु पुरोधसा २३९
एतास्!तिस्रः स्मृतास्तस्य दिव्याः सम्भूतयो द्विजाः
मानुषाः सप्त यान्यास्तु शापजास्ता
निबोधत २४०
त्रेतायुगे तु प्रथमे दत्तात्रेयो बभूव ह
नष्टे धर्मे चतुर्थांशे
मार्कण्डेयपुरःसरः २४१
पञ्चमः पञ्चदश्यां च त्रेतायां संबभूव ह मान्धाता चक्रवर्ती तु तदोत्तङ्कपुरःसरे २४२
एकोनविंश्यां त्रेतायां सर्वक्षत्रान्तकृद्विभुः जामदग्न्यस्तथा षष्ठो विश्वामित्रपुरःसरः २४३
चतुर्विंशे युगे रामो वसिष्ठेन पुरोधसा सप्तमो रावणस्यार्थे जज्ञे दशरथात्मजः २४४

अष्टमे द्वापरे विष्णुरष्टाविंशे पराशरात्
वेदव्यासस्तथा जज्ञे जातूकर्ण्यपुरःसरः २४५
कर्तुं धर्मव्यवस्थानमसुराणां प्रणाशनम् बुद्धो नवमको जज्ञे तपसा पुष्करेक्षणः देवसुन्दररूपेण द्वैपायनपुरःसरः २४६ तस्मिन्नेव युगे क्षीणे संध्याशिष्टे भविष्यति
कल्की तु विष्णुयशसः पाराशर्यपुरःसरः २४७
दशमो भाव्यसम्भूतो याज्ञवल्क्यपुरःसरः सर्वांश्च भूतांस्! तिमितान्पाषण्डांश्चैव सर्वशः २४८ प्रगृहीतायुधैर्विप्रैर्वृतः शतसहस्रशः २४९
निःशेषाञ्छूद्रराज्ञस्तु तदा स तु करिष्यति
ब्रह्मद्विषः सपत्नांस्तु संहृत्यैव च तद्वपुः २५०
पञ्चविंशे स्थितः कल्किश्चरितार्थः
ससैनिकः
शूद्रान्संशोधयित्वा तु समुद्रान्तं च
वै स्वयम् २५१
प्रवृत्तचक्रो बलवान्संहारं तु करिष्यति उत्सादयित्वा

वृषलान्प्रायशस्तानधार्मिकान् २५२
ततस्तदा स वै कल्किश्चरितार्थः ससैनिकः
प्रजास्तं साधयित्वा तु समृद्धास्तेन वै
स्वयम् २५३
अकस्मात्कोपितान्योन्यं भविष्यन्तीह
मोहिताः
क्षपयित्वा तु तेऽन्योन्यं भाविनार्थेन
चोदिताः २५४
ततः काले व्यतीते तु स देवोऽन्तरधीयत
नृपेष्वथ प्रनष्टेषु प्रजानां
संग्रहात्तदा २५५
रक्षणे विनिवृत्ते तु हत्वा
चान्योन्यमाहवे
परस्परं च हत्वा तु निराक्रन्दाः
सुदुःखिताः २५६
पुराणि हित्वा ग्रामांश्च तुल्यत्वे
निष्परिग्रहाः
प्रनष्टाश्रमधर्माश्च
नष्टवर्णाश्रमास्तथा २५७
अट्टशूला नानपदाः शिवशूलाश्चतुष्पथाः प्रमदाः केशशूलाश्च भविष्यन्ति युगक्षये २५८
ह्रस्वदेहायुषश्चैव भविष्यन्ति वनौकसः सरित्पर्वतवासिन्यो मूलपत्त्रफलाशनाः २५९
चीरचर्माजिनधराः संकरं घोरमाश्रिताः

उत्पातदुःखाः स्वल्पार्था बहुबाधाश्च ताः प्रजाः २६०
एवं कष्टमनुप्राप्ताः काले संध्यंशके तदा ततः क्षयं गमिष्यन्ति सार्धं कलियुगेन तु २६१
क्षीणे कलियुगे तस्मिंस्ततः कृतमवर्तत इत्येतत्कीर्तितं
सम्यग्देवासुरविचेष्टितम् २६२
यदुवंशप्रसङ्गेन समासाद्वैष्णवं यशः
तुर्वसोस्तु प्रवक्ष्यामि
पूरोर्द्रुह्योस्तथा ह्यनोः २६३
इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽसुरशापो नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ४७

अथाष्टाचत्वारिंशोऽध्यायः
सूत उवाच
तुर्वसोस्तु सुतो गर्भो गोभानुस्तस्य चात्मजः
गोभानोस्तु सुतो वीरस्!त्रिसारिरपराजितः १
करंधमस्तु त्रैसारिर्भरतस्तस्य चात्मजः
दुष्यन्तः पौरवस्यापि तस्य पुत्रो
ह्यकल्मषः २
एवं ययातिशापेन जरासंक्रमणे पुरा
तुर्वसोः पौरवं वंशं प्रविवेश पुरा किल ३
दुष्यन्तस्य तु दायादो वरूथो नाम

पार्थिवः
वरूथात्तु तथाण्डीरः संधानस्तस्य चात्मजः ४
पाण्ड्यश्च केरलश्चैव चोलः कर्णस्तथैव च तेषां जनपदाः स्फीताः पाण्ड्याश्चोलाः सकेरलाः ५
द्रुह्योस्तु तनयौ शूरौ सेतुः केतुस्तथैव
च
सेतुपुत्रः शरद्वांस्तु गन्धारस्तस्य
चात्मजः ६
ख्यायते यस्य नाम्नासौ गन्धारविषयो महान्
आरट्टदेशजास्तस्य तुरगा वाजिनां वराः ७
गन्धारपुत्रो धर्मस्तु
घृतस्तस्यात्मजोऽभवत्
घृताच्च विदुषो जज्ञे प्रचेतास्तस्य
चात्मजः ८
प्रचेतसः पुत्रशतं राजानः सर्व एव ते
म्लेच्छराष्ट्राधिपाः सर्वे उदीचीं
दिशमाश्रिताः ९
अनोश्चैव सुता वीरास्त्रयः परमधार्मिकाः
सभानरश्चाक्षुषश्च परमेषुस्तथैव च १०
सभानरस्य पुत्रस्तु विद्वान्कोलाहलो नृपः कोलाहलस्य धर्मात्मा संजयो नाम विश्रुतः ११
संजयस्याभवत्पुत्रो वीरो नाम पुरंजयः जनमेजयो महाराज पुरंजयसुतोऽभवत् १२

जनमेजयस्य राजर्षेर्महाशालोऽभवत्सुतः आसीदिन्द्रसमो राजा प्रतिष्ठितयशाभवत् १३
महामनाः सुतस्तस्य महाशालस्य धार्मिकः सप्तद्वीपेश्वरो जज्ञे चक्रवर्ती महामनाः १४
महामनास्तु द्वौ पुत्रौ जनयामास विश्रुतौ उशीनरं च धर्मज्ञं तितिक्षुं चैव तावुभौ १५
उशीनरस्य पत्न्यस्तु पञ्च राजर्षिसम्भवाः भृशा कृशा नवा दर्शा या च देवी दृषद्वती १६
उशीनरस्य पुत्रास्तु तासु जाताः कुलोद्वहाः
तपसा ते तु महता जाता वृद्धस्य धार्मिकाः १७
भृशायास्तु नृगः पुत्रो नवाया नव एव च कृशायास्तु कृशो जज्ञे दर्शायाः सुव्रतोऽभवत्
दृषद्वत्याः सुतश्चापि शिबिरौशीनरो नृपः १८
शिबेस्तु शिबयः पुत्राश्चत्वारो लोकविश्रुताः
पृथुदर्भः सुवीरश्च केकयो भद्रकस्तथा १९ तेषां जनपदाः स्फीताः केकया भद्रकास्तथा सौवीराश्चैव पौराश्च नृगस्य केकयास्तथा

२०
सुव्रतस्य तथाम्बष्ठा कृशस्य वृषला पुरी नवस्य नवराष्ट्रं तु तितिक्षोस्तु प्रजां शृणु २१
तितिक्षुरभवद्राजा पूर्वस्यां दिशि विश्रुतः
बृहद्रथः सुतस्तस्य तस्य सेनोऽभवत्सुतः २२
सेनस्य सुतपा जज्ञे सुतपस्तनयो बलिः जातो मानुषयोन्यां तु क्षीणे वंशे
प्रजेच्छया २३
महायोगी तु स बलिर्बद्धो बन्धैर्महात्मना
पुत्रानुत्पादयामास क्षेत्रजान्पञ्च
पार्थिवान् २४
अङ्गं स जनयामास वङ्गं सुह्मं तथैव च पुण्ड्रं कलिङ्गं च तथा बालेयं
क्षेत्रमुच्यते
बालेया ब्राह्मणाश्चैव तस्य वंशकराः
प्रभो २५
बलेश्च ब्रह्मणा दत्तो वरः प्रीतेन धीमतः
महायोगित्वमायुश्च कल्पस्य परिमाणकम् २६
संग्रामे चाप्यजेयत्वं धर्मे चैवोत्तमा
मतिः
त्रैकाल्यदर्शनं चैव प्राधान्यं प्रसवे
तथा २७
जयं चाप्रतिमं युद्धे धर्मे

तत्त्वार्थदर्शनम्
चतुरो नियतान्वर्णान्स वै स्थापयिता प्रभुः २८
तेषां च पञ्च दायादा वङ्गाङ्गाः
सुह्मकास्तथा
पुण्ड्राः कलिङ्गाश्च तथा अङ्गस्य तु
निबोधत २९
मुनय ऊचुः
कथं बलेः सुता जाताः पञ्च तस्य महात्मनः
किंनाम्नी महिषी तस्य जनिता कतम ऋषिः ३०
कथं चोत्पादितास्तेन तन्नः प्रब्रूहि पृच्छताम्
माहात्म्यं च प्रभावं च निखिलेन वदस्व तत् ३१
सूत उवाच
अथोशिज इति ख्यात आसीद्विद्वानृषिः पुरा
पत्नी वै ममता नाम बभूवास्य महात्मनः ३२
उशिजस्य यवीयान्वै भ्रातृपत्नीमकामयत्
बृहस्पतिर्महातेजा ममतामेत्य कामतः ३३
उवाच ममता तं तु देवरं वरवर्णिनी
अन्तर्वत्न्यस्मि ते भ्रातुर्ज्येष्ठस्य
तु विरम्यताम् ३४
अयं तु मे महाभाग गर्भः कुप्येद्बृहस्पते
औशिजो भ्रातृजन्यस्ते सोपाङ्गं
वेदमुद्गिरन् ३५
अमोघरेतास्त्वं चापि न मां भजितुमर्हसि

अस्मिन्नेवं गते काले यथा वा मन्यसे प्रभो ३६
एवमुक्तस्तथा सम्यग्बृहत्तेजा बृहस्पतिः कामात्मा स महात्मापि न मनः सोऽभ्यवारयत् ३७
संबभूवैव धर्मात्मा तया सार्धमकामया उत्सृजन्तं तु तद्रेतोवाचं गर्भोऽभ्यभाषत ३८
भो तात वाचामधिप द्वयोर्नास्तीह संस्थितिः
अमोघरेतास्त्वं चापि पूर्वं चाहमिहागतः ३९
सोऽशपत्तं ततः क्रुद्ध एवमुक्तो बृहस्पतिः
पुत्रं ज्येष्ठस्य वै भ्रातुर्गर्भस्थं भगवानृषिः ४०
यस्मात्त्वमीदृशे काले गर्भस्थोऽपि
निषेधसि
मामेवमुक्तवांस्तस्मात्तमो दीर्घं
प्रवेक्ष्यसि ४१
ततो दीर्घतमा नाम शापादृषिरजायत अतोऽशं!जो बृहत्कीर्तिर्बृहस्पतिरिवौजसा ४२
ऊर्ध्वरेतास्ततोऽसौ वै वसते भ्रातुराश्रमे
स धर्मान्सौरभेयांस्तु

वृषभाच्छ्रुतवांस्ततः ४३
तस्य भ्राता पितृव्यो यश्चकार भरणं तदा तस्मिन्निवसतस्तस्य यदृच्छातस्तु वै वृषः ४४
यज्ञार्थमाहृतान्दर्भांश्चचार सुरभीसुतः जग्राह तं दीर्घतमाः शृङ्गयोस्तु
चतुष्पदम् ४५
तेनासौ निगृहीतश्च न चचाल पदात्पदम्
ततोऽब्रवीद्वृषस्तं वै मुञ्च मां बलिनां
वर ४६
न मयासादितस्तात बलवांस्त्वत्समः क्वचित्
मम चान्यः समो वापि न हि मे बलसंख्यया
मुञ्च तातेति च पुनः प्रीतस्तेऽहं वरं
वृणु ४७
एवमुक्तोऽब्रवीदेनं जीवन्मे त्वं क्व
यास्यसि
एष त्वां न विमोक्ष्यामि परस्वादं
चतुष्पदम् ४८
वृषभ उवाच
नास्माकं विद्यते तात पातकं स्तेयमेव च भक्ष्याभक्ष्यं तथा चैव पेयापेयं तथैव च ४९
द्विपदां बहवो ह्येते धर्म एष गवां स्मृतः कार्याकार्ये न वागम्यागमनं च तथैव च ५० सूत उवाच
गवां धर्मं तु वै श्रुत्वा संभ्रान्तस्तु

विसृज्य तम्
शक्त्यान्नपानदानात्तु गोपतिं संप्रसादयत् ५१
प्रसादिते गते तस्मिन्गोधर्मं भक्तितस्तु सः
मनसैव समादध्यौ तन्निष्ठस्तत्परो हि सः ५२
ततो यवीयसः पत्नीं गौतमस्याभ्यपद्यत कृतावलेपां तां मत्वा सोऽनड्वानिव न क्षमः ५३
गोधर्मं तु परं मत्वा स्नुषां
तामभ्यपद्यत
निर्भर्त्स्य चैनं रुद्ध्वा च बाहुभ्यां
सम्प्रगृह्य च ५४
भाव्यमर्थं तु तं ज्ञात्वा
माहात्म्यात्तमुवाच सा
विपर्ययं तु त्वं लब्ध्वा अनड्वानिव
वर्तसे ५५
गम्यागम्यं न जानीषे
गोधर्मात्प्रार्थयन्सुताम्
दुर्वृत्तं त्वां त्यजाम्यद्य गच्छ त्वं
स्वेन कर्मणा ५६
काष्ठे समुद्गे प्रक्षिप्य गङ्गाम्भसि
समुत्सृजत्
यस्मात्त्वमन्धो वृद्धश्च भर्तव्यो
दुरधिष्ठितः ५७

तमुह्यमानं वेगेन स्रोतसोऽभ्याशमागतः जग्राह तं स धर्मात्मा बलिर्वैरोचनिस्तदा ५८
अन्तःपुरे जुगोपैनं भक्ष्यभोज्यैश्च तर्पयन्
प्रीतश्चैव वरेणैव च्छन्दयामास वै बलिम् ५९
तस्माच्च स वरं वव्रे पुत्रार्थे दानवर्षभः
संतानार्थं महाभागभार्यायां मम मानद पुत्रान्धर्मार्थतत्त्वज्ञानुत्पादयितुमर्हसि ६०
एवमुक्तोऽथ
देवर्षिस्तथास्त्वित्युक्तवान्प्रभुः स तस्य राजा स्वां भार्यां सुदेष्णां नाम
प्राहिणोत्
अन्धं वृद्धं च तं ज्ञात्वा न सा देवी जगाम ह ६१
! धात्रेयिकां तस्मावन्धाय
प्राहिणोत्तदा
तस्यां कक्षीवदादींश्च शूद्र
योनावृषिर्वशी ६२
जनयामास धर्मात्मा शूद्रानित्येवमादिकम्
उवाच तं बली राजा दृष्ट्वा
कक्षीवदादिकान् ६३
राजोवाच

प्रवीणानृषिधर्मस्य चेश्वरान्ब्रह्मवादिनः विद्वान्प्रत्यक्षधर्माणां बुद्धिमान्वृत्तिमाञ्छुचीन् ६४
ममैव चेति होवाच तं दीर्घतमसं बलिः नत्युवाच मुनिस्तं वै ममैवमिति चाब्रवीत् ६५
उत्पन्नाः शूद्रयोना तु भवच्छन्दे सुरोत्तम
अन्धं वृद्धं च मां ज्ञात्वा सुदेष्णा महिषी तव
शूद्रां धात्रेयिकां नृप ६६
ततः प्रसादयामास बलिस्तमृषिसत्तमम्
बलिः सुदेष्णां तां भार्यां भर्त्सयामास
दानवः ६७
पुनश्चैनामलंकृत्य ऋषये प्रत्यपादयत्
तां स दीर्घतमा देवीं तथा कृतवतीं तदा ६८
दध्ना लवणमिश्रेण त्वभ्यक्तं मधुकेन तु
लिह मामजुगुप्सन्ती आपादतलमस्तकम्
ततस्त्वं प्राप्स्यसे देवि पुत्रान्वै
मनसेप्सितान् ६९
तस्य सा तद्वचो देवी सर्वं कृतवती तदा
तस्य सापानमासाद्य देवी परिहरत्तदा ७०
तामुवाच ततः सोऽथ यत्ते परिहृतं शुभे विनापानं कुमारं तु जनयिष्यसि पूर्वजम् ७१

सुदेष्णोवाच
नार्हसि त्वं महाभाग पुत्रं मे दातुमीदृशम्
तोषितश्च यथाशक्ति प्रसादं कुरु मे प्रभो ७२
दीर्घतमा उवाच
तवापचाराद्देव्येष नान्यथा भविता शुभे नैव दास्यति पुत्रस्ते पौत्रौ वै दास्यते
फलम् ७३
तस्यापानं विना चैव योग्यभावो भविष्यति
तस्माद्दीर्घतमाङ्गेषु कुक्षौ
स्पृष्ट्वेदमब्रवीत् ७४
प्राशितं यद्यदङ्गेषु न सोपस्थं
शुचिस्मिते
तेन तिष्ठन्ति ते गर्भे
पौर्णमास्यामिवोडुराट् ७५
भविष्यन्ति कुमारास्तु पञ्च देवसुतोपमाः
तेजस्विनः सुवृत्ताश्च यज्वानो
धार्मिकाश्च ते ७६
सूत उवाच
तदंशस्तु सुदेष्णाया ज्येष्ठः पुत्रो
व्यजायत
अङ्गस्तथा कलिङ्गश्च पुण्ड्रः
सुह्मस्तथैव च ७७
वङ्गराजस्तु पञ्चैते बलेः पुत्राश्च क्षेत्रजाः

इत्येते दीर्घतमसा बलेर्दत्ताः सुतास्तथा ७८
प्रतिष्ठामागतानां हि ब्राह्मण्यं कारयंस्ततः
ततो मानुषयोन्यां स जनयामास वै प्रजाः ७९
ततस्तं दीर्घतमसं सुरभिर्वाक्यमब्रवीत्
विचार्य यस्माद्गोधर्मं प्रमाणं ते कृतं
विभो ८०
शक्त्या चानन्ययास्मासु तेन प्रीतास्मि
तेऽनघ
तस्मात्तुभ्यं तमो दीर्घमाघ्रायापनुदामि
वै ८१
बार्हस्पत्यस्तथैवैष पाप्मा वै तिष्ठति त्वयि
जरां मृत्युं तमश्चैव आघ्रायापनुदामि ते ८२
सद्यः स घ्रातमात्रस्तु असितो मुनिसत्तमः आयुष्मांश्च वपुष्मांश्च चक्षुष्मांश्च
ततोऽभवत् ८३
गोऽभ्याहते तमसि वै गौतमस्तु ततोऽभवत्
काक्षीवांस्तु ततो गत्वा सह पित्रा
गिरिव्रजम् ८४
दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा पितुर्वै स
ह्युपविष्टश्चिरं तपः
ततः कालेन महता तपसा भावितस्तु सः ८५
विधूय मातृजं कायं ब्राह्मण्यं

प्राप्तवान्विभुः
ततोऽब्रवीत्पिता तं वै पुत्रवानस्म्यहं त्वया ८६
सत्पुत्रेण तु धर्मज्ञ कृतार्थोऽहं
यशस्विना
मुक्त्वात्मानं ततोऽसौ वै
प्राप्तवान्ब्रह्मणः क्षयम् ८७
ब्राह्मण्यं प्राप्य
काक्षीवान्सहस्रमसृजत्सुतान्
कौष्माण्डा गौतमाश्चैव स्मृताः काक्षीवतः
सुताः ८८
इत्येष दीर्घतमसो बलेर्वैरोचनस्य च
समागमो वः कथितः संततिश्चोभयोस्तथा ८९
बलिस्तानभिनन्द्याह पञ्च
पुत्रानकल्मषान्
कृतार्थः सोऽपि धर्मात्मा योगमायावृतः
स्वयम् ९०
अदृश्यः सर्वभूतानां कालापेक्षः स वै प्रभुः
तत्राङ्गस्य तु दायादो राजासीद्दधिवाहनः ९१
दधिवाहनपुत्रस्तु राजा दिविरथः स्मृतः आसीद्दिविरथापत्यं विद्वान्धर्मरथो नृपः ९२
स हि धर्मरथः श्रीमांस्तेन विष्णुपदे गिरौ

सोमः शुक्रेण वै राज्ञा सह पीतो महात्मना ९३
अथ धर्मरथस्याभूत्पुत्रश्चित्ररथः किल तस्य सत्यरथः पुत्रस्तस्माद्दशरथः किल ९४
लोमपाद इति ख्यातस्तस्य शान्ता सुताभवत्
अथ दाशरथिर्वीरश्चतुरङ्गो महायशाः ९५
ऋष्यशृङ्गप्रसादेन जज्ञे स्वकुलवर्धनः
चतुरङ्गस्य पुत्रस्तु पृथुलाक्ष इति
स्मृतः ९६
पृथुलाक्षसुतश्चापि चम्पनामा बभूव ह
चम्पस्य तु पुरी चम्पा पूर्वं या मालिनी
भवत् ९७
पूर्णभद्रप्रसादेन हर्यङ्गोऽस्य सुतोऽभवत्
यज्ञे विभाण्डकाच्चास्य वारणः शत्रुवारणः ९८
अवतारयामास महीं मन्त्रैर्वाहनमुत्तमम् हर्यङ्गस्य तु दायादो जातो भद्ररथः किल ९९
अथ भद्ररथस्यासीद् बृहत्कर्मा जनेश्वरः बृहद्भानुः सुतस्तस्य तस्माज्जज्ञे महात्मवान् १००
बृहद्भानुस्तु राजेन्द्रो जनयामास वै सुतम्
नाम्ना जयद्रथं नाम तस्माद्बृहद्रथो

नृपः १०१
आसीद्बृहद्रथाच्चैव विश्वजिज्जनमेजयः
दायादस्तस्य चाङ्गो वै
तस्मात्कर्णोऽभवन्नृपः १०२
कर्णस्य वृषसेनस्तु पृथुसेनस्तथात्मजः एतेऽङ्गस्यात्मजाः सर्वे राजानः कीर्तिता
मया
विस्तरेणानुपूर्व्याच्च पूरोस्तु शृणुत
द्विजाः १०३
ऋषय ऊचुः
कथं सूतात्मजः कर्णः कथमङ्गस्य चात्मजः एतदिच्छामहे श्रोतुमत्यन्तकुशलो ह्यसि १०४
सूत उवाच
बृहद्भानुसुतो जज्ञे राजा नाम्ना बृहन्मनाः
तस्य पत्नीद्वयं ह्यासीच्छैब्यस्य तनये ह्युभे
यशोदेवी च सत्या च तयोर्वंशं च मे शृणु १०५
जयद्रथं तु राजानं यशोदेवी ह्यजीजनत् सा बृहन्मनसः सत्या विजयं नाम विश्रुतम् १०६
विजयस्य बृहत्पुत्रस्तस्य पुत्रो बृहद्रथः
बृहद्रथस्य पुत्रस्तु सत्यकर्मा महामनाः

१०७
सत्यकर्मणोऽधिरथः सूतश्चाधिरथः स्मृतः यः कर्णं प्रतिजग्राह तेन कर्णस्तु सूतजः तच्चेदं सर्वमाख्यातं कर्णं प्रति यथोदितम् १०८
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशेऽष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ४८

अथैकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः
सूत उवाच
पूरोः पुत्रो महातेजा राजा स जनमेजयः
प्राचीत्वतः सुतस्तस्य यः
प्राचीमकरोद्दिशम् १
प्राचीत्वतस्य तनयो मनस्युश्च तथाभवत्
राजा पीतायुधो नाम मनस्योरभवत्सुतः २
दायादस्तस्य चाप्यासीद् धुन्धुर्नाम
महीपतिः
धुन्धोर्बहुविधः पुत्रः सम्पातिस्तस्य
चात्मजः ३
सम्पातेस्तु रंहवर्चा भद्राश्वस्तस्य चात्मजः
भद्राश्वस्य धृतायां तु दशाप्सरसि सूनवः ४
औचेयुश्च हृषेयुश्च कक्षेयुश्च सनेयुकः धृतेयुश्च विनेयुश्च स्थलेयुश्चैव सत्तमः ५

धर्मेयुः संनतेयुश्च पुण्येयुश्चेति ते दश
औचेयोर्ज्वलना नाम भार्या वै तक्षकात्मजा ६
तस्यां स जनयामास अन्तिनारं महीपतिम् अन्तिनारो मनस्विन्यां पुत्राञ्जज्ञे पराञ्छुभान् ७
अमूर्तरयसं वीरं त्रिवनं चैव धार्मिकम् गौरी कन्या तृतीया च मान्धातुर्जननी शुभा ८
इलिना तु यमस्यासीत्कन्या याजनयत्सुतान् ब्रह्मवादपराक्रान्ताञ् छुभदा त्विलिना
ह्यभूत् ९
उपदानवी सुतांल्लेभे
चतुरस्त्विलिनात्मजात्
ऋष्यन्तमथ दुष्यन्तं प्रवीरमनधं तथा १०
चक्रवर्ती ततो यज्ञे दुष्यन्तात्समितिंजयः
शकुन्तलायां भरतो यस्य नाम्ना च भारताः ११
दौष्यन्तीं प्रति राजानं वागूचे चाशरीरिणी
माता भस्त्रा पितुः पुत्रो येन जातः स एव सः १२
भरस्व पुत्रं दुष्यन्त मावमंस्थाः शकुन्तलाम्

रेतोधां नयते पुत्रः परेतं यमसादनात् त्वं चास्य धाता गर्भस्य सत्यमाह
शकुन्तला १३
भरतस्य विनष्टेषु तनयेषु पुरा किल
पुत्राणां मातृकात्कोपात्सुमहान्संक्षयः
कृतः १४
ततो मरुद्भिरानीय पुत्रः स तु बृहस्पतेः संक्रामितो भरद्वाजो मरुद्भिर्भरतस्य तु १५
ऋषय ऊचुः
भरतस्य भरद्वाजः पुत्रार्थं मारुतैः कथम् संक्रामितो महातेजास्तन्नो ब्रूहि यथातथम् १६
सूत उवाच
पत्न्यामापन्नसत्त्वायामुशिजः स स्थितो
भुवि
भ्रातुर्भार्यां स दृष्ट्वा तु
बृहस्पतिरुवाच ह १७
उपतिष्ठ स्वलंकृत्य मैथुनाय च मां शुभे एवमुक्ताब्रवीदेनं स्वयमेव बृहस्पतिम् १८
गर्भः परिणतश्चायं ब्रह्म व्याहरते गिरा अमोघरेतास्त्वं चापि धर्मं चैवं विगर्हितम् १९
एवमुक्तोऽब्रवीदेनां स्वयमेव बृहस्पतिः नोपदेष्टव्यो विनयस्त्वया मे वरवर्णिनि

२०
धर्षमाणः प्रसह्यैनां मैथुनायोपचक्रमे
ततो बृहस्पतिं गर्भो धर्षमाणमुवाच ह २१
संनिविष्टो ह्यहं पूर्वमिह नाम बृहस्पते
अमोघरेताश्च भवान्नावकाश इह द्वयोः २२
एवमुक्तः स गर्भेण कुपितः प्रत्युवाच ह
यस्मात्त्वमीदृशे काले सर्वभूतेप्सिते
सति ।अभिषेधसि तस्मात्त्वं तमो दीर्घं
प्रवेक्ष्यसि २३
ततः कामं संनिवर्त्य
तस्यानन्दाद्बृहस्पतेः
तद्रेतस्त्वपतद्भूमौ निवृत्तं
शिशुकोऽभवत् २४
सद्योजातं कुमारं तु दृष्ट्वा तं
ममताब्रवीत्
गमिष्यामि गृहं स्वं वै भरस्वैनं
बृहस्पते २५
एवमुक्त्वा गता सा तु गतायां सोऽपि तं त्यजत्
मातापितृभ्यां त्यक्तं तु दृष्ट्वा तं मरुतः शिशुम्
जगृहुस्तं भरद्वाजं मरुतः कृपया स्थिताः २६
तस्मिन्काले तु भरतो बहुभिरृतुभिर्विभुः पुत्रनैमित्तिकैर्यज्ञैरयजत्पुत्रलिप्सया २७

यदा स यजमानस्तु पुत्रं नासादयत्प्रभुः
ततः क्रतुं मरुत्सोमं पुत्रार्थे
समुपाहरत् २८
तेन ते मरुतस्तस्य मरुत्सोमेन तुष्टुवुः
उपनिन्युर्भरद्वाजं पुत्रार्थं भरताय वै
२९
दायादोऽङ्गिरसः सूनोरौरसस्तु बृहस्पतेः
संक्रामितो भरद्वाजो मरुद्भिर्भरतं प्रति
३०
भरतस्तु भरद्वाजं पुत्रं प्राप्य
विभुर्ब्रवीत्
आदावात्महिताय त्वं कृतार्थोऽहं त्वया
विभो ३१
पूर्वं तु वितथे तस्मिन्कृते वै
पुत्रजन्मनि
ततस्तु वितथो नाम भरद्वाजो नृपोऽभवत् ३२
तस्मादपि भरद्वाजाद् ब्राह्मणाः
क्षत्रिया भुवि
द्व्यामुष्यायणकौलीनाः स्मृतास्ते
द्विविधेन च ३३
ततो जाते हि वितथे भरतश्च दिवं ययौ
भरद्वाजो दिवं यातो ह्यभिषिच्य सुतमृषिः
३४
दायादो वितथस्यासीद् भुवमन्युर्महायशाः
महाभूतोपमाः पुत्राश्चत्वारो भुवमन्यवः
३५

बृहत्क्षत्रो महावीर्यो नरो गर्गश्च वीर्यवान्
नरस्य संकृतिः पुत्रस्तस्य पुत्रो महायशाः ३६
गुरुधी रन्तिदेवश्च सत्कृत्यां तावुभौ स्मृतौ
गर्गस्य चैव दायादः शिबिर्विद्वानजायत ३७
स्मृताः शैब्यास्ततो गर्गाः क्षत्रोपेता द्विजातयः
आहार्यतनयश्चैव धीमानासीदुरुक्षवः ३८
तस्य भार्या विशाला तु सुषुवे
पुत्रकत्रयम्
त्र्युषणं पुष्करिं चैव कविं चैव
महायशाः ३९
उरुक्षवाः स्मृता ह्येते सर्वे
ब्राह्मणतां गताः
काव्यानां तु वरा ह्येते त्रयः प्रोक्ता
महर्षयः ४०
गर्गाः संकृतयः काव्याः क्षत्रोपेता
द्विजातयः
संभृताङ्गिरसो दक्षा बृहत्क्षत्रस्य च
क्षितिः ४१
बृहत्क्षत्रस्य दायादो हस्तिनामा बभूव ह
तेनेदं निर्मितं पूर्वं पुरं तु
गजसाह्वयम् ४२

हस्तिनश्चैव दायादास्त्रयः परमकीर्तयः अजमीढो द्विमीढश्च पुरुमीढस्तथैव च ४३ अजमीढस्य पत्न्यस्तु तिस्रः कुरुकुलोद्वहाः
नीलिनी धूमिनी चैव केशिनी चैव विश्रुता ४४
स तासु जनयामास पुत्रान्वै देववर्चसः
तपसोऽन्ते महातेजा जाता वृद्धस्य
धार्मिकाः ४५
भारद्वाजप्रसादेन विस्तरं तेषु मे शृणु
आजमीढस्य केशिन्यां कण्वः समभवत्किल ४६
मेधातिथिः सुतस्तस्य तस्मात्काण्वायना द्विजाः
अजमीढस्य भूमिन्यां जज्ञे बृहदनुर्नृपः ४७
बृहदनोर्बृहन्तोऽथ बृहन्तस्य बृहन्मनाः बृहन्मनःसुतश्चापि बृहद्धनुरिति श्रुतः ४८
बृहद्धनोर्बृहदिषुः पुत्रस्तस्य जयद्रथः अश्वजित्तनयस्तस्य सेनजित्तस्य चात्मजः ४९
अथ सेनजितः पुत्राश्चत्वारो लोकविश्रुताः रुचिराश्वश्च काव्यश्च राजा दृढरथस्तथा ५०
वत्सश्चावर्तको राजा यस्यैते परिवत्सकाः रुचिराश्वस्य दायादः पृथुसेनो महायशाः

५१
पृथुसेनस्य पौरस्तु पौरान्नीपोऽथ जज्ञिवान्
नीपस्यैकशतं त्वासीत्पुत्राणाममितौजसाम् ५२
नीपा इति समाख्याता राजानः सर्व एव ते
तेषां वंशकरः श्रीमान्नीपानां
कीर्तिवर्धनः ५३
काव्याच्च समरो नाम सदेष्टसमरोऽभवत्
समरस्य पारसम्पारौ सदश्व इति ते त्रयः ५४
पुत्राः सर्वगुणोपेता जाता वै विश्रुता
भुवि
पारपुत्रः पृथुर्जातः पृथोस्तु
सुकृतोऽभवत् ५५
जज्ञे सर्वगुणोपेतो विभ्राजस्तस्य
चात्मजः
विभ्राजस्य तु दायादस्त्वणुहो नाम
वीर्यवान् ५६
बभूव शुकजामाता कृत्वीभर्ता महायशाः अणुहस्य तु दायादो ब्रह्मदत्तो महीपतिः ५७
युगदत्तः सुतस्तस्य विष्वक्सेनो महायशाः विभ्राजः पुनराजातः सुकृतेनेह कर्मणा ५८ विष्वक्सेनस्य पुत्रस्तु उदक्सेनो बभूव ह भल्लाटस्तस्य पुत्रस्तु तस्यासीज्जनमेजयः

उग्रायुधेन तस्यार्थे सर्वे नीपाः प्रणाशिताः ५९
ऋषय ऊचुः
उग्रायुधः कस्य सुतः कस्य वंशे स कथ्यते
किमर्थं तेन ते नीपाः सर्वे चैव
प्रणाशिताः ६०
सूत उवाच
उग्रायुधः सूर्यवंश्यस्तपस्तेपे वराश्रमे
स्थाणुभूतोऽष्टसाहस्रं तं भेजे जनमेजयः ६१
तस्य राज्यं प्रतिश्रुत्य नीपानाजघ्निवान्प्रभुः
उवाच सान्त्वं विविधं जघ्नुस्ते वै
ह्युभावपि ६२
हन्यमानागतानूचे यस्माद्धेतोर्न मे वचः
शरणागतरक्षार्थं तस्मादेवं शपामि वः ६३
यदि मेऽस्ति तपस्तप्तं सर्वान्नयतु वो यमः
ततस्तान्कृप्यमाणांस्तु यमेन पुरतः स तु ६४
कृपया परयाविष्टो जनमेजयमूचिवान् गतानेतानिमान्वीरांस्त्वं मे रक्षितुमर्हसि ६५
जनमेजय उवाच
अरे पापा दुराचारा भवितारोऽस्य किंकराः

तथेत्युक्तस्ततो राजा यमेन युयुधे चिरम् ६६
व्याधिभिर्नारकैर्घोरैर्यमेन सह तान्बलात्
विजित्य मुनये प्रादात्तदद्भुतमिवाभवत् ६७
यमस्तुष्टस्ततस्तस्मै मुक्तिज्ञानं ददौ परम्
सर्वे यथोचितं कृत्वा जग्मुस्ते
कृष्णमव्ययम् ६८
येषां तु चरितं गृह्य हन्यते
नापमृत्युभिः
इह लोके परे चैव सुखमक्षय्यमश्नुते ६९
अजमीढस्य धूमिन्यां विद्वाञ्जज्ञे यवीनरः धृतिमांस्तस्य पुत्रस्तु तस्य सत्यधृतिः स्मृतः
अथ सत्यधृतेः पुत्रो दृढनेमिः प्रतापवान् ७०
दृढनेमिसुतश्चापि सुधर्मा नाम पार्थिवः आसीत्सुधर्मतनयः सार्वभौमः प्रतापवान् ७१
सार्वभौमेति विख्यातः पृथिव्यामेकराड् बभौ
तस्यान्ववाये महति महापौरवनन्दनः ७२ महापौरवपुत्रस्तु राजा रुक्मरथः स्मृतः अथ रुक्मरथस्यासीत्सुपार्श्वो नाम

पार्थिवः ७३
सुपार्श्वतनयश्चापि सुमतिर्नाम धार्मिकः
सुमतेरपि धर्मात्मा राजा संनतिमानपि ७४
तस्यासीत्संनतिमतः कृतो नाम सुतो महान् हिरण्यनाभिनः शिष्यः कौशल्यस्य महात्मनः ७५
चतुर्विंशतिधा येन प्रोक्ता वै
सामसंहिताः
स्मृतास्ते प्राच्यसामानः कार्ता नामेह
सामगाः ७६
कार्तिरुग्रायुधोऽसौ वै महापौरववर्धनः
बभूव येन विक्रम्य पृथुकस्य पिता हतः ७७
नीलो नाम महाराजः पाञ्चालाधिपतिर्वशी उग्रायुधस्य दायादः क्षेमो नाम महायशाः ७८
क्षेमात्सुनीथः संजज्ञे सुनीथस्य नृपंजयः नृपंजयाच्च विरथ इत्येते पौरवाः स्तुताः ७९
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे पौरववंशकीर्तनं नामैकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ४९

अथ पञ्चाशत्तमोऽध्यायः
सूत उवाच
अजमीढस्य नीलिन्यां नीलः समभवन्नृपः नीलस्य तपसोग्रेण सुशान्तिरुदपद्यत १

पुरुजानुः सुशान्तेस्तु पृथुस्तु पुरुजानुतः
भद्राश्वः पृथुदायादो भद्रा
श्वतनयाञ्छृणु २
मुद्गलश्च जयश्चैव राजा बृहदिषुस्तथा
जवीनरश्च विक्रान्तः कपिलश्चैव पञ्चमः ३
पञ्चानां चैव पञ्चालानेताञ्जनपदान्विदुः
पञ्चालरक्षिणो ह्येते देशानामिति नः
श्रुतम् ४
मुद्गलस्यापि मौद्गल्याः क्षत्रोपेता
द्विजातयः
एते ह्यङ्गिरसः पक्षं संश्रिताः
काण्वमुद्गलाः ५
मुद्गलस्य सुतो जज्ञे ब्रह्मिष्ठः
सुमहायशाः
इन्द्रसेनः सुतस्तस्य विन्ध्याश्वस्तस्य
चात्मजः ६
विन्ध्याश्वान्मिथुनं जज्ञे मेनकायामिति
श्रुतिः
दिवोदासश्च राजर्षिरहल्या च यशस्विनी ७
शरद्वतस्तु दायादमहल्या सम्प्रसूयत शतानन्दमृषिश्रेष्ठं तस्यापि सुमहातपाः ८
सुतः सत्यधृतिर्नाम धनुर्वेदस्य पारगः आसीत्सत्यधृतेः शुक्रममोघं धार्मिकस्य तु ९

स्कन्नं रेतः सत्यधृतेर्दृष्ट्वा चाप्सरसं जले
मिथुनं तत्र संभृतं तस्मिन्सरसि संभृतम् १०
ततः सरसि तस्मिंस्तु क्रममाणं महीपतिः दृष्ट्वा जग्राह कृपया शंतनुर्मृगयां गतः ११
एते शरद्वतः पुत्रा आख्याता गौतमा वराः अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि दिवोदासस्य वै प्रजाः १२
दिवोदासस्य दायादो धर्मिष्ठो
मित्रयुर्नृपः
मैत्रायणावरः सोऽथ मैत्रेयस्तु ततः
स्मृतः १३
एते वंश्या यतेः पक्षाः क्षत्रोपेतास्तु
भार्गवाः
राजा चैद्यवरो नाम मैत्रेयस्य सुतः
स्मृतः १४
अथ चैद्यवराद्विद्वान्सुदासस्तस्य चात्मजः
अजमीढः पुनर्जातः क्षीणे वंशे तु सोमकः १५
सोमकस्य सुतो जन्तुर्हते तस्मिञ्छतं बभौ पुत्राणामजमीढस्य सोमकस्य महात्मनः १६ महिषी त्वजमीढस्य धूमिनी पुत्रवर्धिनी पुत्राभावे तपस्तेपे शतं वर्षाणि

दुश्चरम् १७
हुत्वाग्निं विधिवत्सम्यक् पवित्रीकृतभोजना
अग्निहोत्रक्रमेणैव सा सुष्वाप महाव्रता १८
तस्यां वै धूमवर्णायामजमीढः समीयिवान् ऋक्षं सा जनयामास धूमवर्णं शताग्रजम् १९ ऋक्षात्संवरणो जज्ञे कुरुः संवरणात्ततः यः प्रयागमतिक्रम्य कुरुक्षेत्रमकल्पयत् २०
कृष्यतस्तु महाराजो वर्षाणि सुबहून्यथ कृष्यमाणस्ततः शक्रो भयात्तस्मै वरं ददौ २१
पुण्यं च रमणीयं च कुरुक्षेत्रं तु तत्स्मृतम्
तस्यान्ववायः सुमहान्यस्य नाम्ना तु कौरवाः २२
कुरोस्तु दयिताः पुत्राः सुधन्वा जह्नुरेव च
परीक्षिच्च महातेजाः प्रजनश्चारिमर्दनः २३
सुधन्वनस्तु दायादः पुत्रो मतिमतां वरः च्यवनस्तस्य पुत्रस्तु राजा धर्मार्थतत्त्ववित् २४
च्यवनस्य कृमिः पुत्र ऋक्षाज्जज्ञे महातपाः

कृमेः पुत्रो महावीर्यः ख्यातस्त्विन्द्र
समो विभुः २५
चैद्योपरिचरो वीरो वसुर्नामान्तरिक्षगः
चैद्योपरिचराज्जज्ञे गिरिका सप्त वै
सुतान् २६
महारथो मगधराड् विश्रुतो यो बृहद्रथः प्रत्यश्रवाः कुशश्चैव चतुर्थो हरिवाहनः २७
पञ्चमश्च यजुश्चैव मत्स्यः काली च सप्तमी बृहद्रथस्य दायादः कुशाग्रो नाम विश्रुतः २८
कुशाग्रस्यात्मजश्चैव वृषभो नाम वीर्यवान्
वृषभस्य तु दायादः पुण्यवान्नाम पार्थिवः २९
पुण्यः पुण्यवतश्चैव राजा सत्यधृतिस्ततः दायादस्तस्य धनुषस्तस्मात्सर्वश्च
जज्ञिवान् ३०
सर्वस्य सम्भवः पुत्रस्तस्माद्राजा
बृहद्रथः
द्वे तस्य शकले जाते जरया संधितश्च सः ३१
जरया संधितो यस्माज्जरासंधस्ततः स्मृतः जेता सर्वस्य क्षत्रस्य जरासंधो महाबलः ३२
जरासंधस्य पुत्रस्तु सहदेवः प्रतापवान् सहदेवात्मजः श्रीमान्सोमवित्स महातपाः

३३
श्रुतश्रवास्तु सोमादेर्मागधाः
परिकीर्तिताः
जह्नुस्त्वजनयत्पुत्रं सुरथं नाम भूमिपम्
३४
सुरथस्य तु दायादो वीरो राजा विदूरथः
विदूरथसुतश्चापि सार्वभौम इति स्मृतः ३५
सार्वभौमाज्जयत्सेनो रुचिरस्तस्य
चात्मजः
रुचिरात्तु ततो
भौमस्त्वरितायुस्ततोऽभवत् ३६
अक्रोधनस्त्वायुसुतस्तस्माद्देवातिथिः
स्मृतः
देवातिथेस्तु दायादो दक्ष एव बभूव ह ३७
भीमसेनस्ततो दक्षाद्दिलीपस्तस्य चात्मजः
दिलीपस्य प्रतीपस्तु तस्य पुत्रास्त्रयः
स्मृताः ३८
देवापिः शंतनुश्चैव वाह्लीकश्चैव ते
त्रयः
वाह्लीकस्य तु दायादाः सप्त वाह्लीश्वरा
नृपाः
देवापिस्तु ह्यपध्यातः
प्रजाभिरभवन्मुनिः ३९
मुनय ऊचुः
प्रजाभिस्तु किमर्थं वै ह्यपध्यातो
जनेश्वरः

को दोषो राजपुत्रस्य प्रजाभिः समुदाहृतः ४०
सूत उवाच
किलासीद्राजपुत्रस्तु कुष्ठी तं नाभ्यपूजयन्
कार्यं चैव तु देवानां क्षत्रं प्रति द्विजोत्तमाः
भविष्यं कीर्तयिष्यामि शंतनोस्तु निबोधत ४१
शंतनुस्त्वभवद्राजा विद्वान्स वै महाभिषक्
इदं चोदाहरन्त्यत्र श्लोकं प्रति महाभिषक् ४२
यं यं कराभ्यां स्पृशति जीर्णं रोगिणमेव च पुनर्युवा च भवति तस्मात्तं शंतनुं विदुः ४३
तत्तस्य शंतनुत्वं हि प्रजाभिरिह कीर्त्यते
ततोऽवृणुत भार्यार्थं शंतनुर्जाह्नवीं नृप ४४
तस्यां देवव्रतं नाम कुमारं जनयद्विभुः काली विचित्रवीर्यं तु दाशेयी जनयत्सुतम् ४५
शंतनोर्दयितं पुत्रं शान्तात्मानमकल्मषम्
कृष्णद्वैपायनो नाम क्षेत्रे

वैचित्रविर्यके ४६
धृतराष्ट्रं च पाण्डुं च विदुरं
चाप्यजीजनत्
धृतराष्ट्रस्तु गान्धार्यां
पुत्रानजनयच्छतम् ४७
तेषां दुर्योधनः श्रेष्ठः सर्वक्षत्रस्य
वै प्रभुः
माद्री कुन्ती तथा चैव पाण्डोर्भार्ये
बभूवतुः ४८
देवदत्ताः सुताः पञ्च
पाण्डोरर्थेऽभिजज्ञिरे
धर्माद्युधिष्ठिरो जज्ञे मारुताच्च
वृकोदरः ४९
इन्द्राद्धनंजयश्चैव इन्द्र तुल्यपराक्रमः
नकुलं सहदेवं च माद्रय्!श्विभ्यामजीजनत् ५०
पञ्चैते पाण्डवेभ्यस्तु द्रौपद्यां जज्ञिरे सुताः
द्रौपद्यजनयच्छ्रेष्ठं प्रतिविन्ध्यं
युधिष्ठिरात् ५१
श्रुतसेनं भीमसेनाच्छ्रुतकीर्तिं
धनंजयात्
चतुर्थं श्रुतकर्माणं सहदेवादजायत ५२
नकुलाच्च शतानीकं द्रौपदेयाः प्रकीर्तिताः

तेभ्योऽपरे पाण्डवेयाः षडेवान्ये महारथाः ५३
हैडम्बो भीमसेनात्तु पुत्रो जज्ञे घटोत्कचः
काशी बलधराद्भीमाज्जज्ञे वै सर्वगं सुतम् ५४
सुहोत्रं तनयं माद्री सहदेवादसूयत करेणुमत्यां चैद्यायां निरमित्रस्तु
नाकुलिः ५५
सुभद्रायां रथी पार्थादभिमन्युरजायत
यौधेयं देवकी चैव पुत्रं जज्ञे
युधिष्ठिरात् ५६
अभिमन्योः परीक्षित्तु पुत्रः परपुरजयः जनमेजयः परीक्षितः पुत्रः परमधार्मिकः
५७
ब्रह्माणं कल्पयामास स वै वाजसनेयकम्
स वैशम्पायनेनैव शप्तः किल महर्षिणा ५८
न स्थास्यतीह दुर्बुद्धे तवैतद्वचनं भुवि
यावत्स्थास्यसि त्वं लोके तावदेव
प्रपत्स्यति ५९
क्षत्रस्य विजयं ज्ञात्वा ततःप्रभृति
सर्वशः
अभिगम्य स्थिताश्चैव नृपं च जनमेजयम् ६०
ततःप्रभृति शापेन क्षत्रियस्य तु याजिनः उत्सन्ना याजिनो यज्ञे ततःप्रभृति सर्वशः ६१

क्षत्रस्य याजिनः केचिच्छापात्तस्य महात्मनः
पौर्णमासेन हविषा इष्ट्वा
तस्मिन्प्रजापतिम्
स वैशम्पायनेनैव प्रविशन्वारितस्ततः ६२
परीक्षितः सुतोऽसौ वै पौरवो जनमेजयः
द्विरश्वमेधमाहृत्य महावाजसनेयकः ६३
प्रवर्तयित्वा तं सर्वमृषिं वाजसनेयकम् विवादे ब्राह्मणैः सार्धमभिशप्तो वनं ययौ ६४
जनमेजयाच्छतानीकस्तस्माज्जज्ञे स
वीर्यवान्
जनमेजयः शतानीकं पुत्रं
राज्येऽभिषिक्तवान् ६५
अथाश्वमेधेन ततः शतानीकस्य वीर्यवान्
जज्ञेऽधिसोमकृष्णाख्यः साम्प्रतं यो
महायशाः ६६
तस्मिञ्छासति राष्ट्रं तु युष्माभिरिदमाहृतम्
दुरापं दीर्घसत्त्रं वै त्रीणि वर्षाणि
पुष्करे
वर्षद्वयं कुरुक्षेत्रे दृषद्वत्यां द्विजोत्तमाः ६७
मुनय ऊचुः
भविष्यं श्रोतुमिच्छामः प्रजानां लोमहर्षणे

पुरा किल यदेतद्वै व्यतीतं कीर्तितं त्वया ६८
येषु वै स्थास्यते क्षत्रमुत्पत्स्यन्ते
नृपाश्च ये
तेषामायुष्प्रमाणं च नामतश्चैव
तान्नृपान् ६९
कृतयुगप्रमाणं च त्रेताद्वापरयोस्तथा
कलियुगप्रमाणं च युगदोषं युगक्षयम् ७०
सुखदुःखप्रमाणं च प्रजादोषं युगस्य तु
एतत्सर्वं प्रसंख्याय पृच्छतां ब्रूहि नः
प्रभो ७१
सूत उवाच
यथा मे कीर्तितं पूर्वं
व्यासेनाक्लिष्टकर्मणा
भाव्यं कलियुगं चैव तथा मन्वन्तराणि च ७२
अनागतानि सर्वाणि ब्रुवतो मे निबोधत
अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि भविष्या ये
नृपास्तथा ७३
ऐडेक्ष्वाक्वन्वये चैव पौरवे चान्वये तथा येषु संस्थास्यते तच्च ऐडेक्ष्वाकुकुलं
शुभम्
तान्सर्वान्कीर्तयिष्यामि भविष्ये
कथितान्नृपान् ७४
तेभ्योऽपरेऽपि ये त्वन्ये ह्युत्पत्स्यन्ते नृपाः पुनः क्षत्राः पारशवाः शूद्रास्तथान्ये ये

बहिश्चराः ७५
अन्धाः शकाः पुलिन्दाश्च चूलिका यवनास्तथा
कैवर्ताभीरशबरा ये चान्ये म्लेच्छसम्भवाः
पर्यायतः प्रवक्ष्यामि नामतश्चैव
तान्नृपान् ७६
अधिसोमकृष्णश्चैतेषां प्रथमं वर्तते नृपः
तस्यान्ववाये वक्ष्यामि भविष्ये
कथितान्नृपान् ७७
अधिसोमकृष्णपुत्रस्तु विवक्षुर्भविता नृपः
गङ्गया तु हृते तस्मिन्नगरे नागसाह्वये ७८
त्यक्त्वा विवक्षुर्नगरं कौशाम्ब्यां तु निवत्स्यति
भविष्याष्टौ सुतास्तस्य महाबलपराक्रमाः ७९
भूरिर्ज्येष्ठः सुतस्तस्य तस्य चित्ररथः स्मृतः
शुचिद्रवश्चित्ररथाद्वृष्णिमांश्च
शुचिद्रवात् ८०
वृष्णिमतः सुषेणश्च भविष्यति शुचिर्नृपः
तस्मात्सुषेणाद्भविता सुनीथो नाम
पार्थिवः ८१
नृपात्सुनीथाद्भविता नृचक्षुः सुमहायशाः
नृचक्षुषस्तु दायादो भविता वै सुखीवलः ८२

सुखीवलसुतश्चापि भावी राजा परिष्णवः
परिष्णवसुतश्चापि भविता सुतपा नृपः ८३
मेधावी तस्य दायादो भविष्यति न संशयः
मेधाविनः सुतश्चापि भविष्यति पुरंजयः ८४
उर्वो भाव्यः सुतस्तस्य तिग्मात्मा तस्य
चात्मजः
तिग्माद्बृहद्रथो भाव्यो वसुदामा बृहद्र
थात् ८५
वसुदाम्नः शतानीको भविष्योदयनस्ततः
भविष्यते चोदयनाद्वीगे राजा वहीनरः ८६
वहीनरात्मजश्चैव दण्डपाणिर्भविष्यति
दण्डपाणेर्निरमित्रो निरमित्रात्तु
क्षेमकः ८७
अत्रानुवंशश्लोकोऽयं गीतो विप्रैः पुरातनैः
ब्रह्मक्षत्रस्य यो योनिर्वंशो
देवर्षिसत्कृतः
क्षेमकं प्राप्य राजानं संस्थास्यति कलौ
युगे ८८
इत्येष पौरवो वंशो यथावदिह कीर्तितः
धीमतः पाण्डुपुत्रस्य चार्जुनस्य
महात्मनः ८९
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सोमवंशे पुरुवंशावुकीर्तनं नाम पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ५०

अथैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः
ऋषय ऊचुः
ये पूज्याः स्युर्द्विजातीनामग्नयः सूत सर्वदा
तानिदानीं समाचक्ष्व तद्वंशं चानुपूर्वशः १
सूत उवाच
योऽसावग्निरभीमानी स्मृतः स्वायम्भुवेऽन्तरे
ब्रह्मणो मानसः पुत्रस्तस्मात्स्वाहा
व्यजीजनत् २
पावकं पवमानं च शुचिरग्निश्च यः स्मृतः
निर्मथ्यः पवमानोऽग्निर्वैद्युतः
पावकात्मजः ३
शुचिरग्निः स्मृतः सौरः स्थावराश्चैव ते स्मृताः
पवमानात्मजो ह्यग्निर्हव्यवाहः स उच्यते ४
पावकः सहरक्षस्तु हव्यवाहमुखः शुचिः देवानां हव्यवाहोऽग्निः प्रथमो ब्रह्मणः सुतः ५
सहरक्षः सुराणां तु त्रयाणां ते त्रयोऽग्नयः
एतेषां पुत्रपौत्राश्च चत्वारिंशत्तथैव च ६
प्रवक्ष्ये नामतस्तान्वै प्रविभागेन

तान्पृथक्
पावनो लौकिको ह्यग्निः प्रथमो ब्रह्मणश्च
यः ७
ब्रह्मौदनाग्निस्तत्पुत्रो भरतो नाम
विश्रुतः
वैश्वानरो हव्यवाहो वहन्हव्यं ममार सः ८
स मृतोऽथर्वणः पुत्रो मथितः पुष्करोदधिः
योऽथर्वा लौकिको ह्यग्निर्दक्षिणाग्निः स
उच्यते ९
भृगोः प्रजायताथर्वा ह्यङ्गिराथर्वणः
स्मृतः
तस्य ह्यलौकिको ह्यग्निर्दक्षिणाग्निः स
वै स्मृतः १०
अथ यः पवमानस्तु निर्मथ्योऽग्निः स
उच्यते
स च वै गार्हपत्योऽग्निः प्रथमो ब्रह्मणः
स्मृतः ११
ततः सभ्यावसथ्यौ च संशत्यास्तौ सुतावुभौ
ततः षोडश नद्यस्तु चकमे हव्यवाहनः
यः खल्वाहवनीयोऽग्निरभिमानी द्विजैः
स्मृतः १२
कावेरीं कृष्णवेणीं च नर्मदां यमुनां तथा
गोदावरीं वितस्तां च चन्द्र
भागामिरावतीम् १३
विपाशां कौशिकीं चैव शतद्रुं सरयूं तथा सीतां मनस्विनीं चैव ह्रादिनीं पावनां

तथा १४
तासु षोडशधात्मानं प्रविभज्य पृथक्पृथक् तदा तु विहरंस्तासु धिष्ण्येच्छः स बभूव ह १५
स्वाभिधानस्थिता धिष्ण्यास्तासूत्पन्नाश्च धिष्णवः धिष्ण्येषु जज्ञिरे यस्मात्ततस्ते धिष्णवः स्मृताः १६
इत्येते वै नदीपुत्रा धिष्ण्येषु प्रतिपेदिरे
तेषां विहरणीया ये उपस्थेयाश्च ताञ्शृणु
विभुः प्रवाहणोऽग्नीध्रस्तत्रस्था
धिष्णवोऽपरे १७
विहरति यथास्थानं पुण्याहे समुपक्रमे
अनिर्देश्यानिवार्याणामग्नीनां शृणुत
क्रमम् १८
वासवोऽग्निः कृशानुर्यो
द्वितीयोत्तरवेदिकः
सम्राडग्निसुतो ह्यष्टावुपतिष्ठन्ति
तान्द्विजाः १९
पर्जन्यः पवमानस्तु द्वितीयः
सोऽनुदृश्यते
पावकोष्णः समूह्यस्तु वोत्तरे
सोऽग्निरुच्यते २०
हव्यसूदो ह्यसंमृज्यः शामित्रः स विभाव्यते

शतधामा सुधाज्योती रौद्रैश्वर्यः स
उच्यते २१
ब्रह्मज्योतिर्वसुधामा ब्रह्मस्थानीय
उच्यते
अजैकपादुपस्थेयः स वै शालामुखो यतः २२
अनिर्देश्यो ह्यहिर्बुÞ यो बहिरन्ते तु
दक्षिणौ
पुत्रा ह्येते तु सर्वस्य उपस्थेया
द्विजैः स्मृताः २३
ततो विहरणीयांस्तु वक्ष्याम्यष्टौ तु
तान्सुतान्
हौत्रियस्य सुतो ह्यग्निर्बर्हिषो
हव्यवाहनः २४
प्रशंस्योऽग्निः प्रचेतास्तु द्वितीयः
संसहायकः
सुतो ह्यग्नेर्विश्ववेदा
ब्राह्मणाच्छंसिरुच्यते २५
अपां योनिः स्मृतः स्वाम्भः सेतुर्नाम
विभाव्यते
धिष्ण्य आहरणा ह्येते सोमेनेज्यन्त वै
द्विजैः २६
ततो यः पावको नाम्ना यः सद्भिर्योग उच्यते अग्निः सोऽवभृथो ज्ञेयो वरुणेन सहेज्यते २७
हृदयस्य सुतो ह्यग्नेर्जठरेऽसौ नृणां पचन्

मन्युमाञ्जठरश्चाग्निर्विद्धाग्निः सततं स्मृतः २८
परस्परोत्थितो ह्यग्निर्भूतानीह
विभुर्दहन्
अग्नेर्मन्युमतः पुत्रो घोरः संवर्तकः
स्मृतः २९
पिबन्नपः स वसति समुद्रे वडवामुखे समुद्रवासिनः पुत्रः सहरक्षो विभाव्यते ३०
सहरक्षस्तु वै कामान्गृहे स वसते नृणाम्
क्रव्यादग्निः सुतस्तस्य पुरुषान्योऽत्ति वै मृतान् ३१
इत्येते पावकस्याग्नेर्द्विजैः पुत्राः
प्रकीर्तिताः
ततः सुतास्तु
सौवीर्याद्गन्धर्वैरसुरैर्हृताः ३२
मथितो यस्त्वरण्यां तु सोऽग्निराप समिन्धनम्
आयुर्नाम्ना तु भगवान्पशौ यस्तु प्रणीयते ३३
आयुषो महिमान्पुत्रो दहनस्तु ततः सुतः पाकयज्ञेष्वभीमानी हुतं हव्यं भुनक्ति यः ३४
सर्वस्माद्देवलोकाच्च हव्यं कव्यं भुनक्ति यः
पुत्रोऽस्य सहितो ह्यग्निरद्भुतः स

महायशाः ३५
प्रायश्चित्तेष्वभीमानी हृतं हव्यं
भुनक्ति यः
अद्भुतस्य सुतो वीरो देवांशस्तु
महान्स्मृतः ३६
विविधाग्निस्ततस्तस्य तस्य पुत्रो
महाकविः
विविधाग्निसुतादर्कादग्नयोऽष्टौ सुताः
स्मृताः ३७
काम्यास्विष्टिष्वभीमानी
रक्षोहायतिकृच्च यः
सुरभिर्वसुमान्नादो हर्यश्वश्चैव
रुक्मवान् ३८
प्रवर्ग्यः क्षेमवांश्चैव इत्यष्टौ च
प्रकीर्तिताः
शुच्यग्नेस्तु प्रजा ह्येषा अग्नयश्च
चतुर्दश ३९
इत्येते ह्यग्नयः प्रोक्ताः प्रणीता ये हि चाध्वरे
समतीते तु सर्गे ये यामैः सह सुरोत्तमैः ४०
स्वायम्भुवेऽन्तरे पूर्वमग्नयस्तेऽभिमानिनः
एते विहरणीयेषु चेतनाचेतनेष्विह ४१ स्थानाभिमानिनोऽग्नीध्राः प्रागासन्हव्यवाहनाः

काम्यनैमित्तिकाद्यास्ते ये ते कर्मस्ववस्थिताः ४२
पूर्वे मन्वन्तरेऽतीते शुक्रैर्यामैश्च तैः सह
एते देवगणैः सार्धं प्रथमस्यान्तरे मनोः ४३
इत्येता योनयो ह्यक्ताः स्थानाख्या जातवेदसाम्
स्वारोचिषादिषु ज्ञेयाः सवर्णान्तेषु सप्तसु ४४
तैरेवं तु प्रसंख्यातं साम्प्रतानागतेष्विह
मन्वन्तरेषु सर्वेषु लक्षणं जातवेदसाम् ४५
मन्वन्तरेषु सर्वेषु नानारूपप्रयोजनैः वर्तन्ते वर्तमानैश्च यामैर्देवैः सहाग्नयः ४६
अनागतैः सुरैः सार्धं वत्स्यन्तोऽनागतास्त्वथ
इत्येष प्रचयोऽग्नीनां मया प्रोक्तो
यथाक्रमम्
विस्तरेणानुपूर्व्या च किमन्यच्छ्रोतुमिच्छथ ४७
इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽग्निवंशो नामैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ५१

अथ द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः
ऋषय ऊचुः
इदानीं प्राह यद्विष्णुः पृष्टः परममुत्तमम्
तदिदानीं समाचक्ष्व धर्माधर्मस्य विस्तरम् १
सूत उवाच
एवमेकार्णवे तस्मिन्मत्स्यरूपी जनार्दनः
विस्तारमादिसर्गस्य प्रतिसर्गस्य
चाखिलम् २
कथयामास विश्वात्मा मनवे सूर्यसूनवे
कर्मयोगं च सांख्यं च
यथावद्विस्तरान्वितम् ३
ऋषय ऊचुः
श्रोतुमिच्छामहे सूत कर्मयोगस्य लक्षणम्
यस्मादविदितं लोके न किंचित्तव सुव्रत ४
सूत उवाच
कर्मयोगं च वक्ष्यामि यथा विष्णुविभाषितम्
ज्ञानयोगसहस्राद्धि कर्मयोगः प्रशस्यते ५
कर्मयोगोद्भवं ज्ञानं तस्मात्तत्परमं पदम्
कर्मज्ञानोद्भवं ब्रह्म न च ज्ञानमकर्मणः ६
तस्मात्कर्मणि युक्तात्मा

तत्त्वमाप्नोति शाश्वतम्
वेदोऽखिलो धर्ममूलमाचारश्चैव तद्विदाम् ७
अष्टावात्मगुणास्तस्मिन्प्रधानत्वेन संस्थिताः
दया सर्वेषु भूतेषु क्षान्ती रक्षातुरस्य तु ८
अनसूया तथा लोके शौचमन्तर्बहिर्द्विजाः अनायासेषु कार्येषु माङ्गल्याचारसेवनम् ९
न च द्रव्येषु कार्पण्यमार्तेषूपार्जितेषु च तथास्पृहा परद्रव्ये परस्त्रीषु च
सर्वदा १०
अष्टावात्मगुणाः प्रोक्ताः पुराणस्य तु
कोविदैः
अयमेव क्रियायोगो ज्ञानयोगस्य साधकः ११
कर्मयोगं विना ज्ञानं कस्यचिन्नेह
दृश्यते
श्रुतिस्मृत्युदितं
धर्ममुपतिष्ठेत्प्रयत्नतः १२
देवतानां पितॄणां च मनुष्याणां च सर्वदा कुर्यादहरहर्यज्ञैर्भूतर्षिगणतर्पणम् १३
स्वाध्यायैरर्चयेच्चर्षीन्होमैर्विद्वान्यथाविधि

पितॄञ्छ्राद्धैरन्नदानैर्भूतानि बलिकर्मभिः १४
पञ्चैते विहिता यज्ञाः पञ्चसूनापनुत्तये कण्डनी पेषणी चुल्ली जलकुम्भी प्रमार्जनी १५
पञ्च सूना गृहस्थस्य तेन स्वर्गं न गच्छति तत्पापनाशनायामी पञ्च यज्ञाः प्रकीर्तिताः १६
द्वाविंशतिस्तथाष्टौ च ये संस्काराः
प्रकीर्तिताः
तद्युक्तोऽपि न मोक्षाय
यस्त्वात्मगुणवर्जितः १७
तस्मादात्मगुणोपेतः श्रुतिकर्म समाचरेत्
गोब्राह्मणानां वित्तेन सर्वदा भद्र
माचरेत् १८
गोभूहिरण्यवासोभिर्गन्धमाल्योदकेन च
पूजयेद्ब्रह्मविष्ण्वर्करुद्र
वस्वात्मकं शिवम् १९
व्रतोपवासैर्विधिवच्छ्रद्धया च विमत्सरः योऽसावतीन्द्रियः शान्तः
सूक्ष्मोऽव्यक्तः सनातनः
वासुदेवो जगन्मूर्तिस्तस्य सम्भूतयो
ह्यमी २०
ब्रह्मा विष्णुश्च भगवान्मार्तण्डो वृषवाहनः
अष्टौ च वसवस्तद्वदेकादश गणाधिपाः

लोकपालाधिपाश्चैव पितरो मातरस्तथा २१
इमा विभूतयः प्रोक्ताश्चराचरसमन्विताः
ब्रह्माद्याश्चतुरो मूलमव्यक्ताधिपतिः
स्मृतः २२
ॐ ॐ ब्रह्मणा चाथ सूर्येण विष्णुनाथ शिवेन वा
अभेदात्पूजितेन स्यात्पूजितं सचराचरम् २३
ब्रह्मादीनां परं धाम त्रयाणामपि संस्थितिः
वेदमूर्तावतः पूषा पूजनीयः प्रयत्नतः २४
तस्मादग्निद्विजमुखान्कृत्वा
सम्पूजयेदिमान्
दानैर्व्रतोपवासैश्च जपहोमादिना नरः २५
इति क्रियायोगपरायणस्य
वेदान्तशास्त्रस्मृतिवत्सलस्य
विकर्मभीतस्य सदा न
किंचित्प्राप्तव्यमस्तीह परे च लोके २६
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे योगमाहात्म्यं नाम द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः अथ त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः
मुनय ऊचुः
पुराणसंख्यामाचक्ष्व सूत विस्तरशः क्रमात्
दानधर्ममशेषं तु यथावदनुपूर्वशः १

सूत उवाच
इदमेव पुराणेषु पुराणपुरुषस्तदा यदुक्तवान्स विश्वात्मा मनवे तन्निबोधत २
मत्स्य उवाच
पुराणं सर्वशास्त्राणां प्रथमं ब्रह्मणा स्मृतम्
अनन्तरं च वक्त्रेभ्यो वेदास्तस्य विनिर्गताः ३
पुराणमेकमेवासीत्तदा कल्पान्तरेऽनघ त्रिवर्गसाधनं पुण्यं शतकोटिप्रविस्तरम् ४
निर्दग्धेषु च लोकेषु वाजिरूपेण वै मया अङ्गानि चतुरो वेदान्पुराणं
न्यायविस्तरम् ५
मीमांसां धर्मशास्त्रं च परिगृह्य मया
कृतम्
मत्स्यरूपेण च पुनः कल्पादावुदकार्णवे ६
अशेषमेतत्कथितमुदकान्तर्गतेन च
श्रुत्वा जगाद च मुनीन्प्रति
देवांश्चतुर्मुखः ७
प्रवृत्तिः सर्वशास्त्राणां पुराणस्याभवत्ततः
कालेनाग्रहणं दृष्ट्वा पुराणस्य ततो नृप ८
व्यासरूपमहं कृत्वा संहरामि युगे युगे

चतुर्लक्षप्रमाणेन द्वापरे द्वापरे सदा ९
तथाष्टादशधा कृत्वा भूर्लोकेऽस्मिन्प्रकाश्यते
अद्यापि देवलोकेऽस्मिञ् छतकोटिप्रविस्तरम् १०
तदर्थोऽत्र चतुर्लक्षं संक्षेपेण निवशितः पुराणानि दशाष्टौ च साम्प्रतं तदिहोच्यते ११
नामतस्तानि वक्ष्यामि शृणुध्वं मुनिसत्तमाः
ब्रह्मणाभिहितं पूर्वं यावन्मात्रं मरीचये १२
ब्राह्मं त्रिदशसाहस्रं पुराणं परिकीर्त्यते
लिखित्वा तच्च यो दद्याज्जलधेनुसमन्वितम् वैशाखपूर्णिमायां च ब्रह्मलोके महीयते १३
एतदेव यदा पद्ममभूद्धैरण्मयं जगत् तद्वृत्तान्ताश्रयं तद्वत्पाद्ममित्युच्यते बुधैः
पाद्मं तत्पञ्चपञ्चाशत्सहस्राणीह कथ्यते १४
तत्पुराणं च यो दद्यात्सुवर्णकमलान्वितम् ज्येष्ठे मासि तिलैर्युक्तमश्वमेधफलं लभेत् १५

वाराहकल्पवृत्तान्तमधिकृत्य पराशरः यत्प्राह धर्मानखिलांस्तद्युक्तं वैष्णवं विदुः १६
तदाषाढे च यो दद्याद् घृतधेनुसमन्वितम् पौर्णमास्यां विपूतात्मा स पदं याति
वारुणम्
त्रयोविंशतिसाहस्रं तत्प्रमाणं
विदुर्बुधाः १७
श्वेतकल्पप्रसङ्गेन धर्मान्वायुरिहाब्रवीत्
यत्र तद्वायवीयं स्याद्रुद्र
माहात्म्यसंयुतम्
चतुर्विंशसहस्राणि पुराणं तदिहोच्यते १८
श्रावण्यां श्रावणे मासि गुडधेनुसमन्वितम्
यो दद्याद्वृषसंयुक्तं ब्राह्मणाय
कुटुम्बिने
शिवलोके स पूतात्मा कल्पमेकं वसेन्नरः १९
यत्राधिकृत्य गायत्रीं वर्ण्यते
धर्मविस्तरः
वृत्रासुरवधोपेतं तद्भागवतमुच्यते २०
सारस्वतस्य कल्पस्य मध्ये ये
स्युर्नरोत्तमाः
तद्वृत्तान्तोद्भवं लोके
तद्भागवतमुच्यते २१
लिखित्वा तच्च यो

दद्याद्धेमसिंहसमन्वितम्
पौर्णमास्यां प्रौष्ठपद्यां स याति परमां गतिम्
अष्टादश सहस्राणि पुराणं तत्प्रचक्षते २२
यत्राह नारदो धर्मान्बृहत्कल्पाश्रयाणि च पञ्चविंशत्सहस्राणि नारदीयं तदुच्यते २३
आश्विने पञ्चदश्यां तु
दद्याद्धेनुसमन्वितम्
परमां सिद्धिमाप्नोति
पुनरावृत्तिदुर्लभाम् २४
यत्राधिकृत्य शकुनीन्धर्माधर्मविचारणा
व्याख्याता वै मुनिप्रश्ने
मुनिभिर्धर्मचारिभिः २५
मार्कण्डेयेन कथितं तत्सर्वं विस्तरेण तु पुराणं नवसाहस्रं मार्कण्डेयमिहोच्यते २६
प्रतिलिख्य च यो दद्यात्सौवर्णकरिसंयुतम्
कार्त्तिक्यां पुण्डरीकस्य यज्ञस्य
फलभाग्भवेत् २७
यत्तदीशानकं कल्पं वृत्तान्तमधिकृत्य च
वसिष्ठायाग्निना प्रोक्तमाग्नेयं
तत्प्रचक्षते २८
लिखित्वा तच्च यो दद्याद्धेमपद्मसमन्वितम् मार्गशीर्ष्यां विधानेन

तिलधेनुसमन्वितम् २९
तच्च षोडशसाहस्रं सर्वक्रतुफलप्रदम्
यः प्रदधन्नरः सोऽथ स्वर्गलोके महीयते ३०
यत्राधिकृत्य माहात्म्यमादित्यस्य चतुर्मुखः
अघोरकल्पवृत्तान्तप्रसङ्गेन
जगत्स्थितिम्
मनवे कथयामास भूतग्रामस्य लक्षणम् ३१
चतुर्दश सहस्राणि तथा पञ्च शतानि च
भविष्यचरितप्रायं भविष्यं तदिहोच्यते ३२
तत्पौषे मासि यो दद्यात्पौर्णमास्यां
विमत्सरः
गुडकुम्भसमायुक्तमग्निष्टोमफलं भवेत् ३३
रथंतरस्य कल्पस्य वृत्तान्तमधिकृत्य च
सावर्णिना नारदाय
कृष्णमाहात्म्यमुत्तमम् ३४
यत्र ब्रह्मवराहस्य चोदन्तं वर्णितं
मुहुः
तदष्टादशसाहस्रं ब्रह्मवैवर्तमुच्यते ३५
पुराणं ब्रह्मवैवर्तं यो दद्यान्माघमासि च
पौर्णमास्यां शुभदिने ब्रह्मलोके महीयते ३६
यत्राग्निलिङ्गमध्यस्थः प्राह देवो महेश्वरः
धर्मार्थकाममोक्षार्थमाग्नेयमधिकृत्य च

३७
कल्पान्ते लैङ्गमित्युक्तं पुराणं ब्रह्मणा स्वयम्
तदेकादशसाहस्रं फाल्गुन्यां यः प्रयच्छति तिलधेनुसमायुक्तं स याति शिवसाम्यताम् ३८
महावराहस्य पुनर्माहात्म्यमधिकृत्य च विष्णुनाभिहितं क्षोण्यै तद्वाराहमिहोच्यते ३९
मानवस्य प्रसङ्गेन कल्पस्य मुनिसत्तमाः चतुर्विंशत्सहस्राणि तत्पुराणमिहोच्यते ४०
काञ्चनं गरुडं कृत्वा तिलधेनुसमन्वितम् पौर्णमास्यां मधौ दद्याद् ब्राह्मणाय कुटुम्बिने
वराहस्य प्रसादेन पदमाप्नोति वैष्णवम् ४१
यत्र माहेश्वरान्धर्मानधिकृत्य च षण्मुखः कल्पे तत्पुरुषं वृत्तं चरितैरुपबृंहितम् ४२
स्कान्दं नाम पुराणं च ह्येकाशीतिर्निगद्यते
सहस्राणि शतं चैकमिति मर्त्येषु गद्यते ४३
परिलिख्य च यो दद्याद्धेमशूलसमन्वितम् शैवं पदमवाप्नोति मीने चोपागते रवौ ४४

त्रिविक्रमस्य माहात्म्यमधिकृत्य चतुर्मुखः
त्रिवर्गमभ्यधात्तच्च वामनं
परिकीर्तितम् ४५
पुराणं दशसाहस्रं कूर्मकल्पानुगं शिवम्
यः शरद्विषुवे दद्याद्वैष्णवं यात्यसौ
पदम् ४६
यत्र धर्मार्थकामानां मोक्षस्य च रसातले माहात्म्यं कथयामास कूर्मरूपी जनार्दनः ४७
इन्द्रद्युम्नप्रसङ्गेन ऋषिभ्यः
शक्रसंनिधौ
अष्टादश सहस्राणि
लक्ष्मीकल्पानुषङ्गिकम् ४८
यो दद्यादयने कूर्मं हेमकूर्मसमन्वितम्
गोसहस्रप्रदानस्य फलं
सम्प्राप्नुयान्नरः ४९
श्रुतीनां यत्र कल्पादौ प्रवृत्त्यर्थं
जनार्दनः
मत्स्यरूपेण मनवे नरसिंहोपवर्णनम् ५०
अधिकृत्याब्रवीत्सप्तकल्पवृत्तं
मुनीश्वराः
तन्मात्स्यमिति जानीध्वं सहस्राणि
चतुर्दश ५१
विषुवे हेममत्स्येन धेन्वा चैव समन्वितम् यो दद्यात्पृथिवी तेन दत्ता भवति चाखिला

५२
यदा च गारुडे कल्पे विश्वाण्डाद्गरुडोद्भवम् अधिकृत्याब्रवीत्कृष्णो गारुडं तदिहोच्यते ५३
तदष्टादशकं चैकं सहस्राणीह पठ्यते
सौवर्णहंससंयुक्तं यो ददाति पुमानिह
स सिद्धिं लभते मुख्यां शिवलोके च
संस्थितिम् ५४
ब्रह्मा
ब्रह्माण्डमाहात्म्यमधिकृत्याब्रवीत्पुनः
तच्च द्वादशसाहस्रं ब्रह्माण्डं
द्विशताधिकम् ५५
भविष्याणां च कल्पानां श्रूयते यत्र
विस्तरः
तद्ब्रह्माण्डपुराणं च ब्रह्मणा
समुदाहृतम् ५६
यो दद्यात्तद्व्यतीपाते पीतोर्णायुगसंयुतम्
राजसूयसहस्रस्य फलमाप्नोति मानवः हेमधेन्वा युतं तच्च ब्रह्मलोकफलप्रदम् ५७
चतुर्लक्षमिदं प्रोक्तं व्यासेनाद्भुतकर्मणा
मत्पितुर्मम पित्रा च मया तुभ्यं

निवेदितम् ५८
इह लोकहितार्थाय संक्षिप्तं परमर्षिणा
इदमद्यापि देवेषु शतकोटिप्रविस्तरम् ५९
उपभेदान्प्रवक्ष्यामि लोके ये
सम्प्रतिष्ठिताः
पाद्मे पुराणे यत्रोक्तं नरसिंहोपवर्णनम्
तच्चाष्टादशसाहस्रं नारसिंहमिहोच्यते ६०
नन्दाया यत्र माहात्म्यं कार्त्तिकेयेन
वर्ण्यते
नन्दीपुराणं तल्लोकैराख्यातमिति
कीर्त्यते ६१
यत्र साम्बं पुरस्कृत्य भविष्यति कथानकम्
प्रोच्यते तत्पुनर्लोके
साम्बमेतन्मुनिव्रताः ६२
पुरातनस्य कल्पस्य पुराणानि विदुर्बुधाः
धन्यं यशस्यमायुष्यं पुराणानामनुक्रमम्
एवमादित्यसंज्ञा च तत्रैव परिगद्यते ६३
अष्टादशभ्यस्तु पृथक् पुराणं
यत्प्रदिश्यते
विजानीध्वं द्विजश्रेष्ठास्तदेतेभ्यो
विनिर्गतम् ६४
पञ्चाङ्गानि पुराणेषु आख्यानकमिति स्मृतम्
सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च वंश्यानुचरितं चैव पुराणं पञ्चलक्षणम् ६५

ब्रह्मविष्ण्वर्करुद्राणां माहात्म्यं भुवनस्य च
ससंहारप्रदानां च पुराणे पञ्चवर्णके ६६
धर्मश्चार्थश्च कामश्च मोक्षश्चैवात्र
कीर्त्यते
सर्वेष्वपि पुराणेषु तद्विरुद्धं च
यत्फलम् ६७
सात्त्विकेषु पुराणेषु माहात्म्यमधिकं हरेः
राजसेषु च माहात्म्यमधिकं ब्रह्मणो विदुः ६८
तद्वदग्नेश्च माहात्म्यं तामसेषु शिवस्य च
संकीर्णेषु सरस्वत्याः पितॄणां च निगद्यते ६९
अष्टादश पुराणानि कृत्वा सत्यवतीसुतः
भारताख्यानमखिलं चक्रे तदुपबृंहितम्
लक्षेणैकेन यत्प्रोक्तं
वेदार्थपरिबृंहितम् ७०
वाल्मीकिना तु यत्प्रोक्तं रामोपाख्यानमुत्तमम्
ब्रह्मणाभिहितं यच्च शतकोटिप्रविस्तरम् ७१
आहृत्य नारदायैवं तेन वाल्मीकये पुनः वाल्मीकिना च लोकेषु धर्मकामार्थसाधनम् एवं सपादाः पञ्चैते लक्षा मर्त्ये

प्रकीर्तिताः ७२
पुरातनस्य कल्पस्य पुराणानि विदुर्बुधाः धन्यं यशस्यमायुष्यं पुराणानामनुक्रमम् यः पठेच्छृणुयाद्वापि स याति परमां गतिम् ७३
इदं पवित्रं यशसो निधानमिदं पितॄणामतिवल्लभं च
इदं च देवेष्वमृतायितं च नित्यं त्विदं पापहरं च पुंसाम् ७४
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पुराणानुक्रमणिकाभिधानं नाम त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ५३

अथ चतुष्पञ्चाशोऽध्यायः
सूत उवाच
अतः परं प्रवक्ष्यामि दानधर्मानशेषतः व्रतोपवाससंयुक्तान्यथामत्स्योदितानिह १
महादेवस्य संवादे नारदस्य च धीमतः
यथावृत्तं प्रवक्ष्यामि
धर्मकामार्थसाधकम् २
कैलासशिखरासीनमपृच्छन्नारदः पुरा
विनयनमनङ्गारिमनङ्गाङ्गहरं हरम् ३
नारद उवाच
भगवन्देवदेवेश ब्रह्मविष्ण्विन्द्रनायक श्रीमदारोग्यरूपायुर्भाग्यसौभाग्यसम्पद

ा
संयुक्तस्तव विष्णोर्वा पुमान्भक्तः कथं
भवेत् ४
नारी वा विधवा सर्वगुणसौभाग्यसंयुता
क्रमान्मुक्तिप्रदं देव
किंचिद्व्रतमिहोच्यताम् ५
ईश्वर उवाच
सम्यक्पृष्टं त्वया
ब्रह्मन्सर्वलोकहितावहम्
श्रुतमप्यत्र यच्छान्त्यै तद्व्रतं शृणु
नारद ६
नक्षत्रपुरुषं नाम व्रतं नारायणात्मकम्
पादादि
कुर्याद्विधिवद्विष्णुनामानुकीर्तनम् ७
प्रतिमां वासुदेवस्य मूलर्क्षादिषु
चार्चयेत्
चैत्रमासं समासाद्य कृत्वा
ब्राह्मणवाचनम् ८
मूले नमो विश्वधराय पादौ गुल्फावनन्ताय च
रोहिणीषु
जङ्घेऽभिपूज्ये वरदाय चैव द्वे जानुनी
वाश्विकुमारऋक्षे ९
पूर्वोत्तराषाढयुगे तथोरू नमः
शिवायेत्यभिपूजनीयौ
पूर्वोत्तराफल्गुनियुग्मके च मेढ्रं नमः
पञ्चशराय पूज्यम् १०

कटिं नमः शार्ङ्गधराय विष्णोः सम्पूजयेन्नारद कृत्तिकासु तथार्चयेद्भाद्रपदाद्वये च पार्श्वे नमः केशिनिषूदनाय ११
कुक्षिद्वयं नारद रेवतीषु
दामोदरायेत्यभिपूजनीयम्
ऋक्षेऽनुराधासु च माधवाय
नमस्तथोरःस्थलमेव पूज्यम् १२
पृष्ठं धनिष्ठासु च
पूजनीयमघौघविध्वंसकराय तच्च
श्रीशङ्खचक्रासिगदाधराय नमो विशाखासु
भुजाश्च पूज्याः १३
हस्ते तु हस्ता मधुसूदनाय नमोऽभिपूज्या
इति कैटभारेः
पुनर्वसावङ्गुलिपूर्वभागाः साम्नामधीशाय
नमोऽभिपूज्याः १४
भुजंगनक्षत्रदिने नखानि
सम्पूजयेन्मत्स्यशरीरभाजः
कूर्मस्य पादौ शरणं व्रजामि ज्येष्ठासु
कण्ठे हरिरर्चनीयः १५
श्रोत्रे वराहाय नमोऽभिपूज्या जनार्दनस्य
श्रवणेन सम्यक्
पुष्ये मुखं दानवसूदनाय नमो नृसिंहाय च
पूजनीयम् १६
नमो नमः कारणवामनाय स्वातीषु दन्ताग्रमथार्चनीयम्

आस्यं हरेर्भार्गवनन्दनाय संपूजनीयं द्विज वारुणे तु १७
नमोऽस्तु रामाय मघासु नासा संपूजनीया
रघुनन्दनस्य
मृगोत्तमाङ्गे नयनेऽभिपूज्ये नमोऽस्तु ते
राम विघूर्णिताक्ष १८
बुद्धाय शान्ताय नमो ललाटं चित्रासु
संपूज्यतमं मुरारेः
शिरोऽभिपूज्यं भरणीषु विष्णोर्नमोऽस्तु
विश्वेश्वर कल्किरूपिणे १९
आद्रार्सु! केशाः पुरुषोत्तमस्य
संपूजनीया हरये नमस्ते
उपोषितेनर्क्षदिनेषु भक्त्या संपूजनीया
द्विजपुंगवाः स्युः २०
पूर्णे व्रते सर्वगुणान्विताय
वाग्रूपशीलाय च सामगाय
हैमीं विशालायतबाहुदण्डां
मुक्ताफलेन्दूपलवज्रयुक्ताम् २१
जलस्य पूर्णे कलशे निविष्टामर्चां
हरेर्वस्त्रगवा सहैव
शय्यां तथोपस्करभाजनादियुक्तां
प्रदद्याद्द्विजपुंगवाय २२
यद्यस्ति यत्किंचिदिहास्ति देयं
दद्याद्द्विजायात्महिताय सर्वम्
मनोरथान्नः सफलीकुरुष्व
हिरण्यगर्भाच्युतरुद्ररूपिन् २३

सलक्ष्मीकं सभार्याय काञ्चनं पुरुषोत्तमम्
शय्यां च दद्यान्मन्त्रेण ग्रन्थिभेदविवर्जिताम् २४
यथा न विष्णुभक्तानां वृजिनं जायते क्वचित्
तथा सुरूपतारोग्यं केशवे भक्तिमुत्तमाम् २५
यथा न लक्ष्म्या शयनं तव शून्यं जनार्दन शय्या ममाप्यशून्यास्तु कृष्ण जन्मनि जन्मनि २६
एवं निवेद्य तत्सर्वं वस्त्रमाल्यानुलेपनम् नक्षत्रपुरुषज्ञाय विप्रायाथ विसर्जयेत् २७
भुञ्जीतातैललवणं सर्वर्क्षेष्वप्युपोषितः
भोजनं च यथाशक्ति वित्तशाठ्यविवर्जितः २८
इति नक्षत्रपुरुषमुपास्य विधिवत्स्वयम् सर्वान्कामानवाप्नोति विष्णुलोके महीयते २९
ब्रह्महत्यादिकं किंचिदिह वामुत्र वा कृतम्
आत्मना वाथ पितृभिस्तत्सर्वं क्षयमाप्नुयात् ३०

इति पठति शृणोति वातिभक्त्या पुरुषवरो व्रतमङ्गनाथ कुर्यात् कलिकलुषविदारणं मुरारेः सकलविभूतिफलप्रदं च पुंसाम् ३१
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे नक्षत्रपुरुषव्रत नाम चतुष्पञ्चाशोऽध्यायः ५४

पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः
नारद उवाच
उपवासेष्वशक्तस्य तदेव फलमिच्छतः अनभ्यासेन रोगाद्वा किमिष्टं व्रतमुत्तमम् १
ईश्वर उवाच
उपवासेऽप्यशक्तानां नक्तं भोजनमिष्यते
यस्मिन्व्रते तदप्यत्र श्रूयतामक्षयं
महत् २
आदित्यशयनं नाम यथावच्छंकरार्चनम्
येषु नक्षत्रयोगेषु पुराणज्ञाः प्रचक्षते ३
यदा हस्तेन सप्तम्यामादित्यस्य दिनं भवेत्
सूर्यस्य चाथ संक्रान्तिस्!तिथिः सा सार्वकामिकी ४ उमामहेश्वरस्यार्चामर्चयेत्सूर्यनामभिःसूर्यार्चां शिवलिङ्गे च

प्रकुर्वन्पूजयेद्यतः ५
उमापते रवेर्वापि न भेदो दृश्यते क्वचित्
यस्मात्तस्मान्मुनिश्रेष्ठ गृहे शम्भुं
समर्चयेत् ६
हस्ते च सूर्याय नमोऽस्तु पादावर्काय
चित्रासु च गुल्फदेशम्
स्वातीषु जङ्घे पुरुषोत्तमाय धात्रे
विशाखासु च जानुदेशम् ७
तथानुराधासु नमोऽभिपूज्यमूरुद्वयं चैव
सहस्रभानोः
ज्येष्ठास्वनङ्गाय नमोऽस्तु
गुह्यमिन्द्राय सोमाय कटी च मूले ८
पूर्वोत्तराषाढयुगे च नाभिं त्वष्ट्रे
नमः सप्ततरंगमाय
तीक्ष्णांशवे च श्रवणे च कुक्षौ पृष्ठं
धनिष्ठासु विकर्तनाय ९
चक्षुःस्थलं ध्वान्तविनाशनाय
जलाधिपर्क्षे परिपूजनीयम्
पूर्वोत्तराभाद्रपदाद्वये च बाहू
नमश्चण्डकराय पूज्यौ १०
साम्नामधीशाय करद्वयं च संपूजनीयं द्विज
रेवतीषु
नखानि पूज्यानि तथाश्विनीषु नमोऽस्तु
सप्ताश्वधुरंधराय ११
कठोरधाम्ने भरणीषु कण्ठं दिवाकरायेत्यभिपूजनीया

ग्रीवाग्निऋक्षेऽधरमम्बुजेशे सम्पूजयेन्नारद रोहिणीषु १२
मृगोत्तमाङ्गे दशना मुरारेः संपूजनीया
हरये नमस्ते
नमः सवित्रे रसनां शंकरे च नासाभिपूज्या च
पुनर्वसौ च १३
ललाटमम्भोरुहवल्लभाय पुष्येऽलका
वेदशरीरधारिणे
सार्पेऽथ मौलिं विबुधप्रियाय मघासु
कर्णाविति गोगणेशे १४
पूर्वासु गोब्राह्मणवन्दनाय नेत्राणि
संपूज्यतमानि शम्भोः
अथोत्तराफल्गुनिभे भ्रुवौ च
विश्वेश्वरायेति च पूजनीये १५
नमोऽस्तु
पाशाङ्कुशशूलपद्मकपालसर्पेन्दुधनुर्धराय
गजासुरानङ्गपुरान्धकादिविनाशमूलाय नमः
शिवाय १६
इत्यादि चास्त्राणि च पूज्य नित्यं
विश्वेश्वरायेति शिवोऽभिपूज्यः
भोक्तव्यमत्रैवमतैलशाकममांसमक्षारमभुक्तशेषम् १७
इत्येवं द्विज नक्तानि कृत्वा
दद्यात्पुनर्वसौ
शालेयतण्डुलप्रस्थमौदुम्बरमये घृतम् १८

संस्थाप्य पात्रे विप्राय सहिरण्यं निवेदयेत्
सप्तमे वस्त्रयुग्मं च पारणे त्वधिकं भवेत् १९
चतुर्दशे तु सम्प्राप्ते पारणे
नारदाब्दिके
ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या
गुडक्षीरघृतादिभिः २०
कृत्वा तु काञ्चनं पद्ममष्टपत्त्रं
सकर्णिकम्
शुद्धमष्टाङ्गुलं तच्च
पद्मरागदलान्वितम् २१
शय्यां विलक्षणां कृत्वा
विरुद्धग्रन्थिवर्जिताम्
सोपधानकविश्रामस्वास्तरव्यजनानि च २२
भाजनोपानहछत्त्रचामरासनदर्पणैः भूषणैरपि संयुक्तां फलवस्त्रानुलेपनैः २३
तस्यां विधाय तत्पद्ममलंकृत्य
गुणान्वितम्
कपिलां वस्त्रसंयुक्तां सुशीलां च पयस्विनीम् २४
रौप्यखुरीं हेमशृङ्गीं सवत्सां
कांस्यदोहनाम्
दद्यान्मन्त्रेण पूर्वाह्णे न
चैनामभिलङ्घयेत् २५

यथैवादित्यशयनमशून्यं तव सर्वदा
कान्त्या धृत्या श्रिया रत्या तथा मे
सन्तु सिद्धयः २६
यथा न देवाः श्रेयांसं त्वदन्यमनघं विदुः
तथा मामुद्धराशेषदुःखसंसारसागरात् २७
ततः प्रदक्षिणीकृत्य प्रणिपत्य विसर्जयेत्
शय्यागवादि तत्सर्वं द्विजस्य भवनं नयेत् २८
नैतद्विशीलाय न दाम्भिकाय कुतर्कदुष्टाय विनिन्दकाय
प्रकाशनीयं व्रतमिन्दुमौलेर्यश्चापि निन्दामधिकां विधत्ते २९
भक्ताय दान्ताय च
गुह्यमेतदाख्येयमानन्दकरं शिवस्य
इदं महापातकभिन्नराणामप्यक्षरं वेदविदो
वदन्ति ३०
न बन्धुपुत्रेण धनैर्वियुक्तः
पत्नीभिरानन्दकरः सुराणाम्
नाभ्येति रोगं न च शोकदुःखं या वाथ नारी
कुरुतेऽतिभक्त्या ३१
इदं वसिष्ठेन पुरार्जुनेन कृतं कुबेरेण
पुरंदरेण
यत्कीर्तनेनाप्यखिलानि नाशमायान्ति
पापानि न संशयोऽस्ति ३२
इति पठति शृणोति वा य इत्थं रविशयनं

पुरुहूतवल्लभः स्यात्
अपि नरकगतान्पितॄनशेषानपि दिवमानयतीह यः करोति ३३
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे आदित्यशयनव्रतं नाम पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ५५

अथ षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः श्रीभगवानुवाच
कृष्णाष्टमीमथो वक्ष्ये सर्वपापप्रणाशिनीम्
शान्तिर्मुक्तिश्च भवति जयः पुंसां
विशेषतः १
शंकरं मार्गशिरसि शम्भुं पौषेऽभिपूजयेत्
माघे महेश्वरं देवं महादेवं च फाल्गुने २
स्थाणुं चैत्रे शिवं तद्वद्वैशाखे
त्वर्चयेन्नरः
ज्येष्ठे पशुपतिं चार्चेदाषाढे
उग्रमर्चयेत् ३
पूजयेच्छ्रावणे शर्वं नभस्ये त्र्यम्बकं तथा
हरमाश्वयुजे मासि तथेशानं च कार्त्तिके ४
कृष्णाष्टमीषु सर्वासु शक्तः
सम्पूजयेद्द्विजान्
गोभूहिरण्यवासोभिः शिवभक्तानुपोषितः ५
गोमूत्रघृतगोक्षीरतिलान्यवकुशोदकम्

गोशृङ्गोदशिरीषार्कबिल्वपत्त्रदधीनि च पञ्चगव्यं च संप्राश्य शंकरं पूजयेन्निशि ६
अश्वत्थं च वटं चैवोदुम्बरं प्लक्षमेव च पलाशं जम्बुवृक्षं च विदुः षष्ठं महर्षयः ७
मार्गशीर्षाषाढमासाभ्यां द्वाभ्यां द्वाभ्यामितिक्रमात्
एकैकं दन्तपवनं वृक्षेष्वेतेषु भक्षयेत् ८
देवाय दद्यादर्घ्यं च कृष्णां गां कृष्णवाससम्
दद्यात्समाप्ते दध्यन्नं वितानध्वजचामरम् ९
द्विजानामुदकुम्भांश्च पञ्चरत्नसमन्वितान्
गावः कृष्णाः सुवर्णं च वासांसि विविधानि
च
अशक्तस्तु पुनर्दद्याद्गामेकामपि शक्तितः १०
न वित्तशाठ्यं कुर्वीत कुर्वन्दोषमवाप्नुयात् कृष्णाष्टमीमुपोष्यैव सप्तकल्पशतत्रयम् पुमान्सम्पूजितो देवैः शिवलोके महीयते ११
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे

कृष्णाष्टमीव्रतं नाम षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ५६

अथ सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः
नारद उवाच
दीर्घायुरारोग्यकुलाभिवृद्धियुक्तः पुमान्भूपकुलायुतः स्यात् मुहुर्मुहुर्जन्मनि येन सम्यग्व्रतं समाचक्ष्व तदिन्दुमौले १ श्रीभगवानुवाच
त्वया पृष्टमिदं सम्यगुक्तं चाक्षय्यकारकम्
रहस्यं तव वक्ष्यामि यत्पुराणविदो विदुः २
रोहिणीचन्द्रशयनं नाम व्रतमिहोत्तमम् तस्मिन्नारायणस्यार्चामर्चयदिन्दुनामभिः ३
यदा सोमदिने शुक्ला भवेत्पञ्चदशी क्वचित्
अथवा ब्रह्मनक्षत्रं पौर्णमास्यां
प्रजायते ४
तदा स्नानं नरः कुर्यात्पञ्चगव्येन सर्षपैः
आप्यायस्वेति तु जपेद्विद्वानष्टशतं पुनः ५
शूद्रोऽपि परया भक्त्या पाषण्डालापवर्जितः

सोमाय वरदायाथ विष्णवे च नमो नमः ६ कृतजप्यः स्वभवनमागत्य मधुसूदनम् पूजयेत्फलपुष्पैश्च सोमनामानि कीर्तयन् ७
सोमाय शान्ताय नमोऽस्तु पादावनन्तधाम्नेति च जानुजङ्घे ऊरुद्वयं चापि जलोदराय सम्पूजयेन्मेढ्रमनन्तबाहवे ८
नमो नमः कामसुखप्रदाय कटिः शशाङ्कस्य
सदार्चनीया
तथोदरं चाप्यमृतोदराय नाभिः शशाङ्काय
नमोऽभिपूज्या ९
नमोऽस्तु चन्द्राय मुखं च पूज्यं दन्ता
द्विजानामधिपाय पूज्याः
हास्यं नमश्चन्द्रमसेऽभिपूज्यमोष्ठौ
कुमुद्वन्तवनप्रियाय १०
नासा च नाथाय वनौषधीनामानन्दभूताय
पुनर्भ्रुवौ च
नेत्रद्वयं पद्मनिभं
तथेन्दोरिन्दीवरश्यामकराय शौरेः ११
नमः समस्ताध्वरवन्दिताय कर्णद्वयं
दैत्यनिषूदनाय
ललाटमिन्दोरुदधिप्रियाय केशाः
सुषुम्नाधिपतेः प्रपूज्याः १२
शिरः शशाङ्काय नमो मुरारेर्विश्वेश्वरायेति नमः किरीटिने

पद्मप्रिये रोहिणि नाम लक्ष्मीः सौभाग्यसौख्यामृतचारुकाये १३
देवीं च संपूज्य सुगन्धपुष्पैर्नैवेद्यधूपादिभिरिन्दुपत्नीम्
सुप्त्वाथ भूमौ पुनरुत्थितेन स्नात्वा च
विप्राय हविष्ययुक्तः १४
देयः प्रभाते सहिरण्यवारिकुम्भो नमः पापविनाशनाय
संप्राश्य
गोमूत्रममांसमन्नमक्षारमष्टावथ विंशतिं
च
ग्रासान्पयःसर्पिर्युतानुपोष्य भुक्त्वेतिहासं शृणुयान्मुहूर्तम् १५
कदम्बनीलोत्पलकेतकानि जाती सरोजं शतपत्त्रिका च
अम्लानकुब्जान्यथ सिन्दुवारं पुष्पं
पुनर्नारद मल्लिकायाः
शुभ्रं च विष्णोः करवीरपुष्पं श्रीचम्पकं
चन्द्रमसः प्रदेयम् १६
श्रावणादिषु मासेषु क्रमादेतानि सर्वदा
यस्मिन्मासे व्रतादिः
स्यात्तत्पुष्पैरर्चयेद्धरिम् १७
एवं संवत्सरं यावदुपास्य विधिवन्नरः
व्रतान्ते शयनं
दद्याद्दर्पणोपस्करान्वितम् १८

रोहिणीचन्द्रमिथुनं कारयित्वाथ काञ्चनम् ! षडङ्गुलः कार्यो रोहिणी चतुरङ्गुला १९
मुक्ताफलाष्टकयुतं सितनेत्रपटावृतम् क्षीरकुम्भोपरि पुनः
कांस्यपात्राक्षतान्वितम्
दद्यान्मन्त्रेण पूर्वाह्णे
शालीक्षुफलसंयुतम् २०
श्वेतामथ सुवर्णास्यां खुरै रौप्यैः समन्विताम्
सवस्त्रभाजनां धेनुं तथा शङ्खं च शोभनम् २१
भूषणैर्द्विजदाम्पत्यमलंकृत्य गुणान्वितम्
चन्द्रोऽयं द्विजरूपेण सभार्य इति कल्पयेत् २२
यथा न रोहिणी कृष्ण शय्यां संत्यज्य गच्छति
सोमरूपस्य ते तद्वन्ममाभेदोऽस्तु भूतिभिः २३
यथा त्वमेव सर्वेषां परमानन्दमुक्तिदः
भुक्तिर्मुक्तिस्तथा भक्तिस्त्वयि
चन्द्रास्तु मे सदा २४
इति संसारभीतस्य मुक्तिकामस्य चानघ
रूपारोग्यायुषामेतद्विधायकमनुत्तमम् २५
इदमेव पितॄणां च सर्वदा वल्लभं मुने त्रैलोक्याधिपतिर्भूत्वा

सप्तकल्पशतत्रयम्
चन्द्रलोकमवाप्नोति विद्युद्भूत्वा तु मुच्यते २६
नारी वा रोहिणी चन्द्रशयनं या समाचरेत् सापि तत्फलमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभम् २७
इति पठति शृणोति वा य इत्थं मधुमथनार्चनमिन्दुकीर्तनेन
मतिमपि च ददाति सोऽपि शौरेर्भवनगतः परिपूज्यतेऽमरौघैः २८
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे रोहिणीचन्द्र शयनव्रतं नाम सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ५७

अथाष्टपञ्चाशोऽध्यायः
सूत उवाच
जलाशयगतं विष्णुमुवाच रविनन्दनः
तडागारामकूपानां वापीषु नलिनीषु च १
विधिं पृच्छामि देवेशे देवतायतनेषु च
के तत्र चर्त्विजो नाथ वेदी वा कीदृशी
भवेत् २
दक्षिणावलयः कालः स्थानमाचार्य एव च
द्रव्याणि कानि शस्तानि सर्वमाचक्ष्व
तत्त्वतः ३
मत्स्य उवाच
शृणु राजन्महाबाहो तडागादिषु यो विधिः पुराणेष्वितिहासोऽयं पठ्यते वेदवादिभिः

४
प्राप्य पक्षं शुभं शुक्लमतीते चोत्तरायणे
पुण्येऽह्नि विप्रकथिते कृत्वा
ब्राह्मणवाचनम् ५
प्रागुदक्प्रवणे देशे तडागस्य समीपतः
चतुर्हस्तां शुभां वेदीं चतुरस्रां
चतुर्मुखाम् ६
तथा षोडशहस्तः स्यान्मण्डपश्च चतुर्मुखः
वेद्याश्च परितो गर्ता
रत्निमात्रास्त्रिमेखलाः ७
नव सप्ताथ वा पञ्च नातिरिक्ता नृपात्मज
वितस्तिमात्रा योनिः स्यात्
षट्सप्ताङ्गुलिविस्तृता ८
गर्ताश्च तत्र सप्त स्युस्!
त्रिपर्वोच्छ्रितमेखलाः
सर्वतस्तु सवर्णाः स्युः
पताकाध्वजसंयुताः ९
अश्वत्थोदुम्बरप्लक्षवटशाखाकृतानि तु
मण्डपस्य प्रतिदिशं द्वाराण्येतानि
कारयेत् १०
शुभास्तत्राष्ट होतारो
द्वारपालास्तथाष्ट वै
अष्टौ तु जापकाः कार्या ब्राह्मणा
वेदपारगाः ११
सर्वलक्षणसम्पूर्णो

मन्त्रविद्विजितेन्द्रियः कुलशीलसमायुक्तः पुरोधाः
स्याद्द्विजोत्तमः १२
प्रतिगर्तेषु कलशी यज्ञोपकरणानि च
व्यजनं चामरे शुभ्रे ताम्रपात्रे
सुविस्तृते १३
ततस्त्वनेकवर्णाः स्युश्चरवः
प्रतिदैवतम्
आचार्यः प्रक्षिपेद्भूमावनुमन्त्र्य
विचक्षणः १४
त्र्यरत्निमात्रो यूपः स्यात्क्षारवृक्षविनिर्मितः यजमानप्रमाणो वा संस्थाप्यो भूतिमिच्छता
१५
हेमालंकारिणः कार्याः पञ्चविंशतिऋत्विजः कुण्डलानि च हैमानि केयूरकटकानि च १६
तथाङ्गुल्यः पवित्राणि वासांसि विविधानि च
पूजयेत्तु समं सर्वानाचार्यो द्विगुणं
पुनः
दद्याच्छयनसंयुक्तमात्मनश्चापि
यत्प्रियम् १७
सौवर्णकूर्ममकरौ राजतौ मत्स्यदुन्दुभौ
ताम्रौ कुलीरमण्डूकावायसः शिशुमारकः
एवमासाद्य तत्सर्वमादावेव विशां पते १८
शुक्लमाल्याम्बरधरः शुक्लगन्धानुलेपनः

सर्वौषध्युदकैस्तत्र स्नापितो वेदपारगैः १९
यजमानः सपत्नीकः पुत्रपौत्रसमन्वितः पश्चिमं द्वारमासाद्य
प्रविशेद्यागमण्डपम् २०
ततो मङ्गलशब्देन भेरीणां निःस्वनेन च
अञ्जसा मण्डलं कुर्यात्पञ्चवर्णेन
तत्त्ववित् २१
षोडशारं ततश्चक्रं पद्मगर्भं चतुर्मुखम् चतुरस्रं च परितो वृत्तं मध्ये सुशोभनम् २२
वेद्याश्चोपरि तत्कृत्वा
ग्रहांल्लोकपतींस्ततः विन्यसेन्मन्त्रतः सर्वान्प्रतिदिक्षु विचक्षणः २३
कूर्मादि स्थापयेन्मध्ये वारुणं
मन्त्रमाश्रितः
ब्रह्माणं च शिवं विष्णुं तत्रैव
स्थापयेद्बुधः २४
विनायकं च विन्यस्य कमलामम्बिकां तथा
शान्त्यर्थं सर्वलोकानां भूतग्रामं
न्यसेत्ततः २५
पुष्पभक्ष्यफलैर्युक्तमेवं
कृत्वाधिवासनम्
कुम्भान्सजलगर्भांस्तान्वासोभिः
परिवेष्टयेत् २६

पुष्पगन्धैरलंकृत्य द्वारपालान्समन्ततः पठध्वमिति
तान्ब्रूयादाचार्यस्त्वभिपूजयेत् २७ बह्वृचौ पूर्वतः स्थाप्यौ दक्षिणेन यजुर्विदौ
सामगौ पश्चिमे तद्वदुत्तरेण त्वथर्वणौ २८
उदङ्मुखो दक्षिणतो यजमान उपाविशेत् यजध्वमिति तान्ब्रूयाद्धौत्रिकान्पुनरेव तु २९
उत्कृष्टान्मन्त्रजापेन तिष्ठध्वमिति
जापकान्
एवमादिश्य तान्सर्वान्पर्युक्ष्याग्निं
स मन्त्रवित् ३०
जुहुयाद्वारुणैर्मन्त्रैराज्यं च समिधस्तथा
ऋत्विग्भिश्चाथ होतव्यं वारुणैरेव सर्वतः ३१
ग्रहेभ्यो विधिवद्धुत्वा तथेन्द्रा येश्वराय च
मरुद्भ्यो लोकपालेभ्यो विधिवद्विश्वकर्मणे ३२
रात्रिसूक्तं च रौद्रं च पावमानं
सुमङ्गलम्
जपेयुः पौरुषं सूक्तं पूर्वतो बह्वृचः
पृथक् ३३

शाक्रं रौद्रं च सौम्यं च कूष्माण्डं जातवेदसम्
सौरसूक्तं जपेन्मन्त्रं दक्षिणेन
यजुर्विदः ३४
वैराज्यं पौरुषं सूक्तं सौवर्णं रुद्र
संहिताम्
शैशवं पञ्चनिधनं गायत्रं ज्येष्ठसाम च ३५
वामदेव्यं बृहत्साम रौरवं सरथंतरम्
गवां व्रतं च काण्वं च रक्षोघ्नं वयसस्तथा
गायेयुः सामगा राजन्पश्चिमं
द्वारमाश्रिताः ३६
अथर्वणश्चोत्तरतः शान्तिकं पौष्टिकं तथा जपेयुर्मनसा देवमाश्रित्य वरुणं प्रभुम् ३७
पूर्वेद्युरमितो रात्रावेवं कृत्वाधिवासनम् गजाश्वरथ्यावल्मीकात्संगमाद्ध्रदगोकुलात्
मृदमादाय कुम्भेषु प्रक्षिपेच्चत्वरात्तथा ३८
रोचनां च ससिद्धार्थां गन्धं गुग्गुलमेव च
स्नपनं तस्य कर्तव्यं पञ्चगव्यसमन्वितम् ३९
प्रत्येकं तु महामन्त्रैरेव कृत्वा विधानतः

एवं क्षपातिवाह्याथ विधियुक्तेन कर्मणा ४०
ततः प्रभाते विमले संजातेऽथ शतं गवाम् ब्राह्मणेभ्यः प्रदातव्यमष्टषष्टिश्च वा पुनः
पञ्चाशद्वाथ षट्त्रिंशत्पञ्चविंशतिरप्यथ ४१
ततः सांवत्सरप्रोक्ते शुभे लग्ने सुशोभने वेदशब्दैश्च गान्धर्वैर्वाद्यैश्च
विविधैः पुनः ४२
कनकालंकृतां कृत्वा जले गामवतारयेत्
सामगाय च सा देया ब्राह्मणाय विशां पते ४३
पात्रीमादाय सौवर्णीं पञ्चरत्नसमन्विताम्
ततो निक्षिप्य मकरमत्स्यादींश्चैव सर्वशः धृतां
चतुर्विधैर्विप्रैर्वेदवेदाङ्गपारगैः ४४
महानदीजलोपेतां दध्यक्षतसमन्विताम् उत्तराभिमुखीं धेनुं जलमध्ये तु कारयेत् ४५
अथर्वणेन संस्नातां पुनर्मामेत्यथेति च आपो हि ष्ठेति मन्त्रेण क्षिप्त्वागत्य च मण्डपम् ४६
पूजयित्वा सरस्तत्र बलिं दद्यात्समन्ततः पुनर्दिनानि होतव्यं चत्वारि मुनिसत्तमाः

४७
चतुर्थीकर्म कर्तव्यं देया तत्रापि शक्तितः
दक्षिणा राजशार्दूल वरुणक्ष्मापणं ततः ४८
कृत्वा तु यज्ञपात्राणि यज्ञोपकरणानि च ऋत्विग्भ्यस्तु समं दत्त्वा मण्डपं विभजेत्पुनः
हेमपात्रीं च शय्यां च स्थापकाय
निवेदयेत् ४९
ततः सहस्रं विप्राणामथवाष्टशतं तथा
भोजनीयं यथाशक्ति पञ्चाशद्वाथ विंशतिः
एवमेष पुराणेषु तडागविधिरुच्यते ५०
कूपवापीषु सर्वासु तथा पुष्करिणीषु च एष एव विधिर्दृष्टः प्रतिष्ठासु तथैव च ५१
मन्त्रतस्तु विशेषः स्यात्प्रासादाद्यानभूमिषु
अयं त्वशक्तावर्धेन विधिर्दृष्टः स्वयम्भुवा
अल्पेष्वेकाग्निवत्कृत्वा वित्तशाठ्यादृते नृणाम् ५२ प्रावृट्काले स्थिते तोये ह्यग्निष्टोमफलं स्मृतम् शरत्काले स्थितं यत्स्यात्तदुक्तफलदायकम्

वाजपेयातिरात्राभ्यां हेमन्ते शिशिरे
स्थितम् ५३
अश्वमेधसमं प्राहुर्वसन्तसमये स्थितम्
ग्रीष्मेऽपि तत्स्थितं तोयं
राजसूयाद्विशिष्यते ५४
एतान्महाराज विशेषधर्मान्करोति
योऽप्यागमशुद्धबुद्धिः
स याति रुद्रालयमाशु पूतः
कल्पाननेकान्दिवि मोदते च ५५
अनेकलोकान्स महत्तमादीन्भुक्त्वा
परार्धद्वयमङ्गनाभिः
सहैव विष्णोः परमं पदं यत्प्राप्नोति
तद्यागफलेन भूयः ५६
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तडागविधिर्नामाष्टपञ्चाशोऽध्यायः ५८

अथैकोनषष्टितमोऽध्यायः
ऋषय ऊचुः
पादपानां विधिं सूत यथावद्विस्तराद्वद विधिना केन कर्तव्यं पादपोद्यापनं बुधैः १
ये च लोकाः स्मृतास्तेषां तानिदानीं वदस्व नः
यत्फलं लभते प्रेत्य तत्सर्वं वक्तुमर्हसि २
सूत उवाच

पादपानां विधिं वक्ष्ये तथैवोद्यानभूमिषु तडागविधिवत्सर्वमासाद्य जगदीश्वर ३
ऋत्विङ्मण्डपसम्भारश्चाचार्यश्चैव
तद्विधः
पूजयेद्ब्राह्मणांस्तद्वद्धेमवस्त्रानुलेपनैः ४
सर्वौषध्युदकैः
सिक्तान्पिष्टातकविभूषितान्
वृक्षान्माल्यैरलंकृत्य
वासोभिरभिवेष्टयेत् ५
सूच्या सौवर्णया कार्यं सर्वेषां
कर्णवेधनम्
अञ्जनं चापि दातव्यं तद्वद्धेमशलाकया ६
फलानि सप्त चाष्टौ वा कालधौतानि कारयेत्
प्रत्येकं सर्ववृक्षाणां वेद्यां
तान्यधिवासयेत् ७
धूपोऽत्र गुग्गुलः
श्रेष्ठस्ताम्रपात्रैरधिष्ठितान्
सप्तधान्यस्थितान्कृत्वा
वस्त्रगन्धानुलेपनैः ८
कुम्भान्सर्वेषु वृक्षेषु स्थापयित्वा नरेश्वर
सहिरण्यानशेषांस्तान्कृत्वा बलिनिवेदनम् ९
यथास्वं लोकपालानामिन्द्रादीनां विशेषतः वनस्पतेश्च विद्वद्भिर्होमः कार्यो

द्विजातिभिः १०
ततः शुक्लाम्बरधरां सौवर्णकृतभूषणाम् सकांस्यदोहां
सौवर्णशृङ्गाभ्यामतिशालिनीम्
पयस्विनीं
वृक्षमध्यादुत्सृजेद्गामुदङ्मुखीम् ११
ततोऽभिषेकमन्त्रेण वाद्यमङ्गलगीतकैः
ऋग्यजुःसाममन्त्रैश्च वारुणैरभितस्तथा
तैरेव कुम्भैः स्नपनं
कुर्याद्ब्राह्मणपुंगवः १२
स्नातः
शुक्लाम्बरस्तद्वद्यजमानोऽभिपूजयेत् गोभिर्विभवतः सर्वानृत्विजस्तान्समाहितः १३
हेमसूत्रैः सकटकैरङ्गुलीयपवित्रकैः वासोभिः शयनीयैश्च तथोपस्करपादुकैः क्षीरेण भोजनं दद्याद्यावद्दिनचतुष्टयम् १४
होमश्च सर्षपैः कार्यो यवैः कृष्णतिलैस्तथा
पलाशसमिधः शस्ताश्चतुर्थेऽह्नि तथोत्सवः दक्षिणा च पुनस्तद्वद्देया तत्रापि
शक्तितः १५
यद्यदिष्टतमं किंचित्तत्तद्दद्यादमत्सरी
आचार्ये द्विगुणं दद्यात्प्रणिपत्य
विसर्जयेत् १६

अनेन विधिना यस्तु कुर्याद्वृक्षोत्सवं बुधः
सर्वान्कामानवाप्नोति फलं चानन्त्यमश्नुते १७
यश्चैकमपि राजेन्द्र वृक्षं
संस्थापयेन्नरः
सोऽपि स्वर्गे वसेद्राजन्यावदिन्द्रा
युतत्रयम् १८
भूतान्भव्यांश्च
मनुजांस्तारयेद्द्रुमसंमितान्
परमां सिद्धिमाप्नोति
पुनरावृत्तिदुर्लभाम् १९
य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वापि मानवः
सोऽपि सम्पूजितो देवैर्ब्रह्मलोके महीयते २०
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे वृक्षोत्सवो नामैकोनषष्टितमोऽध्यायः ५९

अथ षष्टितमोऽध्यायः
मत्स्य उवाच
तथैवान्यत्प्रवक्ष्यामि सर्वकामफलप्रदम् सौभाग्यशयनं नाम यत्पुराणविदो विदुः १ पुरा दग्धेषु लोकेषु भूर्भुवःस्वर्महादिषु
सौभाग्यं सर्वभूतानामेकस्थमभवत्तदा

वैकुण्ठं स्वर्गमासाद्य
विष्णोर्वक्षःस्थलस्थितम् २
ततः कालेन महता पुनः सर्गविधौ नृप
अहंकारावृते लोके प्रधानपुरुषान्विते ३
स्पर्धायां च प्रवृत्तायां कमलासनकृष्णयोः
लिङ्गाकारा समुद्भूता वह्नेर्ज्वालातिभीषणा
तयाभितप्तस्य हरेर्वक्षसस्तद्विनिःसृतम् ४
वक्षःस्थलं समाश्रित्य विष्णोः सौभाग्यमास्थितम्
रसरूपं ततो यावत्प्राप्नोति वसुधातलम् ५
उत्क्षिप्तमन्तरिक्षे तद् ब्रह्मपुत्रेण
धीमता
दक्षेण पीतमात्रं तद् रूपलावण्यकारकम् ६
बलं तेजो महज्जातं दक्षस्य परमेष्ठिनः
शेषं यदपतद्भूमावष्टधा समजायत ७
ततो जनानां संजाताः सप्त सौभाग्यदायिकाः इक्षवो रसराजाश्च निष्पावाजाजिधान्यकम् ८
विकारवच्च गोक्षीरं कुसुम्भं कुङ्कुमं तथा
लवणं चाष्टमं तद्वत्सौभाग्याष्टकमुच्यते ९
पीतं यद्ब्रह्मपुत्रेण योगज्ञानविदा पुनः

दुहिता साभवत्तस्य या सतीत्यभिधीयते १० लोकानतीत्य लालित्याल्ललिता तेन चोच्यते त्रैलोक्यसुन्दरीमेनामुपयेमे पिनाकधृक् ११
या देवी सौभाग्यमयी भुक्तिमुक्तिफलप्रदा तामाराध्य पुमान्भक्त्या नारी वा किं न विन्दति १२
मनुरुवाच
कथमाराधनं तस्या जगद्धात्र्या जनार्दन तद्विधानं जगन्नाथ तत्सर्वं च वदस्व मे १३
मत्स्य उवाच
वसन्तमासमासाद्य तृतीयायां जनप्रिय शुक्लपक्षस्य पूर्वाह्णे तिलैः स्नानं समाचरेत् १४
तस्मिन्नहनि सा देवी किल विश्वात्मना सती पाणिग्रहणकैर्मन्त्रैरुदूढा वरवर्णिनी १५
तया सहैव देवेशं तृतीयायामथार्चयेत् फलैर्नानाविधैर्धूपैर्दीपनैवेद्यसंयुतैः १६
प्रतिमां पञ्चगव्येन तथा गन्धोदकेन तु
स्नापयित्वार्चयेद्गौरीमिन्दुशेखरसंयुताम् १७
नमोऽस्तु पाटलायै तु पादौ देव्याः शिवस्य तु

शिवायेति च संकीर्य जयायै गुल्फयोर्द्वयोः १८
त्रिगुणायेति रुद्राय भवान्यै
जङ्घयोर्युगम्
शिवां रुद्रेश्वरायै च विजयायेति जानुनी
संकीर्त्य हरिकेशाय तथोरू वरदे नमः १९
ईशायै च कीटं देव्याः शंकरायेति शंकरम् कुक्षिद्वयं च कोटव्यै शूलिने शूलपाणये २०
मङ्गलायै नमस्तुभ्यमुदरं चाभिपूजयेत् सर्वात्मने नमो रुद्रम् ईशान्यै च कुचद्वयम् २१
शिवं वेदात्मने तद्वद्रुद्राण्यै कण्ठमर्चयेत्
त्रिपुरघ्नाय विश्वेशमनन्तायै करद्वयम् २२
त्रिलोचनाय च हरं बाहू कालानलप्रिये सौभाग्यभवनायेति भूषणानि सदार्चयेत् स्वाहास्वधायै च मुखम् ईश्वरायेति
शूलिनम् २३
अशोकमधुवासिन्यै पूज्यावोष्ठौ च भूतिदौ
स्थाणवे तु हरं तद्वद्धास्यं चन्द्र
मुखप्रिये २४
नमोऽर्धनारीशहरमसिताङ्गीति नासिकाम्
नम उग्राय लोकेशं ललितेति पुनर्भ्रुवौ २५
शर्वाय पुरहन्तारं वासव्यै तु तथालकान्

नमः श्रीकण्ठनाथायै शिवकेशांस्ततोऽर्चयेत् भीमोग्रसमरूपिण्यै शिरः सर्वात्मने नमः २६
शिवमभ्यर्च्य विधिवत्सौभाग्याष्टकमग्रतः स्थापयेद्धृतनिष्पावकुसुम्भक्षीरजीरकम् २७
रसराजं च लवणं कुस्तुम्बुरु तथाष्टकम् दत्तं
सौभाग्यमित्यस्मात्सौभाग्याष्टकमित्यतः २८
एवं निवेद्य तत्सर्वमग्रतः शिवयोः पुनः रात्रौ शृङ्गोदकं प्राश्य
तद्वद्भूमावरिंदम २९
पुनः प्रभाते तु तथा कृतस्नानजपः शुचिः
संपूज्य द्विजदाम्पत्यं
वस्त्रमाल्यविभूषणैः ३०
सौभाग्याष्टकसंयुक्तं सुवर्णचरणद्वयम् प्रीयतामत्र ललिता ब्राह्मणाय निवेदयेत् ३१
एवं संवत्सरं यावत्तृतीयायां सदा मनो कर्तव्यं विधिवद्भक्त्या सर्वसौभाग्यमीप्सुभिः ३२
प्राशने दानमन्त्रे च विशेषोऽयं निबोध मे शृङ्गोदकं चैत्रमासे वैशाखे गोमयं पुनः ३३

ज्येष्ठे मन्दारकुसुमं बिल्वपत्त्रं शुचौ स्मृतम्
श्रावणे दधि संप्राश्यं नभस्ये च कुशोदकम् ३४
क्षीरमाश्वयुजे मासि कार्त्तिके
पृषदाज्यकम्
मार्गे मासे तु गोमूत्रं पौषे
संप्राशयेद्घृतम् ३५
माघे कृष्णतिलांस्तद्वत्पञ्चगव्यं च
फाल्गुने
ललिता विजया भद्रा भवानी कुमुदा शिवा ३६
वासुदेवी तथा गौरी मङ्गला कमला सती
उमा च दानकाले तु प्रीयतामिति कीर्तयेत्
३७
मल्लिकाशोककमलं कदम्बोत्पलमालतीः
कुब्जकं करवीरं च बाणमम्लानकुङ्कुमम् ३८
सिन्धुवारं च सर्वेषु मासेषु क्रमशः
स्मृतम्
जपाकुसुम्भकुसुमं मालती शतपत्त्रिका ३९
यथालाभं प्रशस्तानि करवीरं च सर्वदा
एवं संवत्सरं यावदुपोष्य विधिवन्नरः ४०
स्त्री भक्ता वा कुमारी वा शिवमभ्यर्च्य
भक्तितः
व्रतान्ते शयनं
दद्यात्सर्वोपस्करसंयुतम् ४१
उमामहेश्वरं हैमं वृषभं च गवा सह

स्थापयित्वाथ शयने ब्राह्मणाय निवेदयेत् ४२
अन्यान्यपि यथाशक्ति मिथुनान्यम्बरादिभिः धान्यालंकारगोदानैरभ्यर्चेद्धनसंचयैः वित्तशाठ्येन रहितः पूजयेद्गतविस्मयः ४३ एवं करोति यः सम्यक् सौभाग्यशयनव्रतम् सर्वान्कामानवाप्नोति पदमत्यन्तमश्नुते फलस्यैकस्य त्यागेन व्रतमेतत्समाचरेत् ४४
य इच्छन्कीर्तिमाप्नोति प्रतिमासं नराधिप सौभाग्यारोग्यरूपायुर्वस्त्रालंकारभूषणैः
न वियुक्तो भवेद्राजन्नवार्बुदशतत्रयम् ४५
यस्तु द्वादश वर्षाणि सौभाग्यशयनव्रतम् करोति सप्त चाष्टौ वा श्रीकण्ठभवनेऽमरैः पूज्यमानो
वसेत्सम्यग्यावत्कल्पायुतत्रयम् ४६ नारी वा कुरुते वापि कुमारी वा नरेश्वर सापि तत्फलमाप्नोति देव्यनुग्रहलालिता ४७
शृणुयादपि यश्चैव प्रदद्यादथवा मतिम् सोऽपि विद्याधरो भूत्वा स्वर्गलोके चिरं वसेत् ४८
इदमिह मदनेन पूर्वमिष्टं शतधनुषा

कृतवीर्यसूनुना च
कृतमथ वरुणेन नन्दिना वा किमु जननाथ ततो यदुद्भवः स्यात् ४९
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सौभाग्यशयनव्रतं नाम षष्टितमोऽध्यायः ६०

अथैकषष्टितमोऽध्यायः
नारद उवाच
भूर्लोकोऽथ भुवर्लोकः स्वर्लोकोऽथ महर्जनः
तपः सत्यं च सप्तैते देवलोकाः प्रकीर्तिताः १
पर्यायेण तु सर्वेषामाधिपत्यं कथं भवेत् इह लोके शुभं रूपमायुः सौभाग्यमेव च लक्ष्मीश्च विपुला नाथ कथं स्यात्पुरसूदन २
महेश्वर उवाच
पुरा हुताशनः सार्धं मारुतेन महीतले आदिष्टः पुरुहूतेन विनाशाय सुरद्विषाम् ३
निर्दग्धेषु ततस्तेन दानवेषु सहस्रशः तारकः कमलाक्षश्च कालदंष्ट्रः परावसुः
विरोचनश्च संग्रामादपलायंस्तपोधन ४
अम्भः सामुद्रमाविश्य संनिवेशमकुर्वत
अशक्या इति
तेऽप्यग्निमारुताभ्यामुपेक्षिताः ५

ततः प्रभृति ते देवान्मनुष्यान्सह जङ्गमान्
संपीड्य च मुनीन्सर्वान्प्रविशन्ति
पुनर्जलम् ६
एवं वर्षसहस्राणि वीराः पञ्च च सप्त च
जलदुर्गबलाद्ब्रह्मन्पीडयन्ति
जगत्त्रयम् ७
ततः परमथो वह्निमारुतावमराधिपः
आदिदेश चिरादम्बुनिधिरेष विशोष्यताम् ८
यस्मादस्मद्द्विषामेष शरणं वरुणालयः
तस्माद्भवद्भ्यामद्यैव क्षयमेष
प्रणीयताम् ९
तावूचतुस्ततः शक्रमुभौ शम्बरसूदनम्
अधर्म एष देवेन्द्र सागरस्य विनाशनम् १०
यस्माज्जीवनिकायस्य महतः संक्षयो भवेत्
तस्मान्न पापमद्यावां करवाव पुरंदर ११
अस्य योजनमात्रेऽपि जीवकोटिशतानि च
निवसन्ति सुरश्रेष्ठ स कथं नाशमर्हति १२
एवमुक्तः सुरेन्द्रस्तु कोपात्संरक्तलोचनः
उवाचेदं वचो रोषान्निर्दहन्निव पावकम् १३
न धर्माधर्मसंयोगं प्राप्नुवन्त्यमराः क्वचित्
भवतोस्तु विशेषेण माहात्म्यं चाधितिष्ठतोः १४

मदाज्ञालङ्घनं यस्मान्मारुतेन समं त्वया मुनिव्रतमहिंसादि परिगृह्य त्वया कृतम्
धर्मार्थशास्त्ररहितं शत्रुं प्रति
विभावसो १५
तस्मादेकेन वपुषा मुनिरूपेण मानुषे
मारुतेन समं लोके तव जन्म भविष्यति १६
यदा च मानुषत्वेऽपि त्वयागस्त्येन शोषितः
भविष्यत्युदधिर्वह्ने तदा
देवत्वमाप्स्यसि १७
इतीन्द्रशापात्पतितौ तत्क्षणात्तौ
महीतले
अवाप्तावेकदेहेन कुम्भाज्जन्म तपोधन १८
मित्रावरुणयोर्वीर्याद्वसिष्ठस्यानुजोऽभवत्
अगस्त्य इत्युग्रतपाः संबभूव पुनर्मुनिः १९
नारद उवाच
सम्भूतः स कथं भ्राता वसिष्ठस्याभवन्मुनिः
कथं च मित्रावरुणौ पितरावस्य तौ स्मृतौ जन्म कुम्भादगस्त्यस्य कथं स्यात्पुरसूदन २०
ईश्वर उवाच
पुरा पुराणपुरुषः कदाचिद्गन्धमादने भूत्वा धर्मसुतो विष्णुश्चचार विपुलं तपः २१

तपसा तस्य भीतेन विघ्नार्थं प्रेषितावुभौ शक्रेण माधवानङ्गावप्सरोगणसंयुतौ २२ यदा न गीतवाद्येन नाङ्गरागादिना हरिः
न काममाधवाभ्यां च विषयान्प्रति चुक्षुभे २३
तदा काममधुस्त्रीणां विषादमगमद्गणः संक्षोभाय ततस्तेषां स्वोरुदेशान्नराग्रजः नारीमुत्पादयामास त्रैलोक्यजनमोहिनीम् २४
संक्षुब्धास्तु तया देवास्तौ तु देववरावुभौ
अप्सरोभिः समक्षं हि देवानामब्रवीद्धरिः २५
अप्सरा इति सामान्या देवानामब्रवीद्धरिः उर्वशीति च नाम्नेयं लोके ख्यातिं
गमिष्यति २६
ततः कामयमानेन मित्रेणाहूय सोर्वशी
उक्ता मां रमयस्वेति बाढमित्यब्रवीत्तु
सा २७
गच्छन्ती चाम्बरं
तद्वत्स्तोकमिन्दीवरेक्षणा
वरुणेन धृता पश्चाद्वरुणं नाभ्यनन्दत २८
मित्रेणाहं वृता पूर्वमद्य भार्या न ते विभो
उवाच वरुणश्चित्तं मयि संन्यस्य गम्यताम्

२९
गतायां बाढमित्युक्त्वा मित्रः शापमदात्तदा
तस्यै मानुषलोके त्वं गच्छ सोमसुतात्मजम् ३०
भजस्वेति यतो वेश्या धर्म एष त्वया कृतः जलकुम्भे ततो वीर्यं मित्रेण वरुणेन च प्रक्षिप्तमथ संजातौ द्वावेव मुनिसत्तमौ ३१
निमिर्नाम सह स्त्रीभिः पुरा द्यूतमदीव्यत
तत्रान्तरेऽभ्याजगाम वसिष्ठो
ब्रह्मसम्भवः ३२
तस्य पूजामकुर्वन्तं शशाप स मुनिर्नृपम्
विदेहस्त्वं भवस्वेति ततस्तेनाप्यसौ
मुनिः ३३
अन्योन्यशापाच्च तयोर्विगते इव चेतसी जग्मतुः शापनाशाय ब्रह्माणं जगतः पतिम् ३४
अथ ब्रह्मण आदेशाल्लोचनेष्ववसन्निमिः निमेषाः स्युश्च लोकानां तद्विश्रामाय नारद ३५
वसिष्ठोऽप्यभवत्तस्मिञ् जलकुम्भे च पूर्ववत्
ततः श्वेतश्चतुर्बाहुः साक्षसूत्रकमण्डलुः

अगस्त्य इति शान्तात्मा बभूव ऋषिसत्तमः ३६
मलयस्यैकदेशे तु वैखानसविधानतः सभार्यः संवृतो विप्रैस्तपश्चक्रे सुदुश्चरम् ३७
ततः कालेन महता तारकादतिपीडितम् जगद्वीक्ष्य स कोपेन पीतवान्वरुणालयम् ३८
ततोऽस्य वरदाः सर्वे बभूवुः शंकरादयः ब्रह्मा विष्णुश्च भगवान्वरदानाय जग्मतुः वरं वृणीष्व भद्रं ते यदभीष्टं च वै मुने ३९
अगस्त्य उवाच
यावद्ब्रह्मसहस्राणां पञ्चविंशतिकोटयः वैमानिको भविष्यामि दक्षिणाचलवर्त्मनि ४०
मद्विमानोदये कुर्याद्यः कश्चित्पूजनं मम स सप्तलोकाधिपतिः पर्यायेण भविष्यति ४१
ईश्वर उवाच
एवमस्त्विति तेऽप्युक्त्वा जग्मुर्देवा
यथागतम्
तस्मादर्घः प्रदातव्यो ह्यगस्त्यस्य सदा
बुधैः ४२
नारद उवाच
कथमर्घप्रदानं तु कर्तव्यं तस्य वै विभो
विधानं यदगस्त्यस्य पूजने तद्वदस्व मे ४३

ईश्वर उवाच
प्रत्यूषसमये विद्वान्कुर्यादस्योदये निशि
स्नानं
शुक्लतिलैस्तद्वच्छुक्लमाल्याम्बरो गृही ४४
स्थापयेदव्रणं कुम्भं माल्यवस्त्रविभूषितम् पञ्चरत्नसमायुक्तं घृतपात्रसमन्वितम् नानाभक्ष्यफलैर्युक्तं ताम्रपात्रसमन्वितम् ४५
अङ्गुष्ठमात्रं पुरुषं तथैव
सौवर्णमत्यायतबाहुदण्डम्
चतुर्मुखं कुम्भमुखे निधाय धान्यानि
सप्ताम्बरसंयुतानि ४६
सकांस्यपात्राक्षतशुक्तियुक्तं मन्त्रेण
दद्याद्द्विजपुंगवाय
उत्क्षिप्य लम्बोदरदीर्घबाहुमनन्यचेता
यमदिङ्मुखः सन् ४७
श्वेतां च दद्याद्यदि शक्तिरस्ति रौप्यैः
खुरैर्हेममुखीं सवत्साम्
धेनुं नरः क्षीरवतीं प्रणम्य
सवत्सघण्टाभरणां द्विजाय ४८
आ सप्तरात्रोदयमेतदस्य दातव्यमेतत्सकलं नरेण
यावत्समाः सप्त दशाथवा

स्युरथोर्ध्वमप्यत्र वदन्ति केचित् ४९
काशपुष्पप्रतीकाश वह्निमारुतसम्भव
मित्रावरुणयोः पुत्र कुम्भयोने नमोऽस्तु
ते ५०
विन्ध्यवृद्धिक्षयकर मेघतोयविषापह रत्नवल्लभ देवेश लङ्कावासिन्नमोऽस्तु ते ५१
भक्षितो येन समुद्रः शोषितः पुरा
लोपामुद्रापतिः श्रीमान्योऽसौ तस्मै नमो नमः ५२
राजपुत्रि महाभागे ऋषिपत्नि वरानने लोपामुद्रे नमस्तुभ्यमर्घो मे
प्रतिगृह्यताम्
प्रत्यब्दं तु फलत्यागमेवं कुर्वन्न
सीदति ५३
होमं कृत्वा ततः पश्चाद्वर्जयेन्मानवः फलम्
अनेन विधिना यस्तु पुमानर्घ्यं निवेदयेत् ५४
इमं लोकं स चाप्नोति रूपारोग्यसमन्वितः द्वितीयेन भुवर्लोकं स्वर्गलोकं ततः परम् ५५
सप्तैव लोकानाप्नोति सप्तार्घान्यः प्रयच्छति
यावदायुश्च यः कुर्यात्परं ब्रह्माधिगच्छति ५६

इह पठति शृणोति वा य एतद्युगलमुनिप्रभवार्घ्यसम्प्रदानम् मतिमपि च ददाति सोऽपि विष्णोर्भवनगतः परिपूज्यतेऽमरौघैः ५७
इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽगस्त्योत्पत्तिपूजाविधानं नामैकषष्टितमोऽध्यायः ६१

अथ द्विषष्टितमोऽध्यायः
मनुरुवाच
सौभाग्यारोग्यफलदममुत्राक्षय्यकारकम् भुक्तिमुक्तिप्रदं देव तन्मे ब्रूहि
जनार्दन १
मत्स्य उवाच
यदुमायाः पुरा देव उवाच पुरसूदनः
कैलासशिखरासीनो देव्या पृष्टस्तदा किल २
कथासु सम्प्रवृत्तासु धर्म्यासु ललितासु
च
तदिदानीं प्रवक्ष्यामि
भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ३
ईश्वर उवाच
शृणुष्वावहिता देवि तथैवानन्तपुण्यकृत्
नराणामथ नारीणामाराधनमनुत्तमम् ४
नभस्ये वाथ वैशाखे पुण्यमार्गशिरस्य च
शुक्लपक्षे तृतीयायां सुस्नातो
गौरसर्षपैः ५

गोरोचनं सगोमूत्रमुष्णं गोशकृतं तथा दधिचन्दनसम्मिश्रं ललाटे तिलकं न्यसेत्
सौभाग्यारोग्यदं यस्मात्सदा च
ललिताप्रियम् ६
प्रतिपक्षं तृतीयासु पुमानापीतवाससी
धारयेदथ रक्तानि नारी चेदथ संयता ७
विधवा धातुरक्तानि कुमारी शुक्लवाससी देवीं तु पञ्चगव्येन ततः क्षीरेण केवलम् स्नापयेन्मधुना तद्वत्पुष्पगन्धोदकेन च ८
पूजयेच्छुक्लपुष्पैश्च फलैर्नानाविधैरपि धान्यकाजाजिलवणैर्गुडक्षीरघृतान्वितैः ९
शुक्लाक्षततिलैरर्च्यां ततो देवीं सदार्चयेत्
पादाद्यभ्यर्चनं कुर्यात्प्रतिपक्षं वरानने १०
वरदायै नमः पादौ तथा गुल्फौ नमः श्रियै अशोकायै नमो जङ्घे पार्वत्यै जानुनी तथा ११
ऊरू मङ्गलकारिण्यै वामदेव्यै तथा कटिम् पद्मोदरायै जठरमुरः कामश्रियै नमः १२ करौ सौभाग्यदायिन्यै बाहू हरमुखश्रियै मुखं दर्पणवासिन्यै स्मरदायै स्मितं नमः १३
गौर्यै नमस्तथा नासामुत्पलायै च लोचने

तुष्ट्यै ललाटमलकान्कात्यायन्यै
शिरस्तथा १४
नमो गौर्यै नमो धिष्ण्यै नमः कान्त्यै नमः
श्रियै
रम्भायै ललितायै च वासुदेव्यै नमो नमः १५
एवं सम्पूज्य विधिवदग्रतः पद्ममालिखेत्
पत्त्रैर्द्वादशभिर्युक्तं कुङ्कुमेन
सकर्णिकम् १६
पूर्वेण विन्यसेद्गौरीमपर्णां च ततः परम्
भवानीं दक्षिणे तद्वद्रुद्राणीं च ततः
परम् १७
विन्यसेत्पश्चिमे सौम्यां सदा
मदनवासिनीम्
वायव्ये पाटलामुग्रामन्तरेण
ततोऽप्युमाम् १८
मध्ये यथास्वं मांसाङ्गां मङ्गलां कुमुदां सतीम्
रुद्रं च मध्ये संस्थाप्य ललितां
कर्णिकोपरि
कुसुमैरक्षतैर्वार्भिर्नमस्कारेण विन्यसेत् १९
गीतमङ्गलनिर्घोषान्कारयित्वा सुवासिनीः
पूजयेद्रक्तवासोभी रक्तमाल्यानुलेपनैः
सिन्दूरं स्नानचूर्णं च तासां शिरसि
पातयेत् २०
सिन्दूरकुङ्कुमस्नानमतीवेष्टतमं यतः

तथोपदेष्टारमपि पूजयेद्यत्नतो गुरुम् न पूज्यते गुरुर्यत्र सर्वास्तत्राफलाः
क्रियाः २१
नभस्ये पूजयेद्गौरीमुत्पलैरसितैः सदा
बन्धुजीवैराश्वयुजे कार्त्तिके
शतपत्त्रकैः २२
जातीपुष्पैर्मार्गशीर्षे पौषे पीतैः कुरण्टकैः
कुन्दकुङ्कुमपुष्पैस्तु देवीं माघे तु
पूजयेत्
सिन्दुवारेण जात्या वा फाल्गुनेऽप्यर्चयेदुमाम् २३
चैत्रे तु मल्लिकाशोकैर्वैशाखे
गन्धपाटलैः
ज्येष्ठे कमलमन्दारैराषाढे च नवाम्बुजैः
कदम्बैरथ मालत्या श्रावणे पूजयेत्सदा २४
गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः
कुशोदकम्
बिल्वपत्त्रार्कपुष्पं च
यवान्गोशृङ्गवारि च २५
पञ्चगव्यं च बिल्वं च प्राशयेत्क्रमशस्तदा
एतद्भाद्रपदाद्यं तु प्राशनं समुदाहृतम् २६
प्रतिपक्षं च मिथुनं तृतीयायां वरानने पूजयित्वार्चयेद्भक्त्या

वस्त्रमाल्यानुलेपनैः २७
पुंसः पीताम्बरे दद्यात्स्त्रियै कौसुम्भवाससी
निष्पावाजाजिलवणमिक्षुदण्डगुडान्वितम्
तस्यै दद्यात्फलं पुष्पं
सुवर्णोत्पलसंयुतम् २८
यथा न देवि देवेशस्त्वां परित्यज्य
गच्छति
तथा मामुद्धराशेषदुःखसंसारसागरात् २९
कुमुदा विमलानन्ता भवानी च सुधा शिवा
ललिता कमला गौरी सती रम्भाथ पार्वती ३०
नभस्यादिषु मासेषु प्रीयतामित्युदीरयेत्
व्रतान्ते शयनं
दद्यात्सुवर्णकमलान्वितम् ३१
मिथुनानि चतुर्विंशद्दश द्वो च समर्चयेत् अष्टौ षड्वाप्यथ पुनश्चानुमासं समर्चयेत् ३२
पूर्वं दत्त्वा तु गुरवे शेषानप्यर्चयेद्बुधः उक्तानन्ततृतीयैषा सदानन्तफलप्रदा ३३ सर्वपापहरां देवि सौभाग्यारोग्यवर्धिनीम्
न चैनां वित्तशाठ्येन कदाचिदपि लङ्घयेत् नरो वा यदि वा नारी वित्तशाठ्यात्पतत्यधः ३४
गर्भिणी सूतिका नक्तं कुमारी वाथ रोगिणी

यद्यशुद्धा तदान्येन वारयेत्प्रयता
स्वयम् ३५
इमामनन्तफलदां यस्तृतीयां समाचरेत्
कल्पकोटिशतं साग्रं शिवलोके महीयते ३६
वित्तहीनोऽपि कुरुते वर्षत्रयमुपोषणैः
पुष्पमन्त्रविधानेन सोऽपि
तत्फलमाप्नुयात् ३७
नारी वा कुरुते या तु कुमारी विधवाथवा सापि तत्फलमाप्नोति गौर्यनुग्रहलालिता ३८
इति पठति शृणोति वा य इत्थं गिरितनयाव्रतमिन्द्रवाससंस्थः मतिमपि च ददाति सोऽपि देवैरमरवधूजनकिंनरैश्च पूज्यः ३९ इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽनन्ततृतीयाव्रतं नाम द्विषष्टितमोऽध्यायः ६२

अथ त्रिषष्टितमोऽध्यायः
ईश्वर उवाच
अथान्यामपि वक्ष्यामि तृतीयां पापनाशिनीम्
रसकल्याणिनीमेतां पुराकल्पविदो विदुः १ माघमासे तु सम्प्राप्ते तृतीयां शुक्लपक्षतः
प्रातर्गव्येन पयसा तिलैः स्नानं

समाचरेत् २
स्नापयेन्मधुना देवीं तथैवेक्षुरसेन च
गन्धोदकेन तु पुनर्लेपयेत्कुङ्कुमेन तु
दक्षिणाङ्गानि सम्पूज्य ततो वामानि
पूजयेत् ३
ललितायै नमो देव्याः पादौ गुल्फौ
ततोऽर्चयेत्
जङ्घां जानुं तथा शान्त्यै तथैवोरुं
श्रियै नमः ४
मदालसायै तु कटिममलायै तथोदरम्
स्तनौ मदनवासिन्यै कुमुदायै च कन्दराम् ५
भुजं भुजाग्रं माधव्यै कमलायै मुखस्मिते भूललाटं च रुद्राण्यै शंकरायै तथालकान् ६
मुकुटं विश्ववासिन्यै शिरः कान्त्यै तथार्चयेत्
मदनायै ललाटं तु मोहनायै पुनर्भ्रुवौ ७ नेत्रे चन्द्रार्धधारिण्यै तुष्ट्यै च वदनं पुनः
उत्कण्ठिन्यै नमः कण्ठममृतायै नमः स्तनौ ८
रम्भायै वामकुक्षिं च विशोकायै नमः कटिम्
हृदयं मन्मथाधिष्ण्यै पाटलायै तथोदरम् ९
कटिं सुरतवासिन्यै तथोरुं चम्पकप्रिये
जानुजङ्घे नमो गौर्यै गायत्र्यै घुटिके
नमः १०

धराधरायै पादौ तु विश्वकायै नमः शिरः नमो भवान्यै कामिन्यै कामदेव्यै जगत्प्रिये ११
आनन्दायै सुनन्दायै सुभद्रायै नमो नमः
एवं सम्पूज्य विधिवद्
द्विजदाम्पत्यमर्चयेत्
भोजयित्वान्नपानेन मधुरेण विमत्सरः १२
जलपूरितं तथा कुम्भं शुक्लाम्बरयुगद्वयम्
दत्त्वा सुवर्णकमलं गन्धमाल्यैः
समर्चयेत् १३
प्रीयतामत्र कुमुदा गृह्णीयाल्लवणव्रतम् अनेन विधिना देवी मासि मासि सदार्चयेत् १४
लवणं वर्जयेन्माघे फाल्गुने च गुडं पुनः
तैलं राजिं तथा चैत्रे वर्ज्यं च मधु
माधवे १५
पानकं ज्येष्ठमासे तु आषाढे चाथ जीरकम्
श्रावणे वर्जयेत्क्षीरं दधि भाद्रपदे
तथा १६
घृतमाश्वयुजे तद्वदूर्जे वर्ज्यं च
माक्षिकम्
धान्यकं मार्गशीर्षे तु पौषे वर्ज्या च
शर्करा १७
व्रतान्ते करकं पूर्णमेतेषां मासि मासि च
दद्याद्द्विकालवेलायां पूर्णपात्रेण
संयुतम् १८

लड्डुकाञ्छ्वेतवर्णांश्च संयावमथ पूरिकाः
घारिकानप्यपूपांश्च पिष्टापूपांश्च
मण्डकान् १९
क्षीरं शाकं च
दध्यन्नमिण्डर्योऽशोकवर्तिकाः
माघादिक्रमशो दद्यादेतानि करकोपरि २०
कुमुदा माधवी गौरी रम्भा भद्रा जया शिवा
उमा रतिः सती तद्वन्मङ्गला रतिलालसा २१
क्रमान्माघादि सर्वत्र प्रीयतामिति
कीर्तयेत्
सर्वत्र पञ्चगव्येन प्राशनं समुदाहृतम्
उपवासी भवेन्नित्यमशक्ते नक्तमिष्यते २२
पुनर्माघे तु सम्प्राप्ते शर्करां
करकोपरि
कृत्वा तु काञ्चनीं गौरीं
पञ्चरत्नसमन्विताम् २३
हैमीमङ्गुष्ठमात्रां च साक्षसूत्रकमण्डलुम् चतुर्भुजामिन्दुयुतां सितनेत्रपटावृताम् २४
तद्वद्गोमिथुनं शुक्लं सुवर्णास्यं सिताम्बरम्
सवस्त्रभाजनं दद्याद्भवानी प्रीयतामिति २५
अनेन विधिना यस्तु रसकल्याणिनीव्रतम्

कुर्यात्स सर्वपापेभ्यस्तत्क्षणादेव मुच्यते २६
नवार्बुदसहस्रं तु न दुःखी जायते नरः सुवर्णकमलं गौरि मासि मासि ददन्नरः अग्निष्टोमसहस्रस्य यत्फलं तदवाप्नुयात् २७
नारी वा कुरुते या तु कुमारी वा वरानने विधवा या तथा नारी सापि तत्फलमाप्नुयात् सौभाग्यारोग्यसम्पन्ना गौरीलोके महीयते २८
इति पठति शृणोति श्रावयेद्यः प्रसङ्गात्कलिकलुषविमुक्तः पार्वतीलोकमेति
मतिमपि च नराणां यो ददाति प्रियार्थं विबुधपतिविमाने नायकः
स्यादमोघः २९
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे रसकल्याणिनीव्रतं नाम त्रिषष्टितमोऽध्यायः ६३

अथ चतुःषष्टितमोऽध्यायः
ईश्वर उवाच
तथैवान्यां प्रवक्ष्यामि तृतीयां पापनाशिनीम्
नाम्ना च लोके विख्यातामाद्रार्न! न्दकरीमिमाम् १

यदा शुक्लतृतीयायामाषाढर्क्षं भवेत्क्वचित्
ब्रह्मर्क्षं वा मृगर्क्षं वा हस्तो मूलमथापि वा
दर्भगन्धोदकैः स्नानं तदा सम्यक्समाचरेत् २
शुक्लमाल्याम्बरधरः शुक्लगन्धानुलेपनः भवानीमर्चयेद्भक्त्या शुक्लपुष्पैः
सुगन्धिभिः
महादेवेन सहितामुपविष्टां महासने ३
वासुदेव्यै नमः पादौ शंकराय नमो हरम्
जङ्घे शोकविनाशिन्यै आनन्दाय नमः प्रभो ४
रम्भायै पूजयेदूरू शिवाय च पिनाकिनः अदित्यै च कटिं देव्याः शूलिनः शूलपाणये ५
माधव्यै च तथा नाभिमथ शम्भोर्भवाय च स्तनावानन्दकारिण्यै शंकरस्येन्दुधारिणे ६
उत्कण्ठिन्यै नमः कण्ठं नीलकण्ठाय वै हरम्
करावुत्पलधारिण्यै रुद्राय च जगत्पते बाहू च परिरम्भिण्यै त्रिशूलाय हरस्य च ७
देव्या मुखं विलासिन्यै वृषेशाय
पुनर्विभोः
स्मितं सस्मेरलीलायै विश्ववक्त्राय वै
विभो ८

नेत्रे मदनवासिन्यै विश्वधाम्ने त्रिशूलिनः
भ्रुवौ नृत्यप्रियायै तु ताण्डवेशाय शूलिनः ९
देव्या ललाटमिन्द्राण्यै हव्यवाहाय वै
विभोः
स्वाहायै मुकुटं देव्या विभोर्गङ्गाधराय
वै १०
विश्वकायौ विश्वमुखौ विश्वपादकरौ शिवौ
प्रसन्नवदनौ वन्दे पार्वतीपरमेश्वरौ ११
एवं सम्पूज्य विधिवदग्रतः शिवयोः पुनः पद्मोत्पलानि रजसा नानावर्णेन कारयेत् १२
शङ्खचक्रे सकटके स्वस्तिकाङ्कुशचामरान् यावन्तः पांसवस्तत्र रजसः पतिता भुवि तावद्वर्षसहस्राणि शिवलोके महीयते १३ चत्वारि घृतपात्राणि सहिरण्यानि शक्तितः दत्त्वा द्विजाय करकमुदकान्नसमन्वितम् प्रतिपक्षं चतुर्मासं यावदेतन्निवेदयेत् १४
ततस्तु चतुरो मासान्पूर्ववत्करकोपरि
चत्वारि सक्तुपात्राणि तिलपात्राण्यतः
परम् १५
गन्धोदकं पुष्पवारि चन्दनं कुङ्कुमोदकम्
अपक्वं दधि दुग्धं च गोशृङ्गोदकमेव च १६
पिष्टोदकं तथा वारि कुष्ठचूर्णान्वितं

पुनः
उशीरसलिलं तद्वद्यवचूर्णोदकं पुनः १७ तिलोदकं च संप्राश्य स्वपेन्मार्गशिरादिषु
मासेषु पक्षद्वितयं प्राशनं समुदाहृतम् १८
सर्वत्र शुक्लपुष्पाणि प्रशस्तानि सदार्चने
दानकाले च सर्वत्र मन्त्रमेतमुदीरयेत् १९
गौरी मे प्रीयतां नित्यमघनाशाय मङ्गला सौभाग्यायास्तु ललिता भवानी सर्वसिद्धये २०
संवत्सरान्ते लवणं गुडकुम्भं च सर्जिकाम् चन्दनं नेत्रपट्टं च सहिरण्याम्बुजेन तु २१
उमामहेश्वरं हैमं तद्वदिक्षुफलैर्युतम् सतूलावरणां शय्यां सविश्रामां निवेदयेत् सपत्नीकाय विप्राय गौरी मे प्रीयतामिति २२
आद्रार्न!न्दकरी नाम्ना तृतीयैषा सनातनी यामुपोष्य नरो याति शम्भोर्यत्परमं पदम् २३
इह लोके सदानन्दमाप्नोति धनसम्पदः आयुरारोग्यसम्पत्त्या न कश्चिच्छोकमाप्नुयात् २४

नारी वा कुरुते या तु कुमारी विधवा च या सापि तत्फलमाप्नोति देव्यनुग्रहलालिता २५
प्रतिपक्षमुपोष्यैवं मन्त्रार्चनविधानवित्
रुद्राणीलोकमभ्येति पुनरावृत्तिदुर्लभम् २६
य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वापि
मानवः
शक्रलोके स गन्धर्वैः पूज्यतेऽपि
युगत्रयम् २७
आनन्ददां सकलदुःखहरां तृतीयां या स्त्री
करोत्यविधवा विधवाथ वापि
सा स्वे गृहे सुखशतान्यनुभूय भूयो
गौरीपदं सदयिता दयिता प्रयाति २८
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे आद्रार्न! न्दकरीतृतीयाव्रतं नाम चतुःषष्टितमोऽध्यायः ६४

अथ पञ्चषष्टितमोऽध्यायः
ईश्वर उवाच
अथान्यामपि वक्ष्यामि तृतीयां सर्वकामदाम्
यस्यां दत्तं हुतं जप्तं सर्वं भवति चाक्षयम् १
वैशाखशुक्लपक्षे तु तृतीया यैरुपोषिता

अक्षयं फलमाप्नोति सर्वस्य सुकृतस्य च २ सा तथा कृत्तिकोपेता विशेषेण सुपूजिता तत्र दत्तं हुतं जप्तं सर्वमक्षयमुच्यते ३
अक्षया संततिस्तस्यास्तस्यां सुकृतमक्षयम्
अक्षतैः पूज्यते विष्णुस्तेन साप्यक्षया स्मृता
अक्षतैस्तु नराः स्नाता विष्णोर्दत्त्वा
तथाक्षतान् ४
विप्रेषु दत्त्वा तानेव तथा
सक्तून्सुसंकृतान्
यथान्नभुङ्महाभागः फलमक्षय्यमश्नुते ५
एकामप्युक्तवत्कृत्वा तृतीयां
विधिवन्नरः
एतासामपि सर्वासां तृतीयानां फलं भवेत् ६
तृतीयायां समभ्यर्च्य सोपवासो जनार्दनम् राजसूयफलं प्राप्य गतिमग्र्यां च विन्दति ७
इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽक्षय्यतृतीयाव्रतं नाम पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ६५

अथ षट्षष्टितमोऽध्यायः
मनुरुवाच
मधुरा भारती केन व्रतेन मधुसूदन

तथैव जनसौभाग्यमतिविद्यासु कौशलम् १
अभेदश्चापि दम्पत्योस्तथा बन्धुजनेन च
आयुश्च विपुलं पुंसां तन्मे कथय माधव २
मत्स्य उवाच
सम्यक्पृष्टं त्वया राजञ् छृणु सारस्वतं
व्रतम्
यस्य संकीर्तनादेव तुष्यतीह सरस्वती ३
यो यद्भक्तः
पुमान्कुर्यादेतद्व्रतमनुत्तमम्
तद्वासरादौ सम्पूज्य
विप्रानेतान्समाचरेत् ४
अथवादित्यवारेण ग्रहताराबलेन च
पायसं भोजयेद्विप्रान्कृत्वा
ब्राह्मणवाचनम् ५
शुक्लवस्त्राणि दत्त्वा च सहिरण्यानि
शक्तितः
गायत्रीं पूजयेद्भक्त्या
शुक्लमाल्यानुलेपनैः ६
यथा न देवि भगवान्ब्रह्मलोके पितामहः
त्वां परित्यज्य संतिष्ठेत्तथा भव
वरप्रदा ७
वेदाः शास्त्राणि सर्वाणि गीतनृत्यादिकं च यत्
न विहीनं त्वया देवि तथा मे सन्तु सिद्धयः ८
लक्ष्मीर्मेधा धरा पुष्टिर्गौरी तुष्टिः

प्रभा मतिः
एताभिः पाहि चाष्टाभिस्तनुभिर्मां सरस्वति ९
एवं सम्पूज्य गायत्रीं वीणाक्षमणिधारिणीम् शुक्लपुष्पाक्षतैर्भक्त्या
सकमण्डलुपुस्तकाम्
मौनव्रतेन भुञ्जीत सायं प्रातस्तु धर्मवित् १०
पञ्चम्यां प्रतिपक्षं च पूजयेद्ब्रह्मवासिनीम्
तथैव तण्डुलप्रस्थं घृतपात्रेण संयुतम्
क्षीरं दद्याद्धिरण्यं च गायत्री
प्रीयतामिति ११
संध्यायां च तथा मौनमेतत्कुर्वन्समाचरेत्
नान्तरा भोजनं
कुर्याद्यावन्मासास्त्रयोदश १२
समाप्ते तु व्रते कुर्याद्भोजनं
शुक्लतण्डुलैः
पूर्वं सवस्त्रयुग्मं च दद्याद्विप्राय
भोजनम् १३
देव्या वितानं घण्टां च सितनेत्रे
पयस्विनीम्
चन्दनं वस्त्रयुग्मं च दद्याच्च शिखरं
पुनः १४
तथोपदेष्टारमपि भक्त्या

सम्पूजयेद्गुरुम्
वित्तशाठ्येन रहितो वस्त्रमाल्यानुलेपनैः १५
अनेन विधिना यस्तु कुर्यात्सारस्वतं व्रतम्
विद्यावानर्थसंयुक्तो रक्तकण्ठश्च जायते १६
सरस्वत्याः प्रसादेन ब्रह्मलोके महीयते
नारी वा कुरुते या तु सापि तत्फलगामिनी १७
ब्रह्मलोके वसेद्रा
जन्यावत्कल्पायुतत्रयम् १८
सारस्वतं व्रतं यस्तु शृणुयादपि यः पठेत् विद्याधरपुरे सोऽपि वसेत्कल्पायुतत्रयम् १९
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सारस्वतव्रतं नाम षट्षष्टितमोऽध्यायः ६६

अथ सप्तषष्टितमोऽध्यायः चन्द्रादित्योपरागे तु यत्स्नानमभिधीयते तदहं श्रोतुमिच्छामि द्रव्यमन्त्रविधानवित् १
मत्स्य उवाच
यस्य राशिं समासाद्य भवेद्ग्रहणसम्प्लवः
तस्य स्नानं प्रवक्ष्यामि
मन्त्रौषधविधानतः २
चन्द्रोपरागं सम्प्राप्य कृत्वा

ब्राह्मणवाचनम्
सम्पूज्य चतुरो विप्राञ् शुक्लमाल्यानुलेपनैः ३ पूर्वमेवोपरागस्य समासाद्यौषधादिकम् स्थापयेच्चतुरः कुम्भानव्रणान्सागरानिति ४
गजाश्वरथ्यावल्मीकसंगमाद्ध्रदगोकुलात् राजद्वारप्रदेशाच्च मृदमानीय चाक्षिपेत् ५
पञ्चगव्यं च कुम्भेषु शुद्धमुक्ताफलानि च रोचनां पद्मशङ्खौ च पञ्चरत्नसमन्वितम् ६
स्फटिकं चन्दनं श्वेतं तीर्थवारि ससर्षपम्
राजदन्तं सकुमुदं तथैवोशीरगुग्गुलम्
एतत्सर्वं विनिक्षिप्य
कुम्भेष्वावाहयेत्सुरान् ७
समुद्राः सरितस्तीर्थानि जलदा नदाः
आयान्तु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः ८
योऽसौ वज्रधरो देव आदित्यानां प्रभुर्मतः सहस्रनयनश्चेन्द्रो ग्रहपीडां व्यपोहतु ९
मुखं यः सर्वदेवानां सप्तार्चिरमितद्युतिः
चन्द्रोपरागसम्भूतामग्निः पीडां व्यपोहतु १०
यः कर्मसाक्षी भूतानां धर्मो महिषवाहनः

यमश्चन्द्रोपरागोत्थां मम पीडां
व्यपोहतु ११
रक्षोगणाधिपः साक्षात्प्रलयानलसंनिभः
खड्गव्यग्रोऽतिभीमश्च रक्षःपीडां
व्यपोहतु १२
नागपाशधरो देवः साक्षान्मकरवाहनः
स जलाधिपतिश्चन्द्रग्रहपीडां व्यपोहतु १३
प्राणरूपेण यो लोकान्पाति कृष्णमृगप्रियः
वायुश्चन्द्रोपरागोत्थां पीडामत्र
व्यपोहतु १४
योऽसौ निधिपतिर्देवः खड्गशूलगदाधरः
चन्द्रोपरागकलुषं धनदो मे व्यपोहतु १५
योऽसाविन्दुधरो देवः पिनाकी वृषवाहनः
चन्द्रोपरागजां पीडां विनाशयतु शंकरः १६
त्रैलोक्ये यानि भूतानि स्थावराणि चराणि
च
ब्रह्मविष्ण्वर्कयुक्तानि तानि पापं
दहन्तु वै १७
एवमामन्त्र्य तैः कुम्भैरभिषिक्तो गुणान्वितैः
ऋग्यजुःसाममन्त्रैश्च
शुक्लमाल्यानुलेपनैः
पूजयेद्वस्त्रगोदानैर्ब्राह्मणानिष्टदेवताः १८
एतानेव ततो

मन्त्रान्विलिखेत्करकान्वितान्
वस्त्रपट्टेऽथवा पद्मे
पञ्चरत्नसमन्वितान् १९
यजमानस्य शिरसि निदध्युस्ते द्विजोत्तमाः
ततोऽतिवाहयेद्वेलामुपरागानुगामिनीम् २०
प्राङ्मुखः पूजयित्वा तु नमस्यन्निष्टदेवताम्
चन्द्रग्रहे विनिर्वृत्ते
कृतगोदानमङ्गलः
कृतस्नानाय तं पट्टं ब्राह्मणाय निवेदयेत् २१
अनेन विधिना यस्तु ग्रहस्नानं समाचरेत् न तस्य ग्रहपीडा स्यान्न च बन्धुजनक्षयः २२
परमां सिद्धिमाप्नोति
पुनरावृत्तिदुर्लभाम्
सूर्यग्रहे सूर्यनाम सदा मन्त्रेषु कीर्तयेत् २३
अधिकाः पद्मरागाः स्युः कपिलां च
सुशोभनाम्
प्रयच्छेच्च निशां पत्ये चन्द्र
सूर्योपरागयोः २४
य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वापि
मानवः
सर्वपापविनिर्मुक्तः शक्रलोके महीयते २५
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे चन्द्रा

दित्योपरागस्नानविधिर्नाम सप्तषष्टितमोऽध्यायः ६७

अथाष्टषष्टितमोऽध्यायः
नारद उवाच
किमुद्वेगाद्भुते कृत्यमलक्ष्मीः केन हन्यते
मृतवत्साभिषेकादिकार्येषु च किमिष्यते १
श्रीभगवानुवाच
पुरा कृतानि पापानि फलन्त्यस्मिंस्तपोधन
रोगदौर्गत्यरूपेण तथैवेष्टवधेन च २
तद्विघाताय वक्ष्यामि सदा कल्पाणकारकम्
सप्तमीस्नपनं नाम जनपीडाविनाशनम् ३
बालानां मरणं यत्र क्षीरपाणां प्रदृश्यते
तद्वद्वृद्धातुराणां च यौवने चापि
वर्तताम् ४
शान्तये तत्र वक्ष्यामि मृतवत्साभिषेचनम्
एतदेवाद्भुतोद्वेगचित्तभ्रमविनाशनम् ५
भविष्यति च वाराहो यत्र कल्पस्तपोधन
वैवस्वतश्च तत्रापि यदा तु मनुरुत्तमः ६
भविष्यति च तत्रैव पञ्चविंशतिमं यदा कृतं नाम युगं तत्र हैहयान्वयवर्धनः भविता नृपतिर्वीरः कृतवीर्यः प्रतापवान् ७
स सप्तद्वीपमखिलं पालयिष्यति भूतलम् यावद्वर्षसहस्राणि सप्तसप्तति नारद ८

जातमात्रं च तस्यापि यावत्पुत्रशतं तथा च्यवनस्य तु शापेन विनाशमपयास्यति ९ सहस्रबाहुश्च यदा भविता तस्य वै सुतः कुरङ्गनयनः श्रीमान्सम्भूतो नृपलक्षणैः १०
कृतवीर्यस्तदाराध्य सहस्रांशुं दिवाकरम् उपवासैर्व्रतैर्दिव्यैर्वेदसूक्तैश्च नारद
पुत्रस्य जीवनायालमेतत्स्नानमवाप्स्यति ११
कृतवीर्येण वै पृष्ट इदं वक्ष्यति भास्करः
अशेषदुष्टशमनं सदा कल्मषनाशनम् १२
सूर्य उवाच
अलं क्लेशेन महता पुत्रस्तव नराधिप
भविष्यति चिरंजीवी किंतु कल्मषनाशनम् १३
सप्तमीस्नपनं वक्ष्ये सर्वलोकहिताय वै जातस्य मृतवत्सायाः सप्तमे मासि नारद अथवा शुक्लसप्तम्यामेतत्सर्वं प्रशस्यते १४
ग्रहताराबलं लब्ध्वा कृत्वा ब्राह्मणवाचनम्
बालस्य जन्मनक्षत्रं वर्जयेत्तां तिथिं बुधः
तद्वद्वृद्धातुराणां च कृत्यं स्यादितरेषु च १५

गोमयेनानुलिप्तायां भूमावेकाग्निवत्तदा तण्डुलै रक्तशालीयैश्चरुं गोक्षीरसंयुतम्
निर्वपेत्सूर्यरुद्राभ्यां तन्मन्त्राभ्यां विधानतः १६
कीर्तयेत्सूर्यदेवत्यं सप्तर्चं च
घृताहुतीः
जुहुयाद्रुद्रसूक्तेन तद्वद्रुद्राय
नारद १७
होतव्याः समिधश्चात्र तथैवार्कपलाशयोः यवकृष्णतिलैर्होमः कर्तव्योऽष्टशतं पुनः १८
व्याहृतीभिस्तथाज्येन तथैवाष्टशतं पुनः
हुत्वा स्नानं च कर्तव्यं मङ्गलं येन
धीमता १९
विप्रेण वेदविदुषा विधिवद्दर्भपाणिना
स्थापयित्वा तु चतुरः कुम्भान्कोणेषु
शोभनान् २०
पञ्चमं च पुनर्मध्ये दध्यक्षतविभूषितम्
स्थापयेदव्रणं कुम्भं
सप्तर्चेनाभिमन्त्रितम् २१
सौरेण तीर्थतोयेन पूर्णं रत्नसमन्वितम् सर्वान्सर्वौषधैर्युक्तान्पञ्चगव्यसमन्वितान्
पञ्चरत्नफलैः पुष्पैर्वासोभिः
परिवेष्टयेत् २२

गजाश्वरथ्यावल्मीकात्संगमाद्ध्रदगोकुलात्
संशुद्धां मृदमानीय सर्वेष्वेव विनिक्षिपेत् २३
चतुर्ष्वपि च कुम्भेषु रत्नगर्भेषु
मध्यमम्
गृहीत्वा ब्राह्मणस्तत्र
सौरान्मन्त्रानुदीरयेत् २४
नारीभिः सप्तसंख्याभिरव्यङ्गाङ्गीभिरत्र च
पूजिताभिर्यथाशक्त्या माल्यवस्त्रविभूषणैः
सविप्राभिश्च कर्तव्यं मृतवत्साभिषेचनम् २५
एतेऽभिषेकमन्त्राः
दीर्घायुरस्तु बालोऽयं जीवत्पुत्रा च भामिनी
आदित्यश्चन्द्रमाः सार्धं
ग्रहनक्षत्रमण्डलैः २६
सशक्रा लोकपाला वै ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः
ते ते चान्ये च देवौघाः सदा पान्तु
कुमारकम् २७
मित्रः शनिर्वा हुतभुग्ये च बालग्रहाः
क्वचित्
पीडां कुर्वन्तु बालस्य मा मातुर्जनकस्य
वै २८

ततः शुक्लाम्बरधरा कुमारपतिसंयुता सप्तकं पूजयेद्भक्त्या स्त्रीणामथ गुरुं पुनः २९
काञ्चनीं च ततः कुर्यात्ताम्रपात्रोपरिस्थिताम् प्रतिमां धर्मराजस्य गुरवे विनिवेदयेत् ३०
वस्त्रकाञ्चनरत्नौघैर्भक्ष्यैः सघृतपायसैः
पूजयेद्ब्राह्मणांस्तद्वद्वित्तशाठ्यविवर्जितः ३१
भुक्त्वा च गुरुणा चेयमुच्चार्या मन्त्रसंततिः
दीर्घायुरस्तु बालोऽयं यावद्वर्षशतं सुखी ३२
यत्किंचिदस्य दुरितं तत्क्षिप्तं वडवानले ब्रह्मा रुद्रो वसुः स्कन्दो विष्णुः शक्रो हुताशनः ३३
रक्षन्तु सर्वे दुष्टेभ्यो वरदाः सन्तु सर्वदा
एवमादीनि वाक्यानि वदन्तं पूजयेद्गुरुम् ३४
शक्तितः कपिलां दद्यात्प्रणम्य च विसर्जयेत्
चरुं च पुत्रसहिता प्रणम्य रविशंकरौ ३५ हुतशेषं तदाश्नीयादादित्याय

नमोऽस्त्विति
इदमेवाद्भुतोद्वेगदुःस्वप्नेषु प्रशस्यते ३६
कर्तुर्जन्मदिनर्क्षं च त्यक्त्वा
सम्पूजयेत्सदा
शान्त्यर्थं शुक्लसप्तम्यामेतत्कुर्वन्न
सीदति ३७
सदानेन विधानेन दीर्घायुरभवन्नरः
संवत्सराणामयुतं शशास पृथिवीमिमाम् ३८
पुण्यं पवित्रमायुष्यं सप्तमीस्नपनं रविः कथयित्वा द्विजश्रेष्ठ तत्रैवान्तरधीयत ३९
एतत्सर्वं समाख्यातं
सप्तमीस्नानमुत्तमम्
सर्वदुष्टोपशमनं बालानां परमं हितम् ४०
आरोग्यं
भास्करादिच्छेद्धनमिच्छेद्धुताशनात्
ईश्वराज्ज्ञानमन्विच्छेन्मोक्षमिच्छेज्जनार्दनात् ४१
एतन्महापातकनाशनं स्यात्परं हितं
बालविवर्धनं च
शृणोति यश्चैनमनन्यचेतास्तस्यापि
सिद्धिं मुनयो वदन्ति ४२
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सप्तमीव्रतं नामाष्टषष्टितमोऽध्यायः ६८

अथैकोनसप्ततितमोऽध्यायः
मत्स्य उवाच
पुरा रथंतरे कल्पे परिपृष्टो महात्मना मन्दरस्थो महादेवः पिनाकी ब्रह्मणा स्वयम् १
ब्रह्मोवाच
कथमारोग्यमैश्वर्यमनन्तममरेश्वर
स्वल्पेन तपसा देव भवेन्मोक्षोऽथवा
नृणाम् २
किमज्ञातं महादेव त्वत्प्रसादादधोक्षज
स्वल्पकेनाथ तपसा महत्फलमिहोच्यताम् ३
मत्स्य उवाच
एवं पृष्टः स विश्वात्मा ब्रह्मणा
लोकभावनः
उमापतिरुवाचेदं मनसः प्रीतिकारकम् ४
ईश्वर उवाच
अस्माद्रथंतरात्कल्पात्त्रयोविंशात्पुनर्यदा वाराहो भविता कल्पस्तस्य मन्वन्तरे शुभे ५
वैवस्वताख्ये संजाते सप्तमे सप्तलोककृत् द्वापराख्यं युगं तद्वदष्टाविंशतिमं जगुः ६
तस्यान्ते स महादेवो वासुदेवो जनार्दनः भारावतरणार्थाय त्रिधा विष्णुर्भविष्यति ७

द्वैपायन ऋषिस्तद्वद्रौहिणेयोऽथ केशवः कंसादिदर्पमथनः केशवः क्लेशनाशनः ८
पुरीं द्वारवतीं नाम साम्प्रतं या कुशस्थली
दिव्यानुभावसंयुक्तामधिवासाय शार्ङ्गिणः
त्वष्टा ममाज्ञया तद्वत्करिष्यति
जगत्पतेः ९
तस्यां कदाचिदासीनः सभायाममितद्युतिः
भार्याभिर्वृष्णिभिश्चैव
भूभृद्भिर्भूरिदक्षिणैः १०
कुरुभिर्देवगन्धर्वैरभितः कैटभार्दनः प्रवृत्तासु पुराणीषु धर्मसम्बन्धिनीषु च ११
कथान्ते भीमसेनेन परिपृष्टः प्रतापवान्
त्वया पृष्टस्य धर्मस्य रहस्यस्यास्य
भेदकृत् १२
भविता स तदा ब्रह्मन्कर्ता चैव वृकोदरः
प्रवर्तकोऽस्य धर्मस्य पाण्डुपुत्रो
महाबलः १३
यस्य तीक्ष्णो वृको नाम जठरे हव्यवाहनः मया दत्तः स धर्मात्मा तेन चासौ वृकोदरः १४
मतिमान्मानशीलश्च नागायुतबलो महान् भविष्यत्यजरः श्रीमान्कन्दर्प इव रूपवान् १५
धार्मिकस्याप्यशक्तस्य

तीव्राग्नित्वादुपोषणे
इदं व्रतमशेषाणां व्रतानामधिकं यतः १६
कथयिष्यति विश्वात्मा वासुदेवो जगद्गुरुः
अशेषयज्ञफलदमशेषाघविनाशनम् १७
अशेषदुष्टशमनमशेषसुरपूजितम् पवित्राणां पवित्रं च मङ्गलानां च मङ्गलम्
भविष्यं च भविष्याणां पुराणानां पुरातनम् १८
वासुदेव उवाच
यद्यष्टमीचतुर्दश्योर्द्वादशीष्वथ भारत अन्येष्वपि दिनर्क्षेषु न शक्तस्त्वमुपोषितुम् १९
ततः पुण्यां तिथिमिमां सर्वपापप्रणाशिनीम्
उपोष्य विधिनानेन गच्छ विष्णोः परं पदम् २०
माघमासस्य दशमी यदा शुक्ला भवेत्तदा घृतेनाभ्यञ्जनं कृत्वा तिलैः स्नानं
समाचरेत् २१
तथैव विष्णुमभ्यर्च्य नभो नारायणेति च
कृष्णाय पादौ सम्पूज्य शिरः सर्वात्मने
नमः २२
वैकुण्ठायेति वैकुण्ठमुरः श्रीवत्सधारिणे
शङ्खिने चक्रिणे तद्वद्गदिने वरदाय वै

सर्वे नारायणस्यैवं संपूज्या बाहवः
क्रमात् २३
दामोदरायेत्युदरं मेढ्रं पञ्चशराय वै
ऊरू सौभाग्यनाथाय जानुनी भूतधारिणे २४
नमो नीलाय वै जङ्घे पादौ विश्वसृजे नमः
नमो देव्यै नमः शान्त्यै नमो लक्ष्म्यै
नमः श्रियै २५
नमः पुष्ट्यै नमस्तुष्ट्यै धृष्ट्यै हृष्ट्यै नमो नमः
नमो विहंगनाथाय वायुवेगाय पक्षिणे विषप्रमाथिने नित्यं गरुडं चाभिपूजयेत् २६
एवं सम्पूज्य गोविन्दमुमापतिविनायकौ गन्धैर्माल्यैस्तथा धूपैर्भक्ष्यैर्नानाविधैरपि २७ गव्येन पयसा सिद्धां कृसरामथ वाग्यतः सर्पिषा सह भुक्त्वा च गत्वा शतपदं बुधः २८
नैयग्रोधं दन्तकाष्ठमथवा खादिरं बुधः गृहीत्वा धावयेद्दन्तानाचान्तः
प्रागुदङ्मुखः २९
ब्रूयात्सायन्तनीं कृत्वा
संध्यामस्तमिते रवौ
नमो नारायणायेति त्वामहं शरणं गतः ३०
एकादश्यां निराहारः समभ्यर्च्य च केशवम् रात्रिं च सकलां स्थित्वा स्नानं च पयसा

तथा ३१
सर्पिषा चापि दहनं हुत्वा
ब्राह्मणपुंगवैः
सहैव पुण्डरीकाक्ष द्वादश्यां
क्षीरभोजनम् ३२
करिष्यामि यतात्माहं निर्विघ्नेनास्तु तच्च मे
एवमुक्त्वा स्वपेद्भूमावितिहासकथां पुनः ३३
श्रुत्वा प्रभाते संजाते नदीं गत्वा विशां पते
स्नानं कृत्वा मृदा तद्वत्पाषण्डानभिवर्जयेत् ३४
उपास्य संध्यां विधिवत्कृत्वा च पितृतर्पणम्
प्रणम्य च हृषीकेशं सप्तलोकैकमीश्वरम् ३५
गृहस्य पुरतो भक्त्या मण्डपं कारयेद्बुधः दशहस्तमथाष्टौ वा करान्कुर्याद्विशां पते ३६
चतुर्हस्तां शुभां कुर्याद्वेदीमरिनिषूदन चतुर्हस्तप्रमाणं च विन्यसेत्तत्र तोरणम् ३७
आरोप्य कलशं तत्र दिक्पालान्पूजयेत्ततः छिद्रेण जलसम्पूर्णमथ कृष्णाजिनस्थितः

तस्य धारां च शिरसा धारयेत्सकलां निशाम् ३८
तथैव विष्णोः शिरसि क्षीरधारां प्रपातयेत्
अरत्निमात्रं कुण्डं च कुर्यात्तत्र त्रिमेखलम् ३९
योनिवक्त्रं च तत्कृत्वा ब्राह्मणैः यवसर्पिषी
तिलांश्च
विष्णुदेवत्यैर्मन्त्रैरेकाग्निवत्तदा ४०
हुत्वा च वैष्णवं सम्यक् चरुं गोक्षीरसंयुतम्
निष्पावार्धप्रमाणां वै धारामाज्यस्य
पातयेत् ४१
जलकुम्भान्महावीर्य स्थापयित्वा त्रयोदश
भक्ष्यैर्नानाविधैर्युक्तान्सितवस्त्रैरलंकृतान् ४२
युक्तानौदुम्बरैः पात्रैः
पञ्चरत्नसमन्वितान्
चतुर्भिर्बह्वृचैर्होमस्तत्र कार्य
उदङ्मुखैः ४३
रुद्रजापश्चतुर्भिश्च यजुर्वेदपरायणैः
वैष्णवानि तु सामानि चतुरः सामवेदिनः
अरिष्टवर्गसहितान्यभितः परिपाठयेत् ४४
एवं द्वादश

तान्विप्रान्वस्त्रमाल्यानुलेपनैः पूजयेदङ्गुलीयैश्च कटकैर्हेमसूत्रकैः ४५ वासोभिः शयनीयैश्च वित्तशाठ्यविवर्जितः एवं क्षपातिवाह्या च गीतमङ्गलनिःस्वनैः ४६
उपाध्यायस्य च पुनर्द्विगुणं सर्वमेव तु ततः प्रभाते विमले समुत्थाय त्रयोदश ४७ गा वै दद्यात्कुरुश्रेष्ठ सौवर्णमुखसंयुताः
पयस्विनीः शीलवतीः कांस्यदोहसमन्विताः ४८
रौप्यखुराः सवस्त्राश्च चन्दनेनाभिषेचिताः
तास्तु तेषां ततो भक्त्या भक्ष्यभोज्यान्नतर्पितान् ४९
कृत्वा वै
ब्राह्मणान्सर्वानन्नैर्नानाविधैस्तथा भुक्त्वा चाक्षारलवणमात्मना च विसर्जयेत् ५०
अनुगम्य पदान्यष्टौ पुत्रभार्यासमन्वितः प्रीयतामत्र देवेशः केशवः क्लेशनाशनः ५१ शिवस्य हृदये विष्णुर्विष्णोश्च हृदये शिवः
यथान्तरं न पश्यामि तथा मे स्वस्ति चायुषः ५२
एवमुच्चार्य तान्कुम्भान्गाश्चैव शयनानि

च
वासांसि चैव सर्वेषां गृहाणि
प्रापयेद्बुधः ५३
अभावे बहुशय्यानामेकामपि सुसंस्कृताम्
शय्यां दद्याद्द्विजातेश्च
सर्वोपस्करसंयुताम् ५४
इतिहासपुराणानि वाचयित्वातिवाहयेत्
तद्दिनं नरशार्दूल य इच्छेद्विपुलां
श्रियम् ५५
तस्मात्त्वं सत्त्वमालम्ब्य भीमसेन
विमत्सरः
कुरु व्रतमिदं सम्यक् स्नेहात्तव
मयेरितम् ५६
त्वया कृतमिदं वीर त्वन्नामाख्यं भविष्यति
सा भीमद्वादशी ह्येषा सर्वपापहरा शुभा या तु कल्याणिनी नाम पुरा कल्पेषु पठ्यते ५७
त्वमादिकर्ता भव सौकरेऽस्मिन्कल्पे महावीरवरप्रधान
यस्याः स्मरन्कीर्तनमप्यशेषं विनष्टपापस्त्रिदशाधिपः स्यात् ५८
कृत्वा च यामप्सरसामधीशा वेश्या कृता
ह्यन्यभवान्तरेषु
आभीरकन्यातिकुतूहलेन सैवोर्वशी सम्प्रति
नाकपृष्ठे ५९

जाताथवा वैश्यकुलोद्भवापि पुलोमकन्या पुरुहूतपत्नी
तत्रापि तस्याः परिचारिकेयं मम प्रिया सम्प्रति सत्यभामा ६०
स्नातः पुरा मण्डलमेष तद्वत्तेजोमयं
वेदशरीरमाप
अस्यां च कल्याणतिथौ विवस्वान्सहस्रधारेण
सहस्ररश्मिः ६१
इदमेव कृतं महेन्द्र
मुख्यैर्वसुभिर्देवसुरारिभिस्तथा तु
फलमस्य न शक्यतेऽभिवक्तुं यदि
जिह्वायुतकोटयो मुखे स्युः ६२
कलिकलुषविदारिणीमनन्तामिति कथयिष्यति
यादवेन्द्रसूनुः
अपि नरकगतान्पितॄनशेषानलमुद्धर्तुमिहैव
यः करोति ६३
य इदमघविदारणं शृणोति भक्त्या परिपठतीह
परोपकारहेतोः
तिथिमिह सकलार्थभाङ्नरेन्द्रस्तव
चतुरानन साम्यतामुपैति ६४
कल्याणिनी नाम पुरा बभूव या द्वादशी
माघदिनेषु पूज्या
सा पाण्डुपुत्रेण कृता
भविष्यत्यनन्तपुण्यानघ भीमपूर्वा ६५
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे भीमद्वादशीव्रतं

नामैकोनसप्ततितमोऽध्यायः ६९

अथ सप्ततितमोऽध्यायः
ब्रह्मोवाच
वर्णाश्रमाणां प्रभवः पुराणेषु मया श्रुतः
सदाचारस्य भगवन्धर्मशास्त्रविनिश्चयः पण्यस्त्रीणां सदाचारं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः १
ईश्वर उवाच
तस्मिन्नेव युगे ब्रह्मन्सहस्राणि तु
षोडश
वासुदेवस्य नारीणां
भविष्यन्त्यम्बुजोद्भव २
ताभिर्वसन्तसमये कोकिलालिकुलाकुले
पुष्पिते पवनोत्फुल्लकह्लारसरसस्तटे ३
निर्भरापानगोष्ठीषु प्रसक्ताभिरलंकृतः
कुरङ्गनयनः श्रीमान्मालतीकृतशेखरः ४
गच्छन्समीपमार्गेण साम्बः परपुरंजयः साक्षात्कन्दर्पो रूपेण सर्वाभरणभूषितः ५
अनङ्गशरतप्ताभिः साभिलाषमवेक्षितः प्रवृद्धो मन्मथस्तासां भविष्यति यदात्मनि ६
तदावेक्ष्य जगन्नाथः सर्वतो ज्ञानचक्षुषा शापं वक्ष्यति ताः सर्वा वो हरिष्यन्ति

दस्यवः
मत्परोक्षं यतः कामलौल्यादीदृग्विधं
कृतम् ७
ततः प्रसादितो देव इदं वक्ष्यति
शार्ङ्गभृत्
ताभिः शापाभितप्ताभिर्भगवान्भूतभावनः ८
उत्तारभूतं दासत्वं समुद्रा द्ब्राह्मणप्रियः उपदेक्ष्यत्यनन्तात्मा भाविकल्याणकारकम् ९
भवतीनामृषिर्दाल्भ्यो यद्व्रतं कथयिष्यति
तदैवोत्तारणायालं दासत्वेऽपि भविष्यति
इत्युक्त्वा ताः परिष्वज्य गतो
द्वारवतीश्वरः १०
ततः कालेन महता भारावतरणे कृते
निवृत्ते मौसले तद्वत्केशवे दिवमागते ११
शून्ये यदुकुले सर्वैश्चौरैरपि
जितेऽर्जुने
हृतासु कृष्णपत्नीषु दासभोग्यासु
चाम्बुधौ १२
तिष्ठन्तीषु च दौर्गत्यसंतप्तासु चतुर्मुख
आगमिष्यति योगात्मा दाल्भ्यो नाम महातपाः १३
तास्तमर्घ्येण सम्पूज्य प्रणिपत्य पुनः

पुनः
लालप्यमाना बहुशो बाष्पपर्याकुलेक्षणाः १४
स्मरन्त्यो
विपुलान्भोगान्दिव्यमाल्यानुलेपनान् भर्तारं जगतामीशमनन्तमपराजितम् १५
दिव्यभावां तां च पुरीं नानारत्नगृहाणि च द्वारकावासिनः
सर्वान्देवरूपान्कुमारकान्
प्रश्नमेवं करिष्यन्ति मुनेरभिमुखं
स्थिताः १६
स्त्रिय ऊचुः
दस्युभिर्भगवान्सर्वाः परिभुक्ता वयं
बलात्
स्वधर्माच्च्यवनेऽस्माकमस्मिन्नः शरणं
भव १७
आदिष्टोऽसि पुरा ब्रह्मन्केशवेन च धीमता
कस्मादीशेन संयोगं प्राप्य
वेश्यात्वमागताः १८
वेश्यानामपि यो धर्मस्तं नो ब्रूहि तपोधन
कथयिष्यत्यतस्तासां स
दाल्भ्यश्चैकितायनः १९
दाल्भ्य उवाच
जलक्रीडाविहारेषु पुरा सरसि मानसे
भवतीनां च सर्वासां नारदोऽभ्याशमागतः २०
हुताशनसुताः सर्वा भवन्त्योऽप्सरसः पुरा

अप्रणम्यावलेपेन परिपृष्टः स योगवित्
कथं नारायणोऽस्माकं भर्ता
स्यादित्युपादिश २१
तस्माद्वरप्रदानं वः शापश्चायमभूत्पुरा
शय्याद्वयप्रदानेन मधुमाधवमासयोः २२
सुवर्णोपस्करोत्सर्गाद् द्वादश्यां शुक्लपक्षतः
भर्ता नारायणो नूनं भविष्यत्यन्यजन्मनि २३
यदकृत्वा प्रणामं मे रूपसौभाग्यमत्सरात् परिपृष्टोऽस्मि तेनाशु वियोगो वो भविष्यति
चौरैरपहृताः सर्वा वेश्यात्वं समवाप्स्यथ २४
एवं नारदशापेन केशवस्य च धीमतः वेश्यात्वमागताः सर्वा भवन्त्यः काममोहिताः
इदानीमपि यद्वक्ष्ये तच्छृणुध्वं
वराङ्गनाः २५
दाल्भ्य उवाच
पुरा देवासुरे युद्धे हतेषु शतशः सुरैः
दानवासुरदैत्येषु राक्षसेषु ततस्ततः २६
तेषां व्रातसहस्राणि शतान्यपि च योषिताम् परिणीतानि यानि स्युर्बलाद्भुक्तानि यानि वै
तानि सर्वाणि देवेशः प्रोवाच वदतां वरः

२७
इन्द्र उवाच
वेश्याधर्मेण वर्तध्वमधुना नृपमन्दिरे भक्तिमत्यो वरारोहास्तथा देवकुलेषु च २८ राजानः स्वामिनस्तुल्याः सुता वापि च तत्समाः
भविष्यति च सौभाग्यं सर्वासामपि शक्तितः २९
यः कश्चिच्छुल्कमादाय गृहमेष्यति वः सदा निधनेनोपचार्यो वः स तदान्यत्र दाम्भिकात् ३०
देवतानां पितॄणां च पुण्याहे समुपस्थिते गोभूहिरण्यधान्यानि प्रदेयानि स्वशक्तितः
ब्राह्मणानां वरारोहाः कार्याणि वचनानि च ३१
यच्चाप्यन्यद्व्रतं सम्यगुपदेक्ष्याम्यहं ततः
अविचारेण सर्वाभिरनुष्ठेयं च तत्पुनः ३२
संसारोत्तारणायालमेतद्वेदविदो विदुः
यदा सूर्यदिने हस्तः पुष्यो याथ
पुनर्वसुः ३३
भवेत्सर्वौषधीस्नानं सम्यङ्नारी समाचरेत्
तदा पञ्चशरस्यापि संनिधातृत्वमेष्यति अर्चयेत्पुण्डरीकाक्षमनङ्गस्यानुकीर्तन

ैः ३४
कामाय पादौ सम्पूज्य जङ्घे वै मोहकारिणे मेढ्रं कन्दर्पनिधये कीटं प्रीतिमते नमः ३५
नाभिं सौख्यसमुद्राय वामाय च तथोदरम् हृदयं हृदयेशाय स्तनावाह्लादकारिणे ३६ उत्कण्ठायेति वैकुण्ठमास्यमानन्दकारिणे वामाङ्गं पुष्पचापाय पुष्पबाणाय दक्षिणम् ३७
मानसायेति वै मौलिं विलोलायेति मूर्धजम्
सर्वात्मने च सर्वाङ्गं देवदेवस्य
पूजयेत् ३८
नमः शिवाय शान्ताय पाशाङ्कुशधराय च
गदिने पीतवस्त्राय शङ्खचक्रधराय च ३९
नमो नारायणायेति कामदेवात्मने नमः
सर्वशान्त्यै नमः प्रीत्यै नमो रत्यै नम
श्रियै ४०
नमः पुष्ट्यै नमस्तुष्ट्यै नमः सर्वार्थसम्पदे
एवं सम्पूज्य देवेशमनङ्गात्मकमीश्वरम्
गन्धैर्मौल्यैस्तथा धूपैर्नैवेद्येन च
कामिनी ४१
तत आहूय धर्मज्ञं ब्रह्माणं वेदपारगम्
अव्यङ्गावयवं पूज्य
गन्धपुष्पार्चनादिभिः ४२
शालेयतण्डुलप्रस्थं घृतपात्रेण संयुतम्

तस्मै विप्राय सा दद्यान्माधवः
प्रीयतामिति ४३
यथेष्टाहारयुक्तं वै तमेव द्विजसत्तमम्
रत्यर्थं कामदेवोऽयमिति चित्तेऽवधार्य
तम् ४४
यद्यदिच्छति विप्रेन्द्र स्तत्तत्कुर्याद्विलासिनी
सर्वभावेन चात्मानमर्पयेत्स्मितभाषिणी ४५
एवमादित्यवारेण सर्वमेतत्समाचरेत् तण्डुलप्रस्थदानं च यावन्मासास्त्रयोदश ४६
ततस्त्रयोदशे मासि सम्प्राप्ते तस्य भामिनी
विप्रस्योपस्करैर्युक्तां शय्यां दद्याद्विलक्षणाम् ४७ सोपधानकविश्रामां सास्तरावरणां शुभाम् प्रदीपोपानहच्छत्त्रपादुकासनसंयुताम् ४८
सपत्नीकमलंकृत्य हेमसूत्राङ्गुलीयकैः
सूक्ष्मवस्त्रैः
सकटकैर्धूपमाल्यानुलेपनैः ४९
कामदेवं सपत्नीकं गुडकुम्भोपरि स्थितम्
ताम्रपात्रासनगतं हैमनेत्रपटावृतम् ५०
सकांस्यभाजनोपेतमिक्षुदण्डसमन्वितम् दद्यादेतेन मन्त्रेण तथैकां गां

पयस्विनीम् ५१
यथान्तरं न पश्यामि कामकेशवयोः सदा
तथैव सर्वकामाप्तिरस्तु विष्णो सदा मम ५२
यथा न कमला देहात्प्रयाति तव केशव
तथा ममापि देवेश शरीरे स्वे कुरु प्रभो ५३
तथा च काञ्चनं देवं
प्रतिगृह्णन्द्विजोत्तमः
क इदं कस्मा अदादिति वैदिकं
मन्त्रमीरयेत् ५४
ततः प्रदक्षिणीकृत्य विसर्ज्य
द्विजपुंगवम्
शय्यासनादिकं सर्वं ब्राह्मणस्य गृहं
नयेत् ५५
ततः प्रभृति यो विप्रो रत्यर्थं गृहमागतः स मान्यः सूर्यवारे च स मन्तव्यो भवेत्तदा ५६
एवं त्रयोदशं यावन्मासमेवं द्विजोत्तमान् तर्पयेत यथाकामं प्रोषितेऽन्यं समाचरेत् ५७
तदनुज्ञया रूपवान्यो यावदभ्यागतो भवेत् आत्मनोऽपि यथाविघ्नं गर्भभूतिकरं प्रियम् ५८
दैवं वा मानुषं वा स्यादनुरागेण वा ततः साचारानष्टपञ्चाशद्यथाशक्त्या समाचरेत् ५९
एतद्धि कथितं सम्यग्भवतीनां विशेषतः

अधर्मोऽयं ततो न स्याद्वेश्यानामिह सर्वदा ६०
पुरुहूतेन यत्प्रोक्तं दानवीषु पुरा मया तदिदं साम्प्रतं सर्वं भवतीष्वपि युज्यते ६१
सर्वपापप्रशमनमनन्तफलदायकम् कल्याणीनां च कथितं तत्कुरुध्वं वराननाः ६२
करोति याशेषमखण्डमेतत्कल्याणिनी माधवलोकसंस्था
सा पूजिता
देवगणैरशेषैरानन्दकृत्स्थानमुपैति विष्णोः ६३
श्रीभगवानुवाच
तपोधनः सोऽप्यभिधाय चैवं तदा च तासां
व्रतमङ्गनानाम्
स्वस्थानमेष्यत्यनु ताः समस्तं व्रतं
करिष्यन्ति च देवयानैः ६४
इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽनङ्गदानव्रतं नाम सप्ततितमोऽध्यायः ७०

अथैकसप्ततितमोऽध्यायः
ब्रह्मोवाच
मोहाद्वापि मदाद्वापि यः परस्त्रीं

समाश्रयेत्
तस्यापि निष्कृतिं देव वद सर्वकृपाकर १
भगवन्पुरुषस्येह स्त्रियाश्च विरहादिकम्
शोकव्याधिभयं दुःखं न भवेद्येन तद्वद २
श्रीभगवानुवाच
श्रावणस्य द्वितीयायां कृष्णायां
मधुसूदनः
क्षीरार्णवे सपत्नीकः सदा वसति केशवः ३
तस्यां सम्पूज्य गोविन्दं
सर्वान्कामान्समश्नुते
गोभूहिरण्यदानादि सप्तकल्पशतानुगम् ४
अशून्यशयनं नाम द्वितीया संप्रकीर्तिता
तस्यां
सम्पूजयेद्विष्णुमेभिर्मन्त्रैर्विधानतः ५
श्रीवत्सधारिञ्छ्रीकान्त
श्रीधामञ्छ्रीपतेऽव्यय
गार्हस्थ्यं मा प्रणाशं मे यातु
धर्मार्थकामदम् ६
अग्नयो मा प्रणश्यन्तु देवताः पुरुषोत्तम
पितरो मा प्रणश्यन्तु मास्तु
दाम्पत्यभेदनम् ७
लक्ष्म्या वियुज्यते देव न कदाचिद्यथा भवान्
तथा कलत्रसम्बन्धो देव मा मे वियुज्यताम् ८

लक्ष्म्या न शून्यो वरद शय्यां त्वं शयनं
गतः
शय्या ममाप्यशून्यास्तु तथैव मधुसूदन ९
गीतवादित्रनिर्घोषं देवदेवस्य कीर्तयेत्
घण्टा भवेदशक्तस्य सर्ववाद्यमयी यतः १०
एवं सम्पूज्य
गोविन्दमश्नीयात्तैलवर्जितम् नक्तमक्षारलवणं यावत्तत्स्याच्चतुष्टयम् ११
ततः प्रभाते संजाते लक्ष्मीपतिसमन्विताम् दीपान्नभाजनैर्युक्तां शय्यां
दद्याद्विलक्षणाम् १२
पादुकोपानहच्छत्त्रचामरासनसंयुताम्
अभीष्टोपस्करैर्युक्तां
शुक्लपुष्पाम्बरावृताम् १३
सोपधानकविश्रामां फलैर्नानाविधैर्युताम् तथाभरणधान्यैश्च यथाशक्त्या समन्विताम् १४
अव्यङ्गाङ्गाय विप्राय वैष्णवाय
कुटुम्बिने
दातव्या वेदविदुषे भावेनापतिताय च १५
तत्रोपविश्य दाम्पत्यमलंकृत्य विधानतः
पत्न्यास्तु भाजनं
दद्याद्भक्ष्यभोज्यसमन्वितम् १६
ब्राह्मणस्यापि सौवर्णीमुपस्करसमन्विताम्

प्रतिमां देवदेवस्य सोदकुम्भां निवेदयेत् १७
एवं यस्तु पुमान्कुर्यादशून्यशयनं हरेः वित्तशाठ्येन रहितो नारायणपरायणः १८
न तस्य पत्न्या विरहः कदाचिदपि जायते नारी वा विधवा ब्रह्मन्यावच्चन्द्रार्कतारकम्
न विरूपौ न शोकार्तौ दम्पती भवतः क्वचित् १९
न पुत्रपशुरत्नानि क्षयं यान्ति पितामह सप्त कल्पसहस्राणि सप्त कल्पशतानि च कुर्वन्नशून्यशयनं विष्णुलोके महीयते २० इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽशून्यशयनव्रतं नामैकसप्ततितमोऽध्यायः ७१

अथ द्विसप्ततितमोऽध्यायः
ईश्वर उवाच
शृणु चान्यद्भविष्यं यद् रूपसम्पद्विधायकम्
भविष्यति युगे तस्मिन्द्वापरान्ते पितामह पिप्पलादस्य संवादो युधिष्ठिरपुरःसरैः १
वसन्तं नैमिषारण्ये पिप्पलादं महामुनिम्
अभिगम्य तदा चैनं प्रश्नमेकं करिष्यति
युधिष्ठिरो धर्मपुत्रो
धर्मयुक्तस्तपोधनम् २

युधिष्ठिर उवाच
कथमारोग्यमैश्वर्यं मतिर्धर्मे गतिस्तथा अव्यङ्गता शिवे भक्तिर्वैष्णवो वा भवेत्कथम् ३
ईश्वर उवाच
तस्योत्तरमिदं ब्रह्मन्पिप्पलादस्य
धीमतः
शृणुष्व यद्वक्ष्यति वै धर्मपुत्राय
धार्मिकः ४
पिप्पलाद उवाच
साधु पृष्टं त्वया भद्र इदानीं कथयामि ते अङ्गारव्रतमित्येतत्स वक्ष्यति महीपतेः
५
अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् विरोचनस्य संवादं भार्गवस्य च धीमतः ६
प्रह्लादस्य सुतं दृष्ट्वा
द्विरष्टपरिवत्सरम्
रूपेणाप्रतिमं कान्त्या
सोऽहसद्भृगुनन्दनः ७
साधु साधु महाबाहो विरोचन शिवं तव
तत्तथा हसितं तस्य पप्रच्छ सुरसूदनः ८
ब्रह्मन्किमर्थमेतत्ते हास्यमाकस्मिकं
कृतम्
साधुसाध्विति मामेवमुक्तवांस्त्वं वदस्व
मे ९
तमेवंवादिनं शुक्र उवाच वदतां वरः

विस्मयाद्व्रतमाहात्म्याद्धास्यमेतत्कृतं मया १०
पुरा दक्षविनाशाय कुपितस्य तु शूलिनः
अथ तद्भीमवक्त्रस्य स्वेदबिन्दुर्ललाटजः ११
भित्त्वा स सप्त पातालानदहत्सप्त सागरान् अनेकवक्त्रनयनो ज्वलज्ज्वलनभीषणः १२ वीरभद्र इति ख्यातः करपादायुतैर्युतः कृत्वासौ यज्ञमथनं पुनर्भूतलसम्भवः त्रिजगन्निर्दहन्भूयः शिवेन विनिवारितः १३
कृतं त्वया वीरभद्र दक्षयज्ञविनाशनम् इदानीमलमेतेन लोकदाहेन कर्मणा १४
शान्तिप्रदाता सर्वेषां ग्रहाणां प्रथमो
भव
प्रेक्षिष्यन्ते जनाः पूजां करिष्यन्ति
वरान्मम १५
अङ्गारक इति ख्यातिं गमिष्यसि धरात्मज
देवलोकेऽद्वितीयं च तव रूपं भविष्यति १६
ये च त्वां पूजयिष्यन्ति चतुर्थ्यां
त्वद्दिने नराः
रूपमारोग्यमैश्वर्यं तेष्वनन्तं
भविष्यति १७
एवमुक्तस्तदा शान्तिमगमत्कामरूपधृक्
संजातस्तत्क्षणाद्रा
जन्ग्रहत्वमगमत्पुनः १८

स कदाचिद्भवांस्तस्य पूजार्घ्यादिकमुत्तमम् दृष्टवान्क्रियमाणं च शूद्रेण च व्यवस्थितः १९
तेन त्वं रूपवाञ्जातः सुरशत्रुकुलोद्वह विविधा च रुचिर्जाता यस्मात्तव विदूरगा २०
विरोचन इति प्राहुस्तस्मात्त्वां देवदानवाः
शूद्रेण क्रियमाणस्य व्रतस्य तव दर्शनात्
ईदृशीं रूपसम्पत्तिं दृष्ट्वा विस्मितवानहम् २१
साधु साध्विति तेनोक्तमहो
माहात्म्यमुत्तमम्
पश्यतोऽपि भवेद्रूपमेश्वर्यं किमु
कुर्वतः २२
यस्माच्च भक्त्या धरणीसुतस्य
विनिन्द्यमानेन गवादिदानम्
आलोकितं तेन सुरारिगर्भे सम्भूतिरेषा तव
दैत्य जाता २३
ईश्वर उवाच
अथ तद्वचनं श्रुत्वा भार्गवस्य महात्मनः
प्रह्रादनन्दनो वीरः पुनः पप्रच्छ
विस्मितः २४
विरोचन उवाच

भगवंस्तद्व्रतं सम्यक् श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः
दीयमानं तु यद्दानं मया दृष्टं भवान्तरे २५
माहात्म्यं च विधिं तस्य यथावद्वक्तुमर्हसि
इति तद्वचनं श्रुत्वा पुनः प्रोवाच विस्तरात् २६
शुक्र उवाच
चतुर्थ्यङ्गारकदिने यदा भवति दानव
मृदा स्नानं तदा कुर्यात्पद्मरागविभूषितः २७
अग्निर्मूर्धा दिवो मन्त्रं जपन्नास्ते उदङ्मुखः
शूद्रस्तूष्णीं स्मरन्भौममास्ते भोगविवर्जितः २८
तथास्तमित आदित्ये गोमयेनानुलेपयेत् प्राङ्गणं पुष्पमालाभिरक्षताभिः समन्ततः २९
अभ्यर्च्याभिलिखेत्पद्मं कुङ्कुमेनाष्टपत्त्रकम् कुङ्कुमस्याप्यभावे तु रक्तचन्दनमिष्यते ३०
चत्वारः करकाः कार्या भक्ष्यभोज्यसमन्विताः
तण्डुलै रक्तशालीयैः पद्मरागैश्च संयुताः

३१
चतुष्कोणेषु तान्कृत्वा फलानि विविधानि च गन्धमाल्यादिकं सर्वं तथैव विनिवेदयेत् ३२
सुवर्णशृङ्गीं कपिलामथार्च्य रौप्यैः सुरैः कांस्यदोहां सवत्साम्
धुरंधरं रक्तमतीव सौम्यं धान्यानि सप्ताम्बरसंयुतानि ३३
अङ्गुष्ठमात्रं पुरुषं तथैव
सौवर्णमत्यायतबाहुदण्डम्
चतुर्भुजं हेममये निविष्टं पात्रे
गुडस्योपरि सर्पियुक्ते ३४
समस्तयज्ञाय जितेन्द्रियाय पात्राय शीलान्वयसंयुताय
दातव्यमेतत्सकलं द्विजाय कुटुम्बिने नैव
तु दाम्भिकाय
समर्पयेद्विप्रवराय भक्त्या कृताञ्जलिः
पूर्वमुदीर्य मन्त्रम् ३५
भूमिपुत्र महाभाग स्वेदोद्भव पिनाकिनः
रूपार्थी त्वां प्रपन्नोऽहं गृहाणार्घ्यं
नमोऽस्तु ते ३६
मन्त्रेणानेन दत्त्वार्घ्यं
रक्तचन्दनवारिणा
ततोऽर्चयेद्विप्रवरं
रक्तमाल्याम्बरादिभिः ३७
दद्यात्तेनैव मन्त्रेण भौमं

गोमिथुनान्वितम्
शय्यां च शक्तितो दद्यात्सर्वोपस्करसंयुताम् ३८ यद्यदिष्टतमं लोके यच्चास्य दयितं गृहे तत्तद्गुणवते देयं तदेवाक्षय्यमिच्छता ३९
प्रदक्षिणं ततः कृत्वा विसर्ज्य द्विजपुंगवम्
नक्तमक्षारलवणमश्नीयाद्घृतसंयुतम् ४० भक्त्या यस्तु पुनः कुर्यादेवमङ्गारकाष्टकम्
चतुरो वाथ वा तस्य यत्पुण्यं तद्वदामि ते ४१
रूपसौभाग्यसम्पन्नः पुनर्जन्मनि जन्मनि विष्णौ वाथ शिवे भक्तः सप्तद्वीपाधिपो
भवेत् ४२
सप्त कल्पसहस्राणि रुद्रलोके महीयते
तस्मात्त्वमपि दैत्येन्द्र
व्रतमेतत्समाचर ४३
पिप्पलाद उवाच
इत्येवमुक्त्वा भृगुनन्दनोऽपि जगाम
दैत्यश्च चकार सर्वम्
त्वं चापि राजन्कुरु सर्वमेतद्यतोऽक्षयं
वेदविदो वदन्ति ४४
ईश्वर उवाच
तथेति सम्पूज्य स पिप्पलादं वाक्यं

चकाराद्भुतवीर्यकर्मा
शृणोति यश्चैनमनन्यचेतास्तस्यापि सिद्धिं भगवान्विधत्ते ४५
इति श्रीमात्स्ये महापुराणेङ्गारकव्रतं नाम द्विसप्ततितमोऽध्यायः ७२

अथ त्रिसप्ततितमोऽध्यायः पिप्पलाद उवाच
अथातः शृणु भूपाल प्रतिशुक्रं प्रशान्तये यात्रारम्भेऽवसाने च तथा शुक्रोदये त्विह १
राजते वाथ सौवर्णे कांस्यपात्रेऽथवा पुनः शुक्लपुष्पाम्बरयुते सिततण्डुलपूरिते २ विधाय राजतं शुक्रं शुचिमुक्ताफलान्वितम् मन्त्रेणानेन तत्सर्वं सामगाय निवेदयेत् ३
नमस्ते सर्वलोकेश नमस्ते भृगुनन्दन
कवे सर्वार्थसिद्ध्यर्थं गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते ४
एवमस्योदये कुर्वन्यात्रादिषु च भारत सर्वान्कामानवाप्नोति विष्णुलोके महीयते ५
यावच्छुक्रस्य न हृता पूजा सा माल्यकैः शुभैः
वटकैः पूरिकाभिश्च गोधूमैश्चणकैरपि

तावदन्नं न चाश्नीयात्त्रिभिः
कामार्थसिद्धये ६
तद्वद्वाचस्पतेः पूजां प्रवक्ष्यामि
युधिष्ठिर
सुवर्णपात्रे सौवर्णममरेशपुरोहितम् ७
पीतपुष्पाम्बरयुतं कृत्वा स्नात्वाथ
सर्षपैः
पलाशाश्वत्थयोगेन पञ्चगव्यजलेन च ८
पीताङ्गरागवसनो घृतहोमं तु कारयेत्
प्रणम्य च गवा सार्धं ब्राह्मणाय
निवेदयेत् ९
नमस्तेऽङ्गिरसां नाथ वाक्पते च बृहस्पते
क्रूरग्रहैः पीडितानाममृताय नमो नमः १०
संक्रान्तावस्य कौन्तेय
यात्रास्वभ्युदयेषु च
कुर्वन्बृहस्पतेः पूजां
सर्वान्कामान्समश्नुते ११
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे गुरुशुक्रपूजाविधिर्नाम त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ७३

अथ चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ब्रह्मोवाच
भगवन्भवसंसारसागरोत्तारकारक किंचिद्व्रतं समाचक्ष्व स्वर्गारोग्यसुखप्रदम् १

ईश्वर उवाच
सौरं धर्मं प्रवक्ष्यामि नाम्ना कल्याणसप्तमीम्
विशोकसप्तमीं तद्वत्फलाढ्यां पापनाशिनीम् २
शर्करासप्तमीं पुण्यां तथा कमलसप्तमीम् मन्दारसप्तमीं तद्वच्छुभदां शुभसप्तमीम् ३
सर्वानन्तफलाः प्रोक्ताः सर्वा देवर्षिपूजिताः
विधानमासां वक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः ४
यदा तु शुक्लसप्तम्यामादित्यस्य दिनं
भवेत्
सा तु कल्याणिनी नाम विजया च निगद्यते ५
प्रातर्गव्येन पयसा स्नानमस्यां समाचरेत्
ततः शुक्लाम्बरः पद्ममक्षताभिः
प्रकल्पयेत् ६
प्राङ्मुखोऽष्टदलं मध्ये तद्वद्वृत्तां च
कर्णिकाम्
पुष्पाक्षताभिर्देवेशं विन्यसेत्सर्वतः
क्रमात् ७
पूर्वेण तपनायेति मार्तण्डायेति चानले
याम्ये दिवाकरायेति विधात्र इति नैरृते ८
पश्चिमे वरुणायेति भास्करायेति चानिले
सौम्ये विकर्तनायेति रवये चाष्टमे दले ९
आदावन्ते च मध्ये च नमोऽस्तु परमात्मने

मन्त्रैरेभिः समभ्यर्च्य नमस्कारान्तदीपितैः १०
शुक्लवस्त्रैः फलैर्भक्ष्यैर्धूपमाल्यानुलेपनैः स्थण्डिले पूजयेद्भक्त्या गुडेन लवणेन च ११
ततो व्याहृतिमन्त्रेण विसृजेद्द्विजपुंगवान्
शक्तितः पूजयेद्भक्त्या गुडक्षीरघृतादिभिः
तिलपात्रं हिरण्यं च ब्राह्मणाय
निवेदयेत् १२
एवं नियमकृत्सुप्त्वा प्रातरुत्थाय मानवः
कृतस्नानजपो विप्रैः सहैव घृतपायसम् १३
भुक्त्वा च वेदविदुषे बिडालव्रतवर्जिते
घृतपात्रं सकनकं सोदकुम्भं निवेदयेत् १४
प्रीयतामत्र भगवान्परमात्मा दिवाकरः अनेन विधिना सर्वं मासि मासि व्रतं चरेत् १५
ततस्त्रयोदशे मासि गा वै दद्यात्त्रयोदश वस्त्रालंकारसंयुक्ताः सुवर्णास्याः पयस्विनीः १६
एकामपि प्रदद्याद्वा वित्तहीनो विमत्सरः न वित्तशाठ्यं कुर्वीत यतो मोहात्पतत्यधः १७
अनेन विधिना यस्तु

कुर्यात्कल्याणसप्तमीम्
सर्वपापविनिर्मुक्तः सूर्यलोके महीयते
आयुरारोग्यमैश्वर्यमनन्तमिह जायते १८
सर्वपापहरा नित्यं सर्वदैवतपूजिता
सर्वदुष्टोपशमनी सदा कल्याणसप्तमी १९
इमामनन्तफलदां यस्तु कल्याणसप्तमीम्
शृणोति पठते चेह सर्वपापैः प्रमुच्यते २०
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे कल्याणसप्तमीव्रतं नाम चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ७४

अथ पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः
ईश्वर उवाच
विशोकसप्तमीं तद्वद्वक्ष्यामि मुनिपुंगव यामुपोष्य नरः शोकं न कदाचिदिहाश्नुते १ माघे कृष्णतिलैः स्नात्वा षष्ठ्यां वै शुक्लपक्षतः
कृताहारः कृसरया दन्तधावनपूर्वकम् उपवासव्रतं कृत्वा ब्रह्मचारी भवेन्निशि २
ततः प्रभात उत्थाय कृतस्नानजपः शुचिः कृत्वा तु काञ्चनं पद्ममर्कायेति च पूजयेत्
करवीरेण रक्तेन रक्तवस्त्रयुगेन च ३ यथा विशोकं भुवनं त्वयैवादित्य सर्वदा तथा विशोकता मेऽस्तु त्वद्भक्तिः

प्रतिजन्म च ४
एवं सम्पूज्य षष्ठ्यां तु भक्त्या
सम्पूजयेद्द्विजान्
सुप्त्वा संप्राश्य गोमूत्रमुत्थाय
कृतनैत्यकः ५
सम्पूज्य विप्रानन्नेन
गुडपात्रसमन्वितम्
तद्वस्त्रयुग्मं पद्मं च ब्राह्मणाय
निवेदयेत् ६
अतैललवणं भुक्त्वा सप्तम्यां मौनसंयुतः
ततः पुराणश्रवणं कर्तव्यं भूतिमिच्छता ७
अनेन विधिना सर्वमुभयोरपि पक्षयोः
कृत्वा यावत्पुनर्माघशुक्लपक्षस्य
सप्तमी ८
व्रतान्ते कलशं
दद्यात्सुवर्णकमलान्वितम्
शय्यां सोपस्करां दद्यात्कपिलां च
पयस्विनीम् ९
अनेन विधिना यस्तु वित्तशाठ्यविवर्जितः विशोकसप्तमीं कुर्यात्स याति परमां गतिम् १०
यावज्जन्मसहस्राणां साग्रं कोटिशतं भवेत् तावन्न शोकमभ्येति रोगदौर्गत्यवर्जितः ११
यं यं प्रार्थयते कामं तं तमाप्नोति पुष्कलम्

निष्कामः कुरुते यस्तु स परं ब्रह्म गच्छति १२
यः पठेच्छृणुयाद्वापि विशोकाख्यां च
सप्तमीम्
सोऽपीन्द्रलोकमाप्नोति न दुःखी जायते
क्वचित् १३
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे विशोकसप्तमीव्रतं नाम पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ७५

अथ षट्सप्ततितमोऽध्यायः
ईश्वर उवाच
अन्यामपि प्रवक्ष्यामि नाम्ना तु फलसप्तमीम्
यामुपोष्य नरः पापाद्विमुक्तः स्वर्गभाग्भवेत् १
मार्गशीर्षे शुभे मासि सप्तम्यां नियतव्रतः
तामुपोष्याथ कमलं कारयित्वा तु काञ्चनम् २
शर्करासंयुतं दद्याद् ब्राह्मणाय कुटुम्बिने
रविं काञ्चनकं कृत्वा पलस्यैकस्य धर्मवित्
दद्याद्द्विकालवेलायां भानुर्मे प्रीयतामिति ३

भक्त्या तु विप्रान्सम्पूज्य चाष्टम्यां क्षीरभोजनम्
दत्त्वा कुर्यात्फलयुतं यावत्स्यात्कृष्णेसप्तमी ४ तामप्युपोष्य विधिवदनेनैव क्रमेण तु तद्वद्धैमफलं दत्त्वा सुवर्णकमलान्वितम् ५
शर्करापात्रसंयुक्तं वस्त्रमाल्यसमन्वितम्
संवत्सरं च तेनैव विधिनोभयसप्तमीम् ६
उपोष्य दत्त्वा क्रमशः सूर्यमन्त्रमुदीरयेत्
भानुरर्को रविर्ब्रह्मा सूर्यः शक्रो
हरिः शिवः
श्रीमान्विभावसुस्त्वष्टा वरुणः प्रीयतामिति ७
प्रतिमासं च सप्तम्यामेकैकं नाम कीर्तयेत्
प्रतिपक्षं फलत्यागमेतत्कुर्वन्समाचरेत् ८
व्रतान्ते विप्रमिथुनं पूजयेद्वस्त्रभूषणैः
शर्कराकलशं दद्याद्धेमपद्मदलान्वितम् ९
यथा न विफलाः कामास्त्वद्भक्तानां सदा
रवे
तथानन्तफलावाप्तिरस्तु मे सप्तजन्मसु १०

इमामनन्तफलदां यः कुर्यात्फलसप्तमीम् सर्वपापविशुद्धात्मा सूर्यलोके महीयते ११
सुरापानादिकं किंचिद्यदत्रामुत्र वा कृतम्
तत्सर्वं नाशमायाति यः कुर्यात्फलसप्तमीम् १२
कुर्वाणः सप्तमीं चेमां सततं रोगवर्जितः भूतान्भव्यांश्च
पुरुषांस्तारयेदेकविंशतिम्
यः शृणोति पठेद्वापि सोऽपि
कल्याणभाग्भवेत् १३
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे फलसप्तमीव्रतं नाम षट्सप्ततितमोऽध्यायः ७६

अथ सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ईश्वर उवाच
शर्करासप्तमीं वक्ष्ये तद्वत्कल्मषनाशिनीम् आयुरारोग्यमैश्वर्यं ययानन्तं प्रजायते १
माधवस्य सिते पक्षे सप्तम्यां नियतव्रतः प्रातः स्नात्वा तिलैः शुक्लैः शुक्लमाल्यानुलेपनः २
स्थण्डिले पद्ममालिख्य कुङ्कुमेन

सकर्णिकम्
तस्मिन्नमः सवित्रे तु गन्धधूपौ निवेदयेत् ३
स्थापयेदुदकुम्भं च शर्करापात्रसंयुतम् शुक्लवस्त्रैरलंकृत्य शुक्लमाल्यानुलेपनैः
सुवर्णेन समायुक्तं मन्त्रेणानेन पूजयेत् ४
विश्ववेदमयो यस्माद्वेदवादीति पठ्यसे सर्वस्यामृतमेव त्वमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ५
पञ्चगव्यं ततः पीत्वा स्वपेत्तत्पार्श्वतः क्षितौ
सौरसूक्तं स्मरन्नास्ते पुराणश्रवणेन च ६
अहोरात्रे गते पश्चादष्टम्यां कृतनैत्यकः तत्सर्वं विदुषे तद्वद् ब्राह्मणाय
निवेदयेत् ७
भोजयेच्छक्तितो विप्राञ्
छर्कराघृतपायसैः
भुञ्जीतातैललवणं स्वयमप्यथ वाग्यतः ८
अनेन विधिना सर्वं मासि मासि समाचरेत्
संवत्सरान्ते शयनं शर्कराकलशान्वितम् ९
सर्वोपस्करसंयुक्तं तथैकां गां पयस्विनीम्
गृहं च

शक्तिमान्दद्यात्समस्तोपस्करान्वितम् १०
सहस्रेणाथ निष्काणां कृत्वा दद्याच्छतेन वा
दशभिर्वाथ निष्केण तदर्धेनापि शक्तितः ११
सुवर्णाश्वः प्रदातव्यः पूर्ववन्मन्त्रवादनम्
न वित्तशाठ्यं कुर्वीत कुर्वन्दोषं समश्नुते १२
अमृतं पिबतो
वक्त्रात्सूर्यस्यामृतबिन्दवः
निपेतुर्ये धरण्यां तु शालिमुद्गेक्षवः
स्मृताः १३
शर्करा तु परा
तस्मादिक्षुसारोऽमृतात्मवान्
इष्टा रवेरतः पुण्या शर्करा हव्यकव्ययोः १४
शर्करासप्तमी चेयं वाजिमेधफलप्रदा सर्वदुष्टप्रशमनी पुत्रपौत्रप्रवर्धिनी १५
यः कुर्यात्परया भक्त्या स वै सद्गतिमाप्नुयात्
कल्पमेकं वसेत्स्वर्गे ततो याति परं पदम् १६
इदमनघं शृणोति यः स्मरेद्वा परिपठतीह

दिवाकरस्य लोके
मतिमपि च ददाति सोऽपि देवैरमरवधूजनमालयाभिपूज्यः १७
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे शर्कराव्रतं नाम सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ७७ अथाष्टसप्ततितमोऽध्यायः
ईश्वर उवाच
अतः परं प्रवक्ष्यामि तद्वत्कमलसप्तमीम्
यस्याः संकीर्तनादेव तुष्यतीह दिवाकरः १
वसन्तामलसप्तम्यां स्नातः सन्गौरसर्षपैः
तिलपात्रे च सौवर्णे विधाय कमलं शुभम् २
वस्त्रयुग्मावृतं कृत्वा गन्धपुष्पैः
समर्चयेत्
नमः कमलहस्ताय नमस्ते विश्वधारिणे ३
दिवाकर नमस्तुभ्यं प्रभाकर नमोऽस्तु ते
ततो द्विकालवेलायामुदकुम्भसमन्विताम् ४
विप्राय दद्यात्सम्पूज्य वस्त्रमाल्यविभूषणैः
शक्त्या च कपिलां दद्यादलंकृत्य विधानतः ५
अहोरात्रे गते पश्चादष्टम्यां भोजयेद्द्विजान्
यथाशक्त्यथ भुञ्जीत मांसतैलविवर्जितम् ६
अनेन विधिना शुक्लसप्तम्यां मासि मासि च
सर्वं समाचरेद्भक्त्या
वित्तशाठ्यविवर्जितः ७

व्रतान्ते शयनं दद्यात्सुवर्णकमलान्वितम्
गां च दद्यात्स्वशक्त्या तु सुवर्णाढ्यां पयस्विनीम् ८
भाजनासनदीपादीन्दद्यादिष्टानुपस्करान् अनेन विधिना यस्तु कुर्यात्कमलसप्तमीम् लक्ष्मीमनन्तामभ्येति सूर्यलोके महीयते ९
कल्पे कल्पे ततो लोकान्सप्तगत्वा पृथक्पृथक्
अप्सरोभिः परिवृतस्ततो याति परां गतिम् १०
यः पश्यतीदं शृणुयाच्च मर्त्यः पठेच्च भक्त्याथ मतिं ददाति
सोऽप्यत्र लक्ष्मीमचलामवाप्य गन्धर्वविद्याधरलोकभाक्स्यात् ११
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे कमलसप्तमीव्रतं नामाष्टसप्ततितमोऽध्यायः अथैकोनाशीतितमोऽध्यायः
ईश्वर उवाच
अथातः सम्प्रवक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशिनीम्
सर्वकामप्रदां रम्यां नाम्ना मन्दारसप्तमीम् १
माघस्यामलपक्षे तु पञ्चम्यां लघुभुङ्नरः दन्तकाष्ठं ततः कृत्वा षष्ठीमुपवसेद्बुधः

२
विप्रान्सम्पूजयित्वा तु मन्दारं प्राशयेन्निशि
ततः प्रभात उत्थाय कृत्वा स्नानं पुनर्द्विजान् ३
भोजयेच्छक्तितः कृत्वा मन्दारकुसुमाष्टकम्
सौवर्णं पुरुषं तद्वत्पद्महस्तं सुशोभनम् ४
पद्मं कृष्णतिलैः कृत्वा ताम्रपात्रेऽष्टपत्त्रकम् हैममन्दारकुसुमैर्भास्करायेति पूर्वतः ५ नमस्कारेण तद्वच्च सूर्यायेत्यानले दले दक्षिणे तद्वदर्काय तथार्यम्णे च नैरृते ६
पश्चिमे वेदधाम्ने च वायव्ये चण्डभानवे पूष्णेत्युत्तरतः पूज्यमानन्दायेत्यतः परम् ७
कर्णिकायां च पुरुषं सर्वात्मन इति
न्यसेत्
शुक्लवस्त्रैः समावेष्ट्य
भक्ष्यैर्माल्यफलादिभिः ८
एवमभ्यर्च्य तत्सर्वं दद्याद्वेदविदे पुनः
भुञ्जीतातैललवणं वाग्यतः प्राङ्मुखो गृही ९

अनेन विधिना सर्वं सप्तम्यां मासि मासि च कुर्यात्संवत्सरं यावद्वित्तशाठ्यविवर्जितः १०
एतदेव व्रतान्ते तु निधाय कलशोपरि गोभिर्विभवतः सार्धं दातव्यं भूतिमिच्छता ११
नमो मन्दारनाथाय मन्दारभवनाय च
त्वं रवे तारयस्वास्मान्संसारभयसागरात् १२
अनेन विधिना यस्तु कुर्यान्मन्दारसप्तमीम्
विपाप्मा स सुखी मर्त्यः कल्पं च दिवि
मोदते १३
इमामघौघपटलभीषणध्वान्तदीपिकाम्
गच्छन्प्रगृह्य संसारे सर्वार्थांश्च
लभेन्नरः १४
मन्दारसप्तमीमेताम् ईप्सितार्थफलप्रदाम्
यः पठेच्छृणुयाद्वापि सर्वपापैः
प्रमुच्यते १५
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे मन्दारसप्तमीव्रतं नामेकोनाशीतितमोऽध्यायः ७९

अथाशीतितमोऽध्यायः श्रीभगवानुवाच
अथान्यामपि वक्ष्यामि शोभनां शुभसप्तमीम्

यामुपोष्य नरो रोगशोकदुःखैः प्रमुच्यते १
पुण्येन चाश्वयुजे मासि कृतस्नानजपः शुचिः
वाचयित्वा ततो विप्रानारभेच्छुभसप्तमीम् २
कपिलां पूजयेद्भक्त्या गन्धमाल्यानुलेपनैः
नमामि सूर्यसम्भूतामशेषभुवनालयाम् त्वामहं शुभकल्याणशरीरां सर्वसिद्धये ३
अथ कृत्वा तिलप्रस्थं ताम्रपात्रेण
संयुतम्
काञ्चनं वृषभं
तद्वद्गन्धमाल्यगुडान्वितैः ४
फलैर्नानाविधैर्भक्ष्यैर्घृतपायससंयुतैः
दद्याद्द्विकालवेलायामर्यमा प्रीयतामिति ५
पञ्चगव्यं च संप्राश्य स्वपेद्भूमौ विमत्सरः
ततः प्रभाते संजाते भक्त्या
सम्पूजयेद्द्विजान् ६
अनेन विधिना दद्यान्मासि मासि सदा नरः
वाससा वृषभं हैमं तद्वद्गां
काञ्चनोद्भवाम् ७
संवत्सरान्ते शयनमिक्षुदण्डगुडान्वितम्

सोपधानकविश्रामं भाजनासनसंयुतम् ८
ताम्रपात्रे तिलप्रस्थं सौवर्णं वृषभं
तथा
दद्याद्वेदविदे सर्वं विश्वात्मा
प्रीयतामिति ९
अनेन विधिना विद्वान्कुर्याद्यः
शुभसप्तमीम्
तस्य श्रीर्विपुला कीर्तिर्भवेज्जन्मनि
जन्मनि १०
अप्सरोगणगन्धर्वैः पूज्यमानः सुरालये
वसेद्गणाधिपो भूत्वा यावदाभूतसंप्लवम्
कल्पादाववतीर्णस्तु सप्तद्वीपाधिपो
भवेत् ११
ब्रह्महत्यासहस्रस्य भ्रूणहत्याशतस्य च
नाशायालमियं पुण्या पठ्यते शुभसप्तमी १२
इमां पठेद्यः शृणुयान्मुहूर्तं
पश्येत्प्रसङ्गादपि दीयमानम्
सोऽप्यत्र सर्वाघविमुक्तदेहः प्राप्नोति
विद्याधरनायकत्वम् १३
यावत्समाः सप्त नरः करोति यः सप्तमीं
सप्तविधानयुक्ताम्
स सप्तलोकाधिपतिः क्रमेण भूत्वा पदं याति
परं मुरारेः १४
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे शुभसप्तमीव्रतं नामाशीतितमोऽध्यायः ८०

अथैकाशीतितमोऽध्यायः मनुरुवाच
किमभीष्टवियोगशोकसंघादलमुद्धर्तुमुपोषणं व्रतं वा
विभवोद्भवकारि भूतलेऽस्मिन्भवभीतेरपि सूदनं च पुंसः १
मत्स्य उवाच
परिपृष्टमिदं जगत्प्रियं ते विबुधानामपि
दुर्लभं महत्त्वात्
तव भक्तिमतस्तथापि वक्ष्ये व्रतमिन्द्रा
सुरमानवेषु गुह्यम् २
पुण्यमाश्वयुजे मासि विशोकद्वादशीव्रतम् दशम्यां लघुभुग्विद्वानारभेन्नियमेन तु ३
उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा दन्तधावनपूर्वकम्
एकादश्यां निराहारः समभ्यर्च्य तु केशवम् श्रियं वाभ्यर्च्य विधिवद्भोक्ष्यामि त्वपरेऽहनि ४
एवं नियमकृत्सुप्त्वा प्रातरुत्थाय मानवः स्नानं सर्वौषधैः कुर्यात्पञ्चगव्यजलेन
तु
शुक्लमाल्याम्बरधरः
पूजयेच्छ्रीशमुत्पलैः ५
विशोकाय नमः पादौ जङ्घे च वरदाय वै
श्रीशाय जानुनी तद्वदूरू च जलशायिने ६
कन्दर्पाय नमो गुह्यं माधवाय नमः कटिम्

दामोदरायेत्युदरं पार्श्वे च विपुलाय वै ७
नाभिं च पद्मनाभाय हृदयं मन्मथाय वै
श्रीधराय विभोर्वक्षः करौ मधुजिते नमः ८
चक्रिणे वामबाहुं च दक्षिणं गदिने नमः
वैकुण्ठाय नमः कण्ठमास्यं यज्ञमुखाय वै ९
नासामशोकनिधये वासुदेवाय चाक्षिणी
ललाटं वामनायेति हरये च पुनर्भ्रुवौ १०
अलकान्माधवायेति किरीटं विश्वरूपिणे नमः सर्वात्मने तद्वच्छिर इत्यभिपूजयेत् ११
एवं सम्पूज्य गोविन्दं फलमाल्यानुलेपनैः
ततस्तु मण्डलं कृत्वा स्थण्डिलं कारयेन्मुदा १२
चतुरस्रं समन्ताच्च
रत्निमात्रमुदक्प्लवम्
श्लक्ष्णं हृद्यं च परितो
वप्रत्रयसमावृतम् १३
अङ्गुलेनोच्छ्रिता
वप्रास्तद्विस्तारस्तु द्व्यङ्गुलः
स्थण्डिलस्योपरिष्टाच्च
भित्तिरष्टाङ्गुला भवेत् १४
नदीवालुकया शूर्पे लक्ष्म्याः प्रतिकृतिं
न्यसेत्
स्थण्डिले शूर्पमारोप्य
लक्ष्मीमित्यर्चयेद्बुधः १५

नमो देव्यै नमः शान्त्यै नमो लक्ष्म्यै नमः श्रियै
नमः पुष्ट्यै नमस्तुष्ट्यै वृष्ट्यै
हृष्ट्यै नमो नमः १६
विशोका दुःखनाशाय विशोका वरदास्तु मे
विशोका चास्तु सम्पत्त्यै विशोका
सर्वसिद्धये १७
ततः शुक्लाम्बरैः शूर्पं वेष्ट्य सम्पूजयेत्फलैः वस्त्रैर्नानाविधैस्तद्वत्सुवर्णकमलेन च १८
रजनीषु च सर्वासु पिबेद्दर्भोदकं बुधः ततस्तु गीतनृत्यादि कारयेत्सकलां निशाम् १९
यामत्रये व्यतीते तु सुप्त्वाप्युत्थाय मानवः
अभिगम्य च विप्राणां मिथुनानि तदार्चयेत् २०
शक्तितस्त्रीणि चैकं वा वस्त्रमाल्यानुलेपनैः
शयनस्थानि पूज्यानि नमोऽस्तु जलशायिने २१
ततस्तु गीतवाद्येन रात्रौ जागरणे कृते प्रभाते च ततः स्नानं कृत्वा दाम्पत्यमर्चयेत् २२
भोजनं च यथाशक्त्या वित्तशाठ्यविवर्जितः

भुक्त्वा श्रुत्वा पुराणानि तद्दिनं
चातिवाहयेत् २३
अनेन विधिना सर्वं मासि मासि समाचरेत्
व्रतान्ते शयनं दद्याद्गुडधेनुसमन्वितम्
सोपधानकविश्रामं सास्तरावरणं शुभम् २४
यथा न लक्ष्मीर्देवेश त्वां परित्यज्य
गच्छति
तथा सुरूपतारोग्यमशोकश्चास्तु मे सदा २५
यथा देवेन रहिता न लक्ष्मीर्जायते
क्वचित्
तथा विशोकता मेऽस्तु भक्तिरग्र्या च
केशवे २६
मन्त्रेणानेन शयनं गुडधेनुसमन्वितम्
शूर्पं च लक्ष्म्या सहितं दातव्यं
भूतिमिच्छता २७
उत्पलं करवीरं च बाणमम्लानकुङ्कुमम्
केतकी सिन्दुवारं च मल्लिका गन्धपाटला
कदम्बं कुब्जकं जातिः शस्तान्येतानि
सर्वदा २८
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे विशोकद्वादशीव्रतं नामैकाशीतितमोऽध्यायः ८१

अथ द्व्यशीतितमोऽध्यायः
मनुरुवाच
गुडधेनुविधानं मे समाचक्ष्व जगत्पते

किंरूपं केन मन्त्रेण दातव्यं तदिहोच्यताम् १
मत्स्य उवाच
गुडधेनुविधानस्य यद्रूपमिह यत्फलम् तदिदानीं प्रवक्ष्यामि सर्वपापविनाशनम् २
कृष्णाजिनं चतुर्हस्तं प्राग्ग्रीवं विन्यसेद्भुवि
गोमयेनानुलिप्तायां दर्भानास्तीर्य
सर्वतः ३
लघ्वेणकाजिनं तद्वद्वत्सं च परिकल्पयेत् प्राङ्मुखीं कल्पयेद्धेनुमुदक्पादां
सवत्सकाम् ४
उत्तमा गुडधेनुः स्यात्सदा भारचतुष्टयम् वत्सं भारेण कुर्वीत द्वाभ्यां वै मध्यमा स्मृता ५
अर्धभारेण वत्सः स्यात्कनिष्ठा भारकेण तु
चतुर्थांशेन वत्सः स्याद्
गृहवित्तानुसारतः ६
धेनुवत्सौ घृतास्यौ च
सितसूक्ष्माम्बरावृतौ
शुक्तिकर्णाविक्षुपादौ
शुचिमुक्ताफलेक्षणौ ७
सितसूत्रशिरालौ तौ सितकम्बलकम्बलौ
ताम्रगण्डकपृष्ठौ तौ सितचामररोमकौ ८
विद्रुमभ्रूयुगोपेतौ नवनीतस्तनावुभौ

क्षौमपुच्छौ कांस्यदोहाविन्द्र नीलकतारकौ ९
सुवर्णशृङ्गाभरणौ राजतैः खुरसंयुतौ नानाफलसमायुक्तौ घ्राणगन्धकरण्डकौ इत्येवं रचयित्वा तौ धूपदीपैरथार्चयेत् १०
या लक्ष्मीः सर्वभूतानां या च देवेष्ववस्थिता
धेनुरूपेण सा देवी मम शान्तिं प्रयच्छतु ११
देहस्था या च रुद्राणी शंकरस्य सदा प्रिया
धेनुरूपेण सा देवी मम पापं व्यपोहतु १२
विष्णोर्वक्षसि या लक्ष्मीः स्वाहा या च
विभावसोः
चन्द्रार्कशक्रशक्तिर्या धेनुरूपास्तु
सा श्रिये १३
चतुर्मुखस्य या लक्ष्मीर्या
लक्ष्मीर्धनदस्य च
लक्ष्मीर्या लोकपालानां सा
धेनुर्वरदास्तु मे १४
स्वधा या पितृमुख्याणां स्वाहा यज्ञभुजां
च या
सर्वपापहरा धेनुस्तस्माच्छान्तिं
प्रयच्छ मे १५
एवमामन्त्र्य तां धेनुं ब्राह्मणाय

निवेदयेत्
विधानमेतद्धेनूनां सर्वासामभिपठ्यते १६ यास्ताः पापविनाशिन्यः पठ्यन्ते दश धेनवः तासां स्वरूपं वक्ष्यामि नामानि च नराधिप १७
प्रथमा गुडधेनुः स्याद् घृतधेनुस्तथापरा तिलधेनुस्तृतीया तु चतुर्थी जलसंज्ञिता १८
क्षीरधेनुश्च विख्याता मधुधेनुस्तथा परा सप्तमी शर्कराधेनुर्दधिधेनुस्तथाष्टमी रसधेनुश्च नवमी दशमी स्यात्स्वरूपतः १९ कुम्भाः स्युर्द्रवधेनूनामितरासां तु राशयः
सुवर्णधेनुमप्यत्र केचिदिच्छन्ति भानवः २०
नवनीतेन रत्नैश्च तथान्ये तु महर्षयः एतदेवंविधानं स्यात्त एवोपस्कराः स्मृताः २१
मन्त्रावाहनसंयुक्ताः सदा पर्वणि पर्वणि
यथाश्रद्धं प्रदातव्या
भुक्तिमुक्तिफलप्रदाः २२
गुडधेनुप्रसङ्गेन सर्वास्तावन्मयोदिताः
अशेषयज्ञफलदाः सर्वाः पापहराः शुभाः २३
व्रतानामुत्तमं यस्माद्विशोकद्वादशीव्रतम् तदङ्गत्वेन चैवात्र गुडधेनुः प्रशस्यते

२४
अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपातेऽथवा पुनः गुडधेन्वादयो देयास्तूपरागादिपर्वसु २५ विशोकद्वादशी चैषा पुण्या पापहरा शुभा यामुपोष्य नरो याति तद्विष्णोः परमं पदम् २६
इह लोके च सौभाग्यमायुरारोग्यमेव च वैष्णवं पुरमाप्नोति मरणे च स्मरन्हरिम् २७
नवार्बुदसहस्राणि दश चाष्टौ च धर्मवित् न शोकदुःखदौर्गत्यं तस्य संजायते नृप २८ नारी वा कुरुते या तु विशोकद्वादशीव्रतम् नृत्यगीतपरा नित्यं सापि तत्फलमाप्नुयात् २९
तस्मादग्रे हरेर्नित्यमनन्तं गीतवादनम् कर्तव्यं भूतिकामेन भक्त्या तु परया नृप ३०
इति पठति य इत्थं यः शृणोतीह सम्यङ्मधुमुरनरकारेरर्चनं
यश्च पश्येत्
मतिमाप च जनानां यो ददातीन्द्रलोके वसति स विबुधौघैः पूज्यते
कल्पमेकम् ३१
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे विशोकद्वादशाव्रतं नाम द्व्यशीतितमोऽध्यायः ८२

अथ त्र्यशीतितमोऽध्यायः
नारद उवाच
भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि दानमाहात्म्यमुत्तमम्
यदक्षयं परे लोके देवर्षिगणपूजितम् १
उमापतिरुवाच
मेरोः प्रदानं वक्ष्यामि दशधा मुनिपुंगव
यत्प्रदानान्नरो लोकानाप्नोति
सुरपूजितान् २
पुराणेषु च वेदेषु यज्ञेष्वायतनेषु च
न तत्फलमधीतेषु कृतेष्विह यदश्नुते ३
तस्माद्विधानं वक्ष्यामि
पर्वतानामनुक्रमात्
प्रथमो धान्यशैलः स्याद् द्वितीयो
लवणाचलः ४
गुडाचलस्तृतीयस्तु चतुर्थो हेमपर्वतः
पञ्चमस्तिलशैलः स्यात् षष्ठः
कार्पासपर्वतः ५
सप्तमो घृतशैलश्च रत्नशैलस्तथाष्टमः
राजतो नवमस्तद्वद्दशमः शर्कराचलः ६
वक्ष्ये विधानमेतेषां यथावदनुपूर्वशः
अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपाते दिनक्षये ७
शुक्लपक्षे तृतीयायामुपरागे शशिक्षये विवाहोत्सवयज्ञेषु द्वादश्यामथ वा पुनः ८

शुक्लायां पञ्चदश्यां वा पुण्यर्क्षे वा विधानतः
धान्यशैलादयो देया यथाशास्त्रं विजानता ९
तीर्थेष्वायतने वापि गोष्ठे वा भवनाङ्गणे मण्डपं कारयेद्भक्त्या चतुरस्रमुदङ्मुखम्
प्रागुदक्प्रवणं तद्वत्प्राङ्मुखं च विधानतः १०
गोमयेनानुलिप्तायां भूमावास्तीर्य वै
कुशान्
तन्मध्ये पर्वतं
कुर्याद्विष्कम्भपर्वतान्वितम् ११
धान्यद्रोणसहस्रेण भवेद्गिरिरिहोत्तमः
मध्यमः पञ्चशतिकः कनिष्ठः स्यात्त्रिभिः
शतैः १२
मेरुर्महाव्रीहिमयस्तु मध्ये
सुवर्णवृक्षत्रयसंयुतः स्यात्
पूर्वेण मुक्ताफलवज्रयुक्तो याग्येन
गोमेदकपुष्परागैः १३
पश्चाच्च गारुत्मतनीलरत्नैः सौम्येन
वैदूर्यसरोजरागैः
श्रीखण्डखण्डैरभितः प्रवालैर्लतान्वितः
शुक्तिशिलातलः स्यात् १४
ब्रह्माथ
विष्णुर्भगवान्पुरारिर्दिवाकरोऽप्यत्र

हिरण्मयः स्यात् मूर्धन्यवस्थानममत्सरेण कार्यं त्वनेकैश्च पुनर्द्विजौघैः १५
चत्वारि शृङ्गाणि च राजतानि
नितम्बभागेष्वपि राजतः स्यात्
तथेक्षुवंशावृतकन्दरस्तु
घृतोदकप्रस्रवणैश्च दिक्षु १६
शुक्लाम्बराण्यम्बुधरावली स्यात्पूर्वेण
पीतानि च दक्षिणेन
वासांसि पश्चादथ कर्बुराणि रक्तानि
चैवोत्तरतो घनाली १७
रौप्यान्महेन्द्रप्रमुखांस्तथाष्टौ
संस्थाप्य लोकाधिपतीन्क्रमेण
नानाफलाली च समन्ततः स्यान्मनोरमं
माल्यविलेपनं च १८
वितानकं चोपरि पञ्चवर्णमम्लानपुष्पाभरणं
सितं च
इत्थं निवेश्यामरशैलमग्र्यं मेरोस्तु
विष्कम्भगिरीन्क्रमेण १९
तुरीयभागेण चतुर्दिशं च
संस्थापयेत्पुष्पविलेपनाढ्यान्
पूर्वेण मन्दरमनेकफलावलीभिर्युक्तं यवैः
कनकभद्रकदम्बचिह्नैः २०
कामेन काञ्चनमयेन विराजमानमाकारयेत्कुसुमवस्त्रविलेपनाढ्यम्

क्षीरारुणोदसरसाथ वनेन चैवं रौप्येण शक्तिघटितेन विराजमानम् २१
याम्येन गन्धमदनश्च निवेशनीयो
गोधूमसंचयमयः कलधौतयुक्तः
हैमेन यज्ञपतिना घृतमानसेन वस्त्रैश्च
राजतवनेन च संयुतः स्यात् २२
पश्चात्तिलाचलमनेकसुगन्धिपुष्पसौवर्णपिप्पलहिरण्मयहंसयुक्तम्
आकारयेद्रजतपुष्पवनेन
तद्वद्वस्त्रान्वितं
दधिसितोदसरस्तथाग्रे २३
संस्थाप्य तं विपुलशैलमथोत्तरेण शैलं सुपार्श्वमपि माषमयं
सुवस्त्रम्
पुष्पैश्च हेमवटपादपशेखरं
तमाकारयेत्कनकधेनुविराजमानम् २४
माक्षीकभद्रसरसाथ वनेन तद्वद्रौप्येण भास्वरवता च युतं
विधाय
होमश्चतुर्भिरथ
! २५
पूर्वेण हस्तमितमत्र विधाय कुण्डं कार्यस्तिलैर्यवघृतेन
समित्कुशैश्च
रात्रौ च जागरमनुद्धतगीततूर्यैरावाहनं च
कथयामि शिलोच्चयानाम् २६

त्वं सर्वदेवगणधामनिधे विरुद्धमस्मद्गृहेष्वमरपर्वत नाशयाशु क्षेमं विधत्स्व कुरु शान्तिमनुत्तमां नः
सम्पूजितः परमभक्तिमता
मया हि २७
त्वमेव भगवानीशो ब्रह्मा विष्णुर्दिवाकरः
मूर्तामूर्तात्परं बीजमतः पाहि सनातन २८
यस्मात्त्वं लोकपालानां विश्वमूर्तेश्च
मन्दिरम्
रुद्रादित्यवसूनां च तस्माच्छान्तिं
प्रयच्छ मे २९
यस्मादशून्यममरैर्नारीभिश्च शिवेन च तस्मान्मामुद्धराशेषदुःखसंसारसागरात् ३०
एवमभ्यर्च्य तं मेरुं मन्दरं चाभिपूजयेत्
यस्माच्चैत्ररथेन त्वं भद्राश्वेन च
वर्षतः ३१
शोभसे मन्दर क्षिप्रमतस्तुष्टिकरो भव
यस्माच्चूडामणिर्जम्बूद्वीपे त्वं
गन्धमादन ३२
गन्धर्ववनशोभावानतः कीर्तिर्दृढास्तु मे यस्मात्त्वं केतुमालेन वैभ्राजेन वनेन च ३३
हिरण्मयाश्वत्थशिरास्तस्मात्पुष्टिर्ध्रुवास्तु मे
उत्तरैः कुरुभिर्यस्मात्सावित्रेण वनेन च

३४
सुपार्श्व राजसे नित्यमतः श्रीरक्षयास्तु मे
एवमामन्त्र्य तान्सर्वान्प्रभाते विमले पुनः ३५
स्नात्वाथ गुरवे दद्यान्मध्यमं
पर्वतोत्तमम्
विष्कम्भपर्वतान्दद्यादृत्विग्भ्यः
क्रमशो मुने ३६
गाश्च दद्याच्चतुर्विंशत् यथवा दश नारद नव सप्त तथाष्टौ वा पञ्च दद्यादशक्तिमान्
३७
एकापि गुरवे देया कपिला च पयस्विनी
पर्वतानामशेषाणामेष एव विधिः स्मृतः ३८
त एव पूजने मन्त्रास्त एवोपस्करा मताः
ग्रहाणां लोकपालानां ब्रह्मादीनां च
सर्वदा ३९
स्वमन्त्रेणैव सर्वेषु होमः शैलेषु
पठ्यते
उपवासी भवेन्नित्यमशक्ते नक्तमिष्यते ४०
विधानं सर्वशैलानां क्रमशः शृणु नारद दानकाले च ये मन्त्राः पर्वतेषु च यत्फलम् ४१
अन्नं ब्रह्म यतः प्रोक्तमन्ने प्राणाः प्रतिष्ठिताः
अन्नाद्भवन्ति भूतानि जगदन्नेन वर्तते

४२
अन्नमेव ततो लक्ष्मीरन्नमेव जनार्दनः
धान्यपर्वतरूपेण पाहि तस्मान्नगोत्तम ४३
अनेन विधिना यस्तु दद्याद्धान्यमयं
गिरिम्
मन्वन्तरशतं साग्रं देवलोके महीयते ४४
अप्सरोगणगन्धर्वैराकीर्णेन विराजता
विमानेन दिवः पृष्ठमायाति स्म निषेवित
धर्मक्षये राजराज्यमाप्नोतीह न संशयः ४५
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे दानमाहात्म्यं नाम त्र्यशीतितमोऽध्यायः अथ चतुरशीतितमोऽध्यायः
ईश्वर उवाच
अथातः सम्प्रवक्ष्यामि लवणाचलमुत्तमम् यत्प्रदानान्नरो लोकानाप्नोति शिवसंयुतान् १
उत्तमः षोडशद्रोणैः कर्तव्यो लवणाचलः मध्यमः स्यात्तदर्धेन चतुर्भिरधमः स्मृतः २
वित्तहीनो यथाशक्त्या द्रोणादूर्ध्वं तु कारयेत्
चतुर्थांशेन
विष्कम्भपर्वतान्कारयेत्पृथक् ३ विधानं पूर्ववत्कुर्याद् ब्रह्मादीनां च सर्वदा
तद्वद्धेममयान्सर्वांल्लोकपालान्निवेशय

ेत् ४
सरांसि कामदेवादींस्तद्वदत्रापि कारयेत् कुर्याज्जागरणं चापि दानमन्त्रान्निबोधत ५
सौभाग्यसरः सम्भूतो यतोऽयं लवणो रसः तद्दानकर्तृकत्वेन त्वं मां पाहि नगोत्तम ६
यस्मादन्नरसाः सर्वे नोत्कटा लवणं विना
प्रियं च शिवयोर्नित्यं तस्माच्छान्तिं
प्रयच्छ मे ७
विष्णुदेहसमुद्भूतं यस्मादारोग्यवर्धनम्
तस्मात्पर्वतरूपेण पाहि संसारसागरात् ८
अनेन विधिना यस्तु दद्याल्लवणपर्वतम् उमालोके वसेत्कल्पं ततो याति परां गतिम् ९
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे लवणाचलकीर्तनं नाम चतुरशीतितमोऽध्यायः ८४

अथ पञ्चाशीतितमोऽध्यायः
ईश्वर उवाच
अतः परं प्रवक्ष्यामि गुडपर्वतमुत्तमम् यत्प्रदानान्नरः स्वर्गमाप्नोति सुरपूजितम् १
उत्तमो दशभिर्भारैर्मध्यमः पञ्चभिर्मतः त्रिभिर्भारैः कनिष्ठः

स्यात्तदर्धेनाल्पवित्तवान् २ तद्वदामन्त्रणं पूजां हेमवृक्षसुरार्चनम् विष्कम्भपर्वतांस्तद्वत्सरांसि वनदेवताः ३
होमजागरणं तद्वल्लोकपालाधिवासनम् धान्यपर्वतवत्कुर्यादिमं मन्त्रमुदीरयेत् ४
यथा देवेषु विश्वात्मा प्रवरोऽयं जनार्दनः
सामवेदस्तु वेदानां महादेवस्तु योगिनाम् ५
प्रणवः सर्वमन्त्राणां नारीणां पार्वती यथा
तथा रसानां प्रवरः सदैवेक्षुरसो मतः ६
मम तस्मात्परां लक्ष्मीं गुडपर्वत देहि वै
यस्मात्सौभाग्यदायिन्या भ्राता त्वं
गुडपर्वत
निवासश्चापि पार्वत्यास्तस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे ७
अनेन विधिना यस्तु दद्याद्गुडमयं गिरिम् पूज्यमानः स गन्धर्वैर्गौरीलोके महीयते ८
ततः कल्पशतान्ते तु सप्तद्वीपाधिपो भवेत् आयुरारोग्यसम्पन्नः शत्रुभिश्चापराजितः

९
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे गुडपर्वतकीर्तनं नाम पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ८५

अथ षडशीतितमोऽध्यायः
ईश्वर उवाच
अथ पापहरं वक्ष्ये सुवर्णाचलमुत्तमम् यस्य प्रदानाद्भवनं वैरिञ्चं याति मानवः १
उत्तमः पलसाहस्रो मध्यमः पञ्चभिः शतैः तदर्धेनाधमस्तद्वदल्पवित्तोऽपि शक्तितः दद्यादेकपलादूर्ध्वं यथाशक्त्या
विमत्सरः २
धान्यपर्वतवत्सर्वं विदध्यान्मुनिपुंगव विष्कम्भशैलास्तद्वच्च ऋत्विग्भ्यः
प्रतिपादयेत् ३
नमस्ते ब्रह्मबीजाय ब्रह्मगर्भाय ते नमः
यस्मादनन्तफलदस्तस्मात्पाहि शिलोच्चय ४
यस्मादग्नेरपत्यं त्वं यस्मात्पुण्यं
जगत्पते
हेमपर्वतरूपेण तस्मात्पाहि नगोत्तम ५
अनेन विधिना यस्तु दद्यात्कनकपर्वतम्
स याति परमं ब्रह्मलोकमानन्दकारकम्
तत्र कल्पशतं तिष्ठेत्ततो याति परां
गतिम् ६

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सुवर्णाचलकीर्तनं नाम षडशीतितमोऽध्यायः ८६

अथ सप्ताशीतितमोऽध्यायः
ईश्वर उवाच
अतः परं प्रवक्ष्यामि तिलशैलं विधानतः यत्प्रदानान्नरो याति विष्णुलोकं सनातनम् १
उत्तमो दशभिद्रोर्णै!र्मध्यमः पञ्चभिः स्मृतः
त्रिभिः कनिष्ठो विप्रेन्द्र तिलशैलः प्रकीर्तितः २
पूर्ववच्चापरान्सर्वान्विष्कम्भानभितो
गिरीन्
दानमन्त्रान्प्रवक्ष्यामि
यथावन्मुनिपुंगव ३
यस्मान्मधुवधे
विष्णोर्देहस्वेदसमुद्भवाः
तिलाः कुशाश्च माषाश्च तस्माच्छान्त्यै
भवत्विह ४
हव्ये कव्ये च यस्माच्च तिला एवाभिरक्षणम्
भवादुद्धर शैलेन्द्र तिलाचल नमोऽस्तु ते ५
इत्यामन्त्र्य च यो

दद्यात्तिलाचलमनुत्तमम्
स वैष्णवं पदं याति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ६
दीर्घायुष्यं समाप्नोति पुत्रपौत्रैश्च मोदते
पितृभिर्देवगन्धर्वैः पूज्यमानो दिवं व्रजेत् ७
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तिलाचलकीर्तनं नाम सप्ताशीतितमोऽध्यायः ८७

अथाष्टाशीतितमोऽध्यायः
ईश्वर उवाच
अथातः सम्प्रवक्ष्यामि कार्पासाचलमुत्तमम्
यत्प्रदानान्नरो नित्यमाप्नोति परमं पदम् १
कार्पासपर्वतस्तद्वद्विंशद्भारैरिहोत्तमः
दशभिर्मध्यमः प्रोक्तः पञ्चभिस्त्वधमः स्मृतः
भारेणाल्पधनो
दद्याद्वित्तशाठ्यविवर्जितः २
धान्यपर्वतवत्सर्वमासाद्य मुनिपुंगव
प्रभातायां तु शर्वर्यां
दद्यादिदमुदीरयेत् ३

त्वमेवावरणं यस्माल्लोकानामिह सर्वदा कार्पासाद्रे नमस्तुभ्यमघौघध्वंसनो भव ४
इति कार्पासशैलेन्द्रं यो दद्याच्छर्वसंनिधौ
रुद्रलोके वसेत्कल्पं ततो राजा भवेदिह ५ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे कार्पासशैलकीर्तनं नामाष्टाशीतितमोऽध्यायः ८८

अथैकोननवतितमोऽध्यायः
ईश्वर उवाच
अतः परं प्रवक्ष्यामि घृताचलमनुत्तमम् तेजोऽमृतमयं दिव्यं महापातकनाशनम् १
विंशत्या घृतकुम्भानामुत्तमः
स्याद्घृताचलः
दशभिर्मध्यमः प्रोक्तः पञ्चभिस्त्वधमः
स्मृतः २
अल्पवित्तोऽपि यः कुर्याद् द्वाभ्यामिह
विधानतः
विष्कम्भपर्वतांस्तद्वच्चतुर्भागेण
कल्पयेत् ३
शालितण्डुलपात्राणि कुम्भोपरि निवेशयेत्
कारयेत्संहतानुच्चान्यथाशोभं विधानतः ४
वेष्टयेच्छुक्लवासोभिरिक्षुदण्डफलादिकैः

धान्यपर्वतवच्छेषं विधानमिह पठ्यते ५
अधिवासनपूर्वं च तद्वद्धोमसुरार्चनम् प्रभातायां तु शर्वर्यां गुरवे तं
निवेदयेत्
विष्कम्भपर्वतांस्तद्वदृत्विग्भ्यः
शान्तमानसः ६
संयोगाद्घृतमुत्पन्नं यस्मादमृततेजसोः
तस्माद्धृतार्चिर्विश्वात्मा
प्रीयतामत्र शंकरः ७
यस्मात्तेजोमयं ब्रह्म घृते तद्विद्ध्यवस्थितम्
घृतपर्वतरूपेण तस्मात्त्वं पाहि नोऽनिशम् ८
अनेन विधिना दद्याद् घृताचलमनुत्तमम् महापातकयुक्तोऽपि लोकमाप्नोति शांकरम् ९ हंससारसयुक्तेन किङ्किणीजालमालिना विमानेनाप्सरोभिश्च सिद्धविद्याधरैर्वृतः
विहरेत्पितृभिः सार्धं यावदाभूतसंप्लवम् १०
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे घृताचलकीर्तनं नामैकोननवतितमोऽध्यायः ८९

अथ नवतितमोऽध्यायः
ईश्वर उवाच
अतः परं प्रवक्ष्यामि रत्नाचलमनुत्तमम्

मुक्ताफलसहस्रेण पर्वतः स्यादनुत्तमः १
मध्यमः पञ्चशतिकस्!त्रिशतेनाधमः स्मृतः
चतुर्थांशेन विष्कम्भपर्वताः स्युः
समन्ततः २
पूर्वेण वज्रगोमेदैर्दक्षिणेनेन्द्र
नीलकैः
पद्मरागयुतः कार्यो
विद्वद्भिर्गन्धमादनः ३
वैदूर्यविद्रुमैः पश्चात्सम्मिश्रो विमलाचलः
पद्मरागैः ससौवर्णैरुत्तरेण च विन्यसेत् ४
धान्यपर्वतवत्सर्वमत्रापि परिकल्पयेत् तद्वदावाहनं कुर्याद्वृक्षान्देवांश्च काञ्चनान् ५
पूजयेत्पुष्पगन्धाद्यैः प्रभाते च
विमत्सरः
पूर्ववद्गुरुऋत्विग्भ्य
इमान्मन्त्रानुदीरयेत् ६
यदा देवगणाः सर्वे सर्वरत्नेष्ववस्थिताः त्वं च रत्नमयो नित्यं नमस्तेऽस्तु सदाचल ७
यस्माद्रत्नप्रदानेन तुष्टिं प्रकुरुते हरिः
सदा रत्नप्रदानेन तस्मान्नः पाहि पर्वत ८ अनेन विधिना यस्तु दद्याद्रत्नमयं

गिरिम्
स याति विष्णुसालोक्यममरेश्वरपूजितः ९ यावत्कल्पशतं साग्रं वसेच्चेह नराधिप रूपारोग्यगुणोपेतः सप्तद्वीपाधिपो भवेत् १०
ब्रह्महत्यादिकं किंचिद्यदत्रामुत्र वा कृतम्
तत्सर्वं नाशमायाति गिरिर्वज्रहतो यथा ११
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे रत्नाचलकीर्तनं नाम नवतितमोऽध्यायः ९०

अथैकनवतितमोऽध्यायः
ईश्वर उवाच
अतः परं प्रवक्ष्यामि रौप्याचलमनुत्तमम्
यत्प्रदानान्नरो याति सोमलोकमनुत्तमम् १
दशभिः पलसाहस्रैरुत्तमो रजताचलः
पञ्चभिर्मध्यमः प्रोक्तस्तदर्धेनाधमः
स्मृतः २
अशक्तो विंशतेरूर्ध्वं
कारयेच्छक्तितस्तदा
विष्कम्भपर्वतांस्तद्वत्तुरीयांशेन
कल्पयेत् ३
पूर्ववद्रा
जतान्कुर्वन्मन्दरादीन्विधानतः
कलधौतमयांस्तद्वल्लोकेशानर्चयेद्बुधः ४

ब्रह्मविष्ण्वर्कवान्कार्यो नितम्बोऽत्र हिरण्मयः
राजतं स्याद्यदन्येषां सर्वं तदिह
काञ्चनम् ५
शेषं तु पूर्ववत्कुर्याद्धोमजागरणादिकम्
दद्यात्ततः प्रभाते तु गुरवे
रौप्यपर्वतम् ६
विष्कम्भशैलानृत्विग्भ्यः
पूज्यवस्त्रविभूषणैः
इमं मन्त्रं
पठन्दद्याद्दर्भपाणिर्विमत्सरः ७
पितॄणां वल्लभो यस्माद्धरीन्द्राणां शिवस्य च
पाहि राजत तस्मात्त्वं शोकसंसारसागरात्
८
इत्थं निवेद्य यो दद्याद्रजताचलमुत्तमम्
गवामयुतदानस्य फलं प्राप्नोति मानवः ९
सोमलोके स गन्धर्वैः किंनराप्सरसां गणैः
पूज्यमानो
वसेद्विद्वान्यावदाभूतसंप्लवम् १०
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे रौप्याचलकीर्तनं नामैकनवतितमोऽध्यायः ९१

अथ द्विनवतितमोऽध्यायः
ईश्वर उवाच
अथातः सम्प्रवक्ष्यामि

शर्कराशैलमुत्तमम्
यस्य प्रदानाद्विष्ण्वर्करुद्रा स्तुष्यन्ति सर्वदा १
अष्टाभिः शर्कराभारैरुत्तमः
स्यान्महाचलः
चतुर्भिर्मध्यमः प्रोक्तो भाराभ्यामधमः
स्मृतः २
भारेण वार्धभारेण कुर्याद्यः
स्वल्पवित्तवान्
विष्कम्भपर्वतान्कुर्यात्तुरीयांशेन
मानवः ३
धान्यपर्वतवत्सर्वमासाद्यामरसंयुतम् मेरोरुपरि तद्वच्च स्थाप्यं हेमतरुत्रयम् ४
मन्दारः पारिजातश्च तृतीयः कल्पपादपः एतद्वृक्षत्रयं मूर्ध्नि सर्वेष्वपि नियोजयेत् ५
हरिचन्दनसंतानौ पूर्वपश्चिमभागयोः निवेश्यौ सर्वशैलेषु विशेषाच्छर्कराचले ६
मन्दरे कामदेवस्तु प्रत्यग्वक्त्रः सदा भवेत्
गन्धमादनशृङ्गे तु धनदः स्यादुदङ्मुखः ७ प्राङ्मुखो वेदमूर्तिस्तु हंसः स्याद्विपुलाचले
हैमी सुपार्श्वे सुरभिर्दक्षिणाभिमुखी

भवेत् ८
धान्यपर्वतवत्सर्वमावाहनविधानकम् कृत्वा तु गुरवे दद्यान्मध्यमं
पर्वतोत्तमम्
ऋत्विग्भ्यश्चतुरः
शैलानिमान्मन्त्रानुदीरयन् ९
सौभाग्यामृतसारोऽयं पर्वतः शर्करायुतः
तस्मादानन्दकारी त्वं भव शैलेन्द्र
सर्वदा १०
अमृतं पिबतां ये तु निपेतुर्भुवि शीकराः
देवानां तत्समुत्थस्त्वं पाहि नः
शर्कराचल ११
मनोभवधनुर्मध्यादुद्भूता शर्करा यतः
तन्मयोऽसि महाशैल पाहि संसारसागरात् १२
यो दद्याच्छर्कराशैलमनेन विधिना नरः सर्वपापैर्विनिर्मुक्तः स याति परमं पदम् १३
चन्द्रतारार्कसंकाशमधिरुह्यानुजीविभिः सहैव यानमातिष्ठेत्तत्र विष्णुप्रचोदितः १४
ततः कल्पशतान्ते तु सप्तद्वीपाधिपो भवेत् आयुरारोग्यसम्पन्नो यावज्जन्मार्बुदत्रयम् १५
भोजनं शक्तितः
कुर्यात्सर्वशैलेष्वमत्सरः सर्वत्राक्षारलवणमश्नीयात्तदनुज्ञया

पर्वतोपस्करान्सर्वान्प्रापयेद्ब्राह्मणालयम् १६
ईश्वर उवाच
आसीत्पुरा बृहत्कल्पे धर्ममूर्तिर्जनाधिपः
सुहृच्छक्रस्य निहता येन दैत्याः सहस्रशः १७
सोमसूर्यादयो यस्य तेजसा विगतप्रभाः भवन्ति शतशो येन शत्रवश्चापराजिताः यथेच्छारूपधारी च मनुष्योऽप्यपराजितः १८ तस्य भानुमती नाम भार्या त्रैलोक्यसुन्दरी लक्ष्मीवद्दिव्यरूपेण निर्जितामरसुन्दरी १९
राज्ञस्तस्याग्र्यमहिषी प्राणेभ्योऽपि गरीयसी
दशनारीसहस्राणां मध्ये श्रीरिव राजते २० नृपकोटिसहस्रेण न कदाचित्स मुच्यते कदाचिदास्थानगतः पप्रच्छ स पुरोधसम् विस्मयेनावृतो राजा वसिष्ठमृषिसत्तमम् २१
राजोवाच
भगवन्केन धर्मेण मम लक्ष्मीरनुत्तमा कस्माच्च विपुलं तेजो मच्छरीरे सदोत्तमम् २२
वसिष्ठ उवाच

पुरा लीलावती नाम वेश्या शिवपरायणा तया दत्तश्चतुर्दश्यां गुरवे लवणाचलः हेमवृक्षादिभिः सार्धं
यथावद्विधिपूर्वकम् २३
! सुवर्णकारश्च नाम्ना शौण्डोऽभवत्तदा
भृत्यो लीलावतीगेहे तेन हेम्ना
विनिर्मिताः २४
तरवः सुरमुख्याश्च श्रद्धायुक्तेन पार्थिव
अतिरूपेण सम्पन्ना घटयित्वा विना भृतिम् धर्मकार्यमिति ज्ञात्वा न गृह्णाति कथंचन २५
उज्ज्वालिताश्च तत्पत्न्या सौवर्णामरपादपाः
लीलावती गिरेः पार्श्वे परिचर्यां च
पार्थिव २६
कृत्वा ताभ्यामशाठ्येन
गुरुशुश्रूषणादिकम्
सा च लीलावती वेश्याकालेन महतापि च २७
कालधर्ममनुप्राप्ता कर्मयोगेण नारद सर्वपापविनिर्मुक्ता जगाम शिवमन्दिरम् २८
योऽसौ सुवर्णकारस्तु दरिद्रो ऽप्यतिसत्त्ववान्
न मौल्यमादाद्वेश्यातः स भवानिह साम्प्रतम् २९

सप्तद्वीपपतिर्जातः सूर्यायुतसमप्रभः यया सुवर्णकारस्य तरवो हेमनिर्मिताः सम्यगुज्ज्वालिताः पत्न्या सेयं भानुमती तव ३०
उज्ज्वालनादुज्ज्वलरुपमस्याः
संजातमस्मिन्भुवनाधिपत्यम्
यस्मात्कृतं तत्परिकर्म
रात्रावनुद्धताभ्यां लवणाचलस्य ३१
तस्माच्च
लोकेष्वपराजितत्वमारोग्यसौभाग्ययुता च
लक्ष्मीः
तस्मात्त्वमप्यत्र विधानपूर्वं
धान्याचलादीन्दशधा कुरुष्व ३२
तथेति सत्कृत्य स धर्ममूर्तिर्वचो
वसिष्ठस्य ददौ च सर्वान्
धान्याचलदीञ्छतशो मुरारेर्लोकं
जगामामरपूज्यमानः ३३
पश्येदपीमानधनोऽतिभक्त्या
स्पृशेन्मनुष्यैरपि दीयमानान्
शृणोति भक्त्याथ मतिं ददाति विकल्मषः
सोऽपि दिवं प्रयाति ३४
दुःस्वप्नं प्रशममुपैति पठ्यमानैः
शैलेन्द्रैर्भवभयभेदनैर्मनुष्यैः
यः कुर्यात्किमु मुनिपुंगवेह सम्यक्
शान्तात्मा सकलगिरीन्द्रसम्प्रदानम् ३५
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे

पर्वतप्रदानमाहात्म्यं नाम द्विनवतितमोऽध्यायः ९२

अथ त्रिनवतितमोऽध्यायः
सूत उवाच
वैशम्पायनमासीनमपृच्छच्छौनकः पुरा सर्वकामाप्तये नित्यं कथं शान्तिकपौष्टिकम् १
वैशम्पायन उवाच
श्रीकामः शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञं समारभेत्
वृद्ध्यायुः पुष्टिकामो वा
तथैवाभिचरन्पुनः
येन ब्रह्मन्विधानेन तन्मे निगदतः शृणु २
सर्वशास्त्राण्यनुक्रम्य संक्षिप्य
ग्रन्थविस्तरम्
ग्रहशान्तिं प्रवक्ष्यामि
पुराणश्रुतिचोदिताम् ३
पुण्येऽह्नि विप्रकथिते कृत्वा
ब्राह्मणवाचनम्
ग्रहान्ग्रहाधिदेवांश्च स्थाप्य होमं
समारभेत् ४
ग्रहयज्ञस्त्रिधा प्रोक्तः पुराणश्रुतिकोविदैः
प्रथमोऽयुतहोमः स्याल्लक्षहोमस्ततः परम् ५

तृतीयः कोटिहोमस्तु सर्वकामफलप्रदः अयुतेनाहुतीनां च नवग्रहमखः स्मृतः ६
तस्य तावद्विधिं वक्ष्ये
पुराणश्रुतिभाषितम्
गर्तस्योत्तरपूर्वेण
वितस्तिद्वयविस्तृताम् ७
वप्रद्वयावृतां वेदिं वितस्त्युच्छ्रायसंमिताम्
संस्थापनाय देवानां चतुरस्रामुदङ्मुखाम् ८
अग्निप्रणयनं कृत्वा तस्यामावाहयेत्सुरान्
देवतानां ततः स्थाप्या
विंशतिर्द्वादशाधिका ९
सूर्यः सोमस्तथा भौमो बुधजीवसितार्कजाः
राहुः केतुरिति प्रोक्ता ग्रहा
लोकहितावहाः १०
मध्ये तु भास्करं विद्याल्लोहितं
दक्षिणेन तु
उत्तरेण गुरुं विद्याद् बुधं
पूर्वोत्तरेण तु ११
पूर्वेण भार्गवं विद्यात्सोमं दक्षिणपूर्वके
पश्चिमेन शनिं विद्याद्राहुं पश्चिमदक्षिणे पश्चिमोत्तरतः केतुं

स्थापयेच्छुक्लतण्डुलैः १२ भास्करस्येश्वरं विद्यादुमां च शशिनस्तथा स्कन्दमङ्गारकस्यापि बुधस्य च तथा हरिम् १३
ब्रह्माणं च गुरोर्विद्याच्छुक्रस्यापि शचीपतिम्
शनैश्चरस्य तु यमं राहोः कालं तथैव च १४
केतोर्वै चित्रगुप्तं च सर्वेषामधिदेवताः
अग्निरापः क्षितिर्विष्णुरिन्द्र
ऐन्द्री च देवताः १५
प्रजापतिश्च सर्पाश्च ब्रह्मा प्रत्यधिदेवताः
विनायकं तथा दुर्गां वायुराकाशमेव च आवाहयेद्व्याहृतिभिस्तथैवाश्विकुमारकौ १६
संस्मरेद्रक्तमादित्यमङ्गारकसमन्वितम् सोमशुक्रौ तथा श्वेतो बुधजीवौ च पिङ्गलौ मन्दराहू तथा कृष्णौ धूम्रं केतुगणं विदुः १७
ग्रहवर्णानि देयानि वासांसि कुसुमानि च
धूपामोदोऽत्र सुरभिरुपरिष्टाद्वितानिकम्
शोभनं स्थापयेत्प्राज्ञः
फलपुष्पसमन्वितम् १८
गुडौदनं रवेर्दद्यात्सोमाय घृतपायसम्
अङ्गारकाय संयावं बुधाय क्षीरषष्टिके १९
दध्योदनं च जीवाय शक्राय च घृतौदनम्

शनैश्चराय कृसरामजामांसं च राहवे चित्रौदनं च केतुभ्यः
सर्वभक्ष्यैरथार्चयेत् २०
प्रागुत्तरेण तस्माच्च
दध्यक्षतविभूषितम्
चूतपल्लवसंछन्नं फलवस्त्रयुगान्वितम् २१
पञ्चरत्नसमायुक्तं पञ्चभङ्गसमन्वितम्
स्थापयेदव्रणं कुम्भं वरुणं तत्र
विन्यसेत् २२
गङ्गाद्याः सरितः सर्वाः समुद्राश्चं! सरांसि च
गजाश्वरथ्यावल्मीकसंगमाद्ध्रदगोकुलात् २३
मृदमानीय विप्रेन्द्र सर्वौषधिजलान्विताम्
स्नानार्थं विन्यसेत्तत्र यजमानस्य
धर्मवित् २४
समुद्राः सरितः सरांसि च नदास्तथा
आयान्तु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः २५
एवमावाहयेदेतानमरान्मुनिसत्तम
होमं समारभेत्सर्पिर्यवव्रीहितिलादिना २६
अर्कः पलाशखदिरावपामार्गोऽथ पिप्पलः औदुम्बरः शमी दूर्वा कुशाश्च समिधः क्रमात् २७
एकैकस्याष्टकशतमष्टविंशतिरेव वा

होतव्या मधुसर्पिर्भ्यां दध्ना चैव
समन्विताः २८
प्रादेशमात्रा अशिफा अशाखा अपलाशिनीः
समिधः कल्पयेत्प्राज्ञः सर्वकर्मसु
सर्वदा २९
देवानामपि सर्वेषामुपांशु परमार्थवित्
स्वेन स्वेनैव मन्त्रेण होतव्याः समिधः
पृथक् ३०
होतव्यं च घृताभ्यक्तं चरुभक्षादिकं पुनः
मन्त्रैर्दशाहुतीर्हुत्वा होमं
व्याहृतिभिस्ततः ३१
उदङ्मुखाः प्राङ्मुखा वा
कुर्युर्ब्राह्मणपुंगवाः
मन्त्रवन्तश्च कर्तव्याश्चरवः
प्रतिदैवतम् ३२
हुत्वा च तांश्चरून्सम्यक् ततो होमं
समाचरेत्
आकृष्णेति च सूर्याय होमः कार्यो
द्विजन्मना ३३
आप्यायस्वेति सोमाय मन्त्रेण
जुहुयात्पुनः
अग्निर्मूर्धा दिवो मन्त्र इति भौमाय
कीर्तयेत् ३४
अग्ने विवस्वदुषस इति सोमसुताय वै
बृहस्पते परिदीया रथेनेति गुरोर्मतः ३५
शुक्रं ते अन्यदिति च शुक्रस्यापि

निगद्यते
शनैश्चरायेति पुनः शं नो देवीति होमयेत् ३६
कया नश्चित्र आभुवदिति राहोरुदाहृतः केतुं कृण्वन्नपि ब्रूयात्केतूनामपि
शान्तये ३७
आ वो राजेति रुद्रस्य बलिहोमं समाचरेत्
आपो हि ष्ठेत्युमायास्तु स्योनेति
स्वामिनस्तथा ३८
विष्णोरिदं विष्णुरिति तमीशेति
स्वयम्भुवः
इन्द्रमिद्देवतातेति इन्द्राय
जुहुयात्ततः ३९
तथा यमस्य चायं गौरिति होमः प्रकीर्तितः
कालस्य ब्रह्म जज्ञानमिति मन्त्रः
प्रशस्यते ४०
चित्रगुप्तस्य चाज्ञातमिति मन्त्रविदो
विदुः
अग्निं दूतं वृणीमह इति वह्नेरुदाहृतः ४१
उदुत्तमं वरुणमित्यपां मन्त्रः प्रकीर्तितः
भूमेः पृथिव्यन्तरिक्षमिति वेदेषु पठ्यते ४२
सहस्रशीर्षा पुरुष इति विष्णोरुदाहृतः इन्द्रायेन्दो मरुत्वत इति शक्रस्य शस्यते ४३

उत्तानपर्णे सुभगे इति देव्याः समाचरेत् प्रजापतेः पुनर्होमः प्रजापतिरिति स्मृतः ४४
नमोऽस्तु सर्पेभ्य इति सर्पाणां मन्त्र उच्यते
एष ब्रह्मा य ऋत्विग्भ्य इति ब्रह्मण्युदाहृतः ४५
विनायकस्य चानूनमिति मन्त्रो बुधैः स्मृतः
जातवेदसे सुनवाम दुर्गामन्त्रोऽयमुच्यते ४६
आदित्प्रत्नस्य रेतस आकाशस्य उदाहृतः क्राणा शिशुर्महीनां च वायोर्मन्त्रः प्रकीर्तितः ४७
एषो उषा अपूर्व्या इत्यश्विनोर्मन्त्र
उच्यते
पूर्णाहुतिस्तु मूर्धानं दिव
इत्यभिपातयेत् ४८
अथाभिषेकमन्त्रेण वाद्यमङ्गलगीतकैः
पूर्णकुम्भेन तेनैव होमान्ते
प्रागुदङ्मुखम् ४९
अव्यङ्गावयवैर्ब्रह्मन्हेमस्रग्दामभूषितैः
यजमानस्य कर्तव्यं चतुर्भिः स्नपनं
द्विजैः ५०
सुरास्त्वामभिषिञ्चन्तु

ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः
वासुदेवो जगन्नाथस्तथा संकर्षणो विभुः प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च भवन्तु विजयाय ते ५१
आखण्डलोऽग्निर्भगवान्यमो वै निरृतिस्तथा
वरुणः पवनश्चैव धनाध्यक्षस्तथा शिवः
ब्रह्मणा सहितः शेषो
दिक्पालास्त्वामवन्तु ते ५२
कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मेधा पुष्टिः श्रद्धा क्रिया मतिः
बुद्धिर्लज्जा वपुः शान्तिस्तुष्टिः
क्रान्तिश्च मातरः
एतास्त्वामभिषिञ्चन्तु धर्मपत्न्यः समागताः ५३
आदित्यश्चन्द्रमा भौमो बुधो जीवः
सितोऽर्कजः
ग्रहास्त्वामभिषिञ्चन्तु राहुः केतुश्च
तर्पिताः ५४
देवदानवगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः
ऋषयो मुनयो गावो देवमातर एव च ५५
देवपत्न्यो द्रुमा नागा
दैत्याश्चाप्सरसां गणाः
अस्त्राणि सर्वशस्त्राणि राजानो वाहनानि
च ५६
औषधानि च रत्नानि कालस्यावयवाश्च ये सरितः सागराः शैलास्तीर्थानि जलदा नदाः

एते त्वामभिषिञ्चन्तु
सर्वकामार्थसिद्धये ५७
ततः शुक्लाम्बरधरः शुक्लगन्धानुलेपनः
सर्वौषधैः सर्वगन्धैः स्नापितो
द्विजपुंगवैः ५८
यजमानः सपत्नीक ऋत्विजः सुसमाहितान् दक्षिणाभिः प्रयत्नेन पूजयेद्गतविस्मयः ५९
सूर्याय कपिलां धेनुं शङ्खं दद्यात्तथेन्दवे
रक्तं धुरंधरं दद्याद्भौमाय च ककुद्मिनम् ६०
बुधाय जातरूपं तु गुरवे पीतवाससी
श्वेताश्वं दैत्यगुरवे कृष्णां
गामर्कसूनवे ६१
आयसं राहवे दद्यात्केतुभ्यश्छागमुत्तमम्
सुवर्णेन समा कार्या यजमानेन दक्षिणा ६२
सर्वेषामथवा गावो दातव्या हेमभूषिताः
सुवर्णमथवा दद्याद् गुरुर्वा येन तुष्यति समन्त्रेणैव दातव्याः सर्वाः सर्वत्र
दक्षिणाः ६३
कपिले सर्वदेवानां पूजनीयासि रोहिणी तीर्थदेवमयी यस्मादतः शान्तिं प्रयच्छ मे ६४
पुण्यस्त्वं शङ्ख पुण्यानां मङ्गलानां च मङ्गलम्

विष्णुना विधृतश्चासि ततः शान्तिं
प्रयच्छ मे ६५
धर्मस्त्वं वृषरूपेण जगदानन्दकारक
अष्टमूर्तेरधिष्ठानमतः शान्तिं प्रयच्छ
मे ६६
हिरण्यगर्भगर्भस्त्वं हेमबीजं विभावसोः
अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ६७
पीतवस्त्रयुगं यस्माद्वासुदेवस्य
वल्लभम्
प्रदानात्तस्य मे विष्णो ह्यतः शान्तिं
प्रयच्छ मे ६८
विष्णुस्त्वमश्वरूपेण यस्मादमृतसम्भवः
चन्द्रार्कवाहनो नित्यमतः शान्तिं
प्रयच्छ मे ६९
यस्मात्त्वं पृथिवी सर्वा धेनुः केशवसंनिभा
सर्वपापहरा नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ७०
यस्मादायासकर्माणि तवाधीनानि सर्वदा लाङ्गलाद्यायुधादीनि तस्माच्छान्तिं प्रयच्छ मे ७१
यस्मात्त्वं सर्वयज्ञानामङ्गत्वेन
व्यवस्थितः
यानं विभावसोर्नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ
मे ७२
गवामङ्गेषु तिष्ठन्ति भुवनानि चतुर्दश

यस्मात्तस्माच्छ्रिये मे स्यादिह लोके
परत्र च ७३
यस्मादशून्यं शयनं केशवस्य च सर्वदा
शय्या ममाप्यशून्यास्तु दत्ता जन्मनि
जन्मनि ७४
यथा रत्नेषु सर्वेषु सर्वे देवाः प्रतिष्ठिताः
तथा रत्नानि यच्छन्तु रत्नदानेन मे सुराः ७५
यथा भूमिप्रदानस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम्
दानान्यन्यानि मे शान्तिर्भूमिदानाद्भवत्विह ७६
एवं सम्पूजयेद्भक्त्या वित्तशाठ्येन
वर्जितः
रत्नकाञ्चनवस्त्रौघैर्धूपमाल्यानुलेपनैः ७७
अनेन विधिना यस्तु ग्रहपूजां समाचरेत्
सर्वान्कामानवाप्नोति प्रेत्य स्वर्गे
महीयते ७८
यस्तु पीडाकरो नित्यमल्पवित्तस्य वा
ग्रहः
तं च यत्नेन सम्पूज्य
शेषानप्यर्चयेद्बुधः ७९
ग्रहा गावो नरेन्द्राश्च ब्राह्मणाश्च विशेषतः

पूजिताः पूजयन्त्येते निर्दहन्त्यवमानिताः ८०
यथा बाणप्रहाराणां कवचं भवति वारणम् तद्वद्दैवोपघातानां शान्तिर्भवति वारणम् ८१
तस्मान्न दक्षिणाहीनं कर्तव्यं भूतिमिच्छता
सम्पूर्णया दक्षिणया यस्मादेकोऽपि तुष्यति ८२
सदैवायुतहोमोऽयं नवग्रहमखे स्थितः विवाहोत्सवयज्ञेषु प्रतिष्ठादिषु कर्मसु ८३
निर्विघ्नार्थं मुनिश्रेष्ठ तथोद्वेगाद्भुतेषु च
कथितोऽयुतहोमोऽयं लक्षहोममतः शृणु ८४
सर्वकामाप्तये यस्माल्लक्षहोमं
विदुर्बुधाः
पितॄणां वल्लभं साक्षाद्
भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ८५
ग्रहताराबलं लब्ध्वा कृत्वा ब्राह्मणवाचनम्
गृहस्योत्तरपूर्वेण मण्डपं कारयेद्बुधः ८६
रुद्रायतनभूमौ वा चतुरस्रमुदङ्मुखम् दशहस्तमथाष्टौ वा हस्तान्कुर्याद्विधानतः ८७

प्रागुदक्प्लवनां भूमिं कारयेद्यत्नतो बुधः
प्रागुत्तरं समासाद्य प्रदेशं मण्डपस्य तु ८८
शोभनं कारयेत्कुण्डं यथावल्लक्षणान्वितम्
चतुरस्रं समन्तात्तु योनिवक्त्रं समेखलम् ८९
चतुरङ्गुलविस्तारा मेखला तद्वदुच्छ्रिता प्रागुदक्प्लवना कार्या सर्वतः समवस्थिता ९०
शान्त्यर्थं सर्वलोकानां नवग्रहमखः स्मृतः
मानहीनाधिकं कुण्डमनेकभयदं भवेत् यस्मात्तस्मात्सुसम्पूर्णं शान्तिकुण्डं विधीयते ९१
अस्माद्दशगुणः प्रोक्तो लक्षहोमः स्वयम्भुवा
आहुतीभिः प्रयत्नेन दक्षिणाभिस्तथैव च ९२
द्विहस्तविस्तृतं तद्वच्चतुर्हस्तायतं पुनः
लक्षहोमे भवेत्कुण्डं योनिवक्त्रं त्रिमेखलम् ९३
तस्य चोत्तरपूर्वेण वितस्तित्रयसंस्थितम्

प्रागुदक्प्लवनं तच्च चतुरस्रं समन्ततः ९४
विष्कम्भार्धोच्छ्रितं प्रोक्तं स्थण्डिलं विश्वकर्मणा
संस्थापनाय देवानां वप्रत्रयसमावृतम् ९५ द्व्यङ्गुलो ह्युच्छ्रितो वप्रः प्रथमः स उदाहृतः
अङ्गुलोच्छ्रयसंयुक्तं वप्रद्वयमथोपरि ९६
त्र्यङ्गुलस्य च विस्तारः सर्वेषां कथ्यते बुधैः
दशाङ्गुलोच्छ्रिता भित्तिः स्थण्डिले स्यात्तथोपरि
तस्मिन्नावाहयेद्देवान्पूर्ववत्पुष्पतण्डुलैः ९७
आदित्याभिमुखाः सर्वाः
साधिप्रत्यधिदेवताः
स्थापनीया मुनिश्रेष्ठ नोत्तरेण
पराङ्मुखाः ९८
गरुत्मानधिकस्तत्र संपूज्यः श्रियमिच्छता
सामध्वनिशरीरस्त्वं वाहनं परमेष्ठिनः विषपापहरो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ९९
पूर्ववत्कुम्भमामन्त्र्य तद्वद्धोमं समाचरेत्

सहस्राणां शतं हुत्वा समित्संख्याधिकं पुनः
घृतकुम्भवसोर्धारां पातयेदनलोपरि १०० औदुम्बरीं तथाद्रारं! च ऋज्वीं कोटरवर्जिताम्
बाहुमात्रां स्रुचं कृत्वा ततः स्तम्भद्वयोपरि
घृतधारां तया सम्यगग्नेरुपरि पातयेत् १०१
श्रावयेत्सूक्तमाग्नेयं वैष्णवं रौद्र मैन्दवम्
महावैश्वानरं साम ज्येष्ठसाम च वाचयेत् १०२
स्नानं च यजमानस्य पूर्ववत्स्वस्तिवाचनम् दातव्या यजमानेन पूर्ववद्दक्षिणाः पृथक् १०३
कामक्रोधविहीनेन ऋत्विग्भ्यः शान्तचेतसा नवग्रहमखे विप्राश्चत्वारो वेदवेदिनः १०४
अथवा ऋत्विजौ शान्तौ द्वावेव श्रुतिकोविदौ
कार्यावयुतहोमे तु न प्रसज्येत विस्तरे १०५
तद्वच्च दश चाष्टौ च लक्षहोमे तु ऋत्विजः कर्तव्याः शक्तितस्तद्वच्चत्वारो वा विमत्सरः १०६

नवग्रहमखात्सर्वं लक्षहोमे दशोत्तरम् भक्ष्यान्दद्यान्मुनिश्रेष्ठ भूषणान्यपि
शक्तितः १०७
शयनानि सवस्त्राणि हैमानि कटकानि च
कर्णाङ्गुलिपवित्राणि कण्ठसूत्राणि
शक्तिमान् १०८
न कुर्याद्दक्षिणाहीनं वित्तशाठ्येन
मानवः
अददल्लोभतो मोहात्कुलक्षयमवाप्नुते १०९
अन्नदानं यथाशक्त्या कर्तव्यं
भूतिमिच्छता
अन्नहीनः कृतो यस्माद्दुर्भिक्षफलदो
भवेत् ११०
अन्नहीनो दहेद्राष्ट्रं मन्त्रहीनस्तु
ऋत्विजः
यष्टारं दक्षिणाहीनं नास्ति यज्ञसमो
रिपुः १११
न वाप्यल्पधनः कुर्याल्लक्षहोमं नरः
क्वचित्
यस्मात्पीडाकरो नित्यं यज्ञे भवति
विग्रहः ११२
तमेव पूजयेद्भक्त्या द्वौ वा त्रीन्वा यथाविधि
एकमप्यर्चयेद्भक्त्या ब्राह्मणं वेदपारगम्
दक्षिणाभिः प्रयत्नेन न बहूनल्पवित्तवान्

११३
लक्षहोमस्तु कर्तव्यो यथावित्तं भवेद्बहु यतः सर्वानवाप्नोति कुर्वन्कामान्विधानतः ११४
पूज्यते शिवलोके च वस्वादित्यमरुद्गणैः यावत्कल्पशतान्यष्टावथ मोक्षमवाप्नुयात् ११५
सकामो यस्त्विमं कुर्याल्लक्षहोमं यथाविधि
स तं काममवाप्नोति पदमानन्त्यमश्नुते ११६
पुत्रार्थी लभते पुत्रान्धनार्थी लभते धनम्
भार्यार्थी शोभनां भार्यां कुमारी च शुभं पतिम् ११७
भ्रष्टराज्यस्तथा राज्यं श्रीकामः श्रियमाप्नुयात्
यं यं प्रार्थयते कामं स वै भवति पुष्कलः
निष्कामः कुरुते यस्तु स परं ब्रह्म
गच्छति ११८
अस्माच्छतगुणः प्रोक्तः कोटिहोमः स्वयम्भुवा
आहुतीभिः प्रयत्नेन दक्षिणाभिः फलेन च ११९
पूर्ववद्ग्रहदेवानामावाहनविसर्जने होममन्त्रास्त एवोक्ताः खाने दाने तथैव च

कुण्डमण्डपवेदीनां विशेषोऽयं निबोध मे १२०
कोटिहोमे चतुर्हस्तं चतुरस्रं तु सर्वतः योनिवक्त्रद्वयोपेतं तदप्याहुस्! त्रिमेखलम् १२१
द्व्यङ्गुलाभ्युच्छ्रिता कार्या प्रथमा
मेखला बुधैः
त्र्यङ्गुलाभ्युच्छ्रिता तद्वद्
द्वितीया परिकीर्तिता १२२
उच्छ्रायविस्तराभ्यां च तृतीया
चतुरङ्गुला
द्व्यङ्गुलश्चेति विस्तारः पूर्वयोरेव
शस्यते १२३
वितस्तिमात्रा योनिः स्यात्
षट्सप्ताङ्गुलविस्तृता
कूर्मपृष्ठोन्नता मध्ये
पार्श्वयोश्चाङ्गुलोच्छ्रिता १२४
गजौष्ठसदृशी तद्वदायता छिद्रसंयुता एतत्सर्वेषु कुण्डेषु योनिलक्षणमुच्यते १२५
मेखलोपरि सर्वत्र अश्वत्थदलसंनिभम् वेदी च कोटिहोमे स्याद्वितस्तीनां चतुष्टयम् १२६
चतुरस्रा समन्ताच्च त्रिभिर्वप्रैस्तु संयुता
वप्रप्रमाणं पूर्वोक्तं वेदीनां च

तथोच्छ्रयः १२७
तथा षोडशहस्तः स्यान्मण्डपश्च चतुर्मुखः
पूर्वद्वारे च संस्थाप्य बह्वृचं
वेदपारगम् १२८
यजुर्विदं तथा याम्ये पश्चिमे सामवेदिनम् अथर्ववेदिनं तद्वदुत्तरे स्थापयेद्बुधः १२९
अष्टौ तु होमकाः कार्या वेदवेदाङ्गवेदिनः एवं द्वादश विप्राः स्युर्वस्त्रमाल्यानुलेपनैः पूर्ववत्पूजयेद्भक्त्या वस्त्राभरणभूषणैः १३०
रात्रिसूक्तं च रौद्रं च पावमानं
सुमङ्गलम्
पूर्वतो बह्वृचः शान्तिं पठन्नास्ते
ह्युदङ्मुखः १३१
शाक्तं शाक्रं च सौम्यं च कौष्माण्डं शान्तिमेव च
पाठयेद्दक्षिणद्वारि यजुर्वेदिनमुत्तमम् १३२
सुपर्णमथ वैराजमाग्नेयं रुद्रसंहिताम् ज्येष्ठमास तथा शान्तिं छन्दोगः पश्चिमे
जपेत् १३३
शान्तिसूक्तं च सौरं च तथा शाकुनकं शुभम्
पौष्टिकं च
महाराज्यमुत्तरेणाप्यथर्ववित् १३४

पञ्चभिः सप्तभिर्वापि होमः कार्योऽत्र पूर्ववत्
स्नाने दाने च मन्त्राः स्युस्त एव मुनिसत्तम १३५
वसोर्धाराविधानं च लक्षहोमे विशिष्यते
अनेन विधिना यस्तु कोटिहोमं समाचरेत्
सर्वान्कामानवाप्नोति ततो विष्णुपदं
व्रजेत् १३६
यः पठेच्छृणुयाद्वापि ग्रहयज्ञत्रयं नरः
सर्वपापविशुद्धात्मा पदमिन्द्रस्य
गच्छति १३७
अश्वमेधसहस्राणि दश चाष्टौ च धर्मवित्
कृत्वा यत्फलमाप्नोति
कौटिहोमात्तदश्नुते १३८
ब्रह्महत्यासहस्राणि भ्रूणहत्यार्बुदानि च
कोटिहोमेन नश्यन्ति यथावच्छिवभाषितम् १३९
वश्यकर्माभिचारादि तथैवोच्चाटनादिकम् नवग्रहमखं कृत्वा ततः काम्यं समाचरेत् १४०
अन्यथा फलदं पुंसां न काम्यं जायते क्वचित्
तस्मादयुतहोमस्य विधानं पूर्वमाचरेत् १४१
वृत्तं वोच्चाटने कुण्डं तथा च

वश्यकर्मणि
त्रिमेखलं चैकवक्त्रमरत्निर्विस्तरेण तु १४२
पलाशसमिधः शस्ता मधुगोरोचनान्विताः चन्दनागुरुणा
तद्वत्कुङ्कुमेनाभिषिञ्चिताः १४३ होमयेन्मधुसर्पिर्भ्यां बिल्वानि कमलानि च
सहस्राणि दशैवोक्तं सर्वदैव स्वयम्भुवा १४४
वश्यकर्मणि बिल्वानां पद्मानां चैव धर्मवित्
सुमित्रिया न आप ओषधय इति होमयेत् १४५
न चात्र स्थापनं कार्यं न च
कुम्भाभिषेचनम्
स्नानं सर्वौषधैः कृत्वा
शुक्लपुष्पाम्बरो गृही १४६
कण्ठसूत्रैः सकनकैर्विप्रान्समभिपूजयेत्
सूक्ष्मवस्त्राणि देयानि शुक्ला गावः
सकाञ्चनाः १४७
अवश्यानि वशी कुर्यात्सर्वशत्रुबलान्यपि अमित्राण्यपि मित्राणि होमोऽयं पापनाशनः १४८
विद्वेषणेऽभिचारे च त्रिकोणं कुण्डमिष्यते
द्विमेखलं कोणमुखं हस्तमात्रं च सर्वशः

१४९
होमं कुर्युस्ततो विप्रा रक्तमाल्यानुलेपनाः
निवीतलोहितोष्णीषा लोहिताम्बरधारिणः १५०
नववायसरक्ताढ्यपात्रत्रयसमन्विताः
समिधो वामहस्तेन श्येनास्थिबलसंयुताः
होतव्या मुक्तकेशैस्तु ध्यायद्भिरशिवं
रिपौ १५१
दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु तथा
हुंफडितीति च
श्येनाभिचारमन्त्रेण क्षुरं
समभिमन्त्र्य च १५२
प्रतिरूपं रिपोः कृत्वा क्षुरेण
परिकर्तयेत्
रिपुरूपस्य शकलान्यथैवाग्नौ
विनिष्क्षिपेत् १५३
ग्रहयज्ञविधानान्ते सदैवाभिचरन्पुनः विद्वेषणं तथा कुर्वन्नेतदेव समाचरेत् १५४
इहैव फलदं पुंसामेतन्नामुत्र शोभनम्
तस्माच्छान्तिकमेवात्र कर्तव्यं भूतिमिच्छता १५५
ग्रहयज्ञत्रयं कुर्याद्यस्त्वकाम्येन
मानवः
स विष्णोः पदमाप्नोति
पुनरावृत्तिदुर्लभम् १५६

य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वापि मानवः
न तस्य ग्रहपीडा स्यान्न च बन्धुजनक्षयः १५७
ग्रहयज्ञत्रयं गेहे लिखितं यत्र तिष्ठति न पीडा तत्र बालानां न रोगो न च बन्धनम् १५८
अशेषयज्ञफलदं निःशेषाघविनाशनम्
कोटिहोमं विदुः प्राज्ञा
भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् १५९
अश्वमेधफलं प्राहुर्लक्षहोमं सुरोत्तमाः
द्वादशाहमखस्तद्वन्नवग्रहमखः स्मृतः १६०
इति कथितमिदानीमुत्सवानन्दहेतोः सकलकलुषहारी देवयज्ञाभिषेकः
परिपठति य इत्थं यः शृणोति
प्रसङ्गादभिभवति स
शत्रूनायुरारोग्ययुक्तः १६१
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे नवग्रहहोमशान्तिविधानं नाम त्रिनवतितमोऽध्यायः ९३

अथ चतुर्नवतितमोऽध्यायः
शिव उवाच
पद्मासनः पद्मकरः पद्मगर्भसमद्युतिः सप्ताश्वः सप्तरज्जुश्च द्विभुजः स्यात्सदा रविः १

श्वेतः श्वेताम्बरधरः श्वेताश्वः श्वेतवाहनः
गदापाणिर्द्विबाहुश्च कर्तव्यो वरदः शशी २
रक्तमाल्याम्बरधरः शक्तिशूलगदाधरः चतुर्भुजः श्वेतरोमा वरदः स्याद्धरासुतः ३
पीतमाल्याम्बरधरः कर्णिकारसमद्युतिः खड्गचर्मगदापाणिः सिंहस्थो वरदो बुधः ४ देवदैत्यगुरू तद्वत्पीतश्वेतौ चतुर्भुजौ दण्डिनौ वरदौ कार्यौ साक्षसूत्रकमण्डलू ५
इन्द्रनीलद्युतिः शूली वरदो गृध्रवाहनः
बाणबाणासनधरः कर्तव्योऽर्कसुतस्तथा ६
करालवदनः खड्गचर्मशूली वरप्रदः
नीलसिंहासनस्थश्च राहुरत्र प्रशस्यते ७
धूम्रा द्विबाहवः सर्वे गदिनो विकृताननाः गृध्रासनगता नित्यं केतवः स्युर्वरप्रदाः ८
सर्वे किरीटिनः कार्या ग्रहा लोकहितावहाः स्वाङ्गुलेनोच्छ्रिताः सर्वे शतमष्टोत्तरं सदा ९
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे ग्रहरूपाख्यानं नाम चतुर्नवतितमोऽध्यायः ९४

अथ पञ्चनवतितमोऽध्यायः
नारद उवाच
भगवन्भूतभव्येश तथान्यदपि यच्छ्रुतम् भुक्तिमुक्तिफलायालं
तत्पुनर्वक्तुमर्हसि १
एवमुक्तोऽब्रवीच्छम्भुरयं वाङ्मयपारगः
मत्समस्तपसा
ब्रह्मन्पुराणश्रुतिविस्तरैः २
धर्मोऽयं वृषरूपेण नन्दी नाम गणाधिपः
धर्मान्माहेश्वरान्वक्ष्यत् यतःप्रभृति
नारद ३
मत्स्य उवाच
इत्युक्त्वा देवदेवेशस्तत्रैवान्तरधीयत नारदोऽपि हि
शुश्रूषुरपृच्छन्नन्दिकेश्वरम्
आदिष्टस्त्वं शिवेनेह वद माहेश्वरं व्रतम् ४
नन्दिकेश्वर उवाच
शृणुष्वावहितो ब्रह्मन्वक्ष्ये
माहेश्वरं व्रतम्
त्रिषु लोकेषु विख्याता नाम्ना
शिवचतुर्दशी ५
मार्गशीर्षत्रयोदश्यां सितायामेकभोजनः प्रार्थयेद्देवदेवेशं त्वामहं शरणं गतः ६
चतुर्दश्यां निराहारः सम्यगभ्यर्च्य

शंकरम्
सुवर्णवृषभं दत्त्वा भोक्ष्यामि च परेऽहनि ७
एवं नियमकृत्सुप्त्वा प्रातरुत्थाय मानवः
कृतस्नानजपःपश्चादुमया सह शंकरम्
पूजयेत्कमलैः
शुभ्रैर्गन्धमाल्यानुलेपनैः ८
पादौ नमः शिवायेति शिरः सर्वात्मने नमः त्रिनेत्रायेति नेत्राणि ललाटं हरये नमः ९
मुखमिन्दुमुखायेति श्रीकण्ठायेति
कंधराम्
सद्योजाताय कर्णौ तु वामदेवाय वै भुजौ १०
अघोरहृदयायेति हृदयं चाभिपूजयेत्
स्तनौ तत्पुरुषायेति तथेशानाय चोदरम् ११
पार्श्वौ चानन्तधर्माय ज्ञानभूताय वै कटिम्
ऊरू चानन्तवैराग्यसिंहायेत्यभिपूजयेत् १२
अनन्तैश्वर्यनाथाय जानुनी चार्चयेद्बुधः प्रधानाय नमो जङ्घे गुल्फौ व्योमात्मने नमः १३
व्योमकेशात्मरूपाय केशान्पृष्ठं च
पूजयेत्
नमः पुष्ट्यै नमस्तुष्ट्यै पार्वतीं चापि
पूजयेत् १४

ततस्तु वृषभं हैममुदकुम्भसमन्वितम् शुक्लमाल्याम्बरधरं पञ्चरत्नसमन्वितम् भक्ष्यैर्नानाविधैर्युक्तं ब्राह्मणाय निवेदयेत् १५
प्रीयतां देवदेवोऽत्र सद्योजातः पिनाकधृक्
ततो विप्रान्समाहूय तर्पयेद्भक्तितः
शुभान्
पृषदाज्यं च संप्राश्य स्वपेद्भूमावुदङ्मुखः १६
पञ्चदश्यां च सम्पूज्य विप्रान्भुञ्जीत
वाग्यतः
तद्वत्कृष्णचतुर्दश्यामेतत्सर्वं
समाचरेत् १७
चतुर्दशीषु सर्वासु
कुर्यात्पूर्ववदर्चनम्
ये तु मासे विशेषाः स्युस्तान्निबोध
क्रमादिह १८
मार्गशीर्षादिमासेषु क्रमादेतदुदीरयेत्
शंकराय नमस्तेऽस्तु नमस्ते करवीरक १९
त्र्यम्बकाय नमस्तेऽस्तु महेश्वरमतः परम्
नमस्तेऽस्तु महादेव स्थाणवे च ततः परम् २०
नमः पशुपते नाथ नमस्ते शम्भवे पुनः नमस्ते परमानन्द नमः सोमार्धधारिणे २१

नमो भीमाय इत्येवं त्वामहं शरणं गतः गोमूत्रं गोमूयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् २२
पञ्चगव्यं ततो बिल्वं कर्पूरं चागुरुं यवाः
तिलाः कृष्णाश्च विधिवत्प्राशनं क्रमशः
स्मृतम्
प्रतिमासं चतुर्दश्योरेकैकं प्राशनं स्मृतम् २३
मन्दारमालतीभिश्च तथा धत्तूरकैरपि सिन्दुवारैरशोकैश्च मल्लिकाभिश्च पाटलैः २४
अर्कपुष्पैः कदम्बैश्च शतपत्त्र्या तथोत्पलैः
एकैकेन चतुर्दश्योरर्चयेत्पार्वतीपतिम् २५
पुनश्च कार्त्तिके मासे प्राप्ते संतर्पयेद्द्विजान् अन्नैर्नानाविधैर्भक्ष्यैर्वस्त्रमाल्यविभूषणैः २६
कृत्वा नीलवृषोत्सर्गं
श्रुत्युक्तविधिना नरः
उमामहेश्वरं हैमं वृषभं च गवा सह २७
मुक्ताफलाष्टकयुतं सितनेत्रपटावृताम्
सर्वोपस्करसंयुक्तां शय्यां
दद्यात्सकुम्भकाम् २८

ताम्रपात्रोपरि पुनः शालितण्डुलसंयुतम् स्थाप्य विप्राय शान्ताय वेदव्रतपराय च २९
ज्येष्ठसामविदे देयं नवकव्रतिने क्वचित् गुणज्ञे श्रोत्रिये दद्यादाचार्ये तत्त्ववेदिनि ३०
अव्यङ्गाङ्गाय सौम्याय सदा कल्पाणकारिणे सपत्नीकाय सम्पूज्य वस्त्रमाल्यविभूषणैः ३१
गुरौ सति गुरोर्देयं तदभावे द्विजातये
न वित्तशाठ्यं कुर्वीत कुर्वन्दोषात्पतत्यधः ३२
अनेन विधिना यस्तु कुर्याच्छिवचतुर्दशीम् सोऽश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोति मानवः ३३
ब्रह्महत्यादिकं किंचिद्यदत्रामुत्र वा कृतम्
पितृभिर्भ्रातृभिर्वापि तत्सर्वं नाशमाप्नुयात् ३४
दीर्घायुरारोग्यकुलान्नवृद्धिरत्राक्षयामुत्र चतुर्भुजत्वम्
गणाधिपत्यं दिवि कल्पकोटिशतान्युषित्वा
पदमेति शम्भोः ३५
न बृहस्पतिरप्यनन्तमस्याः फलमिन्दो न पितामहोऽपि वक्तुम्
न च सिद्धगणोऽप्यलं न चाहं यदि

जिह्वायुतकोटयोऽपि वक्त्रे ३६
भवत्यमरवल्लभः पठति यः स्मरेद्वा सदा शृणोत्यपि विमत्सरः सकलपापनिर्मोचनीम्
इमां शिवचतुर्दशीममरकामिनीकोटयः
स्तुवन्ति तमनिन्दितं किमु
समाचरेद्यः सदा ३७
या वाथ नारी कुरुतेऽतिभक्त्या
भर्तारमापृच्छ्य सुतान्गुरून्वा
सापि प्रसादात्परमेश्वरस्य परं पदं याति
पिनाकपाणेः ३८
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे शिवचतुर्दशीव्रत नाम पञ्चनवतितमोऽध्यायः ९५

अथ षण्णवतितमोऽध्यायः
नन्दिकेश्वर उवाच
फलत्यागस्य माहात्म्यं यद्भवेच्छृणु नारद यदक्षयं परं लोके सर्वकामफलप्रदम् १
मार्गशीर्षे शुभे मासि तृतीयायां मुने व्रतम्
द्वादश्यामथवाष्टम्यां चतुर्दश्यामथापि
वा
आरभेच्छुक्लपक्षस्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् २
अन्येष्वपि हि मासेषु पुण्येषु मुनिसत्तम

सदक्षिणं पायसेन भोजयेच्छक्तितो द्विजान् ३
अष्टादशानां धान्यानामन्यच्च फलमूलकम् वर्जयेदब्दमेकं तु ऋते औषधकारणम्
सवृषं काञ्चनं रुद्रं धर्मराजं च कारयेत् ४
कूष्माण्डं मातुलिङ्गं च वार्ताकं पनसं
तथा
आम्रातकं कपित्थानि कलिङ्गमथ वालुकम् ५
श्रीफलाश्वत्थबदरं जम्बीरं कदलीफलम्
काश्मरं दाडिमं शक्त्या कालधौतानि षोडश ६
मूलकामलकं जम्बूतिन्तिडीकरमर्दकम्
कङ्कोलैलाकतुण्डीरकरीरकुटजं शमी ७
औदुम्बरं नारिकेलं द्राक्षाथ बृहतीद्वयम्
रौप्याणि कारयेच्छक्त्या फलानीमानि षोडश ८
ताम्रं तालफलं कुर्यादगस्तिफलमेव च पिण्डारकाश्मर्यफलं तथा सूरणकन्दकम् ९ रक्तालुकाकन्दकं च कनकाह्वं च चिर्भिटम् चित्रवल्लीफलं तद्वत्कूटशाल्मलिजं फलम् १०
आम्रनिष्पावमधुकवटमुद्गपटोलकम् ताम्राणि षोडशैतानि कारयेच्छक्तितो नरः ११
उदकुम्भद्वयं कुर्याद्धान्योपरि

सवस्त्रकम्
ततश्च कारयेच्छय्यां यथोपरि सुवाससी १२
भक्ष्यपात्रत्रयोपेतं यमरुद्र वृषान्वितम्
धेन्वा सहैव शान्ताय विप्रायाथ
कुटुम्बिने
सपत्नीकाय सम्पूज्य पुण्येऽह्नि
विनिवेदयेत् १३
यथा फलेषु सर्वेषु वसन्त्यमरकोटयः
तथा सर्वफलत्यागव्रताद्भक्तिः शिवेऽस्तु
मे १४
यथा शिवश्च धर्मश्च सदानन्तफलप्रदौ तद्युक्तफलदानेन तौ स्यातां मे वरप्रदौ १५
यथा फलान्यनन्तानि शिवभक्तेषु सर्वदा तथानन्तफलावाप्तिरस्तु जन्मनि जन्मनि १६ यथा भेदं न पश्यामि शिवविष्ण्वर्कपद्मजान्
तथा ममास्तु विश्वात्मा शंकरः शंकरः सदा १७
इति दत्त्वा च तत्सर्वमलंकृत्य च भूषणैः शक्तिश्चेच्छयनं दद्यात्सर्वोपस्करसंयुतम् १८ अशक्तस्तु फलान्येव यथोक्तानि विधानतः तथोदकुम्भसंयुक्तौ शिवधर्मौ च काञ्चनौ १९

विप्राय दत्त्वा भुञ्जीत वाग्यतस्तैलवर्जितम्
अन्यान्यपि यथाशक्त्या भोजयेच्छक्तितो
द्विजान् २०
एतद्भागवतानां तु सौरवैष्णवयोगिनाम्
शुभं सर्वफलत्यागव्रतं वेदविदो विदुः २१
नारीभिश्च यथाशक्त्या कर्तव्यं द्विजपुंगव
एतस्मान्नापरं किंचिदिह लोके परत्र च व्रतमस्ति मुनिश्रेष्ठ यदनन्तफलप्रदम् २२
सौवर्णरौप्यताम्रेषु यावन्तः परमाणवः भवन्ति चूर्ण्यमानेषु फलेषु मुनिसत्तम तावद्युगसहस्राणि रुद्रलोके महीयते २३
एतत्समस्तकलुषापहरं जनानामाजीवनाय मनुजेषु च सर्वदा स्यात्
जन्मान्तरेष्वपि न
पुत्रवियोगदुःखमाप्नोति धाम च
पुरंदरलोकजुष्टम् २४
यो वा शृणोति पुरुषोऽल्पधनः पठेद्वा देवालयेषु भवनेषु च
धार्मिकाणाम्
पापैर्वियुक्तवपुरत्र पुरं
मुरारेरानन्दकृत्पदमुपैति मुनीन्द्र सोऽपि २५
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे

तिलाचलकीर्तनं नाम षण्णवतितमोऽध्यायः ९६

अथ सप्तनवतितमोऽध्यायः
नारद उवाच
यदारोग्यकरं पुंसां यदनन्तफलप्रदम् यच्छान्तये च मर्त्यानां वद नन्दीश तद्व्रतम् १
नन्दिकेश्वर उवाच
यत्तद्विश्वात्मनो धाम परं ब्रह्म
सनातनम्
सूर्याग्निचन्द्ररूपेण तत्त्रिधा जगति
स्थितम् २
तदाराध्य पुमान्विप्र प्राप्नोति कुशलं
सदा
तस्मादादित्यवारेण सदा नक्ताशनो भवेत् ३
यदा हस्तेन संयुक्तमादित्यस्य च वासरम्
तदा शनिदिने कुर्यादेकभक्तं विमत्सरः ४
नक्तमादित्यवारेण भोजयित्वा
द्विजोत्तमान्
पत्त्रैर्द्वादशसंयुक्तं
रक्तचन्दनपङ्कजम् ५
विलिख्य विन्यसेत्सूर्यं नमस्कारेण
पूर्वतः
दिवाकरं तथाग्नेये विवस्वन्तमतः परम् ६
भगं तु नैरृते देवं वरुणं पश्चिमे दले महेन्द्रमनिले तद्वदादित्यं च तथोत्तरे

७
शान्तमीशानभागे तु नमस्कारेण विन्यसेत् कर्णिकापूर्वपत्त्रे तु सूर्यस्य तुरगान्न्यसेत् ८
दक्षिणेऽर्यमनामानं मार्तण्डं पश्चिमे
दले
उत्तरे तु रविं देवं कर्णिकायां च
भास्करम् ९
रक्तपुष्पोदकेनार्घ्यं सतिलारुणचन्दनम्
तस्मिन्पद्मे ततो दद्यादिमं
मन्त्रमुदीरयेत् १०
कालात्मा सर्वभूतात्मा वेदात्मा विश्वतोमुखः
यस्मादग्नीन्द्ररूपस्त्वमतः पाहि दिवाकर ११
अग्निम् ईडे नमस्तुभ्यमिषेत्वोर्जे च भास्कर
अग्न आयाहि वरद नमस्ते ज्योतिषां पते १२ अर्घ्यं दत्त्वा विसृजाथ निशि तैलविवर्जितम्
भुञ्जीत वत्सरान्ते तु काञ्चनं कमलोत्तमम्
पुरुषं च यथाशक्त्या कारयेद्द्विभुजं तथा १३
सुवर्णशृङ्गीं कपिलां महार्घ्यां रौप्यैः खुरैः कांस्यदोहां सवत्साम्

पूर्णे गुडस्योपरि ताम्रपात्रे निधाय पद्मं पुरुषं च दद्यात् १४
सम्पूज्य रक्ताम्बरमाल्यधूपैर्द्विजं च रक्तैरथ हेमशृङ्गैः
संकल्पयित्वा पुरुषं सपद्मं
दद्यादनेकव्रतदानकाय
अव्यङ्गरूपाय जितेन्द्रियाय कुटुम्बिने देयमनुद्धताय १५
नमो नमः पापविनाशनाय विश्वात्मने
सप्ततुरंगमाय
सामर्ग्यजुर्धामनिधे विधात्रे
भवाब्धिपोताय जगत्सवित्रे १६
इत्यनेन विधिना समाचरेदब्दभेकमिह यस्तु
मानवः
सोऽधिरोहति विनष्टकल्मषः सूर्यधाम
धुतचामरावलिः १७
धर्मसंक्षयमवाप्य भूपतिः
शोकदुःखभयरोगवर्जितः
द्वीपसप्तकपतिः पुनः
पुनर्वर्ममूर्तिरमितौजसा युतः १८
या च भर्तृगुरुदेवतत्परा
वेदमूर्तिदिननक्तमाचरेत्
सापि लोकममरेशवन्दिता याति नारद रवेर्न
संशयः १९
यः पठेदपि शृणोति मानवः पठ्यमानमथ वानुमोदते

सोऽपि शक्रभुवनस्थितोऽमरैः पूज्यते वसति चाक्षयं दिवि २०
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे आदित्यवारकल्पो नाम सप्तनवतितमोऽध्यायः ९७

अथाष्टनवतितमोऽध्यायः
नन्दिकेश्वर उवाच
अथान्यदपि वक्ष्यामि संक्रान्त्युद्यापने फलम्
यदक्षयं परे लोके सर्वकामफलप्रदम् १
अयने विषुवे वापि संक्रान्तिव्रतमाचरेत्
पूर्वेद्युरेकभक्तेन दन्तधावनपूर्वकम्
संक्रान्तिवासरे प्रातस्!तिलैः स्नानं
विधीयते २
रविसंक्रमणे भूमौ चन्दनेनाष्टपत्त्रकम्
पद्मं सकर्णिकं
कुर्यात्तस्मिन्नावाहयेद्रविम् ३
कर्णिकायां न्यसेत्सूर्यमादित्यं पूर्वतस्ततः
नम उष्णार्चिषे याम्ये नमो ऋङ्मण्डलाय च ४
नमः सवित्रे नैरृत्ये वारुणे तपनं पुनः वायव्ये तु भगं न्यस्य पुनः पुनरथार्चयेत् ५
मार्तण्डमुत्तरे विष्णुम् ईशाने

विन्यसेत्सदा
गन्धमाल्यफलैर्भक्ष्यैः स्थण्डिले
पूजयेत्ततः ६
द्विजाय सोदकुम्भं च घृतपात्रं हिरण्मयम्
कमलं च यथाशक्त्या कारयित्वा निवेदयेत् ७
चन्दनोदकपुष्पैश्च देवायार्घ्यं न्यसेद्भुवि
विश्वाय विश्वरूपाय विश्वधाम्ने
स्वयम्भुवे
नमोऽनन्त नमो धात्रे ऋक्सामयजुषां पते ८
अनेन विधिना सर्वं मासि मासि समाचरेत्
वत्सरान्तेऽथवा कुर्यात्सर्वं द्वादशधा
नरः ९
संवत्सरान्ते घृतपायसेन संतर्प्य वह्निं द्विजपुंगवांश्च
कुम्भान्पुनर्द्वादश धेनुयुक्तान्सरत्नहैरण्मयपद्मयुक्तान् १०
पयस्विनीः शीलवतीश्च दद्याद्धर्मैः शृङ्गैः रौप्यखुरैश्च युक्ताः गावोऽष्ट वा सप्त सकांस्यदोहा माल्याम्बरा वा चतुरोऽप्यशक्तः दौर्गत्ययुक्तः कपिलामथैकां निवेदयेद्ब्राह्मणपुंगवाय ११ हैमीं च दद्यात्पृथिवीं सशेषामाकार्य रूप्यामथ वा च ताम्रीम्

पैष्टीमशक्तः प्रतिमां विधाय सौवर्णसूर्येण समं प्रदद्यात्
न वित्तशाठ्यं पुरुषोऽत्र कुर्यात्कुर्वन्नधो याति न संशयोऽत्र १२
प्रमुखैर्नगेन्द्रैः पृथ्वा च
सप्ताब्धियुतेह तिष्ठेत्
तावत्स गन्धर्वगणैरशेषैः सम्पूज्यते नारद
नाकपृष्ठे १३
ततस्तु कर्मक्षयमाप्य सप्तद्वीपाधिपः
स्यात्कुलशीलयुक्तः
सृष्टेर्मुखेऽव्यङ्गवपुः सभार्यः
प्रभूतपुत्रान्वयवन्दिताङ्घ्रिः १४
इति पठति शृणोति वाथ भक्त्या विधिमखिलं
रविसंक्रमस्य पुण्यम्
मतिमपि च ददाति सोऽपि देवैरमरपतेर्भवने
प्रपूज्यते च १५
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे संकान्त्युद्यापनविधिर्नामाष्टनवतितमोऽ ध्यायः ९८

अथ नवनवतितमोऽध्यायः नन्दिकेश्वर उवाच
शृणु नारद वक्ष्यामि विष्णोर्व्रतमनुत्तमम्
विभूतिद्वादशी नाम सर्वदेवनमस्कृतम् १ कार्त्तिके चैत्रवैशाखे मार्गशीर्षे च

फाल्गुने
आषाढे वा दशम्यां तु शुक्लायां लघुभुङ्नरः
कृत्वा सायन्तनीं संध्यां
गृह्णीयान्नियमं बुधः २
एकादश्यां निराहारः समभ्यर्च्य जनार्दनम्
द्वादश्यां द्विजसंयुक्तः करिष्ये भोजनं
विभो ३
तदविघ्नेन मे यातु सफलं स्याच्च केशव
नमो नारायणायेति वाच्यं च स्वपता निशि ४
ततः प्रभात उत्थाय कृतस्नानजपः शुचिः
पूजयेत्पुण्डरीकाक्षं
शुक्लमाल्यानुलेपनैः ५
विभूतये नमः पादावशोकाय च जानुनी
नमः शिवायेत्यूरू च विश्वमूर्ते नमः
कटिम् ६
कन्दर्पाय नमो मेढ्रमादित्याय नमः करौ
दामोदरायेत्युदरं वासुदेवाय च स्तनौ ७
माधवायेत्युरो विष्णोः कण्ठमुत्कण्ठिने
नमः
श्रीधराय मुखं केशान्केशवायेति नारद ८
पृष्ठं शार्ङ्गधरायेति श्रवणौ वरदाय वै
स्वनाम्ना शङ्खचक्रासिगदाजलजपाणये
शिरः सर्वात्मने ब्रह्मन्नम
इत्यभिपूजयेत् ९
मत्स्यमुत्पलसंयुक्तं हैमं कृत्वा तु

शक्तितः
उदकुम्भसमायुक्तमग्रतः स्थापयेद्बुधः १०
गुडपात्रं तिलैर्युक्तं
सितवस्त्राभिवेष्टितम्
रात्रौ जागरणं कुर्यादितिहासकथादिना ११
प्रभातायां तु शर्वर्यां ब्राह्मणाय कुटुम्बिने
सकाञ्चनोत्पलं देवं सोदकुम्भं निवेदयेत् १२
यथा न मुच्यसे देव सदा सर्वविभूतिभिः
तथा मामुद्धराशेषदुःखसंसारकर्दमात् १३ दशावताररूपाणि प्रतिमासं क्रमान्मुने दत्तात्रेयं तथा व्यासमुत्पलेन समन्वितम् दद्यादेवं समा यावत्पाषण्डानभिवर्जयेत् १४
समाप्यैवं यथाशक्त्या द्वादश द्वादशीः पुनः
संवत्सरान्ते लवणपर्वतेन समन्विताम् शय्यां दद्यान्मुनिश्रेष्ठ गुरवे धेनुसंयुताम् १५
ग्रामं च शक्तिमान्दद्यात्क्षेत्रं वा
भवनान्वितम्
गुरुं सम्पूज्य
विधिवद्वस्त्रालंकारभूषणैः १६
अन्यानपि यथाशक्त्या भोजयित्वा द्विजोत्तमान्

तर्पयेद्वस्त्रगोदानै रत्नौघधनसंचयैः अल्पवित्तो यथाशक्त्या स्तोकं स्तोकं समाचरेत् १७
यश्चाप्यतीव निःस्वः
स्याद्भक्तिमान्माधवं प्रति
पुष्पार्चनविधानेन स
कुर्याद्वत्सरद्वयम् १८
अनेन विधिना यस्तु विभूतिद्वादशीव्रतम्
कुर्यात्पापविनिर्मुक्तः पितॄणां
तारयेच्छतम् १९
जन्मनां शतसाहस्रं न शोकफलभाग्भवेत्
न च व्याधिर्भवेत्तस्य न दारिद्रयं! न बन्धनम्
वैष्णवो वाथ शैवो वा भवेज्जन्मनि जन्मनि २०
यावद्युगसहस्राणां शतमष्टोत्तरं भवेत् तावत्स्वर्गे वसेद्ब्रह्मन्भूपतिश्च पुनर्भवेत् २१
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे विष्णुव्रतं नाम नवनवतितमोऽध्यायः ९९

अथ शततमोऽध्यायः
नन्दिकेश्वर उवाच
पुरा रथंतरे कल्पे राजासीत्पुष्पवाहनः नाम्ना लोकेषु विख्यातस्तेजसा सूर्यसंनिभः १

तपसा तस्य तुष्टेन चतुर्वक्त्रेण नारद
कमलं काञ्चनं दत्तं यथाकामगमं मुने २
लोकैः समस्तैर्नगरवासिभिः सहितो नृपः
द्वीपानि सुरलोकं च यथेष्टं व्यचरत्तदा ३
कल्पादौ सप्तमं द्वीपं तस्य पुष्करवासिनः लोके च पूजितं यस्मात्पुष्करद्वीपमुच्यते ४
देवेन ब्रह्मणा दत्तं यानमस्य यतोऽम्बुजम्
पुष्पवाहनमित्याहुस्तस्मात्तं देवदानवाः ५
नागम्यमस्यास्ति जगत्त्रयेऽपि ब्रह्माम्बुजस्थस्य तपोऽनुभावात्
पत्नी च तस्याप्रतिमा मुनीन्द्र नारीसहस्रैरभितोऽभिनन्द्या
नाम्ना च लावण्यवती बभूव सा पार्वतीवेष्टतमा भवस्य ६
तस्यात्मजानामयुतं बभूव धर्मात्मनामग्र्यधनुर्धराणाम् तदात्मनः सर्वमवेक्ष्य राजा
मुहुर्मुहुर्विस्मयमाससाद
सोऽभ्यागतं वीक्ष्य मुनिप्रवीरं प्राचेतसं वाक्यमिदं बभाषे ७
कस्माद्विभूतिरमलामरमर्त्यपूज्या जाता च सर्वविजितामरसुन्दरीणाम्
भार्या ममाल्पतपसा परितोषितेन दत्तं

ममाम्बुजगृहं च मुनीन्द्र
धात्रा ८
यस्मिन्प्रविष्टमपि कोटिशतं नृपाणां सामात्यकुञ्जररथौघजनावृतानाम्
नो लक्ष्यते क्व गतमम्बरमध्य
इन्दुस्तारागणैरिव गतः परितः
स्फुरद्भिः ९
तस्मात्किमन्यजननीजठरोद्भवेन धर्मादिकं कृतमशेषफलाप्तिहेतुः
भगवन्मयाथ तनयैरथवानयापि भद्रं
यदेतदखिलं कथय
प्रचेतः १०
मुनिरभ्यधादथ भवान्तरितं समीक्ष्य पृथ्वीपतेः
प्रसभमद्भुतहेतुवृत्तम्
जन्माभवत्तव तु लुब्धकुलेऽतिघोरे
जातस्त्वमप्यनुदिनं किल
पापकारी ११
वपुरप्यभूत्तव पुनः पुरुषाङ्गसंधिर्दुर्गन्धिसत्त्वभुजगावरणं
समन्तात्
न च ते सुहृन्न सुतबन्धुजनो न तातस्त्वादृक्स्वसा न जननी च तदाभिशस्ता १२
अभिसंगता परमभीष्टतमा विमुखी महीश तव

योषिदियम्
अभूदनावृष्टिरतीव रौद्रा कदाचिदाहारनिमित्तमस्मिन् क्षुत्पीडितेनाथ तदा न किंचिदासादितं धान्यफलामिषाद्यम् १३
अथाभिदृष्टं महदम्बुजाढ्यं सरोवरं
पङ्कपरीतरोधः
पद्मान्यथादाय ततो बहूनि गतः पुरं
वैदिशनामधेयम् १४
तन्मौल्यलाभाय पुरं समस्तं भ्रान्तं
त्वयाशेषमहस्तदासीत्
क्रेता न कश्चित्कमलेषु जातः श्रान्तो
भृशं क्षुत्परिपीडितश्च १५
उपविष्टस्त्वमेकस्मिन्सभार्यो भवनाङ्गणे
अथ मङ्गलशब्दश्च त्वया रात्रौ
महाञ्श्रुतः १६
सभार्यस्तत्र गतवान्यत्रासौ मङ्गलध्वनिः तत्र मण्डपमध्यस्था विष्णोरर्चावलोकिता
१७
वेश्यानङ्गवती नाम विभूतिद्वादशीव्रतम्
समाप्तौ माघमासस्य लवणाचलमुत्तमम् १८
निवेदयन्ती गुरवे शय्यां
चोपस्करान्विताम्
अलंकृत्य हृषीकेशं सौवर्णामरपादपम् १९
तां तु दृष्ट्वा ततस्ताभ्यामिदं च परिचिन्तितम्

किमेभिः कमलैः कार्यं वरं विष्णुरलंकृतः २०
इति भक्तिस्तदा जाता दम्पत्योस्तु नराधिप तत्प्रसङ्गात्समभ्यर्च्य केशवं लवणाचलम्
शय्या च पुष्पप्रकरैः पूजिता भूश्च
सर्वतः २१
अथानङ्गवती तुष्टा तयोर्धनशतत्रयम्
दीयतामादिदेशाथ कलधौतशतत्रयम् २२
न गृहीतं ततस्ताभ्यां बहुसत्त्वावलम्बनात्
अनङ्गवत्या च पुनस्तयोरन्नं चतुर्विधम् आनीय व्याहृतं चात्र भुज्यतामिति भूपते २३
ताभ्यां तु तदपि त्यक्तं भोक्ष्यावो वै वरानने
प्रसङ्गादुपवासेन तवाद्य सुखमावयोः २४
जन्मप्रभृति पापिष्ठौ कुकर्माणौ दृढव्रते
तत्प्रसङ्गात्तयोर्मध्ये धर्मलेशस्तु
तेऽनघ २५
इति जागरणं ताभ्यां
तत्प्रसङ्गादनुष्ठितम्
प्रभाते च तदा दत्ता शय्या सलवणाचला २६
ग्रामाश्च गुरवे भक्त्या विप्रेषु
द्वादशैव तु
वस्त्रालंकारसंयुक्ता गावश्च
करकान्विताः २७

भोजनं च सुहृन्मित्रदीनान्धकृपणैः समम् तच्च लुब्धकदाम्पत्यं पूजयित्वा विसर्जितम् २८
स भवांल्लुब्धको जातः सपत्नीको नृपेश्वरः पुष्करप्रकरात्तस्मात्केशवस्य न पूजनात् २९
विनष्टाशेषपापस्य तव पुष्करमन्दिरम् तस्य सत्त्वस्य माहात्म्यादल्पेन तपसा
नृप ३०
यथाकामगमं जातं लोकनाथश्चतुर्मुखः
संतुष्टस्तव राजेन्द्र ब्रह्मरूपी
जनार्दनः ३१
साप्यनङ्गवती वेश्या कामदेवस्य साम्प्रतम्
पत्नी सपत्नी संजाता रत्याः प्रीतिरिति
श्रुता
लोकेष्वानन्दजननी सकलामरपूजिता ३२
तस्मादुत्सृज्य राजेन्द्र पुष्करं तन्महीतले
गङ्गातटं समाश्रित्य
विभूतिद्वादशीव्रतम्
कुरु राजेन्द्र निर्वाणमवश्यं
समवाप्स्यसि ३३
इत्युक्त्वा स
मुनिर्ब्रह्मंस्तत्रैवान्तरधीयत
राजा यथोक्तं च पुनरकरोत्पुष्पवाहनः ३४

इदमाचरतो ब्रह्मन्नखण्डव्रतमाचरेत् यथाकथंचित्कमलैद्वादश द्वादशीर्मुने ३५
कर्तव्याः शक्तितो देया विप्रेभ्यो
दक्षिणानघ
न वित्तशाठ्यं कुर्वीत भक्त्या तुष्यति
केशवः ३६
इति कलुषत्रिदारणं जनानामपि पठतीह शृणोति
चाथ भक्त्या
मतिमपि च ददाति देवलोके वसति स कोटिशतानि
वत्सराणाम् ३७
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे नन्दिनारदसंवादे विभूतिद्वादशीव्रतं नाम शततमोऽध्यायः १००

अथैकाधिकशततमोऽध्यायः नन्दिकेश्वर उवाच
अथातः सम्प्रवक्ष्यामि व्रतषष्ठीमनुत्तमाम्
रुद्रेणाभिहितां दिव्यां महापातकनाशनम् १
नक्तमब्दं चरित्वा तु गवा सार्धं कुटुम्बिने
हैमं चक्रं त्रिशूलं च दद्याद्विप्राय
वाससी २
शिवरूपस्ततोऽस्माभिः शिवलोके स मोदते
एतद्देवव्रतं नाम महापातकनाशनम् ३

यस्त्वेकभक्तेन समां शिवं हैमवृषान्वितम् धेनुं तिलमयीं दद्यात्स पदं याति शांकरम् एतद्रुद्रव्रतं नाम पापशोकविनाशनम् ४ यस्तु नीलोत्पलं हैमं शर्करापात्रसंयुतम् एकान्तरितनक्ताशी समान्ते वृषसंयुतम्
स वैष्णवं पदं याति लीलाव्रतमिदं स्मृतम् ५
आषाढादिचतुर्मासमभ्यङ्गं वर्जयेन्नरः भोजनोपस्करं दद्यात्स याति भवनं हरेः जने प्रीतिकरं नॄणां प्रीतिव्रतमिहोच्यते ६
वर्जयित्वा मधौ यस्तु दधिक्षीरघृतैक्षवम् दद्याद्वस्त्राणि सूक्ष्माणि
रसपात्रैश्च संयुतम् ७
सम्पूज्य विप्रमिथुनं गौरी मे
प्रीयतामिति
एतद्गौरीव्रतं नाम भवानीलोकदायकम् ८
पुष्यादौ यस्त्रयोदश्यां कृत्वा नक्तं
मधौ पुनः
अशोकं काञ्चनं दद्यादिक्षुयुक्तं
दशाङ्गुलम् ९
विप्राय वस्त्रसंयुक्तं प्रद्युम्नः प्रीयतामिति
कल्पं विष्णुपदे स्थित्वा विशोकः
स्यात्पुनर्नरः
एतत्कामव्रतं नाम सदा शोकविनाशनम् १०

आषाढादिव्रतं यस्तु वर्जयेन्नखकर्तनम् वार्ताकं च चतुर्मासं मधुसर्पिर्घटान्वितम् ११ कार्त्तिक्यां तत्पुनर्हैमं ब्राह्मणाय निवेदयेत्
स रुद्रलोकमाप्नोति शिवव्रतमिदं स्मृतम् १२
वर्जयेद्यस्तु पुष्पाणि हेमन्तशिशिरावृतू
पुष्पत्रयं च फाल्गुन्यां कृत्वा शक्त्या च काञ्चनम् १३
दद्याद्द्विकालवेलायां प्रीयेतां
शिवकेशवौ
दत्त्वा परं पदं याति सौम्यव्रतमिदं
स्मृतम् १४
फाल्गुन्यादितृतीयायां लवणं यस्तु
वर्जयेत्
समाप्ते शयनं दद्याद् गृहं
चोपस्करान्वितम् १५
सम्पूज्य विप्रमिथुनं भवानी प्रीयतामिति गौरीलोके वसेत्कल्पं सौभाग्यव्रतमुच्यते १६
संध्यामौनं ततः कृत्वा समान्ते घृतकुम्भकम्
वस्त्रयुग्मं तिलान्घण्टां ब्राह्मणाय निवेदयेत् १७

सारस्वतं पदं याति पुनरावृत्तिदुर्लभम् एतत्सारस्वतं नाम रूपविद्याप्रदायकम् १८ लक्ष्मीमभ्यर्च्य पञ्चम्यामुपवासी भवेन्नरः
समान्ते हेमकमलं दद्याद्धेनुसमन्वितम् १९
स वैष्णवं पदं याति लक्ष्मीवाञ्जन्मजन्मनि
एतत्सम्पद्व्रतं नाम सदा पापविनाशनम् २०
कृत्वोपलेपनं शम्भोरग्रतः केशवस्य च
यावदब्दं पुनर्दद्याद्धेनुं
जलघटान्विताम् २१
जन्मायुतं स राजा स्यात्ततः शिवपुरं
व्रजेत्
एतदायुर्व्रतं नाम सर्वकामप्रदायकम् २२
अश्वत्थं भास्करं गङ्गां प्रणम्यैकत्र
वाग्यतः
एकभक्तं नरः कुर्यादब्दमेकं विमत्सरः २३
व्रतान्ते विप्रमिथुनं पूज्यं धेनुत्रयान्वितम्
वृक्षं हिरण्मयं दद्यात्सोऽश्वमेधफलं लभेत्
एतत्कीर्तिव्रतं नाम भूतिकीर्तिफलप्रदम् २४
घृतेन स्नपनं कुर्याच्छम्भोर्वा केशवस्य च

अक्षताभिः सुपुष्पाभिः कृत्वा
गोमयमण्डलम् २५
तिलधेनुसमोपेतं समान्ते हेमपङ्कजम्
शुद्धमष्टाङ्गुलं दद्याच्छिवलोके महीयते
सामगाय ततश्चैतत्सामव्रतमिहोच्यते २६
नवम्यामेकभक्तं तु कृत्वा कन्याश्च
शक्तितः
भोजयित्वासनं दद्याद्धैमकञ्चुकवाससी २७
हैमं सिंहं च विप्राय दत्त्वा शिवपदं व्रजेत्
जन्मार्बुदं सुरूपः
स्याच्छत्रुभिश्चापराजितः
एतद्वीरव्रतं नाम नारीणां च सुखप्रदम् २८
यावत्समा भवेद्यस्तु पञ्चदश्यां पयोव्रतः
समान्ते श्राद्धकृद्दद्यात्पञ्च गास्तु
पयस्विनीः २९
वासांसि च पिशङ्गानि जलकुम्भयुतानि च
स याति वैष्णवं लोकं पितॄणां तारयेच्छतम्
कल्पान्ते राजराजः स्यात्पितृव्रतमिदं
स्मृतम् ३०
चैत्रादिचतुरो मासाञ् जलं दद्यादयाचितम् व्रतान्ते मणिकं
दद्यादन्नवस्त्रसमन्वितम् ३१
तिलपात्रं हिरण्यं च ब्रह्मलोके महीयते कल्पान्ते भूपतिर्नूनमानन्दव्रतमुच्यते ३२

पञ्चामृतेन स्नपनं कृत्वा संवत्सरं विभोः वत्सरान्ते पुनर्दद्याद्धेनुं पञ्चामृतेन हि ३३
विप्राय दद्याच्छङ्खं च स पदं याति
शांकरम्
राजा भवति कल्पान्ते धृतिव्रतमिदं
स्मृतम् ३४
वर्जयित्वा पुमान्मांसमब्दान्ते गोप्रदो भवेत्
तद्वद्धेममृगं दद्यात्सोऽश्वमेधफलं
लभेत्
अहिंसाव्रतमित्युक्तं कल्पान्ते भूपतिर्भवेत् ३५
माघमास्युषसि स्नानं कृत्वा दाम्पत्यमर्चयेत्
भोजयित्वा यथाशक्त्या
माल्यवस्त्रविभूषणः
सूर्यलोके वसेत्कल्पं सूर्यव्रतमिदं स्मृतम् ३६
आषाढादिचतुर्मासं प्रातःस्नायी भवेन्नरः विप्रेषु भोजनं दद्यात्कार्त्तिक्यां गोप्रदो भवेत्
स वैष्णवं पदं याति विष्णुव्रतमिदं शुभम् ३७
अयनादयनं यावद्वर्जयेत्पुष्पसर्पिषी तदन्ते पुष्पदामानि घृतधेन्वा सहैव तु ३८

दत्त्वा शिवपदं गच्छेद्विप्राय घृतपायसम् एतच्छीलव्रतं नाम शीलारोग्यफलप्रदम् ३९
संध्यादीपप्रदो यस्तु समां तैलं
विवर्जयेत्
समान्ते दीपिकां दद्याच्चक्रशूले च
काञ्चने ४०
वस्त्रयुग्मं च विप्राय तेजस्वी स भवेदिह
रुद्रलोकमवाप्नोति दीप्तिव्रतमिदं
स्मृतम् ४१
कार्त्तिक्यादितृतीयायां प्राश्य गोमूत्रयावकम्
नक्तं चरेदब्दमेकमब्दान्ते गोप्रदो भवेत् ४२
गौरीलोके वसेत्कल्पं ततो राजा भवेदिह एतद्रुद्रव्रतं नाम सदा कल्याणकारकम् ४३ वर्जयेच्चैत्रमासे च यश्च गन्धानुलेपनम् शुक्तिं गन्धभृतां दत्त्वा विप्राय सितवाससी
वारुणं पदमाप्नोति दृढव्रतमिदं स्मृतम् ४४
वैशाखे पुष्पलवणं वर्जयित्वाथ गोप्रदः भूत्वा विष्णुपदे कल्पं स्थित्वा राजा भवेदिह
एतत्कान्तिव्रतं नाम कान्तिकीर्तिफलप्रदम् ४५ ब्रह्माण्डं काञ्चनं कृत्वा

तिलराशिसमन्वितम्
त्र्यहं तिलप्रदो भूत्वा वह्निं संतर्प्य सद्विजम् ४६
सम्पूज्य विप्रदाम्पत्यं
माल्यवस्त्रविभूषणैः
शक्तितस्त्रिपलादूर्ध्वं विश्वात्मा
प्रीयतामिति ४७
पुण्येऽह्नि दद्यात्स परं ब्रह्म
यात्यपुनर्भवम्
एतद्ब्रह्मव्रतं नाम निर्वाणपददायकम् ४८
यश्चोभयमुखीं दद्यात्प्रभूतकनकान्विताम् दिनं पयोव्रतस्तिष्ठेत्स याति परमं पदम् एतद्धेनुव्रतं नाम पुनरावृत्तिदुर्लभम् ४९
त्र्यहं पयोव्रते स्थित्वा काञ्चनं कल्पपादपम्
पलादूर्ध्वं यथाशक्त्या तण्डुलैस्तूपसंयुतम्
दत्त्वा ब्रह्मपदं याति कल्पव्रतमिदं स्मृतम् ५०
मासोपवासी यो दद्याद्धेनुं विप्राय शोभनाम्
स वैष्णवं पदं यति भीमव्रतमिदं स्मृतम् ५१
दद्याद्विंशत्पलादूर्ध्वं महीं कृत्वा तु काञ्चनीम्

दिनं पयोव्रतस्तिष्ठेद्रुद्रलोके महीयते धराव्रतमिदं प्रोक्तं सप्तकल्पशतानुगम् ५२
माघे मासेऽथवा चैत्रे गुडधेनुप्रदो भवेत् गुडव्रतस्तृतीयायां गौरीलोके महीयते महाव्रतमिदं नाम परमानन्दकारकम् ५३
पक्षोपवासी यो दद्याद्विप्राय कपिलाद्वयम्
ब्रह्मलोकमवाप्नोति देवासुरसुपूजितम्
कल्पान्ते राजराजः स्यात्प्रभाव्रतमिदं
स्मृतम् ५४
वत्सरं त्वेकभक्ताशी सभक्ष्यजलकुम्भदः
शिवलोके वसेत्कल्पं प्राप्तिव्रतमिदं
स्मृतम् ५५
नक्ताशी चाष्टमीषु स्याद्वत्सरान्ते च
धेनुदः
पौरंदरं पुरं याति सुगतिव्रतमुच्यते ५६
विप्रायेन्धनदो यस्तु
वर्षादिचतुरस्त्वृतून्
घृतधेनुप्रदोऽन्ते च स परं ब्रह्म गच्छति
वैश्वानरव्रतं नाम सर्वपापविनाशनम् ५७
एकादश्यां च नक्ताशी यश्चक्रं विनिवेदयेत्
समान्ते वैष्णवं हैमं स विष्णोः पदमाप्नुयात्
एतत्कृष्णव्रतं नाम कल्पान्ते

राज्यभाग्भवेत् ५८
पायसाशी समान्ते तु दद्याद्विप्राय
गोयुगम्
लक्ष्मीलोकमवाप्नोति ह्येतद्देवीव्रतं
स्मृतम् ५९
सप्तम्यां नक्तभुग्दद्यात्समान्ते गां पयस्विनीम्
सूर्यलोकमवाप्नोति भानुव्रतमिदं स्मृतम् ६०
चतुर्थ्यां नक्तभुग्दद्यादब्दान्ते हेमवारणम्
व्रतं वैनायकं नाम शिवलोकफलप्रदम् ६१
महाफलानि यस्त्यक्त्वा चतुर्मासं द्विजातये
हैमानि कार्त्तिके दद्याद्गोयुगेन
समन्वितम्
एतत्फलव्रतं नाम विष्णुलोकफलप्रदम् ६२
यश्चोपवासी सप्तम्यां समान्ते हैमपङ्कजम्
गाश्च वै शक्तितो
दद्याद्धेमान्नघटसंयुताः
एतत्सौरव्रतं नाम सूर्यलोकफलप्रदम् ६३
द्वादश द्वादशीर्यस्तु समाप्योपोषणेन च गोवस्त्रकाञ्चनैर्विप्रान्पूजयेच्छक्तितो नरः
परमं पदं प्राप्नोति विष्णुव्रतमिदं
स्मृतम् ६४

कार्त्तिक्यां च वृषोत्सर्गं कृत्वा नक्तं समाचरेत्
शैवं पदमवाप्नोति वार्षव्रतमिदं स्मृतम् ६५
कृच्छ्रान्ते गोप्रदः कुर्याद्भोजनं शक्तितः पदम्
विप्राणां शांकरं याति प्राजापत्यमिदं व्रतम् ६६
चतुर्दश्यां तु नक्ताशी समान्ते गोधनप्रदः
शैवं पदमवाप्नोति त्रैयम्बकमिदं व्रतम् ६७
सप्तरात्रोषितो दद्याद् घृतकुम्भं द्विजातये
घृतव्रतमिदं प्राहुर्ब्रह्मलोकफलप्रदम् ६८
आकाशशायी वर्षासु धेनुमन्ते पयस्विनीम् शक्रलोके वसेन्नित्यमिन्द्रव्रतमिदं स्मृतम् ६९
अनग्निपक्कमश्नाति तृतीयायां तु यो नरः गां दत्त्वा शिवमभ्येति
पुनरावृत्तिदुर्लभम्
इह चानन्दकृत्पुंसां श्रेयोव्रतमिदं
स्मृतम् ७०
हैमं पलद्वयादूर्ध्वं रथमश्वयुगान्वितम् ददत्कृतोपवासः स्याद्दिवि कल्पशतं वसेत्

कल्पान्ते राजराजः स्यादश्वव्रतमिदं स्मृतम् ७१
तद्वद्धेमरथं दद्यात्करिभ्यां संयुतं नरः सत्यलोके वसेत्कल्पं सहस्रमथ भूपतिः भवेदुपोषितो भूत्वा करिव्रतमिदं स्मृतम् ७२
उपवासं परित्यज्य समान्ते गोप्रदो भवेत् यक्षाधिपत्यमाप्नोति सुखव्रतमिदं
स्मृतम् ७३
निशि कृत्वा जले वासं प्रभाते गोप्रदो
भवेत्
वारुणं लोकमाप्नोति वरुणव्रतमुच्यते ७४
चान्द्रायणं च यः कुर्याद्धैमं चन्द्रं
निवेदयेत्
चन्द्रव्रतमिदं प्रोक्तं चन्द्र
लोकफलप्रदम् ७५
ज्येष्ठे पञ्चतपाः सायं हेमधेनुप्रदो
दिवम्
यात्यष्टमीचतुर्दश्यो रुद्रव्रतमिदं
स्मृतम् ७६
सकृद्वितानकं कुर्यात्तृतीयायां शिवालये समान्ते धेनुदो याति भवानीव्रतमुच्यते ७७
माघे निश्यार्द्रवासाः स्यात्सप्तम्यां गोप्रदो भवेत्
दिवि कल्पमुषित्वेह राजा स्यात्पवनं

व्रतम् ७८
त्रिरात्रोपोषितो दद्यात्फाल्गुन्यां भवनं शुभम्
आदित्यलोकमाप्नोति धामव्रतमिदं स्मृतम् ७९
त्रिसंध्यं पूज्य दाम्पत्यमुपवासी विभूषणैः
अन्नं गाश्च समाप्नोति मोक्षमिन्द्र व्रतादिह ८०
दत्त्वा सितद्वितीयायामिन्दोर्लवणभाजनम् समान्ते गोप्रदो याति विप्राय
शिवमन्दिरम्
कल्पान्ते राजराजः स्यात्सोमव्रतमिदं
स्मृतम् ८१
प्रतिपद्येकभक्ताशी समान्ते कपिलाप्रदः वैश्वानरपदं याति शिवव्रतमिदं स्मृतम् ८२
दशम्यामेकभक्ताशी समान्ते दशधेनुदः दिशश्च काञ्चनैर्दद्याद् ब्रह्माण्डाधिपतिर्भवेत् एतद्विश्वव्रतं नाम महापातकनाशनम् ८३ यः पठेच्छृणुयाद्वापि व्रतषष्टिमनुत्तमाम्
मन्वन्तरशतं सोऽपि गन्धर्वाधिपतिर्भवेत् ८४
षष्टिव्रतं नारद पुण्यमेतत्तवोदितं

विश्वजनीनमन्यत्
श्रोतुं तवेच्छा तदुदीरयामि प्रियेषु किं वाकथनीयमस्ति ८५
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे षष्ठिव्रतमाहात्म्यं नामैकाधिकशततमोऽध्यायः १०१

अथ द्व्यधिकशततमोऽध्यायः नन्दिकेश्वर उवाच
नैर्मल्यं भावशुद्धिश्च विना स्नानं न विद्यते
तस्मान्मनोविशुद्ध्यर्थं स्नानमादौ विधीयते १
अनुद्धृतैरुद्धृतैर्वा जलैः स्नानं समाचरेत्
तीर्थं च कल्पयेद्विद्वान्मूलमन्त्रेण
मन्त्रवित्
नमो नारायणायेति मूलमन्त्र उदाहृतः २
दर्भपाणिस्तु विधिना आचान्तः प्रयतः शुचिः
चतुर्हस्तसमायुक्तं चतुरस्रं समन्ततः
प्रकल्प्यावाहयेद्गङ्गामेभिर्मन्त्रैर्विचक्षणः ३
विष्णोः पादप्रसूतासि वैष्णवी विष्णुदेवता
पाहि

नस्त्वेनसस्तस्मादाजन्ममरणान्तिकात् ४
तिस्रः कोट्योऽर्धकोटी च तीर्थानां
वायुरब्रवीत्
दिवि भुव्यन्तरिक्षे च तानि ते सन्ति
जाह्नवि ५
नन्दिनीत्येव ते नाम देवेषु नलिनीति च दक्षा पृथ्वी च विहगा विश्वकायामृता शिवा ६
विद्याधरी सुप्रशान्ता तथा विश्वप्रसादिनी
क्षेमा च जाह्नवी चैव शान्ता शान्तिप्रदायिनी ७
एतानि पुण्यनामानि स्नानकाले प्रकीर्तयेत्
भवेत्संनिहिता तत्र गङ्गा त्रिपथगामिनी ८
सप्तवाराभिजप्तेन करसम्पुटयोजितः मूर्ध्नि कुर्याज्जलं भूयस्! त्रिचतुष्पञ्चसप्तकम्
स्नानं कुर्यान्मृदा तद्वदामन्त्र्य तु विधानतः ९
अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते
वसुंधरे
मृत्तिके हर मे पापं यन्मया दुष्कृतं
कृतम् १०
उद्धृतासि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना

मृत्तिके ब्रह्मदत्तासि काश्यपेनाभिमन्त्रिता
आरुह्य मम गात्राणि सर्वं पापं प्रचोदय ११
मृत्तिके देहि नः पुष्टिं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम्
नमस्ते सर्वलोकानां प्रभवारणि सुव्रते १२
एवं स्नात्वा ततः पश्चादाचम्य च विधानतः उत्थाय वाससी शुक्ले शुद्धे तु परिधाय वै ततस्तु तर्पणं
कुर्यात्त्रैलोक्याप्यायनाय वै १३
देवा यक्षास्तथा नागा
गन्धर्वाप्सरसोऽसुराः
क्रूराः सर्पाः सुपर्णाश्च तरवो जम्बुकाः
खगाः १४
वाय्वाधारा जलाधारास्तथैवाकाशगामिनः निराधाराश्च ये जीवा ये तु धर्मरतास्तथा
१५
तेषामाप्यायनायैतद्दीयते सलिलं मया
कृतोपवीती देवेभ्यो निवीती च भवेत्ततः १६
मनुष्यांस्तर्पयेद्भक्त्या
ब्रह्मपुत्रानृषींस्तथा
सनकश्च सनन्दश्च तृतीयश्च सनातनः १७
कपिलश्चासुरिश्चैव वोढुः पञ्चशिखस्तथा सर्वे ते तृप्तिमायान्तु

मद्दत्तेनाम्बुना सदा १८
मरीचिमत्र्यङ्गिरसं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम्
प्रचेतसं वसिष्ठं च भृगुं नारदमेव च
देवब्रह्मऋषीन्सर्वांस्तर्पयेदक्षतौदकैः १९
अपसव्यं ततः कृत्वा सव्यं जान्वाच्य
भूतले
अग्निष्वात्तास्तथा सौम्या
हविष्मन्तस्तथोष्मपाः २०
सुकालिनो बर्हिषदस्तथान्ये वाज्यपाः पुनः संतर्प्याः पितरो भक्त्या सतिलोदकचन्दनैः
२१
यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चान्तकाय च
वैवस्वताय कालाय सर्वभृतक्षयाय च २२
औदुम्बराय दध्नाय नीलाय परमेष्ठिने
वृकोदराय चित्राय चित्रगुप्ताय वै नमः
दर्भपाणिस्तु विधिना
पितॄन्संतर्पयेद्बुधः २३
पित्रादीन्नामगोत्रेण तथा मातामहानपि
संतर्प्य विधिना भक्त्या इमं
मन्त्रमुदीरयेत् २४
येऽबान्धवा बान्धवा वा येऽन्यजन्मनि
बान्धवाः
ते तृप्तिमखिलां यान्तु
यश्चास्मत्तोऽभिवाञ्छति २५

ततश्चाचम्य विधिवदालिखेत्पद्ममग्रतः अक्षताभिः सपुष्पाभिः सजलारुणचन्दनम्
अर्घ्यं दद्यात्प्रयत्नेन सूर्यनामानि
कीर्तयेत् २६
नमस्ते विष्णुरूपाय नमो विष्णुमुखाय वै
सहस्ररश्मये नित्यं नमस्ते सर्वतेजसे २७
नमस्ते शिव सर्वेश नमस्ते सर्ववत्सल
जगत्स्वामिन्नमस्तेऽस्तु
दिव्यचन्दनभूषित २८
पद्मासन नमस्तेऽस्तु कुण्डलाङ्गदभूषित
नमस्ते सर्वलोकेश जगत्सर्वं विबोधसे २९
सुकृतं दुष्कृतं चैव सर्वं पश्यसि सर्वग
सत्यदेव नमस्तेऽस्तु प्रसीद मम भास्कर ३०
दिवाकर नमस्तेऽस्तु प्रभाकर नमोऽस्तु ते एवं सूर्यं नमस्कृत्य त्रिः कृत्वाथ
प्रदक्षिणम्
द्विजं गां काञ्चनं स्पृष्ट्वा ततो
विष्णुगृहं व्रजेत् ३१
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे स्नानविधिर्नाम द्व्यधिकशततमोऽध्यायः १०२

अथ त्र्यधिकशततमोऽध्यायः
नन्दिकेश्वर उवाच
अतः परं प्रवक्ष्यामि प्रयागस्योपवर्णनम् मार्कण्डेयेन कथितं यत्पुरा पाण्डुसूनवे

१
भारते तु यदा वृत्ते प्राप्तराज्ये पृथासुते
एतस्मिन्नन्तरे राजा कुन्तीपुत्रो
युधिष्ठिरः २
भ्रातृशोकेन संतप्तश्चिन्तयन्स पुनः पुनः
आसीत्सुयोधनो राजा एकादशचमूपतिः ३
अस्मान्संताप्य बहुशः सर्वे ते निधनं
गताः
वासुदेवं समाश्रित्य पञ्च शेषास्तु
पाण्डवाः ४
हत्वा भीष्मं च द्रोणं च कर्णं चैव महाबलम्
दुर्योधनं च राजानं पुत्रभ्रातृसमन्वितम् ५
राजानो निहताः सर्वे ये चान्ये शूरमानिनः किं नो राज्येन गोविन्द किं भोगैर्जीवितेन वा ६
धिक् कष्टमिति संचित्य राजा
वैक्लव्यभागतः
निर्विचेष्टो निरुत्साहः
किंचित्तिष्ठत्यधोमुखः ७
लब्धसंज्ञो यदा राजा चिन्तयन्स पुनः पुनः
कतरो विनियोगो वा नियमं तीर्थमेव च ८
येनाहं शीघ्रमामुञ्चे महापातकिकिल्बिषात्

यत्र स्थित्वा नरो याति विष्णुलोकमनुत्तमम् ९
कथं पृच्छामि वै कृष्णं येनेदं
कारितोऽस्म्यहम्
धृतराष्ट्रं कथं पृच्छे यस्य पुत्रशतं
हतम् १०
व्यासं कथमहं पृच्छे यस्य गोत्रक्षयः कृतः
एवं वैक्लव्यमापन्नो धर्मराजो युधिष्ठिरः
रुदन्ति पाण्डवाः सर्वे
भ्रातृशोकपरिप्लुताः ११
ये च तत्र महात्मानः समेताः पाण्डवाः स्मृताः
कुन्ती च द्रौपदी चैव ये च तत्र समागताः भूमौ निपतिताः सर्वे रुदन्तस्तु समन्ततः १२
वाराणस्यां मार्कण्डेयस्तेन ज्ञातो युधिष्ठिरः
यथा वैक्लव्यमापन्नो रुदमानस्तु दुःखितः १३
अचिरेणैव कालेन मार्कण्डेयो महातपाः सम्प्राप्तो हास्तिनपुरं राजद्वारे ह्यतिष्ठत १४
द्वारपालोऽपि तं दृष्ट्वा राज्ञः कथितवान्द्रु तम्
त्वां द्रष्टुकामो मार्कण्डेयो द्वारि

तिष्ठत्यसौ मुनिः
त्वरितो धर्मपुत्रस्तु द्वारमागादतः परम् १५
युधिष्ठिर उवाच
स्वागतं ते महाभाग स्वागतं ते महामुने अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे तारितं कुलम् १६
अद्य मे पितरस्तुष्टास्त्वयि दृष्टे महामुने
अद्याहं पूतदेहोऽस्मि यत्त्वया सह दर्शनम् १७
नन्दिकेश्वर उवाच
सिंहासने समास्थाप्य पादशौचार्चनादिभिः
युधिष्ठिरो महात्मा वै पूजयामास तं
मुनिम् १८
ततः स तुष्टो मार्कण्डः पूजितश्चाह तं नृपम्
आख्याहि त्वरितं राजन्किमर्थं रुदितं त्वया
केन वा विक्लवीभूतः का बाधा ते किमप्रियम् १९
युधिष्ठिर उवाच
अस्माकं चैव यद्वृत्तं राज्यस्यार्थे महामुने
एतत्सर्वं विदित्वा तु चिन्तावशमुपागतः २०

मार्कण्डेय उवाच
शृणु राजन्महाबाहो क्षत्रधर्मव्यवस्थितम्
नैव दृष्टं रणे पापं युध्यमानस्य धीमतः २१
किं पुना राजधर्मेण क्षत्रियस्य विशेषतः तदेवं हृदयं कृत्वा तस्मात्पापं न
चिन्तयेत् २२
ततो युधिष्ठिरो राजा प्रणम्य शिरसा
मुनिम्
पप्रच्छ विनयोपेतः सर्वपातकनाशनम् २३
युधिष्ठिर उवाच
पृच्छामि त्वां महाप्राज्ञ नित्यं त्रैलोक्यदर्शिनम्
कथय त्वं समासेन येन मुच्येत किल्बिषात् २४
मार्कण्डेय उवाच
शृणु राजन्महाबाहो सर्वपातकनाशनम् प्रयागगमनं श्रेष्ठं नराणां पुण्यकर्मणाम् २५
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्यं त्र्यधिकशततमोऽध्यायः १०३

अथ चतुरधिकशततमोऽध्यायः युधिष्ठिर उवाच

भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि पुरा कल्पे यथास्थितम्
ब्रह्मणा देवमुख्येन यथावत्कथितं मुने १
कथं प्रयागगमनं नराणां तत्र कीदृशम्
मृतानां का गतिस्तत्र स्नातानां तत्र किं फलम् २
ये वसन्ति प्रयागे तु ब्रूहि तेषां च किं
फलम्
एतन्मे सर्वमाख्याहि परं कौतूहलं हि मे ३
मार्कण्डेय उवाच
कथयिष्यामि ते वत्स यच्छ्रेष्ठं तत्र
यत्फलम्
पुरा हि सर्वविप्राणां कथ्यमानं मया
श्रुतम् ४
आ
प्रयागप्रतिष्ठानादापुराद्वासुकेर्ह्रदात्
कम्बलाश्वतरौ नागौ नागश्च बहुमूलकः
एतत्प्रजापतेः क्षेत्रं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ५
तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति ये
मृतास्तेऽपुनर्भवाः
ततो ब्रह्मादयो देवा रक्षां कुर्वन्ति
संगताः ६
अन्ये च बहवस्तीर्थाः सर्वपापहराः शुभाः न शक्याः कथितुं राजन्बहुवर्षशतैरपि

संक्षेपेण प्रवक्ष्यामि प्रयागस्य तु
कीर्तनम् ७
षष्टिर्धनुःसहस्राणि यानि रक्षन्ति
जाह्नवीम्
यमुनां रक्षति सदा सविता सप्तवाहनः ८
प्रयागं तु विशेषेण सदा रक्षति वासवः
मण्डलं रक्षति हरिर्दैवतैः सह संगतः ९
तं वटं रक्षति सदा शूलपाणिर्महेश्वरः
स्थानं रक्षन्ति वै देवाः सर्वपापहरं
शुभम् १०
अधर्मेणावृतो लोको नैव गच्छति तत्पदम् स्वल्पमल्पतरं पापं यदा ते स्यान्नराधिप प्रयागं स्मरमाणस्य सर्वमायाति संक्षयम् ११
दर्शनात्तस्य तीर्थस्य नामसंकीर्तनादपि मृत्तिकालम्भनाद्वापि नरः पापात्प्रमुच्यते १२
पञ्च कुण्डानि राजेन्द्र तेषां मध्ये तु
जाह्नवी
प्रयागस्य प्रवेशे तु पापं नश्यति
तत्क्षणात् १३
योजनानां सहस्रेषु गङ्गायाः स्मरणान्नरः अपि दुष्कृतकर्मा तु लभते परमां गतिम् १४
कीर्तनान्मुच्यते पापाद् दृष्ट्वा भद्राणि पश्यति
अवगाह्य च पीत्वा तु पुनात्यासप्तमं

कुलम् १५
सत्यवादी जितक्रोधो ह्यहिंसायां
व्यवस्थितः
धर्मानुसारी तत्त्वज्ञो गोब्राह्मणहिते
रतः १६
गङ्गायमुनयोर्मध्ये स्नातो मुच्येत किल्बिषात्
मनसा चिन्तयन्कामानवाप्नोति सुपुष्कलान् १७
ततो गत्वा प्रयागं तु सर्वदेवाभिरक्षितम् ब्रह्मचारी वसेन्मासं पितॄन्देवांश्च तर्पयेत्
ईप्सितांल्लभते कामान्यत्र यत्राभिजायते १८
तपनस्य सुता देवी त्रिषु लोकेषु विश्रुता समागता महाभागा यमुना तत्र निम्नगा
तत्र संनिहितो नित्यं साक्षाद्देवो महेश्वरः १९
दुष्प्राप्यं मानुषैः पुण्यं प्रयागं तु युधिष्ठिर
देवदानवगन्धर्वा ऋषयः सिद्धचारणाः तदुपस्पृश्य राजेन्द्र स्वर्गलोकमुपासते २०
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्ये चतुरधिकशततमोऽध्यायः १०४

अथ पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
शृणु राजन्प्रयागस्य माहात्म्यं पुनरेव तु
यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः १
आर्तानां हि दरिद्राणां
निश्चितव्यवसायिनाम्
स्थानमुक्तं प्रयागं तु नाख्येयं तु
कदाचन २
व्याधितो यदि वा दीनो वृद्धो वापि
भवेन्नरः
गङ्गायमुनयोर्मध्ये यस्तु
प्राणान्परित्यजेत् ३
दीप्तकाञ्चनवर्णाभैर्विमानैः
सूर्यसंनिभैः
गन्धर्वाप्सरसां मध्ये स्वर्गे क्रीडति
मानवः ४
ईप्सितांल्लभते कामान्वदन्ति ऋषिपुंगवाः
सर्वरत्नमयैर्दिव्यैर्नानाध्वजसमाकुलैःवराङ्गनासमाकीर्णैर्मोदते शुभलक्षणैः ५
गीतवाद्यविनिर्घोषैः प्रसुप्तः प्रतिबुध्यते
यावन्न स्मरते जन्म तावत्स्वर्गे महीयते ६

ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टः क्षीणकर्मा दिवश्च्युतः
हिरण्यरत्नसम्पूर्णे समृद्धे जायते कुले तदेव स्मरते तीर्थं स्मरणात्तत्र गच्छति ७
देशस्थो यदि वारण्ये विदेशस्थोऽथवा गृहे प्रयागं स्मरमाणोऽपि यस्तु
प्राणान्परित्यजेत्
ब्रह्मलोकमवाप्नोति वदन्ति ऋषिपुंगवाः ८
सर्वकामफला वृक्षा मही यत्र हिरण्मयी
ऋषयो मुनयः सिद्धास्तत्र लोके स गच्छति ९
स्त्रीसहस्रावृते रम्ये
मन्दाकिन्यास्तटे शुभे
मोदते ऋषिभिः सार्धं सुकृतेनेह कर्मणा १०
सिद्धचारणगन्धर्वैः पूज्यते दिवि दैवतैः
ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो
जम्बूद्वीपपतिर्भवेत् ११
ततः शुभानि कर्माणि चिन्तयानः पुनः पुनः
गुणवान्वित्तसम्पन्नो भवतीह न संशयः १२
कर्मणा मनसा वाचा धर्मसत्यप्रतिष्ठितः
गङ्गायमुनयोर्मध्ये यस्तु गां
सम्प्रयच्छति १३
सुवर्णमणिमुक्ताश्च यदि वान्यत्परिग्रहम्
स्वकार्ये पितृकार्ये वा देवताभ्यर्चनेऽपि वा

सफलं तस्य तत्तीर्थं यथावत्पुण्यमाप्नुयात् १४
एवं तीर्थे न गृह्णीयात्पुण्येष्वायतनेषु
च
निमित्तेषु च सर्वेषु ह्यप्रमत्तो
भवेद्द्विजः १५
कपिलां पाटलावर्णां यस्तु धेनुं
प्रयच्छति
स्वर्णशृङ्गीं रौप्यखुरां कांस्यदोहां
पयस्विनीम् १६
प्रयागे श्रोत्रियं सन्तं ग्राहयित्वा यथाविधि
शुक्लाम्बरधरं शान्तं धर्मज्ञं वेदपारगम् १७
सा गौस्तस्मै प्रदातव्या गङ्गायमुनसंगमे वासांसि च महार्हाणि रत्नानि विविधानि च १८
यावद्रोमाणि तस्या गोः सन्ति गात्रेषु सत्तम
तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते १९
यत्रासौ लभते जन्म सा गौस्तस्याभिजायते
न च पश्यति तं घोरं नरकं तेन कर्मणा
उत्तरान्स कुरून्प्राप्य मोदते
कालमक्षयम् २०
गवां शतसहस्रेभ्यो दद्यादेकां पयस्विनीम् पुत्रान्दारांस्तथा भृत्यान्गौरेका

प्रति तारयेत् २१
तस्मात्सर्वेषु दानेषु गोदानं तु विशिष्यते
दुर्गमे विषमे घोरे महापातकसम्भवे
गौरेव रक्षां कुरुते तस्माद्देया
द्विजोत्तमे २२
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्ये पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः १०५

अथ षडधिकशततमोऽध्यायः
युधिष्ठिर उवाच
यथा यथा प्रयागस्य माहात्म्यं कथ्यते त्वया
तथा तथा प्रमुच्येऽहं सर्वपापैर्न संशयः १
भगवन्केन विधिना गन्तव्यं धर्मनिश्चयैः प्रयागे यो विधिः प्रोक्तस्तन्मे ब्रूहि महामुने २
मार्कण्डेय उवाच
कथयिष्यामि ते
राजंस्तीर्थयात्राविधिक्रमम्
आर्षेण विधिनानेन यथादृष्टं यथाश्रुतम् ३
प्रयागतीर्थयात्रार्थी यः प्रयाति नरः क्वचित्

बलीवर्दसमारूढः शृणु तस्यापि यत्फलम् ४
नरके वसते घोरे गवां क्रोष्टा हि दारुणे
सलिलं न च गृह्णन्ति पितरस्तस्य देहिनः ५
यस्तु पुत्रांस्तथा
बालान्स्नापयेत्पाययेत्तथा
यथात्मना तथा सर्वं दानं विप्रेषु
दापयेत् ६
ऐश्वर्यलोभमोहाद्वा गच्छेद्यानेन यो नरः
निष्फलं तस्य तत्सर्वं तस्माद्यानं
विवर्जयेत् ७
गङ्गायमुनयोर्मध्ये यस्तु कन्यां
प्रयच्छति
आर्षेणैव विवाहेन यथाविभवसम्भवम् ८
न स पश्यति तं घोरं नरकं तेन कर्मणा
उत्तरान्स कुरून्गत्वा मोदते कालमक्षयम्
पुत्रान्दारांश्च लभते
धार्मिकान्रूपसंयुतान् ९
तत्र दानं प्रकर्तव्यं यथाविभवसम्भवम्
तेन तीर्थफलं चैव वर्धते नात्र संशयः
स्वर्गे तिष्ठति राजेन्द्र
यावदाभूतसंप्लवम् १०
वटमूलं समासाद्य यस्तु प्राणान्विमुञ्चति सर्वलोकानतिक्रम्य रुद्रलोकं स गच्छति ११
तत्र ते द्वादशादित्यास्तपन्ति रुद्र संश्रिताः

निर्दहन्ति जगत्सर्वं वटमूलं न दह्यते १२
नष्टचन्द्रार्कभुवनं यदा चैकार्णवं जगत्
स्थीयते तत्र वै विष्णुर्यजमानः पुनः
पुनः १३
देवदानवगन्धर्वा ऋषयः सिद्धचारणाः
सदा सेवन्ति तत्तीर्थं गङ्गायमुनसंगमम् १४
ततो गच्छेत राजेन्द्र प्रयागं संस्तुवंश्च यत्
यत्र ब्रह्मादयो देवा ऋषयः सिद्धचारणाः १५
लोकपालाश्च साध्याश्च पितरो लोकसंमताः
सनत्कुमारप्रमुखास्तथैव परमर्षयः १६
अङ्गिरःप्रमुखाश्चैव तथा ब्रह्मर्षयः परे
तथा नागाः सुपर्णाश्च सिद्धाश्च खेचराश्च
ये १७
सागराः सरितः शैला नागा विद्याधराश्च ये
हरिश्च भगवनास्ते प्रजापतिपुरःसरः १८
गङ्गायमुनयोर्मध्ये पृथिव्या जघनं स्मृतम्
प्रयागं राजशार्दूल त्रिषु लोकेषु विश्रुतम्
ततः पुण्यतमं नास्ति त्रिषु लोकेषु भारत १९
श्रवणात्तस्य तीर्थस्य नामसंकीर्तनादपि मृत्तिकालम्भनाद्वापि नरः

पापात्प्रमुच्यते २०
तत्राभिषेकं यः कुर्यात्संगमे शंसितव्रतः
तुल्यं फलमवाप्नोति राजसूयाश्वमेधयोः २१
न देववचनात्तात न लोकवचनात्तथा
मतिरुत्क्रमणीया ते प्रयागगमनं प्रति २२
दश तीर्थसहस्राणि षष्टिकोट्यस्तथा पराः तेषां सांनिध्यमत्रैव ततस्तु कुरुनन्दन २३
या गतिर्योगयुक्तस्य सत्यस्थस्य मनीषिणः सा गतिस्त्यजतः प्राणान्गङ्गायमुनसंगमे २४
न ते जीवन्ति लोकेऽस्मिंस्तत्र तत्र युधिष्ठिर
ये प्रयागं न सम्प्राप्तास्!त्रिषु लोकेषु वञ्चिताः २५
एवं दृष्ट्वा तु तत्तीर्थं प्रयागं परमं पदम्
मुच्यते सर्वपापेभ्यः शशाङ्क इव राहुणा २६
कम्बलाश्वतरौ नागौ विपुले यमुनातटे तत्र स्नात्वा च पीत्वा च सर्वपापैः प्रमुच्यते २७
तत्र गत्वा च संस्थानं महादेवस्य विश्रुतम्
नरस्तारयते सर्वान्दश पूर्वान्दशापरान् २८

कृत्वाभिषेकं तु नरः सोऽश्वमेधफलं लभेत्
स्वर्गलोकमवाप्नोति यावदाभूतसंप्लवम् २९
पूर्वपार्श्वे तु गङ्गायास् !त्रिषु
लोकेषु भारत
कूपं चैव तु सामुद्रं प्रतिष्ठानं च
विश्रुतम् ३०
ब्रह्मचारी जितक्रोधस् !त्रिरात्रं यदि
तिष्ठति
सर्वपापविशुद्धात्मा सोऽश्वमेधफलं लभेत्
३१
उत्तरेण प्रतिष्ठानाद्भागीरथ्यास्तु
पूर्वतः
हंसप्रपतनं नाम तीर्थं
त्रैलोक्यविश्रुतम् ३२
अश्वमेधफलं तस्मिन्स्नानमात्रेण भारत
यावच्चन्द्र श्च सूर्यश्च तावत्स्वर्गे
महीयते ३३
उर्वशीरमणे पुण्ये विपुले हंसपाण्डुरे
परित्यजति यः प्राणाञ् शृणु तस्यापि
यत्फलम् ३४
षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिवर्षशतानि च
सेव्यते पितृभिः सार्धं स्वर्गलोके
नराधिप ३५
उर्वशीं तु सदा पश्येत्स्वर्गलोके
नरोत्तम
पूज्यते सततं पुत्र ऋषिगन्धर्वकिंनरैः

३६
ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टः क्षीणकर्मा
दिवश्च्युतः
उर्वशीसदृशीनां तु कन्यानां लभते शतम् ३७
मध्ये नारीसहस्राणां बहूनां च पतिर्भवेत्
दशग्रामसहस्राणां भोक्ता भवति भूमिपः ३८
काञ्चीनूपुरशब्देन सुप्तोऽसौ
प्रतिबुध्यते
भुक्त्वा तु विपुलान्भोगांस्तत्तीर्थं
भजते पुनः ३९
शुक्लाम्बरधरो नित्यं नियतः संयतेन्द्रि
यः
एकं कालं तु भुञ्जानो मासं
भूमिपतिर्भवेत् ४०
सुवर्णालंकृतानां तु नारीणां लभते शतम्
पृथिव्यामासमुद्रायां
महाभूमिपतिर्भवेत् ४१
धनधान्यसमायुक्तो दाता भवति नित्यशः
भुक्त्वा तु विपुलान्भोगांस्तत्तीर्थं
लभते पुनः ४२
अथ संध्यावटे रम्ये ब्रह्मचारी
जितेन्द्रियः
उपवासी शुचिः संध्यां
ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ४३
कोटितीर्थं समासाद्य यस्तु प्राणान्परित्यजेत्

कोटिवर्षसहस्राणां स्वर्गलोके महीयते ४४ ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टः क्षीणकर्मा दिवश्च्युतः
सुवर्णमणिमुक्ताढ्यकुले जायेत रूपवान् ४५
ततो भोगवतीं गत्वा वासुकेरुत्तरेण तु दशाश्वमेधकं नाम तीर्थं तत्रापरं भवेत् ४६
कृताभिषेकस्तु नरः सोऽश्वमेधफलं लभेत् धनाढ्यो रूपवान्दक्षो दाता भवति धार्मिकः ४७
चतुर्वेदेषु यत्पुण्यं यत्पुण्यं सत्यवादिषु
अहिंसायां तु यो धर्मो गमनादेव तत्फलम् ४८
कुरुक्षेत्रसमा गङ्गा यत्र यत्रावगाह्यते कुरुक्षेत्राद्दशगुणा यत्र विन्ध्येन
संगता ४९
यत्र गङ्गा महाभागा बहुतीर्था तपोधना
सिद्धक्षेत्रं हि तज्ज्ञेयं नात्र कार्या
विचारणा ५०
क्षितौ तारयते
मर्त्यान्नागांस्तारयतेऽप्यधः
दिवि तारयते देवांस्तेन त्रिपथगा स्मृता ५१
यावदस्थीनि गङ्गायां तिष्ठन्ति हि

शरीरिणः
तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ५२
ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो
जम्बूद्वीपपतिर्भवेत्
तीर्थानां तु परं तीर्थं नदीनां तु महानदी
मोक्षदा सर्वभूतानां महापातकिनामपि ५३
सर्वत्र सुलभा गङ्गा त्रिषु स्थानेषु दुर्लभा
गङ्गाद्वारे प्रयागे च गङ्गासागरसंगमे
तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति ये
मृतास्तेऽपुनर्भवाः ५४
सर्वेषामेव भूतानां पापोपहतचेतसाम् गतिमन्विष्यमाणानां नास्ति गङ्गासमा गतिः ५५
पवित्राणां पवित्रं च मङ्गलानां च
मङ्गलम्
महेश्वरशिरोभ्रष्टा सर्वपापहरा शुभा ५६
कृते तु नैमिषं क्षेत्रं त्रेतायां
पुष्करं परम्
द्वापरे तु कुरुक्षेत्रं कलौ गङ्गा
विशिष्यते ५७
गङ्गामेव निषेवेत प्रयागं तु विशेषतः नान्यत्कलियुगे घोरे भेषजं नृप विद्यते ५८
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्ये षडधिकशततमोऽध्यायः १०६

अथ सप्ताधिकशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
शृणु राजन्प्रयागस्य माहात्म्यं पुनरेव तु
यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र
संशयः १
मानसं नाम तत्तीर्थं गङ्गाया उत्तरे तटे
त्रिरात्रोपोषितो भूत्वा
सर्वकामानवाप्नुयात् २
गोभूहिरण्यदानेन यत्फलं प्राप्नुयान्नरः स तत्फलमवाप्नोति तत्तीर्थं स्मरते पुनः
३
अकामो वा सकामो वा गङ्गायां योऽभिपद्यते
मृतस्तु लभते स्वर्गं नरकं च न पश्यति ४
अप्सरोगणसंगीतैः सुप्तोऽसौ प्रतिबुध्यते
हंससारसयुक्तेन विमानेन स गच्छति
बहुवर्षसहस्राणि स्वर्गं राजेन्द्र
भुञ्जति ५
ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टः क्षीणकर्मा दिवश्च्युतः
सुवर्णमणिमुक्ताढ्ये जायते विपुले कुले ६
षष्टितीर्थसहस्राणि षष्टिकोट्यस्तथापगाः माघमासे गमिष्यन्ति गङ्गायमुनसंगमम् ७ गवां शतसहस्रस्य सम्यग्दत्तस्य यत्फलम्

प्रयागे माघमासे तु त्र्यहस्नानात्तु तत्फलम् ८
गङ्गायमुनयोर्मध्ये कर्षाग्निं यस्तु
साधयेत्
अहीनाङ्गो ह्यरोगश्च पञ्चेन्द्रि
यसमन्वितः ९
यावन्ति रोमकूपाणि तस्य गात्रेषु देहिनः
तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते १०
ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो
जम्बूद्वीपपतिर्भवेत्
स भुक्त्वा विपुलान्भोगांस्तत्तीर्थं
स्मरते पुनः ११
जलप्रवेशं यः कुर्यात्संगमे लोकविश्रुते
राहुग्रस्ते तथा सोमे विमुक्तः
सर्वकिल्बिषैः १२
सोमलोकमवाप्नोति सोमेन सह मोदते
षष्टिवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते १३
स्वर्गे च
शक्रलोकेऽस्मिन्नृषिगन्धर्वसेविते
परिभ्रष्टस्तु राजेन्द्र समृद्धे जायते
कुले १४
अधःशिरास्तु यो ज्वालामूर्ध्वपादः
पिबेन्नरः
शतवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते १५
परिभ्रष्टस्तु राजेन्द्र सोऽग्निहोत्री भवेन्नरः

भुक्त्वा तु विपुलान्भोगांस्तत्तीर्थं भजते पुनः १६
यः स्वदेहं तु कर्तित्वा शकुनिभ्यः प्रयच्छति
विहगैरुपभुक्तस्य शृणु तस्यापि यत्फलम् १७
शतं वर्षसहस्राणां सोमलोके महीयते तस्मादपि परिभ्रष्टो राजा भवति धार्मिकः १८
गुणवान्रूपसम्पन्नो विद्वांश्च प्रियवाचकः
भुक्त्वा तु विपुलान्भोगांस्तत्तीर्थं भजते पुनः १९
यामुने चोत्तरे कूले प्रयागस्य तु दक्षिणे
ऋणप्रमोचनं नाम तत्तीर्थं परमं स्मृतम् २०
एकरात्रोषितः स्नात्वा ऋणैः सर्वैः प्रमुच्यते
स्वर्गलोकमवाप्नोति अनृणश्च सदा भवेत् २१
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्ये सप्ताधिकशततमोऽध्यायः १०७

अथाष्टाधिकशततमोऽध्यायः

युधिष्ठिर उवाच
एतच्छ्रुत्वा प्रयागस्य यत्त्वया परिकीर्तितम्
विशुद्धं मेऽद्य हृदयं प्रयागस्य तु
कीर्तनात् १
अनाशकफलं ब्रूहि भगवंस्तत्र कीदृशम्
यं च लोकमवाप्नोति विशुद्धः
सर्वकिल्बिषैः २
मार्कण्डेय उवाच
शृणु राजन्प्रयागे तु अनाशकफलं विभो
प्राप्नोति पुरुषो धीमाञ् श्रद्दधानो
जितेन्द्रियः ३
अहीनाङ्गोऽप्यरोगश्च पञ्चेन्द्रि
यसमन्वितः
अश्वमेधफलं तस्य गच्छतस्तु पदे पदे ४
कुलानि तारयेद्राजन्दश पूर्वान्दशापरान्
मुच्यते सर्वपापेभ्यो गच्छेत्तु परमं
पदम् ५
युधिष्ठिर उवाच
महाभाग्यं हि धर्मस्य यत्त्वं वदसि मे प्रभो
अल्पेनैव प्रयत्नेन बहून्धर्मानवाप्नुते ६
अश्वमेधैस्तु बहुभिः प्राप्यते सुव्रतैरिह
इमं मे संशयं छिन्द्धि परं कौतूहलं हि मे

७
मार्कण्डेय उवाच
शृणु राजन्महावीर यदुक्तं ब्रह्मयोनिना ऋषीणां संनिधौ पूर्वं कथ्यमानं मया श्रुतम् ८
पञ्चयोजनविस्तीर्णं प्रयागस्य तु मण्डलम् प्रविष्टमात्रे तद्भूमावश्वमेधः पदे पदे ९
व्यतीतान्पुरुषान्सप्त भविष्यांश्च चतुर्दश
नरस्तारयते सर्वान्यस्तु प्राणान्परित्यजेत् १०
एवं ज्ञात्वा तु राजेन्द्र सदा सेवापरो भवेत्
अश्रद्दधानाः पुरुषाः पापोपहतचेतसः
न प्राप्नुवन्ति तत्स्थानं प्रयागं
देवरक्षितम् ११
युधिष्ठिर उवाच
स्नेहाद्वा द्रव्यलोभाद्वा ये तु कामवशं गताः
कथं तीर्थफलं तेषां कथं पुण्यफलं भवेत् १२
विक्रयः सर्वभाण्डानां कार्याकार्यमजानतः
प्रयागे का गतिस्तस्य तन्मे ब्रूहि पितामह १३

मार्कण्डेय उवाच
शृणु राजन्महागुह्यं सर्वपापप्रणाशनम् मासमेकं तु यः स्नायात्प्रयागे नियतेन्द्रियः
मुच्यते सर्वपापेभ्यः स गच्छेत्परमं पदम् १४
विश्रम्भघातकानां तु प्रयागे शृणु यत्फलम्
त्रिकालमेव स्नायीत आहारं भैक्ष्यमाचरेत् त्रिभिर्मासैः स मुच्येत प्रयागे तु न संशयः १५
अज्ञानेन तु यस्येह तीर्थयात्रादिकं
भवेत्
सर्वकामसमृद्धस्तु स्वर्गलोके महीयते
स्थानं च लभते नित्यं धनधान्यसमाकुलम् १६
एवं ज्ञानेन सम्पूर्णः सदा भवति भोगवान्
तारिताः पितरस्तेन नरकात्प्रपितामहाः १७
धर्मानुसारि तत्त्वज्ञ पृच्छतस्ते पुनः
पुनः
त्वत्प्रियार्थं समाख्यातं
गुह्यमेतत्सनातनम् १८
युधिष्ठिर उवाच
अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे तारितं कुलम्
प्रीतोऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि दर्शनादेव ते
मुने १९
त्वद्दर्शनात्तु धर्मात्मन्मुक्तोऽहं

चाद्य किल्बिषात्
इदानीं वेद्मि चात्मानं भगवन्गतकल्मषम् २०
मार्कण्डेय उवाच
दिष्ट्या ते सफलं जन्म दिष्ट्या ते तारितं कुलम्
कीर्तनाद्वर्धते पुण्यं श्रुतात्पापप्रणाशनम् २१
युधिष्ठिर उवाच
यमुनायां तु किं पुण्यं किं फलं तु
महामुने
एतन्मे सर्वमाख्याहि यथादृष्टं
यथाश्रुतम् २२
मार्कण्डेय उवाच
तपनस्य सुता देवी त्रिषु लोकेषु विश्रुता
समाख्याता महाभागा यमुना तत्र निम्नगा २३
येनैव निःसृता गङ्गा तेनैव यमुना गता योजनानां सहस्रेषु कीर्तनात्पापनाशिनी २४
तत्र स्नात्वा च पीत्वा च यमुनायां
युधिष्ठिर
कीर्तनाल्लभते पुण्यं दृष्ट्वा भद्राणि
पश्यति २५
अवगाह्य च पीत्वा च पुनात्यासप्तमं कुलम्
प्राणांस्त्यजति यस्तत्र स याति परमां
गतिम् २६

अग्नितीर्थमिति ख्यातं यमुनादक्षिणे तटे पश्चिमे धर्मराजस्य तीर्थं तु नरकं
स्मृतम् २७
तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति ये
मृतास्तेऽपुनर्भवाः
एवं तीर्थसहस्राणि यमुनादक्षिणे तटे २८
उत्तरेण प्रवक्ष्यामि आदित्यस्य महात्मनः तीर्थं निरञ्जनं नाम यत्र देवाः सवासवाः २९
उपासते स्म संध्यां ये त्रिकालं हि
युधिष्ठिर
देवाः सेवन्ति तत्तीर्थं ये चान्ये विबुधा जनाः ३०
श्रद्दधानपरो भूत्वा कुरु तीर्थाभिषेचनम् अन्ये च बहवस्तीर्थाः सर्वपापहराः
स्मृताः
तेषु स्नात्वा दिवं यान्ति ये
मृतास्तेऽपुनर्भवाः ३१
गङ्गा च यमुना चैव उभे तुल्यफले स्मृते
केवलं ज्येष्ठभावेन गङ्गा सर्वत्र
पूज्यते ३२
एवं कुरुष्व कौन्तेय सर्वतीर्थाभिषेचनम् यावज्जीवकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ३३
यस्त्विमं कल्य उत्थाय पठते च शृणोति च मुच्यते सर्वपापेभ्यः स्वर्गलोकं स

गच्छति ३४
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्येऽष्टाधिकशततमोऽध्यायः १०८

अथ नवाधिकशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
श्रुतं मे ब्रह्मणा प्रोक्तं पुराणे ब्रह्मसम्भवे
तीर्थानां तु सहस्राणि शतानि नियुतानि च सर्वे पुण्याः पवित्राश्च गतिश्च परमा स्मृता १
सोमतीर्थं महापुण्यं महापातकनाशनम् स्नानमात्रेण राजेन्द्र
पुरुषांस्तारयेच्छतम्
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन तत्र स्नानं
समाचरेत् २
युधिष्ठिर उवाच
पृथिव्यां नैमिषं पुण्यमन्तरिक्षे च
पुष्करम्
त्रयाणामपि लोकानां कुरुक्षेत्रं
विशिष्यते ३
सर्वाणि तानि संत्यज्य कथमेकं प्रशंससि अप्रमाणं तु तत्रोक्तमश्रद्धेयमनुत्तमम् ४
गतिं च परमां दिव्यां भोगांश्चैव

यथेप्सितान्
किमर्थमल्पयोगेन बहु धर्मं प्रशंससि एतन्मे संशयं ब्रूहि यथादृष्टं यथाश्रुतम् ५
मार्कण्डेय उवाच
अश्रद्धेयं न वक्तव्यं प्रत्यक्षमपि यद्भवेत्
नरस्याश्रद्दधानस्य पापोपहतचेतसः ६
अश्रद्दधानो
ह्यशुचिर्दुर्मतिस्त्यक्तमङ्गलः
एते पातकिनः सर्वे तेनेदं भाषितं त्वया ७
शृणु प्रयागमाहात्म्यं यथादृष्टं
यथाश्रुतम्
प्रत्यक्षं च परोक्षं च यथान्यस्तं
भविष्यति ८
यथैवान्यददृष्टं च यथादृष्टं यथाश्रुतम्
शास्त्रं प्रमाणं कृत्वा च युज्यते
योगमात्मनः ९
क्लिश्यते चापरस्तत्र नैव योगमवाप्नुयात् जन्मान्तरसहस्रेभ्यो योगो लभ्येत मानवैः १०
यथा योगसहस्रेण योगो लभ्येत मानवैः यस्तु सर्वाणि रत्नानि ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति ११
तेन दानेन दत्तेन योगं नाभ्येति मानवः प्रयागे तु मृतस्येदं सर्वं भवति नान्यथा

१२
प्रधानहेतुं वक्ष्यामि श्रद्दधत्स्व च भारत
यथा सर्वेषु भूतेषु ब्रह्म सर्वत्र दृश्यते १३
ब्राह्मणे वास्ति यत्किंचिदब्राह्ममिति
वोच्यते
एवं सर्वेषु भूतेषु ब्रह्म सर्वत्र
पूज्यते १४
तथा सर्वेषु लोकेषु प्रयागं पूजयेद्बुधः पूज्यते तीर्थराजस्तु सत्यमेव युधिष्ठिर १५
ब्रह्मापि स्मरते नित्यं प्रयागं
तीर्थमुत्तमम्
तीर्थराजमनुप्राप्य न चान्यत्किंचिदर्हति १६
को हि देवत्वमासाद्य मनुष्यत्वं
चिकीर्षति ।अनेनैवोपमानेन त्वं ज्ञास्यसि
युधिष्ठिर
यथा पुण्यतमं चास्ति तथैव कथितं मया १७
युधिष्ठिर उवाच
श्रुतं चेदं त्वया प्रोक्तं विस्मितोऽहं
पुनः पुनः
कथं योगेन तत्प्राप्तिः स्वर्गवासस्तु
कर्मणा १८
दाता वै लभते भोगान्गां च यत्कर्मणः फलम्

तानि कर्माणि पृच्छामि पुनस्तैः प्राप्यते मही १९
मार्कण्डेय उवाच
शृणु राजन्महाबाहो यथोक्तकरणं महीम्
गामग्निं ब्राह्मणं शास्त्रं काञ्चनं
सलिलं स्त्रियः २०
मातरं पितरं चैव ये निन्दन्ति नराधमाः
न तेषामूर्ध्वगमनमिदमाह प्रजापतिः २१
एवं योगस्य सम्प्राप्तिस्थानं परमदुर्लभम्
गच्छन्ति नरकं घोरं ये नराः पापकर्मिणः २२
हस्त्यश्वं गामनड्वाहं मणिमुक्तादिकाञ्चनम्
परोक्षं हरते यस्तु पश्चाद्दानं प्रयच्छति २३
न ते गच्छन्ति वै स्वर्गं दातारो यत्र भोगिनः
अनेनकर्मणा युक्ताः पच्यन्ते नरके पुनः २४
एवं योगं च धर्मं च दातारं च युधिष्ठिर यथा सत्यमसत्यं वा अस्ति नास्तीति यत्फलम्
निरुक्तं तु प्रवक्ष्यामि यथाह स्वयमंशुमान् २५
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे

प्रयागमाहात्म्ये नवाधिकशततमोऽध्यायः १०९

अथ दशाधिकशततमोऽध्यायः मार्कण्डेय उवाच
शृणु राजन्प्रयागस्य माहात्म्यं पुनरेव तु
नैमिषं पुष्करं चैव गोतीर्थं
सिन्धुसागरम् १
गया च चैत्रकं चैव गङ्गासागरमेव च
एते चान्ये च बहवो ये च पुण्याः
शिलोच्चयाः २
दश तीर्थसहस्राणि त्रिंशत्कोट्यस्तथा पराः
प्रयागे संस्थिता नित्यमेवमाहुर्मनीषिणः ३
त्रीणि चाप्यग्निकुण्डानि येषां मध्ये तु जाह्नवी
प्रयागादभिनिष्क्रान्ता
सर्वतीर्थनमस्कृता ४
तपनस्य सुता देवी त्रिषु लोकेषु विश्रुता
यमुना गङ्गया सार्धं संगता लोकभाविनी ५
गङ्गायमुनयोर्मध्ये पृथिव्या जघनं स्मृतम्
प्रयागं राजशार्दूल कलां नार्हति षोडशीम् ६

तिस्रः कोट्योऽर्धकोटिश्च तीर्थानां वायुरब्रवीत्
दिवि भुव्यन्तरिक्षे च तत्सर्वं जाह्नवी
स्मृता ७
प्रयागं समधिष्ठानं कम्बलाश्वतरावुभौ
भोगवत्यथ या चैषा वेदिरेषा प्रजापतेः ८
तत्र वेदाश्च यज्ञाश्च मूर्तिमन्तो
युधिष्ठिर
प्रजापतिमुपासन्ते ऋषयश्च तपोधनाः ९
यजन्ते क्रतुभिर्देवास्तथा चक्रधरा नृपाः ततः पुण्यतमं नास्ति त्रिषु लोकेषु भारत १०
प्रभावात्सर्वतीर्थेभ्यः प्रभवत्यधिकं विभो
दश तीर्थसहस्राणि तिस्रः कोट्यस्तथा पराः ११
यत्र गङ्गा महाभागा स देशस्तत्तपोधनम् सिद्धक्षेत्रं च विज्ञेयं गङ्गातीरसमन्वितम् १२
इदं सत्यं विजानीयात्साधूनामात्मनश्च वै सुहृदश्च जपेत्कर्णे शिष्यस्यानुगतस्य च १३
इदं धन्यमिदं स्वर्ग्यमिदं सत्यमिदं सुखम्
इदं पुण्यमिदं धर्म्यं पावनं धर्ममुत्तमम् १४

महर्षीणामिदं गुह्यं सर्वपापप्रणाशनम् अधीत्य च द्विजोऽप्येतन्निर्मलः
स्वर्गमाप्नुयात् १५
य इदं शृणुयान्नित्यं तीर्थं पुण्यं सदा
शुचिः
जातिस्मरत्वं लभते नाकपृष्ठे च मोदते १६
प्राप्यन्ते तानि तीर्थानि सद्भिः शिष्टानुदर्शिभिः
स्नाहि तीर्थेषु कौरव्य न च वक्रमतिर्भव
१७
त्वया च सम्यक्पृष्टेन कथितं वै मया विभो पितरस्तारिताः सर्वे तथैव च पितामहाः १८
व्रतं दानं तपस्तीर्थं यागाः सर्वे सदक्षिणाः
योगाः सांख्यं सदाचारो ये चान्ये
ज्ञानहेतवः
प्रयागस्य तु सर्वे ते कलां नार्हन्ति षोडशीम् १९
एवं ज्ञानं च योगश्च तीर्थं चैव युधिष्ठिर बहुक्लेशेन युज्यन्ते तेन यान्ति परां
गतिम्
त्रिकालं जायते ज्ञानं स्वर्गलोकं
गमिष्यति २०
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्ये दशाधिकशततमोऽध्यायः ११०

अथैकादशाधिकशततमोऽध्यायः
युधिष्ठिर उवाच
कथं सर्वमिदं प्रोक्तं प्रयागस्य महामुने एतन्नः सर्वमाख्याहि यथा हि मम तारयेत् १
मार्कण्डेय उवाच
शृणु राजन्प्रयागे तु प्रोक्तं सर्वमिदं
जगत्
ब्रह्मा विष्णुस्तथेशानो देवताः
प्रभुरव्ययः २
ब्रह्मा सृजति भूतानि स्थावरं जङ्गमं च
यत्
तान्येतानि परं लोके विष्णुः संवर्धते
प्रजाः ३
तत्समग्रं हि रुद्रः संहरते जगत्
तदा प्रयागतीर्थं च न कदाचिद्विनश्यति ४
ईश्वरः सर्वभूतानां यः पश्यति स पश्यति
यत्नेनानेन तिष्ठन्ति ते यान्ति परमां
गतिम् ५
युधिष्ठिर उवाच
आख्याहि मे यथातथ्यं यथैषा तिष्ठति
श्रुतिः
केन वा कारणेनैव तिष्ठन्ते लोकसत्तमाः ६
मार्कण्डेय उवाच
प्रयागे निवसन्त्येते ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः

कारणं तत्प्रवक्ष्यामि शृणु तत्त्वं युधिष्ठिर ७
पञ्चयोजनविस्तीर्णं प्रयागस्य तु मण्डलम् तिष्ठन्ति रक्षणायात्र पापकर्मनिवारणात् ८
उत्तरेण प्रतिष्ठानाच्छद्मना ब्रह्म तिष्ठति
वेणीमाधवरूपी तु भगवांस्तत्र तिष्ठति ९ माहेश्वरो वटो भूत्वा तिष्ठते परमेश्वरः ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः रक्षन्ति मण्डलं नित्यं पापकर्मनिवारणात् १०
यस्मिञ्जुह्वन्स्वकं पापं नरकं च न पश्यति
एवं ब्रह्मा च विष्णुश्च प्रयागे स महेश्वरः ११
सप्तद्वीपाः समुद्राश्च पर्वताश्च महीतले
रक्षमाणाश्च तिष्ठन्ति यावदाभूतसंप्लवम् १२
ये चान्ये बहवः सर्वे तिष्ठन्ति च युधिष्ठिर
यत्पृथिवी तत्समाश्रित्य निर्मिता दैवतैस्!त्रिभिः १३
प्रजापतेरिदं क्षेत्रं प्रयागमिति विश्रुतम्

एतत्पुण्यं पवित्रं वै प्रयागं च युधिष्ठिर
स्वराज्यं कुरु राजेन्द्र भ्रातृभिः सहितोऽनघ १४
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्य एकादशाधिकशततमोऽध्यायः १११

अथ द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः नन्दिकेश्वर उवाच
भ्रातृभिः सहितः सर्वैद्रौर्प!द्या सह भार्यया
ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य
गुरून्देवानतर्पयत् १
वासुदेवोऽपि तत्रैव क्षणेनाभ्यागतस्तदा
पाण्डवैः सहितैः सर्वैः पूज्यमानस्तु
माधवः २
कृष्णेन सहितैः सर्वैः पुनरेव महात्मभिः
अभिषिक्तः स्वराज्ये च धर्मपुत्रो
युधिष्ठिरः ३
एतस्मिन्नन्तरे चैव मार्कण्डेयो महामुनिः
ततः स्वस्तीति चोक्त्वा तु
क्षणादाश्रममागमत् ४
युधिष्ठिरोऽपि धर्मात्मा भ्रातृभिः सहितोऽवसत्
महादानं ततो दत्त्वा धर्मपुत्रो महामनाः

५
यस्त्विदं कल्य उत्थाय माहात्म्यं पठते नरः
प्रयागं स्मरते नित्यं स याति परमं पदम् मुच्यते सर्वपापेभ्यो रुद्रलोकं स गच्छति ६
वासुदेव उवाच
मम वाक्यं च कर्तव्यं महाराज ब्रवीम्यहम् नित्यं जपस्व जुह्वस्व प्रयागे विगतज्वरः ७
प्रयागं स्मर वै नित्यं सहास्माभिर्युधिष्ठिर
स्वयं प्राप्स्यसि राजेन्द्र स्वर्गलोकं न संशयः ८
प्रयागमनुगच्छेद्वा वसते वापि यो नरः सर्वपापविशुद्धात्मा रुद्रलोकं स गच्छति ९
प्रतिग्रहादुपावृत्तः संतुष्टो नियतः
शुचिः
अहंकारनिवृत्तश्च स तीर्थफलमश्नुते १०
अकोपनश्च सत्यश्च सत्यवादी दृढव्रतः
आत्मोपमश्च भूतेषु स तीर्थफलमश्नुते ११
ऋषिभिः क्रतवः प्रोक्ता देवैश्चापि
यथाक्रमम्
न हि शक्या दरिद्रेण यज्ञाः प्राप्तुं
महीपते १२

बहूपकरणा यज्ञा नानासम्भारविस्तराः प्राप्यन्ते पार्थिवैरेतैः समृद्धैर्वै नरैः क्वचित् १३
यो दरिद्रैरपि विधिः शक्यः प्राप्तुं
नरेश्वर
तुल्यो यज्ञफलैः पुण्यैस्तन्निबोध
युधिष्ठिर १४
ऋषीणां परमं गुह्यमिदं भरतसत्तम
तीर्थानुगमनं पुण्यं यज्ञेभ्योऽपि
विशिष्यते १५
दश तीर्थसहस्राणि तिस्रः कोट्यस्तथापगाः
माघमासे गमिष्यन्ति गङ्गायां भरतर्षभ १६
स्वस्थो भव महाराज भुङ्क्ष्व
राज्यमकण्टकम्
पुनर्द्रक्ष्यसि राजेन्द्र यजमानो
विशेषतः १७
नन्दिकेश्वर उवाच
इत्युक्त्वा स महाभागो मार्कण्डेयो
महातपाः
युधिष्ठिरस्य नृपतेस्तत्रैवान्तरधीयत १८
ततस्तत्र समाप्लाव्य गात्राणि सगणो नृपः यथोक्तेनाथ विधिना परां निर्वृतिमागमत् १९
तथा त्वमपि देवर्षे प्रयागाभिमुखो भव अभिषेकं तु कृत्वाद्य कृतकृत्यो भविष्यसि २०

सूत उवाच
एवमुक्त्वाथ नन्दीशस्तत्रैवान्तरधीयत नारदोऽपि जगामाशु प्रयागाभिमुखस्तथा २१
तत्र स्नात्वा च जप्त्वा च विधिदृष्टेन
कर्मणा
दानं दत्त्वा द्विजाग्र्येभ्यो गतः
स्वभवनं तदा २२
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रयागमाहात्म्यं नाम द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ११२

अथ त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः
ऋषय ऊचुः
कति द्वीपाः समुद्रा वा पर्वता वा कति प्रभो
कियन्ति चैव वर्षाणि तेषु नद्यश्च काः
स्मृताः १
महाभूमिप्रमाणं च लोकालोकस्तथैव च
पर्याप्तिं परिमाणं च गतिश्चन्द्रार्कयोस्तथा २
एतद्ब्रवीहि नः सर्वं विस्तरेण यथार्थवित्
त्वदुक्तमेतत्सकलं श्रोतुमिच्छामहे वयम् ३
सूत उवाच
द्वीपभेदसहस्राणि सप्त चान्तर्गतानि च

न शक्यन्ते क्रमेणेह वक्तुं वै सकलं जगत् ४
सप्तैव तु प्रवक्ष्यामि चन्द्रा दित्यग्रहैः सह
तेषां मनुष्यतर्केण प्रमाणानि प्रचक्षते ५
अचिन्त्याः खलु ये भावास्तांस्तु तर्केण साधयेत्
प्रकृतिभ्यः परं यच्च तदचिन्त्यस्य लक्षणम् ६
सप्त वर्षाणि वक्ष्यामि जम्बूद्वीपं यथाविधम्
विस्तरं मण्डलं यच्च योजनैस्तान्निबोधत ७
योजनानां सहस्राणि शतं द्वीपस्य विस्तरः नानाजनपदाकीर्णं पुरैश्च विविधैः शुभैः ८
सिद्धचारणसंकीर्णं पर्वतैरुपशोभितम् सर्वधातुपिनद्धैस्तैः शिलाजालसमुद्गतैः ९
पर्वतप्रभवाभिश्च नदीभिस्तु समन्ततः प्रागायता महापार्श्वाः षडिमे वर्षपर्वताः १०
अवगाह्य ह्युभयतः समुद्रौ पूर्वपश्चिमौ हिमप्रायश्च हिमवान्हेमकूटश्च हेमवान् ११

सर्वतः सुमुखश्चापि निषधः पर्वतो महान् चातुर्वर्ण्यस्तु सौवर्णो मेरुश्चोल्बमयः स्मृतः चतुर्विंशत्सहस्राणि विस्तीर्णः स
चतुर्दिशम् १२
वृत्ताकृतिप्रमाणश्च चतुरस्रः समाहितः
नानावर्णैः समः पार्श्वैः
प्रजापतिगुणान्वितः १३
नाभीबन्धनसम्भूतो ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः
पूर्वतः श्वेतवर्णस्तु ब्राह्मण्यं तस्य
तेन वै १४
पीतश्च दक्षिणेनासौ तेन वैश्यत्वमिष्येत
भृङ्गिपत्त्रीनभश्चैव पश्चिमेन समन्वितः
तेनास्य शूद्रता सिद्धा
मेरोर्नामार्थकर्मतः १५
पार्श्वमुत्तरतस्तस्य रक्तवर्णं
स्वभावतः
तेनास्य क्षत्रभावः स्यादिति वर्णाः
प्रकीर्तिताः १६
नीलश्च वैडूर्यमयः श्वेतः पीतो हिरण्मयः मयूरबर्हवर्णश्च शातकौम्भः स शृङ्गवान् १७
एते पर्वतराजानः सिद्धचारणसेविताः तेषामन्तरविष्कम्भो नवसाहस्रमुच्यते १८ मध्ये त्विलावृतं नाम महामेरोः समन्ततः चतुर्विंशत्सहस्राणि विस्तीर्णो योजनैः

समः १९
मध्ये तस्य महामेरुर्विधूम इव पावकः
वेद्यर्धं दक्षिणं मेरोरुत्तरार्धं
तथोत्तरम् २०
वर्षाणि यानि सप्तात्र तेषां वै
वर्षपर्वताः
द्वे द्वे सहस्रे विस्तीर्णा
योजनैर्दक्षिणोत्तरम् २१
जम्बूद्वीपस्य विस्तारस्तेषामायाम उच्यते
नीलश्च निषधश्चैव तेषां हीनाश्च ये परे २२
श्वेतश्च हेमकूटश्च हिमवाञ्छृङ्गवांश्च यः
जम्बूद्वीपप्रमाणेण ऋषभः परिकीर्त्यते २३
तस्माद्द्वादशभागेन हेमकूटोऽपि हीयते हिमवान्विंशभागेन तस्मादेव प्रहीयते
अष्टाशीतिसहस्राणि हेमकूटो महागिरिः २४
अशीतिर्हिमवाञ्छैल आयतः पूर्वपश्चिमे
द्वीपस्य मण्डलीभावाद् ध्रासवृद्धी
प्रकीर्तिते २५
वर्षाणां पर्वतानां च यथाभेदं तथोत्तरम् तेषां मध्ये जनपदास्तानि वर्षाणि सप्त वै २६
प्रपातविषमैस्तैस्तु पर्वतैरावृतानि तु

सप्त तानि नदीभेदैरगम्यानि परस्परम् २७
वसन्ति तेषु सत्त्वानि नानाजातीनि सर्वशः
इमं हैमवतं वर्षं भारतं नाम विश्रुतम् २८
हेमकूटं परं तस्मान्नाम्ना किम्पुरुषं
स्मृतम्
हेमकूटाच्च निषधं हरिवर्षं तदुच्यते २९
हरिवर्षात्परं चापि मेरोस्तु तदिलावृतम् इलावृतात्परं नीलं रम्यकं नाम विश्रुतम् ३०
रम्यकादपरं श्वेतं विश्रुतं तद्धिरण्यकम् हिरण्यकात्परं चैव शृङ्गशाकंकुरं स्मृतम् ३१
धनुःसंस्थे तु विज्ञेये देवर्षे दक्षिणोत्तरे
दीर्घाणि तस्य चत्वारि मध्यमं तदिलावृतम् ३२
पूर्वतो निषधस्येदं वेद्यर्धं दक्षिणं स्मृतम्
परं त्विलावृतं पश्चाद्वेद्यर्धं तु
तदुत्तरम् ३३
तयोर्मध्ये तु विज्ञेयो मेरुर्यत्र
त्विलावृतम्
दक्षिणेन तु नीलस्य निषधस्योत्तरेण तु ३४
उदगायतो महाशैलो माल्यवान्नाम पर्वतः
द्वात्रिंशता सहस्रेण प्रतीच्यां
सागरानुगः ३५

माल्यवान्वै सहस्रैक आ नीलनिषधायतः द्वात्रिंशत्त्वेवमप्युक्तः पर्वतो
गन्धमादनः ३६
परिमण्डलयोर्मध्ये मेरुः कनकपर्वतः
चातुर्वर्ण्यसमो वर्णैश्चतुरस्रः
समुच्छ्रितः ३७
नानावर्णः स पार्श्वेषु पूर्वान्ते श्वेत उच्यते
पीतं तु दक्षिणं तस्य भृङ्गिपत्त्रनिभं परम्
उत्तरं तस्य रक्तं वै इति वर्णसमन्वितः ३८
मेरुस्तु शुशुभे दिव्यो राजवत्स तु वेष्टितः
आदित्यतरुणाभासो विधूम इव पावकः ३९
योजनानां सहस्राणि चतुराशीतिसूच्छ्रितः
प्रविष्टः
षोडशाधस्तादष्टाविंशतिविस्तृतः ४०
विस्तराद्द्विगुणश्चास्य परीणाहः समन्ततः
स पर्वतो महादिव्यो दिव्यौषधिसमन्वितः ४१
भुवनैरावृतः सर्वैर्जातरूपपरिष्कृतैः तत्र देवगणाश्चैव गन्धर्वासुरराक्षसाः शैलराजे प्रमोदन्ते सर्वतोऽप्सरसां गणैः ४२

स तु मेरुः परिवृतो भुवनैर्भूतभावनैः यस्येमे चतुरो देशा नानापार्श्वेषु संस्थिताः ४३
भद्राश्वं भारतं चैव केतुमालं च पश्चिमे उत्तराश्चैव कुरवः कृतपुण्यप्रतिश्रयाः ४४
विष्कम्भपर्वतास्तद्वन्मन्दरो गन्धमादनः
विपुलश्च सुपार्श्वश्च
सर्वरत्नविभूषिताः ४५
अरुणोदं मानसं च सितोदं भद्रसंज्ञितम्
तेषामुपरि चत्वारि सरांसि च वनानि च ४६
तथा भद्रकदम्बस्तु पर्वते गन्धमादने
जम्बूवृक्षस्तथाश्वत्थो विपुलेऽथ वटः
परम् ४७
गन्धमादनपार्श्वे तु पश्चिमेऽमरगण्डिकः
द्वात्रिंशच्च सहस्राणि योजनैः सर्वतः
समः ४८
तत्र ते शुभकर्माणः केतुमालाः परिश्रुताः तत्र कालानलाः सर्वे महासत्त्वा महाबलाः ४९
स्त्रियश्चोत्पलवर्णाभाः सुन्दर्यः प्रियदर्शनाः
तत्र दिव्यो महावृक्षः पनसः पत्त्रभासुरः ५०
तस्य पीत्वा फलरसं संजीवन्ति समायुतम् तस्य माल्यवतः पार्श्वे पूर्वे पूर्वा तु

गण्डिका
द्वात्रिंशच्च सहस्राणि तत्रापि शतमुच्यते ५१
भद्राश्वस्तत्र विज्ञेयो नित्यं मुदितमानसः
भद्रमालवनं तत्र कालाम्रश्च महाद्रुमः ५२
तत्र ते पुरुषाः श्वेता महासत्त्वा महाबलाः
स्त्रियः कुमुदवर्णाभाः सुन्दर्यः प्रियदर्शनाः ५३
चन्द्रप्रभाश्चन्द्रवर्णाः पूर्णचन्द्र
निभाननाः
चन्द्रशीतलगात्राश्च स्त्रियो
ह्युत्पलगन्धिकाः ५४
दशवर्षसहस्राणि आयुस्तेषामनामयम्
कालाम्रस्य रसं पीत्वा ते सर्वे
स्थिरयौवनाः ५५
सूत उवाच
इत्युक्तवानृषीन्ब्रह्मा वर्षाणि च
निसर्गतः
पूर्वं ममानुग्रहकृद् भूयः किं वर्णयामि
वः ५६
एतच्छ्रुत्वा वचस्ते तु ऋषयः संशितव्रताः
जातकौतूहलाः सर्वे प्रत्यूचुस्ते
मुदान्विताः ५७

ऋषय ऊचुः
पूर्वापरौ समाख्यातौ यौ देशौ तौ त्वया मुने
उत्तराणां च वर्षाणां पर्वतानां च सर्वशः ५८
आख्याहि नो यथातथ्यं ये च पर्वतवासिनः एवमुक्तस्तु
ऋषिभिस्तेभ्यस्त्वाख्यातवान्पुनः ५९
सूत उवाच
शृणुध्वं यानि वर्षाणि पूर्वोक्तानि च वै
मया
दक्षिणेन तु नीलस्य निषधस्योत्तरेण तु ६०
वर्षं रमणकं नाम जायन्ते यत्र वै प्रजाः
रतिप्रधाना विमला जायन्ते यत्र मानवाः
शुक्लाभिजनसम्पन्नाः सर्वे ते
प्रियदर्शनाः ६१
तत्रापि च महावृक्षो न्यग्रोधो रोहिणो महान्
तस्यापि ते फलरसं पिबन्तो वर्तयन्ति हि ६२
दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च
जीवन्ति ते महाभागाः सदा हृष्टा
नरोत्तमाः ६३
उत्तरेण तु श्वेतस्य पार्श्वे शृङ्गस्य
दक्षिणे
वर्षं हिरण्वतं नाम यत्र हैरण्वती नदी ६४

महाबला महासत्त्वा नित्यं मुदितमानसाः
शुक्लाभिजनसम्पन्नाः सर्वे च
प्रियदर्शनाः ६५
एकादश सहस्राणि वर्षाणां ते नरोत्तमाः
आयुष्प्रमाणं जीवन्ति शतानि दश पञ्च च ६६
तस्मिन्वर्षे महावृक्षो लकुचः पत्त्रसंश्रयः
तस्य पीत्वा फलरसं तत्र जीवन्ति मानवाः ६७
शृङ्गसाह्वस्य शृङ्गाणि त्रीणि तानि महान्ति वै
एकं मणियुतं तत्र एकं तु कनकान्वितम् सर्वरत्नमयं चैकं भुवनैरुपशोभितम् ६८
उत्तरे चास्य शृङ्गस्य समुद्रान्ते च
दक्षिणे
कुरवस्तत्र तद्वर्यं पुण्यं
सिद्धनिषेवितम् ६९
तत्र वृक्षा मधुफला दिव्यामृतमयापगाः वस्त्राणि ते प्रसूयन्ते फलैश्चाभरणानि च ७०
सर्वकामप्रदातारः केचिद्वृक्षा मनोरमाः अपरे क्षीरिणो नाम वृक्षास्तत्र मनोरमाः ये रक्षन्ति सदा क्षीरं षड्रसं चामृतोपमम् ७१
सर्वा मणिमयी भूमिः सूक्ष्मा काञ्चनवालुका

सर्वत्र सुखसंस्पर्शा निःशब्दाः पवनाः
शुभाः ७२
देवलोकच्युतास्तत्र जायन्ते मानवाः शुभाः
शुक्लाभिजनसम्पन्नाः सर्वे ते
स्थिरयौवनाः ७३
मिथुनानि प्रजायन्ते
स्त्रियश्चाप्सरसोपमाः
तेषां ते क्षीरिणां क्षीरं पिबन्ति
ह्यमृतोपमम् ७४
एकाहाज्जायते युग्मं समं चैव विवर्धते
समं रूपं च शीलं च समं चैव म्रियन्ति वै ७५
एकैकमनुरक्ताश्च चक्रवाकमिव ध्रुवम् अनामया ह्यशोकाश्च नित्यं मुदितमानसाः ७६
दश वर्षसहस्राणि दश वर्षशतानि च
जीवन्ति च महासत्त्वा न चान्या स्त्री प्रवर्तते ७७
सूत उवाच
एवमेव निसर्गो वै वर्षाणां भारते युगे दृष्टः परमधर्मज्ञाः किं भूयः कथयामि वः ७८
आख्यातास्त्वेवमृषयः सूतपुत्रेण धीमता उत्तरश्रवणे भूयः पप्रच्छुः सूतनन्दनम् ७९
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे द्वीपादिवर्णनं नाम

त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ११३

अथ चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः
ऋषय ऊचुः
यदिदं भारतं वर्षं यस्मिन्स्वायम्भुवादयः
चतुर्दशैव मनवः प्रजासर्गं ससर्जिरे १
एतद्वेदितुमिच्छामः सकाशात्तव सुव्रत
उत्तरश्रवणं भूयः प्रब्रूहि वदतां वर २
एतच्छ्रुत्वा ऋषीणां तु प्राब्रवील्लौमहर्षणिः
पौराणिकस्तदा सूत ऋषीणां भावितात्मनाम् ३
बुद्ध्या विचार्य बहुधा विमृश्य च पुनः पुनः
तेभ्यस्तु कथयामास उत्तरश्रवणं तदा ४
सूत उवाच
अथाहं वर्णयिष्यामि वर्षेऽस्मिन्भारते
प्रजाः
भरणात्प्रजनाच्चैव मनुर्भरत उच्यते ५
निरुक्तवचनैश्चैव वर्षं तद्भारतं स्मृतम्
यतः स्वर्गश्च मोक्षश्च मध्यमश्चापि हि
स्मृतः ६
न खल्वन्यत्र मर्त्यानां भूमौ कर्मविधिः
स्मृतः
भारतस्यास्य वर्षस्य नव भेदान्निबोधत ७
इन्द्रद्वीपः कशेरुश्च ताम्रपर्णो

गभस्तिमान्
नागद्वीपस्तथा सौम्यो गन्धर्वस्त्वथ
वारुणः ८
अयं तु नवमस्तेषां द्वीपः सागरसंवृतः
योजनानां सहस्रं तु द्वीपोऽयं
दक्षिणोत्तरः ९
आयतस्तु कुमारीतो गङ्गायाः प्रवहावधिः
तिर्यगूर्ध्वं तु विस्तीर्णः सहस्राणि
दशैव तु १०
द्वीपो ह्युपनिविष्टोऽयं
म्लेच्छैरन्तेषु सर्वशः
यवनाश्च किराताश्च तस्यान्ते
पूर्वपश्चिमे ११
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या मध्ये
शूद्राश्च भागशः
इज्यायुतवणिज्यादि वर्तयन्तो
व्यवस्थिताः १२
तेषां स व्यवहारोऽयं वर्तनं तु परस्परम्
धर्मार्थकामसंयुक्तो वर्णानां तु
स्वकर्मसु १३
संकल्पपञ्चमानां तु आश्रमाणां यथाविधि
इह स्वर्गापवर्गार्थं प्रवृत्तिरिह
मानुषे १४
यस्त्वयं मानवो द्वीपस्!तिर्यग्यामः प्रकीर्तितः
य एनं जयते कृत्स्नं स सम्राडिति कीर्तितः

१५
अयं लोकस्तु वै सम्राड् अन्तरिक्षजितां स्मृतः
स्वराडसौ स्मृतो लोकः पुनर्वक्ष्यामि विस्तरात् १६
सप्त चास्मिन्महावर्षे विश्रुताः
कुलपर्वताः
महेन्द्रो मलयः सह्यः
शुक्तिमानृक्षवानपि १७
विन्ध्यश्च पारियात्रश्च इत्येते कुलपर्वताः
तेषां सहस्रशश्चान्ये पर्वतास्तु समीपतः १८
अभिज्ञातास्ततश्चान्ये विपुलाश्चित्रसानवः
अन्ये तेभ्यः परिज्ञाता ह्रस्वा ह्रस्वोपजीविनः १९
तैर्विमिश्रा जानपदा आर्या म्लेच्छाश्च
सर्वतः
पिबन्ति बहुला नद्यो गङ्गा सिन्धुः
सरस्वती २०
शतद्रुश्चन्द्रभागा च यमुना सरयूस्तथा
ऐरावती वितस्ता च विशाला देविका कुहूः २१
गोमती धौतपापा च बाहुदा च दृषद्वती
कौशिकी तु तृतीया च निश्चला गण्डकी तथा २२
इक्षुर्लौहितमित्येता

हिमवत्पार्श्वनिःसृताः वेदस्मृतिर्वेत्रवती वृत्रघ्नी सिन्धुरेव च
पर्णाशा नर्मदा चैव कावेरी महती तथा २३
पारा च धन्वतीरूपा विदुषा वेणुमत्यपि
शिप्रा ह्यवन्ती कुन्ती च
पारियात्राश्रिताः स्मृताः २४
शोणो महानदश्चैव नन्दना सुकृशा क्षमा मन्दाकिनी दशार्णा च चित्रकूटा तथैव च तमसा पिप्पली श्येनी तथा चित्रोत्पलापि च २५
विमला चञ्चला चैव तथा च धूतवाहिनी शुक्तिमन्ती शुनी लज्जा मुकुटा ह्रादिकापि च
ऋष्यवन्तप्रसूतास्ता नद्योऽमलजलाः शुभाः २६
तापी पयोष्णी निर्विन्ध्या क्षिप्रा च ऋषभा नदी
वेणा वैतरणी चैव विश्वमाला कुमुद्वती २७
तोया चैव महागौरी दुर्गमा तु शिला तथा
विन्ध्यपादप्रसूतास्ताः सर्वाः शीतजलाः
शुभाः २८
गोदावरी भीमरथी कृष्णवेणी च वञ्जुला तुङ्गभद्रा सुप्रयोगा वाह्या कावेरी चैव तु
दक्षिणापथनद्यस्ताः

सह्यपादाद्विनिःसृताः २९
कृतमाला ताम्रपर्णी पुष्पजा ह्युत्पलावती
मलयप्रसूता नद्यस्ताः सर्वाः शीतजलाः
शुभाः ३०
त्रिभागा ऋषिकुल्या च इक्षुदा त्रिदिवाचला
ताम्रपर्णी तथा मूली शरवा विमला तथा
महेन्द्रतनयाः सर्वाः प्रख्याताः
शुभगामिनीः ३१
काशिका सुकुमारी च मन्दगा मन्दवाहिनी
कृपा च पाशिनी चैव शुक्तिमन्तात्मजास्तु
ताः ३२
सर्वाः पुण्यजलाः पुण्याः सर्वगाश्च समुद्रगाः
विश्वस्य मातरः सर्वाः सर्वपापहराः शुभाः ३३
तासां नद्युपनद्यश्च शतशोऽथ सहस्रशः तास्विमे कुरुपाञ्चालाः शाल्वाश्चैव
सजाङ्गलाः ३४
शूरसेना भद्रकारा बाह्याः सहपटच्चराः
मत्स्याः किराताः कुल्याश्च कुन्तलाः
काशिकोशलाः ३५
आवन्ताश्च कलिङ्गाश्च मूकाश्चैवान्धकैः सह
मध्यदेशा जनपदाः प्रायशः परिकीर्तिताः ३६

सह्यस्यानन्तरे चैते तत्र गोदावरी नदी पृथिव्यामपि कृत्स्नायां स प्रदेशो
मनोरमः ३७
यत्र गोवर्धनो नाम मन्दरो गन्धमादनः
रामप्रियार्थं स्वर्गीया वृक्षा
दिव्यास्तथौषधीः ३८
भरद्वाजेन मुनिना प्रियार्थमवतारिताः
ततः पुष्पवरो देशस्तेन जज्ञे मनोरमः ३९
वाह्लीका वाटधानाश्च आभीराः कालतोयकाः
पुरंध्राश्चैव शूद्राश्च
पल्लवाश्चात्तखण्डिकाः ४०
गान्धारा यवनाश्चैव सिन्धुसौवीरमद्रकाः
शका द्रुह्याः पुलिन्दाश्च
पारदाहारमूर्तिकाः ४१
रामठाः कण्टकाराश्च कैकेया दशनामकाः
क्षत्रियोपनिवेश्याश्च वैश्याः शूद्र
कुलानि च ४२
अत्रयोऽथ भरद्वाजाः प्रस्थलाः सदसेरकाः
लम्पकास्तलगानाश्च सैनिकाः सह जाङ्गलैः
एते देशा उदीच्यास्तु
प्राच्यान्देशान्निबोधत ४३
अङ्गा वङ्गा मद्गुरका अन्तर्गिरिबहिर्गिरी
ततः प्लवंगमातंगा यमका मल्लवर्णकाः सुह्मोत्तराः प्रविजया मार्गवा गेयमालवाः ४४

प्राग्ज्योतिषाश्च पुण्ड्राश्च विदेहास्ताम्रलिप्तकाः शाल्वमागधगोनर्दाः प्राच्या जनपदाः
स्मृताः ४५
तेषां परे जनपदा दक्षिणापथवासिनः
पाण्ड्याश्च केरलाश्चैव चोलाः
कुल्यास्तथैव च ४६
सेतुकाः सूतिकाश्चैव कुपथां वाजिवासिकाः
नवराष्ट्रा माहिषिकाः कलिङ्गाश्चैव
सर्वशः ४७
कारूषाश्च सहैषीका आटव्याः शबरास्तथा
पुलिन्दा विन्ध्यपुषिका वैदर्भा दण्डकैः
सह ४८
कुलीयाश्च सिरालाश्च रूपसास्तापसैः सह तथा तैत्तिरिकाश्चैव सर्वे कारस्करास्तथा ४९
वासिक्याश्चैव ये चान्ये ये चैवान्तरनर्मदाः
भारुकच्छाः समाहेयाः सह सारस्वतैस्तथा ५०
काच्छीकाश्चैव सौराष्ट्रा आनर्ता अर्बुदैः सह
इत्येते अपरान्तास्तु शृणु ये विन्ध्यवासिनः ५१
मालवाश्च करूषाश्च मेकलाश्चोत्कलैः सह औण्ड्रा माषा दशार्णाश्च भोजाः

किष्किन्धकैः सह ५२
स्तोशलाः कोसलाश्चैव त्रैपुरा वैदिशास्तथा
तुमुरास्तुम्बराश्चैव पद्गमा नैषधैः सह ५३
अरूपाः शौण्डिकेराश्च वीतिहोत्रा अवन्तयः एते जनपदाः ख्याता विन्ध्यपृष्ठनिवासिनः ५४
अतो देशान्प्रवक्ष्यामि पर्वताश्रयिणश्च ये
निराहाराः सर्वगाश्च कुपथा अपथास्तथा ५५ कुथप्रावरणाश्चैव ऊर्णादवाः समुद्गकाः त्रिगर्ता मण्डलाश्चैव किराताश्चामरैः सह ५६
चत्वारि भारते वर्षे युगानि मुनयोऽब्रुवन्
कृतं त्रेता द्वापरं च कलिश्चेति चतुर्युगम्
तेषां निसर्गं वक्ष्यामि उपरिष्टाच्च कृत्स्नशः ५७
मत्स्य उवाच
एतच्छ्रुत्वा तु ऋषय उत्तरं पुनरेव ते
शुश्रूषवस्तमूचुस्ते प्रकामं
लौमहर्षणिम् ५८
ऋषय ऊचुः
यच्च किम्पुरुषं वर्षं हरिवर्षं तथैव च

आचक्ष्व नो यथातत्त्वं कीर्तितं भारतं त्वया ५९
जम्बूखण्डस्य विस्तारं तथान्येषां
विदांवर
द्वीपानां वासिनां तेषां वृक्षाणां
प्रब्रवीहि नः ६०
पृष्टस्त्वेवं तदा विप्रैर्यथाप्रश्नं
विशेषतः
उवाच ऋषिभिर्दृष्टं पुराणाभिमतं तथा ६१
सूत उवाच
शुश्रूषवस्तु यद्विप्राः शुश्रूषध्वमतन्द्रिताः
जम्बूवर्षः किम्पुरुषः सुमहानन्दनोपमः ६२
दश वर्षसहस्राणि स्थितिः किम्पुरुषे स्मृता
जायन्ते मानवास्तत्र सुतप्तकनकप्रभाः ६३
वर्षे किम्पुरुषे पुण्ये प्लक्षो मधुवहः
स्मृतः
तस्य किम्पुरुषाः सर्वे पिबन्तो
रसमुत्तमम् ६४
अनामया ह्यशोकाश्च नित्यं मुदितमानसाः
सुवर्णवर्णाश्च नराः स्त्रियश्चाप्सरसः
स्मृताः ६५
ततः परं किम्पुरुषाद्धरिवर्षं प्रचक्षते
महारजतसंकाशा जायन्ते यत्र मानवाः ६६

देवलोकच्युताः सर्वे बहुरूपाश्च सर्वशः हरिवर्षे नराः सर्वे पिबन्तीक्षुरसं शुभम् ६७
न जरा बाधते तत्र तेन जीवन्ति ते चिरम् एकादश सहस्राणि तेषामायुः प्रकीर्तितम् ६८
मध्यमं तन्मया प्रोक्तं नाम्ना वर्षमिलावृतम्
न तत्र सूर्यस्तपति न च जानन्ति मानवाः ६९
चन्द्रसूर्यौ
सनक्षत्रावप्रकाशाविलावृते
पद्मप्रभाः पद्मवर्णाः
पद्मपत्त्रनिभेक्षणाः ७०
पद्मगन्धाश्च जायन्ते तत्र सर्वे च मानवाः
जम्बूफलरसाहारा अनिष्पन्दाः सुगन्धिनः ७१
देवलोकच्युताः सर्वे महारजतवाससः त्रयोदश सहस्राणि वर्षाणां ते नरोत्तमाः ७२
आयुष्प्रमाणं जीवन्ति ये तु वर्ष इलावृते
मेरोस्तु दक्षिणे पार्श्वे
निषधस्योत्तरेण वा ७३
सुदर्शनो नाम महाञ् जम्बूवृक्षः सनातनः
नित्यपुष्पफलोपेतः सिद्धचारणसेवितः ७४
तस्य नाम्ना समाख्यातो जम्बूद्वीपो

वनस्पतेः
योजनानां सहस्रं च शतधा च महान्पुनः ७५
उत्सेधो वृक्षराजस्य दिवमावृत्य तिष्ठति
तस्य जम्बूफलरसो नदी भूत्वा प्रसर्पति ७६
मेरुं प्रदक्षिणं कृत्वा जम्बूमूलगता पुनः
तं पिबन्ति सदा हृष्टा जम्बूरसमिलावृते ७७
जम्बूफलरसं पीत्वा न जरा बाधतेऽपि तान् न क्षुधा न क्लमो वापि न दुःखं च तथाविधम् ७८
तत्र जाम्बूनदं नाम कनकं देवभूषणम्
इन्द्रगोपकसंकाशं जायते भासुरं च यत् ७९
सर्वेषां वर्षवृक्षाणां शुभः फलरसस्तु सः
स्कन्नं तु काञ्चनं शुभ्रं जायते
देवभूषणम् ८०
तेषां मूत्रं पुरीषं वा दिक्ष्वष्टासु च
सर्वशः
ईश्वरानुग्रहाद्भूमिर्मृतांश्च ग्रसते तु तान् ८१
रक्षःपिशाचा यक्षाश्च सर्वे हैमवतास्तु ते
हेमकूटे तु विज्ञेया गन्धर्वाः
साप्सरोगणाः ८२
सर्वे नागा निषेवन्ते शेषवासुकितक्षकाः महामेरौ त्रयस्त्रिंशत्क्रीडन्ते

यज्ञियाः शुभाः ८३
नीलवैडूर्ययुक्तेऽस्मिन्सिद्धा
ब्रह्मर्षयोऽवसन्
दैत्यानां दानवानां च श्वेतः पर्वत
उच्यते ८४
शृङ्गवान्पर्वतश्रेष्ठः पितॄणां
प्रतिसंचरः
इत्येतानि मयोक्तानि नववर्षाणि भारते ८५
भूतैरपि निविष्टानि गतिमन्ति ध्रुवाणि च तेषां वृद्धिर्बहुविधा दृश्यते देवमानुषैः
अशक्या परिसंख्यातुं श्रद्धेया च बुभूषता ८६
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे भुवनकोशे चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ११४

अथ पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः
मनुरुवाच
चरितं बुधपुत्रस्य जनार्दन मया श्रुतम् श्रुतः श्राद्धविधिः पुण्यः सर्वपापप्रणाशनः १
धेन्वाः प्रसूयमानायाः फलं दानस्य मे श्रुतम्
कृष्णाजिनप्रदानं च वृषोत्सर्गस्तथैव च २
श्रुत्वा रूपं नरेन्द्रस्य बुधपुत्रस्य

केशव
कौतूहलं समुत्पन्नं तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ३
केन कर्मविपाकेन स तु राजा पुरूरवाः
अवाप तादृशं रूपं सौभाग्यमपि चोत्तमम् ४
देवांस्त्रिभुवनश्रेष्ठान्गन्धर्वांश्चमनोरमान्
उर्वशी संमता त्यक्त्वा सर्वभावेन तं
नृपम् ५
मत्स्य उवाच
शृणु कर्मविपाकेन येन राजा पुरूरवाः
अवाप तादृशं रूपं सौभाग्यमपि चोत्तमम् ६
अतीते जन्मनि पुरा योऽयं राजा पुरूरवाः
पुरूरवा इति ख्यातो मद्रदेशाधिपो हि सः ७
चाक्षुषस्यान्वये राजा चाक्षुषस्यान्तरे मनोः
स वै नृपगुणैर्युक्तः केवलं रूपवर्जितः ८
ऋषय ऊचुः
पुरूरवा मद्रपतिः कर्मणा केन पार्थिवः
बभूव कर्मणा केन रूपवांश्चैव सूतज ९
सूत उवाच
द्विजग्रामे द्विजश्रेष्ठो नाम्ना
चासीत्पुरूरवाः
नद्याः कूले महाराजः पूर्वजन्मनि
पार्थिवः १०
स तु मद्रपती राजा यस्तु नाम्ना पुरूरवाः

तस्मिञ्जन्मन्यसौ विप्रो द्वादश्यां तु
सदानघ ११
उपोष्य पूजयामास राज्यकामो जनार्दनम्
चकार सोपवासश्च स्नानमभ्यङ्गपूर्वकम् १२
उपवासफलात्प्राप्तं राज्यं मद्रे ष्वकण्टकम्
उपोषितस्तथाभ्यङ्गाद् रूपहीनो व्यजायत १३
उपोषितैर्नरैस्तस्मात्स्नानमभ्यङ्गपूर्वकम्
वर्जनीयं प्रयत्नेन रूपघ्नं तत्परं नृप १४
एतद्वः कथितं सर्वं यद्वृत्तं
पूर्वजन्मनि
मद्रेश्वरत्वचरितं शृणु तस्य महीपतेः १५
तस्य राजगुणैः सर्वैः समुपेतस्य भूपतेः
जनानुरागो नैवासीद् रूपहीनस्य तस्य वै १६
रूपकामः स मद्रेशस्तपसे कृतनिश्चयः
राज्यं मन्त्रिगतं कृत्वा जगाम
हिमपर्वतम् १७
व्यवसायद्वितीयस्तु पद्भ्यमेव महायशाः
द्रष्टुं स तीर्थसदनं विषयान्ते स्वके
नदीम् १८
ऐरावतीति विख्यातां ददर्शातिमनोरमाम् १९
तुहिनगिरिभवां महौघवेगां
तुहिनगभस्तिसमानशीतलोदाम् २०

तुहिनसदृशहैमवर्णपुञ्जां तुहिनयशाः सरितं ददर्श राजा २१
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तपोवनागमनं नाम पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः ११५

अथ षोडशाधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
स ददर्श नदीं पुण्यां दिव्यां हैमवतीं शुभाम्
गन्धर्वैश्च समाकीर्णां नित्यं शक्रेण सेविताम् १
सुरेभमदसंसिक्तां समन्तात्तु विराजिताम् मध्येन शक्रचापाभां तस्मिन्नहनि सर्वदा २
तपस्विशरणोपेतां महाब्राह्मणसेविताम्
ददर्श तपनीयाभां महाराजः पुरूरवाः ३
सितहंसावलिच्छन्नां काशचामरराजिताम्
साभिषिक्तामिव सतां पश्यन्प्रीतिं परां
ययौ ४
पुण्यां सुशीतलां हृद्यां मनसः
प्रीतिवर्धिनीम्
क्षयवृद्धियुतां रम्यां
सोममूर्तिमिवापराम् ५
सुशीतशीघ्रपानीयां द्विजसंघनिषेविताम्
सुतां हिमवतः श्रेष्ठां
चञ्चद्वीचिविराजिताम् ६

अमृतस्वादुसलिलां तापसैरुपशोभिताम् स्वर्गारोहणनिःश्रेणीं सर्वकल्मषनाशिनीम् ७
अग्र्यां समुद्रमहिषीं महर्षिगणसेविताम् सर्वलोकस्य चौत्सुक्यकारिणीं सुमनोहराम् ८
हितां सर्वस्य लोकस्य नाकमार्गप्रदायिकाम् गोकुलाकुलतीरान्तां रम्यां शैवालवर्जिताम् ९
हंससारससंघुष्टां जलजैरुपशोभिताम् आवर्तनाभिगम्भीरां द्वीपोरुजघनस्थलीम् १०
नीलनीरजनेत्राभामुत्फुल्लकमलाननाम् हिमाभफेनवसनां चक्रवाकाधरां शुभाम्
बलाकापङ्क्तिदशनां
चलन्मत्स्यावलिभ्रुवम् ११
स्वजलोद्भूतमातंगरम्यकुम्भपयोधराम्
हंसनूपुरसंघुष्टां मृणालवलयावलीम् १२
तस्यां रूपमदोन्मत्ता गन्धर्वानुगताः सदा
मध्याह्नसमये राजन्क्रीडन्त्यप्सरसां
गणाः १३
तामप्सरोविनिर्मुक्तं वहन्तीं कुङ्कुमं शुभम्
स्वतीरद्रुमसम्भूतनानावर्णसुगन्धिनीम् १४

तरंगव्रातसंक्रान्तसूर्यमण्डलदुर्दृशम्सुरेभजनिताघातविकूलद्वयभूषिताम् १५ शक्रेभगण्डसलिलैर्देवस्त्रीकुचचन्दनैः संयुतं सलिलं तस्याः षट्पदैरुपसेव्यते १६
तस्यास्तीरभवा वृक्षाः सुगन्धकुसुमाञ्चिताः तथापकृष्टसंभ्रान्तभ्रमरस्तनिताकुलाः १७
यस्यास्तीरे रतिं यान्ति सदा कामवशा मृगाः
तपोवनाश्च ऋषयस्तथा देवाः सहाप्सराः १८
लभन्ते यत्र पूताङ्गा देवेभ्यः
प्रतिमानिताः
स्त्रियश्च नाकबहुलाः
पद्मेन्दुप्रतिमाननाः १९
या बिभर्ति सदा तोयं देवसंघैरपीडितम्
पुलिन्दैर्नृपसंघैश्च
व्याघ्रवृन्दैरपीडितम् २०
सतामरसपानीयां सतारगगनामलाम्
स तां पश्यन्ययौ राजा सतामीप्सितकामदाम् २१
यस्यास्तीररुहैः काशैः पूर्णैश्चन्द्रा शुं!संनिभैः
राजते विविधाकारै रम्यतीरं महाद्रुमैः या सदा विविधैर्विप्रैर्देवैश्चापि

निषेव्यते २२
या च सदा सकलौघविनाशं भक्तजनस्य
करोत्यचिरेण
यानुगता सरितां हि कदम्बैर्यानुगता सततं हि
! २३
या हि सुतानिव पाति मनुष्यान्या च युता
सततं हिमसंघैः
या च युता सततं सुरवृन्दैर्या च जनैः
स्वहिताय श्रिता वै २४
प्रयुक्ता च केसरिगणैः करिवृन्दजुष्टा
संतानयुक्तसलिलापि सुवर्णयुक्ता
सूर्यांशुतापपरिवृद्धिविवृद्धशीता
शीतांशुतुल्ययशसा ददृशे नृपेण २५
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे भुवनकोशे सुरनदीवर्णनं नाम षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ११६

अथ सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
आलोकयन्नदीं पुण्यां तत्समीरहृतश्रमः
स गच्छन्नेव ददृशे हिमवन्तं महागिरिम् १
खमुल्लिखद्भिर्बहुभिर्वृतं शृङ्गैस्तु
पाण्डुरैः
पक्षिणामपि संचारैर्विना सिद्धगतिं
शुभाम् २

नदीप्रवाहसंजातमहाशब्दैः समन्ततः
असंश्रुतान्यशब्दं तं शीततोयं मनोरमम् ३
देवदारुवनैर्नीलैः कृताधोवसनं शुभम्
मेघोत्तरीयकं शैलं ददृशे स नराधिपः ४
श्वेतमेघकृतोष्णीषं चन्द्रार्कमुकुटं
क्वचित्
हिमानुलिप्तसर्वाङ्गं
क्वचिद्धातुविमिश्रितम् ५
चन्दनेनानुलिप्ताङ्गं दत्तपञ्चाङ्गुलं यथा
शीतप्रदं निदाघेऽपि शिलाविकटसंकटम्
सालक्तकैरप्सरसां मुद्रितं चरणैः
क्वचित् ६
क्वचित्संस्पृष्टसूर्यांशुं क्वचिच्च
तमसावृतम्
दरीमुखैः क्वचिद्भीमैः पिबन्तं सलिलं
महत् ७
क्वचिद्विद्याधरगणैः
क्रीडद्भिरुपशोभितम्
उपगीतं तथा मुख्यैः किंनराणां गणैः
क्वचित् ८
आपानभूमौ गलितैर्गन्धर्वाप्सरसां
क्वचित्
पुष्पैः संतानकादीनां
दिव्यैस्तमुपशोभितम् ९
सुप्तोत्थिताभिः शय्याभिः कुसुमानां तथा

क्वचित्
मृदिताभिः समाकीर्णं गन्धर्वाणां मनोरमम् १०
निरुद्धपवनैर्देशैर्नीलशाद्वलमण्डितैः क्वचिच्च कुसुमैर्युक्तमत्यन्तरुचिरं शुभम् ११
तपस्विशरणं शैलं कामिनामतिदुर्लभम् मृगैर्यथानुचरितं दन्तिभिन्नमहाद्रुमम् १२
यत्र सिंहनिनादेन त्रस्तानां भैरवं रवम् दृश्यते न च संश्रान्तं गजानामाकुलं
कुलम् १३
तटाश्च तापसैर्यत्र कुञ्जदेशैरलंकृताः
रत्नैर्यस्य समुत्पन्नैस्त्रैलोक्यं
समलंकृतम् १४
अहीनशरणं नित्यमहीनजनसेवितम्
अहीनः पश्यति गिरिमहीनं रत्नसम्पदा १५
अल्पेन तपसा यत्र सिद्धिं प्राप्स्यन्ति
तापसाः
यस्य दर्शनमात्रेण सर्वकल्मषनाशनम् १६
महाप्रपातसम्पातप्रपातादिगताम्बुभिः
वायुनीतैः सदा तृप्तिकृतदेशं
क्वचित्क्वचित् १७
समालब्धजलैः शृङ्गैः क्वचिच्चापि
समुच्छ्रितैः
नित्यार्कतापविषमैरगम्यैर्मनसा युतम् १८

देवदारुमहावृक्षव्रजशाखानिरन्तरैः वंशस्तम्बवनाकारैः प्रदेशैरुपशोभितम् १९ हिमछत्त्रमहाशृङ्गं प्रपातशतनिर्झरम् शब्दलभ्याम्बुविषमं हिमसंरुद्धकन्दरम् २०
दृष्ट्वैव तं चारुनितम्बभूमिं महानुभावः स तु मद्रनाथः
बभ्राम तत्रैव मुदा समेतः स्थानं तदा किंचिदथाससाद २१
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे भुवनकोशे हिमवद्वर्णनं नाम सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ११७

अथाष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
तस्यैव पर्वतेन्द्रस्य प्रदेशं सुमनोरमम्
अगम्यं मानुषैरन्यैर्दैवयोगादुपागतः १
ऐरावती सरिच्छ्रेष्ठा
यस्माद्देशाद्विनिर्गता
मेघश्यामं च तं देशं द्रुमखण्डैरनेकशः २
शालैस्तालैस्तमालैश्च कर्णिकारैः
सशामलैः
न्यग्रोधैश्च तथाश्वत्थैः शिरीषैः
शिंशपद्रुमैः ३
श्लेष्मातकैरामलकैर्हरीतकविभीतकैः

भूर्जैः समुञ्जकैर्बाणैर्वृक्षैः
सप्तच्छदद्रुमैः ४
महानिम्बैस्तथा
निम्बैर्निर्गुण्डीभिर्हरिद्रुमैः
देवदारुमहावृक्षैस्तथा कालेयकद्रुमैः ५
पद्मकैश्चन्दनैर्बिल्वैः कपित्थै
रक्तचन्दनैः
माताम्ररिष्टकाक्षोटैरब्दकैश्च
तथार्जुनैः ६
हस्तिकर्णैः सुमनसैः कोविदारैः
सुपुष्पितैः
प्राचीनामलकैश्चापि धनकैः समराटकैः ७
खर्जूरैर्नारिकेलैश्च
प्रियालाम्रातकेङ्गुदैः
तन्तुमालैर्धवैर्भव्यैः
काश्मीरीपर्णिभिस्तथा ८
जातीफलैः पूगफलैः कट्फलैलावलीफलैः
मन्दारैः कोविदारैश्च किंशुकैः
कुसुमांशुकैः ९
यवासैः शमिपर्णासैर्वेतसैरम्बुवेतसैः
रक्तातिरङ्गनारङ्गैर्हिङ्गुभिः
सप्रियङ्गुभिः १०
रक्ताशोकैस्तथाशोकैराकल्लैरविचारकैः
मुचुकुन्दैस्तथा कुन्दैराटरूषपरूषकैः ११
किरातैः किङ्किरातैश्च केतकैः श्वेतकेतकैः

शोभाञ्जनैरञ्जनैश्च सुकलिङ्गनिकोटकैः १२
सुवर्णचारुवसनैर्द्रुमश्रेष्ठैस्तथासनैः
मन्मथस्य शराकारैः सहकारैर्मनोरमैः १३
पीतयूथिकया चैव श्वेतयूथिकया तथा
जात्या चम्पकजात्या च
तुम्बरैश्चाप्यतुम्बरैः १४
मोचैर्लोचैस्तु लकुचैस्! तिलपुष्पकुशेशयैः
तथा सुपुष्पावरणैश्चव्यकैः कामिवल्लभैः १५
पुष्पाङ्कुरैश्च बकुलैः पारिभद्रहरिद्र कैः
धाराकदम्बैः कुटजैः कदम्बैर्गिरिकुटजैः १६
आदित्यमुस्तकैः कुम्भैः कुङ्कुमैः कामवल्लभैः
कट्फलैर्बदरैर्नीपैर्दीपैरिव महोज्ज्वलैः १७
रक्तैः पालीवनैः
श्वेतैर्दाडिमैश्चम्पकद्रुमैः
बन्धूकैश्च सुबन्धूकैः कुञ्जकानां तु
जातिभिः १८
कुसुमैः पाटलाभिश्च मल्लिकाकरवीरकैः कुरबकैर्हिमवरैर्जम्बूभिर्नृपजम्बुभिः १९

बीजपूरैः
सकर्पूरैर्गुरुभिश्चागुरुद्रुमैः बिम्बैश्च प्रतिबिम्बैश्च
संतानकवितानकैः २०
तथा गुग्गुलवृक्षैश्च
हिन्तालधवलेक्षुभिः
तृणशून्यैः करवीरैरशोकैश्चक्रमर्दनैः २१
पीलुभिर्धातकीभिश्च चिरिबिल्वैः
समाकुलैः
तिन्तिडीकैस्तथा लोध्रैर्विडङ्गैः
क्षीरिकाद्रुमैः २२
अश्मन्तकैस्तथा कालैर्जम्बीरैः
श्वैतकद्रुमैः
भल्लातकैरिन्द्रयवैर्वल्गुजैः
सिद्धिसाधकैः २३
नागकेसरवृक्षैश्च सुकेसरमनोहरैः
करमर्दैः कासमर्दैररिष्टकवरिष्टकैः
रुद्राक्षैद्रार्क्ष!सम्भूतैः
सप्ताह्वैः पुत्रजीवकैः २४
कङ्कोलकैर्लवङ्गैश्च त्वग्द्रुमैः पारिजातकैः
प्रतानैः पिप्पलीनां च नागवल्यश्च भागशः २५
मरीचस्य तथा गुल्मैर्नवमल्लिकया तथा मृद्वीकामण्डपैर्मुख्यैरतिमुक्तकमण्डपैः २६

त्रपुषैर्नर्तिकानां च प्रतानैः सफलैः शुभैः
कूष्माण्डानां प्रतानैश्च अलाबूनां तथा क्वचित् २७
चिर्भिटस्य प्रतानैश्च पटोलीकारवेल्लकैः कर्कोटकीवितानैश्च वार्ताकैर्बृहतीफलैः २८
कण्टकैर्मूलकैर्मूलशाकैस्तु विविधैस्तथा कह्लारैश्च विदार्या च रुरूटैः स्वादुकण्टकैः २९ सभाण्डीरविदूसारराजजम्बूकवालुकैः सुवर्चलाभिः सर्वाभिः सर्षपाभिस्तथैव च २९
काकोलीक्षीरकाकोली छत्त्रया चातिच्छत्रया
कासमर्दीसहासद्भिः सकन्दलसकाण्डकैः २९ तथा क्षीरकशाकेन कालशाकेन चाप्यथ शिम्बीधान्यैस्तथा धान्यैः सर्वैर्निरवशेषतः २९ औषधीभिर्विचित्राभिर्दीप्यमानाभिरेव च आयुष्याभिर्यशस्याभिर्बल्याभिश्च नराधिप ३०
जरामृत्युभयघीभिः क्षुद्भयघ्नीभिरेव च सौभाग्यजननीभिश्च कुत्स्नाभिश्चाप्यनेकशः ३१
तत्र वेणुलताभिश्च तथा कीचकवेणुभिः

काशैः शशाङ्ककाशैश्च शरगुल्मैस्तथैव च ३२
कुशगुल्मैस्तथा रम्यैर्गुल्मैश्चेक्षोर्मनोरमैः
कार्पासजातिवर्गेण दुर्लभेन शुभेन च ३३
तथा च कदलीखण्डैर्मनोहारिभिरुत्तमैः
तथा मरकतप्रख्यैः प्रदेशैः
शाद्वलान्वितैः ३४
इरापुंष्पसमायुक्तैः कुङ्कमस्य च भागशः तगरातिविषामांसीग्रन्थिकैस्तु सुरागदैः ३५
सुवर्णपुष्पैश्च तथा भूमिपुष्पैस्तथापरैः जम्बीरकैर्भूस्तृणकैः सरसैः सशुकैस्तथा ३६
शङ्गवेराजमोदाभिः कुबेरकप्रियालकैः जलजैश्च तथा वणैर्नानावर्णैः सुगन्धिभिः ३७
उदयादित्यसंकाशैः सूर्यचन्द्रनिभैस्तथा तपनीयसवर्णैश्च अतसीपुष्पसंनिभैः ३८ शूकपत्त्रनिभैश्चान्यैः स्थलपत्त्रैश्च भागशः
पञ्चवर्णैः समाकीर्णैर्बहुवर्णैस्तथैव च ३९
द्रष्टुर्दृष्ट्या हितमुदैः कुमुदैश्चन्द्रसंनिभैः

तथा वह्निशिखाकारैर्गजवक्त्रोत्पलैः
शुभैः ४०
नीलोत्पलैः सकह्लारैर्गुञ्जातककसेरुकैः
शृङ्गाटकमृणालैश्च करटै राजतोत्पलैः ४१
जलजैः स्थलजैर्मूलैः फलैः पुष्पैर्विशेषतः
विविधैश्चैव नीवारैर्मुनिभोज्यैर्नराधिप ४२
न तद्धान्यं न तत्सस्यं न तच्छाकं न तत्फलम्
न तन्मूलं न तत्कन्दं न तत्पुष्पं नराधिप ४३
नागलोकोद्भवं दिव्यं नरलोकभवं च यत्
अनूपोत्थं वनोत्थं च तत्र यन्नास्ति
पार्थिवः ४४
सदा पुष्पफलं सर्वमजर्यमृतुयोगतः
मद्रेश्वरः स ददृशे तपसा ह्यतियोगतः ४५
ददृशे च तथा तत्र नानारूपान्पतत्रिणः
मयूरान्शतपत्त्रांश्च कलविङ्कांश्च
कोकिलान् ४६
तथा
कादम्बकान्हंसान्कोयष्टीन्खञ्जरीटकान्
कुररान्कालकूटांश्च
खट्वाङ्गान्लुब्धकांस्तथा ४७
गोक्ष्वेडकांस्तथा कुम्भान्धार्तराष्ट्राञ्शुकान्बकान्

घातुकांश्चक्रवाकांश्च
कटुकान्टिट्टिभान्भटान् ४८
पुत्रप्रियान्लोहपृष्ठान्गोचर्मगिरिवर्तकान्
पारावतांश्च कमलान्सारिका जीवजीवकान् ४९
लाववर्तकवार्ताकान्रक्तवर्त्मप्रभद्र
कान्
ताम्रचूडान्स्वर्णचूडान्कुक्कुटान्काष्ठकुक्कुटान् ५०
कपिञ्जलान्कलविङ्कांस्तथा
कुङ्कुमचूडकान्
भृङ्गराजान्सीरपादान्भूलिङ्गान्
डिण्डिमान्नवान् ५१
मञ्जुलीतकदात्यूहान्भारद्वाजांस्तथा
चषान्
एतांश्चान्यांश्च
सुबहून्पक्षिसंघान्मनोहरान् ५२
श्वापदान्विविधाकारान्मृगांश्चैव
महामृगान्
व्याघ्रान्केसरिणः सिंहान्द्वीपिनः
शरभान्वृकान् ५३
ऋक्षांस्तरक्षूंश्च
बहून्गोलाङ्गूलान्सवानरान्
शशलोमान्सकादम्बान्मार्जारान्वायुवेगिनः ५४
मूषकान्नकुलान्कावान्सिंहान्द्रुममनोहर

ान्
तथा मत्तांश्च
मातंगान्महिषान्गवयान्वृषान् चमरान्सृमरांश्चैव तथा गौरखरानपि ५५ उरभ्रांश्च तथा मेषान्सारङ्गानथ कूकुरान् नीलांश्चैव महानालान्करालान्मृगमातृकान् ५६
सदंष्ट्रारामसरभान्क्रौञ्चाकारकशम्बरान्
करालान्कृतमालांश्च कालपुच्छांश्च तोरणान् ५७
दंष्ट्रान्खड्गान्वराहांश्च
तुरंगान्खरगर्दभान्
एतानद्विष्टान्मद्रेशो विरुद्धांश्च
परस्परम् ५८
अविरुद्धान्वने दृष्ट्वा विस्मयं परमं
ययौ
तच्चाश्रमपदं पुण्यं बभूवात्रेः पुरा
नृपम् ५९
तत्प्रसादात्प्रभायुक्तं
स्थावरैर्जङ्गमैस्तथा
हिंसन्ति हि न चान्योन्यं हिंसकास्तु
परस्परम् ६०
क्रव्यादाः प्राणिनस्तत्र सर्वे क्षीरफलाशनाः
निर्मितास्तत्र चात्यर्थमत्रिणा

सुमहात्मना ६१
शैलानितम्बदेशेषु न्यवसच्च स्वयं नृपः पयः क्षरन्ति ते दिव्यममृतस्वादुकण्टकम् ६२
क्वचिद्राजन्महिष्यश्च क्वचिदाजाश्च सर्वशः
शिलाः क्षीरेण सम्पूर्णा दध्ना चान्यत्र वा बहिः ६३
संपश्यन्परमां प्रीतिमवाप वसुधाधिपः सरांसि तत्र दिव्यानि नद्यश्च विमलोदकाः ६४
प्रणालिकानि चोष्णानि शीतलानि च भागशः
कन्दराणि च शैलस्य सुसेव्यानि पदे पदे ६५
हिमपातो न तत्रास्ति समन्तात्पञ्चयोजनम्
उपत्यका सुशैलस्य शिखरस्य न विद्यते ६६
तत्रास्ति राजञ्छिखरं पर्वतेन्द्रस्य पाण्डुरम्
हिमपातं घना यत्र कुर्वन्ति सहिताः सदा ६७
तत्रास्ति चापरं शृङ्गं यत्र तोयघना घनाः नित्यमेवाभिवर्षन्ति शिलाभिः शिखरं वरम् ६८
तदाश्रमं मनोहारि यत्र कामधरा धरा सुरमुख्योपयोगित्वाच्छाखिनां सफलाः फलाः ६९
सदोपगीतभ्रमरसुरस्त्रीसेवितं परम्

सर्वपापक्षयकरं शैलस्येव प्रहारकम् ७०
वानरैः क्रीडमानैश्च देशाद्देशान्नराधिप
हिमपुञ्जाः कृतास्तत्र चन्द्र
बिम्बसमप्रभाः ७१
तदाश्रमं समन्ताच्च हिमसंरुद्धकन्दरैः
शैलवाटैः परिवृतमगम्यं मनुजैः सदा ७२
पूर्वाराधितभावोऽसौ महाराजः पुरूरवाः
तदाश्रमपदं प्राप्तो देवदेवप्रसादतः ७३
तदाश्रमं श्रमशमनं मनोहरं मनोहरैः
कुसुमशतैरलंकृतम्
कृतं स्वयं रुचिरमथात्रिणा शुभं शुभावहं
च हि ददृशे स मद्रराट् ७४
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे भुवनकोश आश्रमवर्णनं नामाष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ११८

अथैकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
तत्र यौ तौ महाशृङ्गौ महावर्णौ महाहिमौ तृतीयं तु तयोर्मध्ये
शृङ्गमत्यन्तमुच्छ्रितम् १
नित्यातप्तशिलाजातं सदाभ्रपरिवर्जितम्
तस्याधस्ताद्वृक्षगणे दिशां भागे च
पश्चिमे २
जातीलतापरिक्षिप्तं विवरं चारुदर्शनम् दृष्ट्वैव कौतुकाविष्टस्तं विवेश महीपतिः

३
तमसा चातिनिबिडं नल्वमात्रं सुसंकटम् नल्वमात्रमतिक्रम्य स्वप्रभाभरणोज्ज्वलम् ४ तमुच्छ्रितमथात्यन्तं गम्भीरं परिवर्तुलम्
न तत्र सूर्यस्तपति न विराजति चन्द्रमाः ५
तथापि दिवसाकारं प्रकाशं तदहर्निशम्
क्रोशाधिकपरीमाणं सरसा च विराजितम् ६
समन्तात्सरसस्तस्य शैललग्ना तु वेदिका
सौवर्णै
राजतैर्वृक्षैर्विद्रुमैरुपशोभितम् ७
नानामाणिक्यकुसुमैः सुप्रभाभरणोज्ज्वलैः तस्मिन्सरसि पद्मानि पद्मरागच्छदानि तु ८
वज्रकेसरजालानि सुगन्धीनि तथा युतम् पत्त्रैर्मरकतैर्नीलैर्वैडूर्यस्य महीपते ९
कर्णिकाश्च तथा तेषां जातरूपस्य पार्थिव तस्मिन्सरसि या भूमिर्न सा वज्रसमाकुला १०
नानारत्नैरुपचिता जलजानां समाश्रयः कपर्दिकानां शुक्तीनां शङ्खानां च महीपते ११
मकराणां च मत्स्यानां चण्डानां कच्छपैः

सह
तत्र मरकतखण्डानि वज्राणां च सहस्रशः १२
पद्मरागेन्द्रनीलानि महानीलानि पार्थिव
पुष्परागाणि सर्वाणि तथा कर्कोटकानि च १३
तुत्थकस्य तु खण्डानि तथा शेषस्य भागशः
राजावर्तस्य मुख्यस्य रुचिराक्षस्य
चाप्यथ १४
सूर्येन्दुकान्तयश्चैव नीलो वर्णान्तिमश्च यः
ज्योतीरसस्य रम्यस्य स्यमन्तस्य च भागशः १५
सुरोरगवलक्षाणां स्फटिकस्य तथैव च गोमेदपित्तकानां च धूलीमरकतस्य च १६ वैडूर्यसौगन्धिकयोस्तथा राजमणेर्नृप वज्रस्यैव च मुख्यस्य तथा ब्रह्ममणेरपि १७
मुक्ताफलानि मुक्तानां ताराविग्रहधारिणाम् १८
सुखोष्णं चैव तत्तोयं स्नानाच्छीतविनाशनम्
वैडूर्यस्य शिला मध्ये सरसस्तस्य शोभना १९
प्रमाणेन तथा सा च द्वे च राजन्धनुःशते चतुरस्रा तथा रम्या तपसा निर्मितात्रिणा २०
बिलद्वारसमो देशो यत्र यत्र हिरण्मयः

प्रदेशः स तु राजेन्द्र द्वीपे
तस्मिन्मनोहरे २१
तथा पुष्करिणी रम्या तस्मिन्राजञ्शिलातले
सुशीतामलपानीया जलजैश्च विराजिता २२
आकाशप्रतिमा राजंश्चतुरस्रा मनोहरा
तस्यास्तदुदकं स्वादु लघु शीतं
सुगन्धिकम् २३
न क्षिणोति यथा कण्ठं कुक्षिं नापूरयत्यपि
तृप्तिं विधत्ते परमां शरीरे च महत्सुखम् २४
मध्ये तु तस्याः प्रासादं निर्मितं तपसात्रिणा
रुक्मसेतुप्रवेशान्तं सर्वरत्नमयं शुभम् २५
शशाङ्करश्मेः संकाशं प्रासादं राजतं हितम्
रम्यवैडूर्यसोपानं विद्रुमामलसारकम् २६
इन्द्रनीलमहास्तम्भं मरकतासक्तवेदिकम्
वज्रांशुजालैः स्फुरितं रम्यं
दृष्टिमनोरमम् २७
प्रासादे तत्र भगवान्देवदेवो जनार्दनः
भोगिभोगावलीसुप्तः सर्वालंकारभूषितः २८
जानुनाकुञ्चितस्त्वेको देवदेवस्य चक्रिणः
फणीन्द्रसंनिविष्टोऽङ्घ्रिर्द्वितीयश्च

तथानघ २९
लक्षयुत्सङ्गगतोऽङ्घ्रिस्तु शेषभोगप्रशायिनः
फणीन्द्रभोगसंन्यस्तबाहुः केयूरभूषणः ३०
अङ्गुलीपृष्ठविन्यस्तदेवशीर्षधरं भुजम् एकं वै देवदेवस्य द्वितीयं तु प्रसारितम् ३१
समाकुञ्चितजानुस्थमणिबन्धेन शोभितम् किंचिदाकुञ्चितं चैव नाभिदेशकरस्थितम् ३२
तृतीयं तु भुजं तस्य चतुर्थं तु तथा शृणु
आत्तसंतानकुसुमं घ्राणदेशानुसर्पिणम् ३३
लक्ष्म्या संवाह्यमानाङ्घ्रिः
पद्मपत्त्रनिभैः करैः
संतानमालामुकुटं हारकेयूरभूषितम् ३४
भूषितं च तथा देवमङ्गदैरङ्गुलीयकैः
फणीन्द्र
फणविन्यस्तचारुरत्नशिरोज्ज्वलम् ३५
अज्ञातवस्तुचरितं प्रतिष्ठितमथात्रिणा सिद्धानुपूज्यं सततं संतानकुसुमार्चितम् ३६
दिव्यगन्धानुलिप्ताङ्गं दिव्यधूपेन धूपितम्
सुरसैः सुफलैर्हृद्यैः सिद्धैरुपहृतैः सदा ३७

शोभितोत्तमपार्श्वं तं देवमुत्पलशीर्षकम्
ततः सम्मुखमुद्वीक्ष्य ववन्दे स नराधिपः ३८
जानुभ्यां शिरसा चैव गत्वा भूमिं यथाविधि नाम्नां सहस्रेण तदा तुष्टाव मधुसूदनम् ३९
प्रदक्षिणमथो चक्रे स तूत्थाय पुनः पुनः रम्यमायतनं दृष्ट्वा तत्रोवासाश्रमे पुनः ४०
बिलाद्बहिर्गुहां कांचिदाश्रित्य सुमनोहराम्
तपश्चकार तत्रैव पूजयन्मधुसूदनम् ४१ नानाविधैस्तथा पुष्पैः फलमूलैः सगोरसैः नित्यं त्रिषवणस्नायी वह्निपूजापरायणः ४२
देववापीजलैः कुर्वन्सततं प्राणधारणम् सर्वाहारपरित्यागं कृत्वा तु मनुजेश्वरः ४३
अनास्तृतगुहाशायी कालं नयति पार्थिवः त्यक्ताहारक्रियश्चैव केवलं तोयतो नृपः न तस्य ग्लानिमायाति शरीरं च तदद्भुतम् ४४
एवं स राजा तपसि प्रसक्तः सम्पूजयन्देववरं सदैव
तत्राश्रमे कालमुवास कंचित्स्वर्गोपमे

दुःखमविन्दमानः ४५
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे भुवनकोश आयतनवर्णनं
नामैकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ११९

अथ विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः
स त्वाश्रमपदे रम्ये त्यक्ताहारपरिच्छदः क्रीडाविहारं गन्धर्वैः पश्यन्नप्सरसां सह १
कृत्वा पुष्पोच्चयं भूरि ग्रन्थयित्वा
तथा स्रजः
अग्रं निवेद्य देवाय गन्धर्वेभ्यस्तदा
ददौ २
पुष्पोच्चयप्रसक्तानां क्रीडन्तीनां यथासुखम्
चेष्टा नानाविधाकाराः पश्यन्नपि न पश्यति ३
काचित्पुष्पोच्चये सक्ता लताजालेन वेष्टिता
सखीजनेन संत्यक्ता कान्तेनाभिसमुज्झिता ४
काचित्कमलगन्धाभा निःश्वासपवनाहृतैः
मधुपैराकुलमुखी कान्तेन परिमोचिता ५
मकरन्दसभाक्रान्तनयना काचिदङ्गना
कान्तनिःश्वासवातेन नीरजस्ककृतेक्षणा ६
काचिदुच्चीय पुष्पाणि ददौ कान्तस्य

भामिनी
कान्तसंग्रथितैः पुष्पै रराज कृतशेखरा ७
उच्चीय स्वयमुद्ग्रथ्य कान्तेन कृतशेखरा
कृतकृत्यमिवात्मानं मेने मन्मथवर्धिनी ८
अस्त्वस्मिन्गहने कुञ्जे विशिष्टकुसुमा
लता
काचिदेवं रहो नीता रमणेन रिरंसुना ९
कान्तसंनामितलता कुसुमानि विचिन्वती
सर्वाभ्यः काचिदात्मानं मेने
सर्वगुणाधिकम् १०
काश्चित्पश्यति भूपालं नलिनीषु
पृथक्पृथक्
क्रीडमानास्तु गन्धर्वैर्देवरामा
मनोरमाः ११
काचिदाताडयत्कान्तमुदकेन शुचिस्मिता
ताड्यमानाथ कान्तेन प्रीतिं काचिदुपाययौ
१२
कान्तं च ताडयामास जातखेदा वराङ्गना
अदृश्यत वरारोहा श्वासनृत्यत्पयोधरा १३
कान्ताम्बुताडनाकृष्टकेशपाशनिबन्धना
केशाकुलमुखी भाति मधुपैरिव पद्मिनी १४
स्वचक्षुःसदृशैः पुष्पैः संछन्ने
नलिनीवने
छन्ना काचिच्चिरात्प्राप्ता
कान्तेनान्विष्य यत्नतः १५
स्नाता शीतापदेशेन काचित्प्राहाङ्गना

भृशम्
रमणालिङ्गनं चक्रे मनोऽभिलषितं चिरम् १६ जलार्द्रवसनं सूक्ष्ममङ्गलीनं शुचिस्मिता
धारयन्ती जनं चक्रे काचित्तत्र समन्मथम् १७
कण्ठमाल्यगुणैः काचित्कान्तेन कृष्यताम्भसि
त्रुट्यत्स्रग्दामपतितं रमणं
प्राहसच्चिरम् १८
काचिद्भुग्ना सखीदत्तजानुदेशे नखक्षता
संभ्रान्ता कान्तशरणं मग्ना काचिद्गता
चिरम् १९
काचित्पृष्ठकृतादित्या केशनिस्तोयकारिणी शिलातलगता भर्त्रा दृष्टा कामार्तचक्षुषा २०
कृत्तमाल्यं विलुलितं
संक्रान्तकुचकुङ्कुमम्
रतिक्रीडितकान्तेव रराज तत्सरोदकम् २१
सुस्नातदेवगन्धर्वदेवरामागणेन च
पूज्यमानं च ददृशे देवदेवं जनार्दनम् २२
क्वचिच्च ददृशे राजा लतागृहगताः स्त्रियः
मण्डयन्तीः स्वगात्राणि
कान्तसंन्यस्तमानसाः २३
काचिदादर्शनकरा व्यग्रा दूतीमुखोद्गतम्
शृण्वती कान्तवचनमधिका तु तथा बभौ २४

काचित्सत्वरिता दूत्या भूषणानां विपर्ययम्
कुर्वाणा नैव बुबुधे मन्मथाविष्टचेतना २५
वायुनुन्नातिसुरभिकुसुमोत्करमण्डिते काचित्पिबन्ती ददृशे मैरेयं नीलशाद्वले २६
पाययामास रमणं स्वयं काचिद्वराङ्गना काचित्पपौ वरारोहा कान्तपाणिसमर्पितम् २७
काचित्स्वनेत्रचपलनीलोत्पलयुतं पयः पीत्वा पप्रच्छ रमणं क्व गते ते ममोत्पले २८
त्वयैव पीतौ तौ नूनमित्युक्ता रमणेन सा तथा विदित्वा मुग्धत्वाद्बभूव व्रीडिता
भृशम् २९
काचित्कान्तार्पितं सुभ्रूः
कान्तपीतावशेषितम्
सविशेषरसं पानं पपौ मन्मथवर्धनम् ३०
आपानगोष्ठीषु तथा तासां स नरपुंगवः
शुश्राव विविधं गीतं
तन्त्रीस्वरविमिश्रितम् ३१
प्रदोषसमये ताश्च देवदेवं जनार्दनम् राजन्सदोपनृत्यन्ति नानावाद्यपुरःसराः ३२
याममात्रे गते रात्रौ विनिर्गत्य

गुहामुखात्
आवसन्संयुताः कान्तैः परर्द्धिरचितां गुहाम् ३३
नानागन्धान्वितलतां नानागन्धसुगन्धिनीम् नानाविचित्रशयनां कुसुमोत्करमण्डिताम् ३४
एवमप्सरसां पश्यन्क्रीडितानि स पर्वते तपस्तेपे महाराजन्केशवार्पितमानसः ३५
तमूचुर्नृपतिं गत्वा गन्धर्वाप्सरसां
गणाः
राजन्स्वर्गोपमं देशमिमं
प्राप्तोऽस्यरिंदम ३६
वयं हि ते प्रदास्यामो मनसः
काङ्क्षितान्वरान्
तानादाय गृहं गच्छ तिष्ठेह यदि वा पुनः ३७
राजोवाच
अमोघदर्शनाः सर्वे भवन्तस्त्वमितौजसः
वरं वितरताद्यैव प्रसादं मधुसूदनात् ३८
एवमस्त्वित्यथोक्तस्तैः स तु राजा
पुरूरवाः
तत्रोवास सुखी मासं पूजयानो जनार्दनम् ३९
प्रिय एव सदैवासीद्गन्धर्वाप्सरसां नृपः तुतोष स जनो राज्ञस्तस्यालौल्येन कर्मणा ४०
मासस्य मध्ये स नृपः प्रविष्टस्तदाश्रमं रत्नसहस्रचित्रम्

तोयाशनस्तत्र ह्युवास मासं यावत्सितान्तो नृप फाल्गुनस्य ४१
फाल्गुनामलपक्षान्ते राजा स्वप्ने पुरूरवाः
तस्यैव देवदेवस्य श्रुतवान्गदितं शुभम् ४२
रात्र्यामस्यां व्यतीतायामत्रिणा त्वं समेष्यसि
तेन राजन्समागम्य कृतकृत्यो भविष्यसि ४३
स्वप्नमेवं स राजर्षिर्दृष्ट्वा
देवेन्द्रविक्रमः
प्रत्यूषकाले विधिवत्स्नातः स
प्रयतेन्द्रियः ४४
कृतकृत्यो यथाकामं पूजयित्वा जनार्दनम्
ददर्शात्रिं मुनिं राजा प्रत्यक्षं तपसां
निधिम् ४५
स्वप्नं तु देवदेवस्य न्यवेदयत धार्मिकः
ततः शुश्राव वचनं देवतानां समीरितम् ४६
एवमेतन्महीपाल नात्र कार्या विचारणा
एवं प्रसादं सम्प्राप्य
देवदेवाज्जनार्दनात् ४७
कृतदेवार्चनो राजा तथा हुतहुताशनः सर्वान्कामानवाप्तोऽसौ वरदानेन केशवात् ४८
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे भुवनकोश ऐलाश्रमवर्णनं नाम

विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः १२०

अथैकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
तस्याश्रमस्योत्तरतस्! त्रिपुरारिनिषेवितः
नानारत्नमयैः शृङ्गैः
कल्पद्रुमसमन्वितैः १
मध्ये हिमवतः पृष्ठे कैलासो नाम पर्वतः
तस्मिन्निवसति श्रीमान्कुबेरः सह
गुह्यकैः २
अप्सरोऽनुगुप्तो राजा मोदते ह्यलकाधिपः
कैलासपादसम्भूतं पुण्यं शीतजलं शुभम् ३
मन्दोदकं नाम सरः पयस्तु दधिसंनिभम्
तस्मात्प्रवहते दिव्या नदी मन्दाकिनी
शुभा ४
दिव्यं च नन्दनं तत्र तस्यास्तीरे
महद्वनम्
प्रागुत्तरेण कैलासाद्दिव्यं सौगन्धिकं
गिरिम् ५
सर्वधातुमयं दिव्यं सुवेलं पर्वतं प्रति
चन्द्रप्रभो नाम गिरिः यः शुभ्रो
रत्नसंनिभः ६
तत्समीपे सरो दिव्यमच्छोदं नाम विश्रुतम्
तस्मात्प्रभवते दिव्या नदी ह्यच्छोदका
शुभा ७

तस्यास्तीरे वनं दिव्यं महच्चैत्ररथं शुभम्
निवसति मणिभद्रः सहानुगः ८
यक्षसेनापतिः क्रूरो गुह्यकैः परिवारितः
पुण्या मन्दाकिनी नाम नदी ह्यच्छोदका
शुभा ९
महीमण्डलमध्ये तु प्रविष्टे तु महोदधिम्
कैलासदक्षिणे प्राच्यां शिवं सर्वौषधिं
गिरिम् १०
मनःशिलामयं दिव्यं सुवेलं पर्वतं प्रति
लोहितो हेमशृङ्गस्तु गिरिः सूर्यप्रभो
महान् ११
तस्य पादे महद्दिव्यं लोहितं सुमहत्सरः
तस्मात्प्रभवते पुण्यो लौहित्यश्च नदो
महान् १२
दिव्यारण्यं विशोकं च तस्य तीरे महद्वनम्
तस्मिन्गिरौ निवसति यक्षो मणिधरो वशी १३
सौम्यैः सुधार्मिकैश्चैव गुह्यकैः
परिवारितः
कैलासात्पश्चिमोदीच्यां
ककुद्मानौषधीगिरिः १४
ककुद्मति च रुद्रस्य उत्पत्तिश्च ककुद्मिनः
तदञ्जनं त्रैककुदं शैलं त्रिककुदं प्रति १५
सर्वधातुमयस्तत्र सुमहान्वैद्युतो गिरिः

तस्य पादे महद्दिव्यं मानसं सिद्धसेवितम् १६
तस्मात्प्रभवते पुण्या सरयूर्लोकपावनी यस्यास्तीरे वनं दिव्यं वैभ्राजं नाम विश्रुतम् १७
कुबेरानुचरस्तस्मिन्प्रहेतितनयो वशी ब्रह्मधाता निवसति राक्षसोऽनन्तविक्रमः १८
कैलासात्पश्चिमामाशां दिव्यः सर्वौषधिगिरिः
वरुणः पर्वतश्रेष्ठो रुक्मधातुविभूषितः १९
भवस्य दयितः श्रीमान्पर्वतो हैमसंनिभः शातकौम्भमयैर्दिव्यैः शिलाजालैः समाचितः २०
शतसङ्ख्यैस्तापनीयैः शृङ्गैर्दिवमिवोल्लिखन्
शृङ्गवान्सुमहादिव्यो दुर्गः शैलो
महाचितः २१
तस्मिन्गिरौ निवसति गिरिशो धूम्रलोहितः
तस्य पादात्प्रभवति शैलोदं नाम तत्सरः २२
तस्मात्प्रभवते पुण्या नदी शैलोदका शुभा
सा चक्षुसी तयोर्मध्ये प्रविष्टा
पश्चिमोदधिम् २३
अस्त्युत्तरेण कैलासाच्छिवः सर्वौषधो गिरिः

गौरं तु पर्वतश्रेष्ठं हरितालमयं प्रति २४
हिरण्यशृङ्गः सुमहादिव्यौषधिमयो गिरिः तस्य पादे महद्दिव्यं सरः काञ्चनवालुकम् २५
रम्यं बिन्दुसरो नाम यत्र राजा भगीरथः गङ्गार्थे स तु राजर्षिरुवास बहुलाः समाः २६
दिवं यास्यन्तु मे पूर्वे गङ्गातोयाप्लुतास्थिकाः
तत्र त्रिपथगा देवी प्रथमं तु प्रतिष्ठिता २७
सोमपादात्प्रसूता सा सप्तधा प्रविभज्यते यूपा मणिमयास्तत्र विमानाश्च हिरण्मयाः २८
तत्रेष्ट्वा क्रतुभिः सिद्धः शक्रः सुरगणैः सह
दिव्यश्छायापथस्तत्र नक्षत्राणां तु मण्डलम् २९
दृश्यते भासुरा रात्रौ देवी त्रिपथगा तु सा
अन्तरिक्षं दिवं चैव भावयित्वा भुवं गता ३०
भवोत्तमाङ्गे पतिता संरुद्धा योगमायया तस्या ये बिन्दवः केचित्क्रुद्धायाः पतिता भुवि ३१

कृतं तु तैर्बहुसरस्ततो बिन्दुसरः स्मृतम्
ततस्तस्या निरुद्धाया भवेन सहसा रुषा ३२
ज्ञात्वा तस्या ह्यभिप्रायं क्रूरं
देव्याश्चिकीर्षितम्
भित्त्वा विशामि पातालं स्रोतसा गृह्य
शंकरम् ३३
अथावलेपं तं ज्ञात्वा तस्याः क्रुद्धस्तु
शंकरः
तिरोभावयितुं बुद्धिरासीदङ्गेषु तां
नदीम् ३४
एतस्मिन्नेव काले तु दृष्ट्वा
राजानमग्रतः
धमनीसंततं क्षीणं
क्षुधाव्याकुलितेन्द्रियम् ३५
अनेन तोषितश्चाहं नद्यर्थे पूर्वमेव तु
बुद्ध्वाऽस्य वरदानं तु ततः कोपं
न्ययच्छत ३६
ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा यदुक्तं धारयन्नदीम्
ततो विसर्जयामास संरुद्धां स्वेन तेजसा ३७
नदीं भगीरथस्यार्थे तपसोग्रेण तोषितः ततो विसर्जयामास सप्त स्रोतांसि गङ्गया ३८
त्रीणि प्राचीमभिमुखं प्रतीचीं

त्रीण्यथैव तु
स्रोतांसि त्रिपथायास्तु प्रत्यपद्यन्त
सप्तधा ३९
नलिनी ह्लादिनी चैव पावनी चैव प्राच्यगा
सीता चक्षुश्च सिन्धुश्च तिस्रस्ता वै
प्रतीच्यगाः ४०
सप्तमी त्वनुगा तासां दक्षिणेन भगीरथम्
तस्माद्भागीरथी सा वै प्रविष्टा
दक्षिणोदधिम् ४१
सप्त चैताः प्लावयन्ति वर्षं तु
हिमसाह्वयम्
प्रसूताः सप्त नद्यस्तु शुभा
बिन्दुसरोद्भवाः ४२
तान्देशान्प्लावयन्ति स्म
म्लेच्छप्रायांश्च सर्वशः
सशैलान्कुकुरान्रौध्रान्बर्बरान्यवनान्खसान् ४३
पुलिकांश्च कुलत्थांश्च
अङ्गलोक्यान्वरांश्च यान्
कृत्वा द्विधा हिमवन्तं प्रविष्टा
दक्षिणोदधिम् ४४
अथ वीरमरूंश्चैव कालिकांश्चैव शूलिकान्
तुकरान्बर्बराकारान्पह्लवान्पारदाञ्छकान् ४५
एताञ्जनपदांश्चक्षुः प्लावयित्वोदधिं गता

दरदोर्जगुडांश्चैव
गान्धारानौरसान्कुहून् ४६
शिवपौरानिन्द्रमरून्वसतीन्समतेजसम्
सैन्धवानुर्वसान्बर्बान्कुपथान्भीमरोमकान् ४७
शुनामुखांश्चोर्दमरून्सिन्धुरेतान्निषेवते
गन्धर्वान्किन्नरान्यक्षान्रक्षोविद्याधरोरगान् ४८
कलापग्रामकांश्चैव तथा
किम्पुरुषान्नरान्
किरातांश्च पुलिन्दांश्च कुरून्वै
भारतानपि ४९
पाञ्चालान्कउशिकान्मत्स्यान्मागधाङ्गांस्तथैव च
ब्रह्मोत्तरांश्च वङ्गांश्च
ताम्रलिप्तांस्तथैव च ५०
एताञ्जनपदानार्यान्गङ्गा भावयते शुभा
ततः प्रतिहता विन्ध्ये प्रविष्टा
दक्षिणोदधिम् ५१
ततस्तु ह्लादिनी पुण्या प्राचीनाभिमुखी ययौ
प्लावयन्त्युपकांश्चैव निषादानपि सर्वशः ५२
धीवरानृषिकांश्चैव तथा नलिमुखानपि केकरानेककर्णांश्च किरातानपि चैव हि ५३

कालञ्जरान्विकर्णांश्च कुशिकान्स्वर्गभौमकान्
सा मण्डले समुद्रस्य तीरे भूत्वा तु
सर्वशः ५४
ततस्तु नलिनी चापि प्राचीमेव दिशं ययौ
कुपथान्प्लावयन्ती सा इन्द्र
द्युम्नसरांस्यपि ५५
तथा खरपथान्देशान्वेत्रशङ्कुपथानपि
मध्येनोज्जानकमरून्कुथप्रावरणान्ययौ ५६
इन्द्रद्वीपसमीपे तु प्रविष्टा
लवणोदधिम्
ततस्तु पावनी प्रायात्प्राचीमाशां जवेन
तु ५७
तोमरान्प्लावयती च हंसमार्गान्समूहकान् पूर्वान्देशांश्च सेवन्ती भित्त्वा सा बहुधा गिरिम्
कर्णप्रावरणान्प्राप्य गता साश्वमुखानपि ५८
सिक्त्वा पर्वतमेरुं सा गत्वा विद्याधरानपि
शैमिमण्डलकोष्ठं तु सा प्रविष्टा महत्सरः ५९
तासां नद्युपनद्योऽन्याः शतशोऽथ सहस्रशः उपगच्छन्ति ता नद्यो यतो वर्षति वासवः ६० तीरे वंशौकसारायाः सुरभिर्नाम तद्वनम् हिरण्यशृङ्गो वसति विद्वान्कौबेरको वशी

६१
यज्ञादपेतः सुमहानमितौजाः सुविक्रमः तत्रागस्त्यैः परिवृता विद्वभिर्द्ब्रह्मराक्षसैः ६२ कुबेरानुचरा ह्येते चत्वारस्तत्समाश्रिताः
एवमेव तु विज्ञेया सिद्धिः पर्वतवासिनाम् ६३
परस्परेण द्विगुणा धर्मतः कामतोऽर्थतः हेमकूटस्य पृष्ठे तु सर्पाणां तत्सरः स्मृतम् ६४
सरस्वती प्रभवति तस्माज्ज्योतिष्मती तु या
अवगाढे ह्युभयतः समुद्रौ पूर्वपश्चिमौ ६५
सरो विष्णुपदं नाम निषधे पर्वतोत्तमे यस्मादग्रे प्रभवति गन्धर्वानुकुले च ते ६६
मेरोः पार्श्वात्प्रभवति ह्रदश्चन्द्र प्रभो महान्
जम्बूश्चैव नदी पुण्या यस्यां जाम्बूनदं स्मृतम् ६७
पयोदस्तु ह्रदो नीलः स शुभ्रः
पुण्डरीकवान्
पुण्डरीकात्पयोदाच्च तस्माद् द्वे
सम्प्रसूयताम् ६८

सरसस्तु सरस्त्वेतत्स्मृतमुत्तरमानसम् मृग्या च मृगकान्ता च तस्माद् द्वे सम्प्रसूयताम् ६९
ह्रदाः कुरुषु विख्याताः पद्ममीनकुलाकुलाः
नाम्ना ते वै जया नाम द्वादशोदधिसंनिभाः ७०
तेभ्यः शान्ती च मध्वी च द्वे नद्यौ सम्प्रसूयताम्
किम्पुरुषाद्यानि यान्यष्टौ तेषु देवो न
वर्षति ७१
उद्भिदान्युदकान्यत्र प्रवहन्ति
सरिद्वराः
बलाहकश्च ऋषभो चक्रो मैनाक एव च ७२
विनिविष्टाः प्रतिदिशं निमग्ना
लवणाम्बुधिम्
चन्द्रकान्तस्तथा द्रोणः सुमहांश्च
शिलोच्चयः ७३
उद्गायता उदीच्यां तु अवगाढा महोदधिम्
चक्रो बधिरकश्चैव तथा नारदपर्वतः ७४
प्रतीचीमायतास्ते वै प्रतिष्ठास्ते
महोदधिम्
जीमूतो द्रावणश्चैव मैनाकश्चन्द्र
पर्वतः ७५
आयतास्ते महाशैलाः समुद्रं दक्षिणं प्रति

चक्रमैनाकयोर्मध्ये दिवि सन्दक्षिणापथे ७६
तत्र संवर्तको नाम सोऽग्निः पिबति तज्जलम्
अग्निः समुद्रवासस्तु और्वोऽसौ वडवामुखः ७७
इत्येते पर्वताविष्टाश्चत्वारो लवणोदधिम्
छिद्यमानेषु पक्षेषु पुरा इन्द्रस्य वै भयात् ७८
तेषां तु दृश्यते चन्द्रे शुक्ले कृष्णे
समाप्लुतिः
ते भारतस्य वर्षस्य भेदा येन
प्रकीर्तिताः ७९
इहोदितस्य दृश्यन्ते अन्ये त्वन्यत्र
चोदिताः
उत्तरोत्तरमेतेषां वर्षमुद्रिच्यते
गुणैः ८०
आरोग्यायुःप्रमाणाभ्यां धर्मतः
कामतोऽर्थतः
समन्वितानि भूतानि तेषु वर्षेषु भागशः ८१
वसन्ति नानाजातीनि तेषु सर्वेषु तानि वै
इत्येतद्धारयद्विश्वं पृथ्वी जगदिदं
स्थिता ८२
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे भुवनकोशे जम्बूद्वीपवर्णनं

नामैकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः १२१

अथ द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
शाकद्वीपस्य वक्ष्यामि यथावदिह निश्चयम् कथ्यमानं निबोध त्वं शाकं द्वीपं द्विजोत्तमाः १
जम्बूद्वीपस्य विस्ताराद् द्विगुणस्तस्य
विस्तरः
विस्तारात्त्रिगुणश्चापि परिणाहः
समन्ततः २
तेनावृतः समुद्रोऽयं द्वीपेन लवणोदधिः तत्र पुण्या जनपदाश्चिराच्च म्रियते जनः ३
कुत एव च दुर्भिक्षं क्षमातेजोयुतेष्विह
तत्रापि पर्वताः शुभ्राः सप्तैव मणिभूषिताः ४
शाकद्वीपादिषु त्वेषु सप्त सप्त नगास्!
त्रिषु
ऋज्वायताः प्रतिदिशं निविष्टा
वर्षपर्वताः ५
रत्नाकरादिनामानः सानुमन्तो महाचिताः
समोदिताः प्रतिदिशं द्वीपविस्तारमानतः ६
उभयत्रावगाढौ च लवणक्षीरसागरौ
शाकद्वीपे तु वक्ष्यामि सप्त
दिव्यान्महाचलान् ७

देवर्षिगन्धर्वयुतः प्रथमो मेरुरुच्यते
प्रागायतः स सौवर्ण उदयो नाम पर्वतः ८
तत्र मेघास्तु वृष्ट्यर्थं
प्रभवन्त्यपयान्ति च
तस्यापरेण सुमहाञ् जलधारो महागिरिः ९
वै चन्द्रः समाख्यातः सर्वौषधिसमन्वितः तस्मान्नित्यमुपादत्ते वासवः परमं जलम् १०
नारदो नाम चैवोक्तो दुर्गशैलो महाचितः तत्राचलौ समुत्पन्नौ पूर्वं नारदपर्वतौ ११
तस्यापरेण सुमहाञ् श्यामो नाम महागिरिः यत्र श्यामत्वमापन्नाः प्रजाः पूर्वमिमाः
किल १२
स एव दुन्दुभिर्नाम श्यामपर्वतसंनिभः
शब्दमृत्युः पुरा
तस्मिन्दुन्दुभिस्ताडितः सुरैः १३
रत्नमालान्तरमयः शाल्मलश्चान्तरालकृत्
तस्यापरेण रजतो महानस्तो गिरिः स्मृतः १४
स वै सोमक इत्युक्तो देवैर्यत्रामृतं
पुरा
संभृतं च हृतं चैव मातुरर्थे गरुत्मता १५
तस्यापरे चाम्बिकेयः सुमनाश्चैव स स्मृतः हिरण्याक्षो वराहेण तस्मिञ्छैले निषूदितः १६

आम्बिकेयात्परो रम्यः सर्वौषधिनिषेवितः विभ्राजस्तु समाख्यातः स्फाटिकस्तु महान्गिरिः १७
यस्माद्विभ्राजते वह्निर्विभ्राजस्तेन स स्मृतः
सैवेह केशवेत्युक्तो यतो वायुः प्रवाति च १८
तेषां वर्षाणि वक्ष्यामि पर्वतानां
द्विजोत्तमाः
शृणुध्वं नामतस्तानि यथावदनुपूर्वशः १९
द्विनामान्येव वर्षाणि यथैव गिरयस्तथा
उदयस्योदयं वर्षं जलधारेति विश्रुतम् २०
नाम्ना गतभयं नाम वर्षं तत्प्रथमं स्मृतम्
द्वितीयं जलधारस्य सुकुमारमिति स्मृतम् २१
तदेव शैशिरं नाम वर्षं तत्परिकीर्तितम् नारदस्य च कौमारं तदेव च सुखोदयम् २२ श्यामपर्वतवर्षं तदनीचकमिति स्मृतम् आनन्दकमिति प्रोक्तं तदेव मुनिभिः शुभम् २३
सोमकस्य शुभं वर्षं विज्ञेयं कुसुमोत्करम्
तदेवासितमित्युक्तं वर्षं सोमकसंज्ञितम् २४
आम्बिकेयस्य मैनाकं क्षेमकं चैव तत्कृतम्

केसरः पर्वतस्यापि महाद्रुममिति स्मृतम् तदेव धवमित्युक्तं वर्षं
विभ्राजसंज्ञितम् २५
द्वीपस्य परिणाहं च ह्रस्वदीर्घत्वमेव च
जम्बूद्वीपेन संख्यातं तस्य मध्ये
वनस्पतिः २६
शाको नाम महावृक्षः प्रजास्तस्य महानुगाः एतेषु देवगन्धर्वाः सिद्धाश्च सह चारणैः २७
विहरन्ति रमन्ते च दृश्यमानाश्च तैः सह
तत्र पुण्या
जनपदाश्चातुर्वर्ण्यसमन्विताः २८
तेषु नद्यश्च सप्तैव प्रतिवर्षं समुद्र
गाः
द्विनाम्ना चैव ताः सर्वा गङ्गाः
सप्तविधाः स्मृताः २९
प्रथमा सुकुमारीति गङ्गा शिवजला शुभा मुनितप्ता च नाम्नैषा नदी सम्परिकीर्तिता ३०
सुकुमारी तपःसिद्धा द्वितीया नामतः सती नन्दा च पावनी चैव तृतीया परिकीर्तिता ३१ शिबिका च चतुर्थी स्याद् द्विविधा च पुनः स्मृता
इक्षुश्च पञ्चमी ज्ञेया तथैव च पुनः कुहूः ३२
वेणुका चामृता चैव षष्ठी सम्परिकीर्तिता

सुकृता च गभस्ती च सप्तमी परिकीर्तिता ३३ एताः सप्त महाभागाः प्रतिवर्षं शिवोदकाः भावयन्ति जनं सर्वं शाकद्वीपनिवासिनम् ३४
अभिगच्छन्ति ताश्चान्या नदा नद्यः सरांसि च
बहूदकपरिस्रावा यतो वर्षति वासवः ३५
तासां तु नामधेयानि परिमाणं तथैव च
न शक्यं परिसंख्यातुं पुण्यास्ताः
सरिदुत्तमाः ३६
ताः पिबन्ति सदा हृष्टा नदीर्जनपदास्तु
ते
एते शान्तभयाः प्रोक्ताः प्रमोदा ये च वै
शिवाः ३७
आनन्दाश्च सुखाश्चैव क्षेमकाश्च नवैः सह
वर्णाश्रमाचारयुता देशास्ते सप्त
विश्रुताः ३८
आरोग्या बलिनश्चैव सर्वे मरणवर्जिताः
अवसर्पिणी न तेष्वस्ति तथैवोत्सर्पिणी
पुनः ३९
न तत्रास्ति युगावस्था चतुर्युगकृता क्वचित्
त्रेतायुगसमः कालस्तथा तत्र प्रवर्तते ४०
शाकद्वीपादिषु ज्ञेयं पञ्चस्वेतेषु सर्वशः

देशस्य तु विचारेण कालः स्वाभाविकः स्मृतः ४१
न तेषु संकरः कश्चिद्वर्णाश्रमकृतः
क्वचित्
धर्मस्य चाव्यभीचारादेकान्तसुखिनः
प्रजाः ४२
न तेषु माया लोभो वा ईर्ष्यासूया भयं कुतः
विपर्ययो न तेष्वस्ति तद्वै स्वाभाविकं
स्मृतम् ४३
कालो नैव च तेष्वस्ति न दण्डो न च दाण्डिकः
स्वधर्मेण च धर्मज्ञास्ते रक्षन्ति
परस्परम् ४४
परिमण्डलस्तु सुमहान्द्वीपो वै
कुशसंज्ञकः
नदीजलैः परिवृतः पर्वतश्चाभ्रसंनिभैः ४५
सर्वधातुविचित्रैश्च मणिविद्रुमभूषितैः अन्यैश्च विविधाकारै रम्यैर्जनपदैस्तथा ४६
वृक्षैः पुष्पफलोपेतैः सर्वतो धनधान्यवान्
नित्यं पुष्पफलोपेतः सर्वरत्नसमावृतः ४७ आवृतः पशुभिः सर्वैर्ग्राम्यारण्यैश्च सर्वशः
आनुपूर्व्यात्समासेन कुशद्वीपं निबोधत ४८
अथ तृतीयं वक्ष्यामि कुशद्वीपं च

कृत्स्नशः
कुशद्वीपेन क्षीरोदः सर्वतः परिवारितः ४९
शाकद्वीपस्य विस्ताराद् द्विगुणेन समन्वितः
तत्रापि पर्वताः सप्त विज्ञेया रत्नयोनयः ५०
रत्नाकरास्तथा नद्यस्तेषां नामानि मे शृणु
द्विनामानश्च ते सर्वे शाकद्वीपे यथा तथा ५१
प्रथमः सूर्यसंकाशः कुमुदो नाम पर्वतः
विद्रुमोच्चय इत्युक्तः स एव च महीधरः ५२
सर्वधातुमयैः शृङ्गैः शिलाजालसमन्वितैः
द्वितीयः पर्वतस्तत्र उन्नतो नाम
विश्रुतः ५३
हेमपर्वत इत्युक्तः स एव च महीधरः हरितालमयैः शृङ्गैर्द्वीपमावृत्य सर्वशः ५४
बलाहकस्तृतीयस्तु जात्यञ्जनमयो गिरिः द्युतिमान्नामतः प्रोक्तः स एव च महीधरः ५५
चतुर्थः पर्वतो द्रोणो यत्रौषध्यो महागिरौ
विशल्यकरणी चैव मृतसंजीवनी तथा ५६ पुष्पवान्नाम सैवोक्तः पर्वतः सुमहाचितः

कङ्कस्तु पञ्चमस्तेषां पर्वतो नाम सारवान् ५७
कुशेशय इति प्रोक्तः पुनः स पृथिवीधरः दिव्यपुष्पफलोपेतो दिव्यविरुत्समन्वितः ५८
षष्ठस्तु पर्वतस्तत्र महिषो मेघसंनिभः स एव तु पुनः प्रोक्तो हरिरित्यभिविश्रुतः ५९ तस्मिन्सोऽग्निर्निवसति महिषो नाम योऽप्सुजः
सप्तमः पर्वतस्तत्र ककुद्मान्स हि भाषते ६०
मन्दरः सैव विज्ञेयः सर्वधातुमयः शुभः मन्द इत्येष यो धातुरपामर्थे प्रकाशकः ६१ अपां विदारणाच्चैव मन्दरः स निगद्यते तत्र रत्नान्यनेकानि स्वयं रक्षति वासवः ६२
प्रजापतिमुपादाय प्रजाभ्यो विदधत्स्वयम् तेषामन्तरविष्कम्भो द्विगुणः समुदाहृतः ६३
इत्येते पर्वताः सप्त कुशद्वीपे प्रभाषिताः
तेषां वर्षाणि वक्ष्यामि सप्तैव तु विभागशः ६४
कुमुदस्य स्मृतः श्वेत उन्नतश्चेव स स्मृतः

उन्नतस्य तु विज्ञेयं वर्षं
लोहितसंज्ञकम् ६५
वेणुमण्डलकं चैव तथैव परिकीर्तितम्
बलाहकस्य जीमूतः स्वैरथाकारमित्यपि ६६
द्रोणस्य हरिकं नाम लवणं च पुनः स्मृतम्
कङ्कस्यापि ककुन्नाम धृतिमच्चैव
तत्स्मृतम् ६७
महिषं महिषस्यापि पुनश्चापि प्रभाकरम्
ककुद्मिनस्तु तद्वर्षं कपिलं नाम
विश्रुतम् ६८
एतान्यपि विशिष्टानि सप्त सप्त पृथक्पृथक्
वर्षाणि पर्वताश्चैव नदीस्तेषु निबोधत ६९
तत्रापि नद्यः सप्तैव प्रतिवर्षं हि ताः स्मृताः
द्विनामवत्यस्ताः सर्वाः सर्वाः
पुण्यजलाः स्मृताः ७०
धूतपापा नदी नाम योनिश्चैव पुनः स्मृता
सीता द्वितीया विज्ञेया सा चैव हि निशा
स्मृता ७१
पवित्रा तृतीया विज्ञेया वितृष्णापि च या
पुनः
चतुर्थी ह्लादिनीत्युक्ता चन्द्रभा इति
च स्मृता ७२
विद्युच्च पञ्चमी प्रोक्ता शुक्ला चैव

विभाव्यते
पुण्ड्रा षष्ठी तु विज्ञेया पुनश्चैव विभावरी ७३
महती सप्तमी प्रोक्ता पुनश्चैषा धृतिः स्मृता
अन्यास्ताभ्योऽपि संजाताः शतशोऽथ सहस्रशः ७४
अभिगच्छन्ति ता नद्यो यतो वर्षति वासवः इत्येष संनिवेशो वः कुशद्वीपस्य वर्णितः ७५
शाकद्वीपेन विस्तारः प्रोक्तस्तस्य सनातनः
कुशद्वीपः समुद्रेण घृतमण्डोदकेन च ७६
सर्वतः सुमहान्द्वीपश्चन्द्र
वत्परिवेष्टितः
विस्तारान्मण्डलाच्चैव
क्षीरोदाद्द्विगुणो मतः ७७
ततः परं प्रवक्ष्यामि क्रौञ्चद्वीपं यथा
तथा
कुशद्वीपस्य विस्ताराद् द्विगुणस्तस्य
विस्तरः ७८
घृतोदकः समुद्रो वै क्रौञ्चद्वीपेन संवृतः
चक्रनेमिप्रमाणेन वृतो वृत्तेन सर्वशः ७९
तस्मिन्द्वीपे नगाः श्रेष्ठा देवनो

गिरिरुच्यते
देवनात्परतश्चापि गोविन्दो नाम पर्वतः ८०
गोविन्दात्परतश्चापि क्रौञ्चस्तु प्रथमो गिरिः
क्रौञ्चात्परे पावनकः पावनादन्धकारकः ८१ अन्धकारात्परे चापि देवावृन्नाम पर्वतः देवावृतः परेणापि पुण्डरीको महान्गिरिः ८२
एते रत्नमयाः सप्त क्रौञ्चद्वीपस्य पर्वताः
परस्परस्य द्विगुणो विष्कम्भो वर्षपर्वतः ८३
वर्षाणि तस्य वक्ष्यामि नामतस्तु निबोधत क्रौञ्चस्य कुशलो देशो वामनस्य मनोनुगः ८४
मनोनुगात्परे चोष्णास्तृतीयोऽपि स उच्यते
उष्णात्परे पावनकः पावनादन्धकारकः ८५
अन्धकारकदेशात्तु मुनिदेशस्तथा परः
मुनिदेशात्परे चापि प्रोच्यते
दुन्दुभिस्वनः ८६
सिद्धचारणसंकीर्णो गौरप्रायः शुचिर्जनः
श्रुतास्तत्रैव नद्यस्तु प्रतिवर्षं गताः
शुभाः ८७
गौरी कुमुद्वती चैव संध्या रात्रिर्मनोजवा

ख्याती च पुण्डरीका च गङ्गा सप्तविधा स्मृता ८८
तासां सहस्रशश्चान्या नद्यः पार्श्वसमीपगाः
अभिगच्छन्ति ता नद्यो बहुलाश्च बहूदकाः ८९
तेषां निसर्गो देशानामानुपूर्व्येण सर्वशः
न शक्यो विस्तराद्वक्तुमपि वर्षशतैरपि ९०
सर्गो यश्च प्रजानां तु संहारो यश्च तेषु वै
अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि शाल्मलस्य निबोधत ९१
शाल्मलो द्विगुणो द्वीपः क्रौञ्चद्वीपस्य विस्तरात्
परिवार्य समुद्रं तु दधिमण्डोदकं स्थितः ९२
तत्र पुण्या जनपदाश्चिराच्च म्रियते जनः कुत एव तु दुर्भिक्षं क्षमातेजोयुता हि ते ९३
प्रथमः सूर्यसंकाशः सुमना नाम पर्वतः पीतस्तु मध्यमश्चासीत्ततः कुम्भमयो गिरिः ९४
नाम्ना सर्वसुखो नाम दिव्यौषधिसमन्वितः तृतीयश्चैव सौवर्णो भृङ्गपत्त्रनिभो

गिरिः ९५
सुमहान्रोहितो नाम दिव्यो गिरिवरो हि सः
सुमनाः कुशलो देशः सुखोदर्कः सुखोदयः ९६
रोहितो यस्तृतीयस्तु रोहिणो नाम विश्रुतः तत्र रत्नान्यनेकानि स्वयं रक्षति वासवः ९७
प्रजापतिमुपादाय प्रसन्नो विदधत्स्वयम्
न तत्र मेघा वर्षन्ति शीतोष्णं च न तद्विधम् ९८
वर्णाश्रमाणां वार्त्ता वा त्रिषु
द्वीपेषु विद्यते
न ग्रहो न च चन्द्रोऽस्ति ईर्ष्यासूया
भयं तथा ९९
उद्भिदान्युदकान्यत्र गिरिप्रस्रवणानि च भोजनं षड्रसं तत्र तेषां स्वयमुपस्थितम् १००
अधमोत्तमं न तेष्वस्ति न लोभो न परिग्रहः आरोग्यबलवन्तश्च एकान्तसुखिनो नराः १०१ त्रिंशद्वर्षसहस्राणि मानसीं सिद्धिमास्थिताः
सुखमायुश्च रूपं च धर्मैश्वर्यं तथैव च १०२
शाल्मलान्तेषु विज्ञेयं द्वीपेषु त्रिषु सर्वतः
व्याख्यातः शाल्मलान्तानां द्वीपानां तु विधिः शुभः १०३

परिमण्डलस्तु द्वीपस्य चक्रवत्परिवेष्टितः
सुरोदेन समुद्रेण द्विगुणेन समन्वितः १०४
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे भुवनकोशे द्वीपवर्णनं नाम द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः १२२

अथ त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
गोमेदकं प्रवक्ष्यामि षष्ठं द्वीपं तपोधनाः
सुरोदकसमुद्रस्तु गोमेदेन समावृतः १
शाल्मलस्य तु विस्ताराद् द्विगुणस्तस्य
विस्तरः
तस्मिन्द्वीपे तु विज्ञेयौ पर्वतौ द्वौ
समाहितौ २
प्रथमः सुमना नाम जात्यञ्जनमयो गिरिः
द्वितीयः कुमुदो नाम सर्वौषधिसमन्वितः ३
शातकौम्भमयः श्रीमान्विज्ञेयः सुमहाचितः
समुद्रेक्षुरसोदेन वृतो गोमेदकश्च सः ४
षष्ठेन तु समुद्रेण सुरोदाद्द्विगुणेन च धातकीकुमुदश्चैव हव्यपुत्रौ सुविस्तृतौ ५
सौमनं प्रथमं वर्षं धातकीखण्डमुच्यते धातकिनः स्मृतं तद्वै प्रथमं प्रथमस्य तु

६
गोमेदं यत्स्मृतं वर्षं नाम्ना सर्वसुखं तु तत्
कुमुदस्य द्वितीयस्य द्वितीयं कुमुदं ततः ७
एतौ द्वौ पर्वतौ वृत्तौ शेषौ सर्वसमुच्छ्रितौ
पूर्वेण तस्य द्वीपस्य सुमनाः पर्वतः स्थितः ८
प्राक्पश्चिमायतैः पादैरासमुद्रादिति
स्थितः
पश्चार्धे कुमुदस्तस्य एवमेव स्थितस्तु
वै ९
एतैः पर्वतपादैस्तु स देशो वै द्विधाकृतः
दक्षिणार्धं तु द्वीपस्य
धातकीखण्डमुच्यते १०
कुमुदं तूत्तरे तस्य द्वितीयं वर्षमुत्तमम्
एतौ जनपदौ द्वौ तु गोमेदस्य तु विस्तृतौ ११
अतः परं प्रवक्ष्यामि सप्तमं द्वीपमुत्तमम्
समुद्रेक्षुरसं चैव गोमेदाद्द्विगुणं हि सः १२
आवृत्य तिष्ठति द्वीपः पुष्करः पुष्करैर्वृतः

पुष्करेण वृतः
श्रीमांश्चित्रसानुमहागिरिः १३
कूटैश्चित्रैर्मणिमयैः शिलाजालसमुद्भवैः
द्वीपस्यैव तु पूर्वार्धे चित्रसानुः
स्थितो महान् १४
परिमण्डलसहस्राणि विस्तीर्णः सप्तविंशतिः
ऊर्ध्वं स वै चतुर्विंशद्योजनानां महाबलः १५
द्वीपार्धस्य परिक्षिप्तः पश्चिमे मानसो गिरिः
स्थितो वेलासमीपे तु पूर्वचन्द्र इवोदितः १६
योजनानां सहस्राणि सार्धं
पञ्चाशदुच्छ्रितः
तस्य पुत्रो महावीतः पश्चिमार्धस्य
रक्षिता १७
पूर्वार्धे पर्वतस्यापि द्विधा देशस्तु स
स्मृतः
स्वादूदकेनोदधिना पुष्करः परिवारितः १८
विस्तारान्मण्डलाच्चैव
गोमेदाद्द्विगुणेन तु
त्रिंशद्वर्षसहस्राणि तेषु जीवन्ति
मानवाः १९
विपर्ययो न तेष्वस्ति एतत्स्वाभाविकं स्मृतम्

आरोग्यं सुखबाहुल्यं मानसीं सिद्धिमास्थिताः २०
सुखमायुश्च रूपं च त्रिषु द्वीपेषु
सर्वशः
अधमोत्तमौ न तेष्वास्तां तुल्यास्ते
वीर्यरूपतः २१
न तत्र वध्यवधकौ नेर्ष्यासूया भयं तथा
न लोभो न च दम्भो वा न च द्वेषः परिग्रहः २२
सत्यानृते न तेष्वास्तां धर्माधर्मौ तथैव
च
वर्णाश्रमाणां वार्त्ता च पाशुपाल्यं वणिक्कृषिः २३
त्रयीविद्या दण्डनीतिः शुश्रूषा दण्ड एव
च
न तत्र वर्षं नद्यो वा शीतोष्णं च न
विद्यते २४
उद्भिदान्युदकानि स्युर्गिरिप्रस्रवणानि
च
तुल्योत्तरकुरूणां तु कालस्तत्र तु
सर्वदा २५
सर्वतः सुखकालोऽसौ जराक्लेशविवर्जितः
सर्गस्तु धातकीखण्डे महावीते तथैव च २६
एवं द्वीपाः समुद्रैस्तु सप्त सप्तभिरावृताः
द्वीपस्यानन्तरो यस्तु समुद्र

स्तत्समस्तु वै २७
एवं द्वीपसमुद्राणां वृद्धिर्ज्ञेया
परस्परम्
अपां चैव समुद्रेकात्समुद्र इति
संज्ञितः २८
ऋषद्वसन्त्यो वर्षेषु प्रजा यत्र
चतुर्विधाः
ऋषिरत्येव रमणे वर्षन्त्वेतेन तेषु वै २९
पूर्वे तु समुद्रः पूर्यते सदा प्रक्षीयमाने बहुले क्षीयतेऽस्तमिते च वै ३०
आपूर्यमाणो ह्युदधिरात्मनैवाभिपूर्यते
ततो वै क्षीयमाणे तु स्वात्मन्येव ह्यपां
क्षयः ३१
उदयात्पयसां योगात्पुष्पन्त्यापो यथा
स्वयम्
तथा स तु समुद्रोऽपि वर्धते शशिनोदये ३२
अन्यूनानतिरिक्तात्मा वर्धन्त्यापो
ह्रसन्ति च
उदयेऽस्तमये चेन्दोः पक्षयोः
शुक्लकृष्णयोः ३३
क्षयवृद्धी समुद्रस्य शशिवृद्धिक्षये तथा
दशोत्तराणि पञ्चाहुरङ्गुलानां शतानि च ३४
अपां वृद्धिः क्षयो दृष्टः समुद्राणां तु

पर्वसु
द्विरापत्वात्स्मृतो द्वीपो दधनाच्चोदधिः स्मृतः ३५ निगीर्णत्वाच्च गिरयः पर्वबन्धाच्च पर्वताः
शाकद्वीपे तु वै शाकः पर्वतस्तेन चोच्यते ३६
कुशद्वीपे कुशस्तम्बो मध्ये जनपदस्य तु क्रौञ्चद्वीपे गिरिः क्रौञ्चस्तस्य
नाम्ना निगद्यते ३७
शाल्मलिः शाल्मलद्वीपे पूज्यते स
महाद्रुमः
गोमेदके तु गोमेदः पर्वतस्तेन चोच्यते ३८
न्यग्रोधः पुष्करद्वीपे पद्मवत्तेन स
स्मृतः
पूज्यते स
महादेवैर्ब्रह्मांशोऽव्यक्तसम्भवः ३९
तस्मिन्स वसति ब्रह्मा साध्यैः सार्धं
प्रजापतिः
तत्र देवा उपासन्ते
त्रयस्त्रिंशन्महर्षिभिः ४०
स तत्र पूज्यते देवो देवैर्महर्षिसत्तमैः
जम्बूद्वीपात्प्रवर्तन्ते रत्नानि
विविधानि च ४१
द्वीपेषु तेषु सर्वेषु प्रजानां क्रमशस्तु वै

आर्जवाद्ब्रह्मचर्येण सत्येन च दमेन च ४२
आरोग्यायुःप्रमाणाभ्यां द्विगुणं
द्विगुणं ततः
द्वीपेषु तेषु सर्वेषु यथोक्तं वर्षकेषु
च ४३
गोपायन्ते प्रजास्तत्र सर्वैः सहजपण्डितैः
भोजनं चाप्रयत्नेन सदा स्वयमुपस्थितम् ४४
षड्रसं तन्महावीर्यं तत्र ते भुञ्जते जनाः
परेण पुष्करस्याथ आवृत्यावस्थितो महान् ४५
स्वादूदकसमुद्रस्तु स समन्तादवेष्टयत् स्वादूदकस्य परितः शैलस्तु परिमण्डलः ४६ प्रकाशश्चाप्रकाशश्च लोकालोकः स उच्यते आलोकस्तत्र चार्वाक्च निरालोकस्ततः परम् ४७
लोकविस्तारमात्रं तु पृथिव्यर्धं तु बाह्यतः
प्रतिच्छिन्नं समन्तात्तु उदकेनावृतं महत् ४८
भूमेर्दशगुणाश्चापः समन्तात्पालयन्ति गाम्
अद्भ्यो दशगुणश्चाग्निः सर्वतो धारयत्यपः ४९

अग्नेर्दशगुणो वायुर्धारयञ्ज्योतिरास्थितः
तिर्यक्च मण्डलो वायुर्भूतान्यावेष्ट्य
धारयन् ५०
दशाधिकं तथाकाशं वायोर्भूतान्यधारयत्
भूतादिर्धारयन्व्योम तस्माद्दशगुणस्तु
वै ५१
भूतादितो दशगुणं महद्भूतान्यधारयत्
महत्तत्त्वं ह्यनन्तेन अव्यक्तेन तु
धार्यते ५२
आधाराधेयभावेन विकारास्ते विकारिणाम्
पृथ्व्यादयो विकारास्ते परिच्छिन्नाः
परस्परम् ५३
परस्पराधिकाश्चैव प्रविष्टाश्च परस्परम् एवं परस्परोत्पन्ना धार्यन्ते च परस्परम् ५४
यस्मात्प्रविष्टास्तेऽन्योन्यं तस्मात्ते स्थिरतां गताः
आसंस्ते ह्यविशेषाश्च विशेषा अन्यवेशनात् ५५
पृथ्व्यादयस्तु वाय्वन्ताः परिच्छिन्नास्तु तत्र ते
भूतेभ्यः परतस्तेभ्यो ह्यलोकः सर्वतः स्मृतः ५६
तथा ह्यालोक आकाशे परिच्छिन्नानि सर्वशः पात्रे महति पात्राणि यथा ह्यन्तर्गतानि

च ५७
भवन्त्यन्योन्यहीनानि परस्परसमाश्रयात् तथा ह्यालोक आकाशे भेदास्त्वन्तर्गतागताः ५८
कृतान्येतानि तत्त्वानि अन्योन्यस्याधिकानि च
यावदेतानि तत्त्वानि तावदुत्पत्तिरुच्यते ५९
जन्तूनामिह संस्कारो भूतेष्वन्तर्गतेषु
वै
प्रत्याख्यायेह भूतानि कार्योत्पत्तिर्न
विद्यते ६०
तस्मात्परिमिता भेदाः स्मृताः कार्यात्मकास्तु वै
ते कारणात्मकाश्चैव स्युर्भेदा महदादयः ६१
इत्येवं संनिवेशोऽयं पृथ्व्याक्रान्तस्तु भागशः सप्तद्वीपसमुद्राणां याथातथ्येन वै मया ६२
विस्तारान्मण्डलाच्चैव प्रसंख्यानेन चैव हि
विश्वरूपं प्रधानस्य परिमाणैकदेशिनः ६३ एतावत्संनिवेशस्तु मया सम्यक्प्रकाशितः एतावदेव श्रोतव्यं संनिवेशस्य पार्थिव ६४

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे भुवनकोशे सप्तद्वीपनिवेशनं नाम त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः १२३

अथ चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि सूर्यचन्द्रमसोर्गतिम्
सूर्याचन्द्रमसावेतौ भ्राजन्तौ यावदेव तु १
सप्तद्वीपसमुद्राणां द्वीपानां भाति
विस्तरः
विस्तरार्धं पृथिव्यास्तु भवेदन्यत्र
बाह्यतः २
पर्यासपरिमाणं च चन्द्रादित्यौ प्रकाशतः
पर्यासपारिमाण्यात्तु बुधैस्तुल्यं दिवः स्मृतम् ३
त्रींल्लोकान्प्रति सामान्यात्सूर्यो यात्यविलम्बतः
अचिरात्तु प्रकाशेन अवनात्तु रविः स्मृतः ४
भूयो भूयः प्रवक्ष्यामि प्रमाणं चन्द्र सूर्ययोः
महितत्वान्महच्छब्दो ह्यस्मिन्नर्थे निगद्यते ५
अस्य भारतवर्षस्य

विष्कम्भात्तुल्यविस्तृतम्
मण्डलं भास्करस्याथ योजनैस्तन्निबोधत ६
नवयोजनसाहस्रो विस्तारो मण्डलस्य तु
विस्तारात्त्रिगुणश्चापि परिणाहोऽत्र
मण्डले ७
विष्कम्भान्मण्डलाच्चैव
भास्कराद्द्विगुणः शशी
अतः पृथिव्या वक्ष्यामि प्रमाणं योजनैः
पुनः ८
सप्तद्वीपसमुद्राया विस्तारो मण्डलस्य
तु
इत्येतदिह संख्यातं पुराणे परिमाणतः ९
तद्वक्ष्यामि प्रसंख्याय साम्प्रतं
चाभिमानिभिः
अभिमानिनो ह्यतीता ये तुल्यास्ते
साम्प्रतैस्त्विह १०
देवादेवैरतीतास्तु रूपैर्नामभिरेव च
तस्माद्वै साम्प्रतैर्देवैर्वक्ष्यामि
वसुधातलम् ११
दिव्यस्य संनिवेशो वै साम्प्रतैरेव
कृत्स्नशः
शतार्धकोटिविस्तारा पृथिवी कृत्स्नशः
स्मृता १२
तस्याश्चार्धप्रमाणं च मेरोश्चैवोत्तरोत्तरम्
मेरोर्मध्ये प्रतिदिशं कोटिरेका तु सा

स्मृता १३
तथा शतसहस्राणामेकोननवतिं पुनः
पञ्चाशच्च सहस्राणि पृथिव्यर्धस्य
विस्तरः १४
पृथिव्या विस्तरं कृत्यं योजनैस्तं
निबोधत
तिस्रः कोट्यस्तु
विस्तारात्संख्यातास्तु चतुर्दिशम् १५
तथा शतसहस्राणामेकोनाशीतिरुच्यते
सप्तद्वीपसमुद्रायाः पृथिव्याः स तु
विस्तरः १६
विस्तारं त्रिगुणं चैव
पृथिव्यन्तरमण्डलम्
गणितं योजनानां तु कोट्यस्त्वेकादश
स्मृताः १७
तथा शतसहस्राणां सप्तत्रिंशाधिकास्तु ताः
इत्येतद्वै प्रसंख्यातं
पृथिव्यन्तरमण्डलम् १८
तारकासंनिवेशस्य दिवि यावत्तु मण्डलम्
पर्याप्तसंनिवेशस्य भूमेस्तावत्तु
मण्डलम् १९
पर्यासपरिमाणं च भूमेस्तुल्यं दिवः
स्मृतम्
मेरोः प्राच्यां दिशायां तु
मानसोत्तरमूर्धनि २०
वस्त्वेकसारा माहेन्द्री पुण्या

हेमपरिष्कृता
दक्षिणेन पुनर्मेरोर्मानसस्य तु पृष्ठतः २१
वैवस्वतो निवसति यमः संयमने पुरे प्रतीच्यां तु पुनर्मेरोर्मानसस्य तु
मूर्धनि २२
सुषा नाम पुरी रम्या वरुणस्यापि धीमतः
दिश्युत्तरस्यां मेरोस्तु मानसस्यैव
मूर्धनि २३
तुल्या महेन्द्रपुर्यापि सोमस्यापि विभावरी
मानसोत्तरपृष्ठे तु लोकपालाश्चतुर्दिशम् २४
स्थिता धर्मव्यवस्थार्थं लोकसंरक्षणाय च लोकपालोपरिष्टात्तु सर्वतो दक्षिणायने २५
काष्ठागतस्य सूर्यस्य गतिस्तत्र निबोधत
दक्षिणोपक्रमे सूर्यः क्षिप्तेषुरिव
सर्पति २६
ज्योतिषां चक्रमादाय सततं परिगच्छति
मध्यगश्चामरावत्यां यदा भवति भास्करः २७
वैवस्वते संयमने उद्यन्सूर्यः प्रदृश्यते सुषायामर्धरात्रस्तु विभावर्यास्तमेति च २८
वैवस्वते संयमने मध्याह्ने तु रविर्यदा सुषायामथ वारुण्यामुत्तिष्ठन्स तु

दृश्यते २९
विभावर्यामर्धरात्रं माहेन्द्र्
यामस्तमेव च
सुषायामथ वारुण्यां मध्याह्ने तु
रविर्यदा ३०
विभावर्यां सोमपुर्यामुत्तिष्ठति
विभावसुः
महेन्द्रस्यामरावत्यामुद्गच्छति
दिवाकरः ३१
अर्धरात्रं संयमने वारुण्यामस्तमेति च
स शीघ्रमेव पर्येति भानुरालातचक्रवत् ३२
भ्रमन्वै भ्रममाणानि ऋक्षाणि चरते रविः
एवं चतुर्षु पार्श्वेषु दक्षिणान्तेषु
सर्पति ३३
उदयास्तमये वासावुत्तिष्ठति पुनः पुनः
पूर्वाह्णे चापराह्णे च द्वौ द्वौ
देवालयौ तु सः ३४
पतत्येकं तु मध्याह्ने भाभिरेव च रश्मिभिः
उदितो वर्धमानाभिर्मध्याह्ने तपते रविः ३५
अतः परं ह्रसन्तीभिर्गोभिरस्तं स गच्छति उदयास्तमयाभ्यां च स्मृते पूर्वापरे तु वै ३६
यादृक्पुरस्तात्तपति यादृक्पृष्ठे तु पार्श्वयोः

यत्रोदयस्तु दृश्येत तेषां स उदयः स्मृतः ३७
प्रणाशं गच्छते यत्र तेषामस्तः स उच्यते सर्वेषामुत्तरे मेरुर्लोकालोकस्य
दक्षिणे ३८
विदूरभावादर्कस्य भूमेरेषा गतस्य च
श्रयन्ते रश्मयो यस्मात्तेन रात्रौ न
दृश्यते ३९
ऊर्ध्वं शतसहस्रांशुः स्थितस्तत्र
प्रदृश्यते
एवं पुष्करमध्ये तु यदा भवति भास्करः ४०
त्रिंशद्भागं च मेदिन्या मुहूर्तेन स गच्छति
योजनानां सहस्रस्य इमां संख्यां निबोधत ४१
पूर्णं शतसहस्राणामेकत्रिंशच्च सा स्मृता पञ्चाशच्च सहस्राणि तथान्यान्यधिकानि च ४२
मौहूर्तिकी गतिर्ह्येषा सूर्यस्य तु विधीयते
एतेन क्रमयोगेण यदा काष्ठां तु दक्षिणाम् ४३
परिगच्छति सूर्योऽसौ मासं काष्ठामुदग्दिनात्
मध्येन पुष्करस्याथ भ्रमते दक्षिणायने ४४

मानसोत्तरमेरोस्तु अन्तरं त्रिगुणं स्मृतम्
सर्वतो दक्षिणस्यां तु काष्ठायां
तन्निबोधत ४५
नव कोट्यः प्रसंख्याता योजनैः परिमण्डलम्
तथा शतसहस्राणि चत्वारिंशच्च पञ्च च ४६
अहोरात्रात्पतंगस्य गतिरेषा विधीयते
दक्षिणादिङ्निवृत्तोऽसौ विषुवस्थो यदा
रविः ४७
क्षीरोदस्य समुद्रस्योत्तरतोऽपि दिशं
चरन्
मण्डलं विषुवच्चापि योजनैस्तन्निबोधत ४८
तिस्रः कोट्यस्तु सम्पूर्णा विषुवस्यापि
मण्डलम्
तथा शतसहस्राणि विंशत्येकाधिकानि तु ४९
श्रावणे चोत्तरां काष्ठां चित्रभानुर्यदा भवेत्
गोमेदस्य परद्वीपे उत्तरां च दिशं चरन् ५०
उत्तरायाः प्रमाणं तु काष्ठाया मण्डलस्य तु
दक्षिणोत्तरमध्यानि तानि
विन्द्याद्यथाक्रमम् ५१
स्थानं जरद्गवं मध्ये तथैरावतमुत्तमम्
वैश्वानरं दक्षिणतो निर्दिष्टमिह
तत्त्वतः ५२

नागवीथ्युत्तरा वीथी ह्यजवीथिस्तु
दक्षिणा
उभे आषाढमूलं तु अजवीथ्यादयस्त्रयः ५३
अभिजित्पूर्वतः स्वातिं
नागवीथ्युत्तरास्त्रयः
अश्विनी कृत्तिका याम्या नागवीथ्यस्त्रयः
स्मृताः ५४
रोहिण्याद्रा र्   ! मृगशिरो नागवीथिरिति
स्मृता
पुष्याश्लेषा पुनर्वस्वोर्वीथी चैरावती
स्मृता ५५
तिस्रस्तु वीथयो ह्येता उत्तरो मार्ग
उच्यते
पूर्वोत्तरा च फल्गुन्यौ मघा चैवार्षभी
भवेत् ५६
पूर्वोत्तरप्रोष्ठपदौ गोवीथी रेवती
स्मृता
श्रवणं च धनिष्ठा च वारुणं च जरद्गवम् ५७
एतास्तु वीथयस्   !तिस्रो मध्यमो मार्ग
उच्यते
हस्तश्चित्रा तथा स्वाती ह्यजवीथिरिति
स्मृता ५८
ज्येष्ठा विशाखा मैत्रं च मृगवीथी
तथोच्यते
मूलं पूर्वोत्तराषाढे वीथी वैश्वानरी
भवेत् ५९

स्मृतास्तिस्रस्तु वीथ्यस्ता मार्गे वै दक्षिणे पुनः
काष्ठयोरन्तरं चैतद्वक्ष्यते योजनैः पुनः ६०
एतच्छतसहस्राणामेकत्रिंशत्तु वै स्मृतम् शतानि त्रीणि चान्यानि त्रयस्त्रिंशत्तथैव च ६१
काष्ठयोरन्तरं ह्येतद्योजनानां प्रकीर्तितम्
काष्ठयोर्लेखयोश्चैव अयने दक्षिणोत्तरे ६२
ते वक्ष्यामि प्रसंख्याय योजनैस्तु निबोधत
एकैकमन्तरं तद्वद्युक्तान्येतानि
सप्तभिः ६३
सहस्रेणातिरिक्ता च ततोऽन्या पञ्चविंशतिः
लेखयोः काष्ठयोश्चैव
बाह्याभ्यन्तरयोश्चरन् ६४
अभ्यन्तरं स पर्येति मण्डलान्युत्तरायणे बाह्यतो दक्षिणेनैव सततं सूर्यमण्डलम् ६५
चरन्नसावुदीच्यां च ह्यशीत्या मण्डलाञ्छतम्
अभ्यन्तरं स पर्येति क्रमते मण्डलानि तु ६६
प्रमाणं मण्डलस्यापि योजनानां निबोधत

योजनानां सहस्राणि दश चाष्टौ तथा स्मृतम् ६७
अधिकान्यष्टपञ्चाशद्योजनानि तु वै पुनः विष्कम्भो मण्डलस्यैव तिर्यक्स तु विधीयते ६८
अहस्तु चरते नाभेः सूर्यो वै मण्डलं क्रमात्
कुलालचक्रपर्यन्तो यथा चन्द्रो रविस्तथा ६९
दक्षिणे चक्रवत्सूर्यस्तथा शीघ्रं निवर्तते
तस्मात्प्रकृष्टां भूमिं तु कालेनाल्पेन गच्छति ७०
सूर्यो द्वादशभिः शीघ्रं मुहूर्तैर्दक्षिणायने त्रयोदशार्धमृक्षाणां मध्ये चरति मण्डलम् ७१
मुहूर्तैस्तानि ऋक्षाणि नक्तमष्टादशैश्चरन्
कुलालचक्रमध्यस्थो यथा मन्दं प्रसर्पति ७२
उदग्याने तथा सूर्यः सर्पते मन्दविक्रमः तस्माद्दीर्घेण कालेन भूमिं सोऽल्पां प्रसर्पति ७३
सूर्योऽष्टादशभिरह्नो मुहूर्तैरुदगायने त्रयोदशानां मध्ये तु ऋक्षाणां चरते रविः

मुहूर्तैस्तानि ऋक्षाणि रात्रौ
द्वादशभिश्चरन् ७४
ततो मन्दतरं ताभ्यां चक्रं तु भ्रमते पुनः
मृत्पिण्ड इव मध्यस्थो भ्रमतेऽसौ
ध्रुवस्तथा ७५
मुहूर्तैस्त्रिंशता तावदहोरात्रं भुवो भ्रमन्
उभयोः काष्ठयोर्मध्ये भ्रमते मण्डलानि तु ७६
उत्तरक्रमणेऽर्कस्य दिवा मन्दगतिः स्मृता तस्यैव तु पुनर्नक्तं शीघ्रा सूर्यस्य वै
गतिः ७७
दक्षिणप्रक्रमे वापि दिवा शीघ्रं विधीयते
गतिः सूर्यस्य वै नक्तं मन्दा चापि
विधीयते ७८
एवं गतिविशेषेण विभजन्रात्र्यहानि तु
अजवीथ्यां दक्षिणायां लोकालोकस्य
चोत्तरम् ७९
लोकसंतानतो ह्येष वैश्वानरपथाद्बहिः
व्युष्टिर्यावत्प्रभा सौरी
पुष्करात्सम्प्रवर्तते ८०
पार्श्वेभ्यो बाह्यतस्तावल्लोकालोकश्च
पर्वतः
योजनानां सहस्राणि दशोर्ध्वं चोच्छ्रितो
गिरिः ८१
प्रकाशश्चाप्रकाशश्च पर्वतः परिमण्डलः

नक्षत्रचन्द्रसूर्याश्च
ग्रहास्तारागणैः सह ८२
अभ्यन्तरे प्रकाशन्ते लोकालोकस्य वै
गिरेः
एतावानेव लोकस्तु निरालोकस्ततः परम् ८३
लोक आलोकने धातुर्निरालोकस्त्वलोकता
लोकालोकौ तु संधत्ते यस्मात्सूर्यः
परिभ्रमन् ८४
तस्मात्संध्येति
तामाहुरुषाव्युष्टैर्यथान्तरम्
उषा रात्रिः स्मृता
विप्रैर्व्युष्टिश्चापि अहः स्मृतम् ८५
त्रिंशत्कलो मुहूर्तस्तु अहस्ते दश पञ्च च
ह्रासो वृद्धिरहर्भागैर्दिवसानां यथा तु
वै ८६
संध्यामुहूर्तमात्रायां ह्रासवृद्धी तु
ते ऋते
लेखाप्रभृत्यथादित्ये त्रिमुहूर्तागते
तु वै ८७
प्रातः स्मृतस्ततः कालो भागांश्चाहुश्च
पञ्च च
तस्मात्प्रातर्गतात्कालान्मुहूर्ताः
संगवस्त्रयः ८८
मध्याह्नस्त्रिमुहूर्तस्तु तस्मात्कालादनन्तरम्

तस्मान्मध्यंदिनात्कालादपराह्ण इति
स्मृतः ८९
त्रय एव मुहूर्तास्तु काल एष स्मृतो बुधैः अपराह्णव्यतीताच्च कालः सायं स उच्यते ९०
दश पञ्च मुहूर्ताह्नो मुहूर्तास्त्रय एव च
दशपञ्चमुहूर्तं वै अहस्तु विषुवे स्मृतम् ९१
वर्धत्यतो ह्रसत्येव अयने दक्षिणोत्तरे अहस्तु ग्रसते रात्रिं रात्रिस्तु ग्रसते
अहः ९२
शरद्वसन्तयोर्मध्यं विषुवं तु विधीयते
आलोकान्तः स्मृतो लोको लोकाच्चालोक
उच्यते ९३
लोकपालाः स्थितास्तत्र लोकालोकस्य मध्यतः
चत्वारस्ते महात्मानस्!
तिष्ठन्त्याभूतसंप्लवम् ९४
सुधामा चैव वैराजः कर्दमश्च प्रजापतिः हिरण्यरोमा पर्जन्यः केतुमान्राजसश्च सः ९५
निर्द्वंद्वा निरभीमाना निस्तन्द्रा निष्परिग्रहाः
लोकपालाः स्थितास्त्वेते लोकालोके चतुर्दिशम् ९६
उत्तरं यदगस्त्यस्य शृङ्गं देवर्षिसेवितम्

पितृयानः स्मृतः पन्था वैश्वानरपथाद्बहिः ९७
तत्रासते प्रजाकामा ऋषयो येऽग्निहोत्रिणः लोकस्य संतानकराः पितृयाने पथि स्थिताः ९८
भूतारम्भकृतं कर्म आशिषश्च विशां पते प्रारभन्ते लोककामास्तेषां पन्थाः स
दक्षिणः ९९
चलितं ते पुनर्धर्मं स्थापयन्ति युगे
युगे
संतप्ततपसा चैव मर्यादाभिः श्रुतेन च १००
जायमानास्तु पूर्वे वै पश्चिमानां गृहेषु
ते
पश्चिमाश्चैव पूर्वेषां जायन्ते
निधनेष्विह १०१
एवमावर्तमानास्ते वर्तन्त्याभूतसंप्लवम् अष्टाशीतिसहस्राणि ऋषीणां गृहमेधिनाम् १०२
सवितुर्दक्षिणं मार्गमाश्रित्याभूतसंप्लवम् क्रियावतां प्रसंख्यैषा ये श्मशानानि भेजिरे १०३
लोकसंव्यवहारार्थं भूतारम्भकृतेन च इच्छाद्वेषरताच्चैव मैथुनोपगमाच्च वै १०४
तथा कामकृतेनेह सेवनाद्विषयस्य च

इत्येतैः कारणैः सिद्धाः श्मशानानीह भेजिरे १०५
प्रजौषणिः सप्तर्षयो द्वापरेष्विह
जज्ञिरे
संततिं ते जुगुप्सन्ते
तस्मान्मृत्युर्जितस्तु तैः १०६
अष्टाशीतिसहस्राणि
तेषामप्यूर्ध्वरेतसाम्
उदक्पन्था न
पर्यन्तमाश्रित्याभूतसंप्लवम् १०७
ते संप्रयोगाल्लोकस्य मिथुनस्य च
वर्जनात्
ईर्ष्याद्वेषनिवृत्त्या च
भूतारम्भविवर्जनात् १०८
ततोऽन्यकामसंयोगशब्दादेर्दोषदर्शनात्
इत्येतैः कारणैः शुद्धैस्तेऽमृतत्वं हि
भेजिरे १०९
आभूतसम्प्लवस्थानाममृतत्वं विभाव्यते
त्रैलोक्यस्थितिकालो हि न
पुनर्मारगामिणाम् ११०
भ्रूणहत्याश्वमेधादिपापपुण्यनिभैः परम्
आभूतसम्प्लवान्ते तु क्षीयन्ते
चोर्ध्वरेतसः १११
ऊर्ध्वोत्तरमृषिभ्यस्तु ध्रुवो यत्रानुसंस्थितः
एतद्विष्णुपदं दिव्यं तृतीयं व्योम्नि

भास्वरम् ११२
यत्र गत्वा न शोचन्ति तद्विष्णोः परमं
पदम्
धर्मे ध्रुवस्य तिष्ठन्ति ये तु लोकस्य
काङ्क्षिणः ११३
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे भुवनकोशे चन्द्रसूर्यभुवनविस्तारो नाम चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः १२४

अथ पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः
एवं श्रुत्वा कथां दिव्यामब्रुवंल्लौमहर्षणिम् सूर्याचन्द्रमसोश्चारं ग्रहाणां चैव
सर्वशः १
ऋषय ऊचुः
भ्रमन्ति कथमेतानि ज्योतींषि रविमण्डले
अव्यूहेनैव सर्वाणि तथा चासंकरेण वा २
कश्च भ्रामयते तानि भ्रमन्ति यदि वा
स्वयम्
एतद्वेदितुमिच्छामस्ततो निगद सत्तम ३
सूत उवाच
भूतसंमोहनं ह्येतद् ब्रुवतो मे निबोधत
प्रत्यक्षमपि दृश्यं तत्संमोहयति वै
प्रजाः ४
योऽसौ चतुर्दशर्क्षेषु शिशुमारो व्यवस्थितः

उत्तानपादपुत्रोऽसौ मेढीभूतो ध्रुवो दिवि ५
सैष भ्रमन्भ्रामयते चन्द्रादित्यौ ग्रहैः सह
भ्रमन्तमनुसर्पन्ति नक्षत्राणि च चक्रवत् ६
ध्रुवस्य मनसा यो वै भ्रमते ज्योतिषां गणः वातानीकमयैर्बन्धैर्ध्रुवे बद्धः प्रसर्पति ७
तेषां भेदश्च योगश्च तथा कालस्य निश्चयः अस्तोदयास्तथोत्पाता अयने दक्षिणोत्तरे ८
विषुवद्ग्रहवर्णश्च सर्वमेतद्ध्रुवेरितम्
जीमूता नाम ते मेघा यदेभ्यो जीवसम्भवः ९
द्वितीय आवहन्वायुर्मेघास्ते
त्वभिसंश्रिताः
इतो योजनमात्राच्च अध्यर्धविकृता अपि १०
वृष्टिसर्गस्तथा तेषां धारासारः प्रकीर्तितः
पुष्करावर्तका नाम ये मेघाः पक्षसम्भवाः ११
शक्रेण पक्षाश्छिन्ना वै पर्वतानां महौजसा
कामगानां समृद्धानां भूतानां नाशमिच्छताम् १२

पुष्करा नाम ते पक्षा बृहन्तस्तोयधारिणः
पुष्करावर्तका नाम कारणेनेह शब्दिताः १३
नानारूपधराश्चैव महाघोरस्वराश्च ते
कल्पान्तवृष्टिकर्तारः
कल्पान्ताग्नेर्नियामकाः १४
वाय्वाधारा वहन्ते वै सामृताः कल्पसाधकाः
यान्यस्याण्डस्य भिन्नस्य
प्राकृतान्यभवंस्तदा १५
यस्मिन्ब्रह्मा समुत्पन्नश्चतुर्वक्त्रः
स्वयं प्रभुः
तान्येवाण्डकपालानि सर्वे मेघाः
प्रकीर्तिताः १६
तेषामाप्यायनं धूमः सर्वेषामविशेषतः
तेषां श्रेष्ठश्च पर्जन्यश्चत्वारश्चैव
दिग्गजाः १७
गजानां पर्वतानां च मेघानां भोगिभिः सह
कुलमेकं द्विधा भूतं योनिरेका जलं
स्मृतम् १८
पर्जन्यो दिग्गजाश्चैव हेमन्ते
शीतसम्भवम्
तुषारवर्षं वर्षन्ति वृद्धा
ह्यन्नविवृद्धये १९
षष्ठः परिवहो नाम वायुस्तेषां परायणः यौऽसौ बिभर्ति भगवान्गङ्गामाकाशगोचराम् २०
दिव्यामृतजलां पुण्यां त्रिपथामिति

विश्रुताम्
तस्या विस्पन्दितं तोयं दिग्गजाः पृथुभिः करैः २१
शीकरान्सम्प्रमुञ्चन्ति नीहार इति स स्मृतः
दक्षिणेन गिरिर्योऽसौ हेमकूट इति स्मृतः २२
उदग्धिमवतः शैलस्योत्तरे चैव दक्षिणे पुण्ड्रं नाम समाख्यातं
सम्यग्वृष्टिविवृद्धये २३
तस्मिन्प्रवर्तते वर्षं
तत्तुषारसमुद्भवम्
ततो हिमवतो वायुर्हिमं तत्र समुद्भवम् २४
आनयत्यात्मवेगेन सिञ्चयानो महागिरिम् हिमवन्तमतिक्रम्य वृष्टिशेषं ततः परम् २५
इभास्ये च ततः पश्चादिदं भूतविवृद्धये
वर्षद्वयं समाख्यातं सम्यग्वृष्टिविवृद्धये २६
मेघाश्चाप्यायनं चैव
सर्वमेतत्प्रकीर्तितम्
सूर्य एव तु वृष्टीनां स्रष्टा
समुपदिश्यते २७
वर्षं घर्मं हिमं रात्रिं संध्ये चैव दिनं तथा
शुभाशुभफलानीह ध्रुवात्सर्वं प्रवर्तते

२८
ध्रुवेणाधिष्ठिताश्चापः सूर्यो वै गृह्य तिष्ठति
सर्वभूतशरीरेषु त्वापो ह्यनुश्रिताश्च
याः २९
दह्यमानेषु तेष्वेव जङ्गमस्थावरेषु च
धूमभूतास्तु ता ह्यापो निष्क्रामन्तीह
सर्वशः ३०
तेन चाभ्राणि जायन्ते स्थानमभ्रमयं
स्मृतम्
तेजोभिः सर्वलोकेभ्य आदत्ते
रश्मिभिर्जलम् ३१
समुद्राद्वायुसंयोगाद्वहन्त्यापो गभस्तयः
ततस्त्वृतुवशात्काले परिवर्तन्दिवाकरः ३२
नियच्छत्यापो मेघेभ्यः शुक्लाः शुक्लैस्तु रश्मिभिः
अभ्रस्थाः प्रपतन्त्यापो वायुना
समुदीरिताः ३३
ततो वर्षति षण्मासान्सर्वभूतविवृद्धये
वायुभिः स्तनितं चैव विद्युतस्त्वग्निजाः
स्मृताः ३४
मेहनाच्च मिहेर्धातोर्मेघत्वं व्यञ्जयन्ति च
न भ्रश्यन्ते ततो ह्यापस्तस्मादभ्रस्य वै

स्थितिः
स्रष्टासौ वृष्टिसर्गस्य ध्रुवेणाधिष्ठितो रविः ३५
ध्रुवेणाधिष्ठितो वायुर्वृष्टिं संहरते
पुनः
ग्रहन्निवृत्त्या सूर्यात्तु चरते
ऋक्षमण्डलम् ३६
चारस्यान्ते विशत्यर्कं ध्रुवेण समधिष्ठितम्
अतः सूर्यरथस्यापि संनिवेशं प्रचक्षते ३७
स्थितेन त्वेकचक्रेण पञ्चारेण त्रिणाभिना हिरण्मयेनाणुना वै अष्टचक्रैकनेमिना चक्रेण भास्वता सूर्यः स्यन्दनेन प्रसर्पिणा ३८
शतयोजनसाहस्रो विस्तारायाम उच्यते द्विगुणा च रथोपस्थादीषादण्डः प्रमाणतः ३९
स तस्य ब्रह्मणा सृष्टो रथो ह्यर्थवशेन तु असङ्गः काञ्चनो दिव्यो युक्तः
पवनगैर्हयैः ४०
छन्दोभिर्वाजिरूपैस्तैर्यथाचक्रं
समास्थितैः
वारुणस्य रथस्येह लक्षणैः सदृशश्च सः ४१
तेनासौ चरति व्योम्नि भास्वाननुदिनं दिवि अथाङ्गानि तु सूर्यस्य प्रत्यङ्गानि

रथस्य च
संवत्सरस्यावयवैः कल्पितानि यथाक्रमम् ४२
अहर्नाभिस्तु सूर्यस्य एकचक्रस्य वै स्मृतः
अराः संवत्सरास्तस्य नेम्यः षडृतवः स्मृताः ४३
रात्रिर्वरूथो धर्मश्च ध्वज ऊर्ध्वं
व्यवस्थितः
अक्षकोट्योर्युगान्यस्य आर्तवाहाः कलाः
स्मृताः ४४
तस्य काष्ठा स्मृता घोणा दन्तपङ्क्तिः
क्षणास्तु वै
निमेषश्चानुकर्षोऽस्य ईषा चास्य कला
स्मृता ४५
युगाक्षकोटी ते तस्य अर्थकामावुभौ स्मृतौ
सप्ताश्वरूपाश्छन्दांसि वहन्ते
वायुरंहसा ४६
गायत्री चैव त्रिष्टुप्च
जगत्यनुष्टुप्तथैव च
पङ्क्तिश्च बृहती चैव उष्णिगेव तु
सप्तमम् ४७
चक्रमक्षे निबद्धं तु ध्रुवे चाक्षः
समर्पितः
सहचक्रो भ्रमत्यक्षः सहाक्षो भ्रमति
ध्रुवः ४८

अक्षः सहैव चक्रेण भ्रमतेऽसौ ध्रुवेरितः एवमर्थवशात्तस्य संनिवेशो रथस्य तु ४९
तथा संयोगभागेन सिद्धो वै भास्करो रथः
तेनासौ तरणिर्देवो नभसः सर्पते दिवम् ५०
युगाक्षकोटी ते तस्य दक्षिणे स्यन्दनस्य तु
भ्रमतो भ्रमतो रश्मी तौ चक्रयुगयोस्तु वै ५१
मण्डलानि भ्रमन्तेऽस्य खेचरस्य रथस्य तु कुलालचक्रभ्रमवन्मण्डलं सर्वतोदिशम् ५२ युगाक्षकोटी ते तस्य वातोर्मी स्यन्दनस्य तु
संक्रमेते ध्रुवमहो मण्डले सर्वतोदिशम् ५३
भ्रमतस्तस्य रश्मी ते मण्डले तूत्तरायणे वर्धेते दक्षिणेष्वत्र भ्रमतो मण्डलानि तु ५४
युगाक्षकोटीसम्बद्धौ द्वौ रश्मी स्यन्दनस्य तु
ध्रुवेण प्रगृहीतौ तौ रथौ यौ वनतो रविम् ५५
आकृष्येते यदा ते तु ध्रुवेण समधिष्ठिते
तदा सोऽभ्यन्तरे सूर्यो भ्रमते मण्डलानि
तु ५६
अशीतिमण्डलशतं काष्ठयोरुभयोश्चरन्
ध्रुवेण मुच्यमानेन पुना रश्मियुगेन च ५७

तथैव बाह्यतः सूर्यो भ्रमते मण्डलानि तु उद्वेष्टयन्वै वेगेन मण्डलानि तु गच्छति ५८
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे भुवनकोशे सूर्याचन्द्रमश्चारो नाम पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः १२५

अथ षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
स रथोऽधिष्ठितो देवैर्मासि मासि यथाक्रमम्
ततो वहत्यथादित्यं बहुभिरृषिभिः सह १
गन्धर्वैरप्सरोभिश्च
सर्पग्रामणिराक्षसैः
एते वसन्ति वै सूर्ये मासौ द्वौ द्वौ
क्रमेण च २
धातार्यमा पुलस्त्यश्च पुलहश्च प्रजापती
उरगौ वासुकिश्चैव संकीर्णश्चैव तावुभौ ३
तुम्बुरुर्नारदश्चैव गन्धर्वौ गायतां वरौ कृतस्थलाप्सराश्चैव या च सा पुञ्जिकस्थला ४
ग्रामण्यौ रथकृत्तस्य रथौजाश्चैव तावुभौ रक्षो हेतिः प्रहेतिश्च यातुधानावुभौ ऋतौ ५
मधुमाधवयोर्ह्येष गणो वसति भास्करे वसन्ग्रीष्मे तु द्वौ मासौ मित्रश्च

वरुणश्च वै ६
ऋषी अत्रिर्वसिष्ठश्च नागौ तक्षकरम्भकौ
मेनका सहजन्या च हाहा हूहूश्च गायकौ ७
रथंतरश्च ग्रामण्यौ रथकृच्चैव तावुभौ पुरुषादो वधश्चैव यातुधानौ तु तौ स्मृतौ ८
एते वसन्ति वै सूर्ये मासयोः शुचिशुक्रयोः
ततः सूर्ये पुनश्चान्या निवसन्ति स्म देवताः ९
इन्द्रश्चैव विवस्वांश्च अङ्गिरा भृगुरेव च
एलापत्त्रस्तथा सर्पः शङ्खपालश्च पन्नगः १०
विश्वावसुसुषेणौ च प्रातश्चैव रथश्च हि प्रम्लोचेत्यप्सराश्चैव निम्रोचन्ती च ते
उभे ११
यातुधानस्तथा हेतिर्व्याघ्रश्चैव तु
तावुभौ
नभस्यनभसोरेतैर्वसन्तश्च दिवाकरे १२
मासौ द्वौ देवताः सूर्ये वसन्ति च शरदृतौ
पर्जन्यश्चैव पूषा च भरद्वाजः सगौतमः १३
चित्रसेनश्च गन्धर्वस्तथा वा सुरुचिश्च यः
विश्वाची च घृताची च उभे ते पुण्यलक्षणे १४

नागश्चैरावतश्चैव विश्रुतश्च धनंजयः सेनजिच्च सुषेणश्च सेनानीर्ग्रामणीस्तथा १५
चारो वातश्च द्वावेतौ यातुधानावुभौ स्मृतौ
वसन्त्येते च वै सूर्ये मासयोश्च
त्विषोर्जयोः १६
हैमन्तिकौ च द्वौ मासौ निवसन्ति दिवाकरे
अंशो भगश्च द्वावेतौ कश्यपश्च क्रतुश्च
तौ १७
भुजंगश्च महापद्मः सर्पः कर्कोटकस्तथा
चित्रसेनश्च गन्धर्वः पूर्णायुश्चैव
गायनौ १८
अप्सराः पूर्वचित्तिश्च गन्धर्वा
ह्युर्वशी च या
तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च
सेनानीर्ग्रामणीश्च तौ १९
विद्युत्सूर्यश्च तावुग्रौ यातुधानौ तु
तौ स्मृतौ
सहे चैव सहस्ये च वसन्त्येते दिवाकरे २०
ततस्तु शिशिरे चापि मासयोर्निवसन्ति ते त्वष्टा
विष्णुर्जमदग्निर्विश्वामित्रस्तथैव च २१
काद्रवेयौ तथा नागौ कम्बलाश्वतरावुभौ गन्धर्वौ धृतराष्ट्रश्च सूर्यवर्चाश्च

तावुभौ २२
तिलोत्तमाप्सराश्चैव देवी रम्भा मनोरमा
ग्रामणीरृतजिच्चैव सत्यजिच्च महाबलः २३
ब्रह्मोपेतश्च वै रक्षो यज्ञोपेतस्तथैव च
इत्येते निवसन्ति स्म द्वौ द्वौ मासौ
दिवाकरे २४
स्थानाभिमानिनो ह्येते गणा द्वादश सप्तकाः
सूर्यमापादयन्त्येते तेजसा तेज उत्तमम् २५
ग्रथितैस्तु वचोभिश्च स्तुवन्ति ऋषयो रविम्
गन्धर्वाप्सरसश्चैव गीतनृत्यैरुपासते २६
विद्याग्रामणिनो यक्षाः
कुर्वन्त्याभीषुसंग्रहम्
सर्पाः सर्पन्ति वै सूर्ये
यातुधानानुयान्ति च २७
वालखिल्या नयन्त्यस्तं परिवार्योदयाद्र
विम्
एतेषामेव देवानां यथावीर्यं यथातपः २८
यथायोगं यथाधर्मं यथातत्त्वं यथाबलम् तथा तपत्यसौ सूर्यस्तेषामिद्धस्तु तेजसा २९
भूतानामशुभं सर्वं व्यपोहति स्वतेजसा मानवानां शुभैर्ह्येतैर्ह्रियते दुरितं तु वै ३०

दुरितं शुभचाराणां व्यपोहन्ति क्वचित्क्वचित्
एते सहैव सूर्येण भ्रमन्ति सानुगा दिवि ३१
तपन्तश्च जपन्तश्च ह्लादयन्तश्च वै प्रजाः
गोपायन्ति स्म भूतानि ईहन्ते ह्यनुकम्पया ३२
स्थानाभिमानिनां ह्येतत्स्थानं मन्वन्तरेषु वै
अतीतानागतानां च वर्तन्ते साम्प्रतं च ये ३३
एवं वसन्ति वै सूर्ये सप्तकास्ते चतुर्दश चतुर्दशेषु वर्तन्ते गणा मन्वन्तरेषु वै ३४
ग्रीष्मे हिमे च वर्षासु मुञ्चमाना यथाक्रमम्
धर्मं हिमं च वर्षं च यथाक्रममहर्निशम् ३५
गच्छत्यसावनुदिनं परिवृत्य रश्मीन्देवान्पितॄंश्च मनुजांश्च सुतर्पयन्वै
शुक्ले च कृष्णे तदहःक्रमेण कालक्षये चैव सुराः पिबन्ति ३६
मासेन तच्चामृतमस्य मृष्टं सुवृष्टये रश्मिषु रक्षितं तु

सर्वेऽमृतं तत्पितरः पिबन्ति देवाश्च सौम्याश्च तथैव काव्याः ३७
सूर्येण गोभिर्हि विवर्धिताभिरद्भिः
पुनश्चैव समुच्छ्रिताभिः
वृष्ट्याभिवृष्टाभिरथौषधीभिर्मर्त्या
अथान्नेन क्षुधं जयन्ति ३८
तृप्तिश्च तेनार्धमासं सुराणां मासं
सुधाभिः स्वधया पितॄणाम्
अन्नेन जीवन्त्यनिशं मनुष्याः सूर्यः
श्रितं तद्धि बिभर्ति गोभिः ३९
इत्येष एकचक्रेण सूर्यस्तूर्णं प्रसर्पति तत्र तैरक्रमैरश्वैः सर्पतेऽसौ दिनक्षये ४०
हरिर्हरिद्भिर्ह्रियते तुरंगमैः
पिबत्यथापो हरिभिः सहस्रधा
पुनः प्रमुञ्चत्यथ ताश्च यो हरिः स
मुह्यमानो हरिभिस्तुरंगमैः ४१
अहोरात्रं रथेनासावेकचक्रेण वै भ्रमन्
सप्तद्वीपसमुद्राश्चं! सप्तभिः
सप्तभिर्द्रुतम् ४२
छन्दोरूपैश्च तैरश्वैर्युतश्चक्रं ततः
स्थितिः
कामरूपैः सकृद्युक्तैः
कामगैस्तैर्मनोजवैः ४३
हरितैरव्यथैः
पिङ्गैरीश्वरैर्ब्रह्मवादिभिः

बाह्यतोऽनन्तरं चैव मण्डलं दिवसक्रमात् ४४
कल्पादौ सम्प्रयुक्ताश्च वहन्त्याभूतसंप्लवम्
आवृतो वालखिल्यैश्च भ्रमते रात्र्यहानि तु ४५
ग्रथितैः स्ववचोभिश्च स्तूयमानो
महर्षिभिः
सेव्यते गीतनृत्यैश्च गन्धर्वाप्सरसां
गणैः ४६
पतंगैः पतगैरश्वैर्भ्राम्यमाणो दिवस्पतिः
वीथ्याश्रयाणि चरति नक्षत्राणि तथा शशी ४७
ह्रासवृद्धी तथैवास्य रश्मयः सूर्यवत्स्मृताः
त्रिचक्रोभयतोऽश्वश्च विज्ञेयः शशिनो रथः ४८
अपां गर्भसमुत्पन्नो रथः साश्वः ससारथिः सहारैस्तैस्त्रिभिश्चक्रैर्युक्तः
शुक्लैर्हयोत्तमैः ४९
दशभिस्तुरगैर्दिव्यैरसङ्गैस्तन्मनोजवैःसकृद्युक्ते रथे
तस्मिन्वहन्तस्त्वायुगक्षयम् ५०
संगृहीता रथे तस्मिञ् छ्वेतश्चक्षुःश्रवाश्च वै

अश्वास्तमेकवर्णास्ते वहन्ते शङ्खवर्चसः ५१
अजश्च त्रिपथश्चैव वृषो वाजी नरो हयः अंशुमान्सप्तधातुश्च हंसो व्योममृगस्तथा ५२
इत्येते नामभिश्चैव दश चन्द्रमसो हयाः एवं चन्द्रमसं देवं वहन्ति स्मायुगक्षयम् ५३
देवैः परिवृतः सोमः पितृभिः सह गच्छति सोमस्य शुक्लपक्षादौ भास्करे परतः स्थिते ५४
आपूर्यते परो भागः सोमस्य तु अहःक्रमात् ततः पीतक्षयं सोमं युपगद्व्यापयन्रविः ५५
पीतं पञ्चदशाहं च रश्मिनैकेन भास्करः आपूरयन्ददौ तेन भागं भागमहःक्रमात् ५६
सुषुम्नाप्ययमानस्य शुक्ले वर्धन्ति वै
कलाः
तस्माद्ध्रसन्ति वै कृष्णे शुक्ले
ह्याप्याययन्ति च ५७
इत्येवं सूर्यवीर्येण चन्द्रस्याप्यायते
तनुः
पौर्णमास्यां प्रदृश्येत शुक्लः
सम्पूर्णमण्डलः ५८
एवमाप्यायते सोमः शुक्लपक्षेष्वहःक्रमात्

ततो द्वितीयाप्रभृति बहुलस्य चतुर्दशी ५९
अपां सारमयस्येन्दो रसमात्रात्मकस्य च पिबन्त्यम्बुमयं देवा मधु सौम्यं तथामृतम् ६०
संभृतं त्वर्धमासेन अमृतं सूर्यतेजसा भक्षार्थमागतं सोमं पौर्णमास्यामुपासते ६१
एकरात्रं सुराः सार्धं पितृभिरृषिभिश्च वै
सोमस्य कृष्णपक्षादौ भास्कराभिमुखस्य वै ६२
प्रक्षीयते परे ह्यात्मा पीयमानकलाक्रमात्
त्रयश्च त्रिंशता सार्धं त्रयस्त्रिंशच्छतानि तु ६३
त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणि देवाः सोमं
पिबन्ति वै
इत्येवं पीयमानस्य कृष्णे वर्धन्ति ताः
कलाः ६४
क्षीयन्ते च ताः शुक्लाः कृष्णा ह्याप्याययन्ति च
एवं दिनक्रमात्पीते देवैश्चापि निशाकरे ६५
पीत्वार्धमासं गच्छन्ति अमावास्यां सुराश्च ते

पितरश्चोपतिष्ठन्ति अमावास्यां निशाकरम् ६६
ततः पञ्चदशे भागे किंचिच्छेषे निशाकरे ततोऽपराह्णे पितरो जघन्यदिवसे पुनः ६७
पिबन्ति द्विकलं कालं शिष्टास्तास्तु
कलास्तु याः
विनिःसृष्टं त्वमावास्यां
गभस्तिभ्यस्तदामृतम् ६८
अर्धमाससमाप्तौ तु पीत्वा गच्छन्ति
तेऽमृतम्
सौम्या बर्हिषदश्चैव अग्निष्वात्ताश्च ये
स्मृताः ६९
काव्याश्चैव तु ये प्रोक्ताः पितरः सर्व
एव ते
संवत्सराश्च ये काव्याः पञ्चाब्दा वै
द्विजाः स्मृताः ७०
सौम्याः सुतपसो ज्ञेयाः सौम्या
बर्हिषदस्तथा
अग्निष्वात्तास्त्रयश्चैव
पितृसर्गस्थिता द्विजाः ७१
पितृभिः पीयमानायां पञ्चदश्यां तु वै
कलाम्
यावच्च क्षीयते तस्माद्भागः पञ्चदशस्तु
सः ७२
अमावास्यां तथा तस्य अन्तरा पूर्यते परः वृद्धिक्षयौ वै पक्षादौ षोडश्यां शशिनः

मृतौ
एवं सूर्यनिमित्ते ते क्षयवृद्धी निशाकरे ७३
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे भुवनकोशे सूर्यादिगमनं नाम षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः १२६

अथ सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
ताराग्रहाणां वक्ष्यामि स्वर्भानोस्तु रथं पुनः
अथ तेजोमयः शुभ्रः सोमपुत्रस्य वै रथः १
युक्तो हयैः पिशङ्गस्तु दशभिर्वातरंहसैः
श्वेतः पिशङ्गः सारङ्गो नीलः श्यामो
विलोहितः २
श्वेतश्च हरितश्चैव पृषतो वृष्णिरेव च
दशभिस्तु महाभागैरुत्तमैर्वातसम्भवैः ३
ततो भौमरथश्चापि अष्टाङ्गः काञ्चनः स्मृतः
अष्टभिर्लोहितैरश्वैः
सध्वजैरग्निसम्भवैः
सर्पतेऽसौ कुमारो वै ऋजुवक्रानुवक्रगः ४
अतश्चाङ्गिरसो विद्वान्देवाचार्यो बृहस्पतिः
गौराश्वेन तु रौक्मेण स्यन्दनेन विसर्पति ५

युक्तेनाष्टाभिरश्वैश्च ध्वजैरग्निसमुद्भवैः
अब्दं वसति यो राशौ स्वदिशं तेन गच्छति ६
युक्तेनाष्टाभिरश्वैश्च
सध्वजैरग्निसंनिभैः
रथेन क्षिप्रवेगेण भार्गवस्तेन गच्छति ७
ततः शनैश्चरोऽप्यश्वैः सबलैर्वातरंहसैः
कार्ष्णायसं समारुह्य स्यन्दनं यात्यसौ
शनिः ८
स्वर्भानोस्तु यथाष्टाश्वाः कृष्णा वै
वातरंहसः
रथं तमोमयं तस्य वहन्ति स्म सुदंशिताः ९
आदित्यनिलयो राहुः सोमं गच्छति पर्वसु आदित्यमेति सोमाच्च तमसोऽन्तेषु पर्वसु १०
ततः केतुमतस्त्वश्वा अष्टौ ते वातरंहसः पलालधूमवर्णाभाः क्षामदेहाः सुदारुणाः ११
एते वाहा ग्रहाणां वै मया प्रोक्ता रथैः सह
सर्वे ध्रुवे निबद्धास्ते निबद्धा वातरश्मिभिः १२
एते वै भ्राम्यमाणास्ते यथायोगं वहन्ति वै
वाय याभिरदृश्याभिः प्रबद्धा वातरश्मिभिः १३

परिभ्रमन्ति तद्बद्धाश्चन्द्र सूर्यग्रहा दिवि
यावत्तमनुपर्येति ध्रुवं च ज्योतिषां गणः १४
यथा नद्युदके नोस्तु उदकेन सहोह्यते
तथा देवगृहाणि स्युरुह्यन्ते वातरंहसा तस्माद्यानि प्रगृह्यन्ते व्योम्नि देवगृहा इति १५
यावत्यश्चैव ताराः स्युस्तावन्तोऽस्य
मरीचयः
सर्वा ध्रुवनिबद्धास्ता भ्रमन्त्यो
भ्रामयन्ति च १६
तैलपीडं यथा चक्रं भ्रमते भ्रामयन्ति वै
तथा भ्रमन्ति ज्योतींषि वातबद्धानि
सर्वशः १७
अलातचक्रवद्यान्ति वातचक्रेरितानि तु यस्मात्प्रवहते तानि प्रवहस्तेन स स्मृतः १८
एवं ध्रुवे नियुक्तोऽसौ भ्रमते ज्योतिषां गणः
एष तारामयः प्रोक्तः शिशुमारे ध्रुवो दिवि १९
यदह्ना कुरुते पापं तं दृष्ट्वा निशि मुञ्चति
शिशुमारशरीरस्था यावत्यस्तारकास्तु ताः २०

वर्षाणि दृष्ट्वा जीवेत तावदेवाधिकानि तु शिशुमाराकृतिं ज्ञात्वा प्रविभागेन
सर्वशः २१
उत्तानपादस्तस्याथ विज्ञेयः सोत्तरो हनुः
यज्ञोऽधरस्तु विज्ञेयो धर्मो
मूर्धानमाश्रितः २२
हृदि नारायणः साध्या अश्विनौ पूर्वपादयोः वरुणश्चार्यमा चैव पश्चिमे तस्य सक्थिनी २३
शिश्ने संवत्सरो ज्ञेयो
मित्रश्चापानमाश्रितः
पुच्छेऽग्निश्च महेन्द्रश्च मरीचिः
कश्यपो ध्रुवः २४
एष तारामयः स्तम्भो नास्तमेति न वोदयम्
नक्षत्रचन्द्रसूर्याश्च
ग्रहास्तारागणैः सह २५
तन्मुखाभिमुखाः सर्वे चक्रभूता दिवि
स्थिताः
ध्रुवेणाधिष्ठिताश्चैव ध्रुवमेव
प्रदक्षिणम् २६
परियान्ति सुरश्रेष्ठं मेढीभूतं ध्रुवं
दिवि
आग्नीध्रकाश्यपानां तु तेषां स परमो
ध्रुवः २७
एक एव भ्रमत्येष मेरोरन्तरमूर्धनि ज्योतिषां चक्रमादाय आकर्षंस्तमधोमुखः

मेरुमालोकयन्नेव प्रतियाति प्रदक्षिणम् २८
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे भुवनकोशे ध्रुवप्रशंसा नाम सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः १२७

अथाष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः
ऋषय ऊचुः
यदेतद्भवता प्रोक्तं श्रुतं सर्वमशेषतः कथं देवगृहाणि स्युः पुनर्ज्योतींषि वर्णय १
सूत उवाच
एतत्सर्वं प्रवक्ष्यामि सूर्याचन्द्रमसोर्गतिम्
यथा देवगृहाणि स्युः सूर्याचन्द्रमसोस्तथा २
अग्नेर्व्युष्टौ रजन्यां वै ब्रह्मणाव्यक्तयोनिना
अव्याकृतमिदं त्वासीन्नैशेन तमसा वृतम् ३
चतुर्भूतावशिष्टेऽस्मिन्ब्रह्मणा समधिष्ठिते
स्वयम्भूर्भगवांस्तत्र लोकतत्त्वार्थसाधकः ४
खद्योतरूपी विचरन्नाविर्भावं व्यचिन्तयत्

ज्ञात्वाग्निं कल्पकालादावपः पृथ्वीं च संश्रिता ५
स संभृत्य प्रकाशार्थं त्रिधा
तुल्योऽभवत्पुनः
पाचको यस्तु लोकेऽस्मिन्पार्थिवः
सोऽग्निरुच्यते ६
यश्चासौ तपते सूर्ये शुचिरग्निश्च स
स्मृतः
वैद्युतो जाठरः सौम्यो
वैद्युतश्चाप्यबिन्धनः ७
तेजोभिश्चाप्यते
कश्चित्कश्चिदेवाप्यनिन्धनः
काष्ठेन्धनस्तु निर्मथ्यः सोऽद्भिः
शाम्यति पावकः ८
अर्चिष्मान्पचनोऽग्निस्तु निष्प्रभः
सौम्यलक्षणः
यश्चासौ मण्डले शुक्ले निरूष्मा न
प्रकाशते ९
प्रभा सौरी तु पादेन अस्तं याति दिवाकरे
अग्निमाविशते रात्रौ तस्मादग्निः
प्रकाशते १०
उदिते तु पुनः सूर्ये ऊष्माग्नेस्तु समाविशत्
पादेन तेजसश्चाग्नेस्तस्मात्संतपते दिवा ११
प्राकाश्यं च तथौष्ण्यं च सौर्याग्नेये

तु तेजसी
परस्परानुप्रवेशादाप्यायेते दिवानिशम् १२
उत्तरे चैव भूम्यर्धे तथा ह्यस्मिंस्तु दक्षिणे
उत्तिष्ठति पुनः सूर्ये रात्रिराविशते ह्यपः १३
तस्मात्ताम्रा भवन्त्यापो
दिवारात्रिप्रवेशनात्
अस्तं गते पुनः सूर्ये अहर्वै
प्रविशत्यपः १४
तस्मान्नक्तं पुनः शुक्ला ह्यापो दृश्यन्ति भासुराः
एतेन क्रमयोगेण भूम्यर्धे दक्षिणोत्तरे १५
उदयास्तमये ह्यत्र अहोरात्रं विशत्यपः यश्चासौ तपते सूर्यः सोऽपः पिबति
रश्मिभिः १६
सहस्रपादस्त्वेषोऽग्नी रक्तकुम्भनिभस्तु
सः
आदत्ते स तु नाडीनां सहस्रेण समन्ततः १७
अपो नदीसमुद्रेभ्यो ह्रदकूपेभ्य एव च तस्य रश्मिसहस्रेण शीतवर्षोष्णनिःस्रवः १८
तासां चतुःशतं नाड्यो वर्षन्ते चित्रमूर्तयः

चन्दनाश्चैव मेध्याश्च
केतनाश्चेतनास्तथा १९
अमृता जीवनाः सर्वा रश्मयो वृष्टिसर्जनाः
हिमोद्भवाश्च तेऽन्योन्यं
रश्मयस्त्रिंशतः स्मृताः
चन्द्र ताराग्रहैः सर्वैः पीता
भानोर्गभस्तयः २०
एता मध्यास्तथान्याश्च ह्लादिन्यो
हिमसर्जनाः
शुक्लाश्च ककुभश्चैव गावो विश्वसृतश्च
याः २१
शुक्लास्ता नामतः सर्वास् !त्रिंशतो
घर्मसर्जनाः
संबिभ्रति हि ताः सर्वा मनुष्यान्देवताः
पितॄन् २२
मनुष्यानोषधीभिश्च स्वधया च पितॄनपि
अमृतेन सुरान्सर्वान्संततं परितर्पयन्
२३
वसन्ते चैव ग्रीष्मे च शनैः संतपते
त्रिभिः
वर्षासु च शरद्येवं चतुर्भिः संप्रवर्षति
२४
हेमन्ते शिशिरे चैव हिमोत्सर्गस् !त्रिभिः
पुनः
ओषधीषु बलं धत्ते सुधां च स्वधया पुनः २५
सूर्योऽमरत्वममृते त्रयस् !त्रिषु

नियच्छति
एवं रश्मिसहस्रं तु सौरं लोकार्थसाधकम् २६
भिद्यते ऋतुमासाद्य सहस्रं बहुधा पुनः इत्येवं मण्डलं शुक्लं भास्वरं
लोकसंज्ञितम् २७
नक्षत्रग्रहसोमानां प्रतिष्ठा योनिरेव च
चन्द्र ऋक्षग्रहाः सर्वे विज्ञेयाः
सूर्यसम्भवाः २८
सुषुम्ना सूर्यरश्मिर्या क्षीणं
शशिनमेधते
हरिकेशः पुरस्तात्तु यो वै
नक्षत्रयोनिकृत् २९
दक्षिणे विश्वकर्मा तु
रश्मिराप्याययद्बुधम्
विश्वावसुश्च यः पश्चाच्छुक्रयोनिश्च स
स्मृतः ३०
संवर्धनस्तु यो रश्मिः स योनिर्लोहितस्य
च
षष्ठस्तु ह्यश्वभू रश्मिर्योनिः स हि
बृहस्पतेः ३१
शनैश्चरं पुनश्चापि रश्मिराप्यायते
सुराट्
न क्षीयते यतस्तानि तस्मान्नक्षत्रता
स्मृता ३२
क्षेत्राण्येतानि वै सूर्यमापतन्ति

गभस्तिभिः
क्षेत्राणि तेषामादत्ते सूर्यो नक्षत्रता ततः ३३
अस्माल्लोकादमुं लोकं तीर्णानां
सुकृतात्मनाम्
तारणात्तारका ह्येताः शुक्लत्वाच्चैव
शुक्लिकाः ३४
दिव्यानां पार्थिवानां च वंशानां चैव
सर्वशः
तपनस्तेजसो योगादादित्य इति गद्यते ३५
स्रवतिः स्यन्दनार्थे च धातुरेष निगद्यते स्रवणात्तेजसश्चैव तेनासौ सविता स्मृतः ३६
बह्वर्थश्चन्द इत्येष प्रधानो धातुरुच्यते
शुक्लत्वे ह्यमृतत्वे च शीतत्वे ह्लादनेऽपि च ३७
सूर्याचन्द्रमसोर्दिव्ये मण्डले भास्वरे खगे
जलतेजोमये शुक्ले वृत्तकुम्भनिभे शुभे ३८
वसन्ति कर्मदेवास्तु स्थानान्येतानि सर्वशः
मन्वन्तरेषु सर्वेषु ऋषिसूर्यग्रहादयः ३९
तानि देवगृहाणि स्युः स्थानाख्यानि

भवन्ति हि
सौरं सूर्योऽविशत्स्थानं सौम्यं सोमस्तथैव च ४०
शौक्रं शुक्रोऽविशत्स्थानं षोडशारं
प्रभास्वरम्
बृहस्पतिर्बृहत्त्वं च लोहितं चापि
लोहितः ४१
शनैश्चरोऽविशत्स्थानमेवं शानैश्चरं तथा
बुधोऽपि वै बुधस्थानं भानुं स्वर्भानुरेव
च ४२
नक्षत्राणि च सर्वाणि
नाक्षत्राण्याविशन्ति च
ज्योतींषि सुकृतामेते ज्ञेया देवगृहास्तु
वै ४३
स्थानान्येतानि तिष्ठन्ति यावदाभूतसंप्लवम्
मन्वन्तरेषु सर्वेषु देवस्थानानि तानि वै ४४
अभिमानेन तिष्ठन्ति तानि देवाः पुनः पुनः अतीतास्तु सहातीतैर्भाव्या भाव्यैः सुरैः सह ४५
वर्तन्ते वर्तमानैश्च सुरैः सार्धं तु
स्थानिनः
सूर्यो देवो विवस्वांश्च अष्टमस्त्वदितेः
सुतः ४६
द्युतिमान्धर्मयुक्तश्च सोमो देवो वसुः

स्मृतः
शुक्रो दैत्यस्तु विज्ञेयो भार्गवोऽसुरयाजकः ४७ बृहस्पतिर्बृहत्तेजा देवाचार्योऽङ्गिरःसुतः
बुधो मनोहरश्चैव शशिपुत्रस्तु स स्मृतः ४८
शनैश्चरो विरूपश्च संज्ञापुत्रो विवस्वतः अग्निर्विकेश्यां जज्ञे तु युवासौ लोहिताधिपः ४९
नक्षत्रनाम्न्यः क्षेत्रेषु दाक्षायण्यः
सुताः स्मृताः
स्वर्भानुः सिंहिकापुत्रो
भूतसंसाधनोऽसुरः ५०
चन्द्रार्कग्रहनक्षत्रेष्वभिमानी
प्रकीर्तितः
स्थानान्येतानि चोक्तानि स्थानिन्यश्चैव
देवताः ५१
शुक्लमग्निसमं दिव्यं सहस्रांशोर्विवस्वतः
सहस्रांशुत्विषः स्थानमम्मयं तैजसं तथा ५२
आशास्थानं मनोज्ञस्य रविरश्मिगृहे स्थितम्
शुक्रः षोडशरश्मिस्तु यस्तु देवो ह्यपोमयः ५३

लोहितो नवरश्मिस्तु स्थानमाप्यं तु तस्य वै
बृहद्द्वादशरश्मीकं हरिद्राभं तु वेधसः ५४
अष्टरश्मिशनेस्तत्तु कृष्णं वृद्धमयस्मयम्
स्वर्भानोस्त्वायसं स्थानं भूतसंतापनालयम् ५५
सुकृतामाश्रयास्तारा रश्मयस्तु
हिरण्मयाः
तारणात्तारका ह्येताः शुक्लत्वाच्चैव
तारकाः ५६
नवयोजनसाहस्रो विष्कम्भः सवितुः स्मृतः
मण्डलं त्रिगुणं चास्य विस्तारो
भास्करस्य तु ५७
द्विगुणः सूर्यविस्ताराद्विस्तारः शशिनः
स्मृतः
त्रिगुणं मण्डलं चास्य वैपुल्याच्छशिनः
स्मृतम् ५८
सर्वोपरि निसृष्टानि मण्डलानि तु तारकाः
योजनार्धप्रमाणानि ताभ्योऽन्यानि गणानि
तु ५९
तुल्यो भूत्वा तु
स्वर्भानुस्तदधस्तात्प्रसर्पति
उद्धूत्य पार्थिवीं छायां निर्मितां
मण्डलाकृतिम् ६०

ब्रह्मणा निर्मितं स्थानं तृतीयं तु तमोमयम्
आदित्यात्स तु निष्क्रम्य सोमं गच्छति
पर्वसु ६१
आदित्यमेति सोमाच्च पुनः सौरेषु पर्वसु
स्वभासा तुदते यस्मात्स्वर्भानुरिति स
स्मृतः ६२
चन्द्रतः षोडशो भागो भार्गवस्य विधीयते
विष्कम्भान्मण्डलाच्चैव योजनानां तु स
स्मृतः ६३
भार्गवात्पादहीनश्च विज्ञेयो वै बृहस्पतिः
बृहस्पतेः पादहीनौ केतुवक्रावुभौ स्मृतौ ६४
विस्तारमण्डलाभ्यां तु पादहीनस्तयोर्बुधः
तारानक्षत्ररूपाणि वपुष्मन्तीह यानि वै ६५
बुधेन समरूपाणि विस्तारान्मण्डलात्तु वै तारानक्षत्ररूपाणि हीनानि तु परस्परम् ६६
शतानि पञ्च चत्वारि त्रीणि द्वे चैकमेव च सर्वोपरि निसृष्टानि मण्डलानि तु तारकाः ६७
योजनार्धप्रमाणानि तेभ्यो ह्रस्वं न विद्यते

उपरिष्टात्तु ये तेषां ग्रहा ये क्रूरसात्त्विकाः ६८
सौरश्चाङ्गिरसो वक्रो विज्ञेया
मन्दचारिणः
तेभ्योऽधस्तात्तु चत्वारः पुनश्चान्ये
महाग्रहाः ६९
सोमः सूर्यो बुधश्चैव भार्गवश्चेति
शीघ्रगाः
यावन्ति चैव ऋक्षाणि कोट्यस्तावन्ति
तारकाः ७०
सर्वेषां तु ग्रहाणां वै
सूर्योऽधस्तात्प्रसर्पति
विस्तीर्णं मण्डलं कृत्वा तस्योर्ध्वं
चरते शशी ७१
नक्षत्रमण्डलं चापि सोमादूर्ध्वं
प्रसर्पति
नक्षत्रेभ्यो बुधश्चोर्ध्वं
बुधाच्चोर्ध्वं तु भार्गवः ७२
वक्रस्तु भार्गवादूर्ध्वं वक्रादूर्ध्वं
बृहस्पतिः
तस्माच्छनैश्चरश्चोर्ध्वं देवाचार्योपरि
स्थितः ७३
शनैश्चरात्तथा चोर्ध्वं ज्ञेयं
सप्तर्षिमण्डलम्
सप्तर्षिभ्यो ध्रुवश्चोर्ध्वं समस्तं
त्रिदिवं ध्रुवे ७४

द्विगुणेषु सहस्रेषु योजनानां शतेषु च ग्रहान्तरमथैकैकमूर्ध्वं नक्षत्रमण्डलात् ७५
ताराग्रहान्तराणि
स्युरुपर्युपर्यधिष्ठितम्
ग्रहाश्च चन्द्रसूर्यौ च दिवि दिव्येन
तेजसा ७६
नक्षत्रेषु च युज्यन्ते गच्छन्तो
नियतक्रमात्
चन्द्रार्कग्रहनक्षत्रा
नीचोच्चगृहमाश्रिताः ७७
समागमे च भेदे च पश्यन्ति युगपत्प्रजाः
परस्परं स्थिता ह्येवं युज्यन्ते च
परस्परम् ७८
असंकरेण विज्ञेयस्तेषां योगस्तु वै बुधैः
इत्येवं संनिवेशो वै पृथिव्या ज्योतिषां
च यः ७९
द्वीपानामुदधीनां च पर्वतानां तथैव च वर्षाणां च नदीनां च ये च तेषु वसन्ति वै ८०
इत्येषोऽर्कवशेनैव संनिवेशस्तु ज्योतिषाम्
आवर्तः सान्तरो मध्ये संक्षिप्तश्च ध्रुवात्तु स ८१
सर्वतस्तेषु विस्तीर्णो वृत्ताकार इवोच्छ्रितः

लोकसंव्यवहारार्थम् ईश्वरेण विनिर्मितः ८२
कल्पादौ बुद्धिपूर्वं तु स्थापितोऽसौ स्वयम्भुवा
इत्येष संनिवेशो वै सर्वस्य ज्योतिरात्मकः ८३
वैश्वरूपं प्रधानस्य परिणाहोऽस्य यः स्मृतः
तेषां शक्यं न संख्यातुं याथातथ्येन केनचित्
गतागतं मनुष्येण ज्योतिषां मांसचक्षुषा ८४
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे भुवनकोशे देवग्रहवर्णनं नामाष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः १२८

अथैकोनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः
ऋषय ऊचुः
कथं जगाम भगवान्पुरारित्वं महेश्वरः ददाह च कथं देवस्तन्नो विस्तरतो वद १
पृच्छामस्त्वां वयं सर्वे बहुमानात्पुनः पुनः
त्रिपुरं तद्यथा दुर्गं
मयमायाविनिर्मितम्
देवेनैकेषुणा दग्धं तथा नो वद मानद २
सूत उवाच

शृणुध्वं त्रिपुरं देवो यथा दारितवान्भवः
मयो नाम महामायो मायानां जनकोऽसुरः ३
निर्जितः स तु संग्रामे तताप परमं तपः
तपस्यन्तं तु तं विप्रा
दैत्यावन्यावनुग्रहात् ४
तस्यैव कृत्यमुद्दिश्य तेपतुः परमं तपः
विद्युन्माली च बलवांस्तारकाख्यश्च
वीर्यवान् ५
मयतेजःसमाक्रान्तौ तेपतुर्मयपार्श्वगौ लोका इव यथा मूर्तास्त्रयस्त्रय इवाग्नयः ६
लोकत्रयं तापयन्तस्ते तेपुर्दानवास्तपः हेमन्ते जलशय्यासु ग्रीष्मे पञ्चतपे तथा ७
वर्षासु च तथाकाशे क्षपयन्तस्तनूः
प्रियाः
सेवानाः फलमूलानि पुष्पाणि च जलानि च ८
अन्यदाचरिताहाराः पङ्केनाचितवल्कलाः
मग्नाः शैवालपङ्केषु विमलाविमलेषु च ९
निर्मांसाश्च ततो जाताः कृशा धमनिसंतताः
तेषां तपःप्रभावेन प्रभावविधुतं यथा १०
निष्प्रभं तु जगत्सर्वं
मन्दमेवाभिभाषितम्
दह्यमानेषु लोकेषु
तैस्त्रिभिर्दानवाग्निभिः ११
तेषामग्रे जगद्बन्धुः प्रादुर्भूतः

पितामहः
ततः साहसकर्तारः प्राहुस्ते सहसागतम् १२ स्वकं पितामहं दैत्यास्तं वै तुष्टुवुरेव च
अथ तान्दानवान्ब्रह्मा तपसा तपनप्रभान् १३
उवाच हर्षपूर्णाक्षो हर्षपूर्णमुखस्तदा वरदोऽहं हि वो वत्सास्तपस्तोषित आगतः १४
व्रियताम् ईप्सितं यच्च साभिलाषं
तदुच्यताम्
इत्येवमुच्यमानास्तु प्रतिपन्नं
पितामहम् १५
विश्वकर्मा मयः प्राह
प्रहर्षोत्फुल्ललोचनः
देव दैत्याः पुरा देवैः संग्रामे
तारकामये १६
निर्जितास्ताडिताश्चैव हताश्चाप्यायुधैरपि देवैर्वैरानुबन्धाच्च धावन्तो भयवेपिताः
१७
शरणं नैव जानीमः शर्म वा शरणार्थिनः सोऽहं तपःप्रभावेन तव भक्त्या तथैव च १८
इच्छामि कर्तुं तद्दुर्गं यद्देवैरपि
दुस्तरम्
तस्मिंश्च त्रिपुरे दुर्गे मत्कृते
कृतिनां वर १९

भूम्यानां जलजानां च शापानां मुनितेजसाम् देवप्रहरणानां च देवानां च प्रजापतेः २० अलङ्घनीयं भवतु त्रिपुरं यदि ते प्रियम् विश्वकर्मा इतीवोक्तः स तदा विश्वकर्मणा २१
उवाच प्रहसन्वाक्यं मयं दैत्यगणाधिपम् सर्वामरत्वं नैवास्ति असद्वृत्तस्य दानव २२
तस्माद्दुर्गविधानं हि क्षणादपि विधीयताम्
पितामहवचः श्रुत्वा तदैवं दानवो मयः २३
प्राञ्जलिः पुनरप्याह ब्रह्माणं
पद्मसम्भवम्
यस्तदेकेषुणा दुर्गं सकृन्मुक्तेन
निर्दहेत् २४
समं स संयुगे हन्यादवध्यं शेषतो भवेत्
एवमस्त्विति चाप्युक्त्वा मयं देवः
पितामहः २५
स्वप्ने लब्धो यथार्थो वै तत्रैवादर्शनं
ययौ
गते पितामहे दैत्या गता मयरविप्रभाः २६
वरदानाद्विरेजुस्ते तपसा च महाबलाः
स मयस्तु महाबुद्धिर्दानवो वृषसत्तमः २७
दुर्गं व्यवसितः कर्तुमिति चाचिन्तयत्तदा
कथं नाम भवेद्दुर्गं तन्मया त्रिपुरं
कृतम् २८

वत्स्यते तत्पुरं दिव्यं मत्तो नान्यैर्न
संशयः
यथाचैकेषुणा तेन तत्पुरं न हि हन्यते २९
देवैस्तथा विधातव्यं मया मतिविचारणम्
विस्तारो योजनशतमेकैकस्य पुरस्य तु ३०
कार्यस्तेषां च विष्कम्भश्चैकैकशतयोजनम् पुष्ययोगेण निर्माणं पुराणं च भविष्यति ३१
पुष्ययोगेण च दिवि समेष्यन्ति परस्परम्
पुष्ययोगेण युक्तानि
यस्तान्यासादयिष्यति ३२
पुराण्येकप्रहारेण शतानि निहनिष्यति
आयसं तु क्षितितले राजतं तु नभस्तले ३३
राजतस्योपरिष्टात्तु सौवर्णं भविता पुरम्
एवं त्रिभिः पुरैर्युक्तं त्रिपुरं
तद्भविष्यति
शतयोजनविष्कम्भैरन्तरैस्तद्दुरासदम् ३४
अट्टालकैर्यन्त्रशतघ्निभिश्च
सचक्रशूलोपलकम्पनैश्च
द्वारैर्महामन्दरमेरुकल्पैः
प्राकारशृङ्गैः सुविराजमानम् ३५
सतारकाख्येन मयेन गुप्तं स्वस्थं च
गुप्तं तडिन्मालिनापि
को नाम हन्तुं त्रिपुरं समर्थो मुक्त्वा
त्रिनेत्रं भगवन्तमेकम् ३६
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे

त्रिपुरोपाख्यान एकोनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः १२९

अथ त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
इति चिन्तायुतो दैत्यो
दिव्योपायप्रभावजम्
चकार त्रिपुरं दुर्गं मनःसंचारचारितम् १
प्राकारोऽनेन मार्गेण इह वामुत्र गोपुरम्
इह चाट्टालकद्वारमिह चाट्टालगोपुरम् २
राजमार्ग इतश्चापि विपुलो भवतामिति
रथ्योपरथ्याः सत्त्रिका इह चत्वर एव च ३
इदमन्तःपुरस्थानं रुद्रायतनमत्र च
सवटानि तडागानि ह्यत्र वाप्यः सरांसि च ४
आरामाश्च सभाश्चात्र उद्यानान्यत्र वा
तथा
उपनिर्गमो दानवानां भवत्यत्र मनोहरः ५
इत्येवं मानसं तत्राकल्पयत्पुरकल्पवित्
मयेन तत्पुरं सृष्टं त्रिपुरं त्विति नः
श्रुतम् ६
कार्ष्णायसमयं यत्तु मयेन विहितं पुरम् तारकाख्योऽधिपस्तत्र कृतस्थानाधिपोऽवसत् ७
यत्तु पूर्णेन्दुसंकाशं राजतं निर्मितं पुरम्
विद्युन्माली प्रभुस्तत्र विद्युन्माली

त्विवाम्बुदः ८
सुवर्णाधिकृतं यच्च मयेन विहितं पुरम्
स्वयमेव मयस्तत्र गतस्तदधिपः प्रभुः ९
तारकस्य पुरं तत्र शतयोजनमन्तरम् विद्युन्मालिपुरं चापि शतयोजनकेऽन्तरे १०
मेरुपर्वतसंकाशं मयस्यापि पुरं महत् पुष्यसंयोगमात्रेण कालेन स मयः पुरा ११ कृतवांस्त्रिपुरं दैत्यस्!त्रिनेत्रः पुष्पकं यथा
येन येन मयो याति प्रकुर्वाणः पुरं पुरात् १२
प्रशस्तास्तत्र तत्रैव वारुण्यामालयाः स्वयम्
रुक्मरूप्यायसानां च शतशोऽथ सहस्रशः १३
रत्नाचितानि शोभन्ते
पुराण्यमरविद्विषाम्
प्रासादशतजुष्टानि कूटागारोत्कटानि च १४
सर्वेषां कामगानि स्युः सर्वलोकातिगानि च सोद्यानवापीकूपानि सपद्मसरवन्ति च १५
अशोकवनभूतानि कोकिलारुतवन्ति च
चित्रशालाविशालानि चतुःशालोत्तमानि च १६
सप्ताष्टदशभौमानि सत्कृतानि मयेन च
बहुध्वजपताकानि स्रग्दामालंकृतानि च १७
किङ्किणीजालशब्दानि गन्धवन्ति महान्ति च सुसंयुक्तोपलिप्तानि पुष्पनैवेद्यवन्ति

च १८
यज्ञधूमान्धकाराणि संपूर्णकलशानि च
गगनावरणाभानि हंसपङ्क्तिनिभानि च १९
पङ्क्तीकृतानि राजन्ते गृहाणि त्रिपुरे
पुरे
मुक्ताकलापैर्लम्बद्भिर्हसन्तीव
शशिश्रियम् २०
मल्लिकाजातिपुष्पाद्यैर्गन्धधूपाधिवासितैः
पञ्चेन्द्रियसुखैर्नित्यं समैः
सत्पुरुषैरिव २१
हेमराजतलोहाद्यमणिरत्नाञ्जनाङ्किताः
प्राकारास्त्रिपुरे
तस्मिन्गिरिप्राकारसंनिभाः २२
एकैकस्मिन्पुरे तस्मिन्गोपुराणां शतं शतम्
सपताकाध्वजवतां दृश्यन्ते गिरिशृङ्गवत् २३
नूपुरारावरम्याणि त्रिपुरे तत्पुराण्यपि
स्वर्गातिरिक्तश्रीकाणि तत्र
कन्यापुराणि च २४
आरामैश्च विहारैश्च तडागवटचत्वरैः
सरोभिश्च सरिद्भिश्च वनैश्चोपवनैरपि २५
दिव्यभोगोपभोगानि नानारत्नयुतानि च पुष्पोत्करैश्च सुभगास्! त्रिपुरस्योपनिर्गमाः

परिखाशतगम्भीराः कृता मायानिवारणैः २६
निशम्य तद्दुर्गविधानमुत्तमं कृतं
मयेनाद्भुतवीर्यकर्मणा
दितेः सुता दैवतराजवैरिणः सहस्रशः
प्रापुरनन्तविक्रमाः २७
तदासुरैर्दर्पितवैरिमर्दनैर्जनार्दनैः
शैलकरीन्द्रसंनिभैः
बभूव पूर्णं त्रिपुरं तथा पुरा यथाम्बरं
भूरिजलैर्जलप्रदैः २८
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे त्रिपुरोपाख्याने त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः १३०

अथैकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
निर्मिते त्रिपुरे दुर्गे मयेनासुरशिल्पिना
तद्दुर्गं दुर्गतां प्राप बद्धवैरैः सुरासुरैः १
सकलत्राः सपुत्राश्च शस्त्रवन्तोऽन्तकोपमाः
मयादिष्टानि विविशुर्गृहाणि हृषिताश्च ते २
सिंहा वनमिवानेके मकरा इव सागरम् रोषैश्चैवातिपारुष्यैः शरीरमिव संहतैः ३

तद्वद्बलिभिरध्यस्तं तत्पुरं देवतारिभिः त्रिपुरं संकुलं जातं दैत्यकोटिशताकुलम् ४
सुतलादपि निष्पत्य पातालाद्दानवालयात्
उपतस्थुः पयोदाभा ये च गिर्युपजीविनः ५
यो यं प्रार्थयते कामं
सम्प्राप्तस्त्रिपुराश्रयात्
तस्य तस्य मयस्तत्र मायया विदधाति सः ६
सचन्द्रेषु प्रदोषेषु साम्बुजेषु सरःसु
च
आरामेषु सचूतेषु तपोधनवनेषु च ७
स्वङ्गाश्चन्दनदिग्धाङ्गां मातंगाः समदा इव
मृष्टाभरणवस्त्राश्च मृष्टस्रगनुलेपनाः ८
प्रियाभिः
प्रियक्रामाभिर्हावभावप्रसूतिभिः नारीभिः सततं रेमुर्मुदिताश्चैव दानवाः ९
मयेन निर्मिते स्थाने मोदमाना महासुराः अर्थे धर्मे च कामे च निदधुस्ते मतीः स्वयम् १०
तेषां त्रिपुरयुक्तानां त्रिपुरे
त्रिदशारिणाम्
व्रजति स्म सुखं कालः स्वर्गस्थानां यथा
तथा ११

शुश्रूषन्ते पितॄन्पुत्राः पत्न्यश्चापि पतींस्तथा
विमुक्तकलहाश्चापि प्रीतयः प्रचुराभवन् १२
नाधर्मस्त्रिपुरस्थानां बाधते वीर्यवानपि
अर्चयन्तो दितेः पुत्रास्!त्रिपुरायतने हरम् १३
पुण्याहशब्दानुच्चेरुराशीर्वादांश्च वेदगान्
स्वनूपुररवोन्मिश्रान्वेणुवीणारवानपि १४
हासश्च वरनारीणां चित्तव्याकुलकारकः त्रिपुरे दानवेन्द्राणां रमतां श्रूयते सदा १५
तेषामर्चयतां देवान्ब्राह्मणांश्च
नमस्यताम्
धर्मार्थकाममन्त्राणां
महान्कालोऽभ्यवर्तत १६
अथालक्ष्मीरसूया च तृड्बुभुक्षे तथैव च
कलिश्च कलहश्चैव त्रिपुरं विविशुः सह १७
संध्याकालं प्रविष्टास्ते त्रिपुरं च
भयावहाः
समध्यासुः समं घोराः शरीराणि यथामयाः १८
सर्व एते विशन्तस्तु मयेन त्रिपुरान्तरम् स्वप्ने भयावहा दृष्टा आविशन्तस्तु

दानवान् १९
उदिते च सहस्रांशौ शुभभासाकरे रवौ
मयः सभामाविवेश भास्कराभ्यामिवाम्बुदः २०
मेरुकूटनिभे रम्य आसने स्वर्णमण्डिते आसीनाः काञ्चनगिरेः शृङ्गे तोयमुचो यथा २१
पार्श्वयोस्तारकाख्यश्च विद्युन्माली च
दानवः
उपविष्टौ मयस्यान्ते हस्तिनः कलभाविव २२
ततः सुरारयः सर्वेऽशेषकोपा रणाजिरे
उपविष्टा दृढं विद्धा दानवा देवशत्रवः २३
तेष्वासीनेषु सर्वेषु सुखासनगतेषु च
मयो मायाविजनक इत्युवाच स दानवान् २४
खेचराः खेचरारावा भो भो दाक्षायणीसुताः निशामयध्वं स्वप्नोऽयं मया दृष्टो भयावहः २५
चतस्रः प्रमदास्तत्र त्रयो मर्त्या
भयावहाः
कोपानलादीप्तमुखाः प्रविष्टास्! त्रिपुरार्दिनः २६
प्रविश्य रुषितास्ते च
पुराण्यतुलविक्रमाः
प्रविष्टाः स्म शरीराणि भूत्वा
बहुशरीरिणः २७
नगरं त्रिपुरं चेदं तमसा समवस्थितम्

सगृहं सह युष्माभिः सागराम्भसि मज्जितम् २८
उलूकं रुचिरा नारी नग्नारूढा खरं तथा सह स्त्रीभिर्हसन्ती च चुम्बने प्रमदा यथा
पुरुषः सिन्दुतिलकश्चतुरङ्घ्रिस्!
त्रिलोचनः २९
येन सा प्रमदा नुन्ना अहं चैव विबोधितः
ईदृशी प्रमदा दृष्टा मया चातिभयावहा ३०
एष ईदृशकः स्वप्नो दृष्टो वै दितिनन्दनाः दृष्टः कथं हि कष्टाय असुराणां भविष्यति ३१
यदि वोऽहं क्षमो राजा यदिदं वेत्थ
चेद्धितम्
निबोधध्वं सुमनसो न चासूयितुमर्हथ ३२
कामं चेर्ष्यां च कोपं च असूयां संविहाय च
सत्ये दमे च धर्मे च मुनिवादे च तिष्ठत ३३
शान्तयश्च प्रयुज्यन्तां पूज्यतां च
महेश्वरः
यदि नामास्य स्वप्नस्य ह्येवं चोपरमो
भवेत् ३४
कुप्यते नो ध्रुवं रुद्रो
देवदेवस्त्रिलोचनः
भविष्याणि च दृश्यन्ते यतो
नस्त्रिपुरेऽसुराः ३५
कलहं वर्जयन्तश्च अर्जयन्तस्तथार्जवम्

स्वप्नोदयं प्रतीक्षध्वं कालोदयमथापि च ३६
श्रुत्वा दाक्षायणीपुत्रा इत्येवं मयभाषितम्
क्रोधेर्ष्यावस्थया युक्ता दृश्यन्ते च विनाशगाः ३७
विनाशमुपपश्यन्तो ह्यलक्ष्म्या
व्यापितासुराः
तत्रैव दृष्ट्वा तेऽन्योन्यं
सक्रोधापूरितेक्षणाः ३८
अथ दैवपरिध्वस्ता दानवास्त्रिपुरालयाः
हित्वा सत्यं च धर्मं च
अकार्याण्युपचक्रमुः ३९
द्विषन्ति ब्राह्मणान्पुण्यान्न
चार्चन्ति हि देवताः
गुरुं चैव न मन्यन्ते ह्यन्योन्यं चापि
चुक्रुधुः ४०
कलहेषु च सज्जन्ते स्वधर्मेषु हसन्ति च
परस्परं च निन्दन्ति अहमित्येव वादिनः ४१
उच्चैर्गुरून्प्रभाषन्ते नाभिभाषन्ति पूजिताः
अकस्मात्साश्रुनयना जायन्ते च समुत्सुकाः ४२
दधिसक्तून्पयश्चैव कपित्थानि च रात्रिषु भक्षयन्ति च शेरन्त उच्छिष्टाः संवृतास्तथा ४३

मूत्रं कृत्वोपस्पृशन्ति चाकृत्वा पादधावनम्
संविशन्ति च शय्यासु शौचाचारविवर्जिताः ४४
संकुचन्ति भयाच्चैव मार्जाराणां यथाखुकः भार्यां गत्वा न शुध्यन्ति रहोवृत्तिषु
निस्त्रपाः ४५
पुरा सुशीला भूत्वा च दुःशीलत्वमुपागताः
देवांस्तपोधनांश्चैव बाधन्ते
त्रिपुरालयाः ४६
मयेन वार्यमाणा अपि ते विनाशमुपस्थिताः
विप्रियाण्येव विप्राणां कुर्वाणाः
कलहैषिणः ४७
वैभ्राजं नन्दनं चैव तथा चैत्ररथं वनम्
अशोकं च वराशोकं सर्वर्तुकमथापि च ४८
स्वर्गं च देवतावासं पूर्वदेववशानुगाः विध्वंसयन्ति संक्रुद्धास्तपोधनवनानि च ४९
विध्वस्तदेवायतनाश्रमं च संभग्नदेवद्विजपूजकं तु जगद्बभूवामरराजदुष्टैरभिद्रुतं सस्यमिवालिवृन्दैः ५०
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे त्रिपुरोपाख्याने दुःस्वप्नदर्शनं नामैकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः १३१

अथ द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
अशीलेषु प्रदुष्टेषु दानवेषु दुरात्मसु
लोकेषूत्साद्यमानेषु तपोधनवनेषु च १
सिंहनादे व्योमगानां तेषु भीतेषु जन्तुषु
त्रैलोक्ये भयसंमूढे तमोन्धन्वमुपागते २
आदित्या वसवः साध्याः पितरो मरुतां गणाः
भीताः शरणमाजग्मुर्ब्रह्माणां
प्रपितामहम् ३
ते तं स्वर्णोत्पलासीनं ब्रह्माणं समुपागताः
नेमुरूचुश्च सहिताः पञ्चास्यं चतुराननम् ४
वरगुप्तास्तवैवेह दानवास्त्रिपुरालयाः बाधन्तेऽस्मान्यथा प्रेष्याननुशाधि ततोऽनघ ५
मेघागमे यथा हंसा मृगाः सिंहभयादिव दानवानां भयात्तद्वद् भ्रमामो हि पितामह ६
पुत्राणां नामधेयानि कलत्राणां तथैव च दानवैर्भ्राम्यमाणानां विस्मृतानि
ततोऽनघ ७
देववेश्मप्रभङ्गाश्च आश्रमभ्रंशनानि च
दानवैर्लोममोहान्धैः क्रियन्ते च
भ्रमन्ति च ८

यदि न त्रायसे लोकं दानवैर्विद्रुतं द्रुतम्
धर्षणानेन निर्देवं निर्मनुष्याश्रमं
जगत् ९
इत्येवं त्रिदशैरुक्तः पद्मयोनिः पितामहः
प्रत्याह त्रिदशान्सेन्द्रा
निन्दुतुल्याननः प्रभुः १०
भयस्य यो वरो दत्तो मया मतिमतां वराः
तस्यान्त एष सम्प्राप्तो यः पुरोक्तो मया
सुराः ११
तच्च तेषामधिष्ठानं त्रिपुरं त्रिदशर्षभाः
एकेषुपातमोक्षेण हन्तव्यं नेषुवृष्टिभिः १२
भवतां च न पश्यामि कमप्यत्र सुरर्षभाः यस्तु चैकप्रहारेण पुरं हन्यात्सदानवम् १३
त्रिपुरं नाल्पवीर्येण शक्यं हन्तुं शरेण तु
एकं मुक्त्वा महादेवं महेशानं प्रजापतिम् १४
ते यूयं यदि अन्ये च क्रतुविध्वंसकं हरम् याचामः सहिता देवं त्रिपुरं स हनिष्यति १५
कृतः पुराणां विष्कम्भो योजमानां शतं शतम्

यथा चैकप्रहारेण हन्यते वै भवेन तु पुष्ययोगेण युक्तानि तानि चैकक्षणेन तु १६
ततो देवैश्च सम्प्रोक्तो यास्याम इति दुःखितैः
पितामहश्च तैः सार्धं भवसंसदमागतः १७
तं भवं भूतभव्येशं गिरिशं शूलपाणिनम्
पश्यन्ति चोमया सार्धं नन्दिना च
महात्मना १८
अग्निवर्णमजं देवमग्निकुण्डनिभेक्षणम् अग्न्यादित्यसहस्राभमग्निवर्णविभूषितम् १९
चन्द्रावयवलक्ष्माणं चन्द्र सौम्यतराननम्
आगम्य तमजं देवमथ तं नीललोहितम् अस्तुवन्गोपतिं शम्भुं वरदं पार्वतीपतिम् २०
देवा ऊचुः
नमो भवाय शर्वाय रुद्राय वरदाय च
पशूनां पतये नित्यमुग्राय च कपर्दिने २१
महादेवाय भीमाय त्र्यम्बकाय च शान्तये
ईशानाय भयघ्नाय नमस्त्वन्धकघातिने २२
नीलग्रीवाय भीमाय वेधसे वेधसा स्तुते
कुमारशत्रुनिघ्नाय कुमारजनकाय च २३
विलोहिताय धूम्राय वराय क्रथनाय च नित्यं नीलशिखण्डाय शूलिने दिव्यशायिने

२४
उरगाय त्रिनेत्राय हिरण्यवसुरेतसे
अचिन्त्यायाम्बिकाभर्त्रे
सर्वदेवस्तुताय च २५
वृषध्वजाय मुण्डाय जटिने ब्रह्मचारिणे
तप्यमानाय सलिले ब्रह्मण्यायाजिताय च २६
विश्वात्मने विश्वसृजे विश्वमावृत्य तिष्ठते
नमोऽस्तु दिव्यरूपाय प्रभवे दिव्यशम्भवे २७
अभिगम्याय काम्याय स्तुत्यायार्च्याय सर्वदा
भक्तानुकम्पिने नित्यं दिशते यन्मनोगतम् २८
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे त्रिपुरदाहे ब्रह्मादिसर्वदेवकृतमहेश्वरस्तवो नाम द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः १३२

अथ त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
ब्रह्माद्यैः स्तूयमानस्तु देवैर्देवो महेश्वरः
प्रजापतिमुवाचेदं देवानां क्व भयं महत् १ भो देवाः स्वागतं वोऽस्तु ब्रूत यद्वो मनोगतम्
तावदेव प्रयच्छामि नास्त्यदेयं मया हि वः

२
युष्माकं नितरां शं वै कर्ताहं विबुधर्षभाः
चरामि महदत्युग्रं यच्चापि परमं तपः ३
विद्विष्टा वो मम द्विष्टाः कष्टाः
कष्टपराक्रमाः
तेषामभावः संपाद्यो युष्माकं भव एव च ४
एवमुक्तास्तु देवेन प्रेम्णा सब्रह्मकाः
सुराः
रुद्रमाहुर्महाभागं भागार्हाः सर्व एव
ते ५
भगवंस्तैस्तपस्तप्तं रौद्रं रौद्र
पराक्रमैः
असुरैर्वध्यमानाः स्म वयं त्वां शरणं
गताः ६
मयो नाम दितेः पुत्रस्!त्रिनेत्र
कलहप्रियः
त्रिपुरं येन तद्दुर्गं कृतं
पाण्डुरगोपुरम् ७
तदाश्रित्य पुरं दुर्गं दानवा वरनिर्भयाः
बाधन्तेऽस्मान्महादेव प्रेष्यमस्वामिनं
यथा ८
उद्यानानि च भग्नानि नन्दनादीनि यानि च
वराश्चाप्सरसः सर्वा रम्भाद्या
दनुजैर्हृताः ९
इन्द्रस्य वाह्याश्च गजाः

कुमुदाञ्जनवामनाः
ऐरावताद्या अपहृता देवतानां महेश्वर १० ये चेन्द्ररथमुख्याश्च हरयोऽपहृतासुरैः जाताश्च दानवानां ते रथयोग्यास्तुरंगमाः ११
ये रथा ये गजाश्चैव याः स्त्रियो वसु यच्च नः
तन्नो व्यपहृतं दैत्यैः संशयो जीविते
पुनः १२
त्रिनेत्र एवमुक्तस्तु देवैः
शक्रपुरोगमैः
उवाच देवान्देवेशो वरदो वृषवाहनः १३
व्यपगच्छतु वो देवा महद्दानवजं भयम्
तदहं त्रिपुरं धक्ष्ये क्रियतां
यद्ब्रवीमि तत् १४
यदीच्छत मया दग्धुं तत्पुरं सहमानवम्
रथमौपयिकं मह्यं सज्जयध्वं किमास्यते १५
दिग्वाससा तथोक्तास्ते सपितामहकाः सुराः
तथेत्युक्त्वा महादेवं चक्रुस्ते
रथमुत्तमम् १६
धरां कूबरकौ द्वौ तु रुद्र
पार्श्वचरावुभौ
अधिष्ठानं शिरो मेरोरक्षो मन्दर एव च १७
चक्रुश्चन्द्रं च सूर्यं च चक्रे काञ्चनराजते
कृष्णपक्षं शुक्लपक्षं

पक्षद्वयमपीश्वराः १८
रथनेमिद्वयं चक्रुर्देवा ब्रह्मपुरःसराः
आदिद्वयं पक्षयन्त्रं यन्त्रमेताश्च
देवताः १९
कम्बलाश्वतराभ्यां च नागाभ्यां समवेष्टितम्
भार्गवश्चाङ्गिराश्चैव बुधोऽङ्गारक एव च
२०
शनैश्चरस्तथा चात्र सर्वे ते देवसत्तमाः वरूथं गगनं चक्रुश्चारुरूपं रथस्य ते २१
कृतं द्विजिह्वनयनं त्रिवेणुं
शातकौम्भिकम्
मणिमुक्तेन्द्रनीलैश्च वृतं ह्यष्टमुखैः
सुरैः २२
गङ्गा सिन्धुः शतद्रुश्च चन्द्रभागा
इरावती
वितस्ता च विपाशा च यमुना गण्डकी तथा २३
सरस्वती देविका च तथा च सरयूरपि
एताः सरिद्वराः सर्वा वेणुसंज्ञा कृता
रथे २४
धृतराष्ट्राश्च ये नागास्ते च
वेश्यात्मकाः कृताः
वासुकेः कुलजा ये च ये च रैवतवंशजाः २५
ते सर्पा
दर्पसम्पूर्णाश्चापतूणेष्वनूनगाः अवतस्थुः शरा भूत्वा नानाजातिशुभाननाः

२६
सुरसा सरमा कद्रूर्विनता शुचिरेव च तृषा बुभुक्षा सर्वोग्रा मृत्युः सर्वशमस्तथा २७
ब्रह्मवध्या च गोवध्या बालवध्या प्रजाभयाः
गदा भूत्वा शक्तयश्च तदा देवरथेऽभ्ययुः २८
युगं कृतयुगं चात्र चातुर्होत्रप्रयोजकाः
चतुर्वर्णाः सलीलाश्च बभूवुः
स्वर्णकुण्डलाः २९
तद्युगं युगसंकाशं रथशीर्षे प्रतिष्ठितम्
धृतराष्ट्रेण नागेन बद्धं बलवता महत् ३०
ऋग्वेदः सामवेदश्च यजुर्वेदस्तथा परः वेदाश्चत्वार एवैते चत्वारस्तुरगाभवन् ३१
अन्नदानपुरोगाणि यानि दानानि कानिचित् तान्यासन्वाजिनां तेषां भूषणानि सहस्रशः ३२
पद्मद्वयं तक्षकश्च कर्कोटकधनंजयौ
नागा बभूवुरेवैते हयानां वालबन्धनाः ३३ ॐकारप्रभवास्ता वा मन्त्रयज्ञक्रतुक्रियाः
उपद्रवाः प्रतीकाराः पशुबन्धेष्टयस्तथा ३४
यज्ञोपवाहान्येतानि तस्मिंल्लोकरथे शुभे

मणिमुक्ताप्रवालैस्तु भूषितानि सहस्रशः ३५
प्रतोद ॐकार एवासीत्तदग्रं च वषट्कृतम् सिनीवाली कुहू राका तथा चानुमतिः शुभा योक्त्राण्यासंस्तुरंगाणामपसर्पणविग्रहाः ३६
कृष्णान्यथ च पीतानि श्वेतमाञ्जिष्ठकानि
च
अवदाताः पताकास्तु बभूवुः पवनेरिताः ३७
ऋतुभिश्च कृतः षड्भिर्धनुः संवत्सरोऽभवत् अजरा ज्याभवच्चापि साम्बिका धनुषो दृढा ३८
कालो हि भगवान्रुद्रस्तं च संवत्सरं विदुः
तस्मादुमा कालरात्रिर्धनुषो ज्याजराभवत् ३९
सगर्भं त्रिपुरं येन दग्धवान्स त्रिलोचनः स इषुर्विष्णुसोमाग्नित्रिदैवतमयोऽभवत् ४०
आननं ह्यग्निरभवच्छल्यं सोमस्तमोनुदः तेजसः समवायोऽथ चेषोस्तेजो रथाङ्गधृक् ४१
तस्मिंश्च वीर्यवृद्ध्यर्थं वासुकिर्नागपार्थिवः तेजःसंवसनार्थं वै मुमोचातिविषो विषम् ४२

कृत्वा देवा रथं चापि दिव्यं दिव्यप्रभावतः
लोकाधिपतिमभ्येत्य इदं वचनमब्रुवन् ४३
संस्कृतोऽयं रथोऽस्माभिस्तव
दानवशत्रुजित्
इदमापत्परित्राणं देवान्सेन्द्र
पुरोगमान् ४४
तं मेरुशिखराकारं त्रैलोक्यरथमुत्तमम् प्रशस्य देवान्साध्विति रथं पश्यति शंकरः ४५
मुहुर्दृष्ट्वा रथं साधु
साध्वित्युक्त्वा मुहुर्मुहुः
उवाच सेन्द्रानमरानमराधिपतिः स्वयम् ४६
यादृशोऽयं रथः कॢप्तो युष्माभिर्मम
सत्तमाः
ईदृशो रथसम्पत्त्या यन्ता शीघ्रं
विधीयताम् ४७
इत्युक्त्वा देवदेवेन देवा विद्धा
इवेषुभिः
अवापुर्महतीं चिन्तां कथं कार्यमिति
ब्रुवन् ४८
महादेवस्य देवोऽन्यः को नाम सदृशो भवेत् मुक्त्वा चक्रायुधं देवं सोऽप्यस्येषुं समाश्रितः ४९
धुरि युक्ता इवोक्षाणो घटन्त इव पर्वतैः निश्वसन्तः सुराः सर्वे कथमेतदिति

ब्रुवन् ५०
देवेष्वाह देवदेवो लोकनाथस्य धूर्गतान्
अहं सारथिरित्युक्त्वा
जग्राहाश्वांस्ततोऽग्रजः ५१
ततो देवैः सगन्धर्वैः सिंहनादो महान्कृतः
प्रतोदहस्तं सम्प्रेक्ष्य ब्रह्माणं
सूततां गतम् ५२
भगवानपि विश्वेशो रथस्थे वै पितामहे सदृशः सूत इत्युक्त्वा चारुरोह रथं हरः ५३
आरोहति रथं देवे ह्यश्वा हरभरातुराः जानुभिः पतिता भूमौ रजोग्रासश्च ग्रासितः ५४
देवो दृष्ट्वाथ वेदांस्तानभीरुग्रहयान्भयात्
उज्जहार पितॄनार्तान्सुपुत्र इव
दुःखितान् ५५
ततः सिंहरवो भूयो बभूव रथभैरवः
जयशब्दश्च देवानां संबभूवार्णवोपमः ५६
तदॐकारमयं गृह्य प्रतोदं वरदः प्रभुः
स्वयम्भूः प्रययौ वाहाननुमन्त्र्य
यथाजवम् ५७
ग्रसमाना इवाकाशं मुष्णन्त इव मेदिनीम्
मुखेभ्यः ससृजुः श्वासानुच्छ्वसन्त
इवोरगाः ५८
स्वयम्भुवा चोद्यमानाश्चोदितेन कपर्दिना

व्रजन्ति तेऽश्वा जवनाः क्षयकाल इवानिलाः ५९
ध्वजोच्छ्रयविनिर्माणे ध्वजयष्टिमनुत्तमाम्
आक्रम्य नन्दी वृषभस्तस्थौ
तस्मिञ्छिवेच्छया ६०
भार्गवाङ्गिरसौ देवौ दण्डहस्तौ रविप्रभौ
रथचक्रे तु रक्षेते रुद्रस्य
प्रियकाङ्क्षिणौ ६१
शेषश्च भगवान्नागोऽनन्तोऽनन्तकरोऽरिणाम्
शरहस्तो रथं पाति शयनं ब्रह्मणस्तदा ६२
यमस्तूर्णं समास्थाय महिषं चातिदारुणम्
द्रविणाधिपतिर्व्यालं सुराणामधिपो
द्विपम् ६३
मयूरं शतचन्द्रं च कूजन्तं किंनरं यथा
गुह आस्थाय वरदो युगोपमरथं पितुः ६४
नन्दीश्वरश्च भगवाञ् छूलमादाय दीप्तिमान्
पृष्ठतश्चापि पार्श्वाभ्यां लोकस्य
क्षयकृद्यथा ६५
प्रमथाश्चाग्निवर्णाभाः साग्निज्वाला इवाचलाः
अनुजग्मू रथं शार्वं नक्रा इव महार्णवम् ६६
भृगुर्भरद्वाजवसिष्ठगौतमाः क्रतुः पुलस्त्यः पुलहस्तपोधनाः मरीचिरत्रिर्भगवानथाङ्गिराः

पराशरागस्त्यमुखा महर्षयः ६७
हरमजितमजं
प्रतुष्टुवुर्वचनविशेषैर्विचित्रभूषणैःरथस्त्रिपुरे सकाञ्चनाचलो व्रजति सपक्ष
इवाद्रिरम्बरे ६८
करिगिरिरविमेघसंनिभाः
सजलपयोदनिनादनादिनः
प्रमथगणाः परिवार्य देवगुप्तं रथमभितः
प्रययुः स्वदर्पयुक्ताः ६९
मकरतिमितिमिङ्गिलावृतः प्रलय
इवातिसमुद्धतोऽर्णवः
व्रजति रथवरोऽतिभास्वरो
ह्यशनिनिपातपयोदनिःस्वनः ७०
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे त्रिपुरदाहे रथप्रयाणं नाम
त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः १३३

अथ चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
पूज्यमाने रथे तस्मिंल्लोकैर्देवे रथे स्थिते
प्रमथेषु नदत्सूग्रं प्रवदत्सु च साध्विति १
ईश्वरस्वरघोषेण नर्दमाने महावृषे जयत्सु विप्रेषु तथा गर्जत्सु तुरगेषु च २

रणाङ्गणात्समुत्पत्य देवर्षिर्नारदः प्रभुः
कान्त्या चन्द्रोपमस्तूर्णं त्रिपुरं पुरमागतः ३
औत्पातिकं तु दैत्यानां त्रिपुरे वर्तते ध्रुवम्
नारदश्चात्र भगवान्प्रादुर्भूतस्तपोधनः ४
आगतं जलदाभासं समेताः सर्वदानवाः उत्तस्थुर्नारदं दृष्ट्वा अभिवादनवादिनः ५
तमर्घ्येण च पाद्येन मधुपर्केण चेश्वराः
नारदं पूजयामासुर्ब्रह्माणमिव वासवः ६
तेषां स पूजां पूजार्हः प्रतिगृह्य
तपोधनः
नारदः सुखमासीनः काञ्चने परमासने ७
मयस्तु सुखमासीने नारदे नारदोद्भवे
यथार्हं दानवैः सार्धमासीनो दानवाधिपः ८
आसीनं नारदं प्रेक्ष्य मयस्त्वथ महासुरः अब्रवीद्वचनं तुष्टो हृष्टरोमाननेक्षणः ९
औत्पातिकं पुरेऽस्माकं यथा नान्यत्र कुत्रचित्
वर्तते वर्तमानज्ञ वद त्वं हि च नारद १० दृश्यन्ते भयदाः स्वप्ना भज्यन्ते च ध्वजाः परम्

विना च वायुना केतुः पतते च तथा भुवि ११
अट्टालकाश्च नृत्यन्ते सपताकाः सगोपुराः
हिंस हिंसेति श्रूयन्ते गिरश्च भयदाः
पुरे १२
नाहं बिभेमि देवानां सेन्द्राणामपि नारद मुक्त्वैकं वरदं स्थाणुं भक्ताभयकरं हरम् १३
भगवन्नास्त्यविदितमुत्पातेषु तवानघ अनागतमतीतं च भवाञ्जानाति तत्त्वतः १४ तदेतन्नो भयस्थानमुत्पाताभिनिवेदितम् कथयस्व मुनिश्रेष्ठ प्रपन्नस्य तु नारद १५
इत्युक्तो नारदस्तेन मयेनामयवर्जितः १६
नारद उवाच
शृणु दानव तत्त्वेन भवन्त्यौत्पातिका यथा
धर्मेति धारणे धातुर्माहात्म्ये चैव
पठ्यते
धारणाच्च महत्त्वेन धर्म एष निरुच्यते १७
स इष्टप्रापको धर्म आचार्यैरुपदिश्यते
इतरश्चानिष्टफल आचार्यैर्नोपदिश्यते १८
उत्पथान्मार्गमागच्छेन्मार्गाच्चेव विमार्गताम्
विनाशस्तस्य निर्देश्य इति वेदविदो विदुः १९
त्वमधर्मरथारूढः सहैभिर्मत्तदानवैः अपकारिषु देवानां कुरुषे त्वं सहायताम्

२०
तदेतान्येवमादीनि उत्पातावेदितानि च वैनाशिकानि दृश्यन्ते दानवानां तथैव च २१ रुद्रः समास्थाय महालोकमयं रथम्
आयाति त्रिपुरं हन्तुं मय त्वामसुरानपि २२
स त्वं महौजसं नित्यं प्रपद्यस्व
महेश्वरम्
यास्यसे सह पुत्रेण दानवैः सह मानद २३
इत्येवमावेद्य भयं दानवोपस्थितं महत्
दानवानां पुनर्देवो देवेशपदमागतः २४
नारदे तु मुनौ याते मयो दानवनायकः
शूरसंमतमित्येवं दानवानाह दानवः २५
शूराः स्थ जातपुत्राः स्थ कृतकृत्याः स्थ
दानवाः
युध्यध्वं दैवतैः सार्धं कर्तव्यं चापि
नो भयम् २६
जित्वा वयं भविष्यामः सर्वेऽमरसभासदः
देवांश्च सेन्द्रकान्हत्वा
लोकान्भोक्ष्यामहेऽसुराः २७
अट्टालकेषु च तथा तिष्ठध्वं शस्त्रपाणयः
दंशिता युद्धसज्जाश्च तिष्ठध्वं
प्रोद्यतायुधाः २८
पुराणि त्रीणि चैतानि यथास्थानेषु दानवाः
तिष्ठध्वं लङ्घनीयानि भविष्यन्ति पुराणि
च २९

नमोगतास्तथा शूरा देवता विदिता हि वः ताः प्रयत्नेन वार्याश्च विदार्याश्चैव सायकैः ३०
इति दनुतनयान्मयस्तथोक्त्वा
सुरगणवारणवारणे वचांसि
युवतिजनविषण्णमानसं तत्त्रिपुरपुरं सहसा
विवेश राजा ३१
अथ रजतविशुद्धभावभावो भवमभिपूज्य
दिगम्बरं सुगीर्भिः
शरणमुपजगाम देवदेवं
मदनार्यन्धकयज्ञदेहघातम् ३२
मयमभयपदैषिणं प्रपन्नं न किल बुबोध
तृतीयदीप्तनेत्रः
तदभिमतमदात्ततः शशाङ्की स च किल निर्भय एव
दानवोऽभूत् ३३
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे त्रिपुरदाहे नारदगमनं नाम
चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः १३४

अथ पञ्चत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
ततो रणे देवबलं नारदोऽभ्यगमत्पुनः
आगत्य चैव त्रिपुरात्सभायामास्थितः स्वयम् १
इलावृतमिति ख्यातं तद्वर्षं विस्तृतायतम् यत्र यज्ञो बलेर्वृत्तो बलिर्यत्र च

संयतः २
देवानां जन्मभूमिर्या त्रिषु लोकेषु
विश्रुता
विवाहाः क्रतवश्चैव जातकर्मादिकाः
क्रियाः ३
देवानां यत्र वृत्तानि कन्यादानानि यानि
च
रेमे नित्यं भवो यत्र सहायैः
पार्षदैर्गणैः ४
लोकपालाः सदा यत्र तस्थुर्मेरुगिरौ यथा
मधुपिङ्गलनेत्रस्तु चन्द्रावयवभूषणः
देवानामधिपं प्राह गणपांश्च महेश्वरः ५
वासवैतदरीणां ते त्रिपुरं परिदृश्यते विमानैश्च पताकाभिर्ध्वजैश्च समलंकृतम्
६
इदं वृत्तमिदं ख्यातं वह्निवद्भृशतापनम्
एते जना गिरिप्रख्याः सकुण्डलकिरीटिनः ७
प्राकारगोपुराट्टेषु कक्षान्ते दानवाः
स्थिताः
इमे च तोयदाभासा दनुजा विकृताननाः ८
निर्गच्छन्ति पुरो दैत्याः सायुधा
विजयैषिणः ९
स त्वं सुरशतैः सार्धं ससहायो वरायुधः
सहद्भिर्मामकैर्भृत्यैर्व्यापादय
महासुरान् १०
अहं च रथवर्येण निश्चलाचलवत्स्थितः

पुरः पुरस्य रन्ध्रार्थी स्थास्यामि
विजयाय वः ११
यदा तु पुष्ययोगेण एकत्वं स्थास्यते
पुरम्
तदेतन्निर्दहिष्यामि शरेणैकेन वासव १२
इत्युक्तो वै भगवता रुद्रेणेह सुरेश्वरः
ययौ तत्त्रिपुरं जेतुं तेन सैन्येन
संवृतः १३
प्रक्रान्तरथभीमैस्तैः सदेवैः पार्षदां गणैः
कृतसिंहरवोपेतैरुद्गच्छद्भिरिवाम्बुदैः १४
तेन नादेन त्रिपुराद्दानवा युद्धलालसाः उत्पत्य दुद्रुवुश्चेलुः सायुधाः खे गणेश्वरान् १५
अन्ये पयोधरारावाः पयोधरसमा बभुः ससिंहनादं वादित्रं वादयामासुरुद्धताः १६
देवानां सिंहनादश्च सर्वतूर्यरवो महान् ग्रस्तोऽभूद्दैत्यनादैश्च चन्द्र स्तोयधरैरिव १७
चन्द्रोदयात्समुद्भूतः पौर्णमास इवार्णवः
त्रिपुरं प्रभवत्तद्वद्भीमरूपमहासुरैः १८
प्राकारेषु पुरे तत्र गोपुरेष्वपि चापरे

अट्टालकान्समारुह्य केचिच्चलितवादिनः १९
स्वर्णमालाधराः शूराः प्रभासितकराम्बराः
केचिन्नदन्ति दनुजास्तोयमत्ता
इवाम्बुदाः २०
इतश्चेतश्च धावन्तः केचिदुद्भूतवाससः
किमेतदिति पप्रच्छुरन्योन्यं
गृहमाश्रिताः २१
किमेतन्नैव जानामि ज्ञानमन्तर्हितं हि मे
ज्ञास्यसेऽनन्तरेणेति कालो विस्तारतो
महान् २२
सोऽप्यसौ पृथ्वीसारं च सिंहश्च
रथमास्थितः
तिष्ठते त्रिपुरं पीड्य देहं
व्याधिरिवोच्छ्रितः २३
य एषोऽस्ति स एषोऽस्तु का चिन्ता सम्भ्रमे
सति
एहि आयुधमादाय क्व मे पृच्छा भविष्यति २४
इति तेऽन्योन्यमाविद्धा
उत्तरोत्तरभाषिणः
आसाद्य पृच्छन्ति तदा
दानवास्त्रिपुरालयाः २५
तारकाख्यपुरे दैत्यास्तारकाख्यपुरःसराः निर्गताः कुपितास्तूर्णं बिलादिव महोरगाः २६
निर्धावन्तस्तु ते दैत्याः प्रमथाधिपयूथपैः

निरुद्धा गजराजानो यथा केसरियूथपैः २७ दर्पितानां ततश्चैषां दर्पितानामिवाग्नीनाम्
रूपाणि जज्वलुस्तेषामग्नीनामिव धम्यताम् २८
ततो बृहन्ति चापानि भीमनादानि सर्वशः निकृष्य जघ्नुरन्योन्यमिषुभिः प्राणभोजनैः २९
मार्जारमृगभीमास्यान्पार्षदान्विकृताननान्
दृष्ट्वा दृष्ट्वाहसन्नुच्चैर्दानवा
रूपसम्पदा ३०
बाहुभिः परिघाकारैः कृष्यतां धनुषां शराः
भटवर्मेषु विविशुस्तडागानीव पक्षिणः ३१
मृताः स्थ क्व नु यास्यध्वं हनिष्यामो
निवर्तताम्
इत्येवं परुषाण्युक्त्वा दानवाः
पार्षदर्षभान् ३२
बिभिदुः सायकैस्तीक्ष्णैः सूर्यपादा इवाम्बुदान्
प्रमथा अपि सिंहाक्षाः
सिंहविक्रान्तविक्रमाः
खण्डशैलशिलावृक्षैर्बिभिदुर्दैत्यदानवान् ३३
अम्बुदैराकुलमिव हंसाकुलमिवाम्बरम्
दानवाकुलमत्यर्थं तत्पुरं सकलं बभौ ३४

दैत्येन्द्राः सृजन्ति शरदुर्दिनम् इन्द्रचापाङ्कितोरस्का जलदा इव दुर्दिनम् ३५
इषुभिस्ताड्यमानास्ते भूयो भूयो
गणेश्वराः
चक्रुस्ते देहनिर्यासं
स्वर्णधातुमिवाचलाः ३६
तथा वृक्षशिलावज्रशूलपट्टिपरश्वधैः
चूर्ण्यन्तेऽभिहता दैत्याः
काचाष्टङ्कहता इव ३७
चन्द्रोदयात्समुद्भूतः पौर्णमास इवार्णवः
त्रिपुरं प्रभवत्तद्वद्भीमरूपमहासुरैः ३८
तारकाख्यो जयत्येष इति दैत्या अघोषयन् जयतीन्द्रश्च रुद्रश्च इत्येव च गणेश्वराः ३९
वारिता दारिता
बाणैर्योधास्तस्मिन्बलार्णवे
निःस्वनन्तोऽम्बुसमये जलगर्भा
इवाम्बुदाः ४०
करैश्छिन्नैः शिरोभिश्च
ध्वजैश्छत्त्रैश्च पाण्डुरैः
युद्धभूमिर्भयवती मांसशोणितपूरिता ४१
व्योम्नि चोत्प्लुत्य सहसा तालमात्रं वरायुधैः

दृढाहताः पतन्पूर्वं दानवाः प्रमथास्तथा ४२
सिद्धाश्चाप्सरसश्चैव चारणाश्च नभोगताः
दृढप्रहारहृषिताः साधु साध्विति
चुक्रुशुः ४३
अनाहताश्च वियति देवदुन्दुभयस्तथा
नदन्तो मेघशब्देन शरभा इव रोषिताः ४४
ते तस्मिंस्त्रिपुरे दैत्या नद्यः सिन्धुपताविव
विशन्ति क्रुद्धवदना वल्मीकमिव पन्नगाः ४५
तारकाख्यपुरे तस्मिन्सुराः शूराः समन्ततः सशस्त्रा निपतन्ति स्म सपक्षा इव भूधराः ४६
योधयन्ति त्रिभागेण त्रिपुरे तु गणेश्वराः
विद्युन्माली मयश्चैव मग्नौ च द्रुमवद्रणे ४७
विद्युन्माली स दैत्येन्द्रो गिरीन्द्र
सदृशद्युतिः
आदाय परिघं घोरं ताडयामास नन्दिनम् ४८
स नन्दी दानवेन्द्रेण परिघेण दृढाहतः भ्रमते मधुना व्यक्तः पुरा नारायणो यथा ४९
नन्दीश्वरे गते तत्र गणपाः ख्यातविक्रमाः दुद्रुवुर्जातसंरम्भा

विद्युन्मालिनमासुरम् ५०
घण्टाकर्णः शङ्कुकर्णो महाकालश्च पार्षदाः
ततश्च सायकैः सर्वान्गणपान्गणपाकृतीन् ५१
भूयो भूयः स विव्याध गणेश्वरमहत्तमान् भित्त्वा भित्त्वा
रुरावोच्चैर्नभस्यम्बुधरो यथा ५२
तस्यारम्भितशब्देन नन्दी दिनकरप्रभः
संज्ञां प्राप्य ततः सोऽपि
विद्युन्मालिनमाद्रवत् ५३
रुद्रदत्तं तदा दीप्तं दीप्तानलसमप्रभम्
वज्रं वज्रनिभाङ्गस्य दानवस्य ससर्ज ह ५४
तं नन्दिभुजनिर्मुक्तं मुक्ताफलविभूषितम्
पपात वक्षसि तदा वज्रं दैत्यस्य भीषणम्
५५
स वज्रनिहतो दैत्यो वज्रसंहननोपमः
पपात वज्राभिहतः शक्रेणाद्रिरिवाहतः ५६
दैत्येश्वरं विनिहतं नन्दिना कुलनन्दिना
चुक्रुशुर्दानवाः प्रेक्ष्य दुद्रुवुश्च
गणाधिपाः ५७
दुःखामर्षितरोषास्ते विद्युन्मालिनि पातिते
द्रुमशैलमहावृष्टिं पयोदाः ससृजुर्यथा ५८

ते पीड्यमाना गुरुभिर्गिरिभिश्च गणेश्वराः
कर्तव्यं न विदुः
किंचिद्वन्द्यमाधार्मिका इव ५९
ततोऽसुरवरः श्रीमांस्तारकाख्यः
प्रतापवान्
सतरूणां गिरीणां वै तुल्यरूपधरो बभौ ६०
भिन्नोत्तमाङ्गा गणपा
भिन्नपादाङ्किताननाः
विरेजुर्भुजगा मन्त्रैर्वार्यमाणा यथा
तथा ६१
मयेन मायावीर्येण वध्यमाना गणेश्वराः
भ्रमन्ति बहुशब्दालाः पञ्जरे शकुना इव ६२
तयासुरवरः श्रीमांस्तारकाख्यः
प्रतापवान्
ददाह च बलं सर्वं शुष्केन्धनमिवानलः ६३
तारकाख्येन वार्यन्ते शरवर्षैस्तदा गणाः मयेन मायानिहतास्तारकाख्येन चेषुभिः गणेशा विधुरा जाता जीर्णमूला यथा द्रुमाः ६४
भूयः संपतते
चाग्निर्ग्रहान्ग्राहान्भुजंगमान् गिरीन्द्राश्चं! हरीन्व्याघ्रान्वृक्षान्सृमरवर्णकान् ६५
शरभानष्टपादांश्च अपः पवनमेव च

मयो मायाबलेनैव पातयत्येव शत्रुषु ६६
ते तारकाख्येन मयेन मायया संमुह्यमाना
विवशा गणेश्वराः
नाशक्नुवंस्ते मनसापि चेष्टितुं
यथेन्द्रियार्था मुनिनाभिसंयताः ६७
महाजलाग्न्यादिसकुञ्जरोरगैर्हरीन्द्र
व्याघ्रर्क्षतरक्षुराक्षसैः
विबाध्यमानास्तमसा विमोहिताः समुद्र
मध्येष्विव गाधकाङ्क्षिणः ६८
संमर्द्यमानेषु गणेश्वरेषु संनर्दमानेषु
सुरेतरेषु
ततः सुराणां प्रवराभिरक्षितुं रिपोर्बलं
संविविशुः सहायुधाः ६९
यमो गदास्त्रो वरुणश्च भास्करस्तथा
कुमारोऽमरकोटिसंयुतः
स्वयं च शक्रः सितनागवाहनः कुलीशपाणिः
सुरलोकपुंगवः ७०
स चोडुनाथः ससुतो दिवाकरः स सान्तकस्त्र्यक्षपतिर्महाद्युतिः
एते रिपूणां प्रबलाभिरक्षितं तदा बलं
संविविशुर्मदोद्धताः ७१
यथा वनं दर्पितकुञ्जराधिपा यथा नभः
साम्बुधरं दिवाकरः
यथा च सिंहैर्विजनेषु गोकुलं तथा बलं
तत्त्रिदशैरभिद्रुतम् ७२
कृतप्रहारातुरदीनदानवं ततस्त्वभज्यन्त

बलं हि पार्षदाः
स्वर्ज्योतिषां ज्योतिरिवोष्मवान्हरिर्यथा तमो घोरतरं नराणाम् ७३
विशान्तयामास यथा सदैव निशाकरः
संचितशार्वरं तमः
ततोऽपकृष्टे च तमःप्रभावे अस्त्रप्रभावे
च विवर्धमाने ७४
दिग्लोकपालैर्गणनायकैश्च कृतो
महान्सिंहरवो मुहूर्तम्
संख्ये विभग्ना विकरा विपादाश्छिन्नोत्तमाङ्गाः शरपूरिताङ्गाः
७५
देवेतरा देववरैर्विभिन्नाः सीदन्ति पङ्केषु यथा !
वज्रेण भीमेन च वज्रपाणिः शक्त्या च
शक्त्या च मयूरकेतुः ७६
दण्डेन चोग्रेण च धर्मराजः पाशेन चोग्रेण
च वारिगोप्ता
शूलेन कालेन च यक्षराजो वीर्येण
तेजस्वितया सुकेशः ७७
गणेश्वरास्ते सुरसंनिकाशाः
पूर्णाहुतीसिक्तशिखिप्रकाशाः
उत्सादयन्ते दनुपुत्रवृन्दान्यथैव
इन्द्राशनयः पतन्त्यः ७८
मयस्तु देवान्परिरक्षितारमुमात्मजं

देववरं कुमारम्
शरेण भित्त्वा स हि तारकासुतं स तारकाख्यासुरमाबभाषे ७९
कृत्वा प्रहारं प्रविशामि वीरं पुरं हि
दैत्येन्द्रबलेन युक्तः
विश्राममूर्जस्करमप्यवाप्य पुनः
करिष्यामि रणं प्रपन्नैः ८०
वयं हि शस्त्रक्षतविक्षताङ्गा
विशीर्णशस्त्रध्वजवर्मवाहाः
जयैषिणस्ते जयकाशिनश्च गणेश्वरा
लोकवराधिपाश्च ८१
मयस्य श्रुत्वा दिवि तारकाख्यो
वचोऽभिकाङ्क्षन्क्षतजोपमाक्षः
विवेश तूर्णं त्रिपुरं दितेः सुतैः
सुतैरदित्या युधि वृद्धहर्षैः ८२
ततः सशङ्खानकभेरिभीमं ससिंहनादं हरसैन्यमाबभौ
मयानुगं घोरगभीरगह्वरं यथा सिंहनादितम् ८३
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे त्रिपुरदाहे प्रहारकृतं नाम पञ्चत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः १३५

अथ षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
मयः प्रहारं कृत्वा तु मायावी दानवर्षभः

विवेश तूर्णं त्रिपुरमभ्रं नीलमिवाम्बरम् १
स दीर्घमुष्णं निःश्वस्य दानवान्वीक्ष्य मध्यगान्
दध्यौ लोकक्षये प्राप्ते कालं काल इवापरः २
इन्द्रोऽपि बिभ्यते यस्य स्थितो युद्धेप्सुरग्रतः
स चापि निधनं प्राप्तो विद्युन्माली महायशाः ३
दुर्गं वै त्रिपुरस्यास्य न समं विद्यते
पुरम्
तस्याप्येषोऽनयः प्राप्तो न दुर्गं कारणं
क्वचित् ४
कालस्यैव वशे सर्वं दुर्गं दुर्गतरं च यत्
काले क्रुद्धे कथं कालात्त्राणं नोऽद्य
भविष्यति ५
एकेषु त्रिषु यत्किंचिद्बलं वै
सर्वजन्तुषु
कालस्य तद्वशं सर्वमिति पैतामहो विधिः ६
अस्मिन्कः प्रभवेद्योगो
ह्यसंधार्येऽमितात्मनि
लङ्घने कः समर्थः स्यादृते देवं
महेश्वरम् ७
बिभेमि नेन्द्राद्धि यमाद्वरुणान्न च वित्तपात्

स्वामी चैषां तु देवानां दुर्जयः स महेश्वरः ८
ऐश्वर्यस्य फलं यत्तत्प्रभुत्वस्य च यत्फलम्
तदद्य दर्शयिष्यामि यावद्वीराः समन्ततः ९
वापीममृततोयेन पूर्णां स्रक्ष्ये वरौषधीः जीविष्यन्ति तदा दैत्याः संजीवनवरौषधैः १०
इति संचिन्त्य बलवान्मयो मायाविनां वरः
मायया ससृजे वापीं रम्भामिव पितामहः ११
द्वियोजनायतां दीर्घां
पूर्णयोजनविस्तृताम्
आरोहसंक्रमवतीं चित्ररूपां कथामिव १२
इन्दोः किरणकल्पेन मृष्टेनामृतगन्धिना पूर्णां परमतोयेन गुणपूर्णामिवाङ्गनाम् १३
उत्पलैः कुमुदैः पद्मैर्वृतां
कादम्बकैस्तथा
चन्द्र
भास्करवर्णाभैर्भीमैरावरणैर्वृताम् १४
खगैर्मधुररावैश्च चारुचामीकरप्रभैः
कामैषिभिरिवाकीर्णां जीवानामरणीमिव १५
तां वापीं सृज्य स मयो गङ्गामिव महेश्वरः
तस्यां प्रक्षालयामास
विद्युन्मालिनमादितः १६

स वाप्यां मज्जितो दैत्यो देवशत्रुर्महाबलः उत्तस्थाविन्धनैरिद्धः सद्यो हुत इवानलः १७
मयस्य चाञ्जलिं कृत्वा तारकाख्योऽभिवादितः
विद्युन्मालीति वचनं मयमुत्थाय चाब्रवीत् १८
क्व नन्दी सह रुद्रेण वृतः प्रमथजम्बुकैः युध्यामोऽरीन्विनिष्पीड्य दया देहेषु का हि नः १९
अन्वास्यैव च रुद्रस्य भवामः प्रभविष्णवः
तैर्वा विनिहता युद्धे भविष्यामो यमाशनाः २०
विद्युन्मालेर्निशम्यैतन्मयो वचनमूर्जितम्
तं परिष्वज्य साद्रार्क्ष! इदमाह महासुरः २१
विद्युन्मालिन्न मे राज्यमभिप्रेतं न जीवितम्
त्वया विना महाबाहो किमन्येन महासुर २२ महामृतमयी वापी ह्येषा मायाभिरीश्वर सृष्टा दानवदैत्यानां हतानां जीववर्धिनी २३
दिष्ट्या त्वां दैत्य पश्यामि

यमलोकादिहागतम्
दुर्गतावनयग्रस्तं भोक्ष्यामोऽद्य महानिधिम् २४
दृष्ट्वा दृष्ट्वा च तां वापीं मायया
मयनिर्मिताम्
हृष्टाननाक्षा दैत्येन्द्रा इदं
वचनमब्रुवन् २५
दानवा युध्यतेदानीं प्रमथैः सह निर्भयाः मयेन निर्मिता वापी हतान्संजीवयिष्यति २६
ततः क्षुब्धाम्बुधिनिभा भेरी सा तु भयंकरी
वाद्यमाना ननादोच्चै रौरवी सा पुनः पुनः २७
श्रुत्वा भेरीरवं घोरं मेघारम्भितसंनिभम् न्यपतन्नसुरास्तूर्णं
त्रिपुराद्युद्धलालसाः २८
लोहराजतसौवर्णैः कटकैर्मणिराजितैः
आमुक्तैः कुण्डलैर्हारैर्मुकुटैरपि
चोत्कटैः २९
धूमायिता ह्यविरमा ज्वलन्त इव पावकाः
आयुधानि समादाय काशिनो दृढविक्रमाः ३०
नृत्यमाना इव नटा गर्जन्त इव तोयदाः करोच्छ्रया इव गजाः सिंहा इव च निर्भयाः ३१
ह्रदा इव च गम्भीराः सूर्या इव प्रतापिताः

द्रुमा इव च दैत्येन्द्रास्त्रासयन्तो
बलं महत् ३२
प्रमथा अपि सोत्साहा गरुडोत्पातपातिनः
युयुत्सवोऽभिधावन्ति दानवान्दानवारयः ३३
नन्दीश्वरेण प्रमथास्तारकाख्येन दानवाः चक्रुः संहत्य संग्रामं चोद्यमाना बलेन च ३४
तेऽसिभिश्चन्द्रसंकाशैः
शूलैश्चानलपिङ्गलैः
बाणैश्च दृढनिर्मुक्तैरभिजघ्नुः
परस्परम् ३५
शराणां सृज्यमानानामसीनां च निपात्यताम्
रूपाण्यासन्महोल्कानां
पतन्तीनामिवाम्बरात् ३६
शक्तिभिर्भिन्नहृदया निर्दया इव पातिताः
निरयेष्विव निर्मग्नाः कूजन्ते
प्रमथासुराः ३७
हेमकुण्डलयुक्तानि किरीटोत्कटवन्ति च
शिरांस्युर्व्यां पतन्ति स्म गिरिकूटा
इवात्यये ३८
परश्वधैः पट्टिशैश्च खड्गैश्च परिघैस्तथा छिन्नाः करिवराकारा निपेतुस्ते धरातले ३९
गर्जन्ति सहसा हृष्टाः प्रमथा भीमगर्जनाः साधयन्त्यपरे सिद्धा युद्धगान्धर्वमद्भुतम् ४०

बलवान्भासि प्रमथ दर्पितो भासि दानव
इति चोच्चारयन्वाचं वारणा रणधूर्गताः ४१
परिघैराहताः केचिद्दानवैः शंकरानुगाः
वमन्ते रुधिरं वक्त्रैः
स्वर्णधातुमिवाचलाः ४२
प्रमथैरपि नाराचैरसुराः सुरशत्रवः द्रुमैश्च गिरिशृङ्गैश्च गाढमेवाहवे हताः ४३
सूदितानथ तान्दैत्यानन्ये दानवपुंगवाः
उत्क्षिप्य चिक्षिपुर्वाप्यां मयदानवचोदिताः ४४
ते चापि भास्वरैर्देहैः स्वर्गलोक
इवामराः
उत्तस्थुर्वापीमासाद्य सद्रू
पाभरणाम्बराः ४५
अथैके दानवाः प्राप्य
वापीप्रक्षेपणादसून्
आस्फोट्य सिंहनादं च
कृत्वाधावंस्तथासुराः ४६
दानवाः प्रमथानेतान्प्रसर्पत किमासथ
हतानपि हि वो वापी पुनरुज्जीवयिष्यति ४७
एवं श्रुत्वा शङ्कुकर्णो
वचोऽग्रग्रहसंनिभः
द्रुतमेवैत्य देवेशमिदं वचनमब्रवीत् ४८
सूदिताः सूदिता देव प्रमथैरसुरा ह्यमी उत्तिष्ठन्ति पुनर्भीमाः सस्या इव

जलोक्षिताः ४९
अस्मिन्किल पुरे वापी पूर्णामृतरसाम्भसा
निहता निहता यत्र क्षिप्ता जीवन्ति
दानवाः ५०
इति विज्ञापयद्देवं शङ्कुकर्णो महेश्वरम्
अभवन्दानवबल उत्पाता वै सुदारुणाः ५१
तारकाख्यः सुभीमाक्षो दारितास्यो हरिर्यथा
अभ्यधावत्सुसंक्रुद्धो महादेवरथं प्रति ५२
त्रिपुरे तु महान्घोरो भेरीशङ्खरवो बभौ दानवा निःसृता दृष्ट्वा देवदेवरथे सुरम् ५३
भूकम्पश्चाभवत्तत्र शताङ्गो भूगतोऽभवत् क्षोभमगाद्रुद्रः स्वयम्भूश्च पितामहः ५४
ताभ्यां देववरिष्ठाभ्यामन्वितः स रथोत्तमः
अनायतनमासाद्य सीदते गुणवानिव ५५ धातुक्षये देह इव ग्रीष्मे चाल्पमिवोदकम् शैथिल्यं याति स रथः स्नेहो विप्रकृतो यथा ५६
रथादुत्पत्यात्मभूर्वै सीदन्तं तु रथोत्तमम्
उज्जहार महाप्राणो रथं त्रैलोक्यरूपिणम् ५७

तदा शराद्विनिष्पत्य पीतवासा जनार्दनः वृषरूपं महत्कृत्वा रथं जग्राह दुर्धरम् ५८
स विषाणाभ्यां त्रैलोक्यं रथमेव महारथः प्रगृह्योद्वहते सज्जं कुलं कुलवहो यथा ५९
तारकाख्योऽपि दैत्येन्द्रो गिरीन्द्र इव पक्षवान्
अभ्यद्रवत्तदा देवं ब्रह्माणं हतवांश्च
सः ६०
स तारकाख्याभिहतः प्रतोदं न्यस्य कूबरे
विजज्वाल मुहुर्ब्रह्मा श्वासं
वक्त्रात्समुद्गिरन् ६१
तत्र दैत्यैर्महानादो दानवैरपि भैरवः
तारकाख्यस्य पूजार्थं कृतो जलधरोपमः ६२
रथचरणकरोऽथ महामृधे वृषभवपुर्वृषभेन्द्र
पूजितः
दितितनयबलं विमर्द्य सर्वं त्रिपुरपुरं
प्रविवेश केशवः ६३
सजलजलदराजितां समस्तां
कुमुदवरोत्पलफुल्लपङ्कजाढ्याम्
सुरगुरुरपिबत्पयोऽमृतं तद्रविरिव
संचितशार्वरं तमोऽन्धम् ६४
वापीं पीत्वासुरेन्द्राणां पीतवासा
जनार्दनः
नर्दमानो महाबाहुः प्रविवेश शरं ततः ६५

ततोऽसुरा भीमगणेश्वरैर्हताः प्रहारसंवर्धितशोणितापगाः
पराङ्मुखा भीममुखैः कृता रणे यथा नयाभ्युद्यततत्परैर्नरैः ६६
स तारकाख्यस्तडिन्मालिरेव च मयेन सार्धं
प्रमथैरभिद्रुताः
पुरं परावृत्य नु ते शरार्दिता यथा शरीरं
पवनोदये गताः ६७
गणेश्वराभ्युद्यतदर्पकाशिनो महेन्द्र
नन्दीश्वरषण्मुखा युधि
विनेदुरुच्चैर्जहसुश्च दुर्मदा जयेम
चन्द्रादिदिगीश्वरैः सह ६८
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे त्रिपुरदाहे षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः १३६
अथ सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
प्रमथैः समरे भिन्नास्त्रैपुरास्ते सुरारयः
पुरं प्रविविशुर्भीताः प्रमथैर्भग्नगोपुरम् १ शीर्णदंष्ट्रा यथा नागा भग्नशृङ्गा यथा वृषाः
यथा विपक्षाः शकुना नद्यः क्षीणोदका यथा २
मृतप्रायास्तथा दैत्या दैवतैर्विकृताननाः

बभूवुस्ते विमनसः कथं कार्यमिति ब्रुवन्
३
अथ तान्म्लानमनसस्तदा तामरसाननः
उवाच दैत्यो दैत्यानां परमाधिपतिर्मयः ४
कृत्वा युद्धानि घोराणि प्रमथैः सह
सामरैः
तोषयित्वा तथा युद्धे प्रमथानमरैः सह ५
यूयं यत्प्रथमं दैत्याः पश्चाच्च
बलपीडिताः
प्रविष्टा नगरं
त्रासात्प्रमथैर्भृशमर्दिताः ६
अप्रियं क्रियते व्यक्तं
देवैर्नास्त्यत्र संशयः
यत्र नाम महाभागाः प्रविशन्ति गिरेर्वनम्
७
अहो हि कालस्य बलमहो कालो हि दुर्जयः
यत्रेदृशस्य दुर्गस्य उपरोधोऽवमागतः ८
मये विवदमाने तु नर्दमान इवाम्बुदे
बभूवुर्निष्प्रभा दैत्या ग्रहा इन्दूदये
यथा ९
वापीपालास्ततोऽभ्येत्य नभः काल
इवाम्बुदाः
मयमाहुर्यमप्रख्यं साञ्जलिप्रग्रहाः
स्थिताः १०
या सामृतरसा गूढा वापी वै निर्मिता त्वया
समाकुलोत्पलवना समीनाकुलपङ्कजा ११

पीता सा वृषरूपेण केनचिद्दैत्यनायक वापी सा साम्प्रतं दृष्टा मृतसंज्ञा
इवाङ्गना १२
वापीपालवचः श्रुत्वा मयोऽसौ दानवप्रभुः
कष्टमित्यसकृत्प्रोच्य
दितिजानिदमब्रवीत् १३
मया मायाबलकृता वापी पीता त्वियं यदि
विनष्टाः स्म न संदेहस्!त्रिपुरं दानवा
गतम् १४
निहतान्निहतान्दैत्यानाजीवयति दैवतैः
पीता वा यदि वा वापी पीता वै पीतवाससा १५
कोऽन्यो मन्मायया गुप्तां वापीममृततोयिनीम्
पास्यते विष्णुमजितं वर्जयित्वा गदाधरम् १६
सुगुह्यमपि दैत्यानां नास्त्यस्याविदितं भुवि
यत्र मद्वरकौशल्यं विज्ञातं न वृतं बुधैः १७
समोऽयं रुचिरो देशो निर्द्रुमो निर्द्रुमाचलः
नवाम्भःपूरितं कृत्वा
बाधन्तेऽस्मान्मरुद्गणाः १८
ते यूयं यदि मन्यध्वं सागरोपरिधिष्ठिताः
प्रमथानां महावेगं सहामः श्वसनोपमम् १९
एतेषां च समारम्भास्तस्मिन्सागरसम्प्लवे

निरुत्साहा भविष्यन्ति एतद्रथपथावृताः २०
युध्यतां निघ्नतां शत्रून्भीतानां च द्रविष्यताम्
सागरोऽम्बरसंकाशः शरणं नो भविष्यति २१
इत्युक्त्वा स मयो दैत्यो
दैत्यानामधिपस्तदा
त्रिपुरेण ययौ तूर्णं सागरं
सिन्धुबान्धवम् २२
सागरे जलगम्भीर उत्पपात पुरं वरम्
अवतस्थुः पुराण्येव गोपुराभरणानि च २३
अपक्रान्ते तु त्रिपुरे
त्रिपुरारिस्त्रिलोचनः
पितामहमुवाचेदं वेदवादविशारदम् २४
पितामह दृढं भीता भगवन्दानवा हि नः विपुलं सागरं ते तु दानवाः समुपाश्रिताः
२५
यत एव हि ते यातास्!त्रिपुरेण तु दानवाः
तत एव रथं तूर्णं प्रापयस्व पितामह २६
सिंहनादं ततः कृत्वा देवा देवरथं च तम्
परिवार्य ययुर्हृष्टाः सायुधाः
पश्चिमोदधिम् २७
ततोऽमरामरगुरुं परिवार्य भवं हरम् नर्दयन्तो ययुस्तूर्णं सागरं दानवालयम् २८
अथ चारुपताकभूषितं पटहाडम्बरशङ्खनादितम्

त्रिपुरमभिसमीक्ष्य देवता विविधबला ननदुर्यथा घनाः २९
अमरवरपुरेऽपि दारुणो
जलधररावमृदङ्गगह्वरः
दनुतनयनिनादमिश्रितः
प्रतिनिधिसंक्षुभिताणवोपमः ३०
अथ भुवनपतिर्गतिः
सुराणामरिमृगयामददात्सुलब्धबुद्धिः
त्रिदशगणपतिर्ह्युवाच शक्रं त्रिपुरगतं
सहसा निरीक्ष्य शत्रुम् ३१
त्रिदशगणपते निशामयैतत्त्रिपुरनिकेतनं
दानवाः प्रविष्टाः
यमवरुणकुबेरषण्मुखैस्तत्सह गणपैरपि
हन्मि तावदेव ३२
विहितपरबलाभिघातभूतं व्रज जलधेस्तु यतः
पुराणि तस्थुः
स रथवरगतो भवः समर्थो
ह्युदधिमगात्त्रिपुरं पुनर्निहन्तुम् ३३
इति परिगणयन्तो दितेः सुता
ह्यवतस्थुर्लवणार्णवोपरिष्टात्
अभिभवत्रिपुरं सदानवेन्द्रं
शरवर्षैर्मुसलैश्च वज्रमिश्रैः ३४
अहमपि रथवर्यमास्थितः सुरवरवर्य भवेय
पृष्ठतः
असुरवरवधार्थमुद्यतानां प्रतिविदधामि
सुखाय तेऽनघ ३५

इति भववचनप्रचोदिते दशशतनयनवपुः समुद्यतः त्रिपुरपुरजिघांसया हरिः प्रविकसिताम्बुजलोचनो ययौ ३६
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे त्रिपुराक्रमणं नाम सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः १३७

अथाष्टात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
मघवा तु निहन्तुं तानसुरानमरेश्वरः
लोकपाला ययुः सर्वे गणपालाश्च सर्वशः १
ईश्वरा मोदिताः सर्व उत्पेतुश्चाम्बरे
तदा
खगतास्तु विरेजुस्ते पक्षवन्त इवाचलाः २
प्रययुस्तत्पुरं हन्तुं शरीरमिव व्याधयः
शङ्खाडम्बरनिर्घोषैः पणवान्पटहानपि
नादयन्तः पुरो देवा
दृष्टास्त्रिपुरवासिभिः ३
हरः प्राप्त इतीवोक्त्वा बलिनस्ते
महासुराः
आजग्मुः परमं क्षोभमत्ययेष्विव सागराः ४
सुरतूर्यरवं श्रुत्वा दानवा भीमदर्शनाः निनेदुर्वादयन्तश्च नानावाद्यान्यनेकशः ५
भूयोदीरितवीर्यास्ते परस्परकृतागसः पूर्वदेवाश्च देवाश्च सूदयन्तः परस्परम्

६
आक्रोशेऽपि समप्रख्ये तेषां देहनिकृन्तनम्
प्रवृत्तं युद्धमतुलं प्रहारकृतनिःस्वनम् ७
निष्पतन्त इवादित्याः प्रज्वलन्त इवाग्नयः
शंसन्त इव नागेन्द्रा भ्रमन्त एव पक्षिणः
गिरीन्द्रा इव कम्पन्तो गर्जन्त इव
तोयदाः ८
जृम्भन्त इव शार्दूलाः गर्जन्त इव तोयदाः
प्रवृद्धोर्मितरंगौघाः क्षुभ्यन्त इव
सागराः ९
प्रमथाश्च महाशूरा दानवाश्च महाबलाः युयुधुर्निश्चला भूत्वा वज्रा इव महाचलैः १०
कार्मुकाणां विकृष्टानां बभूवुर्दारुणा
रवाः
कालानुगानां मेघानां यथा वियति वायुना ११
आहुश्च युद्धे मा भैषीः क्व यास्यसि मृतो
ह्यसि
प्रहराशु स्थितोऽस्म्यत्र एहि दर्शय
पौरुषम् १२
गृहाण छिन्द्धि भिन्द्धीति खाद मारय दारय इत्यन्योन्यमनूच्चार्य प्रययुर्यमसादनम् १३

खड्गापवर्जिताः केचित्केचिच्छिन्नाः परश्वधैः
केचिन्मुद्गरचूर्णाश्च केचिद्बाहुभिराहताः १४
पट्टिशैः सूदिताः
केचित्केचिच्छूलविदारिताः
दानवाः शरपुष्पाभाः सवना इव पर्वताः
निपतन्त्यर्णवजले भीमनक्रतिमिङ्गिले १५
व्यसुभिः सुनिबद्धाङ्गैः पतमानैः
सुरेतरैः
संबभूवार्णवे शब्दः सजलाम्बुदनिस्वनः १६
तेन शब्देन मकरा नक्रास्तिमितिमिङ्गिलाः मत्ता लोहितगन्धेन क्षोभयन्तो महार्णवम् १७
परस्परेण कलहं कुर्वाणा भीममूर्तयः भ्रमन्ते भक्षयन्तश्च दानवानां च लोहितम् १८
सरथान्सायुधान्साश्वान्सवस्त्राभरणावृतान्
जग्रसुस्तिमयो दैत्यान्द्रावयन्तो
जलेचरान् १९
मृधं यथासुराणां च प्रमथानां प्रवर्तते
अम्बरेऽम्भसि च तथा युद्धं
चक्रुर्जलेचराः २०
यथा भ्रमन्ति प्रमथाः सदैत्यास्तथा भ्रमन्ते तिमयः सनक्राः

यथैव छिन्दन्ति परस्परं तु तथैव क्रन्दन्ति विभिन्नदेहाः २१
व्रणाननैरङ्गरसं स्रवद्भिः
सुरासुरैर्नक्रतिमिङ्गिलैश्च
कृतो मुहूर्तेन समुद्रदेशः सरक्ततोयः
समुदीर्णतोयः २२
पूर्वं महाम्भोधरपर्वताभं द्वारं महान्तं
त्रिपुरस्य शक्रः
निपीड्य तस्थौ महता बलेन युक्तोऽमराणां
महता बलेन २३
तथोत्तरं सोऽन्तरजो हरस्य
बालार्कजाम्बूनदतुल्यवर्णः
स्कन्दः पुरद्वारमथारुरोह
वृद्धोऽस्तशृङ्गं प्रपतन्निवार्कः २४
यमश्च वित्ताधिपतिश्च देवो दण्डान्वितः
पाशवरायुधश्च
देवारिणस्तस्य पुरस्य द्वारं ताभ्यां तु
तत्पश्चिमतो निरुद्धम् २५
दक्षारिरुद्रस्तपनायुताभः स भास्वता
देवरथेन देवः
तद्दक्षिणद्वारमरेः पुरस्य
रुद्ध्वावतस्थौ भगवांस्त्रिनेत्रः २६
तुङ्गानि वेश्मानि सगोपुराणि स्वर्णानि
कैलासशशिप्रभाणि
प्रह्लादरूपाः प्रमथावरुद्धा ज्योतींषि
मेघा इव चाश्मवर्षाः २७

उत्पात्य चोत्पाट्य गृहाणि तेषां सशैलमालासमवेदिकानि
प्रक्षिप्य प्रक्षिप्य समुद्रमध्ये कालाम्बुदाभाः प्रमथा विनेदुः २८ रक्तानि चाशेषवनैर्युतानि साशोकखण्डानि सकोकिलानि
गृहाणि हे नाथ पितः सुतेति भ्रातेति कान्तेति प्रियेति चापि
उत्पाट्यमानेषु गृहेषु नार्यस्त्वनार्यशब्दान्विविधान्प्रचक्रुः २९
कलत्रपुत्रक्षयप्राणनाशे तस्मिन्पुरे
युद्धमतिप्रवृत्ते
महासुराः सागरतुल्यवेगा गणेश्वराः
कोपवृताः प्रतीयुः ३०
परश्वधैस्तत्र शिलोपलैश्च
त्रिशूलवज्रोत्तमकम्पनैश्च
शरीरसद्मक्षपणं सुघोरं युद्धं प्रवृत्तं
दृढवैरबद्धम् ३१
अन्योन्यमुद्दिश्य विमर्दतां च प्रधावतां
चैव विनिघ्नतां च
शब्दो बभूवामरदानवानां युगान्तकालेष्विव
सागराणाम् ३२
व्रणैरजस्रं क्षतजं वमन्तः कोपोपरक्ता बहुधा नदन्तः
गणेश्वरास्तेऽसुरपुंगवाश्च युध्यन्ति

शब्दं च महदुद्गिरन्तः ३३
मार्गाः पुरे लोहितकर्दमालाः
स्वर्णेष्टकास्फाटिकभिन्नचित्राः
कृता मुहूर्तेन सुखेन गन्तुं
छिन्नोत्तमाङ्गाङ्घ्रिकराः करालाः ३४
कोपावृताक्षः स तु तारकाख्यः संख्ये
सवृक्षः सगिरिर्निलीनः
तस्मिन्क्षणे द्वारवरं रिरक्षो रुद्धं
भवेनाद्भुतविक्रमेण ३५
स तत्र प्राकारागतांश्च भूताञ्
छातन्महानद्भुतवीर्यसत्त्वः
चचार चाप्तेन्द्रियगर्वदृप्तः
पुराद्विनिष्क्रम्य ररास घोरम् ३६
ततः स दैत्योत्तमपर्वताभो यथाञ्जसा नाग
इवाभिमत्तः
निवारितो रुद्ररथं जिघृक्षुर्यथार्णवः
सर्पति चातिवेलः ३७
शेषः सुधन्वा गिरिशश्च देवश्चतुर्मुखो यः
स त्रिलोचनश्च
ते तारकाख्याभिगता गताजौ क्षोभं यथा
! ३८
शेषो गिरीशः सपितामहेशश्चोत्क्षुभ्यमाणः
स रथेऽम्बरस्थः
बिभेद संधीषु बलाभिपन्नः कूजन्निनादांश्च
करोति घोरान् ३९
एकं तु ऋग्वेदतुरंगमस्य पृष्ठे पदं

न्यस्य वृषस्य चैकम्
तस्थौ भवः सोद्यतबाणचापः पुरस्य
तत्सङ्गसमीक्षमाणः ४०
तदा भवपदन्यासाद्धयस्य वृषभस्य च
पेतुः स्तनाश्च दन्ताश्च पीडिताभ्यां
त्रिशूलिना ४१
ततःप्रभृति चाश्वानां स्तना दन्ता गवां
तथा
मूढाः समभवंस्तेन चादृश्यत्वमुपागताः ४२
तारकाख्यस्तु भीमाक्षो रौद्र
रक्तान्तरेक्षणः
रुद्रान्तिके सुसंरुद्धो नन्दिना
कुलनन्दिना ४३
परश्वधेन तीक्ष्णेन स नन्दी दानवेश्वरम्
तक्षयामास वै तक्षा चन्दनं गन्धदो यथा ४४
परश्वधहतः शूरः शैलादिः शरभो यथा
दुद्राव खड्गं निष्कृष्य तारकाख्यो
गणेश्वरम् ४५
यज्ञोपवीतमादाय चिछेद च ननाद च
ततः सिंहरवो घोरः शङ्खशब्दश्च भैरवः गणेश्वरैः कृतस्तत्र तारकाख्ये निषूदिते ४६
प्रमथारसितं श्रुत्वा वादित्रस्वनमेव च पार्श्वस्थः सुमहापार्श्वं विद्युन्मालिं मयोऽब्रवीत् ४७ बहुवदनवतां किमेष शब्दो नदतां श्रूयते

भिन्नसागराभः
वद वचनं तडिन्मालिन्किं किमेतद्गणपाला ! ४८
इति मयवचनाङ्कुशार्दितस्तं तडिन्माली
रविरिवांशुमाली
रणशिरसि समागतः सुराणां
निजगादेदमरिंदमोऽतिहर्षात् ४९
यमवरुणमहेन्द्ररुद्रवीर्यस्तव यशसो निधिर्धीर तारकाख्यः
युद्ध्वा यस्तपति हि तारको गणेन्द्रैः ५०
मृदितमुपनिशम्य तारकाख्यं रविदीप्तानलभीषणायताक्षम् हृषितसकलनेत्रलोमसत्त्वाः प्रमथास्तोयमुचो यथा नदन्ति ५१
इति सुहृदो वचनं निशम्य तत्त्वं तडिमालेः
स मयः सुवर्णमाली
रणशिरस्यसिताञ्जनाचलाभो जगदे वाक्यमिदं
नवेन्दुमालिम् ५२
विद्युन्मालिन्न नः कालः साधितुं ह्यवहेलया
करोमि विक्रमेणैतत्पुरं व्यसनवर्जितम् ५३
विद्युन्माली ततः क्रुद्धो मयश्च त्रिपुरेश्वरः
गणाञ्जघ्नुस्तु द्राघिष्ठाः

सहितास्तैर्महासुरैः ५४
येन येन ततो विद्युन्माली याति मयश्च सः
तेन तेन पुरं शून्यं प्रमथैः प्रहृतैः
कृतम् ५५
अथ यमवरुणमृदङ्गघोषैः
पणवडिण्डिमज्यास्वनप्रघोषैः
सकरतलपुटैश्च सिंहनादैर्भवमभिपूज्य तदा
सुरा अवतस्थुः ५६
सम्पूज्यमानो दितिजैर्महात्मभिः सहस्ररश्मिप्रतिमौजसैर्विभुः
अभिष्टुतः
सत्यरतैस्तपोधनैर्यथास्तशृङ्गाभिगतो
दिवाकरः ५७
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे त्रिपुरदाहे तारकाख्यवधो
नामाष्टात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः १३८

अथैकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
तारकाख्ये हते युद्धे उत्सार्य प्रमथान्मयः
उवाच दानवान्भूयो भूयः स तु भयावृतान् १ भोऽसुरेन्द्राधुना सर्वे निबोधध्वं प्रभाषितम्
यत्कर्तव्यं मया चैव युष्माभिश्च महाबलैः २

पुष्यं समेष्यते काले चन्द्रश्चन्द्र निभाननाः
यदैकं त्रिपुरं सर्वं क्षणमेकं भविष्यति ३
कुरुध्वं निर्भयाः काले कोकिलाशंसितेन च
स कालः पुष्ययोगस्य पुरस्य च मया कृतः ४
काले तस्मिन्पुरे यस्तु संभावयति संहतिम् स एनं कारयेच्चूर्णं बलिनैकैषुणा सुरः ५
यो वः प्राणो बलं यच्च या च वो वैरितासुराः तत्कृत्वा हृदये चैव पालयध्वमिदं पुरम् ६
महेश्वररथं ह्येकं सर्वप्राणेन भीषणम् विमुखीकुरुतात्यर्थं यथा नोत्सृजते शरम् ७
तत एवं कृतेऽस्माभिस्!त्रिपुरस्यापि रक्षणे
प्रतीक्षिष्यन्ति विवशाः पुष्ययोगं दिवौकसः ८
निशम्य तन्मयस्यैवं दानवास्त्रिपुरालयाः मुहुः सिंहरुतं कृत्वा मयमूचुर्यमोपमाः ९
प्रयत्नेन वयं सर्वे कुर्मस्तव प्रभाषितम्
तथा कुर्मो यथा रुद्रो न मोक्ष्यति पुरे शरम् १०
अद्य यास्यामः संग्रामं तद्रुद्रस्य जिघांसवः

कथयन्ति दितेः पुत्रा हृष्टा
भिन्नतनूरुहाः ११
कल्पं स्थास्यति वा खस्थं त्रिपुरं
शाश्वतं ध्रुवम्
अदानवं वा भविता नारायणपदत्रयम् १२
वयं न धर्मं हास्यामो यस्मिन्योक्ष्यसि
नो भवान्
अदैवतमदैत्यं वा लोकं द्रक्ष्यन्ति
मानवाः १३
इति संमन्त्र्य हृष्टास्ते
पुरान्तर्विबुधारयः
प्रदोषे मुदिता भूत्वा
चेरुर्मन्मथचारताम् १४
मुहुर्मुक्तोदयो भ्रान्त उदयाग्रं
महामणिः
तमांस्युत्सार्य भगवांश्चन्द्रो जृम्भति
सोऽम्बरम् १५
कुमुदालंकृते हंसो यथा सरसि विस्तृते सिंहो यथा चोपविष्टो वैडूर्यशिखरे महान् १६
विष्णोर्यथा च विस्तीर्णे हारश्चोरसि संस्थितः
तथावगाढे नभसि चन्द्रोऽत्रिनयनोद्भवः भ्राजते
भ्राजयंल्लोकान्सृजञ्ज्योत्स्नारसं बलात् १७

शीतांशावुदिते चन्द्रे ज्योत्स्नापूर्णे पुरेऽसुराः
प्रदोषे ललितं चक्रुर्गृहमात्मानमेव च १८
रथ्यासु राजमार्गेषु प्रासादेषु गृहेषु च दीपाश्चम्पकपुष्पाभा नाल्पस्नेहप्रदीपिताः १९
तदा मठेषु ते दीपाः स्नेहपूर्णाः प्रदीपिताः
गृहाणि वसुमन्त्येषां सर्वरत्नमयानि च
ज्वलतोऽदीपयन्दीपांश्चन्द्रोदय इव
ग्रहाः २०
चन्द्राशुं!भिर्भासमानमन्तर्दीपैः
सुदीपितम्
उपद्रवैः कुलमिव पीयते त्रिपुरे तमः २१
तस्मिन्पुरे वै तरुणप्रदोषे चन्द्रा
ट्टहासे तरुणप्रदोषे
रत्यर्थिनो वै दनुजा गृहेषु सहाङ्गनाभिः
सुचिरं विरेमुः २२
विनोदिता ये तु वृषध्वजस्य पञ्चेषवस्ते
मकरध्वजेन
तत्रासुरेष्वासुरपुंगवेषु
स्वाङ्गाङ्गनाः स्वेदयुता बभूवुः २३
कलप्रलापेषु च दानवीनां वीणाप्रलापेषु च मूर्छितेषु
मत्तप्रलापेषु च कोकिलानां सचापबाणो मदनो

ममन्थ २४
तमांसि नैशानि द्रुतं निहत्य
ज्योत्स्नावितानेन जगद्वितत्य
रोहिणीं तां च प्रियां समेत्य चन्द्रः
प्रभाभिः कुरुतेऽधिराज्यम् २५
स्थित्वैव कान्तस्य तु पादमूले
काचिद्वरस्त्री स्वकपोलमूले
विशेषकं चारुतरं करोति तेनाननं स्वं
समलंकरोति २६
दृष्ट्वाननं मण्डलदर्पणस्थं महाप्रभा मे
मुखजेति जप्त्वा
स्मृत्वा वराङ्गी रमणेरितानि तेनैव भावेन
रतीमवाप २७
रोमाञ्चितैर्गात्रवरैर्युवभ्यो
रतानुरागाद्रमणेन चान्याः
स्वयं द्रुतं यान्ति मदाभिभूताः क्षपा
यथा चार्कदिनावसाने २८
पेपीयते चातिरसानुविद्धा विमार्गितान्या
च प्रियं प्रसन्ना
काचित्प्रियस्यातिचिरात्प्रसन्ना
आसीत्प्रलापेषु च सम्प्रसन्ना २९
गोशीर्षयुक्तैर्हरिचन्दनैश्च
पङ्काङ्किताक्षी च वरासुरीणाम्
मनोज्ञरूपा रुचिरा बभूवुः पूर्णामृतस्येव
सुवर्णकुम्भाः ३०
क्षताधरोष्ठा द्रुतदोषरक्ता ललन्ति

दैत्या दयितासु रक्ताः तन्त्रीप्रलापास्त्रिपुरेषु रक्ताः स्त्रीणां प्रलापेषु पुनर्विरक्ताः ३१
क्वचित्प्रवृत्तं मधुराभिगानं कामस्य
बाणैः सुकृतं निधानम्
आपानभूमीषु सुखप्रमेयं गेयं प्रवृत्तं
त्वथ साधयन्ति ३२
गेयं प्रवृत्तं त्वथ शोधयन्ति
केचित्प्रियां तत्र च साधयन्ति
केचित्प्रियां सम्प्रति बोधयन्ति संबुध्य
संबुध्य च रामयन्ति ३३
धूतप्रसूनप्रभवः सुबन्धः सूर्ये गते वै
त्रिपुरे बभूव
समर्मरो नूपुरमेखलानां शब्दश्च संबाधति
कोकिलानाम् ३४
प्रियावगूढा दयितोपगूढा
काचित्प्ररूढाङ्गरुहापि नारी
सुचारुबाष्पाङ्कुरपल्लवानां
नवाम्बुसिक्ता इव भूमिरासीत् ३५
शशाङ्कपादैरुपशोभितेषु प्रासादवर्येषु
वराङ्गनानाम्
माधुर्यभूताभरणा महान्तः स्वना
बभूवुर्मदनेषु तुल्याः ३६
पानेन खिन्ना दयितातिवेलं कपोलमाजिघ्रसि किं ममेदम्
आरोह मे श्रोणिमिमां विशालां पीनोन्नतां

काञ्चनमेखलाढ्याम् ३७
रथ्यासु चन्द्रोदयभासितासु सुरेन्द्र
मार्गेषु च विस्तृतेषु
दैत्याङ्गना यूथगता विभान्ति तारा यथा
चन्द्रमसो दिवान्ते ३८
अट्टाट्टहासेषु च चामरेषु प्रेङ्खासु
चान्या मदलोलभावात्
संदोलयन्ते कलसम्प्रहासाः प्रोवाच काञ्ची
गुणसूक्ष्मनादा ३९
अम्लानमालान्वितसुन्दरीणां पर्याय
एषोऽस्ति च हर्षितानाम्
श्रूयन्ति वाचः कलधौतकल्पा वापीषु चान्ये
कलहंसशब्दाः ४०
काञ्चीकलापश्च सहाङ्गरागः प्रेङ्खासु
तद्रागकृताश्च भावाः
छिन्दन्ति तासामसुराङ्गनानां
प्रियालयान्मन्मथमार्गणानाम् ४१
चित्राम्बरश्चोद्धृतकेशपाशः संदोल्यमानः
शुशुभेऽसुरीणाम्
चन्द्रः ४२
संदोलनादुच्छ्वसितैश्छिन्नसूत्रैः
काञ्चीभ्रष्टैर्मणिभिर्विप्रकीर्णैः
दोलाभूमिस्तैर्विचित्रा विभाति चन्द्रस्य पार्श्वोपगतैर्विचित्रा ४३
सचन्द्रिके सोपवने प्रदोषे रुतेषु वृन्देषु च कोकिलानाम्

शरव्ययं प्राप्य पुरेऽसुराणां प्रक्षीणबाणो मदनश्चचार ४४
इति तत्र पुरेऽमरद्विषाणां सपदि हि
पश्चिमकौमुदी तदासीत्
रणशिरसि पराभविष्यतां वै भवतुरगैः
कृतसंक्षया अरीणाम् ४५
चन्द्रोऽथ कुन्दकुसुमाकरहारवर्णो ज्योत्स्नावितानरहितोऽभ्रसमानवर्णः
विछायतां हि समुपेत्य न भाति
तद्वद्भाग्यक्षये धनपतिश्च नरो
विवर्णः ४६
चन्द्रप्रभामरुणसारथिनाभिभूय
संतप्तकाञ्चनरथाङ्गसमानबिम्बः
स्थित्वोदयाग्रमुकुटे बहुरेव सूर्यो
भात्यम्बरे तिमिरतोयवहां तरिष्यन् ४७
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे त्रिपुरकौमुदी नामैकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः १३९

अथ चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
उदिते तु सहस्रांशौ मेरौ भासाकरे रवौ
नदद्देवबलं कृत्स्नं युगान्त इव सागरः १
सहस्रनयनो देवस्ततः शक्रः पुरंदरः
सवित्तदः सवरुणस्!त्रिपुरं प्रययौ हरः २
ते नानाविधरूपाश्च प्रमथातिप्रमाथिनः

ययुः सिंहरवैर्घोरैर्वादित्रनिनदैरपि ३
ततो
वादितवादित्रैश्चातपत्रैर्महाद्रुमैः
बभूव तद्बलं दिव्यं वनं प्रचलितं यथा ४
तदापतन्तं सम्प्रेक्ष्य रौद्रं रुद्र
बलं महत्
संक्षोभो दानवेन्द्राणां समुद्रप्रतिमो
बभौ ५
ते चासीन्पट्टिशाञ्शक्तीः
शूलदण्डपरश्वधान्
शरासनानि वज्राणि गुरूणि मुसलानि च ६
प्रगृह्य कोपरक्ताक्षाः सपक्षा इव
पर्वताः
निजघ्नुः पर्वतघ्नाय घना इव तपात्यये ७
सविद्युन्मालिनस्ते वै समया दितिनन्दनाः
मोदमानाः समासेदुर्देवदेवैः सुरारयः ८
मर्तव्यकृतबुद्धीनां जये
चानिश्चितात्मनाम्
अबलानां चमूर्ह्यासीदबलावयवा इव ९
विगर्जन्त इवाम्भोदा अम्भोदसदृशत्विषः
प्रयुध्य युद्धकुशलाः परस्परकृतागसः १०
धूमायन्तो ज्वलद्भिश्च आयुधैश्चन्द्र
वर्चसैः
कोपाद्वा युद्धलुब्धाश्च कुट्टयन्ते
परस्परम् ११
वज्राहताः पतन्त्यन्ये बाणैरन्ये

विदारिताः
अन्ये विदारिताश्चक्रैः पतन्ति
ह्युदधेर्जले १२
छिन्नस्रग्दामहाराश्च
प्रमृष्टाम्बरभूषणाः
तिमिनक्रगणे चैव पतन्ति प्रमथाः सुराः १३
गदानां मुसलानां च तोमराणां परश्वधाम्
वज्रशूलर्ष्टिपातानां पट्टिशानां च
सर्वतः १४
गिरिशृङ्गोपलानां च प्रेरितानां
प्रमन्युभिः
सजवानां दानवानां सधूमानां रवित्विषाम्
आयुधानां महानोघः सागरौघे पतत्यपि १५
प्रवृद्धवेगैस्तैस्तत्र सुरासुरकरेरितैः
आयुधैस्त्रस्तनक्षत्रः क्रियते संक्षयो
महान् १६
क्षुद्राणां गजयोर्युद्धे यथा भवति संक्षयः
देवासुरगणैस्तद्वत्तिमिनक्रक्षयोऽभवत् १७
विद्युन्माली च वेगेन विद्युन्माली इवाम्बुदः
विद्युर्मालघनोन्नादो नन्दीश्वरमभिद्रुतः १८
स तं तमोरिवदनं प्रणदन्वदतां वरः
उवाच युधि शैलादिं दानवोऽम्बुधिनिःस्वनः

१९
युद्धाकाङ्क्षी तु बलवान्विद्युन्माल्यहमागतः
यदि त्विदानीं मे जीवन्मुच्यसे
नन्दिकेश्वर
न विद्युन्मालिहननं वचोभिर्युधि दानव २०
तमेवंवादिनं दैत्यं नन्दीशस्तपतां वरः
उवाच प्रहरंस्तत्र वाक्यालंकारकोविदः २१
दानवा धर्मकामाणां नैषोऽवसर इत्युत
शक्तो हन्तुं किमात्मानं
जातिदोषाद्विबृंहसि २२
यदि तावन्मया पूर्वं हतोऽसि पशुवद्यथा इदानीं वा कथं नाम न हिंस्ये क्रतुदूषणम् २३
सागरं तरते दोर्भ्यां पातयेद्यो दिवाकरम् सोऽपि मां शक्नुयान्नैव चक्षुर्भ्यां समवेक्षितुम् २४
इत्येवंवादिनं तत्र नन्दिनं तन्निभो बले बिभेदैकेषुणा दैत्यः करेणार्क इवाम्बुदम् २५
वक्षसः स शरस्तस्य पपौ रुधिरमुत्तमम् सूर्यस्त्वात्मप्रभावेण नद्यर्णवजलं यथा २६
स तेन सुप्रहारेण प्रथमं चातिरोपितः हस्तेन वृक्षमुत्पाट्य चिक्षेप गजराडिव २७

वायुनुन्नः स च तरुः शीर्णपुष्पो महारवः विद्युन्मालिशरैश्छिन्नः पपात पतगेशवत् २८
वृक्षमालोक्य तं छिन्नं दानवेन वरेषुभिः रोषमाहारयत्तीव्रं नन्दीश्वरः सुविग्रहः २९
सोद्यम्य करमारावे रविशक्रकरप्रभम् दुद्राव हन्तुं स क्रूरं महिषं गजराडिव ३०
तमापतन्तं वेगेन वेगवान्प्रसभं बलात् विद्युन्माली शरशतैः पूरयामास नन्दिनम् ३१
शरकण्टकिताङ्गो वै शैलादिः सोऽभवत्पुनः अरेर्गृह्य रथं तस्य महतः प्रययौ जवात् ३२
विलम्बिताश्वो विशिरो भ्रमितश्च रणे रथः
पपात मुनिशापेन सादित्योऽर्करथो यथा ३३
अन्तरान्निर्गतश्चैव मायया स दितेः सुतः
आजघान तदा शक्त्या शैलादिं समवस्थितम् ३४
तामेव तु विनिष्क्रम्य शक्तिं
शोणितभूषिताम्
विद्युन्मालिनमुद्दिश्य चिक्षेप
प्रमथाग्रणीः ३५
तया भिन्नतनुत्राणो विभिन्नहृदयस्त्वपि विद्युन्माल्यपतद्भूमौ वज्राहत इवाचलः ३६

विद्युन्मालिनि निहते सिद्धचारणकिंनराः साधु साध्विति चोक्त्वा ते पूजयन्त
उमापतिम् ३७
नन्दिना सादिते दैत्ये विद्युन्मालौ हते
मयः
ददाह प्रमथानीकं वनमग्निरिवोद्धतः ३८
शूलनिर्दारितोरस्का गदाचूर्णितमस्तकाः इषुभिर्गाढविद्धाश्च पतन्ति प्रमथार्णवे ३९
अथ वज्रधरो यमोऽर्थदः स च नन्दी स च
षण्मुखो गुहः
मयमसुरवीरसम्प्रवृत्तं विविधुः शस्त्रवरैर्हतारयः ४०
नागं तु नागाधिपतेः शताक्षं मयो
विदार्येषुवरेण तूर्णम्
यमं च वित्ताधिपतिं च विद्ध्वा ररास
मत्ताम्बुदवत्तदानीम् ४१
ततः शरैः प्रमथगणैश्च दानवा
दृढाहताश्चोत्तमवेगविक्रमाः
भृशानुविद्धास्त्रिपुरं प्रवेशिता यथा
शिवश्चक्रधरेण संयुगे ४२
ततस्तु शङ्खानकभेरिमर्दलाः ससिंहनादा
दनुपुत्रभङ्गदाः
कपर्दिसैन्ये प्रबभुः समन्ततो
निपात्यमाना युधि वज्रसंनिभाः ४३
अथ दैत्यपुराभावे पुष्ययोगो बभूव ह

बभूव चापि संयुक्तं तद्योगेन पुरत्रयम् ४४
ततो बाणं त्रिधा देवस्!त्रिदैवतमयं हरः मुमोच त्रिपुरे तूर्णं
त्रिनेत्रस्त्रिपथाधिपः ४५
तेन मुक्तेन बाणेन बाणपुष्पसमप्रभम्
आकाशं स्वर्णसंकाशं कृतं सूर्येण
रञ्जितम् ४६
मुक्त्वा त्रिदैवतमयं त्रिपुरे त्रिदशः
शरम्
धिग्धिङ्मामिति चक्रन्द कष्टं कष्टमिति
ब्रुवन् ४७
वैधुर्यं दैवतं दृष्ट्वा
शैलादिर्गजवद्गतः
किमिदं त्विति पप्रच्छ शूलपाणिं
महेश्वरम् ४८
ततः शशाङ्कतिलकः कपर्दी परमार्तवत्
उवाच नन्दिनं भक्तः स मयोऽद्य
विनङ्क्ष्यति ४९
अथ नन्दीश्वरस्तूर्णं मनोमारुतवद्बली शरे त्रिपुरमायाति त्रिपुरं प्रविवेश सः ५०
स मयं प्रेक्ष्य गणपः प्राह काञ्चनसंनिभः विनाशस्त्रिपुरस्यास्य प्राप्तो मय सुदारुणः
अनेनैव गृहेण त्वमपक्राम ब्रवीम्यहम् ५१

श्रुत्वा तन्नन्दिवचनं दृढभक्तो महेश्वरे
तेनैव गृहमुख्येण त्रिपुरादपसर्पितः ५२
सोऽपीषुः पत्त्रपुटवद्दग्ध्वा
तन्नगरत्रयम्
त्रिधा इव हुताशश्च सोमो नारायणस्तथा ५३
शरतेजःपरीतानि पुराणि द्विजपुंगवाः
दुष्पुत्रदोषाद्दह्यन्ते कुलान्यूर्ध्वं
यथा तथा ५४
मेरुकैलासकल्पानि मन्दराग्रनिभानि च
सकपाटगवाक्षाणि बलिभिः शोभितानि च ५५
सप्रासादानि रम्याणि कूटागारोत्कटानि च
सजलानि समाख्यानि सावलोकनकानि च ५६
बद्धध्वजपताकानि स्वर्णरौप्यमयानि च
गृहाणि तस्मिंस्त्रिपुरे दानवानामुपद्र
वे
दह्यन्ते दहनाभानि दहनेन सहस्रशः ५७
प्रासादाग्रेषु रम्येषु वनेषूपवनेषु च
वातायनगताश्चान्याश्चाकाशस्य तलेषु च ५८
रमणैरुपगूढाश्च रमन्त्यो रमणैः सह
दह्यन्ते दानवेन्द्राणामग्निना ह्यपि
ताः स्त्रियः ५९
काचित्प्रियं परित्यज्य अशक्ता
गन्तुमन्यतः
पुरः प्रियस्य पञ्चत्वं गताग्निवदने
क्षयम् ६०
उवाच शतपत्त्राक्षी सास्राक्षीव

कृताञ्जलिः
हव्यवाहन भार्याहं परस्य परतापन धर्मसाक्षी त्रिलोकस्य न मां
स्प्रष्टुमिहार्हसि ६१
शायितं च मया देव शिवया च शिवप्रभ
परेण प्रैहि मुक्त्वेदं गृहं च दयितं हि
मे ६२
एका पुत्रमुपादाय बालकं दानवाङ्गना
हुताशनसमीपस्था इत्युवाच हुताशनम् ६३
बालोऽयं दुःखलब्धश्च मया पावक पुत्रकः नार्हस्येनमुपादातुं दयितं षण्मुखप्रिय ६४
काश्चित्प्रियान्परित्यज्य पीडिता
दानवाङ्गनाः
निपतन्त्यर्णवजले सिञ्जमानविभूषणाः ६५
तात पुत्रेति मातेति मातुलेति च विह्वलम्
चक्रन्दुस्त्रिपुरे नार्यः
पावकज्वालवेपिताः ६६
यथा दहति शैलाग्निः साम्बुजं जलजाकरम्
तथा स्त्रीवक्त्रपद्मानि
चादहत्त्रिपुरेऽनलः ६७
तुषारराशिः कमलाकराणां यथा
दहत्यम्बुजकानि शीते
तथैव सोऽग्निस्त्रिपुराङ्गनानां ददाह
वक्त्रेक्षणपङ्कजानि ६८
शराग्निपातात्समभिद्रुतानां

तत्राङ्गनानामतिकोमलानाम्
बभूव काञ्चीगुणनूपुराणामाक्रन्दितानां च रवोऽतिमिश्रः ६९
दग्धार्धचन्द्राणि सवेदिकानि
विशीर्णहर्म्याणि सतोरणानि
दग्धानि दग्धानि गृहाणि तत्र पतन्ति
रक्षार्थमिवार्णवौघे ७०
गृहैः पतद्भिर्ज्वलनावलीढैरासीत्समुद्रे
सलिलं प्रतप्तम्
कुपुत्रदोषैः प्रहतानुविद्धं यथा कुलं
याति धनान्वितस्य ७१
गृहप्रतापैः क्वथितं समन्तात्तदार्णवे तोयमुदीर्णवेगम्
वित्रासयामास तिमीन्सनक्रांस्! तिमिङ्गिलांस्तत्क्वथितांस्तथान्यान् ७२
सगोपुरो मन्दरपादकल्पः प्राकारवर्यस्त्रिपुरे च सोऽथ
तैरेव सार्धं भवनैः पपात शब्दं महान्तं जनयन्समुद्रे ७३
सहस्रशृङ्गैर्भवनैर्यदासीत्सहस्रशृङ्गःस इवाचलेशः
नामावशेषं त्रिपुरं प्रजज्ञे
हुताशनाहारबलिप्रयुक्तम् ७४
प्रदह्यमानेन पुरेण तेन जगत्सपातालदिवं प्रतप्तम्

दुःखं महत्प्राप्य जलावमग्नं
यस्मिन्महान्सौधवरो मयस्य ७५
तद्देवेशो वचः श्रुत्वा इन्द्रो
वज्रधरस्तदा
शशाप तद्गृहं चापि मयस्यादितिनन्दनः ७६
असेव्यमप्रतिष्ठं च भयेन च समावृतम्
भविष्यति मयगृहं नित्यमेव यथानलः ७७
यस्य यस्य तु देशस्य भविष्यति पराभवः
द्रक्ष्यन्ति त्रिपुरं खण्डं तत्रेदं
नाशगा जनाः
तदेतदद्यापि गृहं मयस्यामयवर्जितम् ७८
ऋषय ऊचुः
भगवन्स मयो येन गृहेण प्रपलायितः
तस्य नो गतिमाख्याहि मयस्य चमसोद्भव ७९
सूत उवाच
दृश्यते दृश्यते यत्र ध्रुवस्तत्र मयास्पदम्
देवद्विट् तु मयश्चातः स तदा खिन्नमानसः
ततश्च्युतोऽन्यलोकेऽस्मिंस्त्राणार्थं वै चकार सः ८०
तत्रापि देवताः सन्ति आप्तोर्यामाः
सुरोत्तमाः
तत्राशक्तं ततो गन्तुं तं चैकं
पुरमुत्तमम् ८१
शिवः सृष्ट्वा गृहं प्रादान्मयायैव गृहार्थिने

विरराम सहस्राक्षः पूजयामास चेश्वरम् पूज्यमानं च भूतेशं सर्वे तुष्टुवुरीश्वरम् ८२
सम्पूज्यमानं त्रिदशैः समीक्ष्य
गणैर्गणेशाधिपतिं तु मुख्यम्
हर्षाद्ववल्गुर्जहसुश्च देवा
जग्मुर्ननर्दुस्तु विषक्तहस्ताः ८३
पितामहं वन्द्य ततो महेशं प्रगृह्य चापं
प्रविमृज्य भूतान्
रथाच्च संपत्य हरेषुदग्धं क्षिप्तं पुरं
तन्मकरालये च ८४
य इमं रुद्रविजयं पठते विजयावहम्
विजयं तस्य कृत्येषु ददाति वृषभध्वजः ८५
पितॄणां वापि श्राद्धेषु य इमं
श्रावयिष्यति
अनन्तं तस्य पुण्यं
स्यात्सर्वयज्ञफलप्रदम् ८६
इदं स्वस्त्ययनं पुण्यमिदं पुंसवनं महत्
इदं श्रुत्वा पठित्वा च यान्ति रुद्र
सलोकताम् ८७
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे त्रिपुरोपाख्याने त्रिपुरदाहो नाम चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः १४०

अथैकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः
ऋषय ऊचुः

कथं गच्छत्यमावास्यां मासि मासि दिवं नृपः
ऐलः पुरूरवाः सूत तर्पयेत कथं पितॄन् एतदिच्छामहे श्रोतुं प्रभावं तस्य धीमतः १
सूत उवाच
एतदेव तु पप्रच्छ मनुः स मधुसूदनम् सूर्यपुत्राय चोवाच यथा तन्मे निबोधत २
मत्स्य उवाच
तस्य चाहं प्रवक्ष्यामि प्रभावं विस्तरेण
तु
ऐलस्य दिवि संयोगं सोमेन सह धीमता ३
सोमाच्चैवामृतप्राप्तिः पितॄणां तर्पणं
तथा
सौम्या बर्हिषदः काव्या
अग्निष्वात्तास्तथैव च ४
यदा चन्द्रश्च सूर्यश्च नक्षत्राणां
समागतौ
अमावास्यां निवसत एकस्मिन्नथ मण्डले ५
तदा स गच्छति द्रष्टुं दिवाकरनिशाकरौ
अमावास्याममावास्यां मातामहपितामहौ ६
अभिवाद्य तु तौ तत्र कालापेक्षः स तिष्ठति प्रचस्कन्द ततः सोममर्चयित्वा परिश्रमात् ७
ऐलः पुरूरवा विद्वान्मासि श्राद्धचिकीर्षया

ततः स दिवि सोमं वै ह्युपतस्थे पितॄनपि ८
द्विलवं कुहूमात्रं च तावुभौ तु निधाय सः
सिनीवालीप्रमाणाल्पकुहूमात्रव्रतोदये ९
कुहूमात्रं पित्रुद्देशं ज्ञात्वा कुहूमुपासाते
तमुपास्य ततः सोमं कलापेक्षी प्रतीक्षते १०
स्वधामृतं तु सोमाद्वै वसंस्तेषां च तृप्तये
दशभिः पञ्चभिश्चैव स्वधामृतपरिस्रवैः कृष्णपक्षभुजां प्रीतिर्द्रुह्यते
परमांशुभिः ११
सद्योऽभिक्षरता तेन सौम्येन मधुना च सः
निवापेष्वथ दत्तेषु पित्र्येण विधिना तु
वै १२
स्वधामृतेन सौम्येन तर्पयामास वै पितॄन्
सौम्या बर्हिषदः काव्या
अग्निष्वात्तास्तथैव च १३
ऋतुरग्निः स्मृतो विप्रैरृतुं संवत्सरं
विदुः
जज्ञिरे ऋतवस्तस्मादृतुभ्यो ह्यार्तवा
अभवन् १४
पितर ऋतवोऽर्धमासा विज्ञेया ऋतुसूनवः
पितामहास्तु ऋतवो ह्यमावास्याब्दसूनवः
प्रपितामहाः स्मृता देवाः पञ्चाब्दा
ब्रह्मणः सुताः १५

सौम्या बर्हिषदः काव्या अग्निष्वात्ता इति त्रिधा
गृहस्था ये तु यज्वानो हविर्यज्ञार्तवाश्च ये
स्मृता बर्हिषदस्ते वै पुराणे निश्चयं गताः १६
गृहमेधिनश्च यज्वानो
ह्यग्निष्वात्तार्तवाः स्मृताः
अष्टकापतयः काव्याः पञ्चाब्दांस्तु
निबोधत १७
तेषु संवत्सरो ह्यग्निः सूर्यस्तु
परिवत्सरः
सोमस्!त्विड्वत्सरश्चैव
वायुश्चैवानुवत्सरः १८
रुद्रस्तु वत्सरस्तेषां पञ्चाब्दा ये
युगात्मकाः
कालेनाधिष्ठितस्तेषु चन्द्रमाः स्रवते
सुधाम् १९
एते स्मृता देवकृत्याः सोमपाश्चोष्मपाश्च ये
तांस्तेन तर्पयामास यावदासीत्पुरूरवाः २०
यस्मात्प्रसूयते सोमो मासि मासि विशेषतः ततः स्वधाभृतं तद्वै पितॄणां सोमपायिनाम् एतत्तदमृतं सोममवाप मधु चैव हि २१
ततः पीतसुधं सोमं सूर्योऽसावेकरश्मिना

आप्यायते सुषुम्नेन सोमं तु सोमपायिनम् २२
निःशेषा वै कलाः पूर्वा युगपद् व्यापयन्पुरा
सुषुम्नाप्यायमानस्य भागं भागमहःक्रमात् २३
कलाः क्षीयन्ति कृष्णास्ताः शुक्ला ह्याप्याययन्ति च
एवं सा सूर्यवीर्येण चन्द्रस्याप्यायिता तनुः २४
पौर्णमास्यां स दृश्येत शुक्लः सम्पूर्णमण्डलः
एवमाप्यायितः सोमः
शुक्लपक्षेऽप्यहःक्रमात्
देवैः पीतसुधं सोमं पुरा पश्चात्पिबेद्र विः २५
पीतं पञ्चदशाहं तु रश्मिनैकेन भास्करः आप्याययत्सुषुम्नेन भागं भागमहःक्रमात् २६
सुषुम्नाप्यायमानस्य शुक्ला वर्धन्ति वै
कलाः
तस्माद्ध्रसन्ति वै कृष्णाः शुक्ला
ह्याप्याययन्ति च २७
एवमाप्यायते सोमः क्षयिते च पुनः पुनः
समृद्धिरेवं सोमस्य पक्षयोः
शुक्लकृष्णयोः २८

इत्येष पितृमान्सोमः स्मृतस्तद्वसुधात्मकः
कान्तः पञ्चदशैः सार्धं सुधाभृतपरिस्रवैः २९
अतः परं प्रवक्ष्यामि पर्वणां संधयश्च याः
यथा ग्रथ्नन्ति पर्वाणि आवृत्तादिक्षुवेणुवत् ३०
तथाब्दमासाः पक्षाश्च शुक्लाः कृष्णास्तु
वै स्मृताः
पौर्णमास्यास्तु यो भेदो ग्रन्थयः
संधयस्तथा ३१
अर्धमासस्य पर्वाणि द्वितीयाप्रभृतीनि च
अग्न्याधानक्रिया यस्मान्नीयन्ते
पर्वसंधिषु ३२
तस्मात्तु पर्वणो ह्यादौ प्रतिपद्यादिसंधिषु
सायाह्ने अनुमत्याश्च द्वौ लवौ काल
उच्यते
लवौ द्वावेव राकायाः कालो ज्ञेयोऽपराह्णिकः ३३
प्रकृतिः कृष्णपक्षस्य कालेऽतीतेऽपराह्णिके
सायाह्ने प्रतिपद्येष स कालः पौर्णमासिकः ३४
व्यतीपाते स्थिते सूर्ये लेखादूर्ध्वं

युगान्तरम्
युगान्तरोदिते चैव चन्द्रे लेखोपरि
स्थिते ३५
पूर्णमासव्यतीपातौ यदा पश्येत्परस्परम्
तौ तु वै प्रतिपद्यावत्तस्मिन्काले
व्यवस्थितौ ३६
तत्कालं सूर्यमुद्दिश्य दृष्ट्वा संख्यातुमर्हसि
स चैव सत्क्रियाकालः षष्ठः कालोऽभिधीयते ३७
पूर्णेन्दुः पूर्णपक्षे तु रात्रिसंधिषु पूर्णिमा
तस्मादाप्यायते नक्तं पौर्णमास्यां निशाकरः ३८
यदान्योन्यवतीं पाते पूर्णिमां प्रेक्षते
दिवा
चन्द्रादित्योऽपराह्णे तु
पूर्णत्वात्पूर्णिमा स्मृता ३९
यस्मात्तामनुमन्यन्ते पितरो दैवतैः सह
तस्मादनुमतिर्नाम पूर्णत्वात्पूर्णिमा
स्मृता ४०
अत्यर्थं राजते यस्मात्पौर्णमास्यां
निशाकरः
रञ्जनाच्चैव चन्द्रस्य राकेति कवयो
विदुः ४१
अमा वसेतामृक्षे तु यदा चन्द्रदिवाकरौ

एका पञ्चदशी रात्रिरमावास्या ततः स्मृता ४२
उद्दिश्य ताममावास्यां यदा दर्शं समागतौ अन्योन्यं चन्द्रसूर्यौ तु दर्शनाद्दर्श उच्यते ४३
द्वौ द्वौ लवावमावास्यां स कालः
पर्वसंधिषु
द्व्यक्षरः कुहूमात्रश्च पर्वकालस्तु स
स्मृतः ४४
दृष्टचन्द्रा त्वमावास्या मध्याह्नप्रभृतीह वै
दिवा तदूर्ध्वं रात्र्यां तु सूर्ये
प्राप्ते तु चन्द्रमाः
सूर्येण सहसोद्गच्छेत्ततः प्रातस्तनात्तु वै ४५
समागम्य लवौ द्वौ तु
मध्याह्नान्निपतन्रविः
प्रतिपच्छुक्लपक्षस्य चन्द्रमाः
सूर्यमण्डलात् ४६
निर्मुच्यमानयोर्मध्ये तयोर्मण्डलयोस्तु वै
स तदान्वाहुतेः कालो दर्शस्य च वषट्क्रियाः
एतदृतुमुखं ज्ञेयममावास्यां तु पार्वणम् ४७
दिवा पर्व त्वमावास्यां क्षीणेन्दौ धवले

तु वै
तस्माद्दिवा त्वमावास्यां गृह्यते यो दिवाकरः ४८
कुहेति कोकिलेनोक्तं
यस्मात्कालात्समाप्यते
तत्कालसंज्ञिता ह्येषा अमावास्या कुहूः
स्मृता ४९
सिनीवालीप्रमाणं तु क्षीणशेषो निशाकरः
अमावास्या विशत्यर्कं सिनीवाली तदा
स्मृता ५०
अनुमतिश्च राका च सिनीवाली कुहूस्तथा
एतासां द्विलवः कालः कुहूमात्रा कुहूः
स्मृता ५१
इत्येष पर्वसंधीनां कालो वै द्विलवः
स्मृतः
पर्वणां तुल्यकालस्तु
तुल्याहुतिवषट्क्रियाः ५२
चन्द्रभूर्यव्यतीपाते समे वै पूर्णिमे
उभे
प्रतिपत्प्रतिपन्नस्तु पर्वकालो
द्विमात्रकः ५३
कालः कुहूसिनीवाल्योः समुद्धो द्विलवः
स्मृतः
अर्कनिर्मण्डले सोमे पर्वकालः कलाः
स्मृताः ५४
यस्मादापूर्यते सोमः पञ्चदश्यां तु

पूर्णिमा
दशभिः पञ्चभिश्चैव कलाभिर्दिवसक्रमात् ५५
तस्मात्पञ्चदशे सोमे कला वै नास्ति षोडशी तस्मात्सोमस्य विप्रोक्तः पञ्चदश्यां मया
क्षयः ५६
इत्येते पितरो देवाः सोमपाः सोमवर्धनाः
आर्तवा ऋतवोऽथाब्दा देवास्तान्भावयन्ति
हि ५७
अतः परं प्रवक्ष्यामि
पितॄञ्छ्राद्धभुजस्तु ये
तेषां गतिं च सत्तत्वं प्राप्तिं
श्राद्धस्य चैव हि ५८
न मृतानां गतिः शक्या ज्ञातुं वा पुनरागतिः
तपसा हि प्रसिद्धेन किं पुनर्मांसचक्षुषा ५९
अत्र देवान्पितॄंश्चैते पितरो लौकिकाः स्मृताः
तेषां ते धर्मसामर्थ्यात्स्मृताः सायुज्यगा द्विजैः ६०
यदि वाश्रमधर्मेण प्रज्ञानेषु
व्यवस्थितान्
अन्ये चात्र प्रसीदन्ति श्रद्धायुक्तेषु
कर्मसु ६१
ब्रह्मचर्येण तपसा यज्ञेन प्रजया भुवि

श्राद्धेन विद्यया चैव चान्नदानेन सप्तधा ६२
कर्मस्वेतेषु ये सक्ता वर्तन्त्या देहपातनात्
देवैस्ते पितृभिः सार्धमूष्मपैः सोमपैस्तथा
स्वर्गता दिवि मोदन्ते पितृमन्त उपासते ६३
प्रजावतां प्रसिद्धैषा उक्ता श्राद्धकृतां च वै
तेषां निवापे दत्तं हि तत्कुलीनैस्तु बान्धवैः ६४
मासश्राद्धं हि भुञ्जानास्तेऽत्येते सोमलौकिकाः
एते मनुष्याः पितरो मासश्राद्धभुजस्तु वै ६५
तेभ्योऽपरे तु ये त्वन्ये संकीर्णाः कर्मयोनिषु
भ्रष्टाश्चाश्रमधर्मेषु स्वधास्वाहाविवर्जिताः ६६
भिन्ने देहे दुरापन्नाः प्रेतभूता यमक्षये
स्वकर्माण्यनुशोचन्तो यातनास्थानमागताः ६७
दीर्घाश्चैवातिशुष्काश्च श्मश्रुलाश्च विवाससः

क्षुत्पिपासाभिभूतास्ते विद्रवन्ति
त्वितस्ततः ६८
सरित्सरस्तडागानि पुष्करिण्यश्च सर्वशः
परान्नान्यभिकाङ्क्षन्तः काल्यमाना
इतस्ततः ६९
स्थानेषु पात्यमाना ये यातनास्थेषु तेषु
वै
शाल्मल्यां वैतरण्यां च
कुम्भीपाकेद्धवालुके ७०
असिपत्त्रवने चैव पात्यमानाः स्वकर्मभिः
तत्रस्थानां तु तेषां वै
दुःखितानामशायिनाम् ७१
तेषां लोकान्तरस्थानां बान्धवैर्नामगोत्रतः
भूमावसव्यं दर्भेषु दत्ताः
पिण्डास्त्रयस्तु वै
प्राप्तांस्तु तर्पयन्त्येव प्रेतस्थानेष्वधिष्ठितान् ७२
अप्राप्ता यातनास्थानं प्रभ्रष्टा ये च
पञ्चधा
पश्चाद्ये स्थावरान्ते वै भूतानीके
स्वकर्मभिः ७३
नानारूपासु जातीनां तिर्यग्योनिषु मूर्तिषु
यदाहारा भवन्त्येते तासु तास्विह योनिषु ७४

तस्मिंस्तस्मिंस्तदाहारे श्राद्धं दत्तं तु प्रीणयेत्
काले न्यायागतं पात्रे विधिना प्रतिपादितम्
प्राप्नुवन्त्यन्नमादत्तं यत्र यत्रावतिष्ठते ७५
यथा गोषु प्रनष्टासु वत्सो विन्दति
मातरम्
तथा श्राद्धेषु दृष्टान्तो मन्त्रः
प्रापयते तु तम् ७६
एवं ह्यविकलं श्राद्धं श्रद्धादत्तं
मनुर्ब्रवीत्
सनत्कुमारः प्रोवाच पश्यन्दिव्येन
चक्षुषा ७७
गतागतज्ञः प्रेतानां प्राप्तिं
श्राद्धस्य चैव हि
कृष्णपक्षस्त्वहस्तेषां शुक्लः स्वप्नाय
शर्वरी ७८
इत्येते पितरो देवा देवाश्च पितरश्च वै अन्योन्यपितरो ह्येते देवाश्च पितरो दिवि ७९
एते तु पितरो देवा मनुष्याः पितरश्च ये पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ८० इत्येष विषयः प्रोक्तः पितॄणां सोमपायिनाम्
एतत्पितृमहत्त्वं हि पुराणे निश्चयं गतम्

८१
इत्येष सोमसूर्याभ्यामेलस्य च समागमः अवाप्तिं श्रद्धया चैव पितॄणां चैव तर्पणम् ८२
पर्वणां चैव यः कालो यातनास्थानमेव च समासात्कीर्तितस्तुभ्यं सर्ग एष सनातनः ८३
वैरूप्यं येन तत्सर्वं कथितं त्वेकदेशिकम्
अशक्यं परिसंख्यातुं श्रद्धेयं
भूतिमिच्छता ८४
स्वायम्भुवस्य देवस्य एष सर्गो मयेरितः
विस्तरेणानुपूर्व्याच्च भूयः किं कथयामि
वः ८५
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे मन्वन्तअरानुकीर्तने श्राद्धानुकीर्तनं नामैकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः १४१

अथ द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः
ऋषय ऊचुः
चतुर्युगाणि यानि स्युः पूर्वे स्वायम्भुवेऽन्तरे
एषां निसर्गसंख्यां च श्रोतुमिच्छाम विस्तरात् १
सूत उवाच
पृथिवीद्युप्रसङ्गेन मया तु

प्रागुदाहृतम्
एतच्चतुर्युगं त्वेवं तद्वक्ष्यामि निबोधत
तत्प्रमाणं प्रसंख्याय विस्तराच्चैव कृत्स्नशः २
लौकिकेन प्रमाणेन निष्पाद्याब्दं तु मानुषम्
तेनापीह प्रसंख्याय वक्ष्यामि तु चतुर्युगम्
निमेषतुल्यकालानि मात्रालब्धेक्षराणि च ३
काष्ठा निमेषा दश पञ्च चैव त्रिंशच्च काष्ठां गणयेत्कलां तु त्रिंशत्कलाश्चैव भवेन्मुहूर्तस्तैस्त्रिंशता रात्र्यहनी समेते ४
अहोरात्रे विभजते सूर्यो मानुषलौकिके
रात्रिः स्वप्नाय भूतानां चेष्टायै
कर्मणामहः ५
पित्र्ये रात्र्यहनी मासः
प्रविभागस्तयोः पुनः
कृष्णपक्षस्त्वहस्तेषां शुक्लः स्वप्नाय
शर्वरी ६
त्रिंशद्ये मानुषा मासाः पित्र्यो मासः स उच्यते
शतानि त्रीणि मासानां षष्ट्या

चाभ्यधिकानि तु
पित्र्यः संवत्सरो ह्येष मानुषेण विभाव्यते ७
मानुषेणैव मानेन वर्षाणां यच्छतं भवेत् पितॄणां तानि वर्षाणि संख्यातानि तु
त्रीणि वै
दश च द्व्यधिका मासाः पितृसंख्येह
कीर्तिता ८
लौकिकेन प्रमाणेन अब्दो यो मानुषः स्मृतः
एतद्दिव्यमहोरात्रमित्येषा वैदिकी
श्रुतिः ९
दिव्ये रात्र्यहनी वर्षं प्रविभागस्तयोः पुनः
अहस्तु यदुदक्चैव रात्रिर्या दक्षिणायनम्
एते रात्र्यहनी दिव्ये प्रसंख्याते तयोः
पुनः १०
त्रिंशद्यानि तु वर्षाणि दिव्यो मासस्तु स स्मृतः
मानुषाणां शतं यच्च दिव्या मासास्त्रयस्तु वै
तथैव सह संख्यातो दिव्य एष विधिः स्मृतः ११
त्रीणि वर्षशतान्येवं षष्टिर्वर्षास्तथैव च
दिव्यः संवत्सरो ह्येष मानुषेण प्रकीर्तितः १२

त्रीणि वर्षसहस्राणि मानुषेण प्रमाणतः त्रिंशदन्यानि वर्षाणि स्मृतः सप्तर्षिवत्सरः १३
नव यानि सहस्राणि वर्षाणां मानुषाणि च वर्षाणि नवतिश्चैव ध्रुवसंवत्सरः स्मृतः १४
षट्त्रिंशत्तु सहस्राणि वर्षाणां मानुषाणि च
षष्टिश्चैव सहस्राणि संख्यातानि तु संख्यया
दिव्यं वर्षसहस्रं तु प्राहुः संख्याविदो जनाः १५
इत्येतदृषिभिर्गीतं दिव्यया संख्यया द्विजाः
दिव्येनैव प्रमाणेन युगसंख्या प्रकल्पिता १६
चत्वारि भारते वर्षे युगानि ऋषयोऽब्रुवन् कृतं त्रेता द्वापरं च कलिश्चैवं चतुर्युगम् १७
पूर्वं कृतयुगं नाम ततस्त्रेताभिधीयते द्वापरं च कलिश्चैव युगानि परिकल्पयेत् १८
चत्वार्याहुः सहस्राणि वर्षाणां तत्कृतं युगम्
तस्य तावच्छती संध्या संध्यांशश्च तथाविधः १९

इतरेषु ससंध्येषु ससंध्यांशेषु च त्रिषु एकपादे निवर्तन्ते सहस्राणि शतानि च २०
त्रेता त्रीणि सहस्राणि युगसंख्याविदो
विदुः
तस्यापि त्रिशती संध्या संध्यांशः
संध्यया समः २१
द्वे सहस्रे द्वापरं तु संध्यांशौ तु चतुःशतम्
सहस्रमेकं वर्षाणां कलिरेव प्रकीर्तितः
द्वे शते च तथान्ये च संध्यासंध्यांशयोः
स्मृते २२
एषा द्वादशसाहस्री युगसंख्या तु संज्ञिता
कृतं त्रेता द्वापरं च कलिश्चेति
चतुष्टयम् २३
तत्र संवत्सराः सृष्टा मानुषास्तान्निबोधत
नियुतानि दश द्वे च पञ्च चैवात्र संख्यया अष्टाविंशत्सहस्राणि कृतं युगमथोच्यते २४
प्रयुतं तु तथा पूर्णं द्वे चान्ये नियुते पुनः
षण्णवतिसहस्राणि संख्यातानि च संख्यया त्रेतायुगस्य संख्यैषा मानुषेण तु संज्ञिता २५
अष्टौ शतसहस्राणि वर्षाणां मानुषाणि तु चतुःषष्टिसहस्राणि वर्षाणां द्वापरं

युगम् २६
चत्वारि नियुतानि स्युर्वर्षाणि तु कलिर्युगम्
द्वात्रिंशच्च तथान्यानि सहस्राणि तु संख्यया
एतत्कलियुगं प्रोक्तं मानुषेण प्रमाणतः २७
एषा चतुर्युगावस्था मानुषेण प्रकीर्तिता चतुर्युगस्य संख्याता संध्या संध्यांशकैः सह २८
एषा चतुर्युगाख्या तु साधिका त्वेकसप्ततिः
कृतत्रेतादियुक्ता सा मनोरन्तरमुच्यते २९
मन्वन्तरस्य संख्या तु मानुषेण निबोधत एकत्रिंशत्तथा कोट्यः संख्याताः संख्यया
द्विजैः ३०
तथा शतसहस्राणि दश चान्यानि भागशः
सहस्राणि तु
द्वात्रिंशच्छतान्यष्टाधिकानि च ३१
अशीतिश्चैव वर्षाणि मासाश्चैवाधिकास्तु
षट्
मन्वन्तरस्य संख्यैषा मानुषेण
प्रकीर्तिता ३२
दिव्येन च प्रमाणेन प्रवक्ष्याम्यन्तरं मनोः

सहस्राणां शतान्याहुः स च वै परिसंख्यया ३३
चत्वारिंशत्सहस्राणि मनोरन्तरमुच्यते मन्वन्तरस्य कालस्तु युगैः सह
प्रकीर्तितः ३४
एषा चतुर्युगाख्या तु साधिका
ह्येकसप्ततिः
क्रमेण परिवृत्ता सा मनोरन्तरमुच्यते ३५
एतच्चतुर्दशगुणं कल्पमाहुस्तु तद्विदः
ततस्तु प्रलयः कृत्स्नः स तु संप्रलयो
महान् ३६
कल्पप्रमाणो द्विगुणो यथा भवति संख्यया
चतुर्युगाख्या व्याख्याता कृतं
त्रेतायुगं च वै ३७
त्रेतासृष्टं प्रवक्ष्यामि द्वापरं
कलिमेव च
युगपत्समवेतौ द्वौ द्विधा वक्तुं न
शक्यते ३८
क्रमागतं मयाप्येतत्तुभ्यं नोक्तं
युगद्वयम्
ऋषिवंशप्रसङ्गेन व्याकुलत्वात्तथा
क्रमात् ३९
नोक्तं त्रेतायुगे शेषं तद्वक्ष्यामि निबोधत
अथ त्रेतायुगस्यादौ मनुः सप्तर्षयश्च ये श्रौतस्मार्तं ब्रुवन्धर्मं ब्रह्मणा तु

प्रचोदिताः ४०
दाराग्निहोत्रसम्बन्धमृग्यजुःसामसंहिताः
इत्यादिबहुलं श्रौतं धर्मं
सप्तर्षयोऽब्रुवन् ४१
परम्परागतं धर्मं स्मार्तं
त्वाचारलक्षणम्
वर्णाश्रमाचारयुतं मनुः
स्वायम्भुवोऽब्रवीत् ४२
सत्येन ब्रह्मचर्येण श्रुतेन तपसा तथा
तेषां सुतप्ततपसामार्षेणानुक्रमेण ह ४३
सप्तर्षीणां मनोश्चैव आदौ त्रेतायुगे ततः
अबुद्धिपूर्वकं तेन सकृत्पूर्वकमेव च ४४
अभिवृत्तास्तु ते मन्त्रा
दर्शनैस्तारकादिभिः
आदिकल्पे तु देवानां प्रादुर्भूतास्तु ते
स्वयम् ४५
प्रमाणेष्वथ सिद्धानामन्येषां च प्रवर्तते
मन्त्रयोगो व्यतीतेषु कल्पेष्वथ सहस्रशः
ते मन्त्रा वै पुनस्तेषां
प्रतिमायामुपस्थिताः ४६
ऋचो यजूंषि सामानि मन्त्राश्चाथर्वणास्तु
ये
सप्तर्षिभिश्च ये प्रोक्ताः स्मार्तं तु
मनुरब्रवीत् ४७

त्रेतादौ संहता वेदाः केवलं धर्मसेतवः संरोधादायुषश्चैव व्यस्यन्ते द्वापरे च ते
ऋषयस्तपसा वेदानहोरात्रमधीयते ४८
अनादिनिधना दिव्याः पूर्वं प्रोक्ताः स्वयम्भुवा
स्वधर्मसंवृताः साङ्गा यथाधर्मं युगे
युगे
विक्रियन्ते स्वधर्मं तु वेदवादाद्यथायुगम् ४९
आरम्भयज्ञः क्षत्रस्य हविर्यज्ञा विशः
स्मृताः
परिचारयज्ञाः शूद्राश्च जपयज्ञाश्च
ब्राह्मणाः ५०
ततः समुदिता वर्णास्त्रेतायां धर्मशालिनः
क्रियावन्तः प्रजावन्तः समृद्धाः
सुखिनश्च वै ५१
ब्राह्मणैश्च विधीयन्ते क्षत्रियाः
क्षत्रियैर्विशः
वैश्याञ्छूद्रा अनुवर्तन्ते
परस्परमनुग्रहात् ५२
शुभाः प्रकृतयस्तेषां धर्मा वर्णाश्रमाश्रयाः
संकल्पितेन मनसा वाचा वा हस्तकर्मणा
त्रेतायुगे ह्यविकले कर्मारम्भः
प्रसिध्यति ५३

आयूरूपं बलं मेधा आरोग्यं धर्मशीलता सर्वसाधारणं ह्येतदासीत्त्रेतायुगे तु वै ५४
वर्णाश्रमव्यवस्थानमेषां ब्रह्मा तथाकरोत्
संहिताश्च तथा मन्त्रा आरोग्यं धर्मशीलता ५५
संहिताश्च तथा मन्त्रा ऋषिभिर्ब्रह्मणः सुतैः
यज्ञः प्रवर्तितश्चैव तदा ह्येव तु दैवतैः ५६
यामैः शुक्लैर्जयैश्चैव सर्वसाधनसंभृतैः विश्वसृड्भिस्तथा सार्धं देवेन्द्रेण
महौजसा
स्वायम्भुवेऽन्तरे देवैस्ते यज्ञाः
प्राक्प्रवर्तिताः ५७
सत्यं जपस्तपो दानं पूर्वधर्मो य उच्यते यदा धर्मस्य ह्रसते शाखाधर्मस्य वर्धते ५८
जायन्ते च तदा शूरा आयुष्मन्तो महाबलाः न्यस्तदण्डा महायोगा यज्वानो ब्रह्मवादिनः ५९ पद्मपत्त्रायताक्षाश्च पृथुवक्त्राः सुसंहताः
सिंहोरस्का महासत्त्वा मत्तमातंगगामिनः ६०

महाधनुर्धराश्चैव त्रेतायां चक्रवर्तिनः सर्वलक्षणपूर्णास्ते न्यग्रोधपरिमण्डलाः ६१
न्यग्रोधौ तु स्मृतौ बाहू व्यामो न्यग्रोध उच्यते
व्यामेन सूच्छ्रयो यस्य अत ऊर्ध्वं तु देहिनः
समुच्छ्रयः परीणाहो न्यग्रोधपरिमण्डलः ६२
चक्रं रथो मणिर्भार्या निधिरश्वो गजस्तथा प्रोक्तानि सप्त रत्नानि पूर्वं स्वायम्भुवेऽन्तरे ६३
विष्णोरंशेन जायन्ते पृथिव्यां चक्रवर्तिनः
मन्वन्तरेषु सर्वेषु ह्यतीतानागतेषु वै ६४
भूतभव्यानि यानीह वर्तमानानि यानि च त्रेतायुगानि तेष्वत्र जायन्ते चक्रवर्तिनः ६५
भद्राणीमानि तेषां च विभाव्यन्ते
महीक्षिताम्
अत्यद्भुतानि चत्वारि बलं धर्मं सुखं
धनम् ६६
अन्योन्यस्याविरोधेन प्राप्यन्ते नृपतेः
समम्
अर्थो धर्मश्च कामश्च यशो विजय एव च ६७

ऐश्वर्येणाणिमाद्येन प्रभुशक्तिबलान्विताः
श्रुतेन तपसा चैव ऋषींस्तेऽभिभवन्ति हि ६८
बलेनाभिभवन्त्येते तेन दानवमानवान् लक्षणैश्चैव जायन्ते शरीरस्थैरमानुषैः ६९
केशाः स्थिता ललाटेन जिह्वा च परिमार्जनी श्यामप्रभाश्चतुर्दंष्ट्राः
सुवंशाश्चोर्ध्वरेतसः ७०
आजानुबाहवश्चैव तालहस्तौ वृषाकृती
परिणाहप्रमाणाभ्यां सिंहस्कन्धाश्च
मेधिनः ७१
पादयोश्चक्रमत्स्यौ तु शङ्खपद्मे च हस्तयोः
पञ्चाशीतिसहस्राणि जीवन्ति ह्यजरामयाः ७२
असङ्गा गतयस्तेषां चतस्रश्चक्रवर्तिनाम् अन्तरिक्षे समुद्रेषु पाताले पर्वतेषु च ७३
इज्या दानं तपः सत्यं त्रेताधर्मास्तु वै स्मृताः
तदा प्रवर्तते धर्मो वर्णाश्रमविभागशः मर्यादास्थापनार्थं च दण्डनीतिः प्रवर्तते ७४
हृष्टपुष्टा जनाः सर्वे अरोगाः

पूर्णमानसाः
एको वेदश्चतुष्पादस्त्रेतायां तु विधिः स्मृतः
त्रीणि वर्षसहस्राणि जीवन्ते तत्र ताः प्रजाः ७५
पुत्रपौत्रसमाकीर्णा म्रियन्ते च क्रमेण ताः
एष त्रेतायुगे भावस्त्रेतासंख्यां निबोधत ७६
त्रेतायुगस्वभावेन संध्यापादेन वर्तते संध्यापादः स्वभावाच्च योऽशंः! पादेन तिष्ठति ७७
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे मन्वन्तरानुकल्पो नाम द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः १४२

अथ त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः
ऋषय ऊचुः
कथं त्रेतायुगमुखे यज्ञस्यासीत्प्रवर्तनम्
पूर्वे स्वायम्भुवे सर्गे यथावत्प्रब्रवीहि नः १
अन्तर्हितायां संध्यायां सार्धं कृतयुगेन
हि
कालाख्यायां प्रवृत्तायां प्राप्ते
त्रेतायुगे तदा २

ओषधीषु च जातासु प्रवृत्ते वृष्टिसर्जने प्रतिष्ठितायां वार्त्तायां ग्रामेषु च पुरेषु च ३
वर्णाश्रमप्रतिष्ठानं कृत्वा मन्त्रैश्च तैः पुनः
संहितास्तु सुसंहृत्य कथं यज्ञः
प्रवर्तितः
एतच्छ्रुत्वाब्रवीत्सूतः श्रूयतां तत्प्रचोदितम् ४
सूत उवाच
मन्त्रान्वै योजयित्वा तु इहामुत्र च
कर्मसु
तथा विश्वभुगिन्द्रस्तु यज्ञं
प्रावर्तयत्प्रभुः ५
दैवतैः सह संहृत्य सर्वसाधनसंवृतः
तस्याश्वमेधे वितते समाजग्मुर्महर्षयः ६
यज्ञकर्मण्यवर्तन्त कर्मण्यग्रे
तथर्त्विजः
हूयमाने देवहोत्रे अग्नौ बहुविधं हविः ७
सम्प्रतीतेषु देवेषु सामगेषु च सुस्वरम् परिक्रान्तेषु लघुषु अध्वर्युपुरुषेषु च ८
आलब्धेषु च मध्ये तु तथा पशुगणेषु वै आहूतेषु च देवेषु यज्ञभुक्षु ततस्तदा ९ य इन्द्रियात्मका देवा यज्ञभागभुजस्तु ते

तान्यजन्ति तदा देवाः कल्यादिषु भवन्ति ये १०
अध्वर्युप्रैषकाले तु व्युत्थिता ऋषयस्तथा
महर्षयश्च तान्दृष्ट्वा दीनान्पशुगणांस्तदा
विश्वभुजं ते त्वपृच्छन्कथं यज्ञविधिस्तव ११
अधर्मो बलवानेष हिंसा धर्मेप्सया तव
नवः पशुविधिस्त्विष्टस्तव यज्ञे सुरोत्तम १२
अधर्मो धर्मघाताय प्रारब्धः पशुभिस्त्वया नायं धर्मो ह्यधर्मोऽयं न हिंसा धर्म उच्यते
आगमेन भवान्धर्मं प्रकरोतु यदीच्छति १३
विधिदृष्टेन यज्ञेन धर्मेणाव्यसनेन तु
यज्ञबीजैः सुरश्रेष्ठ
त्रिवर्गपरिमोषितैः १४
यज्ञो महानिन्द्रः स्वयम्भुविहितः पुरा
एवं विश्वभुगिन्द्रस्तु
ऋषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः
उक्तो न प्रतिजग्राह मानमोहसमन्वितः १५
तेषां विवादः सुमहाञ् जज्ञे इन्द्र महर्षीणाम्
जङ्गमैः स्थावरैः केन यष्टव्यमिति

चोच्यते १६
ते तु खिन्ना विवादेन शक्त्या युक्ता महर्षयः
संधाय सममिन्द्रेण पप्रच्छुः खचरं वसुम् १७
ऋषय ऊचुः
महाप्राज्ञ त्वया दृष्टः कथं यज्ञविधिर्नृप
औत्तानपादे प्रब्रूहि संशयं नस्तुद प्रभो १८
सूत उवाच
श्रुत्वा वाक्यं वसुस्तेषामविचार्य बलाबलम्
वेदशास्त्रमनुस्मृत्य यज्ञतत्त्वमुवाच ह १९
यथोपनीतैर्यष्टव्यमिति होवाच पार्थिवः
यष्टव्यं पशुभिर्मेध्यैरथ मूलफलैरपि २०
हिंसा स्वभावो यज्ञस्य इति मे दर्शनागमः
तथैते भाविता मन्त्रा हिंसालिङ्गा
महर्षिभिः २१
दीर्घेण तपसा युक्तैस्तारकादिनिदर्शिभिः तत्प्रमाणं मया चोक्तं तस्माच्छमितुमर्हथ २२
यदि प्रमाणं स्वान्येव मन्त्रवाक्याणि वो द्विजाः
तथा प्रवर्ततां यज्ञो ह्यन्यथा मानृतं

वचः २३
एवं कृतोत्तरास्ते तु युज्यात्मानं ततो धिया
अवश्यम्भाविनं दृष्ट्वा तमधो ह्यशपंस्तदा २४
इत्युक्तमात्रो नृपतिः प्रविवेश रसातलम् ऊर्ध्वचारी नृपो भूत्वा रसातलचरोऽभवत् २५
वसुधातलचारी तु तेन वाक्येन सोऽभवत् धर्माणां संशयछेत्ता राजा वसुरधोगतः २६ तस्मान्न वाच्यो ह्येकेन बहुज्ञेनापि संशयः
बहुधारस्य धर्मस्य सूक्ष्मा दुरनुगा गतिः २७
तस्मान्न निश्चयाद्वक्तुं धर्मः शक्यो हि केनचित्
देवानृषीनुपादाय स्वायम्भुवमृते मनुम् २८
तस्मान्न हिंसा यज्ञे स्याद्यदुक्तमृषिभिः पुरा ऋषिकोटिसहस्राणि स्वैस्तपोभिर्दिवं गताः २९
तस्मान्न हिंसायज्ञं च प्रशंसन्ति महर्षयः
उञ्छं मूलं फलं शाकमुदपात्रं तपोधनाः ३० एतद्दत्त्वा विभवतः स्वर्गलोके

प्रतिष्ठिताः
अद्रोहश्चाप्यलोभश्च दमो भूतदया शमः ३१
ब्रह्मचर्यं तपः शौचमनुक्रोशं क्षमा
धृतिः
सनातनस्य धर्मस्य मूलमेव दुरासदम् ३२
द्रव्यमन्त्रात्मको यज्ञस्तपश्च समतात्मकम्
यज्ञैश्च देवानाप्नोति वैराजं तपसा पुनः ३३
ब्रह्मणः
कर्मसंन्यासाद्वैराग्यात्प्रकृतेर्लयम्ज्ञानात्प्राप्नोति कैवल्यं पञ्चैता गतयः स्मृताः ३४
एवं विवादः
सुमहान्यज्ञस्यासीत्प्रवर्तने
ऋषीणां देवतानां च पूर्वे
स्वायम्भुवेऽन्तरे ३५
ततस्ते ऋषयो दृष्ट्वा हृतं धर्मं बलेन तु वसोर्वाक्यमनादृत्य जग्मुस्ते वै यथागतम् ३६
गतेषु ऋषिसंघेषु देवा यज्ञमवाप्नुयुः श्रूयन्ते हि तपःसिद्धा ब्रह्मक्षत्रादयो नृपाः ३७
प्रियव्रतोत्तानपादौ ध्रुवो मेधातिथिर्वसुः
सुधामा विरजाश्चैव शङ्खपाद्राजसस्तथा

३८
प्राचीनबर्हिः पर्जन्यो हविर्धानादयो नृपाः
एते चान्ये च बहवस्ते तपोभिर्दिवं गताः ३९
राजर्षयो महात्मानो येषां कीर्तिः प्रतिष्ठिता
तस्माद्विशिष्यते यज्ञात्तपः सर्वैस्तु
कारणैः ४०
ब्रह्मणा तपसा सृष्टं जगद्विश्वमिदं पुरा
तस्मान्नाप्नोति तद्यज्ञात्तपोमूलमिदं
स्मृतम् ४१
यज्ञप्रवर्तनं
ह्येवमासीत्स्वायम्भुवेऽन्तरे
तदाप्रभृति यज्ञोऽयं युगैः सार्धं
प्रवर्तितः ४२
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे मन्वन्तरानुकल्पे देवर्षिसंवादो नाम त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः १४३

अथ चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः सूत उवाच
अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि द्वापरस्य विधिं पुनः
तत्र त्रेतायुगे क्षीणे द्वापरं प्रतिपद्यते १

द्वापरादौ प्रजानां तु सिद्धिस्त्रेतायुगे तु या
परिवृत्ते युगे तस्मिंस्ततः सा वै प्रणश्यति २
ततः प्रवर्तिते तासां प्रजानां द्वापरे
पुनः
लोभो धृतिर्वणिग्युद्धं
तत्त्वानामविनिश्चयः ३
प्रध्वंसश्चैव वर्णानां कर्मणां तु
विपर्ययः
यात्रा वधः परो दण्डो मानो दर्पोऽक्षमा
बलम् ४
तथा रजस्तमो भूयः प्रवृत्ते द्वापरे पुनः
आद्ये कृते नाधर्मोऽस्ति स त्रेतायां
प्रवर्तितः ५
द्वापरे व्याकुलो भूत्वा प्रणश्यति कलौ
पुनः
वर्णानां द्वापरे धर्माः संकीर्यन्ते
तथाश्रमाः ६
द्वैधमुत्पद्यते चैव युगे
तस्मिञ्श्रुतिस्मृतौ
द्विधा श्रुतिः स्मृतिश्चैव निश्चयो
नाधिगम्यते ७
अनिश्चयावगमनाद्धर्मतत्त्वं न विद्यते
धर्मतत्त्वे ह्यविज्ञाते मतिभेदस्तु
जायते ८

परस्परं विभिन्नास्ते दृष्टीनां विभ्रमेण तु
अतो दृष्टिविभिन्नैस्तैः कृतमत्याकुलं
त्विदम् ९
एको वेदश्चतुष्पादः संहृत्य तु पुनः पुनः
संक्षेपादायुषश्चैव व्यस्यते
द्वापरेष्विह १०
वेदश्चैकश्चतुर्धा तु व्यस्यते
द्वापरादिषु
ऋषिपुत्रैः पुनर्वेदा भिद्यन्ते
दृष्टिविभ्रमैः ११
ते तु ब्राह्मणविन्यासैः
स्वरक्रमविपर्ययैः
संहृता ऋग्यजुःसाम्नां
संहितास्तैर्महर्षिभिः १२
सामान्याद्वैकृताच्चैव दृष्टिभिन्नैः
क्वचित्क्वचित्
ब्राह्मणं कल्पसूत्राणि
भाष्यविद्यास्तथैव च १३
अन्ये तु प्रस्थितास्तान्वै
केचित्तान्प्रत्यवस्थिताः
द्वापरेषु प्रवर्तन्ते भिन्नार्थैस्तैः
स्वदर्शनैः १४
एकमाध्वर्यवं पूर्वमासीद्द्वैधं तु तत्पुनः
सामान्यविपरीतार्थैः कृतं शास्त्राकुलं

त्विदम् १५
आध्वर्यवं च प्रस्थानैर्बहुधा
व्याकुलीकृतम्
तथैवाथर्वणां साम्नां विकल्पैः स्वस्य
संक्षयैः १६
व्याकुलो द्वापरेष्वर्थः क्रियते
भिन्नदर्शनैः
द्वापरे संनिवृत्ते ते वेदा नश्यन्ति वै
कलौ १७
तेषां विपर्ययोत्पन्ना भवन्ति द्वापरे पुनः
अदृष्टिर्मरणं चैव तथैव व्याध्युपद्रवाः १८
वाङ्मनःकर्मभिर्दुःखैर्निर्वेदो जायते ततः
निर्वेदाज्जायते तेषां दुःखमोक्षविचारणा १९
विचारणायां वैराग्यं वैराग्याद्दोषदर्शनम्
दोषाणां दर्शनाच्चैव ज्ञानोत्पत्तिस्तु जायते २०
तेषां मेधाविनां पूर्वं मर्त्ये
स्वायम्भुवेऽन्तरे
उत्पस्यन्तीह शास्त्राणां द्वापरे
परिपन्थिनः २१
आयुर्वेदविकल्पाश्च अङ्गानां ज्योतिषस्य

च
अर्थशास्त्रविकल्पाश्च हेतुशास्त्रविकल्पनम् २२
प्रक्रिया कल्पसूत्राणां
भाष्यविद्याविकल्पनम्
स्मृतिशास्त्रप्रभेदाश्च प्रस्थानानि
पृथक् पृथक् २३
द्वापरेष्वभिवर्तन्ते मतिभेदास्तथा
नृणाम्
मनसा कर्मणा वाचा कृच्छ्राद्वार्त्ता
प्रसिध्यति २४
द्वापरे सर्वभूतानां कालः क्लेशपरः
स्मृतः
लोभोऽधृतिर्वणिग्युद्धं
तत्त्वानामविनिश्चयः २५
वेदशास्त्रप्रणयनं धर्माणां संकरस्तथा
वर्णाश्रमपरिध्वंसः कामद्वेषौ तथैव च २६
पूर्णे वर्षसहस्रे द्वे परमायुस्तदा
नृणाम्
निःशेषे द्वापरे तस्मिंस्तस्य संध्या तु
पादतः २७
गुणहीनास्तु तिष्ठन्ति धर्मस्य द्वापरस्य
तु
तथैव संध्या पादेन अंशस्तस्यां
प्रतिष्ठितः २८
द्वापरस्य तु पर्याये पुष्यस्य च निबोधत

द्वापरस्यांशशेषे तु प्रतिपत्तिः कलेरथ २९
हिंसा स्तेयानृतं माया दम्भश्चैव तपस्विनाम्
एते स्वभावाः पुष्यस्य साधयन्ति च ताः प्रजाः ३०
एष धर्मः स्मृतः कृत्स्नो धर्मश्च
परिहीयते
मनसा कर्मणा वाचा वार्त्ताः सिध्यन्ति वा
न वा ३१
कलिः प्रमारको रोगः सततं चापि क्षुद्भयम्
अनावृष्टिभयं चैव देशानां च विपर्ययः ३२
न प्रमाणे स्थितिर्ह्यस्ति पुष्ये घोरे
युगे कलौ
गर्भस्थो म्रियते कश्चिद्यौवनस्थस्तथा
परः ३३
स्थाविर्ये मध्यकौमारे म्रियन्ते च कलौ प्रजाः
अल्पतेजोबलाः पापा महाकोपा ह्यधार्मिकाः ३४
अनृतव्रतलुब्धाश्च पुष्ये चैव प्रजाः स्थिताः
दुरिष्टैर्दुरधीतैश्च दुराचारैर्दुरागमैः ३५
विप्राणां कर्मदोषैस्तैः प्रजानां जायते भयम्

हिंसा मानस्तथेर्ष्या च क्रोधोऽसूयाक्षमाधृतिः ३६
पुष्ये भवन्ति जन्तूनां लोभो मोहश्च
सर्वशः
संक्षोभो जायतेऽत्यर्थं कलिमासाद्य वै
युगम् ३७
नाधीयते तथा वेदान्न यजन्ते द्विजातयः
उत्सीदन्ति तथा चैव वैश्यैः सार्धं तु
क्षत्रियाः ३८
शूद्राणां मन्त्रयोनिस्तु सम्बन्धो
ब्राह्मणैः सह
भवतीह कलौ तस्मिञ् छयनासनभोजनैः ३९
राजानः शूद्रभूयिष्ठाः पाषण्डानां प्रवृत्तयः
काषायिणश्च निष्कच्छास्तथा कापालिनश्च ह ४०
ये चान्ये देवव्रतिनस्तथा ये धर्मदूषकाः दिव्यवृत्ताश्च ये केचिद्वृत्त्यर्थं
श्रुतिलिङ्गिनः ४१
एवंविधाश्च ये केचिद्भवन्तीह कलौ युगे
अधीयते तदा वेदाञ् छूद्रा
धर्मार्थकोविदाः ४२
यजन्ते ह्यश्वमेधैस्तु राजानः शूद्र
योनयः
स्त्रीबालगोवधं कृत्वा हत्वा चैव
परस्परम् ४३

उपहत्य तथान्योन्यं साधयन्ति तदा प्रजाः दुःखप्रचुरताल्पायुर्देशोत्सादः सरोगता ४४
अधर्माभिनिवेशित्वं तमोवृत्तं कलौ स्मृतम्
भ्रूणहत्या प्रजानां न तथा ह्येवं प्रवर्तते ४५
तस्मादायुर्बलं रूपं प्रहीयन्ते कलौ युगे दुःखेनाभिप्लुतानां च परमायुः शतं नृणाम् ४६
भूत्वा च न भवन्तीह वेदाः कलियुगेऽखिलाः उत्सीदन्ते तथा यज्ञाः केवलं धर्महेतवः ४७
एषा कलियुगावस्था संध्यांशौ तु निबोधत युगे युगे तु हीयन्ते
त्रींस्त्रीन्पादांश्च सिद्धयः ४८
युगस्वभावाः संध्यासु अवतिष्ठन्ति पादतः
संध्यास्वभावाः स्वांशेषु
पादेनैवावतस्थिरे ४९
एवं संध्यांशके काले सम्प्राप्ते तु
युगान्तिके
तेषामधर्मिणां शास्ता भृगूणां च कुले
स्थितः ५०
गोत्रेण वै चन्द्रमसो नाम्ना प्रमतिरुच्यते
कलिसंध्यांशभागेषु मनोः

स्वायम्भुवेऽन्तरे ५१
समास्त्रिंशत्तु सम्पूर्णाः पर्यटन्वै
वसुंधराम्
अश्वकर्मा स वै सेनां
हस्त्यश्वरथसंकुलाम् ५२
प्रगृहीतायुधैर्विप्रैः शतशोऽथ सहस्रशः
स तदा तैः परिवृतो
म्लेच्छान्सर्वान्निजघ्निवान् ५३
स हत्वा सर्वशश्चैव राजानः शूद्रयोनयः
पाषण्डान्स सदा
सर्वान्निःशेषानकरोत्प्रभुः ५४
अधार्मिकाश्च ये केचित्तान्सर्वान्हन्ति
सर्वशः
उदीच्यान्मध्यदेशांश्च पार्वतीयांस्तथैव
च ५५
प्राच्यान्प्रतीच्यांश्च तथा
विन्ध्यपृष्ठापरान्तिकान्
तथैव दाक्षिणात्यांश्च द्रविडान्सिंहलैः
सह ५६
गान्धारान्पारदांश्चैव
पह्लवान्यवनाञ्छकान्
तुषारान्बर्बराञ्छ्वेतान्हलिकान्दरदान्खसान् ५७
लम्पकानान्ध्रकांश्चापि चोरजातींस्तथैव च
प्रवृत्तचक्रो बलवाञ् छूद्रा

णामन्तकृद्बभौ ५८
विद्राव्य सर्वभूतानि चचार वसुधामिमाम् मानवस्य तु वंशे तु नृदेवस्येह जज्ञिवान् ५९
पूर्वजन्मनि विष्णुश्च प्रमतिर्नाम वीर्यवान्
सुतः स वै चन्द्रमसः पूर्वे कलियुगे प्रभुः ६०
द्वात्रिंशेऽभ्युदिते वर्षे प्रक्रान्तो विंशतिं समाः
निजघ्ने सर्वभूतानि मानुषाण्येव सर्वशः ६१
कृत्वा बीजावशिष्टां तां पृथ्वीं क्रूरेण कर्मणा
परस्परनिमित्तेन कालेनाकस्मिकेन च ६२
संस्थिता सहसा या तु सेना प्रमतिना सह
गङ्गायमुनयोर्मध्ये सिद्धिं प्राप्ता
समाधिना ६३
ततस्तेषु प्रनष्टेषु संध्यांशे कूरकर्मसु
उत्साद्य पार्थिवान्सर्वांस्तेष्वतीतेषु
वै तदा ६४
ततः संध्यांशके काले सम्प्राप्ते च
युगान्तिके
स्थितास्वल्पावशिष्टासु प्रजास्विह
क्वचित्क्वचित् ६५
स्वाप्रदानास्तदा ते वै लोभाविष्टास्तु

वृन्दशः
उपहिंसन्ति चान्योन्यं प्रलुम्पन्ति
परस्परम् ६६
अराजके युगांशे तु संक्षये समुपस्थिते
प्रजास्ता वै तदा सर्वाः
परस्परभयार्दिताः ६७
व्याकुलास्ताः परावृत्तास्त्यक्त्वा
देवं गृहाणि तु
स्वान्स्वान्प्राणानवेक्षन्तो
निष्कारुण्यात्सुदुःखिताः ६८
नष्टे श्रौतस्मृते धर्मे
कामक्रोधवशानुगाः
निर्मर्यादा निरानन्दा निःस्नेहा
निरपत्रपाः ६९
नष्टे धर्मे प्रतिहता ह्रस्वकाः
पञ्चविंशकाः
हित्वा दारांश्च पुत्रांश्च
विषादव्याकुलप्रजाः ७०
अनावृष्टिहतास्ते वै वार्त्तामुत्सृज्य
दुःखिताः
आश्रयन्ति स्म प्रत्यन्तान्हित्वा
जनपदान्स्वकान् ७१
सरितः सागरानूपान्सेवन्ते पर्वतानपि
चीरकृष्णाजिनधरा निष्क्रिया
निष्परिग्रहाः ७२
वर्णाश्रमपरिभ्रष्टाः संकरं

घोरमास्थिताः
एवं कष्टमनुप्राप्ता ह्यल्पशेषाः प्रजास्ततः ७३
जन्तवश्च क्षुधाविष्टा
दुःखान्निर्वेदमागमन्
संश्रयन्ति च
देशांस्तांश्चक्रवत्परिवर्तनाः ७४
ततः प्रजास्तु ताः सर्वा मांसाहारा भवन्ति हि
मृगान्वराहान्वृषभान्ये चान्ये वनचारिणः ७५
भक्ष्यांश्चैवाप्यभक्ष्यांश्च सर्वांस्तान्भक्षयन्ति ताः
समुद्रं संश्रिता यास्तु नदीश्चैव
प्रजास्तु ताः ७६
तेऽपि मत्स्यान्हरन्तीह आहारार्थं च
सर्वशः
अभक्ष्याहारदोषेण एकवर्णगताः प्रजाः ७७
यथा कृतयुगे पूर्वमेकवर्णमभूत्किल
तथा कलियुगस्यान्ते शूद्रीभूताः
प्रजास्तथा ७८
एवं वर्षशतं पूर्णं दिव्यं तेषां
न्यवर्तत
षट्त्रिंशच्च सहस्राणि मानुषाणि तु तानि
वै ७९
अथ दीर्घेण कालेन पक्षिणः पशवस्तथा

मत्स्याश्चैव हताः सर्वैः
क्षुधाविष्टैश्च सर्वशः ८०
निःशेषेष्वथ सर्वेषु मत्स्यपक्षिपशुष्वथ
संध्यांशे प्रतिपन्ने तु निःशेषास्तु तदा
कृताः ८१
ततः प्रजास्तु सम्भूय कन्दमूलमथोऽखनन्
फलमूलाशनाः सर्वे अनिकेतास्तथैव च ८२
वल्कलान्यथ वासांसि अधःशय्याश्च सर्वशः परिग्रहो न तेष्वस्ति धनशुद्धिमवाप्नुयुः ८३
एवं क्षयं गमिष्यन्ति ह्यल्पशिष्टाः प्रजास्तदा
तासामल्पावशिष्टानामाहारादृद्धिरिष्यते ८४
एवं वर्षशतं दिव्यं संध्यांशस्तस्य वर्तते
ततो वर्षशतस्यान्ते अल्पशिष्टाः स्त्रियः सुताः ८५
मिथुनानि तु ताः सर्वा ह्यन्योन्यं
सम्प्रजज्ञिरे
ततस्तास्तु म्रियन्ते वै पूर्वोत्पन्नाः
प्रजास्तु याः ८६
जातमात्रेष्वपत्येषु ततः कृतमवर्तत यथा स्वर्गे शरीराणि नरके चैव देहिनाम् ८७
उपभोगसमर्थानि एवं कृतयुगादिषु

एवं कृतस्य संतानः कलेश्चैव क्षयस्तथा ८८
विचारणात्तु निर्वेदः साम्यावस्थात्मना
तथा
ततश्चैवात्मसम्बोधः सम्बोधाद्धर्मशीलता
८९
कलिशिष्टेषु तेष्वेवं जायन्ते
पूर्ववत्प्रजाः
भाविनोऽर्थस्य च बलात्ततः कृतमवर्तत ९०
अतीतानागतानि स्युर्यानि मन्वन्तरेष्विह
एते युगस्वभावास्तु मयोक्तास्तु समासतः
९१
विस्तरेणानुपूर्व्याच्च नमस्कृत्य
स्वयम्भुवे
प्रवृत्ते तु ततस्तस्मिन्पुनः कृतयुगे तु
वै ९२
उत्पन्नाः कलिशिष्टेषु प्रजाः
कार्तयुगास्तथा
तिष्ठन्ति चेह ये सिद्धा अदृष्टा
विहरन्ति च ९३
सह सप्तर्षिभिर्ये तु तत्र ये च
व्यवस्थिताः
ब्रह्मक्षत्रविशः शूद्रा बीजार्थे य इह
स्मृताः
कार्तयुगभवैः सार्धं
निर्विशेषास्तदाभवन् ९४
तेषां सप्तर्षयो धर्मं कथयन्तीह तेषु च

९५
वर्णाश्रमाचारयुतं श्रौतस्मार्तविधानतः एवं तेषु क्रियावत्सु प्रवर्तन्तीह वै कृते ९६
श्रौतस्मार्तस्थितानां तु धर्मे
सप्तर्षिदर्शिते
ते तु धर्मव्यवस्थार्थं तिष्ठन्तीह कृते
युगे ९७
मन्वन्तराधिकारेषु तिष्ठन्ति ऋषयस्तु ते यथा दावप्रदग्धेषु तृणेष्वेवापरं तृणम् ९८
वनानां प्रथमं वृष्ट्या तेषां मूलेषु सम्भवः
एवं युगाद्युगानां वै संतानस्तु परस्परम् ९९
प्रवर्तते
ह्यविच्छेदाद्यावन्मन्वन्तरक्षयः सुखमायुर्बलं रूपं धर्मार्थौ काम एव च १००
युगेष्वेतानि हीयन्ते त्रयः पादाः क्रमेण तु
इत्येष प्रतिसंधिर्वः कीर्तितस्तु मया द्विजाः १०१
चतुर्युगाणां सर्वेषामेतदेव प्रसाधनम् एषां चतुर्युगाणां तु गणिता ह्येकसप्ततिः १०२

क्रमेण परिवृत्तास्ता मनोरन्तरमुच्यते युगाख्यासु तु सर्वासु भवतीह यदा च यत् १०३
तदेव च तदन्यासु पुनस्तद्वै यथाक्रमम्
सर्गे सर्गे यथा भेदा ह्युत्पद्यन्ते
तथैव च १०४
चतुर्दशसु तावन्तो ज्ञेया मन्वन्तरेष्विह
आसुरी यातुधानी च पैशाची यक्षराक्षसी १०५
युगे युगे तदा काले प्रजा जायन्ति ताः शृणु
यथाकल्पं युगैः सार्धं भवन्ते
तुल्यलक्षणाः
इत्येतल्लक्षणं प्रोक्तं युगानां वै यथाक्रमम् १०६
मन्वन्तराणां परिवर्तनानि
चिरप्रवृत्तानि युगस्वभावात्
क्षणं न संतिष्ठति जीवलोकः क्षयोदयाभ्यां परिवर्तमानः १०७
एते युगस्वभावा वः परिक्रान्ता यथाक्रमम् मन्वन्तराणि यान्यस्मिन्कल्पे वक्ष्यामि तानि च १०८
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे मन्वन्तरानुकीर्तने युगवर्तनं नाम चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः १४४

अथ पञ्चचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः

सूत उवाच
मन्वन्तराणि यानि स्युः कल्पे कल्पे चतुर्दश
व्यतीतानागतानि स्युर्यानि मन्वन्तरेष्विह १
विस्तरेणानुपूर्व्याच्च स्थितिं वक्ष्ये
युगे युगे
तस्मिन्युगे च सम्भूतिर्यासां यावच्च
जीवितम् २
युगमात्रं तु जीवन्ति न्यूनं तत्स्याद्द्वयेन च
चतुर्दशसु तावन्तो ज्ञेया मन्वन्तरेष्विह ३
मनुष्याणां पशूनां च पक्षिणां स्थावरैः सह
तेषामायुरुपक्रान्तं युगधर्मेषु सर्वशः ४
तथैवायुः परिक्रान्तं युगधर्मेषु सर्वशः अस्थितिं च कलौ दृष्ट्वा भूतानामायुषश्च वै ५
परमायुः शतं त्वेतन्मानुषाणां कलौ स्मृतम्
देवासुरमनुष्याश्च यक्षगन्धर्वराक्षसाः ६
परिणाहोच्छ्रये तुल्या जायन्ते ह कृते युगे

षण्णवत्यङ्गुलोत्सेधो ह्यष्टानां
देवयोनिनाम् ७
नवाङ्गुलप्रमाणेन निष्पन्नेन तथाष्टकम्
एतत्स्वाभाविकं तेषां
प्रमाणमधिकुर्वताम् ८
मनुष्या वर्तमानास्तु
युगसंध्यांशकेष्विह
देवासुरप्रमाणं तु सप्तसप्ताङ्गुलं
क्रमात् ९
चतुरशीतिकैश्चैव कलिजैरङ्गुलैः स्मृतम्
आ पादतलमस्तको नवतालो भवेत्तु यः १०
संहृत्याजानुबाहुश्च दैवतैरभिपूज्यते गवां च हस्तिनां चैव महिषस्थावरात्मनाम् ११
क्रमेणैतेन विज्ञेये ह्रासवृद्धी युगे
युगे
षट्सप्तत्यङ्गुलोत्सेधः पशुराककुदो भवेत् १२
अङ्गुलानामष्टशतमुत्सेधो हस्तिनां
स्मृतः
अङ्गुलानां सहस्रं तु
द्विचत्वारिंशदङ्गुलम् १३
शतार्धमङ्गुलानां तु ह्युत्सेधः शाखिनां
परः
मानुषस्य शरीरस्य संनिवेशस्तु यादृशः १४
तल्लक्षणं तु देवानां

दृश्यतेऽन्वयदर्शनात् बुद्ध्यातिशयसंयुक्तो देवानां काय उच्यते १५
तथा नातिशयश्चैव मानुषः काय उच्यते इत्येव हि परिक्रान्ता भावा ये
दिव्यमानुषाः १६
पशूनां पक्षिणां चैव स्थावराणां च सर्वशः
गावोऽजाश्वाश्च विज्ञेया हस्तिनः पक्षिणो
मृगाः १७
उपयुक्ताः क्रियास्वेते यज्ञियास्त्विह
सर्वशः
यथाक्रमोपभोगाश्च देवानां पशुमूर्तयः १८
तेषां रूपानुरूपैश्च प्रमाणैः
स्थिरजङ्गमाः
मनोज्ञैस्तत्र तैर्भोगैः सुखिनो
ह्युपपेदिरे १९
अथ शिष्टान्प्रवक्ष्यामि साधूनथ ततश्च वै ब्राह्मणाः श्रुतिशब्दाश्च देवानां
पशुमूर्तयः
संयुज्य ब्रह्मणा ह्यन्तस्तेन सन्तः
प्रचक्षते २०
सामान्येषु च धर्मेषु तथा वैशिषिकेषु च
ब्रह्मक्षत्रविशो युक्ताः
श्रौतस्मार्तेन कर्मणा २१
वर्णाश्रमेषु युक्तस्य सुखोदर्कस्य स्वर्गतौ

श्रौतस्मार्तो हि यो धर्मो ज्ञानधर्मः स उच्यते २२
दिव्यानां साधनात्साधुर्ब्रह्मचारी गुरोर्हितः
कारणात्साधनाच्चैव गृहस्थः साधुरुच्यते २३
तपसश्च तथारण्ये साधुर्वैखानसः स्मृतः यतमानो यतिः साधुः स्मृतो योगस्य साधनात् २४
धर्मो धर्मगतिः प्रोक्तः शब्दो ह्येष क्रियात्मकः
कुशलाकुशलौ चैव धर्माधर्मौ ब्रवीत्प्रभुः २५
अथ देवाश्च पितर ऋषयश्चैव मानुषाः
अयं धर्मो ह्ययं नेति ब्रुवते मौनमूर्तिना २६
धर्मेति धारणे धातुर्महत्त्वे चैव उच्यते आधारणे महत्त्वे वा धर्मः स तु निरुच्यते २७
तत्रेष्टप्रापको धर्म आचार्यैरुपदिश्यते अधर्मश्चानिष्टफल आचार्यैर्नोपदिश्यते २८
वृद्धाश्चालोलुपाश्चैव आत्मवन्तो ह्यदाम्भिकाः
सम्यग्विनीता
मृदवस्तानाचार्यान्प्रचक्षते २९

धर्मज्ञैर्विहितो धर्मः श्रौतस्मार्तो द्विजातिभिः
दाराग्निहोत्रसम्बन्धमिज्या श्रौतस्य लक्षणम् ३०
स्मार्तो वर्णाश्रमाचारो यमैश्च
नियमैर्युतः
पूर्वेभ्यो वेदयित्वेह श्रौतं
सप्तर्षयोऽब्रुवन् ३१
ऋचो यजूंषि सामानि ब्रह्मणोऽङ्गानि वै
श्रुतिः
मन्वन्तरस्यातीतस्य स्मृत्वा
तन्मनुरब्रवीत् ३२
तस्मात्स्मार्तः सूतो धर्मो
वर्णाश्रमविभागशः
एवं वै द्विविधो धर्मः शिष्टाचारः स
उच्यते ३३
शिषेर्धातोश्च निष्ठान्ताच्छिष्टशब्दं
प्रचक्षते
मन्वन्तरेषु ये शिष्टा इह तिष्ठन्ति
धार्मिकाः ३४
मनुः सप्तर्षयश्चैव लोकसंतानकारिणः
तिष्ठन्तीह च धर्मार्थं
ताञ्छिष्टान्सम्प्रचक्षते ३५
तैः शिष्टैश्चलितो धर्मः स्थाप्यते वै युगे युगे
त्रयी वार्त्ता दण्डनीतिः

प्रजावर्णाश्रमेप्सया ३६
शिष्टैराचर्यते यस्मात्पुनश्चैव
मनुक्षये
पूर्वैःपूर्वैर्मतत्वाच्च शिष्टाचारः स
शाश्वतः ३७
दानं सत्यं तपो लोको विद्येज्या पूजनं दमः
अष्टौ तानि चरित्राणि शिष्टाचारस्य
लक्षणम् ३८
शिष्टा यस्माच्चरन्त्येनं मनुः
सप्तर्षयश्च ह
मन्वन्तरेषु सर्वेषु शिष्टाचारस्ततः
स्मृतः ३९
विज्ञेयः श्रवणाच्छ्रौतः स्मरणात्स्मार्त उच्यते इज्यावेदात्मकः श्रौतः स्मार्तो
वर्णाश्रमात्मकः
प्रत्यङ्गानि प्रवक्ष्यामि धर्मस्येह तु लक्षणम् ४०
दृष्टानुभूतमर्थं च यः पृष्टो न विगूहते यथाभूतप्रवादस्तु इत्येतत्सत्यलक्षणम्
४१
ब्रह्मचर्यं तपो मौनं निराहारत्वमेव च
इत्येतत्तपसो रूपं सुघोरं तु दुरासदम् ४२
पशूनां द्रव्यहविषामृक्सामयजुषां तथा
ऋत्विजां दक्षिणायाश्च संयोगो यज्ञ
उच्यते ४३

आत्मवत्सर्वभूतेषु यो हिताय शुभाय च वर्तते सततं हृष्टः क्रिया श्रेष्ठा दया स्मृता ४४
आक्रुष्टोऽभिहतो यस्तु
नाक्रोशेत्प्रहरेदपि
अदुष्टो वाङ्मनःकायैस्!तितिक्षुः सा
क्षमा स्मृता ४५
स्वामिना रक्ष्यमाणानामुत्सृष्टानां च
सम्भ्रमे
परस्वानामनादानमलोभ इति संज्ञितम् ४६
मैथुनस्यासमाचारो जल्पनाच्चिन्तनात्तथा
निवृत्तिर्ब्रह्मचर्यं च
तदेतच्छमलक्षणम् ४७
आत्मार्थे वा परार्थे वा इन्द्रियाणीह यस्य वै
विषये न प्रवर्तन्ते दमस्यैतत्तु लक्षणम् ४८
पञ्चात्मके यो विषये कारणे चाष्टलक्षणे न क्रुध्येत प्रतिहतः स जितात्मा
भविष्यति ४९
यद्यदिष्टतमं द्रव्यं न्यायेनैवागतं च
यत्
तत्तद्गुणवते देयमित्येतद्दानलक्षणम् ५०
श्रुतिस्मृतिभ्यां विहितो धर्मो वर्णाश्रमात्मकः
शिष्टाचारप्रवृद्धश्च धर्मोऽयं

साधुसंमतः ५१
अप्रद्वेषो ह्यनिष्टेषु इष्टं वै
नाभिनन्दति
प्रीतितापविषादानां
विनिवृत्तिर्विरक्तता ५२
संन्यासः कर्मणां न्यासः कृतानामकृतैः सह कुशलाकुशलाभ्यां तु प्रहाणं न्यास उच्यते ५३
अव्यक्तादिविशेषान्तविकारेऽस्मिन्निवर्तते
चेतनाचेतनं ज्ञात्वा ज्ञाने ज्ञानी स उच्यते ५४
प्रत्यङ्गानि तु धर्मस्य चेत्येतल्लक्षणं
स्मृतम्
ऋषिभिर्धर्मतत्त्वज्ञैः पूर्वैः
स्वायम्भुवेऽन्तरे ५५
अत्र वो वर्णयिष्यामि विधिं मन्वन्तरस्य
तु
तथैव चातुर्होत्रस्य चातुर्वर्ण्यस्य चैव
हि ५६
प्रतिमन्वन्तरं चैव श्रुतिरन्या विधीयते
ऋचो यजूंषि सामानि यथावत्प्रतिदैवतम् ५७
विधिस्तोत्रं तथा हौत्रं
पूर्ववत्सम्प्रवर्तते
द्रव्यस्तोत्रं गुणस्तोत्रं
कर्मस्तोत्रं तथैव च ५८

तथैवाभिजनस्तोत्रं स्तोत्रमेवं चतुर्विधम्
मन्वन्तरेषु सर्वेषु यथा भेदा भवन्ति हि ५९
प्रवर्तयन्ति तेषां वै ब्रह्मस्तोत्रं पुनः पुनः
एवं मन्त्रगुणानां तु
समुत्पत्तिश्चतुर्विधा ६०
अथर्वऋग्यजुःसाम्नां वेदेष्विह
पृथक्पृथक्
ऋषीणां तप्यतां तेषां तपः परमदुश्चरम् ६१
मन्त्राः प्रादुर्भवन्त्यादौ
पूर्वमन्वन्तरस्य ह
असंतोषाद्भयाद्दुःखान्मोहाच्छोकाच्च
पञ्चधा ६२
ऋषीणां तारका येन लक्षणेन यदृच्छया
ऋषीणां यादृशत्वं हि तद्वक्ष्यामीह
लक्षणम् ६३
अतीतानागतानां च पञ्चधा ह्यार्षकं
स्मृतम्
तथा ऋषीणां वक्ष्यामि आर्षस्येह
समुद्भवम् ६४
गुणसाम्येन वर्तन्ते सर्वसंप्रलये तदा
अविभागेन देवानामनिर्देश्ये तमोमये ६५
अबुद्धिपूर्वकं तद्वै चेतनार्थं प्रवर्तते

तेनार्षं बुद्धिपूर्वं तु
चेतनेनाप्यधिष्ठितम् ६६
प्रवर्तते तथा ते तु यथा मत्स्योदकावुभौ
चेतनाधिकृतं सर्वं प्रावर्तत गुणात्मकम्
कार्यकारणभावेन तथा तस्य प्रवर्तते ६७
विषयो विषयित्वं च तदा ह्यर्थपदात्मकौ कालेन प्रापणीयेन भेदाश्च कारणात्मकाः ६८
सांसिद्धिकास्तदा वृत्ताः क्रमेण महदादयः महतोऽसावहंकारस्तस्माद्भूतेन्द्रियाणि च ६९
भूतभेदाश्च भूतेभ्यो जज्ञिरे तु परस्परम् संसिद्धिकारणं कार्यं सद्य एव विवर्तते ७०
यथोल्मुकात्तु विटपा एककालाद्भवन्ति हि तथा प्रवृत्ताः क्षेत्रज्ञाः कालेनैकेन
कारणात् ७१
यथान्धकारे खद्योतः सहसा सम्प्रदृश्यते तथा निवृत्तो ह्यव्यक्तः खद्योत इव
संज्वलन् ७२
स महात्मा शरीरस्थस्तत्रैवेह प्रवर्तते महतस्तमसः पारे वैलक्षण्याद्विभाव्यते ७३
तत्रैव संस्थितो विद्वांस्तपसोऽन्त इति श्रुतम्
बुद्धिर्विवर्धतस्तस्य प्रादुर्भूता

चतुर्विधा ७४
ज्ञानं वैराग्यमैश्वर्यं धर्मश्चेति चतुष्टयम्
सांसिद्धिकान्यथैतानि अप्रतीतानि तस्य वै ७५
महात्मनः शरीरस्य चैतन्यात्सिद्धिरुच्यते
पुरि शेते यतः पूर्वं क्षेत्रज्ञानं तथापि च ७६
पुरे शयनात्पुरुषो ज्ञानात्क्षेत्रज्ञ
उच्यते
यस्माद्धर्मात्प्रसूते हि तस्माद्वै
धार्मिकस्तु सः ७७
सांसिद्धिके शरीरे च बुद्ध्याव्यक्तस्तु
चेतनः
एवं विवृत्तः क्षेत्रज्ञः क्षेत्रं
ह्यनभिसंधितः ७८
निवृत्तिसमकाले तु पुराणं तदचेतनम्
क्षेत्रज्ञेन परिज्ञातं भोग्योऽयं विषयो
मम ७९
ऋषिर्हिंसागतौ धातुर्विद्या सत्यं तपः
श्रुतम्
एष सन्निलयो यस्माद्
ब्राह्मणस्तुततस्त्वृषिः ८०
निवृत्तिसमकालाच्च बुद्ध्याव्यक्त ऋषिस्त्वयम्

ऋषते परमं यस्मात्परमर्षिस्ततः स्मृतः ८१
गत्यर्थादृषतेर्धातोर्नामनिर्वृत्तिकारणम्
यस्मादेष स्वयंभूतस्तस्माच्च ऋषिता मता ८२
सेश्वराः स्वयमुद्भूता ब्रह्मणो मानसाः सुताः
निवर्तमानैस्तैर्बुद्ध्या महान्परिगतः परः ८३
यस्माद् दृशपरत्वेन सह तस्मान्महर्षयः
ईश्वराणां सुतास्तेषां मानसाश्चौरसाश्च
वै ८४
ऋषिस्तस्मात्परत्वेन भूतादिरृषयस्ततः
ऋषिपुत्रा ऋषीकास्तु
मैथुनाद्गर्भसम्भवाः ८५
परत्वेन ऋषन्ते वै भूतादीनृषिकास्ततः
ऋषिकाणां सुता ये तु विज्ञेया
ऋषिपुत्रकाः ८६
श्रुत्वा ऋषं परत्वेन
श्रुतास्तस्माच्छ्रुतर्षयः
अव्यक्तात्मा महात्मा वाहंकारात्मा तथैव
च ८७
भूतात्मा चेन्द्रियात्मा च तेषां तज्ज्ञानमुच्यते
इत्येवमृषिजातिस्तु पञ्चधा नामविश्रुता

८८
भृगुर्मरीचिरत्रिश्च अङ्गिराः पुलहः क्रतुः
मनुर्दक्षो वसिष्ठश्च पुलस्त्यश्चापि ते दश ८९
ब्रह्मणो मानसा ह्येते उत्पन्नाः
स्वयमीश्वराः
परत्वेनर्षयो
यस्मान्मतास्तस्मान्महर्षयः ९०
ईश्वराणां सुतास्त्वेषामृषयस्तान्निबोधत काव्यो बृहस्पतिश्चैव कश्यपश्च्यवनस्तथा ९१
उतथ्यो वामदेवश्च अगस्त्यः कौशिकस्तथा
कर्दमो वालखिल्याश्च विश्रवाः
शक्तिवर्धनः ९२
इत्येते ऋषयः प्रोक्तास्तपसा ऋषितां गताः
तेषां पुत्रानृषीकांस्तु
गर्भोत्पन्नान्निबोधत ९३
वत्सरो नग्नहूश्चैव भरद्वाजश्च वीर्यवान् ऋषिर्दीर्घतमाश्चैव बृहद्वक्षाः शरद्वतः ९४
वाजिश्रवाः सुचिन्तश्च शावश्च सपराशरः शृङ्गी च शङ्खपाच्चैव राजा वैश्रवणस्तथा ९५
इत्येते ऋषिकाः सर्वे सत्येन ऋषितां गताः ईश्वरा ऋषयश्चैव ऋषीका ये च विश्रुताः ९६

एवं मन्त्रकृतः सर्वे कृत्स्नशश्च निबोधत भृगुः काश्यपः प्रचेता दधीचो ह्यात्मवानपि ९७
ऊर्षोऽथ जमदग्निश्च वेदः सारस्वतस्तथा आर्ष्टिषेणश्च्यवनश्च वीतहव्यः सवेधसः ९८
वैन्यः पृथुर्दिवोदासो ब्रह्मवान्गृत्सशौनकौ एकोनविंशतिर्ह्येते भृगवो मन्त्रकृत्तमाः ९९
अङ्गिराश्चैव त्रितश्च भरद्वाजोऽथ लक्ष्मणः
कृतवाचस्तथा गर्गः स्मृतिसंकृतिरेव च १००
गुरुवीतश्च मान्धाता अम्बरीषस्तथैव च युवनाश्वः पुरुकुत्सः स्वश्रवस्तु सदस्यवान् १०१
अजमीढोऽस्वहार्यश्च ह्युत्कलः कविरेव च पृषदश्वो विरूपश्च काव्यश्चैवाथ मुद्गलः १०२
उतथ्यश्च शरद्वांश्च तथा वाजिश्रवा अपि अपस्यौषः सुचित्तिश्च वामदेवस्तथैव च १०३
ऋषिजो बृहच्छुक्लश्च ऋषिर्दीर्घतमा अपि कक्षीवांश्च त्रयस्त्रिंशत्स्मृता ह्यङ्गिरसां वराः १०४

एते मन्त्रकृतः सर्वे काश्यपांस्तु निबोधत
काश्यपः सहवत्सारो नैध्रुवो नित्य एव च १०५
असितो देवलश्चैव षडेते ब्रह्मवादिनः
अत्रिरर्धस्वनश्चैव शावास्योऽथ
गविष्ठिरः १०६
कर्णकश्च ऋषिः सिद्धस्तथा पूर्वातिथिश्च
यः १०७
इत्येते त्वत्रयः प्रोक्ता मन्त्रकृत्षण्महर्षयः
वसिष्ठश्चैव शक्तिश्च तृतीयश्च पराशरः १०८
ततस्तु इन्द्रप्रतिमः पञ्चमस्तु भरद्वसुः
षष्ठस्तु मित्रावरुणः सत्तमः कुण्डिनस्तथा १०९
इत्येते सप्त विज्ञेया वासिष्ठा ब्रह्मवादिनः
विश्वामित्रश्च गाधेयो देवरातस्तथा बलः ११०
तथा विद्वान्मधुच्छन्दा ऋषिश्चान्योऽघमर्षणः
अष्टको लोहितश्चैव भृतकीलश्च माम्बुधिः १११
देवश्रवा देवरातः पुराणश्च धनंजयः

शिशिरश्च महातेजाः शालङ्कायन एव च ११२
त्रयोदशैते विज्ञेया ब्रह्मिष्ठाः कौशिका
वराः
अगस्त्योऽथ दृढद्युम्न इन्द्रबाहुस्तथैव
च ११३
ब्रह्मिष्ठागस्तयो ह्येते त्रयः परमकीर्तयः
मनुर्वैवस्वतश्चैव ऐलो राजा पुरूरवाः ११४
क्षत्रियाणां वरा ह्येते विज्ञेया मन्त्रवादिनः
भलन्दकश्च वासाश्वः संकीलश्चैव ते त्रयः ११५
एते मन्त्रकृतो ज्ञेया वैश्यानां प्रवराः सदा
इति द्विनवतिः प्रोक्ता मन्त्रायैश्च बहिष्कृताः ११६
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या
ऋषिपुत्रान्निबोधत
ऋषीकाणां सुता ह्येते ऋषिपुत्राः
श्रुतर्षयः ११७
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे मन्वन्तरकल्पवर्णनो नाम पञ्चचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः १४५

अथ षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः

ऋषय ऊचुः
कथं मत्स्येन कथितस्तारकस्य वधो महान् कस्मिन्काले विनिर्वृत्ता कथेयं सूतनन्दन १
त्वन्मुखक्षीरसिन्धूत्था कथेयममृतात्मिका
कर्णाभ्यां पिबतां तृप्तिरस्माकं न प्रजायते
इदं मुने समाख्याहि महाबुद्धे मनोगतम् २
सूत उवाच
पृष्टस्तु मनुना देवो मत्स्यरूपी
जनार्दनः
कथं शरवणे जातो देवः षड्वदनो विभो ३
एतत्तु वचनं श्रुत्वा पार्थिवस्यामितौजसः उवाच भगवान्प्रीतो ब्रह्मसूनुर्महामतिम् ४
मत्स्य उवाच
वज्राङ्गो नाम दैत्योऽभूत्तस्य पुत्रस्तु तारकः
सुरानुद्वासयामास पुरेभ्यः स महाबलः ५
ततस्ते ब्रह्मणोऽभ्याशं
जग्मुर्भयनिपीडिताः
भीतांश्च त्रिदशान्दृष्ट्वा ब्रह्मा
तेषामुवाच ह ६
संत्यजध्वं भयं देवाः शंकरस्यात्मजः शिशुः

तुहिनाचलदौहित्रस्तं हनिष्यति दानवम् ७
ततः काले तु कस्मिंश्चिद् दृष्ट्वा वै
शैलजां शिवः
स्वरेतो वह्निवदने व्यसृजत्कारणान्तरे ८
तत्प्राप्तं वह्निवदने रेतो देवानतर्पयत् विदार्य जठराण्येषामजीर्णं निर्गतं मुने ९
पतितं तत्सरिद्वरां ततस्तु शरकानने तस्मात्तु स समुद्भूतो गुहो दिनकरप्रभः १०
स सप्तदिवसो बालो निजघ्ने तारकासुरम् एवं श्रुत्वा ततो वाक्यं तमूचुरृषिसत्तमाः ११
ऋषय ऊचुः
अत्याश्चर्यवती रम्या कथेयं पापनाशिनी
विस्तरेण हि नो ब्रूहि याथातथ्येन
शृण्वताम् १२
नाम दैत्येन्द्रः कस्य वंशोद्भवः पुरा यस्याभूत्तारकः पुत्रः सुरप्रमथनो बली १३
निर्मितः को वधे चाभूत्तस्य दैत्येश्वरस्य तु
गुहजन्म तु कार्त्स्न्येन अस्माकं ब्रूहि मानद १४
सूत उवाच
मानसो ब्रह्मणः पुत्रो दक्षो नाम

प्रजापतिः
षष्टिं सोऽजनयत्कन्या वैरिण्यामेव नः
श्रुतम् १५
ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश
सप्तविंशतिं सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमये १६
द्वे वै बाहुकपुत्राय द्वे वै चाङ्गिरसे
तथा
द्वे कृशाश्वाय विदुषे प्रजापतिसुतः
प्रभुः १७
अदितिर्दितिर्दनुर्विश्वा ह्यरिष्टा
सुरसा तथा
सुरभिर्विनता चैव ताम्रा क्रोधवशा इरा १८
कद्रूर्मुनिश्च लोकस्य मातरो गोषु मातरः
तासां सकाशाल्लोकानां
जङ्गमस्थावरात्मनाम् १९
जन्म नानाप्रकाराणां ताभ्योऽन्ये देहिनः
स्मृताः
देवेन्द्रोपेन्द्रपूषाद्याः सर्वे ते
दितिजा मताः २०
दितेः सकाशाल्लोकास्तु हिरण्यकशिपादयः दानवाश्च दनोः पुत्रा गावश्च सुरभीसुताः २१
पक्षिणो विनतापुत्रा गरुडप्रमुखाः स्मृताः
नागाः कद्रूसुता ज्ञेयाः शेषाश्चान्येऽपि जन्तवः २२

त्रैलोक्यनाथं शक्रं तु सर्वामरगणप्रभुम् हिरण्यकशिपुश्चक्रे जित्वा राज्यं महाबलः २३
ततः केनापि कालेन हिरण्यकशिपादयः
निहता विष्णुना संख्ये शेषाश्चेन्द्रेण दानवाः २४
ततो निहतपुत्राभूद्दितिर्वरमयाचत भर्तारं कश्यपं देवं पुत्रमन्यं महाबलम् २५
समरे शक्रहन्तारं स तस्या अददात्प्रभुः २६
नियमे वर्त हे देवि सहस्रं शुचिमानसा वर्षाणां लप्स्यसे पुत्रमित्युक्ता सा
तथाकरोत् २७
वर्तन्त्या नियमे तस्याः सहस्राक्षः
समाहितः
उपासामाचरत्तस्याः सा चैनमन्वमन्यत २८
दशवत्सरशेषस्य सहस्रस्य तदा दितिः
उवाच शक्रं सुप्रीता वरदा तपसि स्थिता २९
दितिरुवाच
पुत्रोत्तीर्णव्रतां प्रायो विद्धि मां
पाकशासन
भविष्यति च ते भ्राता तेन सार्धमिमां
श्रियम् ३०
भुङ्क्ष्व वत्स यथाकामं त्रैलोक्यं हतकण्टकम्

इत्युक्त्वा निद्रयाविष्टा
चरणाक्रान्तमूर्धजा ३१
स्वयं सुष्वापानियता भाविनोऽर्थस्य
गौरवात्
तत्तु रन्ध्रं समासाद्य जठरं पाकशासनः ३२
चकार सप्तधा गर्भं कुलिशेन तु देवराट्
एकैकं तु पुनः खण्डं चकार मघवा ततः ३३
सप्तधा सप्तधा कोपात्प्राबुध्यत ततो दितिः
विबुध्योवाच मा शक्र घातयेथाः प्रजां मम ३४
तच्छ्रुत्वा निर्गतः शक्रः स्थित्वा प्राञ्जलिरग्रतः
उवाच वाक्यं संत्रस्तो मातुर्वै
वदनेरितम् ३५
शक्र उवाच
दिवास्वप्नपरा मातः पादाक्रान्तशिरोरुहा
सप्तसप्तभिरेवातस्तव गर्भः कृतो मया ३६
एकोनपञ्चाशत्कृता भागा वज्रेण ते सुताः दास्यामि तेषां स्थानानि दिवि दैवतपूजिते ३७
इत्युक्ता सा तदा देवी सैवमस्त्वित्यभाषत
पुनश्च देवी भर्तारमुवाचासितलोचना ३८
पुत्रं प्रजापते देहि शक्रजेतारमूर्जितम्
यो नास्त्रशस्त्रैर्वध्यत्वं
गच्छेत्त्रिदिववासिनाम् ३९

इत्युक्तः स तथोवाच तां पत्नीमतिदुःखिताम्
दश वर्षसहस्राणि तपः कृत्वा तु लप्स्यसे ४०
वज्रासारमयैरङ्गैरछेद्यैरायसैर्दृढैः
वज्राङ्गो नाम पुत्रस्ते भविता
पुत्रवत्सले ४१
सा तु लब्धवरा देवी जगाम तपसे वनम्
दश वर्षसहस्राणि सा तपो घोरमाचरत् ४२
तपसोऽन्ते भगवती जनयामास दुर्जयम् पुत्रमप्रतिकर्माणमजेयं वज्रदुश्छिदम् ४३
स जातमात्र
एवाभूत्सर्वशस्त्रास्त्रपारगः
उवाच मातरं भक्त्या मातः किं करवाण्यहम् ४४
तमुवाच ततो हृष्टा दितिर्दैत्याधिपं च सा बहवो मे हताः पुत्राः सहस्राक्षेण पुत्रक ४५
तेषां त्वं प्रतिकर्तुं वै गच्छ शक्रवधाय च
बाढमित्येव तामुक्त्वा जगाम त्रिदिवं बली ४६
बद्ध्वा ततः सहस्राक्षं पाशेनामोघवर्चसा मातुरन्तिकमागच्छद् व्याघ्रः क्षुद्र मृगं यथा ४७

एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा कश्यपश्च महातपाः आगतौ तत्र यत्रास्तां मातापुत्रावभीतकौ ४८
दृष्ट्वा तु तावुवाचेदं ब्रह्मा कश्यप एव च
मुञ्चैनं पुत्र देवेन्द्रं किमनेन
प्रयोजनम् ४९
अपमानो वधः प्रोक्तः पुत्र संभावितस्य च
अस्मद्वाक्येन यो मुक्तो विद्धि तं
मृतमेव च ५०
परस्य गौरवान्मुक्तः शत्रूणां भारमावहेत्
जीवन्नेव मृतो वत्स दिवसे दिवसे स तु ५१
महतां वशमायाते वैरं नैवास्ति वैरिणि
एतच्छ्रुत्वा तु वज्राङ्गः प्रणतो
वाक्यमब्रवीत् ५२
न मे कृत्यमनेनास्ति मातुराज्ञा कृता मया
त्वं सुरासुरनाथोऽसि मम च प्रपितामहः ५३
करिष्ये त्वद्वचो देव एष मुक्तः शतक्रतुः तपसे मे रतिर्देव निर्विघ्नं चैव मे भवेत् ५४
त्वत्प्रसादेन भगवन्नित्युक्त्वा विरराम सः
तस्मिंस्तूष्णीं स्थिते दैत्ये प्रोवाचेदं पितामहः ५५
ब्रह्मोवाच
तपस्त्वं क्रूरमापन्नो

ह्यस्मच्छासनसंस्थितः
अनया चित्तशुद्ध्या ते पर्याप्तं जन्मनः फलम् ५६
इत्युक्त्वा पद्मजः कन्यां
ससर्जायतलोचनाम्
तामस्मै प्रददौ देवः पत्न्यर्थं
पद्मसम्भवः ५७
वराङ्गीति च नामास्याः कृत्वा यातः पितामहः
वज्राङ्गोऽपि तया सार्धं जगाम तपसे वनम् ५८
ऊर्ध्वबाहुः स दैत्येन्द्रो ऽचरदब्दसहस्रकम्
कालं कमलपत्त्राक्षः
शुद्धबुद्धिर्महातपाः ५९
तावच्चावाङ्मुखः कालं
तावत्पञ्चाग्निमध्यगः
निराहारो घोरतपास्तपोराशिरजायत ६०
ततः सोऽन्तर्जले चक्रे कालं वर्षसहस्रकम्
जलान्तरं प्रविष्टस्य तस्य पत्नी
महाव्रता ६१
तस्यैव तीरे सरसस्तत्प्रीत्या मौनमास्थिता
निराहारा तपो घोरं प्रविवेश महाद्युतिः ६२
तस्यां तपसि वर्तन्त्यामिन्द्रश्चक्रे

विभीषिकाम्
भूत्वा तु मर्कटस्तत्र तदाश्रमपदं महान् ६३
चक्रे विलोलं निःशेषं तुम्बीघटकरण्डकम् ततस्तु मेघरूषेण कम्पं तस्याकरोन्महान् ६४
ततो भुजंगरूपेण बद्ध्वा च चरणद्वयम्
अपाकर्षत्ततो दूरं भ्रमंस्तस्या
महीमिमाम् ६५
तपोबलाढ्या सा तस्य न वध्यत्वं जगाम ह
ततो गोमायुरूपेण तस्यादूषयदाश्रमम् ६६
ततस्तु मेघरूपेण तस्याः क्लेदयदाश्रमम् भीषिकाभिरनेकाभिस्तां क्लिश्यन्पाकशासनः ६७
विरराम यदा नैवं वज्राङ्गमहिषी तदा
शैलस्य दुष्टतां मत्वा शापं दातुं
व्यवस्थिता ६८
स शापाभिमुखां दृष्ट्वा शैलः
पुरुषविग्रहः
उवाच तां वरारोहां वराङ्गीं भीरुचेतनः ६९
नाहं वराङ्गने दुष्टः सेव्योऽहं
सर्वदेहिनाम्
विभ्रमं तु करोत्येष रुषितः पाकशासनः ७०
एतस्मिन्नन्तरे जातः कालो वर्षसहस्रिकः तस्मिन्गते तु भगवान्काले कमलसंभवः तुष्टः प्रोवाच वज्राङ्गं तमागम्य

जलाश्रयम् ७१
ब्रह्मोवाच
ददामि सर्वकामांस्ते उत्तिष्ठ दितिनन्दन एवमुक्तस्तदोत्थाय दैत्येन्द्रस्तपसां निधिः
उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यं सर्वलोकपितामहम् ७२
वज्राङ्ग उवाच
आसुरो मास्तु मे भावः सन्तु लोका ममाक्षयाः
तपस्येव रतिर्मेऽस्तु शरीरस्यास्तु वर्तनम् ७३
एवमस्त्विति तं देवो जगाम स्वकमालयम् वज्राङ्गोऽपि समाप्ते तु तपसि स्थिरसंयमः ७४
आहारमिच्छन्भार्यां स्वां न ददर्शाश्रमे स्वके
क्षुधाविष्टः स शैलस्य गहनं प्रविवेश ह ७५
आदातुं फलमूलानि स च तस्मिन्व्यलोकयत् रुदतीं तां प्रियां दीनां तनुप्रच्छादिताननाम्
विलोक्य स दैत्येन्द्रः प्रोवाच परिसान्त्वयन् ७६
वज्राङ्ग उवाच
केन तेऽपकृतं भीरु यमलोकं यियासुना

कं वा कामं प्रयच्छामि शीघ्रं मे ब्रूहि भामिनि ७७
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः १४६

अथ सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः वराङ्ग्युवाच
त्रासितास्म्यपविद्धास्मि ताडिता पीडितापि च
रौद्रेण देवराजेन नष्टनाथेव भूरिशः १ दुःखपारमपश्यन्ती प्राणांस्त्यक्तुं व्यवस्थिता
पुत्रं मे तारकं देहि दुःखशोकमहार्णवात् २
स दैत्येन्द्रः कोपव्याकुललोचनः शक्तोऽपि देवराजस्य प्रतिकर्तुं महासुरः ३
तपः कर्तुं पुनर्दैत्यो व्यवस्वेत महाबलः
ज्ञात्वा तु तस्य संकल्पं ब्रह्मा
क्रूरतरं पुनः ४
आजगाम तदा तत्र यत्रासौ दितिनन्दनः
उवाच तस्मै भगवान्प्रभुर्मधुरया गिरा ५
ब्रह्मोवाच
किमर्थं पुत्रं भूयस्त्वं नियमं क्रूरमिच्छसि
आहाराभिमुखो दैत्य तन्नो ब्रूहि महाव्रत

६
यावदब्दसहस्रेण निराहारस्य यत्फलम् क्षणेनैकेन तल्लभ्यं
त्यक्त्वाहारमुपस्थितम् ७
त्यागो ह्यप्राप्तकामानां कामेभ्यो न तथा
गुरुः
यथा प्राप्तं परित्यज्य कामं कमललोचन ८
श्रुत्वैतद्ब्रह्मणो वाक्यं दैत्यः
प्राञ्जलिरब्रवीत्
चिन्तयंस्तपसा युक्तो हृदि
ब्रह्ममुखेरितम् ९
वज्राङ्ग उवाच
उत्थितेन मया दृष्टा समाधानात्त्वदाज्ञया
महिषी भीषिता दीना रुदती शाखिनस्तले १०
सा मयोक्ता तु तन्वङ्गी दूयमानेन चेतसा किमेवं वर्तसे भीरु वद त्वं किं चिकीर्षसि ११
इत्युक्ता सा मया देव प्रोवाच
स्खलिताक्षरम्
वाक्यं चोवाच तन्वङ्गी भीता सा हेतुसंहितम् १२
वराङ्ग्युवाच
त्रासितास्म्यपविद्धास्मि कर्षिता
पीडितास्मि च
रौद्रेण देवराजेन नष्टनाथेव भूरिशः १३
दुःखस्यान्तमपश्यन्ती प्राणांस्त्यक्तुं

व्यवस्थिता
पुत्रं मे तारकं देहि ह्यस्माद्दुःखमहार्णवात् १४ एवमुक्तस्तु संक्षुब्धस्तस्याः पुत्रार्थमुद्यतः
तपो घोरं करिष्यामि जयाय त्रिदिवौकसाम् १५
एतच्छ्रुत्वा वचो देवः पद्मगर्भोद्भवस्तदा
उवाच दैत्यराजानं प्रसन्नश्चतुराननः १६
ब्रह्मोवाच
अलं ते तपसा वत्स मा क्लेशे दुस्तरे विश
पुत्रस्ते तारको नाम भविष्यति महाबलः १७
देवसीमन्तिनीनां तु धम्मिल्लस्य
विमोक्षणः
इत्युक्तो दैत्यनाथस्तु प्रणिपत्य
पितामहम् १८
आगत्यानन्दयामास महिषीं हर्षिताननः
तौ दम्पती कृतार्थौ तु जग्मतुः स्वाश्रमं
मुदा १९
वज्राङ्गेणाहितं गर्भं वराङ्गी वरवर्णिनी
पूर्णं वर्षसहस्रं च दधारोदर एव हि २०
ततो वर्षसहस्रान्ते वराङ्गी सुषुवे सुतम्
जायमाने तु दैत्येन्द्रे
तस्मिंल्लोकभयंकरे २१
चचाल सकला पृथ्वी समुद्राश्च चकम्पिरे

चेलुर्महीधराः सर्वे ववुर्वाताश्च भीषणाः २२
जेपुर्जप्यं मुनिवरा नेदुर्व्यालमृगा अपि चन्द्रसूर्यौ जहुः कान्तिं सनीहारा दिशोऽभवन् २३
जाते महासुरे तस्मिन्सर्वे चापि महासुराः आजग्मुर्हृषितास्तत्र तथा चासुरयोषितः २४
जगुर्हर्षसमाविष्टा ननृतुश्चासुराङ्गनाः ततो महोत्सवो जातो दानवानां द्विजोत्तमाः २५
विषण्णमनसो देवाः समहेन्द्रास्तदाभवन् वराङ्गी स्वसुतं दृष्ट्वा हर्षेणापूरिता
तदा २६
बहु मेने न देवेन्द्रविजयं तु तदेव सा
जातमात्रस्तु दैत्येन्द्र
स्तारकश्चण्डविक्रमः २७
अभिषिक्तोऽसुरैः सर्वैः
कुजम्भमहिषादिभिः
सर्वासुरमहाराज्ये पृथिवीतुलनक्षमैः २८
स तु प्राप्य महाराज्यं तारको मुनिसत्तमाः
उवाच दानवश्रेष्ठान्युक्तियुक्तमिदं वचः २९
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तारकासुरोपाख्याने तारकोत्पत्तिर्नाम

सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः १४७

अथाष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः तारक उवाच
शृणुध्वमसुराः सर्वे वाक्यं मम महाबलाः श्रेयसे क्रियतां बुद्धिः सर्वैः कृत्यस्य संविधौ १
वंशक्षयकरा देवाः सर्वेषामेव दानवाः अस्माकं जातिधर्मो वै विरूढं वैरमक्षयम् २
वयमद्य गमिष्यामः सुराणां निग्रहाय तु
स्वबाहुबलमाश्रित्य सर्व एव न संशयः ३
किंतु नातपसा युक्तो मन्येऽहं सुरसंगमम्
अहमादौ करिष्यामि ततो घोरं दितेः सुताः ४
ततः सुरान्विजेष्यामो भोक्ष्यामोऽथ जगत्त्रयम्
स्थिरोपायो हि पुरुषः स्थिरश्रीरपि जायते ५
रक्षितुं नैव शक्नोति चपलश्चपलाः श्रियः तच्छ्रुत्वा दानवाः सर्वे वाक्यं तस्यासुरस्य तु ६
साधु साध्वित्यवोचंस्ते तत्र दैत्याः
सविस्मयाः
सोऽगच्छत्पारियात्रस्य गिरेः
कन्दरमुत्तमम् ७
सर्वर्तुकुसुमाकीर्णं नानौषधिविदीपितम्

नानाधातुरसस्रावचित्रं नानागुहागृहम् ८
गहनैः सर्वतो गूढं चित्रकल्पद्रुमाश्रयम्
अनेकाकारबहुलं पृथक्पक्षिकुलाकुलम् ९
नानाप्रस्रवणोपेतं नानाविधजलाशयम्
प्राप्य तत्कन्दरं दैत्यश्चचार विपुलं
तपः १०
निराहारः पञ्चतपाः पत्त्रभुग्वारिभोजनः शतं शतं समानां तु तपांस्येतानि सोऽकरोत् ११
ततः स्वदेहादुत्कृत्य कर्षं कर्षं दिने
दिने
मांसस्याग्नौ जुहावासौ ततो निर्मांसतां
गतः १२
तस्मिन्निर्मांसतां याते
तपोराशित्वमागते
जज्वलुः सर्वभूतानि तेजसा तस्य सर्वतः १३
उद्विग्नाश्च सुराः सर्वे तपसा तस्य भीषिताः
एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा परमं तोषमागतः १४
तारकस्य वरं दातुं जगाम त्रिदशालयात् प्राप्य तं शैलराजानं स गिरेः कन्दरस्थितम्
उवाच तारकं देवो गिरा मधुरया युतः १५ ब्रह्मोवाच
पुत्रालं तपसा तेऽस्तु नास्त्यसाध्यं

तवाधुना
वरं वृणीष्व रुचिरं यत्ते मनसि वर्तते १६
इत्युक्तस्तारको दैत्यः प्रणम्यात्मभुवं
विभुम्
उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा प्रणतः
पृथुविक्रमः १७
तारक उवाच
देवभूतमनोवास वेत्सि जन्तुविचेष्टितम्
कृतप्रतिकृताकाङ्क्षी जिगीषुः प्रायशो
जनः १८
वयं च जातिधर्मेण कृतवैराः सहामरैः
तैश्च निःशेषिता दैत्याः क्रूरैः
संत्यज्य धर्मिताम्
तेषामहं समुद्धर्ता भवेयमिति मे मतिः १९
अवध्यः सर्वभूतानामस्त्राणां च महौजसाम्
स्यामहं परमो ह्येष वरो मम हृदि स्थितः २०
एतन्मे देहि देवेश नान्यो मे रोचते वरः
तमुवाच ततो दैत्यं विरिञ्चिः सुरनायकः २१
न युज्यन्ते विना मृत्युं देहिनो दैत्यसत्तम
यतस्ततोऽपि वरय मृत्युं यस्मान्न शङ्कसे २२
संचिन्त्य दैत्येन्द्रः शिशोर्वै सप्तवासरात्
वव्रे महासुरो मृत्युमवलेपेन मोहितः २३ ब्रह्मा चास्मै वरं दत्त्वा

यत्किंचिन्मनसेप्सितम्
जगाम त्रिदिवं देवो दैत्योऽपि स्वकमालयम् २४
उत्तीर्णं तपसस्तं तु दैत्यं दैत्येश्वरास्तथा
परिवव्रुः सहस्राक्षं दिवि देवगणा यथा २५ तस्मिन्महति राज्यस्थे तारके दैत्यनन्दने ऋतवो मूर्तिमन्तश्च स्वकालगुणबृंहिताः २६
अभवन्किंकरास्तस्य लोकपालाश्च सर्वशः
कान्तिर्द्युतिर्धृतिर्मेधा
श्रीरवेक्ष्य च दानवम् २७
निश्छिद्राः सर्व एव हि
कालागुरुविलिप्ताङ्गं महामुकुटभूषणम् २८
रुचिराङ्गदनद्धाङ्गं महासिंहासने
स्थितम्
वीजयन्त्यप्सरःश्रेष्ठा भृशं मुञ्चन्ति
नैव ताः २९
चन्द्रार्कौ दीपमार्गेषु व्यजनेषु च
मारुतः
कृतान्तोऽग्रेसरस्तस्य
बभूवुर्मुनिसत्तमाः ३०
एवं प्रयाति काले तु वितते तारकासुरः
बभाषे सचिवान्दैत्यः प्रभूतवरदर्पितः ३१
तारक उवाच
राज्येन कारणं किं मे त्वनाक्रम्य

त्रिविष्टपम्
अनिर्याप्य सुरैर्वैरं का शान्तिर्हृदये मम ३२
भुञ्जतेऽद्यापि यज्ञांशानमरा नाक एव हि विष्णुः श्रियं न जहति तिष्ठते च गतभ्रमः ३३
स्वस्थाभिः स्वर्गनारीभिः पीड्यन्तेऽमरवल्लभाः
सोत्पला मदिरामोदा दिवि क्रीडायनेषु च ३४ लब्ध्वा जन्म न यः कश्चिद्घटयेत्पौरुषं नरः
जन्म तस्य वृथा भूतमजन्मा तु विशिष्यते ३५
मातापितृभ्यां न करोति कामान्बन्धूनशोकान्न करोति यो वा कीर्तिं हि वा नार्जयते हिमाभां पुमान्स जातोऽपि मृतो मतं मे ३६
तस्माज्जयायामरपुंगवानां त्रैलोक्यलक्ष्मीहरणाय शीघ्रम् संयोज्यतां मे रथमष्टचक्रं बलं च मे
दुर्जयदैत्यचक्रम्
ध्वजं च मे काञ्चनपट्टनद्धं छत्त्रं च मे मौक्तिकजालबद्धम् ३७
तारकस्य वचः श्रुत्वा ग्रसनो नाम दानवः सेनानीर्दैत्यराजस्य तथा चक्रे बलान्वितः ३८

आहत्य भेरीं गम्भीरां दैत्यानाहूय सत्वरः
तुरगाणां सहस्रेण चक्राष्टकविभूषितम् ३९
शुक्लाम्बरपरिष्कारं चतुर्योजनविस्तृतम्
नानाक्रीडागृहयुतं गीतवाद्यमनोहरम् ४०
विमानमिव देवस्य सुरभर्तुः शतक्रतोः
दशकोटीश्वरा दैत्या दैत्यानां
चण्डविक्रमाः ४१
तेषामग्रेसरो जम्भः कुजम्भोऽनन्तरस्ततः महिषः कुञ्जरो मेघः कालनेमिर्निमिस्तथा ४२
मथनो जम्भकः शुम्भो दैत्येन्द्रा दश नायकाः
अन्येऽपि शतशस्तस्य पृथिवीदलनक्षमाः ४३ दैत्येन्द्रा गिरिवर्ष्माणः सन्ति चण्डपराक्रमाः
नानायुधप्रहरणा नानाशस्त्रास्त्रपारगाः ४४
रौद्रः कनकभूषणः
केतुना मकरेणापि सेनानीर्ग्रसनोऽरिहा ४५
पैशाचं यस्य वदनं जम्भस्यासीदयोमयम्
खरविधूतलाङ्गूलं कुजम्भस्याभवद्ध्वजे ४६
महिषस्य तु गोमायुः केतोर्हैमस्तदाभवत्
ध्वाङ्क्षो ध्वजे तु शुम्भस्य
कृष्णायोमयमुच्छ्रितम् ४७
अनेकाकारविन्यासाश्चान्येषां तु ध्वजास्तथा

शतेन शीघ्रवेगाणां व्याघ्राणां हेममालिनाम् ४८
ग्रसनस्य रथो युक्तां किङ्किणीजालमालिनाम्
शतेनापि च सिंहानां रथो जम्भस्य दुर्जयः ४९
कुजम्भस्य रथो युक्तः पिशाचवदनैः खरैः रथस्तु महिषस्योष्ट्रैर्गजस्य तु तुरंगमैः ५०
मेषस्य द्वीपिभिर्भीमैः कुञ्जरैः कालनेमिनः
पर्वताभैः समारूढो निमिर्मत्तैर्महागजैः ५१
चतुर्दन्तैर्गन्धवद्भिः शिक्षितैर्मेघभैरवैः
शतहस्तायतैः कृष्णैस्तुरंगैर्हेमभूषणैः ५२
सितचामरजालेन शोभिते दक्षिणां दिशम् सितचन्दनचार्वङ्गो
नानापुष्पस्रजोज्ज्वलः ५३
नाम दैत्येन्द्रः पाशहस्तो व्यराजत
जम्भकः किङ्किणीजालमालमुष्ट्रं
समास्थितः ५४
कालशुक्लमहामेषमारूढः शुम्भदानवः
अन्येऽपि दानवा वीरा नानावाहनगामिनः ५५
प्रचण्डचित्रकर्माणः कुण्डलोष्णीषभूषणाः

नानाविधोत्तरासङ्गा नानामाल्यविभूषणाः ५६
नानासुगन्धिगन्धाढ्या नानाबन्दिजनस्तुताः नानावाद्यपरिस्पन्दाश्चाग्रेसरमहारथाः ५७
नानाशौर्यकथासक्तास्तस्मिन्सैन्ये महासुराः
तद्बलं दैत्यसिंहस्य भीमरूपं व्यजायत ५८ प्रमत्तचण्डमातंगतुरंगरथसंकुलम् प्रतस्थेऽमरयुद्धाय बहुपत्तिपताकि तत् ५९
एतस्मिन्नन्तरे वायुर्देवदूतोऽम्बरालये दृष्ट्वा स दानवबलं जगामेन्द्रस्य शंसितुम् ६०
स गत्वा तु सभां दिव्यां महेन्द्रस्य
महात्मनः
शशंस मध्ये देवानां तत्कार्यं
समुपस्थितम् ६१
तच्छ्रुत्वा देवराजस्तु निमीलितविलोचनः बृहस्पतिमुवाचेदं वाक्यं काले महाभुजः ६२
इन्द्र उवाच
सम्प्राप्तोऽति विमर्दोऽयं देवानां दानवैः सह
कार्यं किमत्र तद्ब्रूहि

नीत्युपायसमन्वितम् ६३
एतच्छ्रुत्वा तु वचनं महेन्द्रस्य
गिरांपतिः
इत्युवाच महाभागो बृहस्पतिरुदारधीः ६४
सामपूर्वा स्मृता नीतिश्चतुरङ्गा पताकिनी जिगीषतां सुरश्रेष्ठ स्थितिरेषा सनातनी ६५
साम भेदस्तथा दानं दण्डश्चाङ्गचतुष्टयम् नीतौ क्रमाद्देशकालरिपुयोग्यक्रमादिदम् ६६
न शान्तिगोचरे लुब्धः क्रूरो लब्धसमाश्रयः
संतापितः खलो याति साध्यतां भ्रष्टसंशयः ६७
साम दैत्येषु नैवास्ति यतस्ते लब्धसंश्रयाः
जातिधर्मेण वा भेद्या दानं प्राप्तश्रिये
च किम् ६८
एकोऽभ्युपायो दण्डोऽत्र भवतां यदि रोचते
दुर्जनेषु कृतं साम महद्याति च
वन्ध्यताम् ६९
भवादिति व्यवस्यन्ति क्रूराः साम
महात्मनाम्
ऋजुतामार्यबुद्धित्वं
दयानीतिव्यतिक्रमम् ७०
मन्यन्ते दुर्जना नित्यं साम चापि

भयोदयात्
तस्माद्दुर्जनमाक्रान्तुं
श्रेयान्पौरुषसंश्रयः ७१
आक्रान्ते तु क्रिया युक्ता
सतामेतन्महाव्रतम्
दुर्जनः सुजनत्वाय कल्पते न कदाचन ७२
सुजनोऽपि स्वभावस्य त्यागं वाञ्छेत्कदाचन एवं मे बुध्यते बुद्धिर्यूयमत्र व्यवस्यत ७३
एवमुक्तः सहस्राक्ष एवमेवेत्युवाच तम् कर्तव्यतां स संचिन्त्य प्रोवाचामरसंसदि ७४
इन्द्र उवाच
सावधानेन मे वाचं शृणुध्वं नाकवासिनः भवन्तो
यज्ञभोक्तारस्तुष्टात्मानोऽतिसात्त्विकाः ७५
स्वे महिम्नि स्थिता नित्यं जगतः
परिपालकाः
भवतश्चानिमित्तेन बाधने दानवेश्वराः ७६
तेषां सामादि नैवास्ति दण्ड एव विधीयताम्
क्रियतां समरोद्योगः सैन्यं संयोज्यतां
मम ७७
आद्रियन्तां च शस्त्राणि
पूज्यन्तामस्त्रदेवताः
वाहनानि च यानानि योजयन्तु ममामराः ७८

यमं सेनापतिं कृत्वा शीघ्रमेवं दिवौकसः इत्युक्ताः समनह्यन्त देवानां ये
प्रधानतः ७९
वाजिनामयुतेनाजौ हेमघण्टापरिष्कृतम्
नानाश्चर्यगुणोपेतं सम्प्राप्तं
सर्वदैवतैः ८०
रथं मातलिना कॢप्तं देवराजस्य दुर्जयम्
यमो महिषमास्थाय सेनाग्रे समवर्तत ८१
चण्डकिंकरवृन्देन सर्वतः परिवारितः
कल्पकालोद्धतज्वालापूरिताम्बरलोचनः ८२
हुताशनश्छागरूढः शक्तिहस्तो व्यवस्थितः
पवनोऽङ्कुशपाणिस्तु विस्तारितमहाजवः ८३
भुजगेन्द्रसमारूढो जलेशो भगवान्स्वयम्
नरयुक्तरथे देवो राक्षसेशो वियच्चरः ८४
तीक्ष्णखड्गयुतो भीमः समरे समवस्थितः
महासिंहरवो देवो धनाध्यक्षो गदायुधः ८५
चन्द्रादित्यावश्विनौ च
चतुरङ्गबलान्वितौ
राजभिः सहितास्तस्थुर्गन्धर्वा
हेमभूषणाः ८६
हेमपीतोत्तरासङ्गाश्चित्रवर्मरथायुधाः नाकपृष्ठशिखण्डास्तु वैडूर्यमकरध्वजाः ८७
जपारक्तोत्तरासङ्गा राक्षसा रक्तमूर्धजाः
गृध्रध्वजा महावीर्या निर्मलायोविभूषणाः

८८
मुसलासिगदाहस्ता रथे चोष्णीषदंशिताः महामेघरवा नागा भीमोल्काशनिहेतयः ८९ यक्षाः कृष्णाम्बरभृतो भीमबाणधनुर्धराः ताम्रोलूकध्वजा रौद्रा हेमरत्नविभूषणाः ९०
द्वीपिचर्मोत्तरासङ्गं निशाचरबलं बभौ गार्ध्रपत्त्रध्वजप्रायमस्थिभूषणभूषितम् ९१
मुसलायुधदुष्प्रेक्ष्यं नानाप्राणिमहारवम्
किंनराः श्वेतवसनाः सितपत्त्रिपताकिनः ९२
मत्तेभवाहनप्रायास्तीक्ष्णतोमरहेतयः
मुक्ताजालपरिष्कारो हंसो रजतनिर्मितः ९३
केतुर्जलाधिनाथस्य भीमधूमध्वजानलः
पद्मरागमहारत्नविटपं धनदस्य तु ९४
ध्वजं समुच्छ्रितं भाति
गन्तुकाममिवाम्बरम्
वृकेण काष्ठलोहेन यमस्यासीन्महाध्वजः ९५
राक्षसेशस्य केतोर्वै प्रेतस्य मुखमाबभौ
हेमसिंहध्वजौ देवौ चन्द्रार्कावमितद्युती ९६
कुम्भेन रत्नचित्रेण केतुरश्विनयोरभूत्
हेममातंगरचितं चित्ररत्नपरिष्कृतम् ९७
ध्वजं शतक्रतोरासीत्सितचामरमण्डितम्

सनागयक्षगन्धर्वमहोरगनिशाचरा ९८
सेना सा देवराजस्य दुर्जया भुवनत्रये
कोटयस्तास्त्रयस्त्रिंशद्देवदेवनिकायिनाम् ९९
हिमाचलाभे सितकर्णचामरे
सुवर्णपद्मामलसुन्दरस्रजि
कृताभिरागोज्ज्वलकुङ्कुमाङ्कुरे
कपोललीलालिकदम्बसंकुले १००
स्थितस्तदैरावतनामकुञ्जरे महाबलश्चित्रविभूषणाम्बरः विशालवस्त्रांशुवितानभूषितः
प्रकीर्णकेयूरभुजाग्रमण्डलः
सहस्रदृग्बन्दिसहस्रसंस्तुतस्! त्रिविष्टपेऽशोभत पाकशासनः १०१
तुरंगमातंगबलौघसंकुला
सितातपत्रध्वजराजिशालिनी
चमूश्च सा दुर्जयपत्त्रिसंतता विभाति
नानायुधयोधदुस्तरा १०२
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तारकोपाख्याने रणयोजनो नामाष्टाचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः १४८

अथ नवचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
सुरासुराणां
सम्मर्दस्तस्मिन्नत्यन्तदारुणे

तुमुलोऽतिमहानासीत्सेनयोरुभयोरपि १
गर्जतां देवदैत्यानां शङ्खभेरीरवेण च
तूर्याणां चैव निर्घोषैर्मातंगानां च
बृंहितैः २
ह्वेषतां हयवृन्दानां रथनेमिस्वनेन च ज्याघोषेण च शूराणां तुमुलोऽतिमहानभूत्
३
समासाद्योभये सेने परस्परजयैषिणाम्
रोषेणातिपरीतानां त्यक्तजीवितचेतसाम् ४
समासाद्य तु तेऽन्योन्यं प्रक्रमेण
विलोमतः
रथेनासक्तपादातो रथेन च तुरंगमः ५
हस्ती पदातिसंयुक्तो रथिना च क्वचिद्रथी
मातंगेनापरो हस्ती तुरंगैर्बहुभिर्गजः ६
पदातिरेको बहुभिर्गजैर्मत्तैश्च युज्यते
ततः प्रासाशनिगदाभिन्दिपालपरश्वधैः ७
शक्तिभिः पट्टिशैः शूलैर्मुद्गरैः
कुणपैर्गडैः
चक्रैश्च शङ्कुभिश्चैव तोमरैरङ्कुशैः
सितैः ८
कर्णिनालीकनाराचवत्सदन्तार्धचन्द्रकैः
भल्लैश्च शतपत्त्रैश्च शुकतुण्डैश्च
निर्मलैः ९
वृष्टिरत्यद्भुताकारा गगने समदृश्यत
संप्रच्छाद्य दिशः
सर्वास्तमोमयमिवाकरोत् १०

न प्राज्ञायत तेऽन्योन्यं तस्मिंस्तमसि संकुले
अलक्ष्यं विसृजन्तस्ते
हेतिसंघातमुद्धतम् ११
पतितं सेनयोर्मध्ये निरीक्षन्ते परस्परम्
ततो ध्वजैर्भुजैश्छत्त्रैः शिरोभिश्च
सकुण्डलैः १२
गजैस्तुरंगैः पादातैः पतद्भिः पतितैरपि आकाशसरसो भ्रष्टैः पङ्कजैरिव भूः स्तृता १३
भग्नदन्ता
भिन्नकुम्भाश्छिन्नदीर्घमहाकराः
गजाः शलनिभाः पेतुर्धरण्यां रुधिरस्रवाः १४
भग्नेषादण्डचक्राक्षा रथाश्च शकलीकृताः पेतुः शकलतां यातास्तुरंगाश्च सहस्रशः १५
ततोऽसृघ्रददुस्तारा पृथिवी समजायत नद्यश्च रुधिरावर्ता हर्षदाः पिशिताशिनाम्
वेतालाक्रीडमभवत्तत्संकुलरणाजिरम् १६ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तारकासुरोपाख्याने देवासुरयुद्धं नामैकोनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः १४९

अथ पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः

सूत उवाच
अथ ग्रसनमालोक्य यमः क्रोधविमूर्छितः ववर्ष शरवर्षेण विशेषेणाग्निवर्चसा १ स विद्धो
बहुभिर्बाणैर्ग्रसनोऽतिपराक्रमः कृतप्रतिकृताकाङ्क्षी धनुरानम्य भैरवम् २
शतैः पञ्चभिरत्युग्रैः शराणां यममर्दयत् स विचिन्त्य यमो
बाणान्ग्रसनस्यातिपौरुषम् ३
बाणवृष्टिभिरुग्राभिर्यमो ग्रसनमर्दयत्
कृतान्तशरवृष्टिं तां वियति
प्रतिसर्पिणीम् ४
चिछेद शरवर्षेण ग्रसनो दानवेश्वरः
विफलां तां समालोक्य यमस्तां शरसंततिम् ५
स विचिन्त्य शरव्रातं ग्रसनस्य रथं प्रति चिक्षेप मुद्गरं घोरं तरसा तस्य चान्तकः ६
स तं मुद्गरमायान्तमुत्प्लुत्य
गगनस्थितम्
जग्राह वामहस्तेन याम्यं दानवनन्दनः ७
तमेव मुद्गरं गृह्य यमस्य महिषं रुषा
पातयामास वेगेन स पपात महीतले ८
उत्प्लुत्याथ
यमस्तस्मान्महिषान्निष्पतिष्यतः
प्रासेन ताडयामास ग्रसनं वदने दृढम् ९

स तु प्रासप्रहारेण मूर्छितो न्यपतद्भुवि ग्रसनं पतितं दृष्ट्वा जम्भो भीमपराक्रमः १०
यमस्य भिन्दिपालेन प्रहारमकरोद्धृदि यमस्तेन प्रहारेण सुस्राव रुधिरं मुखात् ११
कृतान्तं मर्दितं दृष्ट्वा गदापाणिर्धनाधिपः
वृतो यक्षायुतशतैर्जम्भं प्रत्युद्ययौ
रुषा १२
जम्भो रुषा तमायान्तं दानवानीकसंवृतः
उवाच प्राज्ञो वाक्यं तु यथा स्निग्धेन
भाषितम् १३
ग्रसनो लब्धसंज्ञोऽथ यमस्य प्राहिणोद्गदाम्
मणिहेमपरिष्कारां गुर्वीमरिविमर्दिनीम् १४
तामप्रतर्क्यां सम्प्रेक्ष्य गदां महिषवाहनः
गदायाः प्रतिघातार्थं जगद्दलनभैरवम् १५ दण्डं मुमोच कोपेन ज्वालामालासमाकुलम् स गदां वियति प्राप्य ररासाम्बुधरो यथा १६
संघट्टमभवत्ताभ्यां शैलाभ्यामिव दुःसहम् ताभ्यां
निष्पेषनिर्ह्रादजडीकृतदिगन्तरम् १७

जगद् व्याकुलतां यातं प्रलयागमशङ्कया क्षणात्प्रशान्तनिर्ह्रादं ज्वलदुल्कासमाचितम् १८
निष्पेषणे तयोर्भीममभूद्गगनगोचरम् निहत्याथ गदां दण्डस्ततो ग्रसनमूर्धनि १९
हृत्वा श्रियमिवानर्थो दुर्वृत्तस्यापतद्दृढः
स तु तेन प्रहारेण दृष्ट्वा सतिमिरा दिशः २०
पपात भूमौ निःसंज्ञो भूमिरेणुविभूषितः ततो हाहारवो घोरः सेनयोरुभयोरभूत् २१
ततो मुहूर्तमात्रेण ग्रसनः प्राप्य
चेतनाम्
अपश्यत्स्वां तनुं ध्वस्तां
विलोलाभरणाम्बराम् २२
स चापि चिन्तयामास कृते
प्रतिकृतिक्रियाम्
मद्विधे वस्तुनि पुंसि प्रभोः
परिभवोदयात् २३
मय्याश्रितानि सैन्यानि जिते मयि विनाशिता
असंभावित एवास्तु जनः स्वच्छन्दचेष्टितः २४
न तु व्यर्थशतोद्घुष्टसंभावितधनो नरः एवं संचिन्त्य वेगेन समुत्तस्थौ महाबलः

२५
मुद्गरं कालदण्डाभं गृहीत्वा गिरिसंनिभः ग्रसनो घोरसंकल्पः संदष्टौष्ठपुटच्छदः २६
रथेन त्वरितो गच्छन्नाससादान्तकं रणे समासाद्य यमं युद्धे ग्रसनो भ्राम्य
मुद्गरम् २७
वेगेन महता रौद्रं चिक्षेप यममूर्धनि
विलोक्य मुद्गरं दीप्तं यमः
संभ्रान्तलोचनः २८
वञ्चयामास दुर्धर्षं मुद्गरं स महाबलः तस्मिन्नपसृते दूरं चण्डानां भीमकर्मणाम् २९
याम्यानां किंकराणां तु सहस्रं निष्पिपेष ह
ततस्तां निहतां दृष्ट्वा घोरां किंकरवाहिनीम् ३०
अगमत्परमं क्षोभं नानाप्रहरणोद्यतः ग्रसनस्तु समालोक्य तां किंकरमयीं चमूम् ३१
मेने यमसहस्राणि सृष्टानि यममायया निग्राह्य ग्रसनः सेनां
विसृजन्नस्त्रवृष्टयः ३२
कल्पान्तघोरसंकाशो बभूव क्रोधमूर्छितः
कांश्चिद्बिभेद शूलेन
कांश्चिद्बाणैरजिह्मगैः ३३

कांश्चित्पिपेष गदया कांश्च मुद्गरवृष्टिभिः केचित्प्रासप्रहारैश्च
दारुणैस्ताडितास्तदा ३४
अपरे बहुशस्तस्य ललम्बुर्बाहुमण्डले
शिलाभिरपरे
जघ्नुर्द्रुमैरन्यैर्महोच्छ्रयैः ३५
तस्यापरे तु गात्रेषु दशनैरप्यदंशयन्
अपरे मुष्टिभिः पृष्ठं किंकराः प्रहरन्ति
च ३६
अभिद्रुतस्तथा घोरैर्ग्रसनः
क्रोधमूर्छितः
उत्सृज्य गात्रं भूपृष्ठे निष्पिपेष
सहस्रशः ३७
कांश्चिदुत्थाय मुष्टिभिर्जघ्ने किंकरसंश्रयान्
स तु किंकरयुद्धेन ग्रसनः श्रममाप्तवान् ३८
तमालोक्य यमः श्रान्तं निहतां च स्ववाहिनीम्
आजगाम समुद्यम्य दण्डं महिषवाहनः ३९
ग्रसनस्तु समायान्तमाजघ्ने गदयोरसि
अचिन्तयित्वा तत्कर्म
ग्रसनस्यान्तकोऽरिहा ४०
जघ्ने रथस्य
मूर्धन्यान्व्याघ्रान्दण्डेन कोपनः

स रथो
दण्डमथितैर्व्याघ्रैरर्धैर्विकृष्यते ४१
संशयः पुरुषस्येव चित्तं दैत्यस्य तद्रथम्
समुत्सृज्य रथं दैत्यः पदातिर्धरणीं गतः ४२
यमं भुजाभ्यामादाय योधयामास दानवः यमोऽपि शस्त्राण्युत्सृज्य बाहुयुद्धेष्ववर्तत ४३
ग्रसनः कटिवस्त्रैस्तु यमं गुह्य बलोद्धतः
भ्रामयामास वेगेन प्रचित्तमिव सम्भ्रमः ४४
यमोऽपि कण्ठेऽवष्टभ्य दैत्यं बाहुयुगेन तु
वेगेन भ्रामयामास समुत्कृष्य महीतलात् ४५
ततो मुष्टिभिरन्योन्यं निर्दयौ तौ निजघ्नतुः
दैत्येन्द्रस्यातिकायत्वात्ततः श्रान्तभुजो यमः ४६
स्कन्धे निधाय दैत्यस्य मुखं विश्रान्तिमैच्छत
तमालक्ष्य ततो दैत्यः श्रान्तमन्तकमोजसा ४७

निष्पिपेष महीपृष्ठे बहुशः पार्ष्णिपाणिभिः
यावद्यमस्य वदनात्सुस्राव रुधिरं बहु ४८
निर्जीवितं यमं दृष्ट्वा ततः संत्यज्य
दानवः
जयं प्राप्योद्धतं दैत्यो नादं मुक्त्वा
महास्वनः ४९
स्वयं सैन्यं समासाद्य तस्थौ गिरिरिवाचलः
धनाधिपस्य जम्भेन सायकैर्मर्मभेदिभिः ५०
दिशोऽवरुद्धाः क्रुद्धेन सैन्यं चास्य
निकृन्तितम्
ततः क्रोधपरीतस्तु धनेशो जम्भदानवम् ५१
हृदि विव्याध बाणानां
सहस्रेणाग्निवर्चसाम्
सारथिं च शतेनाजौ ध्वजं दशभिरेव च ५२
हस्तौ च पञ्चसप्तत्या
मार्गणैर्दशभिर्धनुः
मार्गणैर्बर्हिपत्त्राङ्गैस्तैलधौतैरजिह्मगैः ५३
सिंहमेकेन तं तीक्ष्णैर्विव्याध दशभिः
शरैः
जम्भस्तु कर्म तद्दृष्ट्वा
धनेशस्यातिदुष्करम् ५४
हृदि धैर्यं समालम्ब्य किंचित्संत्रस्तमानसः
जग्राह निशितान्बाणाञ्

छत्रुमर्मविभेदिनः ५५
आकर्णाकृष्टचापस्तु जम्भः
क्रोधपरिप्लुतः
विव्याध धनदं तीक्ष्णैः शरैर्वक्षसि
दानवः ५६
सारथिं चास्य बाणेन दृढेनाभ्यहनद्धृदि
चिछेद ज्यामथैकेन तैलधौतेन दानवः ५७
ततस्तु
निशितैर्बाणैर्दारुणैर्मर्मभेदिभिः
विव्याधोरसि वित्तेशं दशभिः
क्रूरकर्मकृत् ५८
मोहं परमतो गच्छन्दृढविद्धो हि वित्तपः
स क्षणाद्धैर्यमालम्ब्य धनुराकृष्य
भैरवम् ५९
किरन्बाणसहस्राणि निशितानि धनाधिपः
दिशः खं विदिशो भूमीरनीकान्यसुरस्य च ६०
पूरयामास वेगेन संछाद्य रविमण्डलम्
जम्भोऽपि परमेकैकं शरैर्बहुभिराहवे ६१
चिछेद लघुसंधानो धनेशस्यातिपौरुषात्
ततो धनेशः संक्रुद्धो दानवेन्द्रस्य
कर्मणा ६२
व्यधमत्तस्य सैन्यानि नानासायकवृष्टिभिः
तद्दृष्ट्वा दुष्कृतं कर्म धनाध्यक्षस्य
दानवः ६३
गृहीत्वा मुद्गरं भीममायसं हेमभूषितम्
धनदानुचरान्यक्षान्निष्पिपेष सहस्रशः ६४

ते वध्यमाना दैत्येन मुञ्चन्तो भैरवान्रवान्
रथं धनपतेः सर्वे परिवार्य व्यवस्थिताः ६५
दृष्ट्वा तानर्दितान्देवः शूलं जग्राह दारुणम्
तेन दैत्यसहस्राणि सूदयामास सत्वरः ६६
क्षीयमाणेषु दैत्येषु दानवः
क्रोधमूर्छितः
जग्राह परशुं दैत्यो मर्दनं
दैत्यविद्विषाम् ६७
स तेन शितधारेण धनभर्तुर्महारथम्
चिछेद शतशो दैत्यो ह्याखुः
स्निग्धमिवाम्बरम् ६८
पदातिरथ वित्तेशो गदामादाय भैरवीम्
महाहवविमर्देषु दृप्तशत्रुविनाशिनीम् ६९
अधृष्यां सर्वभूतानां
बहुवर्षगणार्चिताम्
नानाचन्दनदिग्धाङ्गां
दिव्यपुष्पविवासिताम् ७०
निर्मलायोमयीं गुर्वीममोघां हेमभूषणाम्
चिक्षेप मूर्ध्नि संक्रुद्धो जम्भस्य तु
धनाधिपः ७१
आयान्तीं तां समालोक्य तडित्संघातमण्डिताम्
दैत्यो गदाभिघातार्थं शस्त्रवृष्टिं

मुमोच ह ७२
चक्राणि कुणपान्प्रासान्भुशुण्डीः
पट्टिशानपि
हेमकेयूरनद्धाभ्यां बाहुभ्यां
चण्डविक्रमः ७३
व्यर्थीकृत्य तु
तान्सर्वानायुधान्दैत्यवक्षसि
प्रस्फुरन्ती पपातोग्रा महोल्केवाद्रि
कन्दरे ७४
स तयाभिहतो गाढं पपात रथकूबरे स्रोतोभिश्चास्य रुधिरं सुस्राव गतचेतसः ७५
जम्भं तु निहतं मत्वा कुजम्भो भैरवस्वनः धनाधिपस्य संक्रुद्धो वाक्येनातीव कोपितः ७६
चक्रे बाणमयं जालं दिक्षु यक्षाधिपस्य तु बाणजालं तदर्धचन्द्रैः शितैस्ततः ७७ मुमोच शरवृष्टिं तु तस्मै यक्षाधिपो बली स तं दैत्यः शरव्रातं चिछेद निशितैः शरैः ७८
व्यर्थीकृतां तु तां दृष्ट्वा शरवृष्टिं धनाधिपः
शक्तिं जग्राह दुर्धर्षां
हेमघण्टाट्टहासिनीम् ७९
बाहुना रत्नकेयूरकान्तिसंतानहासिना
स तां निरूप्य वेगेन कुजम्भाय मुमोच ह ८०

सा कुजम्भस्य हृदयं दारयामास दारुणम् वित्तेहा स्वल्पसत्त्वस्य पुरुषस्येव भाविता ८१
अथास्य हृदयं भित्त्वा जगाम धरणीतलम् ततो मुहूर्तादस्वस्थो दानवो दारुणाकृतिः ८२
जग्राह पट्टिशं दैत्यः प्रांशुं शितशिलामुखम्
स तेन पट्टिशेनाजौ धनदस्य स्तनान्तरम् ८३ वाक्येन तीक्ष्णरूपेण मर्मान्तरविसर्पिणा निर्बिभेदाभिजातस्य हृदयं दुर्जनो यथा ८४
तेन पट्टिशघातेन धनेशः परिमूर्छितः निपपात रथोपस्थे जर्जरो धूर्वहो यथा ८५ तथागतं तु तं दृष्ट्वा धनेशं नरवाहनम् खड्गास्त्रो निरृतिर्देवो निशाचरबलानुगः ८६
अभिदुद्राव वेगेन कुजम्भं भीमविक्रमम् अथ दृष्ट्वा तु दुर्धर्षं कुजम्भो राक्षसेश्वरम् ८७
चोदयामास सैन्यानि राक्षसेन्द्रवधं
प्रति
स दृष्ट्वा चोदितां सेनां
भल्लनानास्त्रभीषणाम् ८८
रथादाप्लुत्य वेगेन भूषणद्युतिभास्वरः

खड्गेन कमलानीव विकोशेनाम्बरत्विषा ८९
चिछेद रिपुवक्त्राणि विचित्राणि समन्ततः
तिर्यक्पृष्ठमधश्चोर्ध्वं
दीर्घबाहुर्महासिना ९०
संदष्टौष्ठपुटाटोपभ्रुकुटीविकटाननः
प्रचण्डकोपरक्ताक्षो
न्यकृन्तद्दानवान्रणे ९१
ततो निःशेषितप्रायां विलोक्य
स्वामनीकिनीम्
मुक्त्वा कुजम्भो धनदं राक्षसेन्द्र
मभिद्रवन् ९२
लब्धसंज्ञोऽथ जम्भस्तु
धनाध्यक्षपदानुगान्
जीवग्राहान्स जग्राह बद्ध्वा पाशैः
सहस्रशः ९३
मूर्तिमन्ति तु रत्नानि विविधानि च
दानवाः
वाहनानि च दिव्यानि विमानानि सहस्रशः ९४
धनेशो लब्धसंज्ञोऽथ तामवस्थां विलोक्य तु
निःश्वसन्दीर्घमुष्णं च
रोषात्ताम्रविलोचनः ९५
ध्यात्वास्त्रं गारुडं दिव्यं बाणं संधाय
कार्मुके
मुमोच दानवानीके तं बाणं शत्रुदारणम् ९६
प्रथमं कार्मुकात्तस्य निश्चेरुर्धूमराजयः

अनन्तरं स्फुलिङ्गानां कोटयो
दीप्तवर्चसाम् ९७
ततो ज्वालाकुलं व्योम चकारास्त्रं
समन्ततः
ततः क्रमेण दुर्वारं नानारूपं तदाभवत् ९८
अमूर्तश्चाभवल्लोको ह्यन्धकारसमावृतः
ततोऽन्तरिक्षे शंसन्ति तेजस्ते तु
परिष्कृतम् ९९
कुजम्भस्तत्समालोच्य दानवोऽतिपराक्रमः
अभिदुद्राव वेगेन पदातिर्धनदं नदन् १००
अथाभिमुखमायान्तं दैत्यं दृष्ट्वा
धनाधिपः
बभूव सम्भ्रमाविष्टः पलायनपरायणः १०१
ततः पलायतस्तस्य मुकुटं रत्नमण्डितम् पपात भूतले दीप्तं रविबिम्बमिवाम्बरात् १०२
शूराणामभिजातानां भर्तर्यपसृते रणात्
मर्तुं संग्रामशिरसि युक्तं तद्भूषणाग्रतः १०३
इति व्यवस्य दुर्धर्षा
नानाशस्त्रास्त्रपाणयः
युयुत्सवः स्थिता यक्षा मुकुटं परिवार्य
तम् १०४
अभिमानधना वीरा धनदस्य पदानुगाः
तानमर्षाच्च सम्प्रेक्ष्य
दानवश्चण्डपौरुषः १०५

भुशुण्डीं भैरवाकारां गृहीत्वा शैलगौरवाम्
रक्षिणो मुकुटस्याथ निष्पिपेष निशाचरान् १०६
तान्प्रमथ्याथ दनुजो मुकुटं तत्स्वके रथे समारोप्यामररिपुर्जित्वा धनदमाहवे १०७
धनानि रत्नानि च मूर्तिमन्ति तथा निधानानि शरीरिणश्च
आदाय सर्वाणि जगाम दैत्यो जम्भः
स्वसैन्यं दनुजेन्द्रसिंहः
धनाधिपो वै विनिकीर्णमूर्धजो जगाम दीनः सुरभर्तुरन्तिकम् १०८
कुजम्भेनाथ संसक्तो रजनीचरनन्दनः मायाममोघामाश्रित्य तामसीं राक्षसेश्वरः १०९
मोहयामास दैत्येन्द्रं जगत्कृत्वा तमोमयम्
ततो विफलनेत्राणि दानवानां बलानि तु ११० न शेकुश्चलितं तत्र पदादपि पदं तदा
ततो नानास्त्रवर्षेण दानवानां महाचमूम् १११
जघान घननीहारतिमिरातुरवाहनाम् वध्यमानेषु दैत्येषु कुजम्भे मूढचेतसि ११२
महिषो दानवेन्द्रस्तु कल्पान्ताम्भोदसंनिभः

अस्त्रं चकार
सावित्रमुल्कासंघातमण्डितम् ११३
विजृम्भत्यथ सावित्रे परमास्त्रे
प्रतापिनि
प्रणाशमगमत्तीव्रं तमो घोरमनन्तरम् ११४
ततोऽस्त्रं विस्फुलिङ्गाङ्कं तमः
कृत्स्नं व्यनाशयत्
प्रफुल्लारुणपद्मौघं शरदीवामलं सरः ११५
संशान्ते दैत्येन्द्राः
प्राप्तचक्षुषः
चक्रुः क्रूरेण मनसा देवानीकैः
सहाद्भुतम् ११६
शस्त्रैरमर्षान्निर्मुक्तैर्भुजंगास्त्रं विनोदितम्
अथादाय धनुर्घोरमिषूंश्चाशीविषोपमान् ११७
कुजम्भोऽधावत क्षिप्तं रक्षोराजबलं प्रति राक्षसेन्द्रस्तमायान्तं विलोक्य सपदानुगः ११८
विव्याध निशितैर्बाणैः क्रूराशीविषभीषणैः
तदादानं च संधानं न मोक्षश्चापि लक्ष्यते ११९
चिछेदास्य शरव्रातान्स्वशरैरतिलाघवात् ध्वजं परमतीक्ष्णेन चित्रकर्मामरद्विषः १२०

सारथिं चास्य भल्लेन रथनीडादपातयत्
कुजम्भः कर्म तद्दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रस्य संयुगे १२१
रोषरक्तेक्षणयुतो रथादाप्लुत्य दानवः
खड्गं जग्राह वेगेन शरदम्बरनिर्मलम् १२२
चर्म चोदयखण्डेन्दुदशकेन विभूषितम् अभ्यद्रवद्रणे दैत्यो रक्षोऽधिपतिमोजसा १२३
तं रक्षोऽधिपतिः प्राप्तं मुद्गरेणाहनद्धृदि
स तु तेन प्रहारेण क्षीणः संभ्रान्तमानसः १२४
तस्थावचेष्टो दनुजो यथा धीरो धराधरः
स मुहूर्तं समाश्वस्तो दानवेन्द्रो
ऽतिदुर्जयः १२५
रथमारुह्य जग्राह रक्षो वामकरेण तु
केशेषु निरृतिं दैत्यो जानुनाक्रम्य
धिष्ठितम् १२६
ततः खड्गेन च शिरश्छेत्तुमैच्छदमर्षणः
तस्मिंस्तदन्तरे देवो
वरुणोऽपांपतिर्द्रुतम् १२७
पाशेन दानवेन्द्रस्य बबन्ध च भुजद्वयम् ततो बद्धभुजं दैत्यं विफलीकृतपौरुषम् १२८
ताडयामास गदया दयामुत्सृज्य पाशभृत्
स तु तेन प्रहारेण स्रोतोभिः क्षतजं वमन्

१२९
दधार रूपं मेघस्य विद्युन्मालालतावृतम् तदवस्थागतं दृष्ट्वा कुजम्भं महिषासुरः १३०
व्यावृत्तवदनेऽगाधे ग्रस्तुमैच्छत्सुरावुभौ
निरृतिं वरुणं चैव तीक्ष्णदंष्ट्रोत्कटाननः १३१ तावभिप्रायमालक्ष्य तस्य दैत्यस्य दूषितम्
त्यक्त्वा रथपथं भीतौ महिषस्यातिरंहसा १३२
भृशं द्रुतौ जवाद्दिग्भ्यामुभाभ्यां भयविह्वलौ
जगाम निरृतिः क्षिप्रं शरणं पाकशासनम् १३३
क्रुद्धस्तु महिषो दैत्यो वरुणं समभिद्रुतः
तमन्तकमुखासक्तमालोक्य हिमवद्द्युतिः १३४
चक्रे सोमास्त्रनिःसृष्टं हिमसंघातकण्टकम्
वायव्यं चास्त्रमतुलं चन्द्रश्चक्रे द्वितीयकम् १३५
वायुना तेन चन्द्रेण संशुष्केण हिमेन च व्यथिता दानवाः सर्वे शीतोच्छिन्ना

विपौरुषाः १३६
न शेकुश्चलितुं पद्भ्यां
नास्त्राण्यादातुमेव च
महाहिमनिपातेन शस्त्रैश्चन्द्र
प्रचोदितैः १३७
गात्राण्यसुरसैन्यानामदह्यन्त समन्ततः महिषो निष्प्रयत्नस्तु शीतेनाकम्पिताननः १३८
कक्षावालम्ब्य पाणिभ्यामुपविष्टो
ह्यधोमुखः
सर्वे ते निष्प्रतीकारा दैत्याश्चन्द्र मसा जिताः १३९
रणेच्छां दूरतस्त्यक्त्वा तस्थुस्ते
जीवितार्थिनः
तत्राब्रवीत्कालनेमिर्दैत्यान्कोपेन
दीपितः १४०
भो भोः शृङ्गारिणः शराः सर्वे शस्त्रास्त्रपारगाः
एकैकोऽपि जगत्सर्वं शक्तस्तुलयितुं भुजैः १४१
एकैकोऽपि क्षमो ग्रस्तुं जगत्सर्वं चराचरम्
एकैकस्यापि पर्याप्ता न सर्वेऽपि दिवौकसः १४२
कलां पूरयितुं यत्नात् षोडशीमतिविक्रमाः किं प्रयाताश्च तिष्ठध्वं

समरेऽमरनिर्जिताः १४३
न युक्तमेतच्छूराणां विशेषाद्दैत्यजन्मनाम्
राजा चान्तरितोऽस्माकं तारको लोकमारकः १४४
विरतानां रणादस्मात्क्रुद्धः प्राणान्हरिष्यति
शीतेन नष्टश्रुतयो भ्रष्टवाक्पाटवास्तथा १४५
मूकास्तदाभवन्दैत्या रणद्दशनपङ्क्तयः तान्दृष्ट्वा
नष्टचेतस्कान्दैत्याञ्छीतेन सादितान् १४६
मत्वा कालक्षमं कार्यं कालनेमिर्महासुरः आश्रित्य दानवीं मायां वितत्य स्वं
महावपुः १४७
पूरयामास गगनं दिशो विदिश एव च
निर्ममे दानवेन्द्रेशः शरीरे
भास्करायुतम् १४८
दिशश्च मायया चण्डैः पूरयामास पावकैः
ततो ज्वालाकुलं सर्वं
त्रैलोक्यमभवत्क्षणात् १४९
तेन ज्वालासमूहेन हिमांशुरगमच्छमम् ततः क्रमेण विभ्रष्टं शीतदुर्दिनमाबभौ १५०
तद्बलं दानवेन्द्राणां मायया कालनेमिनः

तद्दृष्ट्वा दानवानीकं लब्धसंज्ञं दिवाकरः
उवाचारुणमुद्भ्रान्तः कोपाल्लोकैकलोचनः १५१
दिवाकर उवाच
नयारुण रथं शीघ्रं कालनेमिरथो यतः विमर्दस्तत्र विषमो भविता शूरसंक्षयः १५२
जित एष शशाङ्कोऽत्र यद्बलं वयमाश्रिताः
इत्युक्तश्चोदयामास रथं गरुडपूर्वजः १५३
प्रयत्नविधृतैरश्वैः सितचामरमालिभिः
जगद्दीपोऽथ भगवाञ् जग्राह विततं धनुः १५४
शरौ च द्वौ महाभागो दिव्यावाशीविषद्युती संचारास्त्रेण संधाय बाणमेकं ससर्ज सः १५५
द्वितीयमिन्द्रजालेन योजितं प्रमुमोच ह
संचारास्त्रेण रूपाणां क्षणाच्चक्रे
विपर्ययम् १५६
देवानां दानवं रूपं दानवानां च दैविकम्
मत्वा सुरान्स्वकानेव जघ्ने
घोरास्त्रलाघवात् १५७
कालनेमी रुषाविष्टः कृतान्त इव संक्षये कांश्चित्खड्गेन तीक्ष्णेन
कांश्चिन्नाराचवृष्टिभिः
कांश्चिद्गदाभिर्घोराभिः कांश्चिद्घोरैः
परश्वधैः १५८

शिरांसि केषांचिदपातयच्च भुजान्रथान्सारथींश्चोग्रवेगः कांश्चित्पिपेषाथ रथस्य वेगात्कांश्चित्क्रुधा चोद्धतमुष्टिपातैः १५९
रणे विनिहतान्दृष्ट्वा नेमिः
स्वान्दानवाधिपः
रूपं स्वं तु प्रपद्यन्त ह्यसुराः
सुरधर्षिताः १६०
कालनेमी रुषाविष्टस्तेषां रूपं न
बुद्धवान्
नेमिदैत्यस्तु तान्दृष्ट्वा
कालनेमिमुवाच ह १६१
अहं नेमिः सुरो नैव कालनेमे विदस्व माम्
भवता मोहितेनाजौ निहता भूरिविक्रमाः १६२
दैत्यानां दशलक्षाणि दुर्जयानां सुरैरिह
सर्वास्त्रवारणं मुञ्च ब्राह्ममस्त्रं
त्वरान्वितः १६३
स तेन बोधितो दैत्यः सम्भ्रमाकुलचेतनः योजयामास बाणं हि ब्रह्मास्त्रविहितेन तु १६४
चापि दैत्येन्द्रः स स्वयं सुरकण्टकः ततोऽस्त्रतेजसा व्याप्तं त्रैलोक्यं सचराचरम् १६५
देवानां चाभवत्सैन्यं सर्वमेव भयान्वितम् संचरास्त्रं च संशान्तं स्वयमायोधने बभौ

१६६
तस्मिन्प्रतिहते ह्यस्त्रे भ्रष्टतेजा दिवाकरः
महेन्द्रजालमाश्रित्य चक्रे स्वां
कोटिशस्तनुम् १६७
विस्फूर्जत्करसम्पातसमाक्रान्तजगत्त्रयम्
तताप दानवानीकं गतमज्जौघशोणितम् १६८
ततश्चावर्षदनलं समन्तादतिसंहतम्
चक्षूंषि दानवेन्द्राणां चकारान्धानि च
प्रभुः १६९
गजानामगलन्मेदः पेतुश्चाप्यरवा भुवि
तुरगा निःश्वसन्तश्च घर्मार्ता रथिनोऽपि
च १७०
इतश्चेतश्च सलिलं प्रार्थयन्तस्तृषातुराः प्रच्छायविटपांश्चैव गिरीणां गह्वराणि च १७१
तेषां प्रार्थयतां शीतं द्रुमान्तरविसर्पिणाम्
दावाग्निः प्रज्वलंश्चैव घोरार्चिर्दग्धपादपः
तोयार्थिनः पुरो दृष्ट्वा तोयं कल्लोलमालिनम् १७२
पुरःस्थितमपि प्राप्तुं न शेकुरवमर्दिताः अप्राप्य सलिलं भूमौ व्यात्तास्या

गतचेतसः १७३
तत्र तत्र व्यदृश्यन्त मृता दैत्येश्वरा भुवि
रथा गजाश्च पतितास्तुरगाश्च समापिताः १७४
स्थिता वमन्तो धावन्तो गलद्रक्तवसासृजः दानवानां सहस्राणि व्यदृश्यन्त मृतानि तु १७५
संक्षये दानवेन्द्राणां तस्मिन्महति वर्तिते
प्रकोपोद्भूतताम्राक्षः कालनेमी रुषातुरः १७६
अभवत्कल्पमेघाभः स्फुरद्भूरिशतह्रदः गम्भीरास्फोटनिर्ह्रादजगद्धृदयघट्टकः १७७
प्रच्छाद्य गगनाभोगं रविमायां व्यनाशयत् शीतं ववर्ष सलिलं दानवेन्द्रबलं प्रति १७८
दैत्यास्तां वृष्टिमासाद्य समाश्वस्तास्ततः क्रमात्
बीजाङ्कुरा इवाम्लानाः प्राप्य वृष्टिं
धरातले १७९
ततः स मेघरूपी तु कालनेमिर्महासुरः
शस्त्रवृष्टिं ववर्षोग्रां देवानीकेषु
दुर्जयाम् १८०
तया वृष्ट्या बाध्यमाना दैत्येन्द्राणां

महौजसाम्
गतिं कां च न पश्यन्तो गावः शीतार्दिता इव १८१
परस्परं व्यलीयन्त पृष्ठेषु व्यस्त्रपाणयः
स्वेषु बाधे व्यलीयन्त गजेषु तुरगेषु च १८२
रथेषु त्वमरास्त्रस्तास्तत्र तत्र निलिल्यिरे
अपरे कुञ्चितैर्गात्रैः स्वहस्तपिहिताननाः १८३
इतश्चेतश्च संभ्रान्ता बभ्रमुर्वै दिशो दश
एवंविधे तु संग्रामे तुमुले देवसंक्षये १८४
दृश्यन्ते पतिता भूमौ शस्त्रभिन्नाङ्गसंधयः
विभुजा भिन्नमूर्धानस्तथा छिन्नोरुजानवः १८५
विपर्यस्तरथासङ्गा निष्पिष्टध्वजपङ्क्तयः
निर्भिन्नाङ्गैस्तुरंगैस्तु
गजैश्चाचलसंनिभैः १८६
स्रुतरक्तह्रदैर्भूमिर्विकृताविकृता बभौ
एवमाजौ बली दैत्यः कालनेमिर्महासुरः १८७
जघ्ने मुहूर्तमात्रेण गन्धर्वाणां

दशायुतम्
यक्षाणां पञ्च लक्षाणि रक्षसामयुतानि षट् १८८
त्रीणि लक्षाणि जघ्ने स किंनराणां तरस्विनाम्
जघ्ने पिशाचमुख्यानां सप्त लक्षाणि निर्भयः १८९
इतरेषामसंख्याताः सुरजातिनिकायिनाम् जघ्ने स कोटीः
संक्रुद्धश्चित्रास्त्रैरस्त्रकोविदः १९०
एवं परिभवे भीमे तदा त्वमरसंक्षये संक्रुद्धावश्विनौ देवौ चित्रास्त्रकवचोज्ज्वलौ १९१
जघ्नतुः समरे दैत्यं कृतान्तानलसंनिभम् तमासाद्य रणे घोरमेकैकः षष्टिभिः शरैः १९२
जघ्ने मर्मसु तीक्ष्णाग्रैरसुरं भीमदर्शनम्
ताभ्यां बाणप्रहारैः स किंचिदायस्तचेतनः १९३
जग्राह चक्रमष्टारं तैलधौतं रणान्तकम् तेन चक्रेण सोऽश्विभ्यां चिछेद रथकूबरम् १९४
जग्राहाथ धनुर्दैत्यः शरांश्चाशीविषोपमान्

ववर्ष भिषजो मूर्ध्नि संछाद्याकाशगोचरम् १९५
तावप्यस्त्रैश्चिछिदतुः शितैस्तैर्दैत्यसायकान्
तच्च कर्म तयोर्दृष्ट्वा विस्मितः कोपमाविशत् १९६
महता स तु कोपेन सर्वायोमयसादनम् जग्राह मुद्गरं भीमं कालदण्डविभीषणम् १९७
स ततो भ्राम्य वेगेन चिक्षेपाश्विरथं प्रति
तं तु मुद्गरमायान्तमालोक्याम्बरगोचरम् १९८
त्यक्त्वा रथौ तु तौ वेगादाप्लुतौ तरसाश्विनौ
तौ रथौ स तु निष्पिष्य मुद्गरोऽचलसंनिभः १९९
दारयामास धरणीं हेमजालपरिष्कृतः
तस्य कर्माश्विनौ दृष्ट्वा भिषजौ चित्रयोधिनौ २००
वज्रास्त्रं तु प्रकुर्वाते दानवेन्द्र निवारणम्
ततो वज्रमयं वर्षं प्रावर्तदतिदारुणम् २०१
दैत्येन्द्रः स परिष्कृतः
रथो ध्वजो धनुश्चक्रं कवचं चापि काञ्चनम्

२०२
क्षणेन तिलशो जातं सर्वसैन्यस्य पश्यतः तद्दृष्ट्वा दुष्करं कर्म सोऽश्विभ्यां
भीमविक्रमः २०३
नारायणास्त्रं बलवान्मुमोच रणमूर्धनि
वज्रास्त्रं शमयामास दानवेन्द्रो
ऽस्त्रतेजसा २०४
तस्मिन्प्रशान्ते वज्रास्त्रे कालनेमिरनन्तरम्
जीवग्राहं ग्राहयितुमश्विनौ तु प्रचक्रमे २०५
तावश्विनौ रणाद्भीतौ सहस्राक्षरथं प्रति प्रयातौ वेपमानौ तु पदा शस्त्रविवर्जितौ २०६
तयोरनुगतो दैत्यः कालनेमिर्महाबलः प्राप्येन्द्रस्य रथं क्रूरो दैत्यानीकपदानुगः २०७
तं दृष्ट्वा सर्वभूतानि
वित्रेसुर्विह्वलानि तु
दृष्ट्वा दैत्यस्य तत्क्रौर्यं
सर्वभूतानि मेनिरे २०८
पराजयं महेन्द्रस्य सर्वलोकक्षयावहम्
चेलुः शिखरिणो मुख्याः पेतुरुल्का
नभस्तलात् २०९
जगर्जुर्जलदा दिक्षु ह्युद्भूताश्च महार्णवाः

तां भूतविकृतिं दृष्ट्वा भगवान्गरुडध्वजः २१०
योगनिद्रां विहाय तु लक्ष्मीकरयुगाजस्रलालिताङ्घ्रिसरोरुहः २११
शरदम्बरनीलाब्जकान्तदेहछविर्विभुः कौस्तुभोद्भासितोरस्कः
कान्तकेयूरभास्वरः २१२
विमृश्य सुरसंक्षोभं वैनतेयं समाह्वयत्
आहूतेऽवस्थिते
तस्मिन्नागावस्थितवर्ष्मणि २१३
दिव्यनानास्त्रतीक्ष्णार्चिरारुह्यागात्सुरान्स्वयम्
तत्रापश्यत देवेन्द्र
मभिद्रुतमभिप्लुतैः २१४
दानवेन्द्रैर्नवाम्भोदसच्छायैः पौरुषोत्कटैः
यथा हि पुरुषं घोरैरभाग्यैर्वंशशालिभिः २१५
परित्राणायाशु कृतं सुक्षेत्रे कर्म निर्मलम्
अथापश्यन्त दैतेया वियति ज्योतिर्मण्डलम् २१६
स्फुरन्तमुदयाद्रिस्थं सूर्यमुष्णत्विषा इव
प्रभावं ज्ञातुमिच्छन्तो दानवास्तस्य

तेजसः २१७
गरुत्मन्तमपश्यन्तः कल्पान्तानलसंनिभम् तमास्थितं च मेघौघद्युतिमक्षयमच्युतम् २१८
तमालोक्यासुरेन्द्रास्तु हर्षसम्पूर्णमानसाः
अयं वै देवसर्वस्वं जितेऽस्मिन्निर्जिताः सुराः २१९
अयं स दैत्यचक्राणां कृतान्तः केशवोऽरिहा एनमाश्रित्य लोकेषु यज्ञभागभुजोऽमराः २२०
इत्युक्त्वा दानवाः सर्वे परिवार्य समन्ततः
निजघ्नुर्विविधैरस्त्रैस्ते
तमायान्तमाहवे २२१
कालनेमिप्रभृतयो दश दैत्या महारथाः
षष्ट्या विव्याध बाणानां
कालनेमिर्जनार्दनम् २२२
निमिः शतेन बाणानां मथनोऽशीतिभिः शरैः जम्भकश्चैव सप्तत्या शुम्भो दशभिरेव च २२३
शेषा दैत्येश्वराः सर्वे विष्णुमेकैकशः शरैः
दशभिश्चैव यत्तास्ते जघ्नुः सगरुडं रणे २२४
तेषाममृष्य तत्कर्म विष्णुर्दानवसूदनः

एकैकं दानवं जघ्ने षड्भिः षड्भिरजिह्मगैः २२५
आकर्णकृष्टैर्भूयश्च कालनेमिस्!त्रिभिः शरैः
विष्णुं विव्याध हृदये क्रोधाद्रक्तविलोचनः २२६
तस्याशोभन्त ते बाणा हृदये तप्तकाञ्चनाः
मयूखानीव दीप्तानि कौस्तुभस्य
स्फुटत्विषः २२७
तैर्बाणैः किंचिदायस्तो हरिर्जग्राह मुद्गरम्
सततं भ्राम्य वेगेन दानवाय व्यसर्जयत् २२८
दानवेन्द्रस्तमप्राप्तं वियत्येव शतैः शरैः
चिछेद तिलशः क्रुद्धो दर्शयन्पाणिलाघवम् २२९
ततो विष्णुः प्रकुपितः प्रासं जग्राह भैरवम्
तेन दैत्यस्य हृदयं ताडयामास गाढतः २३०
क्षणेन लब्धसंज्ञस्तु कालनेमिर्महासुरः
शक्तिं जग्राह तीक्ष्णाग्रां
हेमघण्टाट्टहासिनीम् २३१
तया वामभुजं विष्णोर्बिभेद दितिनन्दनः
भिन्नः शक्त्या भुजस्तस्य स्रुतशोणित
आबभौ २३२

पद्मरागमयेनेव केयूरेण विभूषितः
ततो विष्णुः प्रकुपितो जग्राह विपुलं धनुः २३३
सप्तदश च
नाराचांस्तीक्ष्णान्मर्मविभेदिनः
दैत्यस्य हृदयं षड्भिर्विव्याध च त्रिभिः
शरैः २३४
चतुर्भिः सारथिं चास्य ध्वजं चैकेन
पत्त्रिणा
द्वाभ्यां ज्याधनुषी चापि भुजं सव्यं च
पत्त्रिणा २३५
स विद्धो हृदये गाढं दैत्यो हरिशिलीमुखैः स्रुतरक्तारुणप्रांशुः पीडाकुलितमानसः २३६
चकम्पे मारुतेनेव नोदितः किंशुकद्रुमः तमाकम्पितमालक्ष्य गदां जग्राह केशवः २३७
तां च वेगेन चिक्षेप कालनेमिरथं प्रति
सा पपात शिरस्युग्रा विपुला कालनेमिनः २३८
संचूर्णितोत्तमाङ्गस्तु निष्पिष्टमुकुटोऽसुरः स्रुतरक्तौघरन्ध्रस्तु स्रुतधातुरिवाचलः २३९
प्रापतत्स्वे रथे भग्ने विसंज्ञः शिष्टजीवितः

पतितस्य रथोपस्थे दानवस्याच्युतोऽरिहा २४०
स्मितपूर्वमुवाचेदं वाक्यं चक्रायुधः प्रभुः
गच्छासुर विमुक्तोऽसि साम्प्रतं जीव
निर्भयः २४१
ततः स्वल्पेन कालेन अहमेव तवान्तकः
एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य सारथिः कालनेमिनः
अपवाह्य रथं दूरमनयत्कालनेमिनः २४२
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे देवासुरसङ्ग्रामे कालनेमिपराजयो नाम पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः १५०

अथैकपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
तं दृष्ट्वा दानवाः क्रुद्धाश्चेरुः
स्वैः स्वैर्बलैर्वृताः
सरघा इव माक्षीकहरणे सर्वतोदिशम् १
कृष्णचामरजालाढ्ये सुधाविरचिताङ्कुरे
चित्रपञ्चपताके तु प्रभिन्नकरटामुखे २
पर्वताभे गजे भीमे मदस्राविणि दुर्धरे
आरुह्याजौ निमिर्दैत्यो हरिं
प्रत्युद्ययौ बली ३
तस्यासन्दानवा रौद्रा गजस्य पदरक्षिणः
सप्तविंशतिसाहस्राः किरीटकवचोज्ज्वलाः ४
अश्वारूढश्च मथनो जम्भकश्चोष्ट्रवाहनः

शुम्भोऽपि विपुलं मेषं समारुह्याव्रजद्र णम् ५
अपरे दानवेन्द्रास्तु यत्ता
नानास्त्रपाणयः
आजघ्नुः समरे क्रुद्धा
विष्णुमक्लिष्टकारिणम् ६
परिघेण निमिर्दैत्यो मथनो मुद्गरेण तु
शुम्भः शूलेन तीक्ष्णेन प्रासेन
ग्रसनस्तथा ७
चक्रेण महिषः क्रुद्धो जम्भः शक्त्या
महारणे
जघ्नुर्नारायणं सर्वे शेषास्तीक्ष्णैश्च
मार्गणैः ८
तान्यस्त्राणि प्रयुक्तानि शरीरं
विविशुर्हरेः
गुरूक्तान्युपदिष्टानि सच्छिष्यस्य
श्रुताविव ९
असम्भ्रान्तो रणे विष्णुरथ जग्राह
कार्मुकम्
शरांश्चाशीविषाकारांस्तैलधौतानजिह्मगान् १०
ततोऽभिसंध्य
दैत्यांस्तानाकर्णाकृष्टकार्मुकः
अभ्यद्रवद्रणे क्रुद्धो दैत्यानीके तु
पौरुषात् ११
निमिं विव्याध विंशत्या

बाणानामग्निवर्चसाम्
मथनं दशभिर्बाणैः शुम्भं पञ्चभिरेव च १२
एकेन महिषं क्रुद्धो विव्याधोरसि
पत्त्रिणा
जम्भं द्वादशभिस्तीक्ष्णैः
सर्वांश्चैकैकशोऽष्टभिः १३
तस्य तल्लाघवं दृष्ट्वा दानवाः
क्रोधमूर्छिताः
नर्दमानाः प्रयत्नेन चक्रुरत्यद्भुतं
रणम् १४
चिछेदाथ धनुर्विष्णोर्निमिर्भल्लेन
दानवः
संध्यमानं शरं हस्ते चिछेद महिषासुरः १५
पीडयामास गरुडं जम्भस्तीक्ष्णैस्तु सायकैः
भुजं तस्याहनद्गाढं शुम्भो भूधरसंनिभः १६
छिन्ने धनुषि गोविन्दो गदां जग्राह भीषणाम्
तां प्राहिणोत्स वेगेन मथनाय महाहवे १७
तामप्राप्तां निमिर्बाणैश्चिछेद तिलशो
रणे
तां नाशमागतां दृष्ट्वा हीनाग्रे
प्रार्थनामिव १८
जग्राह मुद्गरं घोरं दिव्यरत्नपरिष्कृतम् तं मुमोचाथ वेगेन निमिमुद्दिश्य दानवम्

१९
तमायान्तं वियत्येव त्रयो दैत्या न्यवारयन्
गदया जम्भदैत्यस्तु ग्रसनः पट्टिशेन तु २०
शक्त्या च महिषो दैत्यः स्वपक्षजयकाङ्क्षया
निराकृतं तमालोक्य दुर्जने प्रणयं यथा २१
जग्राह
शक्तिमुग्राग्रामष्टघण्टोत्कटस्वनाम्
जम्भाय तां समुद्दिश्य प्राहिणोद्र
णभीषणः २२
तामम्बरस्थां जग्राह गजो दानवनन्दनः
गृहीतां तां समालोक्य शिक्षामिव
विवेकिभिः २३
दृढं भारसहं सारमन्यदादाय कार्मुकम्
रौद्रास्त्रमभिसंधाय तस्मिन्बाणं मुमोच
ह २४
ततोऽस्त्रतेजसा सर्वं व्याप्तं लोकं
चराचरम्
ततो बाणमयं सर्वमाकाशं समदृश्यत २५
भूर्दिशो विदिशश्चैव बाणजालमया बभुः
दृष्ट्वा तदस्त्रमाहात्म्यं
सेननीर्ग्रसनोऽसुरः २६
ब्राह्ममस्त्रं चकारासौ सर्वास्त्रविनिवारणम्

तेन तत्प्रशमं यातं रौद्रास्त्रं
लोकघस्मरम् २७
अस्त्रे प्रतिहते
तस्मिन्विष्णुर्दानवसूदनः
कालदण्डास्त्रमकरोत्सर्वलोकभयंकरम् २८
संधीयमाने तस्मिंस्तु मारुतः परुषो ववौ चकम्पे च मही देवी दैत्या भिन्नधियोऽभवन् २९
तदस्त्रमुग्रं दृष्ट्वा तु दानवा
युद्धदुर्मदाः
चक्रुरस्त्राणि दिव्यानि नानारूपाणि संयुगे ३०
नारायणास्त्रं ग्रसनो गृहीत्वा चक्रं
निमिः स्वास्त्रवरं मुमोच
ऐषीकमस्त्रं च चकार
जम्भस्तत्कालदण्डास्त्रनिवारणाय ३१
यावन्न संध्या न दशां प्रयान्ति दैत्येश्वराश्चास्त्रनिवारणाय तावत्क्षणेनैव जघान कोटीर्दैत्येश्वराणां सगजान्सहाश्वान् ३२
अनन्तरं शान्तमभूत्तदस्त्रं दैत्यास्त्रयोगेण तु कालदण्डम् शान्तं तदालोक्य हरिः स्वशस्त्रं स्वविक्रमे मन्युपरीतमूर्तिः ३३ जग्राह चक्रं

तपनायुताभमुग्रारमात्मानमिव द्वितीयम् चिक्षेप सेनापतयेऽभिसंध्य कण्ठस्थलं वज्रकठोरमुग्रम् ३४
चक्रं तदाकाशगतं विलोक्य सर्वात्मना
दैत्यवराः स्ववीर्यैः
नाशक्नुवन्वारयितुं प्रचण्डं दैवं यथा
कर्म मुधा प्रपन्नम् ३५
तमप्रतर्क्यं जनयन्नजय्यं चक्रं पपात ग्रसनस्य कण्ठे
द्विधा तु कृत्वा ग्रसनस्य कण्ठं तद्रक्तधारारुणघोरनाभि
जगाम भूयोऽपि जनार्दनस्य पाणिं प्रवृद्धानलतुल्यदीप्ति ३६
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे देवासुरसङ्ग्रामे ग्रसनवधो नामैकपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः १५१

अथ द्विपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
तस्मिन्विनिहते दैत्ये ग्रसने लोकनायके
निर्मर्यादमयुध्यन्त हरिणा सह दानवाः १
पट्टिशैर्मुशलैः पाशैर्गदाभिः कुणपैरपि
तीक्ष्णाननैश्च नाराचैश्चक्रैः
शक्तिभिरेव च २
तानस्त्रान्दानवैर्मुक्तांश्चित्रयोधी जनार्दनः

एकैकं शतशश्चक्रे बाणैरग्निशिखोपमैः ३
ततः क्षीणायुधप्राणा दानवा भ्रान्तचेतसः
अस्त्राण्यादातुमभवन्नसमर्था यदा रणे ४
तदा मृतैर्गजैरश्वैर्जनार्दनमयोधयन्
समन्तात्कोटिशो दैत्याः सर्वतः
प्रत्ययोधयन् ५
बहु कृत्वा वपुर्विष्णुः
किंचिच्छान्तभुजोऽभवत्
उवाच च गरुत्मन्तं तस्मिन्सुतुमुले रणे ६
गरुत्मन्कच्चिदश्रान्तस्त्वमस्मिन्नपि
साम्प्रतम्
यद्यश्रान्तोऽसि तद्याहि मथनस्य रथं
प्रति ७
श्रान्तोऽस्यथ मुहूर्तं त्वं रणादपसृतो
भव
इत्युक्तो गरुडस्तेन विष्णुना
प्रभविष्णुना ८
आससाद रणे दैत्यं मथनं घोरदर्शनम्
दैत्यस्त्वभिमुखं दृष्ट्वा
शङ्खचक्रगदाधरम् ९
जघान भिन्दिपालेन शितबाणेन वक्षसि
तत्प्रहारमचिन्त्यैव
विष्णुस्तस्मिन्महाहवे १०
जघान पञ्चभिर्बाणैर्मार्जितैश्च शिलाशितैः
पुनर्दशभिराकृष्टैस्तं तताड स्तनान्तरे

११
विद्धो मर्मसु दैत्येन्द्रो हरिबाणैरकम्पत
स मुहूर्तं समाश्वास्य जग्राह परिघं तदा १२
जघ्ने जनार्दनं चापि परिघेणाग्निवर्चसा
विष्णुस्तेन प्रहारेण
किंचिदाघूर्णितोऽभवत् १३
ततः क्रोधविवृत्ताक्षो गदां जग्राह माधवः
मथनं सरथं रोषान्निष्पिपेषाथ रोषतः १४
पपाताथ दैत्येन्द्रः क्षयकालेऽचलो यथा तस्मिन्निपतिते भूमौ दानवे वीर्यशालिनि
१५
अवसादं ययुर्दैत्याः कर्दमे करिणो यथा
ततस्तेषु विपन्नेषु दानवेष्वतिमानिषु १६
प्रकोपाद्रक्तनयनो महिषो दानवेश्वरः
हरिं रौद्रः स्वबाहुबलमास्थितः १७
तीक्ष्णधारेण शूलेन महिषो हरिमर्दयन् शक्त्या च गरुडं वीरो महिषोऽभ्यहनद्धृदि १८
ततो व्यावृत्य वदनं महाचलगुहानिभम्
ग्रस्तुमैच्छद्रणे दैत्यः स
गरुत्मन्तमच्युतम् १९
अथाच्युतोऽपि विज्ञाय दानवस्य
चिकीर्षितम्
वदनं पूरयामास दिव्यैरस्त्रैर्महाबलः २०

महिषस्याथ ससृजे बाणौघं गरुडध्वजः
पिधाय वदनं
दिव्यैर्दिव्यास्त्रपरिमन्त्रितैः २१
स तैर्बाणैरभिहतो महिषोऽचलसंनिभः
परिवर्तितकायोऽधः पपात न ममार च २२
महिषं पतितं दृष्ट्वा भूमौ प्रोवाच केशवः
महिषासुर मत्तस्त्वं वधं
नास्त्रैरिहार्हसि २३
योषिद्वध्यः पुरोक्तोऽसि
साक्षात्कमलयोनिना
उत्तिष्ठ जीवितं रक्ष
गच्छास्मात्संगराद्द्रुतम् २४
तस्मिन्पराङ्मुखे दैत्ये महिषे
शुम्भदानवः
संदष्टौष्ठपुटः कोपाद्
भ्रुकुटीकुटिलाननः २५
निर्मथ्य पाणिना पाणिं धनुरादाय भैरवम् सज्यं चकार स धनुः शरांश्चाशीविषोपमान् २६
स चित्रयोधी दृढमुष्टिपातस्ततस्तु विष्णुं गरुडं च दैत्यः बाणैर्ज्वलद्वह्निशिखानिकाशैः क्षिप्तैरसंख्यैः परिघातहीनैः २७ विष्णुश्च दैत्येन्द्रशराहतोऽपि भुशुण्डिमादाय कृतान्ततुल्याम्
तया भुशुण्ड्या च पिपेष मेषं शुम्भस्य

पत्त्रं धरणीधराभम् २८
तस्मादवप्लुत्य हताच्च मेषाद् भूभौ
पदातिः स तु दैत्यनाथः
ततो महीस्थस्य हरिः शरौघान्मुमोच
कालानलतुल्यभासः २९
शरैस्त्रिभिस्तस्य भुजं बिभेद षड्भिश्च
शीर्षं दशभिश्च केतुम्
विष्णुर्विकृष्टैः श्रवणावसानं दैत्यस्य
विव्याध विवृत्तनेत्रः ३०
स तेन विद्धो व्यथितो बभूव दैत्येश्वरो
विस्रुतशोणितौघः
ततोऽस्य किंचिच्चलितस्य धैर्यादुवाच
शङ्खाम्बुजशार्ङ्गपाणिः ३१
कुमारिवध्योऽसि रणं विमुञ्च शुम्भासुर स्वल्पतरैरहोभिः
वधं न मत्तोऽर्हसि चेह मूढ वृथैव किं
युद्धसमुत्सुकोऽसि ३२
जम्भो वचो विष्णुमुखान्निशम्य निमिश्च
निष्पेष्टुमियेष विष्णुम्
गदामथोद्यम्य निमिः प्रचण्डां जघान गाढां
गरुडं शिरस्तः ३३
शुम्भोऽपि विष्णुं परिघेण मूर्ध्नि
प्रमृष्टरत्नौघविचित्रभासा
तौ दानवाभ्यां विषमैः
प्रहारैर्निपेतुरुर्व्यां घनपावकाभौ ३४
तत्कर्म दृष्ट्वा दितिजास्तु सर्वे

जगर्जुरुच्चैः कृतसिंहनादाः
धनूंषि चास्फोट्य सुराभिघातैर्व्यदारयन्भूमिमपि प्रचण्डाः
वासांसि चैवादुधुवुः परे तु दध्मुश्च
शङ्खानकगोमुखौघान् ३५
अथ संज्ञामवाप्याशु गरुडोऽपि सकेशवः
पराङ्मुखो रणात्तस्मात्पलायत महाजवः ३६
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे देवासुरसङ्ग्रामे मथनादिसङ्ग्रामो नाम द्विपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः १५२

अथ त्रिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
तमालोक्य पलायन्तं विभ्रष्टध्वजकार्मुकम्
हरिं देवः सहस्राक्षो मेने भग्नं दुराहवे १
दैत्यांश्च मुदितान्दृष्ट्वा कर्तव्यं नाध्यगच्छत
अथायान्निकटे विष्णोः सुरेशः पाकशासनः २ उवाच चैनं मधुरं प्रोत्साहपरिबृंहकम् किमेभिः क्रीडसे देव दानवैर्दुष्टमानसैः ३
दुर्जनैर्लब्धरन्ध्रस्य पुरुषस्य कुतः क्रियाः
शक्तेनोपेक्षितो नीचो मन्यते बलमात्मनः

४
तस्मान्न नीचं मतिमान्दुर्गहीनं हि संत्यजेत्
अथाग्रेसरसंपत्त्या रथिनो जयमाप्नुयुः ५ कस्ते सखाभवच्चाग्रे हिरण्याक्षवधे विभो हिरण्यकशिपुर्दैत्यो वीर्यशाली मदोद्धतः ६
त्वां प्राप्यापश्यदसुरो विषमं स्मृतिविभ्रमम्
ये च दैत्येन्द्राः सुरविद्विषः ७ विनाशमागताः प्राप्य शलभा इव पावकम् युगे युगे च दैत्यानां त्वमेवान्तकरो हरे ८
तथैवाद्येह मग्नानां भव विष्णो सुराश्रयः एवमुक्तस्ततो विष्णुर्व्यवर्धत महाभुजः ९
ऋद्ध्या परमया युक्तः सर्वभूताश्रयोऽरिहा अथोवाच सहस्राक्षं कालक्षममधोक्षजः १०
! स्वैर्वधोपायैः शक्या हन्तुं हि
नान्यतः
दुर्जयस्तारको दैत्यो मुक्त्वा सप्तदिनं
शिशुम् ११
कश्चित्स्त्रीवध्यतां प्राप्तो
वधेऽन्यस्य कुमारिका
जम्भस्तु वध्यतां प्राप्तो दानवः
क्रूरविक्रमः १२

तस्माद्वीर्येण दिव्येन जहि जम्भं जगद्वरम्
अवध्यः सर्वभूतानां त्वां विना स तु दानवः १३
मया गुप्तो रणे जम्भं जगत्कण्टकमुद्धर तद्वैकुण्ठवचः श्रुत्वा सहस्राक्षोऽमरारिहा १४ समादिशत्सुरान्सर्वान्सैन्यस्य रचनां प्रति
यत्सारं सर्वलोकेषु वीर्यस्य तपसोऽपि च १५
तदेकादश रुद्रास्तुं! चकाराग्रेसरान्हरिः
व्यालभोगाङ्गसंनद्धा बलिनो नीलकंधराः १६
चन्द्र
खण्डनृमुण्डालीमण्डितोरुशिखण्डिनः
शूलज्वालावलिप्ताङ्गा भुजमण्डलभैरवाः १७
पिङ्गोत्तुङ्गजटाजूटाः सिंहचर्मानुषङ्गिणः
कपालीशादयो रुद्रा विद्रावितमहासुराः १८
कपाली पिङ्गलो भीमो विरूपाक्षो विलोहितः अजेशः शासनः शास्ता शंभुश्चण्डो ध्रुवस्तथा १९
एकादशानन्तबला रुद्राः प्रभाविणः पालयन्तो बलस्याग्रे दारयन्तश्च दानवान्

२०
आप्याययन्तस्त्रिदशान्गर्जन्त इव चाम्बुदाः
हिमाचलाभे महति काञ्चनाम्बुरुहस्रजि २१ प्रचलच्चामरे हेमघण्टासंघातमण्डिते ऐरावते चतुर्दन्ते मातङ्गेऽचलसंस्थिते २२
महामदजलस्रावे कामरूपे शतक्रतुः
तस्थौ हिमगिरेः शृङ्गे भानुमानिव दीप्तिमान् २३
तस्यारक्षत्पदं सव्यं मारुतोऽमितविक्रमः जुगोपापरमग्निस्तु ज्वालापूरितदिङ्मुखः २४
पृष्ठरक्षोऽभवद्विष्णुः ससैन्यस्य शतक्रतोः
आदित्या वसवो विश्वे मरुतश्चाश्विनावपि २५
गन्धर्वा राक्षसा यक्षाः सकिंनरमहोरगाः नानाविधायुधाश्चित्रा दधाना हेमभूषणाः २६
कोटिशः कोटिशः कृत्वा वृन्दं चिह्नोपलक्षितम्
विश्रामयन्तः स्वां कीर्तिं बन्दिवृन्दपुरःसराः
हृष्टाः सहेन्द्राः सुरजातयः २७ शतक्रतोरमरनिकायपालिता पताकिनी

गजशतवाजिनादिता
सितोन्नतध्वजपटकोटिमण्डिता बभूव सा
दितिसुतशोकवर्धिनी २८
आयान्तीमवलोक्याथ सुरसेनां गजासुरः
गजरूपी महाम्भोदसंघातो भाति भैरवः २९
परश्वधायुधो दैत्यो दंशितोष्ठकसंपुटः
ममर्द च रणे देवांश्चिक्षेपान्यान्करेण
तु ३०
परान्परशुना जघ्ने दैत्येन्द्रो रौद्र विक्रमः
तस्य पातयतः सेनां यक्षगन्धर्वकिंनराः ३१
मुमुचुः संहताः सर्वे चित्रशस्त्रास्त्रसंहतिम् पाशान्परश्वधांश्चक्रान्भिन्दिपालान्समुद्गरान् ३२
कुन्तान्प्रासानसींस्तीक्ष्णान्मुद्गरांश्चापि दुःसहान्
तान्सर्वान्सोऽग्रसद्दैत्यः कवलानिव
यूथपः ३३
कोपास्फालितदीर्घाग्रकरास्फोटेन पातयन् विचचार रणे देवान्दुष्प्रेक्ष्ये गजदानवः ३४
यस्मिन्यस्मिन्निपतति सुरवृन्दे गजासुरः तस्मिंस्तस्मिन्महाशब्दो हाहाकारकृतोऽभवत् ३५

अथ विद्रवमाणं तद्बलं प्रेक्ष्य समन्ततः ! परस्परं प्रोचुरहंकारोत्थितार्चिषः ३६ भो भो गृह्णीत दैत्येन्द्रं मर्दतैनं हताश्रयम्
कर्षतैनं शितैः शूलैर्भञ्जतैनं च मर्मसु ३७
कपाली वाक्यमाकर्ण्य शूलं शितशिखामुखम् संमार्ज्य वामहस्तेन संरम्भविवृतेक्षणः ३८
अधावद्भृकुटीवक्रो दैत्येन्द्राभिमुखो रणे
दृढेन मुष्टिबन्धेन शूलं विष्टभ्य
निर्मलम् ३९
जघान कुम्भदेशे तु कपाली गजदानवम्
ततो दशापि ते रुद्रा निर्मलायोमयै रणे ४०
जघ्नुः शूलैश्च दैत्येन्द्रं शैलवर्ष्माणमाहवे स्रुतशोणितरन्ध्रस्तु शितशूलमुखार्दितः ४१
बभौ कृष्णच्छविर्दैत्यः शरदीवामलं सरः प्रोत्फुल्लारुणनीलाब्जसंघातः
सर्वतोदिशम् ४२
भस्मशुभ्रतनुछायै रुद्रैर्हंसैरिवावृतः
उपस्थितार्तिर्दैत्योऽथ
प्रचलत्कर्णपल्लवः ४३
शंभुं बिभेद दशनैर्नाभिदेशे गजासुरः

दृष्ट्वा सक्तं तु रुद्राभ्यां नव रुद्रा स्ततोऽद्भुतम् ४४
ततक्षुर्विविधैः शस्त्रैः शरीरममरद्विषः निर्भया बलिनो युद्धे रणभूमौ व्यवस्थिताः ४५
मृतं महिषमासाद्य वने गोमायवो यथा
कपालिनं परित्यज्य गतश्चासुरपुंगवः ४६
वेगेन कुपितो दैत्यो नव रुद्रानुपाद्र
वत्
ममर्द चरणाघातैर्दन्तैश्चापि करेण च ४७
स तैस्तुमुलयुद्धेन श्रममासादितो यदा
तदा कपाली जग्राह करं तस्यामरद्विषः ४८
भ्रामयामास वेगेन ह्यतीव च गजासुरम्
दृष्ट्वा श्रमातुरं दैत्यं
किंचित्स्फुरितजीवितम् ४९
निरुत्साहं रणे
तस्मिन्गतयुद्धोत्सवोद्यमम्
ततः पतत एवास्य चर्म चोत्कृत्य भैरवम् ५०
स्रवत्सर्वाङ्गरक्तौघं चकाराम्बरमात्मनः
दृष्ट्वा विनिहतं दैत्यं दानवेन्द्रा
महाबलाः ५१
वित्रेसुर्दुद्रुवुर्जग्मुर्निपेतुश्च सहस्रशः
दृष्ट्वा कपालिनो रूपं गजचर्माम्बरावृतम् ५२
दिक्षु भूमौ तमेवोग्रं रुद्रं दैत्या

व्यलोकयन्
एवं विलुलिते तस्मिन्दानवेन्द्रे महाबले ५३
द्विपाधिरूढो दैत्येन्द्रो हतदुन्दुभिना ततः
कल्पान्ताम्बुधराभेण दुर्धरेणापि दानवः ५४
निमिरभ्यपतत्तूर्णं सुरसैन्यानि लोडयन् ५५
यां यां निमिगजो याति दिशं तां तां सवाहना संत्यज्य दुद्रुवुर्देवा भयार्तास्त्यक्तहेतयः
गन्धेन सुरमातङ्गा दुद्रुवुस्तस्य हस्तिनः ५६
पलायितेषु सैन्येषु सुराणां पाकशासनः तस्थौ दिक्पालकैः सार्धमष्टभिः केशवेन च ५७
सम्प्राप्तो निमिमातङ्गो यावच्छक्रगजं प्रति
तावच्छक्रगजो यातो मुक्त्वा नादं स
भैरवम् ५८
ध्रियमाणोऽपि यत्नेन स रणे नैव तिष्ठति
पलायिते गजे तस्मिन्नारूढः पाकशासनः ५९
विपरीतमुखोऽयुध्यद्दानवेन्द्रबलं प्रति शतक्रतुस्तु वज्रेण निमिं वक्षस्यताडयत् ६०

गदया दन्तिनश्चास्य गण्डदेशेऽहनद्दृढम् तत्प्रहारमचिन्त्यैव निमिर्निर्भयपौरुषः ६१
ऐरावणं कटीदेशे मुद्गरेणाभ्यताडयत्
स हतो मुद्गरेणाथ शक्रकुञ्जर आहवे ६२
जगाम पश्चाच्चरणैर्धरणीं भूधराकृतिः
लाघवात्क्षिप्रमुत्थाय ततोऽमरमहागजः ६३
रणादपससर्पाशु भीषितो निमिहस्तिना
ततो वायुर्ववौ रूक्षो बहुशर्करपांसुलः
६४
संमुखो निमिमातङ्गो जवनाचलकम्पनः
स्रुतरक्तो बभौ शैलो घनधातुह्रदो यथा ६५
धनेशोऽपि गदां गुर्वीं तस्य दानवहस्तिनः
चिक्षेप वेगाद्दैत्येन्द्रो निपपातास्य
मूर्धनि ६६
गजो गदानिपातेन स तेन परिमूर्छितः
दन्तैर्भित्त्वा धरां
वेगात्पपाताचलसंनिभः ६७
पतिते तु गजे तस्मिन्सिंहनादो महानभूत् सर्वतः सुरसैन्यानां गजबृंहितबृंहितैः ६८
ह्रेषारवेण चाश्वानां गुणास्फोटैश्च धन्विनाम्
गजं तं निहतं दृष्ट्वा निमिं चापि पराङ्मुखम् ६९
श्रुत्वा च सिंहनादं च सुराणामतिकोपनः

जम्भो जज्वाल कोपेन पीताज्य इव पावकः ७०
स सुरान्कोपरक्ताक्षो धनुष्यारोप्य
सायकम्
तिष्ठतेत्यब्रवीत्तावत्सारथिं
चाप्यचोदयत् ७१
वेगेन चलतस्तस्य तद्रथस्याभवद्द्युतिः
यथादित्यसहस्रस्याभुदितस्योदयाचले ७२
पताकिना रथेनाजौ किङ्किणीजालमालिना
शशिशुभ्रातपत्रेण स तेन स्यन्दनेन तु ७३
घट्टयन्सुरसैन्यानां हृदयं समदृश्यत तमायान्तमभिप्रेक्ष्य धनुष्याहितसायकः ७४
शतक्रतुरदीनात्मा दृढमाधत्त कार्मुकम् बाणं च तैलधौताग्रमर्धचन्द्रमजिह्मगम् ७५
तेनास्य सशरं चापं रणे चिछेद वृत्रहा क्षिप्रं संत्यज्य तच्चापं जम्भो
दानवनन्दनः ७६
अन्यत्कार्मुकमादाय वेगवद्भारसाधनम्
शरांश्चाशीविषाकारांस्तैलधौतानजिह्मगान् ७७
शक्रं विव्याध दशभिर्जत्रुदेशे तु
पत्त्रिभिः
हृदये च त्रिभिश्चापि द्वाभ्यां च
स्कन्धयोर्द्वयोः ७८
शक्रोऽपि दानवेन्द्राय बाणजालमपीदृशम्

अप्राप्तान्दानवेन्द्रस्तु शराञ्छक्रभुजेरितान् ७९
चिछेद दशधाकाशे शरैरग्निशिखोपमैः ततस्तु शरजालेन देवेन्द्रो दानवेश्वरम् ८०
आच्छादयत यत्नेन वर्षास्विव घनैर्नभः दैत्योऽपि बाणजालं तद् व्यधमत्सायकैः शितैः ८१
यथा वायुर्घनाटोपं परिवार्य दिशो मुखे शक्रोऽथ क्रोधसंरम्भान्न विशेषयते यदा ८२
दानवेन्द्रं तदा चक्रे गन्धर्वास्त्रं महाद्भुतम्
तदुत्थतेजसा व्याप्तमभूद्गमनगोचरम् ८३
गन्धर्वनगरैश्चापि नानाप्राकारतोरणैः
मुञ्चद्भिरद्भुताकारैरस्त्रवृष्टिं
समन्ततः ८४
अथास्त्रवृष्ट्या दैत्यानां हन्यमाना
महाचमूः
जम्भं शरणमागच्छदप्रमेयपराक्रमम् ८५
व्याकुलोऽपि स्वयं दैत्यः
सहस्राक्षास्त्रपीडितः
स्मरन्साधुसमाचारं भीतत्राणपरोऽभवत् ८६
अथास्त्रं मौसलं नाम मुमोच दितिनन्दनः
ततोऽयोमुसलैः सर्वमभवत्पूरितं जगत् ८७
एकप्रहारकरणैरप्रधृष्यैः समन्ततः

गन्धर्वनगरं तेषु
गन्धर्वास्त्रविनिर्मितम् ८८
गान्धर्वमस्त्रं संधाय सुरसैन्येषु
चापरम्
एकैकेन प्रहारेण गजानश्वान्महारथान् ८९
रथाश्वान्सोऽहनत्क्षिप्रं शतशोऽथ
सहस्रशः
ततः सुराधिपस्त्वाष्ट्रमस्त्रं च
समुदीरयत् ९०
संध्यमाने ततस्त्वाष्ट्रे निश्चेरुः पावकार्चिषः
ततो
यन्त्रमयान्दिव्यानायुधान्दुष्प्रधर्षिणः ९१
तैर्यन्त्रैरभवद्बद्धमन्तरिक्षे
वितानकम्
वितानकेन तेनाथ प्रशमं मौसले गते ९२
शैलास्त्रं मुमुचे जम्भो
यन्त्रसंघातताडनम्
व्यामप्रमाणैरुपलैस्ततो वर्षमवर्तत ९३
त्वाष्ट्रस्य निर्मितान्याशु यन्त्राणि
तदनन्तरम्
तेनोपलनिपातेन गतानि तिलशस्ततः ९४
यन्त्राणि तिलशः कृत्वा शैलास्त्रं
परमूर्धसु
निपपातातिवेगेनादारयत्पृथिवीं ततः ९५

ततो वज्रास्त्रमकरोत्सहस्राक्षः पुरंदरः
तदोपलमहावर्षं व्यशीर्यत समन्ततः ९६
ततः प्रशान्ते शैलास्त्रे जम्भो
भूधरसंनिभः
ऐषीकमस्त्रमकरोदभीतोऽतिपराक्रमः ९७
ऐषीकेणागमन्नाशं वज्रास्त्रं
शक्रवल्लभम्
विजृम्भत्यथ चैषीके
परमास्त्रेऽतिदुर्धरे ९८
जज्वलुर्देवसैन्यानि सस्यन्दनगजानि तु
दह्यमानेष्वनीकेषु तेजसा सुरसत्तमः ९९
आग्नेयमस्त्रमकरोद्बलवान्पाकशासनः
तेनास्त्रेण तदस्त्रं च बभ्रंशे
तदनन्तरम् १००
तस्मिन्प्रतिहते चास्त्रे पावकास्त्रं
व्यजृम्भत
जज्वाल कायं जम्भस्य सरथं च ससारथिम् १०१
प्रतिहतः सोऽथ दैत्येन्द्रः प्रतिभानवान्
वारुणास्त्रं मुमोचाथ शमनं पावकार्चिषाम् १०२
ततो जलधरैर्व्योम स्फुरद्विद्युल्लताकुलैः गम्भीरमुरजध्वानैरापूरितमिवाम्बरम् १०३ करीन्द्रकरतुल्याभिर्जलधाराभिरम्बरात् पतन्तीभिर्जगत्सर्वं क्षणेनापूरितं बभौ

१०४
शान्तमाग्नेयमस्त्रं तत्प्रविलोक्य
सुराधिपः
वायव्यमस्त्रमकरोन्मेघसंघातनाशनम् १०५
वायव्यास्त्रबलेनाथ निर्धूते मेघमण्डले बभूव विमलं व्योम नीलोत्पलदलप्रभम् १०६
वायुना चातिघोरेण कम्पितास्ते तु दानवाः
न शेकुस्तत्र ते स्थातुं रणेऽतिबलिनोऽपि
ये १०७
तदा जम्भोऽभवच्छैलो दशयोजनविस्तृतः
मारुतप्रतिघातार्थं दानवानां भयापहः १०८
मुक्तनानायुधोदग्रतेजोऽभिज्वलितद्रुमः
ततः प्रशमिते वायौ दैत्येन्द्रे
पर्वताकृतौ १०९
महाशनीं वज्रमयीं मुमोचाशु शतक्रतुः
तयाशन्या पतितया दैत्यस्याचलरूपिणः ११०
कन्दराणि व्यशीर्यन्त समन्तान्निर्झराणि तु
ततः सा दानवेन्द्रस्य शैलमाया न्यवर्तत
१११
निवृत्तशैलमायोऽथ दानवेन्द्रो मदोत्कटः
बभूव कुञ्जरो भीमो महाशैलसमाकृतिः ११२
स ममर्द सुरानीकं दन्तैश्चाप्यहनत्सुरान्
बभञ्ज पृष्ठतः कांश्चित्करेणावेष्ट्य
दानवः ११३
ततः क्षपयतस्तस्य सुरसैन्यानि वृत्रहा

अस्त्रं त्रैलोक्यदुर्धर्षं नारसिंहं मुमोच ह ११४
ततः सिंहसहस्राणि निश्चेरुर्मन्त्रतेजसा कृष्णदंष्ट्राट्टहासानि क्रकचाभनखानि च ११५
तैर्विपाटितगात्रोऽसौ गजमायां व्यपोथयत्
ततश्चाशीविषो घोरोऽभवत्फणशताकुलः ११६
विषनिःश्वासनिर्दग्धं सुरसैन्यं महारथः
ततोऽस्त्रं गारुडं चक्रे
शक्रश्चारुभुजस्तदा ११७
ततो गरुत्मतस्तस्मात्सहस्राणि विनिर्ययुः
तैर्गरुत्मद्भिरासाद्य जम्भो
भुजगरूपवान्
कृतस्तु खण्डशो दैत्यः सास्य माया व्यनश्यत ११८
प्रनष्टायां तु मायायां ततो जम्भो महासुरः
चकार रूपमतुलं चन्द्रादित्यपथानुगम् विवृत्तवदनो ग्रस्तुमियेष सुरपुंगवान् ११९
ततोऽस्य विविशुर्वक्त्रं समहारथकुञ्जरा सुरसेनाविशद्भीमं पातालोत्तानतालुकम् १२०
सैन्येषु ग्रस्यमानेषु दानवेन बलीयसा शक्रो दैन्यं समापन्नः श्रान्तबाहुः

सवाहनः १२१
कर्तव्यतां नाध्यगच्छत्प्रोवाचेदं जनार्दनम्
किमनन्तरमत्रास्ति कर्तव्यस्यावशेषितम् १२२
यदाश्रित्य घटामोऽस्य दानवस्य युयुत्सवः ततो हरिरुवाचेदं वज्रायुधमुदारधीः १२३ न सांप्रतं रणस्त्याज्यस्त्वया कातरभैरवः वर्धस्वाशु महामायां पुरंदर रिपुं प्रति १२४
मयैष लक्षितो दैत्योऽधिष्ठितः प्राप्तपौरुषः
मा शक्र मोहमागच्छ क्षिप्रमस्त्रं स्मर प्रभो १२५
ततः शक्रः प्रकुपितो दानवं प्रति देवराट् नारायणास्त्रं प्रयतो मुमोचासुरवक्षसि १२६
एतस्मिन्नन्तरे दैत्यो विवृतास्योऽग्रसत्क्षणात्
त्रीणि लक्षाणि गन्धर्वीकिंनरोरगराक्षसान् १२६
ततो नारायणास्त्रं तत्पपातासुरवक्षसि महास्त्रभिन्नहृदयः सुस्राव रुधिरं च सः १२७
रणागारमिवोद्गारं तत्याजासुरनन्दनः तदस्त्रतेजसा तस्य रूपं दैत्यस्य नाशितम्

१२८
ततश्चान्तर्दधे दैत्यो वियत्यनुपलक्षितः स दैत्येन्द्रः शस्त्रासनमतीन्द्रि
यम् १२९
मुमोच सुरसैन्यानां संहारे कारणं परम्
प्रासान्परश्वधांश्चक्रान्बाणान्वज्रान्समुद्गरान् १३०
कुठारान्सह खड्गैश्च भिन्दिपालानयोगुडान्
ववर्ष दानवो रौद्रो ह्यबन्ध्यानक्षयानपि १३१
तैरस्त्रैर्दानवैर्मुक्तैर्देवानीकेषु भीषणैः
बाहुभिर्धरणिः पूर्णा शिरोभिश्च सकुण्डलैः १३२
ऊरुभिर्गजहस्ताभैः करीन्द्रै र्वाचलोपमैः
भग्नेषादण्डचक्राक्षै रथैः सारथिभिः सह १३३
दुःसंचाराभवत्पृथ्वी मांसशोणितकर्दमा रुधिरौघह्रदावर्ता शवराशिशिलोच्चयैः १३४ कबन्धनृत्यसंकुले स्रवद्वसास्रकर्दमे जगत्त्रयोपसंहृतौ समे
समस्तदेहिनाम्
शृगालगृध्रवायसाः परं प्रमोदमादधुः क्वचिद्विकृष्टलोचनः शवस्य

रौति वायसः १३५
विकृष्टपीवरान्त्रकाः प्रयान्ति जम्बुकाः क्वचित्क्वचित्स्थितो ऽतिभीषणः श्वचञ्चुचर्वितो बकः
मृतस्य मांसमाहरञ्छ्वजातयश्च संस्थिताः
क्वचिद्वृको गजासृजं पपौ निलीयतान्त्रतः १३६
क्वचित्तुरंगमण्डली विकृष्यते श्वजातिभिः क्वचित्पिशाचजातकैः प्रपीतशोणितासवैः
स्वकामिनीयुतैर्द्रुतं
प्रमोदमत्तसंभ्रमैर्ममैतदानयाननं खुरो ऽयमस्तु मे प्रियः १३७
करोऽयमब्जसंनिभो ममास्तु कर्णपूरकः सरोषमीक्षतेऽपरा वपां
विना प्रियं तदा
परा प्रिया ह्यवाप यद्भृतोष्णशोणितासवं
विकृष्य शवचर्म
तत्प्रबद्धसान्द्रपल्लवम् १३८
चकार यक्षकामिनी तरुं कुठारपाटितं गजस्य दन्तमात्मजं प्रगृह्य
कुम्भसंपुटम्
विपाट्य मौक्तिकं परं प्रियप्रसादमिच्छते
समांसशोणितासवं पपुश्च
यक्षराक्षसाः १३९
मृताश्वकेशवासितं रसं प्रगृह्य पाणिना

प्रियाविमुक्तजीवितं समानयासृगासवम्
न पथ्यतां प्रयाति मे गतं श्मशानगोचरं नरस्य तज्जहात्यसौ
प्रशस्य किंनराननम् १४०
स नाग एष नो भयं दधाति मुक्तजीवितो न दानवस्य शक्यते मया
तदेकयाननम्
इति प्रियाय वल्लभा वदन्ति यक्षयोषितः
परे कपालपाणयः
पिशाचयक्षराक्षसाः १४१
वदन्ति देहि देहि मे ममातिभक्ष्यचारिणः परेऽवतीर्य शोणितापगासु
धौतमूर्तया
पितॄन्प्रतर्प्य देवताः समर्चयन्ति
चामिषैर्गजोडुपे
सुसंस्थितास्तरन्ति शोणितं ह्रदम् १४२
इति प्रगाढसंकटे सुरासुरे सुसंगरे भयं
समुझ्य दुर्जया भटाः
स्फुटन्ति मानिनः १४३
तत शक्रो धनेशश्च वरुणः पवनोऽनलः
यमोऽपि निरृतिश्चापि दिव्यास्त्राणि
महाबलाः १४४
आकाशे मुमुचुः सर्वे दानवानभिसंध्य ते
अस्त्राणि व्यर्थतां जग्मुर्देवानां
दानवान्प्रति १४५

संरम्भेणाप्ययुध्यन्त संहतास्तुमुलेन च गतिं न विविदुश्चापि श्रान्ता दैत्यस्य देवताः १४६
दैत्यास्त्रभिन्नसर्वाङ्गा ह्यकिंचित्करतां गताः
परस्परं व्यलीयन्त गावः शीतार्दिता इव १४७
तदवस्थान्हरिर्दृष्ट्वा देवाञ्छक्रमुवाच ह
ब्रह्मास्त्रं स्मर देवेन्द्र यस्यावध्यो न विद्यते
विष्णुना चोदितः शक्रः सस्मारास्त्रं महौजसम् १४८
सम्पूजितं नित्यमरातिनाशनं समाहितं
बाणममित्रघातने
धनुष्यजय्ये विनियोज्य बुद्धिमानभूत्ततो
मन्त्रसमाधिमानसः १४९
स मन्त्रमुच्चार्य यतान्तराशयो वधाय
दैत्यस्य धियाभिसंध्य तु
विकृष्य कर्णान्तमकुण्ठदीधितिं मुमोच
वीक्ष्याम्बरमार्गमुन्मुखः १५०
अथासुरः प्रेक्ष्य महास्त्रमाहितं विहाय
मायामवनौ व्यतिष्ठत
प्रवेपमानेन मुखेन शुष्यता बलेन गात्रेण
च संभ्रमाकुलः १५१
ततस्तु तस्यास्त्रवराभिमन्त्रितः

शरोऽर्धचन्द्रप्रतिमो महारणे पुरंदरस्यासनबन्धुतां गतो नवार्कबिम्बं वपुषा विडम्बयन् १५२
किरीटकोटिस्फुटकान्तिसंकटं
सुगन्धिनानाकुसुमाधिवासितम्
प्रकीर्णधूमज्वलनाभमूर्धजं पपात जम्भस्य
शिरः सकुण्डलम् १५३
जम्भे दानवेन्द्राः पराङ्मुखाः ततस्ते भग्नसंकल्पाः प्रययुर्यत्र तारकः १५४
तांस्तु त्रस्तान्समालोक्य श्रुत्वारोषमगात्परम्
स जम्भदानवेन्द्रं तु सुरै रणमुखे हतम् १५५
सावलेपं ससंरम्भं सगर्वं सपराक्रमम्
साविष्कारमनाकारं तारको भावमाविशत् १५६
स जैत्रं रथमास्थाय सहस्रेण गरुत्मताम्
संरम्भाद्दानवेन्द्रस्तु सुरै रणमुखे
गतः १५७
सर्वायुधपरिष्कारः सर्वास्त्रपरिरक्षितः त्रैलोक्यऋद्धिसम्पन्नः सुविस्तृतमहाननः १५८
रणायाभ्यपतत्तूर्णं सैन्येन महता वृतः जम्भास्त्रक्षतसर्वाङ्गं त्यक्त्वैरावतदन्तिनम् १५९
सज्जं मातलिना गुप्तं रथमिन्द्रस्य

तेजसा
तप्तहेमपरिष्कारं महारत्नसमन्वितम् १६० चतुर्योजनविस्तीर्णं सिद्धसंघपरिष्कृतम् गन्धर्वकिंनरोद्गीतमप्सरोनृत्यसंकुलम् १६१
सर्वायुधमसंबाधं विचित्ररचनोज्ज्वलम्
तं रथं देवराजस्य परिवार्य समन्ततः १६२
दंशिता लोकपालास्तु तस्थुः सगरुडध्वजाः
ततश्चचाल वसुधा ततो रूक्षो मरुद्ववौ १६३
ततोऽम्बुधय उद्भूतास्ततो नष्टा रविप्रभा ततस्तमः समुद्भूतं नातोऽदृश्यन्त तारकाः १६४
ततो जज्वलुरस्त्राणि ततोऽकम्पत वाहिनी
एकतस्तारको दैत्यः सुरसंघस्तु चैकतः १६५
लोकावसादमेकत्र जगत्पालनमेकतः
चराचराणि भूतानि सुरासुरविभेदतः १६६
तद्द्विधाप्येकतां यातं ददृशुः प्रेक्षका इव
यद्वस्तु किंचिल्लोकेषु त्रिषु सत्तास्वरूपकम्
तत्तत्रादृश्यदखिलं खिलीभूतविभूतिकम् १६७
अस्त्राणि तेजांसि धनानि धैर्यं सेनाबलं वीर्यपराक्रमौ च
सत्त्वौजसां तन्निकरं बभूव सुरासुराणां तपसो बलेन १६८

अथाभिमुखमायान्तं नवभिर्नतपर्वभिः बाणैरनलकल्पाग्रैर्बिभिदुस्तारकं हृदि १६९
तानचिन्त्य दैत्येन्द्रः सुरबाणान्गतान्हृदि नवभिर्नवभिर्बाणैः सुरान्विव्याध दानवः १७०
जगद्धरणसम्भूतैः शल्यैरिव पुरःसरैः
ततोऽच्छिन्नं शरव्रातं संग्रामे मुमुचुः
सुराः १७१
अनन्तरं च कान्तानामश्रुपातमिवानिशम्
तदप्राप्तं वियत्येव नाशयामास दानवः १७२
शरैर्यथा कुचरितैः प्रख्यातं परमागतम्
सुनिर्मलं क्रमायातं कुपुत्रः स्वं
महाकुलम् १७३
ततो निवार्य तद्बाणजालं सुरभुजेरितम् बाणैर्व्योम दिशः पृथ्वीं पूरयामास दानवः १७४
चिछेद पुङ्खदेशेषु स्वके स्थाने च लाघवात्
बाणजालैः सुतीक्ष्णाग्रैः कङ्कबर्हिणवाजितैः १७५ कर्णान्तकृष्टैर्विमलैः सुवर्णरजतोज्ज्वलैः
शास्त्रार्थैः संशयप्राप्तान्यथार्थान्वै विकल्पितैः

१७६
ततः शतेन बाणानां शक्रं विव्याध दानवः नारायणं च सप्तत्या नवत्या च हुताशनम् १७७
दशभिर्मारुतं मूर्ध्नि यमं दशभिरेव च
धनदं चैव सप्तत्या वरुणं च तथाष्टभिः १७८
विंशत्या निरृतिं दैत्यः
पुनश्चाष्टाभिरेव च
विव्याध पुनरेकैकं दशभिर्दशभिः शरैः १७९
तथा च मातलिं दैत्यो विव्याध
त्रिभिराशुगैः
गरुडं दशभिश्चैव स विव्याध पतत्रिभिः १८०
पुनश्च दैत्यो देवानां तिलशो नतपर्वभिः चकार वर्मजातानि चिछेद च धनूंषि तु
ततो विकवचा देवा विधनुष्काः शरैः कृताः १८१
अथान्यानि चापानि तस्मिन्सरोषा रणे लोकपाला गृहीत्वा समन्तात् शरैरक्षयैर्दानवेन्द्रं ततक्षुस्तदा दानवोऽमर्षसंरक्तनेत्रः १८२
शरानग्निकल्पान्ववर्षामराणां ततो
बाणमादाय कल्पानलाभम्
जघानोरसि क्षिप्रमिन्द्रं सुबाहुं
महेन्द्रो व्यकम्पद्रथोपस्थ एव १८३
विलोक्यान्तरिक्षे सहस्रार्कबिम्बं पुनर्दानवो विष्णुमुद्भूतवीर्यम्

शराभ्यां जघानांसमूले सलीलं ततः केशवस्यापतच्छार्ङ्गमग्रे १८४
ततस्तारकः प्रेतनाथं पृषत्कैर्वसुं तस्य
सव्ये स्मरन्क्षुद्रभावम्
शरैरग्निकल्पैर्जलेशस्य कायं
रणेऽशोषयद्दुर्जयो दैत्यराजः १८५
शरैरग्निकल्पैश्चकाराशु दैत्यस्तथा
राक्षसान्भीतभीतान्दिशासु
पृषत्कैश्च रूक्षैर्विकारप्रयुक्तं
चकारानिलं लीलयैवासुरेशः १८६
क्षणाल्लब्धचित्ताः स्वयं विष्णुशक्रानलाद्याः सुसंहत्य तीक्ष्णैः
पृषत्कैः
प्रचक्रुः प्रचण्डेन दैत्येन सार्धं
महासंगरं संगरग्रासकल्पम् १८७
अथानम्य चापं
हरिस्तीक्ष्णबाणैर्हनत्सारथिं दैत्यराजस्य हृद्यम्
ध्वजं धूमकेतुः किरीटं महेन्द्रो धनेशो धनुः काञ्चनानद्धपृष्ठम्
यमो बाहुदण्डं रथाङ्गानि वायुर्निशाचारिणाम् ईश्वरस्यापि वर्म १८८
दृष्ट्वा तद्युद्धममरैरकृत्रिमपराक्रमम् दैत्यनाथः कृतं संख्ये स्वबाहुयुगबान्धवः १८९

मुमोच मुद्गरं भीमं सहस्राक्षाय संगरे दृष्ट्वा मुद्गरमायान्तमनिवार्यमथाम्बरे १९०
रथादाप्लुत्य धरणीमगमत्पाकशासनः मुद्गरोऽपि रथोपस्थे पपात परुषस्वनः १९१ स रथं चूर्णयामास न ममार च मातलिः गृहीत्वा पट्टिशं दैत्यो जघानोरसि केशवम् १९२
स्कन्धे गरुत्मतः सोऽपि निषसाद विचेतनः खड्गेन राक्षसेन्द्रस्य निचकर्त च वाहनम् १९३
यमं च पातयामास भूमौ दैत्यो भुशुण्डिना वह्निं च भिन्दिपालेन ताडयामास मूर्धनि १९४
वायुं च दोर्भ्यामुत्क्षिप्य पातयामास भूतले
धनेशं च धनुष्कोट्या कुट्टयामास कोपनः १९५
ततो देवनिकायानामेकैकं समरे ततः जघानास्त्रैरसंख्येयैर्दैत्येन्द्रो ऽमितविक्रमः १९६
लब्धसंज्ञः क्षणाद्विष्णुश्चक्रं जग्राह दुर्धरम्
दानवेन्द्रवसासिक्तं पिशिताशनकोन्मुखम् १९७
मुमोच दानवेन्द्रस्य दृढं वक्षसि केशवः

पपात चक्रं दैत्यस्य हृदये भास्करद्युति १९८
व्यशीर्यत ततः काये नीलोत्पलमिवाश्मनि ततो वज्रं महेन्द्रस्तु प्रमुमोचार्चितं चिरम् १९९
यस्मिञ्जयाशा शक्रस्य दानवेन्द्ररणे त्वभूत्
तारकस्य सुसंप्राप्य शरीरं शौर्यशालिनः २००
व्यशीर्यत विकीर्णार्चिः शतधा खण्डतां गतम्
विनाशमगमन्मुक्तं वायुनासुरवक्षसि २०१ ज्वलितं ज्वलनाभासमङ्कुशं कुलिशं यथा विनाशमागतं दृष्ट्वा वायुश्चाङ्कुशमाहवे २०२
रुष्टः शैलेन्द्रमुत्पाट्य पुष्पितद्रुमकन्दरम्
चिक्षेप दानवेन्द्राय पञ्चयोजनविस्तृतम् २०३
महीधरं तमायान्तं दैत्यः स्मितमुखस्तदा जग्राह वामहस्तेन बालकन्दुकलीलया २०४
ततो दण्डं समुद्यम्य कृतान्तः
क्रोधमर्छिऊ!तः
दैत्येन्द्रं मूर्ध्नि चिक्षेप भ्राम्य
वेगेन दुर्जयः २०५
सोऽसुरस्यापतन्मूर्ध्नि दैत्यस्तं च न

बुद्धवान्
कल्पान्तदहनालोकामजय्यां ज्वलनस्ततः २०६
शक्तिं चिक्षेप दुर्धर्षां दानवेन्द्राय
संयुगे
नवा शिरीषमालेव सास्य वक्षस्यराजत २०७
ततः खड्गं समाकृष्य कोशादाकाशनिर्मलम् भासितासितदिग्भागं लोकपालोऽपि निरृतिः २०८
चिक्षेप दानवेन्द्राय तस्य मूर्ध्नि पपात च
पतितश्चागमत्खड्गः स शीघ्रं शतखण्डताम् २०९
जलेशस्तूग्रदुर्धर्षं विषपावकभैरवम् मुमोच पाशं दैत्यस्य भुजबन्धाभिलाषुकः २१०
स दैत्यभुजमासाद्य सर्पः सद्यो व्यपद्यत स्फुटितक्रकचक्रूरदशनालिर्महाहनुः २११ ततोऽश्विनौ समरुतः ससाध्याः समहोरगाः यक्षराक्षसगन्धर्वा दिव्यनानास्त्रपाणयः २१२
जघ्नुर्दैत्येश्वरं सर्वे सम्भूय सुमहाबलाः
न चास्त्राण्यस्य सजन्ति गात्रे वज्राचलोपमे २१३
ततो रथादवप्लुत्य तारको दानवाधिपः जघान कोटिशो देवान्करपार्ष्णिभिरेव च

२१४
हतशेषाणि सैन्यानि देवानां विप्रदुद्रुवुः
दिशो भीतानि संत्यज्य रणोपकरणानि तु २१५
लोकपालांस्ततो दैत्यो बबन्धेन्द्र
मुखान्रणे
सकेशवान्दृढैः पाशैः पशुमारः पशूनिव २१६
स भूयो रथमास्थाय जगाम स्वकमालयम् सिद्धगन्धर्वसंघुष्टविपुलाचलमस्तकम् २१७
स्तूयमानो दितिसुतैरप्सरोभिर्विनोदितः त्रैलोक्यलक्ष्मीस्तद्देशे प्राविशत्स्वपुरं यथा २१८
निषसादासने पद्मरागरत्नविनिर्मिते
ततः किंनरगन्धर्वनागनारीविनोदितैः क्षणं विनोद्यमानस्तु प्रचलन्मणिकुण्डलः २१९
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे देवासुरसङ्ग्रामे तारकजयलाभो नाम त्रिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः
१५३

अथ चतुष्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः सूत उवाच
प्रादुरासीत्प्रतीहारः शुभ्रनीलाम्बुजाम्बरः

स जानुभ्यां महीं गत्वा पिहितास्यः
स्वपाणिना १
उवाचानाविलं वाक्यमल्पाक्षरपरिस्फुटम्
दैत्येन्द्रमर्कवृन्दानां बिभ्रतं
भास्वरं वपुः २
कालनेमिः सुरान्बद्धांश्चादाय द्वारि
तिष्ठति
स विज्ञापयति स्थेयं क्व बन्दिभिरिति
प्रभो ३
तन्निशम्याब्रवीद्दैत्यः प्रतीहारस्य भाषितम्
यथेष्टं स्थीयतामेभिर्गृहं मे भुवनत्रयम्
४
केवलं पाशबन्धेन विमुक्तैरविलम्बितम् एवं कृते ततो देवा दूयमानेन चेतसा ५
जग्मुर्जगद्गुरुं द्रष्टुं शरणं कमलोद्भवम्
निवेदितास्ते शक्राद्याः शिरोभिर्धरणिं
गताः
तुष्टुवुः स्पष्टवर्णार्थैर्वचोभिः कमलासनम् ६
देवा ऊचुः
त्वमॐकारोऽस्यङ्कुराय प्रसूतो
विश्वस्यात्मानन्तभेदस्य पूर्वम्
सम्भूतस्यानन्तरं सत्त्वमूर्ते
संहारेच्छोस्ते नमो रुद्रमूर्ते ७

व्यक्तिं नीत्वा त्वं वपुः स्वं महिम्ना तस्मादण्डात्साभिधानादचिन्त्यः द्यावापृथ्व्योरूर्ध्वखण्डावराम्यां ह्यण्डादस्मात्त्वं विभागं करोषि ८
व्यक्तं मेरौ यज्जनायुस्तवाभूदेवं
विद्मस्त्वत्प्रणीतश्चकास्ति
व्यक्तं देवा जन्मनः शाश्वतस्य द्यौस्ते
मूर्धा लोचने चन्द्रसूर्यौ ९
व्यालाः केशाः श्रोत्ररन्ध्रा दिशस्ते पादौ समुद्राः
मायाकारः कारणं त्वं प्रसिद्धो वेदैः शान्तो ज्योतिषा त्वं विमुक्तः१० वेदार्थेषु त्वां विवृण्वन्ति बुद्ध्वा हृत्पद्मान्तःसंनिविष्टं पुराणम् त्वामात्मानं लब्धयोगा गृणन्ति सांख्यैर्यास्ताः सप्त सूक्ष्माः प्रणीताः ११
तासां हेतुर्याष्टमी चापि गीता तस्यां
तस्यां गीयसे वै त्वमन्तम्
दृष्ट्वा मूर्तिं स्थूलसूक्ष्मां चकार
देवैर्भावाः कारणैः कैश्चिदुक्ताः १२
सम्भूतास्ते त्वत्त एवादिसर्गे भूयस्तां
तां वासनां तेऽभ्युपेयुः
त्वत्संकल्पेनान्तमायाप्तिगूढः कालो
मेयो ध्वस्तसंख्याविकल्पः १३
भावाभावव्यक्तिसंहारहेतुस्त्वं

सोऽनन्तस्तस्य कर्तासि चात्मन्
येऽन्ये सूक्ष्माः सन्ति तेभ्योऽभिगीतः स्थूला भावाश्चावृतारश्च तेषाम् १४
तेभ्यः स्थूलैस्तैः पुराणैः प्रतीतो भूतं भव्यं चैवमुद्भूतिभाजाम्
भावे भावे भावितं त्वा युनक्ति युक्तं
युक्तं व्यक्तिभावान्निरस्य
इत्थं देवो भक्तिभाजां शरण्यस्त्राता गोप्ता नो भवानन्तमूर्तिः १५
विरेमुरमराः स्तुत्वा
ब्रह्माणमविकारिणम्
तस्थुर्मनोभिरिष्टार्थसम्प्राप्तिप्रार्थनास्ततः १६
एवं स्तुतो विरिञ्चिस्तु प्रसादं परमं
गतः
अमरान्वरदेनाह वामहस्तेन निर्दिशन् १७
ब्रह्मोवाच
नारी याभर्तृकाकस्मात्तनुस्ते
त्यक्तभूषणा
न राजते तथा शक्र म्लानवक्त्रशिरोरुहा १८
हुताशनविमुक्तोऽपि न धूमेन विराजसे भस्मनेव प्रतिच्छन्नो दग्धदावश्चिरोषितः १९
यमामयमये नैव शरीरे त्वं विराजसे दण्डस्यालम्बनेनेव ह्यकृच्छ्रस्तु पदे पदे २०

रजनीचरनाथोऽपि किं भीत इव भाषसे राक्षसेन्द्र क्षताराते त्वमरातिक्षतो यथा २१
तनुस्ते वरुणोच्छुष्का परीतस्येव वह्निना विमुक्तरुधिरं पाशं फणिभिः प्रविलोकयन् २२
वायो भवान्विचेतस्कस्त्वं स्निग्धैरिव निर्जितः
किं त्वं बिभेषि धनद संन्यस्यैव कुबेरताम् २३
रुद्रास्त्रिशूलिनः सन्तो वदध्वं बहुशूलताम्
भवन्तः केन तत्क्षिप्तं तेजस्तु भवतामपि २४
अकिंचित्करतां यातः करस्ते न विभासते अलं नीलोत्पलाभेन चक्रेण मधुसूदन २५ किं त्वयानुदरालीन भुवनप्रविलोकनम् क्रियते स्तिमिताक्षेण भवता विश्वतोमुख २६
एवमुक्ताः सुरास्तेन ब्रह्मणा ब्रह्ममूर्तिना
वाचां प्रधानभूतत्वान्मारुतं तमचोदयन् २७
अथ विष्णुमुखैर्देवैः श्वसनः प्रतिबोधितः चतुर्मुखं तदा प्राह चराचरगुरुं विभुम् २८

न तु वेत्सि चराचरभूतगतं भवभावमतीव महानुच्छ्रितः प्रभवः पुनरर्थिवचोऽभिविस्तृतश्रवणोपमकौतुकभावकृतः २९
त्वमनन्त करोषि जगद्भवतां
सचराचरगर्भविभिन्नगुणाम्
अमरासुरमेतदशेषमपि त्वयि तुल्यमहो
जनकोऽसि यतः ३०
पितुरस्ति तथापि मनोविकृतिः सगुणो विगुणो
बलवानबलः
भवतो वरलाभनिवृत्तभयः कुलिशाङ्गसुतो
दितिजोऽतिबलः ३१
सचराचरनिर्मथने किमिति कितवस्तु कृतो
विहितो भवता
किल देव त्वया स्थितये जगतां
महदद्भुतचित्रविचिगुणाः ३२
अपि तुष्टिकृतः श्रुतकामफला विहिता
द्विजनायक देवगणाः
अपि नाकमभूत्किल यज्ञभुजां भवतो
विनियोगवशात्सततम् ३३
अपहृत्य विमानगणं स कृतो दितिजेन
महामरुभूमिसमः
कृतवानसि सर्वगुणातिशयं
यमशेषमहीधरराजतया ३४
सममिङ्गितभावविधिः स गिरिर्गगनेन सदोच्छ्रयतां हि गतः

अधिवासविहारविधावुचितो दितिजने पविक्षतशृङ्गतटः ३५
परिलुण्ठितरत्नगुहानिवहो
बहुदैत्यसभाश्रयतां गमितः
सुरराज स तस्य भयेन गतं व्यदधादशरीर
इतोऽपि वृथा ३६
उपयोग्यतया विवृतं सुचिरं
विमलद्युतिपूरितदिग्वदनम्
भवतैव विनिर्मितमादियुगे
सुरहेतिसमूहमनुत्थमिदम् ३७
दितिजस्य शरीरमवाप्य गतं शतधा मतिभेदमिवाल्पमनाः आसारधूलिध्वस्ताङ्गा द्वारस्थाः स्मः
कदर्थिनः
लब्धप्रवेशाः कृच्छ्रेण वयं तस्यामरद्विषः ३८
सभायाममरा देव निकृष्टेऽप्युपवेशिताः वेत्रहस्तैरजल्पन्तस्ततोऽपहसितास्तु तैः ३९
महार्थाः सिद्धसर्वार्था भवन्तः स्वल्पभाषिणः
चाटुयुक्तमथो कर्म ह्यमरा बहु भाषत ४० समयं दैत्यसिंहस्य सशक्रस्य नु संस्थिताः वदतेति च दैत्यस्य प्रेष्यैर्विहसिता बहु ४१
ऋतवो मूर्तिमन्तस्तमुपासन्ते

ह्यहर्निशम्
कृतापराधसंत्रासं न त्यजन्ति कदाचन ४२
तन्त्रीत्रयलयोपेतं सिद्धगन्धर्वकिंनरैः
सुरागमुपधा नित्यं गीयते तस्य वेश्मसु ४३
हन्ताकृतोपकरणैर्मित्राणि गुरुलाघवैः
शरणागतसंत्यागी त्यक्तसत्यपरिश्रयः ४४
इति निःशेषमथवा निःशेषं वै न शक्यते तस्याविनयमाख्यातुं स्रष्टा तत्र परायणम् ४५
इत्युक्तः स्वात्मभूर्देवः सुरैर्दैत्यविचेष्टितम्
सुरानुवाच भगवांस्ततः स्मितमुखाम्बुजः ४६
ब्रह्मोवाच
अवध्यस्तारको दैत्यः सर्वैरपि सुरासुरैः यस्य वध्यः स नाद्यापि जातस्त्रिभुवने पुमान् ४७
मया स वरदानेन छन्दयित्वा निवारितः
तपसः सांप्रतं राजा त्रैलोक्यदहनात्मकात् ४८
स च वव्रे वधं दैत्यः शिशुतः सप्तवासरात्
स सप्तदिवसो बालः शंकराद्यो भविष्यति ४९
तारकस्य निहन्ता स भास्कराभो भविष्यति
सांप्रतं चाप्यपत्नीकः शंकरो
भगवान्प्रभुः ५०
यच्चाहमुक्तवान्यस्या ह्युत्तानकरता सदा

उत्तानो वरदः पाणिरेष देव्याः सदैव तु ५१
हिमाचलस्य दुहिता सा तु देवी भविष्यति
तस्याः सकाशाद्यः शर्वस्त्वरण्यां पावको यथा ५२
जनयिष्यति तं प्राप्य तारकोऽभिभविष्यति
मयाप्युपायः स कृतो यथैवं हि भविष्यति ५३
शेषश्चाप्यस्य विभवो विनश्येत्तदनन्तरम्
स्तोककालं प्रतीक्षध्वं निर्विशङ्केन
चेतसा ५४
इत्युक्तास्त्रिदशास्तेन साक्षात्कमलजन्मना
जग्मुस्तं प्रणिपत्येशं यथायोगं दिवौकसः ५५
ततो गतेषु देवेषु ब्रह्मा लोकपितामहः निशां सस्मार भगवान्स्वतनोः पूर्वसंभवाम् ५६
ततो भगवती रात्रिरुपतस्थे पितामहम्
तां विविक्ते समालोक्य ब्रह्मोवाच विभावरीम् ५७
ब्रह्मोवाच
विभावरि महत्कायं विबुधानामुपस्थितम्
तत्कर्तव्यं त्वया देवि शृणु कार्यस्य
निश्चयम् ५८
नाम दैत्येन्द्रः सुरकेतुरनिर्जितः
तस्याभावाय भगवाञ् जनयिष्यति चेश्वरः ५९
सुतं स भविता तस्य तारकस्यान्तकारकः

शंकरस्याभवत्पत्नी सती दक्षसुता तु या ६०
सा मृता कुपिता देवी
कस्मिंश्चित्कारणान्तरे
भविता हिमशैलस्य दुहिता लोकभाविनी ६१
विरहेण हरस्तस्या मत्वा शून्यं
जगत्त्रयम्
तपस्यन्हिमशैलस्य कन्दरे सिद्धसेविते ६२
प्रतीक्षमाणस्तज्जन्म कंचित्कालं
निवत्स्यति
तयोः सुतप्ततपसोर्भविता यो महाबलः ६३
स भविष्यति दैत्यस्य तारकस्य विनाशकः
जातमात्रा तु सा देवी स्वल्पसंज्ञा च
भामिनी ६४
विरहोत्कण्ठिता गाढं हरसंगमलालसा तयोः सुतप्ततपसोः संयोगः स्याच्छुभानने ६५
ततस्ताभ्यां तु जनितः स्वल्पो वाक्कलहो भवेत्
ततोऽपि संशयो भूयस्तारकं प्रति दृश्यते ६६
तयोः संयुक्तयोस्तस्मात्सुरतासक्तिकारणे विघ्नस्त्वया विधातव्यो यथा ताभ्यां तथा
शृणु ६७
गर्भस्थाने च तन्मातुः स्वेन रूपेण रञ्जय
ततो विहाय शर्वस्तां विश्रान्तो
नर्मपूर्वकम् ६८

भर्त्सयिष्यति तां देवीं ततः सा कुपिता सती
प्रयास्यति तपश्चर्तुं तत्तस्मात्तपसे
पुनः ६९
जनयिष्यति यं शर्वा दयितद्युतिमण्डितम्
स भविष्यति हन्ता वै सुरारीणामसंशयम् ७०
त्वयापि दानवा देवि हन्तव्या लोकदुर्जयाः
यावच्च न सती देहसंक्रान्तगुणसंचया ७१
तत्संगमेन तावत्त्वं दैत्यान्हन्तुं न शक्ष्यसे
एवं कृते तपस्तप्त्वा सृष्टिसंहारकारिणी ७२
समाप्तनियमा देवी यदा चोमा भविष्यति तदा स्वमेव तद्रूपं शैलजा प्रतिपत्स्यते ७३
तनुस्तवापि सहजा सैकानंशा भविष्यति
रूपांशेन तु संयुक्ता त्वमुमायां
भविष्यसि ७४
एकानंशेति लोकस्त्वां वरदे पूजयिष्यति
भेदैर्बहुविधाकारैः सर्वगा कामसाधिनी ७५
ॐकारवक्त्रा गायत्री त्वमिति
ब्रह्मवादिभिः
आक्रान्तिरूर्जिताकारा राजभिश्च
महाभुजैः ७६
भूरिति विशां माता शूद्रैः शैवीति पूजिता

क्षान्तिर्मुनीनामक्षोभ्या दया
नियमिनामिति ७७
त्वं महोपायसंदोहा नीतिर्नयविसर्पिणाम्
परिच्छित्तिस्त्वमर्थानां त्वमीहा
प्राणिहृच्छया ७८
त्वं मुक्तिः सर्वभूतानां त्वं गतिः
सर्वदेहिनाम्
त्वं च कीर्तिमतां कीर्तिस्त्वं मूर्तिः
सर्वदेहिनाम् ७९
रतिस्त्वं रक्तचित्तानां प्रीतिस्त्वं
हृष्टदर्शिनाम्
त्वं कान्तिः कृतभूषाणां त्वं
शान्तिर्दुःखकर्मणाम् ८०
त्वं भ्रान्तिः सर्वबोधानां त्वं गतिः क्रतुयाजिनाम्
जलधीनां महावेला त्वं च लीला विलासिनाम् ८१
संभूतिस्त्वं पदार्थानां स्थितिस्त्वं लोकपालिनी
त्वं कालरात्रिर्निःशेषभुवनावलिनाशिनी ८२
प्रियकण्ठग्रहानन्ददायिनी त्वं विभावरी इत्यनेकविधैर्देवि रूपैर्लोके त्वमर्चिता ८३
ये त्वां स्तोष्यन्ति वरदे पूजयिष्यन्ति वापि ये

ते सर्वकामानाप्स्यन्ति नियता नात्र संशयः ८४
इत्युक्ता तु निशा देवी तथेत्युक्त्वा कृताञ्जलिः
जगाम त्वरिता तूर्णं गृहं हिमगिरेः परम् ८५
तत्रासीनां महाहर्म्ये रत्नभित्तिसमाश्रयाम्
ददर्श मेनामापाण्डुच्छविवक्त्रसरोरुहाम् ८६
किंचिच्छ्याममुखोदग्रस्तनभारावनामिताम्महौषधिगणाबद्धमन्त्रराजनिषेविताम् ८७
उद्वहत्कनकोन्नद्धजीवरक्षामहोरगाम्
मणिदीपगणज्योतिर्महालोकप्रकाशिते ८८
प्रकीर्णबहुसिद्धार्थे मनोजपरिवारके शुचिन्यंशुकसंछन्नभूशय्यास्तरणोज्ज्वले ८९
धूपामोदमनोरम्ये सर्जगन्धोपयोगिके
ततः क्रमेण दिवसे गते दूरं विभावरी ९० व्यजृम्भत सुखोदर्के ततो मेना महागृहे प्रसुप्तप्रायपुरुषे निद्राभूतोपचारिके ९१
स्फुटालोके शशभृति भ्रान्तिरात्रिविहंगमे
रजनीचरभूतानां संघैरावृतचत्वरे ९२ गाढकण्ठग्रहालग्नसुभगेष्टजने ततः

किंचिदाकुलतां प्राप्ते
मेनानेत्राम्बुजद्वये ९३
आविवेश मुखे रात्रिः सुचिरस्फुटसंगमा
जन्मदाया जगन्मातुः क्रमेण जठरान्तरे ९४
आविवेशान्तरं जन्म मन्यमाना क्षपा तु वै अरञ्जयच्छविं देव्या गुहारण्ये विभावरी ९५
ततो जगत्पतिप्राणहेतुर्हिमगिरिप्रिया
ब्राह्मे मुहूर्ते सुभगे व्यसूयत
गुहारणिम् ९६
तस्यां तु जायमानायां जन्तवः
स्थाणुजङ्गमाः
अभवन्सुखिनः सर्वे सर्वलोकनिवासिनः ९७
नारकाणामपि तदा सुखं स्वर्गसमं महत्
अभवत्क्रूरसत्त्वानां चेतः शान्तं च
देहिनाम् ९८
ज्योतिषामपि तेजस्त्वमभवत्सुरतोन्नता वनाश्रिताश्चौषधयः स्वादुवन्ति फलानि च ९९
गन्धवन्ति च माल्यानि विमलं च नभोऽभवत् मारुतश्च सुखस्पर्शो दिशश्च सुमनोहरा १००
तेन चोद्भूतफलितपरिपाकगुणोज्ज्वलाः अभवत्पृथिवी देवी शालिमालाकुलापि च १०१ तपांसि दीर्घचीर्णानि मुनीनां भावितात्मनाम्

तस्मिन्गतानि साफल्यं काले निर्मलचेतसाम् १०२
विस्मृतानि च शस्त्राणि प्रादुर्भावं प्रपेदिरे
प्रभावस्तीर्थमुख्यानां तदा पुण्यतमोऽभवत् १०३
अन्तरिक्षे सुराश्चासन्विमानेषु सहस्रशः समहेन्द्रहरिब्रह्मवायुवह्निपुरोगमाः १०४
पुष्पवृष्टिं प्रमुमुचुस्तस्मिंस्तु हिमभूधरे
जगुर्गन्धर्वमुख्याश्च
ननृतुश्चाप्सरोगणाः १०५
मेरुप्रभृतयश्चापि मूर्तिमन्तो महाबलाः
तस्मिन्महोत्सवे प्राप्ते
दिव्यप्रभृतपाणयः १०६
सरितः सागराश्चैव समाजग्मुश्च सर्वशः हिमशैलोऽभवल्लोके तथा सर्वैश्चराचरैः १०७
सेव्यश्चाप्यभिगम्यश्च स
श्रेयांश्चाचलोत्तमः
अनुभूयोत्सवं देवा जग्मुः
स्वानालयान्मुदा १०८
देवगन्धर्वनागेन्द्रशैलशीलावनीगुणैः
हिमशैलसुता देवी स्वयंपूर्विकया ततः १०९
क्रमेण वृद्धिमानीता

लक्ष्मीवानलसैर्बुधैः
क्रमेण रूपसौभाग्यप्रबोधैर्भुवनत्रयम् ११०
अजयद्भूषयच्चापि निःसाधारैर्नगात्मजा एतस्मिन्नन्तरे शक्रो नारदं देवसंमतम् १११
देवर्षिमथ सस्मार कार्यसाधनसत्वरम् स्मृतिं शक्रस्य विज्ञाय जातां तु
भगवांस्तदा ११२
आजगाम मुदा युक्तो महेन्द्रस्य निवेशनम्
तं स दृष्ट्वा सहस्राक्षः समुत्थाय
महासनात् ११३
यथार्हेण तु पाद्येन पूजयामास वासवः
शक्रप्रणीतां तां पूजां प्रतिगृह्य
यथाविधि ११४
नारदः कुशलं देवमपृच्छत्पाकशासनम् पृष्टे च कुशले शक्रः प्रोवाच वचनं प्रभुः ११५
इन्द्र उवाच
कुशलस्याङ्कुरे तावत्सम्भूते भुवनत्रये तत्फलोद्भवसंपत्तौ त्वं भवातन्द्रितो
मुने ११६
वेत्सि चैतत्समस्तं त्वं तथापि परिचोदकः
निर्वृतिं परमां याति निवेद्यार्थं
सुहृज्जने ११७
तद्यथा शैलजा देवी योगं यायात्पिनाकिना

शीघ्रं तदुद्यमः
सर्वैरस्मत्पक्षैर्विधीयताम् ११८
अवगम्यार्थमखिलं तत आमन्त्र्य नारदः
शक्रं जगाम भगवान्हिमशैलनिवेशनम् ११९
तत्र द्वारे स विप्रेन्द्रश्चित्रवेत्रलताकुले
वन्दितो हिमशैलेन निर्गतेन पुरो मुनिः १२०
सह प्रविश्य भवनं भुवो भूषणतां गतम् निवेदिते स्वयं हैमे हिमशैले न विस्तृते १२१
महासने मुनिवरो निषसादातुलद्युतिः यथार्हं चार्घ्यपाद्यं च शैलस्तस्मै
न्यवेदयत् १२२
मुनिस्तु प्रतिजग्राह तमर्घं विधिवत्तदा
गृहीतार्घं मुनिवरमपृच्छच्छ्लक्ष्णया
गिरा १२३
कुशलं तपसः शैलः शनैः फुल्लाननाम्बुजः मुनिरप्यद्रिराजानमपृच्छत्कुशलं तदा १२४
नारद उवाच
अहोऽवतारिताः सर्वे संनिवेशे महागिरे पृथुत्वं मनसा तुल्यं कन्दराणां तथाचल १२५
गुरुत्वं ते गुणौघानां स्थावरादतिरिच्यते प्रसन्नता च तोयस्य मनसोऽप्यधिका च ते

१२६
न लक्षयामः शैलेन्द्र शिष्यते कन्दरोदरात्
न च लक्ष्मीस्तथा स्वर्गे कुत्राधिकतया
स्थिता १२७
नानातपोभिर्मुनिभिर्ज्वलनार्कसमप्रभैःपावनैः पावितो नित्यं
त्वत्कन्दरसमाश्रितैः १२८
अवमत्य विमानानि स्वर्गवासविरागिणः पितुर्गृह इवासन्ना देवगन्धर्वकिंनराः १२९
अहो धन्योऽसि शैलेन्द्र यस्य ते कन्दरं
हरः
अध्यास्ते लोकनाथोऽपि समाधानपरायणः १३०
इत्युक्तवति देवर्षौ नारदे सादरं गिरा
हिमशैलस्य महिषी मेना मुनिदिदृक्षया १३१
अनुयाता दुहित्रा तु स्वल्पालिपरिचारिका लज्जाप्रणयनम्राङ्गी प्रविवेश निवेशनम् १३२
तत्र स्थितो मुनिवरः शैलेन सहितो वशी दृष्ट्वा तु तेजसो राशिं मुनिं शैलप्रिया तदा १३३
ववन्दे गूढवदना पाणिपद्मकृताञ्जलिः तां विलोक्य महाभागो महर्षिरमितद्युतिः १३४
आशीर्भिरमृतोद्गाररूपाभिस्तां

व्यवर्धयत्
ततो विस्मितचित्ता तु हिमवद्गिरिपुत्रिका १३५
उदैक्षन्नारदं देवी मुनिमद्भुतरूपिणम्
एहि वत्सेति चाप्युक्ता ऋषिणा स्निग्धया
गिरा १३६
कण्ठे गृहीत्वा पितरमुत्सङ्गे समुपाविशत्
उवाच माता तां देवीमभिवन्दय पुत्रिके १३७
भगवन्तं ततो धन्यं पतिमाप्स्यसि संमतम्
इत्युक्ता तु ततो मात्रा
वस्त्रान्तपिहितानना १३८
किंचित्कम्पितमूर्धा तु वाक्यं नोवाच किंचन
ततः पुनरुवाचेदं वाक्यं माता सुतां तदा १३९
वत्से वन्दय देवर्षिं ततो दास्यामि ते शुभम्
रत्नक्रीडनकं रम्यं स्थापितं यच्चिरं मया १४०
इत्युक्ता तु ततो वेगादुद्धृत्य चरणौ तदा ववन्दे मूर्ध्नि संधाय करपङ्कजकुड्मलम् १४१
कृते तु वन्दने तस्या माता सखीमुखेन तु चोदयामास शनकैस्तस्याः सौभाग्यशंसिनाम् १४२
शरीरलक्षणानां तु विज्ञानाय तु कौतुकात्

स्त्रीस्वभावाद्यद्दुहितुश्चिन्तां हृदि समुद्वहन् १४३
ज्ञात्वा तदिङ्गितं शैलो महिष्या हृदयेन
तु
अनुद्गीर्णोऽक्षतिर्मेने
रम्यमेतदुपस्थितम् १४४
चोदितः शैलमहिषीसख्या मुनिवरस्तदा स्मिताननो महाभागो वाक्यं प्रोवाच नारदः १४५
न जातोऽस्याः पतिर्भद्रे लक्षणैश्च विवर्जिता
उत्तानहस्ता सततं चरणैर्व्यभिचारिभिः स्वछायया भविष्येयं किमन्यद्बहु भाष्यते १४६
श्रुत्वैतत्संभ्रमाविष्टो ध्वस्तधैर्यो महाबलः
नारदं प्रत्युवाचाथ साश्रुकण्ठो महागिरिः १४७
हिमवानुवाच
संसारस्यातिदोषस्य दुर्विज्ञेया गतिर्यतः
सृष्ट्यां चावश्यभाविन्यां केनाप्यतिशयात्मना १४८
कर्त्रा प्रणीता मर्यादा स्थिता संसारिणामियम्
यो जायते हि यद्बीजो जनितुः स ह्यसार्थकः

१४९
जनिता चापि जातस्य न कश्चिदिति यत्स्फुटम्
स्वकर्मणैव जायन्ते विविधा भूतजातयः १५० अण्डजो ह्यण्डजाज्जातः पुनर्जायेत मानवः मानुषाच्च सरीसृप्यां मनुष्यत्वेन जायते १५१
तत्रापि जातौ श्रेष्ठायां धर्मस्योत्कर्षणेन तु
अपुत्रजन्मिनः शेषाः प्राणिनः समवस्थिताः १५२
मनुजास्तत्र जायन्ते यतो न गृहधर्मिणः क्रमेणाश्रमसंप्राप्तिर्ब्रह्मचारिव्रतादनु १५३
तस्य कर्तुर्नियोगेन संसारो येन वर्धितः
संसारस्य कुतो वृद्धिः सर्वे
स्युर्यदतिग्रहाः १५४
अतः कर्त्रा तु शास्त्रेषु सुतलाभः प्रशंसितः
प्राणिनां मोहनार्थाय नरकत्राणसंश्रयात् १५५
स्त्रिया विरहिता सृष्टिर्जन्तूनां नोपपद्यते
स्त्रीजातिस्तु प्रकृत्यैव कृपणा दैन्यभाषिणी
शास्त्रालोचनसामर्थ्यमुज्झितं तासु

वेधसा १५६
शास्त्रेषूक्तमसंदिग्धं बहुवारं महाफलम् दशपुत्रसमा कन्या या न स्याच्छीलवर्जिता १५७
वाक्यमेतत्फलभ्रष्टं पुंसि ग्लानिकरं परम्
कन्या हि कृपणा शोच्या पितुर्दुःखविवर्धिनी १५८
यापि स्यात्पूर्णसर्वाढ्या पतिपुत्रधनादिभिः
किं पुनर्दुर्भगा हीना पतिपुत्रधनादिभिः १५९
त्वं चोक्तवान्सुताया मे शरीरे दोषसंग्रहम्
अहो मुह्यामि शुष्यामि ग्लामि सीदामि
नारद १६०
अयुक्तमथ वक्तव्यमप्राप्यमपि सांप्रतम्
अनुग्रहेण मे छिन्द्धि दुःखं कन्याश्रयं
मुने १६१
परिच्छिन्नेऽप्यसंदिग्धे मनः
परिभवाश्रयम्
तृष्णा मुष्णाति निष्णाता
फललोभाश्रयाशुभा १६२
स्त्रीणां हि परमं जन्म कुलानामुभयात्मनाम् इहामुत्र सुखायोक्तं

सत्पतिप्राप्तिसंज्ञितम् १६३
दुर्लभः सत्पतिः स्त्रीणां विगुणोऽपि
पतिः किल
न प्राप्यते विना पुण्यैः पतिर्नार्या
कदाचन १६४
यतो निःसाधनो धर्मः परिमाणोज्झिता रतिः
धनं जीवितपर्याप्तं पत्यौ नार्याः
प्रतिष्ठितम् १६५
निर्धनो दुर्भगो मूर्खः सर्वलक्षणवर्जितः दैवतं परमं नार्याः पतिरुक्तः सदैव हि १६६
त्वया चोक्तं हि देवर्षे न जातोऽस्याः पतिः किल
एतद्दौर्भाग्यमतुलमसंख्यं गुरु दुःसहम् १६७
चराचरे भूतसर्गे यदद्यापि च नो मुने
न स जात इति ब्रूषे तेन मे व्याकुलं मनः १६८
मनुष्यदेवजातीनां शुभाशुभनिवेदकम् लक्षणं हस्तपादादौ विहितैर्लक्षणैः किल १६९
सेयमुत्तानहस्तेति त्वयोक्ता मुनिपुंगव उत्तानहस्तता प्रोक्ता याचतामेव नित्यदा १७०
शुभोदयानां धन्यानां न कदाचित्प्रयच्छताम्

स्वछाययास्याश्चरणौ त्वयोक्तौ
व्यभिचारिणौ १७१
तत्रापि श्रेयसां ह्याशा मुने न
प्रतिभाति नः
शरीरलक्षणाश्चान्ये पृथक्फलनिवेदिनः १७२
सौभाग्यधनपुत्रायुः पतिलाभानुशंसनम्
तैश्च सर्वैर्विहीनेयं त्वमात्थ
मुनिपुंगव १७३
त्वं मे सर्वं विजानासि सत्यवागसि चाप्यतः
मुह्यामि मुनिशार्दूल हृदयं दीर्यतीव मे १७४
इत्युक्त्वा विरतः शैलो महादुःखविचारणात् श्रुत्वैतदखिलं तस्माच्छैलराजमुखाम्बुजात् स्मितपूर्वमुवाचेदं नारदो देवचोदितः १७५ नारद उवाच
हर्षस्थानेऽपि महति त्वया दुःखं निरूप्यते
अपरिच्छिन्नवाक्यार्थे मोहं यासि महागिरे १७६
इमां शृणु गिरं मत्तो रहस्यपरिनिष्ठिताम् समाहितो महाशैल मयोक्तस्य विचारणे १७७
न जातोऽस्याः पतिर्देव्या यन्मयोक्तं हिमाचल
न स जातो महादेवो भूतभव्यभवोद्भवः

शरण्यः शाश्वतः शास्ता शंकरः परमेश्वरः १७८
ब्रह्मविष्ण्विन्द्रमुनयो जन्ममृत्युजरार्दिताः
तस्यैते परमेशस्य सर्वे क्रीडनका गिरे १७९
आस्ते ब्रह्मा तदिच्छातः सम्भूतो भुवनप्रभुः
विष्णुर्युगे युगे जातो
नानाजातिर्महातनुः १८०
मन्यसे मायया जातं विष्णुं चापि युगे युगे
आत्मनो न विनाशोऽस्ति स्थावरान्तेऽपि
भूधर १८१
संसारे जायमानस्य भ्रियमाणस्य देहिनः नश्यते देह एवात्र नात्मनो नाश उच्यते १८२
ब्रह्मादिस्थावरान्तोऽयं संसारो यः प्रकीर्तितः
स जन्ममृत्युदुःखार्तो ह्यवशः परिवर्तते १८३
महादेवोऽचलः स्थाणुर्न जातो जनकोऽजरः भविष्यति पतिः सोऽस्या जगन्नाथो निरामयः १८४
यदुक्तं च मया देवी लक्षणैर्वर्जिता तव शृणु तस्यापि वाक्यस्य सम्यक्त्वेन विचारणम् १८५

लक्षणं दैविको ह्यङ्कः शरीरावयवाश्रयः सर्वायुर्धनसौभाग्यपरिमाणप्रकाशकः १८६ अनन्तस्याप्रमेयस्य सौभाग्यस्यास्य भूधर नैवाङ्को लक्षणाकारः शरीरे संविधीयते १८७
अतोऽस्या लक्षणं गात्रे शैल नास्ति महामते
यथाहमुक्तवानस्या ह्युत्तानकरतां सदा १८८
उत्तानो वरदः पाणिरेष देव्याः सदैव तु सुरासुरमुनिव्रातवरदेयं भविष्यति १८९
यथा प्रोक्तं तदा पादौ
स्वच्छायाव्यभिचारिणौ
अस्याः शृणु ममात्रापि वाग्युक्तिं
शैलसत्तम १९०
चरणौ पद्मसंकाशावस्याः स्वच्छनखोज्ज्वलौ सुरासुराणां नमतां किरीटमणिकान्तिभिः १९१
विचित्रवर्णैर्भासन्तौ
स्वच्छायाप्रतिबिम्बितौ
भार्या जगद्गुरोर्ह्येषा वृषाङ्कस्य
महीधर १९२
जननी लोकधर्मस्य सम्भूता भूतभावनी
शिवेयं पावनायैव त्वत्क्षेत्रे
पावकद्युतिः १९३
तद्यथा शीघ्रमेवैषां योगं यायात्पिनाकिना

तथा विधेयं विधिवत्त्वया शैलेन्द्रसत्तम अत्यन्तं हि महत्कार्यं देवानां हिमभूधर १९४
सूत उवाच
एवं श्रुत्वा तु शैलेन्द्रो नारदात्सर्वमेव हि
आत्मानं स पुनर्जातं मेने मेनापतिस्तदा १९५
नमस्कृत्य वृषाङ्काय तदा देवाय धीमते उवाच सोऽपि संहृष्टो नारदं तु हिमाचलः १९६
हिमवानुवाच
दुस्तरान्नरकाद्घोरादुद्धृतोऽस्मि त्वया मुने
पातालादहमुद्धृत्य सप्तलोकाधिपः कृतः १९७
हिमाचलोऽस्मि विख्यातस्त्वया मुनिवराधुना
हिमाचलेऽचलगुणां प्रापितोऽस्मि समुन्नतिम् १९८
आनन्ददिवसाहारि हृदयं मेऽधुना मुने
नाध्यवस्यति कृत्यानां प्रविभागविचारणम्
यदि वाचामधीशः स्यां त्वद्गुणानां
विचारणे १९९
भवद्विधानां नियतममोघं दर्शनं मुने तवास्मान्प्रति चापल्यं व्यक्तं मम

महामुने २००
भवद्भिरेव कृत्योऽहं निवासायात्मरूपिणाम्
मुनीनां देवतानां च स्वयंकर्तापि कल्मषम् २०१
तथापि वस्तुन्येकस्मिन्नाज्ञा मे सम्प्रदीयताम्
इत्युक्तवति शैलेन्द्रे स तदा हर्षनिर्भरे २०२
तथा च नारदो वाक्यं कृतं सर्वमिति प्रभो सुरकार्ये य एवार्थस्तवापि सुमहत्तरः २०३
इत्युक्त्वा नारदः शीघ्रं जगाम त्रिदिवं प्रति
स गत्वा शक्रभवनममरेशं ददर्श ह २०४
ततोऽभिरूपे स मुनिरुपविष्टो महासने
पृष्टः शक्रेण प्रोवाच हिमजासंश्रयां
कथाम् २०५
नारद उवाच
समूह्य यत्तु कर्तव्यं तन्मया कृतमेव हि
किं तु पञ्चशरस्यैव समयोऽयमुपस्थितः २०६
इत्युक्तो देवराजस्तु मुनिना कार्यदर्शिना
चूताङ्कुरास्त्रं सस्मार भगवान्पाकशासनः २०७
संस्मृतस्तु तदा क्षिप्रं सहस्राक्षेण

धीमता
उपतस्थे रतियुतः सविलासो झषध्वजः प्रादुर्भूतं तु तं दृष्ट्वा शक्रः प्रोवाच सादरम् २०८
शक्र उवाच
उपदेशेन बहुना किं त्वां प्रति वदे प्रियम्
मनोभवोऽसि तेन त्वं वेत्सि भूतमनोगतम् २०९
तद्यथार्थकमेव त्वं कुरु नाकसदां प्रियम् शंकरं योजय क्षिप्रं गिरिपुत्र्या मनोभव संयुतो मधुना चैव ऋतुराजेन दुर्जय २१०
इत्युक्तो मदनस्तेन शक्रेण
स्वार्थसिद्धये
प्रोवाच पञ्चबाणोऽथ वाक्यं भीतः
शतक्रतुम् २११
काम उवाच
अनया देवसामग्र्या मुनिदानवभीमया
दुःसाध्यः शंकरो देवः किं न वेत्सि
जगत्प्रभो २१२
तस्य देवस्य वेत्थ त्वं कारणं तु यदव्ययम्
प्रायः प्रसादः कोपोऽपि सर्वो हि महतां
महान् २१३
सर्वोपभोगसारा हि सुन्दर्यः स्वर्गसंभवाः
अध्याश्रितं च यत्सौख्यं भवता
नष्टचेष्टितम् २१४

प्रमादादथ विभ्रश्येदीशं प्रति विचिन्त्यताम्
प्रागेव चेह दृश्यन्ते भूतानां कार्यसंभवाः २१५
विशेषं काङ्क्षतां शक्र सामान्याद्भ्रशनं फलम्
श्रुत्वैतद्वचनं शक्रस्तमुवाचामरैर्युतः २१६
शक्र उवाच
वयं प्रमाणास्ते ह्यत्र रतिकान्त न संशयः संदेशेन विना शक्तिरपकारस्य नेष्यते कस्यचिच्च क्वचिद्दृष्टं सामर्थ्यं न तु सर्वतः २१७
इत्युक्तः प्रययौ कामः सखायं मधुमाश्रितः रतियुक्तो जगामाशु प्रस्थं तु हिमभूभृतः २१८
स तु तत्राकरोच्चिन्तां कार्यस्योपायपूर्विकाम्
महार्था ये हि निष्कम्पा मनस्तेषां
सुदुर्जयम् २१९
तदादावेव संक्षोभ्य नियतं सुजयो भवेत्
संसिद्धिं प्राप्नुयुश्चैव पूर्वं
संशोध्य मानसम् २२०
कथं च विविधैर्भावैर्द्वेषानुगमनं विना
क्रोधः क्रूरतरासङ्गाद्भीषणेर्ष्यां
महासखीम् २२१

चापल्यमूर्ध्नि विध्वस्तधैर्याधारां महाबलाम्
तामस्य विनियोक्ष्यामि मनसो विकृतिं पराम् २२२
पिधाय धैर्यद्वाराणि संतोषमपकृष्य च अवगन्तुं हि मां तत्र न कश्चिदतिपण्डितः २२३
विकल्पमात्रावस्थाने वैरूप्यं मनसो भवेत् पश्चान्मूलक्रियारम्भगम्भीरावर्तदुस्तरः २२४
हरिष्यामि हरस्याहं तपस्तस्य स्थिरात्मनः इन्द्रियग्राममावृत्य रम्यसाधनसंविधिः २२५
चिन्तयित्वेति मदनो भूतभर्तुस्तदाश्रमम्
जगाम जगतीसारं सरलद्रुमवेदिकम् २२६
शान्तसत्त्वसमाकीर्णमचलप्राणिसंकुलम्
नानापुष्पलताजालं गगनस्थगणेश्वरम् २२७
निर्व्यग्रवृषभाध्युष्टनीलशाद्वलसानुकम्
तत्रापश्यत्त्रिनेत्रस्य रम्यं
कंचिद्द्वितीयकम् २२८
वीरकं लोकवीरेशम् ईशानसदृशद्युतिम् यक्षकुङ्कुमकिञ्जल्कपुञ्जपिङ्गजटासटम् २२९
वेत्रपाणिनमव्यग्रमुग्रभोगीन्द्रभूषणम् ततो निमीलितोन्निद्रपद्मपत्राभलोचनम्

२३०
प्रेक्षमाणमृजुस्थानं नासिकाग्रं सुलोचनैः
श्रवस्तरससिंहेन्द्रचर्मलम्बोत्तरीयकम् २३१
श्रवणाहिफलन्मुक्तनिःश्वासानलपिङ्गलम् प्रेङ्खत्कपालपर्यन्ततुम्बिलम्बिजटाचयम् २३२
कृतवासुकिपर्यङ्कनाभिमूलनिवेशितम्
ब्रह्माञ्जलिस्थपुच्छाग्रनिबद्धोरगभूषणम् २३३
ददर्श शंकरं कामः क्रमप्राप्तान्तिकं
शनैः
ततो भ्रमरझङ्कारमालम्बिद्रुमसानुकम् २३४
प्रविष्टः कर्णरन्ध्रेण भवस्य मदनो मनः
शंकरस्तमथाकर्ण्य मधुरं मदनाश्रयम् २३५
सस्मार दक्षदुहितारं दयितां रक्तमानसः ततः सा तस्य शनकैस्!तिरोभूयातिनिर्मला २३६
समाधिभावना तस्थौ लक्ष्यप्रत्यक्षरूपिणी ततस्तन्मयतां यातः प्रत्यूहापिहिताशयः २३७
वशित्वेन बुबोधेशो विकृतिं मदनात्मिकाम् ईषत्कोपसमाविष्टो धैर्यमालम्ब्य धूर्जटिः २३८
निरासे मदनस्थित्या योगमायासमाव्रतः

स तया माययाविष्टो जज्वाल मदनस्ततः २३९ इच्छाशरीरो दुर्जेयो रोषदोषमहाश्रयः हृदयान्निर्गतः सोऽथ वासनाव्यसनात्मकः २४०
बहिःस्थलं समालम्ब्य ह्युपतस्थौ झषध्वजः
अनुयातोऽथ हृद्येन मित्रेण मधुना सह २४१
सहकारतरौ दृष्ट्वा मृदुमारुतनिर्धुतम्
स्तबकं मदनो रम्यं हरवक्षसि सत्वरम् २४२
मुमोच मोहनं नाम मार्गणं मकरध्वजः
शिवस्य हृदये शुद्धे नाशशाली महाशरः २४३
पपात परुषप्रांशुः पुष्पबाणो विमोहनः
ततः करणसंदेहो विद्धस्तु हृदये भवः २४४
बभूव भूधरौपम्यधैर्योऽपि मदनोन्मुखः ततः प्रभुत्वाद्भावानां नावेशं समपद्यत २४५
बाह्यं बहु समासाद्य प्रत्यूहप्रसवात्मकम्
ततः कोपानलोद्भूतघोरहुङ्कारभीषणे २४६ बभूव वदने नेत्रं तृतीयमनलाकुलम् रुद्रस्य रौद्रवपुषो जगत्संहारभैरवम् २४७
तदन्तिकस्थे मदने व्यस्फारयत धूर्जटिः तन्नेत्रविस्फुलिङ्गेन क्रोशतां नाकवासिनाम् २४८
गमितो भस्मसात्तूर्णं कन्दर्पः कामिदर्पकः

स तु तं भस्मसात्कृत्वा
हरनेत्रोद्भवोऽनलः २४९
व्यजृम्भत जगद्दग्धुं
ज्वालाहुङ्कारघस्मरः
ततो भवो जगद्धेतोर्व्यभवज्जातवेदसम् २५०
सहकारे मधौ चन्द्रे सुमनःसु परेष्वपि भृङ्गेषु कोकिलास्येषु विभागेन स्मरानलम् २५१
स बाह्यान्तरविद्धेन हरेण स्मरमार्गणः
रागस्नेहसमिद्धान्तर्धावंस्तीव्रहुताशनः २५२
विभक्तलोकसंक्षोभकरो दुर्वारजृम्भितः
सम्प्राप्य स्नेहसंपृक्तं कामिनां हृदयं
किल २५३
ज्वलत्यहर्निशं भीमो दुश्चिकित्स्यमुखात्मकः
विलोक्य हरहुङ्कारज्वालाभस्मकृतं स्मरम् २५४
विललाप रतिः क्रूरं बन्धुना मधुना सह ततो विलप्य बहुशो मधुना परिसान्त्विता २५५
जगाम शरणं देवमिन्दुमौलिं त्रिलोचनम्
भृङ्गानुयातां संगृह्य पुष्पितां
सहकारजाम् २५६
लतां पवित्रकस्थाने पाणौ परभृतां सखीम्
निर्बध्य तु जटाजूटं कुटिलैरलकै रतिः २५७

उद्ध्वल्य गात्रं शुभ्रेण हृद्येन स्मरभस्मना
जानुभ्यामवनीं गत्वा प्रोवाचेन्दुविभूषणम् २५८
रतिरुवाच
नमः शिवायास्तु निरामयाय नमः शिवायास्तु
मनोमयाय
नमः शिवायास्तु सुरार्चिताय तुभ्यं सदा
भक्तकृपापराय २५९
नमो भवायास्तु भवोद्भवाय नमोऽस्तु ते
ध्वस्तमनोभवाय
नमोऽस्तु ते गूढमहाव्रताय नमोऽस्तु
मायागहनाश्रयाय २६०
नमोऽस्तु शर्वाय नमः शिवाय नमोऽस्तु
सिद्धाय पुरातनाय
नमोऽस्तु कालाय नमः कलाय नमोऽस्तु ते
ज्ञानवरप्रदाय २६१
नमोऽस्तु ते कालकलातिगाय नमो
निसर्गामलभूषणाय
नमोऽस्त्वमेयान्धकमर्दकाय नमः शरण्याय
नमोऽगुणाय २६२
नमोऽस्तु ते भीमगणानुगाय नमोऽस्तु
नानाभुवनादिकर्त्रे
नमोऽस्तु नानाजगतां विधात्रे नमोऽस्तु ते
चित्रफलप्रयोक्त्रे २६३
सर्वावसाने ह्यविनाशनेत्रे नमोऽस्तु

चित्राध्वरभागभोक्त्रे
नमोऽस्तु भक्ताभिमतप्रदात्रे नमः सदा ते भवसङ्गहर्त्रे २६४
अनन्तरूपाय सदैव तुभ्यमसह्यकोपाय
नमोऽस्तु तुभ्यम्
शशाङ्कचिह्नाय सदैव तुभ्यममेयमानाय नमः
स्तुताय २६५
वृषेन्द्रयानाय पुरान्तकाय नमः
प्रसिद्धाय महौषधाय
नमोऽस्तु भक्त्याभिमतप्रदाय नमोऽस्तु
सर्वार्तिहराय तुभ्यम् २६६
चराचराचारविचारवर्यमाचार्यमुत्प्रेक्षितभूतसर्गम्
त्वामिन्दुमौलिं शरणं प्रपन्ना
प्रियाप्रमेयं महतां महेशम् २६७
प्रयच्छ मे कामयशःसमृद्धिं पुनः प्रभो
जीवतु कामदेवः
प्रियं विना त्वां प्रियजीवितेषु
त्वत्तोऽपरः को भुवनेष्विहास्ति २६८
प्रभुः प्रियायाः प्रसवः प्रियाणां
प्रणीतपर्यायपरापरार्थः
त्वमेवमेको भुवनस्य नाथो
दयालुरुन्मूलितभक्तभीतिः २६९
सूत उवाच
इत्थं स्तुतः शंकर ईड्य ईशो वृषाकपिर्मन्मथकान्तया तु

तुतोष दोषाकरखण्डधारी उवाच चैनां मधुरं निरीक्ष्य २७०
शंकर उवाच
भवितेति च कामोऽयं कालात्कान्तोऽचिरादपि अनङ्ग इति लोकेषु स विख्यातिं गमिष्यति २७१
इत्युक्ता शिरसावन्द्य गिरिशं कामवल्लभा जगामोपवनं रम्यं रतिस्तु हिमभूभृतः २७२ रुरोद चापि बहुशो दीना रम्ये स्थले तु सा मरणव्यवसायात्तु निवृत्ता सा हराज्ञया २७३
अथ नारदवाक्येन चोदितो हिमभूधरः कृताभरणसंस्कारां कृतकौतुकमङ्गलाम् २७४
स्वर्गपुष्पकृतापीडां
शुभ्रचीनांशुकाम्बराम्
शराभ्यां संयुतां शैलो गृहीत्वा स्वसुतां
ततः २७५
जगाम शुभयोगेन तदा सम्पूर्णमानसः
सकाननान्युपाक्रम्य वनान्युपवनानि च २७६
ददर्श रुदतीं नारीमप्रतर्क्यमहौजसम्
रूपेणासदृशीं लोके रम्येषु वनसानुषु २७७
कौतुकेन परामृश्य तां दृष्ट्वा रुदतीं गिरिः
उपसर्प्य ततस्तस्या निकटे सोऽभ्यपृच्छत २७८
हिमवानुवाच

कासि कस्यासि कल्याणि किमर्थं चापि
रोदिषि
नैतदल्पमहं मन्ये कारणं लोकसुन्दरि २७९
सा तस्य वचनं श्रुत्वा उवाच मधुना सह
रुदती शोकजननं श्वसती दैन्यवर्धनम् २८०
रतिरुवाच
कामस्य दयितां भार्यां रतिं मां विद्धि सुव्रत
गिरावस्मिन्महाभाग गिरिशस्तपसि स्थितः २८१
तेन प्रत्यूहरुष्टेन विस्फार्यालोक्य लोचनम्
दग्धोऽसौ झषकेतुस्तु मम कान्तोऽतिवल्लभः २८२
अहं तु शरणं याता तं देवं भयविह्वला स्तुतवत्यथ संस्तुत्या ततो मां गिरिशोऽब्रवीत् २८३
तुष्टोऽहं कामदयिते कामोऽयं ते भविष्यति त्वत्स्तुतिं चाप्यधीयानो नरो भक्त्या
मदाश्रयः
लप्स्यते काङ्क्षितं कामं निवर्त्य
मरणादितः २८४
प्रतीक्षन्ती च तद्वाक्यमाशावेशादिभिर्ह्यहम्
शरीरं परिरक्षिष्ये कंचित्कालं महाद्युते २८५

इत्युक्तस्तु तदा रत्या शैलः संभ्रमभीषितः
पाणावादाय हि सुतां गन्तुमैच्छत्स्वकं
पुरम् २८६
भाविनोऽवश्यभावित्वाद्भवित्री भूतभाविनी
लज्जमाना सखिमुखैरुवाच पितरं गिरिम् २८७
शैलदुहितोवाच
दुर्भाग्येण शरीरेण किं ममानेन कारणम्
कथं च तादृशं प्राप्तं सुखं मे स
पतिर्भवेत् २८८
तपोभिः प्राप्यतेऽभीष्टं नासाध्यं हि
तपस्यतः
दुर्भगत्वं वृथा लोको वहते सति साधने २८९
जीविताद्दुर्भगाच्छ्रेयो मरणं ह्यतपस्यतः
भविष्यामि न संदेहो नियमैः शोषये तनुम् २९०
तपसि भ्रष्टसंदेह उद्यमोऽर्थजिगीषया साहं तपः करिष्यामि यदहं प्राप्य दुर्लभा २९१
इत्युक्तः शैलराजस्तु दुहित्रा स्नेहविक्लवः
वाचा शैलेन्द्रः स्नेहगद्गदवर्णया २९२ हिमवानुवाच
उमेति चपले पुत्रि न क्षमं तावकं वपुः सोढुं क्लेशस्वरूपस्य तपसः सौम्यदर्शने

२९३
भावीन्यभिविचार्याणि पदार्थानि सदैव तु भाविनोऽर्था भवन्त्येव हठेनानिच्छतोऽपि वा २९४
तस्मान्न तपसा तेऽस्ति बाले किंचित्प्रयोजनम्
भवनायैव गच्छामश्चिन्तयिष्यामि तत्र वै २९५
इत्युक्ता तु यदा नैव गुहायाभ्येति शैलजा ततः स चिन्तयाविष्टो दुहितां प्रशशंस च २९६
ततोऽन्तरिक्षे दिव्या वागभूद्भुवनभूतले उमेति चपले पुत्रि त्वयोक्ता तनया ततः २९७
उमेति नाम तेनास्या भुवनेषु भविष्यति सिद्धिं च मूर्तिमत्येषा साधयिष्यति चिन्तिताम् २९८
इति श्रुत्वा तु वचनमाकाशात्काशपाण्डुरः अनुज्ञाय सुतां शैलो जगामाशु स्वमन्दिरम् २९९
सूत उवाच
शैलजापि ययौ शैलमगम्यमपि दैवतैः
सखीभ्यामनुयाता तु नियता नगराजजा ३००
शृङ्गं हिमवतः पुण्यं नानाधातुविभूषितम्
दिव्यपुष्पलताकीर्णं
सिद्धगन्धर्वसेवितम् ३०१

नानामृगगणाकीर्णं भ्रमरोद्घुष्टपादपम् दिव्यप्रस्रवणोपेतं दीर्घिकाभिरलंकृतम् ३०२
नानापक्षिगणाकीर्णं चक्रवाकोपशोभितम्
जलजस्थलजैः पुष्पैः
प्रोत्फुल्लैरुपशोभितम् ३०३
चित्रकन्दरसंस्थानं गुहागृहमनोहरम्
विहङ्गसंघसंजुष्टं कल्पपादपसंकटम् ३०४
तत्रापश्यन्महाशाखं शाखिनं हरितच्छदम् सर्वर्तुकुसुमोपेतं मनोरथशतोज्ज्वलम् ३०५
नानापुष्पसमाकीर्णं नानाविधफलान्वितम् नतं सूर्यस्य रुचिभिर्भिन्नसंहृतपल्लवम् ३०६
तत्राम्बराणि संत्यज्य भूषणानि च शैलजा
संवीता
वल्कलैर्दिव्यैर्दर्भनिर्मितमेखला ३०७
त्रिःस्नाता पाटलाहारा बभूव शरदां शतम्
शतमेकेन शीर्णेन पर्णेनावर्तयत्तदा ३०८
निराहारा शतं साभूत्समानां तपसां निधिः
तत उद्वेजिताः सर्वे
प्राणिनस्तत्तपोऽग्निना ३०९
ततः सस्मार भगवान्मुनीन्सप्त शतक्रतुः
ते समागम्य मुनयः सर्वे समुदितास्ततः ३१०
पूजिताश्च महेन्द्रेण पप्रच्छुस्तं प्रयोजनम्

किमर्थं तु सुरश्रेष्ठ संस्मृतास्तु वयं त्वया ३११
शक्रः प्रोवाच शृण्वन्तु भगवन्तः प्रयोजनम्
हिमाचले तपो घोरं तप्यते भूधरात्मजा तस्या ह्यभिमतं कामं भवन्तः कर्तुमर्हथ ३१२
ततः समापतन्देव्या जगदर्थं त्वरान्विताः तथेत्युक्त्वा तु शैलेन्द्रं सिद्धसंघातसेवितम् ३१३
ऊचुरागत्य मुनयस्तामथो मधुराक्षरम् पुत्रि किं ते व्यवसितः कामः कमललोचने ३१४
तानुवाच ततो देवी सलज्जा गौरवान्मुनीन् तपस्यतो महाभागाः प्राप्य मौने भवादृशान् ३१५
वन्दनाय नियुक्ता धीः पावयत्यविकल्पितम् प्रश्नोन्मुखत्वाद्भवतां युक्तमासनमादितः ३१६
उपविष्टाः श्रमोन्मुक्तास्ततः प्रक्ष्यथ
मामतः
इत्युक्त्वा सा ततश्चक्रे
कृतासनपरिग्रहान् ३१७
सा तु तान्विधिवत्पूज्यान्पूजयित्वा विधानतः
उवाचादित्यसंकाशान्मुनीन्सप्त सती शनैः

३१८
त्यक्त्वा व्रतात्मकं मौनं मौनं जग्राह ह्रीमयम्
भावं तस्यास्तु मौनान्तं तस्याः
सप्तर्षयो यथा ३१९
गौरवाधीनतां प्राप्ताः पप्रच्छुस्तां
पुनस्तथा
सापि गौरवगर्भेण मनसा चारुहासिनी ३२०
मुनीञ्शान्तकथालापान्प्रेक्ष्य प्रोवाच वाग्यमम्
भगवन्तो विजानन्ति प्राणिनां मानसं हितम् ३२१
मनोगतीभिरत्यर्थं कदर्थन्ते हि देहिनः केचित्तु निपुणास्तत्र घटन्ते विबुधोद्यमैः ३२२ उपायैर्दुर्लभान्भावान्प्राप्नुवन्ति ह्यतन्द्रिताः
अपरे तु परिच्छिन्ना नानाकाराभ्युपक्रमाः ३२३
देहान्तरार्थमारम्भमाश्रयन्ति हितप्रदम् मम त्वाकाशसम्भूतपुष्पदामा विभूषितम् ३२४
वन्ध्या सुतं प्राप्तुकामा मनः प्रसरते मुहुः
अहं किल भवं देवं पतिं प्राप्तुं समुद्यता ३२५

प्रकृत्यैव दुराधर्षं तपस्यन्तं तु संप्रति
सुरासुरैरनिर्णीतं परमार्थक्रियाश्रयम् ३२६
सांप्रतं चापि निर्दग्धमदनं वीतरागिणम्
कथमाराधयेदीशं मादृशी तादृशं शिवम् ३२७
इत्युक्ता मुनयस्ते तु स्थिरतां मनसस्ततः
ज्ञातुमस्या वचः प्रोचुः
प्रक्रमात्प्रकृतार्थकम् ३२८
मुनय ऊचुः
द्विविधं तु सुखं तावत्पुत्रि लोकेषु
भाव्यते
शरीरस्यास्य संभोगैश्चेतसश्चापि
निर्वृतिः ३२९
प्रकृत्या स तु दिग्वासा भीमः पितृवणेशयः
कपाली भिक्षुको नग्नो विरूपाक्षः
स्थिरक्रियः ३३०
प्रमत्तोन्मत्तकाकारो बीभत्सकृतसंग्रहः यतिना तेन कस्तेऽर्थो मूर्तानर्थेन
काङ्क्षितः ३३१
यदि ह्यस्य शरीरस्य भोगमिच्छसि सांप्रतम् तत्कथं ते महादेवाद्भयभाजो जुगुप्सितात् ३३२
स्रवद्रक्तवसाभ्यक्तकपालकृतभूषणात् श्वसदुग्रभुजंगेन्द्रकृतभूषणभीषणात् ३३३

श्मशानवासिनो रौद्रप्रमथानुगतात्सति सुरेन्द्रमुकुटव्रातनिघृष्टचरणोऽरिहा ३३४
हरिरस्ति जगद्धाता श्रीकान्तोऽनन्तमूर्तिमान् यज्ञभुजामस्ति तथेन्द्रः पाकशासनः ३३५
देवतानां निधिश्चास्ति ज्वलनः
सर्वकामकृत्
वायुरस्ति जगद्धाता यः प्राणः
सर्वदेहिनाम् ३३६
तथा वैश्रवणो राजा सर्वार्थमतिमान्विभुः
एभ्य एकतमं कस्मान्न त्वं
सम्प्राप्तुमिच्छसि ३३७
उतान्यदेहसंप्राप्त्या सुखं ते मनसेप्सितम्
एवमेतत्तवाप्यत्र प्रभवो नाकसंपदाम्
अस्मिन्नेव पराः सर्वाः
कल्याणप्राप्तयस्तव ३३८
पितुरेवास्ति तत्सर्वं सुरेभ्यो यन्न
विद्यते
अतस्तत्प्राप्तये क्लेशः स
वाप्यत्राफलस्तव ३३९
प्रायेण प्रार्थितो भद्रे सुस्वल्पो ह्यतिदुर्लभः
अस्य ते विधियोगस्य धाता कर्तात्र चैव हि ३४०

सूत उवाच
इत्युक्ता सा तु कुपिता मुनिवर्येषु शैलजा
उवाच कोपरक्ताक्षी स्फुरद्भिर्दशनच्छदैः ३४१
देव्युवाच
असद्ग्रहस्य का प्रीतिर्व्यसनस्य क्व यन्त्रणा
विपरीतार्थबोद्धारः सत्पथे केन योजिताः ३४२
एवं मां वेत्थ दुष्प्रज्ञां ह्यस्थानासद्ग्रहप्रियाम्
न मां प्रतिविचारोऽस्ति
यत्रेहासद्ग्रहावितौ ३४३
प्रजापतिसमाः सर्वे भवन्तः सर्वदर्शिनः
नूनं न वेत्थ तं देवं शाश्वतं जगतः
प्रभुम् ३४४
अजमीशानमव्यक्तममेयमहिमोदयम् ३४५
आस्तां तद्धर्मसद्भावसंबोधस्तावदद्भुतः
विदुर्यं न हरिब्रह्मप्रमुखा हि
सुरेश्वराः ३४६
यत्तस्य विभवात्स्वोत्थं भुवनेषु
विजृम्भितम्
प्रकटं सर्वभूतानां तदप्यत्र न वेत्थ
किम् ३४७
कस्यैतद्गगनं भूरितः कस्याग्निः कस्य

मारुतः
कस्य भूः कस्य वरुणः कश्चन्द्रार्कविलोचनः ३४८
कस्यार्चयन्ति लोकेषु लिङ्गं भक्त्या
सुरासुराः
यं ब्रुवन्तीश्वरं देवा विधीन्द्राद्या
महर्षयः ३४९
प्रभावं प्रभवं चैष तेषामपि न वेत्थ किम् अदितिः कस्य मातेयं कस्माज्जातो जनार्दनः ३५०
अदितेः कश्यपाज्जाता देवा नारायणादयः
मरीचेः कश्यपः पुत्रो ह्यदितिर्दक्षपुत्रिका ३५१
मरीचिश्चापि दक्षश्च पुत्रौ तौ ब्रह्मणः किल
ब्रह्मा
हिरण्मयात्त्वण्डाद्दिव्यसिद्धिविभूतिकम् ३५२
कस्य प्रादुरभूद्ध्यानात्प्रक्षुब्धाः प्राकृतांशकाः
प्रकृतौ तु तृतीयायां मधुद्विड्जननक्रिया ३५३
जाता ससर्ज
षड्वर्गान्बुद्धिपूर्वान्स्वकर्मजान् अजातकोऽभवद्वेधा ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ३५४

यः स्वयोगेन संक्षोभ्य प्रकृतिं कृतवानिदम्
ब्रह्मणः सिद्धसर्वार्थमेश्वर्यं लोककर्तृताम् ३५५
विदुर्विष्ण्वादयो यच्च स्वमहिम्ना सदैव
हि
कृत्वान्यं देहमन्या दृक् तादृक् कृत्वा
पुनर्हरिः ३५६
कुरुते जगतः कृत्यमुत्तमाधममध्यमम्
एवमेव हि संसारो यो जन्ममरणात्मकः ३५७
कर्मणश्च फलं ह्येतन्नानारूपसमुद्भवम् अथ नारायणो देवः स्वकां छायां समाश्रयत् ३५८
तत्प्रेरितः प्रकुरुते जन्म नानाप्रकारकम्
सापि कर्मण एवोक्ता प्रेरणा विवशात्मनाम् ३५९
यथोन्मादादिजुष्टस्य मतिरेव हि सा भवेत् इष्टान्येव यथार्थानि विपरीतानि मन्यते ३६०
लोकस्य व्यवहारेषु सृष्टेषु सहते सदा धर्माधर्मफलावाप्तौ विष्णुरेव निबोधितः ३६१
अथानादित्वमस्यास्ति सामान्यात्तु तदात्मना
न ह्यस्य जीवितं दीर्घं दृष्टं देहे तु

कुत्रचित् ३६२
भवद्भिर्यस्य नो दृष्टमन्तरग्रमथापि वा
देहिनां धर्म एवैष
क्वचिज्जायेत्कचिन्म्रियेत् ३६३
क्वचिद्गर्भगतो
नश्येत्क्वचिज्जीवेज्जरामयः
क्वचित्समाः शतं जीवेत्क्वचिद्बाल्ये
विपद्यते ३६४
शतायुः पुरुषो यस्तु सोऽनन्तः
स्वल्पजन्मनः
जीवितो न म्रियत्यग्रे तस्मात्सोऽमर
उच्यते ३६५
अदृष्टजन्मनिधना ह्येवं विष्ण्वादयो मताः एतत्संशुद्धमैश्वर्यं संसारे को लभेदिह ३६६
तत्र क्षयादियोगात्तु
नानाश्चर्यस्वरूपिणि तस्माद्दिवश्चरान्सर्वान्मलिनान्स्वल्पभूतिकान् ३६७
भद्राः किलेच्छामि ऋते
शर्वात्पिनाकिनः
स्थितं च तारतम्येन प्राणिनां परमं
त्विदम् ३६८
धीबलैश्वर्यकार्यादिप्रमाणं महतां महत्
यस्मान्न किंचिदपरं सर्वं
यस्मात्प्रवर्तते ३६९

यस्यैश्वर्यमनाद्यन्तं तमहं शरणं गता
एष मे व्यवसायश्च दीर्घोऽतिविपरीतकः ३७०
यात वा तिष्ठतैवाथ मुनयो मद्विधायकाः
एवं निशम्य वचनं देव्या मुनिवरास्तदा ३७१
आनन्दाश्रुपरीताक्षाः सस्वजुस्तां
तपस्विनीम्
ऊचुश्च परमप्रीताः शैलजां मधुरं वचः ३७२
ऋषय ऊचुः
अत्यद्भुतास्यहो पुत्रि ज्ञानमूर्तिरिवामला
प्रसादयति नो भावं भवभावप्रतिश्रयात् ३७३
ननु विद्मो वयं तस्य देवस्यैश्वर्यमद्भुतम् त्वन्निश्चयस्य दृढतां वेत्तुं
वयमिहागताः ३७४
अचिरादेव तन्वङ्गि कामस्तेऽयं भविष्यति
क्वादित्यस्य प्रभा याति रत्नेभ्यः क्व
द्युतिः पृथक् ३७५
कोऽर्थो वर्णालिकाव्यक्तः कथं त्वं गिरिशं विना
यामो नैकाभ्युपायने तमभ्यर्थयितुं वयम् ३७६
अस्माकमपि वै सोऽर्थः सुतरां हृदि वर्तते अतस्त्वमेव सा बुद्धिर्यतो नीतिस्त्वमेव हि ३७७

अतो निःसंशयं कायं शंकरोऽपि विधास्यति इत्युक्त्वा पूजिता याता मुनयो गिरिकन्यया ३७८
प्रययुर्गिरिशं द्रष्टुं प्रस्थं हिमवतो
महत्
गङ्गाम्बुप्लावितात्मानं
पिङ्गबद्धजटासटम् ३७९
भृङ्गानुयातपाणिस्थमन्दारकुसुमस्रजम्
गिरेः सम्प्राप्य ते प्रस्थं ददृशुः
शंकराश्रमम् ३८०
प्रशान्ताशेषसत्त्वौघं नवस्तिमितकाननम् निःशब्दाक्षोभसलिलप्रपातं सर्वतोदिशम् ३८१
तत्रापश्यंस्ततो द्वारि वीरकं वेत्रपाणिनम्
सप्त ते मुनयः पूज्या विनीताः कार्यगौरवात् ३८२
ऊचुर्मधुरभाषिण्या वाचा ते वाग्मिनां वराः
द्रष्टुं वयमिहायाताः शरण्यं गणनायकम् ३८३
त्रिलोचनं विजानीहि सुरकार्यप्रचोदिताः त्वमेव नो गतिस्तत्त्वं यथा कालानतिक्रमः ३८४
सा प्रार्थनैषा प्रायेण प्रतीहारमयः प्रभुः

इत्युक्तो मुनिभिः सोऽथ गौरवात्तानुवाच सः ३८५
सवनस्यापरां संध्यां स्नातुं
मन्दाकिनीजले
क्षणेन भविता विप्रास्तत्र द्रक्ष्यथ
शूलिनम् ३८६
इत्युक्ता मुनयस्तस्थुस्ते
तत्कालप्रतीक्षिणः
गम्भीराम्बुधरं प्रावृट्तृषिताश्चातका
यथा ३८७
ततः क्षणेन निष्पन्नसमाधानक्रियाविधिः
वीरासनं बिभेदेशो मृगचर्मनिवासितम् ३८८
ततो विनीतो जानुभ्यामवलम्ब्य महीस्थितिम्
उवाच वीरको देवं प्रणामैकसमाश्रयः ३८९
सम्प्राप्ता मुनयः सप्त त्वां द्रष्टुं दीप्ततेजसः
विभो समादिश द्रष्टुमवगन्तुमिहार्हसि तेऽब्रुवन्देवकार्येण तव दर्शनलालसाः ३९०
इत्युक्तो धूर्जटिस्तेन वीरकेण महात्मना भूभङ्गसंज्ञया तेषां प्रवेशाज्ञां ददौ
तदा ३९१
मूर्ध्नः कम्पेन तान्सर्वान्वीरकोऽपि
महामुनीन्
आजुहावाविदूरस्थान्दर्शनाय पिनाकिनः ३९२
त्वराबद्धार्धचूडास्ते

लम्बमानाजिनाम्बराः
विविशुर्वेदिकां सिद्धां गिरिशस्य विभूतिभिः ३९३ बद्धपाणिपुटाक्षिप्तनाकपुष्पोत्करास्ततः
पिनाकिपादयुगलं वन्द्यं नाकनिवासिनाम् ३९४
ततः स्निग्धेक्षिताः शान्ता मुनयः शूलपाणिना
मन्मथारिं ततो हृष्टाः समं तुष्टुवुरादृताः ३९५
मुनय ऊचुः
अहो कृतार्था वयमेव सांप्रतं
सुरेश्वरोऽप्यत्र वरो भविष्यति
भवत्प्रसादामलवारिसेकतः फलेन काचित्तपसा
नियुज्यते ३९६
जयत्यसौ धन्यतरो हिमाचलस्तदाश्रयं यस्य
सुता तपस्यति
स दैत्यराजोऽपि महाफलोदयो
विमूलिताशेषसुरो हि तारकः ३९७
त्वदीयमंशं प्रविलोक्य कल्मषात्स्वकं
शरीरं परिमोक्ष्यते हि यः
स धन्यधीर्लोकपिता चतुर्मुखो हरिश्च
यत्संभ्रमवह्निदीपितः ३९८
त्वदङ्घ्रियुग्मं हृदयेन बिभ्रतो महाभितापप्रशमैकहेतुकम्

त्वमेव चैको विविधाकृतक्रियः किलेति वाचा विधुरैर्विभाष्यते ३९९
अथाद्य एकस्त्वमवादि नान्यथा जगत्तथा
निर्घृणतां तव स्पृशेत्
न वेत्सि वा दुःखमिदं प्रजात्मकं
विहन्यते ते खलु सर्वतः क्रिया ४००
उपेक्षसे चेज्जगतामुपद्रवं दयामयत्वं तव
केन कथ्यते
स्वयोगमायामहिमागुहाश्रयं न विद्यते
निर्मलभूतिगौरवम् ४०१
वयं च ते धन्यतराः शरीरिणां यदीदृशं त्वां
प्रविलोकयामहे
अदर्शनं तेन मनोरथो यथा प्रयाति
साफल्यतया मनोगतम् ४०२
जगद्विधानैकविधौ जगन्मुखे करिष्यसेऽतो
बलभिच्चरा वयम्
विनेमुरित्थं मुनयो विसृज्य तां गिरं
गिरीशश्रुतिभूमिसंनिधौ ४०३
उत्कृष्टकेदार इवावनीतले सुबीजमुष्टिं
सुफलाय कर्षकाः ४०४
तेषां श्रुत्वा तु तां रम्यां
प्रक्रमोपक्रमक्रियाम्
वाचं वाचस्पतिस्तुष्टः प्रोवाच
स्मितसुन्दरीम् ४०५
शर्व उवाच
जाने लोकविधानस्य कन्या सत्कार्यमुत्तमम्

जाता प्रालेयशैलस्य संकेतकनिरूपणाः ४०६
सत्यमुत्कण्ठिताः सर्वे
देवकार्यार्थमुद्यताः
तेषां त्वरन्ति चेतांसि किंतु कार्यं
विवक्षितम् ४०७
लोकयात्रानुगन्तव्या विशेषेण विचक्षणैः
सेवन्ते ते यतो धर्मं तत्प्रामाण्यात्परे
स्थिताः ४०८
इत्युक्ता मुनयो जग्मुस्त्वरितास्तु हिमाचलम्
तत्र ते पूजितास्तेन हिमशैलेन सादरम्
ऊचुर्मुनिवराः प्रीताः स्वल्पवर्णं
त्वरान्विताः ४०९
मुनय ऊचुः
देवो दुहितरं साक्षात्पिनाकी तव मार्गते
तच्छीघ्रं
पावयात्मानमाहुत्येवानलार्पणात् ४१०
कार्यमेतच्च देवानां सुचिरं परिवर्तते
जगदुद्धरणायैष क्रियतां वै समुद्यमः ४११
इत्युक्तस्तैस्तदा शैलो
हर्षाविष्टोऽवदन्मुनीन्
असमर्थोऽभवद्वक्तुमुत्तरं
प्रार्थयञ्छिवम् ४१२
ततो मेना मुनीन्वीक्ष्य प्रोवाच स्नेहविक्लवा
दुहितुस्तान्मुनींश्चैव

चरणाश्रयमर्थवित् ४१३
मेनोवाच
यदर्थं दुहितुर्जन्म नेच्छन्त्यपि
महाफलम्
तदेवोपस्थितं सर्वं प्रक्रमेणैव
सांप्रतम् ४१४
कुलजन्मवयोरूपविभूत्यृद्धियुतोऽपि यः वरस्तस्यापि चाहूय सुता देया ह्ययाचतः ४१५
तत्समस्ततपोघोरं कथं पुत्री प्रयास्यति पुत्रीवाक्याद्यदत्रास्ति विधेयं तद्विधीयताम् ४१६
इत्युक्ता मुनयस्ते तु प्रियया हिमभूभृतः ऊचुः पुनरुदारार्थं नारीचित्तप्रसादकम् ४१७
मुनय ऊचुः
ऐश्वर्यमवगच्छस्व शंकरस्य सुरासुरैः आराध्यमानपादाब्जयुगलत्वात्सुनिर्वृतैः ४१८
यस्योपयोगि यद्रूपं सा च तत्प्राप्तये चिरम्
घोरं तपस्यते बाला तेन रूपेण निर्वृतिः ४१९
यस्तद्व्रतानि दिव्यानि नयिष्यति समापनम् तत्र सावहिता तावत्तस्मात्सैव भविष्यति ४२०

इत्युक्त्वा गिरिणा सार्धं ते ययुर्यत्र शैलजा
जितार्कज्वलनज्वाला तपस्तेजोमयी ह्युमा ४२१
प्रोचुस्तां मुनयः स्निग्धं संमान्य पथमागतम्
रम्यं प्रियं मनोहारि मा रूपं तपसा दह ४२२
प्रातस्ते शंकरः पाणिमेष पुत्रि
ग्रहीष्यति
वयमर्थितवन्तस्ते पितरं पूर्वमागताः ४२३
पित्रा सह गृहं गच्छ वयं यामः स्वमन्दिरम् ४२४
इत्युक्ता तपसः सत्यं फलमस्तीति चिन्त्य
सा
त्वरमाणा ययौ वेश्म
पितुर्दिव्यार्थशोभितम् ४२५
सा तत्र रजनीं मेने वर्षायुतसमां सती
हरदर्शनसंजातमहोत्कण्ठा हिमाद्रिजा ४२६
ततो मुहूर्ते ब्राह्मे तु तस्याश्चक्रुः सुरस्त्रियः
नानामङ्गलसंदोहान्यथावत्क्रमपूर्वकम् ४२७
दिव्यमण्डनमङ्गानां मन्दिरे बहुमङ्गले उपासत गिरिं मूर्ता ऋतवः सार्वकामिकाः ४२८
वायवो वारिदाश्चासन्संमार्जनविधौ गिरेः

हर्म्येषु श्रीः स्वयं देवी कृतनानाप्रसाधना ४२९
कान्तिः सर्वेषु भावेषु ऋद्धिश्चाभवदाकुला चिन्तामणिप्रभृतयो रत्नाः शैलं समन्ततः ४३०
उपतस्थुर्नगाश्चापि कल्पकाममहाद्रुमाः ओषध्यो मूर्तिमत्यश्च
दिव्यौषधिसमन्विताः ४३१
रसाश्च धातवश्चैव सर्वे शैलस्य किंकराः
किंकरास्तस्य शैलस्य
व्यग्राश्चाज्ञानुवर्तिनः ४३२
नद्यः समुद्रा निखिलाः स्थावरं जङ्गमं च
यत्
तत्सर्वं हिमशैलस्य महिमानमवर्धयत् ४३३
अभवन्मुनयो नागा यक्षगन्धर्वकिंनराः
शंकरस्यापि विबुधा गन्धमादनपर्वते ४३४
सर्वे
मण्डनसंभारास्तस्थुर्निर्मलमूर्तयः शर्वस्यापि जटाजूटे चन्द्रखण्डं पितामहः ४३५
बबन्ध प्रणयोदारविस्फारितविलोचनः कपालमालां विपुलां चामुण्डा
मूÞ र्यबन्धयत् ४३६
उवाच चापि वचनं पुत्रं जनय शंकर
यो दैत्येन्द्रकुलं हत्वा मां

रक्तैस्तर्पयिष्यति ४३७ सौरिर्ज्वलच्छिरोरत्नमुकुटं चानलोल्बणम् भुजगाभरणं गृह्य सज्जं शंभोः पुरोऽभवत् ४३८
शक्रो गजाजिनं तस्य वसाभ्यक्ताग्रपल्लवम् दध्रे सरभसं
स्विद्यद्विस्तीर्णमुखपङ्कजम् ४३९
वायुश्च विपुलं तीक्ष्णशृङ्गं
हिमगिरिप्रभम्
वृषं विभूषयामास हरयानं महौजसम् ४४०
वितेनुर्नयनान्तःस्थाः शम्भोः
सूर्यानलेन्दवः
स्वां द्युतिं लोकनाथस्य जगतः
कर्मसाक्षिणः ४४१
चिताभस्म समाधाय कपाले रजतप्रभम्
मनुजास्थिमयीं मालामाबबन्ध च पाणिना ४४२
प्रेताधिपः पुरो द्वारे सगदः समवर्तत
नानाकारमहारत्नभूषणं धनदाहृतम् ४४३
विहायोदग्रसर्पेन्द्रकटकेन स्वपाणिना
कर्णोत्तंसं चकारेशो वासुकिं तक्षकं
स्वयम् ४४४
जलाधीशाहृतां स्थास्नुप्रसूनावेष्टितां पृथक्
ततस्तु ते गणाधीशा विनयात्तत्र वीरकम् ४४५
प्रोचुर्व्यग्राकृते त्वं गां समावेदय

शूलिने
निष्पन्नाभरणं देवं प्रसाध्येशं
प्रसाधनैः ४४६
सप्त वारिधयस्तस्थुः कर्तुं
दर्पणविभ्रमम्
ततो विलोकितात्मानं महाम्बुधिजलोदरे ४४७
धरामालिङ्ग्य जानुभ्यां स्थाणुं प्रोवाच
केशवः
शोभसे देव रूपेण जगदानन्ददायिना ४४८
मातरः प्रेरयन्कामवधूं वैधव्यचिह्निताम् कालोऽयमिति चालक्ष्य
प्रकारेङ्गितसंज्ञया ४४९
ततस्ताश्चोदिता देवमूचुः प्रहसिताननाः रतिः पुरस्तव प्राप्ता नाभाति मदनोज्झिता ४५०
ततस्तां संनिर्वायाह वामहस्ताग्रसंज्ञया प्रयाणं गिरिजावक्त्रदर्शनोत्सुकमानसः ४५१
ततो हरो हिमगिरिकन्दराकृतिं सितं कशामृदुहतिभिः प्रचोदयत्
महावृषं गणतुमुलाहितेक्षणं स भूधरानशनिरिव प्रकम्पयन् ४५२
ततो हरिर्द्रुतपदपद्धतिः पुरः
पुरःसरान्द्रु मनिकरेषु संश्रितान्
धरारजःशबलितभूषणोऽब्रवीत्प्रयात मा
कुरुत पथोऽस्य संकटम् ४५३

प्रभोः पुनः
प्रथमनियोगमूर्जयन्सुतोऽब्रवीद् भ्रुकुटिमुखोऽपि
वीरकः
वियच्चरा वियति किमस्ति कान्तकं प्रयात नो धरणिधराविदूरतः ४५४
महार्णवाः कुरुत शिलोपमं पयः
सुरद्विषागमनमहातिकर्दमम्
गणेश्वराश्चपलतया न गम्यतां सुरेश्वरैः
स्थिरमतिभिर्निरीक्ष्यते ४५५
न भृङ्गिणा स्वतनुमवेक्ष्य नीयते
पिनाकिनः पृथुमुखमण्डमग्रतः
वृथा यमः प्रकटितदन्तकोटरं त्वमायुधं
वहसि विहाय संभ्रमम् ४५६
पदं न यद्रथतुरगैः पुरद्विषः प्रमुच्यते
बहुतरमातृसंकुलम्
अमी सुराः पृथगनुयायिभिर्वृताः पदातयो
द्विगुणपथान्हरप्रियाः ४५७
स्ववाहनैः
पवनविधूतचामरैश्चलध्वजैर्व्रजत
विहारशालिभिः
सुराः स्वकं किमिति सरागमूर्जितं
विचार्यते नियतलयत्रयानुगम् ४५८
न किंनरैरभिभवितुं हि शक्यते विभूषणचयसमुद्भवो ध्वनिः
अजातिजाः किमिति न षड्जमध्यमपृथुस्वरं

बहुतरमत्र वक्ष्यते ४५९
नतानतानतनततानतां गताः पृथक्तया समयकृता
विभिन्नताम्
विशङ्किता भवदतिभेदशीलिनः प्रयान्त्यमी
द्रुतपदमेव गौडकाः ४६०
विसंहताः किमिति न षाड्गवादयः
स्वगीतकैर्ललितपदप्रयोगजैः
प्रभोः पुरो भवति हि यस्य चाक्षतं
समुद्गतार्थकमिति तत्प्रतीयते ४६१
अमी पृथग्विरचितरम्यरासकं विलासिनो
बहुगमकस्वभावकम्
प्रयुञ्जते गिरिशयशोविसारिणं प्रकीर्णकं
बहुतरनागजातयः ४६२
अमी कथं ककुभि कथाः प्रतिक्षणं ध्वनन्ति
ते विविधवधूविमिश्रिताः
न जातयो ध्वनिमुरजासमीरिता न मूर्छिताः
किमिति च मूर्छनात्मकाः ४६३
श्रुतिप्रियक्रमगतिभेदसाधनं ततादिकं
किमिति न तुम्बरेरितम्
न हन्यते बहुविधवाद्यडम्बरं
प्रकीर्णवीणामुरजादि नाम यत् ४६४
इतीरते गिरिमवधानशालिनः सुरासुराः सपदि
तु वीरकाज्ञया
नियामिताः प्रययुरतीव हर्षिताश्चराचरं
जगदखिलं ह्यपूरयन् ४६५
इति स्तनत्ककुभि रसन्महार्णवे स्तनद्घने

विदलितशैलकंदरे
जगत्यभूत्तुमुल इवाकुलीकृतः पिनाकिना त्वरितगतेन भूधरः ४६६
परिज्वलत्कनकसहस्रतोरणं
क्वचिन्मिलन्मरकतवेश्मवेदिकम्
क्वचित्क्वचिद्विमलविदूरवेदिकं
क्वचिद्गलज्जलधररम्यनिर्झरम् ४६७
चलद्ध्वजप्रवरसहस्रमण्डितं
सुरद्रुमस्तबकविकीर्णचत्वरम्
सितासितारुणरुचिधातुवर्णिकं
श्रियोज्ज्वलं प्रविततमार्गगोपुरम् ४६८
विजृम्भिताप्रतिमध्वनिवारिदं सुगन्धिभिः
पुरपवनैर्मनोहरम्
हरो महागिरिनगरं समासदत्क्षणादिव
प्रवरसुरासुरस्तुतः ४६९
तं प्रविशन्तमगात्प्रविलोक्य व्याकुलतां
नगरं गिरिभर्तुः
व्यग्रपुरन्ध्रिजनं जययुक्तं
धावितमार्गजनाकुलरथ्यम् ४७०
हर्म्यगवाक्षगतामरनारीलोचननीलसरोरुहमालम्
सुप्रकटा समदृश्यत
काचित्स्वाभरणांशुवितानविगूढा ४७१
काप्यखिलीकृतमण्डनभूषा त्यक्तसखीप्रणया हरमेक्षत्
काचिदुवाच कलं गतमाना कातरतां सखि मा कुरु

मूढे ४७२
दग्धमनोभव एव पिनाकी कामयते स्वयमेव
विहर्तुम्
काचिदपि स्वयमेव पतन्ती प्राह परां
विरहस्खलिताङ्गीम् ४७३
मा चपले मदनव्यतिषङ्गं शंकरजं स्खलनेन वद
त्वम्
कापि कृतव्यवधानमदृष्ट्वा
युक्तिवशाद्गिरिशो ह्ययमूचे ४७४
एष स यत्र सहस्रमखाद्या नाकसदामधिपाः
स्वयमुक्तैः
नामभिरिन्दुजटं निजसेवाप्राप्तफलाय
नतास्तु घटन्ते ४७५
एष न चैष स एष यदग्रे चर्मपरीततनुः
शशिमौली
धावति वज्रधरोऽमरराजो मार्गममुं
विवृतीकरणाय ४७६
एष स पद्मभवोऽयमुपेत्य
प्रांशुजटामृगचर्मनिगूढः
सप्रणयं करघट्टितवक्त्रः किंचिदुवाच मितं
श्रुतिमूले ४७७
एवमभूत्सुरनारिकुलानां चित्तविसंष्ठुलता
गुरुरागात्
शंकरसंश्रयणाद् गिरिजायाजन्मफलं परमं
त्विति चोचुः ४७८
ततो हिमगिरेर्वेश्म विश्वकर्मनिवेदितम्

महानीलमयस्तम्भं ज्वलत्काञ्चनकुट्टिमम् ४७९
मुक्ताजालपरिष्कारं ज्वलितौषधिदीपितम् क्रीडोद्यानसहस्राढ्यं काञ्चनाम्बुजदीर्घिकम् ४८०
महेन्द्रप्रमुखाः सर्वे सुरा दृष्ट्वा तदद्भुतम्
नेत्राणि सफलान्यद्य मनोभिरिति ते दधुः ४८१
विमर्दक्षीणकेयूरा हरिणा द्वारि रोधिताः कथंचित्प्रमुखास्तत्र विविशुर्नाकवासिनः ४८२
प्रणतेनाचलेन्द्रेण पूजितोऽथ चतुर्मुखः चकार विधिना सर्वं विधिमन्त्रपुरःसरम् ४८३
शर्वस्य पाणिग्रहणमग्निसाक्षिकमक्षतम् दाता महीभृतां नाथो होता देवश्चतुर्मुखः ४८४
वरः पशुपतिः साक्षात्कन्या विश्वारणिस्तथा
चराचराणि भूतानि सुरासुरवराणि च ४८५ तत्राप्येते नियमतो ह्यभवन्व्यग्रमूर्तयः मुमोचाभिनवान्सर्वान्सस्यशालीन्रसौषधीः ४८६
व्यग्रा तु पृथिवी देवी सर्वभावमनोरमा

गृहीत्वा वरुणः सर्वरत्नान्याभरणानि च ४८७
पुण्यानि च पवित्राणि नानारत्नमयानि तु तस्थौ साभरणो देवो हर्षदः सर्वदेहिनाम् ४८८
धनदश्चापि दिव्यानि हैमान्याभरणानि च जातरूपविचित्राणि प्रयतः समुपस्थितः ४८९ वायुर्ववौ सुसुरभिः सुखसंस्पर्शनो विभुः छत्रमिन्दुकरोद्भासि सुसितं च शतक्रतुः ४९०
जग्राह मुदितः स्रग्वी बाहुभिर्बहुभूषणैः जगुर्गन्धर्वमुख्याश्च ननृतुश्चाप्सरोगणाः ४९१ वादयन्तोऽतिमधुरं जगुर्गन्धर्वकिंनराः मूर्ताश्च ऋतवस्तत्र जगुश्च ननृतुश्च वै ४९२
चपलाश्च गणास्तस्थुर्लोलयन्तो हिमाचलम् उत्तिष्ठन्क्रमशश्चात्र विश्वभुग्भगनेत्रहा ४९३
चकारौद्वाहिकं कृत्यं पत्न्या सह
यथोचितम्
दत्तार्घो गिरिराजेन
सुरवृन्दैर्विनोदितः ४९४
अवसत्तां क्षपां तत्र पत्न्या सह
पुरान्तकः
ततो गन्धर्वगीतेन नृत्येनाप्सरसामपि ४९५

स्तुतिभिर्देवदैत्यानां विबुद्धो विबुधाधिपः
आमन्त्र्य हिमशैलेन्द्रं प्रभाते चोमया सह
जगाम मन्दरगिरिं वायुवेगेन शृङ्गिणा ४९६
ततो गते भगवति नीललोहिते सहोमया
रतिमलभन्न भूधरः
सबान्धवो भवति च कस्य नो मनो विह्वलं च
जगति हि कन्यकापितुः ४९७
ज्वलन्मणिस्फटिकहाटकोत्कटं स्फुटद्युति
स्फटिकगोपुरं पुरम्
हरो गिरौ चिरमनुकल्पितं तदा
विसर्जितामरनिवहोऽविशत्स्वकम् ४९८
तदोमासहितो देवो विजहार भगाक्षिहा पुरोद्यानेषु रम्येषु विविक्तेषु वनेषु च ४९९
सुरक्तहृदयो देव्या मकराङ्कपुरःसरः
ततो बहुतिथे काले सुतकामा गिरेः सुता ५०० सखीभिः सहिता क्रीडां चक्रे कृत्रिमपुत्रकैः
कदाचिद्गन्धतैलेन गात्रमभ्यज्य शैलजा ५०१
चूर्णैरुद्वर्तयामास मलिनान्तरितां तनुम्
तदुद्वर्तनकं गृह्य नरं चक्रे गजाननम् ५०२

पुत्रकं क्रीडती देवी तं चाप्यर्पयदम्भसि जाह्नव्यास्तु शिवासख्यास्ततः
सोऽभूद्बृहद्वपुः ५०३
कायेनातिविशालेन जगदापूरयत्तदा
पुत्रेत्युवाच ते देवी पुत्रेत्यूचे च
जाह्नवी ५०४
गाङ्गेय इति देवैस्तु पूजितोऽभूद्गजाननः
विनायकाधिपत्यं च ददावस्य पितामहः ५०५
पुनः सा क्रीडनं चक्रे पुत्रार्थं
वरवर्णिनी
मनोज्ञमङ्कुरं रूढमशोकस्य शुभानना ५०६
वर्धयामास तं चापि कृतसंस्कारमङ्गला
बृहस्पतिमुखैर्विप्रैर्दिवस्पतिपुरोगमैः ५०७
ततो देवैश्च मुनिभिः प्रोक्ता देवी
त्विदं वचः
भवानि भवती भव्या सम्भूता लोकभूतये ५०८
प्रायः सुतफलो लोकः पुत्रपौत्रैश्च
लभ्यते
अपुत्राश्च प्रजाः प्रायो दृश्यन्ते
दैवहेतवः ५०९
अधुना दर्शिते मार्गे मर्यादां कर्तुमर्हसि
फलं किं भविता देवि कल्पितैस्तरुपुत्रकैः
इत्युक्ता हर्षपूर्णाङ्गी प्रोवाचोमा
शुभां गिरम् ५१०

एवं निरुदके देशे यः कूपं कारयेद्बुधः बिन्दौ बिन्दौ च तोयस्य वसेत्संवत्सरं
दिवि ५११
दशकूपसमा वापी दशवापीसमो ह्रदः
दशह्रदसमः पुत्रो दशपुत्रसमो द्रुमः
एषैव मम मर्यादा नियता लोकभाविनी ५१२
इत्युक्तास्तु ततो विप्रा
बृहस्पतिपुरोगमाः
जग्मुः स्वमन्दिराण्येव भवानीं वन्द्य
सादरम् ५१३
गतेषु तेषु देवोऽपि शंकरः पर्वतात्मजाम्
पाणिनालम्ब्य वामेन शनैः
प्रावेशयच्छुभाम् ५१४
चित्तप्रसादजननं प्रासादमनुगोपुरम्
लम्बमौक्तिकदामानं मालिकाकुलवेदिकम् ५१५
निर्धौतकलधौतं च क्रीडागुहमनोरमम् प्रकीर्णकुसुमामोदमत्तालिकुलकूजितम् ५१६
किंनरोद्गीतसंगीतगृहान्तरितभित्तिकम् सुगन्धिधूपसंघातमनःप्रार्थ्यमलक्षितम् ५१७
क्रीडन्मयूरनारीभिर्वृतं वै ततवादिभिः हंससंघातसंघुष्टं स्फटिकस्तम्भवेदिकम् ५१८
अनाविलमसंभ्रान्त्या बहुशः किंनराकुलम् शुकैर्यत्राभिहन्यन्ते

पद्मरागविनिर्मिताः ५१९
भित्तयो दाडिमभ्रान्त्या प्रतिबिम्बितमौक्तिकाः तत्राक्षक्रीडया देवी विहर्तुमुपचक्रमे ५२०
स्वच्छेन्द्रनीलभूभागे क्रीडने यत्र धिष्ठितौ
वपुःसहायतां प्राप्तौ विनोदरसनिर्वृतौ ५२१
एवं प्रक्रीडतोस्तत्र देवीशंकरयोस्तदा प्रादुर्भवन्महाशब्दस्तद्गृहोदरगोचरः ५२२
तच्छ्रुत्वा कौतुकाद्देवी किमेतदिति शंकरम्
पप्रच्छ तं शुभतनुर्हरं विस्मयपूर्वकम् ५२३
उवाच देवीं नैतत्ते दृष्टपूर्वं सुविस्मिते
एते गणेशाः क्रीडन्ते शैलेऽस्मिन्मत्प्रियाः सदा ५२४
तपसा ब्रह्मचर्येण नियमैः क्षेत्रसेवनैः यैरहं तोषितः पूर्वं त एते मनुजोत्तमाः ५२५
मत्समीपमनुप्राप्ता मम हृद्याः शुभानने कामरूपा महोत्साहा महारूपगुणान्विताः ५२६

कर्मभिर्विस्मयं तेषां प्रयामि बलशालिनाम्
चराचरस्य जगतः सृष्टिसंहरणक्षमाः ५२७ ब्रह्मविष्ण्विन्द्रगन्धर्वैः सकिंनरमहोरगैः
समावृतोऽप्यहं नित्यं नैभिर्विरहितो रमे ५२८
हृद्या मे चारुसर्वाङ्गि त एते क्रीडिता गिरौ
इत्युक्ता तु ततो देवी त्यक्त्वा तद्विस्मयाकुला ५२९
गवाक्षान्तरमासाद्य प्रेक्षते
विस्मितानना
यावन्तस्ते कृशा दीर्घा ह्रस्वाः स्थूला
महोदराः ५३०
व्याघ्रेभवदनाः केचित्केचिन्मेषाजरूपिणः
अनेकप्राणिरूपाश्च ज्वालास्याः
कृष्णपिङ्गलाः ५३१
सौम्या भीमाः स्मितमुखाः
कृष्णपिङ्गजटासटाः
नानाविहङ्गवदना नानाविधमृगाननाः ५३२
कौशेयचर्मवसना नग्नाश्चान्ये विरूपिणः गोकर्णा गजकर्णाश्च बहुवक्त्रेक्षणोदराः ५३३
बहुपादा बहुभुजा दिव्यनानास्त्रपाणयः अनेककुसुमापीडा नानाव्यालविभूषणाः ५३४

वृकाननायुधधरा नानाकवचभूषणाः विचित्रवाहनारूढा दिव्यरूपा वियच्चराः ५३५
वीणावाद्यमुखोद्घुष्टा नानास्थानकनर्तकाः
गणेशांस्तांस्तथा दृष्ट्वा देवी प्रोवाच शंकरम् ५३६
देव्युवाच
गणेशाः कतिसंख्याताः किंनामानः किमात्मकाः
एकैकशो मम ब्रूहि धिष्ठिता ये पृथक्पृथक् ५३७
शंकर उवाच
कोटिसंख्या ह्यसंख्याता नानाविख्यातपौरुषाः
जगदापूरितं सर्वैरेभिर्भीमैर्महाबलैः ५३८
सिद्धक्षेत्रेषु रथ्यासु जीर्णोद्यानेषु वेश्मसु
दानवानां शरीरेषु बालेषून्मत्तकेषु च
एते विशन्ति मुदिता नानाहारविहारिणः ५३९
ऊष्मपाः फेनपाश्चैव धूमपा मधुपायिनः
रक्तपाः सर्वभक्षाश्च वायुपा
ह्यम्बुभोजनाः ५४०
गेयनृत्योपहाराश्च नानावाद्यरवप्रियाः न ह्येषां वै अनन्तत्वाद् गुणान्वक्तुं

हि शक्यते ५४१
देव्युवाच
मार्गत्वगुत्तरासङ्गशुद्धाङ्गो
मुञ्जमेखली
मानशिलेन कल्केन चपलो रञ्जिताननः ५४२
पिनद्धोत्पलस्रग्दामा सुकान्तो
मधुराकृतिः
पाषाणशकलोत्तानकांस्यतालप्रवर्तकः ५४३
असौ गणेश्वरो देवः किंनामा किंनरानुगः
य एष गणगीतेषु दत्तकर्णो मुहुर्मुहुः ५४४
स एष वीरको देवि सदा मद्धृदयप्रियः नानाश्चर्यगुणाधारो गणेश्वरगणार्चितः ५४५
देव्युवाच
ईदृशस्य सुतस्यास्ति ममोत्कण्ठा पुरान्तक कदाहम् ईदृशं पुत्रं द्रक्ष्याम्यानन्ददायिनम् ५४६
शिव उवाच
एष एव सुतस्तेऽस्तु नयनानन्दहेतुकः
त्वया मात्रा कृतार्थोऽस्तु वीरकोऽपि
सुमध्यमे ५४७
इत्युक्ता प्रेषयामास विजयां
हर्षणोत्सुका
वीरकानयनायाशु दुहिता हिमभूभृतः ५४८
सावरुह्य त्वरायुक्ता प्रासादादम्बरस्पृशः

विजयोवाच गणपं गणमध्ये प्रवर्तिता ५४९ विजयोवाच
एहि वीरक चापल्यात्त्वया देवः प्रकोपितः किमुत्तरं वदत्यर्थे नृत्यरङ्गे तु शैलजा ५५०
इत्युक्तस्त्यक्तपाषाणशकलो मार्जिताननः
आहूतस्तु तयोद्भूतमूलप्रस्तावशंसकः ५५१
देव्याः समीपमागच्छद्विजयानुगुप्तः शनैः प्रासादशिखरात्फुल्लरक्ताम्बुजनिभद्युतिः ५५२
तं दृष्ट्वा
प्रस्रुतानल्पस्वादुक्षीरपयोधरा
गिरिजोवाच सस्नेहं गिरा मधुरवर्णया ५५३
उमोवाच
एह्येहि यातोऽसि मे पुत्रतां देवदेवेन
दत्तोऽधुना वीरक ५५४
इत्येवमङ्के निधायाथ तं पर्यचुम्बत्कपोले
कलवादिनम् ५५५
मूÞ र्युपाघ्राय संमार्ज्य गात्राणि
भूषयामास दिव्यैः स्वयं भूषणैः
किङ्किणीमेखलानूपुरैर्माणिक्यकेयूरहारोरुमूलगुणैः ५५६
कोमलैः
पल्लवैश्चित्रितैश्चारुभिर्दिव्यमन्त्रोद्भवैस्तस्य
शुभैस्ततो

भूरिभिश्चाकरोन्मिश्रसिद्धार्थकैरङ्गरक्षाविधिम् ५५७
एवमादाय चोवाच कृत्वा स्रजं मूर्ध्नि
गोरोचनापत्रभङ्गोज्ज्वलम् ५५८
गच्छ गच्छाधुना क्रीड सार्धं गणैरप्रमत्तो नगे श्वभ्रवर्ज शनैर्व्यालमालाकुलाः
शैलसानुद्रुमदन्तिभिर्भिन्नसाराः परे
सङ्गिनः
। १५४।५५९
जाह्नवीयं जलं क्षुब्धतोयाकुलं कूलं मा
विशेथा बहुव्याघ्रदुष्टे वने
। १५४।५६०
वत्सासंख्येषु दुर्गा
गणेशेष्वेतस्मिन्वीरके
पुत्रभावोपतुष्टान्तःकरणा
तिष्ठतु ५६१
स्वस्य पितृजनप्रार्थितं
भव्यमायातिभाविन्यसौ भव्यता ५६२
सोऽपि निर्वर्त्य सर्वान्गणान्सस्मयमाह
बालत्वलीलारसाविष्टधीः ५६३
एष मात्रा स्वयं मे कृतभूषणोऽत्र एष पटः
पाटलैर्बिन्दुभिः
सिन्दुवारस्य पुष्पैरियं मालतीमिश्रिता
मालिका मे शिरस्याहिता ५६४
कोऽयमातोद्यधारी गणस्तस्य दास्यामि

हस्तादिदं क्रीडनम् ५६५
दक्षिणात्पश्चिमं पश्चिमादुत्तरमुत्तरात्पूर्वमभ्येत्य सख्या युता
प्रेक्षती तं गवाक्षान्तराद्वीरकं
शैलपुत्री बहिः क्रीडनं
यज्जगन्मातुरप्येष चित्तभ्रमः ५६६
पुत्रलुब्धो जनस्तत्र को मोहमायाति न
स्वल्पचेता जडो
मांसविण्मूत्रसंघातदेहः ५६७
द्रष्टुमभ्यन्तरे
नाकवासेश्वरैरिन्दुमौलिं प्रविष्टेषु
कक्षान्तरम् ५६८
वाहनात्यावरोहा गणास्तैर्युतो लोकपालास्त्रमूर्तो ह्ययं खड्गो
विखड्गकरो निर्ममः कृतान्तः कस्य केनाहतो
ब्रूत मौने भवन्तो
ऽस्त्रदण्डेन किं दुःस्पृहाः ५६९
भीममूर्त्याननेनास्ति कृत्यं गिरौ य
एषोऽस्त्रज्ञेन किं वध्यते ५७०
मा वृथा लोकपालानुगचित्तता
एवमेवैतदित्यूचुरस्मै तदा देवताः ५७१
देवदेवानुगं वीरकं लक्षणा प्राह देवी वनं
पर्वता
निर्झराण्यग्निदेव्यान्यथो भूतपा
निर्झराम्भोनिपातेषु निमज्जत ५७२

पुष्पजालावनद्धेषु धामस्वपि प्रोत्तुङ्गनानाद्रि कुञ्जेष्वनुगर्जन्तु हेमारुतास्फोटसंक्षेपणात्कामतः ५७३ काञ्चनोत्तुङ्गशृङ्गावरोहक्षितौ हेमरेणूत्करासङ्गद्युतिं खेचराणां वनाधायिनि रम्ये बहुरूपसंपत्प्रकरे गणान्वासितं मन्दरकन्दरे सुन्दरमन्दारपुष्पप्रवालाम्बुजे सिद्धनारीभिरापीतरूपामृतं विस्तृतै- र्नेत्रपात्रैरनुन्मेषिभिर्वीरके शैलपुत्री निमेषान्तराद् अस्मरत्पुत्रगृध्री विनोदार्थिनी ५७४
सोऽपि तादृक्क्षणावाप्तपुण्योदयो योऽपि जन्मान्तरस्यात्मजत्वं गतः क्रीडतस्तस्य तृप्तिः कथं जायते योऽपि
भाविजगद्वेधसा तेजसः
कल्पितः प्रतिक्षणं दिव्यगीतक्षणो नृत्यलोलो गणेशैः प्रणतः ५७५
क्षणं सिंहनादाकुले गण्डशैले सृजद्र
त्नजाले बृहत्सालताले
क्षणं फुल्लनानातमालालिकाले क्षणं
वृक्षमूले विलोलो मराले ५७६
क्षणे स्वल्पपङ्के जले पङ्कजाढ्ये क्षणं मातुरङ्के शुभे निष्कलङ्के
परिक्रीडते बाललीलाविहारी गणेशाधिपो

देवतानन्दकारी
निकुञ्जेषु विद्याधरैर्गीतशीलः पिनाकीव लीलाविलासैः सलीलः ५७७
प्रकाश्य भुवनाभोगी ततो दिनकरे गते देशान्तरं तदा पश्चाद्दूरमस्तावनीधरम् ५७८
उदयास्ते पुरोभावी यो हि चास्तेऽवनीधरः मित्रत्वमस्य सुदृढं हृदये परिचिन्त्यताम् ५७९
नित्यमाराधितः श्रीमान्पृथुमूलः समुन्नतः
नाकरोत्सेवितुं मेरुरुपहारं पतिष्यतः ५८०
जलेऽप्येषा व्यवस्थेति संशयेताखिलं बुधः दिनान्तानुगतो भानुः स्वजनत्वमपूरयत् ५८१
संध्याबद्धाञ्जलिपुटा मुनयोऽभिमुखा रविम्
याचन्त्यागमनं शीघ्रं निवार्यात्मनि भाविताम् ५८२
व्यजृम्भत तथा लोके क्रमाद्वैभावरं तमः कुटिलस्येव हृदये कालुष्यं दूषयन्मनः ५८३
ज्वलत्फणिफणारत्नदीपोद्द्योतितभित्तिकेशयनं शशिसंघातशुभ्रवस्त्रोत्तरच्छदम् ५८४

नानारत्नद्युतिलसच्छक्रचापविडम्बकम् रत्नकिङ्किणिकाजालं लम्बमुक्ताकलापकम् ५८५
कमनीयचलल्लोलवितानाच्छादिताम्बरम् मन्दिरे मन्दसंचारः शनैर्गिरिसुतायुतः ५८६
तस्थौ गिरिसुताबाहुलतामीलितकंधरः शशिमौलिसितज्योत्स्ना शुचिपूरितगोचरः ५८७
गिरिजाप्यसितापङ्गी नीलोत्पलदलच्छविः विभावर्या च संपृक्ता बभूवातितमोमयी तमुवाच ततो देवः क्रीडाकेलिकलायुतम् ५८८ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे कुमारसंभवे चतुष्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः १५४

अथ पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः
शर्व उवाच
शरीरे मम तन्वङ्गि सिते भास्यसितद्युतिः भुजंगीवासिता शुद्धा संश्लिष्टा चन्दने
तरौ १
चन्द्रातपेन संपृक्ता रुचिराम्बरया तथा रजनीवासिते पक्षे दृष्टिदोषं ददासि मे २
इत्युक्ता गिरिजा तेन मुक्तकण्ठा
पिनाकिना
उवाच कोपरक्ताक्षी भ्रुकुटीकुटिलानना ३
देव्युवाच

स्वकृतेन जनः सर्वो जाड्येन परिभूयते अवश्यमर्थी प्राप्नोति खण्डनां जनमण्डले ४
तपोभिर्दीर्घचरितैर्यच्च प्रार्थितवत्यहम्
तस्या मे नियतस्त्वेष ह्यवमानः पदे पदे ५
नैवास्मि कुटिला शर्व विषमा नैव धूर्जटे
सविषयस्त्वं गतः ख्यातिं
व्यक्तदोषाकराश्रयः ६
नाहं पूष्णोऽपि दशना नेत्रे चास्मि भगस्य हि
आदित्यश्च विजानाति भगवान्द्वादशात्मकः ७
मूर्ध्नि शूलं जनयसि स्वैर्दोषैर्मामधिक्षिपन्
यस्त्वं मामाह कृष्णेति महाकालेति विश्रुतः ८
यास्याम्यहं परित्यक्त्वा चात्मानं तपसा
गिरिम्
जीवन्त्या नास्ति मे कृत्यं धूर्तेन
परिभूतया ९
निशम्य तस्या वचनं कोपतीक्ष्णाक्षरं भवः
उवाचाविष्टसंभ्रान्तिप्रणयोन्मिश्रया
गिरा १०
शर्व उवाच
अनात्मज्ञासि गिरिजे नाहं निन्दापरस्तव

त्वद्भक्तिबुद्ध्या कृतवांस्तवाहं नामसंश्रयम् ११
विकल्पः स्वस्थचित्तेऽपि गिरिजे नैव कल्पना
यद्येवं कुपिता भीरु त्वं तवाहं न वै पुनः १२
नर्मवादी भविष्यामि जहि कोपं शुचिस्मिते शिरसा प्रणतश्चाहं रचितस्ते मयाञ्जलिः १३
स्नेहेनाप्यवमानेन निन्दितेनैति विक्रियाम्
तस्मान्न जातु रुष्टस्य नर्मस्पृष्टो जनः किल १४
अनेकैश्चाटुभिर्देवी देवेन प्रतिबोधिता कोपं तीव्रं न तत्याज सती मर्मणि घट्टिता १५
अवष्टब्धमथास्फाल्य वासः शंकरपाणिना विपर्यस्तालका वेगाद्यातुमैच्छत शैलजा १६
तस्या व्रजन्त्याः कोपेन पुनराह
पुरान्तकः
सत्यं सर्वैरवयवैः सुतासि सदृशी पितुः १७
हिमाचलस्य शृङ्गैस्तैर्मेघजालाकुलैर्नभः
तथा दुरवगाह्येभ्यो हृदयेभ्यस्तवाशयः १८
काठिन्याङ्कस्त्वमस्मभ्यं वनेभ्यो बहुधा गता

कुटिलत्वं च वर्त्मभ्यो दुःसेव्यत्वं हिमादपि
संक्रान्तिं सर्वदैवेति तन्वङ्गि हिमशैलराट् १९
इत्युक्ता सा पुनः प्राह गिरिशं शैलजा तदा कोपकम्पितमूर्धा च प्रस्फुरद्दशनच्छदा २०
उमोवाच
मा सर्वान्दोषदानेन निन्दान्यान्गुणिनो जनान्
तवापि दुष्टसंपर्कात्संक्रान्तं सर्वमेव हि २१
व्यालेभ्योऽनेकजिह्वत्वं भस्मना
स्नेहबन्धनम्
हृत्कालुष्यं शशाङ्कात्तु दुर्बोधित्वं
वृषादपि २२
तथा बहु किमुक्तेन अलं वाचा श्रमेण ते श्मशानवासान्निर्भीस्त्वं नग्नत्वान्न
तव त्रपा
निर्घृणत्वं कपालित्वाद्दया ते विगता
चिरम् २३
सूत उवाच
इत्युक्त्वा मन्दिरात्तस्मान्निर्जगाम
हिमाद्रिजा २४
तस्यां व्रजन्त्यां देवेशगणैः किलकिलो ध्वनिः

क्व मातर्गच्छसि त्यक्त्वा रुदन्तो
धाविताः पुनः २५
विष्टभ्य चरणौ देव्या वीरको बाष्पगद्गदम्
प्रोवाच मातः किंत्वेतत्क्व यासि
कुपितान्तरा २६
अहं त्वामनुयास्यामि व्रजन्तीं
स्नेहवर्जिताम्
नो चेत्पतिष्ये शिखरात्तपोनिष्ठे
त्वयोज्झितः २७
उन्नाम्य वदनं देवी दक्षिणेन तु पाणिना
उवाच वीरकं माता शोकं पुत्रक मा कृथाः २८
शैलाग्रात्पतितुं नैव न चागन्तुं मया सह
युक्तं ते पुत्र वक्ष्यामि येन कार्येण
तच्छृणु २९
कृष्णेत्युक्त्वा हरेणाहं निन्दिता
चाप्यनिन्दिता
सार्हं तपः करिष्यामि येन
गौरीत्वमाप्नुयाम् ३०
एष स्त्रीलम्पटो देवो यातायां
मय्यनन्तरम्
द्वाररक्षा त्वया कार्या नित्यं
रन्ध्रान्ववेक्षिणा ३१
यथा न काचित्प्रविशेद्योषिदत्र
हरान्तिकम्
दृष्ट्वा परांस्त्रियं चात्र वदेथा मम
पुत्रक ३२

शीघ्रमेव करिष्यामि यथायुक्तमनन्तरम् एवमस्त्विति देवीं स वीरकः प्राह सांप्रतम् ३३
मातुराज्ञामृताह्लादप्लाविताङ्गो
गतज्वरः
जगाम कक्षां संद्रष्टुं प्रणिपत्य च
मातरम् ३४
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे कुमारसंभवे देव्यास्तपोनुगमनं नाम पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः १५५

अथ षट्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
देवीं सापश्यदायान्तीं सखीं मातुर्विभूषिताम्
कुसुममोदिनीं नाम तस्य शैलस्य देवताम् १
सापि दृष्ट्वा गिरिसुतां
स्नेहविक्लवमानसा
क्व पुत्रि गच्छसीत्युच्चैरालिङ्ग्योवाच
देवता २
सा चास्यै सर्वमाचख्यौ शंकरात्कोपकारणम् पुनश्चोवाच गिरिजा देवतां मातृसंमताम् ३
उमोवाच
नित्यं शैलाधिराजस्य देवता त्वमनिन्दिते सर्वतः संनिधानं ते मम चातीव वत्सला ४
अतस्तुते प्रवक्ष्यामि यद्विधेयं तदा

धिया
अन्यस्त्रीसंप्रवेशस्तु त्वया रक्ष्यः
प्रयत्नतः ५
रहस्यत्र प्रयत्नेन चेतसा सततं गिरौ
पिनाकिनः प्रविष्टायां वक्तव्यं मे
त्वयानघे ६
ततोऽहं संविधास्यामि यत्कृत्यं तदनन्तरम्
इत्युक्ता सा तथेत्युक्त्वा जगाम
स्वगिरिं शुभम् ७
उमापि पितुरुद्यानं जगामाद्रिसुता
द्रुतम्
अन्तरिक्षं समाविश्य मेघमालामिव प्रभा ८
ततो विभूषणान्यस्य वृक्षवल्कलधारिणी
ग्रीष्मे पञ्चाग्निसंतप्ता वर्षासु च
जलोषिता ९
शैशिरासु च रात्रीषु शुष्कस्थण्डिलशायिनी
एवं साधयती तत्र तपसा संव्यवस्थिता १०
ज्ञात्वा तु तां गिरिसुतां दैत्यस्तत्रान्तरे वशी
अन्धकस्य सुतो दृप्तः पितुर्वधमनुस्मरन् ११
देवान्सर्वान्विजित्याजौ बकभ्राता रणोत्कटः
आडिर्नामान्तरप्रेक्षी सततं चन्द्र मौलिनः १२
आजगामामररिपुः पुरं त्रिपुरघातिनः

स तत्रागत्य ददृशे वीरकं द्वार्यवस्थितम् १३
विचिन्त्यासीद्वरं दत्तं स पुरा पद्मजन्मना
हते तदान्धके दैत्ये गिरिशेनामरद्विषि १४
आडिश्चकार विपुलं तपः परमदारुणम् तमागत्याब्रवीद्ब्रह्मा तपसा परितोषितः १५
किमाडे दानवश्रेष्ठ तपसा प्राप्तुमिच्छसि ब्रह्माणमाह दैत्यस्तु निर्मृत्युत्वमहं वृणे १६
ब्रह्मोवाच
न कश्चिच्च विना मृत्युं नरो दानव विद्यते
यतस्ततोऽपि दैत्येन्द्र मृत्युः
प्राप्यः शरीरिणा १७
इत्युक्तो दैत्यसिंहस्तु प्रोवाचाम्बुजसंभवम्
रूपस्य परिवर्तो मे यदा स्यात्पद्मसंभव
१८
तदा मृत्युर्मम भवेदन्यथा त्वमरो ह्यहम्
इत्युक्तस्तु तदोवाच तुष्टः कमलसंभवः १९
यदा द्वितीयो रूपस्य विवर्तस्ते भविष्यति
तदा ते भविता मृत्युरन्यथा न भविष्यति २०
इत्युक्तोऽमरतां मेने दैत्यसूनुर्महाबलः तस्मिन्काले तु संस्मृत्य

तद्वधोपायमात्मनः २१
परिहर्तुं दृष्टिपथं वीरकस्याभवत्तदा भुजंगरूपी रन्ध्रेण प्रविवेश दृशः पथम् २२
परिहृत्य गणेशस्य दानवोऽसौ सुदुर्जयः अलक्षितो गणेशेन प्रविष्टोऽथ पुरान्तकम् २३
भुजगरूपं संत्यज्य बभूवाथ महासुरः उमारूपी छलयितुं गिरिशं मूढचेतनः २४ कृत्वा मायां ततो रूपमप्रतर्क्यमनोहरम् सर्वावयवसम्पूर्णं सर्वाभिज्ञानसंवृतम् २५
कृत्वा मुखान्तरे दन्तान्दैत्यो वज्रोपमान्दृढान् तीक्ष्णाग्रान्बुद्धिमोहेन गिरिशं हन्तुमुद्यतः २६
कृत्वोमारूपसंस्थानं गतो दैत्यो हरान्तिकम्
पापो रम्याकृतिश्चित्रभूषणाम्बरभूषितः २७
तं दृष्ट्वा गिरिशस्तुष्टस्तदालिङ्ग्य महासुरम्
मन्यमानो गिरिसुतां सर्वैरवयवान्तरैः २८ अपृच्छत्साधु ते भावो गिरिपुत्रि न कृत्रिमः
या त्वं मदाशयं ज्ञात्वा प्राप्तेह

वरवर्णिनी २९
त्वया विरहितं शून्यं मन्यमानो
जगत्त्रयम्
प्राप्ता प्रसन्नवदना युक्तमेवंविधं
त्वयि ३०
इत्युक्तो दानवेन्द्रस्तु
तदाभाषत्स्मयञ्छनैः
न चाबुध्यदभिज्ञानं
प्रायस्त्रिपुरघातिनः ३१
देव्युवाच
यातास्म्यहं तपश्चर्तुं वाल्लभ्याय
तवातुलम्
रतिश्च तत्र मे नाभूत्ततः प्राप्ता
त्वदन्तिकम् ३२
इत्युक्तः शंकरः शङ्कां
कांचित्प्राप्यावधारयत्
हृदयेन समाधाय देवः प्रहसिताननः ३३
कुपिता मयि तन्वङ्गी प्रकृत्या च
दृढव्रता
अप्राप्तकामा सम्प्राप्ता किमेतत्संशयो
मम ३४
इति चिन्त्य हरस्तस्या अभिज्ञानं
विधारयन्
नापश्यद्वामपार्श्वे तु तदङ्गे
पद्मलक्षणम् ३५
लोमावर्तं तु रचितं ततो देवः पिनाकधृक्

अबुध्यद्दानवीं मायामाकारं गूहयंस्ततः ३६
मेढ्रे वज्रास्त्रमादाय दानवं तमसूदयत् अबुध्यद्वीरको नैव दानवेन्द्रं निषूदितम् ३७
हरेण सूदितं दृष्ट्वा स्त्रीरूपं
दानवेश्वरम्
अपरिच्छिन्नतत्त्वार्था शैलपुत्र्यै
न्यवेदयत् ३८
दूतेन मारुतेनाशुगामिना नगदेवता
श्रुत्वा वायुमुखाद्देवी
क्रोधरक्तविलोचना
अशपद्वीरकं पुत्रं हृदयेन विदूयता ३९
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे कुमारसंभवे आडिवधो नाम षट्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः १५६

अथ सप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः देव्युवाच
मातरं मा परित्यज्य यस्मात्त्वं
स्नेहविक्लवाम्
विहितावसरः स्त्रीणां शंकरस्य रहोविधौ १
तस्मात्ते परुषा रूक्षा जडा हृदयवर्जिता
गणेश क्षारसदृशी शिला माता भविष्यति २
निमित्तमेतद्विख्यातं वीरकस्य शिलोदये सोऽभवत्प्रक्रमेणैव

विचित्राख्यानसंश्रयः ३ एवमुत्सृष्टशपाया गिरिपुत्र्यास्त्वनन्तरम्
निर्जगाम मुखात्क्रोधः सिंहरूपी महाबलः ४
स तु सिंहः करालास्यो जटाजटिलकंधरः प्रोद्धूतलम्बलाङ्गूलो दंष्ट्रोत्कटमुखातटः ५
व्यादितास्यो ललज्जिह्वः क्षामकुक्षिश्चिखादिषुः
तस्याशु वर्तितुं देवी व्यवस्यत सती तदा ६
ज्ञात्वा मनोगतं तस्या भगवांश्चतुराननः आजगामाश्रमपदं संपदामाश्रयं तदा आगम्योवाच देवेशो गिरिजां स्पष्टया गिरा ७
ब्रह्मोवाच
किं पुत्रि प्राप्तुकामासि किमलभ्यं ददामि ते
विरम्यतामतिक्लेशात्तपसोऽस्मान्मदाज्ञया ८
तच्छ्रुत्वोवाच गिरिजा
गुरोर्गौरत्वगर्भितम्
वाक्यं वाचा
चिरोद्गीर्णवर्णनिर्णीतवाञ्छितम् ९
देव्युवाच

तपसा दुष्करेणाप्तः पतित्वे शंकरो मया
स मां श्यामलवर्णेति बहुशः प्रोक्तवान्भवः १०
स्यामहं काञ्चनाकारा वाल्लभ्येन च संयुता भर्तुर्भूतपतेरङ्गमेकतो निर्विशेऽङ्गवत् ११
तस्यास्तद्भाषितं श्रुत्वा प्रोवाच कमलासनः
एवं भव त्वं भूयश्च भर्तृदेहार्धधारिणी १२
ततस्तत्याज भृङ्गाङ्गं
फुल्लनीलोत्पलत्वचम् १३
त्वचा सा चाभवद्दीप्ता घण्टाहस्ता
त्रिलोचना
नानाभरणपूर्णाङ्गी पीतकौशेयधारिणी १४
तामब्रवीत्ततो ब्रह्मा देवीं नीलाम्बुजत्विषम्
निशे भूधरजादेहसम्पर्कात्त्वं ममाज्ञया १५
सम्प्राप्ता कृतकृत्यत्वमेकानंशा पुरा ह्यसि
य एष सिंहः प्रोद्भूतो देव्याः
क्रोधाद्वरानने १६
स तेऽस्तु वाहनं देवि केतौ चास्तु महाबलः
गच्छ विन्ध्याचलं तत्र सुरकार्यं
करिष्यसि १७

पञ्चालो नाम यक्षोऽयं यक्षलक्षपदानुगः दत्तस्ते किंकरो देवि मया मायाशतैर्युतः १८
इत्युक्ता कौशिकी देवी विन्ध्यशैलं जगाम ह
उमापि प्राप्तसंकल्पा जगाम गिरिशान्तिकम् १९
प्रविशन्तीं तु तां द्वारादपकृष्य समाहितः
रुरोध वीरको देवीं हेमवेत्रलताधरः २०
तामुवाच स कोपेन रूपात्तु व्यभिचारिणीम्
प्रयोजनं न तेऽस्तीह गच्छ यावन्न
भेत्स्यसे २१
देव्या रूपधरो दैत्यो देवं वञ्चयितुं
त्विह
प्रविष्टो न च दृष्टोऽसौ स वै देवेन
घातितः २२
घातिते चाहमाज्ञप्तो नीलकण्ठेन कोपिना
द्वारेषु नावधानं ते यस्मात्पश्यामि वै
ततः २३
भविष्यसि न मद्द्वाःस्थो
वर्षपूगान्यनेकशः
अतस्तेऽत्र न दास्यामि प्रवेशं गम्यतां
द्रुतम् २४
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे कुमारसंभवे वीरकशापो नाम

सप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः १५७

अथाष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः
वीरक उवाच
एवमुक्त्वा गिरिसुता माता मे स्नेहवत्सला प्रवेशं लभते नान्या नारी कमललोचने १ इत्युक्ता तु तदा देवी चिन्तयामास चेतसा न सा नारीति दैत्योऽसौ वायुर्मे यामभाषत २
वृथैव वीरकः शप्तो मया क्रोधपरीतया अकार्यं क्रियते मूढैः प्रायः क्रोधसमीरितैः ३
क्रोधेन नश्यते कीर्तिः क्रोधो हन्ति स्थिरां श्रियम्
अपरिच्छिन्नतत्त्वार्था पुत्रं
शापितवत्यहम्
विपरीतार्थबुद्धीनां सुलभो विपदोदयः ४
संचिन्त्यैवमुवाचेदं वीरकं प्रति शैलजा लज्जासज्जविकारेण वदनेनाम्बुजत्विषा ५
देव्युवाच
अहं वीरक ते माता मा तेऽस्तु मनसो भ्रमः
शंकरस्यास्मि दयिता सुता तुहिनभूभृतः ६
मम गात्रच्छविभ्रान्त्या मा शङ्कां पुत्र
भावय
तुष्टेन गौरता दत्ता ममेयं पद्मजन्मना ७
मया शप्तोऽस्यविदिते वृत्तान्ते

दैत्यनिर्मिते
ज्ञात्वा नारीप्रवेशं तु शंकरे रहसि स्थिते ८
न निवर्तयितुं शक्यः शापः किं तु ब्रवीमि
ते
शीघ्रमेष्यसि मानुष्यात्स त्वं
कामसमन्वितः ९
सूत उवाच
शिरसा तु ततो वन्द्य मातरं पूर्णमानसः उवाचोदितपूर्णेन्दुद्युतिं च हिमशैलजाम् १०
वीरक उवाच
नतसुरासुरमौलिमिलन्मणिप्रचयकान्तिकरालनखाङ्किते
नगसुते शरणागतवत्सले तव नतोऽस्मि नतार्तिविनाशिनि ११
तपनमण्डलमण्डितकंधरे
पृथुसुवर्णसुवर्णनगद्युते
विषभुजंगनिषङ्गविभूषिते गिरिसुते
भवतीमहमाश्रये १२
जगति कः प्रणताभिमतं ददौ झटिति सिद्धनुते
भवती यथा
जगति कां च न वाञ्छति शंकरो भुवनधृत्तनये
भवतीं यथा १३
विमलयोगविनिर्मितदुर्जयस्वतनुतुल्यमहेश्वरमण्डले

विदलितान्धकबान्धवसंहतिः सुरवरैः प्रथमं त्वमभिष्टुता १४
सितसटापटलोद्धतकंधराभरमहामृगराजरथस्थिता
विमलशक्तिमुखानलपिङ्गलायतभुजौघविपिष्टमहासुरा १५
निगदिता भुवनैरिति चण्डिका जननि
शुम्भनिशुम्भनिषूदनी
प्रणतचिन्तितदानवदानवप्रमथनैकरतिस्तरसाभुवि १६
वियति वायुपथे ज्वलनोज्ज्वलेऽवनितले तव
देवि च यद्वपुः
तदजितेऽप्रतिमे प्रणमाम्यहं भुवनभाविनि
ते भववल्लभे १७
जलधयो ललितोद्धतवीचयो हुतवहद्युतयश्च
चराचरम्
फणसहस्रभृतश्च भुजंगमास्त्वदभिधास्यति
मय्यभयंकराः १८
भगवति स्थिरभक्तजनाश्रये प्रतिगतो
भवतीचरणाश्रयम्
करणजातमिहास्तु ममाचलं
नुतिलवाप्तिफलाशयहेतुतः १९
प्रशममेहि ममात्मजवत्सले तव नमोऽस्तु जगत्त्रयसंश्रये
त्वयि ममास्तु मतिः सततं शिवे शरणगोऽस्मि नतोऽस्मि नमोऽस्तु ते १९

सूत उवाच
प्रसन्ना तु ततो देवी वीरकस्येति संस्तुता
प्रविवेश शुभं भर्तुर्भवनं भूधरात्मजा २०
अथ रुद्रो महागौरीं गौरीं दृष्ट्वा तु सुन्दरीम्
चित्तव्यामोहनाकारां करीन्द्रो न्मत्तगामिनीम् २१
पूर्णचन्द्राननां तन्वीं
नितम्बोरुघनस्तनीम्
मध्ये क्षामां
तथाक्षीणलावण्यामृतवर्षिणीम् २२
सर्वाभरणपूर्वाङ्गीं मदो मन्देन कारिणीम् सकामः शङ्कितो दीनो रौद्रो वीरो भयानकः २३
करुणाहास्यबीभत्सकिंचित्किंचिद्धरोऽभवत्
जिघांसुर्देववाक्येन भैरवं कृतवान्वपुः २४
सा चापि भैरवी जाता देवस्य प्रतिरूपिणी तस्या रूपसहस्राणि ददर्श गिरिगोचरः २५ ग्रस्ते सहस्ररूपाणां तारारूपे प्रदर्शिते
पार्वत्या चाथ निःशङ्कः शंकरो वाभवत्ततः २६

दृष्ट्वा जगन्मयीं तां तु रराम सुरतप्रियः
विरहोत्कण्ठितां भार्यां प्राप्य भूयो हिमात्मजाम् २७ यावद्वर्षसहस्रान्तमुभयो रहसिस्थयोः नानाकरणबद्धोत्था क्रीडासीत्संतता तयोः २८
द्वारस्थो वीरको देवान्हरदर्शनकाङ्क्षिणः व्यसर्जयत्स्वकान्येव
गृहाण्यादरपूर्वकम् २९
नास्त्यत्रावसरो देवा देव्या सह वृषाकपिः
निभृतः क्रीडतीत्युक्ता ययुस्ते च
यथागतम् ३०
गते वर्षसहस्रे तु देवास्त्वरितमानसाः
ज्वलनं चोदयामासुर्ज्ञातुं
शंकरचेष्टितम् ३१
प्रविश्य जालरन्ध्रेण शुकरूपी हुताशनः
ददृशे शयने शर्वं रतं गिरिजया सह ३२
ददृशे तं च देवेशो हुताशं शुकरूपिणम्
तमुवाच महादेवः किंचित्कोपसमन्वितः ३३
शर्व उवाच
निषिक्तमर्धं देव्यां मे शुक्रस्य शुकविग्रह
लज्जया विरतिस्थायां त्वमर्धं पिब पावक ३४

यस्मात्तु त्वत्कृतो विघ्नस्तस्मात्त्वय्युपपद्यते इत्युक्तः
प्राञ्जलिर्वह्निरपिबद्वीर्यमाहितम् ३५ तेनापूर्यत तान्देवांस्तत्तत्कायविभेदतः विपाट्य जठरं तेषां वीर्यं माहेश्वरं ततः ३६
निष्क्रान्ते तप्तहेमाभं विततं शंकराश्रमे
तस्मिन्सरो महज्जातं विमलं बहुयोजनम् ३७ प्रोत्फुल्लहेमकमलं नानाविहगनादितम् तच्छ्रुत्वा तु ततो देवी हेमद्रुममहाजलम् ३८
जगाम कौतुकाविष्टा तत्सरः कनकाम्बुजम् तत्र कृत्वा जलक्रीडां तदब्जकृतशेखरा ३९ उपविष्टा ततस्तस्य तीरे देवी सखीयुता पातुकामा च तत्तोयं स्वादु निर्मलपङ्कजम् ४०
अपश्यत्कृत्तिकाः स्नाताः षडर्कद्युतिसंनिभाः
पद्मपत्रे तु तद्वारि गृहीत्वोपस्थिता
गृहम् ४१
हर्षादुवाच पश्यामि पद्मपत्रे स्थितं पयः
ततस्ता ऊचुरखिलं कृत्तिका हिमशैलजाम् ४२
कृत्तिका ऊचुः
दास्यामो यदि ते गर्भः सम्भूतो यो

भविष्यति
सोऽस्माकमपि पुत्रः स्यादस्मन्नाम्ना च वर्तताम्
भवेल्लोकेषु विख्यातः सर्वेष्वपि शुभानने ४३
इत्युक्तोवाच गिरिजा कथं मद्गात्रसंभवः सर्वैरवयवैर्युक्तो भवतीभ्यः सुतो भवेत् ४४
ततस्तां कृत्तिका ऊचुर्विधास्यामोऽस्य वै वयम्
उत्तमान्युत्तमाङ्गानि यद्येवं तु
भविष्यति ४५
उक्ता वै शैलजा प्राह भवत्वेवमनिन्दिताः
ततस्ता हर्षसम्पूर्णाः पद्मपत्रस्थितं
पयः ४६
तस्यै ददुस्तया चापि तत्पीतं क्रमशो जलम् पीते तु सलिले तस्मिंस्ततस्तस्मिन्सरोवरे ४७
विपाट्य देव्याश्च ततो दक्षिणां कुक्षिमुद्गतः
निश्चक्रामाद्भुतो बालः सर्वलोकविभासकः ४८
प्रभाकरप्रभाकारः प्रकाशकनकप्रभः गृहीतनिर्मलोदग्रशक्तिशूलः षडाननः ४९ दीप्तो मारयितुं दैत्यान्कुत्सितान्कनकच्छविः

एतस्मात्कारणाद्दैवः कुमारश्चापि सोऽभवत् ५०
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तारकोपाख्याने कुमारसंभवो नामाष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः १५८

अथ नवपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
वामं विदार्य निष्क्रान्तः सुतो देव्याः पुनः शिशुः
स्कन्दाच्च वदने वह्नेः
शुक्रात्सुवदनोऽरिहा १
कृत्तिकामेलनादेव शाखाभिः सविशेषतः
शाखाभिधाः समाख्याताः षट्सु वक्त्रेषु
विस्तृताः २
यतस्ततो विशाखोऽसौ ख्यातो लोकेषु षण्मुखः
स्कन्दो विशाखः षड्वक्त्रः कार्तिकेयश्च
विश्रुतः ३
चैत्रस्य बहुले पक्षे पञ्चदश्यां महाबलौ
सम्भूतावर्कसदृशौ विशाले शरकानने ४
चैत्रस्यैव सिते पक्षे पञ्चम्यां
पाकशासनः
बालकाभ्यां चकारैकं मत्वा चामरभूतये ५
तस्यामेव ततः षष्ठ्यामभिषिक्तो गुहः प्रभुः
सर्वैरमरसंघातैर्ब्रह्मेन्द्रोपेन्द्र

भास्करैः ६
गन्धमाल्यैः शुभैर्धूपैस्तथा
क्रीडनकैरपि
छत्रैश्चामरजालैश्च भूषणैश्च विलेपनैः ७
अभिषिक्तो विधानेन यथावत्षण्मुखः प्रभुः
सुतामस्मै ददौ शक्रो देवसेनेति
विश्रुताम् ८
पत्न्यर्थं देवदेवस्य ददौ
विष्णुस्तदायुधम्
यक्षाणां दशलक्षाणि ददावस्मै धनाधिपः ९
ददौ हुताशनस्तेजो ददौ वायुश्च वाहनम् ददौ क्रीडनकं त्वष्टा कुक्कुटं कामरूपिणम्
एवं सुरास्तु ते सर्वे परिवारमनुत्तमम्
१०
ददुर्मुदितचेतस्काः स्कन्दायादित्यवर्चसे ११
जानुभ्यामवनौ स्थित्वा
सुरसंघास्तमस्तुवन्
स्तोत्रेणानेन वरदं षण्मुखं मुख्यशः
सुराः १२
देवा ऊचुः
नमः कुमाराय महाप्रभाय स्कन्दाय च
स्कन्दितदानवाय
नवार्कविद्युद्द्युतये नमोऽस्तुते
नमोऽस्तु ते षण्मुख कामरूप १३

पिनद्धनानाभरणाय भर्त्रे नमो रणे दानवदारणाय
नमोऽस्तु तेऽर्कप्रतिमप्रभाय नमोऽस्तु गुह्याय गुहाय तुभ्यम् १४
नमोऽस्तु त्रैलोक्यभयापहाय नमोऽस्तु ते
बाल कृपापराय
नमो विशालामललोचनाय नमो विशाखाय
महाव्रताय १५
नमो नमस्तेऽस्तु मनोहराय नमो नमस्तेऽस्तु
रणोत्कटाय
नमो मयूरोज्ज्वलवाहनाय नमोऽस्तु
केयूरधराय तुभ्यम् १६
नमो धृतोदग्रपताकिने नमस्ते नमः
प्रभावप्रणताय तेऽस्तु
नमस्ते नमस्ते वरवीर्यशालिने कृपापरो नो
भव भव्यमूर्ते १७
क्रियापरा यज्ञपतिं च स्तुत्वा विनेमुरेवं त्वमराधिपाद्याः
एवं तदा षड्वदनस्तु सेन्द्रानुवाच
तुष्टश्च गुहस्ततस्तान्
निरीक्ष्य नेत्रैरमलैः सुरेशाञ् शत्रून्हनिष्यामि गतज्वराः स्थ १८
कुमार उवाच
कं वः कामं प्रयच्छामि देवता ब्रूत निर्वृताः
यद्यप्यसाध्यं हृद्यं वो हृदये चिन्तितं

परम् १९
इत्युक्तास्तु सुरास्तेन प्रोचुः
प्रणतमौलयः
सर्व एव महात्मानं गुहं तद्गतमानसाः २०
दैत्येन्द्रस्तारको नाम
सर्वामरकुलान्तकृत्
बलवान्दुर्जयो दुष्टो दुराचारोऽतिकोपनः
तमेव जहि हृद्योऽर्थ एषोऽस्माकं भयापह २१
एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा सर्वामरपदानुगः जगाम जगतां नाथः स्तूयमानोऽमरेश्वरैः २२
तारकस्य वधार्थाय जगतः कण्टकस्य वै
ततश्च प्रेषयामास शक्रो लब्धसमाश्रयः २३
दूतं दानवसिंहस्य परुषाक्षरवादिनम्
स तु गत्वाब्रवीद्दैत्यं निर्भयो
भीमदर्शनः २४
दूत उवाच
शक्रस्त्वामाह देवेशो दैत्यकेतो दिवस्पतिः
तारकासुर तच्छ्रुत्वा घटशक्त्या यथेच्छया २५
यज्जगद्दलनादाप्तं किल्बिषं दानव त्वया तस्याहं शासकस्तेऽद्य राजास्मि भुवनत्रये २६
श्रुत्वैतद्दूतवचनं कोपसंरक्तलोचनः उवाच दूतं दुष्टात्मा नष्टप्रायविभूतिकः २७

तारक उवाच
दृष्टं ते पौरुषं शक्र रणेषु शतशो मया निस्त्रपत्वान्न ते लज्जा विद्यते शक्र
दुर्मते २८
एवमुक्ते गते दूते चिन्तयामास दानवः
नालब्धसंश्रयः शक्रो वक्तुमेवं हि
चार्हति २९
जितः स शक्रो नाकस्माज्जायते
संश्रयाश्रयः
निमित्तानि च दुष्टानि
सोऽपश्यद्दुष्टचेष्टितः ३०
पांशुवर्षमसृक्पातं गगनादवनीतले भुजनेत्रप्रकम्पं च वक्त्रशोषमनोभ्रमम् ३१
स्वकान्तावक्त्रपद्मानां म्लानतां च
व्यलोकयत्
दुष्टांश्च प्राणिनो रौद्रा
न्सोऽपश्यद्दुष्टवेदिनः ३२
तदचिन्त्वैव दितिजो
न्यस्तचिन्तोऽभवत्क्षणात्
यावद्गजघटाघण्टारणत्काररवोत्कटाम् ३३
तद्वत्तुरगसंघातक्षुण्णभूरेणुपिञ्जराम्चञ्चलस्यन्दनोदग्रध्वजराजिविराजिताम् ३४
विमानैश्चाद्भुताकारैश्चलितामरचामरैः तां भूषणनिबद्धां च किंनरोद्गतिनादिताम्

३५
नानानाकतरूत्फुल्लकुसुमापीडधारिणीम् विकोशास्त्रपरिष्कारां वर्मनिर्मलदर्शनाम् ३६
बन्द्युद्घुष्टस्तुतिरवां
नानावाद्यनिनादिताम्
सेनां नाकसदां दैत्यः प्रासादस्थो
व्यलोकयत् ३७
चिन्तयामास स तदा किंचिदुद्भ्रान्तमानसः
अपूर्वः को भवेद्योद्धा यो मया न
विनिर्जितः ३८
ततश्चिन्ताकुलो दैत्यः शुश्राव कटुकाक्षरम्
सिद्धबन्दिभिरुद्घुष्टमिदं हृदयदारणम् ३९
अथ गाथा
जयातुलशक्तिदीधितिपिञ्जर भुजदण्डचण्डरणरभस
सुरवदन कुमुदकाननविकासनेन्दो कुमार जय दितिजकुलमहोदधिवडवानल ४०
षण्मुख मधुररवमयूररथ
सुरमुकुटकोटिघट्टितचरणनखाङ्कुरमहासन
जय ललितचूडाकलापनवविमलदलकमलकान्त
दैत्यवंशदुःसहदावानल ४१
जय विशाख विभो जय सकललोकतारक जय देवसेनानायक

स्कन्द जय गौरीनन्दन घण्टाप्रिय प्रिय विशाख विभो
धृतपताकप्रकीर्णपटल
कनकभूषण भासुरदिनकरच्छाय ४२
जय जनितसंभ्रम लीलालूनाखिलाराते जय सकललोकतारक
दितिजासुरवरतारकान्तक
स्कन्द जय बाल सप्तवासर जय
भुवनावलिशोकविनाशन ४३
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे देवासुरसङ्ग्रामे रणोद्योगो नामैकोनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः १५९

अथ षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
श्रुत्वैतत्तारकः सर्वमुद्घुष्टं देवबन्दिभिः
सस्मार ब्रह्मणो वाक्यं वधं बालादुपस्थितम् १
स्मृत्वा घर्मार्द्रसर्वाङ्गः पदातिरपदानुगः
मन्दिरान्निर्जगामाशु शोकग्रस्तेन चेतसा २
कालनेमिमुखा दैत्याः संरम्भाद्भ्रान्तचेतसः
स्वे स्वे स्वनीकेषु तदा

त्वराविस्मितचेतसः
योधा धावत गृहीत योजयध्वं वरूथिनीम् ३ कुमारं तारको दृष्ट्वा बभाषे भीषणाकृतिः किं बाल योद्धुकामोऽसि क्रीड कन्दुकलीलया ४
त्वया न दानवा दृष्टा यत्सङ्गरविभीषकाः बालत्वादथ ते बुद्धिरेवं स्वल्पार्थदर्शिनी ५
कुमारोऽपि तमग्रस्थं बभाषे हर्षयन्सुरान् शृणु तारक शास्त्रार्थस्तव चैव निरूप्यते ६
शास्त्रैरर्था न दृश्यन्ते समरे निर्भयैर्भटैः
शिशुत्वं मावमंस्था मे शिशुः कालभुजंगमः ७
दुष्प्रेक्ष्यो भास्करो बालस्तथाहं दुर्जयः शिशुः
अल्पाक्षरो न मन्त्रः किं सुस्फुरो दैत्य
दृश्यते ८
कुमारे प्रोक्तवत्येवं दैत्यश्चिक्षेप
मुद्गरम्
कुमारस्तं निरस्याथ वज्रेणामोघवर्चसा ९
ततश्चिक्षेप दैत्येन्द्रो
भिन्दिपालमयोमयम्
करेण तच्च जग्राह कार्तिकेयोऽमरारिहा १०
गदां मुमोच दैत्याय षण्मुखः परमस्वनाम्

तया हतस्ततो दैत्यश्चकम्पेऽचलराडिव ११
मेने च दुर्जयं दैत्यस्तदा षड्वदनं रणे
चिन्तयामास बुद्ध्या वै प्राप्तः कालो न
संशयः १२
कुपितं तु तमालोक्य कालनेमिपुरोगमाः
सर्वे दैत्येश्वरा जघ्नुः कुमारं
रणदारुणम् १३
स तैः प्रहारैरस्पृष्टो वृथाक्लेशैर्महाद्युतिः दैत्येन्द्राः पुनः प्रासैः शिलीमुखैः १४
कुमारं सामरं जघ्नुर्बलिनो देवकण्टकाः कुमारस्य व्यथा
नाभूद्दैत्यास्त्रनिहतस्य तु १५
प्राणान्तकरणो जातो देवानां दानवाहवः
देवान्निपीडितान्दृष्ट्वा कुमारः
कोपमाविशत् १६
ततोऽस्त्रैर्वारयामास दानवानामनीकिनीम्
ततस्तैर्निष्प्रतीकरैस्ताडिताः
सुरकण्टकाः १७
कालनेमिमुखाः सर्वे रणादासन्पराङ्मुखाः विद्रुतेष्वथ दैत्येषु हतेषु च समन्ततः १८
ततः क्रुद्धो महादैत्यस्तारकोऽसुरनायकः जग्राह च गदां दिव्यां हेमजालपरिष्कृताम् १९

जघ्ने कुमारं गदया निष्टप्तकनकाङ्गदः शरैर्मयूरपत्रैश्च चकार विमुखान्सुरान् २०
तथा परैर्महाभल्लैर्मयूरं गुहवाहनम् बिभेद तारकः क्रुद्धः स सैन्येऽसुरनायकः २१
दृष्ट्वा पराङ्मुखान्देवान्मुक्तरक्तं
स्ववाहनम्
जग्राह शक्तिं विमलां रणे कनकभूषणाम् २२
बाहुना हेमकेयूररुचिरेण षडाननः
ततो जवान्महासेनस्तारकं दानवाधिपम् २३
तिष्ठ तिष्ठ सुदुर्बुद्धे जीवलोकं विलोकय
हतोऽस्यद्य मया शक्त्या स्मर शस्त्रं
सुशिक्षितम् २४
इत्युक्त्वा च ततः शक्तिं मुमोच दितिजं प्रति
सा कुमारभुजोत्सृष्टा तत्केयूररवानुगा बिभेद दैत्यहृदयं वज्रशैलेन्द्रकर्कशम् २५
गतासुः स पपातोर्व्यां प्रलये भूधरो यथा विकीर्णमुकुटोष्णीषो विस्रस्ताखिलभूषणः २६
तस्मिन्विनिहते दैत्ये त्रिदशानां महोत्सवे
नाभूत्कश्चित्तदा दुःखी नरकेष्वपि पापकृत् २७

स्तुवन्तः षण्मुखं देवाः क्रीडन्तश्चाङ्गनायुताः
जग्मुः स्वानेव भवनान्भूरिधामान उत्सुकाः २८
ददुश्चापि वरं सर्वे देवाः स्कन्दमुखं प्रति
तुष्टाः सम्प्राप्तसर्वेच्छाः सह सिद्धैस्तपोधनैः २९
देवा ऊचुः
यः पठेत्स्कन्दसम्बद्धां कथां मर्त्यो
महामतिः
शृणुयाच्छ्रावयेद्वापि स
भवेत्कीर्तिमान्नरः ३०
बह्वायुः सुभगः
श्रीमान्कान्तिमाञ्छुभदर्शनः
भूतेभ्यो निर्भयश्चापि
सर्वदुःखविवर्जितः ३१
संध्यामुपास्य यः पूर्वां स्कन्दस्य
चरितं पठेत्
स मुक्तः किल्बिषैः
सर्वैर्महाधनपतिर्भवेत् ३२
बालानां व्याधिजुष्टानां राजद्वारं च सेवताम्
इदं तत्परमं दिव्यं सर्वदा सर्वकामदम्
तनुक्षये च सायुज्यं षण्मुखस्य
व्रजेन्नरः ३३

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तारकवधो नाम षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः १६०

अथैकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः
ऋषय ऊचुः
इदानीं श्रोतुमिच्छामो हिरण्यकशिपोर्वधम्
नरसिंहस्य माहात्म्यं तथा पापविनाशनम् १
सूत उवाच
पुरा कृतयुगे विप्रा हिरण्यकशिपुः प्रभुः
दैत्यानामादिपुरुषश्चकार स महत्तपः २
दश वर्षसहस्राणि दश वर्षशतानि च
जलवासी समभवत्स्नानमौनधृतव्रतः ३
ततः शमदमाभ्यां च ब्रह्मचर्येण चैव हि
ब्रह्मा प्रीतोऽभवत्तस्य तपसा नियमेन च ४
ततः स्वयंभूर्भगवान्स्वयमागम्य तत्र ह
विमानेनार्कवर्णेन हंसयुक्तेन भास्वता ५
आदित्यैर्वसुभिः
साध्यैर्मरुद्भिर्दैवतैस्तथा
रुद्रैर्विश्वसहायैश्च
यक्षराक्षसपन्नगैः ६
दिग्भिश्चैव विदिग्भिश्च नदीभिः
सागरैस्तथा
नक्षत्रैश्च मुहूर्तैश्च खेचरैश्च
महाग्रहैः ७
देवैर्ब्रह्मर्षिभिः सार्धं सिद्धैः

सप्तर्षिभिस्तथा
राजर्षिभिः
पुण्यकृद्भिर्गन्धर्वाप्सरसां गणैः ८
चराचरगुरुः श्रीमान्वृतः
सर्वैर्दिवौकसैः
ब्रह्मा ब्रह्मविदां श्रेष्ठो दैत्यं
वचनमब्रवीत् ९
प्रीतोऽस्मि तव भक्तस्य तपसानेन सुव्रत
वरं वरय भद्रं ते यथेष्टं काममाप्नुहि १०
हिरण्यकशिपुरुवाच
न देवासुरगन्धर्वा न यक्षोरगराक्षसाः
न मानुषाः पिशाचा वा हन्युर्मां देवसत्तम ११
ऋषयो वा न मां शापैः शपेयुः प्रपितामह यदि मे भगवान्प्रीतो वर एष वृतो मया १२ न चास्त्रेण न शस्त्रेण गिरिणा पादपेन च न शुष्केण न चाद्रेर्ण! न दिवा न निशाथ वा १३
भवेयमहमेवार्कः सोमो वायुर्हुताशनः सलिलं चान्तरिक्षं च नक्षत्राणि दिशो दश १४
अहं क्रोधश्च कामश्च वरुणो वासवो यमः धनदश्च धनाध्यक्षो यक्षः किंपुरुषाधिपः १५
ब्रह्मोवाच
एते दिव्या वरास्तात मया

दत्तास्तवाद्भुताः
सर्वान्कामान्सदा वत्स प्राप्स्यसि त्वं न संशयः १६
एवमुक्त्वा स भगवाञ् जगामाकाश एव हि वैराजं ब्रह्मसदनं ब्रह्मर्षिगणसेवितम् १७
ततो देवाश्च नागाश्च गन्धर्वा ऋषिभिः सह वरप्रदानं श्रुत्वैव पितामहमुपस्थिताः १८
वरप्रदानाद्भगवन्वधिष्यति स नोऽसुरः तत्प्रसीदाशु भगवन्वधोऽप्यस्य
विचिन्त्यताम् १९
भगवन्सर्वभूतानामादिकर्ता स्वयं प्रभुः
स्रष्टा त्वं
हव्यकव्यानामव्यक्तप्रकृतिर्बुधः २०
सर्वलोकहितं वाक्यं श्रुत्वा देवः प्रजापतिः
आश्वासयामास सुरान्सुशीतैर्वचनाम्बुभिः २१
अवश्यं त्रिदशास्तेन प्राप्तव्यं तपसः फलम्
तपसोऽन्तेऽस्य भगवान्वधं विष्णुः करिष्यति २२
तच्छ्रुत्वा विबुधा वाक्यं सर्वे पङ्कजजन्मनः
स्वानि स्थानानि दिव्यानि

विप्रजग्मुर्मुदान्विताः २३
लब्धमात्रे वरे चाथ सर्वाः सोऽबाधत
प्रजाः
हिरण्यकशिपुर्दैत्यो वरदानेन दर्पितः २४
आश्रमेषु महाभागान्स मुनीञ्छंसितव्रतान् सत्यधर्मपरान्दान्तान्धर्षयामास दानवः २५
देवांस्त्रिभुवनस्थांश्च पराजित्य महासुरः
त्रैलोक्यं वशमानीय स्वर्गे वसति दानवः २६
यदा वरमदोत्सिक्तश्चोदितः कालधर्मतः यज्ञियानकरोद्दैत्यानयज्ञियाश्च देवताः २७
तदादित्याश्च साध्याश्च विश्वे च वसवस्तथा
सेन्द्रा देवगणा यक्षाः
सिद्धद्विजमहर्षयः २८
शरण्यं शरणं विष्णुमुपतस्थुर्महाबलम्
देवदेवं यज्ञमयं वासुदेवं सनातनम् २९
देवा ऊचुः
नारायण महाभाग देवास्त्वां शरणं गताः
त्रायस्व जहि दैत्येन्द्रं हिरण्यकशिपुं
प्रभो ३०
त्वं हि नः परमो धाता त्वं हि नः परमो गुरुः

त्वं हि नः परमो देवो ब्रह्मादीनां सुरोत्तम ३१
विष्णुरुवाच
भयं त्यजध्वममरा अभयं वो ददाम्यहम् तथैव त्रिदिवं देवाः प्रतिपद्यत मा चिरम् ३२
एषोऽहं सगणं दैत्यं वरदानेन दर्पितम् अवध्यममरेन्द्राणां दानवेन्द्रं
निहन्म्यहम् ३३
एवमुक्त्वा तु भगवान्विसृज्य
त्रिदशेश्वरान्
वधं संकल्पयामास हिरण्यकशिपोः प्रभुः ३४
साहाय्यं च महाबाहुरॐकारं गृह्य सत्वरम्
अथौंकारसहायस्तु भगवान्विष्णुरव्ययः ३५
हिरण्यकशिपुस्थानं जगाम हरिरीश्वरः तेजसा भास्कराकारः शशी कान्त्येव चापरः ३६
नरस्य कृत्वार्धतनुं सिंहस्यार्धतनुं तथा नारसिंहेन वपुषा पाणिं संस्पृश्य पाणिना ३७
ततोऽपश्यत विस्तीर्णां दिव्यां रम्यां मनोरमाम्
सर्वकामयुतां शुभ्रां हिरण्यकशिपोः सभाम् ३८
विस्तीर्णां योजनशतं शतमध्यर्धमायताम् वैहायसीं कामगमां पञ्चयोजनविस्तृताम् ३९

जराशोकक्लमापेतां निष्प्रकम्पां शिवां सुखाम्
वेश्महर्म्यवतीं रम्यां ज्वलन्तीमिव
तेजसा ४०
अन्तःसलिलसंयुक्तां विहितां विश्वकर्मणा
दिव्यरत्नमयैर्वृक्षैः
फलपुष्पप्रदैर्युताम् ४१
नीलपीतसितश्यामैः कृष्णैर्लोहितकैरपि
अवतानैस्तथा गुल्मैर्मञ्जरीशतधारिभिः ४२
सिताभ्रघनसंकाशा प्लवन्तीव व्यदृश्यत
रश्मिवती भास्वरा च दिव्यगन्धमनोरमा ४३
सुसुखा न च दुःखा सा न शीता न च घर्मदा
न क्षुत्पिपासे ग्लानिं वा प्राप्य तां
प्राप्नुवन्ति ते ४४
नानारूपैरुपकृतां विचित्रैरतिभास्वरैः
स्तम्भैर्न विभृता सा वै शाश्वती चाक्षपा
सदा ४५
अति चन्द्रं च सूर्यं च शिखिनं च स्वयंप्रभा
दीप्यते नाकपृष्ठस्था भासयन्तीव भास्करम् ४६
सर्वे च कामाः प्रचुरा ये दिव्या ये च मानुषाः
रसयुक्तं प्रभूतं च भक्ष्यभोज्यमनन्तकम् ४७
पुण्यगन्धस्रजश्चात्र

नित्यपुष्पफलद्रुमाः
उष्णे शीतानि तोयानि शीते चोष्णानि सन्ति
च ४८
पुष्पिताग्रा महाशाखाः
प्रवालाङ्कुरधारिणः
लतावितानसंछन्ना नदीषु च सरःसु च ४९
वृक्षान्बहुविधांस्तत्र मृगेन्द्रो
ददृशे प्रभुः
गन्धवन्ति च पुष्पाणि रसवन्ति फलानि च ५०
नातिशीतानि नोष्णानि तत्र तत्र सरांसि च
अपश्यत्सर्वतीर्थानि सभायां तस्य स
प्रभुः ५१
नलिनैः पुण्डरीकैश्च शतपत्त्रैः सुगन्धिभिः
रक्तैः कुवलयैर्नीलैः कुमुदैः संवृतानि च ५२
सुकान्तैर्धार्तराष्ट्रैश्च राजहंसैश्च सुप्रियैः
कारण्डवैश्चक्रवाकैः सारसैः कुररैरपि ५३
विमलैः स्फाटिकाभैश्च
पाण्डुरच्छदनैर्द्विजैः
बहुहंसोपगीतानि सारसाभिरुतानि च ५४
गन्धवत्यः शुभास्तत्र
पुष्टमञ्जरिधारिणीः
दृष्टवान्पर्वताग्रेषु नानापुष्पधरा
लताः ५५

केतक्यशोकसरलाः पुंनागतिलकार्जुनाः चूता नीपाः प्रस्थपुष्पाः कदम्बा बकुला धवाः ५६
प्रियङ्गुपाटलावृक्षाः शाल्मल्यः सहरिद्रकाः
सालास्तालास्तमालाश्च चम्पकाश्च मनोरमाः ५७
तथैवान्ये व्यराजन्त सभायां पुष्पिता द्रुमाः
विद्रुमाश्च द्रुमाश्चैव ज्वलिताग्निसमप्रभाः ५८
स्कन्धवन्तः सुशाखाश्च बहुतालसमुच्छ्रयाः
अञ्जनाशोकवर्णाश्च बहवश्चित्रका द्रुमाः ५९
वरुणो वत्सनाभश्च पनसाः सह चन्दनैः नीपाः सुमनसश्चैव निम्बा
अश्वत्थतिन्दुकाः ६०
पारिजाताश्च लोध्राश्च मल्लिका भद्र
दारवः
आमलक्यस्तथा जम्बूलकुचाः शैलवालुकाः ६१
खर्जूर्यो नारिकेलाश्च हरीतकविभीतकाः
कालीयका द्रुकालाश्च हिङ्गवः
पारियात्रकाः ६२
मन्दारकुन्दलक्ताश्च पतङ्गाः कुटजास्तथा रक्ताः कुरण्टकाश्चैव नीलाश्चागरुभिः सह

६३
कदम्बाश्चैव भव्याश्च दाडिमा बीजपूरकाः सप्तपर्णाश्च बिल्वाश्च
मधुपैरावृतास्तथा ६४
अशोकाश्च तमालाश्च नानागुल्मलतावृताः
मधूकाः सप्तपर्णाश्च बहवः क्षीरका
द्रुमाः ६५
लताश्च विविधाकाराः पत्रपुष्पफलोपगाः एते चान्ये च बहवस्तत्र काननजा द्रुमाः ६६
नानापुष्पफलोपेता व्यराजन्त समन्ततः चकोराः शतपत्राश्च मत्तकोकिलसारिकाः ६७ पुष्पिताः पुष्पिताग्रैश्च संपतन्ति महाद्रुमाः
रक्तपीतारुणास्तत्र पादपाग्रगताः खगाः ६८
परस्परमवेक्षन्ते प्रहृष्टा जीवजीवकाः तस्यां सभायां दैत्येन्द्रो हिरण्यकशिपुस्तदा ६९
स्त्रीसहस्रैः परिवृतो विचित्राभरणाम्बरः अनर्घ्यमणिवज्रार्चिः शिखाज्वलितकुण्डलः ७०
आसीनश्चासने चित्रे दशनल्वप्रमाणतः दिवाकरनिभे दिव्ये दिव्यास्तरणसंस्तृते ७१

दिव्यगन्धवहस्तत्र मारुतः सुसुखो ववौ हिरण्यकशिपुर्दैत्य आस्ते ज्वलितकुण्डलः ७२
उपचेरुर्महादैत्यं हिरण्यकशिपुं तदा दिव्यतानेन गीतानि जगुर्गन्धर्वसत्तमाः ७३
विश्वाची सहजन्या च प्रम्लोचेत्यभिविश्रुता
दिव्याथ सौरभेयी च समीची पुञ्जिकस्थली ७४
मिश्रकेशी च रम्भा च चित्रलेखा
शुचिस्मिता
चारुकेशी घृताची च मेनका चोर्वशी तथा ७५
एताः सहस्रशश्चान्या नृत्यगीतविशारदाः उपतिष्ठन्ति राजानं हिरण्यकशिपुं प्रभुम् ७६
तत्रासीनं महाबाहुं हिरण्यकशिपुं प्रभुम् उपासते दितेः पुत्राः सर्वे लब्धवरास्तथा ७७
तमप्रतिमकर्माणं शतशोऽथ सहस्रशः
बलिर्विरोचनस्तत्र नरकः पृथिवीसुतः ७८
प्रह्लादो विप्रचित्तिश्च गविष्ठश्च
महासुरः
सुरहन्ता सुनामा च प्रमतिः सुमतिर्वरः ७९
घटोदरो महापार्श्वः क्रथनः पिठरस्तथा
विश्वरूपः सुरूपश्च स्वबलश्च महाबलः ८०
दशग्रीवश्च वाली च मेघवासा महासुरः

घटास्योऽकम्पनश्चैव प्रजनश्चेन्द्र
तापनः ८१
दैत्यदानवसंघास्ते सर्वे ज्वलितकुण्डलाः
स्रग्विणो वाग्मिनः सर्वे सदैव
चरितव्रताः ८२
सर्वे लब्धवराः शूराः सर्वे विगतमृत्यवः एते चान्ये च बहवो हिरण्यकशिपुं प्रभुम् ८३
उपासन्ति महात्मानं सर्वे दिव्यपरिच्छदाः
विमानैर्विविधाकारैर्भ्राजमानैरिवाग्निभिः ८४
महेन्द्रवपुषः सर्वे विचित्राङ्गदबाहवः
भूषिताङ्गा दितेः पुत्रास्तमुपासन्त
सर्वशः ८५
तस्यां सभायां दिव्यायामसुराः पर्वतोपमाः
हिरण्यवपुषः सर्वे दिवाकरसमप्रभाः ८६
न श्रुतं नैव दृष्टं हि हिरण्यकशिपोर्यथा ऐश्वर्यं दैत्यसिंहस्य यथा तस्य महात्मनः ८७
कनकरजतचित्रवेदिकायां परिहृतरत्नविचित्रवीथिकायाम्
स ददर्श मृगाधिपः सभायां सुरचितरत्नगवाक्षशोभितायाम् ८८ कनकविमलहारभूषिताङ्गं दितितनयं स मृगाधिपो ददर्श दिवसकरमहाप्रभाज्वलन्तं

दितिजसहस्रशतैर्निषेव्यमाणम् ८९
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे नारसिंहप्रादुर्भाव एकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः १६१

अथ द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
ततो दृष्ट्वा महात्मानं कालचक्रमिवागतम्
नरसिंहवपुश्छन्नं भस्मच्छन्नमिवानलम् १
हिरण्यकशिपोः पुत्रः प्रह्लादो नाम
वीर्यवान्
दिव्येन चक्षुषा सिंहमपश्यद्देवमागतम् २
ते दृष्ट्वा रुक्मशैलाभमपूर्वां तनुमाश्रितम्
विस्मिता दानवाः सर्वे हिरण्यकशिपुश्च सः ३
प्रह्लाद उवाच
महाबाहो महाराज दैत्यानामादिसंभव
न श्रुतं न च नो दृष्टं नारसिंहमिदं वपुः ४
अव्यक्तप्रभवं दिव्यं किमिदं रूपमागतम्
दैत्यान्तकरणं घोरं संशतीव मनो मम ५
अस्य देवाः शरीरस्थाः सागराः सरितश्च याः
हिमवान्पारियात्रश्च ये चान्ये
कुलपर्वताः ६
चन्द्रमाश्च सनक्षत्रैरादित्यैर्वसुभिः

सह
धनदो वरुणश्चैव यमः शक्रः शचीपतिः ७
मरुतो देवगन्धर्वा ऋषयश्च तपोधनाः
नागा यक्षाः पिशाचाश्च राक्षसा
भीमविक्रमाः ८
ब्रह्मा देवः पशुपतिर्ललाटस्था भ्रमन्ति
वै
स्थावराणि च सर्वाणि जङ्गमानि तथैव च ९
भवांश्च सहितोऽस्माभिः
सर्वैर्दैत्यगणैर्वृतः
विमानशतसंकीर्णा तथैव भवतः सभा १०
सर्वं त्रिभुवनं राजंल्लोकधर्माश्च
शाश्वताः
दृश्यन्ते नारसिंहेऽस्मिंस्तथेदमखिलं
जगत् ११
प्रजापतिश्चात्र मनुर्महात्मा ग्रहाश्च
योगाश्च महीरुहाश्च
उत्पातकालश्च धृतिर्मतिश्च रतिश्च सत्यं
च तपो दमश्च १२
सनत्कुमारश्च महानुभावो विश्वे च देवा
ऋषयश्च सर्वे
क्रोधश्च कामश्च तथैव हर्षो धर्मश्च मोहः
पितरश्च सर्वे १३
प्रह्लादस्य वचः श्रुत्वा हिरण्यकशिपुः प्रभुः
उवाच दानवान्सर्वान्गणांश्च स गणाधिपः

१४
मृगेन्द्रो गृह्यतामेष अपूर्वां तनुमास्थितः
यदि वा संशयः कश्चिद्वध्यतां वनगोचरः १५ ते दानवगणा सर्वे मृगेन्द्रं भीमविक्रमम्
परिक्षिपन्तो मुदितास्त्रासयामासुरोजसा १६
सिंहनादं विमुच्याथ नरसिंहो महाबलः बभञ्ज तां सभां दिव्यां व्यादितास्य
इवान्तकः १७
सभायां भज्यमानायां हिरण्यकशिपुः स्वयम्
चिक्षेपास्त्राणि सिंहस्य
रोषाद्व्याकुललोचनः १८
सर्वास्त्राणामथ ज्येष्ठं दण्डमन्त्रं सुदारुणम्
कालचक्रं तथाघोरं विष्णुचक्रं तथा परम् १९
पैतामहं तथात्युग्रं त्रैलोक्यदहनं महत्
विचित्रामशनीं चैव शुष्काद्ररं!
चाशनिद्वयम् २०
रौद्रं तथोग्रं शूलं च कङ्कालं मुसलं तथा
मोहनं शोषणं चैव संतापनविलापनम् २१
वायव्यं मथनं चैव कापालमथ कैङ्करम्
तथाप्रतिहतां शक्तिं क्रौञ्चमस्त्रं तथैव
च २२

अस्त्रं ब्रह्मशिरश्चैव सोमास्त्रं शिशिरं तथा
कम्पनं शातनं चैव त्वाष्ट्रं चैव
सुभैरवम् २३
कालमुद्गरमक्षोभ्यं तपनं च महाबलम्
संवर्तनं मोहनं च तथा मायाधरं परम् २४
गान्धर्वमस्त्रं दयितमसिरत्नं च नन्दकम् प्रस्वापनं प्रमथनं वारुणं चास्त्रमुत्तमम्
अस्त्रं पाशुपतं चैव यस्याप्रतिहता गतिः २५
अस्त्रं हयशिरश्चैव ब्राह्ममस्त्रं तथैव च
नारायणास्त्रमैन्द्रं च सार्पमस्त्रं
तथाद्भुतम् २६
पैशाचमस्त्रमजितं शोषदं शामनं तथा
महाबलं भावनं च प्रस्थापनविकम्पने २७
एतान्यस्त्राणि दिव्यानि
हिरण्यकशिपुस्तदा
असृजन्नरसिंहस्य
दीप्तस्याग्नेरिवाहुतिम् २८
अस्त्रैः प्रज्वलितैः
सिंहमावृणोदसुरोत्तमः
विवस्वान्घर्मसमये हिमवन्तमिवांशुभिः २९
स ह्यमर्षानिलोद्भूतो दैत्यानां सैन्यसागरः

क्षणेन प्लावयामास मैनाकमिव सागरः ३०
प्रासैः पाशैश्च खड्गैश्च
गदाभिर्मुसलैस्तथा
वज्रैरशनिभिश्चैव साग्निभिश्च
महाद्रुमैः ३१
मुद्गरैर्भिन्दिपालैश्च शिलोलूखलपर्वतैः
शतघ्नीभिश्च दीप्ताभिर्दण्डैरपि
सुदारुणैः ३२
ते दानवाः पाशगृहीतहस्ता महेन्द्र
तुल्याशनिवज्रवेगाः
समन्ततोऽभ्युद्यतबाहुकायाः
स्थितास्त्रिशीर्षा इव नागपाशाः ३३
सुवर्णमालाकुलभूषिताङ्गाः
पीतांशुकाभोगविभाविताङ्गाः
मुक्तावलीदामसनाथकक्षा हंसा इवाभान्ति
विशालपक्षाः ३४
तेषां तु वायुप्रतिमौजसां वै
केयूरमौलीवलयोत्कटानाम्
तान्युत्तमाङ्गान्यभितो विभान्ति
प्रभातसूर्यांशुसमप्रभाणि ३५
क्षिपद्भिरुग्रैर्ज्वलितैर्महाबलैर्महास्त्रपूगैः सुसमावृतो बभौ
गिरिर्यथा संततवर्षिभिर्घनैः
कृतान्धकारान्तरकंदरो द्रुमैः ३६
तैर्हन्यमानोऽपि महास्त्रजालैर्महाबलैर्दैत्यगणैः समेतैः

नाकम्पताजौ भगवान्प्रतापस्थितः प्रकृत्या हिमवानिवाचलः ३७
संत्रासितास्तेन नृसिंहरूपिणा दितेः
सुताः पावकतुल्यतेजसा
भयाद्विचेलुः पवनोद्धुताङ्गा यथोर्मयः
सागरवारिसंभवाः ३८
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे नारसिंहप्रादुर्भावो नाम द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः १६२

अथ त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
खराः खरमुखाश्चैव मकराशीविषाननाः
ईहामृगमुखाश्चान्ये वराहमुखसंस्थिताः १
बालसूर्यमुखाश्चान्ये धूमकेतुमुखास्तथा
अर्धचन्द्रार्धवक्त्राश्च
अग्निदीप्तमुखास्तथा २
हंसकुक्कुटवक्त्राश्च व्यादितास्या
भयावहाः
सिंहास्या लेलिहानाश्च
काकगृध्रमुखास्तथा ३
द्विजिह्वका
वक्रशीर्षास्तथोल्कामुखसंस्थिताः महाग्राहमुखाश्चान्ये दानवा बलदर्पिताः ४
शैलसंवर्ष्मणस्तस्य शरीरे शरवृष्टिभिः

अवध्यस्य मृगेन्द्रस्य न व्यथां
चक्रुराहवे ५
एवं भूयोऽपरान्घोरानसृजन्दानवेश्वराः
मृगेन्द्रस्योपरि क्रुद्धा निःश्वसन्त
इवोरगाः ६
ते दानवशरा घोरा दानवेन्द्रसमीरिताः
विलयं जग्मुराकाशे खद्योता इव पर्वते ७
ततश्चक्राणि दिव्यानि दैत्याः
क्रोधसमन्विताः
मृगेन्द्रायासृजन्नाशु ज्वलितानि
समन्ततः ८
तैरासीद्गगनं चक्रैः संपतद्भिरितस्ततः
युगान्ते संप्रकाशद्भिश्चन्द्रा
दित्यग्रहैरिव ९
तानि सर्वाणि चक्राणि मृगेन्द्रेण
महात्मना
ग्रस्तान्युदीर्णानि तदा
पावकार्चिःसमानि वै १०
तानि चक्राणि वदने विशमानानि भान्ति वै
मेघोदरदरीष्वेव चन्द्रसूर्यग्रहा इव ११
हिरण्यकशिपुर्दैत्यो भूयः
प्रासृजदूर्जिताम्
शक्तिं प्रज्वलितां घोरां
धौतशस्त्रतडित्प्रभाम् १२
सम्प्रेक्ष्य मृगेन्द्रः शक्तिमुज्ज्वलाम्

हुंकारेणैव रौद्रेण बभञ्ज भगवांस्तदा १३
रराज भग्ना सा शक्तिर्मृगेन्द्रेण
महीतले
सविस्फुलिङ्गा ज्वलिता महोल्केव
दिवश्च्युता १४
नाराचपङ्क्तिः सिंहस्य प्राप्ता
रेजेऽविदूरतः
नीलोत्पलपलाशानां मालेवोज्ज्वलदर्शना १५
स गर्जित्वा यथान्यायं विक्रम्य च
यथासुखम्
तत्सैन्यमुत्सारितवांस्तृणाग्राणीव
मारुतः १६
ततोऽश्मवर्षं दैत्येन्द्रा व्यमृजन्त
नभोगताः
नगमात्रैः
शिलाखण्डैर्गिरिशृङ्गैर्महाप्रभैः १७
तदश्मवर्षं सिंहस्य महन्मूर्धनि पातितम्
दिशो दश विकीर्णा वै खद्योतप्रकरा इव १८
तदाश्मौघैर्दैत्यगणाः पुनः सिंहमरिंदमम् छादयांचक्रिरे मेघा धाराभिरिव पर्वतम् १९
न च तं चालयामासुर्दैत्यौघा देवसत्तमम् भीमवेगोऽचलश्रेष्ठं समुद्र इव मन्दरम् २०
ततोऽश्मवर्षे विहते जलवर्षमनन्तरम् धाराभिरक्षमात्राभिः

प्रादुरासीत्समन्ततः २१
नभसः प्रच्युता धारास्!तिग्मवेगाः समन्ततः
आवृत्य सर्वतो व्योम दिशश्चोपदिशस्तथा २२
धारा दिवि च सर्वत्र वसुधायां च सर्वशः न स्पृशन्ति च ता देवं निपतन्त्योऽनिशं भुवि २३
बाह्यतो ववृषुर्वर्षं नोपरिष्टाच्च
ववृषुः
मृगेन्द्रप्रतिरूपस्य स्थितस्य युधि
मायया २४
हतेऽश्मवर्षे तुमुले जलवर्षे च शोषिते सोऽसृजद्दानवो मायामग्निवायुसमीरिताम् २५
महेन्द्रस्तोयदैः सार्धं सहस्राक्षो
महाद्युतिः
महता तोयवर्षेण शमयामास पावकम् २६
तस्यां प्रतिहतायां तु मायायां युधि
दानवः
असृजद्घोरसंकाशं तमस्तीव्रं समन्ततः २७
तमसा संवृते लोके दैत्येष्वात्तायुधेषु च
स्वतेजसा परिवृतो दिवाकर इवाबभौ २८
त्रिशिखां भ्रुकुटीं चास्य ददृशुर्दानवा रणे
ललाटस्थां त्रिशूलाङ्कां गङ्गां

त्रिपथगामिव २९
ततः सर्वासु मायासु हतासु दितिनन्दनाः हिरण्यकशिपुं दैत्यं विवर्णाः शरणं ययुः ३०
ततः प्रज्वलितः क्रोधात्प्रदहन्निव तेजसा
तस्मिन्क्रुद्धे तु दैत्येन्द्रे
तमोभूतमभूज्जगत् ३१
आवहः प्रवहश्चैव विवहोऽथ ह्युदावहः
परावहः संवहश्च महाबलपराक्रमाः ३२
तथा परिवहः श्रीमानुत्पातभयशंसिनः इत्येवं क्षुभिताः सप्त मरुतो गगनेचराः ३३
ये ग्रहाः सर्वलोकस्य क्षये प्रादुर्भवन्ति वै
ते सर्वे गगने दृष्टा व्यचरन्त यथासुखम् ३४
अयोगतश्चाप्यचरन्मार्गं निशि निशाचरः सग्रहः सह नक्षत्रैराकापतिररिंदमः ३५ विवर्णतां च भगवान्गतो दिवि दिवाकरः कृष्णं कबन्धं च तथा लक्ष्यते सुमहद्दिवि ३६
अमुञ्चच्चार्चिषां वृन्दं भूमिवृत्तिर्विभावसुः
गगनस्थश्च भगवानभीक्ष्णं परिदृश्यते ३७ सप्त धूम्रनिभा घोराः सूर्या दिवि समुत्थिताः

सोमस्य गगनस्थस्य ग्रहास्तिष्ठन्ति शृङ्गगाः ३८
वामे तु दक्षिणे चैव स्थितौ शुक्रबृहस्पती
शनैश्चरो लोहिताङ्गो ज्वलनाङ्गसमद्युतिः ३९
समं समधिरोहन्तः सर्वे ते गगनेचराः शृङ्गाणि शनकैर्घोरा युगान्तावर्तिनो
ग्रहाः ४०
चन्द्रमाश्च सनक्षत्रैर्ग्रहैः सह
तमोनुदः
चराचरविनाशाय रोहिणीं नाभ्यनन्दत ४१
गृहीतो राहुणा चन्द्र उल्काभिरभिहन्यते
उल्काः प्रज्वलिताश्चन्द्रे विचरन्ति
यथासुखम् ४२
देवानामपि यो देवः सोऽप्यवर्षत शोणितम् अपतन्गगनादुल्का विद्युद्रूपा महास्वनाः ४३
अकाले च द्रुमाः सर्वे पुष्पन्ति च फलन्ति च
लताश्च सफलाः सर्वा ये चाहुर्दैत्यनाशनम् ४४
फलैः फलान्यजायन्त पुष्पैः पुष्पं तथैव च उन्मीलन्ति निमीलन्ति हसन्ति च रुदन्ति च ४५
विक्रोशन्ति च गम्भीरा धूमयन्ति ज्वलन्ति

च
प्रतिमाः सर्वदेवानां वेदयन्ति महद्भयम् ४६
आरण्यैः सह संसृष्टा ग्राम्याश्च मृगपक्षिणः
चक्रुः सुभैरवं तत्र महायुद्धमुपस्थितम् ४७
नद्यश्च प्रतिकूलानि वहन्ति कलुषोदकाः न प्रकाशन्ति च दिशो रक्तरेणुसमाकुलाः ४८ वानस्पत्यो न पूज्यन्ते पूजनार्हाः कथंचन वायुवेगेन हन्यन्ते भज्यन्ते प्रणमन्ति च ४९
यदा च सर्वभूतानां छाया न परिवर्तते अपराह्णगते सूर्ये लोकानां युगसंक्षये ५०
तदा हिरण्यकशिपोर्दैत्यस्योपरि वेश्मनः
भाण्डागारायुधागारे निविष्टमभवन्मधु ५१
असुराणां विनाशाय सुराणां विजयाय च
दृश्यन्ते विविधोत्पाता घोरा
घोरनिदर्शनाः ५२
एते चान्ये च बहवो घोरोत्पाताः
समुत्थिताः
दैत्येन्द्रस्य विनाशाय दृश्यन्ते
कालनिर्मिताः ५३
मेदिन्यां कम्पमानायां दैत्येन्द्रेण महात्मना

महीधरा नागगणा निपेतुरमितौजसः ५४
विषज्वालाकुलैर्वक्त्रैर्विमुञ्चन्तो
हुताशनम्
चतुःशीर्षाः पञ्चशीर्षाः सप्तशीर्षाश्च
पन्नगाः ५५
वासुकिस्तक्षकश्चैव कर्कोटकधनंजयौ एलामुखः कालियश्च महापद्मश्च वीर्यवान् ५६
सहस्रशीर्षा नागो वै हेमतालध्वजः प्रभुः
शेषोऽनन्तो महाभागो दुष्प्रकम्प्यः
प्रकम्पितः ५७
दीप्तान्यन्तर्जलस्थानि पृथिवीधरणानि च
तदा क्रुद्धेन महता कम्पितानि समन्ततः ५८
नागास्तेजोधराश्चापि पातालतलचारिणः
हिरण्यकशिपुर्दैत्यस्तदा
संस्पृष्टवान्महीम् ५९
संदष्टौष्ठपुटः क्रोधाद्वाराह इव पूर्वजः
नदी भागीरथी चैव सरयूः कौशिकी तथा ६०
यमुना त्वथ कावेरी कृष्णवेणा च निम्नगा
सुवेणा च महाभागा नदी गोदावरी तथा ६१
चर्मण्वती च सिन्धुश्च तथा नदनदीपतिः
कमलप्रभवश्चैव शोणो मणिनिभोदकः ६२
नर्मदा शुभतोया च तथा वेत्रवती नदी
गोमती गोकुलाकीर्णा तथा पूर्वसरस्वती ६३
मही कालमही चैव तमसा पुष्पवाहिनी जम्बूद्वीपं रत्नवटं सर्वरत्नोपशोभितम्

६४
सुवर्णप्रकटं चैव सुवर्णाकरमण्डितम्
महानदं च लौहित्यं शैलकाननशोभितम् ६५
पत्तनं कोशकरणमृषिवीरजनाकरम्
मागधाश्च महाग्रामा मुण्डाः शुङ्गास्तथैव
च ६६
सुह्मा मल्ला विदेहाश्च मालवाः
काशिकोसलाः
भवनं वैनतेयस्य दैत्येन्द्रेणाभिकम्पितम् ६७
कैलासशिखराकारं यत्कृतं विश्वकर्मणा
रक्ततोयो महाभीमो लौहित्यो नाम सागरः ६८
उदयश्च महाशैल उच्छ्रितः शतयोजनम्
सुवर्णवेदिकः
श्रीमान्मेघपङ्क्तिनिषेवितः ६९
भ्राजमानोऽर्कसदृशैर्जातरूपमयैर्द्रुमैः
शालैस्तालैस्तमालैश्च कर्णिकारैश्च
पुष्पितैः ७०
अयोमुखश्च विख्यातः पर्वतो धातुमण्डितः
तमालवनगन्धश्च पर्वतो मलयः शुभः ७१
सुराष्ट्राश्च सबाह्लीकाः
शूराभीरास्तथैव च
भोजाः पाण्ड्याश्च वङ्गाश्च
कलिङ्गास्ताम्रलिप्तकाः ७२
तथैवौण्ड्राश्च पौण्ड्राश्च वामचूडाः

सकेरलाः
क्षोभितास्तेन दैत्येन
सदेवाश्चाप्सरोगणाः ७३
अगस्त्यभवनं चैव यदगम्यं कृतं पुरा
सिद्धचारणसंघश्च विप्रकीर्णं मनोहरम् ७४
विचित्रनानाविहगं सुपुष्पितमहाद्रुमम्
जातरूपमयैः शृङ्गैरप्सरोगणनादितम् ७५
गिरिपुष्पितकश्चैव लक्ष्मीवान्प्रियदर्शनः
उत्थितः सागरं भित्त्वा विश्रामश्चन्द्र
सूर्ययोः
रराज सुमहाशृङ्गैर्गगनं विलिखन्निव ७६
चन्द्रसूर्यांशुसंकाशैः
सागराम्बुसमावृतैः
विद्युत्वान्सर्वतः श्रीमानायतः
शतयोजनम् ७७
विद्युतां यत्र संपाता निपात्यन्ते नगोत्तमे
ऋषभः पर्वतश्चैव श्रीमान्वृषभसंज्ञितः ७८
कुञ्जरः पर्वतः श्रीमान्यत्रागस्त्यगृहं शुभम्
विशालाक्षश्च दुर्धर्षः सर्पाणामालयः पुरी ७९
तथा भोगवती चापि दैत्येन्द्रेणाभिकम्पिता

महासेनो गिरिश्चैव पारियात्रश्च पर्वतः ८०
चक्रवांश्च गिरिश्रेष्ठो वाराहश्चैव पर्वतः
प्राग्ज्यौतिषपुरं चापि जातरूपमयं शुभम् ८१
यस्मिन्वसति दुष्टात्मा नरको नाम दानवः मेघश्च पर्वतश्रेष्ठो मेघगम्भीरनिःस्वनः ८२
षष्टिस्तत्र सहस्राणि पर्वतानां द्विजोत्तमाः
तरुणादित्यसंकाशो मेरुस्तत्र महागिरिः ८३
यक्षराक्षसगन्धर्वैर्नित्यं सेवितकंदरः
हेमगर्भो महाशैलस्तथा हेमसखो गिरिः ८४
कैलासश्चैव शैलेन्द्रो दानवेन्द्रेण
कम्पितः
हेमपुष्करसंछन्नं तेन वैखानसं सरः ८५
कम्पितं मानसं चैव हंसकारण्डवाकुलम् त्रिशृङ्गपर्वतश्चैव कुमारी च सरिद्वरा ८६
तुषारचयसंछन्नो मन्दरश्चापि पर्वतः उशीरबिन्दुश्च गिरिश्चन्द्र प्रस्थस्तथाद्रिराट् ८७ प्रजापतिगिरिश्चैव तथा पुष्करपर्वतः देवाभ्रपर्वतश्चैव तथा वै रेणुको गिरिः

८८
क्रौञ्चः सप्तर्षिशैलश्च धूम्रवर्णश्च पर्वतः
एते चान्ये च गिरयो देशा जनपदास्तथा ८९
नद्यः ससागराः सर्वाः सोऽकम्पयत दानवः
कपिलश्च महीपुत्रो व्याघ्रवांश्चैव
कम्पितः ९०
खेचराश्च सतीपुत्राः पातालतलवासिनः गणस्तथा परो रौद्रो मेघनामाङ्कुशायुधः
९१
ऊर्ध्वगो भीमवेगश्च सर्व एवाभिकम्पिताः
गदी शूली करालश्च हिरण्यकशिपुस्तदा ९२
जीमूतघनसंकाशो जीमूतघननिःस्वनः
जीमूतघननिर्घोषो जीमूत इव वेगवान् ९३
देवारिर्दितिजो वीरो नृसिंहं समुपाद्र वत्
समुत्पत्य ततस्तीक्ष्णैर्मृगेन्द्रेण
महानखैः
तदॐकारसहायेन विदार्य निहतो युधि ९४
मही च कालश्च शशी नभश्च ग्रहाश्च सूर्यश्च
दिशश्च सर्वाः
नद्यश्च शैलाश्च महार्णवाश्च गताः
प्रसादं दितिपुत्रनाशात् ९५
ततः प्रमुदिता देवा ऋषयश्च तपोधनाः
तुष्टुवुर्नामभिर्दिव्यैरादिदेवं
सनातनम् ९६

यत्त्वया विहितं देव नारसिंहमिदं वपुः एतदेवार्चयिष्यन्ति परावरविदो जनाः ९७
देवा ऊचुः
भवान्ब्रह्मा च रुद्रश्च महेन्द्रो
देवसत्तमः
भवान्कर्ता विकर्ता च लोकानां
प्रभवोऽव्ययः ९८
परां च सिद्धिं च परं च देवं परं च मन्त्रं
परमं हविश्च
परं च धर्मं परमं च विश्वं
त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् ९९
परं शरीरं परमं च ब्रह्म परं च योगं परमां
च वाणीम्
परं रहस्यं परमां गतिं च त्वामाहुरग्र्यं
पुरुषं पुराणम् १००
एवं परस्यापि परं पदं यत्परं परस्यापि परं
च देवम्
परं परस्यापि परं च भूतं त्वामाहुरग्र्यं
पुरुषं पुराणम् १०१
परं परस्यापि परं रहस्यं परं परस्यापि परं महत्त्वम्
परं परस्यापि परं महद्यत्त्वामाहुरग्र्यं
पुरुषं पुराणम् १०२
परं परस्यापि परं निधानं परं परस्यापि परं पवित्रम्
परं परस्यापि परं च दान्तं

त्वामाहुरग्र्यं पुरुषं पुराणम् १०३
एवमुक्त्वा तु भगवान्सर्वलोकपितामहः
स्तुत्वा नारायणं देवं ब्रह्मलोकं गतः
प्रभुः १०४
ततो नदत्सु तूर्येषु नृत्यन्तीष्वप्सरःसु च
क्षीरोदस्योत्तरं कूलं जगाम हरिरीश्वरः १०५
नारसिंहं वपुर्देवः स्थापयित्वा सुदीप्तिमत्
पौराणं रूपमास्थाय प्रययौ गरुडध्वजः १०६
अष्टचक्रेण यानेन भूतयुतेन भास्वता
अव्यक्तप्रकृतिर्देवः स्वस्थानं
गतवान्प्रभुः १०७
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे हिरण्यकशिपुवधो नाम त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः १६३

अथ चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः
ऋषय ऊचुः
कथितं नरसिंहस्य माहात्म्यं विस्तरेण च पुनस्तस्यैव माहात्म्यमन्यद्विस्तरतो वद १
पद्मरूपमभूदेतत्कथं हेममयं जगत्
कथं च वैष्णवी सृष्टिः पद्ममध्येऽभवत्पुरा २

सूत उवाच
श्रुत्वा च नरसिंहस्य माहात्म्यं रविनन्दनः
विस्मयोत्फुल्लनयनः पुनः पप्रच्छ केशवम् ३
मनुरुवाच
कथं पाद्मे महाकल्पे तव पद्ममयं जगत् जलार्णवगतस्येह नाभौ जातं जनार्दन ४ प्रभावात्पद्मनाभस्य स्वपतः सागराम्भसि पुष्करे च कथं भूता देवाः सर्षिगणाः पुरा ५
एतदाख्याहि निखिलं योगं योगविदां पते शृण्वतस्तस्य मे कीर्तिं न तृप्तिरुपजायते ६
कियता चैव कालेन शेते वै पुरुषोत्तमः कियन्तं वा स्वपिति च कोऽस्य कालस्य संभवः ७
कियता वाथ कालेन ह्युत्तिष्ठति महायशाः कथं चोत्थाय भगवान्सृजते निखिलं जगत् ८ के प्रजापतयस्तावदासन्पूर्वं महामुने कथं निर्मितवांश्चैव चित्रं लोकं सनातनम् ९
कथमेकार्णवे शून्ये नष्टस्थावरजङ्गमे
दग्धे देवासुरनरे प्रनष्टोरगराक्षसे १०
नष्टानिलानले लोके नष्टाकाशमहीतले
केवलं गह्वरीभूते महाभूतविपर्यये ११

विभुर्महाभूतपतिर्महातेजा महाकृतिः आस्ते सुरवरश्रेष्ठो विधिमास्थाय योगवित् १२
शृणुयां परया भक्त्या ब्रह्मन्नेतदशेषतः वक्तुमर्हसि धर्मिष्ठ यशो नारायणात्मकम् १३
श्रद्धया चोपविष्टानां भगवन्वक्तुमर्हसि १४
मत्स्य उवाच
नारायणस्य यशसः श्रवणे या तव स्पृहा तद्वंश्यान्वयभूतस्य न्याय्यं रविकुलर्षभ १५
शृणुष्वादिपुराणेषु वेदेभ्यश्च यथा
श्रुतम्
ब्राह्मणानां च वदतां श्रुत्वा वै
सुमहात्मनाम् १६
यथा च तपसा दृष्ट्वा बृहस्पतिसमद्युतिः
पराशरसुतः
श्रीमान्गुरुर्द्वैपायनोऽब्रवीत् १७
तत्तेऽहं कथयिष्यामि यथाशक्ति यथाश्रुति
यद्विज्ञातुं मया शक्यमृषिमात्रेण
सत्तमाः १८
कः समुत्सहते ज्ञातुं परं नारायणात्मकम्
विश्वायनश्च यद्ब्रह्मा न वेदयति
तत्त्वतः १९
तत्कर्म विश्ववेदानां तद्रहस्यं

महर्षीणाम्
तमीशं सर्वयज्ञानां तत्तत्त्वं सर्वदर्शिनाम्
तदध्यात्मविदां चिन्त्यं नरकं च
विकर्मिणाम् २०
अधिदैवं च यद्दैवमधियज्ञं सुसंज्ञितम्
तद्भूतमधिभूतं च तत्परं परमर्षीणाम् २१
स यज्ञो वेदनिर्दिष्टस्तत्तपः कवयो विदुः
यः कर्ता कारको बुद्धिर्मनः क्षेत्रज्ञ
एव च २२
प्रणवः पुरुषः शास्ता एकश्चेति विभाव्यते
प्राणः पञ्चविधश्चैव ध्रुव अक्षर एव च २३
कालः पाकश्च पक्ता च द्रष्टा स्वाध्याय एव च
उच्यते विविधैर्देवैः स एवायं न तत्परम् २४
स एव भगवान्सर्वं करोति विकरोति च सोऽस्मान्कारयते सर्वान्सोऽत्येति
व्याकुलीकृतान् २५
यजामहे तमेवाद्यं तमेवेच्छाम निर्वृताः
यो वक्ता यच्च वक्तव्यं यच्चाहं
तद्ब्रवीमि वः २६
श्रूयते यच्च वै श्राव्यं यच्चान्यत्परिजल्प्यते
याः कथाश्चैव वर्तन्ते श्रुतयो वाथ तत्पराः

विश्वं विश्वपतिर्यश्च स तु नारायणः स्मृतः २७
यत्सत्यं यदमृतमक्षरं परं यद्यद्भूतं परममिदं च यद्भविष्यत् यत्किंचिच्चरमचरं यदस्ति चान्यत्तत्सर्वं पुरुषवरः प्रभुः पुराणः २८
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पद्मोद्भवप्रादुर्भावे चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः १६४

अथ पञ्चषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः
मत्स्य उवाच
चत्वार्याहुः सहस्राणि वर्षाणां तु कृतं युगम्
तस्य तावच्छती संध्या द्विगुणा रविनन्दन १
यत्र धर्मश्चतुष्पादस्त्वधर्मः पादविग्रहः
स्वधर्मनिरताः सन्तो जायन्ते यत्र मानवाः २
विप्राः स्थिता धर्मपरा राजवृत्तौ स्थिता नृपाः
वैश्याः शूद्राः शुश्रूषवः स्थिताः ३ तदा सत्यं च शौचं च धर्मश्चैव विवर्धते सद्भिराचरितं कर्म क्रियते ख्यायते च वै

४
एतत्कार्तयुगं वृत्तं सर्वेषामपि पार्थिव प्राणिनां धर्मसङ्गानामपि वै नीचजन्मनाम् ५
त्रीणि वर्षसहस्राणि त्रेतायुगमिहोच्यते तस्य तावच्छती संध्या द्विगुणा परिकीर्त्यते ६
द्वाभ्यामधर्मः पादाभ्यां त्रिभिर्धर्मो
व्यवस्थितः
यत्र सत्यं च सत्त्वं च त्रेताधर्मो
विधीयते ७
त्रेतायां विकृतिं यान्ति वर्णास्त्वेते
न संशयः
चातुर्वर्ण्यस्य वैकृत्याद्यान्ति
दौर्बल्यमाश्रमाः ८
एषा त्रेतायुगगतिर्विचित्रा देवनिर्मिता
द्वापरस्य तु या चेष्टा तामपि
श्रोतुमर्हसि ९
द्वापरं द्वे सहस्रे तु वर्षाणां
रविनन्दन
तस्य तावच्छती संध्या द्विगुणा
युगमुच्यते १०
तत्र चार्थपराः सर्वे प्राणिनो रजसा हताः
सर्वे नैष्कृतिकाः क्षुद्रा जायन्ते
रविनन्दन ११
द्वाभ्यां धर्मः स्थितः

पद्भ्यामधर्मस्त्रिभिरुत्थितः विपर्ययाच्छनैर्धर्मः क्षयमेति कलौ युगे १२
ब्राह्मण्यभावस्य ततस्तथौत्सुक्यं विशीर्यते
व्रतोपवासास्त्यज्यन्ते द्वापरे
युगपर्यये १३
तथा वर्षसहस्रं तु वर्षाणां द्वे शते अपि
संध्यया सह संख्यातं क्रूरं कलियुगं
स्मृतम् १४
यत्राधर्मश्चतुष्पादः स्याद्धर्मः
पादविग्रहः
कामिनस्तपसा हीना जायन्ते तत्र मानवाः १५
नैवातिसात्त्विकः कश्चिन्न साधुर्न च
सत्यवाक्
नास्तिका ब्रह्मभक्ता वा जायन्ते तत्र
मानवाः १६
अहंकारगृहीताश्च प्रक्षीणस्नेहबन्धनाः
विप्राः शूद्रसमाचाराः सन्ति सर्वे कलौ
युगे १७
आश्रमाणां विपर्यासः कलौ सम्परिवर्तते वर्णानां चैव संदेहो युगान्ते रविनन्दन १८
विद्याद्द्वादशसाहस्रीं युगाख्यां पूर्वनिर्मिताम्
एवं सहस्रपर्यन्तं तदहर्ब्राह्ममुच्यते

१९
ततोऽहनि गते तस्मिन्सर्वेषामेव जीविनाम् शरीरनिर्वृतिं दृष्ट्वा
लोकसंहारबुद्धितः २०
देवतानां च सर्वासां ब्रह्मादीनां महीपते
दैत्यानां दानवानां च
यक्षराक्षसपक्षिणाम् २१
गन्धर्वाणामप्सरसां भुजंगानां च पार्थिव
पर्वतानां नदीनां च पशूनां चैव सत्तम
तिर्यग्योनिगतानां च सत्त्वानां कृमिणां
तथा २२
महाभूतपतिः पञ्च हृत्वा भूतानि भूतकृत्
जगत्संहरणार्थाय कुरुते वैशसं महत् २३
भूत्वा सूर्यश्चक्षुषी चाददानो भूत्वा
वायुः प्राणिनां प्राणजालम्
भूत्वा वह्निर्निर्दहन्सर्वलोकान्भूत्वा
मेघो भूय उग्रोऽप्यवर्षत् २४
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पद्मोद्भवप्रादुर्भावे पञ्चषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः १६५

अथ षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः
मत्स्य उवाच
भूत्वा नारायणो योगी सत्त्वमूर्तिर्विभावसुः
गभस्तिभिः प्रदीप्ताभिः संशोषयति सागरान्

१
ततः पीत्वार्णवान्सर्वान्नदीः कूपांश्च सर्वशः
पर्वतानां च सलिलं सर्वमादाय रश्मिभिः २
भित्त्वा गभस्तिभिश्चैव महीं गत्वा
रसातलात्
पातालजलमादाय पिबते रसमुत्तमम् ३
मूत्रासृक्क्लेदमन्यच्च यदस्ति प्राणिषु ध्रुवम्
तत्सर्वमरविन्दाक्ष आदत्ते पुरुषोत्तमः ४
वायुश्च बलवान्भूत्वा विधुन्वानोऽखिलं जगत्
प्राणापानसमानाद्यान्वायूनाकर्षते हरिः ५
ततो देवगणाः सर्वे भूतान्येव च यानि तु गन्धो घ्राणं शरीरं च पृथिवीं संश्रिता गुणाः ६
जिह्वा रसश्च स्नेहश्च संश्रिताः सलिले
गुणाः
रूपं चक्षुर्विपाकश्च ज्योतिरेवाश्रिता
गुणाः ७
स्पर्शः प्राणश्च चेष्टा च पवने संश्रिता
गुणाः
शब्दः श्रोत्रं च खान्येव गगने संश्रिता
गुणाः ८

लोकमाया भगवता मुहूर्तेन विनाशिता
मनो बुद्धिश्च सर्वेषां क्षेत्रज्ञश्चेति
यः श्रुतः ९
तं वरेण्यं परमेष्ठी हृषीकेशमुपाश्रितः
ततो भगवतस्तस्य रश्मिभिः परिवारितः १०
वायुनाक्रम्यमाणासु द्रुमशाखासु चाश्रितः
तेषां संघर्षणोद्भूतः पावकः शतधा ज्वलन् ११
अदहच्च तदा सर्वं वृतः संवर्तकोऽनलः सपर्वतद्रुमान्गुल्मांल्लतावल्लीस्तृणानि च १२
विमानानि च दिव्यानि पुराणि विविधानि च यानि चाश्रयणीयानि तानि सर्वाणि सोऽदहत् १२
भस्मीकृत्य ततः
सर्वांल्लोकांल्लोकगुरुर्हरिः
भूयो निर्वापयामास युगान्तेन च कर्मणा १३
सहस्रवृष्टिः शतधा भूत्वा कृष्णो महाबलः
दिव्यतोयेन हविषा तर्पयामास मेदिनीम् १४
ततः क्षीरनिकायेन स्वादुना परमाम्भसा
शिवेन पुण्येन मही निर्वाणमगमत्परम् १५
तेन रोधेन संछन्ना पयसां वर्षतो धरा
एकार्णवजलीभूता सर्वसत्त्वविवर्जिता १६
महासत्त्वान्यपि विभुं प्रविष्टान्यमितौजसम्

नष्टार्कपवनाकाशे सूक्ष्मे जगति संवृते १७
संशोषमात्मना कृत्वा समुद्रानपि देहिनः
दग्ध्वा संप्लाव्य च तथा स्वपित्येकः
सनातनः १८
पौराणं रूपमास्थाय स्वपित्यमितविक्रमः
एकार्णवजलव्यापी योगी योगमुपाश्रितः १९
अनेकानि सहस्राणि युगान्येकार्णवाम्भसि
न चैनं कश्चिदव्यक्तं व्यक्तं
वेदितुमर्हति २०
कश्चैव पुरुषो नाम किंयोगः कश्च योगवान् असौ कियन्तं कालं च एकार्णवविधिं प्रभुः २१
करिष्यतीति भगवानिति कश्चिन्न बुध्यते २२
न द्रष्टा नैव गमिता न ज्ञाता नैव पार्श्वगः
तस्य न ज्ञायते किंचित्तमृते देवसत्तमम् २३
नभः क्षितिं पवनमपः प्रकाशकं प्रजापतिं भुवनधरं सुरेश्वरम्
पितामहं श्रुतिनिलयं महामुनिं प्रशाम्य भूयः शयनं ह्यरोचयत् २४
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पद्मोद्भवप्रादुर्भावे षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः १६६

अथ सप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः
मत्स्य उवाच
एवमेकार्णवीभूते शेते लोकेमहाद्युतिः प्रच्छाद्य सलिलेनोर्वीं हंसो नारायणस्तदा १
महतो रजसो मध्ये महार्णवसरःसु वै विरजस्कं महाबाहुमक्षयं ब्रह्म यद्विदुः २
आत्मरूपप्रकाशेन तमसा संवृतः प्रभुः
मनः सात्त्विकमाधाय यत्र तत्सत्यमासत ३
याथातथ्यं परं ज्ञानं भूतं तद्ब्रह्मणा
पुरा
रहस्यारण्यकोद्दिष्टं यच्चौपनिषदं
स्मृतम् ४
पुरुषो यज्ञ इत्येतद्यत्परं परिकीर्तितम्
यश्चान्यः पुरुषाख्यः स्यात्स एष
पुरुषोत्तमः ५
ये च यज्ञकरा विप्रा ये चर्त्विज इति
स्मृताः
अस्मादेव पुरा भूता यज्ञेभ्यः श्रूयतां
तथा ६
ब्रह्माणं प्रथमं वक्त्रादुद्गातारं च
सामगम्
होतारमपि चाध्वर्युं
बाहुभ्यामसृजत्प्रभुः ७

ब्रह्मणो ब्राह्मणाच्छंसि प्रस्तोतारं च सर्वशः
तौ मित्रावरुणौ पृष्ठात्प्रतिप्रस्तारमेव च ८ उदरात्प्रतिहर्तारं पोतारं चैव पार्थिव अच्छावाकमथोरुभ्यां नेष्टारं चैव पार्थिव ९
पाणिभ्यामथ चाग्नीध्रं सुब्रह्मण्यं च जानुतः
ग्रावस्तुतं तु पादाभ्यामुन्नेतारं च
याजुषम् १०
एवमेवैष भगवान् षोडशैव जगत्पतिः
प्रवक्तॄन्सर्वयज्ञानामृत्विजोऽसृजदुत्तमान् ११
तदेष वै वेदमयः पुरुषो यज्ञसंज्ञितः
वेदाश्चैतन्मयाः सर्वे
साङ्गोपनिषदक्रियाः १२
स्वपित्येकार्णवे चैव
यदाश्चर्यमभूत्पुरा
श्रूयतां तद्यथा विप्रा
मार्कण्डेयकुतूहलम् १३
गीर्णो भगवतस्तस्य कुक्षावेव महामुनिः
बहुवर्षसहस्रायुस्तस्यैव वरतेजसा १४
अटंस्तीर्थप्रसङ्गेन पृथिवीं
तीर्थगोचराम्
आश्रमाणि च पुण्यानि देवतायतनानि च १५

देशान्राष्ट्राणि चित्राणि पुराणि विविधानि च
जपहोमपरः शान्तस्तपो घोरं समास्थितः १६ मार्कण्डेयस्ततस्तस्य शनैर्वक्त्राद्विनिःसृतः
स निष्क्रामन्न चात्मानं जानीते देवमायया १७
निष्क्रम्याप्यस्य वदनादेकार्णवमथो जगत् सर्वतस्तमसाच्छन्नं
मार्कण्डेयोऽन्ववैक्षत १८
तस्योत्पन्नं भयं तीव्रं
संशयश्चात्मजीविते
देवदर्शनसंहृष्टो विस्मयं परमं गतः १९
चिन्तयञ्जलमध्यस्थो मार्कण्डेयो
विशङ्कितः
किं नु स्यान्मम चिन्तेयं मोहः
स्वप्नोऽनुभूयते २०
व्यक्तमन्यतमो भावस्तेषां संभावितो मम न हीदृशं जगत्क्लेशमयुक्तं सत्यमर्हति
२१
नष्टचन्द्रार्कपवने नष्टपर्वतभूतले
कतमः स्यादयं लोक इति चिन्तामवस्थितः २२
ददर्श चापि पुरुषं स्वपन्तं पर्वतोपमम्
सलिलेऽर्धमथो मग्नं जीमूतमिव सागरे २३
ज्वलन्तमिव तेजोभिर्गोयुक्तमिव भास्करम् शर्वर्यां जाग्रतमिव भासन्तं स्वेन तेजसा

२४
देवं द्रष्टुमिहायातः को भवानिति विस्मयात्
तथैव स मुनिः कुक्षिं पुनरेव प्रवेशितः २५
सम्प्रविष्टः पुनः कुक्षिं मार्कण्डेयोऽतिविस्मयः
तथैव तु पुनर्भूयो विजानन्स्वप्नदर्शनम् २६
स तथैव यथापूर्वं यो धरामटते पुरा पुण्यतीर्थजलोपेतां विविधान्याश्रमाणि च २७
क्रतुभिर्यजमानाश्च समाप्तवरदक्षिणान् अपश्यद्देवकुक्षिस्थान्याजकाञ्छतशो द्विजान् २८
सद्वृत्तमास्थिताः सर्वे वर्णा
ब्राह्मणपूर्वकाः
चत्वारश्चाश्रमाः सम्यग्यथोद्दिष्टा मया
तव २९
एवं वर्षशतं साग्रं मार्कण्डेयस्य धीमतः
चरतः पृथिवीं सर्वां न कुक्ष्यन्तः
समीक्षितः ३०
ततः कदाचिदथ वै पुनर्वक्त्राद्विनिःसृतः सुप्तं न्यग्रोधशाखायां बालमेकं निरैक्षत ३१
तथैवैकार्णवजले नीहारेणावृताम्बरे

अव्यग्रः क्रीडते लोके सर्वभूतविवर्जिते ३२
स मुनिर्विस्मयाविष्टः कौतूहलसमन्वितः बालमादित्यसंकाशं नाशक्नोदभिवीक्षितुम् ३३
स चिन्तयंस्तथैकान्ते स्थित्वा सलिलसंनिधौ
पूर्वदृष्टमिदं मेने शङ्कितो देवमायया ३४
अगाधसलिले तस्मिन्मार्कण्डेयः सविस्मयः प्लवंस्तथार्तिमगमद्भयात्संत्रस्तलोचनः ३५
स तस्मै भगवानाह स्वागतं बालयोगवान् बभाषे मेघतुल्येन स्वरेण पुरुषोत्तमः ३६
मा भैर्वत्स न भेतव्यमिहैवायाहि
मेऽन्तिकम्
मार्कण्डेयो मुनिस्त्वाह बालं तं
श्रमपीडितः ३७
मार्कण्डेय उवाच
को मां नाम्ना कीर्तयति तपः परिभवन्मम दिव्यं वर्षसहस्राख्यं धर्षयन्निव मे वयः ३८
न ह्येष वः समाचारो देवेष्वपि ममोचितः मां ब्रह्मापि हि देवेशो दीर्घायुरिति भाषते ३९
कस्तमो घोरमासाद्य मामद्य त्यक्तजीवितः

मार्कण्डेयेति मामुक्त्वा मृत्युमीक्षितुमर्हति ४०
सूत उवाच
एवमाभाष्य तं क्रोधान्मार्कण्डेयो
महामुनिः
तथैव भगवान्भूयो बभाषे मधुसूदनः ४१
श्रीभगवानुवाच
अहं ते जनको वत्स हृषीकेशः पिता गुरुः
आयुष्प्रदाता पौराणः किं मां त्वं
नोपसर्पसि ४२
मां पुत्रकामः प्रथमं पिता तेऽङ्गिरसो मुनिः
पूर्वमाराधयामास तपस्तीव्रं समाश्रितः
४३
ततस्त्वां घोरतपसा प्रावृणोदमितौजसम्
उक्तवानहमात्मस्थं महर्षिममितौजसम् ४४
कः समुत्सहते चान्यो यो न भूतात्मकात्मजः
द्रष्टुमेकार्णवगतं क्रीडन्तं
योगवर्त्मना ४५
ततः प्रहृष्टवदनो विस्मयोत्फुल्ललोचनः
मूर्ध्नि बद्धाञ्जलिपुटो मार्कण्डेयो
महातपाः ४६
नामगोत्रे ततः प्रोच्य
दीर्घायुर्लोकपूजितः
तस्मै भगवते भक्त्या नमस्कारमथाकरोत् ४७
मार्कण्डेय उवाच

इच्छेयं तत्त्वतो मायामिमां ज्ञातुं तवानघ
यदेकार्णवमध्यस्थः शेषे त्वं बालरूपवान् ४८
किंसंज्ञश्चैव भगवांल्लोके विज्ञायसे प्रभो
तर्कये त्वां महात्मानं को ह्यन्यः स्थातुमर्हति ४९
श्रीभगवानुवाच
अहं नारायणो ब्रह्मन्सर्वभूतविनाशनः अहं सहस्रशीर्षाख्यो यः पदैरभिसंज्ञितः ५०
आदित्यवर्णः पुरुषो मखे ब्रह्ममयो मखः अहमग्निर्हव्यवाहो यादसां पतिरव्ययः ५१ अहमिन्द्रपदे शक्रो वर्षाणां परिवत्सरः अहं योगी युगाख्यस्य युगान्तावर्त एव च ५२
अहं सर्वाणि सत्त्वानि दैवतान्यखिलानि तु भुजंगानामहं शेषस्तार्क्ष्यो वै सर्वपक्षिणाम् ५३
कृतान्तः सर्वभूतानां विश्वेषां कालसंज्ञितः
अहं धर्मस्तपश्चाहं सर्वाश्रमनिवासिनाम् ५४
अहं चैव सरिद्दिव्या क्षीरोदश्च महार्णवः यत्तत्सत्यं च परममहमेकः प्रजापतिः ५५

अहं सांख्यमहं योगोऽप्यहं तत्परमं पदम् अहमिज्या क्रिया चाहमहं विद्याधिपः स्मृतः ५६
अहं ज्योतिरहं वायुरहं भूमिरहं नभः अहमापः समुद्राश्च नक्षत्राणि दिशो दश ५७
अहं वर्षमहं सोमः पर्जन्योऽहमहं रविः
क्षीरोदसागरे चाहं समुद्रे वडवामुखः ५८
वह्निः संवर्तको भूत्वा पिबंस्तोयमयं
हविः
अहं पुराणः परमं तथैवाहं परायणम् ५९
अहं भूतस्य भव्यस्य वर्तमानस्य संभवः
यत्किंचित्पश्यसे विप्र यच्छृणोषि च
किंचन ६०
यल्लोके चानुभवसि तत्सर्वं मामनुस्मर
विश्वं सृष्टं मया पूर्वं सृज्यं
चाद्यापि पश्य माम् ६१
युगे युगे च स्रक्ष्यामि मार्कण्डेयाखिलं
जगत्
तदेतदखिलं सर्वं मार्कण्डेयावधारय ६२
शुश्रूषुर्मम धर्मांश्च कुक्षौ चर सुखं मम
मम ब्रह्मा शरीरस्थो देवैश्च ऋषिभिः सह ६३
व्यक्तमव्यक्तयोगं मामवगच्छासुरद्विषम् अहमेकाक्षरो मन्त्रस्त्र्यक्षरश्चैव

तारकः ६४
परस्त्रिवर्गादॐकारस्!
त्रिवर्गार्थनिदर्शनः
एवमादिपुराणेशो वदन्नेव महामतिः ६५
वक्त्रमाहृतवानाशु मार्कण्डेयं महामुनिम्
ततो भगवतः कुक्षिं प्रविष्टो मुनिसत्तमः ६६
स तस्मिन्सुखमेकान्ते शुश्रूषुर्हंसमव्ययम्
योऽहमेव विविधतनुं परिश्रितो महार्णवे व्यपगतचन्द्रभास्करे शनैश्चरन्प्रभुरपि हंससंज्ञितोऽसृजज्जगद्विहरति कालपर्यये ६७
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पद्मोद्भवप्रादुर्भावे सप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः १६७

अथाष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः
मत्स्य उवाच
आपवः स विभुर्भूत्वा चारयामास वै तपः छादयित्वात्मनो देहं यादसां कुलसंभवम् १ ततो महात्मातिबलो मतिं लोकस्य सर्जने महतां पञ्चभूतानां विश्वो विश्वमचिन्तयत् २

तस्य चिन्तयमानस्य निर्वाते संस्थितेऽर्णवे
निराकाशे तोयमये सूक्ष्मे जगति गह्वरे ३
ईषत्संक्षोभयामास सोऽर्णवं सलिलाश्रयः
अनन्तरोर्मिभिः सूक्ष्ममथ छिद्र
मभूत्पुरा ४
शब्दं प्रति तदोद्भूतो मारुतश्छिद्र संभवः
स लब्ध्वान्तरमक्षोभ्यो व्यवर्धत समीरणः ५
विवर्धता बलवता वेगाद्विक्षोभितोऽर्णवः तस्यार्णवस्य क्षुब्धस्य तस्मिन्नम्भसि मन्थिते
कृष्णवर्त्मा समभवत्प्रभुर्वैश्वानरो महान् ६
ततः संशोषयामास पावकः सलिलं बहु क्षयाज्जलनिधेश्छिद्रमभवद्विस्तृतं नभः ७
आत्मतेजोद्भवाः पुण्या आपोऽमृतरसोपमाः आकाशं छिद्रसम्भूतं वायुराकाशसंभवः ८ आभ्यां संघर्षणोद्भूतं पावकं वायुसंभवम् दृष्ट्वा प्रीतो महादेवो महाभूतविभावनः ९
दृष्ट्वा भूतानि भगवांल्लोकसृष्ट्यर्थमुत्तमम् ब्रह्मणो जन्मसहितं बहुरूपो व्यचिन्तयत्

१०
चतुर्युगाभिसंख्याते सहस्रयुगपर्यये बहुजन्मा हि विश्वात्मा ब्रह्मणो हविरुच्यते ११
यत्पृथिव्यां द्विजेन्द्राणां तपसा
भावितात्मनाम्
ज्ञानं वृष्टं तु विश्वार्थे योगिनां
याति मुख्यताम् १२
तं योगवन्तं विज्ञाय सम्पूर्णैश्वर्यमुत्तमम्
पदे ब्रह्मणि विश्वेशं न्ययोजयत योगवित् १३
ततस्तस्मिन्महातोये महीशो हरिरच्युतः जले क्रीडंश्च विधिवन्मोदते सर्वलोककृत् १४
पद्मं नाभ्युद्भवं चैकं समुत्पादितवांस्तदा
सहस्रपर्णं विरजं भास्कराभं हिरण्मयम् १५
हुताशनज्वलितशिखोज्ज्वलत्प्रभमुपस्थितंशरदमलार्कतेजसम्
विराजते कमलमुदारवर्चसं महात्मनस्तनुरुहचारुदर्शनम् १६
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पद्मोद्भवप्रादुर्भावो नामाष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः १६८

अथैकोनसप्तम्यधिकशततमोऽध्यायः
मत्स्य उवाच
अथ योगवतां श्रेष्ठमसृजद्भूरितेजसम् स्रष्टारं सर्वलोकानां ब्रह्माणं सर्वतोमुखम् १
यस्मिन्हिरण्मये पद्मे बहुयोजनविस्तृतम् सर्वतेजोगुणमयं पार्थिवैर्लक्षणैर्वृतम् २
तच्च पद्मं पुराणज्ञाः पृथिवीरूपमुत्तमम् नारायणसमुद्भूतं प्रवदन्ति महर्षयः ३
या पद्मा सा रसा देवी पृथिवी परिचक्ष्यते
ये
पद्मसारगुरवस्तान्दिव्यान्पर्वतान्विदुः ४
हिमवन्तं च मेरुं च नीलं निषधमेव च कैलासं मुञ्जवन्तं च तथान्यं गन्धमादनम् ५
पुण्यं त्रिशिखरं चैव कान्तं मन्दरमेव च उदयं पिञ्जरं चैव विन्ध्यवन्तं च पर्वतम् ६
एते देवगणानां च सिद्धानां च महात्मनाम्
आश्रयाः पुण्यशीलानां सर्वकामफलप्रदाः ७
एतेषामन्तरे देशो जम्बूद्वीप इति स्मृतः
जम्बूद्वीपस्य संस्थानं यज्ञिया यत्र वै
क्रियाः ८

एभ्यो यत्स्रवते तोयं दिव्यामृतरसोपमम् दिव्यास्तीर्थशताधाराः सुरम्याः सरितः
स्मृताः ९
स्मृतानि यानि पद्मस्य केसराणि समन्ततः
असंख्येयाः पृथिव्यास्ते विश्वे वै
धातुपर्वताः १०
यानि पद्मस्य पर्णानि भूरीणि तु नराधिप
ते दुर्गमाः शैलचिता म्लेच्छदेशा
विकल्पिताः ११
यान्यधोभागपर्णानि ते निवासास्तु भागशः दैत्यानामुरगाणां च पतङ्गानां च पार्थिव १२
तेषां महार्णवो यत्र तद्र
सेत्यभिसंज्ञितम्
महापातककर्माणो मज्जन्ते यत्र मानवाः १३
पद्मस्यान्तरतो यत्तदेकार्णवगता मही
प्रोक्ताथ दिक्षु सर्वासु चत्वारः
सलिलाकराः १४
एवं नारायणस्यार्थे मही पुष्करसंभवा
प्रादुर्भावोऽप्ययं तस्मान्नाम्ना
पुष्करसंज्ञितः १५
एतस्मात्कारणात्तज्ज्ञैः पुराणैः
परमर्षिभिः
याज्ञिकैर्वेददृष्टान्तैर्यज्ञे
पद्मविधिः स्मृतः १६
एवं भगवता तेन विश्वेषां धारणाविधिः

पर्वतानां नदीनां च ह्रदानां चैव निर्मितः १७
विभुस्तथैवाप्रतिमप्रभावः प्रभाकराभो
वरुणः सितद्युतिः
शनैः स्वयंभूः शयनं सृजत्तदा जगन्मयं
पद्मविधिं महार्णवे १८
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पद्मोद्भवप्रादुर्भाव एकोनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः १६९

अथ सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः
मत्स्य उवाच
विघ्नस्तपसि सम्भूतो मधुर्नाम महासुरः
तेनैव च सहोद्भूतो ह्यसुरो नाम कैटभः १
तौ रजस्तमसौ विष्णोः सम्भूतौ तामसौ गणौ
एकार्णवे जगत्सर्वं क्षोभयन्तौ महाबलौ २
दिव्यरक्ताम्बरधरौ
श्वेतदीप्तोग्रदंष्ट्रिणौ
किरीटकुण्डलोदग्रौ केयूरवलयोज्ज्वलौ ३
महाविवृतताम्राक्षौ पीनोरस्कौ महाभुजौ
महागिरेः संहननौ जङ्गमाविव पर्वतौ ४
नवमेघप्रतीकाशावादित्यसदृशाननौ
विद्युदाभौ गदाग्राभ्यां
कराभ्यामतिभीषणौ ५
तौ पादयोस्तु
विन्यासादुत्क्षिपन्ताविवार्णवम्

कम्पयन्ताविव हरिं शयानं मधुसूदनम् ६
तौ तत्र विचरन्तौ स्म पुष्करे
विश्वतोमुखम्
योगिनां श्रेष्ठमासाद्य दीप्तं
ददृशतुस्तदा ७
नारायणसमाज्ञातं सृजन्तमखिलाः प्रजाः
दैवतानि च विश्वानि मानसानसुरानृषीन् ८
ततस्तावूचतुस्तत्र ब्रह्माणमसुरोत्तमौ
दीप्तौ मुमूर्षू संक्रुद्धौ
रोषव्याकुलितेक्षणौ ९
कस्त्वं पुष्करमध्यस्थः
सितोष्णीषश्चतुर्भुजः
आधाय नियमं मोहादास्ते त्वं विगतज्वरः १०
एह्यागच्छावयोर्युद्धं देहि त्वं कमलोद्भव
आवाभ्यां परमीशाभ्यामशक्तस्त्वमिहार्णवे ११
तत्र कश्चोद्भवस्तुभ्यं केन वासि न योजितः
कः स्रष्टा कश्च ते गोप्ता केन नाम्ना
विधीयसे १२
ब्रह्मोवाच
एक इत्युच्यते लोकैरविचिन्त्यः सहस्रदृक्
तत्संयोगेन भवतोः कर्म नामावगच्छताम् १३
मधुकैटभावूचतुः
नावयोः परमं लोके किंचिदस्ति महामते

आवाभ्यां छाद्यते विश्वं तमसा रजसाथ वै १४
रजस्तमोमयावावामृषीणामवलङ्घितौ छाद्यमानौ धर्मशीलौ दुस्तरौ सर्वदेहिनाम् १५
आवाभ्यामुह्यते लोको दुष्कराभ्यां युगे युगे
आवामर्थश्च कामश्च यज्ञः स्वर्गपरिग्रहः १६
सुखं यत्र मुदा युक्तं यत्र श्रीः कीर्तिरेव च
येषां यत्काङ्क्षितं चैव तत्तदावां विचिन्तय १७
ब्रह्मोवाच
यत्नाद्योगवतो दृष्ट्या योगः पूर्वं
मयार्जितः
तं समाधाय गुणवत्सत्त्वं चास्मि
समाश्रितः १८
यः परो योगमतिमान्योगाख्यः सत्त्वमेव च
रजसस्तमसश्चैव यः स्रष्टा विश्वसंभवः १९
ततो भूतानि जायन्ते सात्त्विकानीतराणि च
स एव हि युवां नांशे वशी देवो हनिष्यति २०
स्वपन्नेव ततः श्रीमान्बहुयोजनविस्तृतम् बाहुं नारायणो ब्रह्मा कृतवानात्ममायया २१
कृष्यमाणौ ततस्तस्य बाहुना बाहुशालिनः

चेरतुस्तौ विगलितौ शकुनाविव पीवरौ २२ ततस्तावाहतुर्गत्वा तदा देवं सनातनम् पद्मनाभं हृषीकेशं प्रणिपत्य स्थितावुभौ २३
जानीवस्त्वां विश्वयोनिं त्वामेकं पुरुषोत्तमम्
त्वमावां पाहि हेत्वर्थमिदं नौ बुद्धिकारणम् २४
अमोघदर्शनः स त्वं यतस्त्वां विद्वः शाश्वतम्
ततस्त्वामागतावावामभितः प्रसमीक्षितुम् २५
तदिच्छामो वरं देव त्वत्तोऽद्भुतमरिंदम अमोघदर्शनोऽसि त्वं नमस्ते समितिंजय २६ श्रीभगवानुवाच
किमर्थं हि द्रुतं ब्रूतं वरं ह्यसुरसत्तमौ
दत्तायुष्कौ पुनर्भूयो रहो जीवितुमिच्छथः २७
मधुकैटभावूचतुः
यस्मिन्न कश्चिन्मृतवान्देव तस्मिन्प्रभो वधम्
तमिच्छावो वधश्चैव त्वत्तो नोऽस्तु महाव्रत २८
श्रीभगवानुवाच
बाढं युवां तु प्रवरौ भविष्यत्कालसंभवे

भविष्यतो न संदेहः सत्यमेतद्ब्रवीमि वाम् २९
वरं प्रदायाथ महासुराभ्यां सनातनो विश्ववरः सुरोत्तमः
रजस्तमोवर्गभवायनौ यमौ ममन्थ तावूरुतलेन वै प्रभुः ३०
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पद्मोद्भवप्रादुर्भावे मधुकैटभवधे सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः १७०

अथैकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः
मत्स्य उवाच
स्थित्वा च तस्मिन्कमले ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः ऊर्ध्वबाहुर्महातेजास्तपो घोरं समाश्रितः १
प्रज्वलन्निव तेजोभिर्भाभिः स्वाभिस्तमोनुदः
बभासे सर्वधर्मस्थः सहस्रांशुरिवांशुभिः २
अथान्यद्रूपमास्थाय शंभुर्नारायणोऽव्ययः
आजगाम महातेजा योगाचार्यो महायशाः ३ सांख्याचार्यो हि मतिमान्कपिलो ब्राह्मणो वरः
उभावपि महात्मानौ स्तुवन्तौ

क्षेत्रतत्परौ ४
तौ प्राप्तावूचतुस्तत्र
ब्रह्माणममितौजसम्
परावरविशेषज्ञौ पूजितौ च महर्षिभिः ५
ब्रह्मात्मदृढबन्धश्च विशालो जगदास्थितः
ग्रामणीः सर्वभूतानां ब्रह्मा
त्रैलोक्यपूजितः ६
तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा
ब्रह्माभ्याहृतयोगवित्
त्रीनिमान्कृतवांल्लोकान्यथेयं ब्रह्मणः
श्रुतिः ७
पुत्रं च शंभवे चैकं समुत्पादितवानृषिः
तस्याग्रे वाग्यतस्तस्थौ ब्रह्मा
तामसमव्ययम् ८
सोत्पन्नमात्रो ब्रह्माणमुक्तवान्मानसः
सुतः
किं कुर्मस्तव साहाय्यं ब्रवीतु
भगवानृषिः ९
ब्रह्मोवाच
य एष कपिलो ब्रह्म नारायणमयस्तथा
वदते भवतस्तत्त्वं तत्कुरुष्व महामते १०
ब्रह्मणस्तु तदर्थं तु तदा भूयः
समुत्थितः
शुश्रूषुरस्मि युवयोः किं करोमि
कृताञ्जलिः ११
श्रीभगवानुवाच

यत्सत्यमक्षरं ब्रह्म ह्यष्टादशविधं तु तत्
यत्सत्यं यदृतं तत्तु परं पदमनुस्मर १२ एतद्वचो निशम्यैव ययौ स दिशमुत्तराम् गत्वा च तत्र ब्रह्मत्वमगमज्ज्ञानतेजसा १३
ततो ब्रह्मा भुवं नाम द्वितीयमसृजत्प्रभुः
संकल्पयित्वा मनसा तमेव च महामनाः १४ ततः सोऽथाब्रवीद्वाक्यं किं करोमि पितामह पितामहसमाज्ञातो ब्रह्माणं समुपस्थितः १५
ब्रह्माभ्यासं तु कृतवान्भुवश्च पृथिवीं गतः
प्राप्तश्च परमं स्थानं स तयोः
पार्श्वमागतः १६
तस्मिन्नपि गते पुत्रे तृतीयमसृजत्प्रभुः
मोक्षप्रवृत्तिकुशलं भूर्भुवं नामतो
विभुम् १७
गोपतित्वं समासाद्य तयोरेवागमद्गतिम्
एवं पुत्रास्त्रयोऽप्येत उक्ताः
शंभोर्महात्मनः १८
तान्गृहीत्वा सुतांस्तस्य प्रयातः
स्वार्जितां गतिम्
नारायणश्च भगवान्कपिलश्च यतीश्वरः १९
यं कालं तौ गतौ मुक्तौ ब्रह्मा तं कालमेव

हि
ततो घोरतमं भूयः संश्रितः परमं व्रतम् २०
न रेमेऽथ ततो ब्रह्मा प्रभुरेकस्तपश्चरन्
शरीरार्धात्ततो भार्यां
समुत्पादितवाञ्छुभाम् २१
तपसा तेजसा चैव वर्चसा नियमेन च सदृशीमात्मनो देवीं समर्थां लोकसर्जने २२
तया समाहितस्तत्र रेमे ब्रह्मा तपश्चरन् ततो जगाद त्रिपदां गायत्रीं वेदपूजिताम् २३
सृजन्प्रजानां पतयः सागरांश्चासृजद्विभुः
अपरांश्चैव चतुरो वेदान्गायत्रिसंभवान् २४
आत्मनः सदृशान्पुत्रानसृजद्वै पितामहः विश्वे प्रजानां पतयो येभ्यो लोका
विनिःसृताः २५
विश्वेशं प्रथमं तावन्महातापसमात्मजम्
सर्वमन्त्रहितं पुण्यं नाम्ना धर्मं स
सृष्टवान् २६
दक्षं मरीचिमत्रिं च पुलस्त्यं पुलहं
क्रतुम्
वसिष्ठं गौतमं चैव भृगुमङ्गिरसं मनुम् २७
अथैवाद्भुतमित्येते ज्ञेयाः पैतामहर्षयः
त्रयोदशगुणं धर्ममालभन्त महर्षयः २८

अदितिर्दितिर्दनुः काला अनायुः सिंहिका मुनिः
ताम्रा क्रोधाथ सुरता विनता कद्रुरेव च २९
दक्षस्यापत्यमेता वै कन्या द्वादश पार्थिव
मरीचेः कश्यपः पुत्रस्तपसा निर्मितः किल ३०
तस्मै कन्या द्वादशान्या दक्षस्ताः प्रददौ तदा
नक्षत्राणि च सोमाय तदा वै दत्तवानृषिः ३१
रोहिण्यादीनि सर्वाणि पुण्यानि रविनन्दन लक्ष्मीर्मरुत्वती साध्या विश्वेशा च मता शुभा ३२
देवी सरस्वती चैव ब्रह्मणा निर्मिताः
पुरा
एताः पञ्च वरिष्ठा वै सुरश्रेष्ठाय
पार्थिव ३३
दत्ता भद्राय धर्माय ब्रह्मणा दृष्टकर्मणा
या तु रूपवती पत्नी ब्रह्मणः कामरूपिणी ३४
सुरभिः सा हिता भूत्वा ब्रह्माणं समुपस्थिता
ततस्तामगमद्ब्रह्मा मैथुनं लोकपूजितः ३५

लोकसर्जनहेतुज्ञो गवामर्थाय सत्तमः जज्ञिरे च सुतास्तस्यां विपुला धूमसंनिभाः ३६
नक्तसंध्याभ्रसंकाशाः
प्रादहंस्तिग्मतेजसः
ते रुदन्तो द्रवन्तश्च गर्हयन्तः
पितामहम् ३७
रोदनाद्रवणाच्चैव रुद्रा इति ततः स्मृताः
निरृतिश्चैव शंभुर्वै तृतीयश्चापराजितः ३८
मृगव्याधः कपर्दी च दहनोऽथेश्वरश्च वै अहिर्बुÞ यश्च भगवान्कपाली चापि पिङ्गलः ३९
सेनानीश्च महातेजा रुद्रास्त्वेकादश स्मृताः
तस्यामेव सुरभ्यां च गावो यज्ञेश्वराश्च वै ४०
प्रकृष्टाश्च तथा मायाः सुरभ्याः पशवोऽक्षराः
अजाश्चैव तु हंसाश्च तथैवामृतमुत्तमम् ४१
ओषध्यः प्रवरायाश्च सुरस्यास्ताः समुत्थिताः
धर्माल्लक्ष्मीस्तथा कामं साध्या साध्यान्व्यजायत ४२

भवं च प्रभवं चैव हीशं चासुरहं तथा
अरुणं चारुणिं चैव विश्वावसुबलध्रुवौ ४३
हविष्यं च वितानं च विधानशमितावपि
वत्सरं चैव भूतिं च सर्वासुरनिषूदनम् ४४
सुपर्वाणं बृहत्कान्तिः साध्या
लोकनमस्कृताः
वासवानुगता देवी जनयामास वै सुरान् ४५
वरं वै प्रथमं देवं द्वितीयं ध्रुवमव्ययम्
विश्वावसुं तृतीयं च चतुर्थं सोममीश्वरम् ४६
ततोऽनुरूपमायं च यमस्तस्मादनन्तरम् सप्तमं च तथा वायुमष्टमं निरृतिं वसुम् ४७
धर्मस्यापत्यमेतद्वै सुदेव्यां समजायत
विश्वे देवाश्च विश्वायां धर्माज्जाता
इति श्रुतिः ४८
दक्षश्चैव महाबाहुः पुष्करस्वन एव च
चाक्षुषस्तु मनुश्चैव तथा मधुमहोरगौ ४९
विश्रान्तकवपुर्बालो विष्कम्भश्च
महायशाः
गरुडश्चातिसत्त्वौजा
भास्करप्रतिमद्युतिः ५०
विश्वान्देवान्देवमाता
विश्वेशाजनयत्सुतान्
मरुत्वती मरुत्वतो देवानजनयत्सुतान् ५१

अग्निं चक्षुं रविर्ज्योतिः सावित्रं मित्रमेव च
अमरं शरवृष्टिं च सुकर्षं च महाभुजम् ५२ विराजं चैव वाचं च विश्वावसुमतिं तथा अश्वमित्रं चित्ररश्मिं तथा निषधनं नृप ५३
हूयन्तं वाडवं चैव चारित्रं मन्दपन्नगम् बृहन्तं वै बृहद्रूपं तथा वै पूतनानुगम् ५४
मरुत्वती पुरा जज्ञ एतान्वै मरुतां गणान् अदितिः कश्यपाज्जज्ञ आदित्यान्द्वादशैव हि ५५
इन्द्रो विष्णुर्भगस्त्वष्टा वरुणो
ह्यर्यमा रविः
पूषा मित्रश्च धनदो धाता पर्जन्य एव च ५६
इत्येते द्वादशादित्या
वरिष्ठास्त्रिदिवौकसः
आदित्यस्य सरस्वत्यां जज्ञाते द्वौ सुतौ वरौ ५७
तपःश्रेष्ठौ गुणश्रेष्ठौ त्रिदिवस्यापि
संमतौ
दनुस्तु दानवाञ्जज्ञे
दितिर्दैत्यान्व्यजायत ५८
काला तु वै कालकेयानसुरान्सुरसा तु वै
अनायुषायास्तनया व्याधयः सुमहाबलाः ५९
सिंहिका ग्रहमाता वै गन्धर्वजननी मुनिः

ताम्रा त्वप्सरसां माता पुण्यानां भारतोद्भव ६०
क्रोधायाः सर्वभूतानि पिशाचाश्चैव
पार्थिव
जज्ञे यक्षगणांश्चैव राक्षसांश्च
विशांपते ६१
चतुष्पदानि सत्त्वानि तथा गावस्तु सौरभाः सुपर्णान्पक्षिणश्चैव विनता च व्यजायत
६२
महीधरान्सर्वनागान्देवी कद्रूर्व्यजायत एवं वृद्धिं समगमन्विश्वे लोकाः परंतप ६३
तदा वै पौष्करो राजन्प्रादुर्भावो
महात्मनः
प्रादुर्भावः पौष्करस्ते मया
द्वैपायनेरितः ६४
पुराणः पुरुषश्चैव मया विष्णुर्हरिः प्रभुः
कथितस्तेऽनुपूर्वेण संस्तुतः परमर्षिभिः ६५
यश्चेदमग्र्यं शृणुयात्पुराणं सदा नरः पर्वसु गौरवेण
अवाप्य लोकान्स हि वीतरागः परत्र च
स्वर्गफलानि भुङ्क्ते ६६
चक्षुषा मनसा वाचा कर्मणा च चतुर्विधम्
प्रसादयति यः कृष्णं तं
कृष्णोऽनुप्रसीदति ६७

राजा च लभते राज्यमधनश्चोत्तमं धनम् क्षीणायुर्लभते चायुः पुत्रकामः सुतं तथा ६८
यज्ञा वेदास्तथा कामास्तपांसि विविधानि च प्राप्नोति विविधं पुण्यं विष्णुभक्तो
धनानि च ६९
यद्यत्कामयते
किंचित्तत्तल्लोकेश्वराद्भवेत्
सर्वं विहाय य इमं पठेत्पौष्करकं हरेः ७०
प्रादुर्भावं नृपश्रेष्ठ न तस्य ह्यशुभं भवेत्
एष पौष्करको नाम प्रादुर्भावो महात्मनः
कीर्तितस्ते महाभाग
व्यासश्रुतिनिदर्शनात् ७१
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पद्मोद्भवप्रादुर्भावो नामैकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः १७१

अथ द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः
मत्स्य उवाच
विष्णुत्वं शृणु विष्णोश्च हरित्वं च कृते युगे
वैकुण्ठत्वं च देवेषु कृष्णत्वं मानुषेषु च १
ईश्वरस्य हि तस्यैषा कर्मणां गहना गतिः संप्रत्यतीतान्भव्यांश्च शृणु

राजन्यथातथम् २
अव्यक्तो व्यक्तलिङ्गस्थो य एष
भगवान्प्रभुः
नारायणो ह्यनन्तात्मा प्रभवोऽव्यय एव च ३
एष नारायणो भूत्वा हरिरासीत्सनातनः
ब्रह्मा वायुश्च सोमश्च धर्मः शक्रो
बृहस्पतिः ४
अदितेरपि पुत्रत्वमेव याति युगे युगे
एष विष्णुरिति ख्यात इन्द्रस्यावरजो
विभुः ५
प्रसादजं ह्यस्य विभोरदित्याः पुत्रकारणम्
वधार्थं सुरशत्रूणां दैत्यदानवरक्षसाम् ६
प्रधानात्मा पुरा ह्येष ब्रह्माणमसृजत्प्रभुः सोऽसृजत्पूर्वपुरुषः पुराकल्पे प्रजापतीन् ७
असृजन्मानवांस्तत्र
ब्रह्मवंशाननुत्तमान्
तेभ्योऽभवन्महात्मभ्यो बहुधा ब्रह्म
शाश्वतम् ८
एतदाश्चर्यभूतस्य विष्णोः कर्मानुकीर्तनम्
कीर्तनीयस्य लोकेषु कीर्त्यमानं निबोध मे ९

वृते वृत्रवधे तत्र वर्तमाने कृते युगे आसीत्त्रैलोक्यविख्यातः सङ्ग्रामस्तारकामयः १०
यत्र ते दानवा घोराः सर्वे
सङ्ग्रामदुर्जयाः
घ्नन्ति
देवगणान्सर्वान्सयक्षोरगराक्षसान् ११
ते वध्यमाना विमुखाः क्षीणप्रहरणा रणे
त्रातारं मनसा जग्मुर्देवं नारायणं
प्रभुम् १२
एतस्मिन्नन्तरे मेघा निर्वाणाङ्गारवर्चसः
सार्कचन्द्रग्रहगणं छादयन्तो नभस्तलम् १३
चण्डा विद्युद्गणोपेता घोरनिर्ह्रादकारिणः अन्योन्यवेगाभिहताः प्रववुः सह मारुताः १४
दीप्ततोयाशनिपनैर्वज्रवेगानलानिलैः रवैः सुघोरैरुत्पातैर्दह्यमानमिवाम्बरम् १५
तत उल्कासहस्राणि निपेतुः खगतान्यपि दिव्यानि च विमानानि प्रपतन्त्युत्पतन्ति च १६
चतुर्युगान्तपर्याये लोकानां यद्भयं भवेत्

अरूपवन्ति रूपाणि तस्मिन्नुत्पातलक्षणे १७
जातं च निष्प्रभं सर्वं न प्राज्ञायत किंचन
तिमिरौघपरिक्षिप्ता न रेजुश्च दिशो दश १८ विवेश रूपिणी काली कालमेघावगुण्ठिता द्यौर्न भात्यभिभूतार्का घोरेण तमसावृता १९
तान्घनौघान्स तिमिरान्दोर्भ्यामाक्षिप्य स प्रभुः
वपुः संदर्शयामास दिव्यं कृष्णवपुर्हरिः २०
बलाहकाञ्जननिभं बलाहकतनूरुहम्
तेजसा वपुषा चैव कृष्णं कृष्णमिवाचलम् २१
दीप्तपीताम्बरधरं तप्तकाञ्चनभूषणम्
धूमान्धकारवपुषं
युगान्ताग्निमिवोत्थितम् २२
चतुर्द्विगुणपीनांसं
किरीटच्छन्नमूर्धजम्
बभौ चामीकरप्रख्यैरायुधैरुपशोभितम् २३
चन्द्रार्ककिरणोद्द्योतं
गिरिकूटमिवोच्छ्रितम्
नन्दकानन्दितकरं शराशीविषधारिणम् २४
शक्तिचित्रबलोदग्रं शङ्खचक्रगदाधरम्
विष्णुशैलं क्षमामूलं श्रीवृक्षं
शार्ङ्गशृङ्गिणम् २५

त्रिदशोदारफलदं स्वर्गस्त्रीचारुपल्लवम्
सर्वलोकमनःकान्तं सर्वसत्त्वमनोहरम् २६
नानविमानविटपं तोयदाम्बुमधुस्रवम्
विद्याहंकारसाराढ्यं महाभूतप्ररोहणम् २७
विशेषपत्रैर्निचितं ग्रहनक्षत्रपुष्पितम् दैत्यलोकमहास्कन्धं मर्त्यलोकप्रकाशितम् २८
सागराकारनिर्ह्रादं रसातलमहाश्रयम् मृगेन्द्रपाशैर्विततं पक्षजन्तुनिषेवितम् २९ शीलार्थचारुगन्धाढ्यं सर्वलोकमहाद्रुमम् अव्यक्तानन्तसलिलं व्यक्ताहंकारफेनिलम् ३०
महाभूततरङ्गौघं ग्रहनक्षत्रबुद्बुदम् विमानविहगव्यातं तोयदाडम्बराकुलम् ३१ जन्तुमत्स्यगणाकीर्णं शैलशङ्खकुलैर्युतम् त्रैगुण्यविषयावर्तं सर्वलोकतिमिङ्गिलम् ३२
वीरवृक्षलतागुल्मं भुजगोत्कृष्टशैवलम् द्वादशार्कमहाद्वीपं रुद्रैकादशपत्तनम् ३३
वस्वष्टपर्वतोपेतं त्रैलोक्याम्भोमहोदधिम् संध्यासंख्योर्मिसलिलं

सुपर्णानिलसेवितम् ३४ दैत्यरक्षोगणग्राहं यक्षोरगझषाकुलम् पितामहमहावीर्यं सर्वस्त्रीरत्नशोभितम् ३५
श्रीकीर्तिकान्तिलक्ष्मीभिर्नदीभिरुपशोभितम्
कालयोगिमहापर्वप्रलयोत्पत्तिवेगिनम् ३६ तं तु योगमहापारं नारायणमहार्णवम् देवाधिदेवं वरदं भक्तानां भक्तिवत्सलम् ३७
अनुग्रहकरं देवं प्रशान्तिकरणं शुभम्
हर्यश्वरथसंयुक्ते सुपर्णध्वजसेविते ३८
ग्रहचन्द्रार्करचिते मन्दराक्षवरावृते
अनन्तरश्मिभिर्युक्ते विस्तीर्णे
मेरुगह्वरे ३९
तारकाचित्रकुसुमे ग्रहनक्षत्रबन्धुरे भयेष्वभयदं व्योम्नि देवा दैत्यपराजिताः ४०
ददृशुस्ते स्थितं देवं दिव्ये लोकमये रथे ते कृताञ्जलयः सर्वे देवाः शक्रपुरोगमाः ४१
जयशब्दं पुरस्कृत्य शरण्यं शरणं गताः
स तेषां तां गिरं श्रुत्वा विष्णुर्दैवतदैवतम् ४२
मनश्चक्रे विनाशाय दानवानां महामृधे आकाशे तु स्थितो विष्णुरुत्तमं

वपुरास्थितः ४३
उवाच देवताः सर्वाः सप्रतिज्ञमिदं वचः
शान्तिं व्रजत भद्रं वो मा भैष्ट मरुतां
गणाः ४४
जिता मे दानवाः सर्वे त्रैलोक्यं
परिगृह्यताम्
ते तस्य सत्यसंधस्य विष्णोर्वाक्येन
तोषिताः ४५
देवाः प्रीतिं समाजग्मुः
प्राश्यामृतमिवोत्तमम्
ततस्तमः संहृतं तद्विनेशुश्च बलाहकाः ४६
प्रववुश्च शिवा वाताः प्रशान्ताश्च दिशो
दश
शुद्धप्रभाणि ज्योतींषि सोमश्चक्रुः
प्रदक्षिणाम् ४७
न विग्रहं ग्रहाश्चक्रुः प्रशान्ताश्चापि सिन्धवः
विरजस्काभवन्मार्गा नाकवर्गादयस्त्रयः ४८
यथार्थमूहुः सरितो नापि चुक्षुभिरेऽर्णवाः
आसञ्छुभानीन्द्रियाणि नराणामन्तरात्मसु ४९
महर्षयो वीतशोका वेदानुच्चैरधीयत यज्ञेषु च हविः पाकं शिवमाप च पावकः ५० प्रवृत्तधर्माः संवृत्ता लोका

मुदितमानसाः
विष्णोर्दत्तप्रतिज्ञस्य श्रुत्वारिनिधने गिरम् ५१
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तारकामयसङ्ग्रामे द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः १७२

अथ त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः मत्स्य उवाच
ततोऽभयं विष्णुवचः श्रुत्वा दैत्याश्च दानवाः
उद्योगं विपुलं चक्रुर्युद्धाय विजयाय च १
मयस्तु काञ्चनमयं त्रिनल्वायतमक्षयम् चतुश्चक्रं सुविपुलं सुकल्पितमहायुगम् २ किङ्किणीजालनिर्घोषं द्वीपिचर्मपरिष्कृतम्
रुचिरं रत्नजालैश्च हेमजालैश्च शोभितम् ३
ईहामृगगणाकीर्णं पक्षिपङ्क्तिविराजितम् दिव्यास्त्रतूणीरधरं पयोधरविनादितम् ४ स्वक्षं रथवरोदारं सूपस्थं गगनोपमम् गदापरिघसम्पूर्णं मूर्तिमन्तमिवार्णवम् ५
हेमकेयूरवलयं स्वर्णमण्डलकूबरम् सपताकध्वजोपेतं सादित्यमिव मन्दरम् ६

गजेन्द्राभोगवपुषं क्वचित्केसरिवर्चसम् युक्तमृक्षसहस्रेण समृद्धाम्बुदनादितम् ७
दीप्तमाकाशगं दिव्यं रथं पररथारुजम्
अध्यतिष्ठद्रणाकाङ्क्षी मेरुं दीप्त
इवांशुमान् ८
तारमुत्क्रोशविस्तारं सर्वं हेममयं रथम्
शैलाकारमसंबाधं नीलाञ्जनचयोपमम् ९
कार्ष्णायसमयं दिव्यं लोहेषाबद्धकूबरम्
तिमिरोद्गारिकिरणं गर्जन्तमिव तोयदम् १०
लोहजालेन महता सगवाक्षेण दंशितम्
आयसैः परिघैः पूर्णं क्षेपणीयैश्च
मुद्गरैः ११
प्रासैः पाशैश्च विततैरसंयुक्तैश्च कण्टकैः
शोभितं त्रासयानैश्च तोमरैश्च परश्वधैः १२
उद्यन्तं द्विषतां हेतोर्द्वितीयमिव मन्दरम्
युक्तं खरसहस्रेण सोऽध्यारोहद्रथोत्तमम् १३
विरोचनस्तु संक्रुद्धो गदापाणिरवस्थितः प्रमुखे तस्य सैन्यस्य दीप्तशृङ्ग इवाचलः १४
युक्तं रथसहस्रेण हयग्रीवस्तु दानवः स्यन्दनं वाहयामास सपत्नानीकमर्दनः १५

व्यायतं किष्कुसाहस्रं धनुर्विस्फारयन्महत्
वराहः प्रमुखे तस्थौ सप्ररोह इवाचलः १६
खरस्तु विक्षरन्दर्पान्नेत्राभ्यां
रोषजं जलम्
स्फुरद्दन्तोष्ठनयनः सङ्ग्रामं
सोऽभ्यकाङ्क्षत १७
त्वष्टा त्वष्टगजं घोरं यानमास्थाय दानवः
व्यूहितुं दानवव्यूहं परिचक्राम
वीर्यवान् १८
विप्रचित्तिसुतः श्वेतः
श्वेतकुण्डलभूषणः
श्वेतशैलप्रतीकाशो युद्धायाभिमुखे
स्थितः १९
अरिष्टो बलिपुत्रश्च वरिष्ठोऽद्रि
शिलायुधः
युद्धायाभिमुखस्तस्थौ धराधरविकम्पनः २०
किशोरस्त्वतिसंहर्षात्किशोर इति चोदितः सबला दानवाश्चैव संनह्यन्ते यथाक्रमम्
२१
अभवद्दैत्यसैन्यस्य मध्ये रविरिवोदितः
लम्बस्तु नवमेघाभः प्रलम्बाम्बरभूषणः २२
दैत्यव्यूहगतो भाति सनीहार इवांशुमान्
स्वर्भानुरास्ययोधी तु
दशनोष्ठेक्षणायुधः २३
हसंस्तिष्ठति दैत्यानां प्रमुखे स

महाग्रहः
अन्ये हयगतास्तत्र गजस्कन्धगताः परे २४
सिंहव्याघ्रगताश्चान्ये वराहर्क्षेषु
चापरे
केचित्खरोष्ट्रयातारः
केचिच्छ्वापदवाहनाः २५
पत्तिनस्त्वपरे दैत्या भीषणा विकृताननाः
एकपादार्धपादाश्च
ननृतुर्युद्धकाङ्क्षिणः २६
आस्फोटयन्तो बहवः क्ष्वेडन्तश्च तथा परे हृष्टशार्दूलनिर्घोषा नेदुर्दानवपुंगवाः २७
ते गदापरिघैरुग्रैः शिलामुसलपाणयः बाहुभिः परिघाकारैस्तर्जयन्ति स्म देवताः २८
पाशैः प्रासैश्च परिघैस्तोमराङ्कुशपट्टिशैः चिक्रीडुस्ते शतघ्नीभिः शतधारैश्च
मुद्गरैः २९
गण्डशैलैश्च शैलैश्च परिघैश्चोत्तमायसैः चक्रैश्च दैत्यप्रवराश्चक्रुरानन्दितं
बलम् ३०
एतद्दानवसैन्यं तत्सर्वं युद्धमदोत्कटम् देवानभिमुखे तस्थौ मेघानीकमिवोद्धतम् ३१
तदद्भुतं दैत्यसहस्रगाढं वाय्वग्निशैलाम्बुदतोयकल्पम्

बलं रणौघाभ्युदयेऽभ्युदीर्णं युयुत्सयोन्मत्तमिवाबभासे ३२
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तारकामयसङ्ग्रामे त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः १७३

अथ चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः मत्स्य उवाच
श्रुतस्ते दैत्यसैन्यस्य विस्तारो रविनन्दन
सुराणामपि सैन्यस्य विस्तारं वैष्णवं शृणु १
आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ च महाबलौ सबलाः सानुगाश्चैव संनह्यन्त यथाक्रमम् २
पुरुहूतस्तु पुरतो लोकपालः सहस्रदृक् ग्रामणीः सर्वदेवानामारुरोह सुरद्विपम् ३
मध्ये चास्य रथः सर्वपक्षिप्रवरहंसः
सुचारुचक्रचरणो हेमवज्रपरिष्कृतः ४
देवगन्धर्वयक्षौघैरनुयातः सहस्रशः
दीप्तिमद्भिः सदस्यैश्च
ब्रह्मर्षिभिरभिष्टुतः ५
वज्रविस्फूर्जितोद्भूतैर्विद्युदिन्द्रा युधोदितैः

युक्तो बलाहकगणैः पर्वतैरिव कामगैः ६
यमारूढः स भगवान्पर्येति सकलं जगत्
हविर्धानेषु गायन्ति विप्रा मखमुखे
स्थिताः ७
स्वर्गे शक्रानुयातेषु देवतूर्यनिनादिषु
सुन्दर्यः परिनृत्यन्ति शतशोऽप्सरसां
गणाः ८
केतुना नागराजेन राजमानो यथा रविः
युक्तो हयसहस्रेण मनोमारुतरंहसा ९
स स्यन्दनवरो भाति गुप्तो मातलिना तदा
कृत्स्नः परिवृतो मेरुर्भास्करस्येव
तेजसा १०
यमस्तु दण्डमुद्यम्य कालयुक्तश्च मुद्गरम्
तस्थौ सुरगणानीके दैत्यान्नादेन भीषयन् ११
चतुर्भिः सागरैर्युक्तो लेलिहानैश्च पन्नगैः
शङ्खमुक्ताङ्गदधरो बिभ्रत्तोयमयं वपुः १२
कालपाशान्समाविध्यन्हयैः शशिकरोपमैः
वाय्वीरितैर्जलाकारैः कुर्वंल्लीलाः
सहस्रशः १३
पाण्डुरोद्धूतवसनः प्रवालरुचिराङ्गदः
मणिश्यामोत्तमवपुर्हरिभारार्पितो वरः १४
वरुणः पाशधृङ्मध्ये देवानीकस्य तस्थिवान्

युद्धवेलामभिलषन्भिन्नवेल इवार्णवः १५
यक्षराक्षससैन्येन गुह्यकानां गणैरपि
युक्तश्च शङ्खपद्माभ्यां निधीनामधिपः
प्रभुः १६
राजराजेश्वरः श्रीमान्गदापाणिरदृश्यत
विमानयोधी धनदो विमाने पुष्पके स्थितः १७
स राजराजः शुशुभे युद्धार्थी नरवाहनः
उक्षाणमास्थितः संख्ये साक्षादिव शिवः
स्वयम् १८
पूर्वपक्षः सहस्राक्षः पितृराजस्तु
दक्षिणः
वरुणः पश्चिमं पक्षमुत्तरं नरवाहनः १९
चतुर्षु युक्ताश्चत्वारो लोकपाला महाबलाः
स्वासु दिक्षु स्वरक्षन्त तस्य देवबलस्य
ते २०
सूर्यः सप्ताश्वयुक्तेन रथेनामितगामिना
श्रिया जाज्वल्यमानेन दीप्यमानैश्च
रश्मिभिः २१
उदयास्तगचक्रेण मेरुपर्वतगामिना
त्रिदिवद्वारचक्रेण तपता लोकमव्ययम् २२
सहस्ररश्मियुक्तेन भ्राजमानेन तेजसा
चचार मध्ये लोकानां द्वादशात्मा
दिनेश्वरः २३
सोमः श्वेतहये भाति स्यन्दने शीतरश्मिवान्
हिमवत्तोयपूर्णाभिर्भाभिराह्लादयञ्जगत्

२४
तमृक्षपूगानुगतं शिशिरांशुं द्विजेश्वरम्
शशच्छायाङ्किततनुं नैशस्य तमसः क्षयम् २५
ज्योतिषामीश्वरं व्योम्नि रसानां रसदं प्रभुम्
ओषधीनां सहस्राणां निधानममृतस्य च २६ जगतः प्रथमं भागं सौम्यं सत्यमयं रथम् ददृशुर्दानवाः सोमं हिमप्रहरणं स्थितम् २७
यः प्राणः सर्वभूतानां पञ्चधा भिद्यते नृषु
सप्तधातुगतो लोकांस्त्रीन्दधार चचार च २८
यमाहुरग्निकर्तारं सर्वप्रभवमीश्वरम् सप्तस्वरगतो यश्च नित्यं गीर्भिरुदीर्यते २९
यं वदन्त्युत्तमं भूतं यं वदन्त्यशरीरिणम्
यमाहुराकाशगमं शीघ्रगं शब्दयोगिनम् ३० स वायुः सर्वभूतायुरुद्भूतः स्वेन तेजसा ववौ प्रव्यथयन्दैत्यान्प्रतिलोमं सतोयदः ३१
मरुतो दिव्यगन्धर्वैर्विद्याधरगणैः सह चिक्रीडुरसिभिः शुभ्रैर्निर्मुक्तैरिव

पन्नगैः ३२
सृजन्तः सर्पपतयस्तीव्रतोयमयं विषम्
शरभूता दिवीन्द्राणां चेरुर्व्यात्तानना
दिवि ३३
पर्वतैश्च शिलाशृङ्गैः शतशश्चैव पादपैः उपतस्थुः सुरगणाः प्रहर्तुं दानवं बलम् ३४
यः स देवो हृषीकेशः पद्मनाभस्त्रिविक्रमः
युगान्तकृष्णवर्त्माभो विश्वस्य जगतः
प्रभुः ३५
सर्वयोनिः स मधुहा हव्यभुक्क्रतुसंस्थितः
भूम्यापोव्योमभूतात्मा श्यामः
शान्तिकरोऽरिहा ३६
अरिघ्नममरादीनां चक्रं गृह्य गदाधरः अर्कं नागादिवोद्यन्तमुद्यम्योत्तमतेजसा ३७
सव्येनालम्ब्य महतीं सर्वासुरविनाशिनीम् करेण कालीं वपुषा शत्रुकालप्रदां गदाम् ३८
अन्यैर्भुजैः प्रदीप्तानि भुजगारिध्वजः
प्रभुः
दधारायुधजातानि शार्ङ्गादीनि महाबलः ३९
स कश्यपस्यात्मभुवं द्विजं भुजगभोजनम्
पवनाधिकसंपातं गगनक्षोभणं खगम् ४०
भुजगेन्द्रेण वदने निविष्टेन विराजितम् अमृतारम्भनिर्मुक्तं मन्दराद्रि

मिवोच्छ्रितम् ४१
देवासुरविमर्देषु बहुशो दृष्टविक्रमम्
महेन्द्रेणामृतस्यार्थे वज्रेण
कृतलक्षणम् ४२
शिखिनं बलिनं चैव तप्तकुण्डलभूषणम्
विचित्रपत्रवसनं धातुमन्तमिवाचलम् ४३
स्फीतक्रोडावलम्बेन शीतांशुसमतेजसा
भोगिभोगावसक्तेन मणिरत्नेन भास्वता ४४
पक्षाभ्यां चारुपत्राभ्यामावृत्य दिवि
लीलया
युगान्ते सेन्द्रचापाभ्यां
तोयदाभ्यामिवाम्बरम् ४५
नीललोहितपीताभिः पताकाभिरलंकृतम्
केतुवेषप्रतिच्छन्नं महाकायनिकेतनम् ४६
अरुणावरजं श्रीमानारुह्य समरे विभुः
सुवर्णवर्णवपुषा सुपर्णं खेचरोत्तमम् ४७
तमन्वयुर्देवगणा मुनयश्च समाहिताः
गीर्भिः परममन्त्राभिस्तुष्टुवुश्च
जनार्दनम् ४८
तद्वैश्रवणसंश्लिष्टं वैवस्वतपुरःसरम्
द्विजराजपरिक्षिप्तं देवराजविराजितम् ४९
चन्द्रप्रभाभिर्विपुलं युद्धाय समवर्तत पवनाविद्धनिर्घोषं संप्रदीप्तहुताशनम् ५०
विष्णोर्जिष्णोश्च भ्राजिष्णोस्तेजसा तमसावृतम्

बलं बलवदुद्वृत्तं युद्धाय समवर्तत ५१ स्वस्त्यस्तु देवेभ्य इति बृहस्पतिरभाषत स्वस्त्यस्तु दानवानीक उशना वाक्यमाददे ५२
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तारकामयसङ्ग्रामे चतुःसप्तत्यधिकशतत्मोऽध्यायः १७४

अथ पञ्चसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः
मत्स्य उवाच
ताभ्यां बलाभ्यां संजज्ञे तुमुलो
विग्रहस्तदा
सुराणामसुराणां च परस्परजयैषिणाम् १
दानवा दैवतैः सार्धं नानाप्रहरणोद्यताः
समीयुर्युध्यमाना वै पर्वता इव पर्वतैः २
तत्सुरासुरसंयुक्तं युद्धमत्यद्भुतं बभौ
धर्माधर्मसमायुक्तं दर्पेण विनयेन च ३
ततो रथैर्विप्रयुक्तैर्वारणैश्च
प्रचोदितैः
उत्पतद्भिश्च गगनमसिहस्तैः समन्ततः ४
क्षिप्यमाणैश्च मुसलैः संपतद्भिश्च
सायकैः
चापैर्विस्फार्यमाणैश्च पात्यमानैश्च
मुद्गरैः ५
तद्युद्धमभवद्घोरं देवदानवसंकुलम्
जगतस्त्रासजननं युगसंवर्तकोपमम् ६

हस्तमुक्तैश्च परिघैर्विप्रयुक्तैश्च पर्वतैः
दानवाः समरे जघ्नुर्देवानिन्द्र पुरोगमान् ७
ते वध्यमाना बलिभिर्दानवैर्जितकाशिभिः विषण्णवदना देवा जग्मुरार्तिं परां मृधे ८
तेऽस्त्रशूलप्रमथिताः परिघैर्भिन्नमस्तकाः
भिन्नोरस्का दितिसुतैर्वेमू रक्तं व्रणैर्बहु ९
वेष्टिताः शरजालैश्च निर्यत्नाश्चासुरैः
कृताः
प्रविष्टा दानवीं मायां न शेकुस्ते
विचेष्टितुम् १०
अस्तं गतमिवाभाति निष्प्राणसदृशाकृति
बलं सुराणामसुरैर्निष्प्रयत्नायुधं
कृतम् ११
दैत्यचापच्युतान्घोरांश्छित्त्वा वज्रेण
ताञ्छरान्
शक्रो दैत्यबलं घोरं विवेश बहुलोचनः १२
स दैत्यप्रमुखान्हत्वा तद्दानवबलं महत्
तामसेनास्त्रजालेन तमोभूतमथाकरोत् १३
तेऽन्योन्यं नावबुध्यन्त देवानां वाहनानि
च
घोरेण तमसाविष्टाः पुरुहूतस्य तेजसा १४

मायापाशैर्विमुक्तास्तु यत्नवन्तः सुरोत्तमाः
वपूंषि दैत्यसिंहानां तमोभूतान्यपातयन् १५
अपध्वस्ता विसंज्ञाश्च तमसा नीलवर्चसा पेतुस्ते दानवगणाश्छिन्नपक्षा इवाद्रयः १६
तद्घनीभूतदैत्येन्द्रमन्धकार इवार्णवे
दानवं देवकदनं तमोभूतमिवाभवत् १७
तदासृजन्महामायां मयस्तां तामसीं दहन्
युगान्तोद्योतजननीं सृष्टामौर्वेण
वह्निना १८
सा ददाह ततः सर्वान्माया मयविकल्पिता
दैत्याश्चादित्यवपुषः सद्य
उत्तस्थुराहवे १९
मायामौर्वीं समासाद्य दह्यमाना दिवौकसः भेजिरे चन्द्रविषयं शीतांशुसलिलप्रदम् २०
ते दह्यमाना ह्यौर्वेण वह्निना नष्टचेतसः शशंसुर्वज्रिणं देवाः संतप्ताः शरणैषिणः २१
संतते मायया सैन्ये हन्यमाने च दानवैः चोदितो देवराजेन वरुणो वाक्यमब्रवीत् २२ पुरा ब्रह्मर्षिजः शक्र तपस्तेपे सुदारुणम्
ऊर्वः सपूर्वतेजस्वी सदृशो ब्रह्मणो

गुणैः २३
तं तपन्तमिवादित्यं तपसा जगदव्ययम् उपतस्थुर्मुनिगणा दिव्या देवर्षिभिः सह २४
हिरण्यकशिपुश्चैव दानवो दानवेश्वरः
ऋषिं विज्ञापयामासुः पुरा परमतेजसम् २५
ऊचुर्ब्रह्मर्षयस्तं तु वचनं धर्मसंहितम्
ऋषिवंशेषु भगवंश्छिन्नमूलमिदं पदम् २६
एकस्त्वमनपत्यश्च गोत्रजोऽन्यो न वर्तते कौमारं व्रतमास्थाय क्लेशमेवानुवर्तसे २७
बहूनि विप्र गोत्राणि मुनीनां
भावितात्मनाम्
एकदेहानि तिष्ठन्ति विविक्तानि विना प्रजाः २८
एवमुच्छिन्नमूलैश्च पुत्रैर्नो नास्ति
कारणम्
भवांस्तु तपसा श्रेष्ठो
प्रजापातसमद्युतिः २९
तत्र वर्तस्व वंशाय वर्धयात्मानमात्मना
त्वया धर्मोऽर्जितस्तेन द्वितीयां कुरु
वै तनुम् ३०
स एवमुक्तो मुनिभिर्मुनिर्मर्मसु ताडितः
जगर्हे तानृषिगणान्वचनं चेदमब्रवीत् ३१
यथायं विहितो धरो मुनीनां शाश्वतः पुरा
आर्षं वै सेवतः कर्म वन्यमूलफलाशिनः ३२

ब्रह्मयोनौ प्रसूतस्य ब्राह्मणस्यात्मदर्शिनः
ब्रह्मचर्यं सुचरितं ब्रह्माणमपि चालयेत् ३३
जनानां वृत्तयस्तिस्रो ये गृहाश्रमवासिनः अस्माकं तु वरं वृत्तिर्वनाश्रमनिवासिनाम् ३४ अब्भक्षा वायुभक्षाश्च दन्तोलूखलिनस्तथा अश्मकुट्टा ह्यशनकाः पञ्चातपसहाश्च ये ३५
एते तपसि तिष्ठन्ति व्रतैरपि सुदुष्करैः ब्रह्मचर्यं पुरस्कृत्य प्रार्थयन्ति
परां गतिम् ३६
ब्रह्यचर्याद्ब्राह्मणस्य ब्राह्मणत्वं
विधीयते
एवमाहुः परे लोके ब्रह्मचर्यविदो जनाः ३७
ब्रह्मचर्ये स्थितं सत्यं ब्रह्मचर्ये
स्थितं तपः
ये स्थिता ब्रह्मचर्ये तु ब्राह्मणा दिवि
संस्थिताः ३८
नास्ति योगं विना सिद्धिर्न वा सिद्धिं
विना यशः
नास्ति लोके यशोमूलं ब्रह्मचर्यात्परं
तपः ३९
यो निगृह्येन्द्रियग्रामं भूतग्रामं च पञ्चकम्

ब्रह्मचर्यं समाधत्ते किमतः परमं तपः ४०
अयोगे केशधरणमसंकल्पव्रतक्रियां
अब्रह्मचर्ये चर्या च त्रयं
स्याद्दम्भसंज्ञकम् ४१
क्व दाराः क्व च संयोगः क्व च भावविपर्ययः
नन्वियं ब्रह्मणा सृष्टा मनसा मानसी
प्रजा ४२
यद्यस्ति तपसो वीर्यं युष्माकं
विदितात्मनाम्
सृजध्वं मानसान्पुत्रान्प्राजापत्येन
कर्मणा ४३
मनसा निर्मिता योनिराधातव्या तपस्विभिः न दारयोगो बीजं वा व्रतमुक्तं तपस्विनाम् ४४
यदिदं लुप्तधर्मार्थं युष्माभिरिह निर्भयैः
व्याहृतं सद्भिरत्यर्थमसद्भिरिव मे मतम् ४५
वपुर्दीप्तान्तरात्मानमेतत्कृत्वा मनोमयम्
दारयोगं विना स्रक्ष्ये पुत्रमात्मतनूरुहम् ४६ एवमात्मानमात्मा मे द्वितीयं जनयिष्यति वन्येनानेन विधिना दिधक्षन्तमिव प्रजाः ४७
ऊर्वस्तु तपसाविष्टो निवेश्योरुं हुताशने

ममन्थैकेन दर्भेण सुतस्य प्रभवारणिम् ४८ तस्योरुं सहसा भित्त्वा ज्वालामाली ह्यनिन्धनः
जगतो दहनाकाङ्क्षी पुत्रोऽग्निः समपद्यत ४९
ऊर्वस्योरुं विनिर्भिद्य और्वो नामान्तकोऽनलः
दिधक्षन्निव लोकांस्त्रीञ् जज्ञे
परमकोपनः ५०
उत्पन्नमात्रश्चोवाच पितरं क्षीणया गिरा
क्षुधा मे बाधते तात जगद्भक्ष्ये त्यजस्व
माम् ५१
त्रिदिवारोहिभिर्ज्वालैर्जृम्भमाणो दिशो दश
निर्दहन्सर्वभूतानि ववृधे सोऽन्तकोऽनलः ५२
एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा मुनिमूर्वं सभाजयन्
उवाच वार्यतां पुत्रो जगतश्च दयां कुरु ५३
अस्यापत्यस्य ते विप्र करिष्ये स्थानमुत्तमम्
तथ्यमेतद्वचः पुत्र शृणु त्वं वदतां वर ५४
ऊर्व उवाच
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यन्मेऽद्य

भगवाञ्छिशोः
मतिमेतां ददातीह परमानुग्रहाय वै ५५
प्रभातकाले सम्प्राप्ते काङ्क्षितव्ये
समागमे
भगवंस्तर्पितः पुत्रः कैर्हव्यैः
प्राप्स्यते सुखम् ५६
कुत्र चास्य निवासः स्याद्भोजनं वा
किमात्मकम्
विधास्यतीह भगवान्वीर्यतुल्यं महौजसः ५७
ब्रह्मोवाच
वडवामुखेऽस्य वसतिः समुद्रे वै भविष्यति
मम योनिर्जलं विप्र तस्य पीतवतः सुखम् ५८
यत्राहमास नियतं पिबन्वारिमयं हविः तद्धविस्तव पुत्रस्य विसृजाम्यालयं च तत् ५९
ततो युगान्ते भूतानामेष चाहं च पुत्रक सहितौ विचरिष्यावो निष्पुत्राणामृणापहः ६०
एषोऽग्निरन्तकाले तु सलिलाशी मया कृतः दहनः सर्वभूतानां सदेवासुररक्षसाम् ६१
एवमस्त्विति तं सोऽग्निः
संवृतज्वालमण्डलः
प्रविवेशार्णवमुखं प्रक्षिप्य पितरि
प्रभाम् ६२
प्रतियातस्ततो ब्रह्मा ये च सर्वे महर्षयः

और्वस्याग्नेः प्रभां ज्ञात्वा स्वां स्वां गतिमुपाश्रिताः ६३ हिरण्यकशिपुर्दृष्ट्वा तदा तन्महदद्भुतम्
उच्चैः प्रणतसर्वाङ्गो वाक्यमेतदुवाच ह ६४
भगवन्नद्भुतमिदं संवृत्तं लोकसाक्षिकम् तपसा ते मुनिश्रेष्ठ परितुष्टः पितामहः ६५
अहं तु तव पुत्रस्य तव चैव महाव्रत
भृत्य इत्यवगन्तव्यः साध्यो यदिह कर्मणा ६६
तन्मां पश्य समापन्नं तवैवाराधने रतम् यदि सीदेन्मुनिश्रेष्ठ तवैव स्यात्पराजयः ६७
और्व उवाच
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य तेऽहं गुरुः स्थितः
नास्ति मे तपसानेन भयमद्येह सुव्रत ६८ तामेव मायां गृह्णीष्व मम पुत्रेण निर्मिताम्
निरिन्धनामग्निमयीं दुर्धर्षां पावकैरपि ६९
एषा ते स्वस्य वंशस्य वशगारिविनिग्रहे संरक्षत्यात्मपक्षं च विपक्षं च प्रधक्ष्यति ७०

एवमस्त्विति तां गृह्य प्रणम्य मुनिपुंगवम्
जगाम त्रिदिवं हृष्टः कृतार्थो दानवेश्वरः ७१
एषा दुर्विषहा माया देवैरपि दुरासदा और्वेण निर्मिता पूर्वं पावकेनोर्वसूनुना ७२
तस्मिंस्तु व्युत्थिते दैत्ये निर्वीर्यैषा न संशयः
शापो ह्यस्याः पुरा दत्तः सृष्टा येनैव
तेजसा ७३
यद्येषा प्रतिहन्तव्या कर्तव्यो
भगवान्सुखी
दीयतां मे सखा शक्र तोययोनिर्निशाकरः ७४
तेनाहं सह संगम्य यादोभिश्च समावृतः
मायामेतां हनिष्यामि त्वत्प्रसादान्न
संशयः ७५
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तारकामयसङ्ग्रामे पञ्चसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः १७५

अथ षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः
मत्स्य उवाच
एवमस्त्विति संहृष्टः शक्रस्त्रिदशवर्धनः
संदिदेशाग्रतः सोमं युद्धाय शिशिरायुधम्

१
गच्छ सोम सहायत्वं कुरु पाशधरस्य वै
असुराणां विनाशाय जयार्थं च दिवौकसाम् २
त्वं मत्तः प्रतिवीर्यश्च ज्योतिषां
चेश्वरेश्वरः
त्वन्मयं सर्वलोकेषु रसं रसविदो विदुः ३
क्षयवृद्धी तव व्यक्ते सागरस्येव मण्डले परिवर्तस्यहोरात्रं कालं जगति योजयन् ४
लोकच्छायामयं लक्ष्म तवाङ्कः शशसंनिभः
न विदुः सोम देवापि ये च नक्षत्रयोनयः ५
त्वमादित्यपथादूर्ध्वं ज्योतिषां चोपरि
स्थितः
तमः प्रोत्सार्य महसा भासयस्यखिलं जगत् ६
श्वेतभानुर्हिमतनुर्ज्योतिषामधिपः शशी अधिकृत्कालयोगात्मा इष्टो यज्ञरसोऽव्ययः
७
ओषधीशः क्रियायोनिर्हरशेखरभाक्तथा
शीतांशुरमृताधारश्चपलः श्वेतवाहनः ८
त्वं कान्तिः कान्तिवपुषां त्वं सोमः
सोमपायिनाम्
सौम्यस्त्वं सर्वभूतानां
तिमिरघ्नस्त्वमृक्षराट् ९
तद्गच्छ त्वं महासेन वरुणेन वरूथिना शमय त्वासुरीं मायां यया दह्याम संयुगे १०
सोम उवाच

यन्मां वदसि युद्धार्थे देवराज वरप्रद एष वर्षामि शिशिरं दैत्यमायापकर्षणम् ११ एतान्मच्छीतनिर्दग्धान्पश्य त्वं हिमवेष्टितान्
विमायान्विमदांश्चैव दैत्यसिंहान्महाहवे १२
इत्युक्त्वा तारकाधीशः सजलेशः शिवोदकैः प्लावयामास सैन्यानि सुराणां
शान्तिवृद्धये १३
तेषां हिमकरोत्सृष्टाः सपाशा हिमवृष्टयः
वेष्टयन्ति स्म
तान्घोरान्दैत्यान्मेघगणा इव १४
तौ पाशशीतांशुधरौ वरुणेन्दू महाबलौ जघ्नुतुर्हिमपातैश्च पाशपातैश्च दानवान् १५
द्वावम्बुनाथौ समरे तौ पाशहिमयोधिनौ
मृधे चेरतुरम्भोम्भोभिः क्षुब्धाविव
महार्णवौ १६
ताभ्यामाप्लावितं सैन्यं तद्दानवमदृश्यत
जगत्संवर्तकाम्भोदैः प्रविष्टैरिव
संवृतम् १७
तावुद्यताम्बुनाथौ तु शशाङ्कवरुणावुभौ
शमयामासतुर्मायां देवौ दैत्येन्द्र
निर्मिताम् १८
शीतांशुजालनिर्दग्धाः पाशैश्च स्पन्दिता रणे

न शेकुश्चलितुं दैत्या विशिरस्का इवाद्र यः १९
शीतांशुनिहतास्ते तु
दैत्यास्तोयहिमार्दिताः
हिमाप्लावितसर्वाङ्गा निरूष्माण
इवाग्नयः २०
तेषां तु दिवि दैत्यानां विपरीतप्रभाणि
वै
विमानानि विचित्राणि
प्रपतन्त्युत्पतन्ति च २१
तान्पाशहस्तग्रथितांश्छादिताञ्छीतरश्मिभिः
मयो ददर्श मायावी दानवान्दिवि दानवः २२
स शिलाजालविततां खड्गचर्माट्टहासिनीम् पादपोत्कटकूटाग्रां कन्दराकीर्णकाननाम् २३
सिंहव्याघ्रगणाकीर्णां नदद्भिर्गजयूथपैः ईहामृगगणाकीर्णां पवनाघूर्णितद्रुमाम् २४
निर्मितां स्वेन यत्नेन कूजितां दिवि कामगाम्
प्रथितां पार्वतीं मायामसृजत्स समन्ततः २५
सासिशब्दैः शिलावर्षैः संपतद्भिश्च पादपैः
जघान देवसंघांश्च दानवांश्चाप्यजीवयत्

२६
नैशाकरी वारुणी च मायेऽन्तर्दधतुस्ततः
असिभिश्चाऽऽयसगणैः किरन्देवगणान्रणे २७
साश्मयन्त्रायुधघना द्रुमपर्वतसंकटा
अभवद्घोरसंचारा पृथिवी पर्वतैरिव २८
अश्मना प्रहताः केचिच्छिलाभिः शकलीकृताः नानिरुद्धो द्रुमगणैर्देवोऽदृश्यत कश्चन २९
तदपध्वस्तधनुषं भग्नप्रहरणाविलम्
निष्प्रपत्नं सुरानीकं वर्जयित्वा
गदाधरम् ३०
स हि युद्धगतः श्रीमानीशो न स्म व्यकम्पत
सहिष्णुत्वाज्जगत्स्वामी न चुक्रोध
गदाधरः ३१
कालज्ञः कालमेघाभः समीक्षन्कालमाहवे देवासुरविमर्दं तु द्रष्टुकामस्तदा हरिः ३२
ततो भगवता दृष्टौ रणे पावकमारुतौ
चोदितौ विष्णुवाक्येन तौ मायामपकर्षताम् ३३
ताभ्यामुद्भ्रान्तवेगाभ्यां प्रवृद्धाभ्यां महाहवे
दग्धा सा पार्वती माया भस्मीभूता ननाश ह ३४
सोऽनिलोऽनलसंयुक्तः सोऽनलश्चानिलाकुलः दैत्यसेनां ददहतुर्युगान्तेष्विव

मूर्छितौ ३५
वायुः प्रधावितस्तत्र पश्चादग्निस्तु
मारुतम्
चेरतुर्दानवानीके क्रीडन्तावनिलानलौ ३६
भस्मावयवभूतेषु प्रपतत्सूत्पतत्सु च
दानवानां विमानेषु निपतत्सु समन्ततः ३७
वातस्कन्धापविद्धेषु कृतकर्मणि पावके मायाबन्धे निवृत्ते तु स्तूयमाने गदाधरे ३८
निष्प्रयत्नेषु दैत्येषु त्रैलोक्ये
मुक्तबन्धने
संप्रहृष्टेषु देवेषु साधु साध्विति
सर्वशः ३९
जये दशशताक्षस्य दैत्यानां च पराजये
दिक्षु सर्वासु शुद्धासु प्रवृत्ते
धर्मविस्तरे ४०
अपावृते चन्द्रमसि स्वस्थानस्थे दिवाकरे
प्रकृतिस्थेषु लोकेषु त्रिषु
चारित्रबन्धुषु ४१
यजमानेषु भूतेषु प्रशान्तेषु च पाप्मसु
अभिन्नबन्धने मृत्यौ हूयमाने हुताशने ४२
यज्ञशोभिषु देवेषु स्वर्गार्थं दर्शयत्सु च
लोकपालेषु सर्वेषु दिक्षु संयानवर्तिषु ४३
भावे तपसि सिद्धानामभावे पापकर्मणाम्

देवपक्षे प्रमुदिते दैत्यपक्षे विषीदति ४४
त्रिपादविग्रहे धर्मे अधर्मे पादविग्रहे अपावृत्ते महाद्वारे वर्तमाने च सत्पथे ४५
लोके प्रवृत्ते धर्मेषु सद्धर्मेष्वाश्रमेषु च प्रजारक्षणयुक्तेषु भ्राजमानेषु राजसु ४६
प्रशान्तकल्मषे लोके शान्ते तमसि दानवे अग्निमारुतयोस्तत्र वृत्ते सङ्ग्रामकर्मणि ४७
तन्मया विपुला लोकास्ताभ्यां
कृतजयक्रियाः
पूर्वं दैत्यभयं श्रुत्वा मारुताग्निकृतं
महत् ४८
कालनेमीति विख्यातो दानवः प्रत्यदृश्यत
भास्कराकारमुकुटः शिञ्जिताभरणाङ्गदः ४९
मन्दराद्रिप्रतीकाशो महारजतसंवृतः
शतप्रहरणोदग्रः शतबाहुः शताननः ५०
शतशीर्षः स्थितः श्रीमाञ्छतशृङ्ग इवाचलः कक्षे महति संवृद्धो निदाघ इव पावकः ५२ धूम्रकेशो हरिच्छ्मश्रुः संदष्टौष्ठपुटाननः त्रैलोक्यान्तरविस्तारि धारयन्विपुलं वपुः ५२

बाहुभिस्तुलयन्व्योम क्षिपन्पद्भ्यां महीधरान्
ईरयन्मुखनिःश्वासैर्वृष्टियुक्तान्बलाहकान् ५३
तिर्यगायतरक्ताक्षं मन्दरोदग्रवर्चसम्
दिधक्षन्तमिवाऽऽयान्तं
सर्वान्देवगणान्मृधे ५४
तर्जयन्तं सुरगणांश्छादयन्तं दिशो दश
संवर्तकाले तृषितं दृष्टं
मृत्युमिवोत्थितम् ५५
सुतलेनोच्छ्रयवता विपुलाङ्गुलिपर्वणा
लम्बाभरणपूर्णेन किंचिच्चलितकर्मणा ५६
उच्छ्रितेनाग्रहस्तेन दक्षिणेन वपुष्मता
दानवान्देवनिहतानुत्तिष्ठध्वमिति
ब्रुवन् ५७
तं कालनेमिं समरे द्विषतां कालचेष्टितम्
वीक्षन्ते स्म सुराः सर्वे
भयवित्रस्तलोचनाः ५८
तं वीक्षन्ते स्म भूतानि क्रमन्तं
कालनेमिनम्
त्रिविक्रमाधिकमतं नारायणमिवापरम् ५९
सोऽत्युच्छ्रयपुरःपादमारुताघूर्णिताम्बरः
प्रक्रामन्नसुरो युद्धे त्रासयामास
देवताः ६०
स मयेनासुरेन्द्रेण परिष्वक्तस्ततो रणे

कालनेमिर्बभौ दैत्यः सविष्णुरिव मन्दरः ६१
अथ विव्यथिरे देवाः सर्वे शक्रपुरोगमाः कालनेमिं समायान्तं दृष्ट्वा कालमिवापरम् ६२
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तारकामययुद्धे षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः १७६

अथ सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः
मत्स्य उवाच
दानवानामनीकेषु कालनेमिर्महासुरः व्यवर्धत महातेजास्तपान्ते जलदो यथा १
तं त्रैलोक्यान्तरगतं दृष्ट्वा ते
दानवेश्वराः
उत्तस्थुरपरिश्रान्ताः
पीत्वाऽमृतमनुत्तमम् २
ते वीतभयसंत्रासा मयतारपुरोगमाः
तारकामयसङ्ग्रामे सततं जितकाशिनः ३
रेजुरायोधनगता दानवा युद्धकाङ्क्षिणः
मन्त्रमभ्यसतां तेषां व्यूहं च
परिधावताम् ४
प्रेक्षतां चाभवत्प्रीतिर्दानवं
कालनेमिनम्
ये तु तत्रं मयस्याऽऽसन्मुख्या
युद्धपुरःसराः ५

ते तु सर्वे भयं त्यक्त्वा हृष्टा योद्धुमुपस्थिताः
मयस्तारो वराहश्च हयग्रीवश्च वीर्यवान् ६
विप्रचित्तिसुतः श्वेतः खरलम्बावुभावपि अरिष्टो बलिपुत्रश्च किशोराख्यस्तथैव च ७
स्वर्भानुश्चामरप्रख्यो वक्त्रयोधी महासुरः
एतेऽस्त्रवेदिनः सर्वे सर्वे तपसि सुस्थिताः ८
दानवाः कृतिनो जग्मुः कालनेमिं तमुद्धतम् ते गदाभिर्भुशुण्डीभिश्चक्रैरथ परश्वधैः ९
कालकल्पैश्च मुसलैः क्षेपणीयैश्च मुद्गरैः
अश्मभिश्चाद्रिसदृशैर्गण्डशैलैश्च दारुणैः १०
पट्टिशैर्भिन्दिपालैश्च परिघैश्चोत्तमायसैः
घातनीभिः सुगुर्वीभिः शतघ्नीभिस्तथैव च ११
युगैर्यन्त्रैश्च निर्मुक्तैर्मार्गणैरुग्रताडितैः दोर्भिश्चाऽऽयतदीप्तैश्च प्रासैः पाशैश्च मूर्छनैः १२

भुजंगवदनैः क्रूरैर्लेलिहानैश्च सायकैः वज्रैः प्रहरणीयैश्च दीप्यमानैश्च तोमरैः १३
विकोशैरसिभिस्तीक्ष्णैः शूलैश्च शितनिर्मलैः
दैत्याः संदीप्तमनसः प्रगृहीतशरासनाः १४
ततः पुरस्कृत्य तदा कालनेमिं महाहवे
सा दीप्तशस्त्रप्रवरा दैत्यानां रुरुचे
चमूः १५
द्यौर्निमीलितसर्वाङ्गा
घनानीलाम्बुदागमे
देवतानामपि चमूर्मुमुदे शक्रपालिता १६
उपेता सितकृष्णाभ्यां ताराभ्यां चन्द्र
सूर्ययोः
वायुवेगवती सौम्या तारागणपताकिनी १७
तोयदा विद्धवसना ग्रहनक्षत्रहासिनी
यमेन्द्रवरुणैर्गुप्ता धनदेन च धीमता १८
संप्रदीप्ताग्निनयना नारायणपरायणा
सा समुद्रौघसदृशी दिव्या देवमहाचमूः १९
रराजास्त्रवती भीमा यक्षगन्धर्वशालिनी
तयोश्चम्वोस्तदानीं तु बभूव स समागमः २०
द्यावापृथिव्योः संयोगो यथा
स्याद्युगपर्यये
तद्युद्धमभवद्धोरं देवदानवसंकुलम् २१
क्षमापराक्रमपरं दर्पस्य विनयस्य च निश्चक्रमुर्बलाभ्यां तु भीमास्तत्र

सुरासुराः २२
पूर्वापराभ्यां संरब्धाः
सागराभ्यामिवाम्बुदाः
ताभ्यां बलाभ्यां संहृष्टाश्चेरुस्ते
देवदानवाः २३
वनाभ्यां पार्वतीयाभ्यां पुष्पिताभ्यां यथाऽऽगमाः
समाजघ्नुस्ततो भेरीः शङ्खान्दध्मुरनेकशः २४
स शब्दो द्यां भुवं खं च दिशश्च समपूरयत् ज्याघाततलनिर्घोषो धनुषां कूजितानि च २५ दुंदभीनां च निनदो दैत्यमन्तर्दधुः स्वनम्
तेऽन्योन्यमभिसंपेतुः पातयन्तः परस्परम् २६
बभञ्जुर्बाहुभिर्बाहून्द्वंद्वमन्ये युयुत्सवः
देवास्तु चाशनिं घोरं परिघांश्चोत्तमायसान् २७ निस्त्रिंशान्ससृजुः संख्ये गदा गुर्वीश्च दानवाः गदानिपातैर्भग्नाङ्गा बाणैश्च शकलीकृताः २८
परिपेतुर्भृशं केचित्पुनः केचित्तु जघ्निरे
ततो रथैः सतुरगैर्विमानैश्चाऽऽशुगामिभिः

२९
समीयुस्ते सुसंरब्धा रोषादन्योन्यमाहवे
संवर्तमानाः समरे संदष्टौष्ठपुटाननाः ३०
रथा रथैर्निरुध्यन्ते पादाताश्च पदातिभिः
तेषां रथानां तुमुलः स शब्दः
शब्दवाहिनाम् ३१
नभोनभश्च हि यथा नभस्यैर्जलदस्वनैः
बभञ्जुस्तु रथान्केचित्केचित्संमर्दिता
रथैः ३२
संबाधमन्ये संप्राप्य न शेकुश्चलितु रथाः अन्योन्यमन्ये समरे दोर्भ्यामुत्क्षिप्य दंशिताः ३३
संह्रादमानामरणा जघ्नुस्तत्रापि चर्मिणः अस्त्रैरन्ये विनिर्भिन्ना वेमू रक्तं
हता युधि ३४
क्षरज्जलानां सदृशा जलदानां समागमे
तदस्त्रशस्त्रग्रथितं
क्षिप्तोत्क्षिप्तगदाविलम् ३५
देवदानवसंक्षुब्धं संकुलं युद्धमाबभौ
तद्दानवमहामेघं देवायुधविराजितम् ३६
अन्योन्यबाणवर्षेण युद्धदुर्दिनमाबभौ
एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धः कालनेमिः स
दानवः ३७
व्यवर्धत समुद्रौघैः पूर्यमाण इवाम्बुदः
तस्य विद्युच्चलापीडाः
प्रदीप्ताशनिवर्षिणः ३८

गात्रैर्नागगिरिप्रख्या विनिपेतुर्बलाहकाः क्रोधान्निःश्वसतस्तस्य भ्रूभेदस्वेदवर्षिणः ३९ साग्निस्फुलिङ्गप्रतता मुखान्निष्पेतुरर्चिषः
तिर्यगूर्ध्वं च गगने ववृधुस्तस्य बाहवः ४०
पर्वतादिव निष्क्रान्ताः पञ्चास्या इव पन्नगाः
सोऽस्त्रजालैर्बहुविधैर्धनुर्भिः परिघैरपि ४१
दिव्यमाकाशमावव्रे पर्वतैरुच्छ्रितैरिव सोऽनिलोद्धूतवसनस्तस्थौ सङ्ग्रामलालसः ४२
संध्यातपग्रस्तशिलः साक्षान्मेरुरिवाचलः उरुवेगप्रमथितैः शैलशृङ्गाग्रपादपैः ४३
अपातयद्देवगणान्वज्रेणेव महागिरीन्
बहुभिः
शस्त्रनिस्त्रिंशैश्छिन्नभिन्नशिरोरुहाः ४४
न शेकुश्चलितुं देवाः कालनेमिहता युधि
मुष्टिभिर्निहताः केचित्केचित्तु
विदलीकृताः ४५
यक्षगन्धर्वपतयः पेतुः सह महोरगैः
तेन वित्रासिता देवाः समरे कालनेमिना ४६

न शेकुर्यत्नवन्तोऽपि यत्नं कर्तुं विचेतसः
तेन शक्रः सहस्राक्षः स्पन्दितः
शरबन्धनैः ४७
ऐरावतगतः संख्ये चलितुं न शशाक ह
निर्जलाम्भोदसदृशो निर्जलार्णवसप्रभः ४८
निर्व्यापारः कृतस्तेन विपाशो वरुणो मृधे
रणे वैश्रवणस्तेन परिघैः कामरूपिणा ४९
वित्तदोऽपि कृतः संख्ये निर्जितः
कालनेमिना
यमः सर्वहरस्तेन मृत्युप्रहरणो रणे ५०
याम्यामवस्थां संत्यज्य भीतः स्वां
दिशमाविशत्
स लोकपालानुत्सार्य कृत्वा तेषां च कर्म
तत् ५१
दिक्षु सर्वासु देहं स्वं चतुर्धा विदधे
तदा
स नक्षत्रपथं गत्वा दिव्यं
स्वर्भानुदर्शनम् ५२
जहार लक्ष्मीं सोमस्य त चास्य विषयं महत्
चालयामास दीप्तांशुं स्वर्गद्वारात्स
भास्करम् ५३
सायनं चास्य विषयं जहार दिनकर्म च
सोऽग्निं देवमुखं दृष्ट्वा
चकाराऽऽत्ममुखाश्रयम् ५४
वायुं च तरसा जित्वा चकाराऽऽत्मवशानुगम्

स समुद्रान्समानीय सर्वाश्च सरितो बलात् ५५
चकाराऽऽत्ममुखे वीर्याद्देहभूताश्च सिन्धवः
अपः स्ववशगाः कृत्वा दिविजा याश्च
भूमिजाः ५६
स स्वयं भूरिवाऽऽभाति महाभूतपतिर्यथा
सर्वलोकमयो दैत्यः सर्वभूतभयावहः ५७
स लोकपालैकवपुश्चन्द्रा
दित्यग्रहात्मवान्
स्थापयामास जगतीं सुगुप्तां धरणीधरैः ५८
पावकानिलसंपातो रराज युधि दानवः पारमेष्ठ्ये स्थितः स्थाने लोकानां प्रभवाप्यये
तं तुष्टुवुर्दैत्यगणा देवा इव पितामहम् ५९
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे तारकामययुद्धे सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः १७७

अथाष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः
मत्स्य उवाच
पञ्च तं नाभ्यवर्तन्त विपरीतेन कर्मणा वेदो धर्मः क्षमा सत्यं श्रीश्च नारायणाश्रया १
स तेषामनुपस्थानात्सक्रोधो दानवेश्वरः

वैष्णवं पदमन्विच्छन्ययौ नारायणान्तिकम् २
स ददर्श सुपर्णस्थं शङ्खचक्रगदाधरम् दानवानां विनाशाय भ्रामयन्तं गदां शुभाम् ३
सजलाम्भोदसदृशं विद्युत्सदृशवाससम् स्वारूढं स्वर्णपक्षाढ्यं शिखिनं काश्यपं खगम् ४
दृष्ट्वा दैत्यविनाशाय रणे
स्वस्थमवस्थितम्
दानवो विष्णुमक्षोभ्यं बभाषे
क्षुब्धमानसः ५
अयं स रिपुरस्माकं पूर्वेषां प्राणनाशनः अर्णवावासिनश्चैव मधोर्वै कैटभस्य च ६
अयं स विग्रहोऽस्माकमाशाम्यः किल कथ्यते अनेन संयुगेष्वद्य दानवा बहवो हताः ७
अयं स निर्घृणो लोके स्त्रीबालनिरपत्रपः येन दानवनारीणां सीमन्तोद्धरणं कृतम् ८
अयं स विष्णुर्देवानां वैकुण्ठश्च
दिवौकसाम्
अनन्तो भोगिनामप्सु स्वपन्नाद्यः
स्वयंभुवः ९
अयं स नाथो
देवानामस्माभिर्व्यथितात्मनाम्
अस्य क्रोधं समासाद्य हिरण्यकशिपुर्हतः १०

अस्य च्छायामुपाश्रित्य देवा मखमुखे श्रिताः
आज्यं महर्षिभिर्दत्तमश्नुवन्ति विधौ
हुतम् ११
अयं स निधने हेतुः सर्वेषाममरद्विषाम्
यस्य वक्त्रं प्रविष्टानि
कुलान्यस्माकमाहवे १२
अयं स किल युद्धेषु सुरार्थे
त्यक्तजीवितः
सवितुस्तेजसा तुल्यं चक्रं क्षिपति
शत्रुषु १३
अयं स कालो दैत्यानां कालभूतः समास्थितः
अतिक्रान्तस्य कालस्य फलं प्राप्स्यति
केशवः १४
दिष्ट्येदानीं समक्षं मे विष्णुरेष
समागतः
अद्य मद्बाहुनिष्पिष्टो मामेव
प्रणयिष्यति १५
यास्याम्यपचितिं दिष्ट्या पूर्वेषामद्य
संयुगे
इमं नारायणं हत्वा दानवानां भयावहम् १६
क्षिप्रमेव हनिष्यामि रणेऽमरगणांस्ततः जात्यन्तरगतोऽप्येष बाधते दानवान्मृधे १७
एषोऽनन्तः पुरा भूत्वा पद्मनाभ इति श्रुतः

जघानैकार्णवे घोरे तावुभौ मधुकैटभौ १८
द्विधा भूतं वपुः कृत्वा सिंहस्यार्धं
नरस्य च
पितरं मे जघानैको हिरण्यकशिपुं पुरा १९
शुभं गर्भमधत्तैनमदितिर्देवतारणिः
त्रींल्ँ! लोकानुज्जहारैकः
क्रममाणस्त्रिभिः क्रमैः २०
भूयस्त्विदानीं सङ्ग्रामे संप्राप्ते
तारकामये
मया सह समागम्य सह देवैर्विनङ्क्ष्यति २१
एवमुक्त्वा बहुविधं क्षिपन्नारायणं रणे
वाग्भिरप्रतिरूपाभिर्युद्धमेवाभ्यरोचयत् २२
क्षिप्यमाणोऽसुरेन्द्रेण न चुकोप गदाधरः क्षमाबलेन महता सस्मितं चेदमब्रवीत् २३
अल्पं दर्पबलं दैत्य स्थिरमक्रोधजं बलम्
हतस्त्वं दर्पजैर्दोषैर्हित्वा यद्भाषसे
क्षमाम् २४
अधीरस्त्वं मम मतो धिगेतत्तव वाग्बलम्
न यत्र पुरुषाः सन्ति तत्र गर्जन्ति
योषितः २५
अहं त्वां दैत्य पश्यामि पूर्वेषां
मार्गगामिणम्
प्रजापतिकृतं सेतुं भित्त्वा कः
स्वस्तिमान्व्रजेत् २६
अद्य त्वां नाशयिष्यामि देवव्यापारघातकम्

स्वेषु स्वेषु च स्थानेषु स्थापयिष्यामि देवताः २७
एवं ब्रुवति वाक्यं तु मृधे
श्रीवत्सधारिणि
जहास दानवः क्रोधाद्धस्तांश्चक्रे
सहायुधान् २८
स बाहुशतमुद्यम्य सर्वास्त्रग्रहणं रणे
क्रोधाद्द्विगुणरक्ताक्षो विष्णुं
वक्षस्यताडयत् २९
दानवाश्चापि समरे मयतारपुरोगमाः
उद्यतायुधनिस्त्रिंशा विष्णुमभ्यद्र
वन्रणे ३०
स ताड्यमानोऽतिबलैर्दैत्यैः
सर्वोद्यतायुधैः
न चचाल ततो युद्धेऽकम्पमान इवाचलः ३१
संसक्तश्च सुपर्णेन कालनेमी महासुरः सर्वप्राणेन महतीं गदामुद्यम्य बाहुभिः ३२
घोरां ज्वलन्तीं मुमुचे संरब्धो गरुडोपरि
कर्मणा तेन दैत्यस्य
विष्णुर्विस्मयमाविशत् ३३
यदा तेन सुपर्णस्य पातिता मूर्ध्नि सा गदा
सुपर्णं व्यथितं दृष्ट्वा क्षतं च
वपुरात्मनः ३४
क्रोधसंरक्तनयनो वैकुण्ठश्चक्रमाददे
व्यवर्धत स वेगेन सुपर्णेन समं विभुः ३५

भुजाश्चास्य व्यवर्धन्त व्याप्नुवन्तो दिशो दश
प्रदिशश्चैव खं गां वै पूरयामास केशवः ३६ ववृधे च पुनर्लोकान्क्रान्तुकाम इवौजसा तर्जनायासुरेन्द्राणां वर्धमानं नभस्तले ३८
ऋषयश्चैव गन्धर्वास्तुष्टुवुर्मधुसूदनम् सर्वान्किरीटेन लिहन्साभ्रमम्बरमम्बरैः ३९
पद्भ्यामाक्रम्य वसुधां दिशः प्रच्छाद्य
बाहुभिः
स सूर्यकरतुल्याभं सहस्रारमरिक्षयम् ४०
दीप्ताग्निसदृशं घोरं दर्शनेन सुदर्शनम्
सुवर्णरेणुपर्यन्तं वज्रनाभं भयावहम् ४१
मेदोस्थिमज्जारुधिरैः सिक्तं दानवसंभवैः
अद्वितीयप्रहरणं क्षुरपर्यन्तमण्डलम् ४२
स्नग्दाममालाविततं कामगं कामरूपिणम्
स्वयं स्वयंभुवा सृष्टं भयदं
सर्वविद्विषाम् ४३
महर्षिरोषैराविष्टं नित्यमाहवदर्पितम्
क्षेपणाद्यस्य मुह्यन्ति लोकाः
सस्थाणुजङ्गमाः ४४
क्रव्यादानि च भूतानि तृप्तिं यान्ति
महामृधे
तदप्रतिमकर्मोग्रं समानं सूर्यवर्चसा ४५
चक्रमुद्यम्य समरे क्रोधदीप्तो गदाधरः

स मुष्णन्दानवं तेजः समरे स्वेन तेजसा ४६
चिच्छेद बाहुं चक्रेण श्रीधरः कालनेमिनः
तच्च वक्त्रशतं घोरं साग्निपूर्णाट्टहासि
वै ४७
तस्य दैत्यस्य चक्रेण प्रममाथ बलाद्धरिः स च्छिन्नबाहुर्विशिरा न प्राकम्पत दानवः ४८
कबन्धोऽवस्थितः संख्ये विशाख इव पादपः संवितत्य महापक्षौ वायोः कृत्वा समं जवम् ४९
उरसा पातयामास गरुडः कालनेमिनम्
स तस्य देहो विमुखो विबाहुः
खात्परिभ्रमन् ५०
निपपात दिवं त्यक्त्वा क्षोभयन्धरणीतलम्
तस्मिन्निपतिते दैत्ये देवाः
सर्षिगणास्तदा ५१
साधु साध्विति वैकुण्ठं समेताः
प्रत्यपूजयन्
अपरे ये तु दैत्याश्च युद्धे
दृष्टपराक्रमाः ५२
ते सर्वे बाहुभिर्व्याप्ता न शेकुश्चलितुं रणे कांश्चित्केशेषु जग्राह कांश्चित्कण्ठेषु पीडयन् ५२ चकर्ष कस्यचिद्वक्त्रं मध्येऽगृह्णादथापरम्

ते गदा चक्रनिर्दग्धा गतसत्त्वा गतासवः ५३
गगनाद्भ्रष्टसर्वाङ्गा निपेतुर्धरणीतले तेषु दैत्येषु सर्वेषु हतेषु पुरुषोत्तमः ५४
तस्थौ शक्रप्रियं कृत्वा कृतकर्मा गदाधरः तस्मिन्विमर्दे सङ्ग्रामे निवृत्ते
तारकामये ५५
तं देशमाजगामाऽऽशु ब्रह्मा लोकपितामहः
सर्वैर्ब्रह्मर्षिभिः सार्धं
गन्धर्वाप्सरसां गणैः ५६
देवदेवो हरिं देवं पूजयन्वाक्यमब्रवीत्
कृतं देव महत्कर्म सुराणां शल्यमुद्धृतम्
वधेनानेन दैत्यानां वयं च परितोषिताः ५७
योऽयं त्वया हतो विष्णो कालनेमिर्महासुरः
त्वमेकोऽस्य मृधे हन्ता नान्यः कश्चन
विद्यते ५८
एष देवान्परिभवँ ल्लोकांश्च सचराचरान् ऋषीणां कदनं कृत्वा मामपि प्रति गर्जति
५९
तदनेन तवाग्र्येण परितुष्टोऽस्मि कर्मणा
यदयं कालकल्पस्तु कालनेमिर्निपातितः ६०
तदागच्छ स्वभवनं गच्छामि दिवमुत्तमम्
ब्रह्मर्षयस्त्वां तत्रस्थाः
प्रतीक्षन्ते सदोगताः ६१
कं चाहं तव दास्यामि वरं वरवतां वर

सुरेष्वथ च दैत्येषु वराणां वरदो भवान् ६२
निर्यातयैतस्त्रिलोक्यं स्फीतं निहतकण्टकम्
अस्मिन्नेव मृधे विष्णो शक्राय सुमहात्मने ६३
एवमुक्तो भगवता ब्रह्मणा हरिरव्ययः देवाञ्छक्रमुखान्सर्वानुवाच शुभया गिरा ६४
विष्णुरुवाच
शृण्वन्तु त्रिदशाः सर्वे यावन्तोऽत्र समागताः
श्रवणावहितैः श्रोत्रैः पुरस्कृत्य पुरंदरम् ६५
अस्माभिः समरे सर्वे कालनेमिमुखा हताः दानवा विक्रमोपेताः शक्रादपि महत्तराः ६६
अस्मिन्महति सङ्ग्रामे दैतेयौ द्वौ विनिःसृतौ
दैत्येन्द्रः स्वर्भानुश्च महाग्रहः ६७
स्वां दिशं भजतां शक्रो दिशं वरुण एव च याम्यां यमः पालयितामुत्तरां च धनाधिपः ६८
ऋक्षैः सह यथायोगं गच्छतां चैव चन्द्रमाः अब्दमृतुमुखे सूर्यो भजतामयनैः सह ६९

आज्यभागाः प्रवर्तन्तां सदस्यैरभिपूजिताः
हूयन्तामग्नयो विप्रैर्वेददृष्टेन कर्मणा ७०
देवाश्चाप्यग्निहोमेन स्वाध्यायेन
महर्षयः
श्राद्धेन पितरश्चैव तृप्तिं यान्तु
यथासुखम् ७१
वायुश्चरतु मार्गस्थस्त्रिधा दीप्यतु पावकः
त्रींस्तु वर्णांश्च
लोकांस्त्रींस्तर्पयंश्चाऽऽत्मजैर्गुणैः ७२
क्रतवः संप्रवर्तन्तां
दीक्षणीयैर्द्विजातिभिः
दक्षिणाश्चोपपाद्यन्तां याज्ञिकेभ्यः
पृथक्पृथक् ७३
गां तु सूर्यो रसान्सोमो वायुः
प्राणांश्च प्राणिषु
तर्पयन्तः प्रवर्तन्तां सर्व एव
स्वकर्मभिः ७४
यथावदानुपूर्व्येण महेन्द्रमलयोद्भवाः
त्रैलोक्यमातरः सर्वाः समुद्रं यान्तु
सिन्धवः ७५
दैत्येभ्यस्त्यज्यतां भीश्च शान्तिं व्रजत देवताः

स्वस्ति वोऽस्तु गमिष्यामि ब्रह्मलोकं सनातनम् ७६
स्वगृहे स्वर्गलोके वा सङ्ग्रामे वा
विशेषतः
विश्रम्भो वो न मन्तव्यो नित्यं क्षुद्रा
हि दानवाः ७७
छिद्रेषु प्रहरन्त्येते न तेषां संस्थितिर्ध्रुवा
सौम्यानामृजुभावानां भवतामार्जवं धनम् ७८
एवमुक्त्वा सुरगणान्विष्णुः सत्यपराक्रमः
जगाम ब्रह्मणा सार्धं स्वलोकं तु महायशाः ७९
एतदाश्चर्यमभवत्सङ्ग्रामे तारकामये दानवानां च विष्णोश्च यन्मां त्वं परिपृष्टवान् ८०
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पद्मोद्भवप्रादुर्भावसंग्रहो नामाष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः १७८

अथ नवसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः
ऋषय ऊचुः
श्रुतः पद्मोद्भवस्तात विस्तरेण त्वयेरितः
समासाद्भवमाहात्म्यं भैरवस्याभिधीयताम्

१
सूत उवाच
तस्यापि देवदेवस्य शृणुध्वं कर्म चोत्तमम्
आसीद्दैत्योऽन्धको नाम भिन्नाञ्जनचयोपमः २
तपसा महता युक्तो ह्यवध्यस्त्रिदिवौकसाम् स कदाचिन्महादेवं पार्वत्या सहितं
प्रभुम् ३
क्रीडमानं तदा दृष्ट्वा हर्तुं देवीं
प्रचक्रमे
तस्य युद्धं तदा घोरमभवत्सह शंभुना ४
अवन्तिविषये घोरे महाकालवनं प्रति
तस्मिन्युद्धे तदा रुद्रश्चान्धकेनातिपीडितः ५
मुमुच बाणमत्युग्रं नाम्ना पाशुपतं हि तत्
रुद्रबाणविनिर्भेदाद्रुधिरादन्धकस्य तु
६
अन्धकाश्च समुत्पन्नाः शतशोऽथ सस्रशः
तेषां विदार्यमाणानां रुधिरादपरे पुनः ७
बभूवुरन्धका घोरा यैर्व्याप्तमखिलं जगत्
एवं मायाविनं दृष्ट्वा तं च
देवस्तदाऽन्धकम् ८
पानार्थमन्धकास्रस्य सोऽसृजन्मात रस्तदा माहेश्वरीं तथा ब्राह्मी कौमारी मालिनी

तथा ९
सौपर्णी ह्यथ वायव्या शाक्री वै नैरृती
तथा
सौरी सौम्या शिवा दूती चामुण्डा चाथ
वारुणी १०
वाराही नारसिंही च वैष्णवी च चलच्छिखा
शतानन्दा भगानन्दा पिच्छिला भगमालिनी ११
बला चातिबला रक्ता सुरभी मुखमण्डिका
मातृनन्दा सुनन्दा च बिडाली शकुनी तथा १२
रेवती च महारक्ता तथैव पिलपिच्छिका
जया च विजया चैव जयन्ती चापराजिता १३
काली चैव महाकाली दूती चैव तथैव च
सुभगा दुर्भगा चैव कराली नन्दिनी तथा १४
अदितिश्च दितिश्चैव मारी वै मृत्युरेव च
कर्णमोटी तथा ग्राम्या उलूकी च घटोदरी १५
कपाली वज्रहस्ता च पिशाची राक्षसी तथा भुशुण्डी शांकरी चण्डा लाङ्गली कुटभी तथा १६
खेटा सुलोचना धूम्रा एकवीरा करालिनी विशालदंष्ट्रिणी श्यामा त्रिजटी कुक्कुटी तथा १७
वैनायकी च वैताली उन्मत्तोदुम्बरी तथा सिद्धिश्च लेलिहाना च केकरी गर्दभी तथा १८
भ्रुकुटी बहुपुत्री च प्रेतयाना विडम्बिनी

क्रौञ्चा शैलमुखी चैव विनता सुरसा दनुः १९
उषा रम्भा मेनका च सलिला चित्ररूपिणी
स्वाहा स्वधा वषट्कारा धृतिर्ज्येष्ठा
कपर्दिनी २०
माया विचित्ररूपा च कामरूपा च संगमा
मुखेविला मङ्गला च महानासा महामुखी २१
कुमारी रोचना भीमा सदाहा सा मदोद्धता अलम्बाक्षी कालपर्णी कुम्भकर्णी महासुरी केशिनी शङ्खिनी लम्बा पिङ्गला लोहितामुखी घण्टारवाऽथ दंष्ट्राला रोचना काकजङ्घिका २३
गोकर्णिकाऽजमुखिका महाग्रीवा महामुखी उल्कामुखी धूमशिहा कम्पिनी परिकम्पिनी २४
मोहना कल्पना क्ष्वेला निर्भया बाहुशालिनी
सर्पकर्णी तथैकाक्षी विशोका नन्दिनी तथा २५
ज्योत्स्नामुखी च रभसा निकुम्भा
रक्तकम्पना
अविकारा महाचित्रा चन्द्रसेना मनोरमा २६
अदर्शना हरत्पापा मातङ्गी लम्बेमखला
अबाला वञ्चना काली प्रमोदा लाङ्गलावती २७
चित्ता चित्तजला कोणा शान्तिकाऽघविनाशिनी
लम्बस्तनी लम्बसटा विसटा वासचूर्णिनी २८

स्खलन्ती दीर्घकेशी च सुचिरा सुन्दरी शुभा
अयोमुखी कटुमुखी क्रोधनी च तथाऽशनी २९ कुटुम्बिका मुक्तिका च चन्द्रिका बलमोहिनी
सामान्या हासिनी लम्बा कोविदारी समासवी ३०
शङ्कुकर्णी महानादा महादेवी महोदरी हूंकारी रुद्रसुसटा रुद्रेशी भूतडामरी ३१
पिण्डजिह्वा चलज्ज्वाला शिवा ज्वालामुखी तथा
एताश्चान्याश्च देवेशः
सोऽसृजन्मातरस्तदा ३२
अन्धकानां महाघोराः पपुस्तद्रुधिरं तदा
ततोऽन्धकासृजः सर्वाः परां
तृप्तिमुपागताः ३३
तासु तृप्तासु संभूता भूय एवान्धकप्रजाः अर्दितस्तैर्महादेवः शूलमुद्गरपाणिभिः ३४
ततः स शंकरो देवस्त्वन्धकैर्व्याकुलीकृतः जगाम शरणं देवं वासुदेवमजं विभुम् ३५ ततस्तु भगवान्विष्णुः सृष्टवाञ्शुष्करेवतीम्
या पपौ सकलं तेषामन्धकानामसृक्क्षणात् ३६

यथा यथा च रुधिरं पिबन्त्यन्धकसंभवम्
तथा तथाऽधिकं देवी संशुष्यति जनाधिप ३७
पीयमाने तया तेषामन्धकानां तथाऽसृजि
अन्धकास्तु क्षयं नीताः सर्वे ते
त्रिपुरारिणा ३८
मूलान्धकं तु विक्रम्य तदा शर्वस्त्रिलोकधृक्
चकार वेगाच्छूलाग्ने स च तुष्टाव शंकरम् ३९
अन्धकस्तु महावीर्यस्तस्य तुष्टोऽभवद्भवः
सामीप्यं प्रददौ नित्यं गणेशत्वं तथैव च ४०
ततो मातृगणाः सर्वे शंकरं वाक्यमब्रुवन् भगवन्भक्षयिष्यामः सदेवासुरमानुषान् त्वत्प्रसादाज्जगत्सर्वं तदनुज्ञातुमर्हसि ४१
शंकर उवाच
भवतीभिः प्रजा सर्वा रक्षणीया न संशयः
तस्माद्घोरादभिप्रायान्मनशीघ्रं
निवर्त्यताम् ४२
इत्येवं शंकरेणोक्तमनादृत्य वचस्तदा
भक्षयामासुरत्युग्रास्त्रैलोक्यं
सचराचरम् ४३
त्रैलोक्ये भक्ष्यमाणे तु तदा मातृगणेन वै

नृसिंहमूर्तिं देवेशं प्रदध्यौ
भगवाञ्छिवः ४४
अनादिनिधनं देवं सर्वलोकभवोद्भवम्
दैत्येन्द्र
वक्षोरुधिरचर्चिताग्रमहानखम् ४५
विद्युज्जिह्वं महादंष्ट्रं
स्फुरत्केसरकण्टकम्
कल्पान्तमारुतक्षुब्धं
सप्तार्णवसमस्वनम् ४६
वज्रतीक्ष्णनखं घोरमाकर्णव्यादिताननम्
मेरुशैलप्रतीकाशमुदयार्कसमेषणम् ४७
हिमाद्रिशिखराकारं
चारुदंष्ट्रोज्ज्वलाननम्
नखनिःसृतरोषाग्निज्वालाकेसरमालिनम् ४८
बद्धाङ्गदं सुमुकुटं हारकेयूरभूषणम् श्रोणीसूत्रेण महता काञ्चनेन विराजितम् ४९
नीलोत्पलदलश्यामं वासोयुगविभूषणम्
तेजसाऽऽक्रान्तसकलब्रह्माण्डागारसंकुलम् ५०
पवनभ्राम्यमाणानां हुतहव्यवहार्चिषाम्
आवर्तसदृशाकारैः संयुक्तं देहलोमजैः ५१
सर्वपुष्पविचित्रां च धारयन्तं महास्रजम् स ध्यातमात्रो भगवान्प्रददौ तस्य दर्शनम् ५२
यादृशेनैव रूपेण ध्यातो रुद्रेण धीमता

तादृशेनैव रूपेण दुर्निरीक्ष्येण दैवतैः ५३
प्रणिपत्य तु देवेशं तदा तुष्टाव शंकरः ५४
शंकर उवाच
नमस्तेऽस्तु जगन्नाथ नरसिंहवपुर्धर दैत्यनाथासृजापूर्णनखशुक्तिविराजित ५५ ततः सकलसंलग्न हेमपिङ्गलविग्रह नतोऽस्मि पद्मनाभ त्वां सुरशक्रजगद्गुरो ५६
कल्पान्ताम्भोदनिर्घोष सूर्यकोटिसमप्रभ सहस्रयमसंक्रोध सहस्रेन्द्रपराक्रम ५७
सहस्रधनदस्फीत सहस्रवरुणात्मक
सहस्रकालरचित सहस्रनियतेन्द्रिय ५८
सहस्रभूर्महाधैर्य सहस्रानन्तमूर्तिमन्
सहस्रचन्द्रप्रतिम सहस्रग्रहविक्रम ५९
सहस्ररुद्रतेजस्क सहस्रब्रह्मसंस्तुत
सहस्रबाहुवेगोग्र सहस्रास्यनिरीक्षण
सहस्रयन्त्रमथन सहस्रवधमोचन ६०
अन्धकस्य विनाशाय याः सृष्टा मातरो मया
अनादृत्य तु मद्वाक्यं भक्षयन्त्युद्यताः
प्रजाः ६१
कृत्वा ताश्च न शक्तोऽहं संहर्तुमपराजित
स्वयं कृत्वा कथं तासां विनाशमभिकारये ६२
एवमुक्तः स रुद्रेण नरसिंहवपुर्धरः ससर्ज देवो जिह्वायास्तदा वागीश्वरीं

हरिः ६३
हृदयाच्च तथा माया गुह्याच्च भवमालिनी
अस्थिभ्यश्च तथा काली सृष्टा पूर्वं
महात्मना ६४
यया तद्रुधिरं पीतमन्धकानां दुरात्मनाम् या चास्मिन्कथिता लोके नामतः शुष्करेवती ६५
द्वात्रिंशन्मातरः सृष्टा गात्रेभ्यश्चक्रिणा ततः
तासां नामानि वक्ष्यामि तानि मे गदतः शृणु ६६
सर्वास्तास्तु महाभागा घण्टाकर्णी तथैव च
त्रैलोक्यमोहिनी पुण्या
सर्वसत्त्ववशंकरी ६७
तथा च चक्रहृदया पञ्चमी व्योमचरिणी
शङ्खिनी लेखिनी चैव कालसंकर्षणी तथा ६८
इत्येताः पृष्ठगा राजन्वागीशानुचराः स्मृताः
संकर्षणी तथाऽश्वत्था बीजभावाऽपरांजेता ६९
कल्याणी मधुदंष्ट्री च कमलोत्पलहस्तिका इति देव्यष्टकं राजन्मायानुचरमुच्यते ७० अजिता सूक्ष्महृदया वृद्धावेशाश्मदंशना नृसिंहभैरवा बिल्वा गरुत्मद्धृदया जया ७१
भवमालिन्यनुचरा इत्यष्टौ नृप मातरः

आकर्णनी संभटा च तथैवोत्तरमालिका ७२ ज्वालामुखी भीषणिका कामधेनुश्च बालिका तथा पद्मकरा राजन्रेवत्यनुचराः स्मृताः ७३
अष्टौ महाबलाः सर्वा देवगात्रसमुद्भवाः त्रैलोक्यसृष्टिसंहारसमर्थाः सर्वदेवताः ७४
ताः सृष्टमात्रा देवेन क्रुद्धा मातृगणस्य तु
प्रधाविता महाराज क्रोधविस्फारितेक्षणाः ७५
अविषह्यतमं तासां दृष्टितेजः सुदारुणम्
तमेव शरणं प्राप्ता नृसिंहो
वाक्यमब्रवीत् ७६
यथा मनुष्याः पशवः पलयन्ति चिरात्सुतान्
जयन्ति ते तथैवाऽशु यथा वै देवतागणाः ७७
भवन्त्यस्तु तथा लोकान्पालयन्तु मयेरिताः
मनुजैश्च तथा देवैर्यजध्वं
त्रिपुरान्तकम् ७८
न च बाधा प्रकर्तव्या ये
भक्तास्त्रिपुरान्तके
ये च मां संस्मरन्तीह ते च रक्ष्याः सदा
नराः ७९
बलिकर्म करिष्यन्ति युष्माकं ये सदा नराः सर्वकामप्रदास्तेषां भविष्यध्वं तथैव च ८०

उच्छासनादिकं ये च कथयन्ति मयेरितम् ते च रक्ष्याः सदा लोका रक्षितव्यं च
शासनम् ८१
! चैव परां मूर्तिं महादेवः प्रदास्यति
युष्मन्मुख्या महादेव्यस्तदुक्तं
परिरक्ष्यथ ८२
मया मातृगणः सृष्टो योऽयं विगतसाध्वसः
एष नित्यं विशालाक्षो मयैव सह रंस्यते ८३
मया सार्धं तथा पूजां नरेभ्यश्चैव
लप्स्यथ
पृथक्सुपूजिता लोकैः
सर्वान्कामान्प्रदास्यथ ८४
शुष्कां संपूजयिष्यन्ति ये च पुत्रार्थिनो जनाः
तेषां पुत्रप्रदा देवी भविष्यति न संशयः
८५
एवमुक्त्वा तु भगवान्सह मातृगणने तु
ज्वालामालाकुलवपुस्तत्रैवान्तरधीयत ८६
तत्र तीर्थं समुत्पन्नं कृतशौचेति
यज्जगुः
तत्रापि पूर्वजो देवो जगदार्तिहरो हरः ८७
रौद्रस्य मातृवर्गस्य दत्त्वा रुद्रस्तु पार्थिव
! दिव्यां तनुं तत्र मातृमध्ये
व्यवस्थितः ८८
सप्त ता मातरो देव्यः सार्धनारीश्वरः

शिवः
निवेश्य रौद्रं तत्स्थानं तत्रैवान्तरधीयत ८९
समातृवर्गस्य हरस्य मूर्तिर्यदा यदा याति
च तत्समीपे
देवेश्वरस्यापि नृसिंहमूर्तेः पूजां
विधत्ते त्रिपुरान्धकारिः ९०
इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽन्धकवधो नामैकोनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः १७९

अथाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः
ऋषय ऊचुः
श्रुतोऽन्धकवधः सूत यथावत्त्वदुदीरितः वाराणस्यास्तु माहात्म्यं श्रोतुमिच्छाम
सांप्रतम् १
भगवान्पिङ्गलः केन गणत्वं समुपागतः
अन्नदत्वं च संप्राप्तो वाराणस्यां
महाद्युतिः २
क्षेत्रपालः कथं जातः प्रियत्वं च कथं गतः एतदिच्छाम कथितं श्रोतुं ब्रह्मसुत त्वया ३
सूत उवाच
शृणुध्वं वै यथा लेभे गणेशत्वं स पिङ्गलः अन्नदत्वं च लोकानां स्थानं वाराणसी त्विह ४
पूर्णभद्रसुतः श्रीमानासीद्यक्षः

प्रतापवान्
हरिकेश इति ख्यातो ब्रह्मण्यो धार्मिकश्च
ह ५
तस्य जन्मप्रभृत्येव शर्वे भक्तिरनुत्तमा
तदासीत्तन्नमस्कारस्तन्निष्ठस्तत्परायणः ६
आसीनश्च शयानश्च
गच्छंस्तिष्ठन्ननुव्रजन्
भुञ्जानोऽथ पिबन्वाऽपि रुद्र
मेवान्वचिन्तयत् ७
युक्तमनसं पूर्णभद्रः पिताऽब्रवीत्
न त्वां पुत्रमहं मन्ये दुर्जातो
यस्त्वमन्यथा ८
न हि यक्षकुलीनानामेतद्वृत्तं भवत्युत गुह्यका बत यूयं वै स्वभावात्क्रूरचेतसः ९
क्रव्यादाश्चैव किंभक्षा हिंसाशीलाश्च
पुत्रक
मैवं कार्षीर्न ते वृत्तिरेवं दृष्टा महात्मना १०
स्वयंभुवा यथाऽऽदिष्टा त्यक्तव्या यदिनो
भवेत्
आश्रमान्तरजं कर्म न कुर्युर्गृहिणस्तु
तत् ११
हित्वा मनुष्यभावं च कर्मभिर्विविधैश्चर यत्त्वमेवं विमार्गस्थो मनुष्याज्जात एव

च १२
यथावद्विविधं तेषां कर्म तज्जातिसंश्रयम् मयाऽपि विहितं पश्य कर्मैतन्नात्र संशयः १३
सूत उवाच
स तं पुत्रं पूर्णभद्रः प्रतापवान् उवाच निष्ठुरं क्षिप्रं गच्छ पुत्र यथेच्छसि १४
ततः स निर्गतस्त्यक्त्वा गृहं संबन्धिनस्तथा
वाराणसीं समासाद्य तपस्तेपे सुदुश्चरम् १५
स्थाणुभूतो ह्यनिमिषः शुष्ककाष्ठोपलोपमः संनियम्येन्द्रियग्राममवातिष्ठत निश्चलः १६
अथ तस्यैव तपसि संस्थितस्य महात्मनः सहस्रमेकं वर्षाणां दिव्यमप्यभ्यवर्तत १७
वल्मीकेन समाक्रान्तो भक्ष्यमाणः पिपीलिकैः
वज्रसूचिमुखैस्तीक्ष्णैर्विध्यमानस्तथैव च १८
निर्मांसरुधिरत्वक्च कुन्दशङ्खेन्दुसप्रभः अस्थिशेषोऽभवच्छर्वं देवं वै चिन्तयन्नपि १९

एतस्मिन्नन्तरे देवी व्यज्ञापयत शंकरम् २०
देव्युवाच
उद्यानं पुनरेवेदं द्रष्टुमिच्छामि सर्वदा
क्षेत्रस्य देव माहात्म्यं श्रोतुं कौतूहलं हि मे
यतश्च प्रियमेतत्ते तथाऽस्य फलमुत्तमम् २१
इति विज्ञापितो देवः शर्वाण्या परमेश्वरः सर्वं पृष्ठं यथातथ्यमाख्यातुमुपचक्रमे २२
निर्जगाम च देवेशः पार्वत्या सह शंकरः उद्यानं दर्शयामास देव्या देवः पिनाकधृक् २३
देवदेव उवाच
प्रोत्फुल्लनानाविधगुल्मशोभितं लताप्रतानावनतं मनोहरम्
विरूढपुष्पैः परितः प्रियङ्गुभिः सुपुष्पितैः कण्टकितैश्च केतकैः २४ तमालगुल्मैर्निचितं सुगन्धिभिः सकर्णिकारैर्बकुलैश्च सर्वशः अशोकपुंनागवरैः सुपुष्पितैर्द्विरेफमालाकुलपुष्पसंचयैः २५
क्वचित्प्रफुल्लाम्बुजरेणुरूषितैर्विहङ

्गमैश्चारुकलप्रणादिभिः
विनादितं सारसमण्डनादिभिः प्रमत्तदात्यूहरुतैश्च वल्गुभिः २६
क्वचिच्च चक्राह्वरवोपनादितं क्वचिच्च
कादम्बकदम्बकैर्युतम्
क्वचिच्च कारण्डवनादनादितं क्वचिच्च
मत्तालिकुलाकुलीकृतम् २७
मदाकुलाभिस्त्वमराङ्गनादिभिर्निषेवितं चारुसुगन्धिपुष्पम्
क्वचित्सुपुष्पैः सहकारवृक्षैर्लतोपगूढैस्तिलकद्रुमैश्च २८
प्रगीतविद्याधरसिद्धचारणं प्रवृत्तनृत्याप्सरसां गणाकुलम् प्रहृष्टनानाविधपक्षिसेवितं प्रमत्तहारीतकुलोपनादितम् २९
मृगेन्द्रनादाकुलसत्त्वमानसैः
क्वचित्क्वचिद्द्वंद्वकदम्बकैर्मृगैः
प्रफुल्लनानाविधचारुपङ्कजैः
सरस्तडागैरुपशोभितं क्वचित् ३०
निबिडनिचुलनीलं नीलकण्ठाभिरामं
मदमुदितविहङ्गव्रातनादाभिरामम्
कुसुमिततरुशाखालीनमत्तद्विरेफं
नवकिसलयशोभाशोभितप्रान्तशाखम् ३१
क्वचिच्च दन्तिक्षतचारुवीरुधं क्वचिल्लतालिङ्गितचारुवृक्षकम्

क्वचिद्विलासालसगामिबर्हिणं निषेवितं किंपुरुषव्रजैः क्वचित् ३२
पारावतध्वनिविकूजितचारुशृङ्गैरभ्रंकषैःसितमनोहरचारुरूपैः
आकीर्णपुष्पनिकुरम्बविमुक्तहासैर्विभ्राजितं त्रिदशदेवकुलैरनेकैः ३३
फुल्लोत्पलागुरुसहस्रवितानयुक्तैस्तोयाशयैः समनुशोभितदेयमार्गम्
मार्गान्तरागलितपुष्पविचित्रभाक्तिसंबद्धगुल्मविटपैर्विहगैरुपेतम् ३४
तुङ्गाग्रैर्नीलपुष्पस्तबकभरनतप्रान्तशाखैरशोकै-
र्मत्तालिव्रातगीतश्रुतिसुखजननैर्भासितान्तर्मनोज्ञैः ।
रात्रौ चन्द्रस्य भासा कुसुमिततिलकैरेकतां संप्रयातं छायासुप्तप्रबुद्धस्थितहरिणकुलालुप्तदर्भाङ्कुराग्रम् ३५
हंसानां
पक्षपातप्रचलितकमलस्वच्छविस्तीर्णतोयं तोयानां
तीरजातप्रविकचकदलीवाटनृत्यन्मयूरम् । पक्षचन्द्रैः क्वचिदपि पतित रञ्जितक्ष्माप्रदेशं
देशे देशे
विकीर्णप्रमुदितविलसन्मत्तहारीतवृक्षम्

३६
सारङ्गैः क्वचिदपि सेवितप्रदेशं संछन्नं कुसुमचयैः क्वचिद्विचित्रैः
हृष्टाभिः क्वचिदपि किंनराङ्गनाभिः क्षीबाभिः समधुरगीतवृक्षखण्डम् ३७
संसृष्टैः
क्वचिदुपलिप्तकीर्णपुष्पैरावासैः परिवृतपादपं मुनीनाम्
आमूलात्फलनिचितैः
क्वचिद्विशालैरुत्तुङ्गैः पनसमहीरुहैरुपेतम् ३८
फुल्लातिमुक्तकलतागृहसिद्धलीलं
सिद्धाङ्गनाकनकनूपुरनादरम्यम्
रम्यप्रियङ्गुतरुमञ्जरिसक्तभृङ्गं
भृङ्गावलीस्खलितचारुकदम्बपुष्पम् ३९
पुष्पोत्करानिलविघूर्णितपादपाग्रमग्रेसरैर्भुवि निपातितवंशगुल्मम्
गुल्मान्तरप्रसृतभीतमृगीसमूहं
संमुह्यतां तनुभृतामपवर्गदातृ ४०
चन्द्राशुं!जालधवलैस्तिलकैर्मनोज्ञैः
सिन्दूरकुङ्कुमकुसुम्भनिभैरशोकैः
चामीकरप्रतिसमैरथ कर्णिकारैः
फुल्लारविन्दरचितं सुविशालशाखैः ४१
क्वचिद्रजतपर्णाभैः क्वचिद्विद्रुमसंनिभैः क्वचित्काञ्चनसंकाशैः पुष्पैराचितभूतलम्

४२
पुन्नागेसु द्विजगणविरुतं रक्ताशोकस्तबकभरनमितम् रम्योपान्तश्रमहरपवनं फुल्लाब्जेषु भ्रमरविलसितम् ४३
सकलभुवनभर्ता लोकनाथस्तदानीं तुहिनशिखरिपुत्र्याः सार्धमिष्टैर्गणेशैः
विविधतरुविशालं
मत्तहृष्टान्यपुष्टमुपवनतरुरम्यं दर्शयामास देव्याः ४४
देव्युवाच
उद्यानं दर्शितं देव शोभया परया युतम्
क्षेत्रस्य तु
गुणान्सर्वान्पुनर्वक्तुमिहार्हसि ४५
अस्य क्षेत्रस्य माहात्म्यमविमुक्तस्य
तत्तथा
श्रुत्वाऽपि हि न मे तृप्तिरतो भूयो वदस्व
मे ४६
देवदेव उवाच
इदं गुह्यतमं क्षेत्रं सदा वाराणसी मम
सर्वेषामेव भूतानां हेतुर्मोक्षस्य
सर्वदा ४७
अस्मिन्सिद्धाः सदा देवि मदीयं व्रतमास्थिताः
नानालिङ्गधरा नित्यं मम लोकाभिकाङ्क्षिणः

४८
अभ्यस्यन्ति परं योगं मुक्तात्मानो
जितेन्द्रियाः
नानावृक्षसमाकीर्णे नानाविहगकूजिते ४९
कमलोत्पलपुष्पाढ्यैः सरोभिः समलंकृते
अप्सरोगणगन्धर्वैः सदा संसेविते शुभे ५०
रोचते मे सदा वासो येन कार्येण तच्छृणु मन्मना मम भक्तश्च मयि सर्वार्पितक्रियः ५१
यथा मोक्षमिहाऽऽप्नोति ह्यन्यत्र न तथा
क्वचित्
एतन्मम पुरं दिव्यं गुह्याद्गुह्यतरं महत् ५२
ब्रह्मादयस्तु जानन्ति येऽपि सिद्धा
मुमुक्षवः
अतः प्रियतमं क्षेत्रं तस्माच्चेह
रतिर्मम ५३
विमुक्तं न मया यस्मान्मोक्ष्यते वा कदा च
न
महत्क्षेत्रमिदं तस्मादविमुक्तमिदं
स्मृतम् ५४
नैमिषेऽथ कुरुक्षेत्रे गङ्गाद्वारे च
पुष्करे
स्नानात्संसेविताद्वाऽपि न मोक्षः
प्राप्यते यतः ५५
इह संप्राप्यते येन तत एतद्विशिष्यते

प्रयागे च भवेन्मोक्ष इह वा मत्परिग्रहात् ५६
प्रयागादपि तीर्थाग्र्यादिदमेव महत्स्मृतम्
जैगीषव्यः परां सिद्धिं यो गतः स महातपाः ५७
अस्य क्षेत्रस्य माहात्म्याद्भक्त्या च मम भावनात्
जैगीषव्यो महाश्रेष्ठो योगिनां
स्थानमिष्यते ५८
ध्यायतस्तत्र मां नित्यं
योगाग्निर्दीप्यते भृशम्
कैवल्यं परमं याति देवानामपि दुर्लभम् ५९
अव्यक्तलिङ्गैर्मुनिभिः सर्वसिद्धान्तवेदिभिः
इह संप्राप्यते मोक्षो दुर्लभो देवदानवैः ६०
तेभ्यश्चाहं प्रयच्छामि भोगैश्वर्यमनुत्तमम्
आत्मनश्चैव सायुज्यमीप्सितं स्थानमेव च ६१
कुबेरस्तु महायक्षस्तथा सर्वार्पितक्रियः
क्षेत्रसंवसनादेव गणेशत्वमवाप ह ६२ संवर्तो भविता यश्च सोऽपि भक्तो ममैव तु इहैवाऽऽराध्य मां देवि सिद्धिं

यास्यत्यनुत्तमाम् ६३
पराशरसुतो योगी ऋषिर्व्यासो महातपाः धर्मकर्ता भविष्यश्च वेदसंस्थाप्रवर्तकः ६४
रंस्यते सोऽपि पद्माक्षि क्षेत्रेऽस्मिन्मुनिपुंगवः
ब्रह्मा देवर्षिभिः सार्धं
विष्णुर्वायुर्दिवाकरः ६५
देवराजस्तथा शक्रो येऽपि चान्ये दिवौकसः
उपासते महात्मानः सर्वे मामेव सुव्रते ६६
अन्येऽपि योगिनः सिद्धाश्छन्नरूपा
महाव्रताः
अनन्यमनसो भूत्वा मामिहोपासते सदा ६७
अलर्कश्च पुरीमेतां
मत्प्रसादादवाप्स्यति
स चैनां पूर्ववत्कृत्वा
चातुर्वर्ण्याश्रमाकुलाम् ६८
स्फीतां जनसमाकीर्णां भक्त्या च सुचिरं
नृपः
मयि सर्वार्पितप्राणो मामेव
प्रतिपत्स्यते ६९
ततः प्रभृति चार्वङ्गि येऽपि
क्षेत्रनिवासिनः
गृहिणो लिङ्गिनो वाऽपि मद्भक्ता
मत्परायणाः ७०
मत्प्रसादाद्भजिष्यन्ति मोक्षं

परमदुर्लभम्
विषयासक्तचित्तोऽपि त्यक्तधर्मरतिर्नरः ७१
इह क्षेत्रे मृतः सोऽपि संसारं न पुनर्विशेत्
ये पुनर्निर्ममा धीराः सत्त्वस्था विजितेन्द्रियाः ७२
व्रतिनश्च निरारम्भाः सर्वे ते मयि भाविताः
देहभङ्गं समासाद्य धीमन्तः सङ्गवर्जिताः गता एव परं मोक्षम् प्रसादान्मम सुव्रते ७३
जन्मान्तरसहस्रेषु युञ्जन्योगमवाप्नुयात्
तमिहैव परं मोक्षं मरणादधिगच्छति ७४ एतत्संक्षेपतो देवि क्षेत्रस्यास्य महत्फलम्
अविमुक्तस्य कथितं मया ते गुह्यमुत्तमम् ७५
अतः परतरं नास्ति सिद्धिगुह्यं महेश्वरि
एतद्बुध्यन्ति योगज्ञा ये च योगेश्वरा
भुवि ७६
एतदेव परं स्थानमेतदेव परं शिवम्
एतदेव परं ब्रह्म एतदेव परं पदम् ७७
वाराणसी तु भुवनत्रयसारभूता रम्या सदा मम पुरी गिरिराजपुत्रि

अत्राऽऽगता विविधदुष्कृतकारिणोऽपि पापक्षयाद्विरजसः प्रतिभान्ति मर्त्याः ७८
एतत्स्मृतं प्रियतमं मम देवि नित्यं क्षेत्रं विचित्रतरुगुल्मलतासुपुष्पम् अस्मिन्मृतास्तनुभृतः पदमाप्नुवन्ति मूर्खागमेन रहितापि न संशयोऽत्र ७९ सूत उवाच
एतस्मिन्नन्तरे देवो देवीं प्राह गिरीन्द्रजाम्
दातुं प्रसादं यक्षाय वरं भक्ताय भामिनि ८०
भक्तो मम वरारोहे तपसा हतकिल्बिषः अर्हो वरमसौ लब्धुमस्मत्तो भुवनेश्वरि ८१
एवमुक्त्वा ततो देवः सह देव्या जगत्पतिः जगाम यक्षो यत्राऽऽस्ते कृशो धमनिसंततः ८२
ततस्तं गुह्यकं देवी दृष्टिपातैर्निरीक्षती
श्वेतवर्णं विचर्माणम् स्नायुबद्धास्थिपञ्जरम् ८३
देवी प्राह तदा देवं दर्शयन्ती च गुह्यकम् सत्यं नाम भवानुग्रो देवैरुक्तस्तु शंकर ८४
ईदृशे चास्य तपसि न प्रयच्छसि यद्वरम्

अतः क्षेत्रे महादेव पुण्ये सम्यगुपासिते ८५
कथमेवं परिक्लेशं प्राप्तो यक्षकुमारकः शीघ्रमस्य वरं यच्छ प्रसादात्परमेश्वर ८६
एवं मन्वादयो देव वदन्ति परमर्षयः रुष्टाद्वा चाथ तुष्टाद्वा सिद्धिस्तूभयतो भवेत् भोगप्राप्तिस्तथा राज्यमन्ते मोक्षः सदाशिवात् ८७
एवमुक्तस्ततो देवः सह देव्या जगत्पतिः जगाम यक्षो यत्राऽऽस्ते कृशो धमनिसंततः ८८
तं दृष्ट्वा प्रणतं भक्त्या हरिकेशं वृषध्वजः
दिव्यं चक्षुरदात्तस्मै येनापश्यत्स
शंकरम् ८९
अथ यक्षस्तदादेशाच्छनैरुन्मील्य चक्षुषी
अपश्यत्सगणं देवं वृषध्वजमुपस्थितम् ९०
देवदेव उवाच
वरं ददामि ते पूर्वं त्रैलोक्ये दर्शनं तथा
सावर्ण्यं च शरीरस्य पश्य मां विगतज्वरः ९१
सूत उवाच
ततः स लब्ध्वा तु वरं शरीरेणाक्षतेन च

पादयोः प्रणतस्तस्थौ कृत्वा शिरसि
चाञ्जलिम् ९२
उवाचाथ तदा तेन वरदोऽस्मीति चोदितः
भगवन्भक्तिमव्यग्रां त्वय्यनन्यां
विधत्स्व मे ९३
अन्नदत्वं च लोकानां गाणपत्यं तथाऽक्षयम् अविमुक्तं च ते स्थानं पश्येयं सर्वदा यथा एतदिच्छामि देवेश त्वत्तो वरमनुत्तमम् ९४
देवदेव उवाच
जरामरणसंत्यक्तः सर्वरोगविवर्जितः भविष्यसि गणाध्यक्षो धनदः सर्वपूजितः ९५
अजेयश्चापि सर्वेषां योगैश्वर्यं
समाश्रितः
अन्नदश्चापि लोकेभ्यः क्षेत्रपालो
भविष्यसि ९६
महाबलो महासत्त्वो ब्रह्मण्यो मम च प्रियः
त्र्यक्षश्च दण्डपाणिश्च महायोगी तथैव च
उद्भ्रमः संभ्रमश्चैव गणौ ते परिचारकौ
तवाऽऽज्ञया करिष्येते लोकस्योद्भ्रमसंभ्रमौ ९८
सूत उवाच
एवं स भगवांस्तत्र यक्षं कृत्वा
गणेश्वरम्
जगाम वासं देवेशः सह तेन महेश्वरः ९९

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे वाराणसीमाहात्म्ये दण्डपाणिवरप्रदानं नामाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः १८०

अथैकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
इमां पुण्योद्भवां स्निग्धां कथां पापप्रणाशिनीम्
शृण्वन्तु ऋषयः सर्वे
सुविशुद्धास्तपोधनाः १
गणेश्वरपतिं दिव्यं रुद्रतुल्यपराक्रमम्
सनत्कुमारो भगवानपृच्छन्नन्दिकेश्वरम् २
ब्रूहि गुह्यं यथातत्त्वं यत्र नित्यं भवः स्थितः
महात्मा सर्वभूतानां परमात्मा महेश्वरः
३
घोररूपं समास्थाय दुष्करं देवदानवैः आभूतसंप्लवं यावत्स्थाणुभूतो महेश्वरः ४
नन्दिकेश्वर उवाच
पुरा देवेन यत्प्रोक्तं पुराणं
पुण्यमुत्तमम्
तत्सर्वं संप्रवक्ष्यामि नमस्कृत्य
महेश्वरम् ५
ततो देवेन तुष्टेन उमायाः प्रियकाम्यया
कथितं भुवि विख्यातं यत्र नित्यं स्वयं
स्थितः ६

रुद्रस्यार्धासनगता मेरुशृङ्गे यशस्विनी महादेवं ततो देवी प्रणता परिपृच्छति ७
देव्युवाच
भगवन्देवदेवेश चन्द्रार्धकृतशेखर
धर्मं प्रब्रूहि मर्त्यानां भुवि
चैवोर्ध्वरेतसाम् ८
जप्तं दत्तं हुतं चेष्टं तपस्तप्तं कृतं च
यत्
ध्यानाध्ययनसंपन्नं कथं भवति चाक्षयम् ९
जन्मान्तरसहस्रेण यत्पापं पूर्वसंचितम् कथं तत्क्षयमायाति तन्ममाऽऽचक्ष्व शंकर १०
यस्मिन्व्यवस्थितो भक्त्या तुष्यसि त्वं महेश्वर
व्रतानि नियमाश्चैव आचारो धर्म एव च ११ सर्वसिद्धिकरं यत्र ह्यक्षय्यगतिदायकम् वक्तुमर्हसि तत्सर्वं परं कौतूहलं हि मे १२
महेश्वर उवाच
शृणु देवि प्रवक्ष्यामि गुह्यानां गुह्यमुत्तमम्
सर्वक्षेत्रेषु विख्यातमविमुक्तं प्रियं मम १३
अष्टषष्टिः पुरा प्रोक्ता स्थानानां स्थानमुत्तमम्
साक्षात्स्वयं रुद्रः कृत्तिवासाः

स्वयं स्थितः १४
यत्र संनिहितो नित्यमविमुक्ते निरन्तरम्
तत्क्षेत्रं न मया मुक्तमविमुक्तं ततः
स्मृतम् १५
अविमुक्ते परा सिद्धिरविमुक्ते परा गतिः
जप्तं दत्तं हुतं चेष्टं तपस्तप्तं कृतं च
यत् १६
ध्यानमध्ययनं दानं सर्वं भवति चाक्षयम् जन्मान्तरसहस्रेण यत्पापं पूर्वसंचितम् १७
अविमुक्तं प्रविष्टस्य तत्सर्वं व्रजति
क्षयम्
अविमुक्ताग्निना दग्धमग्नौ तूलमिवाऽऽहितम् १८
ब्राह्मणाः क्षत्त्रिया वैश्याः शूद्रा
वै वर्णसंकराः
कृमिम्लेच्छाश्च ये चान्ये संकीर्णाः
पापयोनयः १९
कीटाः पिपीलिकाश्चैव ये चान्ये
मृगपक्षिणः
कालेन निधनं प्राप्ता अविमुक्ते शृणु
प्रिये २०
चन्द्रार्धमौलिनः सर्वे ललाटाक्षा
वृषध्वजाः
शिवे मम पुरे देवि मोदन्ते तत्र मानवाः २१
अकामो वा सकामो वा ह्यपि तिर्यग्गतोऽपि वा

अविमुक्ते त्यजन्प्राणान्मम लोके महीयते २२
अविमुक्तं यदा
गच्छेत्कदाचित्कालपर्ययात्
अश्मना चरणौ भित्त्वा तत्रैव निधनं व्रजेत् २३
अविमुक्तं गतो देवि न निर्गच्छेत्ततः
पुनः
सोऽपि मत्पदमाप्नोति नात्र कार्या
विचारणा २४
वस्त्रपदं रुद्रकोटिं सिद्धेश्वरमहालयम् गोकर्णं रुद्रकर्णं च सुवर्णाक्षं तथैव च २५
अमरं च महाकालं तथा कायावरोहणम्
एतानि हि पवित्राणि सांनिध्यात्संध्ययोर्द्वयोः २६
कालिञ्जरवनं चैव शङ्कुकर्णं स्थलेश्वरम् एतानि च पवित्राणि सांनिध्याद्धि मम
प्रिये
अविमुक्ते वरारोहे त्रिसंध्यं नात्र
संशयः २७
हरिश्चन्द्रं परं गुह्यं
गुह्यमाम्रातकेश्वरम्
जालेश्वरं परं गुह्यं गुह्यं श्रीपर्वतं
तथा २८
महालयं तथा गुह्यं कृमिचण्डेश्वरं शुभम्

गुह्यातिगुह्यं केदारं महाभैरवमेव च २९
अष्टावेतानि स्थानानि सांनिध्याद्धि गम
प्रिये
अविमुक्ते वरारोहे त्रिसंध्यं नात्र
संशयः ३०
यानि स्थानानि श्रूयन्ते त्रिषु लोकेषु सुव्रते
अविमुक्तस्य पादेषु नित्यं संनिहितानि वै ३१
अथोत्तरां कथां दिव्यामविमुक्तस्य शोभने स्कन्दो वक्ष्यति माहात्म्यमृषीणां भावितात्मनाम् ३२
इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽविमुक्तमाहात्म्य एकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः १८१

अथ द्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
कैलासपृष्ठमासीनं स्कन्दं ब्रह्मविदां वरम्
पप्रच्छुरृषयः सर्वे सनकाद्यास्तपोधनाः १
तथा राजर्षयः सर्वे ये भक्तास्तु महेश्वरे
ब्रूहि त्वं स्कन्द भूर्लोके यत्र नित्यं भवः स्थितः २

स्कन्द उवाच
महात्मा सर्वभूतात्मा देवदेवः सनातनः घोररूपं समास्थाय दुष्करं देवदानवैः ३
आभूतसंप्लवं यावत्स्थाणुभूतः स्थितः
प्रभुः
गुह्यानां परमं गुह्यमविमुक्तमिति
स्मृतम् ४
अविमुक्ते सदा सिद्धिर्यत्र नित्यं भवः
स्थितः
अस्य क्षेत्रस्य माहात्म्यं यदुक्तं
त्वीश्वरेण तु ५
स्थानं परं पवित्रं च तीर्थमायतनं तथा
श्मशानसंस्थितं वेश्म दिव्यमन्तर्हितं च
यत् ६
भूर्लोके नैव संयुक्तमन्तरिक्षे शिवालयम्
अयुक्तास्तु न पश्यन्ति युक्ताः पश्यन्ति
चेतसा ७
ब्रह्मचर्यव्रतोपेताः सिद्धा
वेदान्तकोविदाः
आ देहपतनाद्यावत्तत्क्षेत्रं यो न
मुञ्चति ८
ब्रह्मचर्यव्रतैः सम्यक्सम्यगिष्टं
मखैर्भवेत्
अपापात्मा गतिः सर्वा या तूक्ता च
क्रियावताम् ९
यस्तत्र

निवसेद्विप्रोऽसंयुक्तात्माऽसमाहितः त्रिकालमपि भुञ्जानो वायुभक्षसमो भवेत् १०
निमेषमात्रमपि यो ह्यविमुक्ते तु भक्तिमान्
ब्रह्मचर्यसमायुक्तः परमं प्राप्नुयात्तपः ११
योऽत्र मासं वसेद्धीरो लघ्वाहारो
जितेन्द्रियः
सम्यक्तेन व्रतं चीर्णं दिव्यं पाशुपतं
महत् १२
जन्ममृत्युभयं तीर्त्वा स याति परमां
गतिम्
नैःश्रेयसीं गतिं पुण्यां तथा योगगतिं
व्रजेत् १३
न हि योगगतिर्दिव्या जन्मान्तरशतैरपि प्राप्यते
क्षेत्रमाहात्म्यात्प्रभावाच्छंकरस्य तु १४
ब्रह्महा योऽभिगच्छेत्तु अविमुक्तं कदाचन तस्य क्षेत्रस्य माहात्म्याद्ब्रह्महत्या निवर्तते १५
आ देहपतनाद्यावत्क्षेत्रं यो न विमुञ्चति न केवलं ब्रह्महत्या प्राकृतं च निवर्तते १६
प्राप्य विश्वेश्वरं देवं न स

भूयोऽभिजायते
अनन्यमानसो भूत्वा योऽविमुक्तं न मुञ्चति १७
तस्य देवः सदा तुष्टः सर्वान्कामान्प्रयच्छति
द्वारं यत्सांख्ययोगानां स तत्र वसति प्रभुः १८
सगणो हि भवो देवो भक्तानामनुकम्पया अविमुक्तं परं क्षेत्रमविमुक्ते परा गतिः १९
अविमुक्ते परा सिद्धिरविमुक्ते परं पदम् अविमुक्तं निषेवेत देवर्षिगणसेवितम् २०
यदीच्छेन्मानवो धीमान्न पुनर्जायते
क्वचित्
मेरोः शक्तो गुणान्वक्तुं दीपानां च तथैव
च २१
समुद्राणां च सर्वेषां नाविमुक्तस्य शक्यते
अन्तकाले मनुष्याणां छिद्यमानेषु मर्मसु २२
वायुना प्रेर्यमाणानां स्मृतिर्नैवोपजायते
अविमुक्ते ह्यन्तकाले भक्तानामीश्वरः स्वयम् २३
कर्मभिः प्रेर्यमाणानां कर्णजापं प्रयच्छति

मणिकर्ण्यां त्यजन्देहं गतिमिष्टां व्रजेन्नरः २४
ईश्वरप्रेरितो याति
दुष्प्रापामकृतात्मभिः
अशाश्वतमिदं ज्ञात्वा मानुष्यं
बहुकिल्बिषम् २५
अविमुक्तं निषेवेत संसारमयमोचनम् योगक्षेमप्रदं दिव्यं बहुविघ्नविनाशनम् २६
विघ्नैश्चाऽऽलोड्यमानोऽपि योऽविमुक्तं न मुञ्चति
स मुञ्चति जरां मृत्युं जन्म चैतदशाश्वतम्
अविमुक्तप्रसादात्तु शिवसायुज्यमाप्नुयात्
इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽविमुक्तमाहात्म्ये द्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः १८२

अथ त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः देव्युवाच
हिमवन्तं गिरिं त्यक्त्वा मन्दरं
गन्धमादनम्
कैलासं निषधं चैव मेरुपृष्ठं महाद्युति १
रम्यं त्रिशिखरं चैव मानसं सुमहागिरिम्
देवोद्यानानि रम्याणि नन्दनं वनमेव च २

सुरस्थानानि मुख्यानि तीर्थान्यायतनानि च तानि सर्वाणि संत्यज्य अविमुक्ते रतिः कथम् ३
किमत्र सुमहत्पुण्यं परं गुह्यं वदस्व मे येन त्वं रमसे नित्यं भूतसंपद्गुणैर्युतः ४
क्षेत्रस्य प्रवरत्वं च ये च तत्र निवासिनः
तेषामनुग्रहः कश्चित्तत्सर्वं ब्रूहि शंकर ५
शंकर उवाच
अत्यद्भुतमिमं प्रश्नं यत्त्वं पृच्छसि
भामिनि
तत्सर्वं संप्रवक्ष्यामि तन्मे निगदतः
शृणु ६
वाराणस्यां नदी पुण्या
सिद्धगन्धर्वसेविता
प्रविष्टा त्रिपथा गङ्गा तस्मिन्क्षेत्रे
मम प्रिये ७
ममैव प्रीतिरतुला कृत्तिवासे च सुन्दरि
सर्वेषां चैव स्थानानां स्थानं तत्तु
यथाऽधिकम् ८
तेन कार्येण सुश्रोणि तस्मिन्स्थाने
रतिर्मम
तस्मिँ ल्लिङ्गे च सांनिध्यं मम देवि
सुरेश्वरि ९

क्षेत्रस्य च प्रवक्ष्यामि गुणान्गुणवतां वरे
याञ्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र
संशयः १०
यदि पापो यदि शठो यदि वाऽधार्मिको नरः
मुच्यते सर्वपापेभ्यो ह्यविमुक्तं
व्रजेद्यदि ११
प्रलये सर्वभूतानां लोके स्थावरजङ्गमे
न हि त्यजामि तत्स्थानं महागणशतैर्वृतः १२
यत्र देवाः सगन्धर्वाः सयक्षोरगराक्षसाः वक्त्रं मम महाभागे प्रविशन्ति युगक्षये १३
तेषां साक्षादहं पूजां प्रतिगृह्णामि पार्वति
सर्वगुह्योत्तमं स्थानं मम प्रियतमं शुभम् १४
धन्याः प्रविष्टाः सुश्रोणि मम भक्ता
द्विजातयः
मद्भक्तिपरमा नित्यं ये मद्भक्तास्तु ते
नराः १५
तस्मिन्प्राणान्परित्यज्य गच्छन्ति परमां गतिम्
सदा यजति रुद्रेण सदा दानं प्रयच्छति २६ सदा तपस्वी भवति अविमुक्तस्थितो नरः
यो मां पूजयते नित्यं तस्य तुष्याम्यहं

प्रिये २७
सर्वदानानि यो दद्यात्सर्वयज्ञेषु दीक्षितः
सर्वतीर्थाभिषिक्तश्च स प्रपद्येत मामिह १८
अविमुक्तं सदा देवी ये व्रजन्ति सुनिश्चिताः
ते तिष्ठन्तीह सुश्रोणि मद्भक्ताश्च त्रिविष्टपे १९
मत्प्रसादात्तु ते देवि दीप्यन्ते
शुभलोचने
दुर्धराश्चैव दुर्धर्षा भवन्ति
विगतज्वराः २०
अविमुक्तं शुभं प्राप्य मद्भक्ताः
कृतनिश्चयाः
निर्धूतपापा विमला भवन्ति विगतज्वराः २१
पार्वत्युवाच
दक्षयज्ञस्त्वया देव मत्प्रियार्थे
निषूदितः
अविमुक्तगुणानां तु न तृप्तिरिह जायते २२
ईश्वर उवाच
क्रोधेन दक्षयज्ञस्तु त्वत्प्रियार्थे
विनाशितः
महाप्रिये महाभागे नाशितोऽयं वरानने २३
अविमुक्ते यजन्ते तु मद्भक्ताः कृतनिश्चयाः

न तेषां पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि २४ देव्युवाच
दुर्लभास्तु गुणा देव अविमुक्ते तु कीर्तिताः
सर्वांस्तान्मम तत्त्वेन कथयस्व महेश्वर २५
कौतूहलं महादेव हृदिस्थं मम वर्तते तत्सर्वं मम तत्त्वेन आख्याहि परमेश्वर २६
ईश्वर उवाच
अक्षया ह्यमराश्चैव ह्यदेहाश्च भवन्ति ते मत्प्रसादाद्वरारोहे मामेव प्रविशन्ति वै २७
ब्रूहि ब्रूहि विशालाक्षि किमन्यच्छ्रोतुमर्हसि २८
देव्युवाच
अविमुक्ते महाक्षेत्रे अहो पुण्यमहो
गुणाः
न तृप्तिमधिगच्छामि ब्रूहि देव
पुनर्गुणान् २९
ईश्वर उवाच
महेश्वरि वरारोहे शृणु तांस्तु मम प्रिये
अविमुक्ते गुणा ये तु तथाऽन्यानपि
तच्छृणु ३०
शाकपर्णाशिनो दान्ताः संप्रक्षाल्या मरीचिपाः

दन्तोलूखलिनश्चान्ये अश्मकुट्टास्तथा परे ३१
मासि मासि कुशाग्रेण जलमास्वादयन्ति वै वृक्षमूलनिकेताश्च शिलाशय्यास्तथा परे ३२
आदित्यवपुषः सर्वे जितक्रोधा जितेन्द्रि याः
एवं बहुविधैर्धर्मैरन्यत्र वरितव्रताः ३३
त्रिकालमपि भुञ्जाना येऽविमुक्तनिवासिनः तपश्चरन्ति वाऽन्यत्र कलां नार्हन्ति षोडशीम्
येऽविमुक्ते वसन्तीह स्वर्गे प्रतिवसन्ति ते ३४
मत्समः पुरुषो नास्ति त्वत्समा नास्ति योषिताम्
अविमुक्तसमं क्षेत्रं न भूतं न भविष्यति ३५
अविमुक्ते परो योगो ह्यविमुक्ते परा गतिः अविमुक्ते परो मोक्षः क्षेत्रं नैवास्ति तादृशम् ३६
परं गुह्यं प्रवक्ष्यामि तत्त्वेन
वरवर्णिनि
अविमुक्ते महाक्षेत्रे यदुक्तं हि मया
पुरा ३७
जन्मान्तरशतैर्देवि योगोऽयं यदि लभ्यते

मोक्षः शतसहस्रेण जन्मना लभ्यते न वा ३८ अविमुक्ते न संदेहो मद्भक्तः कृतनिश्चयः एकेन जन्मना सोऽपि योगं मोक्षं च विन्दति ३९
अविमुक्तं नरा देवि ये व्रजन्ति सुनिश्चिताः
ते विशन्ति परं स्थानं मोक्षं परमदुर्लभम् ४०
पृथिव्यामीदृशं क्षेत्रं न भूतं न भविष्यति
चतुर्मूर्तिः सदा धर्मस्तस्मिन्संनिहितः प्रिये
चतुर्णामपि वर्णानां गतिस्तु परमा स्मृता ४१
देव्युवाच
श्रुता गुणास्ते क्षेत्रस्य इह चान्यत्र ये प्रभो
भुवि विप्रेन्द्राः कं वा यज्ञैर्यजन्ति ते ४२
ईश्वर उवाच
इज्यया चैव मन्त्रेण मामेव हि यजन्ति ये न तेषां भयमस्तीति भवं रुद्रं यजन्ति यत् ४३
अमन्त्रो मन्त्रको देवि द्विविधो विधिरुच्यते
सांख्यं चैवाथ योगश्च द्विविधो योग

उच्यते ४४
सर्वभूतस्थितं यो मां भजत्येकत्वमास्थितः
सर्वथा वर्तमानोऽपि स योगी मयि वर्तते ४५
आत्मौपम्येन सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ४६
निर्गुणः सगुणो वाऽपि योगश्च कथितो भुवि सगुणश्चैव विज्ञेयो निर्गुणो मनसः परः एतत्ते कथितं देवि यन्मां त्वं परिपृच्छसि ४८
देव्युवाच
या भक्तिस्त्रिविधा प्रोक्ता भक्तानां बहुधा त्वया
तामहं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः कथयस्व मे ४९
ईश्वर उवाच
शृणु पार्वति देवेशि भक्तानां भक्तिवत्सले
प्राप्य सांख्यं च योगं च दुःखान्तं च
नियच्छति ५०
सदा यः सेवते भिक्षां ततो भवति रञ्जितः
रञ्जनात्तन्मयो भूत्वा लीयते स तु
भक्तिमान् ५१
शास्त्राणा तु वरारोहे बहुकारणदर्शिनः
न मां पश्यन्ति ते देवि
ज्ञानवाक्यविवादिनः ५२

परमार्थज्ञानतृप्ता युक्ता जानन्ति योगिनः
विद्यया विदितात्मानो योगस्य च द्विजातयः ५३
प्रत्याहारेण शुद्धात्मा नान्यथा चिन्तयेच्च तत्
तुष्टिं च परमां प्राप्य योगं मोक्षं परं तथा
त्रिभिर्गुणैः समायुक्तो
ज्ञानवान्पश्यतीह माम् ५४
एतत्ते कथितं देवि किमन्यच्छ्रोतुमर्हसि
भूय एव वरारोहे कथयिष्यामि सुव्रते ५५
गुह्यं पवित्रमथवा यच्चापि हृदि वर्तते
तत्सर्वं कथयिष्यामि शृणुष्वैकमनाः
प्रिये ५६
देव्युवाच
त्वद्रूपं कीदृशं देव युक्ताः पश्यन्ति
योगिनः
एतं मे संशयं ब्रूहि नमस्ते सुरसत्तम ५७
श्रीभगवानुवाच
अमूर्तं चैव मूर्तं च ज्योतीरूपं हि
तत्स्मृतम्
तस्योपलब्धिमन्विच्छन्यत्नः कार्यो
विजानता ५८
गुणैर्वियुक्तो भूतात्मा एवं वक्तुं न शक्यते

शक्यते यदि वक्तुं वै दिव्यैर्वर्षशतैर्न वा ५९
देव्युवाच
किं प्रमाणं तु तत्क्षेत्रं
समन्तात्सर्वतोदिशम्
यत्र नित्यं स्थितो देवो महादेवो
गणैर्युतः ६०
ईश्वर उवाच
द्वियोजनं तु तत्क्षेत्रं पूर्वपश्चिमतः
स्मृतम्
अर्धयोजनविस्तीर्णं तत्क्षेत्रं
दक्षिणोत्तरम् ६१
वरणाऽसी नदी यावत्तावच्छुक्लनदी तु वै
भीष्मचण्डिकमारभ्य पर्वतेश्वरमन्तिके ६२
गणा यत्रावतिष्ठन्ते संनियुक्ता विनायकाः कूष्माण्डगजतुण्डश्च जयन्तश्च मदोत्कटाः ६३
सिंहव्याघ्रमुखाः केचिद्विकटाः कुब्जवामनाः
यत्र नन्दी महाकालश्चण्डघण्टो महेश्वरः ६४
दण्डचण्डेश्वरश्चैव घण्टाकर्णो महाबलः एते चान्ये च बहवो गणाश्चैव गणेश्वराः ६५ महोदरा महाकाया वज्रशक्तिधरास्तथा रक्षन्ति सततं देवि ह्यविमुक्तं तपोवनम् द्वारे द्वारे च तिष्ठन्ति

शूलमुद्गरपाणयः ६६
सुवर्णशृङ्गीं रौप्यखुरां
चैलाजिनपयस्विनीम्
वाराणस्यां तु यो दद्यात्सवत्सां
कांस्यभाजनाम् ६७
गां दत्त्वा तु वरारोहे ब्राह्मणे
वेदपारगे
आसप्तमं कुलं तेन तारितं नात्र संशयः ६८
यो दद्याद्ब्राह्मणे किंचित्तस्मिन्क्षेत्रे वरानने
कनकं रजतं वस्त्रमन्नाद्यं बहुविस्तरम् अक्षयं चाव्ययं चैव स्यातां तस्य सुलोचने ६९
शृणु तत्त्वेन तीर्थस्य विभूतिं व्युष्टिमेव च
तत्र स्नात्वा महाभागे भवन्ति नीरुजा
नराः ७०
दशानामश्वमेधानां फलं प्राप्नोति मानवः
तदवाप्नोति धर्मात्मा तत्र स्नात्वा
वरानने ७१
बहुस्वल्पे च यो दद्याद्ब्राह्मणे वेदपारगे
शुभां गतिमवाप्नोति अग्निवच्चैव दीप्यते ७२
वाराणसीजाह्नवीभ्यां संगमे लोकविश्रुते दत्त्वाऽन्नं च विधानेन न स भूयोऽभिजायते

७३
एतत्ते कथितं देवि तीर्थस्य फलमुत्तमम् ७४
पुनरन्यत्प्रवक्ष्यामि तीर्थस्य फलमुत्तमम्
उपवासं तु यः कृत्वा विप्रान्संतर्पयेन्नरः
सौत्रामणेश्च यज्ञस्य फलं प्राप्नोति
मानवः ७५
एकाहारस्तु यस्तिष्ठेन्मासं तत्र वरानने
यावज्जीवकृतं पापं सहसा तस्य नश्यति ७६
अग्निप्रवेशं ये कुर्युरविमुक्ते विधानतः
प्रविशन्ति मुखं ते मे निःसंदिग्धं
वरानने ७७
कुर्वन्त्यनशनं ये तु मद्भक्ताः
कृतनिश्चयाः
न तेषां पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि ७८
अर्चयेद्यस्तु मां देवि अविमुक्ते तपोवने
तस्य धर्मं प्रवक्ष्यामि यदवाप्नोति
मानवः ७९
दशाश्वमेधिकं पुण्यं लभते नात्र संशयः ८०
दशसौवर्णिकं पुष्पं योऽविमुक्ते प्रयच्छति
अग्निहोत्रफलं धूपे गन्धदाने तथा शृणु भूमिदानेन तत्तुल्यं गन्धदानफलं स्मृतम् ८१

संमार्जने पञ्चशतं सहस्रमनुलेपने मालया शतसाहस्रमनन्तं गीतवाद्यतः ८२
देव्युवाच
अत्यद्भुतमिदं देव
स्थानमेतत्प्रकीर्तितम्
रहस्यं श्रोतुमिच्छामि यदर्थं त्वं न
मुञ्चसि ८३
ईश्वर उवाच
आसीत्पूर्वं वरारोहे ब्रह्मणस्तु शिरो वरम्
पञ्चमं शृणु सुश्रोणि जातं काञ्चनसप्रभम् ८४
ज्वलत्तत्पञ्चमं शीर्षं जातं तस्य महात्मनः
तदेवमब्रवीद्देवि जन्म जानामि ते ह्यहम् ८५
ततः क्रोधपरीतेन संरक्तनयनेन च वामाङ्गुष्ठनखाग्रेण च्छिन्नं तस्य शिरो मया ८६
ब्रह्मोवाच
यदा निरपराधस्य शिरश्छिन्नं त्वया मम
तस्माच्छापसमायुक्तः कपाली त्वं भविष्यसि
ब्रह्महत्याकुलो भूत्वा चर तीर्थानि
भूतले ८७
ततोऽहं गतवान्देवि हिमवन्तं शिलोच्चयम् तत्र नारायणः श्रीमान्मया भिक्षां

प्रयाचितः ८८
ततस्तेन स्वकं पार्श्वं नखाग्रेण विदारितम्
स्रवतो महती धारा तस्य रक्तस्य निःसृता ८९
प्रयाता साऽतिविस्तीर्णा योजनार्धशतं तदा न संपूर्णं कपालं तु घोरमद्भुतदर्शनम् ९० दिव्यं वर्षसहस्रं तु सा च धारा प्रवाहिता प्रोवाच भगवान्विष्णुः कपालं कुत ईदृशम् ९१
आश्चर्यभूतं देवेश संशयो हृदि वर्तते कुतश्च संभवो देव सर्वं मे ब्रूहि पृच्छतः ९२
देवदेव उवाच
श्रूयतामस्य हे देव कपालस्य तु संभवः
शतं वर्षसहस्राणां तपस्तप्त्वा सुदारुणम् ९३
ब्रह्माऽसृजद्वपुर्दिव्यमद्भुतं लोमहर्षणम्
तपसश्च प्रभावेण दिव्यं काञ्चनसंनिभम् ९४
ज्वलत्तत्पञ्चमं शीर्षं जातं तस्य महात्मनः
निकृत्तं तन्मया देव तदिदं पश्य दुर्जयम् ९५
यत्र यत्र च गच्छामि कपालं तत्र गच्छति

एवमुक्तस्ततो देवः प्रोवाच पुरुषोत्तमः ९६
श्रीभगवानुवाच
गच्छ गच्छ स्वकं स्थानं ब्रह्मणस्त्वं प्रियं कुरु
तस्मिन्स्थास्यति भद्रं ते कपालं तस्य
तेजसा ९७
ततः सर्वाणि तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च
गतोऽस्मि पृथुलश्रोणि न
क्वचित्प्रत्यतिष्ठत ९८
ततोऽहं समनुप्राप्तो ह्यविमुक्ते महाशये अवस्थितः स्वके स्थाने शापश्च विगतो मम ९९
विष्णुप्रसादात्सुश्रोणि कपालं तत्सहस्रधा
स्फुटितं बहुधा जातं स्वप्नलब्धं धनं यथा १००
ब्रह्महत्यापहं तीर्थं क्षेत्रमेतन्मया
कृतम्
कपालमोचनं देवि देवानां प्रथितं भुवि १०१
कालो भूत्वा जगत्सर्वं संहरामि सृजामि च
ततस्तत्पतितं तत्र शापश्च विगतो मम १०२
कपालमोचनं तीर्थमभूद्धत्याविनाशनम् तत्रस्थोऽस्मि जगत्सर्वं सुकरोमि सुरेश्वरि
देवेशि सर्वगुह्यानां स्थानं प्रियतरं मम

१०३
मद्भक्तास्तत्र गच्छन्ति विष्णुभक्तास्तथैव च
ये भक्ता भास्करे देवि लोकनाथे दिवाकरे तत्रस्थो यस्त्यजेद्देहं मामेव प्रविशेत्तु सः १०४
देव्युवाच
अत्यद्भुतमिदं देव यदुक्तं पद्मयोनिना
त्रिपुरान्तकर स्थानं
गुह्यमेतन्महाद्युते १०५
यान्यन्यानि सुतीर्थानि कलां नार्हन्ति षोडशीम्
यत्र तिष्ठति देवेशो यत्र तिष्ठति शंकरः १०६
गङ्गा तीर्थसहस्राणां तुल्या भवति वा न वा त्वमेव भक्तिर्देवेश त्वमेव गतिरुत्तमा १०७
ब्रह्मादीनां तु ते देव गतिरुक्ता सनातनी श्राव्यमेतद्द्विजातीनां भक्तानामनुकम्पया १०८
इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽविमुक्तमाहात्म्ये त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः १८३

अथ चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः महेश्वर उवाच

सेवितं बहुभिः
सिद्धैरपुनर्भवकाङ्क्षिभिः विदित्वा तु परं क्षेत्रमविमुक्तनिवासिनाम् १
तद्गुह्यं देवदेवस्य तत्तीर्थं
तत्तपोवनम्
परं स्थानं तु ते यान्ति संभवन्ति न ते
पुनः २
ज्ञाने विहितनिष्ठानां
परमानन्दमिच्छताम्
या गतिर्विहिता सद्भिः साऽविमुक्ते
मृतस्य तु ३
भवस्य प्रीतिरतुला ह्यविमुक्ते
ह्यनुत्तमा
असंख्येयं फलं तत्र ह्यक्षया च
गतिर्भवेत् ४
परं गुह्यं समाख्यातं श्मशानमिति
संज्ञितम्
अविमुक्तं न सेवन्ते वञ्चितास्ते नरा
भुवि ५
अविमुक्ते स्थितैः पुण्यैः
पांशुभिर्वायुनेरितैः
अपि दुष्कृतकर्माणो यास्यन्ति परमां
गतिम् ६
अविमुक्तगुणान्वक्तुं देवदानवमानवैः न शक्यतेऽप्रमेयत्वात्स्वयं यत्र भवः

स्थितः ७
अनाहिताग्निर्नो यष्टा
नोऽशुचिस्तस्करोऽपि वा
अविमुक्ते वसेद्यस्तु स वसेदीश्वरालये ८
तत्र
नापुण्यकृत्कश्चित्प्रसादादीश्वरस्य च
अज्ञानाज्ज्ञानतो वाऽपि स्त्रिया वा
पुरुषेण वा ९
यत्किंचिदशुभं कर्म कृतं मानुषबुद्धिना अविमुक्ते प्रविष्टस्य तत्सर्वं
भस्मसाद्भवेत् १०
सरितः सागराः शैलास्तीर्थान्यायतनानि च
भूतप्रेतपिशाचाश्च गणा मातृगणास्तथा ११
श्मशानिकपरीवाराः प्रियास्तस्य महात्मनः
न ते मुञ्चन्ति भूतेशं तान्भवस्तु न
मुञ्चति १२
रमते च गणैः सार्धमविमुक्ते स्थितः
प्रभुः
दृष्ट्वैतान्भीतकृपणान्पापदुष्कृतकारिणः १३
अनुकम्पया तु देवस्य प्रयान्ति परमां गतिम्
भक्तानुकम्पी भगवांस्तिर्यग्योनिगतानपि १४
नयत्येव वरं स्थानं यत्र यान्ति च याज्ञिकाः

भार्गवाङ्गिरसः सिद्धा ऋषयश्च महाव्रताः १५
अविमुक्ताग्निना दग्धा अग्नौ तूलमिवाऽहितम्
न सा गतिः कुरुक्षेत्रे गङ्गाद्वारे च पुष्करे १६
सा गतिर्विहिता पुंसामविमुक्तनिवासिनाम् तिर्यग्योनिगताः सत्त्वा येऽविमुक्ते
कृतालयाः
कालेन निधनं प्राप्तास्ते यान्ति परमां
गतिम् १७
मेरुमन्दरमात्रोऽपि राशिः पापस्य कर्मणः
अविमुक्तं समासाद्य तत्सर्वं व्रजति
क्षयम् १८
श्मशानमिति विख्यातमविमुक्तं शिवालयम्
तद्गुह्यं देवदेवस्य तत्तीर्थं
तत्तपोवनम् १९
तत्र ब्रह्मादयो देवा नारायणपुरोगमाः
योगिनश्च तथा साध्या भगवन्तं सनातनम् २०
उपासन्ते शिवं मुक्ता मद्भक्ता मत्परायणाः
या गतिर्ज्ञानतपसां या गतिर्यज्ञयाजिनाम् २१
अविमुक्ते मृतानां तु सा गतिर्विहिता शुभा
संहर्तारश्च कर्तारस्तस्मिन्ब्रह्मादयः

सुराः २२
सम्राड्विराण्मया लोका जायन्ते
ह्यपुनर्भवाः
महर्जनस्तपश्चैव सत्यलोकस्तथैव च २३
मनसः परमो योगो भूतभव्यभवस्य च
ब्रह्मादिस्थावरान्तस्य योनिः
सांखादिमोक्षयोः २४
येऽविमुक्तं न मुञ्चन्ति नरास्ते नैव
वञ्चिताः
उत्तमं सर्वतीर्थानां स्थानानामुत्तमं च
यत् २५
क्षेत्राणामुत्तमं चैव श्मशानानां तथैव च
तडागानां च सर्वेषां कूपानां स्रोतसां
तथा २६
शैलानामुत्तमं शैलं तीर्थानामुत्तमं तथा
पुण्यकृद्भवभक्तैश्च ह्यविमुक्तं तु
सेव्यते २७
ब्रह्मणः परमं स्थानं ब्रह्मणाऽध्यासितं
च यत्
ब्रह्मणा सेवितं नित्यं ब्रह्मणा चैव
रक्षितम् २८
अत्रैव सप्तभुवनं काञ्चनो मेरुपर्वतः मनसः परमो योगः प्रीत्यर्थं ब्रह्मणः स तु २९
ब्रह्मा तु तत्र भगवांस्त्रिसंध्यं चेश्वरे स्थितः

पुण्यात्पुण्यतमं क्षेत्रं पुण्यकृद्भिर्निषेवितम् ३०
आदित्योपासनं कृत्वा विप्राश्चामरतां
गताः
अन्येऽपि ये त्रयो वर्णा भवभक्त्या
समाहिताः ३१
अविमुक्ते तनुं त्यक्त्वा गच्छन्ति परमां
गतिम्
अष्टौ मासान्विहारस्य यतीनां
संयतात्मनाम् ३२
एकत्र चतुरो मासान्मासौ वा निवसेत्पुनः
अविमुक्ते प्रविष्टानां विहारस्तु न
विद्यते ३३
न देहो भविता तत्र दृष्टं शास्त्रे
पुरातने
मोक्षो ह्यसंशयस्तत्र पञ्चत्वं तु गतस्य
वै ३४
स्त्रियः पतिव्रता याश्च भवभक्ताः
समाहिताः
अविमुक्ते विमुक्तास्ता यास्यन्ति परमां
गतिम् ३५
अन्या याः कामचारिण्यः स्त्रियो
भोगपरायणाः
कालेन निधनं प्राप्ता गच्छन्ति परमां
गतिम् ३६
यत्र योगश्च मोक्षश्च प्राप्यते दुर्लभो

नरैः
अविमुक्तं समासाद्य नान्यद्गच्छेत्तपोवनम् ३७
सर्वात्मना तपः सेव्यं ब्राह्मणैर्नात्र संशयः
अविमुक्ते वसेद्यस्तु मम तुल्यो भवेन्नरः ३८
यतो मया न मुक्तं हि त्वविमुक्तं ततः स्मृतम्
अविमुक्तं न सेवन्ते मूढा ये तमसाऽऽवृताः ३९
विण्मूत्ररेतसां मध्ये ते वसन्ति पुनःपुनः
कामः क्रोधश्च लोभश्च दम्भस्तम्भोऽतिमत्सरः ४०
निद्रा तन्द्रा तथाऽऽलस्यं पैशुन्यमिति
ते दश
अविमुक्ते स्थिता विघ्नाः शक्रेण विहिताः
स्वयम् ४१
निवायकोपसर्गाश्च सततं मूर्ध्नि तिष्ठति पुण्यमेतद्भवेत्सर्वं भक्तानामनुकम्पया ४२
परं गुह्यमिति ज्ञात्वा ततः शास्त्रानुदर्शनात्
व्याहृतं देवदेवैस्तु मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ४३

मेदसा विप्लुता भूमिरविमुक्ते तु वर्जिता
पूता समभवत्सर्वा महादेवेन रक्षिता ४४
संस्कारस्तेन क्रियते भूमेरन्यत्र
सूरिभिः
ये भक्त्या वरदं देवमक्षरं परमं पदम् ४५
देवदानवगन्धर्वयक्षरक्षोमहोरगाः
अविमुक्तमुपासन्ते
तन्निष्ठास्तत्परायणाः ४६
ते विशन्ति महादेवमाज्याहुतिरिवानलम्
तं वै प्राप्य महादेवमीश्वराध्युषितं
शुभम् ४७
अविमुक्तं
कृतार्थोऽस्मीत्यात्मानमुपलभ्यते
ऋषिदेवासुरगणैर्जपहोमपरायणैः ४८
यतिभिर्मोक्षकामैश्च ह्यविमुक्तं
निषेव्यते
नाविमुक्ते मृतः कश्चिन्नरकं याति
किल्बिषी ४९
ईश्वरानुगृहीता हि सर्वे यान्ति परां
गतिम्
द्वियोजनमथार्धं च तत्क्षेत्रं
पूर्वपश्चिमम् ५०
अर्धयोजनविस्तीर्णं दक्षिणोत्तरतः
स्मृतम्
वाराणसी तदीया च यावच्छुक्लनदी तु वै ५१
एष क्षेत्रस्य विस्तारः प्रोक्तो देवेन

धीमता
लब्ध्वा योगं च मोक्षं च काङ्क्षन्तो ज्ञानमुत्तमम् ५२
अविमुक्तं न मुञ्चन्ति
तन्निष्ठास्तत्परायणाः
तस्मिन्वसन्ति ये मर्त्या न ते शोच्याः
कदाचन ५३
योगक्षेत्रं तपःक्षेत्रं
सिद्धगन्धर्वसेवितम्
सरितः सागराः शैला नाविमुक्तसमा भुवि ५४
भूर्लोके चान्तरिक्षे च दिवि तीर्थानि यानि च
अतीत्य वर्तते चान्यदविमुक्तं प्रभावतः ५५
ये तु ध्यानं समासाद्य युक्तात्मानः समाहिताः
संनियम्येन्द्रियग्रामं जपन्ति शतरुद्रि यम् ५६
अविमुक्ते स्थिता नित्यं कृतार्थास्ते द्विजातयः
भवभक्तिं समासाद्य रमन्ते तु सुनिश्चिताः ५७
संहृत्य शक्तितः कामान्विषयेभ्यो बहिः स्थिताः
शक्तितः सर्वतो मुक्ताः शक्तितस्तपसि स्थिताः ५८

करणानीह चाऽऽत्मानमपुनर्भवभाविताः
तं वै प्राप्य महात्मानमीश्वरं निर्भयाः
स्थिताः ५९
न तेषां पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि
अविमुक्ते तु गृह्यन्ते भवेन विभुना
स्वयम् ६०
उत्पादितं महाक्षेत्रं सिध्यन्ते यत्र मानवाः
उद्देशमात्रं कथिता अविमुक्तगुणास्तथा ६१
समुद्रस्येव रत्नानामविमुक्तस्य विस्तरम्
मोहनं तदभक्तानां भक्तानां भक्तिवर्धनम् ६२
मूढास्ते तु न पश्यन्ति श्मशानमिति मोहिताः
हन्यमानोऽपि यो विद्वान्वसेद्विघ्नशतैरपि ६३
स याति परमं स्थानं यत्र गत्वा न शोचति जन्ममृत्युजरामुक्तः परं याति शिवालयम् ६४
अपुनर्मरणानां हि सा गतिर्मोक्षकाङ्क्षिणाम्
यां प्राप्य कृतकृत्यः स्यादिति मन्येत पण्डितः ६५
न दानैर्न तपोभिर्वा न यज्ञैर्नापि

विद्यया
प्राप्यते गतिरिष्टा या ह्यविमुक्ते तु लभ्यते ६६
नानावर्णा विवर्णाश्च चण्डाला ये
जुगुप्सिताः
किल्बिषैः पूर्णदेहाश्च प्रकृष्टैः
पातकैस्तथा ६७
भेषजं परमं तेषामविमुक्तं विदुर्बुधाः
जात्यन्तरसहस्रेषु ह्यविमुक्ते म्रियेत
यः ६८
भक्तो विश्वेश्वरे देवे न स भूयोऽभिजायते
यत्र चेष्टं हुतं दत्तं तपस्तप्तं कृतं च
यत् ६९
सर्वमक्षयमेतस्मिन्नविमुक्ते न संशयः कालेनोपरता यान्ति भवे सायुज्यमक्षयम् ७०
कृत्वा पापसहस्राणि पश्चात्संतापमेत्य वै
योऽविमुक्ते वियुज्येत स याति परमां
गतिम् ७१
उत्तरं दक्षिणं चापि अयनं न विकल्पयेत्
सर्वस्तस्य शुभः कालो ह्यविमुक्ते
म्रियेत यः ७२
न तत्र कालो मीमांस्यः शुभो वा यदि वाऽशुभः
तस्य देवस्य
माहात्म्यात्स्थानमद्भुतकर्मणः

सर्वेषामेव नाथस्य सर्वेषां च विभोः स्वयम् ७३
श्रुत्वेदमृषयः सर्वे स्कन्देन कथितं
पुरा
अविमुक्ताश्रमं पुण्यं भावयेत्करणैः
शुभैः ७४
इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽविमुक्तमाहात्म्यं नाम चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः १८४

अथ पञ्चाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
अविमुक्ते महापुण्ये चाऽऽस्तिकाः शुभदर्शनाः
विस्मयं परमं जन्मुर्हर्षगद्गदनिस्वनाः १
ऊचुस्ते हृष्टमनसः स्कन्दं ब्रह्मविदां वरम्
ब्रह्मण्यो देवपुत्रस्त्वं ब्राह्मणो ब्राह्मणप्रियः २
ब्रह्मिष्ठो ब्रह्मविद्ब्रह्मा
ब्रह्मेन्द्रो ब्रह्मलोककृत्
ब्रह्मकृद्ब्रह्मचारी त्वं
ब्रह्मादिर्ब्रह्मवत्सलः ३
ब्रह्मतुल्योद्भवकरो ब्रह्मतुल्य नमोऽस्तु ते

ऋषयो भावितात्मानः श्रुत्वेदं पावनं महत् ४
तत्त्वं तु परमं ज्ञातं यज्ज्ञात्वाऽमृतमश्नुते
स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामो भूर्लोकं शंकरालयम् ५
यत्रासौ सर्वभूतात्मा स्थाणुभूतः स्थितः प्रभुः
सर्वलोकहितार्थाय तपस्युग्रे व्यवस्थितः ६
योगेनाऽऽत्मानं रौद्रीं तनुमुपाश्रितः गुह्यकैरात्मभूतस्तु आत्मतुल्यगुणैर्वृतः ७
ततो ब्रह्मादिभिर्देवैः सिद्धैश्च
परमर्षिभिः
विज्ञप्तः परया भक्त्या
त्वत्प्रसादाद्गणेश्वर ८
वस्तुमिच्छाम नियतमविमुक्ते सुनिश्चिताः
एवंगुणो तथा मर्त्या ह्यविमुक्ते वसन्ति
ये ९
धर्मशीला जितक्रोधा निर्ममा नियतेन्द्रि
याः
ध्यानयोगपराः सिद्धिं गच्छन्ति
परमाव्ययाम् १०
योगिनो योगसिद्धाश्च योगमोक्षप्रदं विभुम्

उपासते भक्तियुक्ता गुह्यं देवं सनातनम् ११
अविमुक्तं समासाद्य प्राप्तयोगान्महेश्वरात्
सप्त ब्रह्मर्षयो नीता भवसायुज्यमागताः १२
एतत्तु परमं क्षेत्रमविमुक्तं विदुर्बुधाः
अप्रबुद्धा न पश्यन्ति भवमायाविमोहिताः १३
तेनैव
चाभ्यनुज्ञातास्तन्निष्ठास्तत्परायणाः अविमुक्ते तनुं त्यक्त्वा शान्ता योगगतिं गताः १४
स्थानं गुह्यं श्मशानानां
सर्वेषामेतदुच्यते
न हि योगादृते मोक्षः प्राप्यते भुवि
मानवैः १५
अविमुक्ते निवसतां योगो मोक्षश्च सिध्यति
एक एव प्रभावोऽस्ति क्षेत्रस्य परमेश्वरि
अनेन जन्मनैवेह प्राप्यते गतिरुत्तमा १६
अविमुक्ते निवसता व्यासेनामिततेजसा
नैव लब्धा क्वचिद्भिक्षा भ्रममाणेन
यत्नतः १७
क्षुधाविष्टस्ततः क्रुद्धोऽचिन्तयच्छापमुत्तमम्

दिनं दिनं प्रति व्यासः षण्मासं
योऽवतिष्ठति १८
कथं ममेदं नगरं भिक्षादोषाद्धतं त्विदम्
विप्रो वा क्षत्त्रियो वाऽपि ब्राह्मणी
विधवाऽपि वा १९
संस्कृताऽसंस्कृता वाऽपि परिपक्वाः कथं
नु मे
न प्रयच्छन्ति वै लोका
ब्राह्मणाश्चर्यकारकम् २०
एषां शापं प्रदास्यामि तीर्थस्य नगरस्य तु
तीर्थं चातीर्थतां यातु नगरं शापयाम्यहम् २१
मा भूत्त्रिपौरुषी विद्या मा भूत्त्रिपौरुषं धनम्
मा भूत्त्रिपौरुषं सख्यं व्यासो वाराणसीं
शपन् २२
अविमुक्ते निवसतां जनानां पुण्यकर्मणाम्
विघ्नं सृजामि सर्वेषां येन सिद्धिर्न
विद्यते २३
व्यासचित्तं तदा ज्ञात्वा देवदेव उमापतिः भीतभीतस्तदा गौरीं तां प्रियां पर्यभाषत २४
शृणु देवि वचो मह्यं यादृशं प्रत्युपस्थितम्
कृष्णद्वैपायनः कोपाच्छापं दातुं

समुद्यतः २५
देव्युवाच
किमर्थं शपते क्रुद्धो व्यासः केन प्रकोपितः
किं कृतं भगवंस्तस्य येन शापं प्रयच्छति २६
देवदेव उवाच
अनेन सुतपस्तप्तं बहून्वर्षगणान्प्रिये मौनिना ध्यानयुक्तेन
द्वादशाब्दान्वरानने २७
ततः क्षुधा सुसंजाता भिक्षामटितुमागतः
नैवास्य केनचिद्भिक्षा ग्रासार्धमपि
भामिनि २८
एवं भगवतः काल आसीत्षाण्मासिको मुनेः ततः क्रोधपरीतात्मा शापं दास्यति सोऽधुना २९
यावन्नैष शपेत्तावदुपायस्तत्र चिन्त्यताम्
कृष्णद्वैपायनं व्यासं विद्धि नारायणं प्रिये ३०
कोऽस्य शापान्न बिभेति ह्यपि साक्षात्पितामहः
अदैवं दैवतं कुर्याद्दैवं चाप्यपदैवतम् ३१
आवां तु मानुषौ भूत्वा गृहस्थाविहवासिनौ तस्य तृप्तिकरीं भिक्षां प्रयच्छावो

वरानने ३२
एवमुक्ता ततो देवी देवेन शंभुना तदा
व्यासस्य दर्शनं दत्त्वा कृत्वा वेषं तु
मानुषम् ३३
एह्येहि भगवन्साधो भिक्षां ग्राहय सत्तम
अस्मद्गृहे कदाचित्त्वं नाऽऽगतोऽस्मि
महामुने ३४
एतच्छ्रुत्वा प्रीतमना भिक्षां
ग्रहीतुमागतः
भिक्षां दत्त्वा तु व्यासाय
षड्रसाममृतोपमाम् ३५
अनास्वादितपूर्वा सा भक्षिता मुनिना तदा
भिक्षां व्यासस्ततो भुक्त्वा
चिन्तयन्हृष्टमानसः ३६
ववन्दे वरदं देवं देवीं च गिरिजां तदा
व्यासः कमलपत्राक्ष इदं वचनमब्रवीत् ३७
देवो देवी नदी गङ्गा मिष्टमन्नं शुभा गतिः वाराणस्यां विशालाक्षि वासः कस्य न रोचते ३८
एवमुक्त्वा ततो व्यासो नगरीमवलोकयन्
चिन्तयानस्ततो भिक्षां
हृदयानन्दकारिणीम् ३९
अपश्यत्पुरतो देवं देवीं च गिरिजां तदा
गृहाङ्गणस्थितं व्यासं
देवदेवोऽब्रवीदिदम् ४०
इह क्षेत्रे न वस्तव्यं क्रोधनस्त्वं

महामुने
एवं विस्मयमापन्नो देवं व्यासोऽब्रवीद्वचः ४१
व्यास उवाच
चतुर्दश्यामथाष्टम्यां प्रदेशं
दातुमर्हसि
एवमस्त्वित्यनुज्ञाय तत्रैवान्तरधीयत ४२
न तद्गृहं न सा देवी न देवो ज्ञायते
क्वचित्
एवं त्रैलोक्यविख्यातः पुरा व्यासो
महातपाः ४३
ज्ञात्वा
क्षेत्रगुणान्सर्वान्स्थितस्तस्यैव
पार्श्वतः
एवं व्यासं स्थितं ज्ञात्वा क्षेत्रं
शंसन्ति पण्डिताः ४५
अविमुक्तगुणान्सर्वान्कः समर्थो
वदिष्यति
देवब्राह्मणविद्विष्टा
देवभक्तिविडम्बकाः ४६
ब्रह्मघ्नाश्च कृतघ्नाश्च तथा नैष्कृतिकाश्च ये
लोकद्विषो गुरुद्विषस्तीर्थायतनदूषकाः ४७
सदा पापरताश्चैव ये चान्ये कुत्सिता भुवि तेषां नास्तीति वासो वै स्थितोऽसौ

दण्डनायकः
रक्षणार्थं नियुक्तं वै दण्डनायकमुत्तमम् पूजयित्वा यथाशक्त्या गन्धपुष्पादिधूपकैः ४८
नमस्कारं ततः कृत्वा नायकस्य तु मन्त्रवित्
सर्ववर्णावृते क्षेत्रे नानाविधसरीसृपे ४९
ईश्वरानुगृहीता हि गतिं गाणेश्वरीं गताः नानारूपधरा दिव्या नानावेषधरास्तथा ५० सुरा वै ये तु सर्वे च तन्निष्ठास्तत्परायणाः
यदिच्छन्ति परं स्थानमक्षयं तदवाप्नुयुः ५१
परं पुरं दैवपुराद्विशिष्यते तदुत्तरं ब्रह्मपुरात्पुरः स्थितम् तपोबलादीश्वरयोगनिर्मितं न तत्समं ब्रह्मदिवौकसालयम्
मनोरमं कामगमं ह्यनामयमतीत्य तेजांसि
तपांसि योगवत् ५२
अधिष्ठितस्तु तत्स्थाने देवदेवो विराजते
तपांसि यानि तप्यन्ते व्रतानि नियमाश्च
ये ५३
सर्वतीर्थाभिषेकं तु सर्वदानफलानि च
सर्वयज्ञेषु यत्पुण्यमविमुक्ते
तदाप्नुयात् ५४

अतीतं वर्तमानं च अज्ञानाज्ज्ञानतोऽपि वा सर्वं तस्य च यत्पापं क्षेत्रं दृष्ट्वा विनश्यति ५५
शान्तैर्दान्तैस्तपस्तप्तं
यत्किंचिद्धर्मसंज्ञितम्
सर्वं च तदवाप्नोति अविमुक्ते जितेन्द्रि
यः ५६
अविमुक्तं समासाद्य लिङ्गमर्चयते नरः कल्पकोटिशतैश्चापि नास्ति तस्य पुनर्भवः
५७
अमरा ह्यक्षयाश्चैव क्रीडन्ति भवसंनिधौ
क्षेत्रतीर्थोपनिषदमविमुक्तं न संशयः ५८
अविमुक्ते महादेवमर्चयन्ति स्तुवन्ति वै
सर्वपापविनिर्मुक्तास्ते
तिष्ठन्त्यजरामराः ५९
सर्वकामाश्च ये यज्ञाः पुनरावृत्तिकाः
स्मृताः
अविमुक्ते मृता ये च सर्वे ते
ह्यनिवर्तकाः ६०
ग्रहनक्षत्रताराणां कालेन पतनाद्भयम् अविमुक्ते मृतानां तु पतनं नैव विद्यते ६१
कल्पकोटिसहस्रैस्तु कल्पकोटिशतैरपि न तेषां पुनरावृत्तिर्मृता य क्षत्र उत्तमे ६२
संसारसागरे घोरे भ्रमन्तः कालपर्ययात्

अविमुक्तं समासाद्य गच्छन्ति परमां गतिम् ६३
ज्ञात्वा कलियुगं घोरं हाहाभूतमचेतनम् अविमुक्तं न मुञ्चन्ति कृतार्थास्ते नरा
भुवि ६४
अविमुक्तं प्रविष्टस्तु यदि गच्छेत्ततः
पुनः
तदा हसन्ति भूतानि अन्योन्यकरताडनैः ६५
कामक्रोधेन लोभेन ग्रस्ता ये भुवि मानवाः निष्क्रमन्ते नरा देवि दण्डनायकमोहिताः ६६
जपध्यानविहीनानां ज्ञानवर्जितचेतसाम् ततो दुःखहतानां च गतिर्वाराणसी नृणाम् ६७ तीर्थानां पञ्चकं सारं विश्वेशानन्दकानने दशाश्वमेधं लोलार्कः केशवो बिन्दुमाधवः ६८
पञ्चमी तु महाश्रेष्ठा प्रोच्यते मणिकर्णिका
एभिस्तु तीर्थवर्यैश्च वर्ण्यते
ह्यविमुक्तम् ६९
एक एव प्रभावोऽस्ति क्षेत्रस्य परमेश्वरि
एकेन जन्मना देवि मोक्षं
पश्यन्त्यनुत्तमम् ७०
एतद्वै कथितं सर्वं देव्यै देवेन भाषितम्
अविमुक्तस्य क्षेत्रस्य तत्सर्वं कथितं
द्विजाः ७१

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽविमुक्तमाहात्म्यं नाम पञ्चाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः १८५

अथ षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः
ऋषय ऊचुः
माहात्म्यमविमुक्तस्य यथावत्कथितं त्वया इदानीं नर्मदायास्तु माहात्म्यं वद सत्तम १
यत्रॐकारस्य माहात्म्यं कपिलासंगमस्य च अमरेशस्य चैवाऽऽहुर्माहात्म्यं पापनाशनम् २
कथं प्रलयकाले तु न नष्टा नर्मदा पुरा मार्कण्डेयश्च भगवान्न विनष्टस्तदा किल त्वयोक्तं तदिदं सर्वं पुनर्विस्तरतो वद ३
सूत उवाच
एतदेव पुरा पृष्टः पाण्डवेन महात्मना नर्मदायास्तु माहात्म्यं मार्कण्डेयो
महामुनिः ४
उग्रेण तपसा युक्तो वनस्थो वनवासिना
पृष्टः पूर्वां महागाथां धर्मपुत्रेण
धीमता ५
युधिष्ठिर उवाच
श्रुता मे विविधा धर्मास्त्वत्प्रसादाद्द्विजोत्तम

भूयश्च श्रोतुमिच्छामि तन्मे कथय सुव्रत ६
कथमेषा महापुण्या नदी सर्वत्र विश्रुता नर्मदा नाम विख्याता तन्मे ब्रूहि
महामुने ७
मार्कण्डेय उवाच
नर्मदा सरितां श्रेष्ठा सर्वपापप्रणाशिनी
तारयेत्सर्वभूतानि स्थावराणि चराणि च ८
नर्मदायास्तु माहात्म्यं पुराणे यन्मया
श्रुतम्
तदेतद्धि महाराज तत्सर्वं कथयामि ते ९
पुण्या कनखले गङ्गा कुरुक्षेत्रे सरस्वती
ग्रामे वा यदि वाऽरण्ये पुण्या सर्वत्र
नर्मदा १०
त्रिभिः सारस्वतं तोयं सप्ताहेन तु
यामुनम्
सद्यः पुनाति गाङ्गेयं दर्शनादेव
नार्मदम् ११
कलिङ्गदेशे पश्चार्धे पर्वतेऽमरकण्टके
पुण्या च त्रिषु लोकेषु रमणीया मनोरमा १२
सदेवासुरगन्धर्वा ऋषयश्च तपोधनाः तपस्तप्त्वा महाराज सिद्धिं च परमां गताः १३
तत्र स्नात्वा नरो राजन्नियमस्थो जितेन्द्रियः
उपोष्य रजनीमेकां कुलानां तारयेच्छतम्

१४
जलेश्वरे नरः स्नात्वा पिण्डं दत्त्वा यथाविधि
पितरस्तस्य तृप्यन्ति यावदाभूतसंप्लवम् १५
पर्वतस्य समन्तात्तु रुद्रकोटिः प्रतिष्ठिता
स्नात्वा यः कुरुते तत्र गन्धमाल्यानुलेपनैः १६
प्रीतस्तस्य भवेच्छर्वो रुद्रकोटिर्न
संशयः
पश्चिमे पर्वतस्यान्ते स्वयं देवो
महेश्वरः १७
तत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा ब्रह्मचारी
जितेन्द्रियः
पितृकार्यं च कुर्वीत विधिवन्नियतेन्द्रि
यः १८
तिलोदकेन तत्रैव तर्पयेत्पितृदेवताः आसप्तमं कुलं तस्य स्वर्गे मोदेत पाण्डव
१९
षष्टिर्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते
अप्सरोगणसंकीर्णे सिद्धचारणसेविते २०
दिव्यगन्धानुलिप्तश्च दिव्यालंकारभूषितः
ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो जायते विपुले
कुले २१
धनवान्दानशीलश्च धार्मिकश्चैव जायते

पुनः स्मरति तत्तीर्थं गमनं तत्र रोचते २२
कुलानि तारयेत्सप्त रुद्रलोकं स गच्छति योजनानां शतं साग्रं श्रूयते सरिदुत्तमा २३
विस्तारेण तु राजेन्द्र योजनद्वयमायता षष्टिस्तीर्थसहस्राणि षष्टिकोट्यस्तथैव
च २४
सर्वं तस्य समन्तात्तु तिष्ठत्यमरकण्टके
ब्रह्मचारी शुचिर्भूत्वा जितक्रोधो
जितेन्द्रियः २५
सर्वहिंसानिवृत्तस्तु सर्वभूतहिते रतः
एवं सर्वसमाचारो यस्तु
प्राणान्परित्यजेत् २६
तस्य पुण्यफलं राजञ्शृणुष्वावहितो मम शतं वर्षसहस्राणां स्वर्गे मोदेत पाण्डव २७
अप्सरोगणसंकीर्णे सिद्धचारणसेविते
दिव्यगन्धानुलिप्तश्च
दिव्यपुष्पोपशोभितः २८
क्रीडते देवलोकस्थो दैवतैः सह मोदते
ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो राजा भवति
वीर्यवान् २९
गृहं तु लभते वै स नानारत्नविभूषितम्
स्तम्भैर्मणिमयैर्दिव्यैर्व्रज्रवैडूर्यभूषितैः ३०

आलेख्यसहितं दिव्यं दासीदाससमन्वितम् मत्तमातङ्गशब्दैश्च हयानां ह्रेषितेन च ३१
क्षुभ्यते तस्य तद्द्वारमिन्द्रस्य भवनं यथा
राजराजेश्वरः
श्रीमान्सर्वस्त्रीजनवल्लभः ३२ तस्मिन्गृह उषित्वा तु क्रीडाभोगसमन्विते जीवेद्वर्षशतं साग्रं सर्वरोगविवर्जितः ३३
एवं भोगो भवेत्तस्य यो मृतोऽमरकण्टके
अग्नौ विषजले वाऽपि तथा चैव ह्यनाशके ३४
अनिवर्तिका गतिस्तस्य पवनस्याम्बरे यथा
पतनं कुरुते यस्तु अमरेशे नराधिप ३५
कन्यानां त्रिसहस्राणि एकैकस्यापि चापरे तिष्ठन्ति भुवने तस्य प्रेषणं प्रार्थयन्ति च
दिव्यभोगैः सुसंपन्नः क्रीडते कालमक्षयम् ३६
पृथिव्यामासमुद्रायामीदृशो नैव जायते यादृशोऽयं नृपश्रेष्ठ पर्वतेऽमरकण्टके ३७
तावत्तीर्थं तु विज्ञेयं पर्वतस्य तु पश्चिमे
ह्रदो जलेश्वरो नाम त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ३८

तत्र पिण्डप्रदानेन संध्योपासनकर्मणा पितरो दश वर्षाणि तर्पितास्तु भवन्ति वै ३९
दक्षिणे नर्मदाकूले कपिलेति महानदी सकलार्जुनसंछन्ना नातिदूरे व्यवस्थिता ४०
साऽपि पुण्या महाभागा त्रिषु लोकेषु विश्रुता
तत्र कोटिशतं साग्रं तीर्थानां तु युधिष्ठिर ४१
पुराणे श्रूयते राजन्सर्वं कोटिगुणं
भवेत्
तस्यास्तीरे तु ये वृक्षाः पतिताः
कालपर्ययात् ४२
नर्मदातोयसंस्पृष्टास्तेऽपि यान्ति परां
गतिम्
द्वितीया तु महाभागा विशल्यकरणी शुभा ४३
तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा विशल्यो भवति
क्षणात्
तत्र देवगणाः सर्वे सकिंनरमहोरगाः ४४
यक्षराक्षसगन्धर्वा ऋषयश्च तपोधनाः
सर्वे समागतास्तत्र पर्वतेऽमरकण्टके ४५
तैश्च सर्वैः समागम्य मुनिभिश्च तपोधनैः नर्मदामाश्रिता पुण्या विशल्या नाम नामतः ४६
उत्पादिता महाभागा सर्वपापप्रणाशिनी

तत्र स्नात्वा नरो राजन्ब्रह्मचारी
जितेन्द्रियः ४७
उपोष्य रजनीमेकां कुलानां तारयेच्छतम्
कपिला च विशल्या च श्रूयते राजसत्तम ४८
ईश्वरेण पुरा प्रोक्ते लोकानां हितकाम्यया
तत्र स्नात्वा नरो राजन्नश्वमेधफलं लभेत् ४९
अनाशकं तु यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप
सर्वपापविशुद्धात्मा रुद्रलोकं स गच्छति ५०
नर्मदायास्तु राजेन्द्र पुराणे यन्मया श्रुतम्
यत्र यत्र नरः स्नात्वा चाश्वमेधफलं लभेत् ५१
ये वसन्त्युत्तरे कूले रुद्रलोके वसन्ति
ते
सरस्वत्यां च गङ्गायां नर्मदायां
युधिष्ठिर ५२
समं स्नानं च दानं च यथा मे शंकरोऽब्रवीत् परित्यजति यः प्राणान्पर्वतेऽमरकण्टके ५३
वर्षकोटिशतं साग्रं रुद्रलोके महीयते नर्मदाया जलं पुण्यं फेनोर्मिभिरलंकृतम् ५४

पवित्रं शिरसा वन्द्यं सर्वपापैः प्रमुच्यते
नर्मदा च सदा पुण्या ब्रह्महत्यापहारिणी ५५
अहोरात्रोपवासेन मुच्यते ब्रह्महत्यया एवं रम्या च पुण्या नर्मदा पाण्डुनन्दन ५६
त्रयाणामपि लोकानां पुण्या ह्येषा महानदी वटेश्वरे महापुण्ये गङ्गाद्वारे तपोवने ५७
एतेषु सर्वस्थानेषु द्विजाः स्युः संशितव्रताः
श्रुतं दशगुणं पुण्यं नर्मदोदधिसंगमे ५८ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे नर्मदामाहात्म्ये षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः १८६

अथ सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः मार्कण्डेय उवाच
नर्मदा तु नदी श्रेष्ठा पुण्या पुण्यतमा हिता
मुनिभिस्तु महाभागैर्विभक्ता
मोक्षकाङ्क्षिभिः १
यज्ञोपवीतमात्राणि प्रविभक्तानि पाण्डव
तेषु स्नात्वा तु राजेन्द्र सर्वपापैः
प्रमुच्यते २

शलेश्वरं परं तीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम्
तस्योत्पत्तिं कथयतः शृणु त्वं पाण्डुनन्दन ३
पुरा सुरगणाः सर्वे सेन्द्राश्चैव मरुद्गणाः
स्तुवन्ति ते महात्मानं देवदेवं
महेश्वरम्
स्तुवन्तस्ते तु संप्राप्ता यत्र देवो महेश्वरः ४
विज्ञापयन्ति देवेशं सेन्द्राश्चैव
मरुद्गणाः
भयोद्विग्ना विरूपाक्षं परित्रायस्व नः
प्रभो ५
भगवानुवाच
स्वागतं तु सुरश्रेष्ठाः किमर्थमिह चाऽऽगताः
किं दुःखं को नु संतापः कुतो वा भयमागतम् ६
कथयध्वं महाभागा एवमिच्छामि वेदितुम् एवमुक्तास्तु रुद्रेणाकथयन्संशितव्रताः ७
ऋषय ऊचुः
अतिवीर्यो महाघोरो दानवो बलदर्पितः बाणो नामेति विख्यातो यस्य वै त्रिपुरं पुरम् ८

गगने सततं दिव्यं भ्रमते तस्य तेजसा ततो भीता विरूपाक्ष त्वामेव शरणं गताः ९ त्रायस्व महतो दुःखात्त्वं हि नः परमा गतिः
एवं प्रसादं देवेश सर्वेषां कर्तुमर्हसि १०
येन देवाः सगन्धर्वाः सुखमेधन्ति शंकर परां निर्वृतिमायान्ति तत्प्रभो कर्तुमर्हसि ११
भगवानुवाच
एतत्सर्वं करिष्यामि मा विषादं गमिष्यथ अचिरेणैव कालेन कुर्यां युष्मत्सुखावहम् १२
आश्वास्य स तु
तान्सर्वान्नर्मदातटमाश्रितः चिन्तयामास देवेशस्तद्वधं प्रति मानद १३ अथ केन प्रकारेण हन्तव्यं त्रिपुरं मया एवं संचिन्त्य भगवान्नारदं चास्मरत्तदा स्मरणादेव संप्राप्तो नारदः समुपस्थितः १४
नारद उवाच
आज्ञापय महादेव किमर्थं च स्मृतो ह्यहम् किं कार्यं तु मया देव कर्तव्यं कथयस्व मे १५
श्रीभगवानुवाच
गच्छ नारद तत्रैव यत्रैतत्त्रिपुरं महत्

बाणस्य दानवेन्द्रस्य शीघ्रं गत्वा च तत्कुरु १६
ता भर्तृदेवतास्तत्र स्त्रियश्चाप्सरसां
समाः
तासां वै तेजसा विप्र भ्रमते त्रिपुरं
दिवि १७
तत्र गत्वा तु विप्रेन्द्र मतिमन्यां
प्रचोदय
देवस्य वचनं श्रुत्वा
मुनिस्त्वरितविक्रमः १८
स्त्रीणां हृदयनाशाय प्रविष्टस्तत्पुरं प्रति
शोभते यत्पुरं दिव्यं नानारत्नोपशोभितम् १९
शतयोजनविस्तीर्णं ततो द्विगुणमायतम् ततोऽपश्यद्धि तत्रैव बाणं तु बलदर्पितम् २०
मणिकुण्डलकेयूरमुकुटेन विराजितम् हेमहारशतै रत्नैश्चन्द्रकान्तविभूषितम् २१
रशना तस्य रत्नाढ्या बाहू कनकमण्डितौ
चन्द्रकान्तमहावज्रमणिविद्रुमभूषिते २२
द्वादशार्कद्युतिनिभे निविष्टं परमासने
उत्थितो नारदं दृष्ट्वा दानवेन्द्रो
महाबलः २३
बाण उवाच

देवर्षे त्वं स्वयं प्राप्तो ह्यर्घ्यं पाद्यं निवेदये
सोऽभिवाद्य यथान्यायं क्रियतां किं द्विजोत्तम २४
चिरात्त्वमागतो विप्र आस्यतां मुनिपुंगव एवं संभाषयित्वा तु नारदमृषिसत्तमम् तस्य भार्या महादेवी ह्यनौपम्या तु नामतः २५
अनौपम्योवाच
भगवन्मानुषे लोके केन तुष्यति केशवः
व्रतेन नियमेनाथ दानेन तपसाऽपि वा २६
नारद उवाच
तिलधेनुं च यो दद्याद्ब्राह्मणे वेदपारगे
ससागरवनद्वीपा दत्ता भवति मेदिनी २७
सूर्यकोटिप्रतीकाशैर्विमानैः
सार्वकामिकैः
मोदते चाक्षयं कालं यावच्चन्द्रार्कतारकम् २८
आम्रामलकपित्थानि बदराणि तथैव च
कदम्बचम्पकाशोकपुंनागविविधद्रुमान् २९
अश्वत्थपिप्पलं चैव कदलीवटदाडिमान् पिचुमन्दं मधूकं च उपोष्य स्त्री ददाति या ३०
स्तनौ कपित्थसदृशावूरू च कदलीसमौ अश्वत्थे वन्दनीया च पिचुमन्दे सुगन्धिनी ३१

चम्पके चम्पकामा स्यादशोके शोकवर्जिता
मधूके मधुरं वक्ति वटे च मृदुगात्रिका ३२
बदरी सर्वदा स्त्रीणां महासौभाग्यदायिनी
कुक्कुटी कर्कटी चैव द्रव्यषष्ठी न
शस्यते ३३
कदम्बमिश्रकनकमञ्जरीपूजनं तथा अनग्निपक्वमन्नं च पक्वान्नानामभक्षणम् ३४
फलानां च परित्यागः संध्यामौनं तथैव च
प्रथमं क्षेत्रपालस्य पूजा कार्या
प्रयत्नतः ३५
तस्या भवति वै भर्ता मुखप्रेक्षी सदाऽनघे
अष्टमी च चतुर्थी च पञ्चमी द्वादशी तथा ३६
संक्रान्तिर्विषुवच्चैव दिनच्छिद्रमुखं तथा
एतांस्तु दिवसान्दिव्यानुपवसन्ति याः
स्त्रियः
तासां तु धर्मयुक्तानां स्वर्गवासो न
संशयः ३७
कलिकालुष्यनिर्मुक्ताः
सर्वपापविवर्जिताः
उपवासरतां नारीं नोपसर्पति तां यमः ३८
अनौपम्योवाच
अस्मिन्कृतेन पुण्येन पुराजन्मकृतेन वा भवदागमनं जातं किंचित्पृच्छाम्यहं व्रतम् ३९

अस्ति विन्ध्यावलिर्नाम बलिपत्नी यशस्विनी
श्वश्रूर्ममापि विप्रेन्द्र न तुष्यति कदाचन ४०
श्वशुरोऽपि सर्वकालं दृष्ट्वा चापि न पश्यति
अस्ति कुम्भीनसी नाम ननान्दा पापकारिणी ४१
दृष्ट्वा चैवाङ्गुलीभङ्गं सदाकालं करोति माम्
दिव्येन तु पथा याति मम सौख्यं कथं वद ४२
ऊषरे न प्ररोहन्ति बीजाङ्कुराः कथंचन
येन व्रतेन चीर्णेन भवन्ति वशगा मम
तद्व्रतं ब्रूहि विप्रेन्द्र दासभावं
व्रजामि ते ४३
नारद उवाच
यदेतत्ते मया पूर्वं व्रतमुक्तं शुभानने
अनेन पार्वती देवी चीर्णेन वरवर्णिनि ४४
शंकरस्य शरीरस्था विष्णोर्लक्ष्मीस्तथैव
च
सावित्री ब्रह्मणश्चैव
वसिष्ठस्याप्यरुन्धती ४५
एतेनोपोषितेनेह भर्ता स्थास्यति ते वशे श्वश्रूश्वशुरयोश्चैव मुखबन्धो भविष्यति ४६
एवं श्रुत्वा तु सुश्रोणि यथेष्टं

कर्तुमर्हसि
नारदस्य वचः श्रुत्वा राज्ञी वचनमब्रवीत् ४७
प्रसादं कुरु विप्रेन्द्र दानं ग्राह्यं यथेप्सितम्
सुवर्णमणिरत्नानि वस्त्राण्याभरणानि च ४८
तव दास्याम्यहं विप्र यच्चान्यदपि दुर्लभम्
प्रगृहाण द्विजश्रेष्ठ प्रीयेतां हरिशंकरौ ४९
नारद उवाच
अन्यस्मै दीयतां भद्रे क्षीणवृत्तिस्तु
यो द्विजः
अहं तु सर्वसंपन्नो मद्भक्तिः
क्रियतामिति ५०
एवं तासां मनो हृत्वा सर्वासां तु
पतिव्रतात्
जगाम भरतश्रेष्ठ स्वकीयं स्थानकं पुनः ५१
ततो ह्यहृष्टहृदया अन्यतोगतमानसा
पतिव्रतात्वमुत्सृज्य तासां तेजो गतं ततः
पुरे च्छिद्रं समुत्पन्नं बाणस्य तु
महात्मनः ५२
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे नर्मदामाहात्म्ये सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः १८७

अथाष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः मार्कण्डेय उवाच
यन्मां पृच्छसि कौन्तेय तन्मे कथयतः शृणु एतस्मिन्नन्तरे रुद्रो नर्मदातटमास्थितः १
नाम्ना माहेश्वरं स्थानं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम्
तस्मिन्स्थाने महादेवोऽचिन्तयत्त्रिपुरक्षयम् २
गाण्डीवं मन्दरं कृत्वा गुणं कृत्वा च
वासुकिम्
स्थानं कृत्वा तु वैशाखं विष्णुं कृत्वा
शरोत्तमम् ३
शल्ये चाग्निं प्रतिष्ठाप्य मुखे वायुं
समर्पयन्
हयांश्च चतुरो वेदान्सर्वदेवमयं रथम् ४
अभीषवोऽश्विनौ देवावक्षो वज्रधरः स्वयम् स तस्याऽज्ञां समादाय तोरणे धनदः स्थितः ५
यमस्तु दक्षिणे हस्ते वामे कालस्तु दारुणः
चक्रे त्वमरकोट्यस्तु गन्धर्वा लोकविश्रुताः ६
प्रजापतिरथ श्रेष्ठो ब्रह्मा चैव तु सारथिः

एवं कृत्वा तु देवेशः सर्वदेवमयं रथम् ७
सोऽतिष्ठत्स्थाणुभूतस्तु
सहस्रपरिवत्सरान्
यदा त्रीणि समेतानि अन्तरिक्षे स्थितानि
वै ८
त्रिपर्वणा त्रिशल्येन तदा तानि
व्यभेदयत्
शरः प्रचोदितस्तेन रुद्रेण त्रिपुरं
प्रति ९
भ्रष्टतेजाः स्त्रियो जाता बलं तासां
व्यशीर्यत
उत्पाताश्च पुरे तस्मिन्प्रादुर्भूताः
सहस्रशः १०
त्रिपुरस्य विनाशाय कालरूपा भवंस्तदा अट्टहासं प्रमुञ्चन्ति हया काष्ठमयास्तदा ११
निमेषोन्मेषणं चैव कुर्वन्ति चित्ररूपिणः
स्वप्ने पश्यन्ति चाऽऽत्मानं रक्ताम्बरविभूषितम् १२
स्वप्ने तु सर्वे पश्यन्ति विपरीतानि
यानि तु
एतान्पश्यन्ति उत्पातांस्तत्र स्थाने तु
ये जनाः १३
तेषां बलं च बुद्धिश्च हरकोपेन नाशिते
ततः सांवर्तको वायुर्युगान्तप्रतिमो
महान् १४

समीरितोऽनलस्तेन उत्तमाङ्गेन धावति ज्वलन्ति पादपास्तत्र पतन्ति शिखराणि च १५
सर्वतो व्याकुलीभूतं हाहाकारमचेतनम् भग्नोद्यानानि सर्वाणि क्षिप्रं तत्प्रत्यभज्यत १६
तेनैव पीडितं सर्वं ज्वलितं त्रिशिखैः
शरैः
द्रुमाश्चाऽऽरामखण्डानि गृहाणि विविधानि
च १७
दशदिक्षु प्रवृत्तोऽयं समृद्धो हव्यवाहनः
मनःशिलापुञ्जनिभो दिशो दश विभागशः १८
शिखाशतैरनेकैस्तु प्रजज्वाल हुताशनः
सर्वं किंशुकवर्णाभं ज्वलितं दृश्यते
पुरम् १९
गृहाद्गृहान्तरं नैव गन्तुं धूमेन शक्यते हरकोपानलैर्दग्धं क्रन्दमानं सुदुःखितम् २०
प्रदीप्तं सर्वतो दिक्षु दह्यते त्रिपुरं पुरम्
प्रासादशिखराग्राणि व्यशीर्यन्त सहस्रशः २१
नानामणिविचित्राणि विमानान्यप्यनेकधा गृहाणि चैव रम्याणि दह्यन्ते दीप्तवह्निना २२
धावन्ति द्रुमखण्डेषु वलभीषु तथा जनाः

देवागारेषु सर्वेषु प्रज्वलन्तः प्रधाविताः २३
क्रन्दन्ति चानलप्लुष्टा रुदन्ति विविधैः स्वरैः
गिरिकूटनिभास्तत्र दृश्यन्तेऽङ्गारराशयः २४
गजाश्च गिरिकूटाभा दह्यमाना यतस्ततः स्तुवन्ति देवदेवेशं परित्रायस्व नः प्रभो २५
अन्योन्यं च परिष्वज्य हुताशनप्रदीपिताः स्नेहात्प्रदह्यमानाश्च तथैव विलयं गताः २६
दह्यन्ते दानवास्तत्र शतशोऽथ सहस्रशः २७
हंसकारण्डवाकीर्णा नलिन्यः सहपङ्कजाः
दृश्यन्तेऽनलदग्धानि पुरोद्यानानि
दीर्घिकाः २८
अम्लानपङ्कजच्छन्ना विस्तीर्णा योजनायताः
गिरिकूटनिभास्तत्र प्रासादा रत्नभूषिताः २९
पतन्त्यनलनिर्दग्धा निस्तोया जलदा इव वरस्त्रीबालवृद्धेषु गोषु पक्षिषु वाजिषु ३०
निर्दयो व्यदहद्वह्निर्हरक्रोधेन प्रेरितः
सहस्रशः प्रबुद्धाश्च सुप्ताश्च बहवो

जनाः ३१
पुत्रमालिङ्ग्य ते गाढं दह्यन्ते
त्रिपुराग्निना
निदाघोऽभून्महावह्नेरन्तकालो यथा तथा ३२
केचिद्गुप्ताः प्रदग्धास्तु भार्योत्सङ्गगतास्तथा
पित्रा मात्रा च सुश्लिष्टा दग्धास्ते
त्रिपुराग्निना
अथ तस्मिन्पुरे दीप्ते
स्त्रियश्चाप्सरसोपमाः ३३
अग्निज्वालाहतास्तत्र ह्यपतन्धरणीतले
काचिच्छ्यामा विशालाक्षी
मुक्तावलिविभूषिता ३४
धूमेनाऽऽकुलिता सा तु पतिता धरणीतले
काचित्कनकवर्णाभा इन्द्रनीलविभूषिता ३५
भर्तारं पतितं दृष्ट्वा पतिता तस्य चोपरि
काचिदादित्यसंकाशा प्रसुप्ता च गृहे
स्थिता ३६
अग्निज्वालाहता सा तु पतिता गतचेतना
उत्थितो दानवस्तत्र खड्गहस्तो महाबलः ३७
वैश्वानरहतः सोऽपि पतितो धरणीतले
मेघवर्णाऽपरा नारी हारकेयूरभूषिता ३८
श्वेतवस्त्रपरीधाना बालं स्तन्यं
न्यधापयत्
दह्यन्तं बालकं दृष्ट्वा रुदती
मेघशब्दवत् ३९

एवं स तु दहन्नग्निर्हरक्रोधेन प्रेरितः काचिच्चन्द्रप्रभा सौम्या
वज्रवैडूर्यभूषिता ४०
सुतमालिङ्ग्य वेपन्ती दग्धा पतति भूतले
काचित्कुन्देन्दुवर्णाभा क्रीडन्ती स्व
गृहे स्थिता ४१
गृहे प्रज्वलिते सा तु प्रतिबुद्धा
शिखार्दिता
पश्यन्ती ज्वलितं सर्वं हा सुतो मे कथं
गतः ४२
सुतं संदग्धमालिङ्ग्य पतिता धरणीतले
आदित्योदयवर्णाभा लक्ष्मीवदनशोभना ४३
त्वरिता दह्यमाना सा पतिता धरणीतले काचित्सुवर्णवर्णाभा नीलरत्नैर्विभूषिता ४४
धूमेनाऽऽकुलिता सा तु प्रसुप्ता धरणीतले अन्या गृहीतहस्ता तु सखि दह्यति बालिका ४५
अनेकदिश्यरत्नाढ्या दृष्ट्वा दहनमोहिता शिरसि ह्यञ्जलिं कृत्वा विज्ञापयति पावकम् ४६
भगवन्यदि वैरं ते पुरुषेष्वपकारिषु स्त्रियः किमपराध्यन्ति गृहपञ्जरकोकिलाः ४७
पाप निर्दय निर्लज्ज कस्ते कोपः स्त्रियः प्रति

न दाक्षिण्यं न ते लज्जा न सत्यं
शौर्यवर्जित ४८
अनेन ह्युपसर्गेण तूपालम्भं शिखिन्यदात्
किं त्वया न श्रुतं लोके ह्यवध्याः
शत्रुयोषितः ४९
किं तु तुभ्यं गुणा ह्येते दहनोत्सादनं
प्रति
न कारुण्यं भयं वाऽपि दाक्षिण्यं न
स्त्रियः प्रति ५०
दयां कुर्वन्ति म्लेच्छापि दहन्तीं
वीक्ष्य योषितम्
म्लेच्छानामपि कष्टोऽसि दुर्निवारो
ह्यचेतनः ५१
एते चैव गुणास्तुभ्यं दहनोत्सादनं प्रति आसामपि दुराचार स्त्रीणां किं ते निपातने ५२
दुष्ट निर्घृण निर्लज्ज
हुताशिन्मन्दभाग्यक
निराशत्वं दुरावास बलाद्दहसि निर्दय ५३
एवं विलपमानास्ता जल्पन्त्यश्च बहून्यपि
अन्याः क्रोशन्ति संक्रुद्धा बालशोकेन
मोहिताः ५४
दहते निर्दयो वह्निः संक्रुद्धः पूर्वशत्रुवत्
पुष्करिण्यां जलं दग्धं कूपेष्वपि तथैव च ५५

अस्मान्संदह्य म्लेच्छ त्वं कां गतिं प्रापयिष्यसि
एवं प्रलपितं तासां श्रुत्वा देवो विभावसुः
मूर्तिमान्सहसोत्थाय वह्निर्वचनमब्रवीत् ५६
अग्निरुवाच
स्ववशो नैव युष्माकं विनाशं तु करोम्यहम् अहमादेश कर्ता वै नाहं
कर्ताऽस्म्यनुग्रहम् ५७
रुद्रक्रोधसमाविष्टो विचरामि यथेच्छया
ततो बाणो महातेजास्त्रिपुरं वीक्ष्य
दीपितम् ५८
सिंहासनस्थः प्रोवाच ह्यहं
देवैर्विनाशितः
अल्पसत्त्वैर्दुराचारैरीश्वरस्य
निवेदितम् ५९
अपरीक्ष्य त्वहं दग्धः शंकरेण महात्मना
नान्यः शक्तस्तु मां हन्तुं वर्जयित्वा
त्रिलोचनम् ६०
उत्थितः शिरसा कृत्वा लिङ्गं
त्रिभुवनेश्वरम्
निर्गतः स पुरद्वारात्परित्यज्य
सुहृत्सुतान् ६१
रत्नानि यान्यनर्घाणि स्त्रियो नानाविधास्तथा

गृहीत्वा शिरसा लिङ्गं गच्छन्गगनमण्डलम् ६२
स्तुवंश्च देवदेवेशं त्रिलोकाधिपतिं शिवम्
त्यक्ता पुरी मया देव यदि वध्योऽस्मि शंकर ६३
त्वत्प्रसादान्महादेव मा मे लिङ्गं विनश्यतु
अर्चितं हि मया देव भक्त्या परमया सदा ६४ त्वत्कोपाद्यदि वध्योऽहं तदिदं मा विनश्यतु
श्लाघ्यमेतन्महादेव त्वत्कोपाद्दहनं मम ६५
प्रतिजन्म महादेव त्वत्पादनिरतो ह्यहम् तोटकच्छन्दसा देव स्तौमि त्वां परमेश्वर ६६
शिव शंकर शर्व हराय नमो भव भीम महेश्वर सर्व नमः
कुसुमायुधदेहविनाशकर त्रिपुरान्तक अन्धकशूलधर ६७
प्रमदाप्रिय कान्त विरक्त नमः
ससुरासुरसिद्धगणैर्नमित
हयवानरसिंहगजेन्द्र
मुखैरतिह्रस्वसुदीर्घविशालमुखैः ६८
उपलब्धुमशक्यतरैरसुरैः प्रथितोऽस्मि च बाहुशतैर्बहुभिः

प्रणतोऽस्मि भवं भवभक्तिरतश्चलचन्द्र कलाङ्कुर देव नमः ६९
न च पुत्रकलत्रहयादि धनं मम तु
त्वदनुस्मरणं शरणम्
व्यथितोऽस्मि शरीरशतैर्बहुभिर्गमिता च
महानरकस्य गतिः ७०
न निवर्तति जन्म न पापमतिः शुचिकर्म
निबद्धमपि त्यजति
अनुकम्पति विभ्रमति त्रसति मम चैव कुकर्म
निवारयति ७१
यः पठेत्तोटकं दिव्यं प्रयतः शुचिमानसः बाणस्येव यथा रुद्रस्तस्यापि वरदो भवेत् ७२
इमं स्तवं महादिव्यं श्रुत्वा देवो महेश्वरः
प्रसन्नस्तु तदा तस्य स्वयं वचनमब्रवीत् ७३
महेश्वर उवाच
न भेतव्यं त्वया वत्स सौवर्णे तिष्ठ दानव पुत्रपौत्रसुहृद्बन्धुभार्याभृत्यजनैः सह ७४
अद्यप्रभृति बाण त्वमवध्यस्त्रिदशैरपि
भूयस्तस्य वरो दत्तो देवदेवेन पाण्डव ७५
अक्षयश्चाव्ययो लोके विचरस्वाकुतोभयः
निवारयामास रुद्रः सप्तशिखं तदा ७६
तृतीयं रक्षितं तस्य शंकरेण महात्मना

भ्रमत्तु गगने दिव्यं रुद्रतेजः प्रभावतः ७७
एवं तु त्रिपुरं दग्धं शंकरेण महात्मना ज्वालामालाप्रदीप्तं तत्पतितं धरणीतले ७८
एकं निपतितं तत्र श्रीशैले त्रिपुरान्तके द्वितीयं पतितं तस्मिन्पर्वतेऽमरकण्टके ७९
दग्धेषु तेषु राजेन्द्र रुद्रकोटिः प्रतिष्ठिता
ज्वलत्तदपतत्तत्र तेन ज्वालेश्वरः स्मृतः ८०
ऊर्ध्वेन प्रस्थितास्तस्य दिव्यज्वाला दिवं गताः
हाहाकारस्तदा जातो देवासुरकृतो महान् ८१ शरमस्तम्भयद्रुद्रो माहेश्वरपुरोत्तमे एवं वृत्तं तदा तस्मिन्पर्वतेऽमरकण्टके ८२
चतुर्दशाख्यं भुवनं स भुक्त्वा पाण्डुनन्दन
वर्षकोटिसहस्रं तु त्रिंशत्कोट्यस्तथाऽपराः ८३
ततो महीतलं प्राप्य राजा भवति धार्मिकः पृथिवीमेकच्छत्रेण भुङ्क्ते स तु न संशयः ८४
एवं पुण्यो महाराज पर्वतोऽमरकण्टकः

चन्द्रसूर्योपरागे तु
गच्छेद्योऽमर्कण्टकम् ८५
अश्वमेधाद्दशगुणं प्रवदन्ति मनीषिणः
स्वर्गलोकमवाप्नोति दृष्ट्वा तत्र
महेश्वरम् ८६
ब्रह्महत्या गमिष्यन्ति राहुग्रस्ते
दिवाकरे
तदेवं निखिलं पुण्यं पर्वतेऽमरकण्टके ८७
मनसाऽपि स्मरेद्यस्तं गिरिं त्वमरकण्टकम् चान्द्रायणशतं साग्रं लभते नात्र संशयः ८८
त्रयाणामपि लोकानां विख्यातोऽमरकण्टकः
एष पुण्यो गिरिश्रेष्ठः
सिद्धगन्धर्वसेवितः ८९
नानाद्रुमलताकीर्णा नानापुष्पोपशोभितः
मृगव्याघ्रसहस्रैस्तु सेव्यमानो
महागिरिः ९०
यत्र संनिहितो देवो देव्या सह महेश्वरः
ब्रह्मा विष्णुस्तथा चेन्द्रो
विद्याधरगणैः सह ९१
ऋषिभिः किंनरैर्यक्षैर्नित्यमेव निषेवितः
वासुकिः सहितस्तत्र क्रीडते पन्नगोत्तमैः ९२
प्रदक्षिणं तु यः कुर्यात्पर्वतेऽमरकण्टके

पौण्डरीकस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ९३
तत्र ज्वालेश्वरं नाम तीर्थं
सिद्धनिषेवितम्
तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति ये
मृतास्तेऽपुनर्भवाः ९४
ज्वालेश्वरे महाराज यस्तु
प्राणान्परित्यजेत्
चन्द्रसूर्योपरागेषु तस्यापि शृणु
यत्फलम् ९५
सर्वकर्मविनिर्मुक्तो
ज्ञानविज्ञानसंयुतः
रुद्रलोकमवाप्नोति यावदाभूतसंप्लवम् ९६
अमरेश्वरदेवस्य पर्वतस्य उभे तटे
तत्र ता ऋषिकोट्यस्तु तपस्तप्यन्ति
सुव्रत ९७
समन्ताद्योजनक्षेत्रो गिरिश्चामरकण्टकः ९८
अकामो वा सकामो वा नर्मदायां शुभे जले स्नात्वा मुच्येत पापेभ्यो रुद्रलोकं स गच्छति ९९
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे नर्मदामाहात्म्येऽष्टाशीत्यधिकशततमोऽध् यायः १८८

अथ नवाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः

सूत उवाच
पृच्छन्ति ते महात्मानो मार्कण्डेयं महामुनिम्
युधिष्ठिरपुरोगास्ते ऋषयश्च तपोधनाः १ आख्याहि भयवंस्तथ्यं कावेरीसंगमं महत् लोकानां च हितार्थाय अस्माकं च विवृद्धये २
सदा पापरता ये च नरा दुष्कृतकारिणः मुच्यन्ते सर्वपापेभ्यो गच्छन्ति परमं पदम्
एतदिच्छाम विज्ञातुं भगवन्वक्तुमर्हसि ३ मार्कण्डेय उवाच
शृण्वन्त्ववहिताः सर्वे युधिष्ठिरपुरोगमाः
अस्ति वीरो महायक्षः कुबेरः सत्यविक्रमः ४
इदं तीर्थमनुप्राप्य राजा यक्षाधिपोऽभवत् सिद्धिं प्राप्तो महाराज तन्मे निगदतः
शृणु ५
कावेरी नर्मदा यत्र संगमो लोकविश्रुतः
तत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा कुबेरः
सत्यविक्रमः ६
तपोऽतप्यत यक्षेन्द्रो दिव्यं वर्षशतं महत्
तस्य तुष्टो महादेवः प्रादाद्वरमनुत्तमम् ७

भो भो यक्ष महासत्त्व वरं ब्रूहि यथेप्सितम्
ब्रूहि कार्यं यथेष्टं तु यत्ते मनसि वर्तते ८
कुबेर उवाच
यदि तुष्टोऽसि मे देव यदि देयो वरो मम अद्यप्रभृति सर्वेषां यक्षाणामधिपो भवे ९
कुबेरस्य वचः श्रुत्वा परितुष्टो महेश्वरः
एवमस्तु ततो देवस्तत्रैवान्तरधीयत १०
सोऽपि लब्धवरो यक्षः शीघ्रं लब्धफलोदयः
पूजितः स तु यक्षैश्च ह्यभिषिक्तस्तु
पार्थिव ११
कावेरीसंगमं तत्र सर्वपापप्रणाशनम्
ये नरा नाभिजानन्ति वञ्चितास्ते न संशयः
१२
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन तत्र स्नायीत मानवः
कावेरी च गहापुण्या नर्मदा च महानदी १३
तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र
ह्यर्चयेद्वृषभध्वजम्
अश्वमेधफलं प्राप्य रुद्रलोके महीयते १४
अग्निप्रवेशं यः कुर्याद्यश्च
कुर्यादनाशकम्
अनिवर्त्या गतिस्तस्य यथा मे
शंकरोऽब्रवीत् १५

सेव्यमानो वरस्त्रीभिः क्रीडते दिवि रुद्रवत्
षष्टिर्वर्षसहस्राणि षष्टिकोट्यस्तथा
पराः १६
मोदते रुद्रलोकस्थो यत्र तत्रैव गच्छति
पुण्यक्षयात्परिभ्रष्टो राजा भवति
धार्मिकः १७
भोगवान्दानशीलश्च महाकुलसमुद्भवः
तत्र पीत्वा जलं सम्यक्चान्द्रायणफलं
लभेत् १८
स्वर्गं गच्छन्ति ते मर्त्या ये पिबन्ति शुभं जलम्
गङ्गायमुनयोर्मध्ये यत्फलं प्राप्नुयान्नरः
कावेरीसंगमे स्नात्वा तत्फलं तस्य जायते १९
एवमादि तु राजेन्द्र कावेरीसंगमे महत् पुण्यं महत्फलं तत्र सर्वपापप्रणाशनम् २०
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे नर्मदामाहात्म्य एकोननवत्यधिकशततमोऽध्यायः १८९

अथ नवत्यधिकशततमोऽध्यायः
मार्कण्डेय उवाच
नार्मदे चोत्तरे कूले तीर्थं

योजनविस्तृतम्
यन्त्रेश्वरेति विख्यातं सर्वपापहरं परम् १
तत्र स्नात्वा नरो राजन्दैवतैः सह मोदते
पञ्च वर्षसहस्राणि क्रीडते कामरूपधृक् २
गर्जनं च ततो गच्छेद्यत्र मेघचयोत्थितः
इन्द्रजिन्नाम संप्राप्तस्तस्य
तीर्थप्रभावतः ३
मेघनादं ततो गच्छेद्यत्र मेघानुगर्जितम्
मेघनादो गणस्तत्र परमां गणतां गतः ४
ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र तीर्थमाम्रतकेश्वरम्
तत्र स्नात्वा नरो राजन्गोसहस्रफलं लभेत् ५
नर्मदोत्तरतीरे तु धारातीर्थं तु विश्रुतम्
तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा तर्पयेत्पितृदेवताः ६
सर्वान्कामानवाप्नोति मनसा ये
विचिन्तिताः
ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र
ब्रह्मावर्तमिति स्मृतम् ७
तत्र संनिहितो ब्रह्मा नित्यमेव
युधिष्ठिर
तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र ब्रह्मलोके
महीयते ८

ततोऽङ्गारेश्वरं गच्छेन्नियतो नियताशनः सर्वपापविनिर्मुक्तो रुद्रलोकं स गच्छति ९
ततो गच्छेच्च राजेन्द्र कपिलातीर्थमुत्तमम्
तत्र स्नात्वा नरो
राजन्कपिलादानमाप्नुयात् १०
गच्छेत्करञ्जतीर्थं तु देवर्षिगणसेवितम्
तत्र स्नात्वा नरो राजन्गोलोकं
समवाप्नुयात् ११
ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र
कुण्डलेश्वरमुत्तमम्
तत्र संनिहितो रुद्रस्तिष्ठते ह्युमया
सह १२
तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र स वन्द्यस्त्रिदशैरपि
पिप्पलेशं ततो गच्छेत्सर्वपापप्रणाशनम् १३
तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र रुद्रलोके महीयते
ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र
विमलेश्वरमुत्तमम् १४
तत्र देवशिला रम्या चेश्वरेण विनिर्मिता
तत्र प्राणपरित्यागाद्रुद्र
लोकमवाप्नुयात् १५
ततः पुष्करिणीं गच्छेत्तत्र स्नानं

समाचरेत्
स्नातमात्रो नरस्तत्र हीन्द्र
स्यार्धासनं लभेत् १६
नर्मदा सरितां श्रेष्ठा रुद्र
देहाद्विनिःसृता
तारयेत्सर्वभूतानि स्थावराणि चराणि च १७
सर्वदेवाधिदेवेन त्वीश्वरेण महात्मना कथिता ऋषिसंघेभ्यो ह्यस्माकं च विशेषतः १८
मुनिभिः संस्तुता ह्येषा नर्मदा प्रवरा नदी
रुद्रदेहाद्विनिष्क्रान्ता लोकानां हितकाम्यया १९
सर्वपापहरा नित्यं सर्वदेवनमस्कृता संस्तुता देवगन्धर्वैरप्सरोभिस्तथैव च २०
नमः पुण्यजले ह्याद्ये नमः सागरगामिनी नमस्ते पापनिर्दाहे नमो देवि वरानने २१
नमोऽस्तु ते ऋषिगणसिद्धसेविते नमोऽस्तु
ते शंकरदेहनिःसृते
नमोऽस्तु ते धर्मभृतां वरप्रदे नमोऽस्तु
ते सर्वपवित्रपावने २२
यस्त्विदं पठते स्तोत्रं
नित्यंश्रद्धासमन्वितः
ब्राह्मणो वेदमाप्नोति क्षत्त्रियो विजयी
भवेत् २३

वैश्यस्तु लभते लाभं शूद्रश्चैव शुभां गतिम्
अर्थार्थी लभते ह्यर्थं स्मरणादेव नित्यशः २४
नर्मदां सेवते नित्यं स्वयं देवो
महेश्वरः
तेन पुण्या नदी ज्ञेया
ब्रह्महत्यापहारिणी २५
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे नर्मदामाहात्म्ये नवत्यधिकशततमोऽध्यायः १९०

अथैकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः मार्कण्डेय उवाच
तदाप्रभृति ब्रह्माद्या ऋषयश्च तपोधनाः सेवन्ते नर्मदां राजन्रागक्रोधविवर्जिताः १
युधिष्ठिर उवाच
कस्मिन्निपतितं शूलं देवस्य तु महीतले तत्र पुण्यं समाख्याहि यथावन्मुनिसत्तम २
मार्कण्डेय उवाच
शूलभेदमिति ख्यातं तीर्थं पुण्यतमं महत् तत्र स्नात्वाऽर्चयेद्देवं गोसहस्रफलं लभेत् ३
त्रिरात्रं कारयेद्यस्तु तस्मिंस्तीर्थे

नराधिप
अर्चयित्वा महादेवं पुनर्जन्म न विद्यते ४
भीमेश्वरं ततो गच्छेन्नारदेश्वरमुत्तमम् आदित्येशं महापुण्यं स्मृतं किल्बिषनाशनम् ५
नन्दिकेशं परिष्वज्य पर्याप्तं जन्मनः
फलम्
वरुणेशं ततः पश्येत्स्वतन्त्रेश्वरमेव च
सर्वतीर्थफलं तस्य पञ्चायतनदर्शनात् ६
ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र युद्धं यत्र सुसाधितम्
कोटितीर्थं तु विख्यातमसुरा यत्र मोहिताः ७
यत्रैव निहता राजन्दानवा बलदर्पिताः तेषां शिरांस्यगृह्णन्त सर्वे देवाः समागताः ८
तैस्तु संस्थापितो देवः शूलपाणिर्वृषध्वजः
कोटिर्विनिहता तत्र तेन कोटीश्वरः स्मृतः ९
दर्शनात्तस्य तीर्थस्य सदेहः स्वर्गमारुहेत्
यदा त्विन्द्रेण क्षुद्रत्वाद्वज्रं कीलेन यन्त्रितम् १० तदाप्रभृतिलोकानां स्वर्गमार्गो

निवारितः
यः स्तुतं श्रीफलं दद्यात्कृत्वा चान्ते
प्रदक्षिणाम् ११
पर्वतं सहदीपं तु शिरसा चैव धारयेत्
सर्वकामसुसंपन्नो राजा भवति पाण्डव १२
मृतो रुद्रत्वमाप्नोति ततोऽसौ जायते
पुनः
स्वर्गादेत्य भवेद्राजा राज्यं कृत्वा
दिवं व्रजेत् १३
बहुनेत्रं ततः पश्येत्त्रयोदश्यां तु मानवः
स्नातमात्रो नरस्तत्र सर्वयज्ञफलं लभेत् १४
ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र तीर्थं परमशोभनम्
नराणां पापनाशाय ह्यगस्त्येश्वरमुत्तमम् १५
तत्र स्नात्वा नरो राजन्ब्रह्मलोके महीयते
कार्तिकस्य तु मासस्य कृष्णपक्षे चतुर्दशी १६
घृतेन स्नापयेद्देवं समाधिस्थो जितेन्द्रियः
एकविंशकुलोपेतो न च्यवेदैश्वरात्पदात् १७
धेनुमुपानहौ छत्रं दद्याच्च घृतकम्बलम्

भोजनं चैव विप्राणां सर्वं कोटिगुणं भवेत् १८
ततो गच्छेच्च राजेन्द्र
बलाकेश्वरमुत्तमम्
तत्र स्नात्वा नरो
राजन्सिंहासनपतिर्भवेत् १९
नर्मदादक्षिणे कूले तीर्थं शक्रस्य विश्रुतम्
उपोष्य रजनीमेकां स्नानं तत्र समाचरेत् २०
स्नानं कृत्वा यथान्यायमर्चयेच्च जनार्दनम्
गोसहस्रफलं तस्य विष्णुलोकं स गच्छति २१ ऋषितीर्थं ततो गच्छेत्सर्वपापहरं नृणाम् स्नातमात्रो नरस्तत्र शिवलोकं च गच्छति २२
नारदस्य तु तत्रैव तीर्थं परमशोभनम् स्नातमात्रो नरस्तत्र गोसहस्रफलं लभेत् २३
देवतीर्थं ततो गच्छेद्ब्रह्मणा निर्मितं पुरा
तत्र स्नात्वा नरो राजन्ब्रह्मलोके महीयते २४
अमरकण्टकं गच्छेदमरैः स्थापितं पुरा स्नातमात्रो नरस्तत्र रुद्रलोके महीयते २५

ततो गच्छेच्च राजेन्द्र रावणेश्वरमुत्तमम्
नित्यं चाऽऽयतनं दृष्ट्व मुच्यते ब्रह्महत्यया २६
ऋणतीर्थं ततो गच्छेदृणेभ्यो मुच्यते
ध्रुवम्
वटेश्वरं ततो दृष्ट्वा पर्याप्तं जन्मनः
फलम् २७
भीमेश्वरं ततो
गच्छेत्सर्वव्याधिविनाशनम्
स्नातमात्रो नरो राजन्सर्वदुःखैः
प्रमुच्यते २८
ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र
तुरासङ्गमनुत्तमम्
तत्र स्नात्वा
महादेवमर्चयन्सिद्धिमाप्नुयात् २९
सोमतीर्थं ततो गच्छेत्पश्येच्चन्द्र
मनुत्तमम्
तत्र स्नात्वा नरो राजन्भक्त्या परमया
युतः ३०
तत्क्षणाद्दिव्यदेहस्थः शिववन्मोदते चिरम्
षष्टिर्वर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ३१
ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र पिङ्गलेश्वरमुत्तमम्

अहोरात्रोपवासेन त्रिरात्रफलमाप्नुयात् ३२
तस्मिंस्तीर्थे तु राजेन्द्र कपिलां यः प्रयच्छति
यावन्ति तस्या रोमाणि तत्प्रसूतिकुलेषु च ३३
तावद्वर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते यस्तु प्राणपरित्यागं कुर्यात्तत्र
नराधिप ३४
अक्षयं मोदते कालं यावच्चन्द्रदिवाकरौ
नर्मदातटमाश्रित्य तिष्ठेयुर्ये
नरोत्तमाः ३५
ते भृताः स्वर्गमायान्ति सन्तः सुकृतिनो
यथा
सुरेश्वरं ततो गच्छेन्नाम्ना
कर्कोटकेश्वरम् ३६
गङ्गाऽवतरते तत्र दिने पुण्ये न संशयः
नन्दितीर्थं ततो गच्छेत्स्नानं तत्र
समाचरेत् ३७
तुष्यते तस्य नन्दीशः सोमलोके महीयते
ततो दीपेश्वरं गच्छेद्व्यासतीर्थं
तपोवनम् ३८
निवर्तिता पुरा तत्र व्यासभीता महानदी हुंकारिता तु व्यासेन दक्षिणेन ततो गता ३९
प्रदक्षिणां तु यः

कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप अक्षयं मोदते कालं यावच्चन्द्रदिवाकरौ ४०
व्यासस्तस्य भवेत्प्रीतः प्राप्नुयादीप्सितं फलम्
सूत्रेण वेष्टयित्वा तु दीपो देयः
सवेदिकः ४१
क्रीडते चाक्षयं कालं यथा रुद्रस्तथैव च
ततो गच्छेच्च राजेन्द्र
ऐरण्डीतीर्थमुत्तमम् ४२
संगमे तु नरः स्नात्वा मुच्यते सर्वपातकैः
ऐरण्डी त्रिषु लोकेषु विख्याता पापनाशिनी ४३
अथवाऽऽश्वयुजे मासि शुक्लपक्षे तु चाष्टमी
शुचिर्भूत्वा नरः स्नात्वा सोपवासपरायणः ४४
ब्राह्मणं भोजयेदेकं कोटिर्भवति भोजिता ऐरण्डीसंगमे स्नात्वा भक्तिभावानुरञ्जितः
मृत्तिकां शिरसि स्थाप्य ह्यवगाह्य च वै
जलम् ४५
नर्मदोदकसंमिश्रं मुच्यते सर्वकिल्बिषैः
प्रदक्षिणं तु यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे
नराधिप ४६

प्रदक्षिणीकृता तेन सप्तद्वीपा वसुंधरा ततः सुवर्णसलिले स्नात्वा दत्त्वा तु
काञ्चनम् ४७
काञ्चनेन विमानेन रुद्रलोके महीयते
ततः स्वर्गाच्च्युतः कालाद्राजा भवति
वीर्यवान् ४८
ततो गच्छेच्च राजेन्द्र इक्षुनद्यास्तु
संगमम्
त्रैलोक्यविश्रुतं दिव्यं तत्र संनिहितः
शिवः ४९
तत्र स्नात्वा नरो
राजन्गाणपत्यमाप्नुयात्
स्कन्दतीर्थं ततो
गच्छेत्सर्वपापप्रणाशनम् ५०
आजन्म जनितं पापं स्नानमात्राद्व्यपोहति
लिङ्गसारं ततो गच्छेत्स्नानं तत्र
समाचरेत् ५१
गोसहस्रफलं तस्य रुद्रलोके महीयते भङ्गतीर्थं ततो गच्छेत्सर्वपापप्रणाशनम् ५२
तत्र गत्वा तु राजेन्द्र स्नानं तत्र समाचरेत्
सप्तजन्मकृतैः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ५३
वटेश्वरं ततो गच्छेत्सर्वतीर्थमनुत्तमम् तत्र स्नात्वा नरो राजन्गोसहस्रफलं लभेत्

५४
संगमेशं ततो गच्छेत्सर्वदेवनमस्कृतम् स्नातमात्रान्नरस्तत्र चेन्द्रत्वं लभते
ध्रुवम् ५५
कोटितीर्थं ततो गच्छेत्सर्वपापहरं परम्
तत्र स्नात्वा नरो राज्यं लभते नात्र
संशयः ५६
तत्र तीर्थं समासाद्य दत्त्वा दानं तु यो नरः
तस्य तीर्थप्रभावेण सर्वं कोटिगुणं भवेत् ५७
अथ नारी भवेत्काचित्तत्र स्नानं समाचरेत् गौरीतुल्या भवेत्साऽपि त्विन्द्रपत्नी न संशयः ५८
अङ्गारेशं ततो गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत्
स्नातमात्रो नरस्तत्र रुद्रलोके महीयते ५९
अङ्गारकचतुर्थ्यां तु स्नानं तत्र समाचरेत्
अक्षयं मोदते कालं शुचिः प्रयतमानसः ६०
अयोनिसंभवे स्नात्वा न पश्येद्योनिसंकटम्
पाण्डवेशं तु तत्रैव स्नानं तत्र
समाचरेत् ६१
अक्षयं मोदते कालमवध्यस्त्रिदशैरपि विष्णुलोकं ततो गत्वा क्रीडते भोगसंयुतः

६२
तत्र भुक्त्वा
महाभोगान्मर्त्यराजोऽभिजायते कठेश्वरं ततो गच्छेत्तत्र स्नानं समाचरेत् ६३
उत्तरायणसंप्राप्तौ यदिच्छेत्तस्य
तद्भवेत्
चन्द्रभागां ततो गच्छेत्तत्र स्नानं
समाचरेत् ६४
स्नातमात्रो नरो राजन्सोमलोके महीयते
ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र तीर्थं शक्रस्य
विश्रुतम् ६५
पूजितं देवराजेन देवैरपि नमस्कृतम्
तत्र स्नात्वा नरो राजन्दानं दत्त्वा तु
काञ्चनम् ६६
अथवा नीलवर्णाभं वृषभं यः समुत्सृजेत्
वृषभस्य तु रोमाणि तत्प्रसूतिकुलेषु च ६७
तावद्वर्षसहस्राणि नरो हरपुरे वसेत्
ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो राजा भवति
वीर्यवान् ६८
अश्वानां श्वेतवर्णानां सहस्राणां नराधिप
स्वामी भवति मर्त्येषु तस्य
तीर्थप्रभावतः ६९
ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र ब्रह्मावर्तमनुत्तमम्
तत्र स्नात्वा नरो

राजंस्तर्पयेत्पितृदेवताः ७०
उपोष्य रजनीमेकां पिण्डं दत्त्वा यथाविधि
कन्यागते तथाऽऽदित्ये अक्षयं
स्यान्नराधिप ७१
ततो गच्छेच्च राजेन्द्र
कपिलातीर्थमुत्तमम्
तत्र स्नात्वा नरो राजन्कपिलां यः
प्रयच्छति ७२
संपूर्णां पृथिवीं दत्त्वा यत्फलं
तदवाप्नुयात्
नर्मदेशं परं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ७३
तत्र स्नात्वा नरो राजन्नश्वमेधफलं लभेत् नर्मदादक्षिणे कूले संगमेश्वरमुत्तमम् ७४
तत्र स्नात्वा नरो राजन्सर्वयज्ञफलं लभेत्
तत्र सर्वोद्यतो राजा पृथिव्यामेव जायते ७५
सर्वलक्षणसंपूर्णः सर्वव्याधिविवर्जितः नार्मदे चोत्तरे कूले तीर्थं परमशोभनम् ७६
आदित्यायतनं दिव्यमीश्वरेण तु भाषितम् तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र दानं दत्त्वा तु शक्तितः
तस्य तीर्थप्रभावेण दत्तं भवति चाक्षयम् ७७

दरिद्रा व्याधिता ये तु ये तु दुष्कृतकर्मिणः
मुच्यन्ते सर्वपापेभ्यः सूर्यलोकं तु यान्ति ते ७८
माघमासे तु संप्राप्ते शुक्लपक्षस्य सप्तमी
वसेदायतने तत्र निराहारो जितेन्द्रियः ७९
न जराव्याधितो मूको न चान्धो बधिरोऽथवा सुभगो रूपसंपन्नः स्त्रीणां भवति वल्लभः ८०
एवं तीर्थं महापुण्यं मार्कण्डेयेन भाषितम्
ये न जानन्ति राजेन्द्र वञ्चितास्ते न संशयः ८१
गर्गेश्वरं ततो गच्छेत्स्नानं तत्र
समाचरेत्
स्नातमात्रो नरस्तत्र
स्वर्गलोकमवाप्नुयात् ८२
मोदते स्वर्गलोकस्थो यावदिन्द्राश्चतुर्दश
समीपतः स्थितं तस्य नागेश्वरतपोवनम् ८३
तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र
नागलोकमवाप्नुयात्
बह्वीभिर्नागकन्याभिः क्रीडते
कालमक्षयम् ८४

कुबेरभवनं गच्छेत्कुबेरो यत्र संस्थितः कालेश्वरं परं तीर्थं कुबेरो यत्र तोषितः ८५
तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र सर्वसंपदमाप्नुयात्
ततः पश्चिमतो गच्छेन्मारुतालयमुत्तमम् ८६
तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र शुचिर्भूत्वा समाहितः
काञ्चनं तु ततो दद्याद्यथाशक्ति सुबुद्धिमान् ८७
पुष्पकेण विमानेन वायुलोकं स गच्छति यवतीर्थं ततो गच्छेन्माघमासे युधिष्ठिर ८८
कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां स्नानं तत्र समाचरेत्
नक्तभोज्यं ततः कुर्यान्न पश्येद्योनिसंकटम् ८९
अहल्यातीर्थं ततो गच्छेत्स्नानं तत्र
समाचरेत्
स्नातमात्रो नरस्तत्र ह्यप्सरोभिः
प्रमोदते ९०
अहल्या च तपस्तप्त्वा तत्र मुक्तिमुपागता
चैत्रमासे तु संप्राप्ते शुक्लपक्षे
चतुर्दशी ९१
कामदेवदिने तस्मिन्नहल्यां यस्तु पूजयेत्

यत्र यत्र नरोत्पन्नो नरस्तत्र प्रियो भवेत् ९२
स्त्रीवल्लभो भवेच्छ्रीमान्कामदेव
इवापरः
अयोध्यां तु समासाद्य तीर्थं रामस्य
विश्रुतम् ९३
स्नातमात्रो नरस्तत्र सर्वपापैः
प्रमुच्यते
सोमतीर्थं ततो गच्छेत्स्नानं तत्र
समाचरेत् ९४
स्नातमात्रो नरस्तत्र सर्वपापैः
प्रमुच्यते
सोमग्रहे तु राजेन्द्र पापक्षयकरं
नृणाम् ९५
त्रैलोक्यविश्रुतं राजन्सोमतीर्थं
महाफलम्
यस्तु चान्द्रायणं
कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ९६
सर्वपापविशुद्धात्मा सोमलोकं स गच्छति
अग्निप्रवेशेऽथ जले अथवाऽपि ह्यनाशके ९७
सोमतीर्थे मृतो यस्तु नासौ
मर्त्येऽभिजायते
शुभतीर्थं ततो गच्छेत्स्नानं तत्र
समाचरेत् ९८
स्नातमात्रो नरस्तत्र गोलोके तु महीयते ततो गच्छेच्च राजेन्द्र

विष्णुतीर्थमनुत्तमम् ९९ योधनीपुरमाख्यातं विष्णुस्थानमनुत्तमम् असुरा योधितास्तत्र वासुदेवेन कोटिशः १००
तत्र तीर्थं समुत्पन्नं विष्णुः प्रीतो भवेदिह
अहोरात्रोपवासेन ब्रह्महत्यां व्यपोहति १०१
ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र तापसेश्वरमुत्तमम्
हरिणां व्याधसंत्रस्ता पतिता यत्र सा मृगी १०२
जले प्रक्षिप्तगात्रा तु अन्तरिक्षं गता च सा
व्याधो विस्मितचित्तस्तु परं विस्मयमागतः १०३
तेन तापेश्वरं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र ब्रह्मतीर्थमनुत्तमम् १०४
अमोहकमिति ख्यातं पितॄंश्चैवात्र
तर्पयेत्
पौर्णमास्याममायां तु श्राद्धं
कुर्याद्यथाविधि १०५
तत्र स्नात्वा नरो राजन्पितृपिण्डं तु दापयेत्
गजरूपा शिला तत्र तोयमध्ये प्रतिष्ठिता

१०६
तस्यां तु दापयेत्पिण्डं वैशाख्यां तु विशेषतः
तृप्यन्ति पितरस्तत्र यावत्तिष्ठति मेदिनी १०७
ततो गच्छेच्च राजेन्द्र
सिद्धेश्वरमनुत्तमम्
तत्र स्नात्वा नरो राजन्गणपत्यन्तिकं
व्रजेत् १०८
ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र लिङ्गं यत्र
जनार्दनः
तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र विष्णुलोके
महीयते १०९
नर्मदादक्षिणे कूले तीर्थं परमशोभनम् कामदेवः स्वयं तत्र तपोऽतप्यत वै महत्
११०
दिव्यं वर्षसहस्रं तु शंकरं पर्युपासत
समाधिभङ्गदग्धस्तु शंकरेण महात्मना १११
श्वेतपर्वा यमश्चैव हुताशः शुक्रपर्वणि
एते दग्धास्तु ते सर्वे
कुसुमेश्वरसंस्थिताः ११२
दिव्यवर्षसहस्रेण तुष्टस्तेषां महेश्वरः उमया सहितो रुद्रस्तुष्टस्तेषां वरप्रदः ११३
मोक्षयित्वा तु तान्सर्वान्नर्मदातटमास्थितः

ततस्तीर्थप्रभावेण पुनर्देवत्वमागताः ११४
ऊचुश्च परया भक्त्या देवदेवं वृषध्वजम् त्वत्प्रसादान्महादेव तीर्थं भवतु चोत्तमम्
अर्धयोजनविस्तीर्णं क्षेत्रं दिक्षु
समन्ततः ११५
तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा
वोपवासपरायणः
कुसुमायुधरूपेण रुद्रलोके महीयते ११६
वैश्वानरो यमश्चैव कामदेवस्तस्था मरुत्
तपस्तप्त्वा तु राजेन्द्र परां
सिद्धिमवाप्नुयुः ११७
अङ्कोलस्य समीपे तु नातिदूरे तु तस्य वै स्नानं दानं च तत्रैव भोजनं पिण्डपातनम् ११८
अग्निप्रवेशेऽथ जले अथवा तु ह्यनाशके अनिवर्तिका गतिस्तस्य मृतस्यामुत्र जायते ११९
त्र्यम्बकेण तु तोयेन यश्चरुं श्रपयेन्नरः
अङ्कोलमूले दत्त्वा तु पिण्डं चैव यथाविधि १२०
तृप्यन्ति पितरस्तस्य यावच्चन्द्र दिवाकरौ
उत्तरे त्वयने प्राप्ते घृतस्नानं करोति

यः १२१
पुरुषो वाऽथ स्त्री वाऽपि वसेदायतने
शुचिः
सिद्धेश्वरस्य देवस्य प्रातः पूजां
प्रकल्पयेत् १२२
स यां गतिमवाप्नोति न तां सर्वैर्महामखैः यदाऽवतीर्णः कालेन रूपवान्सुभगो भवेत् १२३
मर्त्ये भवति राजा च त्वासमुद्रान्तगोचरे
क्षेत्रपालं न पश्येत्तु दण्डपाणिं महाबलम् १२४
वृथा तस्य भवेद्यात्रा ह्यदृष्ट्वा कर्णकुण्डलम्
एवं तीर्थफलं ज्ञात्वा सर्वे देवाः
समागताः
मुञ्चन्ति कुसुमैर्वृष्टिं तेन तत्कुसुमेश्वरम् १२५
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे नर्मदामाहात्म्य एकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः १९१

अथ द्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः मार्कण्डेय उवाच
भार्गवेशं ततो गच्छेद्भग्नो यत्र जनार्दनः

असुरैस्तु महायुद्धे महाबलपराक्रमैः १
हुंकारितास्तु देवेन दानवाः प्रलयं गताः
तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र सर्वपापैः
प्रमुच्यते २
शुक्लतीर्थस्य चोत्पत्तिं शृणु त्वं
पाण्डुनन्दन
हिमवच्छिखरे रम्ये नानाधातुविचित्रिते ३
तरुणादित्यसंकाशे तप्तकाञ्चनसप्रभे
वज्रस्फटिकसोपाने चित्रपट्टशिलातले ४
जाम्बूनदमये दिव्ये नानापुष्पोपशोभिते
तत्राऽसीनं महादेवं सर्वज्ञं
प्रभुमव्ययम् ५
लोकानुग्रहकर्तारं गणवृन्दैः समावृतम्
स्कन्दनन्दिमहाकालैर्वीरभद्रगणादिभिः
उमया सहितं देवं मार्कण्डिः पर्यपृच्छत ६
देवदेव महादेव ब्रह्मविष्ण्विन्द्र
संस्तुत
संसारभयभीतोऽहं सुखोपायं ब्रवीहि मे ७
भगवन्भूतभव्येश सर्वपापप्रणाशनम् तीर्थानां परमं तीर्थं तद्वदस्व महेश्वर ८
ईश्वर उवाच
शृनु विप्र महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद स्नानाय गच्छ सुभग ऋषिसंघैः समावृतः ९ मन्वत्रिकश्यपाश्चैव याज्ञवल्योशनोङ्गिराः

यमापस्तम्बसंवर्ताः कात्यायनबृहस्पती १०
नारदो गौतमश्चैव सेवन्ते धर्मकाङ्क्षिणः
गङ्गा कनखले पुण्या प्रयागं पुष्करं
गयाम् ११
कुरुक्षेत्रं महापुण्यं राहुग्रस्ते
दिवाकरे
दिवा वा यदि वा रात्रौ शुक्लतीर्थं
महाफलम् १२
दर्शनात्स्पर्शनाच्चैव स्नानाद्दानात्तपोजपात् होमाच्चैवोपवासाच्च शुक्लतीर्थं महाफलम् १३
शुक्लतीर्थं महापुण्यं नर्मदायां व्यवस्थितम्
चाणक्यो नाम राजर्षिः सिद्धिं तत्र समागतः १४
एतत्क्षेत्रं सुविपुलं योजनं वृत्तसंस्थितम्
शुक्लतीर्थं महापुण्यं सर्वपापप्रणाशनम् १५
पादपाग्रेण दृष्टेन ब्रह्महत्यां व्यपोहति
जगतीदर्शनाच्चैव भ्रूणहत्यां व्यपोहति १६
अहं तत्र ऋषिश्रेष्ठ तिष्ठामि ह्युमया सह वैशाखे चैत्रमासे तु कृष्णपक्षे चतुर्दशी

१७
कैलासाच्चापि निष्क्रम्य तत्र संनिहितो ह्यहम्
दैत्यदानवगन्धर्वाः सिद्धविद्याधरास्तथा १८
गणाश्चाप्सरसो नागाः सर्वे देवाः समागताः गगनस्थास्तु तिष्ठन्ति विमानैः
सार्वकामिकैः १९
शुक्लतीर्थं तु राजेन्द्र ह्यागता
धर्मकाङ्क्षिणः
रजकेन यथा वस्त्रं शुक्लं भवति वारिणा २०
आजन्मजनितं पापं शुक्लं तीर्थं व्यपोहति स्नानं दानं महापुण्यं मार्कण्ड ऋषिसत्तम २१
शुक्लतीर्थात्परं तीर्थं न भूतं न भविष्यति
पूर्वे वयसि कर्माणि कृत्वा पापानि मानवः २२
अहोरात्रोपवासेन शुक्लतीर्थे व्यपोहति तपसा ब्रह्मचर्येण यज्ञैर्दानेन वा पुनः २३
देवार्चनेन या पुष्टिर्न सा क्रतुशतैरपि कार्तिकस्य तु मासस्य कृष्णपक्षे चतुर्दशी २४
घृतेन स्नापयेद्देवमुपोष्य परमेश्वरम् एकविंशकुलोपेतो न च्यवेदैश्वरात्पदात्

२५
शुक्लतीर्थं महापुण्यमृषिसिद्धनिषेवितम् तत्र स्नात्वा नरो राजन्न पुनर्जन्मभाग्भवेत् २६
स्नात्वा वै शुक्लतीर्थे तु ह्यर्चयेद्वृषभध्वजम्
कपालपूरणं कृत्वा तुष्यत्यत्र महेश्वरः २७
अर्धनारीश्वरं देवं पटे भक्त्या लिखापयेत्
शङ्खतूर्यनिनादैश्च ब्रह्मघोषैश्च
सद्विजैः २८
जागरं कारयेत्तत्र नृत्यगीतादिमङ्गलैः
प्रभाते शुक्लतीर्थे तु स्नानं वै
देवतार्चनम् २९
आचार्यान्भोजयेत्पश्चाच्छिवव्रतपराञ्शुचीन्
दक्षिणां च यथाशक्ति वित्तशाठ्यं
विवर्जयेत् ३०
प्रदक्षिणं ततः कृत्वा शनैर्देवान्तिकं व्रजेत्
एवं वै कुरुते यस्तु तस्य पुण्यफलं शृणु ३१
दिव्ययानं समारूढो गीयमानोऽप्सरोगणैः शिवतुल्यबलोपेतस्तिष्ठत्याभूतसंप्लवम् ३२

शुक्लतीर्थे तु या नारी ददाति कनकं शुभम् घृतेन स्नापयेद्देवं कुमारं चापि पूजयेत् ३३
एवं या कुरुते भक्त्या तस्याः पुण्यफलं शृणु
मोदते शर्वलोकस्था यावदिन्द्राश्चतुर्दश ३४
पौर्णमास्यां चतुर्दश्यां संक्रान्तौ विषुवे तथा
स्नात्वा तु सोपवासः सन्विजितात्मा समाहितः ३५
दानं दद्याद्यथाशक्त्या प्रीयतां हरिशंकरौ
एवं तीर्थप्रभावेण सर्वं भवति चाक्षयम् ३६
अनाथं दुर्गतं विप्रं नाथवन्तमथापि वा उद्वाहयति यस्तीर्थे तस्य पुण्यफलं शृणु ३७
यावत्तद्रोमसंख्या च तत्प्रसूतिकुलेषु च तावद्वर्षसहस्राणि शिवलोके महीयते ३८ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे नर्मदामाहात्म्ये द्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः १९२

अथ त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः मार्कण्डेय उवाच

ततस्त्वनरकं गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत् स्नातमात्रो नरस्तत्र नरकं च न पश्यति १
तस्य तीर्थस्य माहात्म्यं शृणु त्वं
पाण्डुनन्दन
तस्मिंस्तीर्थे तु राजेन्द्र
यस्यास्थीनि विनिक्षिपेत् २
विलयं यान्ति पापानि रूपवाजायते नरः
गोतीर्थं तु ततो गत्वा
सर्वपापात्प्रमुच्यते ३
ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र कपिलातीर्थमुत्तमम्
तत्र स्नात्वा नरो राजन्गोसहस्रफलं लभेत् ४
ज्येष्ठमासे तु संप्राप्ते चतुर्दश्यां विशेषतः
तत्रोपोष्य नरो भक्त्या कपिलां यः प्रयच्छति ५
घृतेन दीपं प्रज्वाल्य घृतेन
स्नापयेच्छिवम्
सघृतं श्रीफलं जग्ध्वा दत्त्वा चान्ते
प्रदक्षिणम् ६
घण्टाभरणसंयुक्तां कपिलां यः प्रयच्छति
शिवतुल्यबलो भूत्वा नैवासौ जायते पुनः ७
अङ्गारकदिने प्राप्ते चतुर्थ्यां तु विशेषतः
पूजयेत्तु शिवं भक्त्या ब्राह्मणेभ्यश्च

भोजनम् ८
अङ्गारकनवम्यां तु अमायां च विशेषतः स्नापयेत्तत्र यत्नेन रूपवान्सुभगो भवेत् ९
घृतेन स्नापयेल्लिङ्गं पूजयेद्भक्तितो
द्विजान्
पुष्पकेण विमानेन सहस्रैः परिवारितः १०
शैवं पदमवाप्नोति यत्र चाभिमतं भवेत्
अक्षयं मोदते कालं यथा रुद्रस्तथैव सः ११
यदा तु कर्मसंयोगान्मर्त्यलोकमुपागतः राजा भवति धर्मिष्ठो रूपवाञ्जायते कुले १२
ततो गच्छेच्च राजेन्द्र ऋषितीर्थमनुत्तमम्
तृणबिन्दुर्नाम ऋषिः शापदग्धो व्यवस्थितः १३
तत्तीर्थस्य प्रभावेण शापमुक्तोऽभवद्द्विजः
ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र गङ्गेश्वरमनुत्तमम् १४
श्रावणे मासि संप्राप्ते कृष्णपक्षे चतुर्दशी
स्नातमात्रो नरस्तत्र रुद्रलोके महीयते १५
पितॄणां तर्पणं कृत्वा मुच्यते च ऋणत्रयात्

गङ्गेश्वरसमीपे तु गङ्गावदनमुत्तमम् १६ अकामो वा सकामो वा तत्र स्नात्वा तु मानवः आजन्मजनितैः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः १७
तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा व्रजेद्वै यत्र शंकरः
सर्वदा पर्वदिवसे स्नानं तत्र समाचरेत् १८
पितॄणां तर्पणं कृत्वा ह्यश्वमेधफलं लभेत्
प्रयागे यत्फलम् दृष्टं शंकरेण महात्मना १९
तदेव निखिलं दृष्टं गङ्गावदनसंगमे तस्यैव पश्चिमे स्थाने समीपे नातिदूरतः २०
दशाश्वमेधजननं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् उपोष्य रजनीमेकां मासि भाद्रपदे तथा २१ अमायां च नरः स्नात्वा व्रजते यत्र शंकरः सर्वदा पर्वदिवसे स्नानं तत्र समाचरेत् २२
पितॄणां तर्पणं कृत्वा चाश्वमेधफलं लभेत् दशाश्वमेधात्पश्चिमतो भृगुर्ब्राह्मणसत्तमः २३
दिव्यं वर्षसहस्रं तु ईश्वरं पर्युपासते वल्मीकवेष्टितश्चासौ पक्षिणां च निकेतनः २४

आश्चर्यं सुमहज्जातमुमायाः शंकरस्य च गौरी पप्रच्छ देवेशं कोऽयमेवं तु संस्थितः
देवो वा दानवो वाऽथ कथयस्व महेश्वर २५
महेश्वर उवाच
भृगुर्नाम द्विजश्रेष्ठ ऋषीणां प्रवरो
मुनिः
मां ध्यायते समाधिस्थो वरं प्रार्थयते
प्रिये २६
ततः प्रहसिता देवी ईश्वरं प्रत्यभाषत
धूमवत्तच्छिखा जाता ततोऽद्यापि न तुष्यसे
दुराराध्योऽसि तेन त्वं नात्र कार्या
विचारणा २७
महेश्वर उवाच
न जानासि महादेवि ह्ययं क्रोधेन वेष्टितः दर्शयामि यथातथ्यं प्रत्ययं ते करोम्यहम् २८
ततः स्मृतोऽथ देवेन धर्मरूपो वृषस्तदा स्मरणात्तस्य देवस्य वृषः शीघ्रमुपस्थितः वदंस्तु मानुषीं वाचमादेशो दीयतां प्रभो २९
भगवानुवाच
वल्मीकं त्वं खनस्वैनं विप्रं भूमौ निपातय
योगस्थस्तु ततो ध्यायन्भृगुस्तेन निपातितः ३०

तत्क्षणात्क्रोधसंतप्तो हस्तमुत्क्षिप्य सोऽशपत्
एवं संभाषमाणस्तु कुत्र गच्छसि भो वृष अद्याहं संप्रकोपेण प्रलयं त्वां नये वृष ३१
धर्षितस्तु तदा विप्रश्चान्तरिक्षं गतो वृषम्
आकाशे प्रेक्षते विप्र एतदद्भुतमुत्तमम् ३२
तत्र प्रहसितो रुद्र ऋषिरग्रे व्यवस्थितः
तृतीयलोचनं दृष्ट्वा वैलक्ष्यात्पतितो भुवि
प्रणम्य दण्डवद्भूमौ तुष्टाव परमेश्वरम् ३३
प्रणिपत्य भूतनाथं भवोद्भवं त्वामहं दिव्यरूपम्
भवातीतो भुवनपते प्रभो तु विज्ञापये किंचित् ३४
त्वद्गुणनिकरान्वक्तुं कः शक्तो भवति मानुषो नाम
वासुकिरपि हि कदाचिद्वदनसहस्रं भवेद्यस्य ३५
भक्त्या तथाऽपि शंकर भुवनपते त्वत्स्तुतौ मुखरः
वदतः क्षमस्व भगवन्प्रसीद मे तव

चरणपतितस्य ३६
सत्त्वं रजस्तमस्त्वं
स्थित्युत्पत्त्योर्विनाशने देव
त्वां मुक्त्वा भुवनपते भुवनेश्वर नैव
दैवतं किंचित् ३७
यमनियमयज्ञदानवेदाभ्यासाश्च धारणा योगः
त्वद्भक्तेः सर्वमिदं नार्हति हि
कलासहस्रांशम् ३८
उच्छिष्टरसरसायनखड्गाञ्जनपादुकाविवरसिद्धिर्वा
चिह्नं भवव्रतानां दृश्यति चेह जन्मनि
प्रकटम् ३९
शाठ्येन नमति यद्यपि ददासि त्वं भूतिमिच्छतो देव
भक्तिर्भवभेदकरी मोक्षाय विनिर्मिता नाथ ४०
परदारपरस्वरतं परपरिभवदुःखशोकसंतप्तम् परवदनवीक्षणपरं परमेश्वरं मां परित्राहि ४१
मिथ्याभिमानदग्धं क्षणभङ्गुरदेहविलसितं क्रूरम्
कुपथाभिमुखं पतितं त्वं मा पापात्परित्राहि ४२
दीने द्विजगणसार्थे बन्धुजनेनैव दूषिता ह्याशा
तृष्णा तथाऽपि शंकर किं मूढं मां

विडम्बयति ४३
तृष्णां हरस्व शीघ्रं लक्ष्मीं प्रदत्स्व
यावदासिनीं नित्यम्
छिन्धि मदमोहपाशानुत्तारय मां महादेव ४४
करुणाभ्युदयं नाम स्तोत्रमिदं
सर्वसिद्धिदं दिव्यम्
यः पठति भक्तियुक्तस्तस्य
तुष्येद्भृगोर्यथा च शिवः ४५
ईश्वर उवाच
अहं तुष्टोऽस्मि ते वत्स
प्रार्थयस्वेप्सितं वरम्
उमया सहितो देवो वरं तस्य ह्यदापयत् ४६
भृगुरुवाच
यदि तुष्टोऽसि देवेश यदि देयो वरो मम
रुद्रवेदी भवेदेवमेतत्संपादयस्व मे ४७
ईश्वर उवाच
एवं भवतु विप्रेन्द्र क्रोधस्त्वा न भविष्यति
न पितापुत्रयोश्चैव त्वैकमत्यं भविष्यति ४८
तदाप्रभृति ब्रह्माद्या सर्वे देवाः सकिंनराः
उपासते भृगोस्तीर्थं तुष्टो यत्र महेश्वरः ४९
दर्शनात्तस्य तीर्थस्य सद्यः पापात्प्रमुच्यते

अवशाः स्ववशा वाऽपि म्रियन्ते यत्र जन्तवः ५०
गुह्यातिगुह्या सुगतिस्तेषां निःसंशयं भवेत्
एतत्क्षेत्रं सुविपुलं सर्वपापप्रणाशनम् ५१
तत्र स्नात्वा दिवं यान्ति ये मृतास्तेऽपुनर्भवाः
उपानहौ च च्छत्रं च देयमन्नं च काञ्चनम् ५२
भोजनं च यथाशक्त्या ह्यक्षयं च तथा भवेत् सूर्योपरागे यो दद्याद्दानं चैव यथेच्छया ५३
दीयमानं तु तद्दानमक्षयं तस्य तद्भवेत् चन्द्रसूर्योपरागेषु यत्फलं त्वमरकण्टके ५४
तदेव निखिलं पुण्यं भृगुतीर्थे न संशयः क्षरन्ति सर्वदानानि यज्ञदानतपःक्रियाः ५५
न क्षरेत्तु तपस्तप्तं भृगुतीर्थे युधिष्ठिर
यस्य वै तपसोग्रेण तुष्टेनैव तु शंभुना ५६
सांनिध्यं तत्र कथितं भृगुतीर्थे नराधिप प्रख्यातं त्रिषु लोकेषु यत्र तुष्टो महेश्वरः ५७

एवं तु वदतो देवीं भृगुतीर्थमनुत्तमम् न जानन्ति नरा मूढा विष्णुमायाविमोहिताः ५८
नर्मदायां स्थितं दिव्यं भृगुतीर्थं नराधिप
भृगुतीर्थस्य माहात्म्यं यः शृणोति नरः क्वचित् ५९
विमुक्तः सर्वपापेभ्यो रुद्रलोकं स
गच्छति
ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र
गौतमेश्वरमुत्तमम् ६०
तत्र स्नात्वा नरो राजन्नुपवासपरायणः
काञ्चनेन विमानेन ब्रह्मलोके महीयते ६१
धौतपापं ततो गच्छेत्क्षेत्रं यत्र वृषेण
तु
नर्मदायां कृतं राजन्सर्वपातकनाशनम् ६२
तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा ब्रह्महत्यां
विमुञ्चति
तस्मिंस्तीर्थे तु राजेन्द्र
प्राणत्यागं करोति यः ६३
चतुर्भुजस्त्रिनेत्रश्च शिवतुल्यबलो भवेत्
वसेत्कल्पायुतं साग्रं शिवतुल्यपराक्रमः ६४
कालेन महता प्राप्तः पृथिव्यामेकराड्भवेत्

ततो गच्छेच्च राजेन्द्र ऐरण्डीतीथमुत्तमम् ६५
प्रयागे यत्फलं दृष्टं मार्कण्डेयेन भाषितम्
तत्फलं लभते राजन्स्नातमात्रो हि मानवः ६६
मासि भाद्रपदे चैव शुक्लपक्षे चतुर्दशी उपोष्य रजनीमेकां तस्मिन्स्नानं समाचरेत् यमदूतैर्न बाध्येत रुद्रलोकं स गच्छति ६७
ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र सिद्धो यत्र जनार्दनः
हिरण्यद्वीपविख्यातं सर्वपापप्रणाशनम् ६८
तत्र स्नात्वा नरो राजन्धनवान्रूपवान्भवेत्
ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र तीर्थं कनखलं
महत् ६९
गरुडेन तपस्तप्तं तस्मिंस्तीर्थे नराधिप
प्रख्यातं त्रिषु लोकेषु योगिनी तत्र
तिष्ठति ७०
क्रीडते योगिभिः सार्धं शिवेन सह नृत्यति
तत्र स्नात्वा नरो राजन्रुद्रलोके
महीयते ७१
ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र हंसतीर्थमनुत्तमम्

हंसास्तत्र विनिर्मुक्ता गता ऊर्ध्वं न
संशयः ७२
ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र सिद्धो यत्र
जनार्दनः
वाराहं रूपमास्थाय अर्चितः परमेश्वरः ७३
वराहतीर्थे नरः स्नात्वा द्वादश्यां तु
विशेषतः
विष्णुलोकमवाप्नोति नरकं न च पश्यति ७४
ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र चन्द्र
तीर्थमनुत्तमम्
पौर्णमास्यां विशेषेण स्नानं तत्र
समाचरेत् ७५
स्नातमात्रो नरस्तत्र चन्द्रलोके महीयते
दक्षिणेन तु द्वारेण कन्यातीर्थं तु
विश्रुतम् ७६
शुक्लपक्षे तृतीयायां स्नानं तत्र समाचरेत्
प्रणिपत्य तु चेशानं बलिस्तेन प्रसीदति ७७
हरिश्चन्द्रपुरं दिव्यमन्तरिक्षे च दृश्यते
शक्रध्वजे समावृत्ते गुप्ते नागरिकेतने ७८
नर्मदासलिलौघेन तरून्संप्लावयिष्यति अस्मिन्स्थाने निवासः स्याद्विष्णुः शंकरमब्रवीत् ७९

द्वीपेश्वरे नरः स्नात्वा लभेद्बहु सुवर्णकम्
ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र कन्यातीर्थे सुसंगमे ८०
स्नातमात्रो नरस्तत्र देव्याः
स्थानमवाप्नुयात्
देवतीर्थं ततो
गच्छेत्सर्वतीर्थमनुत्तमम् ८१
तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र दैवतैः सह
मोदते
ततो गच्छेच्च राजेन्द्र
शिखितीर्थमनुत्तमम् ८२
यत्तत्र दीयते दानं सर्वं कोटिगुणं भवेत्
अपरपक्षे त्वमायां तु स्नानं तत्र
समाचरेत् ८३
ब्राह्मणं भोजयेदेकं कोटिर्भवति भोजिता
भृगुतीर्थे तु राजेन्द्र
तीर्थकोटिर्व्यवस्थिता ८४
अकामो वा सकामो वा तत्र स्नानं समाचरेत्
अश्वमेधमवाप्नोति दैवतैः सह मोदते ८५
तत्र सिद्धिं परां प्राप्तो भृगुस्तु
मुनिपुंगवः
अवतारः कृतस्तत्र शंकरेण महात्मना ८६
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे नर्मदामाहात्म्ये त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः १९३

अथ चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः मार्कण्डेय उवाच
ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र ह्यङ्कुशेश्वरमुत्तमम्
दर्शनात्तस्य देवस्य मुच्यते सर्वपातकैः १
ततो गच्छेच्च राजेन्द्र नर्मदेश्वरमुत्तमम्
तत्र स्नात्वा नरो राजन्स्वर्गलोके
महीयते २
अश्वतीर्थं ततो गच्छेत्स्नानं तत्र
समाचरेत्
सुभगो दर्शनीयश्च भोगवाञ्जायते नरः ३
पैतामहं ततो गच्छेद्ब्रह्मणा निर्मितं
पुरा
तत्र स्नात्वा नरो भक्त्या पितृपिण्डं तु
दापयेत् ४
तिलदर्भविमिश्रं तु ह्युदकं तत्र दापयेत् तस्य तीर्थप्रभावेण सर्वं भवति चाक्षयम् ५
सावित्रीतीर्थमासाद्य यस्तु स्नानं समाचरेत्
विधूय सर्वपापानि ब्रह्मलोके महीयते ६ मनोरहं ततो गच्छेत्तीर्थं परमशोभनम् तत्र स्नात्वा नरो राजन्पितृलोके महीयते ७

ततो गच्छेच्च राजेन्द्र मानसं तीर्थमुत्तमम्
तत्र स्नात्वा नरो राजन्रुद्रलोके महीयते ८
ततो गच्छेच्च राजेन्द्र कुञ्जतीर्थमनुत्तमम्
विख्यातं त्रिषु लोकेषु सर्वपापप्रणाशनम् ९
यान्यान्कामयते कामान्पशुपुत्रधनानि च प्राप्नुयात्तानि सर्वाणि तत्र स्नात्वा नराधिप १०
ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र
त्रिदशज्योतिविश्रुतम्
यत्र ता ऋषिकन्यास्तु तपोऽतप्यन्त
सुव्रताः ११
भर्ता भवतु सर्वासामीश्वरः प्रभुरव्ययः
प्रीतस्तासां महादेवो दण्डरूपधरो हरः १२
विकृताननबीभत्सुर्व्रती तीर्थमुपागतः
तत्र कन्या महाराज वरयन्परमेश्वरः १३
कन्यामृषेर्वरयतः कन्यादानं प्रदीयताम् तीथं तत्र महाराज ऋषिकन्येति विश्रुतम् १४
तत्र स्नात्वा नरो राजन्सर्वपापैः प्रमुच्यते
ततो गच्छेच्च राजेन्द्र स्वर्णबिन्दु त्विति स्मृतम् १५

तत्र स्नात्वा नरो राजन्दुर्गतिं न च पश्यति
अप्सरेशं ततो गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत्
क्रीडते नागलोकस्थोऽप्सरोभिः सह मोदते ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र नरकं
तीर्थमुत्तमम् १७
तत्र स्नात्वार्चयेद्देवं नरकं च न
पश्यति
भारभूतिं ततो गच्छेदुपवासपरो जनः १८
एतत्तीर्थं समासाद्य चावतारं तु शांभवम् अर्चयित्वा विरूपाक्षं रुद्रलोके महीयते १९
अस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा भारभूतौ
महात्मनः
यत्र यत्र मृतस्यापि ध्रुवं गाणेश्वरी
गतिः २०
कार्तिकस्य तु मासस्य ह्यर्चयित्वा
महेश्वरम्
अश्वमेधाद्दशगुणं प्रवदन्ति मनीषिनः २१
दीपकानां शतं तत्र घृतपूर्णं तु दापयेत् विमानैः सूर्यसंकाशैर्व्रजते यत्र शंकरः २२
वृषभं यः प्रयच्छेत्तु शङ्खकुन्देन्दुसप्रभम्
वृषयुक्तेन यानेन रुद्रलोकं स गच्छति २३

धेनुमेकां तु यो दद्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप
पायसं मधुसंयुक्तं भक्ष्याणि विविधानि च २४
यथाशक्त्या च राजेन्द्र ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः
तस्य तीर्थप्रभावेण सर्वं कोटिगुणं भवेत् २५
नर्मदाया जलं पीत्वा ह्यर्चयित्वा वृषध्वजम्
दुर्गतिं च न पश्यन्ति तस्य तीर्थप्रभावतः २६
एतत्तीर्थं समासाद्य यस्तु प्राणान्विमुञ्चति सर्वपापविनिर्मुक्तो व्रजेद्वै यत्र
शंकरः
जलप्रवेशं यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे
नराधिप २७
हंसयुक्तेन यानेन ब्रह्मलोकं स गच्छति
यावच्चन्द्रश्च सूर्यश्च हिमवांश्च
महोदधिः २८
गङ्गाद्याः सरितो यावत्तावत्स्वर्गे
महीयते
अनाशकं तु यः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे
नराधिप २९
गर्भवासे तु राजेन्द्र न पुनर्जायते

पुमान्
ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र आषाढीतीर्थमुत्तमम् ३०
तत्र स्नात्वा नरो राजन्निन्द्र
स्यार्धासनं लभेत्
स्त्रियास्तीर्थं ततो
गच्छेत्सर्वपापप्रणाशनम् ३१
तत्रापि स्नातमात्रस्य ध्रुवं गाणेश्वरी
गतिः
ऐरण्डीनर्मदयोश्च संगमं लोकविश्रुतम् ३२
तच्च तीर्थं महापुण्यं सर्वपापप्रणाशनम्
उपवासपरो भूत्वा नित्यव्रतपरायणः ३३
तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र मुच्यते ब्रह्महत्यया
ततो गच्छेच्च राजेन्द्र नर्मदोदधिसंगमम् ३४
जामदग्न्यमिति ख्यातं सिद्धो यत्र जनार्दनः
यत्रेष्ट्वा बहुभिर्यज्ञैरिन्द्रो देवाधिपोऽभवत् ३५
तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र
नर्मदोदधिसंगमे
त्रिगुणं चाश्वमेधस्य फलं प्राप्नोति
मानवः ३६
पश्चिमस्योदधेः संधौ स्वर्गद्वारविघट्टनम्

तत्र देवाः सगन्धर्वा ऋषयः सिद्धचारणाः ३७
आराधयन्ति देवेशं त्रिसंध्यं विमलेश्वरम् तत्र स्नात्वा नरो राजन्रुद्रलोके
महीयते ३८
विमलेशात्परं तीर्थं न भूतं न भविष्यति
तत्रोपवासं कृत्वा ये पश्यन्ति
विमलेश्वरम् ३९
सप्तजन्मकृतं पापं हित्वा यान्ति
शिवालयम्
ततो गच्छेत्तु राजेन्द्र
कौशिकीतीर्थमुत्तमम् ४०
तत्र स्नात्वा नरो राजन्नुपवासपरायणः
उपोष्य रजनीमेकां नियतो नियताशनः ४१
एतत्तीर्थप्रभावेण मुच्यते ब्रह्महत्यया
सर्वतीर्थाभिषेकं तु यः
पश्येत्सागरेश्वरम् ४२
योजनाभ्यन्तरे तिष्ठन्नावर्ते संस्थितः
शिवः
तं दृष्ट्वा सर्वतीर्थानि दृष्टान्येव न
संशयः ४३
यत्र रुद्रः स गच्छति
नर्मदासंगमं यावद्यावच्चामरकण्टकम् ४४
अत्रान्तरे महाराज तीर्थकोट्यो दश स्मृताः
तीर्थात्तीर्थान्तरं यत्र

ऋषिकोटिनिषेवितम् ४५
साग्निहोत्रैस्तु विद्वद्भिः
सर्वैर्ध्यानपरायणैः
सेविताऽनेन राजेन्द्र
त्वीप्सितार्थप्रदायिका ४६
यस्त्विदं वै पठेन्नित्यं शृणुयाद्वाऽपि
भावतः
तस्य तीर्थानि सर्वाणि ह्यभिषिञ्चति
पाण्डव ४७
नर्मदा च सदा प्रीता भवेद्वै नात्र संशयः
प्रीतस्तस्य भवेद्रुद्रो मार्कण्डेयो
महामुनिः ४८
बन्ध्या चैव लभेत्पुत्रान्दुर्भगा सुभगा भवेत्
कन्या लभेत भर्तारं यश्च वाञ्छेत्तु
यत्फलम्
तदेव लभते सर्वं नात्र कार्या विचारणा ४९
ब्राह्मणो वेदमाप्नोति क्षत्रियो विजयी भवेत्
लभते लाभं शूद्रः प्राप्नोति सद्गतिम् ५०
मुर्खस्तु लभते विद्यां त्रिसंध्यं यः पठेन्नरः
नरकं च न पश्येत्तु वियोगं च न गच्छति ५१ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे नर्मदामाहात्म्यं नाम

चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः १९४

अथ पञ्चनवत्यधिकशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
इत्याकर्ण्य स राजेन्द्र ॐकारस्याभिवर्णनम्
ततः पप्रच्छ देवेशं मत्स्यरूपं जलार्णवे १
मनुरुवाच
ऋषीणां नाम गोत्राणि वंशावतरणं तथा प्रवराणां तथा साम्यमसाम्यं विस्तराद्वद २
महादेवेन ऋषयः शप्ताः स्वायंभुवेऽन्तरे तेषां वैवस्वते प्राप्ते संभवं मम कीर्तय ३
दाक्षायणीनां च तथा प्रजाः कीर्तय मे प्रभो
ऋषीणां च तथा वंशं भृगुवंशविवर्धनम् ४ मत्स्य उवाच
मन्वन्तरेऽस्मिन्संप्राप्ते पूर्वं वैवस्वते तथा
चरित्रं कथ्यते राजन्ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ५
महादेवस्य शापेन त्यक्त्वा देहं स्वयं तथा
ऋषयश्च समुद्भूता हुते शुक्रे महात्मना ६

देवानां मातरो दृष्ट्वा देवपत्न्यस्तथैव च
स्कन्नं शुक्रं महाराज ब्रह्मणः
परमेष्ठिनः ७
तज्जुहाव ततो ब्रह्मा ततो जाता हुताशनात्
ततो जातो महातेजा भृगुश्च तपसां निधिः ८
अङ्गारेष्वङ्गिरा जातो
हर्चिर्भ्योऽत्रिस्तथैव च
मरीचिभ्यो मरीचिस्तु ततो जातो महातपाः ९
केशैस्तु कपिशो जातः पुलस्त्यश्च महातपाः केशैः प्रलम्बैः पुलहस्ततो जातो महातपाः १०
वसुमध्यात्समुत्पन्नो वसिष्ठस्तु तपोधनः
भृगुः पुलोम्नस्तु सुतां दिव्यां
भार्यामविन्दत ११
तस्यामस्य सुता जाता देवा द्वादश
याज्ञिकाः
भुवनो भौवनश्चैव सुजन्यः सुजनस्तथा १२
क्रतुर्वसुश्च मूर्धा च त्याज्यश्च वसुदश्च ह
प्रभवश्चाव्ययश्चैव दक्षोऽथ द्वादशस्तथा १३
इत्येते भृगवो नाम देवा द्वादश कीर्तिताः पौलोम्यां जनयन्विप्रा देवानां तु कनीयसः १४
च्यवनं तु महाभागमाप्नुवानं तथैव च

आप्नुवानात्मजश्चौर्वो जमदग्निस्तदात्मजः १५
और्वो गोत्रकरस्तेषां भार्गवाणां
महात्मनाम्
तत्र गोत्रकरान्वक्ष्ये भृगोर्वै
दीप्ततेजसः १६
भृगुश्च च्यवनश्चैव आप्नुवानस्तथैव च
और्वश्च जमदग्निश्च वात्स्यो
दण्डिर्नडायनः १७
वैगायनो वीतिहव्यः पैलश्चैवात्र शौनकः
शौनकायनजीवन्तिरावेदः कार्षणिस्तथा १८
वैहीनरिर्विरूपाक्षो रौहित्यायनिरेव च
वैश्वानरिस्तथा नीलो लुब्धः सावर्णिकश्च
सः १९
विष्णुः पौरोऽपि
बालाकिरैलिकोऽनन्तभागिनः
मृगमार्गेयमार्कण्डजविनो नीतिनस्तथा २०
मण्डमाण्डव्यमाण्डूकफेनपाः स्तनितस्तथा
स्थलपिण्डः शिखावर्णः शार्कराक्षिस्तथैव
च २१
जालधिः सौधिकः क्षुभ्यः कुत्सोऽन्यो मौद्गलायनः
माङ्कायनो देवपतिः पाण्डुरोचिः सगालवः २२
सांकृत्यश्चातकिः सार्पिर्यज्ञपिण्डायनस्तथा

गार्ग्यायणो गायनश्च ऋषिर्गार्हायणस्तथा २३
गोष्ठायनो वाह्ययनो वैशम्पायन एव च वैकर्णिनिः शार्ङ्गरवो याज्ञेयिर्भ्राष्ट्रकायणिः २४
लालाटिर्नाकुलिश्चैव
लौक्षिण्योपरिमण्डलौ
आलुकिः सौचकिः कौत्सस्तथाऽन्यः
पैङ्गलायनिः २५
सात्यायनिर्मालयनिः कौटिलिः कौचहस्तिकः
सौहः सोक्तिः सकौवाक्षिः कौसिश्चान्द्र
मसिस्तथा २६
नैकजिह्वो जिह्वकश्च व्याधाज्यो लौहवैरिणः
शारद्वतिकनेतिष्यौ लोलाक्षिश्चलकुण्डलः २७
वांगायनिश्चानुमतिः पूर्णिमागतिकोऽसकृत् सामान्येन यथा तेषां पञ्चैते प्रवरा मताः २८
भृगुश्च च्यवनश्चैव आप्नुवानस्तथैव च और्वश्च जमदग्निश्च पञ्चैते प्रवरा मताः २९
अतः परं प्रवक्ष्यामि शृणु त्वन्यान्भृगूद्वहान् जमदग्निर्बिदश्चैव पौलस्त्यो बैजभृत्तथा ३०

ऋषिश्चोभयजातश्च कायनिः शाकटायनः
और्वेया मारुताश्चैव सर्वेषां प्रवराः
शुभाः ३१
भृगुश्च च्यवनश्चैव अप्नुवानस्तथैव च
परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ३२
भृगुदासो मार्गपथो ग्राम्यायणिकटायनी आपस्तम्बिस्तथा बिल्विर्नैकशिः कपिरेव च ३३
आर्ष्टिषेणो गार्दभिश्च कार्दमायनिरेव च
आश्वायनिस्तथा रूपिः पञ्चाऽऽर्षेयाः
प्रकीर्तिताः ३४
भृगुश्च च्यवनश्चैव आप्नुवानस्तथैव च
आर्ष्टिषेणस्तथा रूपिः प्रवराः पञ्च
कीर्तिताः ३५
परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः यस्को वा वीतिहव्यो वा मथितस्तु तथा दमः ३६
जैवन्त्यायनिर्मौञ्जश्च पिलिश्चैव
चलिस्तथा
भागिलो भागवित्तिश्च कौशापिस्त्वथ
काश्यपिः ३७
बालपिः श्रमदागेपिः सौरस्तिथिस्तथैव च
गार्गीयस्त्वथ जाबालिस्तथा पौष्ण्यायनो
ह्यृषिः ३८
रामोदश्च तथैतेषामार्षेयाः प्रवरा मताः
भृगुश्च वीतिहव्यश्च तथा रैवसवैवसौ ३९

परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः शालायनिः शाकटाक्षो मैत्रेयः खाण्डवस्तथा ४०
द्रौणायनो रकुमायणिरापिशिश्चापिकायनिः हंसजिह्वस्तथैतेषामार्षेयाः प्रवरा मताः ४१
भृगुश्चैवाथ वद्ध्र्यश्वो दिवोदासस्तथैव च
परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ४२
एकायनो यज्ञपतिर्मत्स्यगन्धस्तथैव च
प्रत्यहश्च तथा सौरिश्चौक्षिर्वै
कार्दमायनिः ४३
तथा गृत्समदो राजन्सनकश्च महानृषिः
प्रवरास्तु तथोक्तानामार्षेयाः
परिकीर्तिताः ४४
भृगुर्गृत्समदश्चैव आर्षावेतौ प्रकीर्तितौ
परस्परमवैवाह्या इत्येते परिकीर्तिताः ४५
एते तवोक्ता भृगुवंशजाता महानुभावा नृपगोत्रकाराः
एषां तु नाम्नां परिकीर्तनेन पापं समग्रं विजहाति जन्तुः ४६
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे भृगुवंशप्रवरकीर्तनं नाम पञ्चनवत्यधिकशततमोऽध्यायः १९५

अथ षण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः
मत्स्य उवाच
मरीचितनया राजन्सुरूपा नाम विश्रुता भार्या चाङ्गिरसो देवास्तस्याः पुत्रा दश स्मृताः १
आत्मायुर्दमनो दक्षः सदः प्राणस्तथैव च हविष्मांश्च गविष्ठश्च ऋतः सत्यश्च ते दश २
एते चाऽऽङ्गिरसो नाम देवा वै सोमपायिनः
सुरूपा जनयामास ऋषीन्सर्वेश्वरानिमान् ३
बृहस्पतिं गौतमं च संवर्तमृषिमुत्तमम्
उतथ्यं वामदेवं च अजस्यमृषिजं तथा ४
इत्येते ऋषयः सर्वे गोत्रकाराः
प्रकीर्तिताः
तेषां
गोत्रसमुत्पन्नान्गोत्रकारान्निबोध मे ५
उतथ्यो गौतमश्चैव तौलेयोऽभिजितस्तथा
सार्धनेमिः सलौगाक्षिः क्षीरः
कौष्टिकिरेव च ६
राहुकर्णिः सौपुरिश्च कैरातिः सामलोमकिः पौषाजितिर्भार्गवतो ह्यृषिश्चैरीडवस्तथा ७
कारोटकः सजीवी च उपबिन्दुसुरैषिणौ वाहिनीपतिवैशाली क्रोष्टा चैवारुणायनिः ८

सोमोऽत्रायनिकासोरुकौशल्याः
पार्थिवास्तथा
रौहिण्यायनिरेवाग्नी मूलयः पाण्डुरेव च
९
क्षपाविश्वकरोऽरिश्च पारिकारारिरेव च
आर्षेयाः प्रवराश्चैव तेषां च
प्रवराञ्छृणु १०
अङ्गिराः सुवचोतथ्य उशिजश्च महानृषिः
परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ११
आत्रेयायणिसौवेष्ट्यावग्निवेश्यः
शिलास्थलिः
बालिशायनिश्चैकेपी वाराहिर्बाष्कलिस्तथा
१२
सौटिश्च तृणकर्णिश्च
प्रावहिश्चाऽऽश्वलायनिः
वाराहिर्बर्हिसादी च शिखाग्रीविस्तथैव च
१३
कारकिश्च महाकापिस्तथा चोडुपतिः प्रभुः
कौचकिर्धमितश्चैव पुष्पान्वेषिस्तथैव च
१४
सोमतन्विर्ब्रह्मतन्विः
सालडिर्बालडिस्तथा
देवरारिर्देवस्थानिर्हारिकर्णिः
सरिद्भुविः १५
प्रावेपिः साद्यसुग्रीविस्तथा
गोमेदगन्धिकः

मत्स्याच्छाद्यो मूलहरः फलाहारस्तथैव च १६
गाङ्गोदधिः कौरुपतिः कौरुक्षेत्रिस्तथैव च
नायकिर्जैत्यद्रौणिश्च जैह्वलायनिरेव च १७
आपस्तम्बिर्मौञ्जवृष्टिर्मार्ष्टपिङ्गलिरेव च
पैलश्चैव महातेजाः शालङ्कायनिरेव च १८
द्व्याख्येयो मारुतश्चैषां सर्वेषां
प्रवरो नृप
अङ्गिराः प्रथमस्तेषां द्वितीयश्च
बृहस्पतिः १९
तृतीयश्च भरद्वाजः प्रवराः परिकीर्तिताः परस्परमवैवाह्या इत्येते परिकीर्तिताः २०
काण्वायनाः कोपचयास्तथा वात्स्यतरायणाः भ्राष्ट्रकृद्राष्ट्रपिण्डी च लैन्द्राणिः सायकायनिः २१
क्रोष्टाक्षी बहुवीती च तालकृन्मधुरावहः लावकृद्गालविद्गाथी मार्कटिः पौलिकायनिः २२
स्कन्दसश्च तथा चक्री गार्ग्यः श्यामायनिस्तथा
बलाकिः साहरिश्चैव पञ्चाऽऽर्षेयाः प्रकीर्तिताः २३

अङ्गिराश्च महातेजा देवाचार्यो बृहस्पतिः भरद्वाजस्तथा गर्गः सैत्यश्च भगवानृषिः २४
परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः कपीतरः स्वस्तितरो दाक्षिः शक्तिः
पतञ्जलिः २५
भूयसिर्जलसंधिश्च बिन्दुर्मादिः
कुसीदकिः
ऊर्वस्तु राजकेशी च वौषडिः शंसपिस्तथा २६
शालिश्च कलशीकण्ट ऋषिः कारीरयस्तथा काट्यो धान्यायनिश्चैव भावास्यायनिरेव च २७
भरद्वाजिः सौबुधिश्च लघ्वी देवमतिस्तथा
त्र्यार्षेयोऽभिमतश्चैषां प्रवरो
भूमिपोत्तम २८
अङ्गिरा दमवाह्यश्च तथा चैवाप्युरुक्षयः
परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः २९
संकृतिश्च त्रिमार्ष्टिश्च मनुः संबधिरेव
वा
तण्डिश्चेनातकिश्चैव तैलका दक्ष एव च ३०
नारायणिश्चार्षिणिश्च
लौक्षिर्गार्ग्यहरिस्तथा
गालवश्च अनेहश्च सर्वेषां प्रवरो मतः ३१
अङ्गिराः संकृतिश्चैव गौरवीतिस्तथैव च
परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ३२
कात्यायनो हरितकः कौत्सः पिङ्गस्तथैव च

हण्डिदासो वात्स्यायनिर्माद्रिर्मौलिः
कुबेरणिः ३३
भीमवेगः शाश्वदर्भिः सर्वे त्रिप्रवराः
स्मृताः
अङ्गिरा बृहदश्वश्च जीवनाश्वस्तथैव च ३४
परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः बृहदुक्थो वामदेवस्तथा त्रिप्रवरा मताः ३५
अङ्गिरा बृहदुक्थश्च वामदेवस्तथैव च परस्परमवैवाह्या इत्येते परिकीर्तिताः ३६
कुत्सगोत्रोद्भवाश्चैव तथा त्रिप्रवरा मताः
अङ्गिराश्च सदस्युश्च पुरुकुत्सस्तथैव च कुत्साः कुत्सैरवैवाह्या एवमाहुः पुरातनाः ३७
रथीतराणां प्रवरास्त्र्यार्षेयाः
परिकीर्तिताः
अङ्गिराश्च विरूपश्च तथैव च रथीतरः
रथीतरा ह्यवैवाह्या नित्यमेव रथीतरैः ३८
विष्णुसिद्धिः शिवमतिर्जतृणः
कत्तृणस्तथा
पुत्रवश्च महातेजास्तथा वैरपरायणः ३९
त्र्यार्षेयोऽभिमतस्तेषां सर्वेषां प्रवरो नृप
अङ्गिराश्च विरूपश्च वृषपर्वस्तथैव च

परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ४०
सात्यगुग्रिर्महातेजा
हिरण्यस्तम्बिमुद्गलौ
त्र्यार्षेयो हि मतस्तेषां सर्वेषां
प्रवरो नृप ४१
अङ्गिरा मत्स्यदग्धश्च मुद्गलश्च महातपाः
परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ४२
हंसजिह्वो देवजिह्वो ह्यग्निजिह्वो
विराडपः
अपाग्नेयस्त्वश्वयुश्च परण्यस्ता
विमौद्गलाः ४३
त्र्यार्षेयाभिमतास्तेषां सर्वेषां
प्रवराः शुभाः
अङ्गिराश्चैव ताण्डिश्च मौद्गल्यश्च
महातपाः ४४
परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः अपाण्डुश्च गुरुश्चैव तृतीयः शाकटायनः ततः प्रागाथमा नारी मार्कण्डो मरणः शिवः ४५
कटुर्मर्कटपश्चैव तथा नाडायनो ह्यृषिः
श्यामायनस्तथैवैषां त्र्यार्षेयाः
प्रवराः शुभाः ४६
अङ्गिराश्चाजमीढश्च कट्यश्चैव महातपाः
परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ४७
तित्तिरिः कपिभूश्चैव गार्ग्यश्चैव महानृषिः

त्र्यार्षेयो हे मतस्तेषां सर्वेषां
प्रवरः शुभः ४८
अङ्गिरास्तित्तिरिश्चैव कपिभूश्च
महानृषिः
परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ४९
अथ ऋक्षभरद्वाजौ ऋषिवान्मानवस्तथा
ऋषिर्मैत्रवरश्चैव पञ्चार्षेयाः
प्रकीर्तिताः ५०
अङ्गिराः सभरद्वाजस्तथैव च बृहस्पतिः
ऋषिर्मित्रवरश्चैव ऋषिवान्मानवस्तथा
परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ५१
भारद्वाजो हुतः शौङ्गः शैशिरेयस्तथैव च
इत्येते कथिताः सर्वे
द्व्यामुष्यायणगोत्रजाः ५२
पञ्चाऽऽर्षेयास्तथा ह्येषां प्रवराः परिकीर्तिताः
अङ्गिराश्च भरद्वाजस्तथैव च बृहस्पतिः ५३
मौद्गल्यः शैशिरश्चैव प्रवराः परिकीर्तिताः
परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ५४
एते तवोक्ताङ्गिरसस्तु वंशे महानुभावा
ऋषिगोत्रकाराः
येषां तु नाम्ना परिकीर्तितेन पापं
समग्रं पुरुषो जहाति ५५
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे

प्रवरानुकीर्तनेऽङ्गिरोवंशकीर्तनं नाम षण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः १९६

अथ सप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः
मत्स्य उवाच
अत्रिवंशसमुत्पन्नान्गोत्रकारान्निबोध मे
कर्दमायनशाखेयास्तथा शारायणाश्च ये १ उद्दालकिः शौणकर्णिरथौ शौक्रतवश्च ये गौरग्रीवा गौरजिनस्तथा चैत्रायणाश्च ये २
अर्धपण्या वामरथ्या गोपनास्तकिबिन्दवः
कर्णजिह्वो हरप्रीतिर्लैद्राणिः
शाकलायनिः ३
तैलपश्च सवैलेयो अत्रिर्गोणीपतिस्तथा
जलदो भगपादश्च सौपुष्पिश्च महातपाः ४
छन्दोगेयस्तथैतेषां त्र्यार्षेयाः प्रवरा मताः
श्यावाश्वश्च तथाऽत्रिश्च आर्चनानश एव च ५
परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः दाक्षिर्बलिः पर्णविश्च ऊर्णनाभिः
शिलार्दनिः ६
बीजवापि शिरीषश्च मौञ्जकेशो गविष्ठिरः
भलन्दनस्तथैतेषां त्र्यार्षेयाः प्रवरा
मताः ७

अत्रिर्गविष्ठिरश्चैव तथा पूर्वातिथिः
स्मृतः
परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ८
आत्रेयपुत्रिकापुत्रानत ऊर्ध्वं निबोध मे
कालेयाश्च सबालेया वामरथ्यास्तथैव च ९
धात्रेयाश्चैव मैत्रेयास्त्र्यार्षेयाः परिकीर्तिताः
अत्रिश्च वामरथ्यश्च पौत्रिश्चैव
महानृषिः
परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः १०
इत्यत्रिवंशप्रभवास्तवोक्ता महानुभावा
नृप गोत्रकाराः
येषां तु नाम्ना परिकीर्तितेन पापं
समग्रं पुरुषो जहाति ११
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रवरानुकीर्तनेऽत्रिवंशानुकीर्तनं नाम सप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः १९७

अथाष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः
मत्स्य उवाच
अत्रेरेवापरं वंशं तव वक्ष्यामि पार्थिव अत्रेः सोमः सुतः श्रीमांस्तस्य
वंशोद्भवो नृप १
विश्वामित्रस्तु तपसा ब्राह्मण्यं
समवाप्तवान्
तस्य वंशमहं वक्ष्ये तन्मे निगदतः शृणु २

विश्वामित्रो देवरातस्तथा वैकृतिगालवः वतण्डश्च शलङ्कश्च ह्यभयश्चायतायनः ३
श्यामायना याज्ञवक्ल्या जाबालाः
सैन्धवायनाः
बाभ्रव्याश्च करीषाश्च संश्रुत्या अथ
संश्रुताः ४
उलूपा औपहावाश्च पयोदजनपादपाः
खरवाचो हलयमाः साधिता वासुकौशिकाः ५
त्र्यार्षेयाः प्रवरास्तेषां सर्वेषां
परिकीर्तिताः
विश्वामित्रो देवरात उद्दालश्च महयशाः ६
परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः देवश्रवाः सुजातेयाः सौमुकाः कारुकायणाः ७
तथा वैदेहराता ये कुशिकाश्च नराधिप
त्र्यार्षेयोऽभिमतस्तेषां सर्वेषां
प्रवरः शुभः ८
देवश्रवा देवरातो विश्वामित्रस्तथैव च
परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः ९
धनंजयः कपर्देयः परिकूटश्च पार्थिव
पाणिनिश्चैव त्र्यार्षेयाः सर्व एते
प्रकीर्तिताः १०
विश्वामित्रस्तथाऽऽद्यश्च माधुच्छन्दस
एव च
त्र्यार्षेयाः प्रवरा ह्येते ऋषयः
परिकीर्तिताः ११

विश्वामित्रो मधुच्छन्दास्तथा चैवाघमर्षणः
परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः १२
कामलायनिजश्चैव अश्मरथ्यस्तथैव च
वञ्जुलिश्चापि त्र्यार्षेयः सर्वेषां प्रवरो मतः १३
विश्वामित्रश्चाश्वरथो वञ्चुलिश्च
महातपाः
परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः १४
विश्वामित्रो लोहितश्च अष्टकः पूरणस्तथा
विश्वामित्रः पूरणश्च तयोर्द्वौ प्रवरौ
स्मृतौ १५
परस्परमवैवाह्याः पूरणाश्च परस्परम्
लोहिता अष्टकाश्चैषां त्र्यार्षेयाः
परिकीर्तिताः १६
विश्वामित्रो लोहितश्च अष्टकश्च महातपाः
अष्टका लोहितैर्नित्यमवैवाह्याः
परस्परम् १७
उदरेणुः क्रथकश्च ऋषिश्चोदावहिस्तथा
आर्षेयोऽभिमतस्तेषां सर्वेषां प्रवरः
स्मृतः १८
ऋणवान्गतिनश्चैव विश्वामित्रस्तथैव च
परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः १९
उदुम्बरः
सैषिरिटिरृषिस्त्राक्षायणिस्तथा शाठ्यायनिः करीराशी शालङ्कायनिलावकी

मौञ्जायनिश्च भगवांत्र्यार्षेयाः
परिकीर्तिताः २०
खिलिखिलिस्तथा विद्यो विश्वामित्रस्तथैव
च
परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः २१
एते तवोक्ताः कुशिका नरेन्द्र महानुभावाः
द्विजेन्द्राः
येषां तु नाम्ना परिकीर्तितेन पापं
समग्रं पुरुषो जहाति २२
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रवरानुकीर्तने विश्वामित्रवंशानुवर्णनं नामाष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः १९८

अथ नवनवत्यधिकशततमोऽध्यायः
मत्स्य उवाच
मरीचेः कश्यपः पुत्रः कश्यपस्य तथा कुले
गोत्रकारानृषीन्वक्ष्ये तेषां नामानि मे
शृणु १
आश्रायणिऋषीगणो मेषकीरिटकायनाः
उदग्रजा माठराश्च भोजा विनयलक्षणाः २
शालाहलेयाः कौरिष्टाः
कन्यकाश्चाऽऽसुरायणाः
मन्दाकिन्यां वै मृगयाः श्रोतना
भौतपायनाः ३
देवयाना गोमयाना ह्यधश्छायाभयाश्च ये

कात्यायनाः शक्रयणा बर्हिर्योगगदायनाः ४
भवनन्दिर्महाचक्रिर्दाक्षपायण एव च
योधयानाः कार्तिवयो हस्तिदानास्तथैव च ५
वात्स्यायना निकृतजा ह्याश्वलायनिनस्तथा
प्रागायणाः पैलमौलिराश्ववातायनस्तथा ६
कौबेरकाश्च श्याकारा अग्निशर्मायणाश्च ये
मेषपाः कैकरसपास्तथा चैव तु बभ्रवः ७
प्राचेयो ज्ञानसंज्ञेया आग्ना प्रासेव्य
एव च
श्यामोदरा वैवशपास्तथा चैवोद्बलायनाः ८
काष्ठाहारिणमारीचा आजिहायनहास्तिकाः वैकर्णेयाः काश्यपेयाः सासिसाहारितायनाः ९
मातङ्गिनश्च भृगवस्त्र्यार्षेयाः परिकीर्तिताः
वत्सरः कश्यपश्चैव निध्रुवश्च महातपाः १०
परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः
अतः परं प्रवक्ष्यामि
द्वामुष्यायणगोत्रजान् ११
अनसूयो नाकुरयः स्नातपो राजवर्तपः
शैशिरोदवहिश्चैव सैरन्ध्री रौपसेवकिः १२
यामुनिः काद्रुपिङ्गाक्षिः
सजातम्बिस्तथैव च
दिवावष्टाश्च इत्येते भक्त्या ज्ञेयाश्च
काश्यपाः १३

त्र्यार्षेयाश्च तथैवैषां सर्वेषां प्रवराः शुभाः
वत्सरः कश्यपश्चैव वसिष्ठश्च महातपाः १४ परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः संयातिश्च नभश्चोभौ पिप्पल्योऽथ जलंधरः १५
भुजातपूरः पूर्यश्च कर्दमो गर्दभीमुखः
हिरण्यबाहुकैरातावुभौ काश्यपगोभिलौ १६
कुलहो वृषकण्डश्च मृगकेतुस्तथोत्तरः
निदाघमसृणौ भर्त्स्या महान्तः केरलाश्च
ये १७
शाण्डिल्यो दानवश्चैव तथा वै देवजातयः पैप्पलादिः सप्रवरा ऋषयः परिकीर्तिताः १८
त्र्यार्षेयाभिमताश्चैषां सर्वेषां
प्रवराः शुभाः
असितो देवलश्चैव कश्यपश्च महातपाः परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः १९
ऋषिप्रधानस्य च कश्यपस्य दाक्षायणीभ्यः
सकलं प्रसूतम्
जगत्समग्रं मनुसिंह पुण्यं किं ते
प्रवक्ष्याम्यहमुत्तरं तु २०
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रवरानुकीर्तने कश्यपवंशवर्णनं नाम नवनवत्यधिकशततमोऽध्यायः १९९

अथ द्विशततमोऽध्यायः
मत्स्य उवाच
वसिष्ठवंशजान्विप्रान्निबोध वदतो मम एकार्षेयस्तु प्रवरो वासिष्ठानां प्रकीर्तितः १
वसिष्ठा एव वासिष्ठा अविवाह्या वसिष्ठजैः व्याघ्रपादा औपगवा वैक्लवाः शाद्वलायनाः २
कपिष्ठला औपलोमा अलब्धाश्च शठाः कठाः गौपायना बोधपाश्च दाकव्या ह्यथ वाह्यकाः ३
बालिशयाः पालिशयास्ततो वाग्ग्रन्थयश्च ये आपस्थूणाः शीतवृत्तास्तथा
ब्राह्मपुरेयकाः ४
लोमायनाः स्वस्तिकराः
शाण्डिलिर्गौडिनिस्तथा
वाडोहलिश्च सुमनाश्चोपावृद्धिस्तथैव च ५
चौलिर्वौलिर्ब्रह्मबलः पौलिः श्रवस एव च पौडवो याज्ञवल्क्यश्च अकार्षेया महर्षयः ६
वसिष्ठ एषां प्रवरो ह्यवैवाह्याः परस्परम्
शैलालयो महाकर्णः कौरव्यः क्रोधिनस्तथा ७
कपिञ्जला वालखिल्या भागवित्तायनाश्च ये कौलायनः कालशिखः कोरकृष्णाः सुरायणाः ८

शाकाहार्याः शाकधियः काण्वा उपलपाश्च ये शाकायना उहाकाश्च अथ माषशरावयाः ९ दाकायना बालवयो वाकयो गोरथास्तथा लम्बायनाः श्यामवयो ये च क्रोडोदरायणाः १०
प्रलम्बायनाश्च ऋषय औपमन्यव एव च सांख्यायनाश्च ऋषयस्तथा वै वेदशेरकाः ११ पालङ्कायन उद्गाहा ऋषयश्च बलेक्षवः मातेया ब्रह्ममलिनः पन्नागारिस्तथैव च १२
त्र्यार्षेयोऽभिमतश्चैषां सर्वेषां प्रवरस्तथा
भगीवसुर्वसिष्ठश्च इन्द्रप्रमदिरेव च १३
परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः औपस्थलास्वस्थलयो बालो हालो हलाश्च ये १४
माध्यंदिनो माक्षतयः
पैप्पलादिर्विचक्षुषः
त्रैशृङ्गायणसैबल्काः कुण्डिनश्च
नरोत्तम १५
त्र्यार्षेयाभिमताश्चैषां सर्वेषां प्रवराः शुभाः
वसिष्ठमित्रावरुणौ कुण्डिनश्च महातपाः १६
दानकाया महावीर्या नागेयाः परमास्तथा आलम्बा वायनश्चापि ये चक्रोडादयो नराः १७

परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः शिवकर्णो वयश्चैव पादपश्च तथैव च १८
त्र्यार्षेयोऽभिमतश्चैषां सर्वेषां प्रवरस्तथा
जातूकर्ण्यो वसिष्ठश्च तथैवात्रिश्च
पार्थिव
परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः १९
मयैते ऋषिप्रधानाः सततं द्विजेन्द्राः
येषां तु नाम्नां परिकीर्तितेन पापं
समग्रं पुरुषो जहाति २०
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रवरानुकीर्तने वसिष्ठगोत्रानुवर्णनं नाम द्विशततमोऽध्यायः २००

अथैकाधिकद्विशततमोऽध्यायः
मत्स्य उवाच
वसिष्ठस्तु महातेजा निमेःपूर्वपुरोहितः बभूवुः पार्थिवश्रेष्ठ यज्ञास्तस्य समन्ततः १
श्रान्तात्मा पार्थिवश्रेष्ठ विशश्राम
तदा गुरुः
तं गत्वा पार्थिवश्रेष्ठो
निमिर्वचनमब्रवीत् २
भगवन्यष्टुमिच्छामि तन्मां याजय मा चिरम् तमुवाच महातेजा वसिष्ठः पार्थिवोत्तमम् ३

कंचित्कालं प्रतीक्षस्व तव यज्ञैः सुसत्तमैः
श्रान्तोऽस्मि राजन्विश्रम्य
याजयिष्यामि ते नृप ४
एवमुक्तः प्रत्युवाच वसिष्ठं नृपसत्तमः
पारलौकिककार्ये तु कः
प्रतीक्षितुमुत्सहेत् ५
न च मे सौहृदं ब्रह्मन्कृतान्तेन बलीयसा
धर्मकार्ये त्वरा कार्या चलं यस्माद्धि
जीवितम् ६
धर्मपथ्योदनो जन्तुर्मृतोऽपि सुखमश्नुते
श्वः कार्यमद्य कुर्वीत पूर्वाह्णे
चाऽऽपराह्णिकम् ७
न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतं चास्य न वा
कृतम्
क्षेत्रापणगृहासक्तमन्यत्रगतमानसम् ८
वृकीवोरणमासाद्य मृत्युरादाय गच्छति
न कालस्य प्रियः कश्चिद्द्वेष्यश्चास्य न
विद्यते ९
आयुष्ये कर्मणि क्षीणे प्रसह्य हरते जनम्
प्राणवायोश्चलत्वं च त्वया विदितमेव च १०
यदत्र जीव्यते ब्रह्मन्क्षणमात्रं
तदद्भुतम्
शरीरं शाश्वतं मन्ये विद्याभ्यासे
धनार्जने ११
अशाश्वतं धर्मकार्ये ऋणवानस्मि संकटे

सोऽहं संभृतसंभारो भवन्मूलमुपागतः १२ ने चेद्याजयसे मां त्वमन्यं यास्यामि याजकम्
एवमुक्तस्तदा तेन निमिना ब्राह्मणोत्तमः १३
शशाप तं निमिं क्रोधाद्विदेहस्त्वं भविष्यसि
श्रान्तं मां त्वं समुत्सृज्य यस्मादन्यं द्विजोत्तमम्
धर्मज्ञस्तु नरेन्द्र त्वं याजकं कर्तुमिच्छसि
निमिस्तं प्रत्युवाचाथ धर्मकार्यरतस्य मे १५
विघ्नं करोषि नान्येन याजनं च तथेच्छसि शापं ददामि तस्मात्त्वं विदेहोऽथ भविष्यसि १६
एवमुक्ते तु तौ जातौ विदेहौ द्विजपार्थिवौ
देहहीनौ तयोर्जीवौ ब्रह्माणमुपजग्मतुः १७
तावागतौ समीक्ष्याय ब्रह्मा वचनमब्रवीत् अद्यप्रभृति ते स्थानं निमे जीव ददाम्यहम् १८
नेत्रपक्ष्मसु सर्वेषां मनुष्याणां भविष्यसि
त्वत्संबन्धात्तथा तेषां निमेषः

संभविष्यति १९
चालयिष्यन्ति तु तदा नेत्रपक्ष्माणि
मानवाः
एवमुक्तो मनुष्याणां नेत्रपक्ष्मसु
सर्वशः २०
जगाम निमिजीवस्तु वरदानात्स्वयंभुवः
वसिष्ठजीवं भगवान्ब्रह्म वचनमब्रवीत् २१
मित्रावरुणयोः पुत्रो वसिष्ठ त्वं
भविष्यसि
वसिष्ठेति च ते नाम तत्रापि च भविष्यति २२
जन्मद्वयमतीतं च तत्रापि त्वं स्मरिष्यसि एतस्मिन्नेव काले तु मित्रश्च वरुणस्तथा २३
बदर्याश्रममासाद्य तपस्तेपतुरव्ययम् तपस्यतोस्तयोरेवं कदाचिन्माधवे ऋतौ २४ पुष्पितद्रुमसंस्थाने शुभे दयितमारुते उर्वशी तु वरारोहा कुर्वती कुसुमोच्चयम् २५
सुसूक्ष्मरक्तवसना तयोर्दृष्टिपथं गता
तां दृष्ट्वेन्दुमुखीं सुभ्रूं
नीलनीरजलोचनाम् २६
उभौ चुक्षुभतुर्देवौ तद्रूपपरिमोहितौ
तपस्यतोस्तयोर्वीर्यमस्खलच्च मृगासने २७
स्कन्नं रेतस्ततो दृष्ट्वा शापभीता
वराप्सरा
चकार कलशे शुक्रं तोयपूर्णे मनोरमे २८

तस्मादृषिवरौ जातौ तेजसाऽप्रतिमौ भुवि वसिष्ठश्चाप्यगस्त्यश्च मित्रावरुणयोः सुतौ २९
वसिष्ठस्तूपयेमेऽथ भगिनीं नारदस्य तु अरुन्धतीं वरारोहां तस्यां शक्तिमजीजनत् ३०
शक्तेः पराशरः पुत्रस्तस्य वंशं निबोध मे यस्य द्वैपायनः पुत्रः स्वयं विष्णुरजायत ३१
प्रकाशो जनितो येन लोके भारतचन्द्रमाः येनाज्ञानतमोन्धस्य लोकस्योन्मीलनं
कृतम्
पराशरस्य तस्य त्वं शृणुवंशमनुत्तमम् ३२
कौण्डशयो वाहनपो जैह्मपो भौमतापनः
गोपालिरेषां पञ्चम एते गौराः पराशराः ३३
प्रपोहया वाह्यमयाः ख्यातेयाः कौतुजातयः हर्यश्विः पञ्चमो ह्येषां नीला ज्ञेयाः
पराशराः ३४
कार्ष्णायनाः कपिमुखाः काकेयस्था जपातयः
पुष्करः पञ्चमश्चैषां कृष्णा ज्ञेयाः
पराशराः ३५
श्राविष्ठायनबालेयाः स्वायष्टाश्चोपयाश्च ये इषीकहस्तश्चैते वै पञ्च श्वेताः पराशराः ३६
वाटिको बादरिश्चैव स्तम्बा वै

क्रोधनायनाः
क्षैमिरेषां पञ्चमस्तु एते श्यामाः पराशराः ३७
खल्यायना वार्ष्णायनास्तैलेयाः खलु
यूथपाः
तन्तिरेषां पञ्चमस्तु एते धूम्राः
पराशराः ३८
पराशराणां सर्वेषां त्र्यार्षेयः
प्रवरो मतः
पराशरश्च शक्तिश्च वसिष्ठश्च महातपाः परस्परमवैवाह्या सर्व एते पराशराः ३९
उक्तास्तवैते नृप वंशमुख्याः पराशराः सूर्यसमप्रभावाः
येषां तु नाम्नां परिकीर्तितेन पापं
समग्रं पुरुषो जहाति ४०
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रवरानुकीर्तने पराशरवंशवर्णनं नामैकाधिकद्विशततमोऽध्यायः २०१

अथ द्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः
मत्स्य उवाच
अतः परमगस्त्यस्य वक्ष्ये वंशोद्भवान्द्विजान्
अगस्त्यश्च करम्भश्च कौशल्याः शकटास्तथा १
सुमेधसो मयोभुवस्तथा गान्धारकायणाः

पौलस्त्या पौलहाश्चैव क्रतुवंशभवास्तथा २
त्र्यार्षेयाभिमताश्चैषां सर्वेषां प्रवराः शुभाः
अगस्त्यश्च महेन्द्रश्च ऋषिश्चैव
मयोभुवः ३
परस्परमवैवाह्या ऋषयः परिकीर्तिताः
पौर्णमासाः पारणाश्च त्र्यार्षेयाः
परिकीर्तिताः ४
अगस्त्यः पौर्णमासश्च पारणश्च महातपाः परस्परमवैवाह्याः पौर्णमासास्तु पारणैः ५
एवमुक्त ऋषीणां तु वंश उत्तमपौरुषः
अतः परं प्रवक्ष्यामि किं भवानद्य कथ्यताम् ६
मनुरुवाच
पुलहस्य पुलस्त्यस्य क्रतोश्चैव महात्मनः अगस्त्यस्य तथा चैव कथं वंशस्तदुच्यताम् ७
मत्स्य उवाच
क्रतुः खल्वनपत्योऽभूद्रा जन्वैवस्वतेऽन्तरे
इध्मवाहं स पुत्रत्वे जग्राह ऋषिसत्तमः ८ अगस्त्यपुत्रं धर्मज्ञमागस्त्याः क्रतवस्ततः
पुलहस्य तथा पुत्रास्त्रयश्च पृथिवीपते

९
तेषां तु जन्म वक्ष्यामि उत्तरत्र यथाविधि
पुलहस्तु प्रजां दृष्ट्वा नातिप्रीतमनाः स्वकाम् १०
अगस्त्यजं दृढास्यं तु पुत्रत्वे
वृतवांस्ततः
पौलहाश्च तथा राजन्नागस्त्याः
परिकीर्तिताः ११
पुलस्त्यान्वयसंभूतान्दृष्ट्वा रक्षः
समुद्भवान्
अगस्त्यस्य सुतं धीमान्पुत्रत्वे
वृतवांस्ततः १२
पौलस्त्याश्च तथा राजन्नागस्त्याः
परिकीर्तिताः
सगोत्रत्वादिमे सर्वे परस्परमनन्वयाः १३
एते तवोक्ताः प्रवरा द्विजानां महानुभावा
नृप वंशकाराः
एषां तु नाम्ना परिकीर्तितेन पापं समग्रं
पुरुषो जहाति १४
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रवरानुकीर्तने द्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २०२

अथ त्र्यधिकद्विशततमोऽध्यायः
मत्स्य उवाच

अस्मिन्वैवस्वते प्राप्ते शृणु धर्मस्य पार्थिव
दाक्षायणीभ्यः सकलं वंशं दैवतमुत्तमम् १
पर्वतादिमहादुर्गशरीराणि नराधिप
अरुन्धत्याः प्रसूतानि
धर्माद्वैवस्वतेऽन्तरे २
अष्टौ च वसवः पुत्राः सोमपाश्च विभोस्तथा
धरो ध्रुवश्च सोमश्च आपश्चैवानलानिलौ ३
प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ
प्रकीर्तिताः
धरस्य पुत्रो द्रविणः कालः पुत्रो
ध्रुवस्य तु ४
कालस्यावयवानां तु शरीराणि नराधिप
मूर्तिमन्ति च कालाद्धि
संप्रसूतान्यशेषतः ५
सोमस्य भवगान्वर्चाः श्रीमांश्चाऽऽपस्य
कीर्त्यते
अनेकजन्मजननः कुमारस्त्वनलस्य तु ६
पुरोजवाश्चानिलस्य प्रत्यूषस्य तु देवलः
विश्वकर्मा प्रभासस्य त्रिदशानां स
वर्धकिः ७
समीहितकराः प्रोक्ता नागवीथ्यादयो नव
लम्बापुत्रः स्मृतो घोषो भानोः पुत्राश्च
भानवः ८
ग्रहर्क्षाणां च सर्वेषामन्येषां चामितौजसाम्

मरुत्वत्यां मरुत्वन्तः सर्वे पुत्राः प्रकीर्तिताः ९
संकल्पायाश्च संकल्पस्तथा पुत्रः
प्रकीर्तितः
मुहूर्ताश्च मुहूर्तायाः साध्याः
साध्यासुताः स्मृताः १०
मनोर्मनुश्च प्राणश्च नरोषा नोच वीर्यवान्
चित्तहार्योऽयनश्चैव हंसो नारायणस्तथा ११
विभुश्चापि प्रभुश्चैव साध्या द्वादश कीर्तिताः
विश्वायाश्च तथा पुत्रा विश्वे देवाः
प्रकीर्तिताः १२
क्रतुर्दक्षो वसुः सत्यः कालकामो
मुनिस्तथा
कुरजो मनुजो वीजो रोचमानश्च ते दश १३
एतावदुक्तस्तव धर्मवंशः संक्षेपतः
पार्थिववंशमुख्य
व्यासेन वक्तुं न हि शक्यमस्ति राजन्विना
वर्षशतैरनेकैः १४
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे धर्मवंशवर्णने धर्मप्रवरानुकीर्तनं नाम त्र्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २०३

अथ चतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः

मत्स्य उवाच
एतद्वंशभवा विप्राः श्राद्धे भोज्याः प्रयत्नतः
पितॄणां वल्लभं यस्मादेषु श्राद्धं नरेश्वर १
अतः परं प्रवक्ष्यामि पितृभिर्याः
प्रकीर्तिताः
गाथाः पार्थिवशार्दूल कामवद्भिः पुरे
स्वके २
अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं यो नो
दद्याज्जलाञ्जलिम्
नदीषु बहुतोयासु शीतलासु विशेषतः ३
अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं यः श्राद्धं
नित्यमाचरेत्
पयोमूलफलैर्भक्ष्यैस्तिलतोयेन वा पुनः ४
अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं यो नो दद्यात्त्रयोदशीम्
पायसं मधुसर्पिर्भ्यां वर्षासु च मघासु च ५
अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं खड्रगमांसेन यः सकृत्
श्राद्धं कुर्यात्प्रयत्नेन कालशाकेन वा
पुनः ६
कालशाकं महाशाकं मधु मुन्यन्नमेव च
विषाणवर्जा ये खड्गा आसूर्यं तदशीमहि ७
गयायां दर्शने राहोः खड्गमांसेन योगिनाम्

भोजयेत्कः कुलेऽस्माकं छायायां कुंजरस्य
च ८
आकल्पकालिकी तृप्तिस्तेनास्माकं
भविष्यति
दाता सर्वेषु लोकेषु कामचारो भविष्यति ९
आभूतसंप्लवं कालं नात्र कार्या विचारणा
यदेतत्पञ्चकं तस्मादेकेनापि वयं सदा १०
तृप्तिं प्राप्स्याम चानन्तां किं पुनः
सर्वसंपदा
अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं
दद्यात्कृष्णाजिनं च यः ११
अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं
कश्चित्पुरुषसत्तमः
प्रसूयमानां यो धेनुं
दद्याद्ब्राह्मणपुंगवे १२
अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं वृषभं यः
समुत्सृजेत्
सर्ववर्णविशेषेण शुक्लं नीलं वृषं तथा १३
अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं यः
कुर्याच्छ्रद्धयाऽन्वितः
सुवर्णदानं गोदानं पृथिवीदानमेव च १४
अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं
कश्चित्पुरुषसत्तमः
कूपारामतडागानां वापीनां यश्च कारकः १५
अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं सर्वभावेन यो हरिम्

प्रयायाच्छरणं विष्णुं देवेशं मधुसूदनम् १६
अपि नः स कुले
भूयात्कश्चिद्विद्वान्विचक्षणः धर्मशास्त्राणि यो दद्याद्विधिना विदुषामपि १७
एतावदुक्तं तव भूमिपाल श्राद्धस्य कल्पं
मुनिसंप्रदिष्टम्
पापापहं पुण्यविवर्धनं च लोकेषु
मुख्यत्वकरं तथैव १८
इत्येतां पितृगाथां तु श्राद्धकाले तु यः पितॄन्
श्रावयेत्तस्य पितरो लभन्ते दत्तमक्षयम् १९
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे पितृगाथाकीर्तनं नाम चतुरधिकशततमोऽध्यायः २०४

अथ पञ्चाधिकद्विशततमोऽध्यायः
मनुरुवाच
प्रसूयमाना दातव्या धेनुर्ब्राह्मणपुंगवे
विधिना केन धर्मज्ञ दानं दद्याच्च किं फलम् १
मत्स्य उवाच
स्वर्णशृङ्गीं रौप्यखुरां मुक्तालाङ्गूल

भूषिताम्
कांस्योपदोहनां राजन्सवत्सां द्विजपुंगवे २
प्रसूयमानां गां दत्त्वा महत्पुण्यफलं लभेत्
यावद्वत्सो योनिगतो यावद्गर्भं न मुञ्चति ३
तावद्वै पृथिवी ज्ञेया सशैलवनकानना प्रसूयमानां यो दद्याद्धेनुं द्रविणसंयुताम् ४
ससमुद्रगुहा तेन सशैलवनकानना
चतुरन्ता भवेद्दत्ता पृथिवी नात्र संशयः ५
यावन्ति धेनुरोमाणि वत्सस्य च नराधिप
तावत्संख्यं युगगणं देवलोके महीयते ६
पितॄन्पितामहांश्चैव तथैव प्रपितामहान्
उद्धरिष्यत्यसंदेहं नरकाद्भूरिदक्षिणः ७
घृतक्षीरवहाः कुल्या दधिपायसकर्दमाः यत्र तत्र गतिस्तस्य द्रुमाश्चेप्सित कामदाः
गोलोकः सुलभस्तस्य ब्रह्मलोकश्च पार्थिव ८
स्त्रियश्च तं चन्द्रसमानवक्त्राः प्रतप्तजाम्बूनदतुल्यरूपाः महानितम्बास्तनुवृत्तमध्या भजन्त्यजस्रं नलिनाभनेत्राः ९

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे
धेनुदानं नाम पञ्चाधिकद्विशततमोऽध्यायः २०५

अथ षडधिकद्विशततमोऽध्यायः
मनुरुवाच
कृष्णाजिनप्रदानस्य विधिकालौ ममानघ ब्राह्मणं च तथाऽचक्ष्व तत्र मे संशयो महान् १
मत्स्य उवाच
वैशाखी पौर्णमासी च ग्रहणे शशिसूर्ययोः
पौर्णमासी तु या माघी ह्याषाढी कार्तिकी
तथा २
उत्तरायणे च द्वादश्यां तस्यां दत्तं
महाफलम्
आहिताग्निर्द्विजो यस्तु तद्देयं तस्य
पार्थिव ३
यथा येन विधानेन तन्मे निगदतः शृणु
गोमयेनोपलिप्ते तु शुचौ देशे नराधिप ४
आदावेव समास्तीर्य शोभनं वस्त्रमाविकम् ततः सशृङ्गं सखुरमास्तरेत्कृष्णमार्गकम् ५
कर्तव्यं रुक्मशृङ्गं तद्रौप्यदन्तं तथैव च
लाङ्गूलं मौक्तिकैर्युक्तं तिलच्छन्नं तथैव च ६

तिलैः सुपूरितं कृत्वा वाससाऽऽच्छादयेद्बुधः
सुवर्णनाभं तत्कुर्यादलं कुर्याद्विशेषतः ७ रत्नैर्गन्धैर्यथाशक्त्या तस्य दिक्षु च विन्यसेत्
कांस्यपात्राणि चत्वारि तेषु दद्याद्यथाक्रमम्
मृन्मयेषु च पात्रेषु पूर्वादिषु यथाक्रमम्
घृतं क्षीरं दधि क्षौद्रमेवं दद्याद्यथाविधि ९
चम्पकस्य तथा शाखामव्रणं कुम्भमेव च बाह्योपस्थानकं कृत्वा शुभचितो निवेशयेत् १०
सूक्ष्मवस्त्रं शुभं पीतं मार्जनार्थं प्रयोजयेत्
तथा धातुमयं पात्रं पादयोस्तस्य दापयेत् ११
यानि कानि च पापानि मया लोभात्कृतानि वै लोहपात्रादिदानेन प्रणश्यन्तु ममाऽऽशु वै १२
तिलपूर्णं ततः कृत्वा वामपादे निवेशयेत् यानि कानि च पापानि कर्मोत्थानि कृतानि च १३
कांस्यपात्रप्रदानेन तानि नश्यन्तु मे

सदा
मधुपूर्णं तु तत्कृत्वा पादे वै दक्षिणे
न्यसेत् १४
परापवादपैशुन्याद्वृथा मांसस्य भक्षणात्
तत्रोत्थितं च मे पापं
ताम्रपात्रात्प्रणश्यतु १५
कन्यानृताद्गवां चैव परदाराभिमर्षणात्
रौप्यपात्रप्रदानाद्धि क्षिप्रं नाशं
प्रयातु मे १६
ऊर्ध्वपादे त्विमे कार्यं ताम्रस्य रजतस्य च
जन्मान्तरसहस्रेषु कृतं पापं कुबुद्धिना १७
सुवर्णपात्रदानात्तु नाशयाऽऽशु जनार्दन हेममुक्ता विद्रुमं च दाडिमं बीजपूरकम् १८
प्रशस्तपात्रे श्रवणे खुरे शृङ्गाटकानि च एवं कृत्वा यथोक्तेन सर्वशाकफलानि च १९
तत्प्रतिग्रहविद्विद्वानाहिताग्निर्द्विजोत्तमः
स्नातो वस्त्रयुगच्छन्नः स्वशक्त्या
चाप्यलं कृतः २०
प्रतिग्रहश्च तस्योक्तः पुच्छदेशे महीपते
तत एवं समीपे तु मन्त्रमेनमुदीरयेत् २१
कृष्णाजिनेति कृष्णान्हिरण्यं मधुसर्पिषी

ददाति यस्तु विप्राय सर्वं तरति दुष्कृतम् २२
यस्तु कृष्णाजिनं दद्यात्सखुरं
शृङ्गसंयुतम्
तिलैः प्रच्छाद्य वासोभिः
सर्ववस्त्रैरलंकृतम् २३
वैशाख्यां पौर्णमास्यां तु विशाखायां
विशेषतः
ससमुद्रगुहा तेन सशैलवनकानना २४
सप्तद्वीपान्विता दत्ता पृथिवी नात्र
संशयः
कृष्णकृष्णाङ्गलो देवः कृष्णाजिन
नमोऽस्तु ते २५
सुवर्णदानात्त्वद्दानाद्धुतपापस्य
प्रीयताम्
त्रयस्त्रिंशत्सुराणां त्वमाधारत्वे
व्यवस्थितः २६
कृष्णोऽसि मूर्तिमान्साक्षात्कृष्णाजिन नमोऽस्तु ते
सुवर्णनाभिकं दद्यात्प्रीयतां वृषभध्वजः २७
कृष्णः कृष्णगलो देवः कृष्णाजिनधरस्तथा तद्दानाद्धूतपापस्य प्रीयतां वृषभध्वजः २८
अनेन विधिना दत्त्वा यथावत्कृष्णमार्गकम् न स्पृश्योऽसौ द्विजो राजंश्चितियूपसमो

हि सः २९
तं दाने श्राद्धकाले च दूरतः परिवर्जयेत्
स्वगृहात्प्रेष्य तं विप्रं
मङ्गलस्नानमाचरेत् ३०
पूर्णकुम्भेन राजेन्द्र शाखया चम्पकस्य
तु
कृत्वाऽऽचार्यश्च कलशं मन्त्रेणानेन
मूर्धनि ३१
आप्यायस्व समुद्रज्येष्ठा ऋचा संस्नाप्य
षोडश
अहते वाससी वीत आचान्तः शुचितामियात् ३२
तद्वासः कुम्भहितं नीत्वा क्षेप्यं
चतुष्पथे
ततो मण्डलमाविशेत्कृत्वा
देवान्प्रदक्षिणम् ३३
पीते वृत्ते सपत्नीकं मार्जयेद्याज्यकं
द्विजः
मार्जयेन्मुक्तिकामं तु ब्राह्मणेन घटेन
वै ३४
श्रीकामं वैष्णवेनेह कलशेन तु पार्थिव
राज्यकामं तथा मूर्ध्नि ऐन्द्रेण कलशेन
तु ३५
द्रव्यप्रतापकामं तु आग्नेयघटवारिणा
मृत्युंजयविधानाय याम्येन कलशेन तु ३६
ततस्तु तिलकं कार्यं ब्राह्मणेभ्यस्तु दक्षिणाम्

दत्त्वा तत्कर्मसिद्ध्यर्थं ग्राह्याऽऽशीस्तु विशेषतः ३७
कृतेनानेन या तुष्टिर्न सा शक्त्या
सुरैरपि
वक्तुं हि नृपतिश्रेष्ठ तथाऽप्युद्देशतः
शृणु ३८
समग्रभूमिदानस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयम्
सर्वाल्ँ! लोकांश्च जयति कामचारी
विहङ्गवत् ३९
आभूतसंप्लवं तावत्स्वर्गमाप्नोत्यसंशयम्
न पिता पुत्रमरणं वियोगं भार्यया सह
धनदेशपरित्यागं न
चैवेहाऽऽप्नुयात्क्वचित् ४०
कृष्णोप्सितं कृष्णमृगस्य चर्म दत्त्वा द्विजेन्द्राय समाहितात्मा यथोक्तमेतन्मरणं न शोचेत्प्राप्नोत्यभीष्टं मनसः फलं तत् ४१
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे कृष्णाजिवप्रदानं नाम षडधिकद्विशततमोऽध्यायः २०६

अथ सप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः
मनुरुवाच
भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि वृषभस्य तु लक्षणम् वृषोत्सर्गविधिं चैव तथा पुण्यफलं महत् १

मत्स्य उवाच
धेनुमादौ परीक्षेत सुशीलां च गुणान्विताम्
अव्यङ्गामपरिक्लिष्टां जीववत्सामरोगिणीम् २
स्निग्धवर्णां स्निग्धखुरां
स्निग्धशृङ्गीं तथैव च
मनोहराकृतिं सौम्यां
सुप्रमाणामनुद्धताम् ३
आवर्तैर्दक्षिणावर्तैर्युक्तां दक्षिणतस्तथा
वामावर्तैर्वामतश्च विस्तीर्णजघनां तथा ४
मृदुसंहतताम्रोष्ठीं रक्तग्रीवासुशोभिताम्
अश्यामदीर्घा स्फुटिता रक्तजिह्वा तथा च
या ५
विस्रावामलनेत्रा च शफैरविरलैर्दृढैः
वैदूर्यमधुवर्णैश्च जलबुद्बुदसंनिभैः ६
रक्तस्निधैश्च नयनैस्तथा रक्तकनीनिकैः
सप्तचतुर्दशदन्ता तथा वा श्यामतालुका ७
षडुन्नता सुषार्श्वोरुः पृथुपञ्चसमायता अष्टायतशिरोग्रीवा या राजन्सा सुलक्षणाः ८
मनुरुवाच
षडुन्नताः के भगवन्के च पञ्च समायताः

आयताश्च तथैवाष्टौ धेनूनां के शुभावहाः ९ मत्स्य उवाच
उरः पृष्ठं शिरः कुक्षी श्रोणी च वसुधाधिप

षडुन्नतानि धेनूनां पूजयन्ति विचक्षणाः १०कर्णौ नेत्रे ललाटं च पञ्च भास्करनन्दन समायतानि शस्यन्ते पुच्छं सास्ना च सक्थिनी ११
चत्वारश्च स्तना राजञ्ज्ञेया ह्यष्टौ मनीषिभिः
शिरो ग्रीवायताश्चैते भूमिपाल दश स्मृताः १२
तस्याः सुतं परीक्षेत वृषभं लक्षणान्वितम्
उन्नतस्कन्धककुदमृजुलाङ्गूलकम्बलम् १३
महाकटितटस्कन्धं वैदूर्यमणिलोचनम्
प्रवालगर्भशृङ्गाग्रं
सुदीर्घपृथुवालधिम् १४
नवाष्टादशसंख्यैर्वा
तीक्ष्णाग्रैर्दशनैः शुभैः
मल्लिकाक्षश्च मोक्तव्यो गृहेऽपि
धनधान्यदः १५
वर्णतस्ताम्रकपिलो ब्राह्मणस्य प्रशस्यते
श्वेतो रक्तश्च कृष्णश्च गौरः पाटल एव च १६

मद्रिणस्ताम्रपृष्ठश्च शबलः पञ्चवालकैः पृथुकर्णो महास्कन्धः श्लक्ष्णरोमा च यो भवेत्
रक्ताक्षः कपिलो यश्च रक्तशृङ्गतलो भवेत् १७
श्वेतोदरः कृष्णपार्श्वो ब्राह्मणस्य तु शस्यते
स्निग्धो रक्तेन वर्णेन क्षत्रियस्य प्रशस्यते १८
काञ्चनाभेन वैश्यस्य
कृष्णेनाप्यन्त्यजन्मनः
यस्य प्रागायते शृङ्गे भ्रूमुखाभिमुखे
सदा १९
सर्वेषामेव वर्णानां सर्वः सर्वार्थसाधकः
मार्जारपादः कपिलो धन्यः कपिलपिङ्गलः २०
श्वेतो मार्जारपादस्तु धन्यो
मणिनिभेक्षणः
करटः पिङ्गलश्चैव श्वेतपादस्तथैव च २१
सर्वपादसितो यश्च द्विपादश्वेत एव च कपिलञ्जलनिभो धन्यस्तथा तित्तिरिसंनिभः २२
आकर्णमूलं श्वेतं तु मुखं यस्य प्रकाशते नन्दीमुखः स विज्ञेयो रक्तवर्णो विशेषतः २३
श्वेतं तु जठरं यस्य भवेत्पृष्ठं च गोपतेः वृषभः स समुद्राक्षः सततं कुलवर्धनः २४

मल्लिकापुष्पचित्रश्च धन्यो भवति पुंगवः कमलैर्मण्डलैश्चापि चित्रो भवति भाग्यदः २५
अतसीपुष्पवर्णश्च तथा धन्यतरः स्मृतः एते धन्यास्तथाऽधन्यान्कीर्तयिष्यामि ते
नृप २६
कृष्णताल्वोष्ठवदना रूक्षशृङ्गशफाश्च ये
अव्यक्तवर्णा ह्रस्वाश्च
व्याघ्रसिंहनिभाश्च ये २७
ध्वाङ्क्षगृध्रसवर्णाश्च तथा
मूषकसंनिभाः
कुण्ठाः काणास्तथा खञ्जाः
केकराक्षास्तथैव च २८
विषमश्वेतपादाश्च उद्भ्रान्तनयनास्तथा
नैते वृषाः प्रमोक्तव्या न च धार्यास्तथा
गृहे २९
भोक्तव्यानां च धार्याणां भूयो वक्ष्यामि
लक्षणम्
स्वस्तिकाकारशृङ्गाश्च तथा
मेघौघनिस्वनाः ३०
महाप्रमाणाश्च तथा मत्तमातङ्गगामिनः
महोरस्का महोच्छ्राया महाबलपराक्रमाः
शिरःकर्णौ ललाटं च वालधिश्चरणास्तथा ३१
नेत्रे पार्श्वे च कृष्णानि शस्यन्ते चन्द्रभासिनाम्
श्वेतान्येतानि शस्यन्ते कृष्णस्य तु

विशेषतः
भूमौ कर्षति लाङ्गुलं प्रलम्बस्थूलवालधिः पुरस्तादुद्यतो नीलो वृषभश्च प्रशस्यते ३३
शक्तिध्वजपताकाढ्या येषां राजी विराजते अनड्वाहस्तु ते धन्याश्चित्रसिद्धिजयावहाः ३४ प्रदक्षिणं निवर्तन्ते स्वयं ये विनिवर्तिताः
समुन्नतशिरोग्रीवा धन्यास्ते यूथवर्धनाः ३५
रक्तशृङ्गाग्रनयनः श्वेतवर्णो भवेद्यदि शफैः प्रवालसदृशैर्नास्ति धन्यतरस्ततः ३६
एते धार्याः प्रयत्नेन मोक्तव्या यदि वा वृषाः
धारिताश्च तथा मुक्ता धनधान्यप्रवर्धनाः ३७
चरणानि मुखं पुच्छं यस्य श्वेतानि गोपतेः लाक्षारससवर्णश्च तं नीलमिति निर्दिशेत् ३८
वृष एव स मोक्तव्यो न संधार्यो गृहे भवेत् तदर्थमेषा चरति लोके गाथा पुरातनी ३९ एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत्
गौरीं चाप्युद्वहेत्कन्यां नीलं वा

वृषमुत्सृजेत् ४०
एवं वृषं लक्षणसंप्रयुक्तं गृहोद्भवं
क्रीतमथापि राजन्
मुक्त्वा न शोचेन्मरणं महात्मा मोक्षं
गतश्चाहमतोऽभिधास्ये ४१
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे वृषभलक्षणं नाम सप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः २०७

अथाष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
ततः स राजा देवेशं पप्रच्छाभितविक्रमः पतिव्रतानां माहात्म्यं तत्संबद्धां कथामपि १
मनुरुवाच
पतिव्रतानां का श्रेष्ठा कया मृत्युः
पराजितः
नामसंकीर्तनं कस्याः कीर्तनीयं सदा नरैः
सर्वपापक्षयकरमिदानीं कथयस्व मे २
मत्स्य उवाच
वैलोम्यं धर्मराजोऽपि नाऽऽचरत्यथ
योषिताम्
पतिव्रतानां धर्मज्ञ पूज्यास्तस्यापि ताः
सदा ३
अत्र ते वर्णयिष्यामि कथां पापप्रणाशिनीम्
यथा विमोक्षितो भर्ता मृत्युपाशगतः

स्त्रिया ४
मद्रेषु शाकलो राजा बभूवाश्वपतिः पुरा
अपुत्रस्तप्यमानोऽसौ पुत्रार्थी
सर्वकामदाम् ५
आराधयति सावित्रीं लक्षितोऽसौ
द्विजोत्तमैः
सिद्धार्थकैर्हूयमानां सावित्रीं
प्रत्यहं द्विजैः ६
शतसंख्यैश्चतुर्थ्यां तु मासाद्दशदिने
गते
काले तु दर्शयामास स्वां तनुं
मनुजेश्वरम् ७
सावित्र्युवाच
राजन्भक्तोऽसि मे नित्यं दास्यामि त्वां
सुतां सदा
तां दत्तां मत्प्रसादेन पुत्रीं
प्राप्स्यसि शोभनाम् ८
एतावदुक्त्वा सा राज्ञः प्रणतस्यैव
पार्थिव
जगामादर्शनं देवी खे तथा नृप चञ्चला ९
मालती नाम तस्याऽऽसीद्राज्ञः पत्नी
पतिव्रता
सुषुवे तनयां काले सावित्रीमिव रूपतः १०
सावित्र्या हुतया दत्ता तद्रूपसदृशी तथा
सावित्री च भवत्वेषा जगाद

नृपतिर्द्विजान् ११ नामाकुर्वन्द्विजश्रेष्ठाः सावित्रीति नृपोत्तम
कालेन यौवनं प्राप्ता ददौ सत्यवते पिता नारदस्तु ततः प्राह राजानं दीप्ततेजसम् १२
संवत्सरेण क्षीणायुर्भविष्यति नृपात्मजः सकृत्कन्याः प्रदीयन्ते चिन्तयित्वा नराधिपः १३
तथाऽपि प्रददौ कन्यां द्युमत्सेनात्मजे
शुभे
सावित्र्यपि च भर्तारमासाद्य
नृपमन्दिरे १४
नारदस्य तु वाक्येन दूयमानेन चेतसा
शुश्रूषां परमां चक्रे
भर्तृश्वशुरयोर्वने १५
राज्याद्भ्रष्टः सभार्यस्तु
नष्टचक्षुर्नराधिपः
न तुतोष समासाद्य राजपुत्रीं तथा
स्नुषाम् १६
चतुर्थेऽहनि मर्तव्यं तथा सत्यवता द्विजाः
श्वशुरेणाभ्यनुज्ञाता तदा राजसुताऽपि सा १७
चक्रे त्रिरात्रं धर्मज्ञा प्राप्ते तस्मिंस्तदा दिने

दारुपुष्पफलाहारी सत्यवांस्तु ययौ वनम् १८
श्वशुरेणाभ्यनुज्ञाता याचनाभङ्गभीरुणा सावित्र्यपि जगामाऽऽर्ता सह भर्त्रा
महद्वनम् १९
चेतसा दूयमानेन गूहमाना महद्भयम्
वने पप्रच्छ भर्तारं
द्रुमांश्चासदृशांस्तथा २०
जाश्वासयामास स राजपुत्रीं क्लान्तां वने
पद्मविशालनेत्राम्
संदर्शनेनाथ द्रुमद्विजानां तथा मृगाणां
विपिने नृवीरः २१
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सावित्र्युपाख्याने सावित्रीवनप्रवेशो नामाष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः २०८

अथ नवाधिकद्विशततमोऽध्यायः सत्यवानुवाच
वनेऽस्मिञ्शाद्बलाकीर्णे सहकारं मनोहरम् नेत्रघ्राणसुखं पश्य वसन्ते रतिवर्धनम् १
वनेऽप्यशोकं दृष्ट्वैनं रागवन्तं सुपुष्पितम्
वसन्तो हसतीवायं मामेवाऽऽयतलोचने २ दक्षिणे दक्षिणेनैतां पश्य रम्यां वनस्थलीम्

पुष्पितैः किंशुकैर्युक्तां ज्वलितानलसप्रभैः ३
सुगन्धिकुसुमामोदो वनराजिविनिर्गतः करोति वायुर्दाक्षिण्यमावयोः क्लमनाशनम् ४
पश्चिमेन विशालाक्षि कर्णिकारैः सुपुष्पितैः
काञ्चनेन विभात्येषा वनराजी मनोरमा ५ अतिमुक्तलताजालरुद्धमार्गा वनस्थली रम्या सा चारुसर्वाङ्गि कुसुमोत्करभूषणा ६
मधुमत्तालिझङ्कारव्याजेन वरवर्णिनि चापाकृष्टिं करोतीव कामः पान्थजिघांसया ७
फलास्वादलसद्वक्त्रपुंस्कोकिलविनादिता
विभाति चारुतिलका त्वमिवैषा वनस्थली ८
कोकिलश्चतशिखरे मञ्जरीरेणुपिञ्जरः
गदितैर्व्यक्ततां याति
कुलीनश्चेष्टितैरिव ९
पुष्परेणुविलिप्ताङ्गीं प्रियामनुसरन्वने
कुसुमं कुसुमं याति कूजन्कामी शिलीमुखः १०
मञ्जरीं सहकारस्य कान्ता चञ्च्वग्रखण्डिताम्
स्वदते बहुपुष्पेऽपि पुंस्कोकिलयुवा वने

११
काकः प्रसूतां वृक्षाग्रे स्वामेकाग्रेण चञ्चुना
काकीं संभावयत्येष
पक्षाच्छादितपुत्रकाम् १२
भूभागं निम्नमासाद्य दयितासहितो युवा
नाऽऽहारमपि चाऽऽदत्ते कामाक्रान्तः
कपिञ्जलः १३
कलविङ्कस्तु रमयन्प्रियोत्सङ्गं
समास्थितः
मुहुर्मुहुर्विशालाक्षि उत्कण्ठयति
कामिनः १४
वृक्षशाखां समारूढः शुकोऽयं सह भार्यया
करेण लम्बयञ्छाखां करोति सफलामिव १५
वनेऽत्र पिशितास्वादतृप्तो निद्रा
मुपागतः
शेते सिंहयुवा कान्ता चरणान्तरगामिनी १६
व्याघ्रयोर्मिथुनं पश्य
शैलकंदरसंस्थितम्
ययोर्नेत्रप्रभालोके गुहा भिन्नेव
लक्ष्यते १७
अयं द्वीपी प्रियां लेढि जिह्वाग्रेण पुनःपुनः
प्रीतिमायाति च तया लिह्यमानः स्वकान्तया १८
उत्सङ्गकृतमूर्धानं निद्रापहृतचेतसम्

जन्तूद्धरणतः कान्तं सुखयत्येव वानरी १९
भूमौ निपतितां रामां मार्जारो
दर्शितोदरीम्
नखैर्दन्तैर्दशत्येष न च पीडयते तथा २०
शशकः शशकी चोभे संसुप्ते पीडिते इमे संलीनगात्रचरणे कर्णैर्व्यक्तिमुपागते २१
स्नात्वा सरसि पद्माढ्ये नागस्तु मदनप्रियः
संभावयति तन्वङ्गि मृणालकवलैः प्रियाम् २२
कान्तप्रोथसमुत्थानैः कान्तमार्गानुगामिनी
करोति कवलं मुस्तैर्वराही पोतकानुगा २३
दृढाङ्गसंधिर्महिषः कर्दमाक्ततनुर्वने
अनुव्रजति धावन्तीं
प्रियामुद्धतमुत्सुकः २४
पश्य चार्वङ्गि सारङ्गं त्वं कटाक्षविभावनैः
सभार्यं मां हि पश्यन्तं कौतूहलसमन्वितम् २५
पश्य पश्चिमपादेन रोही कण्डूयते मुखम् स्नेहार्द्रभावात्कर्षन्ती भर्तारं शृङ्गकोटिना २६
द्रागिमां चमरीं पश्य सितवालामगच्छतीम् अन्वास्ते चमरः कामी मां च पश्यति गर्वितः

२७
आतपे गवयं पश्य प्रहृष्टं भार्यया सह रोमन्थनं प्रकुर्वाणं काकं ककुदि वारयन् २८
पश्याजं भार्यया सार्धं न्यस्ताग्रचरणद्वयम्
विपुले बदरीस्कन्धे बदराशनकाम्यया २९
हंसं सभार्यं सरसि विचरन्तं सुनिर्मलम्
सुमुक्तस्येन्दुबिम्बस्य पश्य वै
श्रियमुद्वहन् ३०
सभार्यश्चक्रवाकोऽयं कमलाकरमध्यगः
करोति पद्मिनीं कान्तां सुपुष्पामिव
सुन्दरि ३१
मया फलोच्चयः सुभ्रु त्वया पुष्पोच्चयः
कृतः
इन्धनं न कृतं सुभ्रु तत्करिष्यामि
सांप्रतम् ३२
त्वमस्य सरसस्तीरे द्रुमच्छायां
समाश्रिता
क्षणमात्रं प्रतीक्षस्व विश्रमस्व च
भामिनि ३३
सावित्र्युवाच
एवमेतत्करिष्यामि मम दृष्टिपथस्त्वया
दूरं कान्त न कर्तव्यो बिभेमि गहने वने ३४
मत्स्य उवाच
ततः स काष्ठानि चकार तस्मिन्वने तदा

राजसुतासमक्षम्
तस्या ह्यदूरे सरसस्तदानीं मेने च सा तं मृतमेव राजन् ३५
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सावित्र्युपाख्याने वनदर्शनं नाम नवाधिकद्विशततमोऽध्यायः २०९

अथ दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः
मत्स्य उवाच
तस्य पाटयतः काष्ठं जज्ञे शिरसि वेदना स वेदनार्तः संगम्य भार्यां वचनमब्रवीत् १
आयासेन ममानेन जाता शिरसि वेदना
तमश्च प्रविशामीव न च जानामि किंचन २
त्वदुत्सङ्गे शिरः कृत्वा
स्वप्तुमिच्छामि सांप्रतम्
राजपुत्रीमेवमुक्त्वा तदा सुष्वाप
पार्थिव ३
तदुत्सङ्गे शिरः कृत्वा निद्र
याऽऽविललोचनः
पतिव्रता महाभागा ततः सा राजकन्यका ४
ददर्श धर्मराजं तु स्वयं तं देशमागतम्
नीलोत्पलदलश्यामं पीताम्बरधरं प्रभुम् ५
विद्युल्लतानिबद्धाङ्गं सतोयमिव तोयदम्
किरीटेनार्कवर्णेन कुण्डलाभ्यां
विराजितम् ६

हारभारार्पितोरस्कं तथाऽङ्गदविभूषितम् तथाऽनुगम्यमानं च कालेन सह मृत्युना ७
स तु संप्राप्य तं देशं देहात्सत्यवतस्तदा
अङ्गुष्ठमात्रं पुरुषं पाशबद्धं वशं गतम् ८
आकृष्य दक्षिणामाशां प्रययौ सत्वरं तदा
सावित्र्यपि वरारोहा दृष्ट्वा तं
गतजीवितम् ९
अनुवव्राज गच्छन्तं धर्मराजमतन्द्रिता
कृताञ्जलिरुआ!चाथ हृदयेन प्रवेपता १०
इमं लोकं मातृभक्त्या पितृभक्त्या तु मध्यमम्
गुरुशुश्रूषया चैव ब्रह्मलोकं समश्नुते ११
सर्वे तस्याऽऽदृता धर्मा यस्यैते त्रय आदृताः
अनादृतास्तु यस्यैते सर्वास्तस्याफलाः क्रियाः १२
यावत्त्रयस्ते जीवेयुस्तावन्नान्यं
समाचरेत्
तेषां च नित्यं शुश्रूषां
कुर्यात्प्रियहिते रतः १३
तेषामनुपरोधेन पारतन्त्र्यं यदा चरेत् तत्तन्निवेदयेत्तेभ्यो मनोवचनकर्मभिः त्रिष्वप्येतेषु कृत्यं हि पुरुषस्य

समस्यते १४
यम उवाच
कृतेन कामेन निवर्तयाऽऽशु धर्मो न
तेभ्योऽपि हि उच्यते च
ममोपरोधस्तव च क्लमः स्यात्तथाऽधुना तेन
तव ब्रवीमि १५
गुरुपूजारतिर्भर्ता त्वं च साध्वी
पतिव्रता
विनिवर्तस्व धर्मज्ञे ग्लानिर्भवति
तेऽधुना १६
सावित्र्युवाच
पतिर्हि दैवतं स्त्रीणां पतिरेव परायणम्
अनुगम्यः स्त्रिया साध्व्या पतिः
प्राणधनेश्वरः १७
मितं ददाति हि पिता मितं भ्राता मितं सुतः अमितस्य प्रदातारं भर्तारं का न पूजयेत् १८
नीयते यत्र भर्ता मे स्वयं वा यत्र गच्छति मयाऽपि तत्र गन्तव्यं यथाशक्ति सुरोत्तम १९
पतिमादाय गच्छन्तमनुगन्तुमहं यदा
त्वां देव न हि शक्ष्यामि तदा त्यक्ष्यामि जीवितम् २०
मनस्विनी तु या काचिद्वैधव्याक्षरदूपिता मुहूर्तमपि जीवेत मण्डनार्हा ह्यमण्डिता २१

यम उवाच
पतिव्रते महाभागे परितुष्टोऽस्मि ते शुभे विना सत्यवतः प्राणैर्वरं वरय मा चिरम् २२
सावित्र्युवाच
विनष्टचक्षुषो राज्यं चक्षुषा सह कारय च्युतराज्यस्य धर्मज्ञ श्वशुरस्य महात्मनः २३
यम उवाच
दूरे पथे गच्छ निवर्त भद्रे भविष्यतीदं
सकलं त्वयोक्तम्
ममोपरोधस्तव च क्लमः स्यात्तथाऽधुना तेन
तव ब्रवीमि २४
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सावित्र्युपाख्याने प्रथमवरलाभो नाम दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः २१०

अथैकादशाधिदद्विशततमोऽध्यायः सावित्र्युवाच
कुतः क्लमः कुतो दुःखं सद्भिः सह समागमे
सतां तस्मान्न मे ग्लानिस्त्वत्समीपे
सुरोत्तम १
साधूनां वाऽप्यसाधूनां सन्त एव सदा गतिः
नैवासतां नैव सतामसन्तो नैवमात्मनः २
विषाग्निसर्पशस्त्रेभ्यो न तथा जायते भयम्

अकारणजगद्वैरिखलेभ्यो जायते यथा ३ सन्तः प्राणानपि त्यक्त्वा परार्थं कुर्वते यथा
तथाऽसन्तोऽपि संत्यज्य परपीडासु तत्पराः ४
त्यजत्यसूनयं लोकस्तृणवद्यस्य कारणात्
परोपघातशक्तास्तं परलोकं तथाऽसतः ५
निकायेषु निकायेषु तथा ब्रह्मा जगद्गुरुः
असतामुपघाताय राजानं ज्ञातवान्स्वयम् ६
नरान्परीक्षयेद्राजा
साधून्संमानयेत्सदा
निग्रहं चासतां कुर्यात्स लोके
लोकजित्तमः ७
निग्रहेणासतां राजा सतां च परिपालनात् एतावदेव कर्तव्यं राज्ञा स्वर्गमभीप्सुना ८
राजकृत्यं हि लोकेषु नास्त्यन्यज्जगतीपते असतां निग्रहादेव सतां च परिपालनात् ९ रजभिश्चाप्यशास्तानामसतां शासिता भवान् तेन त्वमधिको देवो देवेभ्यः प्रतिभासि मे १०
जगत्तु धार्यते सद्भिः सतामग्र्यस्तथा भवान्
तेन त्वामनुयान्त्या मे क्लमो देव न विद्यते ११
यम उवाच

तुष्टोऽस्मि ते विशालाक्षि वचनैर्धर्मसंगतैः
विना सत्यवतः प्राणाद्वरं वरय मा चिरम् १२
सावित्र्युवाच
सहोदराणां भ्रातॄणां कामयामि शतं विभो जनपत्यः पिता प्रीतिं पुत्रलाभात्प्रयातु मे १३
तामुवाच यमो गच्छ यथागतमनिन्दिते और्ध्वदेहिककार्येषु यत्नं भर्तुः समाचर १४
नानुगन्तुमयं शक्त्यस्त्वया लोकान्तरं गतः
पतिव्रताऽसि तेन त्वं मुहूर्तं मम यास्यसि १५
गुरुशुश्रूषणाद्भद्रे तथा सत्यवता महत् पुण्यं समर्जितं येन नयाम्येनमहं स्वयम् १६
एतावदेव कर्तव्यं पुरुषेण विजानता मातुः पितुश्च शुश्रूषा गुरोश्च
वरवर्णिनि १७
तोषितं त्रयमेतच्च सदा सत्यवता वने
पूजितं विजितः स्वर्गस्त्वयाऽनेन चिरं
शुभे १८
तपसा ब्रह्मचर्येण अग्निशुश्रूषया शुभे पुरुषाः स्वर्गमायान्ति गुरुशुश्रूषया

तथा १९
आचार्यश्च पिता चैव माता भ्राता च पूर्वजः न चैऽतेप्यवमन्तव्या ब्राह्मणेन विशेषतः २०
आचार्यो ब्रह्मणो मूर्तिः पिता मूर्तिः प्रजापतेः
माता पृथिव्या मूर्तिस्तु भ्राता वै
मूर्तिरात्मनः २१
जन्मना पितरौ क्लेशं सहेते संभवे नृणाम्
न तस्य निष्कृतिः शक्या कर्तुं
वर्षशतैरपि २२
तयोर्नित्यं प्रियं कुर्यादाचार्यस्य तु
सर्वदा
तेष्वेव त्रिषु तुष्टेषु तपः सर्वं
समाप्यते २३
तेषां त्रयाणां शुश्रूषा परमं तप उच्यते
न च तैरननुज्ञातो धर्ममन्यं समाचरेत् २४
त एव हि त्रयो लोकास्त एव त्रय आश्रमाः
त एव च त्रयो
वेदास्तथैवोक्तास्त्रयोऽग्नयः २५
पिता वै गार्हपत्योऽग्निर्माता दक्षिणतः
स्मृतः
गुरुराहवनीयश्च साऽग्नित्रेता गरीयसी २६
त्रिषु प्रमाद्यते नैषु
त्रींल्लोकाञ्जयते गृही
दीप्यमानः स्ववपुषा देववद्दिवि मोदते २७

कृतेन कामेन निवर्त भद्रे भविष्यतीदं सकलं त्वयोक्तम्
ममोपरोधस्तव च क्लमः स्यात्तथाऽधुना तेन तव ब्रवीमि २८
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सावित्र्युपाख्याने द्वितीयवरलाभो नामैकादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः २११

अथ द्वादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः सावित्र्युवाच
धर्मार्जने सुरश्रेष्ठ कुतो ग्लानिः क्लमस्तथा
त्वत्पादमूलसेवा च परमं धर्मकारणम् १ धर्मार्जनं तथा कार्यं पुरुषेण विजानता तल्लाभः सर्वलाभेभ्यो यदा देव विशिष्यते २
धर्मश्चार्थश्च कामश्च त्रिवर्गो जन्मनः फलम्
धर्महीनस्य कामार्थौ वन्ध्यासुतसमौ प्रभो ३
धर्मादर्थस्तथा कामो धर्माल्लोकद्वयं तथा
धर्म एकोऽनुयात्येनं यत्रक्वचनगामिनम् ४
शरीरेण समं नाशं सर्वमन्यद्धि गच्छति
एको हि जायते जन्तुरेक एव विपद्यते ५
धर्मस्तमनु यात्येको न सुहृन्न च बान्धवाः

क्रिया सौभाग्यलावण्यं सर्वं धर्मेण लभ्यते ६
ब्रह्मेन्द्रोपेन्द्र शर्वेन्दुयमार्काग्न्यनिलाम्भसाम् वस्वश्विधनदाद्यानां ये लोकाः सर्वकामदाः ७
धर्मेण तानवाप्नोति पुरुषः पुरुषान्तक मनोहराणि द्वीपानि वर्षाणि सुसुखानि च ८ प्रयान्ति धर्मेण नरास्तथैव नरगण्डिकाः नन्दनादीनि मुख्यानि देवोद्यानानि यानि च ९
तानि पुण्येन लभ्यन्ते नाकपृष्ठं तथा नरैः
विमानानि विचित्राणि तथैवाप्सरसः शुभाः १०
तैजसानि शरीराणि सदा पुण्यवतां फलम् राज्यं नृपतिपूजा च कामसिद्धिस्तथेप्सिता ११
संस्काराणि च मुख्यानि फलं पुण्यस्य दृश्यते
रुक्मवैदूर्यदण्डानि चण्डांशुसदृशानि च १२
चामराणि सुराध्यक्ष भवन्ति शुभकर्मणाम् पूर्णेन्दुमण्डलाभेन रत्नांशुकविकाशिना १३
धार्यतां याति च्छत्रेण नरः पुण्येन

कर्मणा
जयशङ्खस्वरौघेण सूतमागधनिःस्वनैः १४ वरासनं सभृङ्गारं फलं पुण्यस्य कर्मणः वरान्नपानं गीतं च भृत्यमाल्यानुलेपनम् १५
रत्नवस्त्राणि मुख्यानि फलं पुण्यस्य कर्मणः
रूपौदार्यगुणोपेताः
स्त्रियश्चातिमनोहराः १६
वासाः प्रासादपृष्ठेषु भवन्ति
शुभकर्मिणाम्
सुवर्णकिङ्किणीमिश्रचामरापीडधारिणः १७
वहन्ति तुरगा देव नरं पुण्येन कर्मणा हैमकक्षैश्च मातङ्गैश्चलत्पर्वतसंनिभैः १८
खेलद्भिः पादविन्यासैर्यान्ति पुण्येन
कर्मणा
सर्वकामप्रदे देवसर्वाघदुरितापहे १९
वहन्ति भक्तिं पुरुषाः सदा पुण्येन
कर्मणा
तस्य द्वाराणि यजनं तपो दानं दमः क्षमा २०
ब्रह्मचर्यं तथा सत्यं तीर्थानुसरणं शुभम्
स्वाध्यायसेवा साधूनां सहवासः सुरार्चनम् २१
गुरूणां चैव शुश्रूषा ब्राह्मणानां च

पूजनम्
इन्द्रियाणां जयश्चैव ब्रह्मचर्यममत्सरम् २२
तस्माद्धर्मः सदा कार्यो नित्यमेव
विजानता
न हि प्रतीक्षते मृत्युः कृतमस्य न वा
कृतम् २३
बाल एव चरेद्धर्ममनित्यं देव जीवितम्
को हि जानाति कस्याद्य
मृत्युरेवाऽऽपतिष्यति २४
पश्यतोऽप्यस्य लोकस्य मरणं पुरतः स्थितम्
अमरस्येव चरितमत्याश्चर्यं सुरोत्तम २५
युवत्वापेक्षया बालो वृद्धत्वापेक्षया
युवा
मृत्योरुत्सङ्गमारूढः स्थविरः
किमपेक्षते २६
तत्रापि विन्दतस्त्राणं मृत्युना तस्य का गतिः
न भयं मरणादेव प्राणिनामभयं क्वचित् तत्रापि निर्भयाः सन्तः सदा सुकृतकारिणः २७
यम उवाच
तुष्टोऽस्मि ते विशालाक्षि वचनैर्धर्मसंगतैः
विना सत्यवतः प्राणान्वरं वरय मा चिरम् २८

सावित्र्युवाच
वरयामि त्वया दत्तं पुत्राणां शतमौरसम् अनपत्यस्य लोकेषु गतिः किल न विद्यते २९
यम उवाच
कृतेन कामेन निवर्त भद्रे भविष्यतीदं
सफलं यथोक्तम्
ममोपरोधस्तव च क्लमः स्यात्तथाऽधुना तेन
तव ब्रवीमि ३०
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सावित्र्युपाख्याने तृतीयवरलाभो नाम द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः २१२

अथ त्रयोदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः सावित्र्युवाच
धर्माधर्मविधानज्ञ सर्वधर्मप्रवर्तक त्वमेव जगतो नाथः प्रजासंयमनो यमः १ कर्मणामनुरूपेण यस्माद्यमयसे प्रजाः तस्माद्वै प्रोच्यसे देव यम इत्येव नामतः २
धर्मेणेमाः प्रजाः सर्वा यस्माद्रञ्जयसे प्रभो
तस्मात्ते धर्मराजेति नाम
सद्भिर्निगद्यते ३
सुकृतं दुष्कृतं चोभे पुरोधाय यदा जनाः
त्वत्सकाशं मृता यान्ति तस्मात्त्वं
मृत्युरुच्यसे ४

कालं कलार्धं कलयन्सर्वेषां त्वं हि तिष्ठसि
तस्मात्कालेति ते नाम प्रोच्यते
तत्त्वदर्शिभिः ५
सर्वेषामेव भूतानां यस्मादन्तकरो महान्
तस्मात्त्वमन्तकः प्रोक्तः
सर्वदेवैर्महाद्युते ६
विवस्वतस्त्वं तनयः प्रथमः परिकीर्तितः
तस्माद्वैवस्वतो नाम्ना सर्वलोकेषु
कथ्यसे ७
आयुष्ये कर्मणि क्षीणे गृह्णासि प्रसमं जनम्
तदा त्वं कथ्यसे लोके सर्वप्राणहरेति वै ८
तव प्रसादाद्देवेश त्रयीधर्मो न नश्यति तव प्रसादाद्देवेश धर्मे तिष्ठन्ति
जन्तवः
तव प्रसादाद्देवेश संकरो न प्रजायते ९
सतां सदा गतिर्देव त्वमेव परिकीर्तितः
जगतोऽस्य जगन्नाथ मर्यादापरिपालकः १०
पाहि मां त्रिदशश्रेष्ठ दुःखितां
शरणागताम्
पितरौ च तथैवास्य राजपुत्रस्य दुःखितौ ११
यम उवाच
स्तवेन भक्त्या घर्मज्ञे मया तुष्टेन सत्यवान्

तव भर्ता विमुक्तोऽयं लब्धकामा व्रजाबले १२
राज्यं कृत्वा त्वया सार्धं वत्सराशीतिपञ्चकम्
नाकपृष्ठमथाऽऽरुह्य त्रिदशैः सह रंस्यते १३
त्वयि पुत्रशतं चापि सत्यवाञ्जनयिष्यति ते चापि सर्वे राजानः
क्षत्त्रियास्त्रिदशोपमाः १४
मुख्यास्त्वन्नाम पुत्रास्ते भविष्यन्ति
हि शाश्वताः
पितुश्च ते पुत्रशतं भविता तव मातरि १५
मालव्यां मालवा नाम शाश्वताः
पुत्रपौत्रिणः
भ्रातरस्ते भविष्यन्ति
क्षत्त्रियास्त्रिदशोपमाः १६
स्तोत्रेणानेन धर्मज्ञे कल्यमुत्थाय
यस्तु माम्
कीर्तयिष्यति तस्यापि
दीर्घमायुर्भविष्यति १७
मत्स्य उवाच
एतावदुक्त्वा भगवान्यमस्तु प्रमुच्य तं
राजसुतं महात्मा
अदर्शनं तत्र यमो जगाम कालेन सार्धं सह
मृत्युना च १८
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सावित्र्!

युपाख्याने सत्यवज्जीवितलाभो नाम त्रयोदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः २१३

अथ चतुर्दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः मत्स्य उवाच
सावित्री तु ततः साध्वी जगाम वरवर्णिनी पथा यथागतेनैव यत्राऽऽसीत्सत्यवान्मृतः १
सा समासाद्य भर्तारं तस्योत्सङ्गगतं शिरः कृत्वा विवेश तन्वङ्गी लम्बमाने दिवाकरे २
सत्यवानपि निर्मुक्तो धर्मराजाच्छनैः शनैः
उन्मीलयत नेत्राभ्यां प्रास्फुरच्च नराधिप ३
ततः प्रत्यागतप्राणः प्रियां वचनमब्रवीत् क्वासौ प्रयातः पुरुषो यो मामप्यपकर्षति ४
न जानामि वरारोहे कश्चासौ पुरुषः शुभे वनेऽस्मिंश्चारुसर्वाङ्गि सुप्तस्य च दिनं गतम् ५
उपवासपरिश्रान्ता दुःखिता भवती मया
अद्मद्दुर्हृदयेनाद्य पितरौ दुःखितौ तथा
द्रष्टुमिच्छाम्यहं सुभ्रु गमने त्वरिता
भव ६
सावित्र्युवाच

आदित्येऽस्तमनुप्राप्ते यदि ते रुचितं प्रभो
आश्रमं तु प्रयास्यावः श्वशुरौ हीनचक्षुषौ ७
यथावृत्तं च तत्रैव तव वक्ष्याम्यथाऽऽश्रमे
एतावदुक्त्वा भर्तारं सह भर्त्रा तदा ययौ ८
आससादाऽऽश्रमं चैव सह भर्त्रा नृपात्मजा एतस्मिन्नेव काले तु लब्धचक्षुर्महीपतिः ९
द्युमत्सेनः सभार्यस्तु पर्यतप्यत भार्गव प्रियपुत्रमपश्यन्वै स्नुषां चैवाथ कर्शिताम् १०
आश्वास्वमानस्तु तथा स तु राजा तपोधनैः ददर्श पुत्रमायान्तं स्नुषया सह काननात् ११
सावित्री तु वरारोहा सह सत्यवता तदा ववन्दे तत्र राजानं सभार्यं क्षत्त्रपुंगवम् १२
परिष्वक्तस्तदा पित्रा
सत्यवान्राजनन्दनः
अभिवाद्य ततः सर्वान्वने
तस्मिंस्तपोधनान् १३
उवास तत्र तां रात्रिमृषिभिः सर्वधर्मवित्

साबित्र्यपि जगादाथ यथावृत्तमनिन्दिता १४
व्रतं समापयामास तस्यामेव तदा निशि
ततस्तूर्यैस्त्रियामान्ते ससैन्यस्तस्य
भूपतेः १५
आजगाम जनः सर्वो राज्यार्थाय निमन्त्रणे
विज्ञापयामास तदा तत्र प्रकृतिशासनम् १६
विचक्षुषस्ते नृपते येन राज्यं पुरा
हृतम्
अमात्यैः स हतो राजा भवांस्तस्मिन्पुरे
नृपः १७
एतच्छ्रुत्वा ययौ राजा बलेन चतुरङ्गिणा लेभे च सकलं राज्यं धर्मराजान्महात्मनः १८
भ्रातॄणां तु शतं लेभे सावित्र्यपि वराङ्गना
एवं पतिव्रता साध्वी पितृपक्षं नृपात्मजा १९
उज्जहार वरारोहा भर्तृपक्षं तथैव च मोचयामास भर्तारं मृत्युपाशवशं गतम् २०
तस्मात्साध्व्यः स्त्रियः पूज्याः सततं
देववन्नरैः
तासां राजन्प्रसादेन धार्यते वै
जगत्त्रयम् २१
तासां तु वाक्यं भवतीह मिथ्या न जातु लोकेषु चराचरेषु

तस्मात्सदा ताः परिपूजनीयाः कामान्समग्रानभिकामयानैः २२
यश्चेदं शृणुयान्नित्यं सावित्र्याख्यानमुत्तमम्
स सुखी सर्वसिद्धार्थो न दुःखं प्राप्नुयान्नरः
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे सावित्र्युपाख्यानसमाप्तिर्नाम चतुर्दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः २१४

अथ पञ्चदशाधिकद्विततमोऽध्यायः मनुरुवाच
राज्ञोऽभिषिक्तमात्रस्य किं नु कृत्यतमं भवेत्
एतन्मे सर्वमाचक्ष्व सम्यग्वेत्ति यतो भवान् १
मत्स्य उवाच
अभिषेकार्द्रशिरसा राज्ञा राज्यावलोकिना
सहायवरणं कार्यं तत्र राज्यं
प्रतिष्ठितम् २
यदप्यल्पतरं कर्म तदप्येकेन दुष्करम्
पुरुषेणासहायेन किमु राज्यं महोदयम् ३
तस्मात्सहायान्वरयेत्कुलीनान्नृपतिः
स्वयम्
शूरान्कुलीनजातीयान्बलयुक्ताञ्छ्रियाऽन्वितान् ४

रूपसत्त्वगुणोपेतान्सज्जनान्क्षमयाऽन्वितान्
क्लेशक्षमान्महोत्साहान्धर्मज्ञांश्च
प्रियंवदान् ५
हितोपदेशकालज्ञान्स्वामिभक्तान्यशोर्थिनः
एवंविधान्सहायांश्च शुभकर्मसु योजयेत् ६
गुणहीनानपि तथा विज्ञाय नृपतिः स्वयम् कर्मस्वेव नियुञ्जीत यथायोग्येषु भागशः ७
कुलीनः शीलसंपन्नो धनुर्वेदविशारदः
हस्तिशिक्षाश्वशिक्षासु कुशलः श्लक्ष्णभाषिता ८
निमित्ते शकुनज्ञाने वेत्ता चैव
चिकित्सिते
कृतज्ञः कर्मणां शूरस्तथा
क्लेशसहस्त्वृजुः ९
व्यूहतत्त्वविधानज्ञः फल्गुसारविशेषवित्
राज्ञा सेनापतिः कार्यो ब्राह्मणः
क्षत्त्रियोऽथवा १०
प्रांशुः सुरूपो दक्षश्च प्रियवादी न
चोद्धतः
चित्तग्राहश्च सर्वेषां प्रतीहारो
विधीयते ११
यथोक्तवादी दूतः स्याद्देशभाषाविशारदः शक्तः क्लेशसहो वाग्ग्मी देशकालविभागवित्

१२
विज्ञातदेशकालश्च दूतः स स्यान्महीक्षितः वक्ता नयस्य यः काले स दूतो नृपतेर्भवेत् १३
प्रांशवोऽशयनाः शूरा दृढभक्ता निराकुलाः राज्ञा तु रक्षिणः कार्याः सदा क्लेशसहा हिताः १४
अनाहार्योऽनृशंसश्च दृढभक्तिश्च पार्थिवे
ताम्बूलधारी भवति नारी वाऽप्यथ तद्गुणा १५
षाड्गुण्यविधितत्त्वज्ञो देशभाषाविशारदः सांधिविग्रहिकः कार्यो राज्ञा नयविशारदः १६
कृताकृतज्ञो भृत्यानां ज्ञेयः स्याद्देशरक्षिता
आयव्ययज्ञो लोकज्ञो देशोत्पत्तिविशारदः १७
सुरूपस्तरुणः प्रांशुर्दृढभक्तिः कुलोचितः
शूरः क्लेशसहश्चैव खड्गधारी प्रकीर्तितः १८
शूरश्च बलयुक्तश्च गजाश्वरथकोविदः धनुर्धारी भवेद्राज्ञः सर्वक्लेशसहः शुचिः १९
निमित्तशकुनज्ञानी हयशिक्षाविशारदः

हयायुर्वेदतत्त्वज्ञो भुवो भागविचक्षणः २०
बलाबलज्ञो रथिनः स्थिरदृष्टिः प्रियंवदः शूरश्च कृतविद्यश्च सारथिः परिकीर्तितः २१
अनाहार्यः शुचिर्दक्षश्चिकित्सितविदां वरः
सूपशास्त्रविशेषज्ञः सूदाध्यक्षः प्रशस्यते २२
सूदशास्त्रविधानज्ञाः पराभेद्याः कुलोद्गताः
सर्वे महानसे धार्याः कृत्तकेशनखा नराः २३
समः शत्रौ च मित्रे च धर्मशास्त्रविशारदः विप्रमुख्यः कुलीनश्च धर्माधिकरणो भवेत् २४
कार्यास्तथाविधास्तत्र द्विजमुख्याः सभासदः
सर्वदेशाक्षराभिज्ञः सर्वशास्त्रविशारदः २५
लेखकः कथितो राज्ञः सर्वाधिकरणेषु वै शीर्षोपेतान्सुसंपूर्णान्समश्रेणिगतान्समान् २६
अक्षरान्वै लिखेद्यस्तु लेखकः स वरः
स्मृतः
उपायवाक्यकुशलः सर्वशास्त्रविशारदः २७

बह्वर्थवक्ता चाल्पेन लेखकः स्यान्नृपोत्तम वाक्याभिप्रायतत्त्वज्ञो देशकालविभागवित् २८
अनाहार्ये भवेत्सक्तो लेखकः
स्यान्नृपोत्तम
पुरुषान्तरतत्त्वज्ञाः
प्रांशवश्चाप्यलोलुपाः २९
धर्माधिकारिणः कार्या जना दानकरा नराः
एवंविधास्तथा कार्या राज्ञा दौवारिका
जनाः ३०
लोहवस्त्राजिनादीनां रत्नानां च विधानवित्
विज्ञाता फल्गुसाराणामनाहार्यः शुचिः सदा
३१
निपुणश्चाप्रमत्तश्च धनाध्यक्षः
प्रकीर्तितः ३२
आयद्वारेषु सर्वेषु धनाध्यक्षसमा नराः
व्ययद्वारेषु च तथा कर्तव्याः
पृथिवीक्षिता ३३
परम्परागतो यः स्यादष्टाङ्गे
सुचिकित्सिते
अनाहार्यः स वैद्यः स्याद्धर्मात्मा च
कुलोद्गतः ३४
प्राणाचार्यः स विज्ञेयो वचनं तस्य भूभुजा

राजन्राज्ञा सदा कार्यं यथा कार्यं
पृथग्जनैः ३५
हस्तिशिक्षाविधानज्ञो वनजातिविशारदः
क्लेशक्षमस्तथा राज्ञो गजाध्यक्षः
प्रशस्यते ३६
एतैरेव गुणैर्युक्तः स्थविरश्च विशेषतः गजारोही नरेन्द्रस्य सर्वकर्मसु शस्यते ३७
हयशिक्षाविधानज्ञश्चिकित्सितविशारदः
अश्वाध्यक्षो महीभर्तुः स्वासनश्च प्रशस्यते ३८
अनाहार्यश्च शूरश्च तथा प्राज्ञः
कुलोद्गतः
दुर्गाध्यक्षः स्मृतो राज्ञ उद्युक्तः
सर्वकर्मसु ३९
वास्तुविद्याविधानज्ञो लघुहस्तो जितश्रमः
दीर्घदर्शी च शूरश्च स्थपतिः परिकीर्तितः ४०
यन्त्रमुक्ते पाणिमुक्ते विमुक्ते मुक्तधारिते
अस्त्राचार्यो निरुद्वेगः कुशलश्च विशिष्यते ४१
वृद्धः कुलोद्गतः सूक्तः पितृपैतामहः शुचिः
राज्ञामन्तः पुराध्यक्षो विनीतश्च

तथेष्यते ४२
एवं सप्ताधिकारेषु पुरुषाः सप्त ते पुरे परीक्ष्य चाधिकार्यः स्यू राज्ञा सर्वेषु
कर्मसु
स्थापनाजातितत्त्वज्ञाः सततं
प्रतिजागृताः ४३
राज्ञः स्यादायुधागारे दक्षः कर्मसु चोद्यतः
कर्माण्यपरिमेयानि राज्ञो नृपकुलोद्वह ४४
उत्तमाधममध्यानि बुद्ध्वा कर्माणि पार्थिवः
उत्तमाधममध्येषु पुरुषेषु नियोजयेत् ४५
नरकर्मविपर्यासाद्राजा नाशमवाप्नुयात्
नियोगं पौरुषं भक्तिं श्रुतं शौर्यं कुलं
नयम् ४६
ज्ञात्वा वृत्तिर्विधातव्या पुरुषाणां महीक्षिता
पुरुषान्तरविज्ञानतत्त्वसारनिबन्धनात् ४७
बहुभिर्मन्त्रयेत्कामं राजा मन्त्रं पृथक्पृथक्
मन्त्रिणामपि नो कुर्यान्मन्त्रिमन्त्रप्रकाशनम् ४८ क्वचिन्न कस्य विश्वासो भवतीह सदा नृणाम् निश्चयस्तु सदा मन्त्रे कार्य एकेन

सूरिणा ४९
भवेद्वा निश्चयावाप्तिः परबुद्ध्युपजिवनात्
एकस्यैव महीभर्तुर्भूयः कार्यो विनिश्चयः ५०
ब्राह्मणान्पर्युपासीत त्रयीशास्त्रसुनिश्चितान् नासच्छास्त्रवतो मूढांस्ते हि लोकस्य कण्टकाः ५१
वृद्धान्हि नित्यं सेवेत विप्रान्वेदविदः शुचीन्
तेभ्यः शिक्षेत विनयं विनीतात्मा च
नित्यशः
समग्रां वशगां कुर्यात्पृथिवीं नात्र
संशयः ५२
बहवोऽविनयाद्भ्रष्टा राजानः सपरिच्छदाः
वनस्थाश्चैव राज्यानि
विनयात्प्रतिपेदिरे ५३
त्रैविद्येभ्यस्त्रयीं विद्यां
दण्डनीतिं च शाश्वतीम्
आन्वीक्षिकीं त्वात्मविद्यां
वार्तारम्भाश्च लोकतः ५४
इन्द्रियाणां जये योगं
समातिष्ठेद्दिवानिशम्
जितेन्द्रियो हि शक्नोति वशे स्थापयितुं
प्रजाः ५५

यजेत राजा बहुभिः क्रतुभिश्च सदक्षिणैः धर्मार्थं चैव विप्रेभ्यो दद्याद्भोगान्धनानि च ५६
सांवत्सरिकमाप्तैश्च
राष्ट्रादाहारयेद्बलिम्
स्यात्स्वाध्यायपरो लोके वर्तेत
पितृबन्धुवत् ५७
आवृत्तानां गुरुकुलाद्द्विजानां पूजको
भवेत्
नृपाणामक्षयो ह्येष
विधिर्ब्राह्मोऽभिधीयते ५८
तं च स्तेना न वाऽमित्रा हरन्ति न
विनश्यति
तस्माद्राज्ञा विधातव्यो ब्राह्मो वै
ह्यक्षयो विधिः ५९
समोत्तमाधमै राजा ह्याहूय पालयेत्प्रजाः
न निवर्तेत सङ्ग्रामात्क्षात्त्रं
व्रतमनुस्मरन् ६०
सङ्ग्रामेष्वनिवर्तित्वं प्रजानां
परिपालनम्
शुश्रूषा ब्राह्मणानां च राज्ञां
निःश्रेयसं परम् ६१
कृपणानाथवृद्धानां विधवानां च योषिताम् योगक्षेमं च वृत्तिं च तथैव परिकल्पयेत् ६२
वर्णाश्रमव्यवस्थानं तथा कार्यं विशेषतः

स्वधर्मप्रच्युतान्राजा स्वधर्मे
स्थापयेत्तथा ६३
आश्रमेषु तथा कार्यमन्नं तैलं च भाजनम्
स्वयमेवाऽऽनयेद्राजा
सत्कृतान्नावमानयेत् ६४
तापसे सर्वकार्याणि राज्यमात्मानमेव च निवेदयेत्प्रयत्नेन देववच्चिरमर्चयेत् ६५
द्वे प्रज्ञे वेदितव्ये च ऋज्वी वक्रा च
मानवैः
वक्रां ज्ञात्वा न सेवेत प्रतिबाधेत चाऽऽगताम् ६६
नास्य च्छिद्रं परो
विद्याद्विद्याच्छिद्रं परस्य तु
गूहेत्कूर्म इवाङ्गानि
रक्षेद्विवरमात्मनः ६७
न विश्वसेदविश्वस्ते विश्वस्ते
नातिविश्वसेत्
विश्वासाद्भयमुत्पन्नं मूलान्यपि
निकृन्तति ६८
विश्वासयेच्चाप्यपरं तत्त्वभूतेन हेतुना बकवच्चिन्तयेदर्थान्सिंहवच्च पराक्रमेत् ६९
वृकवच्चापि लुम्पेत शशवच्च विनिक्षिपेत् दृढप्रहारी च भवेत्तथा शूकरवन्नृपः ७० चित्राकारश्च शिखिवद्दृढभक्तस्तथा

श्ववत्
तथा च मधुराभाषी भवेत्कोकिलवन्नृपः ७१
काकशङ्की भवेन्नित्यमज्ञातवसतिं वसेत्
नापरीक्षितपूर्वं च भोजनं शयनं व्रजेत् वस्त्रं पुष्पमलंकारं
यच्चान्यन्मनुजोत्तम ७२
न गाहेज्जनसंबाधं न चाज्ञातजलाशयम् अपरीक्षितपूर्वं च पुरुषैराप्तकारिभिः ७३
नाऽऽरोहेत्कुञ्जरं व्यालं नादान्तं तुरगं
तथा
नाविज्ञातां स्त्रियं गच्छेन्नैव देवोत्सवे वसेत् ७४
नरेन्द्रलक्ष्म्या धर्मज्ञ
त्राताऽश्रान्तो भवेन्नृपः
सद्भृत्याश्च तथा पुष्टाः सततं
प्रतिमानिताः ७५
राज्ञा सहायाः कर्तव्याः पृथिवीं जेतुमिच्छता
यथार्हं चाप्यसुभृतो राजा कर्मसु योजयेत् ७६
धर्मिष्ठान्धर्मकार्येषू शूरान्सङ्ग्रामकर्मसु निपुणानर्थकृत्येषु सर्वत्रैव तथा शुचीन् ७७
स्त्रीषु षण्डं नियुञ्जीत तीक्ष्णं

दारुणकर्मसु
धर्मे चार्थे च कामे च नये च रविनन्दन ७८
राजा यथार्हं कुर्याच्च उपधाभिः
परीक्षणम्
समतीतोपदान्भृत्यान्कुर्याच्छस्तवनेचरान् ७९
तत्पादान्वेषिणो यत्तांस्तदध्यक्षांस्तु कारयेत्
एवमादीनि कर्माणि नृपैः कर्याणि पार्थिव ८०
सर्वथा नेष्यते राजस्तीक्ष्णोपकरणक्रमः कर्माणि पापसाध्यानि यानि राज्ञो नराधिप ८१
सन्तस्तानि न कुर्वन्ति तस्मात्तानि त्यजेन्नृपः
नेष्यते पृथिवीशानां तीक्ष्णोपकरणक्रिया ८२
यस्मिन्कर्मणि यस्य स्याद्वेशेषेण च कौशलम्
तस्मिन्कर्मणि तं राजा परीक्ष्य विनियोजयेत्
पितृपैतामहान्भृत्यान्सर्वकर्मसु योजयेत् ८३
विना दायादकृत्येषु तत्र ते हि समागताः राजा दायादकृत्येषु परीक्ष्य तु कृतान्नरान्

नियुञ्जीत महाभाग तस्य ते हितकारिणः ८४
परराजगृहात्प्राप्ताञ्जनसंग्रहकाम्यया
दुष्टान्वाऽप्यथवाऽदुष्टानाश्रयीत
प्रयत्नतः ८५
दुष्टं विज्ञाय विश्वासं न कुर्यात्तत्र भूमिपः
वृत्तिं तस्यापि वर्तेत जनसंग्रहकाम्यया ८६
राजा देशान्तरप्राप्तं पुरुषं पूजयेद्भृशम्
ममायं देशसंप्राप्तो बहुमानेन चिन्तयेत् ८७
कामं भृत्यार्जनं राजा नैव कुर्यान्नराधिप
न च
वाऽसंविभक्तांस्तान्भृत्यान्कुर्यात्कथंचन ८८
शत्रवोऽग्निर्विषं सर्पो निस्त्रिंश इति
चैकतः
भृत्या मनुजशार्दूल रुषिताश्च तथैकतः ८९
तेषां चारेण चारित्रं राजा विज्ञाय नित्यशः
गुणिनां पूजनं कुर्यान्निर्गुणानां च
शासनम्
कथिताः सततं राजन्राजानश्चारचक्षुषः ९०
स्वके देशे परे देशे

ज्ञानशीलान्विचक्षणान् अनाहार्यान्क्लेशसहान्नियुञ्जीत तथा चरान् ९१
जनस्याविदितान्सौम्यांस्तथाऽज्ञातान्परस्परम्
वणिजो मन्त्रकुशलान्सांवत्सरचिकित्सकान्
तथा प्रव्राजिताकारांश्चारान्राजा
वियोजयेत् ९२
नैकस्य रजा श्रद्दध्याच्चारस्यापि
सुभाषितम्
द्वयोः संबन्धमाज्ञाय
श्रद्दध्यान्नृपतिस्तदा ९३
परस्परस्याविदितौ यदि स्यातां च तावुभौ
तस्माद्राजा प्रयत्नेन
गूढांश्चारान्नियोजयेत् ९४
राज्यस्य मूलमेतावद्या
राज्ञश्चारदर्शिता
चाराणामपि यत्नेन राज्ञा कार्यं
परीक्षणम् ९५
रागापरागौ भृत्यानां जनस्य च गुणागुणान्
सर्वं राज्ञां चरायत्तं तेषु यत्नपरो
भवेत् ९६
कर्मणा केन मे लोके जनः सर्वोऽनुरज्यते विरज्यते केन तथा विज्ञेयं तन्महीक्षिता ९७
अनुरागकरं लोके कर्म कार्यं महाक्षिता

विरागजनकं लोके वर्जनीयं विशेषतः ९८
जनानुरागप्रभवा हि लक्ष्मी राज्ञां यतो
भास्करवंशचन्द्र
तस्मात्प्रयत्नेन नरेन्द्रमुख्यैः
कार्योऽनुरागो भुवि मानवेषु ९९
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे
राज्ञां सहायसंपत्तिर्नाम पञ्चदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः २१५

अथ षोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः
मत्स्य उवाच
यथाऽनुवर्तितव्यं स्यान्मनो राज्ञोऽनुजीविभिः
तथा ते कथयिष्यामि निबोध गदतो मम ज्ञात्वा सर्वात्मना कार्यं स्वशक्त्या रविनन्दन
राजा यत्तु वदेद्वाक्यं श्रोतव्यं तत्प्रयत्नतः
आक्षिप्य वचनं तस्य न वक्तव्यं तथा वचः २ अनुकूलं प्रियं तस्य वक्तव्यं जनसंसदि रहोगतस्य वक्तव्यमप्रियं तद्धितं भवेत् ३
परार्थमस्य वक्तव्यं स्वस्थे चेतसि पार्थिव
स्वार्थः सुहृद्भिर्वक्तव्यो न स्वयं तु कथं चन ४

कार्यातिपातः सर्वेषु रक्षितव्यः प्रयत्नतः
न च हिंस्यं धनं किंचिन्नियुक्तेन च कर्मणि ५
नोपेक्ष्यस्तस्य मानश्च तथा राज्ञः प्रियो भवेत्
राज्ञश्च न तथा कार्यं वेषभाषितचेष्टितम् ६
राजलीला न कर्तव्या तद्विद्विष्टं च वर्जयेत्
राज्ञः समोऽधिको वा न कार्यो वेषो विजानता ७
द्यूतादिषु तथैवान्यत्कौशलं तु प्रदर्शयेत्
प्रदर्श्य कौशलं चास्य राजानं तु विशेषयेत् ८
अन्तःपुरजनाध्यक्षैर्वैरिदूतैर्निराकृतैः
संसर्गं न व्रजेद्राजन्विना
पार्थिवशासनात् ९
निःस्नेहतां चावमानं प्रयत्नेन तु
गोपयेत्
यच्च गुह्यं भवेद्राज्ञो न तल्लोके
प्रकाशयेत् १०
नृपेण श्रावितं यत्स्याद्वाच्यावाच्यं नृपोत्तम

न तत्संश्रावयेल्लोके तथा राज्ञोऽप्रियो
भवेत् ११
आज्ञाप्यमाने वाऽन्यस्मिन्समुत्थाय
त्वरान्वितः
किमहं करवाणीति वाच्यो राजा विजानता १२
कार्यावस्थां च विज्ञाय कार्यमेव यथा
भवेत्
सतत क्रियमाणेऽस्मिँ ल्लाघवं तु
व्रजेद्ध्रुवम् १३
राज्ञः प्रियाणि वाक्यानि न चात्यर्थं पुनः पुनः
न हास्यशीलस्तु भवेन्न चापि भृकुटीमुखः
१४
नातिवक्ता न निर्वक्ता न च मात्सरिकस्तथा आत्मसंभावितश्चैव न भवेत्तु कथंचन १५
दुष्कृतानि नरेन्द्रस्य न तु
संकीर्तयेत्क्वचित्
वस्त्रमस्त्रमलंकारं राज्ञा दत्तं तु
धारयेत् १६
औदार्येण न तद्देयमन्यस्मै भूतिमिच्छता
न चैवात्यशनं कार्यं दिवा स्वप्नं न
कारयेत् १७
नानिर्दिष्टे तथा द्वारे प्रविशेत्तु कथंचन
न च पश्येत्तु राजानमयोग्यासु च भूमिषु १८

राज्ञस्तु दक्षिणो पार्श्वे वामे चोपविशेत्तदा
पुरस्ताच्च तथा पश्चादासनं तु विगर्हितम् १९
जृम्भां निष्ठीवनं कासं कोपं पर्यस्तिकाश्रयम्
भृकुटिं वान्तमुद्गारं तत्समीपे विवर्जयेत् २०
स्वयं तत्र न कुर्वीत स्वगुणाख्यापनं
बुधः
स्वगुणाख्यापने युक्त्या परमेव
प्रयोजयेत् २१
हृदयं निर्मलं कृत्वा परां
भक्तिमुपाश्रितैः
अनुजीविगणैर्भाव्यं नित्यं
राज्ञामतन्द्रितैः २२
शाठ्यं लौल्यं च पैशुन्यं नास्तिक्यं
क्षुद्रता तथा
चापल्पं च परित्याज्यं नित्यं
राज्ञोऽनुजीविभिः २३
श्रुतेन विद्याशीलैश्च संयोज्याऽऽत्मानमात्मना
राजसेवां ततः कुर्याद्भूतये भूतिवर्धनीम् २४
नमस्कार्याः सदा चास्य पुत्रवल्लभमन्त्रिणः

सचिवैश्चास्य विश्वासो न तु कार्यः कथं चन २५
अपृष्टश्चास्य न ब्रूयात्कामं ब्रूयात्तथा यदि
हितं तथ्यं च वचनं हितैः सह सुनिश्चितम् २६
चित्तं चैवास्य विज्ञेयं नित्यमेवानुजीविना
भर्तुराराधनं कुर्याच्चित्तज्ञो मानवः सुखम् २७
रागापराग्रौ चैवास्य विज्ञेयौ
भूतिमिच्छता
त्यजेद्विरक्तं नृपतिं रक्ताद्वृत्तिं तु
कारयेत् २८
विरक्तः कारयेन्नाशं विपक्षाभ्युदयं तथा
आशावर्धनकं कृत्वा फलनाशं करोति च २९
अकोपोऽपि सकोपाभः प्रसन्नोऽपि च निष्कलः
वाक्यं च समदं वक्ति वृत्तिच्छेदं करोति
वै ३०
प्रदेशवाक्यमुदितो न च संभावयेत्तथा आराधनासु सर्वासु सुप्तवच्च विचेष्टते ३१
कथासु दोषं क्षिपति वाक्यभङ्गं करोति च लक्ष्यते विमुखश्चैव गुणसंकीर्तनेऽपि च ३२
दृष्टिं क्षिपति चान्यत्र क्रियमाणे च

कर्मणि
विरक्तलक्षणं चैतच्छृणु रक्तस्य लक्षणम् ३३
दृष्ट्वा प्रसन्नो भवति वाक्यं गृह्णाति चाऽऽदरात्
कुशलादिपरिप्रश्नं संप्रयच्छति चाऽऽसनम् ३४
विविक्तदर्शने चास्य रहस्येनं न शङ्कते जायते हृष्टवदनः श्रुत्वा तस्य तु तत्कथाम् ३५
अप्रियाण्यपि वाक्यानि तदुक्तान्यभिनन्दते
उपायनं च गृह्णाति स्तोकमप्यादरात्तथा ३६
कथान्तरेषु स्मरति प्रहृष्टवदनस्तथा इति रक्तस्य कर्तव्या सेवा रविकुलोद्वह आपत्सु न त्यजेत्पूर्वं विरक्तमपि सेवितम् ३७
मित्रं न चाऽऽपत्सु तथा च मृत्यं त्यजन्ति
ये निर्गुणमप्रमेयम्
विभुं विशेषेण च ते व्रजन्ति सुरेन्द्र
धामामरवृन्दजुष्टम् ३८
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे राजधर्मेऽनुजीविवर्तनं नाम षोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः २१६

अथ सप्तदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः
मत्स्य उवाच
राजा सहायसंयुक्तः प्रभूतयवसेन्धनम् रम्यमानतसामन्तं मध्यमं देशमावसेत् १ वैश्यशूद्रजनप्रायमनाहार्यं तथा परैः किंचिद्ब्राह्मणसंयुक्तं बहुकर्मकरं तथा २
अदेवमातृकं रम्यमनुरक्तजनान्वितम् करैरपीडितं चापि बहुपुष्पफलं तथा ३ अगम्यं परचक्राणां तद्वासगृहमापदि समदुःखसुखं राज्ञः सततं प्रियमास्थितम् ४
सरीसृपविहीनं च व्याघ्रतस्करवर्जितम्
एवंविधं यथालाभं राजा विषयमावसेत् ५
तत्र दुर्गं नृपः कुर्यात्षण्णामेकतमं
बुधः
धनुर्दुर्गं महीदुर्गं नरदुर्गं तथैव च ६
वार्क्षं चैवाम्बुदुर्गं च गिरिदुर्गं च
पार्थिव
सर्वेषामेव दुर्गाणां गिरिदुर्गं
प्रशस्यते ७
दुर्गं च परिखोपेतं वप्राट्टालकसंयुतम् शतघ्नीयन्त्रमुख्यैश्च शतशश्च समावृतम् ८
गोपुरं सकपाटं च तत्र स्यात्सुमनोहरम् सपताकं गजारूढो येन राजा विशेत्पुरम् ९

चतस्रश्च तथा तत्र कार्यास्त्वायतवीथयः एकस्मिंस्तत्र वीथ्यग्रे देववेश्म भवेद्दृढम् १०
वीथ्यग्रे च द्वितीये च राजवेश्म विधीयते धर्माधिकरणं कार्यं वीथ्यग्रे च तृतीयके ११
चतुर्थे त्वथ वीथ्यग्रे गोपुरं च विधीयते आयतं चतुरस्रं वा वृत्तं वा कारयेत्पुरम् १२
मुक्तिहीनं त्रिकोणं च यवमध्यं तथैव च अर्धचन्द्रप्रकारं च वज्राकारं च कारयेत् १३
अर्धचन्द्रं प्रशंसन्ति नदीतीरेषु तद्वसन्
अन्यत्र तन्न कर्तव्यं प्रयत्नेन विजानता १४
राज्ञा कोशगृहं कार्यं दक्षिणे राजवेश्मनः
तस्यापि दक्षिणे भागे गजस्थानं विधीयते १५
गजानां प्राङ्मुखी शाला कर्तव्या
वाऽप्युदङ्मुखी
आग्नेये च तथा भागे आयुधागारमिष्यते १६
महानसं च धर्मज्ञ कर्मशालास्तथा पराः
गृहं पुरोधसः कार्यं वामतो राजवेश्मनः १७
मन्त्रिवेदविदां चैव चिकित्साकर्तुरेव च

तत्रैव च तथा भागे कोष्ठागारं विधीयते १८ गवां स्थानं तथैवात्र तुरगाणां तथैव च उत्तराभिमुखा श्रेणी तुरगाणां विधीयते १९
दक्षिणाभिमुखा वाऽथ परिशिष्टास्तु गर्हिताः
तुरगास्ते तथा धार्याः प्रदीपैः
सार्वरात्रिकैः २०
कुक्कुटान्वानरांश्चैव मर्कटांश्च
विशेषतः
धारयेदश्वशालासु सवत्सां धेनुमेव च २१
अजाश्च धार्या यत्नेन तुरगाणां हितैषिणा गोगजाश्वादिशालासु तत्पुरीषस्य निर्गमः २२
अस्तं गते न कर्तव्यो देवदेवे दिवाकरे तत्र तत्र यथास्थानं राजा विज्ञाय सारथीन् २३
दद्यादावसथस्थानं सर्वेषामनुपूर्वशः योधानां शिल्पिनां चैव सर्वेषामविशेषतः २४
दद्यादावसथान्दुर्गे कालमन्त्रविदां शुभान्
गोवैद्यानश्ववैद्यांश्च गजवैद्यांस्तथैव च २५
आहरेत भृशं राजा दुर्गे हि प्रबला रुजः कुशीलवानां विप्राणां दुर्गे स्थानं

विधीयते २६
न बहूनामतो दुर्गे विना कार्यं तथा भवेत्
दुर्गे च तत्र कर्तव्या
नानाप्रहरणान्विताः २७
सहस्रघातिनो राजंस्तैस्तु रक्षा विधीयते
दुर्गे द्वाराणि गुप्तानि कार्याण्यपि च
भूभुजा २८
संचयश्चात्र सर्वेषामायुधानां प्रशस्यते धनुषां क्षेपणीयानां तोमराणां च पार्थिव
२९
शराणामथ खड्गानां कवचानां तथैव च
लगुडानां गुडानां च हुडानां परिघैः सह ३०
अश्मनां च प्रभूतानां मुद्गराणां तथैव च
त्रिशूलानां पट्टिशानां कुठाराणां च
पार्थिव ३१
प्रासानां च सशूलानां शक्तीनां च नरोत्तम परश्वधानां चक्राणां वर्मणां चर्मभिः सह ३२
कुद्दालरज्जुवेत्राणां पीठकानां तथैव च तुषाणां चैव दात्राणामङ्गाराणां च संचयः ३३
सर्वेषां शिल्पिभाण्डानां संचयश्चात्र
चेष्यते
वादित्राणां च सर्वेषामोषधीनां तथैव च ३४
यवसानां प्रभूतानामिन्धनस्य च संचयः
गुडस्य सर्वतैलानां गोरसानां तथैव च ३५

वसानामथ मज्जानां स्नायूनामस्थिभिः सह गोचर्मपटहानां च धान्यानां सर्वतस्तथा ३६
तथैवाभ्रपटानां च यवगोधूमयोरपि
रत्नानां सर्ववस्त्राणां
लोहानामप्यशेषतः ३७
कलायमुद्गमाषाणां चणकानां तिलैः सह
तथा च सर्वसस्यानां पांसुगोमययोरपि ३८
शणसर्जरसं भूर्जं जतु लाक्षा च टङ्कणम् राजा संचिनुयाद्दुर्गे यच्चान्यदपि किंचन ३९
कुभाश्चाऽऽशीविषैः कार्या व्यालसिंहादयस्तथा
मृगाश्च पक्षिणश्चैव रक्ष्यास्ते च परस्परम् ४०
स्थानानि च विरुद्धानां सुगुप्तानि पृथक्पृथक्
कर्तव्याणि महाभाग यत्नेन पृथिवीक्षिता ४१
उक्तानि चाप्यनुक्तानि राजद्रव्याण्यशेषतः
सुगुप्तानि पुरे कुर्याज्जनानां हितकाम्यया ४२ जीवकर्षभकाकोलमामलक्याटरूषकान् शालपर्णी पृश्निपर्णी मुद्गपर्णी तथैव च ४३

माषपर्णी च मेदे द्वे शारिवे द्वे बलात्रयम्
वीरा श्वसन्ती वृष्या च बृहती कण्टकारिका ४४
शृङ्गी शृङ्गाटकी द्रोणी वर्षाभूर्दर्भरेणुका
मधुपर्णी विदार्ये द्वे महाक्षीरा
महातपाः ४५
धन्वनः सहदेवाह्वा कटुकैरण्डकं विषः
पर्णी शताह्वा मृद्वीका
फल्गुखर्जूरयष्टिकाः ४६
शुक्रातिशुक्रकाश्मर्यश्छत्रातिच्छत्रवीरणाः
इक्षुरिक्षुविकाराश्च फाणिताद्याश्च
सत्तम ४७
सिंही च सहदेवी च विश्वेदेवाश्वरोधकम् मधुकं पुष्पहंसाख्या शतपुष्पा मधूलिका ४८
शतावरीमधूके च पिप्पलं तालमेव च
आत्मगुप्ता कट्फलाख्या दार्विका
राजशीर्षकी ४९
राजसर्षपधान्याकमृष्यप्रोक्ता तथोत्कटा
कालशाकं पद्मबीजं गोवल्ली मधुवल्लिका ५०
शीतपाकी कुलिङ्गाक्षी
काकजिह्वोरुपुष्पिका
पर्वतत्रपुसौ चोभौ गुञ्जातकपुनर्नवे ५१

कसेरुका तु काश्मीरी बिल्वशालूककेसरम् शूकधान्यानि सर्वाणि शमीधान्यानि चैव हि ५२
क्षीरं क्षौद्रं तथा तक्रं तैलं मज्जा
वसाघृतम्
नीपश्चारिष्टकक्षोडवातामासोमबाणकम् ५३
एवमादीनि चान्यानि विज्ञेयो मधुरो गणः
राजा संचिनुयात्सर्वं पुरे निरवशेषतः ५४
दाडिमाम्रातकौ चैव तिन्तिडीकाम्लवेतसम्
भव्यकर्कन्धुलकुचकरमर्दकरूषकम् ५५
बीजपूरककण्डूरे मालती राजबन्धुकम्
कोलकद्वयपर्णानि द्वयोराम्रातयोरपि ५६
पारावतं नागरकं प्राचीनारुकमेव च
कपित्थामलकं चुक्रफलं दन्तशठस्य च ५७
जाम्बवं नवनीतं च सौवीरकरुषोदके
सुरासवं च मद्यानि मण्डतक्रदधीनि च ५८
शुक्लानि चैव सर्वाणि ज्ञेयमाम्लगणं द्विज
एवमादीनि चान्यानि राजा संचिनुयात्पुरे ५९
सैन्धवोद्भिदपाठेयपाक्यसामुद्रलोमकम् कुप्यसौवर्चलाबिल्वं बालकेयं यवाह्वकम् ६०
और्वं क्षारं कालभस्म विज्ञेयो लवणो गणः एवमादीनि चान्यानि राजा संचिनुयात्पुरे ६१

पिप्पली पिप्पलीमूलचव्यचित्रकनागरम् कुबेरकं च मरिकं शिग्रुभल्लातसर्षपाः ६२ कुष्ठाजमोदा किणिही हिङ्गुमूलकधान्यकम् कारवी कुञ्चिका याज्या सुमुखा कालमालिका ६३
फणिज्झकोऽथ लशुनं भूस्तृणं सुरसं तथा
कायस्था च वयःस्था च हरितालं मनःशिला ६४
अमृता च रुदन्ती च रोहिषं कुङ्कुमं तथा
जया एरण्डकाण्डीरं शल्लकी हञ्जिका तथा ६५
सर्वपित्तानि मूत्राणि प्रायो हरितकानि च
संगतानि च मूलानि यटिश्चातिविषाणि च
फलानि चैव हि तथा सूक्ष्मैला
हिङ्गुपत्रिका ६६
एवमादीनि चान्यानि गणः कटुकसंज्ञितः
राजा संचिनुयाद्दुर्गे प्रयत्नेन
नृपोत्तम ६७
मुस्तं चन्दनह्रीबेरकृतमालकदारवः
हरिद्रानलदोशीरनक्तमालकदम्बकम् ६८
दूर्वा पटोलकटुका दन्तीत्वक्पत्रकं त्वचा किराततिक्तभूतुम्बी विषा चातिविषा तथा ६९
तालीसपत्रतगरं सप्तपर्णविकङ्कताः काकोदुम्बरिका दिव्यास्तथा चैव सुरोद्भवा ७०
षड्ग्रन्था रोहिणी मांसी पर्पटश्चाथ दन्तिका

रसाञ्जनं भृङ्गराजं पतङ्गी परिपेलवम् ७१
दुःस्पर्शा गुरुणी कामा श्यामाकं
गन्धनाकुली
तुषपर्णी व्याघ्रनखं मञ्जिष्ठा
चतुरङ्गुला ७२
रम्भा चैवाङ्कुरास्फोता तालास्फोता
हरेणुका
वेत्राग्रवेतसस्तुम्बी विषाणी
लोध्रपुष्पिणी ७३
मालतीकरकृष्णाख्या वृश्चिका जीविता तथा पर्णिका च गुडूची च स गणस्तिक्तसंज्ञकः
७४
एवमादीनि चान्यानि राजा संचिनुयात्पुरे
अभयामलके चोभे तथैव च बिभीतकम् ७५
प्रियङ्गुधातकीपुष्पं मोचाख्या
चार्जुनासनाः
अनन्ता स्त्री तुवरिका श्योणाकं कट्फलं
तथा ७६
भूर्जपत्रं शिलापत्रं पाटलापत्रलोमकम् समङ्गात्रिवृतामूलकार्पासगैरिकाञ्जनम् ७७
विद्रुमं समधूच्छिष्टं कुम्भिका कुमुदोत्पलम्
न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थकिंशुकाः शिंशपा शमी ७८
प्रियालपीलुकासारीशिरीषाः पद्मकं तथा

बिल्वोऽग्निमन्यः प्लक्षश्च श्यामाकं च
बको घनम् ७९
राजादनं करीरं च धान्यकं प्रियकस्तथा
कङ्कोलाशोकबदराः कदम्बखदिरद्वयम् ८०
एषां पत्राणि साराणि मूलानि कुसुमानि च
एवमादीनि चान्यानि कषायाख्यो गणो मतः ८१
प्रयत्नेन नृपश्रेष्ठ राजा संचिनुयात्पुरे
कीटाश्च मारणे योग्या व्यङ्गतायां तथैव च ८२
तातधूमाम्बुमार्गाणां दूषणानि तथैव च धार्याणि पार्थिवैर्दुर्गे तानि वक्ष्यामि पार्थिव ८३
विषाणां धारणं कार्यं प्रयत्नेन महीभुजा विचित्राश्चागदा धार्या विषस्य शमनास्तथा ८४
रक्षोभूतपिशाचघ्नाः पापघ्नाः पुष्टिवर्धनाः
कलाविदश्च पुरुषाः पुरे धार्याः प्रयत्नतः ८५
भीतान्प्रमत्तान्कुपितांस्तथैव च
विमानितान्
कुभृत्यान्पापशीलांश्च न राजा
वासयेत्पुरे ८६
यन्त्रायुधाट्टालचयोपपन्नं समग्रधान्यौषधिसंप्रयुक्तम्

वणिग्जनैश्चाऽऽवृतमावसेत दुर्गं सुषुप्तं नृपतिः सदैव ८७
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे राज्ञामोषध्यादिसंचयकथनं नाम सप्तदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः २१७

अथाष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः मनुरुवाच
रक्षोघ्नानि विषघ्नानि यानि धार्याणि भूभुजा
अगदानि समाचक्ष्व तानि धर्मभृतां वर १
मत्स्य उवाच
बिल्वाटकी यवक्षारं पाटला बाह्लिकोषणा
श्रीपर्णी शल्लकीयुक्तो निक्वाथः
प्रोक्षणं परम् २
सविषं प्रोक्षितं तेन सद्यो भवति
निर्विषम्
यवसैन्धवपानीयवस्त्रशय्यासनोदकम् ३
कवचाभरणं छत्रं वालव्यजनवेश्मनाम्
शेलुः पाटल्यतिविषा शिग्रु मूर्वा
पुनर्नवा ४
समङ्गा वृषमूलं च कपित्थवृषशोषितम्
महादन्तशठं तद्वत्प्रोक्षणं विषनाशनम् ५
लाक्षाप्रियङ्गुमञ्जिष्ठा सममेला हरेणुका
यष्ट्याह्वा मधुरा चैव बभ्रुपित्तेन

कल्पिताः ६
निखनेद्गोविषाणस्थं सप्तरात्रं महीतले
ततः कृत्वा मणिं हेम्ना बद्धं हस्तेन
धारयेत् ७
संसृष्टं सविषं तेन सद्यो भवति निर्विषम् मनोह्वया शमीपत्रं तुम्बिका श्वेतसर्षपाः ८
कपित्थकुष्ठमञ्जिष्ठाः पित्तेन श्लक्ष्णकल्पिताः
शुनो गोः कपिलायाश्च सौम्याक्षिप्तोऽपरो गदः ९
विषजित्परमं कार्यं मणिरत्नं च पूर्ववत् मूषिका जतुका चापि हस्ते बद्ध्वा विषापहा १०
हरेणुमांसी मञ्जिष्ठा रजनी मधुका मधु अक्षत्वक्सुरसं लाक्षा श्वपित्तं पूर्ववद्भुवि ११
वादित्राणि पताकाश्च पिष्टैरेतैः
प्रलेपिताः
श्रुत्वा दृष्ट्वा समाघ्राय सद्यो भवति
निर्विषः १२
त्र्यूषणं पञ्चलवणं मञ्जिष्ठा
रजनीद्वयम्
सूक्ष्मैला त्रिवृतापत्रं
विडङ्गानीन्द्रवारुणी १३
मधुकं वेतसं क्षौद्रं विषाणे च निधापयेत्

तस्मादुष्णाम्बुना मात्रं प्रागुक्तं
योजयेत्ततः १४
विषभुक्तं जरं याति निर्विषं
पित्तदोषकृत्
शुक्लं सर्जरसोपेतं सर्षपा एलवालुकैः १५
सुवेगा तस्करसुरौ कुसुमैरर्जुनस्य तु धूपो वासगृहे हन्ति विषं स्थावरजङ्गमम् १६
न तत्र कीटा न विषं दर्दुरा न सरीसृपाः
न कृत्या कर्मणां चापि धूपोऽयं यत्र
दह्यते १७
कल्पितैश्चन्दनक्षीरपलाशद्रुमवल्कलैः
मूर्वैलावालुसरसानाकुलीतण्डुलीयकैः १८
क्वाथः सर्वोदकार्येषु काकमाचीयुतो हितः रोचनापत्रनेपालीकुङ्कुमैस्तिलकान्वहन् १९
विषैर्न बाध्यतेऽस्माच्च नरनारीनृपप्रियः
चूर्णैर्हरिद्रा मञ्जिष्ठाकिणिहीकणनिम्बजैः २०
दिग्धं निर्विषतामेति गात्रं सर्वविषार्दितम्
शिरीषस्य फलं पत्रं पुष्पं त्वङ्मूलमेव च २१
गोमूत्रघृष्टो ह्यगदः सर्वकर्मकरः स्मृतः एकवीर महौषध्यः शृणु चातः परं नृप २२

वन्ध्या कर्कोटकी राजन्विष्णुक्रान्ता
तथोत्कटा
शतमूली सितानन्दा बला मोचा पटोलिका २३
सोमा पिण्डा निशा चैव तथा दग्धरुहा च या
स्थले कमलिनी या च विशाली शङ्खमूलिका २४
चाण्डाली हस्तिमगधा गोऽजापर्णी करम्भिका
रक्ता चैव महारक्ता तथा बर्हिशिखा च या २५
कोशातकी नक्तमालं प्रियालं च सुलोचनी
वारुणी वसुगन्धा च तथा वै गन्धनाकुली २६
ईश्वरी शिवगन्धा च श्यामला वंशनालिका जतुकाली महाश्वेता श्वेता च मधुयष्टिका २७
वज्रकः पारिभद्रश्च तथा वै सिन्धुवारकाः जीवानन्दा वसुच्छिद्रा नतनागरकण्टका २८ नालं च जाली जाती च तथा च वटपत्रिका कार्तस्वरं महानीला कुन्दुरुर्हंसपादिका २९
मण्डूकपर्णी वाराही द्वे तथा तण्डुलीयके
सर्पाक्षी लवली ब्राह्मी विश्वरूपा
सुखाकरा ३०
रुजापहा वृद्धिकरी तथा चैव तु शल्यदा
पत्रिका रोहिणी चैव रक्तमाला महौषधी ३१
तथाऽऽमलकवन्दाकं श्यामचित्रफला च या
काकोली क्षीरकाकोली पीलुपर्णी तथैव च ३२
केशिनी वृश्चिकाली च महानागा शतावरी
गरुडी च तथा वेगा जले कुमुदिनी तथा ३३

स्थले चोत्पलिनी या च महाभूमिलता च या उन्मादिनी सोमराजी सर्वरत्नानि पार्थिव ३४
विशिखाऽमरकन्या च कीटपक्षं विशेषतः जीवजाताश्च मणयः सर्वे धार्याः प्रयत्नतः ३५
रक्षोघ्नाश्च विषघ्नाश्च कृत्या वैतालनाशनाः
विशेषान्नरनागाश्च गोखरोष्ट्रसमुद्भवाः ३६
सर्पतित्तिरगोमायुबभ्रुमण्डुकजाश्च ये सिंहव्याघ्रर्क्षमार्जारद्वीपिवानरसंभवाः
कपिञ्जला गजा वाजिमहिषैणभवाश्च ये ३७
इत्येवमेतैः सकलैरुपेतैर्द्रव्यैः
परार्घ्यैः परिरक्षितः स्यात्
राजा वसेत्तत्र गृहे सुशुभ्रे गुणान्विते
लक्षणसंप्रयुक्ते ३८
इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽगदाध्यायो नामाष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः २१८

अथैकोनविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः मनुरुवाच
राजरक्षारहस्यानि यानि दुर्गे निधापयेत् कारयेद्वा महीभर्ता ब्रूहि तत्त्वानि तानि मे १

मत्स्य उवाच
शिरीषोदुम्बरशमीबीजपूरं घृतप्लुतम् क्षुद्योगः कथितो राजन्मासार्धस्य
पुरातनैः २
कशेरुफलमूलानि इक्षुमूलं तथा विषम्
दूर्वाक्षीरघृतैर्मण्डः सिद्धोऽयं
मासिकः परः ३
नरं शस्त्रहतं प्राप्तो न तस्य मरणं भवेत्
कल्माषवेणुना तत्र जनयेत्तु विभावसुम् ४
गृहे त्रिरपसव्यं तु क्रियते यत्र
पार्थिव
नान्योऽग्निर्ज्वलते तत्र नात्र कार्या
विचारणा ५
कार्पासास्थ्नि भुजङ्गस्य तेन निर्मोचनं
भवेत्
सर्पनिर्वासने धूपः प्रशस्तः सततं गृहे ६
सामुद्रसैन्धवयवा विद्युद्दग्धा च
मृत्तिका
तयाऽनुलिप्तं यद्वेश्म नाग्निना दह्यते
नृप ७
दिवा च दुर्गे रक्ष्योऽग्निर्वाति वाते
विशेषतः
विषाच्च रक्ष्यो नृपतिस्तत्र युक्तिं
निबोध मे ८
क्रीडानिमित्तं नृपतिर्धारयेन्मृगपक्षिणः

अन्नं वै प्राक्परीक्षेत वह्नौ चान्यतरेषु च ९
वस्त्रं पुष्पमलंकारं भोजनाच्छादनं तथा नापरीक्षितपूर्वं तु स्पृशेदपि महीपतिः १०
स्याच्चासौ वक्त्रसंतप्तः सोद्वेगं च निरीक्षते
विषदोऽथ विषं दत्तं यच्च तत्र परीक्षते ११
स्रस्तोत्तरीयो विमनाः स्तम्भकुड्यादिभिस्तथा
प्रच्छादयति चाऽऽत्मानं लज्जते त्वरते तथा १२
भुवं विलिखति ग्रीवां तथा चालयते नृप कण्डूयति च मूर्धानं परिलोड्याऽऽननं तथा १३
क्रियासु त्वरितो राजन्विपरीतास्वपि ध्रुवम्
एवमादीनि चिह्नानि विषदस्य परीक्षयेत् १४
समीपैर्विक्षिपेद्वह्नौ तदन्नं त्वरयाऽन्वितः
इन्द्रायुधसवर्णं तु रूक्षं स्फोटसमन्वितम् १५
एकावर्तं तु दुर्गन्धि भृशं चटचटायते तद्धूमसेवनाज्जन्तोः शिरोरोगश्च जायते

१६
सविषेऽन्ने विलीयन्ते न च पार्थिव मक्षिकाः
निलीनाश्च विपद्यन्ते संस्पृष्टे सविषे
तथा १७
विरज्यति चकोरस्य दृष्टिः पार्थिवसत्तम
विकृतिं च स्वरो याति कोकिलस्य तथा नृप १८
गतिः स्खलति हंसस्य भृङ्गराजश्च कूजति क्रौञ्चो मदमथाभ्येति कृकवाकुर्विरौति च १९
विक्रोशति शुको राजन्सारिका वमते ततः चामीकरोऽन्यतो याति मृत्युं कारण्डवस्तथा २०
मेहते वानरो राजन्ग्लायते जीवजीवकः हृष्टरोमा भवेद्बभ्रुः पृषतश्चैव रोदिति २१
हर्षमायाति च शिखी विषसंदर्शनान्नृप
अन्नं च सविषं राजंश्चिरेण च विपद्यते २२
तदा भवति निःश्राव्यं पक्षपर्युषितोपमम् व्यापन्नरसगन्धं च चन्द्रिकाभिस्तथा
युतम् २३
व्यञ्जनानां तु शुष्कत्वं द्रवाणां बुद्बुदोद्भवः
ससैन्धवानां द्रव्याणां जायते फेनमालिता २४
सस्यराजिश्च ताम्रा स्यान्नीला च

पयसस्तथा
कोकिलाभा च मद्यस्य तोयस्य च नृपोत्तम २५
धान्याम्लस्य तथा कृष्णा कपिला कोद्र
वस्य च
मधुश्यामा च तक्रस्य नीला पीता तथैव च २६
घृतस्योदकसंकाशा कपोतामा च मस्तुनः हरिता माक्षिकस्यापि तैलस्य च तथाऽरुणा २७
फलानामप्यपक्वानां पाकः क्षिप्रं प्रजायते
प्रकोपश्चैव पक्वानां माल्यानां म्लानता तथा २८
मृदुता कठिनानां स्यान्मृदूनां च विपर्ययः
सूक्ष्माणां रूपदलनं तथा चैवातिरङ्गता २९
श्याममण्डलता चैव वस्त्राणां वै तथैव च लोहानां च मणीनां च मलपङ्कोपदिग्धता ३०
अनुलेपनगन्धानां माल्यानां च नृपोत्तम
विगन्धता च विज्ञेया वर्णानां म्लानता
तथा
पीतावभासता ज्ञेया तथा राजञ्जलस्य तु ३१
दन्ता ओष्ठौ त्वचः श्यामास्तनुसत्त्वास्तथैव च
एवमादीनि चिह्नानि विज्ञेयानि नृपोत्तम ३२

तस्माद्राजा सदा तिष्ठेन्मणिमन्त्रौषधागदैः
उक्तैः संरक्षितो राजा प्रमादपरिवर्जकः ३३
प्रजातरोर्मूलमिहावनीशस्तद्रक्षणाद्राष्ट्रमुपैति वृद्धिम्
तस्मात्प्रयत्नेन नृपस्य रक्षा सर्वेण कार्या रविवंशचन्द्र ३४
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे राजधर्मे राजरक्षा
नामैकोनविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २१९

अथ विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः
मत्स्य उवाच
राजन्पुत्रस्य रक्षा च कर्तव्या पृथिवीक्षिता
आचार्यश्चात्र कर्तव्यो नित्ययुक्तश्च रक्षिभिः १
धर्मकामार्थशास्त्राणि धनुर्वेदं च शिक्षयेत्
रथे च कुञ्जरे चैनं व्यायामं कारयेत्सदा २
शिल्पानि शिक्षयेच्चैनं नाऽऽप्तैर्मिथ्याप्रियं वदेत् शरीररक्षाव्याजेन रक्षिणोऽस्य नियोजयेत् ३

न चास्य सङ्गो दातव्यः क्रुद्धलुब्धावमानितैः
तथा च विनयेदेनं यथा यौवनगोचरे ४
इन्द्रियैर्नापकृष्येत सतां
मार्गात्सुदुर्गमात्
गुणाधानमशक्यं तु यस्य कर्तुं स्वभावतः ५
बन्धनं तस्य कर्तव्यं गुप्तदेशे
सुखान्वितम्
अविनीतकुमारं हि कुलमाशु विशीर्यते ६
अधिकारेषु सर्वेषु विनीतं विनियोजयेत्
आदौ स्वल्पे ततः पश्चात्क्रमेणाथ
महत्स्वपि ७
मृगयापानमक्षांश्च वर्जयेत्पृथिवीपतिः
एतांस्तु सेवमानास्तु विनष्टाः
पृथिवीक्षितः ८
बहवो नृपशार्दूल तेषां संख्या न विद्यते वृथाटनं दिवास्वप्नं विशेषेण विवर्जयेत् ९
वाक्पारुष्यं न कर्तव्यं दण्डपारुष्यमेव च
परोक्षनिन्दा च तथा वर्जनीया महीक्षिता १०
अर्थस्य दूषणं राजा द्विप्रकारं विवर्जयेत्
अर्थानां दूषणं चैकं तथाऽर्थेषु च दूषणम् ११

प्राकाराणां समुच्छेदो दुर्गादीनामसत्क्रिया
अर्थानां दूषणं प्रोक्तं
विप्रकीर्णत्वमेव च १२
अदेशकाले यद्दानमपात्रे दानमेव च
अर्थेषु दूषणं
प्रोक्तमसत्कर्मप्रवर्तनम् १३
कामः क्रोधो मदो मानो लोभो हर्षस्तथैव च
एते वर्ज्याः प्रयत्नेन सादरं
पृथिवीक्षिता १४
एतेषां विजयं कृत्वा कार्यो भृत्यजयस्ततः
कृत्वा भृत्यजयं राजा
पौराञ्जानपदाञ्जयेत् १५
कृत्वा च विजयं तेषां
शत्रून्बाह्यांस्ततो जयेत्
बाह्याश्च विविधा
ज्ञेयास्तुल्याभ्यन्तरकृत्रिमाः १६
गुरवस्ते यथापूर्वं तेषु यत्नपरो भवेत्
पितृपैतामहं मित्रममित्रं च तथा रिपोः १७
कृत्रिमं च महाभाग मित्रं त्रिविधमुच्यते तथाऽपि च गुरुः पूर्वं भवेत्तत्रापि
चाऽऽदृतः १८
स्वाम्यमात्यो जनपदो दुर्गं दण्डस्तथैव च कोशो मित्रं च धर्मज्ञ सप्ताङ्गं
राज्यमुच्यते १९
सप्ताङ्गस्यापि राज्यस्य मूलं स्वामी

प्रकीर्तितः
तन्मूलत्वात्तथाऽङ्गानां स तु रक्ष्यः
प्रयत्नतः २०
षडङ्गरक्षा कर्तव्या तथा तेन प्रयत्नतः
अङ्गेभ्यो यस्तथैकस्य द्रो
हमाचरतेऽल्पधीः २१
वधस्तस्य तु कर्तव्यः शीघ्रमेव महीक्षिता
न राज्ञा मृदुना भाव्यं मृदुर्हि
परिभूयते २२
न भाव्यं दारुणेनातितीक्ष्णादुद्विजते
जनः
काले मृदुर्यो भवति काले भवति दारुणः २३
राजा लोकद्वयापेक्षी तस्य लोकद्वयं भवेत् भृत्यैः सह महीपालः परिहासं विवर्जयेत् २४
भृत्याः परिभवन्तीह नृपं हर्षवशं गतम् व्यसनानि च सर्वाणि भूपतिः परिवर्जयेत् २५
लोकसंग्रहणार्थाय कृतकव्यसनी भवेत् शौण्डीरस्य नरेन्द्रस्य नित्यमुद्रि
क्तचेतसः २६
जना विरागमायान्ति सदा दुःसेव्यभावतः
स्मितपूर्वाभिभाषी स्यात्सर्वस्यैव
महीपतिः २७
वध्येष्वपि महाभाग भ्रूकुटिं न समाचरेत् भाव्यं धर्मभृतां श्रेष्ठ स्थूललक्ष्येण

भूभुजा २८
स्थूललक्ष्यस्य वशगा सर्वा भवति मेदिनी
अदीर्घसूत्रश्च भवेत्सर्वकर्मसु
पार्थिवः २९
दीर्घसूत्रस्य नृपतेः कर्महानिर्ध्रुवं भवेत्
रागे दर्पे च माने च द्रोहे पापे च कर्मणि ३०
अप्रिये चैव कर्तव्ये दीर्घसूत्रः प्रशस्यते
राज्ञा संवृतमन्त्रेण सदा भाव्यं नृपोत्तम ३१
तस्यासंवृतमन्त्रस्य राज्ञः सर्वापदो
ध्रुवम्
कृतान्येव तु कार्याणि ज्ञायन्ते यस्य
भूपतेः ३२
नाऽऽरब्धानि महाभाग तस्य स्याद्वसुधा वशे
मन्त्रमूलं सदा राज्यं तस्मान्मन्त्रः
सुरक्षितः ३३
कर्तव्यः पृथिवीपलैर्मन्त्रभेदभयात्सदा
मन्त्रवित्साधितो मन्त्रः संपत्तीनां
सुखावहः ३४
मन्त्रच्छलेन बहवो विनष्टाः पृथिवीक्षितः आकारैरिङ्गितैर्गत्या चेष्टया भाषितेन च ३५
नेत्रवक्त्रविकारैश्च गृह्यतेऽन्तर्गतं

मनः
न यस्य कुशलैस्तस्य वशे सर्वा वसुंधरा ३६
भवतीह महीभर्तुः सदा पार्थिवनन्दन
नैकस्तु मन्त्रयेन्मन्त्रं राजा न बहुभिः
सह ३७
नाऽऽरोहेद्विषमां नावमपरीक्षितनाविकाम् ये चास्य भूमिजयिनो भवेयुः परिपन्थिनः ३८
तानानयेद्वशे सर्वान्सामादिभिरुपक्रमैः यथा न स्यात्कृशीभावः प्रजानामनवेक्षया ३९
तथा राज्ञा प्रकर्तव्यं स्वराष्ट्रं परिरक्षता
मोहाद्राजा स्वराष्ट्रं यः कर्शयत्यनवेक्षया ४० सोऽचिराद्भ्रश्यते राज्याज्जीविताच्च सबान्धवः
भृतो वत्सो जातबलः कर्मयोग्यो यथा भवेत् ४१
तथा राष्ट्रं महाभाग भृतं कर्मसहं भवेत् यो राष्ट्रमनुगृह्णाति राज्यं स
परिरक्षति ४२
संजातमुपजीवेत्तु विन्दते स महत्फलम्
राष्ट्राद्धिरण्यं धान्यं च महीं राजा
सुरक्षिताम् ४३
महता तु प्रयत्नेन स्वराष्ट्रस्य च रक्षिता

नित्यं स्वेभ्यः परेभ्यश्च यथा माता यथा
पिता ४४
गोपितानि सदा कुर्यात्संयतानीन्द्रियाणि
च
अजस्रमुपयोक्तव्यं फलं तेभ्यस्तथैव च ४५
सर्वं कर्मेदमायत्तं विधाने देवमानुषे
तयोर्दैवमचिन्त्यं च पौरुषे विद्यते
क्रिया ४६
एवं महीं पालयतोऽस्य भर्तुर्लोकानुरागः परमो भवेत्तु
लोकानुरागप्रभवा च लक्ष्मीर्लक्ष्मीवतश्चापि परा च कीर्तिः ४७
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे राजधर्मानुकीर्तने विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २२०

अथैकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः मनुरुवाच
दैवे पुरुषकारे च किं ज्यायस्तद्ब्रवीहि मे
अत्र मे संशयो देव च्छेत्तुमर्हस्यशेषतः १
मत्स्य उवाच
स्वमेव कर्म दैवाख्यं विद्धि देहान्तरार्जितम्

तस्मात्पौरुषमेवेह श्रेष्ठमाहुर्मनीषिणः २
प्रतिकूलं तथा दैवं पौरुषेण विहन्यते मङ्गलाचारयुक्तानां नित्यमुत्थानशालिनाम् ३
येषां पूर्वकृतं कर्म सात्त्विकं
मनुजोत्तम
पौरुषेण विना तेषां केषां चिद्दृश्यते
फलम् ४
कर्मणा प्राप्यते लोके राजसस्य तथा फलम्
कृच्छ्रेण कर्मणा विद्धि तामसस्य तथा
फलम् ५
पौरुषेणाऽऽप्यते राजन्प्रार्थितव्यं फलं
नरैः
दैवमेव विजानन्ति नराः पौरुषवर्जिताः ६
तस्मात्त्रिकालं संयुक्तं दैवं तु सफलं
भवेत्
पौरुषं दैवसंपत्त्या काले फलति पार्थिव ७
दैवं पुरुषकारश्च कालश्च पुरुषोत्तम
त्रयमेतन्मनुष्यस्य पिण्डितं
स्यात्फलावहम् ८
कृषिवृष्टिसमायोगाद्दृश्यन्ते फलसिद्धयः
तास्तु काले प्रदृश्यन्ते नैवाकाले कथं
चन ९
तस्मात्सदैव कर्तव्यं सधर्मं पौरुषं नरैः
विपत्तावपि यस्येह परलोके ध्रुवं फलम् १०

नालसाः प्राप्नुवन्त्यर्थान्न च दैवपरायणाः
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पौरुषे यत्नमाचरेत् ११
त्यक्त्वाऽलसान्दैवपरान्मनुष्यानुत्थानयुक्तान्पुरुषान्हि लक्ष्मीः
अन्विष्य यत्नाद्वृणुयान्नृपेन्द्र
तस्मात्सदोत्थानवता हि भाव्यम् १२
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे दैवपुरुषकारवर्णनं नामैकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २२१

अथ द्वाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः मनुरुवाच
उपायांस्त्वं समाचक्ष्व सामपूर्वान्महाद्युते
लक्षणं च तथा तेषां प्रयोगं च सुरोत्तम १ मत्स्य उवाच
साम भेदस्तथा दानं दण्डश्च मनुजेश्वर उपेक्षा च तथा माया इन्द्रजालं च पार्थिव २
प्रयोगाः कथिताः सप्त तन्मे निगदतः शृणु द्विविधं कथितं साम तथ्यं चातथ्यमेव च ३ तत्राप्यतथ्यं साधूनामाक्रोशायैव जायते तत्र साधुः प्रयत्नेन सामसाध्यो नरोत्तम

४
महाकुलीना ऋजवो धर्मनित्या जितेन्द्रि याः
सामसाध्या न चातथ्यं तेषु साम प्रयोजयेत् ५
तथ्यं साम च कर्तव्यं कुलशीलादिवर्णनम् तथा तदुपचाराणां कृतानां चैव वर्णनम् ६ अनयैव तथा युक्त्या कृतज्ञाख्यापनं स्वकम्
एवं साम्ना च कर्तव्या वशगा धर्मतत्पराः ७
साम्ना यद्यपि रक्षांसि गृह्णन्तीति परा श्रुतिः
तथाऽप्येतदसाधूनां प्रयुक्तं नोपकारकम् ८
अतिशङ्कितमित्येवं पुरुषं सामवादिनम् असाधवो विजानन्ति तस्मात्तत्तेषु वर्जयेत् ९
ये शुद्धवंशा ऋजवः प्रणीता धर्मे स्थिताः
सत्यपरा विनीताः
ते सामसाध्याः पुरुषाः प्रदिष्टा
मानोन्नता ये सततं च राजन् १०
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे राजधर्मे सामबोधो नाम द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः २२२

अथ त्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः मत्स्य उवाच
परस्परं तु ये दुष्टाः क्रुद्धा भीतावमानिताः

तेषां भेदं प्रयुञ्जीत भेदसाध्या हि ते मताः १ते तु येनैव दोषेण परस्मान्नापि बिभ्यति
ते तु तद्दोषपातेन भेदनीया भृशं ततः २ आत्मीयां दर्शयेदाशां परस्माद्दर्शयेद्भयम्
एवं हि भेदयेद्भिन्नान्यथावद्वशमानयेत् ३
संहता हि विना भेदं शक्रेणापि सुदुःसहाः
भेदमेव प्रशंसन्ति तस्मान्नयविशारदाः ४
स्वमुखेनाऽऽश्रयेद्भेदं भेदं परमुखेन च
परीक्ष्य साधु मन्येत भेदं
परमुखाच्छ्रुतम् ५
सद्यः स्वकार्यमुद्दिश्य कुशलैर्ये हि
भेदिताः
भेदितास्ते विनिर्दिष्टा नैव
राज्ञाऽर्थवादिभिः ६
अन्तः कोपो बहिः कोपो यत्र स्यातां
महीक्षिताम्
अन्तःकोपो महांस्तत्र नाशकः
पृथिवीक्षिताम् ७

सामन्तकोपो बाह्यस्तु कोपः प्रोक्तो महीमृतः
महिषीयुवराजाभ्यां तथा सेनापतेर्नृप ८
अमात्यमन्त्रिणं चैव राजपुत्रे तथैव च
अन्तःकोपो विनिर्दिष्टो दारुणः
पृथिवीक्षिताम् ९
बाह्यकोपे समुत्पन्ने सुमहत्यपि पार्थिवः शुद्धान्तस्तु महाभाग शीघ्रमेव जयी भवेत् १०
अपि शक्रसमो राजा अन्तःकोपेन नश्यति
सोऽन्तःकोपः प्रयत्नेन तस्माद्रक्ष्यो
महीभृता ११
परतः कोपमुत्पाद्य भेदेन विजिगीषुणा
ज्ञातीनां भेदनं कार्यं परेषां
विजिगीषुणा १२
रक्ष्यश्चैव प्रयत्नेन
ज्ञातिभेदस्तथाऽऽत्मनः
ज्ञातयः परितप्यन्ते सततं परितापिताः १३
तथाऽपि तेषां कर्तव्यं सुगम्भीरेण चेतसा ग्रहणं दानमानाभ्यां भेदस्तेभ्यो मयंकरः १४
न ज्ञातिमनुगृह्णन्ति न ज्ञातिं विश्वसन्ति च
ज्ञातिभिर्भेदनीयास्तु रिपवस्तेन पार्थिवैः १५
भिन्ना हि शक्या रिपवः प्रभूताः स्वल्पेन

सैन्येन निहन्तुमाजौ
सुसंहतानां हि तदस्तु भेदः कार्यो रिपूणां नयशास्त्रविद्भिः १६
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे राजधर्मे भेदप्रशंसा नाम त्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २२३

अथ चतुर्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः मत्स्य उवाच
सर्वेषामप्युपायानां दानं श्रेष्ठतमं
मतम्
सुदत्तेनेह भवति दानेनोभयलोकजित् १
न सोऽस्ति राजन्दानेन वशगो यो न जायते
दानेन वशगा देवा भवन्तीह सदा नृणाम् २
दानमेवोपजीवन्ति प्रजाः सर्वा नृपोत्तम
प्रियो हि दानवाँ ल्लोके
सर्वस्यैवोपजायते ३
दानवानचिरेणैव तथा राजा पराञ्जयेत् दानवानेव शक्नोति संहतान्भेदितुं परान् ४
यद्यप्यलुब्धगम्भीराः पुरुषाः सागरोपमाः न गृह्णन्ति तथाऽप्येते जायन्ते पक्षपातिनः ५
अन्यत्रापि कृतं दानं करोत्यन्यान्यथा वशे
उपायेभ्यः प्रशंसन्ति दानं श्रेष्ठतमं

जनाः ६
दानं श्रेयस्करं पुंसां दानं श्रेष्ठतमं
परम्
दानवानेव लोकेषु पुत्रत्वे ध्रियते सदा ७
न केवलं दानपरा जयन्ति भूर्लोकमेकं
पुरुषप्रवीराः
जयन्ति ते राजसुरेन्द्रलोकं सुदुर्जयं
यो विबुधाधिवासः ८
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे राजधर्मदानप्रशंसा नाम चतुर्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २२४

अथ पञ्चविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः मत्स्य उवाच
न शक्त्या ये वशे कर्तुमुपायत्रितयेन तु
दण्डेन तान्वशी कुर्याद्दण्डो हि
वशकृन्नृणाम् १
सम्यक्प्रणयनं तस्य तथा कार्यं महीक्षिता
धर्मशास्त्रानुसारेण सुसहायेन धीमता २
तस्य सम्यक्प्रणयनं यथा कार्यं महीक्षिता
वानप्रस्थांश्च
धर्मज्ञान्निर्ममान्निष्परिग्रहान् ३
स्वदेशे परदेशे वा धर्मशास्त्रविशारदान्
समीक्ष्य प्रणयेद्दण्डं सर्वं दण्डे
प्रतिष्ठितम् ४
आश्रमी यदि वा वर्णी पूज्यो वाऽथ

गुरुर्महान्
नादण्ड्यो नाम राज्ञोऽस्ति यः स्वधर्मेण तिष्ठति ५
अदण्ड्यान्दण्डयन्राजा दण्ड्यांश्चैवाप्यदण्डयन्
इह राज्यात्परिभ्रष्टो नरकं च प्रपद्यते ६
तस्माद्राज्ञा विनीतेन धर्मशास्त्रानुसारतः
दण्डप्रणयनं कार्यं लोकानुग्रहकाम्यया ७
यत्र श्यामो लोहिताक्षो दण्डश्चरति
निर्भयः
प्रजास्तत्र न मुह्यन्ति नेता चेत्साधु
पश्यति ८
बालवृद्धातुरयतिद्विजस्त्रीविधवा यतः
मात्स्यन्यायेन भक्ष्येरन्यदि दण्डं न
पातयेत् ९
देवदैत्योरगगणाः सर्वे भूतपतत्त्रिणः
उत्क्रामयेयुर्मर्यादां यदि दण्डं न
पातयेत् १०
एष ब्रह्माभिशापेषु सर्वप्रहरणेषु च
सर्वविक्रमकोपेषु व्यवसाये च तिष्ठति ११
पूज्यन्ते दण्डिनो देवैर्न पूज्यन्ते
त्वदण्डिनः
न ब्रह्माणं विधातारं न पूषार्यमणावपि १२
यजन्ते मानवाः केचित्प्रशान्ताः

सर्वकर्मसु
रुद्रमग्निं च शक्रं च सूर्याचन्द्रमसौ तथा १३
विष्णुं देवगणांश्चान्यान्दण्डिनः
पूजयन्ति च
दण्डः शास्ति प्रजाः सर्वा दण्ड
एवाभिरक्षति १४
दण्डः सुप्तेषु जागर्ति दण्डं धर्मं
विदुर्बुधाः
राजदण्डभयादेव पापाः पापं न कुर्वते १५
यमदण्डभयादेके परस्परभयादपि
एवं सांसिद्धिके लोके सर्वं दण्डे
प्रतिष्ठितम् १६
अन्धे तमसि मज्जेयुर्यदि दण्डं न पातयेत्
यस्माद्दण्डो दमयति दुर्मदान्दण्डयत्यपि
दमनाद्दण्डनाच्चैव तस्माद्दण्डं
विदुर्बुधाः १७
दण्डस्य भीतैस्त्रिदशैः समेतैर्भागो धृतः
शूलधरस्य यज्ञे
दत्तं कुमारे ध्वजिनीपतित्वं वरं शिशूनां
च भयाद्बलस्थम् १८
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे राजधर्मे दण्डप्रशंसा नाम पञ्चविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २२५

अथ षड्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः

मत्स्य उवाच
दण्डप्रणयनार्थाय राजा सृष्टः स्वयंभुवा
देवभागानुपादाय सर्वभूतादिगुप्तये १
तेजसा यदमुं कश्चिन्नैव शक्नोति
वीक्षितुम्
ततो भवति लोकेषु राजा भास्करवत्प्रभुः २
यदाऽस्य दर्शने लोकः प्रसादमुपगच्छति नयनानन्दकारित्वात्तदा भवति चन्द्रमाः ३
यथा यमः प्रियद्वेष्ये प्राप्ते काले
प्रयच्छति
तथा राज्ञा विधातव्याः प्रजास्तद्धि
यमव्रतम् ४
वरुणेन यथा पाशैर्बद्ध एव प्रदृश्यते
तथा पापान्निगृह्णीयाद्व्रतमेतद्धि
वारुणम् ५
परिपूर्णं यथा चन्द्रं दृष्ट्वा हृष्यति
मानवः
तथा प्रकृतयो यस्मिन्स चन्द्रप्रतिमो
नृपः ६
प्रतापयुक्तस्तेजस्वी नित्यं
स्यात्पापकर्मसु
दुष्टसामन्तहिंस्रेषु राजाऽऽग्नेयव्रते
स्थितः ७
यथा सर्वाणि भूतानि धरा धारयते स्वयम् तथा सर्वाणि भूतानि बिभ्रतः पार्थिवं

व्रतम् ८
इन्द्रस्यार्कस्य वातस्य यमस्य वरुणस्य
च
चन्द्रस्याग्नेः पृथिव्याश्च तेजोव्रतं
नृपश्चरेत् ९
वार्षिकांश्चतुरो मासान्यथेन्द्रो
ऽप्यभिवर्षति
तथाऽभिवर्षेत्स्वं राष्ट्रं काममिन्द्र
व्रतं स्मृतम् १०
अष्टौ मासान्यथाऽऽदित्यस्तोयं हरति
रश्मिभिः
तथा हरेत्करं राष्ट्रान्नित्यमर्कव्रतं
हि तत् ११
प्रविश्य सर्वभूतानि यथा चरति मारुतः
तथा चारैः प्रवेष्टव्यं व्रतमेतद्धि
मारुतम् १२
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे राजधर्मे राज्ञो लोकपालसाम्यनिर्देशो नाम षड्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २२६

अथ सप्तविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः मत्स्य उवाच
निक्षेपस्य समं मूल्यं दण्ड्यो निक्षेपभुक् तथा
वस्त्रादिकसमस्तस्य तदा धर्मो न हीयते १

यो निक्षेपं नार्पयति यश्चानिक्षिप्य याचते
तावुभौ चोरवच्छास्यौ दाप्यौ वा द्विगुणं धनम् २
उपधाभिश्च यः कश्चित्परद्रव्यं हरेन्नरः ससहायः स हन्तव्यः प्रकामं विविधैर्वधैः ३
यो याचितं समादाय न तद्दद्याद्यथाक्रमम् स निगृह्य बलाद्दाप्यो दण्ड्यो वा पूर्वसाहसम् ४
अज्ञानाद्यदि वा कुर्यात्परद्रव्यस्य विक्रयम्
निर्दोषो ज्ञानपूर्वं तु चोरवद्वधमर्हति ५
मूल्यमादाय यो विद्यां शिल्पं वा न प्रयच्छति
दण्ड्यः स मूल्यं सकलं धर्मज्ञेन महीक्षिता ६
द्विजभोज्ये तु संप्राप्ते
प्रतिवेश्ममभोजयन्
हिरण्यमाषकं दण्ड्यः पापे नास्ति
व्यतिक्रमः ७
आमन्त्रितो द्विजो यस्तु वर्तमानश्च स्वे गृहे
निष्कारणं न गच्छेद्यः स दाप्योऽष्टशतं दमम्

प्रतिश्रुत्याप्रदातारं सुवर्णं दण्डयेन्नृपः ८
भृत्यश्चाऽऽज्ञां न कुर्याद्यो
दर्पात्कर्म यथोदितम्
स दण्ड्यः कृष्णलान्यष्टौ न देयं चास्य
वेतनम् ९
संगृहीतं न दद्याद्यः काले वेतनमेव च
अकाले तु त्यजेद्मृत्यं दण्ड्यः
स्याच्छतमेव च १०
यो ग्रामदेशसस्यानां कृत्वा सत्येन
संविदम्
विसंवदेन्नरो लोभात्तं
राष्ट्राद्विप्रवासयेत् ११
क्रीत्वा विक्रीय वा किंचिद्यस्येहानुशयी
भवेत्
सोऽन्तर्दशाहात्तत्साम्यं
दद्याच्चैवाऽऽददीत वा १२
परेण तु दशाहस्य न दद्यान्नैव दापयेत् आददन्न ददच्चैव राज्ञा दण्ड्यः शतानि षट् १३
यस्तु दोषवतीं कन्यामनाख्याय प्रयच्छति तस्य कुर्यान्नृपो दण्डं स्वयं षण्णवतिं पणान् १४
अकन्यैवेति यः कन्यां ब्रूयाद्दोषेण मानवः
स शतं प्राप्नुयाद्दण्डं तस्या

दोषमदर्शयन् १५
यस्त्वन्यां दर्शयित्वाऽन्यां वोढुः कन्यां प्रयच्छति
उत्तमं तस्य कुर्वीत राजा दण्डं तु साहसम् १६
वरो दोषाननाख्याय यः कन्यां वरयेदिह दत्ताऽप्यदत्ता सा तस्य राज्ञा दण्ड्यः शतद्वयम् १७
प्रदाय कन्यां योऽन्यस्मै पुनस्तां
संप्रयच्छति
दण्डः कार्यो नरेन्द्रेण
तस्याप्युत्तमसाहसः १८
सत्यंकारेण वा वाचा युक्तं पण्यमसंशयम्
लुब्धो ह्यन्यत्र विक्रेता षट्शतं
दण्डमर्हति १९
दुहितुः शुल्कविक्रेता सत्यंकारात्तु संत्यजेत्
द्विगुणं दण्डयेदेनमिति धर्मो व्यवस्थितः २०
मूल्यैकदेशं दत्त्वा तु यदि क्रेता धनं त्यजेत्
स दण्ड्यो मध्यमं दण्डं तस्य पण्यस्य मोक्षणम् २१
दुह्याद्धेनुं च यः पालो गृहीत्वा भक्तवेतनम्
स तु दण्ड्यः शतं राज्ञा सुवर्णं

चाप्यरक्षिता २२
दण्डं दत्त्वा तु विरमेत्स्वामितः
कृतलक्षणः
बद्धः कार्ष्णायसैः पाशैस्तस्य कर्मकरो
भवेत् २३
धनुःशतपरीणाहो ग्रामस्य तु समन्ततः
द्विगुणं त्रिगुणं वाऽपि नगरस्य तु
कल्पयेत् २४
वृत्तिं तत्र प्रकुर्वीत यामुष्ट्रो
नावलोकयेत्
छिद्रं वा वारयेत्सर्वं
श्वशूकरमुखानुगम् २५
यत्रापरिवृतं धान्यं विहिंस्युः पशवो यदि न तत्र कारयेद्दण्डं नृपतिः पशुरक्षिणे २६
अनिर्दशाहां गां सूतां वृषं देवपशुं तथा
छिद्रं वा वारयेत्सर्वं न
दण्ड्यमनुरब्रवीत् २७
अतोऽन्यथा विनष्टस्य दशांशं दण्डमर्हति
पाल्यस्य पालकस्वामी विनाशे
क्षत्त्रियस्य तु २८
भक्षयित्वोपविष्टस्तु द्विगुणं
दण्डमर्हति
विशं दण्ड्याद्दशगुणं विनाशे
क्षत्त्रियस्य तु २९
गृहं तडागमारामं क्षेत्रं वाऽपि समाहरन्

शतानि पञ्च दण्डः स्यादज्ञानाद्द्विशतो
दमः ३०
सीमाबन्धनकाले तु सीमान्तं यो हि कारयेत्
तेषां संज्ञां ददानस्तु
जिह्वाच्छेदनमाप्नुयात् ३१
अथैनामपि यो दद्यात्संविदं वाऽधिगच्छति
उत्तमं साहसं दण्ड्य इति
स्वायंभुवोऽब्रवीत् ३२
वर्णानामानुपूर्व्येण त्रयाणामविशेषतः
अकार्यकारिणः सर्वान्प्रायश्चित्तानि
कारयेत् ३३
असत्येन प्रमाप्य स्त्रीं शूद्र
हत्याव्रतं चरेत्
दानेन च धनेनैकं सर्पादीनामशक्नुवन् ३४
एकैकं स चरेत्कृच्छ्रं द्विजः पापापनुत्तये
फलदानां च वृक्षाणां छेदने जप्यमृक्शतम् ३५
गुल्मवल्लीलतानां च पुष्पितानां च वीरुधाम्
अस्थिमतां च सत्त्वानां सहस्रस्य प्रमापणे
पूर्णे वाऽनस्यवस्थातुं शूद्रहत्याव्रतं चरेत् ३६
किंचिद्देयं च विप्राय दद्यादस्थिमतां वधे

अनस्थ्नां चैव हिंसायां प्राणायामैर्विशुध्यति ३७ अन्नादिजानां सत्त्वानां रसजानां च सर्वशः
फलपुष्पोद्गतानां च घृतप्राशो विशोधनम् ३८
कृष्टानामोषधीनां च जातानां च स्वयं वने वृथा छेदेन गच्छेत दिनमेकं पयोव्रती ३९
एतैर्व्रतैरपोह्यं स्यादेनो
हिंसासमुद्भवम्
स्तेयदोषापहर्तॄणां श्रूयतां
व्रतमुत्तमम् ४०
धान्यान्नधनचौर्याणि कृत्वा कामाद्द्विजोत्तमः
सजातीयगृहादेव कृच्छ्रार्धेन विशुध्यति ४१
मनुष्याणां तु हरणे स्त्रीणां क्षेत्रगृहस्य तु
कूपवापीजलानां तु शुद्धिश्चान्द्रायणं स्मृतम् ४२
द्रव्याणामल्पसाराणां स्तेयं
कृत्वाऽन्यवेश्मतः
चरेत्सांतपनं कृच्छ्रं तन्निर्यात्य
विशुद्धये ४३
भक्ष्यभोज्यापहरणे यानशय्यासनस्य तु पुष्पमूलफलानां तु पञ्चगव्यं विशोधनम्

४४
तृणकाष्ठद्रुमाणां तु शुष्कान्नस्य गुडस्य च
चैलचर्मामिषाणां तु त्रिरात्रं
स्यादभोजनम् ४५
मणिमुक्ताप्रवालानां ताम्रस्य रजतस्य च
अयस्कांस्योपलानां च द्वादशाहं
कणान्नभुक् ४६
कार्पासकीटजोर्णानां द्विशफैकशफस्य च
पक्षिगन्धौषधीनां च रज्ज्वाश्चैव त्र्यहं पयः ४७
एतैर्व्रतैर्व्यपोहेत पापं स्तेयकृतं
द्विजः
अगम्यागमनीयं तु व्रतैरेभिरपानुदेत् ४८
गुरुतल्पव्रतं कुर्याद्रेतः सिक्त्वा
स्वयोनिषु
सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु
कुमारीष्वन्त्यजासु च ४९
पैतृष्वस्रीयभगिनीं स्वस्रीयां मातुरेव च
भ्रातुर्दुहितरं चैव गत्वा चान्द्रायणं
चरेत् ५०
एताः स्त्रियस्तु भार्यार्थे
नोपगच्छेत्तु बुद्धिमान्
ज्ञातीनां च स्त्रियो यास्तु
पतितानुगताश्च याः ५१
अमानुषीषु पुरुषो उदक्यायामयोनिषु

रेतः सिक्त्वा जले चैव कृच्छ्रं सांतपनं
चरेत् ५२
मैथुनं च समालोक्य पुंसि योषिति वा द्विजः
गोयानेऽप्सु दिवा चैव सवासाः
स्नानमाचरेत् ५३
चाण्डालान्त्यस्त्रियो गत्वा भुक्त्वा च
प्रतिगृह्य च
पतत्यज्ञानतो विप्रो ज्ञानात्साम्यं तु
गच्छति ५४
विप्रदुष्टां स्त्रियं भर्ता
निरुन्ध्यादेकवेश्मनि
यत्पुंसः परदारेषु तच्चैनां
चारयेद्व्रतम् ५५
सा चेत्पुनः प्रदुष्येत्तु
सदृशेनोपमन्त्रिता
कृच्छ्रं चान्द्रायणं चैव तत्तस्याः
पावनं स्मृतम् ५६
यः करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनं द्विजः
तद्भक्ष्यभुग्जपेन्नित्यं
त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ५७
एषा पापकृतामुक्ता चतुर्णामपि निष्कृतिः
पतितैः संप्रयुक्तानामिमां शृणुत
निष्कृतिम् ५८
संवत्सरेण पतति पतितेन सहाऽऽचरन् वाजनाध्यापनाद्यौनात्तुल्ययानाशनासनात् ५९

यो येन पतितेनैषां संसर्गं याति मानवः
स तस्यैव व्रतं
कुर्यात्तत्संसर्गविशुद्धये ६०
पतितस्योदकं कार्यं सपिण्डैर्बान्धवैः सह
निन्दितेऽहनि सायाह्ने
ज्ञातिभिर्गुरुसंनिधौ ६१
दासी घटमपां पूर्णं
पर्वस्येत्प्रेतवत्सदा
अहोरात्रमुपासीरन्नाशौचं बान्धवैः सह ६२
निवर्तयेरंस्तस्मात्तु संभाषणसहासनम्
दायादस्य प्रमाणं च यात्रामेवं च
लौकिकीम् ६३
ज्येष्ठभावान्निवर्तेत ज्येष्ठावाप्तं च
यत्पुनः
ज्येष्ठांशं प्राप्नुयाच्चास्य
यवीयान्गुणतोऽधिकः ६४
स्थापितां चापि मर्यादां ये भिन्द्युः
पापकर्मिणः
सर्वे पृथक्पृथग्दण्ड्या राज्ञा
प्रथमसाहसम् ६५
शतं ब्राह्मणमाक्रुश्य क्षत्त्रियो
दण्डमर्हति
वैश्यस्तु द्विशतं राजञ्छूद्रस्तु
वधमर्हति ६६
पञ्चाशद्ब्राह्मणो दण्ड्यः क्षत्त्रियस्याभिशंसने

वैश्यस्याप्यर्धपञ्चाशच्छूद्रे द्वादशको दमः ६७
क्षत्त्रियस्याऽऽप्नुयाद्वैश्यः साहसं
पुनरेव च
! क्षत्त्रियमाक्रुश्य
जिह्वाच्छेदनमाप्नुयात् ६८
पञ्चाशत्क्षत्त्रियो दण्ड्यस्तथा
वैश्याभिशंसने
शूद्रे चैवार्धपञ्चाशत्तथा धर्मो न
हीयते ६९
वैश्वस्याऽऽक्रोशने दण्डः शूद्रश्चोत्तमसाहसम्
शूद्राक्रोशे तथा वैश्यः शतार्धं
दण्डमर्हति ७०
सवर्णाक्रोशने दण्ड्यस्तथा द्वादशकं
स्मृतम्
वादेष्ववचनीयेषु तदेव द्विगुणं भवेत् ७१
एकजातिर्द्विजातिं तु वाचा दारुणया
क्षिपन्
जिह्वायाः प्राप्नुयाच्छेदं जघन्यः
प्रथमो हि सः ७२
नामजातिगृहं तेषामभिद्रोहेण कुर्वतः
निक्षेप्योऽयोमयः शङ्कुर्ज्वलन्नास्ये
दशाङ्गुलः ७३
धर्मोपदेशं शूद्रस्तु द्विजानामभिकुर्वतः

तप्तमासेचयेत्तैलं वक्त्रे श्रोत्रे च
पार्थिवः ७४
श्रुतिं देशं च जातिं च कर्म शारीरमेव च
वितथं च ब्रुवन्दड्यो राज्ञा
द्विगुणसाहसम् ७५
यस्तु पातकसंयुक्तः क्षिपेद्वर्णान्तरं
नरः
उत्तमं साहसं दण्डः
पात्यस्तस्मिन्यथाक्रमम् ७६
राज्ञो निवेशनियमं वितथं यान्ति वै मिथः
सर्वे द्विगुणदण्ड्यास्ते
विप्रलम्भान्नृपस्य तु ७७
प्रीत्या मयाऽस्याभिहितं प्रमादेनाथवा
वदेत्
भूयो न चैवं वक्ष्यामि स तु
दण्डार्धभाग्भवेत् ७८
काणं वाऽप्यथवा खञ्जमन्धं चापि तथाविधम्
तथ्येनापि ब्रुवन्दाप्यो दण्डं कार्षापणं
धनम् ७९
मातरं पितरं ज्येष्ठं भ्रातरं श्वशुरं
गुरुम्
आक्रोशयञ्छतं दण्ड्यः पन्थानं
चार्दयन्गुरोः ८०
गुरुवर्ज्यं तु मानार्हं यो हि मार्गं न यच्छति
स दाप्यः कृष्णलं राजस्तस्य पापस्य

शान्तये ८१
एकजातिर्द्विजातिं तु येनाङ्गेनापराध्नुयात्
तदेव च्छेदयेत्तस्य क्षिप्रमेवाविचारयन् ८२
अवनिष्ठीवतो दर्पाद्द्वावोष्ठौ च्छेदयेन्नृपः
अवमूत्रयतो मेढ्रमपशब्दयतो गुदम् ८३
सहासनमभिप्रेप्सुरुत्कृष्टस्यापकृष्टजःकट्यां कृताङ्को निर्वास्यः स्फिचं
वाऽप्यस्य कर्तयेत् ८४
केशेषु गृह्णतो हस्तं छेदयेदविचारयन् पादयोर्नासिकायां च ग्रीवायां वृषणेषु च ८५
त्वग्भेदकः शतं दण्ड्यो लोहितस्य च
दर्शकः
मांसभेत्ता च
षण्निष्कान्निर्वास्यस्त्वस्थिभेदकः ८६
अङ्गभङ्गकरस्याङ्गं तदेवापहरेन्नृपः
दण्डपारुष्यकृद्दण्ड्यः समुत्थानव्ययं
तथा ८७
अर्धपादकरः कार्यो गोगजाश्वोष्ट्रघातकः
पशुक्षुद्रमृगाणां च हिंसायां द्विगुणो
दमः ८८
पञ्चाशच्च भवेद्दण्ड्यस्तथैव मृगपक्षिषु कृमिकीटेषु दण्ड्यः स्याद्रजतस्य च

माषकम् ८९
तस्यानुरूपं मूल्यं च प्रदद्यात्स्वामिने तथा
स्वस्वामिकानां सकलं शेषाणां दण्डमेव तु ९०
वृक्षं तु सफलं छित्त्वा सुवर्णं दण्डमर्हति
द्विगुणं दण्डयेच्चैनं पथि सीम्नि जलाशये ९१
छेदनादफलस्यापि मध्यमं साहसं स्मृतम् गुल्मवल्लीलतानां च सुवर्णस्य च माषकम् ९२
वृथाच्छेदी तृणस्यापि दण्ड्यः कार्षापणं भवेत्
त्रिभागं कृष्णला दण्ड्याः
प्राणिनस्ताडने तथा ९३
देशकालानुरूपेण मूल्यं राजा द्रुमादिषु
तत्स्वामिनस्तथा दण्ड्या दण्डमुक्तस्तु
पार्थिव ९४
यत्रातिवर्तते युग्यं
वैगुण्यात्प्राजकस्य तु
तत्र स्वामी भवेद्दण्ड्यो
नाऽऽप्तश्चेत्प्राजको भवेत् ९५
प्राजकश्च भवेदाप्तः प्राजको दण्डमर्हति
नास्ति दण्डश्च तस्यापि तथा वै
हेतुकल्पकः ९६

द्रव्याणि यो हरेद्यस्य ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा
स तस्योत्पादयेत्तुष्टिं राज्ञो दद्यात्ततो दमम् ९७
यस्तु रज्जुं घटं कूपाद्धरेद्भिन्द्याच्च
तां प्रपाम्
स दण्डं प्राप्नुयान्माषं तच्च
संप्रतिपादयेत् ९८
धान्यं दशभ्यः कुम्भेभ्यो हरतोऽभ्यधिकं
वधः
शेषेऽप्येकादशगुणं तस्य दण्डं
प्रकल्पयेत् ९९
तथा भक्ष्यान्नपानानां न तथाऽप्यधिके वधः
सुवर्णरजतादीनामुत्तमानां च वाससाम् १००
पुरुषाणां कुलीनानां नारीणां च विशेषतः
महापशूनां हरणे शस्त्राणामौषधस्य च १०१
मुख्यानां चैव रत्नानां हरणे वधमर्हति दध्नः क्षीरस्य तक्रस्य पानीयस्य रसस्य च १०२
वेणुवैदलभाण्डानां लवणानां तथैव च मृन्मयानां च सर्वेषां मृदो भस्मन एव च १०३
कालमासाद्य कार्यं च राजा दण्डं प्रकल्पयेत्
गोषु ब्राह्मणसंस्थासु महिषीषु तथैव च १०४

अश्वापहारकश्चैव सद्यः कार्योऽर्धपादकः सूत्रकार्पासकिण्वानां गोमयस्य गुडस्य च १०५
मत्स्यानां पक्षिणां चैव तैलस्य च घृतस्य च
मांसस्य मधुनश्चैव
यच्चान्यद्वस्तुसंभवम् १०६
अन्येषां लवणादीनां मद्यानामोदनस्य च
पक्वान्नानां च सर्वेषां
तन्मूल्याद्द्विगुणो दमः १०७
पुष्पेषु हरिते धान्ये गुल्मवल्लीलतासु च
अन्नेषु परिपूर्णेषु दण्डः
स्यात्पञ्चमाषकम्
परिपूर्णेषु धान्येषु शाकमूलफलेषु च १०८
निरन्वये शतं दण्ड्यः सान्वये द्विशतं
दमः
येन येन यथाङ्गेन स्तेनोऽन्येषु
विचेष्टते १०९
तत्तदेव हरेत्तस्य प्रत्यादेशाय पार्थिवः
द्विजोऽध्वगः क्षीणवृत्तिर्द्वाविक्षू
द्वे च मूलके ११०
त्रपुसोर्वारुकौ द्वौ च तावन्मात्रं
फलेषु च
तथा च सर्वधान्यानां मुष्टिग्राहेण
पार्थिव १११
शाके शाकप्रमाणेन गृह्यमाणे न दुष्यति

वानस्पत्यं फलं मूलं दार्वग्न्यर्थं तथैव
च ११२
तृणं गोभ्यवहारार्थमस्तेयं मनुरब्रवीत्
अदेववाटिजं पुष्पं देवतार्थं तथैव च ११३
आददानः परक्षेत्रान्न दण्डं दातुमर्हति
शृङ्गिणं नखिनं राजन्दंष्ट्रिणं च
वधोद्यतम् ११४
यो हन्यान्न स पापेन लिप्यते मनुजेश्वर

गुरुं वा बालवृद्धं वा ब्राह्मणं वा बहुश्रुतम् ११५आततायिनमायान्तं हन्यादेवाविचारयन्
नाऽऽततायिवधे दोषो हन्तुर्भवति कश्चन ११६
प्रकाशं वाऽप्रकाशं वा मन्युस्तं मन्युमृच्छति
गृहक्षेत्राभिहर्तारस्तथाऽगम्याभिगामिनः ११७
अग्निदो गरदश्चैव तथा चाभ्युद्यतायुधः अभिचारं तु कुर्वाणो राजगामि च पैशुनम् ११८
एते हि कथिता लोके धर्मज्ञैराततायिनः भिक्षुकोऽप्यथवा नारी योऽपि वा स्यात्कुशीलवः ११९ प्रविशेत्प्रतिषिद्धस्तु प्राप्नुयाद्द्विगुणं दमः

परस्त्रीणां तु संभाषे तीर्थेऽरण्ये
गृहेऽपि वा १२०
नदीनां चैव संभेदे स संग्रहणमाप्नुयात्
न संभाषेत्परस्त्रीभिः प्रतिषिद्धः
समाचरेत् १२१
प्रतिषिद्धे समाभाष्य सुवर्णं दण्डमर्हति
नैष चारणदारेषु विधिरात्मोपजीविषु १२२
सज्जयन्ति मनुष्यैस्ता निगूढं वा
चरन्त्युत
किंचिदेव तु दाप्यः
स्यात्संभाषेणापचारयन् १२३
प्रेष्यासु चैव सर्वासु गृहप्रव्रजितासु च
योऽकामां दूषयेत्कन्यां स सद्यो वधमर्हति १२४
सकामां दूषयाणस्तु प्राप्नुयाद्द्विशतं दमम्
यश्च संरक्षकस्तत्र पुरुषः स तथा भवेत् १२५
पारदारिकवद्दण्ड्यो योऽपि स्यादवकाशदः बलात्संदूषयेद्यस्तु परभार्यां नरः क्वचित् १२६
वधो दण्डो भवेत्तस्य नापराधो भवेत्स्त्रियाः
रजस्तृतीयं या कन्या स्वगृहे प्रतिपद्यते १२७

अदण्ड्या सा भवेद्राज्ञा वरयन्ती पतिं स्वयम्
स्वदेशे कन्यकां दत्त्वा तामादाय तथा व्रजेत् १२८
परदेशे भवेद्वध्यः स्त्रीचोरः स यतो
भवेत्
अद्रव्यां मृतपत्नीं तु
संगृह्णन्नापराध्नुते १२९
सद्रव्यां तां संग्रहीता दण्डं तु
क्षिप्रमर्हति
उत्कृष्टं या भजेत्कन्या देया तस्यैव सा
भवेत् १३०
यच्चान्यं सेवमानां च संयतां वासयेद्गृहे
उत्तमां सेवमानस्तु जघन्यो वधमर्हति
जघन्यमुत्तमा नारी सेवमाना तथैव च १३१
भर्तारं लङ्घयेद्या स्त्री
ज्ञातिभिर्बलदर्पिता
तां च निष्कासयेद्राजा संस्थाने
बहुसंस्थिते १३२
हृताधिकारां मलिनां
पिण्डमात्रोपजीविनीम्
वासयेत्स्वैरिणीं नित्यं
सवर्णेनाभिदूषिताम् १३३
ज्यायसा दूषिता नारी मुण्डनं समवाप्नुयात्
वासश्च मलिनं नित्यं शिखां

संप्राप्नुयाद्दश १३४
ब्राह्मणः क्षत्त्रियो वैश्यः
क्षत्त्रविट्शूद्रयोषितः
व्रजन्दाप्यो भवेद्राज्ञा
दण्डमुत्तमसाहसम् १३५
वैश्यागमे च विप्रस्य
क्षत्त्रियस्यान्त्यजागमे
मध्यमं प्रथमं वैश्यो दण्ड्यः शूद्रा
गमाद्भवेत् १३६
! सवर्णागमने शतं दण्ड्यो महीक्षिता
वैश्यस्तु द्विगुणं
राजन्क्षत्त्रियस्त्रिगुणं तथा १३७
ब्राह्मणश्च भवेद्दण्ड्यस्तथा
राजंश्चतुर्गुणम्
अगुप्तासु भवेद्दण्डः सुगुप्तास्वधिको
भवेत् १३८
माता पितृष्वसा श्वश्रूर्मातुलानी पितृव्यजा
पितृव्यसखिशिष्यस्त्री भगिनी तत्सखी तथा
भ्रातृभार्यागमे पूर्वाद्दण्डस्तु
द्विगुणो भवेत् १३९
भागिनेयी तथा चैव राजपत्नी तथैव च
तथा प्रव्रजिता नारी वर्णोत्कृष्टा तथैव
च १४०
इत्यगम्याश्च निर्दिष्टास्तासां तु गमने नरः

शिश्नस्योत्कर्तनं कृत्वा ततस्तु
वधमर्हति १४१
चण्डालीं च श्वपाकीं च
गच्छन्वधमवाप्नुयात् १४२
तिर्यग्योनिं च गोवर्ज्यं मैथुनं यो
निषेवते
वपनं प्राप्नुयाद्दण्डं तस्याश्च
यवसोदकम् १४३
सुवर्णं च भवेद्दण्ड्यो गां
व्रजन्मनुजोत्तम
वेश्यागामी द्विजो दण्ड्यो
वेश्याशुल्कसमं पणम् १४४
गृहीत्वा वेतनं वेश्या लोभादन्यत्र
गच्छति
वेतनं द्विगुणं दद्याद्दण्डं च द्विगुणं
तथा १४५
अन्यमुद्दिश्य यो वेश्यां नयेदन्यस्य
कारणात्
तस्य दण्डो भवेद्राजन्सुवर्णस्य च
माषकम् १४६
नीत्वा भोगान्न यो दद्याद्दाप्यो
द्विगुणवेतनम्
राज्ञश्च द्विगुणं दण्डं तथा धर्मो न
हीयते १४७
बहूनां व्रजतामेकां सर्वे ते द्विगुणं दमम्

दद्युः पृथक्पृथक्सर्वे दण्डं च द्विगुणं परम् १४८
न माता न पिता न स्त्री न
ऋत्विग्याज्यमानवाः
अन्योन्यं पतितास्त्याज्या योगे दण्ड्याः
शतानि षट् १४९
पतिता गुरवस्त्याज्या न तु माता कथं चन
गर्भधारणपोषाभ्यां तेन माता गरीयसी १५०
अधीयानोऽप्यनध्याये दण्ड्यः कार्षापणत्रयम्
अध्यापकश्च द्विगुणं तथाऽऽचारस्य लङ्घने १५१
अनुक्तस्य भवेद्दण्डः सुवर्णस्य च कृष्णलम्
भार्या पुत्रश्च दासश्च शिष्यो भ्राता च सोदरः १५२
कृतापराधास्ताड्याः स्यू रज्ज्वा वेणुदलेन वा
पृष्ठतस्तु शरीरस्य नोत्तमाङ्गं कथं चन १५३
अतोऽन्यथा प्रहरतः प्राप्नुयाच्चोरकिल्बिषम्
दूतीं समाह्वयंश्चैव यो निषिद्धं समाचरेत् १५४
प्रच्छन्नं वा प्रकाशं वा स दण्ड्यः पार्थिवेच्छया

वासांसि फलकैः श्लक्ष्णैर्निर्णिज्याद्र जकः शनैः १५५
अतोऽन्यथा हि कुर्वंस्तु दण्ड्यः
स्याद्रुक्ममाषकम्
रक्षास्वधिकृतानां च प्रदेयं
यैर्विलुप्यते १५६
कर्षकेभ्योऽर्थमादाय यः कुर्यात्करमन्यथा
तस्य सर्वस्वमादाय तं राजा विप्रवासयेत् १५७
ये नियुक्ताः स्वकार्येषु हन्युः कार्याणि कार्यिणाम्
निर्घृणाः क्रूरमनसः सर्वे कर्मापराधिनः १५८
धनोष्मणा
पच्यमानास्तान्निःस्वान्कारयेन्नृपः कूटशासनकर्तृंश्च प्रकृतीनां च दूषकान् १५९
स्त्रीबालब्राह्मणघ्नांश्च वध्यात्तत्सेविनस्तथा
अमात्यः प्राङ्विवाको वा यः कुर्यात्कार्यमन्यथा १६०
तस्य सर्वस्वमादाय तं राजा विप्रवासयेत् ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च तस्करो गुरुतल्पगः १६१
एतान्सर्वान्पृथग्घिंस्यान्महापातकिनो

नरान्
महापातकिनो वध्या ब्राह्मणं तु विवासयेत् १६२
कृतचिह्नं स्वदेशाच्च शृणु चिह्नाकृतिं ततः
गुरुतल्पे भगः कार्यः सुरापाने सुराध्वजः १६३
स्तेने तु श्वपदं तद्वद्ब्रह्महण्यशिराः पुमान्
असंभाष्या ह्यसंभोज्या असंवाह्या विशेषतः १६४
त्यक्तव्याश्च तथा राजञ्ज्ञातिसंबन्धिबान्धवैः महापातकिनो वित्तमादाय नृपतिःस्वयम् १६५ अप्सु प्रवेशयेद्दण्डं वरुणायोपपादयेत्

सहोढं न विना चोरं घातयेद्धार्मिको नृपः १६६सहोढं सोपकरणं घातयेदविचारयन् ग्रामेष्वपि च ये केचिच्चोराणां भक्ष्यदायकाः १६७
भाण्डावकाशदाश्चैव सर्वांस्तानपि
घातयेत्
राष्ट्रेषु राज्ञाऽधिकृताः सामन्ताश्चैव
दूषकाः १६८
अभ्याघातेषु मध्यस्थाः क्षिप्रं शास्यास्तु चोरवत्

ग्रामघाते मठाभङ्गे पथि मोषाभिमर्दने १६९
शक्तितो नाभिधावन्तो निर्वास्याः सपरिच्छदाः
राज्ञः कोशापहर्तुंश्च प्रतिकूलेषु
संस्थितान् १७०
अरीणामुपकर्तृंश्च घातयेद्विविधैर्वधैः
संधिं कृत्वा तु ये चौर्यं रात्रौ
कुर्वन्ति तस्कराः १७१
तेषां छित्त्वा नृपो हस्तौ तीक्ष्णशूले
निवेशयेत्
तडागभेदकं हन्यादप्सु शुद्धवधेन तु १७२
यस्तु पूर्वं निविष्टं स्यात्तडागस्योदकं
हरेत्
आगमं चाप्यपां भिन्द्यात्स दाप्यः
पूर्वसाहसम् १७३
कोष्ठागारायुधागारदेवागारविभेदकान् पापान्पापसमाचारान्घातयेच्छीघ्रमेव च १७४
समुत्सृजेद्राजमार्गे यस्त्वमेध्यमनापदि
स हि कार्षापणं दण्ड्यस्तत्त्वमेध्यं च शोधयेत् १७५
आपद्गतोऽथवा वृद्धो गर्भिणी बाल एव च परिभाषणमर्हन्ति न च शोध्यमिति स्थितिः १७६

प्रथमं साहसं दण्ड्यो यश्च मिथ्या चिकित्सते
पुरुषे मध्यमं दण्डमुत्तमं च तथोत्तमे १७७
छत्रस्य ध्वजयष्टीनां प्रतिमानां च भेदकाः
प्रतिकुर्युस्ततः सर्वे पञ्च दण्ड्याः
शतानि च १७८
अदूषितानां द्रव्याणां दूषणे भेदने तथा
मणीनामपि भेदेन दण्ड्यः प्रथमसाहसम् १७९
समं च विषमं चैव कुरुते मूल्यतोऽपि वा समाप्नुयात्स वै पूर्वं दमं मध्यममेव च १८०
बन्धनानि च सर्वाणि राजमार्गे निवेशयेत्
कर्षन्तो यत्र दृश्यन्ते विकृताः
पापकारिणः १८१
प्राकारस्य च भेत्तारं परिखाणां च भेदकम्
द्वाराणां चैव भेत्तारं क्षिप्रं
निर्वासयेत्पुरात् १८२
मूलकर्माभिचारेषु कर्तव्यो द्विशतो दमः
अबीजविक्रयी यश्च बीजोत्कर्षक एव च १८३
मर्यादामेदकश्चापि विकृतं वधमाप्नुयात्
सर्वसंकरपापिष्ठं हेमकारं नराधिप १८४
अन्याये वर्तमानं च च्छेदयेल्लवशः क्षुरैः
द्रव्यमादाय वणिजामनर्धेणावरुन्धताम्

१८५
द्रव्याणां दूषको यस्तु प्रतिच्छन्नस्य विक्रयी
मध्यमं प्राप्नुयाद्दण्डं कूटकर्ता तथोत्तमम् १८६
राजा पृथक्पृथक्कुर्याद्दण्डं
चोत्तमसाहसम्
शास्त्राणां यज्ञतपसां देशानां क्षेपको
नरः १८७
देवतानां सतीनां च उत्तमं दण्डमर्हति एकस्य दण्डपारुष्ये बहूनां द्विगुणो दमः १८८
कलहो यद्गतो दाप्यो दण्डश्च द्विगुणस्ततः
मध्यमं ब्राह्मणं राजा
विषयाद्विप्रवासयेत् १८९
लशुनं च पलाडुं च शूकरं ग्रामकुक्कुटम्
तथा पञ्चनखं सर्वं भक्ष्यादन्यत्तु
भक्षयेत् १९०
विवासयेत्क्षिप्रमेव ब्राह्मणं
विषयात्स्वकात्
अभक्ष्यभक्षणे दण्ड्यः शूद्रो भवति
कृष्णलम् १९१
ब्राह्मणक्षत्त्रियविशां चतुस्त्रिद्विगुणं स्मृतम्
यः साहसं कारयति स दण्ड्यो द्विगुणं दमम् १९२

यस्त्वेवमुक्त्वाऽहं दाता कारयेत्स चतुर्गुणम्
संदिष्टस्याप्रदाता च समुद्रगृहभेदकः १९३
पञ्चाशत्पणिको दण्डस्तयोः कार्यो महीक्षिता
अस्पृश्यं च स्पृशन्नार्यो ह्ययोग्यो योग्यकर्मकृत् १९५
पुंस्त्वहर्ता पशूनां च
दासीगर्भविनाशकृत्
शूद्रप्रव्रजितानां च दैवे पित्र्ये च
भोजकः १९६
अव्रजन्बाढमुक्त्वा तु तथैव च निमन्त्रणे एते कार्षापणशतं सर्वे दण्ड्या महीक्षिता १९७
दुःखोत्पादि गृहे द्रव्यं क्षिपेदन्धस्य कृष्णलम्
पितापुत्रविरोधे च साक्षिणां द्विशतो दमः स्यान्नरश्च तथाऽर्यः स्यात्तस्याऽप्यष्टशतो दमः १९८ तुलाशासनमानानां कूटकृन्नानकस्य च एभिश्च व्यवहर्ता च स दण्ड्यो दममुत्तमम् १९९
विषाग्निदां पतिगुरुनिजापत्यप्रमापणीम् विकर्णनासिकां व्योष्ठीं कृत्वा गोभिः प्रमापयेत् २००

ग्रामस्य दाहका ये च ये च क्षेत्रस्य वेश्मनः
राजपत्न्यभिगामी च दग्धव्यास्ते
कटाग्निना २०१
ऊनं वाऽप्यधिकं चापि लिखेद्यो राजशासनम्
पारदारिकचौरं वा मुञ्चतो दण्ड उत्तमः २०२
अभक्ष्येण द्विजं दूष्य दण्ड्य
उत्तमसाहसम्
क्षत्त्रियं मध्यमं वैश्यं प्रथमं शूद्र
मर्धकम् २०३
मृताङ्गलग्नविक्रेतुर्गुरुं ताडयतस्तथा
राजयानासनारोढुर्दण्ड उत्तमसाहसः २०४
यो मन्येताजितोऽस्मीति न्यायेनापि
पराजितः
तमायान्तं पुनर्जित्वा दण्डयेद्द्विगुणं
दमम् २०५
आह्वानकारी मध्यं स्यादनाह्वाने तथाऽऽह्वयन्
दाण्डिकस्य च यो हस्तादभियुक्तः पलायते २०६
हीनः पुरुषकारेण तं दण्ड्याद्दाण्डिको धनम्
प्रेष्यापराधात्प्रेष्यस्तु स दण्ड्यश्चार्धमेव च २०७
दण्डार्थं नियमार्थं च नीयमानेषु बन्धनम् यदि कश्चित्पलायेत दण्डश्चाष्टगुणो भवेत्

२०८
अनिन्दिते विवादे तु नखरोमावतारणम् कारयेद्यः स पुरुषो मध्यमं दण्डमर्हति २०९
बन्धनं चाप्यवध्यस्य बलान्मोचयते तु यः वध्यं विमोचयेद्यस्तु दण्ड्यो द्विगुणदण्डभाक् २१०
दुर्दृष्ट्यव्यवहाराणां सभ्यानां
द्विगुणो दमः
राज्ञा त्रिंशद्गुणो दण्डः प्रक्षेप्य
उदके भवेत् २११
अल्पदण्डेऽधिकं कुर्याद्विपुले चाल्पमेव
च
ऊनाधिकं तु तं दण्डं सभ्यो
दद्यात्स्वकाद्गृहात् २१२
यावानवध्यस्य वधे तावान्वध्यस्य रक्षणे
अधर्मो नृपतेर्दृष्ट एतयोरुभयोरपि २१३
ब्राह्मणं नैव हन्यात्तु
सर्वपापेष्ववस्थितम्
प्रवासयेत्स्वकाद्राष्ट्रात्समग्रधनसंयुतम् २१४
न जातु ब्राह्मणं वध्यात्पातकं त्वधिकं
भवेत्
यस्मात्तस्मात्प्रयत्नेन ब्रह्महत्यां
विवर्जयेत् २१५
अदण्ड्यान्दण्डयन्राजा

दण्ड्यांश्चैवाप्यदण्डयन्
अयशो महदाप्नोति नरकं चाधिगच्छति २१६
ज्ञात्वाऽपराधं पुरुषस्य राजा कालं तथा चानुमतं द्विजानाम्
दण्ड्येषु दण्डं परिकल्पयेत्तु यो यस्य युक्तः स समीक्ष्य कुर्यात् २१७
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे रजधर्मे दण्डप्रणयनं नाम सप्तविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २२७ अथाष्टाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः
मनुरुवाच
दिव्यान्तरिक्षभौमेषु या शान्तिरभिधीयते तामहं श्रोतुमिच्छामि महोत्पातेषु केशव १
मत्स्य उवाच
अथातः संप्रवक्ष्यामि
त्रिविधामद्भुतादिषु
विशेषेण तु भौमेषु शान्तिः कार्या तथा
भवेत् २
अभयाचान्तरिक्षेषु सौम्या दिव्येषु पार्थिव
विजिगीषुः परं राजन्भूतिकामस्तु यो भवेत् ३
विजिगीषुः परानेवमभियुक्तस्तथा परैः तथाऽभिचारशङ्कायां शत्रूणामभिनाशने ४ भये महति संप्राप्ते अभया शान्तिरिष्यते राजयक्ष्माभिभूतस्य क्षतक्षीणस्य चाप्यथ

५
सौम्या प्रशस्यते शान्तिर्यज्ञकामस्य चाप्यथ
भूकम्पे च समुत्पन्ने प्राप्ते
चान्नक्षये तथा ६
अतिवृष्ट्यामनावृष्ट्यां शलभानां भयेषु च
प्रमत्तेषु च चौरेषु वैष्णवी
शान्तिरिष्यते ७
पशूनां भारणे प्राप्ते नराणामपि दारुणे
भूतेषु दृश्यमानेषु रौद्री
शान्तिस्तथेष्यते ८
वेदनाशे समुत्पन्ने जने जाते च नास्तिके
अपूज्यपूजने जाते ब्राह्मी
शान्तिस्तथेष्यते ९
भविष्यत्यभिषेके च परचक्रभयेऽपि च
स्वराष्ट्रभेदेऽरिवधे रौद्री शान्तिः
प्रशस्यते १०
त्र्यहातिरिक्ते पवने भक्ष्ये सर्वविगर्हिते
वैकृते वातजे व्याधौ वायवी शान्तिरिष्यते ११
अनावृष्टिभये जाते प्राप्ते विकृतिवर्षणे जला शयविकारेषु वारुणी शान्तिरिष्यते १२ अभिशापभये प्राप्ते भार्गवी च तथैव च जाते प्रसववैकृत्ये प्राजापत्या महाभुज १३

उपस्कराणां वैकृत्ये त्वाष्ट्री पार्थिवनन्दन
बालानां शान्तिकामस्य कौमारी च तथा नृप १४
कुर्याच्छान्तिमथाऽऽग्नेयीं संप्राप्ते वह्निवैकृते
आज्ञाभङ्गे तु संजाते तथा भृत्यादिसंक्षये १५
अश्वानां शान्तिकामस्य तद्विकारे
समुत्थिते
अश्वानां कामयानस्य गान्धर्वी
शान्तिरिष्यते १६
गजानां शान्तिकामस्य तद्विकारे समुत्थिते गजानां कामयानस्य शान्तिराङ्गिरसी भवेत् १७
पिशाचादिभये जाते शान्तिर्वै नैरृती स्मृता
अपमृत्युभये जाते दुःस्वप्ने च तथा स्थिते १८
याम्यां तु कारयेच्छान्तिं प्राप्ते तु मारके तथा
धननाशे समुत्पन्ने कौबेरी शान्तिरिष्यते १९
वृक्षाणां च तथाऽर्थानां वैकृते समुपस्थिते
भूतिकामस्तथा शान्तिं पार्थिवीं

प्रतियोजयेत् २०
प्रथमे दिनयामे च रात्रौ वा मनुजोत्तम
हस्ते स्वातौ च चित्रायामादित्ये
चाऽऽश्विने तथा २१
अर्याम्णि सौम्यजातेषु वायव्यां त्वद्भुतेषु च
द्वितीये दिनयामे तु रात्रौ च रविनन्दन २२
पुष्याग्नेयविशाखासु पित्र्यासु भरणीषु च
उत्पातेषु तथा भाग आग्नेयीं तेषु कारयेत् २३
तृतीये दिनयामे च रात्रौ च रविनन्दन रोहिण्यां वैष्णवे ब्राह्मे वासवे वैश्वदेवते २४
ज्येष्ठायां च तथा मैत्रे ये
भवन्त्यद्भुताः क्वचित्
ऐन्द्री तेषु प्रयोक्तव्या शान्ती
रविकुलोद्वह २५
चतुर्थे दिनयामे च रात्रौ वा रविनन्दन
सार्पे पौष्णे तथाऽऽद्रार्या!महिर्बुÞ ये
च दारुणे २६
मूले वरुणदैवत्ये ये भवन्त्यद्भुतास्तथा
वारुणी तेषु कर्तव्या
महाशान्तिर्महीक्षिता २७
मित्रमण्डलवेलासु ये भवन्त्यद्भुताः

क्वचित्
तत्र शान्तिद्वयं कार्यं निमित्तेषु च नान्यथा
निर्निमित्तकृता शान्तिर्निमित्तेनोपयुज्यते २८
बाणप्रहारा न भवन्ति यद्वद्राजन्नृणां
संनहनैर्युतानाम्
दैवोपघाता न भवन्ति तद्वद्धर्मात्मनां
शान्तिपरायणानाम् २९
इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽद्भुतशान्तिर्नामाष्टविंशत्य धिकद्विशततमो ऽध्यायः २२८

अथैकोनत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः मनुरुवाच
अद्भुतानां फलं देव शमनं च तथा वद
त्वं हि वेत्सि विशालाक्ष ज्ञेयं सर्वमशेषतः १
मत्स्य उवाच
अत्र ते वर्णयिष्यामि यदुवाच महातपाः अत्रये वृद्धगर्गस्तु सर्वधर्मभृतां वरः २
सरस्वत्याः सुखासीनं गर्गं स्रोतसि पार्थिव
पप्रच्छासौ महातेजा अत्रिर्मुनिजनप्रियम् ३

अत्रिरुवाच
नश्यतां पूर्वरूपाणि जनानां कथयस्व मे नगराणां तथा राज्ञां त्वं हि सर्वं वदस्व
माम् ४
गर्ग उवाच
पुरुषापचारान्नियतमपरज्यन्ति देवताः
ततोऽपरागाद्देवानामुपसर्गः प्रवर्तते ५
दिव्यान्तरिक्षभौमं च त्रिविधं
संप्रकीर्तितम्
ग्रहर्क्षवैकृतं दिव्यमान्तरिक्षं निबोध
मे ६
उल्कापातो दिशां दाहः परिवेषस्तथैव च गन्धर्वनगरं चैव वृष्टिश्च विकृता तु या ७
एवमादीनि लोकेऽस्मिन्नान्तरिक्षं विनिर्दिशेत्
चरस्थिरभवो भौमो भूकम्पश्चापि भूमिजः ८ जलाशयानां वैकृत्यं भौमं तदपि कीर्तितम् भौमे त्वल्पफलं ज्ञेयं चिरेण च विपच्यते ९
अभ्रजं मध्यफलदं मध्यकालफलप्रदम् अद्भुते तु समुत्पन्ने यदि वृष्टिः शिवा भवेत् १०
सप्ताहाभ्यन्तरे ज्ञेयमद्भुतं निष्फलं भवेत्
अद्भुतस्य विपाकश्च विना शान्त्या न

दृश्यते ११
त्रिभिर्वर्षैस्तथा ज्ञेयं सुमहद्भयकारकम्
राज्ञः शरीरे लोके च पुरद्वारे पुरोहिते १२
पाकमायाति पुत्रेषु तथा वै कोशवाहने ऋतुस्वभावाद्राजेन्द्र भवन्त्यद्भुतसंज्ञिताः १३
शुभावहास्ते विज्ञेयास्तांश्च मे गदतः शृणु
वज्राशनिमहीकम्पसंध्यानिर्घातनिःस्वनाः १४
परिवेषरजोधूमरक्तार्कास्तमयोदयाः द्रुमोद्भेदकरस्नेहो बहुशः सफलोद्गमः १५ गोपक्षिमधुवृद्धिश्च शुभानि मधुमाधवे ऋक्षोल्कापातकलुषं कपिलार्केन्दुमण्डलम् १६
कृष्णश्वेतं तथा पीतं धूसरध्वान्तलोहितम् रक्तपुष्पारुणं सांध्यं नभः क्षुब्धार्णवोपमम् १७
सरितां चाम्बुसंशोषं दृष्ट्वा ग्रीष्मे शुभं वदेत्
शक्रायुधपरीवेषं विद्युदुल्काधिरोहणम् १८
कम्पोद्वर्तनवैकृत्यं ह्रसनं दारणं क्षितेः

नद्युदपानसरसां विधूनतरणप्लवाः १९ शृङ्गिणां च वराहाणां वर्षासु शुभमिष्यते शीतानिलतुषारत्वं नर्दनं मृगपक्षिणाम् २०
रक्षोभूतपिशाचानां दर्शनं वागमानुषी दिशो धूमान्धकाराश्च सनभोवनपर्वताः २१
उच्चैः सूर्योदयास्तौ च हेमन्ते शोभनाः
स्मृताः
दिव्यस्त्रीरूपगन्धर्वविमानाद्भुतदर्शनम् २२
ग्रहनक्षत्रताराणां दर्शनं वागमानुषी
गीतवादित्रनिर्घोषो वनपर्वतसानुषु २३
सस्यवृद्धी रसोत्पत्तिः शरत्काले शुभाः
स्मृताः
हिमपातानिलोत्पातविरूपाद्भुतदर्शनम् २४
कृष्णाञ्जनाभमाकाशं तारोल्कापातपिञ्जरम् चित्रगर्भोद्भवः स्त्रीषु गोजाश्वमृगपक्षिषु
पत्राङ्कुरलतानां च विकाराः शिशिरे शुभाः २५
ऋतुस्वभावेन विनाऽद्भुतस्य जातस्य दृष्टस्य तु शीघ्रमेव
यथागमं शान्तिरनन्तरं तु कार्या यथोक्ता वसुधाधिपेन २६
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे अद्भुतशान्तिकोत्पत्तिर्नामैकोनत्रिंशद

धिकद्विशततमोऽध्यायः २२९

अथ त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः
गर्ग उवाच
देवतार्चाः प्रनृत्यन्ति वेपन्ते प्रज्वलन्ति च
वमन्त्यग्निं तथा धूमं स्नेहं रक्तं तथा वसाम् १
आरटन्ति रुदन्त्येताः प्रस्विद्यन्ति
हसन्ति च
उत्तिष्ठन्ति निषीदन्ति प्रधावन्ति
धमन्ति च २
भुञ्जते विक्षिपन्ते वा कोशप्रहरणध्वजान्
अवाङ्मुखा वा तिष्ठन्ति स्थानात्स्थानं
भ्रमन्ति च ३
वमन्त्यग्निं तथा धूमं स्नहं रक्तं तथा वसाम्
एवमाद्या हि दृश्यन्ते विकाराः
सहसोत्थिताः
लिङ्गायतनविप्रेषु तत्र वासं न रोचयेत् ४
राज्ञो वा व्यसनं तत्र स च देशो विनश्यति
देवयात्रासु चोत्पातान्दृष्ट्वा देशभयं
वदेत् ५
पितामहस्य हर्म्येषु तत्र वासं न रोचयेत्
पशूनां रुद्रजं ज्ञेयं नृपाणां
लोकपालजम् ६

ज्ञेयं सेनापतीनां तु यत्स्यात्स्कन्दविशाखजम्
लोकानां विष्णुवस्विन्द्र
विश्वकर्मसमुद्भवम् ७
विनायकोद्भवं ज्ञेयं गणानां ये तु नायकाः
देवप्रेष्यान्नृपप्रेष्या
देवस्त्रीभिर्नृपस्त्रियः ८
वासुदेवोद्भवं ज्ञेयं ग्रहाणामेव नान्यथा देवतानां विकारेषु श्रुतिवेत्ता पुरोहितः ९
देवतार्चां तु गत्वा वै स्नानमाच्छाद्य
भूषयेत्
पूजयेच्च महाभाग गन्धमाल्यान्नसंपदा १०
मधुपर्केण विधिवदुपतिष्ठेदनन्तरम् तल्लिङ्गेन च मन्त्रेण स्थालीपाकं
यथाविधि
पुरोधा जुहुयाद्वह्नौ सप्तरात्रमतन्द्रि
तः ११
विप्राश्च पूज्या मधुरान्नपानैः सदक्षिणं
सप्तदिनं नरेन्द्र
प्राप्तेऽष्टमेऽह्नि क्षितिगोप्रदानैः
सकाञ्चनैः शान्तिमुपैति पापम् १२
इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽद्रुतशान्तावर्चाधिकारो नाम त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः २३० अथैकत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः

गर्ग उवाच
अनग्निर्दीप्यते यत्र राष्ट्रे यस्य निरिन्धनः
न दीप्यते चेन्धनवांस्तद्राष्ट्रं पीड्यते नृपैः १
प्रज्वलेदप्सु मासं वा तदर्धं वाऽपि किंचन
प्राकारं तोरणं द्वारं नृपवेश्म सुरालयम् २
एतानि यत्र दीप्यन्ते तत्र राज्ञो भयं भवेत्
विद्युता वा प्रदह्यन्ते तदाऽपि
नृपतेर्भयम् ३
अनैशानि तमांसि स्युर्विना पांशुरजांसि च
धूमश्चानग्निजो यत्र तत्र
विद्यान्महाभयम् ४
तडित्त्वनभ्रे गगने भयं स्यादृक्षवर्जिते
दिवा सतारे गगने तथैव भयमादिशेत् ५
ग्रहनक्षत्रवैकृत्ये ताराविषमदर्शने
पुरवाहनयानेषु चतुष्पान्मृगपक्षिषु ६
आयुधेषु च दीप्तेषु धूमायत्सु तथैव च
निर्गमत्सु च कोशाच्च सङ्ग्रामस्तुमुलो
भवेत् ७
विनाऽग्निं विस्फुलिङ्गाश्च दृश्यन्ते यत्र कुत्रचित्
स्वभावाच्चापि पूर्यन्ते धनूंषि विकृतानि

च ८
विकारश्चाऽऽयुधानां स्यात्तत्र
सङ्ग्राममादिशेत्
त्रिरात्रोपोषितश्चात्र पुरोधाः
सुसमाहितः ९
समिद्भिः क्षीरवृक्षाणां सर्षपैश्च घृतेन च
होमं
कुर्यादग्निमन्त्रैर्ब्राह्मणांश्चैव
भोजयेत् १०
दद्यात्सुवर्णं च तथा द्विजेभ्यो गाश्चैव
वस्त्राणि तथा भुवं च
एवं कृते पापमुपैति नाशं
यदग्निवैकृत्यभवं द्विजेन्द्र ११
इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽद्भुतशान्तावग्निवैकृत्यं नामैकत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः २३१ अथ द्वात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः गर्ग उवाच
पुरेषु येषु दृश्यन्ते पादपा देवचोदिताः रुदन्तो वा हसन्तो वा स्रवन्तो वा रसान्बहून् १
अरोगा वा विना वातं शाखां मुञ्चन्त्यथ
द्रुमाः
फलं पुष्पं तथाऽकाले दर्शयन्ति
त्रिहायनाः २

पूर्ववत्स्वं दर्शयन्ति फलं पुष्पं तथाऽन्तरे
क्षीरं स्नेहं तथा रक्तं मधु तोयं स्रवन्ति च ३
शुष्यन्त्यरोगाः सहसा शुष्का रोहन्ति वा
पुनः
उत्तिष्ठन्तीह पतिताः पतन्ति च
तथोत्थिताः ४
तत्र वक्ष्यामि ते ब्रह्मन्विपाकं फलमेव
च
रोदने व्याधिमभ्येति हसने देशविभ्रमम् ५
शाखाप्रपतनं कुर्यात्सङ्ग्रामे
योधपातनम्
बालानां मरणं कुर्युरकाले पुष्पिता
द्रुमाः ६
स्वराष्ट्रभेदं कुरुते फलपुष्पमथान्तरे
क्षयः सर्वत्र गोक्षीरे स्नेहे
दुर्भिक्षलक्षणम् ७
वाहनापचयं मद्ये रक्ते सङ्ग्राममादिशेत्
मधुस्रावे भवेद्व्याधिर्जलस्रावे न
वर्षति ८
अरोगशोषणं ज्ञेयं
ब्रह्मन्दुर्भिक्षलक्षणम्
शुष्केषु संप्ररोहस्तु वीर्यमन्नं च
हीयते ९
उत्थाने पतितानां च भयं भेदकरं भवेत्

स्थानात्स्थानं तु गमने देशभङ्गस्तथा भवेत् १०
ज्वलत्स्वपि च वृक्षेषु रुदत्स्वपि धनक्षयम्
एतत्पूजितवृक्षेषु सर्वं राज्ञो विपद्यते ११
पुष्पे फले वा विकृते राज्ञो मृत्युं तथाऽऽदिशेत्
अन्येषु चैव वृक्षेषु वृक्षोत्पातेष्वतन्द्रितः १२
आच्छादयित्वा तं वृक्षं
गन्धमाल्यैर्विभूषयेत्
वृक्षोपरि तथा छत्रं
कुर्यात्पापप्रशान्तये १३
शिवमभ्यर्चयेद्देवं पशुं चास्मै
निवेदयेत्
रुद्रेभ्य इति वृक्षेषु हुत्वा रुद्रं
जपेत्ततः १४
मध्वाज्ययुक्तेन तु पायसेन संपूज्य
विप्रांश्च भुवं च दद्यात्
गीतेन नृत्येन तथाऽर्चयेत्तु देवं हरं
पापविनाशहेतोः १५
इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽद्भुतशान्तौ वृक्षोत्पातप्रशमनं नाम द्वात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः २३२

अथ त्रयस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः गर्ग उवाच
अतिवृष्टिरनावृष्टिर्दुर्भिक्षादि भयं मतम्
अनृतौ तु दिवाऽनन्ता वृष्टिर्ज्ञेया
भयानका १
अनभ्रे वैकृता चैव विज्ञेया राजमृत्यवे
शीतोष्णानां विपर्यासे नृपाणां रिपुजं
भयम् २
शोणितं वर्षते यत्र तत्र शस्त्रभयं भवेत्
अङ्गारपांशुवर्षेषु नगरं तद्विनश्यति ३
मज्जास्थिस्नेहमांसानां जनमारभयं भवेत्
फलं पुष्पं तथा धान्यं परेणातिभयाय तु ४
पांशुजन्तूपलानां च वर्षतो रोगजं भयम्
छिद्रे वाऽन्नप्रवर्षेण सस्यानां
भीतिवर्धनम् ५
विरजस्के रवौ व्यभ्रे यदा छाया न दृश्यते दृश्यते तु प्रतीपा वा तत्र देशभयं भवेत् ६
निरभ्रे वाऽथ रात्रौ वा श्वेतं
याम्योत्तरेण तु
इन्द्रायुधं तथा दृष्ट्वा उल्कापातं
तथैव च ७
दिग्दाहपरिवेषौ च गन्धर्वनगरं तथा
परचक्रभयं ब्रूयाद्देशोपद्रवमेव च ८
सूर्येन्दुपर्जन्यसमीरणानां यागस्तु

कार्यो विधिवद्द्विजेन्द्र
धनानि गौः काञ्चनदक्षिणा च देया द्विजानामघनाशहेतोः ९
इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽद्भुतशान्तौ वृष्टिवैकृतिप्रशमनं नाम त्रयस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः २३३

अथ चतुस्त्रिंशतधिकद्विशततमोऽध्यायः गर्ग उवाच
नगरादपसर्पन्ते समीपमुपयान्ति च
नद्यो ह्रदप्रस्रवाणि विरसाश्च भवन्ति च १
विवर्णं कलुषं तप्तं फेनवज्जन्तुसंकुलम्
स्नेहं क्षीरं सुरां रक्तं वहन्ते
वाऽऽकुलोदकाः २
षण्मासाभ्यन्तरे तत्र परचक्रभयं भवेत्
जलाशया नदन्ते वा प्रज्वलन्ति कथंचन ३
विमुञ्चन्ति तथा
ब्रह्मञ्ज्वालाधूमरजांसि च
अखाते वा जलोत्पत्तिः सुसत्त्वा वा
जलाशयाः ४
संगीतशब्दाः श्रूयन्ते जनमारभयं भवेत्
दिव्यमम्भोभयं सर्पिर्मधुतैलावसेचनम् ५
जप्त्वा वारुणा मन्त्रास्तैश्च होमो जले
भवेत् ६
मध्वाज्ययुक्तं परमान्नमत्र देयं

द्विजानां द्विजभोजनार्थम्
गावश्च देयाः
सितवस्त्रयुक्तास्तथोदकुम्भाः
सलिलाघशान्त्यै ७
इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽद्भुतशान्तौ
सलिलाशयवैकृत्यं नाम
चतुस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः २३४

अथ पञ्चत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः
गर्ग उवाच
अकालप्रसवा नार्यः कालातीतप्रजास्तथा
विकृतप्रसवाश्चैव युग्मसंप्रसवास्तथा १
अमानुषा ह्यतुण्डाश्च संजातव्यसनास्तथा
हीनाङ्गा अधिकाङ्गाश्च जायन्ते यदि वा
स्त्रियः २
पशवः पक्षिणश्चैव तथैव च सरीसृपाः
विनाशं तस्य देशस्य कुलस्य च
विनिर्दिशेत् ३
विवासयेत्तान्नृपतिः स्वराष्ट्रात्स्त्रियश्च प
!
किमिच्छकैर्ब्राह्मणतर्पणैश्च लोके ततः
शान्तिमुपैति पापम् ४
इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽद्भुतशान्तौ
स्त्रीप्रसववैकृत्यं नाम
पञ्चत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः २३५

अथ षट्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः गर्ग उवाच
यान्ति यानान्ययुक्तानि युक्तान्यपि न यान्ति च
चोद्यमानानि तत्र
स्यान्महद्भयमुपस्थितम् १
वाद्यमाना न वाद्यन्ते वाद्यन्ते
चाप्यनाहताः
अचलाश्च चलन्त्येव न चलन्ति चलानि च २
आकाशे तूर्यनादाश्च गीतगन्धर्वनिःस्वनाः
काष्ठदर्वीकुठारादि विकारं कुरुते यदि ३
गावो लाङ्गूलसंघैश्च स्त्रियः स्त्री च विघातयेत्
उपस्कारादिविकृतौ घोरं शस्त्रभयं भवेत् ४
वायोस्तु पूजां द्विजसक्तुभिश्च कृत्वा नियुक्तांश्च जपेच्च मन्त्रान् दद्यात्प्रभूतं परमान्नमत्र सदक्षिणं तेन शमोऽस्य भूयात् ५
इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽद्भुतशान्तावुपस्करवैकृत्यं नाम षट्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः २३६

अथ सप्तत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः गर्ग उवाच
प्रविशन्ति यदा ग्राममारण्या मृगपक्षिणः

अरण्यं यान्ति वा ग्राम्याः स्थलं यान्ति जलोद्भवाः १
स्थलजाश्च जलं यान्ति घोरं वाशन्ति निर्भयाः
राजद्वारे पुरद्वारे शिवा चाप्यशिवप्रदा २
दिवा रात्रिंचरा वाऽपि रात्रावपि दिवाचराः
ग्राम्यास्त्यजन्ति ग्रामं च शून्यतां तस्य निर्दिशेत् ३
दीप्ता वाशन्ति संध्यासु मण्डलानि च
कुर्वते
वाशन्ति विस्वरं यत्र तदाऽप्येतत्फलं
लभेत् ४
प्रदोषे कुक्कुटो वाशेद्धेमन्ते वाऽपि कोकिलः
अर्कोदयेऽर्काभिमुखी शिवा रौति भयं वदेत् ५
गृहं कपोतः प्रविशेत्क्रव्यादो मूर्ध्नि लीयते
मधु वा मक्षिकाः
कुर्युर्मृत्युर्गृहपतेर्भवेत् ६
प्राकारद्वारगेहेषु तोरणापणवीथिषु
केतुच्छत्रायुधाद्येषु क्रव्यादं
प्रपतेद्यद ७
जायन्ते वाऽथ वल्मीका मधु वा स्यन्दते यदि

स देशो नाशमायाति राजा वा म्रियते तथा ८
मूषकाञ्छलभान्दृष्ट्वा प्रभूतं
क्षुद्भयं भवेत्
काष्ठोल्मुकास्थिशृङ्गाढ्याः श्वानो
मर्कटवेदनाः ९
दुर्भिक्षवेदना ज्ञेया काका धान्यमुखा
यदि
जनानभिभवन्तीह निर्भया रणवेदिनः १०
काको मैथुनसक्तश्च श्वेतस्तु यदि दृश्यते राजा वा म्रियते तत्र स च देशो विनश्यति ११
उलूको वाशते यत्र नृपद्वारे तथा गृहे ज्ञेयो गृहपतेर्मृत्युर्धननाशस्तथैव च १२
मृगपक्षिविकारेषु कुर्याद्धोमं सदक्षिणम्
देवाः कपोता इति वा जप्तव्याः पञ्चभिर्द्विजैः १३
गावश्च देया विधिवद्द्विजेभ्यः सकाञ्चना
वस्त्रयुगोत्तरीयाः
एवं कृते शान्तिमुपैति पापं
मृगैर्द्विजैर्वा विनिवेदितं यत् १४
इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽद्भुतशान्तौ मृगपक्षिवैकृत्यं नाम सप्तत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः २३७

अथाष्टात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः गर्ग उवाच
प्रासादतोरणाट्टालद्वारप्राकारवेश्मनाम्
निर्निमित्तं तु पतनं दृढानां राजमृत्यवे १
रजसा वाऽथ धूमेन दिशो यत्र समाकुलाः आदित्यचन्द्रताराश्च विवर्णा भयवृद्धये २
राक्षसा यत्र दृश्यन्ते ब्राह्मणाश्च विधर्मिणः
ऋतवश्च विपर्यस्ता अपूज्यः पूज्यते जनैः ३
नक्षत्राणि वियोगीनि तन्महद्भयलक्षणम् केतूदयोपरागौ च च्छिद्रं वा शशिसूर्ययोः ४
ग्रहर्क्षविकृतिर्यत्र तत्रापि भयमादिशेत्
स्त्रियश्च कलहायन्ते बाला निघ्नन्ति बालकान् ५
क्रियाणामुचितानां च विच्छित्तिर्यत्र
जायते
हूयमानस्तु यत्राग्निर्दीप्यते न च
शान्तिषु ६
पिपीलिकाश्च क्रव्यादा यान्ति चोत्तरतस्तथा

पूर्णकुम्भाः स्रवन्ते च हविर्वा विप्रलुप्यते
मङ्गल्याश्च गिरो यत्र न श्रूयन्ते समन्ततः
क्षवथुर्बाधते वाऽथ प्रहसन्ति नदन्ति च ८
न च देवेषु वर्तन्ते यथावद्ब्राह्मणेषु च
मन्दघोषाणि वाद्यानि वाद्यन्ते विस्वराणि
च ९
गुरुमित्रद्विषो यत्र शत्रुपूजारता नराः
ब्राह्मणान्सुहृदो मान्याञ्जनो
यत्रावमन्यते १०
शान्तिमङ्गलहोमेषु नास्तिक्यं यत्र जायते राजा वा म्रियते तत्र स देशो वा विनश्यति ११
राज्ञो विनाशे संप्राप्ते निमित्तानि निबोध मे
ब्राह्मणान्प्रथमं द्वेष्टि ब्राहणैश्च विरुध्यते १२
ब्राह्मणस्वानि चाऽऽदत्ते ब्राह्मणांश्च जिघांसति
न च स्मरति कृत्येषु याचितश्च प्रकुप्यति १३
रमते निन्दया तेषां प्रशंसां नाभिनन्दति अपूर्वं तु करं लोभात्तथा पातयते जने १४ एतेष्वभ्यर्चयेच्छक्रं सपत्नीकं द्विजोत्तम

भोज्यानि चैव कार्याणि सुराणां बलवस्तथा सन्तो विप्राश्च पूज्याः स्युस्तेभ्यो दानं च दीयताम् १५
गावश्च देया द्विजपुंगवेभ्यो भुवस्तथा
काञ्चनमम्बराणि
होमश्च कार्योऽमरपूजनं च एवं कृते
पापमुपैति शान्तिम् १६
इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽद्भुतशान्तावुत्पातप्रशमनंनामाष्टात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः २३८

अथैकोनचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः मनुरुवाच
ग्रहयज्ञः कथं कार्यो लक्षहोमः कथं नृपैः
कोटिहोमोऽपि वा देव सर्वपापप्रणाशनः १
क्रियते विधिना येन यद्दृष्टं
शान्तिचिन्तकैः
तत्सर्वं विस्तराद्देव कथयस्व जनार्दन २
मत्स्य उवाच
इदानीं कथयिष्यामि प्रसङ्गादेव ते नृप
राज्ञां धर्मप्रसक्तेन प्रजानां च
हितेप्सुना ३
ग्रहयज्ञः सदा कार्यो लक्षहोमसमन्वितः
नदीनां संगमे चैव सुराणामग्रतस्तथा ४
सुषभे भूमिभागे च दैवज्ञाधिष्ठितो नृपः

गुरुणा चैव ऋत्विग्भिः सार्धं भूमिं
परीक्षयेत् ५
खनेत्कुण्डं च तत्रैव सुषमं हस्तमात्रकम्
द्विगुणं लक्षहोमे तु कोटिहोमे
चतुर्गुणम् ६
युग्मास्तु ऋत्विजः प्रोक्ता अष्टौ वै
वेदपारगाः
कन्दमूलफलाहारा दधिक्षीराशिनोऽपि वा ७
वेद्यां निधापयेच्चैव रत्नानि विविधानि च सिकतापरिवेषाश्च ततोऽग्निं च समिन्धयेत् ८
गायत्र्या दशसाहस्रं मानस्तोकेन
षड्गुणः
त्रिंशद्ग्रहाणां मन्त्रैश्च चत्वारो
विष्णुदैवतैः ९
कूष्माण्डैर्जुहुयात्पञ्च
कुसुमाद्यैस्तु षोडश
होतव्या दशसाहस्र बादरैर्जातवेदसि १०
श्रियो मन्त्रेण होतव्याः सहस्राणि
चतुर्दश
शेषाः पञ्चसहस्रास्तु
होतव्यास्त्विन्द्रदैवतैः ११
हुत्वा शतसहस्रं तु पुण्यस्नानं समाचरेत्
कुम्भैः षोडशसंख्यैश्च सहिरण्यैः
सुमङ्गलैः १२
स्नापयेद्यजमानं तु ततः शान्तिर्भविष्यति

एवं कृए! तु यत्किंचिद्ग्रहपीडासमुद्भवम् १३
तत्सर्वं नाशमायाति दत्त्वा वै दक्षिणां नृप
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन प्रधाना दक्षिणा
स्मृता १४
हस्त्यश्वरथयानानि भूमिवस्त्रयुगानि च
अनडुद्गोशतं दद्यादृत्विजां चैव
दक्षिणाम् १५
यथाविभवसारं तु वित्तशाठ्यं न कारयेत् मासे पूर्णे समाप्तस्तु लक्षहोमो नराधिप १६
लक्षहोमस्य राजेन्द्र विधानं परिकीर्तितम्
इदानीं कोटिहोमस्य शृणु त्वं कथयाम्यहम् १७
गङ्गातटेऽथ यमुनासरस्वत्योर्नरेश्वर
नर्मदादेविकायास्तु तटे होमो विधीयते १८
तत्रापि ऋत्विजः कार्या रविनन्दन षोडश
सर्वहोमे तु राजर्षे दद्याद्विप्रेऽथवा
धनम् १९
ऋत्विगाचार्यसहितो दीक्षां सांवत्सरीं
स्थितः
चैत्रे मासे तु संप्राप्ते कार्तिके वा
विशेषतः २०
प्रारम्भः करणीयो वा वत्सरं वत्सरं नृप

यजमानः पयोभक्षी फलाशी च तथाऽनघ २१
यवादिव्रीहयो माषास्तिलाश्च सह सर्षपैः
पालाशाः समिधः शस्ता वसोर्धारा तथोपरि २२
मासेऽथ प्रथमे दद्यादृत्विग्भ्यः
क्षीरभोजनम्
द्वितीये कृसरां
दद्याद्धर्मकामार्थसाधनीम् २३
तृतीये मासि संयावो देयो वै रविनन्दन
चतुर्थे मोदका देया विप्राणां
प्रीतिमावहन् २४
पञ्चमे दधिभक्तं तु षष्ठे वै सक्तुभोजनम् पूपाश्च सप्तमे देया ह्यष्टमे घृतपूपकाः
२५
षष्ट्योदनं च नवमे दशमे यवषष्टिका
एकादशे समाषं तु भोजनं रविनन्दन २६
द्वादश त्वथ संप्राप्ते मासे रविकुलोद्वह
षड्रसैः सह भक्ष्यैश्च भोजनं
सार्वकामिकम् २७
देया द्विजानां राजेन्द्र मासि मासि च
दक्षिणाः
अहतवासःसंवीतो दिनार्धं होमयेच्छुचिः २८
तस्मात्सदोत्थितैर्भाव्यं यजमानैः सह
द्विजैः
इन्द्राद्यादिसुराणां च प्रीणनं
सार्वकामिकम् २९
कृत्वा सुराणां राजेन्द्र

पशुघातसमन्वितम्
सर्वदानानि देवानामग्निष्टोमं च कारयेत् ३०
एवं कृत्वा विधानेन पूर्णाहुतिः शते शते सहस्रे द्विगुणा देया यावच्छतसहस्रकम् ३१
पुरोडाशस्ततः साध्यो देवतार्थे च ऋत्विजैः
युक्तो वसन्मानवैश्च पुनः प्राप्तार्चनान्द्विजान् ३२
प्रीणयित्वा सुरान्सर्वान्पितॄनेव ततः
क्रमात्
कृत्वा शास्त्रविधानेन पिण्डानां च
समर्पणम् ३३
समासौ तस्य होमस्य विप्राणामथ दक्षिणाम्
समां चैव तुलां कृत्वा बद्ध्वा
शिक्यद्वयं पुनः ३४
आत्मानं तोलयेत्तत्र पत्नीं चैव द्वितीयकाम्
सुवर्णेन तथाऽऽत्मानं रजतेन तथा प्रियाम् ३५
तोलयित्वा ददेद्राजा वित्तशाठ्यविवर्जितः
ददेच्छतसहस्रं तु रूप्यस्य कनकस्य च ३६ सर्वस्वं वा ददत्तत्र राजसूयफलं लभत् एवं कृत्वा विधानेन विप्रांस्तांश्च

विसर्जयेत् ३७
प्रीयतां पुण्डरीकाक्षः सर्वयज्ञेश्वरो
हरिः
तस्मिंस्तुष्टे जगत्तुष्टं प्रीणिते
प्रीणितं भवेत् ३८
एवं सर्वोपघाते तु देवमानुषकारिते
इयं शान्तिस्तवाऽऽख्याता यां कृत्वा
सुकृती भवेत् ३९
न शोचेज्जन्ममरणे कृताकृतविचारणे सर्वतीर्थेषु यत्स्नानं सर्वयज्ञेषु यत्फलम्
तत्फलं समावाप्नोति कृत्वा यज्ञत्रयं नृप ४०
इति श्रीमात्स्य महापुराणे ग्रहयज्ञविधानं नामैकोनचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः २३९

अथ चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः मनुरुवाच
इदानीं सर्वधर्मज्ञ सर्वशास्त्रविशारद यात्राकालविधानं मे कथयस्व महीक्षिताम् १
मत्स्य उवाच
यदा मन्येत नृपतिराक्रन्देन बलीयसा पार्ष्णिग्राहाभिभूतोऽरिस्तदा यात्रां

प्रयोजयेत् २
योधान्मत्वा प्रभूतांश्च प्रभूतं च बलं
मम
मूलरक्षासमर्थोऽस्मि तदा यात्रां
प्रयोजयेत् ३
अशुद्धपार्ष्णिर्नृपतिर्न तु यात्रां
प्रयोजयेत्
पार्ष्णिग्राहाधिकं सैन्यं मूले
निक्षिप्य च व्रजेत् ४
चैत्र्यां वा मार्गशीर्ष्यां वा यात्रां
यायान्नराधिपः
चैत्र्यां पश्येच्च नैदाघं हन्ति
पुष्टिं च शारदीम् ५
एतदेव विपर्यस्तं मार्गशीर्ष्यां नराधिपः शत्रोर्वा व्यसने यायात्काल एव सुदुर्लभः ६
दिव्यान्तरिक्षक्षितिजैरुत्पातैः पीडितं
परम्
षडक्षपीडासंतप्तं पीडितं च तथा ग्रहैः ७
ज्वलन्ती च तथैवोल्का दिशं यां च
प्रपद्यते
भूकम्पोल्कादि संयाति यां च केतुः
प्रसूयते ८
निर्घातश्च पतेद्यत्र तां
यायाद्वसुधाधिपः
स्वबलव्यसनोपेतं तथा दुर्भिक्षपीडितम् ९

संभूतान्तरकोपं च क्षिप्रं प्रायादरिं नृपः
यूकामाक्षीकबहुलं बहुपङ्कं तथाऽऽविलम् १०
नास्तिकं भिन्नमर्यादं तथाऽमङ्गलवादिनम्
अपेतप्रकृतिं चैव निःसारं च तथा जयेत् ११
विद्विष्टनायकं सैन्यं तथा भिन्नं
परस्परम्
व्यसनासक्तनृपतिं बलं राजाऽभियोजयेत् १२
सैनिकानां न शस्त्राणि स्फुरन्त्यङ्गानि यत्र च
दुःस्वप्नानि च पश्यन्ति बलं तदभियोजयेत् १३
उत्साहबलसंपन्नः स्वानुरक्तबलस्तथा तुष्टपुष्टबलो राजा परानभिमुखो व्रजेत् १४
शरीरस्फुरणे धन्ये तथा दुःस्वप्ननाशने निमित्ते शकुने धन्ये जाते शत्रुपुरं व्रजेत् १५
ऋक्षेषु षट्सु शुद्धेषु ग्रहेष्वनुगुणेषु च
प्रश्नकाले शुभे जाते परान्यायान्नराधिपः १६
एवं तु दैवसंपन्नस्तथा पौरुषसंयुतः देशकालोपपन्नां तु यात्रां कुर्यान्नराधिपः १७

स्थले नक्रस्तु नागस्य तस्यापि सजले वशे उलूकस्य निशि ध्वाङ्क्षः स च तस्य दिवा वशे १८
एवं देशं च कालं च ज्ञात्वा यात्रां प्रयोजयेत्
पदातिनागबहुलां सेनां प्रावृषि योजयेत् १९
हेमन्ते शिशिरे चैव रथवाजिसमाकुलाम् खरोष्ट्रबहुलां सेनां तथा ग्रीष्मे नराधिपः २०
चतुरङ्गबलोपेतां वसन्ते वा शरद्यथ
सेना पदातिबहुला यस्य स्यात्पृथिवीपतेः २१
अभियोज्यो भवेत्तेन शतुर्विषममाश्रितः गम्ये वृक्षावृते देशे स्थितं शत्रुं तथैव च २२
किंचित्पङ्के तथा यायाद्बहुनागो नराधिपः रथाश्वबहुलो यायाच्छत्रुं समपथस्थितम् २३
तमाश्रयन्तो बहुलास्तांस्तु राजा प्रपूजयेत्
खरोष्ट्रबहुलो राजा शत्रुर्बन्धेन संस्थितः २४
बन्धनस्थोऽभियोज्योऽरिस्तथा प्रावृषि भूभुजा
हिमपातयुते देशे स्थितं

ग्रीष्मेऽभियोजयेत् २५ यवसेन्धनसंयुक्तः कालः पार्थिव हैमनः शरद्वसन्तौ धर्मज्ञ कालौ साधारणौ स्मृतौ २६
विज्ञाय राजा द्विजदेशकालौ दैवं त्रिकालं च तथैव बुद्ध्वा
यायात्परं कालविदां मतेन संचिन्त्य सार्धं द्विजमन्त्रविद्भिः २७
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे यात्रानिमित्तकालयोज्यचिन्ता नाम चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः २४०

अथैकचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः मनुरुवाच
ब्रूहि मे त्वं निमित्तानि अशुभानि शुभानि च
सर्वधर्मभृतां श्रेष्ठं त्वं हि सर्वविदुच्यते १
मत्स्य उवाच
अङ्गदक्षिणभागे तु शस्तं प्रस्फुरणं
भवेत्
अप्रशस्तं तथा वामे पृष्ठस्य हृदयस्य च २
मनुरुवाच
अङ्गानां स्पन्दनं चैव शुभाशुभविचेष्टितम्
तन्मे विस्तरतो ब्रूहि येन स्यात्तद्विधो

भुवि ३
मत्स्य उवाच
पृथ्वीलाभो भवेन्मूर्ध्नि ललाटे रविनन्दन
स्थानं विवृद्धिमायाति भ्रूनसोः
प्रियसंगमः ४
भृत्यलब्धिश्चाक्षिदेशे दृगुपान्ते
धनागमः
उत्कण्ठोपगमो मध्ये दृष्टं
राजन्विचक्षणैः ५
दृग्बन्धने संगरे च जयं शीघ्रमवाप्नुयात्
योषिद्भोगोऽपाङ्गदेशे श्रवणान्ते
प्रियाश्रुतिः ६
नासिकायां प्रीतिसौख्यं
प्रजाप्तिरधरोष्ठजे
कण्ठे तु भोगलाभः
स्याद्भोगवृद्धिरथांसयोः ७
सुहृत्स्नेहश्च बाहुभ्यां हस्ते चैव
धनागमः
पृष्ठे पराजयः सद्यो जयो वक्षःस्थले
भवेत् ८
कुक्षिभ्यां प्रीतिरुद्दिष्टा स्त्रियाः प्रजननं स्तने
स्थानभ्रंशो नाभिदेशे अन्त्रे चैव धनागमः ९
जानुसंधौ परैः संधिर्बलवद्भिर्भवेन्नृप देशैकदेशनाशोऽथ जङ्घाभ्यां रविनन्दन १०

उत्तमं स्थानमाप्नोति पद्भ्यां प्रस्फुरणान्नृप
सलाभं चाध्वगमनं भवेत्पादतले नृप ११ लाञ्छनं पिटकं चैव ज्ञेयं स्फुरणवत्तथा विपर्ययेण विहितः सर्वः स्त्रीणां फलागमः १२
अप्रशस्ते तदा वामे त्वप्रशस्तं विशेषतः दक्षिणेऽपि प्रशस्तेऽङ्गे प्रशस्तं स्याद्विशेषतः १३
अतोऽन्यथा सिद्धिप्रजल्पनात्तु फलस्य
शस्तस्य च निन्दितस्य
अनिष्टचिह्नोपगमे द्विजानां कार्यं
सुवर्णेन तु तर्पणं स्यात् १४
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे यात्रानिमित्तकदेहस्पन्दनं नामैकचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः २४१

अथ द्विचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः मनुरुवाच
स्वप्नाख्यानं कथं देव गमने प्रत्युपस्थिते
दृश्यन्ते विविधाकाराः कथं तेषां फलं भवेत् १
मत्स्य उवाच
इदानीं कथयिष्यामि निमित्तं स्वप्नदर्शने

नाभिं विनाऽन्यगात्रेषु
तृणवृक्षसमुद्भवः २
चूर्णनं मूर्ध्नि कांस्यानां मुण्डनं
नग्नता तथा
मलिनाम्बरधारित्वमभ्यङ्गः पङ्कदिग्धता ३
उच्चात्प्रपतनं चैव दोलारोहणमेव च
अर्जनं पङ्कलोहानां हयानामपि मारणम् ४
रक्तपुष्पद्रुमाणां च मण्डलस्य तथैव च
वराहर्क्षखरोष्ट्राणां तथा
चाऽऽरोहणक्रिया ५
भक्षणं पक्षिमत्स्यानां तैलस्य कृसरस्य च
नर्तनं हसनं चैव विवाहो गीतमेव च ६
तन्त्रीवाद्यविहीनानां
वाद्यानामभिवादनम्
स्रतोऽवगाहगमनं स्नानं गोमयवारिणा ७
पङ्कोदकेन च तथा महीतोयेन चाप्यथ
मातुः प्रवेशो जठरे चितारोहणमेव च ८
शक्रध्वजाभिपतनं पतनं शशिसूर्ययोः
दिव्यान्तरिक्षभौमानामुत्पातानां च
दर्शनम् ९
देवद्विजातिभूपालगुरूणां क्रोध एव च आलिङ्गनं कुमारीणां पुरुषाणां च मैथुनम् १०
हानिश्चैव स्वगात्राणां विरेकवमनक्रिया दक्षिणाशाभिगमनं व्याधिनाऽभिभवस्तथा ११ फलापहानिश्च तथा पुष्पहानिस्तथैव च

गृहाणां चैव पातश्च गृहसंमार्जनं तथा १२
क्रीडा पिशाचक्रव्यादवानरर्क्षनरैरपि
परादभिभवश्चैव तस्माच्च व्यसनोद्भवः १३
काषायवस्त्रधारित्वं
तद्वत्स्त्रीक्रीडनं तथा
स्नेहपानावगाहौ च रक्तमाल्यानुलेपनम् १४
एवमादीनि चान्यानि दुःस्वप्नानि विनिर्दिशेत्
एषां संकथनं धन्यं भूयः प्रस्वापनं तथा १५
कल्कस्नानं तिलैर्होमो ब्राह्मणानां च पूजनम्
स्तुतिश्च वासुदेवस्य तथा तस्यैव पूजनम् १६
नागेन्द्रमोक्षश्रवणं ज्ञेयं दुःस्वप्ननाशनम्
स्वप्नास्तु प्रथमे यामे संवत्सरविपाकिनः १७
षड्भिर्मासैर्द्वितीये तु त्रिभिर्मासैस्तृतीयके
चतुर्थे मासमात्रेण पश्यतो नात्र संशयः १८
अरुणोदयवेलायां दशाहेन फलं भवेत् एकस्यां यदि वा रात्रौ शुभं वा यदि वाऽशुभम् १९
पश्चाद्दृष्टस्तु यस्तत्र तस्य पाकं

विनिर्दिशेत्
तस्माच्छोभनके स्वप्ने पश्चात्स्वप्नो न
पश्यति २०
शैलप्रासादनागाश्ववृषभारोहणं हितम्
द्रुमाणां श्वेतपुष्पाणां गमने च तथा
द्विज २१
द्रुमतृणोद्भवो नाभौ तथैव बहुबाहुता
तथैव बहुशीर्षत्वं फलितोद्भव एव च २२
सुशुक्लमाल्यधारित्वं सुशुक्लाम्बरधारिता
चन्द्रार्कताराग्रहणं परिमार्जनमेव च २३
शक्रध्वजालिङ्गनं च तदुच्छ्रायक्रिया तथा भूम्यम्बुधीनां ग्रसनं शत्रूणां च वधक्रिया २४
जयो विवादे द्यूते च सङ्ग्रामे च तथा द्विज
भक्षणं चाऽऽर्द्रमांसानां मत्स्यानां पायसस्य च
दर्शनं रुधिरस्यापि स्नानं वा रुधिरेण च सुरारुधिरमद्यानां पानं क्षीरस्य चाथ वा २६
अन्त्रैर्वा वेष्टनं भूमौ निर्मलं गगनं तथा
मुखेन दोहनं शस्तं महिषीणां तथा गवाम् २७ सिंहीनां हस्तिनीनां च वडवानां तथैव च

प्रसादो देवविप्रेभ्यो गुरुभ्यश्च तथा शुभः २८
अम्भसा त्वभिषेकस्तु गवां शृङ्गस्रुतेन
वा
चन्द्राद्भ्रष्टेन वा राजञ्ज्ञेयो
राज्यप्रदो हि सः २९
राज्याभिषेकश्च तथा छेदनं शिरसस्तथा
मरणं वह्निदाहश्च वह्निदाहो गृहादिषु ३०
लब्धिश्च राज्यलिङ्गानां
तन्त्रीवाद्याभिवादनम्
तथोदकानां तरणं तथा विषमलङ्घनम् ३१
हस्तिनीवडवानां च गवां च प्रसवो गृहे
आरोहणमथाश्वानां रोदनं च तथा शुभम् ३२
वरस्त्रीणां तथा लाभस्तथाऽऽलिङ्गनमेव च निगडैर्बन्धनं धन्यं तथा विष्ठानुलेपनम् ३३
जीवतां भूमिपालानां सुहृदामपि दर्शनम् दर्शनं देवतानां च विमलानां तथाऽम्भसाम् ३४
शुभान्यथैतानि नरस्तु दृष्ट्वा प्राप्नोत्ययत्नाद्ध्रुवमर्थलाभम् स्वप्नानि वै धर्मभृतां वरिष्ठ व्याधेर्विमोक्षं च तथाऽऽतुरोऽपि ३५ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे यात्रानिमित्ते स्वप्नाध्यायो नाम द्विचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः २४२

अथ त्रिचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः मनुरुवाच
गमनं प्रति राज्ञां तु संमुखादर्शने च किम्
प्रशस्तांश्चैव संभाष्य सर्वानेतांश्च कीर्तय १
मत्स्य उवाच
औषधानि त्वयुक्तानि धान्यं कृष्णं च
यद्भवेत्
कार्पासश्च तृणं राजन्शुष्कं गोमयमेव च २
इन्धनं च तथाऽङ्गारं गुडं तैलं तथाऽशुभम् अभ्यक्तं मलिनं मुण्डं तथा नग्नं च मानवम् ३
मुक्तकेशं रुजार्तं च काषायाम्बरधारिणम् उन्मत्तकं तथा सत्त्वं दीनं चाथ नपुंसकम् ४
अयःपङ्कस्तथा चर्म केशबन्धनमेव च तथैवोद्धृतसाराणि पिण्याकादीनि यानि च ५ चण्डालश्वपचाश्चैव राजबन्धनपालकाः वधकाः पापकर्माणो गर्भिणी स्त्री तथैव च ६
तुषभस्मकपालास्थि भिन्नभाण्डानि यानि च रिक्तानि चैव भाण्डानि मृतं शार्ङ्गिकमेव च ७
एवमादीनि चान्यानि अशस्तान्यभिदर्शने

अशस्तो वाद्यशब्दश्च भिन्नभैरवजर्जरः ८
पुरतः शब्द एहीति शस्यते न तु पृष्ठतः
गच्छेति पश्चाद्धर्मज्ञ पुरस्तात्तु
विगर्हितः ९
क्व यासि तिष्ठ मा गच्छ किं ते तत्र गतस्य
तु
अन्ये शब्दाश्च येऽनिष्टास्ते विपत्तिकरा
अपि १०
ध्वजादिषु तथा स्थानं क्रव्यादानां
विगर्हितम्
स्खलनं वाहनानां च वस्त्रसङ्गस्तथैव च ११
निर्गतस्य तु द्वारादौ शिरसश्चाभिघातिता
छत्रध्वजानां वस्त्राणां पतनं च
तथाऽशुभम् १२
दृष्टे निमित्ते प्रथमममङ्गल्यविनाशनम् केशवं पूजयेद्विद्वान्स्तवेन मधुसूदनम् १३
द्वितीये तु ततो दृष्टे प्रतीपे
प्रविशेद्गृहम्
अथेष्टानि प्रवक्ष्यामि मङ्गल्यानि तथाऽनघ १४
श्वेताः सुमनसः श्रेष्ठाः
पूर्णकुम्भास्तथैव च
जलजाः पक्षिणश्चैव मांसमत्स्याश्च
पार्थिव १५
गावस्तुरंगमा नागा बद्ध एकः पशुस्त्वजः

त्रिदशाः सुहृदो विप्रा ज्वलितश्च हुताशनः १६
गणिका च महाभाग दूर्वा चाऽऽद्ररं! च
गोमयम्
रुक्मं रूप्यं तथा ताम्रं सर्वरत्नानि
चाप्यथ १७
औषधानि च धर्मज्ञ यवाः सिद्धार्थकास्तथा
नृवाह्यमानं यानं च भद्रपीठं तथैव च १८
खड्गं छत्रं पताका च मृदश्चाऽऽयुधमेव च राजलिङ्गानि सर्वाणि शवं रुदितवर्जितम् १९
घृतं दधि पयश्चैव फलानि विविधानि च स्वस्तिकं वर्धमानं च नन्द्यावर्तं सकौस्तुभम् २०
वादित्राणां सुखः शब्दो गम्भीरः सुमनोहरः गान्धारषड्जऋषभा ये च शस्तास्तथा स्वराः २१
वायुः सशर्करो रूक्षः सर्वत्र समुपस्थितः प्रतिलोमस्तथा नीचो विज्ञेयो भयकृद्द्विज २२
अनुकूलो मृदुः स्निग्धः सुखस्पर्शः सुखावहः
रूक्षस्वरा भद्राः क्रव्यादाः परिगच्छताम् २३
मेघाः शस्ता घनाः स्निग्धा गजबृंहितनिःस्वनाः

अनुलोमास्तडिच्छस्ताः शक्रचापं तथैव च २४
अप्रशस्ते तथा ज्ञेये परिवेषप्रवर्षणे अनुलोमा ग्रहाः शस्ता वाक्पतिस्तु विशेषतः २५
आस्तिक्यं श्रद्दधानत्वं तथा
पूज्याभिपूजनम्
शस्तान्येतानि धर्मज्ञ यच्च स्यान्मनसः
प्रियम् २६
मनसस्तुष्टिरेवात्र परमं जयलक्षणम्
एकतः सर्वलिङ्गानि मनसस्तुष्टिरेकतः २७
यानोत्सुकत्वं मनसः प्रहर्षः शुभस्य लाभो
विजयप्रवादः
मङ्गल्यलब्धिः श्रवणं च राजञ्ज्ञेयानि
नित्यं विजयावहानि २८
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे यात्रानिमित्ते मङ्गलाध्यायो नाम त्रिचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः २४३

अथ चतुश्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः
ऋषय ऊचुः
राजधर्मस्त्वया सूत कथितो विस्तरेण तु
तथैवाद्भुतमङ्गल्यं स्वप्नदर्शनमेव च १
विष्णोरिदानीं माहात्म्यं
पुनर्वक्तुमिहार्हसि
कथं स वामनो भूत्वा बबन्ध बलिदानवम् २

क्रमतः कीदृशं रूपमासील्लोकत्रये हरेः सूत उवाच
एतदेव पुरा पृष्टः कुरुक्षेत्रे तपोधनः शौनकस्तीर्थयात्रायां वामनायतने पुरा ३ यदा समयभेदित्वं द्रौपद्याः पार्थिवं प्रति
अर्जुनेन कृतं तत्र तीर्थयात्रां तदा ययौ ४
धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे वामनायतने स्थितः
दृष्ट्वा स वामनं तत्र अर्जुनो वाक्यमब्रवीत् ५
अर्जुन उवाच
किं निमित्तमयं देवो वामनाकृतिरिज्यते वराहरूपी भगवान्कस्मात्पूज्योऽभवत्पुरा कस्माच्च वामनस्येदमिष्टं क्षेत्रमजायत ६
शौनक उवाच
वामनस्य च वक्ष्यामि वराहस्य च धीमतः
त्यक्त्वाऽतिविस्तरं भूयो माहात्म्यं
कुरुनन्दन ७
पुरा निर्वासिते शक्रे सुरेषु विजितेषु च
चिन्तयामास देवानां जननी पुनरुद्भवम् ८
अदितिर्देवमाता च परमं दुश्चरं तपः
तीव्रं चचार वर्षाणां सहस्रं पृथिवीपते ९
आराधनाय कृष्णस्य वाग्यता वायुभोजना

दैत्यैर्निराकृतान्दृष्ट्वा तनयान्कुरुनन्दन १०
वृथापुत्राऽहमस्मीति निर्वेदात्प्रणता हरिम्
तुष्टाव वाग्भिरिष्टाभिः
परमार्थावबोधिनी
देवदेवं हृषीकेशं नत्वा सर्वगतं हरिम् ११
अदितिरुवाच
नमः सर्वार्तिनाशाय नमः पुष्करमालिने
नमः परमकल्याणकल्याणायाऽऽदिवेधसे १२
नमः पङ्कजनेत्राय नमः पङ्कजनाभये
श्रियः कान्ताय दान्ताय दान्तदृश्याय
चक्रिणे १३
नमः पङ्कजसंभूतिसंभवायाऽऽत्मयोनये
नमः शङ्खासिहस्ताय नमः कनकरेतसे १४
तथाऽऽत्मज्ञानविज्ञानयोगिचिन्त्यात्मयोगिने
निर्गुणायाविशेषाय हरये ब्रह्मरूपिणे १५
जगत्प्रतिष्ठितं यत्र जगता यो न दृश्यते
नमः स्थूलातिसूक्ष्माय तस्मै देवाय
शङ्खिने १६
यं न पश्यन्ति पश्यन्तो जगदप्यखिलं नराः
अपश्यद्भिर्जगत्यत्र स देवो हृदि
संस्थितः १७
तमिन्नेव विनश्येत यस्यैतदखिलं जगत्
तस्मै समस्तजगतामाधाराय नमो नमः १८

आद्यः प्रजापतिपतिर्यः प्रभूणां पतिः परः पतिः सुराणां यस्तस्मै नमः कृष्णाय वेधसे १९
यः प्रवृत्तौ निवृत्तौ च इज्यते कर्मभिः स्वकैः
स्वर्गापवर्गफलदो नमस्तस्मै गदाभृते २० यश्चिन्त्यमानो मनसा सद्यः पापं व्यपोहति नमस्तस्मै विशुद्धाय पराय हरिवेधसे २१ं! यं बुद्ध्वा सर्वभूतानि देवदेवेशमव्ययम् न पुनर्जन्ममरणे प्राप्नुवन्ति नमामि तम् २२
यो यज्ञे यज्ञपरमैरिज्यते यज्ञसंज्ञितः तं यज्ञपुरुषं विष्णुं नमामि प्रभुमीश्वरम् २३
गीयते सर्ववेदेषु वेदविद्भिर्विदां पतिः यस्तस्मै वेदवेद्याय विष्णवे जिष्णवे नमः २४
यतो विश्वं समुत्पन्नं यस्मिंश्च लयमेष्यति
विश्वागमप्रतिष्ठाय नमस्तस्मै महात्मने २५
ब्रह्मादिस्तम्बमर्यन्तं येन विश्वमिदं ततम्
मायाजालं समुत्तर्तुं तमुपेन्द्रं नमाम्यहम् २६
यस्तु तोयस्वरूपस्थो बिभर्त्यखिलमीश्वरः

विश्वं विश्वपतिं विष्णुं तं नमामि
प्रजापतिम् २७
यमाराध्य विशुद्धेन मनसा कर्मणा गिरा
तरन्त्यविद्यामखिलां तमुपेन्द्रं
नमाम्यहम् २८
विषादतोषरोषाद्यैर्योऽजस्रं सुखदुःखजैः
नृत्यत्यखिलभूतस्थस्तमुपेन्द्रं
नमाम्यहम् २९
मूर्तं तमोऽसुरमयं तद्वधाद्विनिहन्ति यः
रात्रिजं सूर्यरूपी तमुपेन्द्रं
नमाम्यहम् ३०
कपिलादिस्वरूपस्थो यश्चाज्ञानमयं तमः
हन्ति ज्ञानप्रदानेन तमुपेन्द्रं
नमाम्यहम् ३१
यस्याक्षिणी चन्द्रसूर्यौ सर्वलोकशुभाशुभम्
पश्यतः कर्म सततमुपेन्द्रं तं नमाम्यहम् ३२
यस्मिन्सर्वेश्वरे सर्व सत्यमेतन्मयोदितम्
नानृतं तमजं विष्णुं नमामि प्रभवाप्ययम् ३३
यच्च तत्सत्यमुक्तं मे भूयांश्चातो जनार्दनः
सत्येन तेन सकलाः पूर्यन्तां मे मनोरथाः ३४

शौनक उवाच
एवं स्तुतः स भगवान्वासुदेव उवाच ताम् अदृश्यः सर्वभूतानां तस्याः संदर्शने स्थितः ३५
श्रीभगवानुवाच
मनोरथांस्त्वमदिते
यानिच्छस्यभिवाञ्छितान्
तांस्त्वं प्राप्स्यसि धर्मज्ञे
मत्प्रसादान्न संशयः ३६
शृणुष्व सुमहाभागे वरो यस्ते हृदि स्थितः
तमाशु व्रियतां कामं श्रेयस्ते
संभविष्यति
मद्दर्शनं हि विफलं न कदाचिद्भविष्यति ३७
अदितिरुवाच
यदि देव प्रसन्नस्त्वं मद्भक्त्या भक्तवत्सल
त्रैलोक्याधिपतिः पुत्रस्तदस्तु मम वासवः ३८
हृतं राज्यं हृताश्चास्य यज्ञभागा महासुरैः
त्वयि प्रसन्ने वरदे तान्प्राप्नोतु सुतो
मम ३९
हृतं राज्यं न दुःखाय मम पुत्रस्य केशव
सापत्नाद्दायनिर्भ्रंशो बाधां नः कुरुते
हृदि ४०
श्रीभगवानुवाच

कृतः प्रसादो हि मया तव देवि यथेप्सितः स्वांशेन चैव ते गर्भे संभविष्यामि कश्यपात् ४१
तव गर्भसमुद्भूतस्ततस्ते ये सुरारयः तानहं निहनिष्यामि निवृत्ता भव नन्दिनि ४२
अदितिरुवाच
प्रसीद देवदेवेश नमस्ते विश्वभावन
नाहं त्वामुदरे देव वोढुं शक्ष्यामि केशव ४३
यस्मिन्प्रतिष्ठितं विश्वं यो विश्वं स्वयमीश्वरः
तमहं नोदरेण त्वां वोढुं शक्ष्यामि दुर्धरम् ४४
श्रीभगवानुवाच
सत्यमात्थ महाभागे मयि सर्वमिदं जगत्
प्रतिष्ठितं न मां शक्ता वोढुं सेन्द्रा
दिवौकसः ४५
किंत्वहं सकलाँ
ल्लोकान्सदेवासुरमानुषान्
जङ्गमान्स्थावरान्सर्वांस्त्वां च देवि
सकश्यपान् ४६
धारयिष्यामि भद्रं ते तदलं संभ्रमेण ते ४६
न ते ग्लानिर्न ते खेदो गर्भस्थे भविता मयि

दाक्षायणि प्रसादं ते करोम्यन्यैः सुदुर्लभम् ४७
गर्भस्थे मयि पुत्राणां तव
योऽरिर्भविष्यति
तेजसस्तस्य हानिं च करिष्ये मा व्यथां
कृथाः ४८
शौनक उवाच
एवमुक्त्वा ततः सद्यो
यातोऽन्तर्धानमीश्वरः
साऽपि कालेन तं गर्भमवाप कुरुसत्तम ४९
गर्भस्थिते ततः कृष्णे चचाल सकला क्षितिः
चकम्पिरे महाशैलाः क्षोभं
जग्मुस्तथाऽब्धयः ५०
यतो यतोऽदितिर्याति ददाति ललितं पदम्
ततस्ततः क्षितिः खेदान्ननाम वसुधाधिप ५१
दैत्यानामथ सर्वेषां गर्भस्थे मधुसूदने बभूव तेजसां हानिर्यथोक्तं परमेष्ठिना ५२
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे वामनप्रादुर्भावेऽदितिवरप्रदानं नाम चतुश्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः २४४

अथ पञ्चचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः शौनक उवाच
निस्तेजसोऽसुरान्दृष्ट्वा

समस्तानसुरेश्वरः
प्रह्लादमथ पप्रच्छ बलिरात्मपितामहम् १
बलिरुवाच
तात निस्तेजसो दैत्या निर्दग्धा इव
वह्निना
किमेते सहसैवाद्य ब्रह्मदण्डहता इव २
अरिष्टं किं नु दैत्यानां किं कृत्वा वैरिनिर्मिता
नाशायैषा समुद्भूता यया निस्तेजसोऽसुराः ३
शौनक उवाच
इति दैत्यपतिर्धीरः पृष्टः पौत्रेण पार्थिव
चिरं ध्यात्वा जगादैनमसुरेन्द्रं बलिं तदा ४
प्रह्लाद उवाच
चलन्ति गिरयो भूमिर्जहाति सहजां धृतिम्
समुद्राः क्षुभिता दैत्या निस्तेजसः
कृताः ५
सूर्योदये यथा पूर्वं तथा गच्छन्ति न
ग्रहाः
देवानां च परा लक्ष्मीः कारणैरनुमीयते ६
महदेतन्महाबाहो कारणं दानवेश्वर
नह्यल्पमिति मन्तव्यं त्वया कार्यं
सुरार्दन ७
शौनक उवाच

इत्युक्त्वा दानवपतिं प्रह्लादः सोऽसुरोत्तमः
अत्यन्तभक्तो देवेशं जगाम मनसा हरिम् ८
स ध्यानयोगं कृत्वाऽथ प्रह्लादः
सुमनोहरम्
विचारयामास ततो यतो देवो जनार्दनः ९
स ददर्शोदरेऽदित्याः प्रह्लादो
वामनाकृतिम्
अन्तःस्थान्बिभ्रतं सप्त
लोकानादिप्रजापतिम् १०
तदन्तःस्थान्वसून्रुद्रानश्विनौ
मरुतस्तथा
साध्यान्विश्वांस्तथाऽऽदित्यान्गन्धर्वोरगराक्षसान् ११
विरोचनं स्वतनयं बलिं चासुरनायकम्
जम्भं कुजम्भं नरकं
बाणमन्यांस्तथाऽसुरान् १२
आत्मानुमुर्वीं गगनं वायुमम्भो हुताशनम्
समुद्रान्वै द्रुमसरित्सरांसि च
पशून्मृगान् १३
वयोमनुष्यानखिलांस्तथैव च सरीसृपान्
समस्तलोकस्रष्टारं ब्रह्माणं भवमेव च
ग्रहनक्षत्रनागांश्च दक्षाद्यांश्च
प्रजापतीन् १४
स पश्यन्विस्मयाविष्टः प्रकृतिस्थः क्षणात्पुनः

प्रह्लादः प्राह दैत्येन्द्रं बलिं वैरोचनिं तदा १५
प्रह्लाद उवाच
वत्स ज्ञातं मया सर्वं यदर्थं भवतामियम् तेजसो हानिरुत्पन्ना तच्छृणु त्वमशेषतः १६
देवदेवो जगद्योनिरयोनिर्जगदादिकृत् अनादिरादिर्विश्वस्य वरेण्यो वरदो हरिः १७
परावराणां परमः परः परवतामपि
प्रमाणं च प्रमाणानां सप्तलोकगुरोर्गुरुः १८
प्रभुः प्रभूणां परमः पराणामनादिमध्यो भगवाननन्तः
त्रैलोक्यमंशेन सनाथमेष कर्तुं महात्माऽदितिजोऽवतीर्णः १९
न यस्य रुद्रो न च पद्मयोनिर्नेन्द्रो न
सूर्येन्दुमरीचिमुख्याः
जानन्ति दैत्याधिप यत्स्वरूपं स वासुदेवः
कलयाऽवतीर्णः २०
योऽसौ कलांशेन नृसिंहरूपी जघान पूर्वं
पितरं ममेशः
यः सर्वयोगीशमनोनिवासः स वासुदेवः
कलयावतीर्णः २१
यमक्षरं वेदविदो विदित्वा विशन्ति यज्ज्ञानविधूतपापाः

यस्मिन्प्रविष्टा न पुनर्भवन्ति तं वासुदेवं प्रणमामि नित्यम् २२
भूतान्यशेषाणि यतो भवन्ति
यथोर्मयस्तोयनिधेरजस्रम्
लयं च यस्मिन्प्रलये प्रयान्ति तं
वासुदेवं प्रणमाम्यचिन्त्यम् २३
न यस्य रूपं बलप्रभावौ न यस्य भावः परमस्य
पुंसः
विज्ञायते शर्वपितामहाद्यैस्तं वासुदेवं
प्रणमाम्यजस्रम् २४
रूपस्य चक्षुर्ग्रहणे त्वगिष्टा स्पर्शे
ग्रहीत्री रसना रसस्य
श्रोत्रं च शब्दग्रहणे नराणां घ्राणं च
गन्धग्रहणे नियुक्तम् २५
येनैकदंष्ट्राग्रसमुद्धृतेयं
धराऽचलान्धारयतीह सर्वान्
यस्मिंश्च शेते सकलं जगच्च तमीशमाद्यं
प्रणतोऽस्मि विष्णुम् २६
न घ्राणचक्षुःश्रवणादिभिर्यः सर्वेश्वरो
वेदितुमक्षयात्मा
शक्यस्तमीड्यं मनसैव देवं ग्राह्यं
नतोऽहं हरिमीशितारम् २७
अंशावतीर्णेन च येन गर्भे हृतानि तेजांसि
महासुराणाम्
नमामि तं देवमनन्तमीशमशेषसंसारतरोः
कुठारम् २८

देवो जगद्योनिरयं महात्मा स षोडशांशेन महासुरेन्द्र
स देवमातुर्जठरं प्रविष्टो हृतानि वस्तेन
बलाद्वपूंषि २९
बलिरुवाच
तात कोऽयं हरिर्नाम यतो नो भयमागतम्
सन्ति मे शतशो दैत्या वासुदेवबलाधिकाः ३०
विप्रचित्तिः शिबिः शङ्कुरयःशङ्कुस्तथैव च
अयः शिराश्चाश्वशिरा भङ्गकारी महाहनुः ३१
प्रतापः प्रघसः शुम्भः कुकुरश्च सुदुर्जयः
एते चान्ये च मे सन्ति दैतेया दानवास्तथा ३२
महाबला महावीर्या भूभारोद्धरणक्षमाः एषामेकैकशः कृष्णो न वीर्यार्धेन संमितः ३३
शौनक उवाच
पौत्रस्यैतद्वचः श्रुत्वा प्रह्लादो दैत्यपुंगवः
धिग्धिगित्याह स बलिं वैकुण्ठाक्षेपवादिनम् ३४
प्रह्लाद उवाच
विनाशमुपयास्यन्ति मन्ये दैतेयदानवाः येषां त्वमीदृशो राजा

दुर्बुद्धिरविवेकवान् ३५
देवदेवं महाभागं वासुदेवमजं विभुम् त्वामृते पापसंकल्पः कोऽन्य एवं वदिष्यति ३६
य एते भवता प्रोक्ताः समस्ता दैत्यदानवाः सब्रह्मकास्तथा देवाः स्थावरानन्तभूमयः ३७
त्वं चाहं च जगच्चेदं साद्रि द्रुमनदीनदम्
समुद्रद्वीपलोकाश्च न समं केशवस्य हि ३८ यस्यातिवन्द्यवन्द्यस्य व्यापिनः परमात्मनः
एकांशेन जगत्सर्वं कस्तमेवं प्रवक्ष्यति ३९
ऋते विनाशाभिमुखं त्वामेकमविवेकिनम् कुबुद्धिमजितात्मानं वृद्धानां शासनातिगम् ४०
शोच्योऽहं यस्य मे गेहे जातस्तव पिताऽधमः यस्य त्वमीदृशः पुत्रो देवदेवस्य निन्दकः ४१
तिष्ठत्वेषा हि संसारसंभृताघविनाशिनी
कृष्णे भक्तिरहं तावदवेक्ष्यो भवता न
किम् ४२
न मे प्रियतमः कृष्णादपि देहो महात्मनः
इति जानात्ययं लोको न भवान्दितिजाधम ४३
जानन्नप प्रियतरं प्राणेभ्योऽपि हरिं मम

निन्दां करोषि तस्य त्वमकुर्वन्गौरवं मम ४४
विरोचनस्तव गुरुर्गुरुस्तस्याप्यहं बले ममापि सर्वजगतां गुरोर्नारायणो गुरुः ४५
निन्दां करोषि यस्तस्मिन्कृष्णे
गुरुगुरोर्गुरौ
यस्मात्तस्मादिहैश्वर्यादचिराद्भ्रंशमेष्यसि ४६
मम देवो जगन्नाथो बले तावज्जनार्दनः
भवत्वहमुपेक्ष्यस्ते प्रीतिमानस्तु मे
गुरुः ४७
एतावन्मात्रमप्येवं
निन्दितस्त्रिजगद्गुरुः
नावेक्षितं त्वया यस्मात्तस्माच्छापं
ददामि ते ४८
यथा मे शिरसश्छेदादिदं गुरुतरं वचः
त्वयोक्तमच्युताक्षेपि राज्यभ्रष्टस्तथा
पत ४९
यथा च कृष्णान्न परं परित्राणं भवार्णवे तथाऽचिरेण पश्येयं भवन्तं राज्यविच्युतम् ५०
शौनक उवाच
इति दैत्यपतिः श्रुत्वा गुरोर्वचनमप्रियम्
प्रसादयामास गुरुं प्रणिपत्य पुनः पुनः ५१

बलिरुवाच
प्रसीद तात मा कोपं कुरु मोहहते मयि
बलावलेपमत्तेन मयैतद्वाक्यमीरितम् ५२
मोहोपहतविज्ञानः पापोऽहं दितिजोत्तम
यच्छप्तोऽस्मि दुराचारस्तत्साधु भवता
कृतम् ५३
राज्यभ्रंशं वसुभ्रंशं संप्राप्स्यामीति
न त्वहम्
विषण्णोऽस्मि यथा तात तवैवाविनये कृते ५४
त्रैलोक्यराज्यमैश्वर्यमन्यद्वा नाति
दुर्लभम्
संसारे दुर्लभास्ते तु गुरवो ये
भवद्विधाः ५५
तत्प्रसीद न मे कोपं कर्तुमर्हसि दैत्यप
त्वत्कोपदृष्ट्या ताताहं परितप्ये न
शापतः ५६
प्रह्लाद उवाच
वत्स कोपेन मोहो मे जनितस्तेन ते मया
शापो दत्तो विवेकश्च मोहेनापहृतो मम ५७
यदि मोहेन मे ज्ञानं नाऽऽक्षिप्तं
स्यान्महासुर
तत्कथं सर्वगं जानन्हरिं
किंचिच्छपाम्यहम् ५८
योऽयं शापो मया दत्तो भवतोऽसुरपुंगव
भाव्यमेतेन नूनं ते तस्मान्मा त्वं विषीद
वै ५९

अद्यप्रभृति देवेशे भगवत्यच्युते हरौ भवेथा भक्तिमानीशे स ते त्राता भविष्यति ६०
शापं प्राप्याथ मां वीर संस्मरेथाः स्मृतस्त्वया
यथा तथा यतिष्येऽहं श्रेयसा योज्यसे यथा ६१
एवमुक्त्वा स दैत्येन्द्रं विरराम महामतिः
अजायत स गोविन्दो भगवान्वामनाकृतिः ६२
अवतीर्णे जगन्नाथे तस्मिन्सर्वामरेश्वरे
देवाश्च मुमुचुर्दुःखं
देवमाताऽदितिस्तथा ६३
ववुर्वाताः सुखस्पर्शा विरजस्कमभून्नभः
धर्मे च सर्वभूतानां तदा मतिरजायत ६४
नोद्वेगश्चाप्यभूत्तत्र मनुजेन्द्रा सुरेष्वपि
तदादि सर्वभूतानां भूम्यम्बरदिवौकसाम् ६५
तं जातमात्रं भगवान्ब्रह्मा लोकपितामहः जातकर्मादिकं कृत्वा कृष्णं दृष्ट्वा च पार्थिव
तुष्टाव देवदेवेशमृषीणां चैव शृण्वताम् ६६
ब्रह्मोवाच
जयाऽऽद्येश जयाजेय जय सर्वात्मकात्मक

जय जन्मजरापेन जयानन्त जयाच्युत ६७
जयाजित जयामेय जयाव्यक्तस्थिते जय
परमार्थार्थ सर्वज्ञ
ज्ञानज्ञेयाऽऽत्मनिःसृत ६८
जयाशेषजगत्साक्षिञ्जगत्कर्तर्जगद्गुरो जगतोऽस्यन्तकृद्देव स्थितिं पालयितुं जय
६९
जय शेष जयाशेष जयाखिलहृदिस्थित
जयादिमध्यान्त जय सर्वज्ञाननिधे जय ७०
मुमुक्षुभिरनिर्देश्य स्वयंदृष्ट
जयेश्वर
योगिनां मुक्तिफलद दमादिगुणभूषण ७१
जयातिसूक्ष्म दुर्ज्ञेय जय स्थूल जगन्मय
जय स्थूलातिसूक्ष्म त्वं जयातीन्द्रिय
सेन्द्रिय ७२
जय स्वमायायोगस्थ शेषभोगशयाक्षर जयैकदंष्ट्राप्रान्ताग्रसमुद्धृतवसुंधर
७३
नृकेसरिञ्जयारातिवक्षःस्थलविदारण
सांप्रतं जय विश्वात्मञ्जय वामन केशव ७४
निजमायापटच्छन्न जगन्मूर्ते जनार्दन
जयाचिन्त्य जयानेकस्वरूपैकविध प्रभो ७५
वर्धस्व वर्धिताशेषविकारप्रकृते हरे त्वय्येषा जगतामीशे संस्थिता धर्मपद्धतिः ७६
न त्वामहं न चेशानो नेन्द्रा

द्यास्त्रिदशा हरे
न ज्ञातुमीशा मुनयः सनकाद्या न योगिनः ७७
त्वन्मायापटसंवीतो जगत्यत्र जगत्पते
कस्त्वां वेत्स्यति सर्वेश त्वत्प्रसादं
विना नरः ७८
त्वमेवाऽऽराधितो येन प्रसादसुमुखप्रभो स एव केवलो देव वेत्ति त्वां नेतरे जनाः ७९
नन्दीश्वरेश्वरेशान प्रभो वर्धस्व वामन
प्रभवायास्य विश्वस्य
विश्वात्मन्पृथुलोचना ८०
शौनक उवाच
एवं स्तुतो हृषीकेशः स तदा वामनाकृतिः
प्रहस्य भावगम्भीरमुवाचाब्जसमुद्भवम् ८१
स्तुतोऽहं भवता पूर्वमिन्द्राद्यैः
कश्यपेन च
मया च वः प्रतिज्ञातमिन्द्रस्य
भुवनत्रयम् ८२
भूयश्चाहं स्तुतोऽदित्या तस्याश्चापि
प्रतिश्रुतम्
यथा शक्राय दास्यामि त्रैलोक्यं
हतकण्टकम् ८३
सोऽहं तथा करिष्यामि यथेन्द्रो जगतः पतिः भविष्यति सहस्राक्षः सत्यमेतद्ब्रवीमि वः ८४
ततः कृष्णाजिनं ब्रह्मा हृषीकेशाय

दत्तवान्
यज्ञोपवीतं भगवान्ददौ तस्मै बृहस्पतिः ८५
आषाढमददाद्दण्डं मरीचिर्ब्रह्मणः सुतः कमण्डलुं वसिष्ठश्च कौशं वेदमथाङ्गिराः ८६
अक्षसूत्रं च पुलहः पुलस्त्यः सितवाससी उपतस्थुश्च तं वेदाः प्रणवस्वरभूषणाः
शास्त्राण्यशेषाणि तथा
सांख्ययोगोक्तयश्च याः ८७
स वामनो जटी दण्डी छत्री धृतकमण्डलुः
सर्वदेवमयो भूप बलेरध्वरमभ्यगात् ८८
यत्र यत्र पदं भूयो भूभागे वामनो ददौ ददाति भूमिर्विवरं तत्र तत्रातिपीडिता ८९
स वामनो जडगतिर्मृदु गच्छन्सपर्वताम् साब्धिद्वीपवतीं सर्वां चालयामास मेदिनीम् ९०
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे वामनप्रादुर्भावे वामनोत्पत्तिर्नाम पञ्चचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः २४५

अथ षट्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः शौनक उवाच
सपर्वतवनामुर्वीं दृष्ट्वा संक्षोभितां बलिः

पप्रच्छोशनसं शुद्धं प्रणिपत्य कृताञ्जलिः १
आचार्य क्षोभमायाता साब्धिभूभृद्वना मही कस्माच्च
नाऽऽसुरान्भागान्प्रतिगृह्णन्ति वह्नयः २
इति पृष्टोऽथ बलिना काव्यो वेदविदां वरः उवाच दैत्याधिपतिं चिरं ध्यात्वा महामतिः ३
अवतीर्णो जगद्योनिः कश्यपस्य गृहे हरिः
वामनेनेह रूपेण जगदात्मा सनातनः ४
स एष जज्ञमायाति तव दानवपुंगव
तत्पादन्यासविक्षोभादियं प्रचलिता मही
कम्पन्ते गिरयश्चामी क्षुभितो मकरालयः ५
नैनं भूतपतिं भूमिः समर्था वोढुमीश्वरम्
सदेवासुरगन्धर्वयक्षराक्षसकिंनरा ६
अनेनैव धृता भूमिरापोऽग्निः पवनो नभः
धारयत्यखिलान्देवो मन्वादींश्च महासुर ७
इयमेव जगद्धेतोर्माया कृष्णस्य गह्वरी
धार्यधारकभावेन यया संपीडितं जगत् ८
तत्संनिधानादसुरा भागार्हा नासुरोत्तम भुञ्जते नाऽऽसुरान्भागानमी तेनैव चाग्नयः ९
बलिरुवाच
धन्योऽहं कृतपुण्यश्च यन्मे यज्ञपतिः स्वयम्

यज्ञमभ्यागतो ब्रह्मन्मत्तः
कोऽन्योऽधिकः पुमान् १०
यं योगिनः सदा युक्ताः परमात्मानमव्ययम्
द्रष्टुमिच्छन्ति देवेशं स
भेऽध्वरमुपैष्यति ११
होता भागप्रदोऽयं च यमुद्गाता च गायति
तमध्वरेश्वरं विष्णुं मत्तः कोऽन्य
उपैष्यति १२
सर्वेश्वरेश्वरे कृष्णे मदध्वरमुपागते
यन्मया काव्य कर्तव्यं
तन्ममाऽऽदेष्टुमर्हसि १३
शुक्र उवाच
यज्ञभागभुजो देवा वेदग्रामाण्यतोऽसुर त्वया तु दानवा दैत्या मखभागभुजः कृताः १४
अयं च देवः सत्त्वस्थः करोति स्थितिपालनम्
विसृष्टेरनु चान्नेन स्वयमत्ति प्रजाः
प्रभुः १५
त्वत्कृते भविता नूनं देवो विष्णुः
स्थितौ स्थितः
विदित्वैतन्महाभाग कुरु यत्नमनागतम् १६
त्वया हि दैत्याधिपते स्वल्पकेऽपि हि
वस्तुनि
प्रतिज्ञा न हि वोढव्या वाच्यं साम
वृथाफलम् १७

नालं दातुमहं देव दैत्य वाच्यं त्वया वचः कृष्णस्य देवभूत्यर्थं प्रवृत्तस्य
महासुर १८
बलिरुवाच
ब्रह्मन्कथमहं ब्रूयामन्येनापि हि याचितः
नास्तीति किमु देवेन संसाराघौघहारिणा १९
व्रतोपवासैर्विविधैः प्रतिसंग्राह्यते
हरिः
स चेद्वक्ष्यति देहीति गोविन्दः
किमतोऽधिकम् २०
यदर्थमुपहाराढ्यास्तपःशौचगुणान्वितैः
यज्ञाः क्रियन्ते देवेशः स मां देहीति
वक्ष्यति २१
तत्साधु सुकृतं कर्म तपः सुचरितं मम यन्मया दत्तमीशेशः स्वयमादास्यते हरिः २२
नास्ति नास्तीत्यहं वक्ष्ये
तमप्यागतमीश्वरम्
यदि वञ्चामि तं प्राप्तं वृथा तज्जन्मनः फलम् २३
यज्ञेऽस्मिन्यदि यज्ञेशो याचते मां
जनार्दनः
निजमूर्धानमप्यत्र
तद्दास्याम्यविचारितम् २४
नास्तीति यन्मया नोक्तमन्येषामपि याचताम्
वक्ष्यामि कथमायाते तदनभ्यस्तमच्युते २५

श्लाघ्य एव हि वीराणां दानादापत्समागमः नाबाधकारि यद्दानं तदमङ्गलवत्स्मृतम् २६
मद्राज्ये नासुखी कश्चिन्न दरिद्रो न
चाऽतुरः
नाभूषितो न चोद्विग्नो न
स्रगादिविवर्जितः २७
हृष्टस्तुष्टः सुगन्धिश्च तृप्तः
सर्वसुखान्वितः
जनः सर्वो महाभाग किमुताहं सदा सुखी २८
एतद्विशिष्टपात्रोऽयं दानबीजफलं मम विदितं भृगुशार्दूल मयैतत्त्वत्प्रसादतः २९
एतद्विजानतो दानबीजं पतति चेद्गुरो जनार्दनमहापात्रे किं न प्राप्तं ततो मया ३०
मत्तो दानमवाप्येशो यदि पुष्णाति देवताः उपभोगाद्दशगुणं दानं श्लाघ्यतमं मम ३१ मत्प्रसादपरो नूनं यज्ञेनाऽऽराधितो हरिः तेनाभ्येति न संदेहो दर्शनादुपकारकृत् ३२
अथ कोपेन चाभ्येति देवभागोपरोधिनम्
मां निहन्तुमनाश्चैव वधः श्लाघ्यतरोऽच्युताम् ३३
तन्मयं सर्वमेवेदं नाप्राप्यं यस्य विद्यते
स मां याचितुमभ्येति नानुग्रहमृते हरिः

३४
यः सृजत्यात्मभूः सर्वं चेतसैव च संहरेत् स मां हन्तुं हृषीकेशः कथं यत्नं करिष्यति ३५
एतद्विदित्वा न गुरो दानविघ्नकरेण मे त्वया भाव्यं जगन्नाथे गोविन्दे
समुपस्थिते ३६
शौनक उवाच
इत्येवं वदतस्तस्य संप्राप्तः स जगत्पतिः
सर्वदेवमयोऽचिन्त्यो मायावामनरूपधृक् ३७
तं दृष्ट्वा यज्ञवाटान्तः प्रविष्टमसुराः
प्रभुम्
जग्मुः सभासदः क्षोभं तेजसा तस्य
निष्प्रभाः ३८
जेपुश्च मुनयस्तत्र ये समेता महाध्वरे
बलिश्चैवाखिलं जन्म मेने सफलमात्मनः ३९
ततः संक्षोभमापन्नो न
कश्चित्किंचिदुक्तवान्
प्रत्येकं देवदेवेशं पूजयामास चेतसा ४०
अथासुरपतिं प्रह्वं दृष्ट्वा मुनिवरांश्च तान्
देवदेवपतिः साक्षी विष्णुर्वामनरूपधृक् ४१
तुष्टाव यज्ञवह्निं च यजमानमथर्त्त्विजः यज्ञकर्माधिकारस्थान्सदस्यान्द्र व्यसंपदः ४२

ततः प्रसन्नमखिलं वामनं प्रति तत्क्षणात्
यज्ञवाटस्थितं वीरः साधु
साध्वित्युदीरयन् ४३
स चार्घमादाय बलिः प्रोद्भूतपुलकस्तदा
पूजयामास गोविन्दं प्राह चेदं महासुरः ४४
बलिरुवाच
सुवर्णरत्नसंघातं गजाश्वममितं तथा
स्त्रियो वस्त्राण्यलंकारांस्तथा
ग्रामांश्च पुष्कलान् ४५
सर्वस्वं सकलामुर्वीं भवतो वा यदीप्सितम्
तद्ददामि वृणुष्व त्वं येनार्थी वामनः
प्रियः ४६
शौनक उवाच
इत्युक्तो दैत्यपतिना प्रीतिगर्भान्वितं वचः
प्राह सस्मितगम्भीरं भगवान्वामनाकृतिः ४७
वामन उवाच
ममाग्निशरणार्थाय देहि राजन्पदत्रयम् सुवर्णग्रामरत्नानि तदर्थिभ्यः प्रदीयताम् ४८
बलिरुवाच
त्रिभिः प्रयोजनं किं ते पादैः पदवतां वर शतं शतसहस्राणां पदानां मार्गतां भवान् ४९
वामन उवाच

धर्मबुद्ध्या दैत्यपते कृतकृत्योऽस्मि तावता
अन्येषामर्थिनां वित्तमीहितं दास्यते भवान्
शौनक उवाच
एतच्छ्रुत्वा तु गदितं वामनस्य महात्मनः ददौ तस्मै महाबाहुर्वामनाय पदत्रयम् ५१ पाणौ तु पतिते तोये वामनोऽभूदवामनः सर्वदेवमयं रूपं दर्शयामास तत्क्षणात् ५२
चन्द्रसूर्यौ च नयने द्यौर्मूर्धा चरणौ क्षितिः
पादाङ्गुल्यः पिशाचास्तु हस्ताङ्गुल्यश्च गुह्यकाः ५३
विश्वे देवाश्च जानुस्था जङ्घे साध्याः सुरोत्तमाः
यक्षा नखेषु संभूता रेखाश्चाप्सरसस्तथा ५४
दृष्टौ ऋक्षाण्यशेषाणि केशाः सूर्यांशवः प्रभोः
तारका रोमकूपाणि रोमाणि च महर्षयः ५५ बाहवो विदिशस्तस्य दिशः श्रोत्रे महात्मनः
अश्विनौ श्रवणे तस्य नासा वायुर्महात्मनः ५६
प्रसादश्चन्द्रमा देवो मनो धर्मः

समाश्रितः
सत्यं तस्याभवद्वाणी जिह्वा देवी सरस्वती ५७
ग्रीवाऽदितिर्देवमाता विद्यास्तद्वलयस्तथा स्वर्गद्वारमभून्मैत्रं त्वष्टा पूषा च
वै भ्रुवौ ५८
मुखं वैश्वानरश्चास्य वृषणौ तु प्रजापतिः
हृदयं च परं ब्रह्म पुंस्त्वं वै कश्यपो
मुनिः ५९
पृष्ठेऽस्य वसवो देवा मरुतः सर्वसंधिषु सर्वसूक्तानि दशना ज्योतींषि विमलप्रभाः ६०
वक्षःस्थले महादेवो धैर्ये चास्य महार्णवाः
उदरे चास्य गन्धर्वाः संभूताश्च महाबलाः ६१
लक्ष्मीर्मेधा धृतिः कान्तिः सर्वविद्याश्च वै कटिः
सर्वज्योतींषि जानीहि तस्य तत्परमं महः ६२
तस्य देवाधिदेवस्य तेजः प्रोद्भूतमुत्तमम्
स्तनौ कुक्षी च वेदाश्च उदरं च महामखाः ६३ इष्टयः पशुबन्धाश्च द्विजानां चेष्टितानि च

तस्य देवमयं रूपं दृष्ट्वा विष्णोर्महाबलाः ६४
दैत्येन्द्राः पतङ्गा इव पावकम् प्रमथ्य सर्वानसुरान्पादहस्ततलैर्विभुः ६५
कृत्वा रूपं महाकायं जहाराऽऽशु स मेदिनीम्
तस्य विक्रमतो भूमिं चन्द्रादित्यौ
स्तनान्तरे ६६
नाभौ विक्रममाणस्य सक्थिदेशस्थितावुभौ
परं विक्रमतस्तस्य जानुमूले प्रभाकरौ ६७
विष्णोरास्तां महीपाल देवपालनकर्मणि
जित्वा लोकत्रयं कृत्स्नं हत्वा
चासुरपुंगवान् ६८
पुरंदराय त्रैलोक्यं ददौ विष्णुरुरुक्रमः
सुतलं नाम पातालमधस्ताद्वसुधातलात् ६९
बलेर्दत्तं भगवता विष्णुना प्रभविष्णुना
अथ दैत्येश्वरं प्राह विष्णुः
सर्वेश्वरेश्वरः ७०
श्रीभगवानुवाच
यत्त्वया सलिलं दत्तं गृहीतं पाणिना मया
कल्पप्रमाणं तस्मात्ते
भविष्यंत्यायुरुत्तमम् ७१
वैवस्वते तथाऽतीते बले मन्वन्तरे ह्यथ
सावर्णिके तु संप्राप्ते भवानिन्द्रो
भविष्यति ७२

सांप्रतं देवराजाय त्रैलोक्यं सकलं मया दत्तं चतुर्युगाणां च साधिका ह्येकसप्ततिः ७३
नियन्तव्या मया सर्वे ये तस्य परिपन्थिनः तेनाहं परया भक्त्या पूर्वमाराधितो बले ७४
सुतलं नाम पातालं त्वमासाद्य मनोरमम्
वसासुर ममाऽऽदेशं यथावत्परिपालयन् ७५
तत्र दिव्यवनोपेते प्रासादशतसंकुले
प्रोत्फुल्लपद्मसरसि
स्रवच्छुद्धसरिद्वरे ७६
सुगन्धिधूपस्रग्वस्त्रवराभरणभूषितः
स्रक्चन्दनादिमुदितो गेयनृत्यमनोरमे ७७
पानान्नभोगान्विविधानुपभुङ्क्ष्व महासुर ममाऽऽज्ञया कालमिमं तिष्ठ स्त्रीशतसंवृतः ७८
यावत्सुरैश्च विप्रैश्च न विरोधं
करिष्यसि
तावदेतान्महाभोगानवाप्स्यसि महासुर ७९
यदा च देवविप्राणां विरोधं त्वं करिष्यसि
बन्धिष्यन्ति तदा पाशा
वारुणास्त्वामसंशयम् ८०
एतद्विदित्वा भवता मयाऽऽज्ञप्तमशेषतः
न विरोधः सुरैः कार्यो विप्रैर्वा
दैत्यसत्तम ८१
शौनक उवाच

इत्येवमुक्तो देवेन विष्णुना प्रभविष्णुना
बलिः प्राह महाराज प्रणिपत्य मुदा युतः ८२
बलिरुवाच
तत्राऽऽप्ततो मे पाताले भगवन्भवदाज्ञया किं भविष्यत्युपादानमुपभोगोपपादकम् ८३
श्रीभगवानुवाच
दानान्यविधिदत्तानि
श्राद्धान्यश्रोत्रियाणि च
हुतान्यश्रद्धया यानि तानि दास्यन्ति ते
फलम् ८४
अदक्षिणास्तथा यज्ञाः क्रियाश्चाविधिना
कृताः
फलानि तव दास्यन्ति अधीतान्यव्रतानि च ८५
शौनक उवाच
बलेर्वरमिमं दत्त्वा शक्राय त्रिदिवं तथा
व्यापिना तेन रूपेण जगामादर्शनं हरिः ८६
प्रशशास यथापूर्वमिन्द्र स्त्रैलोक्यपूजितः
सिषेवे च परान्कामान्बलिः पातालसंस्थितः ८७
इहैव देवदेवेन बद्धोऽसौ दानवोत्तमः देवानां कार्यकरणे भूयोऽपि जगति स्थितः ८८
संबन्धी ते महाभाग द्वारकायां व्यवस्थितः

दानवानां विनाशाय भारावतरणाय च ८९
यतो यदुकुले कृष्णो भवतः शत्रुनिग्रहे
सहायभूतः सारथ्यं करिष्यति बलानुजः ९०
एतत्सर्वं समाख्यातं वामनस्य च धीमतः अवतारं महावीर श्रोतुमिच्छोस्तवार्जुन ९१
अर्जुन उवाच
श्रुतवानिह ते पृष्टं माहात्म्यं केशवस्य च
गङ्गाद्वारमितो यास्याम्यनुज्ञां देहि मे विभो ९२
सूत उवाच
एवमुक्त्वा ययौ पार्थो नैमिषं शौनको गतः इत्येतद्देवदेवस्य विष्णोर्माहात्म्यमुत्तमम्
वामनस्य पठेद्यस्तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ९३
बलिप्रह्लादसंवादं मन्त्रितं बलिशुक्रयोः
बलेर्विष्णोश्च कथितं यः स्मरिष्यति
मानवः ९४
नाऽऽधयो व्याधयस्तस्य न च मोहाकुलं मनः
भविष्यति द्विजश्रेष्ठाः पुंसस्तस्य
कदाचन ९५
च्युतराज्यो निजं राज्यमिष्टाप्तिं च वियोगवान्

अवाप्नोति महाभागो नरः श्रुत्वा कथामिमाम् ९६
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे वामनप्रादुर्भावो नाम षट्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः २४६

अथ सप्तचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः अर्जुन उवाच
प्रादुर्भावान्पुराणेषु विष्णोरमिततेजसः सतां कथयतां विप्र वाराह इति नः श्रुतम् १ जाने न तस्य चरितं न विधिं न च विस्तरम्
न कर्म गुणसंस्थानं न चाप्यन्तं मनीषिणः २
किमात्मको वराहोऽसौ किं मूर्तिः कास्य देवता
किं प्रमाणः किंप्रभावः किंवा तेन पुरा कृतम् ३
एतन्मे शंस तत्त्वेन वाराहं श्रुतिविस्तरम्
यथार्हं च समेतानां द्विजातीनां विशेषतः ४
शौनक उवाच
एतत्ते कथयिष्यामि पुराणं ब्रह्मसंमितम् महावराहचरितं कृष्णस्याद्भुतकर्मणः ५ यथा नारायणो राजन्वाराहं वपुरास्थितः दंष्ट्रया गां समुद्र

स्थामुज्जहारारिमर्दनः ६
छन्दोगीर्भिरुदाराभिः श्रुतिभिः
समलंकृतः
मनः प्रसन्नतां कृत्वा निबोध विजयाधुना ७
इदं पुराणं परमं पुण्यं वेदैश्च संमितम्
नानाश्रुतिसमायुक्तं नास्तिकाय न
कीर्तयेत् ८
पुराणं वेदमखिलं सांख्यं योगं च वेद यः
कार्त्स्न्येन विधिना प्रोक्तं
सोऽस्यार्थं वेदयिष्यति ९
विश्वे देवास्तथा साध्या रुद्रा
दित्यास्तथाऽश्विनौ
प्रजानां पतयश्चैव सप्त चैव महर्षयः १०
मनःसंकल्पजाश्चैव पूर्वजा ऋषयस्तथा वसवो मरुतश्चैव गन्धर्वा यक्षराक्षसाः ११
दैत्याः पिशाचा नागाश्च भूतानि विविधानि
च
ब्राह्मणाः क्षत्त्रिया वैश्याः शूद्रा
म्लेच्छाश्च ये भुवि १२
चतुष्पदानि सर्वाणि तिर्यग्योनिशतानि च
जङ्गमानि च सत्त्वानि
यच्चान्यज्जीवसंज्ञितम् १३
पूर्णे युगसहस्रे तु ब्राह्मेऽहनि तथागते
निर्वाणे सर्वभूतानां
सर्वोत्पातसमुद्भवे १४

हिरण्यरेतास्त्रिशिखस्ततो भूत्वा वृषाकपिः
शिखाभिर्विधमल्ँ! लोकानशोषयत वह्निना १५
दह्यमानास्ततस्तस्य तेजोराशिभिरुद्गतैः
विवर्णवर्णा दग्धाङ्गा
हतार्चिष्मद्भिराननैः १६
साङ्गोपनिषदो वेदा इतिहासपुरोगमाः
सर्वविद्याः क्रियाश्चैव
सर्वधर्मपरायणाः १७
ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा प्रभवं विश्वतोमुखम्
सर्वदेवगणाश्चैव त्रयस्त्रिंशत्तु कोटयः १८
तस्मिन्नहनि संप्राप्ते तं हंसं महदक्षरम्
प्रविशन्ति महात्मानं हरिं नारायणं
प्रभुम् १९
तेषां भूयः प्रवृत्तानां
निधनोत्पत्तिरुच्यते
यथा सूर्यस्य सततमुदयास्तमने इह २०
पूर्णे युगसहस्रान्ते कल्पो निःशेष उच्यते
यस्मिञ्जीवकृतं सर्वे निःशेषं समतिष्ठत २१
संहृत्य लोकानखिलान्सदेवासुरमानुषान् कृत्वा सुसंस्थां भगवानास्त एको

जगद्गुरुः २२
स स्रष्टा सर्वभूतानां कल्पान्तेषु पुनः पुनः
अव्ययः शाश्वतो देवो यस्य सर्वमिदं जगत् २३
नष्टार्ककिरणे लोके चन्द्रग्रहविवर्जिते त्यक्तधूमाग्निपवने क्षीणयज्ञवषट्क्रिये २४
अपक्षिगणसंपाते सर्वप्राणिहरे पथि अमर्यादाकुले रौद्रे सर्वतस्तमसाऽऽवृते २५
अदृश्ये सर्वलोकेऽस्मिन्नभावे सर्वकर्मणाम्
प्रशान्ते सर्वसंपाते नष्टे वैरपरिग्रहे २६
गते स्वभावसंस्थाने लोके नारायणात्मके
परमेष्ठी हृषीकेशः शयनायोपचक्रमे २७
पीतवासा लोहिताक्षः कृष्णो जीमूतसंनिभः
शिखासहस्रविकचजटाभारं समुद्वहन् २८
श्रीवत्सलक्षणधरं रक्तचन्दनभूषितम् वक्षो बिभ्रन्महाबाहुः स विद्युदिव तोयदः २९
पुण्डरीकसहस्रेण स्रगस्य शुशुभे शुभा पत्नी चास्य स्वयं लक्ष्मीर्देहमावृत्य तिष्ठति ३०
ततः स्वपिति शान्तात्मा सर्वलोकशुभावहः

किमप्यमितयोगात्मा निद्रायोगमुपागतः ३१ ततो युगसहस्रे तु पूर्णे स पुरुषोत्तमः स्वयमेव विभुर्भूत्वा बुध्यते विबुधाधिपः ३२
ततश्चिन्तयते भूयः सृष्टिं लोकस्य लोककृत्
नरान्देवगणांश्चैव पारमेष्ठ्येन कर्मणा ३३
ततः संचिन्तयन्कार्यं देवेषु समितिंजयः
संभवं सर्वलोकस्य विदधाति सतां गतिः ३४
कर्ता चैव विकर्ता च संहर्ता वै प्रजापतिः
नारायणः परं सत्यं नारायणः परं पदम् ३५
नारायणः परो यज्ञो नारायणः परा गतिः
स स्वयंभूरिति ज्ञेयः स स्रष्टा
भुवनाधिपः ३६
स सर्वमिति विज्ञेयो ह्येष यज्ञः
प्रजापतिः
यद्वेदितव्यस्त्रिदशैस्तदेष
परिकीर्त्यते ३७
यत्तु वेद्यं भगवतो देवा अपि न तद्विदुः
प्रजानां पतयः सर्वे ऋषयश्च सहामरैः ३८
नास्यान्तमधिगच्छन्ति विचिन्वन्त इति
श्रुतिः
यदस्य परमं रूपं न तत्पश्यन्ति देवताः ३९
प्रादुर्भावे तु यद्रूपं तदर्चन्ति दिवौकसः

दर्शितं यदि तेनैव तदवेक्षन्ति देवताः ४० यन्न दर्शितवानेष कस्तदन्वेष्टुमीहते ग्रामणीः सर्वभूतानामग्निमारुतयोर्गतिः ४१
तेजसस्तपसश्चैव निधानममृतस्य च चतुराश्रमधर्मेशश्चातुर्होत्रफलाशनः ४२ चतुःसागरपर्यन्तश्चतुर्युगनिवर्तकः तदेष संहृत्य जगत्कृत्वा गर्भस्थमात्मनः मुमोचाण्डं महायोगी धृतं वर्षसहस्रकम् ४३
सुरासुरद्विजभुजगाप्सरोगणैर्द्रुमौषधिक्षितिधरयक्षगुह्यकैः
प्रजापतिः श्रुतिभिरसंकुलं किल तदाऽसृजज्जगदिदमात्मना प्रभुः ४४
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे वराहप्रादुर्भावे सप्तचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः २४७

अथाष्टचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः शौनक उवाच
जगदण्डमिदं पूर्वमासीद्दिव्यं हिरण्मयम् प्रजापतेरियं मूर्तिरितीयं वैदिकी
श्रुतिः १
तत्तु वर्षसहस्रान्ते बिभेदोर्ध्वमुखं
विभुः
लोकसर्जनहेतोस्तु बिभेदाधोमुखं पुनः २

भूयोऽष्टधा बिभेदाण्डं विष्णुर्वै लोकजन्मकृत्
चकार जगतश्चात्र विभागं स विभागकृत् ३
यच्छिद्रमूर्ध्वमाकाशं विवराकृतितां गतम्
विहितं विश्वयोगेन यदधस्तद्रसातलम् ४
यदण्डमकरोत्पूर्वं देवो लोकचिकीर्षया
तत्र यत्सलिलं स्कन्नं सोऽभवत्काञ्चनो
गिरिः ५
शैलैः सहस्रैर्महती मेदिनी विषमाऽभवत् ६
तैश्च पर्वतजालौघैर्बहुयोजनविस्तृतैः पीडिता गुरुभिर्देवी व्यथिता मेदिनी तदा ७
महामते भूरिबलं दिव्यं नारायणात्मकम् हिरण्मयं समुत्सृज्य तेजो वै जातरूपिणम् ८
अशक्ता वै धारयितुमधस्तात्प्राविशत्तदा पीड्यमाना भगवतस्तेजसा तस्य सा क्षितिः ९
पृथ्वीं विशन्तीं दृष्ट्वा तु तामधो
मधुसूदनः
उद्धारार्थं मनश्चक्रे तस्या वै
हितकाम्यया १०
भगवानुवाच
मत्तेज एषा वसुधा समासाद्य तपस्विनी
रसातलं प्रविशति पङ्के गौरिव दुर्बला ११
पृथिव्युवाच

त्रिविक्रमायामितविक्राय महावराहाय सुरोत्तमाय
श्रीशार्ङ्गचक्रासिगदाधराय नमोऽस्तु ते
देववर प्रसीद १२
तव देहाजगज्जातं पुष्करद्वीपमुत्थितम्
ब्रह्माणमिहलोकानां भूतानां शाश्वतं
विदुः १३
तव प्रसादाद्देवोऽयं दिवं भुङ्क्ते पुरंदरः
तव क्रोधाद्धि बलवाञ्जनार्दन जितो बलिः १४
धाता विधाता संहर्ता त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम्
मनुः कृतान्तोऽधिपतिर्ज्वलनः पवनो घनः १५
वर्णाश्चाऽऽश्रमधर्माश्च सागरास्तरवोऽचलाः
नद्यो धर्मश्च कामश्च यज्ञा यज्ञस्य च क्रियाः १६
विद्या वेद्यं च सत्त्वं च ह्रीः श्रीः कीर्तिर्धृतिः क्षमा
पुराणं वेदवेदाङ्गं सांख्ययोगौ भवाभवौ १७
जङ्गमं स्थावरं चैव भविष्यं च भवच्च यत् सर्वं तच्च त्रिलोकेषु प्रभावोपहितं तव १८

त्रिदशोदारफलदः स्वर्गस्त्रीचारुपल्लवः सर्वलोकमनःकान्तः सर्वसत्त्वमनोहरः १९ विमानानेकविटपस्तोयदाम्बुमधुस्रवः दिव्यलोकमहास्कन्धः सत्यलोकप्रशाखवान् २०
सागराकारनिर्यासो रसातलजलाश्रयः नागेन्द्रपादपोपेतो जन्तुपक्षिनिषेवितः २१
शीलाचारार्यगन्धस्त्वं सर्वलोकमयो द्रुमः
द्वादशार्कमयद्वीपो रुद्रैकादशपत्तनः २२
वस्वष्टाचलसंयुक्तस्त्रैलोक्याम्भोमहोदधिः
सिद्धसाध्योर्मिकलिलः सुपर्णानिलसेवितः २३
दैत्यलोकमहाग्राहो रक्षोरगझषाकुलः पितामहमहाधैर्यः स्वर्गस्त्रीरत्नभूषितः २४
धीश्रीह्रीकान्तिभिर्नित्यं नदीभिरुपशोभितः
कालयोगमहापर्वप्रयागगतिवेगवान् २५
त्वं स्वयोगमहावीर्यो नारायण महार्णवः
कालो भूत्वा प्रसन्नाभिरद्भिर्ह्लादयसे
पुनः २६
त्वया सृष्टास्त्रयो लोकास्त्वयैव

प्रतिसंहृताः
विशन्ति योगिनः सर्वे त्वामेव
प्रतियोजिताः २७
युगे युगे युगान्ताग्निः कालमेघो युगे
युगे
मम भारावताराय देव त्वं हि युगे युगे २८
त्वं हि शुक्लः कृतयुगे त्रेतायां चम्पकप्रभः
द्वापरे रक्तसंकाशः कृष्णः कलियुगे भवान् २९
वैवर्ण्यमभिधत्से त्वं प्राप्तेषु युगसंधिषु
वैवर्ण्यं सर्वधर्माणामुत्पादयसि
वेदवित् ३०
भासि वासि प्रतपसि त्वं च पासि विचेष्टसे
क्रुध्यसि क्षान्तिमायासि त्वं दीपयसि
वर्षसि ३१
त्वं हास्यसि न निर्यासि निर्वापयसि जाग्रसि
निःशेषयसि भूतानि कालो भूत्वा युगक्षये ३२
शेषमात्मानमालोक्य विशेषयसि त्वं पुनः युगान्ताग्न्यवलीढेषु सर्वभूतेषु किंचन ३३
यातेषु शेषो भवसि तस्माच्छेषोऽसि कीर्तितः

च्यवनोत्पत्तियुक्तेषु ब्रह्मेन्द्र वरुणादिषु ३४
यस्मान्न च्यवसे
स्थानात्तस्मात्संकीर्त्यसेऽच्युतः
ब्रह्माणमिन्द्रं च यमं रुद्रं वरुणमेव
च ३५
निगृह्य हरसे
यस्मात्तस्माद्धरिरिहोच्यसे
संतानयसि भूतानि वपुषा यशसा श्रिया ३६
परेण वपुषा देव तस्माच्चासि सनातनः
यस्माद्ब्रह्मादयो देवा
मुनयश्चोग्रतेजसः ३७
न तेऽन्तं त्वधिगच्छन्ति
तेनानन्तस्त्वमुच्यसे
न क्षीयसे न क्षरसे कल्पकोटिशतैरपि ३८
तस्मात्त्वमक्षरत्वाच्च अक्षरश्च
प्रकीर्तितः
विष्टब्धं यत्त्वया सर्वं
जगत्स्थावरजङ्गमम् ३९
जगद्विष्टम्भनाच्चैव विष्णुरेवेति
कीर्त्यसे
विष्टभ्य तिष्ठसे नित्यं त्रैलोक्यं
सचारचरम् ४०
यक्षगन्धर्वनगरं सुमहद्भूतपन्नगम्
व्याप्तं त्वयैव विशता त्रैलोक्यं
सचराचरम् ४१

तस्माद्विष्णुरिति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयंभुवा
नारा इत्युच्यते ह्यापो
ह्यृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ४२
अयनं तस्य ताः पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः
युगे युगे प्रनष्टां गां विष्णो विन्दसि
तत्त्वतः ४३
गोविन्देति ततो नाम्ना प्रोच्यसे
ऋषिभिस्तथा
हृषीकाणीन्द्रियाण्याहुस्तत्त्वज्ञानविशारदाः ४४
ईशिता च त्वमेतेषां हृषीकेशस्तथोच्यसे
वसन्ति त्वयि भूतानि ब्रह्मादीनि
युगक्षये ४५
त्वं वा वससि भूतेषु वासुदेवस्तथोच्यसे संकर्षयसि भूतानि कल्पे कल्पे पुनः पुनः ४६
ततः संकर्षणः
प्रोक्तस्तत्त्वज्ञानविशारदैः प्रतिव्यूहेन तिष्ठन्ति सदेवासुरराक्षसाः ४७
प्रविद्युः सर्वधर्माणां
प्रद्युम्नस्तेन चोच्यसे
निरोद्धा विद्यते यस्मान्न ते भूतेषु
कश्चन ४८
अनिरुद्धस्ततः प्रोक्तः पूर्वमेव

महर्षिभिः
यत्त्वया धार्यते विश्वं त्वया संह्रियते जगत् ४९
त्वं धारयसि भूतानि भुवनं त्वं चिभर्षि च यत्त्वया धार्यते किंचित्तेजसा च बलेन च ५०
मया हि धार्यते पश्चान्नाधृतं धारये त्वया
न हि तद्विद्यते भूतं त्वया यन्नात्र
धार्यते ५१
त्वमेव कुरुषे देव नारायण युगे युगे
महाभारावतरणं जगतो हितकाम्यया ५२
तवैव तेजसाऽऽक्रान्तां रसातलतलं गताम्
त्रायस्व मां सुरश्रेष्ठ त्वामेव शरणं
गताम् ५३
दानवैः पीड्यमानाऽहं राक्षसैश्च
दुरात्मभिः
त्वामेव शरणं नित्यमुपयामि सनातनम् ५४
तावन्मेऽस्ति भयं देव यावन्न त्वां
ककुद्मिनम्
शरणं यामि मनसा शतशोऽप्युपलक्षये ५५
उपमानं न ते शक्ताः कर्तुं सेन्द्रा
दिवौकसः
तत्त्वं त्वमेव तद्वेत्सि निरुत्तरमतः
परम् ५६
शौनक उवाच

ततः प्रीतः स भगवान्पृथिव्यै शार्ङ्गचक्रधृक्
काममस्या यथाकाममभिपूरितवान्हरिः ५७
अब्रवीच्च महादेवि माधवीयं स्तवोत्तमम्
धारयिष्यति यो मर्त्यो नास्ति तस्य
पराभवः ५८
लोकान्निष्कल्मषांश्चैव वैष्णवान्प्रतिपत्स्यते एतदाश्चर्यसर्वस्वं माधवीयं स्तवोत्तमम् ५९
अधीतवेदः पुरुषो मुनिः प्रीतमना भवेत् ६० मा भैर्धरणि कल्याणि शान्तिं व्रज ममाग्रतः
एष त्वामुचितं स्थानं प्रापयामि मनीषितम् ६१
शौनक उवाच
ततो महात्मा मनसा दिव्यं रूपमचिन्तयत् किं नु रूपमहं कृत्वा उद्धरेयं धरामिमाम् ६२
जलक्राडारुचिस्तस्माद्वाराहं वपुरास्थितः
अधृष्यं सर्वभूतानां वाङ्मयं ब्रह्म
संस्थितम् ६३
शतयोजनविस्तीर्णमुच्छ्रितं द्विगुणं ततः
नीलजीमूतसंकाशं मेघस्तनितनिःस्वनम् ६४
गिरिसंहननं भीमं

श्वेततीक्ष्णाग्रदंष्ट्रिणम् विद्युदग्निप्रतीकाशमादित्यसमतेजसम् पीनवृत्तायतस्कन्धं दृप्तशार्दूलगामिनम् ६५
पीनोन्नतकटीदेशं वृषलक्षणपूजितम्
रूपमास्थाय विपुलं वाराहमजितो हरिः ६६
पृथिव्युद्धरणायैव प्रविवेश रसातलम्
वेदपादो यूपदंष्ट्रः
क्रतुदन्तश्चितीमुखः ६७
अग्निजिह्वो दर्भलोमा ब्रह्मशीर्षो
महातपाः
अहोरात्रेक्षणधरो वेदाङ्गश्रुतिभूषणः ६८
आज्यनासः स्रुवतुण्डः सामघोषस्वनो महान् सत्यधर्ममयः श्रीमान्कर्मविक्रमसत्कृतः
६९
प्रायश्चित्तनखो घोरः पशुजानुर्मखाकृतिः
उद्गीथहोमलिङ्गोऽथ बीजौषधिमहाफलः ७०
वाय्वन्तरात्मा यज्ञास्थिविकृतिः
सोमशोणितः
वेदस्कन्धो हविर्गन्धो
हव्यकव्यविभागवान् ७१
प्राग्वंशकायो
द्युतिमान्नानादीक्षाभिरन्वितः
दक्षिणाहृदयो योगी महासत्रमयो महान् ७२
उपाकर्मोष्ठरुचकः प्रवर्ग्यावर्तभूषणः नानाछन्दोगतिपथो गुह्योपनिषदासनः

छायापत्नीसहायो वै मणिशृङ्ग इवोच्छ्रितः ७३
रसातलतले मग्नां रसातलतलं गताम् प्रभुर्लोकहितार्थाय दंष्ट्राग्रेणोज्जहार ताम् ७४
ततः स्वस्थानमानीय वराहः पृथिवीधरः मुमोच पूर्वं मनसा धारितां च वसुंधराम् ७५
ततो जगाम निर्वाणं मेदिनी तस्य धारणात् चकार च नमस्कारं तस्मै देवाय शंभवे ७६ एवं यज्ञवराहेण भूत्वा भूतहितार्थिना उद्धृता पृथिवी देवी सागराम्बुगता पुरा ७७
अथोद्धृत्य क्षितिं देवो जगतः स्थापनेच्छया
पृथिवीप्रविभागाय मनश्चक्रेऽम्बुजेक्षणः ७८
रसां गतामेवमचिन्त्यविक्रमः सुरोत्तमः प्रवरवराहरूपधृक्
वृषाकपिः प्रसभमथैकदंष्ट्रया समुद्धरद्धरणिमतुल्यपौरुषः ७९
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे वराहप्रादुर्भावो नानाष्टचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः २४८

अथैकोनपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ऋषय ऊचुः
नारायणस्य माहात्म्यं श्रुत्वा सूत यथाक्रमम्
न तृप्तिर्जायतेऽस्माकमतः
पुनरिहोच्यताम् १
कथं देवा गताः पूर्वममरत्वं विचक्षणाः
तपसा कर्मणा वाऽपि प्रसादात्कस्य तेजसा २
सूत उवाच
यत्र नारायणो देवो महादेवश्च शूलधृक्
तत्रामरत्वे सर्वेषां सहायौ तत्र तौ
स्मृतौ ३
पुरा देवासुरे युद्धे हताश्च शतशः सुरैः
पुनः संजीवनीं विद्यां प्रयोज्य
भृगुनन्दनः ४
जीवापयति दैत्येन्द्रान्यथा
सुप्तोत्थितानिव
तस्य तुष्टेन देवेन शंकरेण महात्मना ५
मृतसंजीवनी नाम विद्या दत्ता महाप्रभा
तां तु माहेश्वरीं विद्यां
महेश्वरमुखोद्गताम् ६
भार्गवे संस्थितां दृष्ट्वा मुमुदुः सर्वदानवाः
ततोऽमरत्वं दैत्यानां कृतं शुक्रेण धीमता ७
या नास्ति सर्वलोकानां देवानां

यक्षरक्षसाम्
न नागानामृषीणां च न च ब्रह्मेन्द्र
विष्णुषु ८
तां लब्ध्वा शंकराच्छुक्रः परां
निर्वृतिमागतः
ततो दैवासुरो घोरः समरः सुमहानभूत् ९
तत्र देवैर्हतान्दैत्याञ्छुक्रो
विद्याबलेन च
दैत्येन्द्राँ ल्लीलयैव विचक्षणः १०
एवंविधेन शुक्रस्तु बृहस्पतिरुदारधीः
हन्यमानास्ततो देवाः शतशोऽथ सहस्रशः ११
विषण्णवदनाः सर्वे बभूवुर्विकलेन्द्रि याः
ततस्तेषु विषण्णेषु भगवान्कमलोद्भवः मेरुपृष्ठे सुरेन्द्राणामिदमाह जगत्पतिः १२
ब्रह्मोवाच
देवाः शृणुत मद्वाक्यं तत्तथैव निरूप्यताम्
क्रियतां दानवैः सार्धं सख्यमत्राभिधायतीम् १३
क्रियताममृतोद्योगो मथ्यतां
क्षीरवारिधिः
सहायं वरुणं कृत्वा
चक्रपाणिर्विबोध्यताम् १४
मन्थानं मन्दरं कृत्वा शेषनेत्रेण

वेटितम्
दानवेन्द्रो बलिः स्वामी स्तोककालं निवेश्यताम् १५
प्रार्थ्यतां कूर्मरूपश्च पाताले
विष्णुरव्ययः
प्रार्थ्यतां मन्दरः शैलो मन्थकार्यं
प्रवर्त्यताम् १६
तच्छ्रुत्वा वचनं देवा
जग्मुर्दानवमन्दिरम्
अलं विरोधेन वयं भृत्यास्तव बलेऽधुना १७
क्रियताममृतोद्योगो व्रियतां शेषनेत्रकम्
त्वया चोत्पादिते दैत्य अमृतेऽमृतमन्थने १८
भविष्यामोऽमराः सर्वे त्वत्प्रसादान्न संशयः
एवमुक्तस्तदा देवैः परितुष्टः स दानवः १९ यथा वदत हे देवास्तथा कार्यं मयाऽधुना शक्तोऽहमेक एवात्र मथितुं क्षीरवारिधिम् २०
आहरिष्येऽमृतं दिव्यममृतत्वाय वोऽधुना सुदूरादाश्रयं प्राप्तान्प्रणतानपि वैरिणः २१
यो न पूजयते भक्त्या प्रेत्य चेह विनश्यति पालयिष्यामि वः सर्वानधुना स्नेहमास्थितः २२

एवमुक्त्वा स दैत्येन्द्रो देवैः सह ययौ तदा
मन्दरं प्रार्थयामास सहायत्वे धराधरम् २३
मन्था भव त्वमस्माकमधुनाऽमृतमन्थने सुरासुराणां सर्वेषां महत्कार्यमिदं यतः २४
तथेति मन्दरः प्राह यद्याधारो भवेन्मम यत्र स्थित्वा भ्रमिष्यामि मथिष्ये
वरुणालयम् २५
कल्प्यतां नेत्रकार्ये यः शक्तः
स्याद्भ्रमणे मम
ततस्तु निर्गतौ देवौ कूर्मशेषौ महाबलौ २६
विष्णोर्भागौ चतुर्थांशाद्धरण्या धारणे
स्थितौ
ऊचतुर्गर्वसंयुक्तं वचनं शेषकच्छपौ २७
कूर्म उवाच
त्रैलोक्यधारणेनापि न ग्लानिर्मम जायते
किमु मन्दरकात्क्षुद्रा
द्गुटिकासंनिभादिह २८
शेष उवाच
ब्रह्माण्डवेष्टनेनापि ब्रह्माण्डमथनेन वा
न मे ग्लानिर्भवेद्देहे किमु मन्दरवर्तने २९
तत उत्पाट्य तं शैलं

तत्क्षणात्क्षीरसागरे
चिक्षेप लीलया नागः
कूर्मश्चाधःस्थितस्तदा ३०
निराधारं यदा शैलं न शेकुर्देवदानवाः
मन्दरभ्रामणं कर्तुं क्षीरोदमथने तदा ३१
नारायणनिवासं ते जग्मुर्बलिसमन्विताः यत्राऽऽस्ते देवदेवेशः स्वयमेव जनार्दनः
३२
तत्रापश्यन्त तं देवं सितपद्मप्रभं शुभम्
योगनिद्रासुनिरतं पीतवाससमच्युतम् ३३
हारकेयूरनद्धाङ्गमहिपर्यङ्कसंस्थितम्
पादपद्मेन पद्मायाः स्पृशन्तं
नाभिमण्डलम् ३४
स्वपक्षव्यजनेनाथ वीज्यमानं गरुत्मता स्तूयमानं समन्ताच्च सिद्धचारणकिंनरैः ३५
आम्नायैर्मूतिमद्भिश्च स्तूयमानं समन्ततः
सव्यबाहूपधानं तं तुष्टुवुर्देवदानवाः कृताञ्जलिपुटाः सर्वे प्रणताः सर्वतोदिशम् ३६
देवदानवा ऊचुः
नमो लोकत्रयाध्यक्ष तेजसा जितभास्कर नमो विष्णो नमो जिष्णो नमस्ते कैटभार्दन ३७
नमः सर्गक्रियाकर्त्रे जगत्यालयते नमः

रुद्ररूपाय शर्वाय नमः संहारकारिणे ३८ नमः शूलायुधादृष्य नमो दानवघातिने
नमः क्रमत्रयाक्रान्त त्रैलोक्यायाभवाय च ३९
नमः प्रचण्डदैत्येन्द्रकुलकालमहानल
नमो नाभिह्रदोद्भूतपद्मगर्भ महाबल ४०
पद्मभूत महाभूत कर्त्रे हर्त्रे
जगत्प्रिय
जनिता सर्वलोकेश क्रियाकारणकारिणे ४१
अमरारिविनाशाय महासमरशालिने लक्ष्मीमुखाब्जमधुप नमः कीर्तिनिवासिने ४२
अस्माकममरत्वाय ध्रियतां ध्रियतामयम् मन्दरः सर्वशैलानामयुतायुतविस्तृतः ४३ अनन्तबलबाहुभ्यामवष्ठभ्यैकपाणिना मथ्यताममृतं देव स्वधास्वाहार्थकामिनाम् ४४
ततः श्रुत्वा स भगवान्स्तोत्रपूर्वं वचस्तदा
योगनिद्रां तामुवाच मधुसूदनः ४५
श्रीभगवानुवाच
स्वागतं विबुधाः सर्वे किमागमनकारणम्
यस्मात्कार्यादिह प्राप्तास्तद्ब्रूत
विगतज्वराः ४६
नारायणेनैवमुक्ताः प्रोचुस्तत्र दिवौकसः
अमरत्वाय देवेश मथ्यमाने महोदधौ ४७

यथाऽमृतत्वं देवेश तथा नः कुरु माधव त्वया विना न तच्छक्यमस्माभिः कैटभार्दन ४८
प्राप्तुं तदमृतं नाथ ततोऽग्ने भव नो विभो
इत्युक्तश्च ततो
विष्णुरप्रधृष्योऽरिमर्दनः ४९
जगाम देवैः सहितो यत्रासौ मन्दराचलः
वेष्टितो भोगिभोगेन धृतश्चामरदानवैः ५०
विषभीतास्ततो देवा यतः पुच्छं ततः स्थिताः
मुखतो दैत्यसंघास्तु सैंहिकेयपुरःसराः ५१
सहस्रवदनं चास्य शिरः सव्येन पाणिना
दक्षिणेन बलिर्देहं
नागस्याऽऽकृष्टवांस्तथा ५२
दधारामूतमन्थानं मन्दरं चारुकंदरम्
नारायणः स भगवान्भुजयुग्मद्वयेन तु ५३
ततो देवासुरैः सर्वैर्जयशब्दपुरःसरम् दिव्यं वर्षशतं साग्रं मथितः क्षीरसागरः ५४
ततः श्रान्तास्तु ते सर्वे देवा दैत्यपुरःसराः
श्रान्तेषु तेषु देवेन्द्रो मेघो भूत्वाऽम्बुशीकरान् ५५ ववर्षामृतकल्पांस्तान्ववौ वायुश्च शीतलः भग्नप्रायेषु देवेषु शान्तेषु कमलासनः

५६
मथ्यतां मथ्यतां सिन्धुरित्युवाच पुनः पुनः
अवश्यमुद्योगवतां श्रीरपारा भवेत्सदा ५७
ब्रह्मप्रोत्साहिता देवा ममन्थुः
पुनरम्बुधिम्
भ्राम्यमाणे ततः शैले योजनायुतशेखरे ५८
निपेतुर्हस्तियूथानि वराहशरभादयः श्वापदायुतलक्षाणि तथा पुष्पफलद्रुमाः
५९
ततः फलानां वीर्येण पुष्पौषधिरसेन च
क्षीरमम्बुधिजं सर्वं दधिरूपमजायत ६०
ततस्तु सर्वजीवेषु चूर्णितेषु सहस्रशः
तदम्बुमेदसोत्सर्गाद्वारुणी समपद्यत ६१
वारुणीगन्धमाघ्राय मुमुदुर्देवदानवाः
तदास्वादेन बलिनो देवदैत्यादयोऽभवन् ६२
ततोऽतिवेगाज्जगृहुर्नागेन्द्रं
सर्वतोऽसुराः
मन्थानं मन्थयष्टिस्तु
मेरुस्तत्राचलोऽभवत् ६३
अभवच्चाग्रतो विष्णुर्भुजमन्दरबन्धनः
सवासुकिफणालग्नपाणिः कृष्णो व्यराजत ६४
यथा नीलोत्पलैर्युक्तो
ब्रह्मदण्डोऽतिविस्तरः
ध्वनिर्मेघसहस्रस्य जलधेरुत्थितस्तदा ६५
भागे द्वितीये मघवानादित्यस्तु ततः परम्

ततो रुद्रा महोत्साहा वसवो गुह्यकादयः ६६
पुरतो विप्रचित्तिश्च नमुचिर्वृत्रशम्बरौ
द्विमूर्धा वज्रदंष्ट्रश्च सैंहिकेयो बलिस्तथा ६७
एते चान्ये च बहवो मुखभागमुपस्थिताः ममन्थुरम्बुधिं दृप्ता बलतेजोविभूषिताः ६८
बभूवात्र महाघोषो महामेघरवोपमः
उदधेर्मथ्यमानस्य मन्दरेण सुरासुरैः ६९
तत्र नानाजलचरा विनिर्धूता महाद्रिणा
विलयं समुपाजग्मुः शतशोऽथ सहस्रशः ७०
वारुणानि च भूतानि विविधानि महीधरः
पातालतलवासीनि विलयं समुपानयत् ७१
तस्मिंश्च भ्राम्यमाणेऽद्रौ संघृष्टाश्च
परस्परम्
न्यपतन्पतगोपेताः
पर्वताग्रान्महाद्रुमाः ७२
तेषां संघर्षणाच्चाग्निरर्षिभिः
प्रज्वलन्मुहुः
विद्युद्भिरिव नीलाभ्रमावृणोन्मन्दरं
गिरिम् ७३
ददाह कुञ्जरांश्चैव सिंहांश्चैव विनिःसृतान्
विगतासूनि सर्वाणि सत्त्वानि विविधानि च

७४
तमग्निममरश्रेष्ठः प्रदहन्तमितस्ततः मेघजेनेन्द्रः शमयामास सर्वतः ७५
ततो नानारसास्तत्र सुस्रुवुः सागराम्भसि महाद्रुमाणां निर्यासा बहवश्चौषधीरसाः ७६
तेषाममृतवीर्याणां रसानां पयसैव च अमरत्वं सुरा जग्मुः काञ्चनच्छविसंनिभाः ७७
अथ तस्य समुद्रस्य तज्जातमुदकं पयः रसान्तरैर्विमिश्रं च ततः
क्षीरादभूद्धृतम् ७८
ततो ब्रह्माणमासीनं देवा वचनमब्रुवन्
श्रान्ताः स्म सुभृशं
ब्रह्मन्नोद्भवत्यमृतं च यत् ७९
ऋते नारायणात्सर्वे दैत्या
देवोत्तमास्तथा
चिरायितमिदं चापि सागरस्य तु मन्थनम् ८०
ततो नारायणं देवं ब्रह्मा वचनमब्रवीत् विधत्स्वैषां बलं विष्णो भवानेव परायणम् ८१
विष्णुरुवाच
बलं ददामि सर्वेषां कर्मैतद्ये समास्थिताः
क्षोभ्यतां क्रमशः सर्वैर्मन्दरः परिवर्त्यताम् ८२

इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽमृतमन्थन एकोनपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः २४९

अथ पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
नारायणवचः श्रुत्वा बलिनस्ते महोदधौ तत्पयः सहिता भूत्वा चक्रिरे भृशमाकुलम् १
ततः शतसहस्रांशुसमान इव सागरात् प्रसन्नाभः समुत्पन्नः सोमः शीतांशुरुज्ज्वलः २ श्रीरनन्तरमुत्पन्ना घृतात्पाण्डुरवासिनी
सुरादेवी समुत्पन्ना तुरगाः पाण्डुरस्तथा ३
कौस्तुभश्च
मणिर्दिव्यश्चोत्पन्नोऽमृतसंभवः
मरीचिविकचः श्रीमान्नारायण उरोगतः ४
पारिजातश्च विकचकुसुमस्तबकाञ्चितः
अनन्तरमपश्यंस्ते धूममम्बरसंनिभम् ५
आपूरितदिशाभागं दुःसहं सर्वदेहिनाम्
तमाघ्राय सुराः सर्वे मूर्छिताः
परिलम्बिताः ६
उपाविशन्नब्धितटे शिरः संगृह्य पाणिना ततः क्रमेण दुर्वारः सोऽनलः प्रत्यदृश्यत ७

ज्वालामालाकुलाकारः समन्ताद्भीषणोऽर्चिषा
तेनाग्निना परिक्षिप्ताः प्रायशस्तु सुरासुराः ८
दग्धाश्चाप्यर्धदग्धाश्च बभ्रमुः सकला
दिशः
प्रधाना देवदैत्याश्च भीषितास्तेन
वह्निना ९
अनन्तरं समुद्भूतास्तस्माड्डुण्डुभजातयः
कृष्णसर्पा महादंष्ट्रा रक्ताश्च
पवनाशनाः १०
श्वेतपीतास्तथा चान्ये तथा गोनसजातयः
मशका भ्रमरा दंशा मक्षिकाः शलभास्तथा ११
कर्णशल्याः कृकलासा अनेके चैव बभ्रमुः
प्राणिनो दंष्ट्रिणो रौद्रास्तथा हि
विषजातयः १२
शार्ङ्गहालाहलामुस्तवत्सकंगूरुभस्मगाः
नीलपत्रादयश्चान्ये शतशो बहुभेदिनः
येषां गन्धेन दह्यन्ते गिरिशृङ्गाण्यपि
द्रुतम् १३
अनन्तरं नीलरसौघभृङ्गभिन्नाञ्जनाभं
विषमं श्वसन्तम्
कायेन लोकान्तरपूरकेण केशैश्च
वह्निप्रतिमैर्ज्वलद्भिः १४
सुवर्णमुक्ताफलभूषिताङ्गं किरीटिनं पीतदुकूलजुष्टम्

नीलोत्पलाभं कुसुमैः कृतार्घं गर्जन्तमम्भोधरभीमवेगम् १५
अद्राक्षुरम्भोनिधिमध्यसंस्थं सविग्रहं
देहिभयाश्रयं तम्
विलोक्य तं भीषणमुग्रनेत्रं भूताश्च
वित्रेसुरथापि सर्वे १६
केचिद्विलोक्यैव गता ह्यभावं निःसंज्ञतां
चाप्यपरे प्रपन्नाः
वेमुर्मुखेभ्योऽपि च फेनमन्ये
केचित्त्ववाप्ता विषमामवस्थाम् १७
श्वासेन तस्य निर्दग्धास्ततो विष्ण्विन्द्रदानवाः
दग्धाङ्गारनिभा जाता ये भूता दिव्यरूपिणः
ततस्तु संभ्रमाद्विष्णुस्तमुवाच
सुरात्मकम् १८
श्रीभगवानुवाच
को भवानन्तकप्रख्यः किमिच्छसि कुतोऽपि च
किं कृत्वा ते प्रियं जायेदेवमाचक्ष्व
मेऽखिलम् १९
तच्च तस्य वचः श्रुत्वा विष्णोः
कालाग्निसंनिभः
उवाच कालकूटस्तु भिन्नदुंदुभिनिस्वनः २०
कालकूट उवाच
अहं हि कालकूटाख्यो
विष्णोऽम्बुधिसमुद्भवः
यदा तीव्रतरामर्षैः परस्परवधैषिभिः २१

सुरासुरैर्विमथितो दुग्धाम्भोनिधिरद्भुतः
संभूतोऽहं तदा सर्वान्हन्तुं
देवान्सदानवान् २२
सर्वानहं हनिष्यामि क्षणमात्रेण देहिनः
मां वा ग्रसत वै सर्वे यात वा
गिरिशान्तिकम् २३
श्रुत्वैतद्वचनं तस्य ततो भीताः
सुरासुराः
ब्रह्मविष्णू पुरस्कृत्य गतास्ते
शंकरान्तिकम् २४
निवेदितास्ततो द्वाःस्थैस्ते गणेशैः
सुरासुराः
अनुज्ञाताः शिवेनाथ
विविशुर्गिरिशान्तिकम् २५
मन्दरस्य गुहां हैमीं
मुक्तामणिविभूषिताम्
सुस्वच्छमणिसोपानां
वैदूर्यस्तम्भमण्डिताम् २६
तत्र देवासुरैः सर्वैर्जानुभिर्धरणिं
गतैः
ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा इदं
स्तोत्रमुदाहृतम् २७
देवदानवा ऊचुः
नमस्तुभ्यं विरूपाक्ष नमस्ते दिव्यचक्षुषे

नमः पिनाकहस्ताय वज्रहस्ताय धन्विने २८
नमस्त्रिशूलहस्ताय दण्डहस्ताय धूर्जटे
नमस्त्रिलोक्यनाथाय भूतग्रामशरीरिणे २९
नमः सुरारिहन्त्रे च
सोमाग्न्यर्काग्र्यचक्षुषे
ब्रह्मणे चैव रुद्राय नमस्ते
विष्णुरूपिणे ३०
ब्रह्मणे वेदरूपाय नमस्ते देवरूपिणे
सांख्ययोगाय भूतानां नमस्ते शंभवाय ते ३१
मन्मथाङ्गविनाशाय नमः कालक्षयंकर
रंहसे देवदेवाय नमस्ते वसुरेतसे ३२
एकवीराय सर्वाय नमः पिङ्गकपर्दिने
उमाभर्त्रे नमस्तुभ्यं
यज्ञत्रिपुरघातिने ३३
शुद्धबोधप्रबुद्धाय मुक्तकैवल्यरूपिणे
लोकत्रयविधात्रे च वरुणेन्द्रा
ग्निरूपिणे ३४
ऋग्यजुःसामवेदाय पुरुषायेश्वराय च
अग्र्याय चैव चोग्राय विप्राय
श्रुतिचक्षुषे ३५
रजसे चैव सत्त्वाय तमसे तिमिरात्मने
अनित्यनित्यभावाय नमो नित्यचरात्मने ३६
व्यक्ताय चैवाव्यक्ताय व्यक्ताव्यक्ताय
वै नमः
भक्तानामार्तिनाशाय प्रियनारायणाय च ३७
उमाप्रियाय शर्वाय नन्दिवक्त्राञ्चिताय च

ऋतुमन्वन्तकल्पाय पक्षमासदिनात्मने ३८
नानारूपाय मुण्डाय वरूथपृथुदण्डिने
नमः कपालहस्ताय दिग्वासाय शिखण्डिने ३९
धन्विने रथिने चैव यतये ब्रह्मचारिणे इत्येवमादिचरितैः स्तुत तुभ्यं नमो नमः ४०
एवं सुरासुरैः स्थाणुः स्तुतस्तोषमुपागतः उवाच वाक्यं भीतानां स्मितान्वितशुमाक्षरम् ४१
श्रीशंकर उवाच
किमर्थमागता ब्रूत त्रासम्लानमुखाम्बुजाः
किं वाऽभीष्टं ददाम्यद्य कामं प्रब्रूत मा चिरम्
इत्युक्तास्ते तु देवेन प्रोचुस्तं
ससुरासुराः ४२
सुरासुरा ऊचुः
अमृतार्थे महादेव मथ्यमाने महोदधौ
विषमद्भुतमुद्भूतं लोकसंक्षयकारकम् ४३
स उवाचाथ सर्वेषां देवानां भयकारकः
सर्वान्वो भक्षयिष्यामि अथवा मा
पिबन्त्वथ ४४
तमशक्ता वयं ग्रस्तुं सोऽस्माञ्छक्तो
बलोत्कटः
एष निःश्वासमात्रेण शतपर्वसमद्युतिः ४५
विष्णुः कृष्णः कृतस्तेन यमश्च

विषमात्मवान्
मूर्छिताः पतिताश्चान्ये विप्रणाशं गताः
परे ४६
अर्थोऽनर्थक्रियां याति दुर्भगाणां यथा
विभो
दुर्बलानां च संकल्पो यथा भवति चाऽपदि ४७
विषमेतत्समुद्भूतं
तस्माद्वाऽमृतकाङ्क्षया
अस्माद्भयान्मोचय त्वं गतिस्त्वं च
परायणम् ४८
भक्तानुकम्पी भावज्ञो भुवनादीश्वरो विभुः
यज्ञाग्रमुक्सर्वहविः सौम्यः सोमः
स्मरान्तकृत् ४९
त्वमेको नो गतिर्देव गीर्वाणगणशर्मकृत्
रक्षास्मान्मक्षसंकल्पाद्विरूपाक्ष
विषज्वरात् ५०
तच्छ्रुत्वा भगवानाह भगनेत्रान्तकृद्भवः ५१
देवदेव उवाच
भक्षयिष्याम्यहं घोरं कालकूटं महाविषम् तथाऽन्यदपि यत्कृत्यं कृच्छ्रसाध्यं सुरासुराः
तच्चापि साधयिष्यामि तिष्ठध्वं विगतज्वराः ५२
इत्युक्ता हृष्टरोमाणो बाष्पगद्गदकण्ठिनः

आनन्दाश्रुपरीताक्षाः सनाथा इव मेनिरे सुरा ब्रह्मादयः सर्वे समाश्वस्ताः सुमानसाः ५३
ततोऽव्रजद्द्रुतगतिना ककुद्मिना
हरोऽम्बरे पवनगतिर्जगत्पतिः ।
प्रधावितैरसुरसुरेन्द्रनायकैः
स्ववाहनैर्यिचलितशुभ्रचामरैः ॥
पुरःसरैः स तु शुशुभे शुभाश्रयैः शिवो वशी
शिखिकपिशोर्ध्वजूटकः ५४
आसाद्य दुग्धसिन्धुं तं कालकूटं विषं यतः
ततो देवो महादेवो विलोक्य विषमं विषम् ५५
छायास्थानकमास्थाय सोऽपिबद्वामपाणिना पीयमाने विषे तस्मिंस्ततो देवा महासुराः ५६
जगुश्च ननृतुश्चापि सिंहनादांश्च
पुष्कलान्
चक्रुः शक्रमुखाद्याश्च हिरण्याक्षादयस्तथा ५७
स्तुवन्तश्चैव देवेशं
प्रसन्नाश्चाभवंस्तदा
कण्ठदेशं ततः प्राप्ते विषे
देवमथाऽब्रुवन् ५८
विरिञ्चिप्रमुखा देवा बलिप्रमुखतोऽसुराः शोभते देव कण्ठस्ते गात्रे कुन्दनिभप्रभे ५९
भृङ्गमालानिभं कण्ठेऽप्यत्रैवास्तु विषं

तव
इत्युक्तः शंकरो देवस्तथा प्राह पुरान्तकृत् ६०
पीते विषे देवगणान्विमुच्य गतो हरो
मन्दरशैलमेव
तस्मिन्गते देवगणाः पुनस्तं ममन्थुरब्धिं
विविधप्रकारैः ६१
इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽमृतमन्थने कालकूटोत्पत्तिर्नाम पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः २५०

अथैकपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
मध्यमाने पुनस्तस्मिञ्जलधौ समदृश्यत
धन्वन्तरिः स भगवानायुर्वेदप्रजापतिः १
मदिरा चाऽऽयताक्षी सा लोकचित्तप्रमाथिनी
ततोऽमृतं च सुरभिः सर्वभूतभयापहा २
जग्राह कमलां विष्णुः कौस्तुभं च
महामणिम्
गजेन्द्रं च सहस्राक्षो हयरत्नं च
भास्करः ३
धन्वन्तरिं च जग्राह लोकारोग्यप्रवर्तकम्
छत्रं जग्राह वरुणः कुण्डले च शचीपतिः ४
पारिजाततरुं वायुर्जग्राह मुदितस्तथा
धन्वन्तरिस्ततो देवो वपुष्मानुदतिष्ठत ५
श्वेतं कमण्डलुं बिभ्रदमृतं यत्र तिष्ठति

एतदत्यद्भुतं दृष्ट्वा दानवानां समुत्थितः ६
अमृतार्थे महानादो ममेदमिति जल्पताम् ततो नारायणो मायामास्थितो मोहिनीं प्रभुः ७
स्त्रीरूपमतुलं कृत्वा दानवानभिसंसृतः ततस्तदमृतं तस्यै ददुस्ते मूढचेतनाः स्त्रियै दानवदैतेयाः सर्वे तद्गतमानसाः ८
अथास्त्राणि च मुख्यानि महाप्रहरणानि च प्रगृह्याभ्यद्रवन्देवान्सहिता दैत्यदानवाः ९
ततस्तदमृतं देवो विष्णुरादाय वीर्यवान् जहार दानवेन्द्रेभ्यो नरेण सहितः प्रभुः १०
ततो देवगणाः सर्वे पपुस्तदमृतं तदा
विष्णोः सकाशात्संप्राप्य सङ्ग्रामे
तुमुले सति ११
ततः पिबत्सु तत्कालं देवेष्वमृतमीप्सितम्
राहुर्विबुधरूपेण दानवोऽप्यपिबत्तदा १२
तस्य कण्ठमनुप्राप्ते दानवस्यामृते तदा
आख्यातं चन्द्रसूर्याभ्यां सुराणां
हितकाम्यया १३
ततो भगवता तस्य शिरश्छिन्नमलंकृतम्
चक्रायुधेन चक्रेण पिबतोऽमृतमोजसा १४
तच्छैलशृङ्गप्रतिमं दानवस्य शिरो महत्

चक्रेणोत्कृत्तमपतच्चालयद्वसुधातलम् १५
ततो वैरविनिर्बन्धः कृतो राहुमुखेन वै
शाश्वतश्चन्द्रसूर्याभ्यां
प्रसह्याद्यापि बाधते १६
विहाय भगवांश्चापि स्त्रीरूपमतुलं हरिः
नानाप्रहरणैर्भीमैर्दानवान्समकम्पयत्
प्रासाः सुविपुलास्तीक्ष्णाः पतन्तश्च
सहस्रशः १७
तेऽसुराश्चक्रनिर्भिन्ना वमन्तो रुधिरं
बहु
असिशक्तिगदाभिन्ना निपेतुर्धरणीतले १८
भिन्नानि पट्टिशैश्चापि शिरांसि युधि
दारुणैः
तप्तकाञ्चनमाल्यानि निपेतुरनिशं तदा १९
रुधिरेणावलिप्ताङ्गा निहताश्च महासुराः
अद्रिणामिव कूटानि धातुरक्तानि शेरते २०
ततो हलहलाशब्दः संबभूव समन्ततः
अन्योन्यं छिन्दतां शस्त्रैरादित्ये
लोहितायति २१
परिघैश्चाऽऽयसैः पातैः संनिकर्षैश्च
मुष्टिभिः
निघ्नतां समरेऽन्योन्यं शब्दो
दिवमिवास्पृशत् २२
छिन्दि भिन्धि प्रधावेति पातयाभिसरेति वै
विश्रूयन्ते महाघोराः शब्दास्तत्र
समन्ततः २३

एवं सुतुमुले युद्धे वर्तमाने महाभये नरनारायणौ देवौ समाजग्मतुराहवम् २४ तत्र दिव्यं धनुर्दृष्ट्वा नरस्य भगवानपि चिन्तयामास वै चक्रं विष्णुर्दानवसूदनः २५
ततोऽम्बराच्चिन्तितमात्रमागतं महाप्रभं चक्रममित्रनाशनम् विभावसोस्तुल्यमकुण्ठमण्डलं सुदर्शनं भीममसह्यविक्रमम् २६
तदागतं ज्वलितहुताशनप्रभं भयंकरं
करिकरबाहुरच्युतः
महाप्रभं दनुकुलदैत्यदारणं
तथोज्ज्वलज्ज्वलनसमानविग्रहम् २७
मुमोच वै तदतुलमुग्रवेगवान्महाप्रभं
रिपुनगरावदारणम्
संवर्तकज्वलनसमानवर्चसं पुनःपुनर्न्यपतत
वेगवत्तदा २८
व्यदारयद्दितितनयान्सहस्रशः करेरितं
पुरुषवरेण संयुगे
दहत्क्वचिज्ज्वलन इवानिलेरितः प्रसह्य
तानसुरगणान कृन्तत २९
तत्प्रेरितं वियति मुहुः क्षितौ तदा पपौ
रणे रुधिरमयो पिशाचवत्
अथासुरा गिरिभिरदीनमानसा मुहुर्मुहुः
सुरगणमर्दयंस्तदा ३०
महाबला विगलितमेघवर्चसः सहस्रशो

गगनमहाप्रपातिनः
अथासुरा भयजननाः प्रपेदिरे सपादपा बहुविधमेघरूपिणः ३१
महाद्रयः पविगलिताग्रसानवः परस्परं द्रुतमभिपत्य सस्वराः
ततो मही प्रचलितसाद्रिकानना तदाऽद्रि पाताभिहता समन्ततः
परस्परं समभिनिगर्जतां मुहू रणाजिरे भृशमभिसंप्रवर्तिते
नरस्ततो वरकनकाग्रभूषणैर्महेषुभिः पवनपथं समावृणोत् ३३
विदारयन्गिरिशिखराणि पत्रिभिर्महाभये
सुरगणविग्रहे तदा
ततो महीं लवणजलं च सागरं महासुराः
प्रविविशुरर्दिताः सुरैः ३४
वियद्गतं ज्वलितहुताशनप्रभं सुदर्शनं
परिकुपितं निशम्य च
ततः सुरैर्विजयमवाप्य मन्दरः स्वमेव देशं
गमितः सुपूजितः ३५
वितत्य स्वं दिवमथ चैव सर्वशस्ततो गताः सलिलधरा यथागतम्
ततोऽमृतं सुनिहितमेव चक्रिरे सुराः परां
मुदमभिगम्य पुष्फलाम्
ददुश्च तं निधिममृतस्य रक्षितुं किरीटिने बलिभिरथामरैः सह ३६
इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽमृतमन्थनं

नामैकपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः २५१

अथ द्विपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः
ऋषय ऊचुः
प्रासादभवनादीनां निवेशं विस्तराद्वद कुर्यात्केन विधानेन कश्च वास्तुरुदाहृतः १
सूत उवाच
भृगुरत्रिर्वसिष्ठश्च विश्वकर्मा मयस्तथा
नारदो नग्नजिच्चैव विशालाक्षः पुरंदरः २ ब्रह्मा कुमारो नन्दीशः शौनको गर्ग एव च वासुदेवोऽनिरुद्धश्च तथा शक्रुबृहस्पती ३
अष्टादशैते विख्याता वास्तुशास्त्रोपदेशकाः संक्षेपेणोपदिष्टं यन्मनवे मत्स्यरूपिणा ४
तदिदानीं प्रवक्ष्यामि वास्तुशास्त्रमनुत्तमम्

पुरान्धकवधे घोरे घोररूपस्य शूलिनः ५ललाटस्वेदसलिलमपतद्भुवि भीषणम् करालवदनं तस्माद्भूतमुद्भूतमुल्बणम् ६ ग्रसमानमिवाऽऽकाशं सप्तद्वीपां वसुंधराम्

ततोऽन्धकानां रुधिरमपिबत्पतितं क्षितौ ७
तेन तत्समरे सर्वं पतितं यन्महीतले
तथाऽपि तृप्तिमगमन्न तद्भूतं यदा तदा ८
सदाशिवस्य पुरतस्तपश्चक्रे सुदारुणम्
क्षुधाविष्टं तु तद्भूतमाहर्तुं
जगतीत्रयम् ९
ततः कालेन संतुष्टो भैरवस्तस्य चाऽऽह वै वरं वृष्णीष्व भद्रं ते यदभीष्टं तवानघ
१०
तमुवाच ततो भूतं त्रैलोक्यग्रसनक्षमम्
मवेयं देवदेवेश तथेत्युक्तं च शूलिना ११
ततस्तत्त्रिदिवं सर्वं भूमण्डलमशेषतः
स्वदेहेनान्तरिक्षं च रुन्धानं
प्रपतद्भुवि १२
भीतभीतैस्ततो देवैर्ब्रह्मणा चाथ शूलिना
दानवासुररक्षोभिरवष्टब्धं समन्ततः १३
येन यत्रैव चाऽऽक्रान्तं स तत्रैवावसत्पुनः
निवासात्सर्वदेवानां वास्तुरित्यभिधीयते १४
अवष्टब्धेन तेनापि विज्ञप्ताः सर्वदेवताः प्रसीदध्वं सुराः सर्वे युष्माभिर्निचलीकृतः १५
स्थास्याम्यहं किमाकारो ह्यवष्टब्धो ह्यधोमुखः
ततो ब्रह्मादिभिः प्रोक्तं वास्तुमध्ये

तु यो बलिः १६
आहारो वैश्वदेवान्ते नूनमस्य भविष्यति वास्तूपशमनो यज्ञस्तवाऽऽहारो भविष्यति १७
यज्ञोत्सवादौ च बलिस्तवाऽऽहारो भविष्यति वास्तुपूजामकुर्वाणस्तवाऽऽहारो भविष्यति १८
अज्ञानात्तु कृतो यज्ञअस्तवाऽऽहारो भविष्यति
एवमुक्तस्ततो हृष्टः स वास्तुरभवत्तदा वास्तुयज्ञः स्मृतस्तस्मात्ततः प्रभृति शान्तये १९
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे वास्तुभूतोद्भवो नाम द्विपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः २५२

अथ त्रिपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः सूत उवाच
अथातः संप्रवक्ष्यामि गृहकालविनिर्णयम् यथा कालं शुभं ज्ञात्वा सदा भवनमारभेत् १
चैत्रे व्याधिमवाप्नोति यो गृहं
कारयेन्नरः
वैशाखे धेनुरत्नानि ज्येष्ठे मृत्युं
तथैव च २
आषाढे भृत्यरत्नानि पशुवर्गमवाप्नुयात् श्रावणे भृत्यलाभं तु हानिं भाद्रपदे तथा

३
पत्नीनाशश्चाऽऽश्वयुजे कार्तिके धनधान्यकम्
मार्गशीर्षे तथा भक्तं पौषे तस्करतो मयम् ४
लाभं च बहुशो विन्द्यादग्निं माघे विनिर्दिशेत्
फाल्गुने काञ्चनं पुत्रानिति कालबलं
स्मृतम् ५
अश्विनी रोहिणी मूलमुत्तरात्रयमैन्दवम्
स्वाती हस्तोऽनुराधा च गृहारम्भे
प्रशस्यते ६
आदित्यभौमवर्जं तु सर्वे वाराः शुभावहाः वर्जं व्याघातशूले च व्यतीपातातिगण्डयोः ७
विष्कम्भगण्डपरिघवज्रयोगेषु न कारयेत्
स्वातौ मैत्रेऽथ माहेन्द्रे
गान्धर्वाभिजिति रौहिणे ८
तथा वैराजसावित्रे मुहूर्ते गृहमारभेत्
चन्द्रादित्यबलं लब्ध्वा शुभलग्नं
निरीक्षयेत् ९
स्तम्भोच्छ्रायादि कर्तव्यमन्यत्तु
परिवर्जयेत्
प्रासादेष्वेवमेवं स्यात्कूपवापीषु चैव
हि १०
पूर्वं भूमिं परीक्षेत पश्चाद्वास्तुं

प्रकल्पयेत्
श्वेता रक्ता तथा पीता कृष्णा चैवानुपूर्वशः ११
विप्रादेः शस्यते भूमिरतः कार्यं
परीक्षणम्
विप्राणां मधुरास्वादा कटुका
क्षत्त्रियस्य तु १२
तिक्ता कषाया च तथा वैश्यशूद्रेषु शस्यते
अरत्निमात्रे वै गर्ते स्वनुलिप्ते च
सर्वशः १३
घृतमामशरावस्थं कृत्वा वर्तिचतुष्टयम्
ज्वालयेद्भूपरीक्षार्थं तत्पूर्णं
सर्वदिङ्मुखम् १४
दीप्तौ पूर्वादि
गृह्णीयाद्वर्णानामनुपूर्वशः
वास्तुः सामूहिको नाम दीप्यते सर्वतस्तु यः १५
शुभदः सर्ववर्णानां प्रासादेषु गृहेषु च रत्निमात्रमधोगर्ते परीक्ष्यं खातपूरणे १६
अधिके श्रियमाप्नोति न्यूने हानिं समे समम्
फालकृष्टेऽथवा देशे सर्वबीजानि वापयेत् १७
त्रिपञ्चसप्तरात्रे च यत्राऽऽरोहन्ति तान्यपि

ज्येष्ठोत्तमा कनिष्ठा भूर्वर्जनीयतरा
सदा १८
पञ्चगव्यौषधिजलैः परीक्षित्वा च सेचयेत्
एकाशीतिपदं कृत्वा रेखाभिः कनकेन च १९
पश्चात्पिष्टेन चाऽऽलिख्य
सूत्रेणाऽऽलोड्य सर्वतः
दश पूर्वायता लेखा दश चैवोत्तरायताः २०
सर्ववास्तुविभागेषु विज्ञेया नवका नव एकाशीतिपदं कृत्वा वासुवित्सर्ववास्तुषु २१
पदस्थान्पूजयेद्देवांस्त्रिंशत्पञ्चदशैव तु
द्वात्रिंशद्बाह्यतः पूज्याः
पूज्याश्चान्तस्त्रयोदश २२
नामतस्तान्प्रवक्ष्यामि स्थानानि च
निबोधत
ईशानकोणादिषु तान्पूजयेद्धविषा नरः २३
शिखी चैवाथ पर्जन्यो जयन्तः कुलिशायुधः सूर्यः सत्यो भृशश्चैव आकाशो वायुरेव च २४
पूषा च वितथश्चैव गृहक्षतयमावुभौ गन्धर्वौ भृङ्गराजश्च मृगः पितृगणस्तथा २५
दौवारिकोऽथ सुग्रीवः पुष्पदन्तो जलाधिपः असुरः शोषपापौ च रोगोऽहिमुख्य एव च २६ भल्लाटः सोमसर्पौ च अदितिश्च दितिस्तथा

बहिर्द्वात्रिंशदेते तु तदन्तस्तु ततः शृणु २७
ईशानादिचतुष्कोणसंस्थितान्पूजयेद्बुधः आपश्चैवाथ सावित्रो जयो रुद्रस्तथैव च २८
मध्ये नवपदे ब्रह्मा तस्याष्टौ च समीपगान्
साध्यानेकान्तरान्विद्यात्पूर्वाद्यान्नामतः शृणु २९
अर्यमा सविता चैव विवस्वान्विबुधाधिपः
मित्रोऽथ राजयक्ष्मा च तथा पृथ्वीधरः
क्रमात् ३०
अष्टमश्चाऽऽपवत्सस्तु परितो ब्रह्मणः
स्मृताः
आपश्चैवाऽऽपवत्सश्च
पर्जन्योऽग्निर्दितिस्तथा ३१
पदिकानां तु वर्गोऽयमेवं कोणेष्वशेषतः
तन्मध्ये तु बहिविशद्द्विपदास्ते तु
सर्वशः ३२
अर्यमा च विवस्वांश्च मित्रः
पृथ्वीधरस्तथा
ब्रह्मणः परितो दिक्षु त्रिपदास्ते तु
सर्वशः ३३
वंशानिदानीं वक्ष्यामि ऋजूनपि पृथक्पृथक्
वायुं यावत्तथा रोगात्पितृभ्यः शिखिनं
पुनः ३४

मुख्याद्भृशं तथा शेषाद्वितथं यावदेव तु सुग्रीवाददितिं यावन्मृगात्पर्जन्यमेव च ३५
एते वंशाः समाख्याताः क्वचिच्च जयमेव तु एतेषां यस्तु संपातः पदं मध्यं समं तथा ३६
मर्म चैतत्समाख्यातं त्रिशूलं कोणगं च
यत्
स्तम्भं न्यासेषु वर्ज्यानि तुलाविधिषु
सर्वदा ३७
कीलोच्छिष्टोपघातादि वर्जयेद्यत्नतो जनः
सर्वत्र वास्तुनिर्दिष्टो
पितृवैश्वानरायतः ३८
मूर्धन्यग्निः समादिष्टो मुखे चापः
समाश्रितः
पृथ्वीधरोऽर्यमा चैव
स्कन्धयोस्तावधिष्ठितौ ३९
वक्षःस्थले चाऽऽपवत्सः पूजनीयः सदा बुधैः
नेत्रयोर्दितिपर्जन्यौ
श्रोत्रेऽदितिजयन्तकौ ४०
सर्पेन्द्रावंससंस्थौ तु पूजनीयौ
प्रयत्नतः
सूर्यसोमादयस्तद्वद्बाह्वोः पञ्च च पञ्च
च ४१
रुद्रश्च राजयक्ष्मा च वामहस्ते समास्थितौ
सावित्रः सविता तद्वद्धस्तं

दक्षिणमास्थितौ ४२
विवस्वानथ मित्रश्च जठरे संव्यवस्थितौ पूषा च पापयक्ष्मा च हस्तयोर्मणिबन्धने ४३
तथैवासुरशेषौ च वामपार्श्वं समाश्रितौ पार्श्वे तु दक्षिणे तद्वद्वितथः सगृहक्षतः ४४
ऊर्वोर्यमाम्बुपौ ज्ञेयौ
जान्वोर्गन्धर्वपुष्पकौ
जङ्घयोर्भृङ्गसुग्रीवौ स्फिक्स्थौ
दौवारिको मृगः ४५
जयशक्रौ तथा मेढ्रे पादयोः पितरस्तथा मध्ये नवपदे ब्रह्मा हृदये स तु पूज्यते ४६
चतुःषष्टिपदो वास्तुः प्रासादे ब्रह्मणा
स्मृतः
ब्रह्मा चतुष्पदस्तत्र कोणेष्वर्धपदास्तथा ४७
बहिष्कोणेषु वास्तौ तु
सार्धाश्चोभयसंस्थिताः
विंशतिद्विपदाश्चैव चतुःषष्टिपदे
स्मृताः ४८
गृहारम्भेषु कण्डूतिः स्वाम्यङ्गे यत्र जायते
शल्यं त्वपनयेत्तत्र प्रासादे भवने तथा ४९

सशल्यं भयदं यस्मादशल्यं शुभदायकम् हीनाधिकाङ्गतां वास्तोः सर्वथा तु विवर्जयेत् ५०
नगरग्रामदेशेषु सर्वत्रैवं विवर्जयेत्
चतुःशालं त्रिशालं च द्विशालं चैकशालकम्
नामतस्तान्प्रवक्ष्यामि स्वरूपेण
द्विजोत्तमाः ५१
इति श्रीमात्स्ये महापुराण एकाशीतिपदवास्तुनिर्णयो नाम त्रिपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः २५३

अथ चतुष्पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः सूत उवाच
चतुःशालं प्रवक्ष्यामि स्वरूपान्नामतस्तथा
चतुःशालं चतुर्द्वारैरलिन्दैः
सर्वतोमुखम् १
नाम्ना तत्सर्वतोभद्रं शुभं देवनृपालये
पश्चिमद्वारहीनं च नन्द्यावर्तं
प्रचक्षते २
दक्षिणद्वारहीनं तु वर्धमानमुदाहृतम्
पूर्वद्वारविहीनं तत्स्वस्तिकं नाम
विश्रुतम् ३
रुचकं चोत्तरद्वारविहीनं तत्प्रचक्षते
सौम्यशालाविहीनं यत्त्रिशालं धान्यकं च
तत् ४

क्षेमवृद्धिकरं नॄणां बहुपुत्रफलप्रदम्
शालया पूर्वया हीनं सुक्षेत्रमिति
विश्रुतम् ५
धन्यं यशस्यमायुष्यं शोकमोहविनाशनम्
शालया याम्यया हीनं यद्विशालं तु शालया ६
कुलक्षयकरं नॄणां सर्वव्याधिभयावहम्
हीनं पश्चिमया यत्तु पक्षघ्नं नाम
तत्पुनः ७
मित्रबन्धुसुतान्हन्ति तथा सर्वभयावहम्
याम्यापराभ्यां शालाभ्यां
धनधान्यफलप्रदम् ८
क्षेमवृद्धिकरं नृणां तथा पुत्रफलप्रदम् यमसूर्यं च विज्ञेयं पश्चिमोत्तरशालकम् ९
राजाग्निभयदं नृणां कुलक्षयकरं च यत्
उदक्पूर्वे तु शाले द्वे दण्डाख्ये यत्र
तद्भवेत् १०
अकालमृत्युभयदं परचक्रभयावहम्
धनाख्यं पूर्वयाम्याभ्यां शालाभ्यां
यद्विशालकम् ११
तच्छस्त्रभयदं नॄणां पराभवभयाहवम्
चुल्ली पूर्वापराभ्यां तु सा
भवेन्मृत्युसूचनी १२
वैधव्यदायकं स्त्रीणामनेकभयकारकम्
कार्यमुत्तरयाम्याभ्यां शालाभ्यां भयदं
नृणाम् १३

सिद्धार्थवज्रवर्ज्यानि विशालानि सदा बुधैः
अथातः संप्रवक्ष्यामि भवनं पृथिवीपतेः १४
पञ्चप्रकारं तत्प्रोक्तमुत्तमादिविभेदतः अष्टोत्तरं हस्तशतं विस्तारश्चोत्तमो मतः १५
चतुर्ष्वन्येषु विस्तारो हीयते चाष्टभिः करैः
चतुर्थांशाधिकं दैर्घ्यं पञ्चस्वपि
निगद्यते १६
युवराजस्य वक्ष्यामि तथा भवनपञ्चकम्
षड्भिः षड्भिस्तथाशीतिर्हीयते तत्र
विस्तरात् १७
त्र्यंशेन चाधिकं दैर्घ्यं पञ्चस्वपि निगद्यते
सेनापतेः प्रवक्ष्यामि तथा भवनपञ्चकम् १८
चतुःषष्टिस्तु विस्तारात्षड्भिः षड्भिस्तु हीयते
पञ्चस्वेतेषु दैर्घ्यं च षड्भागेनाधिकं
भवेत् १९
मन्त्रिणामथ वक्ष्यामि तथा भवनपञ्चकम्
चतुश्चतुर्भिर्हीना स्यात्करषष्टिः
प्रविस्तरे २०
अष्टांशेनाधिकं दैर्घ्यं पञ्चस्वपि

निगद्यते
सामन्तामात्यलोकानां वक्ष्ये भवनपञ्चकम २१
चत्वारिंशत्तथाऽष्टौ च चतुर्भिर्हीयते क्रमात्
चतुर्थांशाधिकं दैर्घ्यं पञ्चस्वेतेषु शस्यते २२
शिल्पिनां कञ्चुकीनां च वेश्यानां
गृहपञ्चकम्
अष्टाविंशत्कराणां तु विहीनं विस्तरे
क्रमात् २३
द्विगुणं दैर्घ्यमेवोक्तं मध्यमेष्वेवमेव तत्
दूतीकर्मातकादीनां वक्ष्ये भवनपञ्चकम् २४
चतुर्थांशाधिकं दैर्घ्यं विस्तारो द्वादशैव तु
अर्धार्धकरहानिः स्याद्विस्तारात्पञ्चशः
क्रमात् २५
दैवज्ञगुरुवैद्यानां सभास्तारपुरोधसाम्
तेषामपि प्रवक्ष्यामि तथा भवनपञ्चकम् २६
चत्वारिंशत्तु विस्ताराच्चतुर्भिर्हीयते
क्रमात्
पञ्चस्वेतेषु दैर्घ्यं षड्भागेनाधिकं
भवेत् २७
चतुर्वर्णस्य वक्ष्यामि सामान्यं

गृहपञ्चकम्
द्वात्रिंशतः कराणां तु चतुर्भिर्हीयते क्रमात् २८
आषोडशादिति परं नूनमन्त्यादसायिनाम् दशांशेनाष्टभागेन त्रिभागेनाथ पादिकम् २९
अधिकं दैर्घ्यमित्याहुर्ब्राह्मणादेः प्रशस्यते
सेनापतेर्नृपस्यापि गृहयोरन्तरेण तु ३० नृपवासगृहं कार्यं भाण्डागारं तथैव च सेनापतेर्गृहस्यापि चातुर्वर्ण्यस्य चान्तरे
वासाय च गृहं कार्यं राजपूज्येषु सर्वदा ३१
अन्तरप्रभवाणां च स्वपितुर्गृहमिष्यते तथा हस्तशतादर्धं गदितं वनवासिनाम् ३२
सेनापतेर्नृपस्यापि सप्तत्या
सहितेऽन्विते
चतुर्दशहृते व्यासे शालान्यासः
प्रकीर्तितः ३३
पञ्चत्रिंशान्विते तस्मिन्नलिन्दः
समुदाहृतः
तथा षट्त्रिंशद्धस्ता तु
सप्ताङ्गुलसमन्विता ३४
विप्रस्य महती शाला न दैर्घ्यं परतो भवेत् दशाङ्गुलाधिका तद्वत्क्षत्त्रियस्य

विधीयते ३५
पञ्चत्रिंशत्करा वैश्ये अङ्गुलानि त्रयोदश
तावत्करैव शूद्रस्य युता पञ्चदशाङ्गुलैः ३६
शालायास्तु त्रिभागेन यस्याग्रे वीथिका भवेत्
सोष्णीषं नाम तद्वास्तु पश्चाच्छ्रेयोच्छ्रयं भवेत् ३७ पार्श्वयोर्वीथिका यत्र सावष्टम्भं तदुच्यते
समन्ताद्वीथिका यत्र सुस्थितं तदिहोच्यते ३८
शुभदं सर्वमेतत्स्याच्चातुवर्ण्ये चतुर्विधम्
विस्तारात्षोडशो भागस्तथा हस्तचतुष्टयम् ३९
प्रथमो भूमिकोच्छ्राय उपरिष्टात्प्रहीयते
द्वादशांशेन सर्वासु भूमिकासु तथोच्छ्रयः ४०
पक्वेष्टका भवेद्भित्तिः षोडशांशेन विस्तरात्
दारवैरपि कल्प्या स्यात्तथा मृन्मयभित्तिका ४१
गर्भमानेन मानं तु सर्ववास्तुषु शस्यते

गृहव्यासस्य पञ्चाशदष्टादशभिरङ्गुलैः ४२ संयुतो द्वारविष्कम्भो द्विगुणश्चोच्छ्रयो भवेत्
द्वारशाखासु बाहुल्यमुच्छ्रायकरसंमितैः ४३
अङ्गुलैः सर्ववास्तूनां पृथुत्वं शस्यते बुधैः
उदुम्बरोत्तमाङ्गं च तदार्धार्धप्रविस्तरात् ४४
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे वास्तुविद्यासु गृहमाननिर्णयो नाम चतुष्पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः २५४

अथ पञ्चपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः सूत उवाच
अथातः संप्रवक्ष्यामि स्तम्भमानविनिर्णयम्
कृत्वा स्वमवनोच्छ्रायं सदा सप्तगुणं
बुधैः १
अशीत्यंशः पृथुत्वे स्यादग्रे नवगुणे सति
रुचकश्चतुरः स्यात्तु अष्टास्त्रो वज्र
उच्यते २
द्विवज्रः षोडशास्त्रस्तु
द्वात्रिंशास्त्रः प्रलीनकः
मध्यप्रदेशे यः स्तम्भो वृत्तो वृत्त इति
स्मृतः ३

एते पञ्च महास्तम्भाः प्रशस्ताः सर्ववास्तुषु
पद्मवल्लीलताकुम्भपत्रदर्पणरूपिताः ४
स्तम्भस्य नवमांशेन पद्मकुम्भान्तराणि तु
स्तम्भतुल्या तुला प्रोक्ता हीना चोपतुला
ततः ५
त्रिभागेनेह सर्वत्र चतुर्भागेन वा पुनः
हीनं हीनं चतुर्थांशात्तथा सर्वासु
भूमिषु ६
वासगेहानि सर्वेषां प्रविशेद्दक्षिणेन तु
द्वाराणि तु प्रवक्ष्यामि प्रशस्तानीह
यानि तु ७
पूर्वेणेन्द्रं जयन्तं च द्वारं सर्वत्र शस्यते
याम्यं च वितथं चैव दक्षिणेन विदुर्बुधाः ८
पश्चिमे पुष्पदन्तं च वारुणं च प्रशस्यते उत्तरेण तु भल्लाटं सौम्यं तु शुभदं भवेत् ९
तथा वास्तुषु सर्वत्र वेधं द्वारस्य वर्जयेत्
द्वारे तु रथ्यया विद्धे
भवेत्सर्वकुलक्षयः १०
तरुणा द्वेषबाहुल्यं शोकः पङ्केन जायते
अपस्मारो भवेन्नूनं कूपवेधेन सर्वदा ११
व्यथा प्रस्रवणेन स्यात्कीलेनाग्निमयं

भवेत्
विनाशो देवताविद्धे स्तम्भेन स्त्रीकृतो भवेत् १२
गृहभर्तुर्विनाशः स्याद्गृहेण च गृहे
कृते
अमेध्यावस्करैर्विद्धे गृहिणी बन्धकी
भवेत् १३
तथा शस्त्रभयं विन्द्यादन्त्यजस्य गृहेण
तु
उच्छ्रायाद्द्विगुणां भूमिं त्यक्त्वा
वेधो न जायते १४
स्वयमुद्घाटिते द्वार उन्मादो
गृहवासिनाम्
स्वयं वा पिहिते विद्यात्कुलनाशं
विचक्षणः १५
मानाधिके राजभयं न्यूने तस्करतो भवेत् द्वारोपरि च यद्द्वारतदन्तकमुखं स्मृतम् १६
अध्वनो मध्यदेशे तु अधिको यस्य विस्तरः
वज्रं तु संकटं मध्ये सद्यो
भर्तुर्विनाशनम् १७
तथाऽन्यपीडितं द्वारं बहुदोषकरं भवेत् मूलद्वारात्तथाऽन्यत्तु नाधिकं शोभनं
भवेत् १८
कुम्भश्रीपर्णिवल्लीभिर्मूलद्वारं तु शोभयेत्

पूजयेच्चापि तन्नित्यं बलिना चाक्षतोदकैः १९
भवनस्य वटः पूर्वे दिग्भागे सार्वकामिकः उदुम्बरस्तथा याम्ये वारुण्यां पिप्पलः शुभः २०
प्लक्षश्चोत्तरतो धन्यो विपरीतास्त्वसिद्धये
कण्टकी क्षीरवृक्षश्च आसनः सफलो द्रुमः २१
भार्याहानौ प्रजाहानौ भवेतां क्रमशस्तदा न च्छिन्द्याद्यदि तानन्यानन्तरे
स्थापयेच्छुभान् २२
पुन्नागाशोकबकुलशमीतिलकचम्पकान्
दाडिमीपिप्पलीद्राक्षास्तथा
कुसुममण्डपान् २३
जम्बीरपूगपनसद्रुमकेतकीभिर्जातीसरोजशतपत्रिकमल्लिकाभिः
यन्नारिकेलकदलीदलपाटलाभिर्युक्तं तदत्र
भवनं श्रियमातनोति २४
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे वास्तुविद्यासु वेधपरिवर्जनं नाम पञ्चपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः २५५

अथ षट्पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
उदगादिप्लवं वास्तु समानशिखरं तथा

परीक्ष्य
पूर्ववत्कुर्यात्स्तम्भोच्छ्रायं
विचक्षणः १
न देवधूर्तसचिवचत्वराणां समीपतः
कारयेद्भवनं प्राज्ञो दुःखशोकभयं ततः २
तस्य प्रदेशाश्चत्वारस्तथोत्सर्गोऽग्रतः शुभः
पृष्ठतः पृष्ठभागस्तु सव्यावतः प्रशस्यते ३
अपसव्यो विनाशाय दक्षिणे शीर्षकस्तथा सर्वकामफलो नॄणां संपूर्णो नाम वामतः ४ एवं प्रदेशमालोक्य यत्नेन गृहमारभेत्
अथ सांवत्सरप्रोक्ते मुहूर्ते शुभलक्षणे ५
रत्नोपरि शिलां कृत्वा सर्वबीजसमन्विताम् चतुर्भिर्ब्राह्मणैः स्तम्भं कारयित्वा
सुपूजितम् ६
शुक्लाम्बरधरः शिल्पिसहितो वेदपारगः
स्नापितं
विन्यसेत्तद्वत्सर्वौषधिसमन्वितम् ७
नानाक्षतसमोपेतं वस्त्रालंकारसंयुतम् ब्रह्मघोषेण वाद्येन नीतमङ्गलनिःस्वनैः ८
पायसं भोजयेद्विप्रान्होमं तु मधुसर्पिषा वास्तोष्पते प्रतिजानीहि मन्त्रेणानेन सर्वदा ९

सूत्रपाते तथा कार्यमेवं स्तम्भोदये पुनः द्वारवंशोच्छ्रये तद्वत्प्रवेशसमये तथा १०
वास्तूपशमने तद्वद्वास्तुयज्ञस्तु पञ्चधा
ईशाने सूत्रपातः स्यादाग्नेये
स्तम्भरोपणम् ११
प्रदक्षिणं च कुर्वीत वास्तोः पदविलेखनम्
तर्जनी मध्यमा चैव तथाऽङ्गुष्ठस्तु
दक्षिणे १२
प्रवालरत्नकनकफलं पिष्ट्वा कृतोदकम्
सर्ववास्तुविभागेषु शस्तं पदविलेखने १३
न भस्माङ्गारकाष्ठेन नखशस्त्रेण चर्मभिः
न शृङ्गास्थिकपालैश्च क्वचिद्वास्तु
विलेखयेत् १४
एभिर्विलिखितं कुर्याद्दुःखशोकभयादिकम्
यदा गृहप्रवेशः स्याच्छिल्पी तत्रापि
लक्षयेत् १५
स्तम्भसूत्रादिकं तद्वच्छुभाशुभफलप्रदम्
आदित्याभिमुखं रौति शकुनिः परुषं यदि १६
तुल्यकालं स्पृशेदङ्गं
गृहभर्तुर्यदात्मनः
वास्त्वङ्गे तद्विजानीयान्नरशल्यं
भयप्रदम् १७
अङ्गनानन्तरं यत्र हस्त्यश्वश्वापदं भवेत्

तदङ्गसंभवं विन्द्यात्तत्र शल्यं विचक्षणः १८
प्रसार्यमाणे सूत्रे तु श्वा गोमायुर्विलङ्घते
तत्तु शल्यं विजानीयात्खरशब्देऽतिभैरवे १९
यदीशाने तु दिग्भागे मधुरं रौति वायसः धनं तत्र विजानीयाद्भागे वा स्वाम्यधिष्ठिते २०
सूत्रच्छेदे भवेन्मृत्युर्व्याधिः कीले त्वधोमुखे
अङ्गारेषु तथोन्मादं कपालेषु च संभ्रमम् २१
कम्बुशल्येषु जानीयात्पौंश्चल्यं स्त्रीषु वास्तुवित् गृहभर्तुर्गृहस्यापि विनाशः शिल्पिसंभ्रमे २२
स्तम्भे स्कन्धच्युते कुम्भे शिरोरोगं
विनिर्दिशेत्
कुम्भापहारे सर्वस्य कुलस्यापि क्षयो
भवेत् २३
मृत्युः स्थानच्युते कुम्भे भग्ने बन्धं विदुर्बुधाः
करसंख्याविनाशे तु नाशं गृहपतेर्विदुः २४
बीजौषधिविहीने तु भूतेभ्यो भयमादिशेत्

प्राग्दक्षिणेन विन्यस्य स्तम्भे छत्रं निवेशयेत्
ततः
प्रदक्षिणेनान्यान्न्यसेत्स्तम्भान्विचक्षणः २५
यस्माद्भयंकरा नॄणां योजिता
ह्यप्रदक्षिणम्
रक्षां कुर्वीत यत्नेन स्तम्भोपद्र
वनाशिनीम् २६
तथा फलवतीं शाखां स्तम्भोपरि निवेशयेत्
प्रागुदक्प्रवणं कुर्याद्दिङ्मूढं तु न
कारयेत् २७
स्तभं वा भवनं वाऽपि द्वारं वासगृहं तथा
दिङ्मूढे कुलनाशः स्यान्न च
संवर्धयेद्गृहम् २८
यदि संवर्धयेद्गेहं सर्वमेव विवर्धयेत्
पूर्वेण वर्धितं वास्तु कुर्याद्वैराणि
सर्वदा २९
दक्षिणे वर्धितं वास्तु मृत्यवे स्यान्न
संशयः
पश्चाद्विवृद्धं यद्वास्तु
तदर्थक्षयकारकम् ३०
वर्धापितं तथा सौम्ये बहुसंतापकारकम्
आग्नेये यत्र वृद्धिः स्यात्तदग्निभयदं
भवेत् ३१
वर्धितं राक्षसे कोणे शिशुक्षयकरं भवेत्

वर्धापितं तु वायव्ये
वातव्याधिप्रकोपकृत् ३२
ईशान्यामन्नहानिः स्याद्वास्तौ
संवर्धिते सदा
ईशाने देवतागारं तथा शान्तिगृहं भवेत् ३३
महानसं तथाऽऽग्नेये तत्पार्श्वे चोत्तरे
जलम्
गृहस्योपस्करं सर्वं नैरृत्ये
स्थापयेद्बुधः ३४
बन्धस्थानं बहिः कुर्यात्स्नानमण्डपमेव च
धनधान्यं च वायव्ये कर्मशालां ततो बहिः
एवं वास्तुविशेषः स्याद्गृहभर्तुः
शुभावहः ३५
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे वास्तुविद्यागृहनिर्णयो नाम षट्पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः २५६

अथ सप्तपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः सूत उवाच
अथातः संप्रवक्ष्यामि दार्वाहरणमुत्तमम् धनिष्ठापञ्चकं मुक्त्वा
त्विष्ट्यादिकमतः परम् १
ततः सांवत्सरादिष्टे दिने यायाद्वरं बुधः
प्रथमं बलिपूजां च कुर्याद्वृक्षस्य
सर्वदा २
पूर्वोत्तरेण पतितं गृहदारु प्रशस्यते

अन्यथा न शुभं विद्याद्याम्योपरि
निपातनम् ३
क्षीरवृक्षोद्भवं दारु न गृहे
विनिवेशयेत्
कृताधिवासं विहगैरनिलानलपीडितम् ४
गजावरुग्णं च तथा विद्युन्निर्घातपीडितम्
अर्धशुष्कं तथा दारु भग्नशुष्कं तथैव च ५
चैत्यदेवालयोत्पन्नं नदीसंगमजं तथा
श्मशानकूपनिलयं तडागादिसमुद्भवम् ६
वर्जयेत्सर्वथा दारु यदीच्छेद्विपुलां श्रियम्
तथा कण्टकिनो वृक्षान्नीपनिम्बविभीतकान् ७
श्लेष्मातकानाम्रतरून्वर्जयेद्गृहकर्मणि
आसनाशोकमधुकसर्जशालाः शुभावहाः ८
चन्दनं पनसं धन्यं सुरदारु हरिद्रवः
द्वाभ्यामेकेन वा कुर्यान्त्रिभिर्वा
भुवनं शुभम् ९
बहुभिः कारितं यस्मादनेकभयदं भवेत् एकैकशिंशपा धन्या श्रीपर्णी तिन्दुकी तथा १०
एता नान्यसमायुक्ताः कदाचिच्छुभकारिकाः स्यन्दनः पनसस्तद्वत्सरलार्जुनपद्मकाः ११
एते नान्यसमायुक्ता वास्तुकार्यफलप्रदाः

तरुच्छेदे महापीते गोधा विन्द्याद्विचक्षणः १२
माञ्जिष्ठवर्णे भेकः स्यान्नीले सर्पादि निर्दिशेत्
अरुणे सरटं विद्यान्मुक्तामे शुकमादिशेत् १३
कपिले मूषकान्विद्यात्खड्रगाभे जलमादिशेत्
एवंविधं सगर्भं तु वर्जयेद्वास्तुकर्मणि १४
पूर्वच्छिन्नं तु गृह्णीयान्निमित्तशकुनः शुभैः
व्यासेन गुणिते दैर्घ्ये अष्टाभिर्वै हृते तथा १५
यच्छेषमायतं विन्द्यादष्टभेदं वदामि वः ध्वजो धूमश्च सिंहश्च खरः श्वा वृष एव च १६
हस्ती ध्वांक्षश्च पूर्वाद्याः करशेषा भवन्त्यमी
ध्वजः सर्वमुखो धन्यः प्रत्यग्द्वारो विशेषतः १७
उदङ्मुखो भवेत्सिंहः प्राङ्मुखो वृषभो भवेत्
दक्षिणाभिमुखो हस्ती सप्तभिः समुदाहृतः १८
एकेन ध्वज उद्दिष्टस्त्रिभिः सिंहः

प्रकीर्तितः
पञ्चभिर्वृषभः प्रोक्तो विकोणस्थांश्च
वर्जयेत् १९
तमेवाष्टगुणं कृत्वा करराशिं विचक्षणः
सप्तविंशाहृते भागे ऋक्षं
विद्याद्विचक्षणः २०
अष्टभिर्भाजिते ऋक्षे यः शेषः स व्ययो मतः व्ययाधिकं न कुर्वीत यतो दोषकरं भवेत् आयाधिके भवेच्छान्तिरित्याह भगवान्हरिः २१
कृत्वाऽग्रतो द्विजवरानथ पूर्णकुम्भं दध्यक्षताम्रदलपुष्पफलोपशोभम्
दत्त्वा हिरण्यवसनानि तदा द्विजेभ्यो माङ्गल्यशान्तिनिलयाय गृहं विशेत्तु २२
गृह्योक्तहोमविधिना बलिकर्म कुर्यात्प्रासादवास्तुशमने च विधिर्य
उक्तः
संतर्पयेद्द्विजवरानथ भक्ष्यभोज्यैः
शुक्लाम्बरः स्वभवनं प्रविशेत्सधूपम् २३
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे वास्तुविद्यानुकीर्तनं नाम सप्तपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः २५७

अथाष्टपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः
ऋषय ऊचुः
क्रियायोगः कथं सिध्येद्गृहस्थादिषु

सर्वदा
ज्ञानयोगसहस्राद्धि कर्मयोगो विशिष्यते १
सूत उवाच
क्रियायोगं प्रवक्ष्यामि देवतार्चानुकीर्तनम्
मुक्तिमुक्तिपदं यस्मान्नान्यलोकेषु विद्यते २
प्रतिष्ठायां सुराणां तु देवतार्चानुकीर्तनम्
देवयज्ञोत्सवं चापि बन्धनाद्येन मुच्यते ३
विष्णोस्तावत्प्रवक्ष्यामि यादृग्रूपं प्रशस्यते
शङ्खचक्रधरं शान्तं पद्महस्तं गदाधरम् ४
छत्राकारं शिरस्तस्य कम्बुग्रीवं
शुभेक्षणम्
तुङ्गनासं शुक्तिकर्णं
प्रशान्तोरुभुजक्रमम् ५
क्वचिदष्टभुजं विद्याच्चतुर्भुजमथापरम्
द्विभुजश्चपि कर्तव्यो भवनेषु पुरोधसा ६
देवस्याष्टभुजस्यास्य यथास्थानं निबोधत खड्गो गदा शिरः पद्मं देयं दक्षिणतो हरेः ७
धनुश्च खेटकं चैव शङ्खचक्रे च वामतः चतुर्भुजस्य वक्ष्यामि

यथैवाऽऽयुधसंस्थितिम् ८
दक्षिणेन गदा पद्मं वासुदेवस्य कारयेत् वामतः शङ्खचक्रे च कर्तव्ये भूतिमिच्छता ९
कृष्णावतारे तु गदा वामहस्ते प्रशस्यते यथेच्छया शङ्खचक्रे
चोपरिष्टात्प्रकल्पयेत् १०
अधस्तात्पृथिवी तस्य कर्तव्या पादमध्यतः
दक्षिणे प्रणतं तद्वद्गरुत्मन्तं
निवेशयेत् ११
वामतस्तु भवेल्लक्ष्मीः पद्महस्ता
शुभानना
गरुत्मानग्रतो वाऽपि संस्थाप्यो
भूतिमिच्छता १२
श्रीश्च पुष्टिश्च कर्तव्ये पार्श्वयोः पद्मसंयुते
तोरणं चोपरिष्टात्तु विद्याधरसमन्वितम् १३
देवदुंदुभिसंयुक्तं गन्धर्वमिथुनान्वितम् पत्रवल्लीसमोपेतं सिंहव्याघ्रसमन्वितम् १४
तथा कल्पलतोपेतं स्तुवद्भिरमरेश्वरैः एवंविधो भवेद्विष्णोस्त्रिभागेणास्य पीठिका १५
नवतालप्रमाणास्तु देवदानवकिंनराः

अतःपरं प्रवक्ष्यामि मानोन्मानं विशेषतः १६
जालान्तरप्रविष्टानां भानूनां यद्रजः स्फुटम्
त्रसरेणुः स विज्ञेयो वालाग्रं तैरथाष्टभिः १७
तदष्टकेन लिख्या तु यूका
लिख्याष्टकैर्मता
यवो यूकाष्टकं
तद्वदष्टभिस्तैस्तदङ्गुलम् १८
स्वकीयाङुलिमानेन मुखं
स्याद्द्वादशाङ्गुलम्
मुखमानेन कर्तव्या सर्वावयवकल्पना १९
सौवर्णी राजती वाऽपि ताम्री रत्नमयी तथा
शैली दारुमयी चापि लोहसीसमयी तथा २०
रीतिकाधातुयुक्ता वा ताम्रकांस्यमयी तथा शुभदारुमयी वाऽपि देवतार्चा प्रशस्यते २१
अङ्गुष्ठपर्वादारभ्य वितस्तिर्यावदेव तु
गृहेषु प्रतिमा कार्या नाधिका शस्यते
बुधैः २२
आषोडशा तु प्रासादे कर्तव्या नाधिका ततः
मध्योत्तमकनिष्ठा तु कार्या
वित्तानुसारतः २३
द्वारोच्छ्रायस्य यन्मानमष्टधा तत्तु कारयेत्

भागमेकं ततस्त्यक्त्वा परिशिष्टं तु
यद्भवेत् २४
भागद्वयेन प्रतिमा त्रिभागीकृत्य तत्पुनः
पीठिका भागतः कार्या नातिनीचा
नचोच्छ्रिता २५
प्रतिमामुखमानेन नव भागान्प्रकल्पयेत् चतुरङ्गुला भवेद्ग्रीवा भागेन हृदयं पुनः २६
नाभिस्तस्मादधः कार्या भागेनैकेन शोभना निम्नत्वे विस्तरत्वे च अङ्गुलं परिकीर्तितम् २७
नाभेरधस्तथा मेढ्रं भागेनैकेन कल्पयेत् द्विभागेनाऽऽयतावूरू जानुनी चतुरङ्गुले २८
जङ्घे द्विभागे विख्याते पादौ च चतुरङ्गुलौ
चतुर्दशाङ्गुलस्तद्वन्मौलिरस्य प्रकीर्तितः २९
ऊर्ध्वमानमिदं प्रोक्तं पृथुत्वं च निबोधत
सर्वावयवमानेषु विस्तारं शृणुत द्विजाः ३०
चतुरङ्गुलं ललाटं स्यादूर्ध्वं नासा तथैव च
द्व्यङ्गुलस्तु हनुर्ज्ञेय ओष्ठौ द्व्यङ्गुलसंमितौ ३१

अष्टाङ्गुलं ललाटं च तावन्मात्रे भ्रुवौ मते
अर्धाङ्गुला भ्रुवोर्लेखा मध्ये धनुरिवाऽऽनता ३२
उन्नताग्रा भवेत्पार्श्वे
श्लक्ष्णतीक्ष्णा प्रशस्यते
अक्षिणी द्व्यङ्गुलायामे तदर्धं चैव
विस्तरे ३३
उन्नतोदरमध्ये तु रक्तान्ते शुभलक्षणे
तारकार्धविभागेन दृष्टिः
स्यात्पञ्चभागिकी ३४
द्व्यङ्गुलं तु भ्रुवोर्मध्ये नासामूलमथाङ्गुलम्
नासाग्रविस्तरं तद्वत्पुटद्वयमथाऽऽनतम् ३५
नासापुटबिलं तद्वदर्धाङ्गुलमुदाहृतम् कपोले द्व्यङ्गुले तद्वत्कर्णमूलाद्विनिर्गते ३६ हन्वग्रमङ्गुलं तद्वद्विस्तारो द्व्यङ्गुलो भवेत्
अर्धाङ्गुला भ्रुवो राजी प्रणालसदृशी समा ३७
अर्धाङ्गुलसमस्तद्वदुत्तरोष्ठस्तु विस्तरे
निष्पावसदृशं तद्वन्नासापुटदलं भवेत् ३८ सृक्किणी ज्योतिस्तुल्ये तु

कर्णमूलात्षडङ्गुले
कर्णौ तु भ्रूसमौ ज्ञेयावूर्ध्वं तु चतुरङ्गुलौ ३९
द्व्यङ्गुलौ कर्णपार्श्वौ तु मात्रामेकां
तु विस्तृतौ
कर्णयोरुपरिष्टाच्च मस्तकं
द्वादशाङ्गुलम् ४०
ललाटं पृष्ठतोऽर्धेन प्रोक्तमष्टादशाङ्गुलम् षट्त्रिंशदङ्गुलश्चास्य परिणाहः शिरोगतः ४१
सकेशनिचयो यस्य द्विचत्वारिंशदङ्गुलः केशान्ताद्धनुका तद्वदङ्गुलानि तु षोडश ४२
ग्रीवामध्यपरीणाहश्चतुर्विंशतिकाङ्गुलः अष्टाङ्गुला भवेद्ग्रीवा पृथुत्वेन प्रशस्यते ४३
स्तनग्रीवान्तरं प्रोक्तमेकतालं स्वयंभुवा
स्तनयोरन्तरं तद्वद्द्वादशाङ्गुलमिष्यते ४४
स्तनयोर्मण्डलं तद्वद्द्व्यङ्गुलं परिकीर्तितम्
चूचुकौ मण्डलस्यान्तर्यवमात्रावुभौ स्मृतौ ४५
द्वितालं चापि

विस्ताराद्वक्षःस्थलमुदाहृतम् कक्षे षडङ्गुले प्रोक्ते बाहुमूलस्तनान्तरे ४६
चतुर्दशाङ्गुलौ पादावङ्गुष्ठौ तु
त्रिरङ्गुलौ
पञ्चाङ्गुलपरीणाहमङ्गुष्ठाग्रं
तथोन्नतम् ४७
अङ्गुष्ठकसमा तद्वदायाभा
स्यात्प्रदेशिनी
तस्याः षोडशभागेन हीयते मध्यमाङ्गुली ४८
अनामिकाष्टभागेन कनिष्ठा चापि हीयते
पर्वत्रयेण चाङ्गुल्यौ गुल्फौ
द्व्यङ्गुलकौ मतौ ४९
पार्ष्णिर्द्व्यङ्गुलमात्रस्तु
कलयोच्चैः प्रकीर्तितः
द्विपर्वाङ्गुष्ठकः प्रोक्तः परीणाहश्च
द्व्यङ्गुलः ५०
प्रदेशिनीपरीणाहस्त्र्यङ्गुलः समुदाहृतः
कनिष्ठिकाष्टभागेन हीयते क्रमशो द्विजाः ५१
अङ्गुलेनोच्छ्रयः कार्यो ह्यङ्गुष्ठस्य विशेषतः
तदर्धेन तु शेषाणामङ्गुलीनां तथोच्छ्रयः ५२
जङ्घाग्रे परिणाहस्तु अङ्गुलानि चतुर्दश

जङ्घामध्ये परीणाहस्तथैवाष्टादशाङ्गुलः ५३
जानुमध्ये परीणाह एकविंशतिरङ्गुलः जानूच्छ्रयोऽङ्गुलः प्रोक्तो मण्डलं तु
त्रिरङ्गुलम् ५४
ऊरुमध्ये परीणाहो ह्यष्टाविंशतिकाङ्गुलः
एकत्रिंशोपरिष्टाच्च वृषणौ तु
त्रिरङ्गुलौ ५५
द्व्यङ्गुलं च तथा मेढ्रं परीणाहे
षडङ्गुलम्
मणिबन्धादधो विद्यात्केशरेखास्तथैव च ५६
मणिकोशपरीणाहश्चतुरङ्गुल इष्यते विस्तरेण भवेत्तद्वत्कटिरष्टादशाङ्गुला ५७
द्वाविंशति तथा स्त्रीणां स्तनौ च द्वादशाङ्गुलौ
नाभिमध्यपरीणाहो द्विचत्वारिंशदङ्गुलः ५८
पुरुषे पञ्चपञ्चाशत्कट्यां चैव तु वेष्टनम्
कक्षयोरुपरिष्टात्तु स्कन्धौ प्रोक्तौ षडङ्गुलौ ५९
अष्टाङ्गुलां तु विस्तारे ग्रीवां चैव
विनिर्दिशेत्
परिणाहे तथा ग्रीवां कला द्वादश
निर्दिशेत् ६०

आयामो
भुजयोस्तद्वद्द्विचत्वारिंशदङ्गुलः कार्यं तु बाहुशिखरं प्रमाणे षोडशाङ्गुलम् ६१
ऊर्ध्वं यद्बाहुपर्यन्तं विद्यादष्टादशाङ्गुलम्
तथैकाङ्गुलहीनं तु द्वितीयं पर्व उच्यते ६२
बाहुमध्ये परीणाहो भवेदष्टादशाङ्गुलः षोडशोक्तः प्रबाहुस्तु षट्कलोऽग्रकरो मतः ६३
सप्ताङ्गुलं करतलं पञ्च मध्याङ्गुली मता अनामिका मध्यमायाः सप्तभागेन हीयते ६४ तस्यास्तु पञ्चभागेन कनिष्ठा परिहीयते मध्यमायास्तु हीना वै पञ्चभागेन तर्जनी ६५
अङ्गुष्ठस्तर्जनीमूलादधः प्रोक्तस्तु तत्समः
अङ्गुष्ठपरिणाहस्तु विज्ञेयश्चतुरङ्गुलः ६६
शेषाणामङ्गुलीनां तु भागो भागेन हीयते मध्यमापर्वमध्यं तु अङ्गुलद्वयमायतम् ६७
यवो यवेन सर्वासां तस्यास्तस्याः
प्रहीयते
अङ्गुष्ठपर्वमध्यं तु तर्जन्या सदृशं
भवेत् ६८

यद्वद्वयाधिकं तद्वदग्रपर्व उदाहृतम् पूर्वार्धे तु नखान्विद्यादङ्गुलीषु समन्ततः ६९
स्निग्धं श्लक्ष्णं प्रकुर्वीत ईषद्रक्तं तथाग्रतः
निम्नपृष्ठं भवेन्मध्ये पार्श्वतः कलयो
च्छ्रितम् ७०
तथैव केशवल्लीयं स्कन्धोपरि दशाङ्गुला
स्त्रियः कार्यास्तु तन्वङ्ग्यः
स्तनोरुजघनाधिकाः ७१
चतुर्दशाङ्गुलायाममुदरं तासु निर्दिशेत्
नानाभरणसंपन्नाः
किंचिच्छ्लक्ष्णभुजास्ततः ७२
किंचिद्दीर्घं
भवेद्वक्त्रमलकावलिरुत्तमा
नासा ग्रीवा ललाटं च सार्धमात्रं
त्रिरङ्गुलम् ७३
अध्यर्धाङ्गुलविस्तारः शस्यतेऽधरपल्लवः
अधिकं नेत्रयुग्मं तु चतुर्भागेन
निर्दिशेत् ७४
ग्रीवाबलिश्च कर्तव्या
किंचिदर्धाङ्गुलोच्छ्रया ७४
एवं नारीषु सर्वासु देवानां प्रतिमासु च
नवतालमिदं प्रोक्तं लक्षणं पापनाशनम् ७५
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे देवार्चानुकीर्तने प्रमाणानुकीर्तनं

नामाष्टपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः २५८

अथ नवपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
अतः परं प्रवक्ष्यामि देवाकारान्विशेषतः
दशतालः स्मृतो रामो बलिर्वैरोचनिस्तथा १
वाराहो नारसिंहश्च सप्ततालस्तु वामनः
मत्स्यकूर्मौ च निर्दिष्टौ यथाशोभं
स्वयंभुवा २
अतः परं प्रवक्ष्यामि रुद्रा
द्याकारमुत्तमम्
स पीनोरुभुजस्कन्धस्तप्तकाञ्चनसप्रभः ३
शुक्लोऽर्करश्मिसंघातश्चन्द्राङ्कितजटो विभुः
जटामुकुटधारी च द्व्यष्टवर्षाकृतिश्च सः ४
बाहू वारणहस्ताभौ वृत्तजङ्घोरुमण्डलः ऊर्ध्वकेशश्च कर्तव्यो दीर्घायतविलोचनः ५
व्याघ्रचर्मपरीधानः कटिसूत्रत्रयान्वितः
हारकेयूरसंपन्नो भुजङ्गाभरणस्तथा ६
बाहवश्चापि कर्तव्या नानाभरणभूषिताः
पीनोरुगण्डफलकः कुण्डलाभ्यामलंकृतः ७
आजानुलम्बबाहुश्च सौम्यमूर्तिः सुशोभनः
खेटकं वामहस्ते तु खड्गं चैव तु दक्षिणे ८
शक्तिं दण्डं त्रिशूलं च दक्षिणेषु

निवेशयेत्
कपालं वामपार्श्वे तु नागं खट्वाङ्गमेव च ९
एकश्च वरदो हस्तस्तथाऽक्षवलयोऽपरः
वैशाखं स्थानकं कृत्वा
नृत्याभिनयसंस्थितः १०
नृत्यन्दशभुजः कार्यो गजचर्मधरस्तथा
तथा त्रिपुरदाहे च बाहवः षोडशैव तु ११
शङ्खं चक्रं गदा शार्ङ्गं घण्टा
तत्राधिका भवेत्
तथा धनुः पिनाकश्च शरो विष्णुमयस्तथा १२
चतुर्भुजोऽष्टबाहुर्वा ज्ञानयोगेश्वरो
मतः
तीक्ष्णनासाग्रदशनः करालवदनो महान् १३
भैरवः शस्यते लोके प्रत्यायतनसंस्थितः
न मूलायतने कार्यो भैरवस्तु भयंकरः १४
नारसिंहो वराहो वा तथाऽन्येऽपि भयंकराः
नाधिकाङ्गा न हीनाङ्गाः कर्तव्या देवताः
क्वचित् १५
स्वामिनं घातयेन्न्यूना करालवदना तथा
अधिका शिल्पिनं हन्यात्कृशा
चैवार्थनाशिनी १६
कृशोदरी तु दुर्भिक्षं निर्मांसा
धननाशिनी
वक्रनासा तु दुःखाय संक्षिप्ताङ्गी
भयंकरी १७

चिपिटा दुःखशोकाय अनेत्रा नेत्रनाशिनी दुःखदा हीनवक्त्रा तु पाणिपादकृशा तथा १८
हीनाङ्गा हीनजङ्घा च भ्रमोन्मादकरी
नृणाम्
शुष्कवक्त्रा तु राजानं कटिहीना च या
भवेत् १९
पाणिपादविहीनो यो जायते मारको महान्
जङ्घाजानुविहीना च शत्रुकल्याणकारिणी २०
पुत्रमित्रविनाशाय हीनवक्षःस्थला तु या
संपूर्णावयवा या तु आयुर्लक्ष्मीप्रदा
सदा २१
एवं लक्षणमासाद्य कर्तव्यः परमेश्वरः
स्तूयमानः सुरैः सर्वैः
समन्ताद्दर्शयेद्भवम् २२
शक्रेण नन्दिना चैव महाकालेन शंकरम् प्रणता लोकपालास्तु पार्श्वे तु गणनायकाः २३
नृत्यद्भृङ्गिरिटिश्चैव भूतवेतालसंवृताः
सर्वे हृष्टास्तु कर्तव्याः स्तुवन्तः परमेश्वरम् २४
गन्धर्वविद्याधरकिंनराणामथाप्सरोगुह्यकनायकानाम्
गणैरनेकैः शतशो महेन्द्रै
र्मुनिप्रवीरैरपि नम्यमानम् २५
धृताक्षसूत्रैः शतशः प्रवालपुष्पोपहारप्रचयं ददद्भिः

संस्तूयमानं भगवन्तमीड्यं नेत्रत्रयेणामरमर्त्यपूज्यम् २६
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रतिमालक्षण एकोनषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २५९

अथ षष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
अधुना संप्रवक्ष्यामि अर्धनारीश्वरं परम्
अर्धेन देवदेवस्य नारीरूपं सुशोभनम् १
ईशार्धे तु जटाभागो बालेन्दुकलया युतः
उमार्धे चापि दातव्यौ सीमन्ततिलकावुभौ २
वासुकिं दक्षिणे कर्णे वामे कुण्डलमादिशेत्
बालिका चोपरिष्टात्तु कपालं दक्षिणे करे
त्रिशूलं वाऽपि कर्तव्यं देवदेवस्य
शूलिनः ३
वामतो दर्पणं दद्यादुत्पलं च विशेषतः
वामबाहुश्च कर्तव्यः केयूरवलयान्वितः ४
उपवीतं च कर्तव्यं मणिमुक्तामयं तथा ५
स्तनभारं तथाऽर्धे तु वामे पीतं
प्रकल्पयेत्
हारार्धमुज्ज्वलं कुर्याच्छ्रोण्यर्ध तु
तथैव च ६
लिङ्गार्धमूर्धगं कुर्याद्व्यालाजिनकृताम्वरम्
वामे लम्बपरीधानं कटिसूत्रत्रयान्वितम्

७
नानारत्नसमोपेतं दक्षिणं भुजगान्वितम् देवस्य दक्षिणं पादं पद्मोपरि सुसंस्थितम् ८
किंचिदूर्ध्वं तथा वामं भूषितं नूपुरेण
तु
रत्नैर्विभूषितान्कुर्यादङ्गुलीष्वङ्गुलीयकान् ९
सालक्तकं तथा पादं पार्वत्या दर्शयेत्सदा अर्धनारीश्वरस्वेदं रूपमस्मिन्नुदाहृतम् १०
उमामहेश्वरस्यापि लक्षणं शृणुत द्विजाः
संस्थानं तु तयोर्वक्ष्ये
लीलाललितविभ्रमम् ११
चतुर्भुजं द्विबाहुं वा
जटामारेन्दुभूषितम्
लोचनत्रयसंयुक्तमुमैकस्कन्धपाणिनम् १२
दक्षिणेनोत्पलं शूलं वामे कुचभरे करम्
द्वीपिचर्मपरीधानं नानारत्नोपशोभितम् १३
सुप्रतिष्ठं सुवेषं च
तथाऽर्धेन्दुकृतासनम्
वामे तु संस्थिता देवी तस्योरौ
बाहुगूहिता १४
शिरोभूषणसंयुक्तैरलंकैर्ललितानना
सबालिका कर्णवती ललाटतिलकोज्ज्वला १५
मणिकुण्डलसंयुक्ता कर्णिकाभरणा क्वचित्

हारकेयूरबहुला हरवक्त्रावलोकिनी १६
धामांसं देवदेवस्य स्पृशन्ती लीलया ततः
दक्षिणं तु बहिः कृत्वा बाहुं
दक्षिणतस्तथा १७
स्कन्धे वा दक्षिणे कुक्षौ स्पृशन्त्यङ्गुलिजैः क्वचित्
वामे तु दर्पणं दद्यादुत्पलं वा सुशोभनम् १८
कटिसूत्रत्रयं चैव नितम्बे स्यात्प्रलम्बकम्
जया च विजया चैव कार्तिकेयविनायकौ १९ पार्श्वयोर्दर्शयेत्तत्र तोरणे गणगुह्यकान्
माला विद्याधरांस्तद्वद्वीणावानप्सरोगणः २०
एतद्रूपमुमेशस्य कर्तव्यं भूतिमिच्छता शिवनारायणं वक्ष्ये सर्वपापप्रणाशनम् २१ वामार्धे माधवं विद्याद्दक्षिणे शूलपाणिनम्
बाहुद्वयं च कृष्णस्य मणिकेयूरभूषितम् २२
शङ्खचक्रधरं शान्तमारक्ताङ्गुलिविभ्रमम् चक्रस्थाने गदां वाऽपि पाणौ दद्यादधस्तले २३
शङ्खं चैवोत्तरे दद्यात्कट्यर्धं भूषणोज्ज्वलम्

पीतवस्त्रपरीधानं चरणं मणिभूषणम् २४
दक्षिणार्धं जटाभारमर्धेन्दुकृतभूषणम्
भुजङ्गहारवलयं वरदं दक्षिणं करम् २५
द्वितीयं चापि कुर्वीत त्रिशूलवरधारिणम् व्यालोपवीतसंयुक्तं कट्यर्धं कृतिवाससम् २६
मणिरत्नैश्च संयुक्तं पादं नागविभूषितम् शिवनारायणस्यैवं कल्पयेद्रूपमुत्तमम् २७
महावराहं वक्ष्यामि पद्महस्तं गदाधरम् तीक्ष्णदंष्ट्राग्रधोणास्यं मेदिनी वामकूर्परे २८
दंष्ट्राग्रेणोद्धृतां दान्तां
धरणीमुत्पलान्विताम्
विस्मयोत्फुल्लवदनामुपरिष्टात्प्रकल्पयेत् २९
दक्षिणं कटिसंस्थं तु करं तस्याः प्रकल्पयेत्
कूर्मोपरि तथा पादमेकं नागेन्द्रमूर्धनि ३०
संस्तूयमानं लोकेशैः समन्तात्परिकल्पयेत्
नारसिंहं तु कर्तव्यं भुजाष्टकसमन्वितम् ३१
रौद्रं सिंहासनं तद्वद्विदारितमुखेक्षणम्

स्तब्धपीनसटाकर्णं दारयन्तं दितेः सुतम् ३२
विनिर्गतान्त्रजालं च दानवं परिकल्पयेत् वमन्तं रुधिरं घोरं भ्रुकुटीवदनेक्षणम् ३३
युध्यमानश्च कर्तव्यः क्वचित्करणबन्धनैः परिश्रान्तेन दैत्येन तर्ज्यमानो मुहुर्मुहुः ३४
दैत्यं प्रदर्शयेत्तत्र खड्गखेटकधारिणम् स्तूयमानं तथा विष्णुं दर्शयेदमराधिपैः ३५
तथा त्रिविक्रमं वक्ष्ये ब्रह्माण्डक्रमणोल्बणम्
पादपार्श्वे तथा
बाहुमुपरिष्टात्प्रकल्पयेत् ३६
अधस्ताद्वामनं तद्वत्कल्पयेत्सकमण्डलुम्
दक्षिणे छत्रिकां दद्यान्मुखं दीनं
प्रकल्पयेत् ३७
भृङ्गारधारिणं तद्वद्बलिं तस्य च
पार्श्वतः
बन्धनं चास्य कुर्वन्तं गरुडं तस्य
दर्शयेत् ३८
मत्स्यरूपं तथा मत्स्यं कूर्मं कूर्माकृतिं न्यसेत्
एवंरूपस्तु भगवान्कार्यो नारायणो हरिः ३९

ब्रह्मा कमण्डलुधरः कर्तव्यः स चतुर्मुखः हंसारूढः क्वचित्कार्यः क्वचिच्च कमलासनः ४०
वर्णतः पद्मगर्भाभश्चतुर्बाहुः शुभेक्षणः
कमण्डलुं वामकरे स्रुवं हस्ते तु दक्षिणे ४१
वामे दण्डधरं तद्वत्स्रुवं चापि प्रदर्शयेत्
मुनिभिर्देवगन्धर्वैः स्तूयमानं समन्ततः ४२
कुर्वाणमिव लोकांस्त्रीञ्छुक्लाम्बरधरं विभुम्
मृगचर्मधरं चापि दिव्ययज्ञोपवीतिनम् ४३
आज्यस्थालीं न्यसेत्पार्श्वे वेदांश्च
चतुरः पुनः
वामपार्श्वेऽस्य सावित्रीं दक्षिणे च
सरस्वतीम् ४४
अग्रे च ऋषयस्तद्वत्कार्याः पैतामहे पदे
कार्तिकेयं प्रवक्ष्यामि
तरुणादित्यसप्रभम् ४५
कमलोदरवर्णाभं कुमारं सुकुमारकम्
दण्डकैश्चीरकैर्युक्तं मयूरवरवाहनम् ४६
स्थापयेत्स्वेष्टनगरे भुजान्द्वादश कारयेत्
चतुर्भुजः खर्वटे स्याद्वने ग्रामे

द्विबाहुकः ४७
शक्तिः पाशस्तथा खड्गः शरः शूलं तथैव च
वरदश्चैव हस्तः स्यादथ चाभयदो भवेत् ४८
एते दक्षिणतो ज्ञेयाः केयूरकटकोज्ज्वलाः धनुः पताकामुष्टिश्च तर्जनी तु प्रसारिता ४९
खेटकं ताम्रचूडं च वामहस्ते तु शस्यते द्विभुजस्य करे शक्तिर्वामे स्यात्कुक्कुटोपरि ५०
चतुर्भुजे शक्तिपाशौ वामतो दक्षिणे त्वसिः
वरदो भयदो वाऽपि दक्षिणः स्यात्तुरीयकः ५१
विनायकं प्रवक्ष्यामि गजवक्त्रं त्रिलोचनम्
लम्बोदरं चतुर्बाहुं व्यालयज्ञोपवीतिनम् ५२
ध्वस्तकर्णं बृहत्तुण्डमेकदंष्ट्रं पृथूदरम्
स्वदन्तं दक्षिणकर उत्पलं चापरे तथा ५३
मोदकं परशुं चैव वामतः परिकल्पयेत्
बृहत्त्वात्क्षिप्तवदनं
पीनस्कन्धाङ्घ्रिपाणिकम् ५४
युक्तं तु
ऋद्धिबुद्धिभ्यामधस्तान्मूषकान्वितम् कात्यायन्याः प्रवक्ष्यामि रूपं दशभुजं

तथा ५५
त्रयाणामपि देवानामनुकारानुकारिणीम् जटाजूटसमायुक्तामर्धेन्दुकृतलक्षणाम् ५६
लोचनत्रयसंयुक्तां पूर्णेन्दुसदृशाननाम्
अतसीपुष्पवर्णाभां सुप्रतिष्ठां
सुलोचनाम् ५७
नवयौवनसंपन्नां सर्वाभरणभूषिताम्
सुचारुदशनां तद्वत्पीनोन्नतपयोधराम् ५८
त्रिभङ्गस्थानसंस्थानां
महिषासुरमर्दिनीम्
त्रिशूलं दक्षिणे दद्यात्खड्गं चक्रं
क्रमादधः ५९
तीक्ष्णबाणं तथा शक्तिं वामतोऽपि निबोधत
खेटकं पूर्णचापं च पाशमङ्कुशमेव च ६०
घण्टां वा परशुं वाऽपि वामतः संनिवेशयेत्
अधस्तान्महिषं तद्वद्विशिरस्कं
प्रदर्शयेत् ६१
शिरश्छेदोद्भवं तद्वद्दानवं खड्गपाणिनम्
हृदि शूलेन निर्भिन्नं
निर्यदन्त्रविभूषितम् ६२
रक्तरक्तीकृताङ्गं च
रक्तविस्फारितेक्षणम्
वेष्टितं नागपाशेन भ्रुकुटीभीषणाननम् ६३
सपाशवामहस्तेन धृतकेशं च दुर्गया वमद्रुधिरवक्त्रं च देव्याः सिंहं

प्रदर्शयेत् ६४
देव्यास्तु दक्षिणं पादं समं सिंहोपरि स्थितम्
किंचिदूर्ध्वं तथा वाममङ्गुष्ठं महिषोपरि ६५
स्तूयमानं च तदूपममरैः संनिवेशयेत् इदानीं सुरराजस्य रूपं वक्ष्ये विशेषतः ६६
सहस्रनयनं देवं मत्तवारणसंस्थितम् पृथूरुवक्षोवदनं सिंहस्कन्धं महाभुजम् ६७
किरीटकुण्डलधरं पीवरोरुभुजेक्षणम्
वज्रोत्पलधरं तद्वन्नानाभरणभूषितम् ६८
पूजितं देवगन्धर्वैरप्सरोगणसेवितम्
छत्रचामरधारिण्यः स्त्रियः पार्श्वे
प्रदर्शयेत् ६९
सिंहासनगतं चापि गन्धर्वगणसंयुतम्
इन्द्राणीं वामतश्चास्य
कुर्यादुत्पलधारिणीम् ७०
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रतिमालक्षणे षष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २६०

अथैकषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
प्रभाकरस्य प्रतिमामिदानीं शृणुत द्विजाः

रथस्थं कारयेद्देवं पद्महस्तं सुलोचनम् १
सप्ताश्चं चैकचक्रं च रथं तस्य प्रकल्पयेत्
मुकुटेन विचित्रेण पद्मगर्भसमप्रभम् २ नानाभरणभूषाभ्यां भुजाभ्यां धृतपुष्करम् स्कन्धस्थे पुष्करे ते तु लीलयैव धृते सदा ३
चोलकच्छन्नवपुषं क्वचिच्चित्रेषु दर्शयेत्
वस्त्रयुग्मसमोपेतं चरणौ तेजसाऽऽवतौ ४
प्रतीहारौ च कर्तव्यौ
पार्श्वयोर्दण्डिपिङ्गलौ
कर्तव्यौ खड्गहस्तौ तौ पार्श्वयोः
पुरुषावुभौ ५
लेखनीकृतहस्तं च पार्श्वे धातारमव्ययम् नानादेवगणैर्युक्तमेवं कुर्याद्दिवाकरम् ६
अरुणः सारथिश्चास्य पद्मिनीपत्रसंनिभः
अश्वौ सुवलयग्रीवावन्तस्थौ तस्य पार्श्वयोः ७
भुजङ्गरज्जुभिर्बद्धाः सप्ताश्वा
रश्मिसंयुताः
पद्मस्थं वाहनस्थ वा पद्महस्तं
प्रकल्पयेत् ८
वह्नेस्तु लक्षणं वक्ष्ये

सर्वकामफलप्रदम्
दीप्तं सुवर्णवपुषमर्धचन्द्रासने
स्थितम् ९
बालार्कसदृशं तस्य वदनं चापि दर्शयेत्
यज्ञोपवीतिनं देवं लम्बकूर्चधरं तथा १०
कमण्डलुं वामकरे दक्षिणे त्वक्षसूत्रकम्
ज्वालावितानसंयुक्तमजवाहनमुज्ज्वलम् ११
कुण्डस्थं वाऽपि कुर्वीत मूर्ध्नि सप्तशिखान्वितम्
तथा यमं प्रवक्ष्यामि दण्डपाशधरं विभुम्
१२
महामहिषमारूढं कृष्णाञ्जनचयोपमम्
सिंहासनगतं चापि दीप्ताग्निसमलोचनम् १३
महिषश्चित्रगुप्तस्य करालाः किंकरास्तथा
समन्ताद्दर्शयेत्तस्य
सौम्यासौम्यान्सुरासुरान् १४
राक्षसेन्द्रं तथा वक्ष्ये लोकपालं च नैरृतम्
नरारूढं महाकायं रक्षोभिर्बहुभिर्वृतम्
१५
खड्गहस्तं महानीलं कज्जलाचलसंनिभम्
नरयुक्तविमानस्थं पीताभरणभूषितम् १६
वरुणं च प्रवक्ष्यामि पाशहस्तं महाबलम्
शङ्खस्फटिकवर्णाभं सितहाराम्बरावृतम् १७
झषासनगतं शान्तं किरीटाङ्गदधारिणम् वायुरूपं प्रवक्ष्यामि धूम्रं तु

मृगवाहनम् १८
चित्राम्बरधरं शान्तं युवानं
कुञ्चितभ्रुवम्
मृगाधिरूढं वरदं पताकाध्वजसंयुतम् १९
कुबेरं च प्रवक्ष्यामि
कुण्डलाभ्यामलंकृतम्
महोदरं महाकायं निध्यष्टकसमन्वितम् २०
गुह्यकैर्बहिभिर्युक्तं
धनव्यग्रकरैस्तथा
हारकेयूररचितं सिताम्बरधरं सदा २१
गदाधरं च कर्तव्यं वरदं मुकुटान्वितम् नरयुक्तविमानस्थमेवं रीत्या च कारयेत् २२
तथैवेशं प्रवक्ष्यामि धवलं धवलेक्षणम्
त्रिशूलपाणिनं देवं त्र्यक्षं वृषगतं
प्रभुम् २३
मातॄणां लक्षणं वक्ष्ये यथावदनुपूर्वशः
ब्रह्माणी ब्रह्मसदृशी चतुर्वक्त्रा
चतुर्भुजा २४
हंसाधिरूढा कर्तव्या साक्षसूत्रकमण्डलुः
महेश्वरस्य रूपेण तथा माहेश्वरी मता २५
जटामुकुटसंयुक्ता वृषस्था चन्द्रशेखरा
कपालशूलखट्वाङ्गवरदाड्यचतुर्भुजा २६
कुमाररूपा कौमारी मयूरवरवाहना
रक्तवस्त्रधरा तद्वच्छूलशक्तिधरा मता २७
हारकेयूरसंपन्ना कृकवाकुधरा तथा

वैष्णवी विष्णुसदृशी गरुडे समुपस्थिता २८
चतुर्बाहुश्च वरदा शङ्खचक्रगदाधरा
सिंहासनगता वाऽपि बालकेन समन्विता २९
वाराहीं च प्रवक्ष्यामि महिषोपरि
संस्थिताम्
वराहसदृशी देवी शिरश्चामरधारिणी ३०
गदाचक्रधरा तद्वद्दानवेन्द्रविनाशिनी
इन्द्राणीमिन्द्रसदृशीं
वज्रशूलगदाधराम् ३१
गजासनगतां देवीं लोचनैर्बहुभिर्वृताम् तप्तकाञ्चनवर्णाभां दिव्याभरणभूषिताम् ३२
तीक्ष्णखड्गधरां तद्वद्वक्ष्ये योगेश्वरीमिमाम् दीर्घजिह्वामूर्ध्वकेशीमस्थिखण्डैश्च मण्डिताम् ३३
दंष्ट्राकरालवदनां कुर्याच्चैव कृशोदरीम्
कपालमालिनीं देवीं मुण्डमालाविभूषिताम् ३४
कपालं वामहस्ते तु मांसशोणितपूरितम् मस्तिष्काक्तं च बिभ्राणां शक्तिकां दक्षिणे करे ३५
गृध्रस्था वायसस्था वा निर्मांसा विनतोदरी

करालवदना तद्वत्कर्तव्या सा त्रिलोचना ३६
चामुण्डा बद्धघण्टा वा द्वीपिचर्मधरा शुभा
दिग्वासाः कालिका तद्वद्रासभस्था
कपालिनी ३७
सुरक्तपुष्पाभरणा वर्धनीध्वजसंयुता
विनायकं च कुर्वीत मातॄणामन्तिके सदा ३८
वीरेश्वरश्च भगवान्वृषारूढो जटाधरः वीणाहस्तस्त्रिशूली च मातॄणामग्रतो भवेत् ३९
श्रियं देवीं प्रवक्ष्यामि नवे वयसि संस्थिताम्
सुयौवनां पीनगण्डां रक्तौष्ठीं कुञ्चितभ्रुवम् ४०
पीनान्नतस्तनतटां मणिकुण्डलधारिणीम् सुमण्डलं मुखं तस्याः शिरः सीमन्तभूषणम् ४१
पद्मस्वस्तिकशङ्खैर्वा भूषितां कुण्डलालकैः
कञ्चुकाबद्धगात्री च हारभूषौ पयोधरौ ४२
नागहस्तोपमौ बाहू केयूरकटकोज्ज्वलौ
पद्मं हस्ते प्रदातव्यं श्रीफलं दक्षिणे
भुजे ४३
मेखलाभरणां तद्वत्तप्तकाञ्चनसप्रभाम्
नानाभरणसंपन्नां शोभनाम्बरधारिणीम् ४४

पार्श्वे तस्याः स्त्रियः कार्याश्चामरव्यग्रपाणयः पद्मासनोपविष्टा तु पद्मसिंहासनस्थिता ४५
करिभ्यां स्नाप्यमानाऽसौ भृङ्गाराभ्यामनेकशः
प्रक्षालयन्तौ करिणौ भृङ्गाराभ्यां तथाऽपरौ ४६
स्तूयमाना च लोकेशैस्तथा गन्धर्वगुह्यकैः तथैव यक्षिणी कार्या सिद्धासुरनिषेविता ४७
पार्श्वयोः कलशौ तस्यास्तोरणे देवदानवाः नागाश्चैव तु कर्तव्याः खड्गखेटकधारिणः ४८
अधस्तात्प्रकृतिस्तेषां नाभेरूर्ध्वं तु पौरुषी
फणाश्च मूर्ध्नि कर्तव्या द्विजिह्वा
बहवः समाः ४९
पिशाचा राक्षसाश्चैव भूतवेतालजातयः
निर्मांसाश्चैव ते सर्वे रौद्रा
विकृतरूपिणः ५०
क्षेत्रपालश्च कर्तव्यो जटिलो विकृताननः दिग्वासा जटिलस्तद्वच्छ्वगोमायुनिषेवितः ५१
कपालं वामहस्ते तु शिरः केशसमावृतम् दक्षिणे शस्त्रिकां

दद्यादसुरक्षयकारिणीम् ५२
अथातः संप्रवक्ष्यामि द्विभुजं कुसुमायुधम्
पार्श्वे चाश्वमुखं तस्य मकरध्वजसंयुतम् ५३
दक्षिणे पुष्पबाणं च वामे पुष्पमयं धनुः प्रीतिः स्याद्दक्षिणे तस्य
भोजनोपस्करान्विता ५४
रतिंश्च वामपार्श्वे तु शयनं
सारसान्वितम्
पटश्च पटहश्चैव खरः कामातुरस्तथा ५५
पार्श्वतो जलवापी च वनं नन्दनमेव च
सुशोभनश्च कर्तव्यो भगवान्कुसुमायुधः ५६
संस्थानमीषद्वक्रं स्याद्विस्मयस्मितवक्त्रकम् एतदुद्देशतः प्रोक्तं प्रतिमालक्षणं मया विस्तरेण न शक्नोति बृहस्पतिरपि द्विजाः ५७
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे देवतार्चानुकीर्तने प्रतिमालक्षणं नामैकषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २६१

अथ द्विषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
पीठिकालक्षणं वक्ष्ये यथावदनुपूर्वशः पीठोच्छ्रायं यथावच्च भागान्षोडश कारयेत्

१
भूमावेकः प्रविष्टः स्याच्चतुर्भिर्जगती मता
वृत्तो भागस्तथैकः स्याद्वृतः पटलभागतः २
भागैस्त्रिभिस्तथा कण्ठः कण्ठपट्टस्तु भागतः
भागाभ्यामूर्ध्वपट्टश्च शेषभागेन पट्टिका ३
प्रविष्टं भागमेकैकं जगतीं यावदेव तु निर्गमस्तु पुनस्तस्य यावद्वै शेषपट्टिका ४
वारिनिर्गमनार्थं तु तत्र कार्यः प्रणालकः
पीठिकानां तु
सर्वासामेतत्सामान्यलक्षणम् ५
विशेषान्देवताभेदाञ्छृणुध्वं
द्विजसत्तमाः
स्थण्डिला वाऽथ वापी वा यक्षी वेदी च
मण्डला ६
पूर्णचन्द्रा च वज्रा च पद्मा वार्धशशी तथा
त्रिकोणा दशमी तासां संस्थानं वा निबोधत ७
स्थण्डिला चतुरस्रा तु वर्जिता मेखलादिभिः

वापी द्विमेखला ज्ञेया यक्षी चैव त्रिमेखला ८
चतुरस्रायता वेदी न तां लिङ्गेषु योजयेत् मण्डला वर्तुला या तु मेखलाभिर्गणप्रिया ९
रक्ता द्विमेखला मध्ये पूर्णचन्द्रा तु सा भवेत्
मेखलात्रयसंयुक्ता षडस्रा वज्रिका भवेत् १०
षोडशास्रा भवेत्पद्मा किंचिद्ध्रस्वा तु मूलतः
तथैव धनुषाकारा सार्धचन्द्रा प्रशस्यते ११
त्रिशूलसदृशी तद्वत्त्रिकोणा ह्यूर्ध्वतो मता
प्रागुदक्प्रवणा तद्वत्प्रशस्ता
लक्षणान्विता १२
परिवेषं त्रिभागेन निर्गमं तत्र कारयेत्
विस्तारं तत्प्रमाणं च मूले चाग्रे
तथोर्ध्वतः १३
जलमार्गश्च कर्तव्यस्त्रिभागेन सुशोभनः
लिङ्गस्यार्धविभागेन स्थौल्येन
समधिष्ठिता १४
मेखला तत्त्रिभागेन खातं चैव प्रमाणतः
अथवा पादहीनं तु शोभनं कारयेत्सदा १५
उत्तरस्थं प्रणालं च प्रमाणादधिकं भवेत्

स्थण्डिलायामथाऽऽरोग्यं धनं धान्यं च पुष्कलम् १६
गोप्रदा च भवेद्यक्षी वेदी संपत्प्रदा
भवेत्
मण्डलायां भवेत्कीर्तिर्वरदा
पूर्णचन्द्रिका १७
आयुष्प्रदा भवेवज्रा पद्मा सौभाग्यदा
भवेत्
पुत्रप्रदाऽर्धचन्द्रा स्यात्त्रिकोणा
शत्रुनाशिनी १८
देवस्य यजनार्थं तु पीठिका दश कीर्तिताः
शैले शैलमयीं दद्यात्पार्थिवे पार्थिवीं
तथा १९
दारुजे दारुजां कुर्यान्मिश्रे मिश्रां
तथैव च
नान्ययोनिस्तु कर्तव्या सदा
शुभफलेप्सुभिः २०
अचायामसमं दैर्घ्यं लिङ्गायामसमं तथा यस्य देवस्य या पत्नी तां पीठे परिकल्पयेत्
एतत्सर्वं समाख्यातं समासात्पीठलक्षणम् २१
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे देवतार्चानुकीर्तने पीठिकानुकीर्तनं नाम द्विषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २६२

अथ त्रिषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः सूत उवाच
अथातः संप्रवक्ष्यामि लिङ्गलक्षणमुत्तमम्
सुस्निग्धं च सुवर्णं च लिङ्गं
कुर्याद्विचक्षणः १
प्रासादस्य प्रमाणेन लिङ्गमानं विधीयते
लिङ्गमानेन वा विद्यात्प्रासादं
शुभलक्षणम् २
चतुरस्रे समे गर्ते ब्रह्मसूत्रं निपातयेत्
वामेन ब्रह्मसूत्रस्य अर्चाया लिङ्गमेव च ३
प्रागुत्तरेण लीनं तु दक्षिणापरमाश्रितम् पुरस्यापरदिग्भागे पूर्वद्वारं प्रकल्पयेत् ४
पूर्वेण चापरं द्वारं माहेन्द्रं दक्षिणोत्तरम्
द्वारं विभज्य पूर्वं तु एकविंशतिभागिकम् ५
ततो मध्यगतं ज्ञात्वा ब्रह्मसूत्रं प्रकल्पयेत्
तस्यार्धं तु त्रिधा कृत्वा भागं चोत्तरतस्त्यजेत् ६
एवं दक्षिणतस्त्यक्त्वा ब्रह्मस्थानं प्रकल्पयेत्

भागार्धेन तु यल्लिङ्गं कार्यं तदिह
शस्यते ७
पञ्चभागविभक्तेषु त्रिभागो ज्येष्ठ
उच्यते
भाजिते नवधा गर्भे मध्यमं पाञ्चभागिकम् ८
एकस्मिन्नेव नवधा गर्भे लिङ्गानि कारयेत्
समसूत्रं विभज्याथ नवधा गर्भभाजितम् ९
ज्येष्ठमर्धं कनीयोऽर्धं तथा
मध्यममध्यमम्
एवं गर्भः
समाख्यातस्त्रिभिर्भागैर्विभाजयेत् १०
ज्येष्ठं तु त्रिविधं ज्ञेयं मध्यमं त्रिविधं तथा
कनीयस्त्रिविधं तद्वल्लिङ्गभेदा नवैव तु ११
नाभ्यर्धमष्टभागेन विभज्याथ समं बुधैः भागत्रयं परित्यज्य विष्कम्भं चतुरस्रकम् १२
अष्टास्रं मध्यभं ज्ञेयं भागं लिङ्गस्य वै ध्रुवम्
विकीर्णे चेत्ततो गृह्य कोणाभ्यां लाञ्छयेद्बुधः १३
अष्टास्रं कारयेत्तद्वदूर्ध्वमप्येवमेव
तु
षोडशास्रीकृतं पश्चाद्वर्तुलं
कारयेत्ततः १४

आयामं तस्य देवस्य नाभ्यां वै कुण्डलीकृतम्
माहेश्वरं त्रिभागं तु ऊर्ध्ववृत्तं
त्ववस्थितम् १५
अधस्ताद्ब्रह्मभागस्तु चतुरस्रो विधीयते
अष्टास्रो वेष्णवो भागो मध्यस्तस्य
उदाहृतः १६
एवं प्रमाणसंयुक्तं लिङ्गं वृद्धिप्रदं भवेत्
तथाऽन्यदपि वक्ष्यामि गर्भमानं प्रमाणतः १७
गर्भमानप्रमाणेन यल्लिङ्गमुचितं भवेत् चतुर्धा तद्विभज्याथ विष्कम्भं तु प्रकल्पयेत् १८
देवतायतनं सूत्रं भागत्रयविकल्पितम् अधस्ताच्चतुरस्रं तु अष्टास्रं मध्यभागतः १९
पूज्यभागस्ततोऽर्धं तु नाभिभागस्तथोच्यते
आयामे यद्भवेत्सूत्रं नाहस्य चतुरस्रके २०
चतुरस्रं परित्यज्य अष्टास्रस्य तु यद्भवेत्
तस्याप्यर्धं परित्यज्य ततो वृत्तं तु कारयेत् २१
शिरः प्रदक्षिणं तस्य संक्षिप्तं मूलतो

न्यसेत्
भ्रष्टपूजं भवेल्लिङ्गमधस्ताद्विपुलं च यत् २२
शिरसा च सदा निम्नं मनोज्ञं
लक्षणान्वितम्
सौम्यं तु दृश्यते यत्तु लिङ्गं
तद्वृद्धिदं भवेत् २३
अथ मूले च मध्ये तु प्रमाणं सर्वतः समम्
एवंविधं तु यल्लिङ्गं
भवेत्तत्सार्वकामिकम् २४
अन्यथा यद्भवेल्लिङ्गं तदसत्संप्रचक्षते
एवं रत्नमयं कुर्यात्स्फाटिकं पार्थिवं
तथा
शुभं दारुमयं चापि यद्वा मनसि रोचते २५
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे देवतार्चानुकीर्तनं नाम त्रिषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २६३

अथ चतुःषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः
ऋषय ऊचुः
देवतानामथैतासां प्रतिष्ठाविधिमुत्तमम् वद सूत यथान्यायं सर्वेषामप्यशेषतः १ सूत उवाच
अथातः संप्रवक्ष्यामि प्रतिष्ठाविधिमुत्तमम् कुण्डमण्डपवेदीनां प्रमाणं च यथाक्रमम्

२
चैत्रे वा फाल्गुने वाऽपि ज्येष्ठे वा माधवे तथा
माघे वा सर्वदेवानां प्रतिष्ठा शुभदा
भवेत् ३
प्राप्य पक्षं शुभं शुक्लमतीते
दक्षिणायने
पञ्चमी च द्वितीया च तृतीया सप्तमी तथा ४
दशमी पौर्णमासी च तथा श्रेष्ठा त्रयोदशी आसु प्रतिष्ठा विधिवत्कृता बहुफला भवेत् ५
आषाढे द्वे तथा मूलमुत्तराद्वयमेव च ज्येष्ठाश्रवणरोहिण्यः पूर्वाभाद्रपदा तथा ६
हस्ताश्विनी रेवती च पुष्यो मृगशिरस्तथा अनुराधा तथा स्वाती प्रतिष्ठादिषु शस्यते ७
बुधो बृहस्पतिः शुक्रस्त्रयोऽप्येते शुभग्रहाः
एभिर्निरीक्षितं लग्नं नक्षत्रं च
प्रशस्यते ८
ग्रहताराबलं लब्ध्वा ग्रहपूजां विधाय च
निमित्तशकुनं लब्ध्वा
वर्जयित्वाऽद्भुतादिकम् ९
शुभयोगे शुभस्थाने क्रूरग्रहविवर्जिते लग्न ऋक्षे प्रकुर्वीत

प्रतिष्ठादिकमुत्तमम् १०
अयने विषुवे तद्वत्षडशीतिमुखे तथा एतेषु स्थापनं कार्यं विधिदृष्टेन कर्मणा ११
प्राजापत्ये तु शयनं श्वेते तूत्थापनं तथा
मुहूर्ते स्थापनं कुर्यात्पुनर्ब्राह्मे विचक्षणः १२
प्रासादस्योत्तरे वाऽपि पूर्वे वा मण्डपो भवेत्
हस्तान्षोडश कुर्वीत दश द्वादश वा पुनः १३
मध्ये वेदिकया युक्तः परिक्षिप्तः समन्ततः
पञ्च सप्तापि चतुरः करान्कुर्वीत वेदिकान् १४
चतुर्भिस्तोरणैर्युक्तो मण्डपः
स्याच्चतुर्मुखः
प्लक्षद्वारं भवेत्पूर्वं याम्ये
चौदुम्बरं भवेत् १५
पश्चादश्वत्थघटितं नैयग्रोधं तथोत्तरे
भूमौ हस्तप्रविष्टानि चतुर्हस्तानि
चोच्छ्रये १६
सूपलिप्तं तथा श्लक्ष्णं भूतलं स्यात्सुशोभनम् वस्त्रैर्नानाविधैस्तद्वत्पुष्पपल्लवशो

भितम् १७
कृत्वैवं मण्डपं पूर्वं चतुर्द्वारेषु
विन्यसेत्
अव्रणान्कलशानष्टौ
ज्वलत्काञ्चनगर्भितान् १८
चूतपल्लवसंछन्नान्सितवस्त्रयुगान्वितान्
सर्वौषधिफलोपेतांश्चन्दनोदकपूरितान् १९
एवं निवेश्य तद्गर्भे गन्धधूपार्चनादिभिः ध्वजादिरोहणं कार्यं मण्डपस्य समन्ततः २०
ध्वजांश्च लोकपालानां सर्वदिक्षु निवेशयेत्
पताका जलदाकारा मध्ये स्यान्मण्डपस्य त २१
गन्धधूपादिकं कुर्यात्स्वैः स्वैर्मन्त्रैरनुक्रमात्
बलिं च लोकपालेभ्यः स्वमन्त्रेण निवेदयेत् २२
ऊर्ध्वं तु ब्रह्मणे देयं
त्वधस्ताच्छेषवासुकेः
संहितायां तु ये मन्त्रास्तद्वैवत्याः
शुभाः स्मृताः २३
तैः पूजा लोकपालानां कर्तव्या च समन्ततः त्रिरात्रमेकरात्रं वा पञ्चरात्रमथापि वा २४

अथवा सप्तरात्रं तु कार्यं स्यादधिवासनम्
एवं सतोरणं कृत्वा अधिवासनमुत्तमम् २५
तस्याप्युत्तरतः
कुर्यात्स्नानमण्डपमुत्तमम्
तदर्धेन त्रिभागेन चतुर्भागेन वा पुनः २६
आनीय लिङ्गमर्चां वा शिल्पिनः पूजयेद्बुधः
वस्त्राभरणरत्नैश्च येऽपि तत्परिचारकाः २७
क्षमध्वमिति तान्ब्रूयाद्यजमानोऽप्यतः परम्
देवं प्रस्तरणे कृत्वा नेत्रज्योतिः प्रकल्पयेत् २८
अक्ष्णोरुद्धरणं वक्ष्ये लिङ्गस्यापि
समासतः
सर्वतस्तु बलिं
दद्यात्सिद्धार्थघृतपायसैः २९
शुक्लपुष्पैरलंकृत्य घृतगुग्गुलधूपितम्
विप्राणां वाचनं कुर्याद्दद्याच्छक्त्या
च दक्षिणाम् ३०
गां महीं कनकं चैव स्थापकाय निवेदयेत्
लक्षणं कारयेद्भक्त्या मन्त्रेणानेन वै
द्विजः ३१
ॐनमो भगवते तुभ्यं शिवाय परमात्मने
हिरण्यरेतसे विष्णो विश्वरूपाय ते नमः ३२
मन्त्रोऽयं सर्वदेवानां

नेत्रज्योतिःष्वपि स्मृतः एवमामन्त्र्य देवेशं काञ्चनेन विलेखयेत् ३३
मङ्गल्यानि च वाद्यानि ब्रह्मघोषं
सगीतकम्
वृद्ध्यर्थं
कारयेद्विद्वानमङ्गल्यविनाशनम् ३४
लक्षणोद्धरनं वक्ष्ये लिङ्गस्य सुसमाहितः
त्रिधा विभज्य पूज्यायां लक्षणं
स्याद्विभाजकम् ३५
लेखात्रयं तु कर्तव्यं
यवाष्टान्तरसंयुतम्
न स्थूलं न कृशं तद्वन्न वक्रं
छेदवर्जितम् ३६
निम्नं यवप्रमाणेन ज्येष्ठलिङ्गस्य
कारयेत्
सूक्ष्मास्ततस्तु कर्तव्या यथा मध्यमके
न्यसेत् ३७
अष्टभक्तं ततः कृत्वा त्यक्त्वा भागत्रयं
बुधः
लम्बयेत्सप्त रेखास्तु पार्श्वयोरुभयोः
समाः ३८
तावत्प्रलम्बयेद्विद्वान्यावद्भागचतुष्टयम्
भ्राम्यते पञ्चभागाध्वं कारयेत्संगमं ततः ३९

रेखयोः संगमे तद्वत्पृष्ठे भागद्वयं भवेत्
एवमेतत्समाख्यातं समासाल्लक्षणं मया ४० इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रतिष्ठानुकीर्तनं नाम चतुःषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २६४

अथ पञ्चषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
अतः परं प्रवक्ष्यामि मूर्तिपानां तु लक्षणम्
स्थापकस्य समासेन लक्षणं शृणुत द्विजाः १
सर्वावयवसंपूर्णो वेदमन्त्रविशारदः
पुराणवेत्ता तत्त्वज्ञो
दम्भलोभविवर्जितः २
कृष्णसारमये देशे य उत्पन्नः शुभाकृतिः
शौचाचारपरो नित्यं पाषण्डकुलनिःस्पृहः ३
समः शत्रौ च मित्रे च ब्रह्मोपेन्द्र
हरप्रियः
ऊहापोहार्थतत्त्वज्ञो वास्तुशास्त्रस्य
पारगः ४
आचार्यस्तु भवेन्नित्यं
सर्वदोषविवर्जितः
मूर्तिपास्तु द्विजाश्चैव कुलीना
ऋजवस्तथा ५
द्वात्रिंशत्षोडशाथापि अष्टौ वा

श्रुतिपारगाः
ज्येष्ठमध्यकनिष्ठेषु मूर्तिपा वः
प्रकीर्तिताः ६
ततो लिङ्गमथार्चां वा नीत्वा
स्नपनमण्डपम्
गीतमङ्गलशब्देन स्नपनं तत्र कारयेत् ७
पञ्चगव्यकषायेण मृद्भिर्भस्मोदकेन च
शौचं तत्र प्रकुर्वीत
वेदमन्त्रचतुष्टयात् ८
समुद्रज्येष्ठमन्त्रेण आपो दिव्येति
चापरः
यासां राजेति मन्त्रस्तु आपो हि ष्ठेति
चापरः ९
एवं स्नाप्य ततो देवं पूज्य
गन्धानुलेपनैः
प्रच्छाद्य वस्त्रयुग्मेन
अभिवस्त्रेत्युदाहृतम् १०
उत्थापयेत्ततो देवमुत्तिष्ठ
ब्रह्मणस्पते
आमूरजेति च तथा रथे तिष्ठेति चापरः ११
रथे ब्रह्मरथे वाऽपि धृतां शिल्पिगणेन तु
आरोप्य चाऽनयेद्विद्वानाकृष्णेन
प्रवेशयेत् १२
ततः प्रास्तीर्य शय्यायां स्थापयेच्छनकैर्बुधः
कुशानास्तीर्य पुष्पाणि

स्थापयेत्प्राङ्मुखं ततः १३
ततस्तु निद्राकलशं वस्त्रकाञ्चनसंयुतम् शिरोभागे तु देवस्य जपन्नेवं निधापयेत् १४
आपो देवीति मन्त्रेण आपोऽस्मान्मातरोऽपि च
ततो दुकूलपट्टैश्च च्छाद्य नेत्रोपधानकम् १५
दद्याच्छिरसि देवस्य कौशेयं वा विचक्षणः मधुना सर्पिषाऽभ्यज्य पूज्य सिद्धार्थकैस्ततः १६
आप्यायस्वेति मन्त्रेण या ते रुद्र
शिवेति च
उपविश्यार्चयेद्देवं गन्धपुष्पैः
समन्ततः १७
सितं प्रतिसरं दद्याद्बार्हस्पत्येति
मन्त्रतः
दुकूलपट्टैः कार्पासैर्नानाचित्रैरथापि
वा १८
आच्छाद्य देवं सर्वत्र च्छत्रचामरदर्पणम्
पार्श्वतः स्थापयेत्तत्र वितानं
पुष्पसंयुतम् १९
रत्नान्योषधयस्तत्र गृहोपकरणानि च
भाजनानि विचित्राणि शयनान्यासनानि च २०
अभि त्वा शूर मन्त्रेण यथा विभवतो न्यसेत् क्षीरं क्षौद्रं घृतं

तद्वद्भक्ष्यभोज्यान्नपायसैः २१
षड्विधैश्च
रसैस्तद्वत्समन्तात्परिपूजयेत्
बलिं दद्यात्प्रयत्नेन मन्त्रेणानेन
भूरिशः २२
त्र्यम्बकं यजामह इति सर्वतः शनकैर्भुवि
मूर्तिपान्स्थापयेत्पश्चात्सर्वदिक्षु
विचक्षणः २३
चतुरो द्वारपालांश्च द्वारेषु
विनिवेशयेत्
श्रीसूक्तं पावमानं च सोमसूक्तं
सुमङ्गलम् २४
तथा च शान्तिकाध्यायमिन्द्रसूक्तं तथैव
च
रक्षोघ्नं च तथा सूक्तं पूर्वतो बह्वृचो
जपेत् २५
रौद्रं पुरुषसूक्तं च श्लोकाध्यायं
सशुक्रियम्
तथैव मण्डलाध्यायमध्वर्युर्दक्षिणे
जपेत् २६
वामदेव्यं बृहत्साम ज्येष्ठसाम रथंतरम्
तथा पुरुषसूक्तं च रुद्रसूक्तं
सशान्तिकम् २७
भारुण्डानि च सामानि च्छन्दोगः पश्चिमे जपेत्
अथर्वाङ्गिरसं तद्वन्नीलं रौद्रं तथैव च

२८
तथाऽपराजितादेवीसप्तसूक्तं सरौद्रकम् तथैव शान्तिकाध्यायमथर्वा चोत्तरे जपेत् २९
शिरःस्थाने तु देवस्य स्थापको होममाचरेत् शान्तिकैः
पौष्टिकैस्तद्वन्मन्त्रैर्व्याहृतिपूर्वकैः ३०
पलाशोदुम्बराश्वत्था अपामार्गः शमी तथा
हुत्वा सहस्रमेकैकं देवं पादे तु
संस्पृशेत् ३१
ततो होमसहस्रेण हुत्वा हुत्वा ततस्ततः
नाभिमध्यं तथा वक्षः
शिरश्चाप्यालभेत्पुनः ३२
हस्तमात्रेषु कुण्डेषु मूर्तिपाः
सर्वतोदिशम्
समेखलेषु ते कुर्युर्योनिवक्त्रेषु
चाऽऽदरात् ३३
वितस्तिमात्रा योनिः स्याद्गजोष्ठसदृशी
तथा
आयता छिद्रसंयुक्ता पार्श्वतः
कलयोच्छ्रिता ३४
कुण्डात्कलानुसारेण सर्वतश्चतुरङ्गुला
विस्तारेणोच्छ्रयात्तद्वच्चतुरस्रा समा
भवेत् ३५
वेदिभित्तिं परित्यज्य

त्रयोदशभिरङ्गुलैः
एवं नवसु कुण्डेषु लक्षणं चैव दृश्यते ३६
आग्नेयशाक्रयाम्येषु होतव्यमुदगाननैः
शान्तये लोकपालेभ्यो मूर्तिभ्यः
क्रमशस्तथा ३७
तथा मूर्त्यधिदेवानां होमं
कुर्यात्समाहितः
वसुधा वसुरेताश्च यजमानो दिवाकरः ३८
जलं वायुस्तथा सोम आकाशश्चाष्टमः स्मृतः
देवस्य मूर्तयस्त्वष्टावेताः कुण्डेषु
संस्मरेत् ३९
एतासामधिपान्वक्ष्ये
पवित्रान्मूर्तिनामतः
पृथ्वीं पाति च शर्वश्च पशुपश्चाग्निमेव
च ४०
यजमानं तथैवोग्रो रुद्रश्चाऽऽदित्यमेव च
भवो जलं सदा पाति वायुमीशान एव च ४१
महादेवस्तथा चन्द्रं भीमश्चाऽऽकाशमेव च सर्वदेवप्रतिष्ठासु मूर्तिपा ह्येत एव च ४२
एतेभ्यो वैदिकैमन्त्रैर्यथास्वं होममाचरेत्
तथा शान्तिघटं कुर्यात्प्रतिकुण्डेषु सर्वतः ४३
शतान्ते वा सहस्रान्ते संपूर्णाहुतिरिष्यते

समपादः पृथिव्यां तु प्रशान्तात्मा विनिक्षिपेत् ४४
आहुतीनां तु संपातं पूर्णकुम्भेषु वै न्यसेत्
मूलमध्योत्तमाङ्गेषु देवं तेनावसेचयेत् ४५
स्थितं च स्नापयेत्तेन संपाताहुतिवारिणा प्रतियामेषु धूपं तु नैवेद्यं
चन्दनादिकम् ४६
पुनः पुनः प्रकुर्वीत होमः कार्यः पुनः
पुनः
पुनःपुनश्च दातव्या यजमानेन दक्षिणा ४७
सितवस्त्रैश्च ते सर्वे पूजनीयाः समन्ततः
विचित्रैर्हेमकटकैर्हेमसूत्राङ्गुलीयकैः ४८
वासोभिः शयनीयैश्च प्रतियामे च शक्तितः भोजनं चापि दातव्यं यावत्स्यादधिवासनम् ४९
बलिस्त्रिसंध्यं दातव्यो भूतेभ्यः सर्वतोदिशम्
ब्राह्मणान्भोजयेत्पूर्वं शेषान्वर्णांस्तु कामतः ५०
रात्रौ महोत्सवः कार्यो नृत्यगीतकमङ्गलैः सदा पूज्याः प्रयत्नेन चतुर्थीकर्मयावता ५१
त्रिरात्रमेकरात्रं वा पञ्चरात्रमथापि वा

सप्तरात्रमथो
कुर्यात्क्वचित्सद्योऽधिवासनम् सर्वयज्ञफलो यस्मादधिवासोत्सवः सदा ५२ इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽधिवासनविधिर्नाम पञ्चषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २६५

अथ षट्षष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
कृत्वाऽधिवासं देवानां शुभं कुर्यात्समाहितः
प्रासादस्यानुरूपेण मानं लिङ्गस्य वा पुनः १
पुष्पोदकेन प्रासादं प्रोक्ष्य मन्त्रयुतेन तु
पातयेत्पक्षसूत्रं तु द्वारसूत्रं तथैव च २
आश्रयेत्किंचिदीशानीं मध्यं ज्ञात्वा दिशं बुधः
ईशानीमाश्रितं देवं पूजयन्ति दिवौकसः ३
आयुरारोग्यफलदमथोत्तरसमाश्रितम्
शुभं स्यादशुभं प्रोक्तमन्यथा स्थापनं
बुधैः ४
अधः कूर्मशिला प्रोक्ता सदा ब्रह्मशिलाधिका
उपर्यवस्थिता तस्या ब्रह्मभागाधिका शिला

५
ततस्तु पिण्डिका कार्या पूर्वोक्तैर्मानलक्षणैः
ततः प्रक्षालितां कृत्वा पञ्चगव्येन
पिण्डिकाम् ६
कषायतोयेन पुनर्मन्त्रयुक्तेन सर्वतः
देवतार्चाश्रयं मन्त्रं पिण्डिकासु
नियोजयेत् ७
तत उत्थाप्य देवेशमुत्तिष्ठ ब्रह्मणेति च
आनीय गर्भभवनं पीठान्ते स्थापयेत्पुनः ८
अर्ध्यपाद्यादिकं तत्र मधुपर्कं
प्रयोजयेत्
ततो मुहूर्तं विश्रम्य रत्नन्यासं
समाचरेत् ९
वज्रमौक्तिकवैदूर्यशङ्खस्फटिकमेव च
पुष्परागेन्द्रनीलं च नीलं
पूर्वादिदिक्क्रमात् १०
तालकं च शिलावज्रमञ्जनं श्याममेव च
काक्षी काशी समाक्षीकं गैरिकं चाऽऽदितः
क्रमात् ११
गोधूमं च यवं तद्वत्तिलमुद्गं तथैव च
नीवारमथ श्यामाकं सर्षपं व्रीहिमेव च १२
न्यस्य क्रमेण पूर्वादि चन्दनं
रक्तचन्दनम्
अगरुं चाञ्जनं चापि उशीरं च ततः परम् १३
वैष्णवीं सहदेवीं च लक्ष्मणां च ततः परम्

स्वर्लोकपालनाम्ना तु
न्यसेदॐकारपूर्वकम् १४
सर्वबीजानि धातूंश्च रत्नान्योषधयस्तथा
काञ्चनं पद्मरागं तु पारदं पद्ममेव च १५
कूर्मं धरां वृषं तत्र न्यसेत्पूर्वादितः
क्रमात्
ब्रह्मस्थाने तु दातव्याः संहताः स्युः
परस्परम् १६
कनकं विद्रुमं ताम्रं कांस्यं
चैवाऽऽरकूटकम्
रजतं विमलं पुष्पं लोहं चैव क्रमेण तु १७
काञ्चनं हरितालं च सर्वाभावेऽपि निक्षिपेत्
दद्याद्बीजौषाधेस्थाने सहदेवीं यवानपि १८
न्यासमन्त्रानतो वक्ष्ये लोकपालात्मकानिह
इन्द्रस्तु महसा दीप्तः सर्वदेवाधिपो
महान् १९
वज्रहस्तो महासत्त्वस्तस्मै नित्यं नमो
नमः
आग्नेयः पुरुषो रक्तः सर्वदेवमयः शिखी २०
धूमकेतुरनाधृष्यस्तस्मै नित्यं नमो नमः यमश्चोत्पलवर्णाभः किरीटी दण्डधृक्सदा २१
धर्मसाक्षी विशुद्धात्मा तस्मै नित्यं

नमो नमः
निरृतिस्तु पुमान्कृष्णः सर्वरक्षोधिपो महान् २२
खड्गहस्तो महासत्त्वस्तस्मै नित्यं नमो नमः
वरुणो धवलो विष्णुः पुरुषो निम्नगाधिपः २३
पाशहस्तो महाबाहुस्तस्मै नित्यं नमो नमः वायुश्च सर्ववर्णो वै सर्वगन्धवहः शुभः २४
पुरुषो ध्वजहस्तश्च तस्मै नित्यं नमो नमः गौरो यश्च पुमान्सौम्यः सर्वौषधिसमन्वितः २५
नक्षत्राधिपतिः सोमस्तस्मै नित्यं नमो नमः
ईशानपुरुषः शुक्लः सर्वविद्याधिपो महान् २६
शूलहस्तो विरूपाक्षस्तस्मै नित्यं नमो नमः
पद्मयोनिश्चतुर्मूर्तिर्वेदवासाः पितामहः २७
यज्ञाध्यक्षश्चतुर्वक्त्रस्तस्मै नित्यं नमो नमः
योऽसावनन्तरूपेण ब्रह्माण्डं सचराचरम् २८
पुष्पवद्धारयेन्मूर्ध्नि तस्मै नित्यं

नमो नमः
ॐकारपूर्वका ह्येते न्यासे बलिनिवेदने २९
मन्त्राः स्युः सर्वकार्याणां वृद्धिपुत्रफलप्रदाः
न्यासं कृत्वा तु मन्त्राणां
पायसेनानुलेपितम् ३०
पटेनाऽऽच्छादयेच्छ्वभ्रं शुक्लेनोपरि
यत्नतः
तत उत्थाप्य देवेशमिष्टदेशे तु शोभने ३१
ध्रुवा द्यौरिति मन्त्रेण श्वभ्रोपरि
निवेशयेत्
ततः स्थिरीकृतस्यास्य हस्तं दत्त्वा तु
मस्तके ३२
ध्यात्वा परमसद्भावाद्देवदेवं च निष्कलम्
देवव्रतं तथा सोमं रुद्रसूक्तं तथैव च ३३
आत्मानमीश्वरं कृत्वा नानाभरणभूषितम्
यस्य देवस्य यद्रूपं तद्ध्याने
संस्मरेत्तथा ३४
अतसीपुष्पसंकाशं शङ्खचक्रगदाधरम्
संस्थापयामि देवेशं देवो भूत्वा
जनार्दनम् ३५
अक्षरं दशबाहुं च चन्द्रार्धकृतशेखरम् गणेशं वृषसंस्थं च स्थापयामि त्रिलोचनम् ३६
ऋषिभिः संस्तुतं देवं चतुर्वक्त्रं

जटाधरम्
पितामहं महाबाहुं स्थापयाम्यम्बुजोद्भवम् ३७ सहस्रकिरणं शान्तमप्सरोगणसंयुतम् पद्महस्तं महाबाहुं स्थापयामि दिवाकरम् ३८
देवमन्त्रांस्तथा रौद्रान्रुद्रस्य स्थापने जपेत्
विष्णोस्तु
वैष्णवांस्तद्वद्ब्राह्मान्वै ब्रह्मणो बुध ३९
सौराः सूर्यस्य जप्तव्यास्तथाऽन्येषु
तदाश्रयाः
वेदमन्त्रप्रतिष्ठा तु
यस्मादानन्ददायिनी ४०
स्थापयेद्यं तु देवेशं तं प्रधानं प्रकल्पयेत्
तस्य
पार्श्वस्थितानन्यान्संस्मरेत्परिवारितः ४१
गणं नन्दिमहाकालं वृषं भृङ्गिं रिटिं गुहम्
देवीं विनायकं चैव विष्णुं ब्रह्माणमेव च ४२
रुद्रं शक्रं जयन्तं च लोकपालान्समन्ततः तथैवाप्सरसः सर्वा गन्धर्वगणगुह्यकाम्

४३
यो यत्र स्थाप्यते देवस्तस्य तान्परितः स्मरेत्
आवाहयेत्तथा रुद्रं मन्त्रेणानेन यत्नतः ४४
यस्य सिंहा रथे युक्ता व्याघ्रभूतास्तथोरगाः
ऋषयो लोकपालाश्च देवः स्कन्दस्तथा वृषः ४५
प्रियो गणो मातरश्च सोमो विष्णुः पितामहः नागा यक्षाः सगन्धर्वा ये च दिव्या
नभश्चराः ४६
तमहं त्र्यक्षमीशानं शिवं रुद्र
मुमापतिम्
आवाहयामि सगणं सपत्नीकं वृषध्वजम् ४७
आगच्छ भगवन्रुद्रानुग्रहाय शिवो भव शाश्वतो भव पूजां मे गृहाण त्वं नमो नमः ४८
ॐ नमः स्वागतं भगवते नमः ॐ नमः सोमाय सगणाय सपरिवाराय प्रतिगृह्णातु भगवन्मन्त्रपूतमिदं
सर्वमर्घ्यपाद्यमाचमनीयमासनं
ब्रह्मणाऽभिहितं नमो नमः स्वाहा ४९
ततः पुण्याहघोषेण ब्रह्मघोषैश्च पुष्कलैः
स्नापयेत्तु ततो देवं दधिक्षीरघृतेन च ५०
मधुशर्करया तद्वत्पुष्पगन्धोदकेन च

शिवध्यानैकचित्तस्तु मन्त्रानेतानुदीरयेत् ५१
यज्जाग्रतो दूरमुदेति ततो विराडजायत इति च
सहस्रशीर्षा पुरुष इति च
अभि त्वा शूर नोनुम इति च
पुरुष एवेदं सर्वमिति त्रिपादूर्ध्वमिति
येनेदं भूतमिति
नत्वा वाँ अन्य इति ५२
सर्वांश्चैतान्प्रतिष्ठासु
मन्त्राञ्जप्त्वा पुनःपुनः
चतुष्कृत्वः स्पृशेदद्भिर्मूले मध्ये
शिरस्यपि ५३
स्थापिते तु ततो देवे यजमानोऽथ मूर्तिपम्
आचार्यं पूजयेद्भक्त्या
वस्त्रालंकारभूषणैः ५४
दीनान्धकृपणांस्तद्वद्ये चान्ये
समुपस्थिताः
ततस्तु मधुना देवं प्रथमेऽहनि लेपयेत् ५५
हरिद्रयाऽथ सिद्धार्थैर्द्वितीयेऽहनि तत्त्वतः
चन्दनेन यवैस्तद्वत्तृतीयेऽहनि लेपयेत् ५६
मनःशिलाप्रियङ्गुभ्यां चतुर्थेऽहनि लेपयेत्

सौभाग्यशुभदं यस्माल्लेपनं व्याधिनाशनम् ५७
परं प्रीतिकरं नॄणामेतद्वेदविदो विदुः कृष्णाञ्जनं तिलं तद्वत्पञ्चमेऽपि निवेदयेत् ५८
षष्ठे तु सघृतं दद्याच्चन्दनं पद्मकेसरम् रोचनागरुपुष्पं तु सप्तमेऽहनि दापयेत् ५९
यत्र सद्योधिवासः स्यात्तत्र सर्वं निवेदयेत्
स्थितं न चालयेद्देवमन्यथा दोषभाग्भवेत् ६०
पूरयेत्सिकताभिस्तु निश्छिद्रं सर्वतो भवेत्
लोकपालस्य दिग्भागे यस्य संचलते विभुः ६१
तस्य लोकपतेः शान्तिर्देयाश्चेमाश्च
दक्षिणाः
इन्द्राय वारणं दद्यात्काञ्चनं
चाल्पवित्तवान् ६२
अग्नेः सुवर्णमेव स्याद्यमस्य महिषं तथा
अजं च काञ्चनं दद्यान्नैरृतं राक्षसं
प्रति ६३
वरुणं प्रति मुक्तानि सशुक्तीनि
प्रदापयेत्
रीतिकं वायवे दद्याद्वस्त्रयुग्मेन
सांप्रतम् ६४

सोमाय धेनुर्दातव्या राजतं वृषभं शिवे यस्यां यस्यां संचलनं शान्तिः स्यात्तत्र तत्र तु ६५
अन्यथा तु भवेद्घोरं भयं कुलविनाशनम् अचलं कारयेत्तस्मात्सिकताभिः सुरेश्वरम् ६६
अन्नं वस्त्रं च दातव्यं पुण्याहजयमङ्गलम्
त्रिपञ्च सप्तदश वा दिनानि स्यान्महोत्सवः ६७
चतुर्थेऽह्नि महास्नानं चतुर्थीकर्म
कारयेत्
दक्षिणा च पुनस्तद्वद्देया
तत्रातिभक्तितः ६८
देवप्रतिष्ठाविधिरेष तुभ्यं निवेदितः पापविनाशहेतोः
यस्माद्बुधैः
पूर्वमनन्तमुक्तमनेकविद्याधरदेवपूज्यम् ६९
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रतिष्ठानुकीर्तनं नाम षट्षष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २६६

अथ सप्तषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
अथातः संप्रवक्ष्यामि देवस्नपनमुत्तमम्

अर्घस्यापि समासेन शृणु त्वं विधिमुत्तमम् १
दध्यक्षतकुशाग्राणि क्षीरं दूर्वास्तथा
मधु
यवाः सिद्धार्थकास्तद्वदष्टाङ्गोऽर्घः
फलैः सह २
गजाश्वरथ्यावल्मीकवराहोत्खातमण्डलात्
अग्न्यगारात्तथा
तीर्थाद्व्रजाद्गोमण्डलादपि ३
कुम्भे तु मृत्तिकां
दद्यादुद्धृताऽसीतिमन्त्रवित्
शं नो देवीत्यपां मन्त्रमापो हि ष्ठेति वै
तथा ४
सावित्र्याऽऽदाय गोमूत्रं गन्धद्वारेति
गोमयम्
आप्यायस्वेति च क्षीरं दधिक्राव्णेति वै
दधि ५
तेजोऽसीति घृतं तद्वद्देवस्य त्वेति
चोदकम्
कुशमिश्रं क्षिपेद्विद्वान्पञ्चगव्यं
भवेत्ततः ६
स्नाप्याथ पञ्चगव्येन दध्ना शुद्धेन वै
ततः
दधिकाव्णेतिमन्त्रेण
कर्तव्यमभिमन्त्रणम् ७
आप्यायस्वेति पयसा तेजोऽसीति घृतेन च

मधुवातेति मधुना ततः पुष्पोदकेन च ८
सरस्वत्यै भैषज्येन कार्यं
तस्याभिमन्त्रणम्
हिरण्याक्षेति मन्त्रेण स्नापयेद्र
त्नवारिणा ९
कुशाम्भसा ततः स्नानं देवस्य त्वेति
कारयेत्
फलोदकेन च स्नानमग्न आयाहि कारयेत् १०
ततस्तु गन्धतोयेन सावित्र्या
चाभिमन्त्रयेत्
ततो घटसहस्रेण सहस्रार्धेन वा पुनः ११
तस्याप्यर्धेन वा कुर्यात्सपादेन शतेन वा
चतुःषष्ट्या ततोऽर्धेन तदर्धार्धेन वा
पुनः १२
चतुर्भिरथवा कुर्याद्घटानामल्पवित्तवान्
सौवर्णै राजतैर्वाऽपि ताम्रैर्वा
रीतिकोद्भवैः १३
कांस्यैर्वा पार्थिवैर्वाऽपि स्नपनं
शक्तितो भवेत्
सहदेवी वचा व्याघ्री बला चातिबला तथा १४
शङ्खपुष्पी तथा सिंही ह्यष्टमी च
सुवर्चला
महौषध्यष्टकं ह्येतन्महास्नानेषु
योजयेत् १५
यवगोधूमनीवारतिलश्यामाकशालयः प्रियङ्गवो व्रीहयश्च स्नानेषु

परिकल्पिताः १६
स्वस्तिकं पद्मकं शङ्खमुत्पलं कमलं तथा
श्रीवत्सं दर्पणं
तद्वन्नन्द्यावर्तमथाष्टकम् १७
एतानि गोमयैः कुर्यान्मृदा च शुभया ततः पञ्चवर्णादिकं तद्वत्पञ्चवर्णं रजस्तथा १८
पूर्वाः
कृष्णतिलान्दद्यान्नीराजनविधिर्मतः एवं नीराजनं कृत्वा दद्यादाचमनं बुधः १९
मन्दाकिन्यास्तु यद्वारि सर्वपापापहं
शुभम्
ततो वस्त्रयुगं दद्यान्मन्त्रेणानेन
यत्नतः २०
देवसूत्रसमायुक्ते यज्ञदानसमन्विते सर्ववर्णे शुभे देव वाससी ते विनिर्मिते २१
ततस्तु चन्दनं दद्यात्समं
कर्पूरकुङ्कुमैः इममुच्चारयेन्मन्त्रं दर्भपाणिः
प्रयत्नतः २२
शरीरं ते न जानामि चेष्टां नैव च नैव च
मया निवेदितान्गन्धान्प्रतिगृह्य
विलिप्यताम् २३
चत्वारिंशत्ततो दीपान्दद्याच्चैव प्रदक्षिणान्

त्वं सूर्यचन्द्रज्योतींषि विद्युदग्निस्तथैव च २४
त्वमेव सर्वज्योतींषि दीपोऽयं
प्रतिगृह्यताम्
ततस्त्वनेन मन्त्रेण धूपं
दद्याद्विचक्षणः २५
वनस्पतिरसो दिव्यो गन्धाढ्यो गन्ध उत्तमः
मया निवेदितो भक्त्या धूपोऽयं
प्रतिगृह्यताम् २६
ततस्त्वाभरणं दद्यान्महाभूषाय ते नमः अनेन विधिना कृत्वा सप्तरात्रं महोत्सवम् २७
देवकुम्भैस्ततः कुर्याद्यजमानोऽभिषेचनम्
चतुर्भिरष्टभिर्वाऽपि द्वाभ्यामेकेन वा
पुनः २८
सपञ्चरत्नकलशैः सितवस्त्राभिवेष्टितैः
देवस्य त्वेति मन्त्रेण साम्ना
चाऽऽथर्वणेन च २९
अभिषेके च ये मन्त्रा नवग्रहमखे स्मृताः
सिताम्बरधरः स्नात्वा देवान्संपूज्य
यत्नतः ३०
स्थापकं पूजयेद्भक्त्या वस्त्रालंकारभूषणैः
यज्ञभाण्डानि सर्वाणि मण्डपोपस्करादिकम् ३१
यच्चान्यदपि तद्गेहे तदाचार्याय दापयेत्

सुप्रसन्ने गुरौ यस्मात्तृप्यन्ति सर्वदेवताः ३२
नैतद्विशीलेन च दाम्भिकेन न लिङ्गिना
स्थापनमत्र कार्यम्
विप्रेण कार्यं श्रुतिपारगेण
गृहस्थधर्माभिरतेन नित्यम् ३३
पाषण्डिनं यस्तु करोति भक्त्या विहाय
विप्राञ्छ्रुतिधर्मयुक्तान्
गुरुं प्रतिष्ठादिषु तत्र नूनं कुलक्षयः
स्यादचिरादपूज्यः ३४
स्थानं पिशाचैः परिगृह्यते वा अपूज्यतां
यात्यचिरेण लोके
विप्रैः कृतं यच्छुभदं कुले
स्यात्प्रपूज्यतां याति चिरं च कालम् ३५
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे देवतास्नानं नाम सप्तषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २६७

अथाष्टषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः
ऋषय ऊचुः
प्रासादाः कीदृशाः सूत कर्तव्या भूतिमिच्छता
प्रमाणं लक्षणं तद्वद्वद विस्तरतोऽधुना १
सूत उवाच
अथातः संप्रवक्ष्यामि प्रासादविधिनिर्णयम्

वास्तौ परीक्षिते सम्यग्वास्तुदेहविचक्षणः २ वास्तूपशमनं कुर्यात्समिद्भिर्बलिकर्मणा जीर्णोद्धारे तथोद्याने तथा गृहनिवेशने ३
नवप्रासादभवने प्रासादपरिवर्तने द्वाराभिवर्तने तद्वत्प्रासादेषु गृहेषु च ४
वास्तूपशमनं कुर्यात्पूर्वमेव विचक्षणः एकाशीतिपदं लिख्य वास्तुमध्ये च पृष्ठतः ५
होमस्त्रिमेखले कार्यः कुण्डे हस्तप्रमाणके
यवैः कृष्णतिलैस्तद्वत्समिद्भिः क्षीरवृक्षजैः ६
पालाशैः खादिरैश्चापि मधुसर्पिःसमन्वितैः कुशदूर्वामयैर्वाऽपि मधुसर्पिःसमन्वितैः ७
कार्यस्तु
पञ्चभिर्बिल्वैर्बिल्वबीजैरथापि वा होमान्ते भक्ष्यभोज्यैस्तु वास्तुदेशे
बलिं हरेत् ८
तद्वद्विशेषनैवेद्यमेवं दद्यात्क्रमेण
तु
ईशकोणे घृताक्तं तु शिखिने विनिवेदयेत् ९

ओदनं सफलं दद्यात्पर्जन्याय घृतान्वितम् जयाय च ध्वजान्पीतान्पैष्टं कूर्मं च संन्यसेत् १०
इन्द्राय पञ्चरत्नानि पैष्टं च कुलिशं तथा
वितानकं च सूर्याय धूम्रं सक्तुं तथैव च ११
सत्याय घृतगोधूमं मत्स्यं दद्याद्भृशाय च
शष्कुलीश्चान्तरिक्षाय दद्यात्सक्तूंश्च
वायवे १२
लाजाः पूष्णे तु दातव्या वितथे चणकौदनम्
गृहक्षताय मध्वन्नं यमाय पिशितौदनम् १३
गन्धौदनं च गन्धर्वे भृङ्गराजस्य भृङ्गिकाम्
मृगाय यावकं दद्यात्पितृभ्यः कृसरा मता १४
दौवारिके दन्तकाष्ठं पैष्टं कृष्णबलिं तथा
सुग्रीवेऽपूपकं दद्यात्पुष्पदन्ताय
पायसम् १५
कुशस्तम्बेन संयुक्तं तथा पद्मं च वारुणे
पिष्टं हिरण्मयं दद्यादसुराय सुरा मता १६
घृतौदनं च शोषाय यवान्नं पापयक्ष्मणे घृतलड्डुकांस्तु रोगाय नागे पुष्पफलानि च १७
सर्पिर्मुख्याय दातव्यं मुद्गौदनमतः परम्

भल्लाटस्थानके दद्यात्सोमाय घृतपायसम् १८
भगाय शालिकं पिष्टमदित्यै पोलिकास्तथा दित्यै तु पूरिका दद्यादित्येवं बाह्यतो
बलिः १९
क्षीरं यमाय दातव्यमापवत्साय वै दधि
सावित्रे लड्डुकान्दद्यात्समरीचं
कुशौदनम् २०
सवितुर्गुडपूपांश्च जयाय घृतचन्दनम् विवस्वते पुनर्दद्याद्रक्तचन्दनपायसम्
२१
हरितालौदनं दद्यादिन्द्राय घृतसंयुतम्
घृतौदनं च मित्राय रुद्राय घृतपायसम् २२
आमं पक्वं तथा मांसं देयं स्याद्रा
जयक्ष्मणे
पृथ्वीधराय मांसानि कूष्माण्डानि च
दापयेत् २३
शर्करापायसं दद्यादर्यम्णे पुनरेव हि पञ्चगव्यं यवांश्चैव तिलाक्षतमयं चरुम् २४
मक्ष्यं भोज्यं च विविधं ब्रह्मणे विनिवेदयेत्
एवं संपूजिता देवाः शान्तिं कुर्वन्ति ते सदा २५
सर्वेभ्यः काञ्चनं दद्याद्ब्राह्मणे गां पयस्विनीम्

राक्षसीनां बलिर्देयः अपि यादृग्यथा शृणु २६
मांसौदनं घृतं पद्मकेसरं रुधिरान्वितम्
ईशानभागमाश्रित्य चरक्यै विनिवेदयेत् २७
मांसौदनं च रुधिरं हरिद्रौदनमेव च
आग्नेयीं दिशमाश्रित्य विदार्यै
विनिवेदयेत् २८
दध्योदनं सरुधिरमस्थिखण्डैश्च संयुतम् पीतरक्तं बलिं दद्यात्पूतनायै सरक्षसे २९
वायव्यां पापराक्षस्यै मत्स्यमांसं
सुरासवम्
पायसं चापि दातव्यं स्वनाम्ना सर्वतः
क्रमात् ३०
नमस्कारान्तयुक्तेन प्रणवाद्येन संयुतः
ततः सर्वौषधीस्नानं यजमानस्य कारयेत् ३१
द्विजान्सुपूजयेद्भक्त्या ये चान्ये गृहमागताः
एतद्वास्तूपशमनं कृत्वा कर्म समारभेत्
३२
प्रासादभवनोद्यानप्रारम्भे विनिवर्तने
पुरवेश्मप्रवेशेषु सर्वदोषापनुत्तये ३३
रक्षोघ्नपावमानेन सूक्तेन भवनादिकम्
नृत्यमङ्गलवाद्येन
कुर्याद्ब्राह्मणवाचनम् ३४
अनेन विधिना यस्तु प्रतिसंवत्सरं बुधः

गृहे वाऽऽयतने कुर्यान्न स
दुःखमवाप्नुयात् ३५
न च व्याधिभयं तस्य न च बन्धुधनक्षयः
जीवेद्वर्षशतं स्वर्गे कल्पमेकं च
तिष्ठति ३६
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे वास्तुदोषोपशमनं नामाष्टषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २६८

अथैकोनसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
एवं वास्तुबलिं कृत्वा भजेत्षोडशभागिकम् तस्य मध्ये चतुर्भिस्तु भागैर्गर्भं तु
कारयेत् १
भागद्वादशकं सार्धं ततस्तु परिकल्पयेत्
चतुर्दिक्षु तथा ज्ञेयं निर्गमं तु ततो
बुधैः २
चतुर्भागेन भित्तीनामुच्छ्रायः
स्यात्प्रमाणतः
द्विगुणः शिखरोच्छ्रायो
भित्त्युच्छ्रायप्रमाणतः ३
शिखरार्धस्य चार्धेन विधेया तु
प्रदक्षिणा
गर्भसूत्रद्वयं चाग्रे विस्तारो मण्डपस्य
तु ४
आयतः स्यात्त्रिभिर्भागैर्भद्रयुक्तः

सुशोभनः
पञ्चभागेन संभज्य गर्भमानं विचक्षणः ५
भागमेकं गृहीत्वा तु प्राग्ग्रीवं
कल्पयेद्बुधः
गर्भसूत्रसमो भागादग्रतो मुखमण्डपः ६
एतत्सामान्यमुद्दिष्टं प्रासादस्येह
लक्षणम्
तथाऽन्यं तु प्रवक्ष्यामि प्रासादं
लिङ्गमानतः ७
लिङ्गपूजाप्रमाणेन कर्तव्या पीठिका बुधैः
पिण्डिकार्धेन भागः स्यात्तन्मानेन तु
भित्तयः ८
बाह्यभित्तिप्रमाणेन उत्सेधस्तु
भवेत्पुनः
भित्त्युच्छ्रायात्तु द्विगुणः शिखरस्य
समुच्छ्रयः ९
शिखरस्य चतुर्भागात्कर्तव्या च
प्रदक्षिणा
प्रदक्षिणायास्तु समस्त्वग्रतो मण्डपो
भवेत् १०
तस्य चार्धेन कर्तव्यस्त्वग्रतो
मुखमण्डपः
प्रासादान्निर्गतौ कार्यौ कपोलौ
गर्भमानतः ११
ऊर्ध्वं भित्त्युच्छ्रयात्तस्य मञ्जरीं तु प्रकल्पयेत्

मञ्जर्याश्चार्धभागेन शुकनासां प्रकल्पयेत् १२
ऊर्ध्वं तथाऽर्धभागेन वेदीबन्धो भवेदिह वेद्याश्चोपरि यच्छेषं कण्ठश्चामलसारकः १३
एवं विभज्य प्रासादं शोभनं कारयेद्बुधः अथान्यच्च प्रवक्ष्यामि प्रासादस्येह
लक्षणम् १४
गर्भमानप्रमाणेन प्रासादं शृणुत द्विजाः
विभज्य नवधा गर्भं मध्ये
स्याल्लिङ्गपीठिका १५
पादाष्टकं तु रुचिरं पार्श्वतः परिकल्पयेत्
मानेन तेन विस्तारो भित्तीनां तु विधीयते १६
पादं पञ्चगुणं कृत्वा भित्तीनामुच्छ्रयो भवेत्
स एव शिखरस्यापि द्विगुणः
स्यात्समुच्छ्रयः १७
चतुर्धा शिखरं भज्य अर्धभागद्वयस्य तु
शुकनासं प्रकुर्वीत तृतीये वेदिका मता १८
कण्ठमामलसारं तु चतुर्थे परिकल्पयेत् कपोलयोस्तु संहारो द्विगुणोऽत्र विधीयते १९
शोभनैः पत्रवल्लीभिरण्डकैश्च विभूषितः प्रासादोऽयं तृतीयस्तु मया तुभ्यं

निवेदितः २०
सामान्यमपरं तद्वत्प्रासादं शृणुत
द्विजाः
त्रिभेदं कारयेत्क्षेत्रं यत्र तिष्ठन्ति
देवताः २१
रथाङ्कस्तेन मानेन बाह्यभागविनिर्गतः
नेमी पादेन विस्तीर्णा प्रासादस्य
समन्ततः २२
गर्भं तु द्विगुणं कुर्यात्तस्य मानं भवेदिह
स एव भित्तेरुत्सेधा द्विगुणः शिखरो मतः २३
प्राग्ग्रीवः पञ्चभागेन निष्कासस्तस्य चोच्यते
कारयेत्सुषिरं तद्वत्प्राकारस्य त्रिभागतः २४
प्राग्ग्रीवं पञ्चभागेन निष्काषेण
विशेषतः
कुर्याद्वा पञ्चभागेन प्राग्ग्रीवं
कर्णमूलतः २५
स्थापयेत्कनकं तत्र गर्भान्ते द्वारमूलतः
एवं तु त्रिविधं
कुर्याज्ज्येष्ठमध्यकनीयसम् २६
लिङ्गमानानुभेदेन रूपभेदेन वा पुनः
एते समासतः प्रोक्ता नामतः शृणुताधुना २७
मेरुमन्दरकैलासकुम्भसिंहमृगास्तथा

विमानच्छन्दकस्तद्वच्चतुरस्रस्तथैव च २८ अष्टास्रः षोडशास्रश्च वर्तुलः सर्वभद्र कः
सिंहास्यो नन्दनश्चैव नन्दिवर्धनकस्तथा २९
हंसो वृषः सुवर्णेशः पद्मकोऽथ समुद्रकः प्रासादा नामतः प्रोक्ता विभागं शृणुत द्विजाः ३०
शतशृङ्गश्चतुर्द्वारो भूमिकाषोडशोच्छ्रितः
नानाविचित्रशिखरो मेरुः प्रासाद उच्यते ३१
मन्दरो द्वादश प्रोक्तः कैलासो नवभूमिकः
विमानच्छन्दकस्तद्वदनेकशिखराननः ३२
स
चाष्टभूमिकस्तद्वत्सप्तभिर्नन्दिवर्धनःविषाणकसमायुक्तो नन्दनः स उदाहृतः ३३
षोडशास्रसमायुक्तो नानारूपसमन्वितः
अनेकशिखरस्तद्वत्सर्वतोभद्र उच्यते ३४
चित्रशालासमोपेतो विज्ञेयः पञ्चभूमिकः
वलभीच्छन्दकस्तद्वदनेकशिखराननः ३५
वृषस्योच्छ्रायतस्तुल्यो मण्डलश्चास्रवर्जितः
सिंहः सिंहाकृतिर्ज्ञेयो गजो गजसमस्तथा ३६
कुम्भः

कुम्भाकृतिस्तद्वद्भूमिकानवकोच्छ्रयः अङ्गुलीपुटसंस्थानः पञ्चाण्डकविभूषितः ३७
षोडशास्रः समन्ताच्च विज्ञेयः स समुद्गकः पार्श्वयोश्चन्द्रशालेऽस्य उच्छ्रायो भूमिकाद्वयम् ३८
तथैव पद्मकः प्रोक्त उच्छ्रायो भूमिकात्रयम्
षोडशास्रः स विज्ञेयो विचित्रशिखरः शुभः ३९
मृगराजस्तु विख्यातश्चन्द्रशालो विभूषितः
प्राग्ग्रीवेण विशालेन भूमिकासु षडुन्नतः ४०
अनेकश्चन्द्रशालश्च गजः प्रासाद इष्यते पर्यस्तगृहराजो वै गरुडो नाम नामतः ४१ सप्तभूम्युच्छ्रयस्तद्वच्चन्द्र शालात्रयान्वितः
भूमिकाषडशीतिस्तु बाह्यतः सर्वतो भवेत् ४२
तथाऽन्यो गरुडस्तद्वदुच्छ्रयाद्दशभूमिकः
पद्मकः षोडशास्रस्तु भूमिद्वयमथाधिकः ४३
पद्मतुल्यप्रमाणेन श्रीवृक्षक इति स्मृतः
पञ्चाण्डको द्विभूमिश्च गर्भे
हस्तचतुष्टयम् ४४
वृषो भवति नाम्नाऽयं प्रासादः

सार्वकामिकः
सप्तकाः पञ्चकाश्चैव प्रासादा वै मयोदिताः ४५
सिंहास्येन समा ज्ञेया ये चान्ये तत्प्रमाणकाः
चन्द्रशालैः समोपेताः सर्वे प्राग्ग्रीवसंयुताः
ऐष्टका दारवाश्चैव शैला वा स्युः सतोरणाः ४६
मेरुः पञ्चाशद्धस्तः स्यान्मन्दरः पञ्चहीनकः
चत्वारिंशत्तु कैलासश्चतुस्त्रिंशद्विमानकः ४७
नन्दिवर्धनकस्तद्वद्द्वात्रिंशत्समुदाहृतः
त्रिंशता नन्दनः प्रोक्तः सर्वतोभद्र
कस्तथा ४८
वर्तुलः पद्मकश्चैव विंशद्धस्त उदाहृतः गजः सिंहश्च कुम्भश्च वलभीच्छन्दकस्तथा
४९
एते षोडशहस्ताः स्युश्चत्वारो देववल्लभाः
कैलासो मृगराजश्च विमानच्छन्दको मतः ५०
एते द्वादशहस्ताः स्युरेतेषामिह मन्मतम्
गरुडोऽष्टकरो ज्ञेयो हंसो दश उदाहृतः ५१
एवमेतं प्रमाणेन कर्तव्याः शुभलक्षणाः यक्षराक्षसनागानां मातृहस्तात्प्रशस्यते

५२
तथा मेर्वादयः सप्त ज्येष्ठलिङ्गे शुभावहाः
श्रीवृक्षकादयश्चाष्टौ मध्यमस्य
प्रकीर्तिताः ५३
तथा हंसादयः पञ्च कन्यसे शुभदा मताः
वलभीच्छन्दके गौरी जटामुकुटधारिणी ५४
वरदाऽभयदा तद्वत्साक्षसूत्रकमण्डलुः
गृहे तु रक्तमुकुटा उत्पलाङ्कुशधारिणी
वरदाऽभयदा चापि पूजंनीया सभर्तृका ५५
तपोवनस्थामितरां तां तु संपूजयेद्बुधः देव्या विनायकस्तद्वद्वलभीच्छन्दके शुभः ५६
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रासादानुकीर्तनं नामैकोनसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २६९

अथ सप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
अथातः संप्रवक्ष्यामि मण्डपानां तु लक्षणम्
मण्डपप्रवरान्वक्ष्ये
प्रासादस्यानुरूपतः १
विविधा मण्डपाः कार्या ज्येष्ठमध्यकनीयसः
नामतस्तान्प्रवक्ष्यामि
शृणुध्वमृषिसत्तमाः २

पुष्पकः पुष्पभद्रश्च सुव्रतोऽमृतनन्दनः कौशल्यो बुद्धिसंकीर्णो गजभद्रो जयावहः ३
श्रीवत्सो विजयश्चैव वास्तुकीर्तिः श्रुतिंजयः
यज्ञभद्रो विशालश्च सुश्लिष्टः शत्रुमर्दनः ४
भागपञ्चो नन्दनश्च मानवो मानभद्रकः सुग्रीवो हरितश्चैव कर्णिकारः शतर्धिकः ५
सिंहश्च श्यामभद्रश्च सुभद्रश्च तथैव च सप्तविंशतिराख्याता लक्षणं शृणुत द्विजाः ६
स्तम्भा यत्र चतुःषष्टिः पुष्पकः समुदाहृतः
द्विषष्टिः पुष्पभद्रस्तु षष्टिः सुव्रत
उच्यते ७
अष्टपञ्चाशकस्तम्भः कथ्यतेऽमृतनन्दनः
कौशल्यः षट् च पञ्चाशच्चतुष्पञ्चाशता
पुनः ८
नाम्ना तु बुद्धिसंकीर्णो द्विहीनो गजभद्रकः
जयावहस्तु पञ्चाशच्छ्रीवत्सस्तद्विहीनकः ९
विजयस्तद्विहीनः स्याद्वास्तुकीर्तिस्तथैव च

द्वाभ्यामेव प्रहीयेत ततः श्रुतिंजयोऽपरः १०
चत्वारिंशद्यज्ञभद्रस्तद्विहीनो विशालकः
षट्त्रिंशच्चैव सुश्लिष्टो द्विहीनः शत्रुमर्दनः ११ द्वात्रिंशद्भागपञ्चस्तु त्रिंशद्भिर्नन्दनः स्मृतः अष्टाविंशन्मानवस्तु मानभद्रो द्विहीनकः १२
चतुर्विंशस्तु सुग्रीवो द्वाविंशो हरितो मतः
विंशतिः कर्णिकारः स्यादष्टादश शतर्धिकः १३
सिंहो भवेद्विहीनश्च श्यामभद्रो द्विहीनकः
सुभद्रस्तु तथा प्रोक्तो द्वादशस्तम्भसंयुतः १४
मण्डपाः कथितास्तुभ्यं
यथावल्लक्षणान्विताः
त्रिकोणं वृतमर्द्धन्दुमष्टकोणं
द्विरष्टकम् १५
चतुष्कोणं तु कर्तव्यं संस्थानं मण्डपस्य
तु
राज्यं च विजयश्चैव आयुर्वर्धनमेव च १६
पुत्रलाभः श्रियः

पुष्टिस्त्रिकोणादिक्रमाद्भवेत्
एवं तु शुभदाः प्रोक्ताश्चान्यथा त्वशुभावहाः १७
चतुःषष्टिपदं कृत्वा मध्ये द्वारं
प्रकल्पयेत्
विस्ताराद्द्विगुणोच्छ्रायं तत्त्रिभागः
कटिर्भवेत् १८
विस्तारार्धो भवेद्गर्भो भित्तयोऽन्याः
समन्ततः
गर्भपादेन विस्तीर्णं द्वारं
त्रिगुणमायतम् १९
तथा द्विगुणविस्तीर्णमुखस्तद्वदुदुम्बरः
विस्तारपादप्रतिमं बाहुल्यं शाखयोः
स्मृतम् २०
त्रिपञ्चसप्तनवभिः शाखाभिर्द्वारमिष्यते
कनिष्ठमध्यमं ज्येष्ठं यथायोगं
प्रकल्पयेत् २१
अङ्गुलानां शतं सार्धं
चत्वारिंशत्तथोन्नतम्
त्रिंशद्विंशोत्तरं
चान्यद्धन्यमुत्तममेव च २२
शतं चाशीतिसहितं वातनिर्गमने भवेत्
अधिकं दशभिस्तद्वत्तथा षोडशभिः शतम् २३
शतमानं तृतीयं च नवत्याऽशीतिभिस्तथा
दश द्वाराणि चैतानि क्रमेणोक्तानि सर्वदा २४

अन्यानि वर्जनीयानि मानसोद्वेगदानि तु द्वारवेधं प्रयत्नेन सर्ववास्तुषु
वर्जयेत् २५
वृक्षकोणभ्रमिद्वारस्तम्भकूपध्वजादिभिःकुड्यश्वभ्रेण वा विद्धं द्वारं न शुभदं
भवेत् २६
क्षयश्च दुर्गतिश्चैव प्रवासः क्षुद्भयं
तथा
दौर्भाग्यं बन्धनं रोगो दारिद्रयं! कलहं
तथा २७
विरोधश्चार्थनाशश्च सर्वं
वेधाद्भवेत्क्रमात्
पूर्वेण फलिनो वृक्षाः क्षीरवृक्षास्तु
दक्षिणे २८
पश्चिमेन जलं श्रेष्ठं
पद्मोत्पलविभूषितम्
उत्तरे सरलैस्तालैः शुभा
स्यात्पुष्पवाटिका २९
सर्वतस्तु जलं श्रेष्ठं स्थिरमस्थिरमेव च
पार्श्वतश्चापि कर्तव्यं
परिवारादिकालयम् ३०
याम्ये तपोवनस्थानमुत्तरे मातृकागृहम् महानसं तथाऽऽग्नेये नैरृत्येऽथ विनायकम् ३१
वारुणे श्रीनिवासस्तु वायव्ये गृहमालिका उत्तरे यज्ञशाला तु

निर्माल्यस्थानमुत्तरे ३२
वारुणे सोमदैवत्ये बलिनिर्वपणं स्मृतम् पुरतो वृषभस्थानं शेषे स्यात्कुसुमायुधः ३३
जलवापी तथैशाने विष्णुस्तु जलशाय्यपि एवमायतनं कुर्यात्कुण्डमण्डपसंयुतम् ३४
घण्टावितानकसतोरणचित्रयुक्तं
नित्योत्सवप्रमुदितेन जनेन सार्धम्
यः कारयेत्सुरगृहं विविधध्वजाङ्कं
श्रीस्तं न मुञ्चति सदा दिवि पूज्यते च ३५
एवं गृहार्चनविधावपि शक्तितः
स्यात्संस्थापनं सकलमन्त्रविधानयुक्तम्
गोवस्त्रकाञ्चनहिरण्यधराप्रदानं देयं
गुरुद्विजवरेषु तथाऽन्नदानम् ३६
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे प्रासादानुकीर्तनं नाम सप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २७०

अथैकसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः
ऋषय ऊचुः
पूरोर्वंशस्त्वया सूत सभविष्यो निवेदितः
सूर्यवंशे नृपा ये तु भविष्यन्ति हि
तान्वद १
तथैव यादवे वंशे राजानः कीर्तिवर्धनाः
कलौ युगे भविष्यन्ति तानपीह वदस्व नः २
वशान्ते ज्ञातयो याश्च राज्यं

प्राप्स्यन्ति सुव्रताः
ब्रूहि संक्षेपतस्तासां
यथाभाव्यमनुक्रमात् ३
सूत उवाच
बृहद्बलस्य दायादो वीरो राजा ह्युरुक्षयः
उरुक्षयसुतश्चापि वत्सद्रोहो महायशाः ४
वत्सद्रोहात्प्रतिव्योमस्तस्य पुत्रो
दिवाकरः
तस्यैव मध्यदेशे तु अयोध्या नगरी शुभा ५
दिवाकरस्य भविता सहदेवो महायशाः
सहदेवस्य भविता ध्रुवाश्वो वै महामनाः ६
तस्य भाव्यो महाभागः प्रतीपाश्वश्च तत्सुतः
प्रतीपाश्वसुतश्चापि सुप्रतीपो भविष्यति ७
मरुदेवः सुतस्तस्य सुनक्षत्रस्ततोऽभवत् किन्नराश्वः सुनक्षत्राद्भविष्यति
परंतपः ८
किंनराश्वादन्तरिक्षो भविष्यति महामनाः
सुषेणश्चान्तरिक्षाच्च
सुमित्रश्चाप्यमित्रजित् ९
सुमित्रजो बृहद्राजो बृहद्राजस्य
वीर्यवान्
पुनः कृतंजयो नाम धार्मिकश्च भविष्यति १०
कृतंजयसुतो विद्वान्भविष्यति रणेजयः
भविता संजयश्चापि वीरो राजा रणेजयात् ११

संजयस्य सुतः शाक्यः शाक्याच्छुद्धौदनो नृपः
शुद्धौदनस्य भविता सिद्धार्थः पुष्कलः सुतः १२
प्रसेनजित्ततो भाव्यः क्षुद्रको भविता
ततः
क्षुद्रकात्कुलको भाव्यः कुलकात्सुरथः
स्मृतः १३
सुमित्रः सुरथाज्जातो ह्यन्त्यस्तु भविता
नृपः
एते चैक्ष्वाकवः प्रोक्ता भविष्या ये कलौ
युगे १४
बृहद्बलान्ववाये तु भविष्याः कुलवर्धनाः
अत्रानुवंशश्लोकोऽयं विप्रैर्गीतः
पुरातनैः १५
इक्ष्वाकूणामयं वंशः सुमित्रान्तो
भविष्यति
सुमित्रं प्राप्य राजानं संस्थां
प्राप्स्यति वै कलौ १६
इत्येवं मानवो वंशः प्रागेव समुदाहृतः
अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि मागधा ये बृहद्रथाः १७
पूर्वेण ये जरासंधात्सहदेवान्वये नृपाः अतीता वर्तमानाश्च भविष्यांश्च निबोधत १८
सङ्ग्रामे भारते वृत्ते सहदेवे निपातिते

सोमाधिस्तस्य दायादो राजाऽभूत्स
गिरिव्रजे १९
पञ्चाशतं तथाऽष्टौ च समा राज्यमकारयत्
श्रुतश्रवाश्चतुःषष्टिं
समास्तस्यान्वयेऽभवत् २०
अप्रतीपी च षट्त्रिंशत्समा राज्यमकारयत् चत्वारिंशत्समास्तस्य निरमित्रो दिवं गतः २१
पञ्चाशतं समाः षट् च सुरक्षः प्राप्तवान्महीम्
बृहत्कर्मा त्रयोविंशदब्दं राज्यमकारयत् २२
सेनाजित्संप्रयातश्च भुक्त्वा पञ्चशतं महीम्
श्रुतंजयस्तु वर्षाणि चत्वारिंशद्भविष्यति २३
अष्टाविंशतिवर्षाणि महीं प्राप्स्यति वै
विभुः
अष्टपञ्चाशतं षट् च राज्ये स्थास्यति वै
शुचिः २४
अष्टाविंशत्समा राजा क्षेमो भोक्ष्यति वै
महीम्
अनुव्रतश्चतुःषष्टिं राज्यं प्राप्स्यति
वीर्यवान् २५
पञ्चविंशतिवर्षाणि सुनेत्रो भोक्ष्यते महीम्

भोक्ष्यते निर्वृतिश्चेमामष्टपञ्चाशतं समाः २६
अष्टाविंशत्समा राज्यं त्रिनेत्रो
भोक्ष्यते ततः
चत्वारिंशत्तथाऽष्टौ च द्युमत्सेनो
भविष्यति २७
त्रयस्त्रिंशत्तु वर्षाणि महीनेत्रः
प्रकाश्यते
द्वात्रिंशत्तु समा राजा ह्यचलस्तु
भविष्यति २८
रिपुंजयस्तु वर्षाणि
पञ्चाशत्प्राप्स्यते महीम्
द्वात्रिंशत्तु नृपा ह्येते भवितारो
बृहद्रथाः २९
पूर्णं वर्षसहस्रं तु तेषां राज्यं
भविष्यति
जयतां क्षत्त्रियाणां च बालकः पुलको
भवेत् ३०
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे राजवंशानुकीर्तन एकसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २७१

अथ द्विसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः सूत उवाच
बृहद्रथेष्वतीतेषु वीतिहोत्रेष्ववन्तिषु

पुलकः स्वामिनं हत्वा
स्वपुत्रमभिषेक्ष्यति १
मिषतां क्षत्त्रियाणां च बालकः
पुलकोद्भवः
स वै प्रणतसामन्तो भविष्यो न च धर्मतः २
त्रयोविंशत्समा राजा भविता स नरोत्तमः
अष्टाविंशतिवर्षाणि पालको भविता नृपः ३
विशाख्ययूपो भविता त्रिपञ्चाशत्तथा समाः
एकविंशत्समा राजा सूर्यकस्तु भविष्यति ४
भविष्यति नृपस्त्रिंशत्तत्सुतो
नन्दिवर्धनः
द्विपञ्चाशत्ततो भुक्त्वा प्रनष्टाः पञ्च
ते नृपाः ५
हत्वा तेषां यशः कृत्स्नं शिशुनाको भविष्यति
वाराणस्यां सुतं स्थाप्य श्रयिष्यति
गिरिव्रजम्
शिशुनाकस्तु वर्षाणि चत्वारिंशद्भविष्यति ६
काकवर्णः सुतस्तस्य
षड्विंशत्प्राप्स्यते महीम्
षट्त्रिंशच्चैव वर्षाणि क्षेमधर्मा
भविष्यति ७
चतुर्विंशत्समाः सोऽपि क्षेमजित्प्राप्स्यते महीम् अष्टाविंशतिवर्षाणि विन्ध्यसेनो

भविष्यति ८
भविष्यति समा राजा नवकान्वायनो नृपः भूमिमित्रः सुतस्तस्य चतुर्दश भविष्यति ९
अजातशतुर्भविता सप्तविंशत्समा नृपः चतुर्विंशत्समा राजा वंशकस्तु भविष्यति १०
उदासी भविता तस्मात्त्रयस्त्रिंशत्समा नृपः
चत्वारिंशत्समा भाव्यो राजा वै नन्दिवर्धनः ११
चत्वारिंशत्त्रयश्चैव महानन्दी भविष्यति इत्येते भवितारोऽत्र वंशे वै शिशुनाकतः १२
शतानि त्रीणि पूर्णानि षष्टिवर्षाधिकानि तु
शिशुनाका भविष्यन्ति राजानः क्षत्त्रबन्धवः १३
एतैः सार्धं भविष्यन्ति यावत्कलि नृपाः
परे
तुल्यकालं भविष्यन्ति सर्वे ह्येते
महीक्षितः १४
चतुर्विंशत्तथैक्ष्वाकाः पाञ्चालाः
सप्तविंशतिः
काशेयास्तु
चतुर्विंशदष्टाविंशतिर्हैहयाः १५

कलिङ्गाश्चैव द्वात्रिंशदश्मकाः पञ्चविंशतिः
कुरवश्चापि षट्त्रिंशदष्टाविंशास्तु मैथिलाः १६
शूरसेनास्त्रयोविंशद्वीतिहोत्राश्च विंशतिः
एते सर्वे भविष्यन्ति एककालं महीक्षितः १७
महानन्दिसुतश्चापि शूद्रायां कलिकांशजः
उत्पत्स्यते महापद्मः
सर्वक्षत्त्रान्तको नृपः १८
ततः प्रभृति राजानो भविष्याः शूद्रयोनयः
एकराट् स महापद्मो एकच्छत्रो भविष्यति १९
अष्टाशीतिस्तु वर्षाणि पृथिव्यां च
भविष्यति
सर्वक्षत्रमथोत्साद्य भाविनाऽर्थेन
चोदितः २०
सुकल्पादिसुता ह्यष्टौ समा द्वादश ते
नृपाः
महापद्मस्य पर्याये भविष्यन्ति नृपाः
क्रमात् २१
उद्धरिष्यति कौटिल्यः समैर्द्वादशभिः
सुतान्
भुक्त्वा महीं वर्षशतं ततो
मौर्यान्गमिष्यति २२
भविता शतधन्वा च तस्य पुत्रस्तु षट् समाः

बृहद्रथस्तु वर्षाणि तस्य पुत्रश्च सप्ततिः २३
षट्त्रिंशत्तु समा राजा भविता शक एव च सप्तानां दश वर्षाणि तस्य नप्ता भविष्यति २४
राजा दशरथोऽष्टौ तु तस्य पुत्रो भविष्यति भविता नव वर्षाणि तस्य पुत्रश्च सप्ततिः २५
इत्येते दश मौर्यास्तु ये मोक्ष्यन्ति वसुंधराम्
सप्तत्रिंशच्छतं पूर्णं तेभ्यः शुङ्गान्गमिष्यति २६
पुष्यमित्रस्तु सेनानीरुद्धृत्य स बृहद्र
थान्
कारयिष्यति वै राज्यं षट्त्रिंशत्तु समा
नृपः २७
भविताऽपि वसुज्येष्ठः सप्त वर्षाणि वै नृपः
वसुमित्रस्तथा भाव्यो दश वर्षाणि वै ततः २८
ततोऽन्तकः समे द्वे तु तस्य पुत्रो भविष्यति
भविष्यति समास्तस्मात्त्रीण्येवं स पुलिन्दकः २९
भविता वज्रमित्रस्तु समा राजा पुनर्भवः द्वात्रिंशत्तु समाभागः समाभागात्ततो

नृपः ३०
भविष्यति सुतस्तस्य देवभूमिः समा दश
दशैते क्षुद्रराजानो भोक्ष्यन्तीमां
वसुंधराम् ३१
शतं पूर्णं शते द्वे च ततः शुङ्गान्गमिष्यति
अमात्यो वसुदेवस्तु प्रसह्य ह्यवनीं नृपः
३२
देवभूमिमथोत्साद्य शौङ्गस्तु भविता नृपः
भविष्यति समा राजा नव काण्वायनो नृपः ३३
भूमिमित्रः सुतस्तस्य चतुर्दश भविष्यति
नारायणः सुतस्तस्य भविता द्वादशैव तु ३४
सुशर्मा तत्सुतश्चापि भविष्यति दशैव तु
इत्येते शुङ्गभृत्यास्तु स्मृताः
काण्वायना नृपाः ३५
चत्वारिंशद्द्विजा ह्येते कण्वा
भोक्ष्यन्ति वै महीम्
चत्वारिंशत्पञ्च चैव भोक्ष्यन्तीमां
वसुंधराम् ३६
एते प्रणतसामन्ता भविष्या धार्मिकाश्च ये
येषां पर्यायकाले तु
भूमिरान्ध्रान्गमिष्यति ३७
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे राजवंशानुकीर्तने द्विसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २७२

अथ त्रिसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः सूत उवाच
काण्वायनास्ततो भूपाः सुशर्माणः प्रसह्य ताम्
शुङ्गानां चैव यच्छेषं क्षपित्वा तु
बलीयसः १
शिशुकोऽन्ध्रः सजातीयः प्राप्स्यतीमां
वसुंधराम्
त्रयोविंशसमा राजा शिशुकस्तु भविष्यति २
कृष्णभ्राता यवीयांस्तु अष्टादश भविष्यति
श्रीमल्लकर्णिभविता तस्य पुत्रस्तु वै दश
पूर्णोत्सङ्गस्ततो राजा
वर्षाण्यष्टादशैव तु ३
पञ्चाशच्च समाः षट् च
शान्तकर्णिर्भविष्यति
दश चाष्टौ च वर्षाणि तस्य लम्बोदरः सुतः ४
आपीतको दश द्वे च तस्य पुत्रो भविष्यति दश चाष्टौ च वर्षाणि मेघस्वातिर्भविष्यति ५
स्वातिश्च भविता राजा समास्त्वष्टादशैव
तु
स्कन्दस्वातिस्तथा राजा सप्तैव तु
भविष्यति ६
! स्वातिकर्णस्तु भविष्यति समास्त्रयः
कुन्तलः स्वातिकर्णस्तु भविताऽष्टौ समा
नृपः ७

एकसंवत्सरं राजा स्वातिवर्णो भविष्यति ८
भविता रिक्तवर्णस्तु वर्षाणि पञ्चविंशतिः
ततः संवत्सरान्पञ्च हालो राजा भविष्यति ९
पञ्च मन्दुलको राजा भविष्यति समा नृपः
पुरीन्द्रसेनो भविता तस्मात्सौम्यो
भविष्यति १०
सुन्दरः शान्तिकर्णस्तु अब्दमेकं
भविष्यति
चकोरः स्वातिकर्णस्तु षण्मासान्वै
भविष्यति ११
अष्टाविंशतिवर्षाणि शिवस्वातिर्भविष्यति राजा च गौतमीपुत्रो ह्येकविंशत्यतो नृपः १२
अष्टाविंशः सुतस्तस्य पुलोमा वै भविष्यति शिवश्रीर्वै पुलोमा तु सप्तैव भविता नृपः १३
शिवस्कन्धः शान्तिकर्णाद्भविता ह्यात्मजः समाः
नवविंशतिवर्षाणि यज्ञश्रीः
शान्तिकर्णिकः १४
षडेव भविता तस्याद्विजयस्तु समास्ततः
चण्डश्रीः शान्तिकर्णस्तु तस्य पुत्रः
समा दश १५
पुलोमा सप्त वर्षाणि अन्यस्तेषां भविष्यति
एकोनविंशतिर्ह्येते आन्ध्रा भोक्ष्यन्ति

वै महीम् १६
तेषां वर्षशतानि स्युश्चत्वारि षष्टिरेव
च
आन्ध्राणां संस्थिता राज्ये तेषां
भृत्यान्वये नृपाः १७
सप्तैवाऽऽन्ध्रा भविष्यन्ति दशाऽऽभीरास्तथा नृपाः
सप्त गर्दभिलाश्चापि शकाश्चाष्टादशैव तु १८
यवनाष्टौ भविष्यन्ति तुषाराश्च चतुर्दश त्रयोदश गुरुण्डाश्च हूणा ह्येकोनविंशतिः १९
यवनाष्टौ भविष्यन्ति सप्ताशीतिं महीमिमाम्
सप्त गर्दभिला भूयो भोक्ष्यन्तीमां वसुंधराम् २०
सप्तवर्षसहस्राणि तुषाराणां मही स्मृता शतानि त्रीण्यशीतिं च शतान्यष्टादशैव तु २१
शतान्यर्धचतुष्काणि भवितव्यास्त्रयोदश गुरुण्डा वृषलैः सार्धं भोक्ष्यन्ते म्लेच्छसंभवाः २२
शतानि त्रीणि भोक्ष्यन्ते
वर्षाण्येकादशैव तु
आन्ध्राः श्रीपार्वतीयाश्च ते
द्विपञ्चाशतं समाः २३

सप्तषष्टिस्तु वर्षाणि दशाऽऽभीरास्तथैव च तेषूत्सन्नेषु कालेन ततः किलकिला नृपाः २४
भविष्यन्तीह यवना धर्मतः कामतोऽर्थतः तैर्विमिश्रा जनपदा आर्या म्लेच्छाश्च सर्वशः २५
विपर्ययेण वर्तन्ते क्षयमेष्यन्ति वै प्रजाः
लुब्धानृतब्रुवाश्चैव भवितारो नृपास्तथा २६
कल्किना तु हताः सर्वे आर्या म्लेच्छाश्च सर्वतः
अधार्मिकाश्च येऽत्यर्थं पाषण्डाश्चैव सर्वशः २७
प्रनष्टे नृपवंशे तु संध्याशिष्टे कलौ
युगे
किंचिच्छिष्टाः प्रजास्ता वै धर्मे
नष्टेऽपरिग्रहाः २८
असाधवो ह्यसत्त्वाश्च व्याधिशोकेन
पीडिताः
अनावृष्टिहताश्चैव परस्परवधेप्सवः २९
अशरण्याः परित्रस्ताः संकटं घोरमाश्रिताः
सरित्पर्वतवासिन्यो भविष्यन्त्यखिलाः
प्रजाः ३०
नृपवंशेषु नष्टेषु प्रजाः सर्वगृहाणि च नष्टस्नेहा

निरापत्रास्त्यक्तभ्रातृसुहृद्गणाः ३१
वर्णाश्रमपरिभ्रष्टा अधर्मनिरताश्च ताः
पत्रमूलफलाहाराश्चीरपत्राजिनाम्बराः
वृत्त्यर्थमभिलिप्सन्त्यश्चरिष्यन्ति
वसुंधराम् ३२
एवं कष्टमनुप्राप्ताः प्रजाः
कलियुगान्तके
निःशेषास्तु भविष्यन्ति सार्धं कलियुगेन
तु ३३
क्षीणे कलियुगे तस्मिन्दिव्ये
वर्षसहस्रके
ससंध्यांशे सुनिःशेषे कृतं तु
प्रतिपत्स्यते ३४
एवं वंशक्रमः कृत्स्नः कीर्तितो यो मया
क्रमात्
अतीतो वर्तमानश्च तथैवानागतश्च यः ३५
महापद्माभिषेकात्तु यावज्जन्म परीक्षितः एवं वर्षसहस्रं तु ज्ञेयं पञ्चाशदुत्तरम् ३६
पौलोमास्तु तथाऽऽन्ध्रास्तु महापद्मान्तरे पुनः
अनन्तरं शतान्यष्टौ षट्त्रिंशत्तु समास्तथा ३७
तावत्कालान्तरं भाव्यमान्ध्रान्तादा परीक्षितः
भविष्ये ते प्रसंख्याताः पुराणज्ञैः

श्रुतर्षिभिः ३८
सप्तर्षयस्तदा प्रांशुप्रदीप्तेनाग्निना
समाः
सप्तविंशतिभाव्यानामान्ध्राणां तु यदा
पुनः ३९
सप्तर्षयस्तु वर्तन्ते यत्र
नक्षत्रमण्डले
सप्तर्षयस्तु तिष्ठन्ति पर्यायेण शतं
शतम् ४०
सप्तर्षीणामुपर्येतत्स्मृतं वै दिव्य
संज्ञया
समा दिव्याः स्मृताः षष्टिर्दिव्याब्दानि
तु सप्तभिः ४१
एभिः प्रवर्तते कालो दिव्यः
सप्तर्षिभिस्तु वै
सप्तर्षीणां च यौ पूर्वौ दृश्येते हुदितौ
निशि ४२
तयोर्मध्ये तु नक्षत्रं दृश्यते यत्समं
दिवि
तेन सप्तर्षयो ज्ञेया युक्ता व्योम्नि
शतं समाः ४३
नक्षत्राणामृषीणां च
योगस्यैतन्निदर्शनम्
सप्तर्षयो मघायुक्ताः काले पारीक्षिते
शतम् ४४
ब्राह्मणास्तु चतुर्विंशे भविष्यन्ति शतं

समाः
ततः प्रभृत्ययं सर्वो लोको व्यापत्स्यते
भृशम् ४५
अनृतोपहता लुब्धा धर्मतः कामतोऽर्थतः
श्रौतस्मार्तेऽतिशिथिले नष्टवर्णाश्रमे
तथा ४६
संकरं दुर्बलात्मानः प्रतिपत्स्यन्ति
मोहिताः
ब्राह्मणाः शूद्रयोनिस्थाः शूद्रा वै
मन्त्रयोनयः ४७
उपस्थास्यन्ति तान्विप्रास्तदर्थमभिलिप्सवः
क्रमेणैव च दृश्यन्ते स्ववर्णान्तरदायकम् ४८
क्षयमेव गमिष्यन्ति क्षीणशेषा युगक्षये यस्मिन्कृष्णो दिवं यातस्तस्मिन्नेव
तदाऽहनि ४९
प्रतिपन्नं कलियुगं प्रमाणं तस्य मे शृणु
चतुःशतसहस्रं तु वर्षाणां वै स्मृतं
बुधैः ५०
चत्वार्यष्टसहस्राणि संख्यातं मानुषेण तु
दिव्यं वर्षसहस्रं तु तदा संध्या
प्रवर्तते ५१
निःशेषे तु तदा तस्मिन्कृतं वै प्रतिपत्स्यते
ऐलश्चेक्ष्वाकुवंशश्च सहदेवः

प्रकीर्तितः ५२
इक्ष्वाकोः संस्मृतं क्षत्त्रं
सुमित्रान्तं भविष्यति
ऐलं क्षत्त्रं समाक्रान्तं सोमवंशविदो
विदुः ५३
एते विवस्वतः पुत्राः कीर्तिताः
कीर्तिवर्धनाः
अतीता वर्तमानाश्च तथैवानागताश्च ये ५४
ब्राह्मणाः क्षत्त्रिया वैश्यास्तथा
शूद्राश्च वै स्मृताः
वैवस्वतेऽन्तरे तस्मिन्निति वंशः
समाप्यते ५५
देवापिः पौरवो राजा ऐक्ष्वाको यश्च ते मतः
महायोगबलोपेतौ कलापग्राममाश्रितौ ५६
एतौ क्षत्रप्रणेतारौ नवविंशे चतुर्युगे
सुवर्चा मनुपुत्रस्तु ऐक्ष्वाकाद्यो
भविष्यति ५७
नवविंशे युगेऽसौ वै वंशस्याऽऽदिर्भविष्यति
देवापिपुत्रः सत्यस्तु ऐलानां भविता नृपः ५८
क्षत्त्रप्रवर्तकावेतौ भविष्ये तु चतुर्युगे
एवं सर्वेषु विज्ञेयं संतानार्थं तु लक्षणम् ५९
क्षीणे कलियुगे चैव तिष्ठन्तीति कृते

युगे
सप्तर्षयस्तु तैः सार्धं मध्ये त्रेतायुगे पुनः ६०
बीजार्थं वै भविष्यन्ति
ब्रह्मक्षत्त्रस्य वै पुनः
एवमेवं तु सर्वेषु तिष्यान्तेष्वन्तरेषु
च ६१
सप्तर्षयो नृपैः सार्धं संतानार्थं युगे
युगे
एवं क्षत्त्रस्य चोत्सेधः संबन्धो वै
द्विजैः स्मृतः ६२
मन्वन्तराणां संताने संतानाश्च श्रुतौ
स्मृताः
अतिक्रान्तयुगाश्चैव ब्रह्मक्षत्त्रस्य
संभवाः ६३
यथा प्रशान्तिस्तेषां वै प्रकृतीनां यथा
क्षयः
सप्तर्षयो विदुस्तेषां दीर्घायुष्ट्वं
क्षयोदयौ ६४
एतेन क्रमयोगेन ऐला इक्ष्वाकवो नृपाः
उत्पद्यमानास्त्रेतायां क्षीयमाणाः कलौ
युगे ६५
अनुयान्ति युगाख्यं तु यावन्मन्वन्तरक्षयम्
जामदग्न्येन रामेण क्षत्रे निरवशेषिते ६६

रिक्तेयं वसुधा सर्वा क्षत्त्रियैर्वसुधाधिपैः
द्विवंशकरणं सर्वं कीर्तयिष्ये निबोध मे ६७
ऐलं चैक्ष्वाकुवंशं च प्रकृतिं परिचक्षते
राजानः श्रेणिबद्धाश्च तथाऽन्ये
क्षत्त्रिया भुवि ६८
ऐलवंशास्तु भूयांसो न तथेक्ष्वाकवो नृपाः
एषामेकशतं पूर्णं कुलानामभिरोचते ६९
तावदेव तु भोजानां विस्ताराद्द्विगुणं
स्मृतम्
भोजानां द्विगुणं क्षत्त्रं चतुर्धा
तद्यथातथम् ७०
ते ह्यतीताः सनामानो ब्रुवतस्तान्निबोध
मे
शतं वै प्रतिविन्ध्यानां शतं नागाः शतं
हयाः ७१
शतमेकं धार्तराष्ट्रा ह्यशीतिर्जनमेजयाः
शतं वै ब्रह्मदत्तानां वीराणां कुरवः
शतम् ७२
ततः शतं च पञ्चालाः शतं काशिकुशादयः तथाऽपरे सहस्रे द्वे ये नीपाः शशबिन्दवः ७३
इष्टवन्तश्च ते सर्वे सर्वे नियुतदक्षिणाः
एवं राजर्षयोऽतीताः शप्तशोऽथ सहस्रशः ७४

मनोर्वैवस्वतस्याऽऽसन्वर्तमानेऽन्तरे विभोः
तेषां तु निधनोत्पत्तौ लोकसंस्थितयः
स्थिताः ७५
न शक्यो विस्तरस्तेषां संतानस्य परस्परम्
तत्पूर्वापरयोगेण वक्तुं वर्षशतैरपि ७६
अष्टाविंशसमाख्याता गता वैवस्वतेऽन्तरे एते देवगणैः सार्धं शिष्टा ये तान्निबोधत ७७
चत्वारिंशत्त्रयश्चैव भविष्यास्ते
महात्मनः
अवशिष्टा युगाख्यास्ते ततो वैवस्वतो
ह्ययम् ७८
एतद्वः कीर्तितं सम्यक्समासव्यासयोगतः
पुनर्वक्तुं बहुत्वात्तु न शक्यं
विस्तरेण तु ७९
उक्ता राजर्षयो ये तु अतीतास्ते युगैः सह ये ते ययातिवंश्यानां ये च वंशा विशांपते ८०
कीर्तिता द्युतिमन्तस्ते य एतान्धारयेन्नरः
लभते स वरान्पञ्च दुर्लभानिह लौकिकान् ८१ आयुः कीर्तिं धनं स्वर्गं पुत्रवांश्चाभिजायते धारणाच्छ्रवणाच्चैव परं स्वर्गस्य धीमतः ८२

इति श्रीमात्स्ये महापुराणे भविष्यराजानुकीर्तनं नाम त्रिसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २७३

अथ चतुःसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ऋषय ऊचुः
न्यायेनार्जनमर्थानां वर्धनं चाभिरक्षणम्
सत्पात्रप्रतिपत्तिश्च सर्वशास्त्रेषु
पठ्यते १
कृतकृत्यो भवेत्केन मनस्वी धनवान्बुधः
महादानेन दत्तेन तन्नो विस्तरतो वद २
सूत उवाच
अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानानुकीर्तनम्
दानधर्मेऽपि यन्नोक्तं विष्णुना
प्रभविष्णुना ३
तदहं संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम्
सर्वपापक्षयकरं नृणां दुःस्वप्ननाशनम् ४
यत्तत्षोडशधा प्रोक्तं वासुदेवेन भूतले पुण्यं पवित्रमायुष्यं सर्वपापहरं शुभम् ५
पूजितं देवताभिश्च ब्रह्मविष्णुशिवादिभिः
आद्यं तु सर्वदानानां तुलापुरुषसंज्ञकम् ६
हिरण्यगर्भदानं च ब्रह्माण्डं तदनन्तरम्

कल्पपादपदानं च गोसहस्रं च पञ्चमम् ७
हिरण्यकामधेनुश्च हिरण्याश्वस्तथैव च
हिरण्याश्वरथस्तद्वद्धेमहस्तिरथस्तथा ८
पञ्चलाङ्गलकं तद्वद्धरादानं तथैव च
द्वादश विश्वचक्र तु ततः कल्पलतात्मकम् ९
सप्तसागरदानं च रत्नधेनुस्तथैव च
महाभूतघटस्तद्वत्षोडशं परिकीर्तितम् १०
सर्वाण्येतानि कृतवान्पुरा शम्बरसूदनः
वासुदेवस्तु भगवानम्बरीषोऽथ भार्गवः ११
कार्तवीर्यार्जुनो नाम प्रह्लादः पृथुरेव च
कुर्युरन्ये महीपालाः केचिच्च भरतादयः
१२
यस्माद्विघ्नसहस्रेण महादानानि सर्वदा
रक्षन्ते देवताः सर्वा एकैकमपि भूतले १३
एषामन्यतमं कुर्याद्वासुदेवप्रसादतः
न शक्यमन्यथा कर्तुमपि शक्रेण भूतले १४
तस्मादाराध्य गौविन्दमुमापतिविनायकौ महादानमखं कुर्याद्विप्रैश्चैवानुमोदितः
१५
एतदेवाऽऽह मनवे परिपृष्टो जनार्दनः
यथावदनुवक्ष्यामि शृणुध्वमृषिसत्तमाः १६
मनुरुवाच
महादानानि यानीह पवित्राणि शुभानि च
रहस्यानि प्रदेयानि तानि मे कथयाच्युत १७
मत्स्य उवाच

यानि नोक्तानि गुह्यानि महादानानि षोडश तानि ते कथयिष्यामि यथावदनुपूर्वशः १८ तुलापुरुषयोगोऽयं येषामादौ विधीयते अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपाते दिनक्षये १९
युगादिषूपरागेषु तथा मन्वन्तरादिषु संक्रान्तौ वैधृतिदिने चतुर्दश्यष्टमीषु
च २०
सितपञ्चदशीपर्वद्वादशीष्वष्टकासु च
यज्ञोत्सवविवाहेषु
दुःस्वप्नाद्भुतदर्शने २१
द्रव्यब्राह्मणलाभे वा श्रद्धा वा यत्र जायते
तीर्थे वाऽऽयतने गोष्ठे कूपारामसरित्सु च
२२
गृहे वाऽऽयतने वाऽपि तडागे रुचिरे तथा
महादानानि देयानि संसारभयभीरुणा २३
अनित्यं जीवितं यस्माद्वसु चातीव चञ्चलम्
केशेष्वेव गृहीतः सन्मृत्युना
धर्ममाचरेत् २४
पुण्यां तिथिमथाऽऽसाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम्
षोडशारत्निमात्रं तु दश द्वादश वा करान् २५
मण्डपं कारयेद्विद्वांश्चतुर्भद्राननं बुधः

सप्तहस्ता भवेद्वेदी मध्ये पञ्चकरा तथा २६
तन्मध्ये तोरणं कुर्यात्सारदारुमयं बुधः कुर्यात्कुण्डानि चत्वारि चतुर्दिक्षु विचक्षणः २७
समेखलायोनियुतानि
कुर्यात्संपूर्णकुम्भानि महासनानि
सुताम्रपात्रद्वयसंयुतानि
सुयज्ञपात्राणि सुविष्टराणि २८
हस्तप्रमाणानि तिलाज्यधूपपुष्पोपहाराणि
सुशोभनानि
पूर्वोत्तरे हस्तमिताऽथ वेदी
ग्रहादिदेवेश्वरपूजनाय २९
अत्रार्चनं ब्रह्मशिवाच्युतानां तत्रैव
कार्यं फलमाल्यवस्त्रैः
लोकेशवर्णाः परितः पताका मध्ये ध्वजः
किङ्किणिकायुतः स्यात् ३०
द्वारेषु कार्याणि च तोरणानि चत्वार्यपि
क्षीरवनस्पतीनाम्
द्वारेषु कुम्भद्वयमत्र कार्यं
स्रग्गन्धधूपाम्बररत्नयुक्तम् ३१
शालेङ्गुदीचन्दनदेवदारुश्रीपर्णिबिल्वप्रियकाञ्चनोत्थम्
स्तम्भद्वयं हस्तयुगावखातं कृत्वा दृढं
पञ्चकरोच्छ्रितं च ३२
तदन्तरं हस्तचतुष्टयं स्यादथोदरङ्गश्च

तदङ्गमेव
समानजातिश्च तुलाऽवलम्ब्या हैमेन मध्ये पुरुषेण युक्ता ३३
दैर्घ्येण सा हस्तचतुष्टयं
स्यात्पृथुत्वमस्यास्तु दशाङ्गुलानि
सुवर्णपट्टाभरणा तु कार्या सा
लोहपाशद्वयशृङ्खलाभिः ३४
युता सुवर्णेन तु रत्नमाला विभूषिता
माल्यविलेपनाभ्याम्
चक्रं लिखेद्वारिजगर्भयुक्तं
नानारजोभिर्भुवि पुष्पकीर्णम् ३५
वितानकं चोपरि पञ्चवर्णं
संस्थापयेत्पुष्पफलोपशोभम्
अथर्त्विजो वेदविदश्च कार्याः
सुरूपवेशान्वयशीलयुक्ताः ३६
विधानदक्षाः पटवोऽनुकूला ये चाऽऽर्यदेशप्रभवा
!
गुरुश्च वेदान्तविदार्यवंशसमुद्भवः
शीलकुलाभिरूपः ३७
पुराणशास्त्राभिरतोऽतिदक्षः
प्रसन्नगम्भीरसरस्वतीकः
सिताम्बरः
कुण्डलहेमसूत्रकेयूरकण्ठाभरणाभिरामः ३८
पूर्वेण ऋग्वेदविदावथाऽऽस्तां यजुर्विदौ दक्षिणतश्च शस्तौ
स्थाप्यौ द्विजौ सामविदौ तु

पश्चादाथर्वणावुत्तरतस्तु कार्यौ ३९
विनायकादिग्रहलोकपालवस्वष्टकादित्यमरुद्गणानाम्
ब्रह्माच्युतेशार्कवनस्पतीनां
स्वमन्त्रतो होमचतुष्टयं स्यात् ४०
जप्यानि सूक्तानि तथैव चैषामनुक्रमेणापि यथास्वरूपम्
होमावसाने कृततूर्यनादो गुरुर्गृहीत्वा
बलिपुष्पधूपम्
आवाहयेल्लोकपतीन्क्रमेण मन्त्रैरमीभिर्यजमानयुक्तः ४१
एह्येहि सर्वामरसिद्धसाध्यैरभिष्टुतो वज्रधरोऽमरेशः
संवीज्यमानोऽप्सरसां गणेन रक्षाध्वरं नो
भगवन्नमस्ते
ॐ इन्द्राय नमः ४२
एह्येहि सर्वामरहव्यवाह मुनिप्रवीरैरभितोऽभिजुष्टः
तेजस्विना लोकगणेन सार्धं ममाध्वरं रक्ष
कवे नमस्ते
ॐ अग्नये नमः ४३
एह्येहि वैवस्वत धर्मराज सर्वामरैरर्चित दिव्यमूर्ते
शुभाशुभानन्दशुचामधीश शिवाय नः पाहि मखं
नमस्ते
ॐ यमाय नमः ४४

एह्येहि रक्षोगणनायकस्त्वं विशालवेतालपिशाचसंघैः
ममाध्वरं पाहि शुभादिनाथ लोकेश्वरस्त्वं भगवन्नमस्ते
ॐ निरृतये नमः ४५
एह्येहि यादोगणवारिधीनां गणेन पर्जन्यमहाप्सरोभिः
विद्याधरेन्द्रामरगीयमान पाहि
त्वमस्मान्भगवन्नमस्ते
ॐ वरुणाय नमः ४६
एह्येहि यज्ञे मम रक्षणाय मृगाधिरूढः सह सिद्धसंघैः
प्राणाधिपः कालकवेः सहायो गृहाण पूजां
भगवन्नमस्ते
ॐ वायवे नमः ४७
एह्येहि यज्ञेश्वर यज्ञरक्षां विधत्स्व नक्षत्रगणेन सार्धम्
सर्वौषधीभिः पितृभिः सहैव गृहाण पूजां
भगवन्नमस्ते
ॐ सोमाय नमः ४८
एह्येहि विश्वेश्वर नस्त्रिशूलकपालखट्वाङ्गधरेण सार्धम्
लोकेश यज्ञेश्वर यज्ञसिद्ध्यै गृहाण
पूजां भगवन्नमस्ते
ॐ ईशानाय नमः ४९
एह्येहि पातालधराधरेन्द्र

नागाङ्गनाकिंनरगीयमान
यक्षोरगेन्द्रामरलोकसार्धमनन्त रक्षाध्वरमस्मदीयम्
ॐ अनन्ताय नमः ५०
एह्येहि विश्वाधिपते मुनीन्द्र लोकेन सार्धं पितृदेवताभिः
सर्वस्य धाताऽस्यमितप्रभाव विशाध्वरं नो
भगवन्नमस्ते
ॐ ब्रह्मणे नमः ५१
त्रैलोक्ये यानि भूतानि स्थावराणि चराणि
च
ब्रह्मविष्णुशिवैः सार्धं रक्षां
कुर्वन्तु तानि मे ५२
देवदानगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः
ऋषयो मदनो गावो देवमातर एव च ५३
सर्वे ममाध्वरे रक्षां प्रकुर्वन्तु
मुदाऽन्विताः
इत्यावाह्य सुरान्दद्यादृत्विग्भ्यो
हेमभूषणम् ५४
कुण्डलानि च हैमानि सूत्राणि कटकानि च
अङ्गुलीयपवित्राणि वासांसि शयनानि च ५५
द्विगुणं गुरवे दद्याद्भूषणाच्छादनानि च
जपेयुः शान्तिकाध्यायं जापकाः
सर्वतोदिशम् ५६
तत्रोषितास्तु ते सर्वे कृत्वैवमधिवासनम् आदावन्ते च मध्ये च

कुर्याद्ब्राह्मणवाचनम् ५७
ततो मङ्गलशब्देन स्नापितो वेदपुंगवैः
त्रिःप्रदक्षिणमावृत्य
गृहीतकुसुमाञ्जलिः ५८
शुक्लमाल्याम्बरो भूत्वा तां
तुलामभिमन्त्रयेत्
नमस्ते सर्वदेवानां शक्तिस्त्वं
सत्यमास्थिता ५९
साक्षिभूता जगद्धात्री निर्मिता
विश्वयोनिना
एकतः सर्वसत्यानि तथाऽनृतशतानि च ६०
धर्माधर्मकृतां मध्ये स्थापिताऽसि
जगद्धिते
त्वं तुले सर्वभूतानां प्रमाणमिह
कीर्तिता ६१
मां तोलयन्ती संसारादुद्धरस्व नमोऽस्तु
ते
योऽसौ तत्त्वाधिपो देवः पुरुषः
पञ्चविंशकः ६२
स एकोऽधिष्ठितो देवि त्वयि तस्मान्नमो
नमः
नमो नमस्ते गोविन्द तुलापुरुषसंज्ञक ६३
त्वं हरे
तारयस्वास्मानस्मात्संसारकर्दमात्
पुण्यकालं समासाद्य कृत्वैवमधिवासनम् ६४
पुनः प्रदक्षिणं कृत्वा

तुलामारोहयेद्बुधः
सखड्गचर्मकवचः सर्वाभरणभूषितः ६५
धर्मराजमथाऽऽदाय हैमं सूर्येण संयुतम्
कराभ्यां बद्धमुष्टिभ्यामास्ते
पश्यन्हरेर्मुखम् ६६
ततोऽपरे तुलाभागे न्यसेयुर्द्विजपुंगवाः समादभ्यधिकं यावत्काञ्चनं चातिनिर्मलम् ६७
पुष्टिकामस्तु कुर्वीत भूमिसंस्थं नरेश्वरः
क्षणमात्रं ततः स्थित्वा पुनरेवमुदीरयेत् ६८
नमस्ते सर्वभूतानां साक्षिभूते सनातनि पितामहेन देवि त्वं निर्मिता परमेष्ठिना ६९
त्वया धृतं जगत्सर्वं तुले स्थावरजङ्गमम् सर्वभूतात्मभूतस्थे नमस्ते विश्वधारिणि ७०
ततोऽवतीर्य गुरवे पूर्वमर्धं निवेदयेत् ऋत्विग्भ्योऽपरमर्धं तु दद्यादुदकपूर्वकम् ७१
गुरवे ग्रामरत्नानि ऋत्विग्भ्यश्च
निवेदयेत्
प्राप्य तेषामनुज्ञां तु तथाऽन्येभ्योऽपि
दापयेत् ७२
दीनानाथविशिष्टादीन्पूजयेद्ब्राह्मणैः

सह
न चिरं धारयेद्गेहे सुवर्णं प्रोक्षितं बुधः ७३
तिष्ठेद्भयावहं यस्माच्छोकव्याधिकरं
नृणाम्
शीघ्रं परस्वीकरणाच्छ्रेयः प्राप्नोति
मानवः ७४
अनेन विधिना यस्तु तुलापुरुषमाचरेत्
प्रतिलोकाधिपस्थाने प्रतिमन्वन्तरं
वसेत् ७५
विमानेनार्कवर्णेन किङ्किणीजालमालिना पूज्यमानोऽप्सरोभिश्च ततो विष्णुपुरं व्रजेत्
कल्पकोटिशतं यावत्तस्मिँ ल्लोके महीयते ७६
कर्मक्षयादिह पुनर्भुवि राजराजो भूपालमौलिमणिरञ्जितपादपीठः श्रद्धान्वितो भवति यज्ञसहस्रयाजी दीप्तप्रतापजितसर्वमहीपलोकः ७७
यो दीयमानमपि पश्यति भक्तियुक्तः
कालान्तरे स्मरति वाचयतीह लोके
यो वा शृणोति पठतीन्द्रसमानरूपः
प्राप्नोति धाम स पुरंदरदेवजुष्टम् ७८
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे महादानानुकीर्तने तुलापुरुषदानं नाम चतुःसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २७४

अथ पञ्चसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः मत्स्य उवाच
अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम्
नाम्ना हिरण्यगर्भाख्यं महापातकनाशनम् १
पुण्यं दिनमथाऽऽसाद्य तुलापुरुषदानवत्
ऋत्विङ्मण्डपसंभारभूषणाच्छादनादिकम् २
कुर्यादुपोषितस्तद्वल्लोकेशावाहनं बुधः
पुण्याहवाचनं कृत्वा
तद्वत्कृत्वाऽधिवासनम् ३
ब्राह्मणैरानयेत्कुम्भं तपनीयमयं शुभम्
द्विसप्तत्यङ्गुलोच्छ्रायं
हेमपङ्कजगर्भवत् ४
त्रिभागहीनविस्तारमाज्यक्षीराभिपूरितम्दशास्त्राणि च रत्नानि दात्रसूचीं तथैव च
५
हेमनालं सपिटकं बहिरादित्यसंयुतम्
तथैवाऽऽवरणं नाभेरुपवीतं च काञ्चनम् ६
पार्श्वतः
स्थापयेत्तद्वद्धैमदण्डकमण्डलू
पद्माकारं पिधानं
स्यात्समन्तादङ्गुलाधिकम् ७
मुक्तावलीसमोपेतं पद्मरागसमन्वितम् तिलद्रोणोपरिगतं वेदिमध्ये व्यवस्थितम् ८
ततो मङ्गलशब्देन ब्रह्मघोषरवेण च

सर्वौषध्युदकस्नानस्नापितो वेदपुंगवैः ९
शुक्लमाल्याम्बरधरः सर्वाभरणभूषितः
इममुच्चास्येन्मन्त्रं
गृहीतकुसुमाञ्जलिः १०
नमो हिरण्यगर्भाय हिरण्यकवचाय च सप्तलोकसुराध्यक्ष जगद्धात्रे नमो नमः ११
भूर्लोकप्रमुखा लोकास्तव गर्भे व्यवस्थिताः
ब्रह्मादयस्तथा देवा नमस्ते विश्वधारिणे १२
नमस्ते भुवनाधार नमस्ते भुवनाश्रय
नमो हिरण्यगर्भाय गर्भे यस्य पितामहः १३ यतस्त्वमेव भूतात्मा भूते भूते व्यवस्थितः
तस्मान्मामुद्धराशेषदुःखसंसारसागरात् १४
एवमामन्त्र्य तन्मध्यमाविश्याऽऽस्त उदङ्मुखः
मुष्टिभ्यां परिसंगृह्य
धर्मराजचतुर्मुखौ १५
जानुमध्ये शिरः कृत्वा
तिष्ठेदुच्छ्वासपञ्चकम्
गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तोन्नयनं तथा १६
कुर्युर्हिरण्यगर्भस्य ततस्ते द्विजपुंगवाः

गीतमङ्गलघोषेण गुरुरुत्थापयेत्ततः १७
जातकर्मादिकाः कुर्युः क्रियाः षोडश
चापराः
सूच्यादिकं च गुरवे दद्यान्मन्त्रमिमं
जपेत् १८
नमो हिरण्यगर्भाय विश्वगर्भाय वै नमः
चराचरस्य जगतो गृहभूताय वै नमः १९
यथाऽहं जनितः पूर्वं मर्त्यधर्मा सुरोत्तम
त्वद्गर्भसंभवादेष दिव्यदेहो भवाम्यहम् २०
चतुर्भिः कलशैर्भूयस्ततस्ते द्विजपुंगवाः
स्नापयेयुः प्रसन्नाङ्गाः
सर्वाभरणभूषिताः २१
देवस्य त्वेति मन्त्रेण स्थितस्य कनकासने
अद्य जातस्य तेऽङ्गानि अभिषेक्ष्यामहे
वयम् २२
दिव्येनानेन वपुषा चिरं जीव सुखी भव
ततो हिरण्यगर्भं तं तेभ्यो
दद्याद्विचक्षणः २३
ते पूज्याः सर्वभावेन बहवो वा तदाज्ञया
तत्रोपकरणं सर्वं गुरवे विनिवेदयेत् २४
पादुकोपानहच्छत्रचामरासनभाजनम् ग्रामं वा विषयं वाऽपि यदन्यदपि संभवेत् २५

अनेन विधिना यस्तु पुण्येऽहनि निवेदयेत्
हिरण्यगर्भदानं स ब्रह्मलोके महीयते २६
पुरेषु लोकपालानां प्रतिमन्वन्तरं वसेत्
कल्पकोटिशतं यावद्ब्रह्मलोके महीयते २७
कलिकलुषविमुक्तः पूजितः सिद्धसाध्यैरमरचमरमालाबीज्यमानो- ऽप्सरोभिः ।
पितृशतमथ
बन्धून्पुत्रपौत्रान्प्रपौत्रानपि नरकनिमग्नांस्तारयेदेक एव २८
इति पठति य इत्थं यः शृणोतीह सम्यङ्मधुरिपुरिव लोके पूज्यते सोऽपि
सिद्धैः ।
मतिमपि च जनानां यो ददाति प्रियार्थं
विबुधपतिजनानां नायकः स्यादमोघम् २९
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे महादानानुकीर्तने हिरण्यगर्भप्रदानविधिर्नाम पञ्चसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २७५

अथ षट्सप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः मत्स्य उवाच
अथातः संप्रवक्ष्यामि ब्रह्माण्डविधिमुत्तमम्
यच्छ्रेष्ठं सर्वदानानां महापातकनाशनम् १

पुण्यं दिनमथाऽऽसाद्य तुलापुरुषदानवत्
ऋत्विङ्मण्डपसंभारभूषणाच्छादनादिकम् २
लोकेशावाहनं कुर्यादधिवासनकं तथा
कुर्याद्विंशपलादूर्ध्वमा सहस्राच्च
शक्तितः ३
कलशद्वयसंयुक्तं ब्रह्माण्डं काञ्चनं
बुधः
दिग्गजाष्टकसंयुक्तं
षड्वेदाङ्गसमन्वितम् ४
लोकपालाष्टकोपेतं मध्यस्थितचतुर्मुखम् शिवाच्युतार्कशिखरमुमालक्ष्मीसमन्वितम्
५
वस्वादित्यमरुद्गर्भं महारत्नसमन्वितम्
वितस्तेरङ्गुलशतं यावदायामविस्तरम् ६
कौशेयवस्त्रसंवीतं तिलद्रोणोपरि न्यसेत्
तथाऽष्टादश धान्यानि
समन्तात्परिकल्पयेत् ७
पूर्वेणानन्तशयनं प्रद्युम्नं
पूर्वदक्षिणे
प्रकृतिं दक्षिणे देशे संकर्षणमतः परम् ८
पश्चिमे चतुरो वेदाननिरुद्धमतः परम्
अग्निमुत्तरतो हैमं वासुदेवमतः परम् ९
समन्तादुडपीठस्थानर्चयेत्काञ्चनान्बुधःस्थापयेद्वस्त्रसंवीतान्पूर्णकुम्भान्दशैव तु १०
दशैव धेनवो देयाः सहेमाम्बरदोहनाः

पादुकोपानहच्छत्रचामरासनदर्पणैः भक्ष्यभोज्यान्नदीपेक्षुफलमाल्यानुलेपनैः ११
होमाधिवासनान्ते च स्नापितो वेदपुंगवैः
इममुच्चारयेन्मन्त्रं त्रिः कृत्वाऽथ
प्रदक्षिणम् १२
नमोऽस्तु विश्वेश्वर विश्वधाम
जगत्सवित्रे भगवन्नमस्ते
सप्तर्षिलोकामरभूतलेश गर्भेण सार्धं
वितराभिरक्षाम् १३
ये दुःखितास्ते सुखिनो भवन्तु प्रयान्तु
पापानि चराचराणाम्
त्वद्दानशस्त्राहतपातकानां
ब्रह्माण्डदोषाः प्रलयं व्रजन्तु १४
एवं प्रणम्यामरविश्वगर्भं
दद्याद्द्विजेभ्यो दशधा विभज्य
भागद्वयं तत्र गुरोः प्रकल्प्य समं
भजेच्छेषमनुक्रमेण १५
स्वल्पे च होमं गुरुरेक एव
कुर्यादथैकाग्निविधानयुक्त्या
स एव संपूज्यतमोऽल्पवित्ते
यथोक्तवस्त्राभरणादिकेन १६
इत्थं य एतदखिलं पुरुषोऽत्र कुर्याद्ब्रह्माण्डदानमधिगम्य महद्विमानम्
निर्धूतकल्मषविशुद्धतनुर्मुरारेरानन्दक

ृत्पदमुपैति सहाप्सरोभिः १७
संतारयेत्पितृपितामहपुत्रपौत्रबन्धुप्रियातिथिकलत्रशताष्टकं सः
ब्रह्माण्डदानशकलीकृतपातकौघमानन्दयेच्चजननीकुलमप्यशेषम् १८
इति पठति शृणोति वा य एतत्सुरभवनेषु
गृहेषु धार्मिकाणाम्
मतिमपि च ददाति मोदतेऽसावमरपतेर्भवने
सहाप्सरोभिः १९
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे महादानानुकीर्तने ब्रह्माण्डप्रदानविधिर्नाम षट्सप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २७६

अथ सप्तसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः मत्स्य उवाच
कल्पपादपदानाख्यमतः परमनुत्तमम्
महादानं प्रवक्ष्यामि सर्वपातकनाशनम् १
पुण्यं दिनमथाऽऽसाद्य तुलापुरुषदानवत्
पुण्याहवाचनं कृत्वा लोकेशावाहनं तथा २
ऋत्विङ्मडपसंभारभूषणाच्छादनादिकम् काञ्चनं कारयेद्वृक्षं नानाफलसमन्वितम् ३
नानाविहगवस्त्राणि भूषणानि च कारयेत् शक्तितत्त्रिपलादूर्ध्वमासहस्रं प्रकल्पयेत् ४

अर्धकॢप्तसुवर्णस्य कारयेत्कल्पपादपम् गुडप्रस्थोपरिष्टाच्च
सितवस्त्रयुगान्वितम् ५
ब्रह्मविष्णुशिवोपेतं पञ्चशाखं
सभास्करम्
कामदेवमधस्ताच्च सकलत्रं प्रकल्पयेत् ६
संतानं पूर्वतस्तद्वत्तुरीयांशेन
कल्पयेत्
मन्दारं दक्षिणे भागे श्रिया सार्धं
घृतोपरि ७
पश्चिमे पारिभद्रं तु सावित्र्या सह
जीरके
सुरभीसंयुतं तद्वत्तिलेषु हरिचन्दनम् ८
तुरीयांशेन कुर्वीत सौम्येन फलसंयुतम्
कौशेयवस्त्रसंवीतानिक्षुमाल्यफलान्वितान् ९
तथाऽष्टौ पूर्णकलशान्पादुकाशनभाजनम्
दीपिकोपानहच्छत्रचामरासनसंयुतम् १०
फलमाल्ययुतं तद्वदुपरिष्टाद्वितानकम्
तथाऽष्टादश धान्यानि
समन्तात्परिकल्पयेत् ११
होमाधिवासनान्ते च स्नापितो वेदपुंगवैः
त्रिः प्रदक्षिणमावृत्य
मन्त्रमेतमुदीरयेत् १२
नमस्ते कल्पवृक्षाय चिन्तितार्थप्रदायिने

विश्वंभराय देवाय नमस्ते विश्वमूर्तये १३
यस्मात्त्वमेव विश्वात्मा ब्रह्मा स्थाणुर्दिवाकरः
मूर्तामूर्तपरं बीजमतः पाहि सनातन १४ त्वमेवामृतसर्वस्वमनन्तः पुरुषोऽव्ययः संतानाद्यैरुपेतः सन्पाहि संसारसागरात् १५
एवमामन्त्र्य तं दद्याद्गुरवे कल्पपादपम्
चतुभ्यश्चाथ ऋत्विग्भ्यः संतानादीन्प्रकल्पयेत् १६
स्वल्पे त्वेकाग्निवत्कुर्याद्गुरवे
चाभिपूजनम्
न वित्तशाठ्यं कुर्वीत न च
विस्मयवान्भवेत् १७
अनेन विधिना यस्तु प्रदद्यात्कल्पपादपम् सर्वपापविनिर्मुक्तः सोऽश्वमेधफलं भवेत् १८
अप्सरोभिः परिवृतः सिद्धचारणकिंनरैः भूतान्भव्यांश्च मनुजांस्तारयेद्गोत्रसंयुतान् १९ स्तूयमानो दिवः पृष्ठे पुत्रपौत्रप्रपौत्रकैः विमानेनार्कवर्णेन विष्णुलोकं स गच्छति २०

दिवि कल्पशतं तिष्ठेद्राजराजो भवेत्ततः नारायणबलोपेतो नारायणपरायणः नारायणकथासक्तो नारायणपुरं व्रजेत् २१
यो वा पठेत्सकलकल्पतरुप्रदानं यो वा शृणोति पुरुषोऽल्पधनः स्मरेद्वा
सोऽपीन्द्रलोकमधिगम्य
सहाप्सरोभिर्मन्वन्तरं वसति
पापविमुक्तदेहः २२
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे महादानानकीर्तने कल्पपादपप्रदानविधिर्नाम सप्तसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २७७

अथाष्टसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः मत्स्य उवाच
अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् गोसहस्रप्रदानाख्यं सर्वपापहरं परम् १
पुण्यां तिथिं समासाद्य
युगमन्वन्तरादिकाम्
पयोव्रतं त्रिरात्रं स्यादेकरात्रमथापि
वा २
लोकेशावाहनं कुर्यात्तुलापुरुषदानवत् पुण्याहवाचनं कुर्याद्धोमः कार्यस्तथैव च ३
ऋत्विङ्मण्डपसंभारभूषणाच्छादनादिकम् वृषं लक्षणसंयुक्तं वेदिमध्येऽधिवासयेत्

४
गोसहस्राद्विनिष्कृष्य गवां दशकमेव च गोसहस्रं बहिः
कुर्याद्वस्त्रमाल्यविभूषितम् सुवर्णशृङ्गाभरणं रौप्यपादसमन्वितम् ५
अन्तः प्रवेश्य दशकं वस्त्रमाल्यैश्च
पूजयेत्
सुवर्णघण्टिकायुक्तं
कांस्यदोहनकान्वितम् ६
सुवर्णतिलकोपेतं हेमपट्टैरलंकृतम्
कौशेयवस्त्रसंवीतं माल्यगन्धसमन्वितम् ७
हेमरत्नमयैः शृङ्गैश्चामरैरुपशोभितम्
पादुकोपानहच्छत्रभाजनासनसंयुतम् ८
गवां दशकमध्ये स्यात्काञ्चनो
नन्दिकेश्वरः
कौशेयवस्त्रसंवीतो नानाभरणभूषितः ९
लवणद्रोणशिखरे माल्येक्षुफलसंयुतः
कुर्यात्पलशतादूर्ध्वं सर्वमेतदशेषतः १०
शक्तितः पलसाहस्रत्रितयं यावदेव तु
गोशतेऽपि दशांशेन सर्वमेतत्समाचरेत् ११
पुण्यकालं समासाद्य गीतमङ्गलनिःस्वनैः सर्वौषध्युदकस्नानस्नापितो वेदपुंगवैः १२
इममुच्चारयेन्मन्त्रं गृहीतकुसुमाञ्जलिः नमोऽस्तु विश्वमूर्तिभ्यो विश्वमातृभ्य एव च १३

लोकाधिवासिनाभ्यश्च रोहिणीभ्यो नमो नमः गवामङ्गेषु तिष्ठन्ति भूवनान्येकविंशतिः १४
ब्रह्मादयस्तथा देवा रोहिण्यः पान्तु मातरः
गावो मे अग्रतः सन्तु गावः पृष्ठत एव च १५
गावः शिरसि मे नित्यं गवां मध्ये
वसाम्यहम्
यस्मात्त्वं वृषरूपेण धर्म एव सनातनः १६
अष्टमूर्तेरधिष्ठानमतः पाहि सनातन
इत्यामन्त्र्य ततो दद्याद्गुरवे
नन्दिकेश्वरम् १७
सर्वोपकरणोपेतं गोयुतं च विचक्षणः
ऋत्विग्भ्यो धेनुमेकैकां
दशकाद्विनिवेदयेत् १८
गवां च शतमेकैकं तदर्धं वाऽथ विंशतिम् दश पञ्चाथ वा दद्यादन्येभ्यस्तदनुज्ञया १९
नैका बहुभ्यो दातव्या यतो दोषकरी भवेत्
बह्व्यश्चैकस्य दातव्या
धीमताऽऽरोग्यवृद्धये २०
पयोव्रतः पुनस्तिष्ठेदेकाहं गोसहस्रदः
श्रावयेच्छृणुयाद्वाऽपि
महादानानुकीर्तनम् २१
तद्दिने ब्रह्मचारी स्याद्यदीच्छेद्विपुलां श्रियम्

अनेन विधिना यस्तु गोसहस्रप्रदो भवेत् सर्वपापविनिर्मुक्तः सिद्धचारणसेवितः २२ विमानेनार्कवर्णेन किङ्किणीजालमालिना सर्वेषां लोकपालानां लोक संपूज्यतेऽमरैः २३
प्रतिमन्वन्तरं तिष्ठेत्पुत्रपौत्रसमन्वितः
सप्त लोकानतिक्रम्य ततः शिवपुरं व्रजेत् २४
शतमेकोत्तरं तद्वत्पितॄणां तारयेद्बुधः मातामहानां तद्वच्च पुत्रपौत्रसमन्वितः यावत्कल्पशतं तिष्ठेद्राजराजो भवेत्पुनः २५
अश्वमेधशतं कुर्याच्छिवध्यानपरायणः वैष्णवं योगमास्थाय ततो मुच्येत बन्धनात् २६
पितरश्चाभिनन्दन्ति गोसहस्रप्रदं सुतम् अपि स्यात्स कुलेऽस्माकं पुत्रो दौहित्र एव वा
गोसहस्रप्रदो भूत्वा नरकादुद्धरिष्यति २७
तस्य कर्मकरो वा स्यादपि द्रष्टा तथैव च संसारसागरादस्माद्योऽस्मान्संतारयिष्यति २८
इति पठति य एतद्गोसहस्रप्रदान सुरभुवनमुपयात्संस्मरेद्वाऽथ पश्येत्

अनुभवति मुदं वा मुच्यमानो निकामं प्रहतकलुषदेहः सोऽपि यातीन्द्रलोकम् २९ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे महादानानुकीर्तने गोसहस्रप्रदानविधिर्नामाष्टसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २७८

अथ नवसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः मत्स्य उवाच
अथातः संप्रवक्ष्यामि कामधेनुविधिं परम् सर्वकामप्रदं नॄणां महापातकनाशनम् १ लोकेशावाहनं तद्वद्धोमः कार्योऽधिवासनम् तुलापुरुषवत्कुर्यात्कुण्डमण्डपवेदिकम् २
स्वल्पे त्वेकाग्निवत्कुर्याद्गुरुरेकः समाहितः
काञ्चनस्यातिशुद्धस्य धेनुं वत्सं च
कारयेत् ३
उत्तमा पलसाहस्रा तदर्धेन तु मध्यमा
कनीयसी तदर्धेन कामधेनुः प्रकीर्तिता ४
शक्तितस्त्रिपलादूर्ध्वमशक्तोऽपीह
कारयेत्
वेद्यां कृष्णाजिनं न्यस्य
गुडप्रस्थसमन्वितम् ५
न्यसेदुपरि तां धेनुं महारत्नैरलंकृताम्
कुम्भाष्टकसमोपेतां नानाफलसमन्विताम् ६

तथाऽष्टादश धान्यानि समन्तात्परिकल्पयेत्
इक्षुदण्डाष्टकं तद्वन्नानाफलसमन्वितम् भाजनं चाऽसनं तद्वत्ताम्रदोहनकं तथा ७
कौशेयवस्त्रद्वयसंयुतां गां
दीपातपत्राभरणाभिरामाम्
सचामरां कुण्डलिनीं सघण्टां
सुवर्णशृङ्गीं परिरूप्यपादाम् ८
रसैश्च सर्वैः परितोऽभिजुष्टां हरिद्रया
पुष्पफलैरनेकैः
अजाजिकुस्तुम्बुरुशर्करादिभिर्वितानकं
चोपरि पञ्चवर्णम् ९
स्नातस्ततो मङ्गलवेदघोषैः
प्रदक्षिणीकृत्य सपुष्पहस्तः
आवाहयेत्तां गुरुणोक्तमन्त्रैर्द्विजाय
दद्यादथ दर्भपाणिः १०
त्वं सर्वदेवगणमन्दिरमङ्गभूता विश्वेश्वरि त्रिपथगोदधिपर्वतानाम् त्वद्दानशस्त्रशकलीकृतपातकौघः प्राप्तोऽस्मि निर्वृतिमतीव परां नमामि ११
लोके यथेप्सितफलार्थविधायिनीं त्वामासाद्य को हि भवदुः-खमुपैति मर्त्यः ।
संसारदुःखशमनाय यतस्व कामं त्वां कामधेनुमिति देवगणा वदन्ति १२

आमन्त्र्य शीलकुलरूपगुणान्विताय विप्राय यः कनकधेनुमिमां प्रदद्यात् प्राप्नोति धाम स पुरंदरदेवजुष्टं कन्यागणैः परिवृतः पदमिन्दुमौलेः १३ इति श्रीमात्स्ये महापुराणे महादानानुकीर्तने हिरण्यकामधेनुप्रदानविधिर्नामैकोनाशीत् यधिकद्विशततमोऽध्यायः २७९

अथाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः
मत्स्य उवाच
अथातः संप्रवक्ष्यामि हिरण्याश्वविधिं परम्
यस्य प्रदानाद्भुवने चानन्तं फलमश्नुते १
पुण्यां तिथिमथाऽऽसाद्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम्
लोकेशावाहनं कुर्यात्तुलापुरुषदानवत् २
ऋत्विङ्मण्डपसंभारभूषणाच्छादनादिकम्
स्वल्पे
त्वेकाग्निवत्कुर्याद्धेमवाजिमखं बुधः ३
स्थापयेद्वेदिमध्ये तु कृष्णाजिनतिलोपरि
कौशेयवस्त्रसंवीतं कारयेद्धेमवाजिनम् ४
शक्तितस्त्रिपलादूर्ध्वमा
सहस्रपलाद्बुधः
पादुकोपानहच्छत्रचामरासनभाजनैः ५

पूर्णकुम्भाष्टकोपेतं माल्येक्षुफलसंयुतम्
शय्यां सोपस्करां तद्वद्धेममार्तण्डसंयुताम् ६
ततः सर्वौषधिस्नानस्नापितो वेदपुंगवैः इममुच्चारयेन्मन्त्रं गृहीतकुसुमाञ्जलिः ७
नमस्ते सर्वदेवेश वेदाहरणलम्पट
वाजिरूपेण मामस्मात्पाहि संसारसागरात् ८
त्वमेव सप्तधा भूत्वा छन्दोरूपेण भास्कर
यस्माद्भासयसे लोकानतः पाहि सनातन ९
एवमुच्चार्य गुरवे तमश्वं विनिवेदयेत्
दत्त्वा पापक्षयाद्भानोर्लोकमभ्येति
शाश्वतम् १०
गोभिर्विभवतः सर्वानृत्विजश्चापि
पूजयेत्
सर्वधान्योपकरणं गुरवे विनिवेदयेत् ११
सर्वं शय्यादिकं दत्त्वा भुञ्जीतातैलमेव
हि
पुराणश्रवणं तद्वत्कारयेद्भोजनादनु १२
इमं हिरण्याश्वविधिं करोति यः पुण्यं
समासाद्य दिनं नरेन्द्र
विमुक्तपापः स पुरं मुरारेः प्राप्नोति
सिद्धैरभिपूजितः सन् १३
इति पठति य एतद्धेमवाजिप्रदानं सकलकलुषमुक्तः सोऽश्वमेधेन युक्तः ।

कनकमयविमानेनार्कलोकं प्रयाति त्रिदशपतिवधूभिः पूज्यते योऽभिपश्येत् १४
यो वा शृणोति पुरुषोऽल्पधनः स्मरेद्वा हेमाश्वदानमभिनन्दयतीह लोक ।
साऽपि प्रयाति हतकल्मषशुद्धदेहः स्थानं पुरंदरमहेश्वरदेवजुष्टम् १५
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे महादानानुकीर्तने हिरण्याश्वप्रदानविधिर्नामाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २८०

अथैकाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः
मत्स्य उवाच
अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम्
पुण्यमश्वरथं नाम महापातकनाशनम् १
पुण्यं दिनमथाऽसाद्य कृत्वा
ब्राह्मणवाचनम्
लोकेशावाहनं कुर्यात्तुलापुरुषदानवत् २
ऋत्विङ्मण्डपसंभारभूषणाच्छादनादिकम्
कृष्णाजिने तिलान्कृत्वा काञ्चनं
स्थापयेद्रथम् ३
सप्ताश्वं चतुरश्वं वा चतुश्चक्रं सकूबरम्
ऐन्द्रनीलेन कुम्भेन ध्वजरूपेण संयुतम् ४

लोकपालाष्टकोपेतं पद्मरागदलान्वितम् चतुरः पूर्णकलशान्धान्यान्यष्टादशैव तु ५
कौशेयवस्त्रसंयुक्तमुपरिष्टाद्वितानकम्माल्येक्षुफलसंयुक्तं पुरुषेण समन्वितम् ६
यो यद्भक्तः पुमान्कुर्यात्स तन्नाम्नाऽधिवासनम्
छत्रचामरकौशेयवस्त्रोपानहपादुकम् ७
गोभिर्विभवतः सार्धं दद्याच्च शयनादिकम्
अभावात्त्रिपलादूर्ध्वं शक्तितः
कारयेद्बुधः ८
अश्वाष्टकेन संयुक्तं चतुर्भिरथ वाजिभिः
द्वाभ्यामपि युतं
दद्याद्धेमसिंहध्वजान्वितम् ९
चक्ररक्षावुभौ तस्य तुरगस्थावथाश्विनौ
पुण्यकालमथावाप्य पूर्ववत्स्नापितो
द्विजैः १०
त्रिः प्रदक्षिणमावृत्य
गृहीतकुसुमाञ्जलिः
शुक्लमाल्याम्बरो दद्यादिमं
मन्त्रमुदीरयेत् ११
नमो नमः पापविनाशनाय विश्वात्मने
वेदतुरंगमाय
धाम्नामधीशाय दिवाकराय पापौघदावानल देहि
शान्तिम् १२

वस्वष्टकादित्यमरुद्गणानां त्वमेव धाता परमं निधानम्
यतस्ततो मे हृदयं प्रयातु धर्मैकतानत्वमघौघनाशात् १३
इति तुरगरथप्रदानमेतद्भवभयसूदनमत्र यः
करोति
स कलुषपटलैर्विमुक्तदेहः परममुपैति पदं
पिनाकपाणेः १४
देदीप्यमानवपुषा विजितप्रभावमाक्रम्य
मण्डलमखण्डितचण्डभानोः ।
सिद्धाङ्गनानयनषट्पदपीयमानवक्त्राम्बुजोऽम्बुजभवेन चिरं सहाऽऽस्ते १५
इति पठति शृणोति वा य इत्थं
कनकतुरगरथप्रदानमस्मिन्
न स नरकपुरं व्रजेत्कदाचिन्नरकरिपोर्भवनं
प्रयाति भूयः १६
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे महादानानुकीर्तने हिरण्याश्वरथप्रदानविधिर्नामैकाशीत्यधि कद्विशततमोऽध्यायः २८१

अथ द्व्यशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः मत्स्य उवाच
अथातः संप्रवक्ष्यामि हेमहस्तिरथं शुभम् यस्य प्रदानाद्भवनं वैष्णवं याति मानवः १ पुण्यां तिथिमथाऽऽसाद्य तुलापुरुषदानवत्

विप्रवाचनकं कुर्याल्लोकेशावाहनं बुधः ऋत्विङ्मण्डपसंभारभूषणाच्छादनादिकम् २
अत्राप्युपोषितस्तद्वद्ब्राह्मणैः सह
भोजनम्
कुर्यात्पुष्परथाकारं काञ्चनं
मणिमण्डितम् ३
वलभीभिर्विचित्राभिश्चतुश्चक्रसमन्वितम्
कृष्णाजिने तिलद्रोणं कृत्वा
संस्थापयेद्रथम् ४
लोकपालाष्टकोपेतं ब्रह्मार्कशिवसंयुतम्
मध्ये नारायणोपेतं
लक्ष्मीपुष्टिसमन्वितम् ५
तथाऽष्टादश धान्यानि भाजनासनचन्दनैः
दीपिकोपानहच्छत्रदर्पणं पादुकान्वितम् ६
ध्वजे तु गरुडं कुर्यात्कूबराग्रे
विनायकम्
नानाफलसमायुक्तमुपरिष्टाद्वितानकम् ७
कौशेयं पञ्चवर्णं तु अम्लानकुसुमान्वितम्
चतुर्भिः कलशैः सार्धं
गोभिरष्टाभिरन्वितम् ८
चतुर्भिर्हेममातङ्गैर्मुक्तादामविभूषितैः
स्वरूपतः करिभ्यां च युक्तं कृत्वा
निवेदयेत् ९
कुर्यापञ्चपलादूर्ध्वमा भारादपि शक्तितः

तथा मङ्गलशब्देन स्नापितो वेदपुंगवैः १०
त्रिः प्रदक्षिणमावृत्य
गृहीतकुसुमाञ्जलिः
इममुच्चारयेन्मन्त्रं ब्राह्मणेभ्यो
निवेदयेत् ११
नमो नमः
शंकरपद्मजार्कलोकेशविद्याधरवासुदेवैः
त्वं सेव्यसे
वेदपुराणयज्ञैस्तेजोमयस्यन्दन पाहि
तस्मात् १२
यत्तत्पदं परमगुह्यतमं
मुरारेरानन्दहेतुगुणरूपविमुक्तमत्र
योगैकमानसदृशो मुनयः समाधौ पश्यन्ति
तत्त्वमसि नाथ रथाधिरूढ १३
यस्मात्त्वमेव भवसागरसंप्लुतानामानन्दभाण्डमृतमध्वरपानपात्रम्
तस्मादघौघशमनेन कुरु प्रसादं चामीकरेभरथ
माधव संप्रदानात् १४
इत्थं प्रणम्य कनकेभरथप्रदानं यः कारयेत्सकलपापविमुक्तदेहः विद्याधरामरमुनीन्द्रगणाभिजुष्ठं प्राप्नोत्यसौ पदमतीन्द्रियमिन्दुमौलेः १५
कृतदुरितवितानप्रज्वलद्वह्निजालव्यतिकरकृतदाहोद्वेगभाजोऽपि बन्धून्

नयति स
पितृपुत्रान्बान्धवानप्यशेषान्कृतगजरथदानाच्छाश्वतं सद्म विष्णोः १६
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे महादानानुकीर्तने हेमहस्तिरथप्रदानविधिर्नाम द्व्यशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २८२

अथ त्र्यशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः मत्स्य उवाच
अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् पञ्चलाङ्गलकं नाम महापातकनाशनम् १
पुण्यां तिथिमथाऽऽसाद्य
युगादिग्रहणादिकाम्
भूमिदानं नरो
दद्यात्पञ्चलाङ्गलकान्वितम् २
खर्वटं खेटकं वाऽपि ग्रामं वा
सस्यशालिनम्
निवर्तनशतं वाऽपि तदर्धं वाऽपि शक्तितः ३
सारदारुमयान्कृत्वा हलान्पञ्च विचक्षणः
सर्वोपकरणैर्युक्तानन्यान्पञ्च च
काञ्चनान्
कुर्यात्पञ्चपलादूर्ध्वमासहस्रपलावधि ४
वृषाल्लँ क्षणसंयुक्तान्दश चैव धुरंधरान्
सुवर्णशृङ्गाभरणान्मुक्तालाङ्गूलभूषणान् ५

रूप्यपादाग्रतिलकान्रक्तकौशेयभूषणान् स्रग्दामचन्दनयुताञ्शालायामधिवासयेत् ६
पर्जन्यादित्यरुद्रेभ्यः पायसं
निर्वपेच्चरुम्
एकस्मिन्नेव कुण्डे तु गुरुस्तेभ्यो
निवेदयेत् ७
पलाशसमिधस्तद्वदाज्यं कृष्णतिलास्तथा
तुलापुरुषवत्कुर्याल्लोकेशावाहनं बुधः ८
ततो मङ्गलशब्देन शुक्लमाल्याम्बरो बुधः आहूय द्विजदांपत्यं हेमसूत्राङ्गुलीयकैः ९
कौशेयवस्त्रकटकैर्मणिभिश्चाभिपूजयेत् शय्यां सोपस्करां दद्याद्धेनुमेकां पयस्विनीम् १०
तथाऽष्टादश धान्यानि समन्तादधिवासयेत् ततः प्रदक्षिणीकृत्य गृहीतकुसुमाञ्जलिः ११
इममुच्चारयेन्मन्त्रमथ सर्वं निवेदयेत् यस्माद्देवगणाः सर्वे स्थावराणि चराणि च १२
धुरंधराङ्गे तिष्ठन्ति तस्माद्भक्तिः शिवेऽस्तु मे
यस्माच्च भूमिदानस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् १३
दानान्यन्यानि मे भक्तिर्धर्म एव दृढा भवेत्

दण्डेन सप्तहस्तेन त्रिंशद्दण्डं निवर्तनम् १४
त्रिभागहीनं गोचर्ममानमाह प्रजापतिः मानेनानेन यो दद्यान्निवर्तनशतं बुधः विधिनाऽनेन तस्याऽऽशु क्षीयते पापसंहतिः १५
तदर्धमथवा दद्यादपि गोचर्ममात्रकम् भवनस्थानमात्रं वा सोऽपि पापैः प्रमुच्यते १६
यावन्ति लाङ्गलकमार्गमुखानि भूमेर्भासां पतेर्दुहितुरङ्गजरोमकाणि
तावन्ति शंकरपुरे स समा हि तिष्ठेद्भूमिप्रदानमिह यः कुरुते मनुष्यः १७
गन्धर्वकिंनरसुरासुरसिद्धसंघैराधूतचामरमुपेत्य महद्विमानम्
संपूज्यते पितृपितामहबन्धुयुक्तः शंभोः पदं व्रजति चामरनायकः सन् १८
इन्द्रत्वमप्यधिगतं क्षयमभ्युपैति
गोभूमिलाङ्गलधुरंधरसंप्रदानात्
तस्मादघौघपटलक्षयकारि भूमेर्दानं
विधेयमिति भूतिभवोद्भवाय १९
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे महादानानुकीर्तने पञ्चलाङ्गलप्रदानविधिर्नाम त्र्यशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २८३

अथ चतुरशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः मत्स्य उवाच
अथातः संप्रवक्ष्यामि धरादानमनुत्तमम् पापक्षयकरं नॄणाममङ्गल्यविनाशनम् १ कारयेत्पृथिवीं हैमीं जम्बूद्वीपानुकारिणीम् मर्यादापर्वतवतीं मध्ये मेरुसमन्विताम् २
लोकपालाष्टकोपेतां नववर्षसमन्विताम्

नदीनदसमोपेतां सप्तसागरवेष्टिताम् ३महारत्नसमाकीर्णां वसुरुद्रार्कसंयुताम्
हेम्नः पलसहस्रेण तदर्धेनाथ शक्तितः ४
शतत्रयेण वा कुर्याद्द्विशतेन शतेन वा
कुर्यात्पञ्चपलादूर्ध्वमशक्तोऽपि
विचक्षणः ५
तुलापुरुषवत्कुर्याल्लोकेशावाहनं बुधः
ऋत्विङ्मण्डपसंभारभूषणाच्छादनादिकम् ६
वेद्यां कृष्णाजिनं कृत्वा तिलानुपरि विन्यसेत्
तथाऽष्टादश धान्यानि रसांश्च लवणादिकान् ७
तथाऽष्टौ
पूर्णकलशान्समन्तात्परिकल्पयेत्

वितानकं च कौशेयं फलानि विविधानि च ८
तथांऽशुकानि रम्याणि श्रीखण्डशकलानि च
इत्येवं कारयित्वा तामधिवासनपूर्वकम् ९
शुक्लमाल्याम्बरधरः शुक्लाभरणभूषितः प्रदक्षिणं ततः कृत्वा गृहीतकुसुमाञ्जलिः १०
पुण्यं कालमथाऽऽसाद्य
मन्त्रानेतानुदीरयेत्
नमस्ते सर्वदेवानां त्वमेव भवनं यतः ११
धात्री त्वं सर्वभूतानामतः पाहि वसुंधरे
वसु धारयसे यस्माद्वसु चातीव निर्मलम् १२
वसुंधरा ततो जाता तस्मात्पाहि भयादलम्
चतुर्मुखोऽपि नो गच्छेद्यस्मादन्तं
तवाचले १३
अनन्तायै नमस्तस्मात्पाहि संसारकर्दमात्
त्वमेव लक्ष्मीर्गोविन्दे शिवे गौरीति
चाऽऽस्थिता १४
गायत्री ब्रह्मणः पार्श्वे ज्योत्स्ना
चन्द्रे रवौ प्रभा
बुद्धिर्बृहस्पतौ ख्याता मेधा मुनिषु
संस्थिता १५
विश्वं व्याप्य स्थिता यस्मात्ततो
विश्वंभरा स्मृता
धृतिः स्थितिः क्षमा क्षोणी पृथ्वी
वसुमती रसा १६
एताभिर्मूर्तिभिः पाहि देवि संसारसागरात्

एवमुच्चार्य तां देवीं ब्राह्मणेभ्यो
निवेदयेत् १७
धरार्धं वा चतुर्भागं गुरवे प्रतिपादयेत्
शेषं चैवाथ ऋत्विग्भ्यः प्रणिपत्य
विसर्जयेत् १८
अनेन विधिना यस्तु दद्याद्धेमधरां शुभाम्
पुण्यकाले तु संप्राप्ते स पदं याति
वैष्णवम् १९
विमानेनार्कवर्णेन किङ्किणीजालमालिना
नारायणपुरं गत्वा कल्पत्रयमथाऽऽवसेत्
पितॄन्पुत्रांश्च पौत्रांश्च
तारयेदेकविंशतिम् २०
इति पठति य इत्थं यः शृणोति प्रसङ्गादपि
कलुषवितानैर्मुक्तदेहः समन्तात्
दिवममरवधूभिर्याति संप्रार्थ्यमानो
पदममरसहस्रैः सेवितं चन्द्रमौलेः २१
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे महादानानुकीर्तने हेमपृथिवीदानमाहात्म्यं नाम चतुरशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २८४

अथ पञ्चाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः मत्स्य उवाच
अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् विश्वचक्रमिति ख्यातं महापातकनाशनम् १ तपनीयस्य शुद्धस्य विश्वचक्रं तु कारयेत्

श्रेष्ठं पलसहस्रेण तदर्धेन तु मध्यमम् २
तस्यार्धेन कनिष्ठं
स्याद्विश्वचक्रमुदाहृतम्
अन्यद्विंशत्पलादूर्ध्वमशक्तोऽपि
निवेदयेत् ३
षोडशारं ततश्चक्रं
भ्रमन्नेम्यष्टकावृतम्
नाभिपद्मे स्थितं विष्णुं योगारूढं
चतुर्भुजम् ४
शङ्खचक्रेऽस्य पार्श्वे तु
देव्यष्टकसमावृतम्
द्वितीयावरणे तद्वत्पूर्वतो जलशायिनम् ५
अत्रिर्भृगुर्वसिष्ठश्च ब्रह्मा कश्यप एव च
मत्स्यः कूर्मो वराहश्च नरसिंहोऽथ वामनः ६
रामो रामश्च कृष्णश्च बुद्धः कल्कीति च क्रमात्
तृतीयावरणे गौरी मातृभिर्वसुभिर्युता ७ चतुर्थे द्वादशाऽऽदित्या वेदाश्चत्वार एव च
पञ्चमे पञ्च भूतानि रुद्राश्चैकादशैव तु ८
लोकपालाष्टकं षष्ठे दिङ्मातङ्गास्तथैव च सप्तमेऽस्त्राणि सर्वाणि मङ्गलानि च कारयेत् ९

अन्तरान्तरतो देवान्विन्यसेदष्टमे पुनः तुलापुरुषवच्छेषं समन्तात्परिकल्पयेत् १०
ऋत्विङ्मण्डपसंभारभूषणाच्छादनादिकम् विश्वचक्रं ततः
कुर्यात्कृष्णाजिनतिलोपरि ११
तथाऽष्टादश धान्यानि रसांश्च लवणादिकान्
पूर्णकुम्भाष्टकं चैव वस्त्राणि विविधानि
च १२
माल्येक्षुफलरत्नानि वितानं चापि कारयेत् ततो मङ्गलशब्देन स्नातः शुक्लाम्बरो गृही होमाधिवासनान्ते वै गृहीतकुसुमाञ्जलिः १३
इममुच्चारयेन्मन्त्रं त्रिः कृत्वा तु प्रदक्षिणम्
नमो विश्वमयायेति विश्वचक्रात्मने नमः १४
परमानन्दरूपी त्वं पाहि नः पापकर्दमात् तेजोमयमिदं यस्मात्सदा पश्यन्ति योगिनः १५
हृदि तत्त्वं गुणातीतं विश्वचक्रं नमाम्यहम्
वासुदेवे स्थितं चक्रं चक्रमध्ये तु माधवः १६
अन्योन्याधाररूपेण प्रणमामि स्थिताविह विश्वचक्रमिदं यस्मात्सर्वपापहरं परम्

१७
आयुधं चापि वासश्च भवादुद्धर मामतः
इत्यामन्त्र्य च यो दद्याद्विश्वचक्रं
विमत्सरः १८
विमुक्तः सर्वपापेभ्यो विष्णुलोके महीयते
वैकुण्ठलोकमासाद्य चतुर्बाहुः सनातनः १९
सेव्यतेऽप्सरसां संघैस्तिष्ठेत्कल्पशतत्रयम् प्रणमेद्वाऽथ यः कृत्वा विश्वचक्रं दिने
दिने
तस्याऽऽयुर्वर्धते नित्यं लक्ष्मीश्च विपुला भवेत् २०
इति सकलजगत्सुराधिवासं वितरति
यस्तपनीयषोडशारम्
हरिभवनमुपागतः स सिद्धैश्चिरमभिगम्य
नमस्यते शिरोभिः २१
असुदर्शनतां प्रयाति
शत्रोर्मदनसुदर्शनतां च कामिनीभ्यः
स सुदर्शनकेशवानुरूपः
कनकसुदर्शनदानदग्धपापः २२
कृतगुरुदुरितानि षोडशारप्रवितरणे
प्रवराकृतिर्मुरारेः
अभिभवति भवोद्भवानि भित्त्वा भवमभितो
भवने भयानि भूयः २३
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे महादानानुकीर्तने

विश्वचक्रप्रदानविधिर्नाम पञ्चाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २८५ अथ षडशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः मत्स्य उवाच
अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम्
महाकल्पलतानाम महापातकनाशनम् १
पुण्यां तिथिमथाऽऽसाद्य कृत्वा
ब्राह्मणवाचनम्
ऋत्विङ्मण्डपसंभारभूषणाच्छादनादिकम् २
तुलापुरुषवत्कुर्याल्लोकेशावाहनं बुधः
चामीकरमयीः कुर्याद्दश कल्पलताः समाः ३
नानापुष्पफलोपेता नानांशुकविभूषिताः
विद्याधरसुपर्णानां मिथुनैरुपशोभिताः ४
पुष्पाण्यादित्सुभिः सिद्धैः फलानि च
विहंगमैः
लोकपालानुकारिण्यः कर्तव्यास्तासु
देवताः ५
ब्राह्मीमनन्तशक्तिं च लवणस्योपरि
न्यसेत्
अधस्ताल्लतयोर्मध्ये पद्मशङ्खकरे शुभे ६
इभासनस्था तु गुडे पूर्वतः कुलिशायुधा
रजन्यजस्थिताऽग्नायी सुवपाणिरथानले ७
याम्ये च महिषारूढा गदिनी तण्डुलोपरि
घृते तु नैरृती स्थाप्या सखड्गा
दक्षिणापरे ८
वारुणे वारुणी क्षीरे झषस्था नागपाशिनी

पताकिनी च वायव्ये मृगस्था शर्करोपरि ९ सौम्या तिलेषु संस्थाप्या शङ्खिनी निधिसंस्थिता
माहेश्वरी वृषारूढा नवनीते त्रिशूलिनी १०
मौलिन्यो वरदास्तद्वत्कर्तव्या बालकान्विताः
शक्त्या पञ्चपलादूर्ध्वमा सहस्रात्प्रकल्पयेत् ११
सर्वासामुपरि स्थाप्यं पञ्चवर्णं
वितानकम्
धेनवो दश कुम्भाश्च वस्त्रयुग्माणि चैव
हि १२
मध्यमे द्वे तु गुरवे ऋत्विग्भ्योऽन्यास्तथैव च
ततो मङ्गलशब्देन स्नातः शुक्लाम्बरो बुधः
त्रिः प्रदक्षिणमावृत्य
मन्त्रमेतमुदीरयेत् १३
नमो नमः पापविनाशिनीभ्यो
ब्रह्माण्डलोकेश्वरपालिनीभ्यः
आशंसिताधिक्यफलप्रदाभ्यो दिग्भ्यस्तथा
कल्पलतावधूभ्यः १४
इति सकलदिगङ्गनाप्रदानं भवभयसूदनकारि यः
करोति
अभिमतफलदे स नागलोके वसति पितामहवत्सराणि
त्रिंशत् १५

पितृशतमथ
तारयेद्भवाब्धेर्भवदुरितौघविघातशुद्धदेहः
सुरपतिवनितासहस्रसंख्यैः परिवृतमम्बुजसंसदाऽभिवन्द्यः १६
इति विधानमिदं दिगङ्गनानां
कनककल्पलताविनिवेदकम्
पठति यः स्मरतीह तथैक्षते स पदमेति
पुरंदरसेवितम् १७
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे महादानानुकीर्तने कनककल्पलताप्रदानविधिर्नाम षडशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २८६

अथ सप्ताशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः मत्स्य उवाच
अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम्
सप्तसागरकं नाम सर्वपापप्रणाशनम् १
पुण्यं दिनमथाऽऽसाद्य कृत्वा
ब्राह्मणवाचनम्
तुलापुरुषवत्कुर्याल्लोकेशावाहनं बुधः २
ऋत्विङ्मण्डपसंभारभूषणाच्छादनादिकम् कारयेत्सप्त कुण्डानि काञ्चनानि विचक्षणः ३
प्रादेशमात्राणि तथाऽरत्निमात्राणि वै पुनः

कुर्यात्सप्तपलादूर्ध्वमा सहस्राच्च
शक्तितः ४
संस्थाप्यानि च सर्वाणि कृष्णाजिनतिलोपरि
प्रथमं पूरयेत्कुण्डं लवणेन विचक्षणः ५
द्वितीयं पयसा तद्वत्तृतीयं सर्पिषा पुनः
चतुर्थं तु गुडेनैव दध्ना पञ्चममेव च ६
षष्ठं शर्करया तद्वत्सप्तमं तीर्थवारिणा
स्थापयेल्लवणस्थं तु ब्रह्माणं काञ्चनं
शुभम् ७
केशवं क्षीरमध्ये तु घृतमध्ये महेश्वरम् भास्करं गुडमध्ये तु दधिमध्ये निशाधिपम् ८
शर्करायां न्यसेल्लक्ष्मीं जलमध्ये तु पार्वतीम्
सर्वेषु सर्वरत्नानि धान्यानि च समन्ततः ९
तुलापुरुषवच्छेषमत्रापि परिकल्पयेत् ततो वारुणहोमान्ते स्नापितो वेदपुंगवैः १०
त्रिः प्रदक्षिणमावृत्य मन्त्रानेतानुदीरयेत्
नमो वः सर्वसिंधूनामाधारेभ्यः सनातनाः जन्तूनां प्राणदेभ्यश्च समुद्रेभ्यो नमो नमः ११
क्षीरोदकाज्यदधिमाधुरलावणेक्षुसारामृतेन भुवनत्रयजीवसंघान्

आनन्दयन्ति वसुभिश्च यतो भवन्तस्तस्मान्ममाप्यघविघातमलं दिशन्तु १२
यस्मात्समस्तभुवनेषु भवन्त एव तीर्थामरासुरसुबद्धमणिप्रदानम् पापक्षयामृतविलेपनभूषणाय लोकस्य बिभ्रति तदस्तु ममापि लक्ष्मीः १३
इति ददाति
रसामृतसंयुताञ्छुचिरविस्मयवानिह सागरान्
अमलकाञ्चनवर्णमयानसौ पदमुपैति
हरेरमरार्चितः १४
सकलपापविधौतविराजितः
पितृपितामहपुत्रकलत्रकम्
नरकलोकसमाकुलमप्ययं झटिति सोऽपि
नयेच्छिवमन्दिरम् १५
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे महादानानुकीर्तने सप्तसागरप्रदानविधिर्नाम सप्ताशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २८७ अथाष्टाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः मत्स्य उवाच
अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम् रत्नधेन्विति विख्यातं गोलोकफलदं नृणाम् १
पुण्यं दिनमथाऽऽसाद्य तुलापुरुषदानवत् लोकेशावाहनं कृत्वा ततो धेनुं

प्रकल्पयेत् २
भूमौ कृष्णाजिनं कृत्वा लवणद्रोणसंयुतम्
धेनुं रत्नमयीं कुर्यात्संकल्प्य
विधिपूर्वकम् ३
स्थापयेत्पद्मरागाणामेकाशीतिं मुखे बुधः पुष्परागशतं तद्वद्घोणायां परिकल्पयेत् ४
ललाटे हेमतिलकं मुक्ताफलशतं दृशोः
भ्रूयुगे विद्रुमशतं शुक्ती कर्णद्वये
स्मृते ५
काञ्चनानि च शृङ्गाणि शिरो वज्रशतात्मकम् ग्रीवायां नेत्रपटलं गोमेदकशतान्वितम् ६
इन्द्रनीलशतं पृष्ठे वैदूर्यशतपार्श्वके स्फाटिकैरुदरं तद्वत्सौगन्धिकशतैः कटिम् ७
खुरा हेममयाः कार्याः पुच्छं
मुक्तावलीमयम्
सूर्यकान्तेन्दुकान्तौ च घ्राणे
कर्पूरचन्दने ८
कुङ्कुमानि च रोमाणि रौप्यनाभिं च
कारयेत्
गारुत्मतशतं तद्वदपाने परिकल्पयेत् ९
तथाऽन्यानि च रत्नानि
स्थापयेत्सर्वसंधिषु
कुर्याच्छर्करया जिह्वां गोमयं च
गुडात्मकम् १०

गोमूत्रमाज्येन तथा दधिदुग्धं स्वरूपतः
पुच्छाग्रे चामरं दद्यात्समीपे
ताम्रदोहनम् ११
कुण्डलानि च हैमानि भूषणानि च शक्तितः
कारयेदेवमेवं तु चतुर्थांशेन वत्सकम् १२
तथा धान्यानि सर्वाणि पादाश्चेक्षुमयाः स्मृताः
नानाफलानि सर्वाणि पञ्चवर्णं वितानकम् १३
एवं विरचनं कृत्वा तद्वद्धोमाधिवासनम् ऋत्विग्भ्यो दक्षिणां दद्याद्धेनुमामन्त्रयेत्ततः गुडधेनुवदावाह्य इदं चोदाहरेत्ततः १४
त्वां सर्वदेवगणधाम यतः पठन्ति रुद्रे
न्द्रसूर्यकमलासनवासुदेवाः
तस्मात्समस्तभुवनत्रयदेहयुक्ता मां पाहि
देवि भवसागरपीड्यमानम् १५
आमन्त्र्य चेत्थमभितः परिवृत्य भक्त्या
दद्याद्द्विजाय गुरवे जलपूर्विकां ताम्
यः पुण्यमाप्य दिनमत्र कृतोपवासः
पापैर्विमुक्ततनुरेति पदं मुरारेः १६
इति सकलविधिज्ञो रत्नधेनुप्रदानं वितरति
स विमानं प्राप्य देदीप्यमानम्
सकलकलुषमुक्तो बन्धुभिः पुत्रपौत्रैः स
हि मदनसरूपः स्थानमभ्येति शंभोः १७
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे

महादानानुकीर्तने रत्नधेनुप्रदानविधिर्नामाष्टाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २८८

अथैकोननवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः मत्स्य उवाच
अथातः संप्रवक्ष्यामि महादानमनुत्तमम्
महाभूतघटं नाम महापातकनाशनम् १
पुण्यां तिथि मथाऽऽसाद्य कृत्वा
ब्राह्मणवाचनम्
ऋत्विङ्मण्डपसंभारभूषणाच्छादनादिकम् २
तुलापुरुषवत्कुर्याल्लोकेशावाहनादिकम् कारयेत्काञ्चनं कुम्भं महारत्नाचितं बुधः ३
प्रादेशादङ्गुलशतं
यावत्कुर्यात्प्रमाणतः क्षीराज्यपूरितं तद्वत्कल्पवृक्षसमन्वितम् ४
पद्मासनगतांस्तत्र ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् लोकपालान्महेन्द्राश्चं!
स्वस्ववाहनमास्थितान्
वराहेणोद्धृतां तद्वत्कुर्यात्पृथ्वीं
सपङ्कजाम् ५
वरुणं चाऽऽसनगतं काञ्चनं मकरोपरि
हुताशनं मेषगतं वायुं कृष्णमृगासनम् ६

तथा कोशाधिपं कुर्यान्मूषकस्थं विनायकम् विन्यस्य घटमध्ये तान्वेदपञ्चकसंयुतान् ७
ऋग्वेदस्याक्षसूत्रं स्याद्यजुर्वेदस्य पङ्कजम्
सामवेदस्य वीणा स्याद्वेणुं दक्षिणतो
न्यसेत् ८
अथर्ववेदस्य पुनः स्रुक्स्रुवौ कमलं करे
पुराणवेदो वरदः साक्षसूत्रकमण्डलुः ९
परितः सर्वधान्यानि चामरासनदर्पणम्
पादुकोपानहच्छत्रं दीपिकाभूषणानि च १०
शय्यां च जलकुम्भांश्च पञ्चवर्णं
वितानकम्
स्नात्वाऽधिवासनान्ते तु
मन्त्रमेतमुदीरयेत् ११
नमो वः सर्वदेवानामाधारेभ्यश्चराचरे महाभूताधिदेवेभ्यः शान्तिरस्तु शिवं मम १२
यस्मान्न किंचिदप्यस्ति महाभूतैर्विना कृतम्
ब्रह्माण्डे सर्वभूतेषु तस्माच्छ्रीरक्षयाऽस्तु मे १३ इत्युच्चार्य महाभूतघटं यो विनिवेदयेत् सर्वपापविनिर्मुक्तः स याति परमां गतिम् १४
विमानेनार्कवर्णेन पितृबन्धुसमन्वितः

स्तूयमानो वरस्त्रीभिः पदमभ्येति
वैष्णवम् १५
षोडशैतानि यः कुर्यान्महादानानि मानवः
न तस्य पुनरावृत्तिरिह लोकेऽभिजायते १६
इह पठति य इत्थं वासुदेवस्य पार्श्वे
ससुतपितृकलत्रः संशृणोतीह सम्यक्
मुररिपुभवने वै मन्दिरे वाऽर्कलक्ष्म्या
त्वमरपुरवधूभिर्मोदते सोऽपि कल्पम् १७
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे महादानानुकीर्तनं नामैकोननवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २८९

अथ नवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः
मनुरुवाच
कल्पमानं त्वया प्रोक्तं मन्वन्तरयुगेषु च
इदानीं कल्पनामानि समासात्कथयाच्युत १
मत्स्य उवाच
कल्पानां कीर्तनं वक्ष्ये महापातकनाशनम्
यस्यानुकीर्तनादेव वेदपुण्येन युज्यते २
प्रथमः श्वेतकल्पस्तु द्वितीयो नीललोहितः
वामदेवस्तृतीयस्तु ततो राथंतरोऽपरः ३
रौरवः पञ्चमः प्रोक्तः षष्ठो देव इति
स्मृतः
सप्तमोऽथ बृहत्कल्पः कन्दर्पोऽष्टम
उच्यते ४

सद्योऽथ नवमः प्रोक्त ईशानो दशमः स्मृतः
तम एकादशः प्रोक्तस्तथा सारस्वतः परः ५
त्रयोदश उदानस्तु गारुडोऽथ चतुर्दशः
कौर्मः पञ्चदशः प्रोक्तः
पौर्णमास्यामजायत ६
षोडशो नारसिंहस्तु समानस्तु ततोऽपरः
आग्नेयोऽष्टादशः प्रोक्तः सोमकल्पस्तथा
परः ७
मानवो विंशतिः प्रोक्तस्तत्पुमानिति
चापरः
वैकुण्ठश्चापरस्तद्वल्लक्ष्मीकल्पस्तथापरः ८
चतुर्विंशतिमः प्रोक्तः
सावित्रीकल्पसंज्ञकः
पञ्चविंशस्ततो घोरो वाराहस्तु ततोऽपरः ९
सप्तविंशोऽथ वैराजो गौरीकल्पस्तथा परः
माहेश्वरस्तु स प्रोक्तस्त्रिपुरं यत्र
घातितम् १०
पितृकल्पस्तथाऽन्ते तु या कुहूर्ब्रह्मणः
पुरा
इत्येवं ब्रह्मणो मासः सर्वपातकनाशनः ११
आदावेव हि माहात्म्यं यस्मिन्यस्य
विधीयते
तस्य कल्पस्य तन्नाम विहितं ब्रह्मणा
पुरा १२
संकीर्णास्तामसाश्चैव राजसाः

सात्त्विकास्तथा रजस्तमोमयास्तद्वदेते त्रिंशदुदाहृताः १३
संकीर्णेषु सरस्वत्याः पितॄणां व्युष्टिरुच्यते
अग्नेः शिवस्य माहात्म्यं तामसेषु दिवाकरे
राजसेषु च माहात्म्यमधिकं ब्रह्मणः स्मृतम् १४
यस्मिन्कल्पे तु यत्प्रोक्तं पुराणं
ब्रह्मणा पुरा
तस्य तस्य तु माहात्म्य तत्स्वरूपेण
वर्ण्यते १५
सात्त्विकेष्वधिक तद्वद्विष्णोर्माहात्म्यमुत्तमम् तथैव योगसंसिद्धा गमिष्यन्ति परां गतिम् १६
ब्राह्मं पाद्ममिमं यस्तु पठेत्पर्वणि पर्वणि
तस्य धर्मे मतिर्ब्रह्मा करोति विपुलां श्रियम् १७
यस्तु दद्यादिमान्कृत्वा हैमान्पर्वणि
पर्वणि
ब्रह्मविष्णुपुरे वासं मुनिभिः पूज्यते
दिवि १८
सर्वपापक्षयकरं कल्पदानं यतो भवेत्

मुनिरूपांस्ततः कृत्वा
दद्यात्कल्पान्विचक्षणः १९
पुराणसंहिता चेयं तव भूप मयोदिता
सर्वपापहरा नित्यमारोग्यश्रीफलप्रदा २०
ब्रह्मसंवत्सरशतादेकाह शैवमुच्यते
शिववर्षशतादेकं निमेषं वैष्णवं विदुः २१
यदा स विष्णुर्जागर्ति तदेदं चेष्टते
जगत्
यदा स्वपिति शान्तात्मा तदा सर्वं
निमीलति २२
सूत उवाच
इत्युक्त्वा देवदेवेशो मत्स्यरूपी
जनार्दनः
पश्यतां सर्वभूतानां तत्रैवान्तरधीयत २३
वैवस्वतो हि भगवान्विसृज्य विविधाः प्रजाः
स्वान्तरं पालयामास मार्तण्डकुलवर्धनः २४
यस्य मन्वन्तरं चैतदधुना चानुवर्तते पुण्यं पवित्रमेतद्वः कथितं मत्स्यभाषितम्
पुराणं सर्वशास्त्राणां यदेतन्मूर्ध्नि संस्थितम् २५
इति श्रीमात्स्ये महापुराणे कल्पानुकीर्तनं नाम नवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २९०

अथैकनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः
सूत उवाच
एतद्वः कथितं सर्वं यदुक्तं विश्वरूपिणा मात्स्यं पुराणमखिलं धर्मकामार्थसाधनम् १
यत्राऽऽदौ मनुसंवादो ब्रह्माण्डकथनं तथा सांख्यं शारीरकं प्रोक्तं
चतुर्मुखमुखोद्भवम् २
देवासुराणामुत्पत्तिर्मारुतोत्पत्तिरेवच
मदनद्वादशी तद्वल्लोकपालाभिपूजनम् ३
मन्वन्तराणामुद्देशो वैन्यराजाभिवर्णनम्
सूर्यवैवस्वतोत्पत्तिर्बुधसंगमनं तथा ४
पितृवंशानुकथनं श्राद्धकालस्तथैव च पितृतीर्थप्रवासश्च सोमोत्पत्तिस्तथैव च ५
कीर्तनं सोमवंशस्य ययाति चरितं तथा
कार्तवीर्यस्य माहात्म्यं
वृष्णिवंशानुकीर्तनम् ६
भृगुशापस्तथा विष्णोर्दैत्यशापस्तथैव च
कीर्तनं पुरुषेशस्य वंशो हौताशनस्तथा ७
पुराणकीर्तनं तद्वत्क्रियायोगस्तथैव च व्रतं नक्षत्रसंख्याकं मार्तण्डशयनं तथा ८
कृष्णाष्टमीव्रतं तद्वद्रोहिणीचन्द्र

संज्ञितम्
तडागविधिमाहात्म्यं पादपोत्सर्ग एव च ९
सौभाग्यशयनं तद्वदगस्त्यव्रतमेव च
तथाऽनन्ततृतीया तु रसकल्याणिनी तथा १०
आद्रार्न!न्दकरी तद्वद्व्रतं सारस्वतं
पुनः
उपरागाभिषेकश्च सप्तमीस्नपनं पुनः ११
भीमाख्या द्वादशी तद्वदनङ्गशयनं तथा
अशून्यशयनं तद्वत्तथैवाङ्गारकव्रतम् १२
सप्तमीसप्तकं तद्वद्विशोकद्वादशी तथा
मेरुप्रदानं दशधा ग्रहशान्तिस्तथैव च १३
ग्रहस्वरूपकथनं तथा शिवचतुर्दशी
तथा सर्वफलत्यागः सूर्यवारव्रतं तथा १४
संक्रान्तिस्नपनं
तद्वद्विभूतिद्वादशीव्रतम्
षष्टिव्रतानां माहात्म्यं तथा
स्नानविधिक्रमः १५
प्रयागस्य तु माहात्म्यं भुवनस्यानुकीर्तनम्
ऐलाश्रमव्रतं तद्वद्द्वीपलोकानुकीर्तनम् १६
सूर्यचन्द्रगतिस्तद्वदादित्यरथवर्णनम् तथाऽन्तरिक्षचारश्च ध्रुवमाहात्म्यमेव च १७
भुवनानि सुरेन्द्राणां त्रिपुराघोषणं तथा

पितृप्रचारमाहात्म्यं मन्वन्तरविनिर्णयः १८
वज्राङ्गस्य तु संभूतिस्तारकोत्पत्तिरेव च
तारकासुरमाहात्म्यं
ब्रह्मदेवानुमन्त्रणम् १९
पार्वतीसंभवस्तद्वत्तथा शिवतपोवनम्
अनङ्गदेहदाहस्तु रतिशोकस्तथैव च २०
गौरीतपोवनं तद्वद्विश्वनाथप्रसादनम्
पार्वती ऋषिसंवादस्तथैवोद्वाहमङ्गलम् २१
कुमारसंभवस्तद्वत्कुमारविजयस्तथा
तारकस्य वधो घोरो नरसिंहोपवर्णनम् २२
पद्मोद्भवविसर्गस्तु तथैवान्धकघातनम्
वाराणस्यास्तु माहात्म्यं
नर्मदायास्तथैव च २३
प्रवरानुक्रमस्तद्वत्पितृगाथानुकीर्तनम्
तथोभयमुखीदानं दानं कृष्णाजिनस्य च २४
तथा सावित्र्युपाख्यानं राजधर्मास्तथैव
च
यात्रानिमित्तकथनं
स्वप्नमाङ्गल्यकीर्तनम् २५
वामनस्य तु माहात्म्यं तथैवाथ वराहजम्
क्षीरोदमथनं तद्वत्कालकूटाभिशासनम् २६
देवासुरविमर्दश्च वास्तुविद्यास्तथैव च
प्रतिमालक्षणं तद्वद्देवताराधनं ततः २७

प्रासादलक्षणं तद्वन्मण्डपानां तु लक्षणम्
भविष्यद्राजनिर्देशो महादानानुकीर्तनम्
कल्पानुकीर्तनं तद्वद्ग्रन्थानुक्रमणी
तथा २८
एतत्पवित्रमायुष्यमेतत्कीर्तिविवर्धनम्
एतत्पवित्रं कल्याणं महापापहरं शुभम् २९
अस्मात्पुराणात्सुकृतं नराणां
तीर्थावलीनामवगाहनानाम्
समस्तधर्माचरणोद्भवानां सदैव लाभश्च
महाफलानाम् ३०
एतत्पुराणं परमं सर्वदोषविघातकम्
मत्स्यरूपेण हरिणा कथितं मनवेऽर्णवे ३१
अस्मात्पुराणादपि पादमेकं पठेत्तु यः
सोऽपि विमुक्तपापः
नारायणस्याऽऽस्पदमेति
नूनमनङ्गवद्दिव्यवपुः सुखी स्यात् ३२
पुराणमेतत्सकलं रहस्यं श्रद्धान्वितः
पुण्यमिदं शृणोति
स चाश्वमेधावभृथप्रभावं फलं समाप्नोति
हरप्रसादात् ३३
शिवं विष्णुं समभ्यर्च्य ब्रह्माणं सदिवाकरम्
श्लोकं श्लोकार्धपादं वा श्रद्धया यः शृणोति वा
श्रावयेद्वाऽपि धर्मज्ञस्तत्फलं शृणुत

द्विजाः ३४
ब्राह्मणो लभते विद्यां क्षत्त्रियो लभते
महीम्
वैश्यो धनमवाप्नोति सुखं शूद्रस्तु
विन्दति ३५
आयुष्मान्पुत्रवांश्चैव लक्ष्मीवान्पापवर्जितः
श्रुत्वा पुराणमखिलं शत्रुभिश्चापराजितः ३६
इति श्रीमात्स्ये महापुराणेऽनुक्रमणिका नामैकनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः २९१

अथ पुराणश्रवणकालीनधर्माः श्रद्धाभक्तिसमायुक्ता नान्यकार्येषु लालसाः
वाग्यताः शुचयोऽव्यग्राः श्रोतारः पुण्यभागिनः १
अभक्त्या ये कथां पुण्यां शृण्वन्ति
मनुजाधमाः
तेषां पुण्यफलं नास्ति दुःखं
स्याज्जन्मजन्मनि २
पुराणं ये च संपूज्य ताम्बूलाद्यैरुपायनैः
च कथां भक्त्याऽदरिद्राः स्युर्न संशयः ३
कथायां कीर्त्यमानायां ये गच्छन्त्यन्यतो

नराः
भोगान्तरे प्रणश्यन्ति तेषां दाराश्च
संपदः ४
सोष्णीषमस्तका ये च कथां शृण्वन्ति
पावनीम्
ते बलाकाः प्रजायन्ते पापिनो मनुजाधमाः ५
ताम्बूलं मक्षयन्तो ये कथां शृण्वन्ति
पावनीम्
श्वविष्ठां खादयन्त्येतान्नयन्ति
यमकिंकराः ६
ये च तुङ्गासनारुढाः कथां शृण्वन्ति
दाम्भिकाः
अक्षय्यनरकान्भुक्त्वा ते भवन्त्येव
वायसाः ७
ये वै वरासनारूढा ये च मध्यासनस्थिताः
शृण्वन्ति सत्कथां ते वै
भवन्त्यर्जुनपादपाः ८
असंप्रणम्य शृण्वन्ति विषभक्षा भवन्ति ते तथा शयानाः शृण्वान्ते भवन्त्यजगरा नराः ९
यः शृणोति कथां वक्तुः समानासनसंस्थितः गुरुतल्पसमं पापं संप्राप्य नरकं व्रजेत् १०
ये निन्दन्ति पुराणज्ञान्कथां वै पापहारिणीम्
ते वै जन्मशतं मर्त्याः सृकराः संभवन्ति

हि ११
कथायां कीर्त्यमानाथां ये व्रदन्ति दुरुत्तरम्
ते गर्दभाः प्रजायन्ते कृकलासास्तथैव च १२
कदाचिदपि ये पुण्यां न शृण्वन्ति कथां नराः
ते भुक्त्वा नरकान्घोरान्भवन्ति वनसूकराः १३
ये कथामनुमोदन्ते कीर्त्यमानां नरोत्तमाः अशृण्वन्तोऽपि ते यान्ति शाश्वतं परमं पदम् १४
कथायां कीर्त्यमानायां विघ्नं कुर्वन्ति
ये शठाः
कोट्यब्दं नरकान्भुक्त्वा भवन्ति
ग्रामसूकराः १५
ये श्रावयन्ति मनुजान्पुण्यां पौराणिकीं
कथाम्
कल्पकोटिशतं साग्रं तिष्ठन्ति ब्रह्मणः
पदे १६
आसनार्थं प्रयच्छन्ति पुराणज्ञस्य ये
नराः
कम्बलाजिनवासांसि मञ्चं फलकमेव च १७
स्वर्गलोकं समासाद्य भुक्त्वा भोगान्यथेप्सितान्
स्थित्वा ब्रह्मादिलोकेषु पदं यान्ति

निरामयम् १८
पुराणस्य प्रयच्छन्ति ये वरासनमुत्तमम्
भोगिनो ज्ञानसंपन्ना भवन्ति च भवे भवे १९
ये महापातकैर्युक्ता उपपातकिनश्च ये
पुराणश्रवणादेव ते प्रयान्ति परं पदम् २०
एवंविधविधानेन पुराणं शृणुयान्नरः
भुक्त्वा भोगान्यथाकामं विष्णुलोकं
प्रयाति सः २१
पुस्तकं
पूजयेत्पश्चाद्वस्त्रालंकरणादिभिः वाचकं विप्रसंयुक्तं पूजयीत प्रयत्नवान् २२
गोभूमिहेमवस्त्राणि वाचकाय निवेदयेत् ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चान्मण्डलड्डुकपायसैः २३
त्वं व्यासरूपी भगवान्बुद्ध्या
चाऽऽङ्गिरसोपमः
पुण्यवाञ्शीलसंपन्नः सत्यवादी
जितेन्द्रियः २४
प्रसन्नमानसं कुर्याद्दानमानोपचारतः
त्वत्प्रसादादिमान्धर्मान्संपूर्णाञ्श्रुतवानहम् २५
एवं प्रार्थनकं कृत्वा व्यासस्य
परमात्मनः
यशस्वी च भवेन्नित्यं यः
कुर्यादेवमादरात् २६

नारदोक्तानिमान्धर्मान्यः
कुर्यान्नियतेन्द्रि यः
कृत्स्नं फलमवाप्नोति पुराणश्रवणस्य वै
२७
सूत उवाच
मत्स्यरूपी स भगवान्मनवे बुद्धिशालिने
अवापोद्धातसहितमुक्त्वा ह्यन्तर्दधौ तदा
२८

इति पुराणश्रवणकालीनधर्माः

इति श्रीमद्द्वैपायनमुनिप्रणीतं
मत्स्यपुराणं समाप्तम्

Data Entry and Proofreading for Chapters 1-176 by
Members of Sansknet.org.
Conversion to DevanŒgar´ by Kevin Carmody.
Data Entry for Chapters 177-291 by Peter Freund.
Chapters 177-291 Proofread by Yeshayah Finkelstein and Peter Freund.
Formatted for Maharishi University of Management
Vedic Literature Collection.

Reference:
êr´maddvaipŒyanamunipraö´taµ MatsyapurŒöam (Punyakhyapattane: ÌnandŒ§rama Press, 1981).